

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΚΟΥΒΑΡΙΤΑΚΗ
ΔΙΚΗΓΟΡΟΥ
(1976)

ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ
ΔΙΑ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΧΑΝΙΩΝ

ΤΙΜΟΘΕΟΥ Μ. ΒΕΝΕΡΗ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ

ΔΙΑ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

«...Ἡ ἡρωϊκὴ Μονή, ἡ δίκην φρουρίου ἀγωνισαμένη, ἀποθνήσκει ὡς ἡφαίστειον. Τὰ Ψαρά δὲν εἶναι ἐπικώτερα, τὸ Μεσολόγγιον δὲν εἶναι ὑψηλότερον.»

(Victor Hugo)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
- ΧΑΛΚΙΔΑ
Αριθ. βιβλ. 495α
Χρονολ. Είσαγ.
Εξέδοθη 24.10.1938
Αριθ. 940.542/05/11

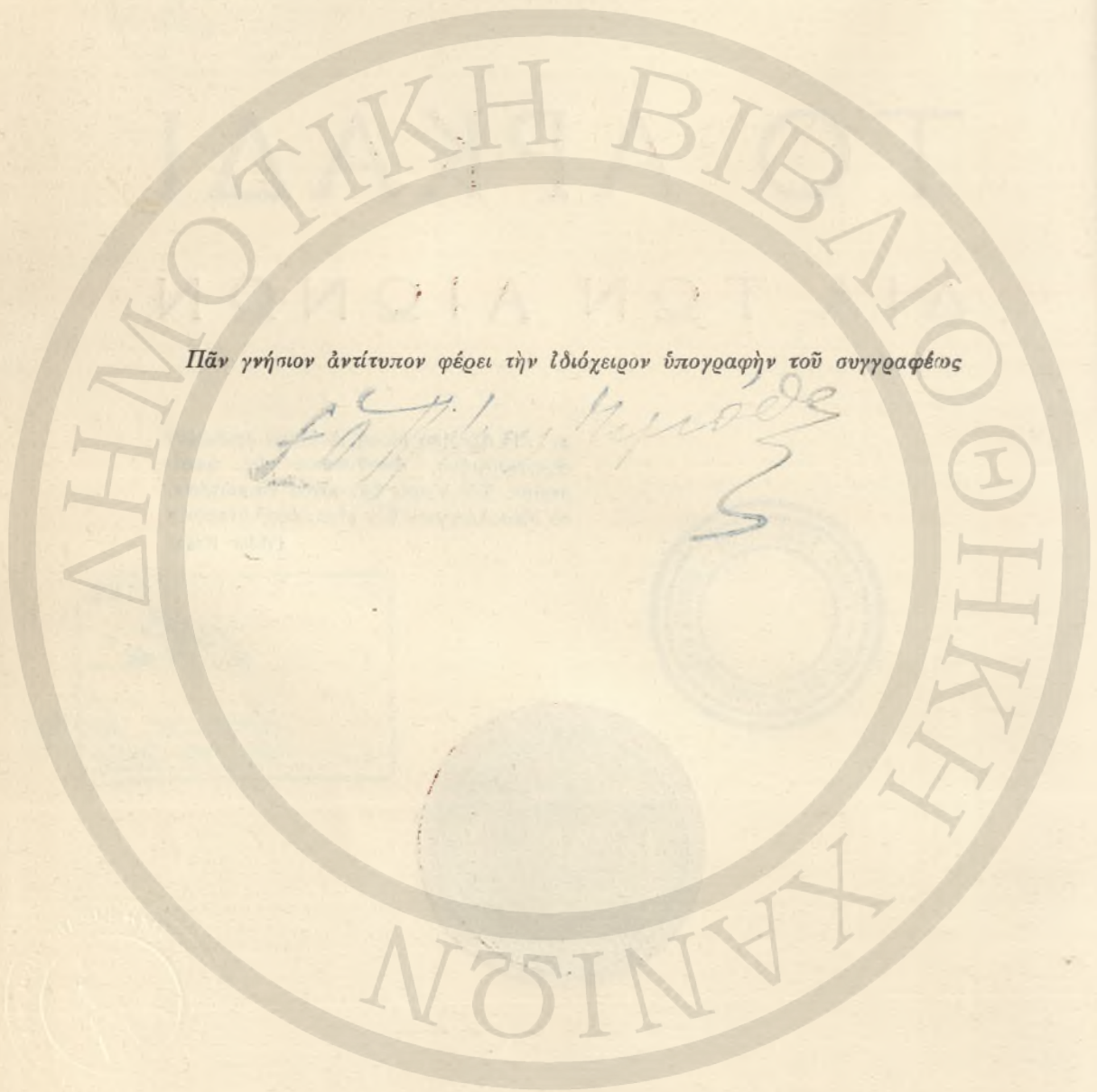
ΑΘΗΝΑΙ

Τύποις : «ΠΥΡΣΟΥ» Α. Ε.

1938

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ

Πᾶν γνήσιον ἀνάτυπον φέρει τὴν ἰδιόχειρον ὑπογραφήν τοῦ συγγραφέως

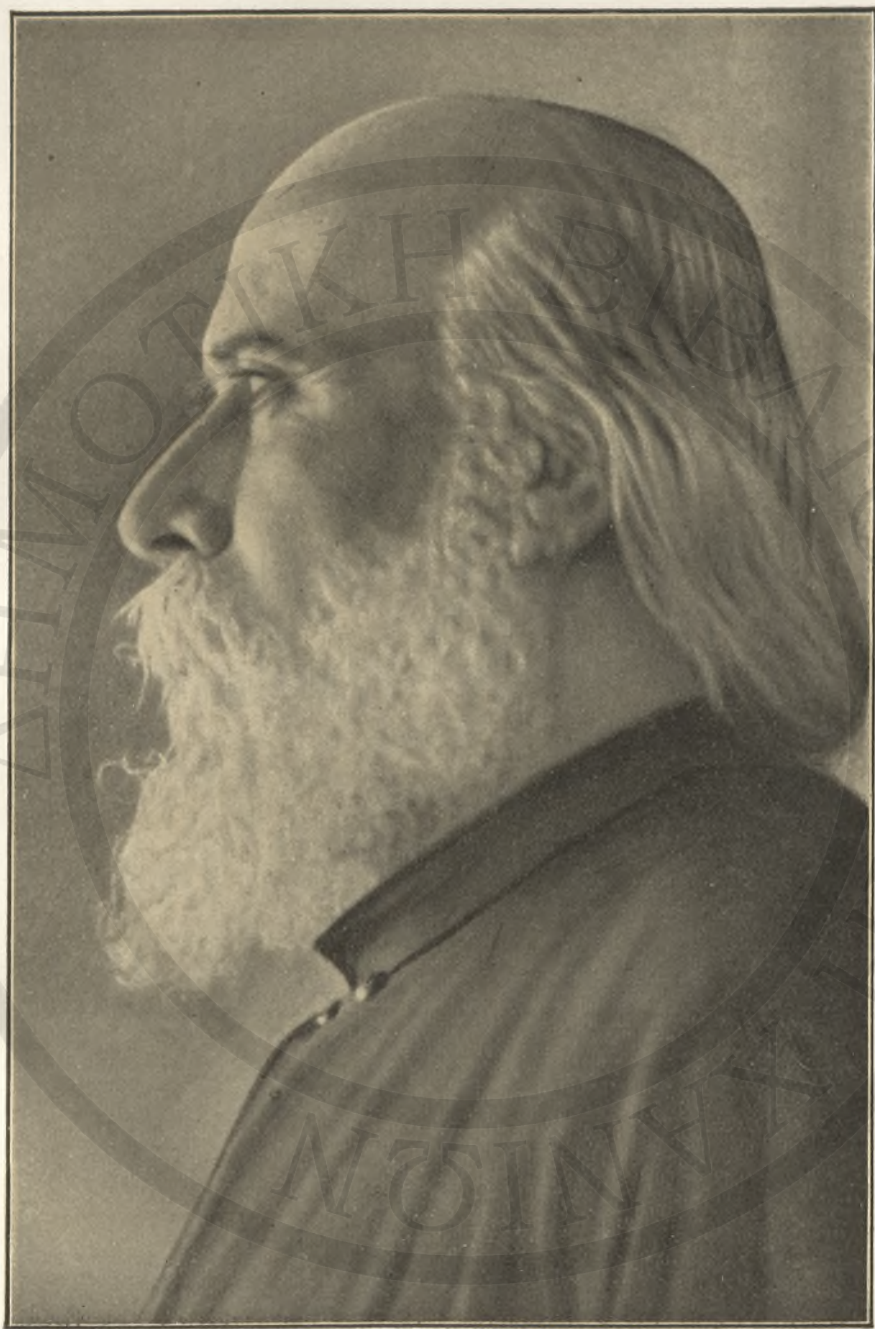
Handwritten signature in blue ink, likely belonging to the author of the work.

Tejra '13

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ

ΤΩ

ΣΕΠΤΩ ΗΜΩΝ ΑΝΑΚΤΙ

ΓΕΩΡΓΙΩ Β΄

ΕΚΛΕΚΤΩ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΤΕΚΝΩ

ΖΗΛΩΤΗ ΚΑΙ ΑΚΑΜΑΤΩ ΣΚΑΠΑΝΕΙ

ΤΗΣ ΟΜΟΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΑΝΑΤΙΘΗΣΙ ΤΟ ΠΑΡΟΝ

Ο ΠΟΝΗΣΑΣ

† Ο ΚΡΗΤΗΣ ΤΙΜΟΘΕΟΣ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΙΣ

ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Π Ρ Ο Σ

ΤΗΝ ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΤΑ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ ΗΜΩΝ ΓΕΩΡΓΙΟΝ Β΄
ΑΠΑΓΓΕΛΘΕΙΣΑ ΕΝ ΤΩ ΕΝ ΗΡΑΚΛΕΙΩ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΩ ΝΑΩ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ ΤΗ 10 ΜΑΡΤΙΟΥ 1937

«Κατάστησον ἐφ' ἡμᾶς Βασιλέα δικάζειν ἡμᾶς»
(Βασ. α' 8, 5).

Ἀναγινώσκων τὴν θεόπνευστον βίβλον τῶν Βασιλειῶν ἐπέστησα τὴν προσοχὴν μου ἐπὶ τῶν ὀλίγων τούτων λέξεων, αἱ ὁποῖαι ἐν τῇ συντομίᾳ καὶ τῇ ἀπλότῃ αὐτῶν συγκεντρῶνουν τὸν ζῶηρόν καὶ φωτεινὸν πόθον ἑνὸς λαοῦ, ὅστις εἶχε τὸν προορισμὸν νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς ἐπικράτησιν ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι αἱ αὐταὶ κοινωνικαὶ συνθήκαι, ὑφ' ἃς εὐρέθη μία ἐκλεκτὴ δρᾶξ τοῦ Ἰσραήλ, ὁ αὐτὸς ἅγιος καὶ θερμὸς πόθος, ὁ ὁποῖος ἐκίνησε καὶ ὠδήγησε τοὺς εὐσεβεῖς ἐκείνους ἄνδρας πρὸς τὸν Σαμουήλ, ἵνα δώσῃ αὐτοῖς Βασιλέα, ὁ ὁποῖος θὰ ἐδίκαζε τὸν λαόν του ἐν δικαιοσύνῃ καὶ θὰ κατηύθυνεν αὐτὸν πρὸς βίον εὐπρεπειᾶς καὶ εὐημερίας, αἱ αὐταὶ συνθήκαι τῆς ζωῆς, ὁ αὐτὸς, ἐπαναλαμβάνω, πόθος ἐκίνησαν ἐμμόνως τὴν ψυχὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅπως στραφῇ πρὸς τὸν Βασιλέα του ἐπαναβλέπων καὶ αὐτὸς αὐτὸν ἐν μέσῳ αὐτοῦ λυτρούμενον τὸν λαόν του ἐκ τῶν ὀνύχων τῶν ἐρίδων, τοῦ ὀλεθρίου διχασμοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς γυπαετὸς ἀπληστος λείας κατεβρόχθιζε τὰ σπλάγχνα του.

Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ὀξὺς τὴν διάνοιαν καὶ γενναῖος τὴν καρδίαν δὲν ἦτο δυνατὸν ἐν μέσῳ τῶν νεφῶν, τὰ ὁποῖα εἶχον κυκλώσει

αὐτόν, νὰ ἀπολέσῃ τὴν συνείδησιν τῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα ὁ Βασιλικὸς ἡμῶν Οἶκος ἀφομοιωθεὶς πρὸς αὐτὸν πλήρως ἐν τοῖς ἰδανικοῖς, ἐν ταῖς Ἐθνικαῖς καὶ κοινωνικαῖς ἐπιδιώξεσιν, ἐπεδαψίλευσεν αὐτῷ δι' ἀγῶνων καὶ θυσιῶν ἀνεκτιμήτων, ὧν πάντες ἐσμὲν μνήμονες.

Δὲν ἦτο δυνατόν ἡ ψυχὴ τοῦ Ἑλλήνος νὰ μὴ διακρίνῃ τὸ ἀσβεστον φῶς, τὸ ὁποῖον δὲν ἔπαυσε σελαγίζον ὑπεράνω τῶν θυσιῶν ἐκείνων ἐν μέσῳ πελάγους τρικυμιώδους ζωῆς, ζωῆς παρεκκλίσεως δικαιωμάτων. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ συγκεντρώσῃ τὸ Ἔθνος ἔντονον τὴν προσοχὴν του εἰς ἀναζήτησιν τοῦ Βασιλέως του καὶ νὰ μὴ ριζοβολήσῃ ἐν αὐτῷ ἀκλόνητος ἡ πίστις, ὅτι ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος ἐν λελογισμέναις ἀξιώσεσι θὰ ἀνατελῶσι καὶ πάλιν ἡμέραι δόξης καὶ εὐημερίας, ἡμέραι ἀναδιώσεως τοῦ ἀθανάτου πολιτισμοῦ μας, ὁ ὁποῖος δὲν παύει νὰ ρυθμίζῃ καὶ νὰ κατευθύνῃ τὸ παγκόσμιον πνεῦμα εἰς τὴν μεγάλην λεωφόρον τῆς ὕψους καὶ ἀληθοῦς προόδου.

Ὁ Κρητικὸς λαὸς, ἐκλεκτὸν μέλος τοῦ ἐθνικοῦ ὀργανισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἡ χεὶρ τοῦ Κυρίου ἐπροίκισε μὲ ἐκτύπους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀρετάς, αἵτινες ἀποκορυφοῦνται ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ, ἐφ' ὧν, ὡς ἐπὶ ἀδιασείστων βράχων, ἐδράζεται ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου, ὁ λαὸς οὗτος, τοῦ ὁποῦ οἱ πρόγονοι ὑπῆρξαν ἀρχηγεῖται δημιουργοὶ παναρχαίου καὶ ἀθανάτου πολιτισμοῦ, καὶ ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ ἐξ ἴσου, ὡς αὐτός, ἀγωνιστικὴ καὶ Μαρτυρικὴ, μὲ μέτωπον ἀπαστράπτον ἀπὸ χαρὰν καὶ ἱκανοποίησιν εἶναι ἐστραμμένον πρὸς τὸ πρόσωπον τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος μὲ τὴν ἀκράδαντον, ὡς εἶπον, πεποίθησιν, ὅτι ὑπὸ τὰς εὐλογίας τοῦ Κυρίου θὰ ἀνατελῶσιν ἡμέραι ἐπιτρέπουσαι τὴν συνέχισιν τοῦ ἀναδημιουργικοῦ ἔργου τῶν ἀειμνήστων Ὑμῶν προγόνων, Μάρτυρος Πάππου καὶ ἐνδόξου Πατρὸς Στρατηλάτου, ὧν τὰ δνόματα ἔχουν ἀνεξιτήλως γραφῆ, ἵνα κατὰ τὸν Ἀπόστολον εἶπω, ἐν «βίβλῳ ζωῆς», ἐν ταῖς Δέλτοις τῶν μεγάλων ἡμῶν Βασιλέων, ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν τέκνων τῆς αἰωνίου Ἑλλάδος.

Ζήτω ἡ Ἑλλάς!

Ζήτω ὁ Βασιλεὺς ἡμῶν Γεώργιος!

Ἡ εἴσοδος καὶ ἡ ἔξοδος τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β' ἐκ τοῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ

ΠΑΡΑΙΝΕΣΙΣ

Πρὸς τοὺς διδάσκοντας καὶ διδασκομένους
ἐν τῷ σχολείῳ τῆς Ἑλληνικῆς κοινωρίας.

*Ἀπευθύνομεν πρὸς τοὺτους τὰς κατωτέρω νοουθεσίας ἀναπεμπο-
μένας ἐκ τοῦ μαρτυρίου τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ καὶ τῶν ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλη-
νικῆς γῆς ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατριδος ἀγωνισαμένων καὶ δλοκαυτω-
θέντων τέκνων αὐτῆς ὡς κράτιστον παραστάτην ἐν τῇ ἐθνικῇ καὶ
κοινωνικῇ αὐτῶν σταδιοδρομίᾳ.*

Ἕλληνες Διδάσκαλοι,

Κατέχετε προνομιοῦχον θέσιν ἐν τῷ πεπολιτισμένῳ κόσμῳ. Εἴσθε εὐτυ-
χεῖς κληρονόμοι καὶ ἐρμηνευταὶ ἀνεκτιμῆτων πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν κεφα-
λαίων. Ἔχετε τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν νὰ διαπαιδαγωγήσητε τὴν Ἑλληνίδα
νεότητα ἐν τῷ πνεύματι τῶν προγόνων μας, ἐν τῷ πνεύματι, τὸ ὁποῖον
ἀφύπνισεν, ἐξηνθρόπισεν, ἐρρῦθμισε καὶ κατηύθυνε τὴν διάνοιαν καὶ τὴν
βούλησιν τοῦ σήμερον πεπολιτισμένου κόσμου εἰς τὴν μεγαλειώδη λεωφόρον
τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς προόδου. Στρέφετε ἄγρυπνον τὸ ὄμμα τῆς ψυχῆς
εἰς τὸ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν ἀνεπεπταμένον ψυχικὸν πεδίον καὶ μετ' ἐπι-
μελείας ἐκρίζωνετε τὰ ζιζάνια, τὰ ὅποια ἐχθροὶ ἀνθρώποι τῆς προόδου καὶ
τοῦ πολιτισμοῦ μετὰ σατανικῆς μεθοδεΐας καὶ μυσταροῦ πείσματος σπείρουν
ἀνά μέσον τοῦ σίτου. Ἐκρίζωνετε αὐτὰ καὶ παραδίδετε εἰς τὴν φλόγα τοῦ
Ἑλληνικοῦ πνεύματος. Μὴ ὀκνεῖτε νὰ πράττητε τοῦτο.

Ἕλληνες μαθηταὶ καὶ μαθήτριάι,

Ἔχετε ἐπιτακτικὴν ἀπέναντι τοῦ μέλλοντος ὑποχρέωσιν. Ἔχετε τὴν
ὑποχρέωσιν ἐν ἐπιμελείᾳ καὶ φρονήσει ν' ἀποβῆτε οἱ φορεῖς τοῦ προγονικοῦ

καὶ Χριστιανικοῦ πνεύματος. Ὅφειλτε νὰ ἀποφεύγητε ἐπιμελῶς πᾶν ὅ,τι καθιστᾷ ἀνάπηρον τὴν διάνοιαν νὰ ἐγγίση τὰς ὑψηλὰς σφαίρας τῆς ἀληθείας καὶ ἀνίσχυρον τὴν καρδίαν νὰ πάλληται τοὺς παλμοὺς τῶν ἀνθρωπιστικῶν καὶ ἠθικῶν ἰδεωδῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων τὸ Ἔθνος μας ἐθεμελίωσε τὸ οἰκογενειακὸν καὶ κοινωνικὸν αὐτοῦ οἰκοδόμημα. Ἐπὶ τῶν αἰώνιων καὶ ἀδιασείστων προγενικῶν ἀρετῶν ἰδρύσατε καὶ ὑμεῖς τὸ ἰδικόν σας.

Ἄναπτύξατε, ὦ νέοι, φωτεινὴν τὴν διάνοιαν καὶ εὐτονον τὴν θέλησιν πρὸς τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν. Δὲν θὰ μετανοήσητε ἐπὶ τούτῳ. Ἡ Χριστιανικὴ ἀρετὴ εἶναι ἡ ἀλάθητος πυξίς, ἡ ὁποία θὰ κατευθύνῃ ὑμᾶς εἰς λιμένα ἀσφαλῆ κατὰ τὸν τρικυμιώδη πλοῦν τῆς ζωῆς.

ΕΝ ΕΙΔΕΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

ΕΛΛΑΣ - ΧΡΙΣΤΟΣ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ψυχή δὲν ἐγνώρισε περιορισμούς ἐν τῇ δια-
τῶν αἰώνων ἐκπολιτιστικῇ διαδρομῇ αὐτῆς. Ὑπῆρξεν
αὕτη ὁ αἰώνιος καὶ ἀκάματος σπορευὸς τῆς ἰδέας εἰς τὸ
ἀπέραντον πεδίο τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἡ Ἑλλάς τοῦ Μαραθῶνος, ἡ Ἑλλάς τοῦ Μιλτιάδου καὶ τοῦ
Λεωνίδου, ἡ ὁποία ἐν τῇ παρατάξει ἀδαμάστων αὐτῆς τέκνων διε-
τήρησεν ἀμόλυντον τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὸ βέβηλον τοῦ ἐπιδρομέως
πέλμα, δὲν ἠρκέσθη εἰς τὰ τρόπαια τοῦ Μαραθῶνος, τῆς Σαλαμί-
νος καὶ τῶν Πλαταιῶν.

Ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ ὑπὸ τὸν στιβαρὸν βραχίονα τοῦ ἀθανάτου
τέκνου τῆς, τοῦ Μακεδόνοιο Ἀλεξάνδρου, διεπέρασεν ὄρη καὶ πο-
ταμοὺς καὶ ἔφθασε μέχρι τῶν Ἰνδιῶν, ὅπου ὁ Βασιλεὺς τῶν ἡρώων
ἵδρυσεν αἰώνιον βωμὸν εἰς τὴν ἀθάνατον Ἑλληνικὴν ἰδέαν.

Τὸ ἀθάνατό μας πνεῦμα μὲ φτεροῦγες τὴν ἰδέα
πέρασε στεργιές, πελάγη κι' ἔφθασε μακρὰν κεί πέρα
στὴν Ἀνατολὴ καὶ Δύσι, εἰς τὸ Νότο καὶ Βορρᾶ
ἐπήγ' ἡ θεία μας ἰδέα κι' ἔκτισε καὶ Ἱερὰ.

Ἡ ἐν τῇ ὑπερκοσμίῳ θυσίᾳ τοῦ Γολγοθᾶ ἀγιασθεῖσα καὶ ἀνα-
καινισθεῖσα Ἑλλάς, ἡ Ἑλλάς τοῦ Χριστιανικοῦ ἰδεώδους, δὲν
ἐβράδυνε νὰ ἐπανεύρη τὴν νικηφόρον πορείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ
κρατοῦσα τὸν Σταυρὸν ὡς ξίφος καὶ ἔχουσα τὴν πίστιν ὡς θῶ-
ρακα καὶ ἀσπίδα συνέτριψε καὶ ἐταπείνωσε βαρβάρους καὶ λυσ-
σαλέους ἐχθροὺς τοῦ Σταυροῦ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ἰουστι-

νιανός, ὁ Ἡράκλειος, Νικηφόρος ὁ Φωκάς, μὲ τοὺς σταυραετοῦς των διέγραψαν μεγαλειώδεις καὶ ἀθανάτους πτήσεις μέχρι τοῦ Εὐφράτου καὶ τῶν Ἰνδιῶν. Ἡ Νουμιδία, ἡ Ἰταλία, ἡ Ἰσπανία, ἡ Περσία, ἡ Μεσοποταμία, ἡ Ἀραβία, ἡ Κύπρος καὶ ἡ Κρήτη ἀντιλαλοῦν ἀκόμη τοὺς νικητηρίους αὐτῶν παιᾶνας. Ὅτε δὲ τοῦ Ἰσλάμ τὰ στίφη ἐπλήρωσαν τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδος ἀπαισιῶν ἀλαλαγμῶν, ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ συνεστάλη, ἀλλὰ δὲν ἠττήθη. Ἡ Πατρίς κατεκλύσθη ἐκ τοῦ ἄγους τοῦ κατακτητοῦ, ἀλλὰ δὲν μετεστοιχειώθη. Ἡ δουλωθεῖσα Μήτηρ - Πατρίς περιβεβλημένη τὸν πένθιμον πέπλον τῆς δουλείας καὶ συντετριμμένη ἐπὶ τῇ ἐπελθούσῃ συμφορᾷ ἐζήτησε παρὰ τοῦ Θεοῦ Λυτρωτοῦ τὴν δύναμιν τῆς ἀπολυτρώσεώς της. Ἡ Ἑλλάς διῆλθε τὴν ὁδὸν τῆς καθάρσεως καὶ τῆς ἀναγεννήσεως καὶ διὰ θυσιῶν καὶ αἱμάτων ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν της.

Αὐτοί, ποὺ θριαμβεύσανε κατὰ τῆς τυραννίας,
εἶχαν στὰ βάθη τῆς καρδιάς τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας,
ποὺ τὸ ἐκήρυξ' ὁ Χριστὸς ἐπάνω στὸ Σταυρό του,
γὰ ν' ἀνεθοῦμε καὶ ἐμεῖς στὸ ὕψος τὸ δικό του.

Ὁ Ἑλληνικὸς ἄετὸς ἐνεφάνισε κατὰ τοὺς τελευταίους ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνας ὠραίας καὶ τολμηρὰς πτήσεις. Ἐστράφη πρὸς τὰ ἔθνη, ὅπως βοηθήσωσιν αὐτὸν ἐν τῇ πτήσει του ἀνὰ τὸν κόσμον τοῦ ἰδεώδους, ἀλλ' ἠπατήθη. Προετίμησαν ἀντὶ τοῦ ἰδεώδους τὴν ὕλην καὶ ὁ ἄετὸς ἐν τῇ ἐξαντλητικῇ αὐτοῦ ἀναμονῇ ἐκάμφθη. Ὁ ἄετὸς, ἀφοῦ ἠτένισε τὸν οὐρανὸν τοῦ φωτὸς μόνος καὶ ἐγκαταλελειμμένος, συνέστειλε τὰς πτέρυγας του καὶ περιαλγῆς ἀπεσύρθη εἰς τὴν φωλεάν του.

Αἱ Ἑλληνικαὶ γενεαὶ τῆς σήμερον καὶ τῆς αὔριον ἔχουν τὴν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν νὰ φέρωσιν εἰς πέρας ὅ,τι οἱ σταυραετοὶ τῆς χθὲς ἀπειρηκότες ἀφήκαν ἡμιτελές.

Μόνον, ἐὰν ἡ Ἑλληνὶς νεότης ἀποβῇ ἠθικῶς ἰσχυρά, θέλει ἐπανεύρει τὰς παλαιὰς ἡμέρας τῆς δόξης ἐν τῇ ἐπιτελέσει τοῦ ἠθικοῦ καὶ ἐκπολιτιστικοῦ αὐτῆς προορισμοῦ.

Φωνὴ ἐξερχομένη ἐκ τοῦ τάφου τῶν πατέρων μας παραγγέλλει ἡμῖν ἐπιτακτικῶς, ὅτι πρέπει νὰ παύσωμεν νὰ ὤμεν προσηλωμένοι πρὸς τὰ φθοροποιὰ καὶ ὀλέθρια τῆς ὑλοφροσύνης διδάγματα ἐχόμενοι στερρῶς τῆς θείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν διδασκαλίας

Κι' ὅταν τὸ Ἔθνος κι' ὁ Χριστὸς θάνατι ἀγκαλιασμένοι,
τότε θεὸς νὰ γυρίσουνε οἱ χρόν' οἱ δοξασμένοι.

Ἡ ἠθικὴ ἡμῶν σωτηρία ἐκ τῆς κυκλοούσης ἡμᾶς ἀνομίας, ἐν ἣ τὰ ἔθνη περιδινούμενα ἐμφανίζουσιν τηλικαύτην παραζάλην καὶ

ἐξουθένωσιν, καὶ ἡ κυριαρχία ἡμῶν ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ κεῖνται ἐν Χριστῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν καὶ ἐν τῷ διὰ τῶν αἰώνων ὑπὲρ τῶν θείων αὐτοῦ ιδεωδῶν ἀγωνιζομένῳ καὶ θυσιαζομένῳ Ἐθνει ἡμῶν, οὗ ἡ μακρὰ ἱστορία κατέλιπεν ἡμῖν ζώσας εἰκόνας ἀφθάστων θυσιῶν καὶ ἠθικῶν θριάμβων. Πρὸς τοὺς ἀσπίλους τούτους ἠθικοὺς ἀγῶνας ἀνάγκη νὰ στρέφηται ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ. Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι αἱ θυσίαι αὐταὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐνέχουν τὴν δύναμιν τῆς ἀπολυτρώσεως ἐκ τῆς δουλείας τῆς ὕλης καὶ τῆς ἀνυψώσεως τῶν ψυχῶν εἰς τὸν κόσμον τῆς θείας ιδέας καὶ τῆς κατὰ Χριστὸν ἀναμορφώσεως. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὁ ἀνυπέρθλητος οὗτος ἠθικολόγος καὶ ἄριστος τῶν ψυχῶν χειραγωγός, διαζωγραφεῖ τὴν οὕτως ἐν ταῖς ψυχαῖς συντελουμένην ἀναμόρφωσιν, ἐν οἷς γράφει πρὸς τοὺς Κορινθίους: «ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος» (Β΄ Κορινθ. 3, 18).

Ἡ ἠθικὴ αὕτη ἐπιταγὴ ἤγαγεν ἡμᾶς εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς παρούσης εἰκόνης τῆς Ἱερᾶς τοῦ Ἀρκαδίου Μονῆς, ἑνὸς τῶν ἐξοχωτέρων ἐν Κρήτῃ ἐντευκτηρίων τῆς Χριστιανικῆς καὶ Ἐθνικῆς ιδεολογίας.

Ἴσως ἡ ὑφ' ἡμῶν προβαλλομένη εἰκὼν νὰ μὴ ἐμφανίζῃ τὸ πλήρες καὶ τέλειον εἰς ὕλην καὶ χρῶμα, ὅπερ θὰ ἐπετυγχάνετο, ἐὰν ἄλλοι πρὸ ἡμῶν ἐγγύτερον πρὸς τὸ περίπυστον τοῦ Ἀρκαδίου δράμα εὐρισκόμενοι ἔπραττον τοῦτο διασώζοντες ἀπὸ τοῦ ἀδηφάγου τοῦ χρόνου στόμα ὃ,τι ἐκεῖνος κατέπιεν. Ἀλλ' ἡ ἀθάνατος ἐκεῖνη τραγωδία ὑπῆρξε τόσον πλουσία εἰς πατριωτικὸν πάθος, εἰς δράσιν ἀγωνιστῶν, ὥστε ὁ ἐπιχειρῶν καὶ σήμερον νὰ ἀσχοληθῇ μὲ αὐτὴν, δὲν εἶναι δυσχερές, ἔστω καὶ μετὰ κόπου, νὰ περισυλλέξῃ πολύτιμα αὐτῆς στοιχεῖα σωζόμενα ἀνά τὰς ἀκτὰς τῆς πολυκυμάντου ζωῆς.

ΠΡΟΣ ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ

Είναι ἡ χαραυγὴ τῆς ὀγδῆς Νοεμβρίου. Τὸ γλυκὺ φῶς ἀρχίζει νὰ περυγίζη εἰς τὸν ὀρίζοντα. Αἱ πτέρυγές του, πτέρυγες αἰθέρος, ὁμοιάζουν πρὸς τὰ περυγίσματα ἀγγέλου, ὁ ὁποῖος προτρέχει διὰ νὰ ἀναγγείλῃ, ὅτι ὁ φαεσφόρος αὐτοῦ Κύριος ἐγγίζει.

Δὲν ὑπάρχει καιρὸς δι' ἀναβολὴν. Πρέπει νὰ ἀναχωρήσωμεν διὰ τὸ μαρτυρικὸν Ἀρκάδι. Πρέπει ἐκεῖ μαζὶ μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου νὰ χαιρετίσωμεν τὴν ἀνατολὴν τῆς ἀληθμονήτου ἡμέρας.

Τὸ σήμαντρον τοῦ Μοναστηριοῦ μᾶς καλεῖ. Γεμίζει ἀπὸ πένθιμον λαλιὰν τὸ αἵματωμένον φαράγγι. Ἡ λαλιὰ του συγγέεται μετὰ τὸ μελαγχολικὸν κελάδημα τῶν πουλιῶν. Ἐκεῖ ἐπάνω ὁ Μάρτυς Ἡγούμενος Γαβριὴλ τελεῖ τὴν θείαν μυσταγωγίαν. Ἐκκλησίασμα ἔχει τοὺς συμπολεμιστάς του, τὰ σφαγιασθέντα παιδιὰ τῆς Κρήτης. Δὲν εἶναι ἀπλή τελετὴ. Εἶναι μυσταγωγία καὶ μύησις. Τὸν ἐνοοῦν ὅσοι αἰσθάνονται τὸν Θεὸν ἐν τῇ ψυχῇ των.

Ἐκκινούμεν ἐκ Ρεθύμνης ἀπὸ τῆς «Ἄμμος τὴν Πόρτα». Ἄς μὴ ξενίσῃ ἡμᾶς ἡ ὄνομασία, ἀφ' οὗ οὐδὲ ἔχνος τείχους καὶ πύλης παρατηροῦνται ἐκεῖ. Καὶ ὅμως καὶ ἐκεῖ εἶχον ἐγείρει οἱ κατακτηταὶ φραγμὸν διὰ τὴν θείαν ἐλευθερίαν. Ἀλλὰ παντοδύναμος αὕτη κατέρριψεν αὐτὸν διὰ τῶν χαλυβδίνων βραχιόνων τῆς. Ἔστησεν ἐκεῖ ὑπερήφανον σύμβολον τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς θυσίας τοῦ Ἑλληνοπολεμιστοῦ ἐλεεινολογοῦσα τοὺς κατακτητάς διὰ τὸ τυραννικὸν αὐτῶν ἔργον:

Ἄλλοίμονό σας τύρανοι, ἄδικα τυραννάσθε,
ἢ λευθεριά Θεοῦ πνοὴ δὲν πιάνεται, πλανᾶσθε.

Διὰ τῆς πύλης ἐκείνης, ὡς δι' ἄλλης Ἀχερουσίας λίμνης, διήλθον τὴν μεθεπομένην τῆς ὀλοκαυτώσεως τοῦ Ἀρκαδίου εἰς τὴν

κόλασιν τῶν σκοτεινῶν φυλακῶν τῆς Ρεθύμνης τὰ λείψανα τοῦ Ἀρκαδικοῦ δράματος συντετριμμένα, αἰμόφυρτα, ἄνδρες ἄνευ συζύγων, σύζυγοι ἄνευ τῶν ἀνδρῶν των, παιδιὰ δίχα τῶν γονέων των.

Ἐὰν ὑψοῦτο ἐκεῖ καὶ σήμερον ἡ πύλη ἐκεῖνη, θὰ διεκρίνομεν εἰς τὸ ἀκάθαρτον δάπεδόν της τοὺς τύπους τῶν αἰμοφύρτων ποδῶν τῶν αἰχμαλώτων καὶ εἰς τοὺς χονδροὺς καὶ ἐξέχοντας ἧλους τῶν θυροφύλλων θὰ ἐβλέπομεν ὑπολείμματα τῶν καταξεσχισμένων ἐνδυμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκείνοι ὑπὸ τοὺς προπηλακισμοὺς καὶ τοὺς γιουχαῖσμούς τῶν τυράννων συνωθούμενοι δίκην ἀγέλης προβά-

Ἅγιος Γεώργιος Περιβολίων

των ἀφήκαν ἐκεῖ εἰς τὴν πύλην τῶν δακρῶν καὶ τῶν στεναγμῶν.

Μαύρα συναισθήματα μαύρων ἡμερῶν!

Ἄλλ' ἐκεῖ ἐπάνω εἰς τὰς κορυφὰς τῶν βουνῶν, τὰ ὁποῖα ὑψοῦνται εἰς μικρὰν ἀπόστασιν καὶ τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὰ ὀροθέσια μεταξύ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δουλείας κατὰ τοὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνας τῶν Κρητῶν, ἐξεπέμφθησαν ἀστραπαὶ καὶ βρονταὶ ὑπὸ τῶν ἡρώων μας.

Ἴδου ὁ Ἐβλιγιᾶς. Ποῖος ξεύρει, ποῖον τύραννον περιέβαλλον μὲ τὴν αἴγλην τοῦ Ἁγίου οἱ φανατικοὶ ὀμόθηρσκοὶ του! Ἐκεῖ εἰς τὸν Ἐβλιγιᾶν ἀνύψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὸν ἱερὸν τοῦ ἔθνους ἀγῶνα οἱ σταυραετοὶ μας καὶ μικροῦ δεῖν συνελάμβανον αἰχμάλωτον τὸν πασσᾶν τῆς Ρεθύμνης¹.

Τὸ αὐτοκίνητον τρέχει βιαστικόν. Ἀφήνει δεξιὰ τὴν κορυφήν

¹ Κ. Κριτοβουλίδου, Ἀπομνημονεύματα τοῦ περὶ αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος πολέμου τῶν Κρητῶν, σ. 206.

τοῦ Προφήτου Ἡλίου καὶ φθάνει μετ' ὀλίγον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου «τοῦ Πεταλιώτου». Ἔχει ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος τοῦ θρυλικοῦ Ἁγίου τὴν συγκινητικὴν του ἱστορίαν. Ἐν ἡμέραις πονηραῖς, καθ' ἃς μόνον ἐξ ὕψους ἀνέμενον τὴν σωτηρίαν τῶν οἱ καταδυναστευόμενοι ἰδίᾳ Χριστιανοὶ τῶν πόλεων, ὁ ἀσπροκαθαλλάρης Ἅγιος ἠκούετο καλπάζων κατὰ τὰς νύκτας τοῦ τρόμου ἀνά τὰ καλντιρίμια τοῦ προαστείου τῶν **Περιβολίων** καὶ μετὸν ποδοβολητόν του ἐτρομοκράτει τοὺς τυράννους.

Δὲν εἶναι καθιερωμένος εἰς τὸν τροπαιοῦχον Ἅγιον Γεώργιον μόνον ὁ Ναὸς οὗτος. Ἀντικρὺ μας ἐπὶ τῆς κορυφῆς λοφίσκου ὑψοῦται λευκὸν καὶ ὑπερήφανον ἕτερον φερώνυμον αὐτοῦ Ἱερὸν, ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ὁποίου χεῖρες εὐσεβῶν ἐνεταφίασαν τὰ ἱερά σκηνώματα τῶν Ἁγίων τεσσάρων Μαρτύρων τῆς Ρεθύμνης. Ἡ προστασία τοῦ Ἁγίου περιελάμβανεν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ὀλόκληρον τὸ προάστειον. Διατί ὄχι; Ἄφου ἡ ἀπειλή τῆς τυραννίας περιέσφιγγε πανταχόθεν τοὺς δυστυχεῖς Χριστιανούς, διατί ἡ δύναμις τῆς πίστεως νὰ μὴ περιορίζῃ πανταχόθεν τὸν καταθλιπτικὸν κλοιὸν καὶ διατί τὰ κονταροκτυπήματα τοῦ προστάτου Ἁγίου καὶ αἱ ἀστραπαί, αἱ ὁποῖαι ἐξεπέμποντο ἀπὸ τὰ πέταλα τοῦ ἵππου του, νὰ μὴ εἶναι πυκνότερα εἰς τὰ στίφη τῶν τυράννων;

Κάμπομεν τὴν γωνίαν. Δεξιὰ μας τὸ ποτὲ μαγαζί τοῦ Χαράλαμπους Παχλᾶ, ὅπου ἄφοβα παλληκάρια τῶν **Περιβολίων**, τὰ ὁποῖα πολλάκις ἐσυντρόφευεν ὁ ἥρωας Κωνσταντῖνος Γιαμπουδάκης, διεσκέδαζον ἐπιδεικτικῶς διὰ νὰ χολοσκοῦν τοὺς ἀγαῖδες καὶ κατέστρωνον σχέδια τιμωρίας βέη τινὸς ἢ ἐσπέχη. Παρέκει ἀριστερὰ ἦτο ἡ οἰκία τοῦ Ἐμμανουήλ Παχλᾶ, ὅπου κουρνιασμένος ὁ ἥρωας ὡσάν γεράκι εἰς τὴν φωλεάν του ἀνέμενε μετὰ ἀνοικτοὺς ὀφθαλμοὺς κατὰ τὰς νύκτας τῆς ἀγωνίας πρόκλησιν, ἵνα ἐπιπέση καὶ κατασπαράξῃ τοὺς ὑβριστὰς τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος.

Ἐξερχόμεθα ἀπὸ τὰ «Περιβόλια». Ἀριστερὰ ἐκτείνονται τὰ **Μισίρια**¹, συγκρότημα οἰκιῶν εἰς εὐφορον ἔκτασιν, χωριζόμενα ἀπὸ τὰ Περιβόλια διὰ τοῦ χειμάρρου «Κουτσουλίδη». Τὸ αὐτοκίνητόν μας πεταχτὸ προχωρεῖ πρὸς τὰ ἐμπρὸς διὰ νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἐξαιρετικὴν εὐκαιρίαν νὰ καμαρώσωμεν τὸν αὐθέντην τῶν ὁρέων τῆς Ρεθύμνης **Βρύσιναν** καὶ ρίψωμεν ἐρευνητικὰ βλέμματα ἀπὸ τῆς κορυφῆς του, ἢ ὁποῖα ὡς κορώναν φέρει τὸ ἱστορικὸν ἐκ-

¹ Ὀνομασία δοθεῖσα εἰς τὸ μικρὸν τοῦτο τμήμα τῆς παραθαλασσίου πεδιάδος ἐκ τῆς ὁμοιότητος αὐτοῦ ἐξ ἀπόψεως γονιμότητος πρὸς τὸ Μισίρι (Αἴγυπτον).

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΑΡΚΑΔΙΟΥ

κλησίδιον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, μέχρι τῶν ποδῶν του με τὰ γραφικὰ κράσπεδα τῶν πολυμόρφων ἱματίων του.

Βρύσιν ας! Ὄντως ἀνεξάντλητος εἰς δροσεράς πηγὰς¹ καὶ εἰς πολεμικὰ γεγονότα ἀλησμονήτου ἐποποιίας.

Δεξιὰ ἐπὶ λοφίσκου διακρίνομεν τὸ Μετόχι Ἀλμπάνη, ὑπεράνω του τὸ Ξερὸ Χωριὸ περιβαλλόμενον ἀπὸ τὴν πυκνὴν πρασινάδα τῶν ἐλαιῶνων του, τὴν ποτὲ ἀκμάσασαν Μονὴν τοῦ Χαλεβῆ με τὸν σφζόμενον Ναόν της, τὸ Γιαννοῦδι, τὸ ὁποῖον διέσωσε τὸ ὄνομα εὐγενοῦς τινος Ἐνετοῦ φευδάρχου, με τὰς κιτρινοφαίους

Ἅγιος Ἰωάννης ὁ «Ριγολόγος»

παρυφάς του. Ἡμεῖς ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὴν ἱστορίαν θὰ ἐλέγομεν : «ὁ Γιαννοῦδης» ἐξηπλωμένος ἐκεῖ ἐπάνω, περιλούμενος ἀπὸ τὸν δροσερὸν ἄνεμον τοῦ Κρητικοῦ πελάγους καὶ ἔχων πυκνοτάτην ἀκολουθίαν ὠραίων ἐλαιοφυτιῶν.

Δὲν βραδύνομεν νὰ διέλθωμεν τὴν γέφυραν τοῦ ὀρμητικοῦ καὶ ἀπειλητικοῦ Πλατανέ, ὅταν ἐν ἡμέραις ραγδαίων βροχῶν κατακλύζουν αὐτὸν καὶ τὴν πεδιάδα τὰ ἄφθονα ὕδατα τοῦ ὕδατοπληθοῦς Ἀμαρίου. Ὡς εἶναι οὗτος σήμερον σεσαγμένος με τεχνικὴν καὶ στερεωτάτην ἀπὸ σιδηροπαγῆς σκυροκονίαμα γέφυραν εἶναι ἐντελῶς ἀκίνδυνος διὰ τοὺς ἐν βαρεῖ χειμῶνι διαβάτας.

Δεξιὰ τῆς γεφύρας προβάλλει λευκὸς ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου «τοῦ Ριγολόγου», ὁ ὁποῖος προσέρχεται βοηθὸς εἰς τὰ θύματα τοῦ ἐφιάλτου τῶν ἐλωδῶν πυρετῶν.

Ἡ μικρὰ πεδιάς τοῦ «Πλατανέ» πλαισιουμένη δεξιὰ ἀπὸ ἀπότομα βουνὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ κυανοῦν πέλαγος, ἀπλώνεται

¹ Εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους τούτου ὑπάρχουσι πολλαὶ πηγαί.

θελκτική εις τούς ὀφθαλμούς μας. Δὲν ἐγκλείει αὕτη μόνον ὡς τι ἱστορικὸν Μουσεῖον πολυτίμους ἀδάμαντας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Πατρίδος μας, ἀλλ' ἀποτελεῖ καὶ πραγματικὴν ἔκθεσιν τῆς ἐργατικότητος τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων γηγενῶν καὶ προσφύγων. Πανταχοῦ ὁ διαθάτης συναντᾷ ὠραία σπιτάκια, τὰ ὁποῖα ὡς μαργαρίται διαποικίλλουν κατὰ τὸ ἔαρ τὴν πρασίνην ἔκτασιν τῶν σπαρτῶν καὶ τὰ ὁποῖα αἱ χεῖρες τῶν ἀδελφῶν προσφύγων ἀνήγειραν εἰς τοὺς κήπους των, εἰς τοὺς ἀμπελώνας των, τοὺς ὁποίους ἐφύτευσαν καὶ καλλιεργοῦν ἐντέχνως οἱ ἐκ τῶν διαφόρων Μικρασιατικῶν παραλίῶν εἰς τὴν Μεγαλόνησον καταφυγόντες ἀδελφοί μας, ἀπὸ τὸ Ἀἰθαλῆ, ἀπὸ τὸν Τσεσμέ, ἀπὸ τὰ Βουρλά, ἀπὸ τὰ Καραμπουρνά, ἀπὸ τὰς Φώκας. Ἐπεφυλάσσετε εἰς τὴν πολυπαθὴν Κρήτην νὰ δεχθῆ εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς συντετριμμένα τὰ τέκνα εὐγενοῦς ἰδεολογίας, χάριν τῆς ὁποίας ἐπὶ αἰῶνας ἠγωνίζετο καὶ ἐθυσιάζετο αὕτη. Ὁ Πλατανὲς ἦτο ὁ λαχανόκηπος τῶν βέηδων τοῦ Μαρουλά. Οἱ Καρατζέδες, οἱ Οὐσταγαδάκηδες, οἱ Πατρῆδες, οἱ Καζηξήδες, ὁ Ἀλῆ Βαφῆς καὶ ἄλλοι εἶχον ἐκεῖ προσοδοφόρους λαχανοκήπους.

Τὸ Μαρουλιανὸ φαράγγι χωρίζει τὴν περιφέρειαν τοῦ Γιαννοῦδι ἀπὸ τοῦ Μαρουλά μετὰ τὴν κορυφὴν τοῦ «Γάσπαρι» μακρὰν εἰς τὸ βάθος.

Τὴν προσοχὴν τοῦ διαθάτου προσελκύνει ζωηρὰ ὁ Μαρουλάς, προσομοιάζων μετὰ συγκρότημα φρουριακόν, ἔχων ἐν μέσῳ καταφανέστατον, ὀχυρώτατον πύργον, ἀληθῆ φρουρὸν τῆς πόλεως Ρεθύμνης κατὰ τὰς Κρητικὰς ἐπαναστάσεις. Ὁρθούμενος ἐπὶ τῆς ἀκρωρείας προσθλέπει ἀτενῶς πρὸς τὸ πολυτάραχον Κρητικὸν πέλαγος, τίς οἶδε ὁποίους καὶ ὁποῖα γεγονότα ἀναμένων!

Τοὺς ἐπαναστάτας δὲν ἐπτόουν οἱ Μπαϊρακαγασηδες τοῦ Μαρουλά οὔτε ὁ ἐν τῷ πύργῳ τουρκικὸς στρατός. Εἰ καὶ ἐνήδρευον ἐκεῖ οἱ Τοῦρκοι, ἐνήδρευον παρὰ τὸ πλευρόν των ἄγρυπνα καὶ τὰ ἄφροθα παλληκάρια τοῦ Μαρουλά μετὰ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ξακουστὸν διὰ τὰς ἐνέδρας του γενναῖον πολεμιστὴν Παπα - Μαρουλιανόν. Οὐχὶ ἄπαξ ἡ νίκη ἔσπεψεν ἐκεῖ τὰ ὄπλα τῶν Χριστιανῶν.

Ὡ, ἐποχὴ ἀγώνων, θρύλων, ἐποποιίας!

Ἀφήνομεν δεξιὰ τὸ μαγαζὶ τοῦ ἐκ «Μελάμπων» Δημοσθένους Βουλγαράκη, τὸ ὁποῖον ἀνήγειρεν οὗτος ἐν τῷ χώρῳ, ὅπου ἦσαν τουρκικὸς «Κουμπές» καὶ φρέαρ, καθιερωμένα διὰ τὴν προσευχὴν καὶ τὰς νίψεις τῶν ὀδοιπόρων Μουσουλμάνων, ὡς καὶ τὸ γειτονικὸν μαγαζὶ τοῦ ἐκ «Πηγῆς» περιποητικοῦ Γεωργίου Μπογιατζῆ καὶ εἰσερχόμεθα εἰς τὴν Ἐθνικὴν ὁδὸν Ἀρκαδίου. Εἶναι ὠραία ἡ

παράταξις τῶν λευκῶν οἰκίσκων τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ
Νέου Τσεσμέ.

Εὐρισκόμεθα ἐντὸς ἀληθοῦς πελάγους ἐλαιῶνων, τῶν ὁποίων ἡ βοή, ὅταν φυσοῦν ἰσχυροὶ ἄνεμοι, ὁμοιάζει μὲ τὸν μυκηθμὸν τῶν κυμάτων τοῦ οὐχὶ μακρὰν ἀπέχοντος Κρητικοῦ πελάγους. Τόσον πολλὰ καὶ πυκνὰ εἶναι αἱ ἐλαιοφυτῖαι ἐκεῖναι, ἀριθμοῦσαι οὐχὶ ἀπλῶς χιλιάδας, ἀλλὰ δεκάδας χιλιάδων ἐλαιοδένδρων¹. Τοιοῦτος συνεχῆς ἀπέραντος ἐλαιῶν οὐδαμοῦ τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχει, ὃ δὲ τῆς Μεσσηνίας ἔχει ὁμοιότητα καὶ ἀναλογίαν.

Ὅταν ἀντικρύζωμεν τὸ ὠραῖον καὶ μοναδικὸν θέαμα τῶν καταφόρτων ἐλαιῶν, δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὸν χαρακτηρισμὸν, τὸν ὁποῖον ὁ Σοφοκλῆς δίδει εἰς τὴν ἐλαίαν τῆς Ἑλλάδος ἀποκαλῶν αὐτὴν «Κουροτρόφον».

Γλαυκᾶς κουροτρόφου φύλλον ἐλαίας².

Τὸ θέαμα εἶναι ἐξαιρετικῶς μεγαλοπρεπές. Αἱ χιλιάδες τῶν ἐλαιοδένδρων ὑπὸ τὸ βᾶρος τῶν εὐμεγέθων καὶ μαυροπρασίνων εἰσέτι καρπῶν τῶν κλίνουν διὰ νὰ προσφέρουν αὐτοὺς εἰς τοὺς με ἀνοικτὸν τὸ στόμα προσθλέποντας κυρίους τῶν καὶ ἀναμένοντας ἐκεῖθεν τὴν οἰκονομικὴν τῶν ἀνακούφισιν.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνον ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἀγαπητὸν τὸ δένδρον τῆς Ἀθηνᾶς. Οὐ μόνον τὰς ὑλικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου θεραπεύει, ἀλλὰ καὶ τὸν ὀφθαλμὸν καὶ τὴν ψυχὴν τέρπει καὶ εὐφραίνει. Ἐνθυμοῦμαι τὸ ἔκπαγλον θέαμα, τὸ ὁποῖον ἐξηπλοῦτο πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου ἐν δειλινῷ τοῦ Ἰουλίου ἐν τῇ θέσει ἐκείνῃ. Οἱ ὀφθαλμοί μου κατοπτρεύοντες τὸν συνεχῆ, ἀπέραντον, πράσινον ἐκ τῶν φυλλωμάτων τῶν ἐλαιῶνων τάπητα κατεμαγεύθησαν ἐπὶ ἑτέρῳ θεάματι ποικίλῳ εἰς ἀποχρώσεις μαρμαιρούσας ἐπὶ τοῦ τάπητος ἐκεῖνου.

Φθάνομεν εἰς Ἄδελε, γενέτειραν κώμην τοῦ πυρπολητοῦ τοῦ Ἄρκαδιου Κωνσταντίνου Γιαμπουδάκη. Μᾶς ἀναμένουν οἱ κάτοικοι μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Πρόεδρον τῆς Κοινότητος καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Σχολείου μὲ τοὺς διδασκάλους τῶν. Κρατοῦν δάφνας, σημαίας καὶ ζητωκραυγάζουν. Κατερχόμεθα τοῦ αὐτοκινήτου καὶ φθάνομεν ἔξωθεν τῆς οἰκίας, ὅπου ἐγεννήθη ὁ ἥρωσ, ἐν τῷ ἐξωτερικῷ τῆς ὁποίας τοίχῳ εἶναι ἐντετοιχισμένη ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφή:

ΕΝΤΑΥΘΑ ΕΓΕΝΝΗΘΗ
Ο ΗΡΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΙΑΜΠΟΥΔΑΚΗΣ
ΠΥΡΠΟΛΗΤΗΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ
ΑΡΚΑΔΙΟΥ

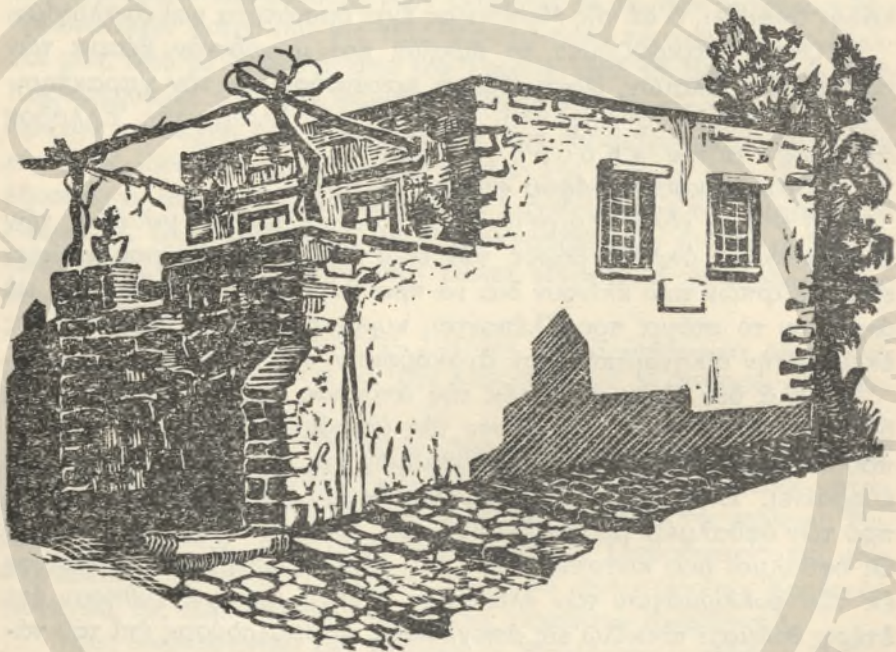
¹ Αἱ ἐλαιοφυτῖαι ἐκτείνονται ἀπὸ τοῦ χωρίου «Γιαννοῦδι» μέχρι τῆς «Ἀμνάτου» πρὸς Ν. καὶ πρὸς Α. μέχρι τοῦ «Πρίνου» καὶ τῶν «Σκουλουφίων».

² Οἰδίπ. ἐπὶ Κολ. στ. 701.

Ὁ Δήμαρχος Ρεθύμνης Τ. Πετυχάκης λέγει ὠραία πατριωτικά λόγια καὶ ἀναθέτει στέφανον ἐκ μέρους τοῦ Δήμου Ρεθύμνης. Ἐκεῖ πλησίον ἦτο τὸ μικρὸν μαγαζὶ τοῦ ἥρωος τούτου καὶ ὀλίγον παρέκει ἡ μικρὰ πλατεῖα, ὅπου ἠγωνίζετο εἰς τὸ βόλι¹ με τοὺς συνομήλικάς του Χριστιανούς καὶ Τούρκους.

Διερχόμεθα τὴν ὠραίαν Πηγὴν, ἐξηπλωμένην νωχελῶς εἰς τὴν πεδιάδα, ὅπου ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς εἶχε πλούσιον τσιφλικίον,

Ἡ οἰκία ἐν ἣ ἐγεννήθη ὁ Κ. Γιαμπουδάκης

τὴν Λούτραν, τὴν Κυριάνναν φέρουσαν τὸ ὄνομα τῆς πλουσίας Βυζαντινῆς δεσποίνης «Κυρίας Ἄνας», τῆς ὁποίας ἴδρυμα εἶναι ὁ καὶ σήμερον σφζόμενος ἐν τῷ χωρίῳ Ἱερὸς Ναὸς καθιερωμένος εἰς τὴν «Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου».

Μετὰ διαδρομὴν ἐκ Ρεθύμνης μιᾶς ὥρας φθάνομεν εἰς τὸ χωρίον Ἀμνᾶτον, ὅπου τὸ τέρμα τοῦ συντελεσθέντος τμήματος τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ Ρεθύμνης — Ἀρκαδίου.

Συνεχίζομεν τὴν πορείαν μας δι' ἡμιόνων, τῶν ὁποίων τὴν δεξιότητα νὰ σκαρφαλώνουν ἀφόβως καὶ ἀσφαλῶς εἰς τὰς δυσβά-

¹ Σφαιροβόλιον.

τους και ἀποκρήμνους ἀτραπούς τῶν ὁρέων τῆς Κρήτης οὐχί ἄπαξ ἔχουν θαυμάσει οἱ κατὰ καιροὺς ἐπισκεφθέντες τὴν Νῆσον περιηγηταί.

Εἶναι ὠραῖον τὸ θέαμα τῶν παρατεταγμένων ἡμιόνων μὲ τοὺς ὀδηγούς των. Κρατοῦν οὗτοι ἀπὸ τοὺς χαλινούς τοὺς ἡμιόνους, εἰς τὰ σάγματα τῶν ὁποίων ἔχουν τοποθετήσει πολὺ καλαισθητικά ποικιλόχροα μάλλινα ὑφάσματα, **πατανίες** ἐν Κρήτῃ καλούμενα, προϊόντα τῆς Κρητικῆς ὑφαντουργίας. Τὸ σύνολον παρουσιάζει πολύχρωμον καὶ τερπνὸν θέαμα προσόμοιον πρὸς μαγευτικὸν τάπητα ἐξ ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἡ θαυμασία Κρητικὴ φύσις φιλοτεχνεῖ κατὰ τοὺς μῆνας τοῦ ἔαρος διαπεποικιλμένους μὲ παντοῖα καὶ μαγευτικὰ χρώματα ἀνθέων καὶ θάμνων.

Ἀμνάτος! Ἡ γενέθλιος κώμη τῶν τριῶν ἡρώων ἀδελφῶν Δασκαλάκηδων, τῶν γνωστῶν ὡς «Ἀμνατσανῶν», τῶν ὁποίων ὁ ἡρωϊσμός δὲν θὰ λησμονηθῇ. Ἀρκεῖ νὰ σκεφθῇ τις, ὅτι τὰ τρία αὐτὰ παλληκάρια ὑπερήφανα ἔπεσον ἐντὸς ἔτους ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς τιμῆς χάριν τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος μας. Ἡ λαϊκὴ Μοῦσα τοὺς ἐθαύμασε καὶ τοὺς ἐθρήνησε. Καὶ ὅμως οὔτε εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ χωρίου, οὔτε εἰς τὸν περίβολον τῆς Ἐκκλησίας, παρατηρήσαμεν ἀναμνηστικὸν μνημεῖον, πατριωτικὸν σύμβολον τῆς ἡρωϊκῆς ταύτης τριάδος. Ποῦ νὰ ἀποδώσωμεν τοῦτο, εἰς ἀβελτηρίαν εἴτε εἰς λησμοσύνην; Ἡ παράλειψις δὲν συγχωρεῖται.

Ἰπευόμεν καὶ ἐκκινούμεν. Ἀφήνομεν τὴν Ἀμνάτον καὶ ἀντικρύζομεν τὸν λόφον **Κορὲ** μὲ τὸν «**Τίμιον Σταυρὸν**» ἐπὶ τῆς κορυφῆς. Πάλλευκος ναῖσκος Βυζαντιακοῦ ρυθμοῦ, σεπτὸν θρησκευτικὸν καὶ πατριωτικὸν μνημεῖον. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἐν τοῖς ἐπομένοις διὰ νὰ μὴ μᾶς διαφύγη ἡ Παναγία τοῦ **Μερκούρη**¹ δεξιὰ καὶ ὁ **Ἀστουρακιᾶς** ἀριστερὰ μὲ τὴν Παναγίαν του καὶ οὗτος ἐν μέσῳ ὑψιτενῶν κυπαρίσσων καὶ καταφόρτων μηλεῶν.

¹ Ὁ «Μερκούρης» ἦτο μετόχιον τοῦ Ἀρκαδίου ἀπαλλοτριωθὲν ὑπὲρ τοῦ Ἐφεδρικοῦ Ταμείου Ρεθύμνης. Ἰδρῦθη ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου τοῦ Ἀρκαδίου Νεοφύτου Δρόσα, διέμενον δὲ ἐν αὐτῷ Καλογραφαί. Διὰ πράξεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (1730) «τὸ γυναικεῖον τοῦτο Μετόχιον τῆς Παναχράντου τοῦ Μερκουρίου κτισθὲν ὑπὸ Νεοφύτου Δρόσα» ἐκηρύχθη Μετόχιον τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου (Ἀρχεῖον Οἴκουμ. Πατριαρχείου).

Ἐπερὶ τοῦ Μετοχίου τούτου δὲν γνωρίζομεν πολλὰ. Οὐδεμία ἐπιγραφή διασώζεται ἐπὶ τῶν κτιρίων. Ἐπὶ τῆς εἰκόνας τῆς Θεοτόκου τῆς εὑρισκομένης ἐν τῷ Ἱ. Ναῶ τοῦ μετοχίου τούτου ἀναγινώσκομεν τὰ ἐξῆς: «Ἡ ἐλπίς τῶν ἀηλιπισμένων Α Ψ Ν» (1750).

Ἐν τῷ αὐτῷ Ναῶ σώζεται εἰκὼν τοῦ Σωτῆρος ὁμοία πρὸς τὴν ἐν Ἀστουρακιᾷ τοιαύτην Βυζαντιακῆς τέχνης.

Ἐλαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ μετόχιον τοῦτο περιεβάλλετο ὑπὸ περι-

Εἰς τὰ γραφικὰ αὐτὰ μέρη ἢ μυρσίνη βλαστάνει οὐχὶ ὡς ἀπλή ἐναλλαγὴ τοῦ πρασίνου. Ὀλόκληροι συστάδες μυρσινῶν, στολισμένων μὲ τὰ μαῦρα καὶ λευκά των μύρτα, γεμάτα ἀπὸ δροσιᾶν καὶ ἄρωμα, ὑψοῦνται ὑπεράνω τῶν κεφαλῶν μας. Δὲν μένομεν ἀδιάφοροι. Ὡς εἴμεθα καθισμένοι ἐπὶ τῶν ὑποζυγίων ἀπλώνομεν τὰς χεῖρας καὶ κόπτομεν τρυφερὰ βλαστάρια μὲ μύρτα, τὰ ὅποια θλίβομεν διὰ τῶν δακτύλων διὰ νὰ αἰσθανθῶμεν βαθύτερον εἰς τοὺς πνεύμονας τὸ δροσερὸν των ἄρωμα. Τὸ κράτος τῆς μυρσίνης εὐρίσκεται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Γαλιούρου, ὃ ὅποιος μὲ τὴν αἰέριον καὶ δροσερὰν πηγὴν του προσέρχεται διὰ νὰ δροσίση

θολοτοίχου μετὰ κυρίας εἰσόδου, σωζομένης μέχρι σήμερον, ὅτι εἶχεν ἰδιαίτερον ἐστιατόριον μετὰ λιθίνων τραπεζῶν ἐπιμήκους σχήματος, δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι εἶχεν ἰκανὸν ἀριθμὸν Καλογραϊῶν, αἱ ὅποια διητῶντο κατὰ τὸ κοινοβιακὸν σύστημα.

«Τὸ μέρος τῆς φάραγγος τὸ γνωστὸν ὡς «Ἀστυρακιᾶς» ἔλαθε τὸ ὄνομα ἐκ τῶν πολλῶν ἐκεῖ «στυράκων» ἢ «ἀστυράκων», ἐφέλκυσε δὲ ἰδιαίτερας τὴν προσοχὴν τοῦ κατὰ τὸ 1817 ἐπισκεφθέντος τὴν Μονὴν Sieber. Οὗτος ὁμιλεῖ περὶ ἐκκλησίας ἡρειπωμένης κάτωθεν βράχου ὑψομένου δίκην τείχους, περιβαλλομένης ὑπὸ δρυῶν καὶ ἀστυράκων, ἐκ τῶν ὁποίων, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ, προήλθε καὶ τὸ ὄνομα τῆς περιοχῆς ταύτης, ἐχούσης θαυμασίαν θέαν πρὸς τὴν κοιλάδα, ἐκφράζει δὲ τὴν γνώμην, ὅτι τὸ μέρος ἐκεῖνο ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἐν τῷ μέλλοντι «Βοτανικὸς κήπος» (τ. Α', σ. 210).

«Ἡ γνώμη αὐτοῦ ἐπραγματοποιήθη μετὰ ἓνα περίπου αἰῶνα, κατὰ τὸ ἔτος 1898 ἐπὶ Ἐπισκόπου Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου Διονυσίου Καστρινογιαννάκη καὶ τοῦ Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Γαβριὴλ Μαναρῆ.

«Περὶ τὸν ἐν Ἀστυρακιᾷ Ἱερὸν Ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ὑπάρχουν πολλὰ ἐρείπια οἰκοδομῶν μαρτυροῦντα περὶ ὑπάρξεως συνοικισμοῦ ἀνατιρρήτως Μοναχικοῦ, ὄντος καὶ τούτου παραρτήματος τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου.

«Ὁ ἐκτεταμένος περιβολοτοίχος τοῦ μετοχίου τούτου περιέκλειεν οὐ μόνον οἰκίας, ἀλλὰ καὶ ἀγρούς. Ἡ μεγάλη θύρα τοῦ περιβόλου, ἥτις κατέπεσε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἔφερεν ἐπιγραφὴν, ἐξ ἧς σώζεται μόνον ἡ σημαντικωτάτη χρονολογία ΑΦΠΓ' (1583) ἀρχαιότερα τῆς ἐν τῇ προσόψει τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἀρκαδίου ἐπιγραφῆς. Ἐπίσης σώζονται καὶ αἱ λέξεις ΚΟΠΟΣ ΕΞΟΔΟΣ ΤΟΥ ΚΑ... καὶ ἐν συνεχείᾳ ΙΑΝΟΥ, ἔπειτα δὲ ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα χρονολογία. (Σημ. συγγραφῆς: Ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφὴ ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐν μίχθῳ καὶ δαπάνῃ ἀνεγέρσεως τοῦ περιβολοτοίχου καὶ τῆς πύλης ὑπὸ τοῦ Καθηγουμένου, πιθανῶς (Δαμ)ιανου).

«Ἐπὶ τῆς ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ εἰκόνας τοῦ Σωτήρος τύπου Βυζαντιακοῦ ὑπάρχει χρονολογία ΑΧΛΑ (1631) καὶ ἐπ' αὐτῆς ὀπὴ ἐκ σφαίρας τουρκικῆς.

«Ἡ ἐν τῷ αὐτῷ Ναῷ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου φέρει χρονολογίαν πολὺ μεταγενεστέραν (1836) καὶ εἶναι ἔργον Ἰωάννου Φραγκοπούλου Ζακυνθίου.

«Καὶ ἐν «Ἀστυρακιᾷ» διέμενον Καλογραῖαι. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἡ μνεῖα ὀνομάτων Καλογραϊῶν εἴτε ἐν παραδόσεσιν εἴτε ἐν ἱεροῖς σκεύεσι. Κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκεῖθεν ἐκαλοῦντο ἐκάστοτε καὶ μετέβαινον εἰς τὴν Μονὴν Μοναχὰ δι' ὑπηρεσίαν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι διὰ τὴν πλάσιν τῶν ἄρτων.

«Αἱ κατὰ τὸ 1866 εὐάριθμοι ἐν «Ἀστυρακιᾷ» Καλογραῖαι κατέφυγον, ὡς ἐπραξαν καὶ αἱ ἐκ τῶν περίεξ χωρίων οἰκογένειαι, εἰς τὸ Ἀρκάδι, ὅπου εὔρον τὸν θάνατον. Ὄνόματα Καλογραϊῶν μνημονεύονται ἐν τῷ «βραβείῳ» τῆς Μονῆς (Διονυσίου Μαραγκοῦ δάκη, Ἐπισκόπου Πέτρας ἐτὸ Ἱερὸν καὶ ἡρωϊκὸν τῆς Κρήτης Ἀρκάδι ἐν χειρογράφῳ).

τὸν διαβάτην ὑπὸ τὴν σκιὰν αἰωνοβίου πλατάνου¹. Ὁ Γιαλοῦρος θὰ ἦτο ἀσφαλῶς ρωμαντικός τις Ἑνετός, ὁ ὁποῖος ἐζήτησε τὴν εὐτυχίαν του εἰς τὴν πολύφερρον βλάστησιν καὶ εἰς τὰς Ναϊάδας τῶν πηγῶν καὶ τῶν φαράγγων.

Οἱ ἡμίονοι μὲ σταθερὸν καὶ τεχνικὸν βηματισμὸν μᾶς ἀναβι-

Γιαλοῦρος

θάζουσι εἰς τὰ ἀπὸ βράχους σκαλοπάτια καὶ ἀναρριχώμεθα εἰς ὑψηλοτέραν ἀτραπὸν, ὅπου ἡ θέσις «Πατᾶρι».

Τὴν προσοχὴν μας ἐφελκύνει ἡ θέα τοῦ Ἡρώου, ὅπου ἀναπαύονται τὰ λευκὰ ὄστα τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ ὀλοκαυτωθέντων ἀδελ-

---

¹ Ἡ ἐν Γιαλοῦρῳ κρήνη ἐκτίσθη δαπάνῃ τοῦ Ἡγουμένου Γαβριὴλ Μακρῆ, τοῦ Ἱερομονάχου Νικοδήμου Σχιζάερε καὶ τοῦ Μοναχοῦ Γλυκερίου Γουλιελμάκη.

Ὁλόκληρος ἡ εὐρεῖα περιοχὴ «Γιαλοῦρου» καὶ «Ἀστυρακιᾶ» καλυπτομένη ὑπὸ ἀγρίων δένδρων, δρυῶν, πελωρίων κυπαρίσσω, συστάδων μυρσινῶν, ἀπετέλει πικνότερον δάσος, ὅπερ ἦτο ἄσυλον ἐπαναστατῶν, ἀρματωλῶν εἴτε φυγοδίκων. Οὕτως ἐξηγεῖται διὰ ποῖον λόγον οἱ Μουσουλμάνοι τοῦ παρακειμένου χωρίου Ἀμνάτου τρομοκρατούμενοι ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τῶν τουρκικῶν Ἀρχῶν καὶ κατήγγειλαν τῷ 1851 τὸν Ἡγούμενον τοῦ Ἀρκαδίου ἐπὶ ὑποθάψει ἐν τῇ Μονῇ ἐνόπλων. (Ἴδε περὶ τούτου ἐν τοῖς κατωτέρω).

φῶν μας. Ὑψοῦται τοῦτο εἰς ὕψος ἑκατοντάδος μέτρων. Ἡ ἐπιβολὴ αὐτοῦ εἶναι αὐτόματος καὶ ἀκαταμάχητος. Ἄλλ' ὅποια θὰ ἦτο ἢ ἐπὶ τῶν ψυχῶν γοητεία, ἐὰν εἰς τὸ ὕψος ἐκείνο ὠρθοῦτο μαρμάρινος λέων συμβολίζων τὸ λεοντόθυμον τῶν Ἑρώων τοῦ Ἄρκαδίου!

Κατοπτέουμεν καὶ θαυμάζομεν τὸ εὐμορφον φαράγγι. Ὁ καθαρὸς καὶ δροσερὸς ἀήρ μᾶς ζωογονεῖ καὶ μᾶς μαγεύει ἢ πυκνοτάτῃ πρασινάδα. Τὰ βελάσματα τῶν ἀνὰ τὰς βαθυπρασίνους πλευρὰς τῆς φάραγγος βοσκομένων προβάτων συναναμιγνύμενα μὲ τοὺς ἤχους, οὓς ἡρέμα καὶ ρυθμικῶς ἐκπέμπουν οἱ κωδωνίσκοι τῶν ὁδηγῶν κριῶν, προσθέτουν ὅτι ἐλλείπει ἀπὸ τὴν ἁρμονίαν τῆς σιωπηλῆς φάραγγος.

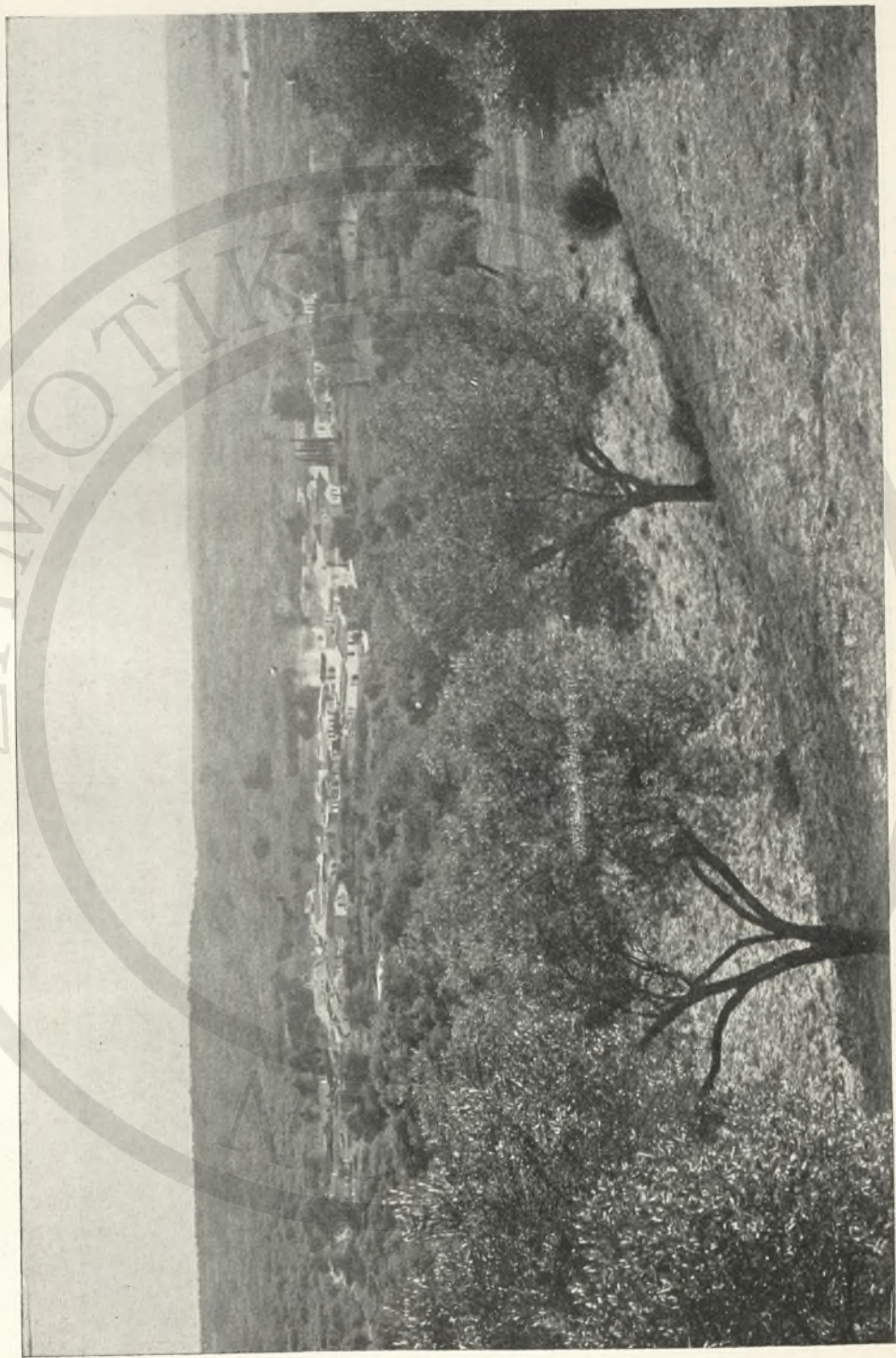
Εἶναι ἀδύνατον ὁ διερχόμενος ἀπ' αὐτὴν νὰ μείνῃ ἀδιάφορος. Ἐὰν ἔχη μελετήσῃ τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Προφητάνακτος, θὰ ἀναφωνήσῃ μαζί του τὰ πλήρη λυρισμοῦ λόγια του: «Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας!» Ἐὰν ἔχη ἐγκύψει εἰς τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τῶν μεγάλων φυσιοδιφῶν, θὰ ἐνθυμηθῇ τὸν παρατηρητικώτατον καὶ σοφὸν Λινναῖον βεβαιοῦντα, ὅτι πανταχοῦ ἐν τῇ φύσει παρετήρησε τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεως τοῦ Θεοῦ. Ἐὰν μᾶς ἐπέτρεπεν ὁ μέγας φυσιοδίφης, ἠθέλομεν προσθέσει: «Εἰς τὰ ἐξαιρετικῶς κάλλους καὶ γραφικότητος τοπεῖα συναντῶμεν οὐχὶ ἀπλῶς τὰ ἴχνη, ἀλλ' αὐτούσια τὰ ἀποτυπώματα τῶν χειρῶν τοῦ πανσόφου Δημιουργοῦ».

Εἰς ἀνάτασιν ψυχικὴν, εἰς ἀνύψωσιν πρὸς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ἀνθρωπισμοῦ ἀνάγεται ὁ παρατηρῶν τὸ μεγαλεῖον τῆς φύσεως ἀπὸ τῶν κορυφῶν τῶν ὄρέων καὶ τῶν βουνῶν. Ἐνθυμοῦμαι τὰ λόγια τοῦ φυσιολάτρου Ἄγγλου Ruskin: They seem to have been built for the human race, as at once their schools and cathedrals».

Τὰ ὄρη ἐπλαστήκανε νὰ στέκουν γιὰ σχολεῖά,
Ναὸς μεγαλειότατος νᾶναι παντοσινά.

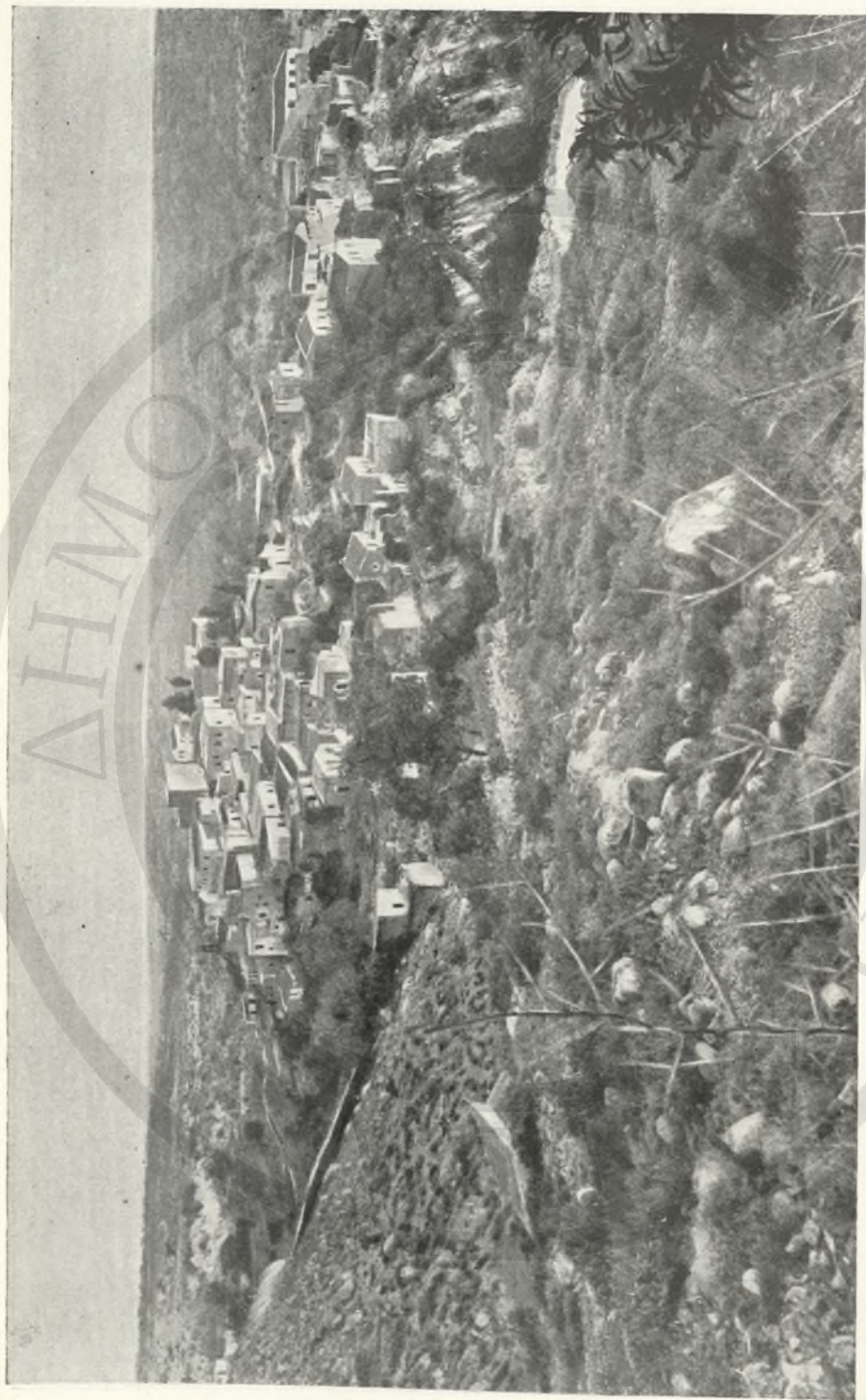
Καὶ ὅμως δὲν εἶναι ὀλίγοι οἱ τυφλοὶ τὸν τε νοῦν καὶ τὰ ὄμματα. Πόσοι δὲν φοιτοῦν εἰς τὸ μέγα αὐτὸ σχολεῖον τοῦ Δημιουργοῦ ψυχροὶ καὶ ἀδιόρθωτοι! Καὶ πόσοι ἄλλοι δὲν μολύνουν τὸν σεπτὸν αὐτοῦ Ναὸν μὲ ἀνοσίους πράξεις! Εἶπερ ποτὲ τὴν στιγμὴν αὐτὴν μοῦ ἔρχεται εἰς τὴν μνήμην ἢ εἰκῶν τῶν σιφῶν τῶν τυράνων, τὰ ὅποια ὡς τίγρεις ὑπὸ τὰς λόχμας ἐσύρθησαν κατὰ τὴν νύκτα τῆς 7ης πρὸς τὴν 8ην Νοεμβρίου τοῦ 1866 πρὸς τὸ Ἄρκαδι διὰ νὰ χορτάσουν τὰ αἰμοδιψῆ των ἔνστικτα μὲ τὸ ἄθῳν αἷμα γερόντων, γυναικῶν καὶ παιδίων.

Τὸ "Ἀδελε με τὸς ἀπεράντους ἐλαιῶνας, ἡ γενέτειρα κώμη τοῦ ἥρωος Κ. Γαμπουδάκη

Ὁ Μαρουλᾶς

Τὴν προσοχὴν μας ἀποσπᾶ ἡ κορυφὴ Φιλιάδελφοι¹ μὲ τὴν βραχῶδη κατωφέρειαν. Ἀπὸ τὴν κορυφὴν ἐκείνην ἔρριψαν τὸ πτώμα τοῦ Γετιμαλῆ καὶ πολλῶν ἐκ τῶν μετ' αὐτοῦ γιαντισάρων, ὅτε κατὰ τὸ 1822 ἐπέδραμον κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου. Οὐχὶ πτώματα ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐλεφάντων δύναται νὰ καταπίῃ τὸ χάσμα ἐκεῖνο.

Κατερχόμεθα τὴν πρανὴ καὶ βραχῶδη ὁδόν. Πρὸς τὰ ἀριστερὰ ὑπεράνω δροσερῶν κηπαρίων διακρίνομεν τὰ ποτὲ βυρσοδεφεῖα τῆς Μονῆς², ὅπου καλόγηροι κατειργάζοντο τὰ δέρματα τῶν σφαγίων, ἵνα παρασκευάσουν βύρσας διὰ τὰ ὑποδήματά των εἰς παρῶχημένην ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἀρκαδίου ἀπετέλουν ἀληθῶς μοναχικὸν τάγμα, ὡς ἀναφέρουν οἱ περιηγηταί.

Διαβαίνομεν τὴν ἐπὶ τῆς φάραγγος μικρὰν γέφυραν. Τὰ ὑποζύγια διψασμένα τρέχουν εἰς τὴν πλησίον βρύσιν διὰ νὰ δροσισθοῦν. Δὲν καταβαίνομεν ἀπ' αὐτῶν. Οἱ ὁδηγοὶ τὰ ἀποχαλινῶνουν καὶ ἐκεῖνα μὲ λαχτάραν ροφοῦν ἡρέμα καὶ εὐχάριστα τὸ δροσερὸν ὕδωρ.

Μὲ περισσοτέραν ὄρεξιν ἀναβαίνουν τὴν βραχῶδη καὶ ἀνάντη ὁδόν, κάμπτουν αὐτὴν καὶ μετ' ὀλίγον μᾶς ἀναβιβάζουσιν εἰς τὸν ἐπίπεδον χῶρον, ὅπου κεῖται ἡ ἱστορικὴ Μονή.

Ὁ ὄγκος τῆς, ἡ ἱστορία τῆς, τὸ πένθιμον μεγαλεῖόν τῆς ἐπισύρουν τὴν προσοχὴν. Δεξιὰ μαίνεται τὸ πράσινον τῆς φύσεως. Πρῖνοι, ἀζιλάκοι, συστάδες κουκκουναριῶν, παντοῖα δένδρα καὶ θάμνοι καλύπτουν τὰ πέριξ.

Οἱ κώδωνες ἤχουιν πενθίμως. Ὁ συνηγμένος κόσμος μᾶς ὑποδέχεται μελαγχολικός.

Οἱ ἀδελφοὶ τῆς Μονῆς περιβεβλημένοι τὰ ἄμφιά των μᾶς ἀναμένουν ἕξωθεν τῆς δυτικῆς Πύλης. Ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ὁ Ἡγούμενος Ἀμβρόσιος Ζαχαράκης κρατεῖ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον. Ἀσπάζομεθα αὐτὸ καὶ εἰσερχόμεθα εἰς τὴν Μονήν.

1 Ἡ ὄνομασία αὕτη προήλθεν ἀπὸ τὸν «Φιλιάδελφον», ἦτοι μέγαν καὶ ἰσχυρὸν ἱέραιον διαιτώμενον εἰς τὰς φάραγγας τῆς Κρήτης, ἐπικίνδυνον δὲ ἐχθρὸν τῶν αἰγοπροβάτων, τῶν ὁποίων ἀρπάζει τὰ νεογνά.

2 Παραπλεύρως τῆς παλαιᾶς κρήνης ὑπάρχει θολωτὸς οἰκίσκος γνωστὸς ἐν τῇ Μονῇ ὡς «νταμπακαρεῖα» (βυρσοδεφεῖα). Περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ οἰκίσκου τούτου διὰ τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν πείθεται τις ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς διαρρυθμίσεως καὶ τῆς ἕξωθεν δεξαμενῆς τῆς δεχομένης τὸ ὕδωρ τῆς ἀνωτέρω κρήνης. Ἐκατέρωθεν καὶ κάτωθεν τῆς δεξαμενῆς στεναὶ λωρίδες γῆς ποτιζόμεναι ἐκ τοῦ ὕδατος ταύτης ἀποτελοῦν εὐφορα κηπάρια. Ἐκ τῆς κρήνης ἐκείνης φαίνεται, ὅτι ὕδρευοντο καὶ οἱ μοναχοί. Τοῦτο μαρτυροῦν τὰ ἐπὶ τῶν βράχων κοιλάματα εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς κρήνης ἀπόστασιν. Πάντως τὰ κοιλάματα ἐκεῖνα ἐχρησίμευον διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ὕδριων (Δονουσίου Μαρραγκοῦ δ' Ἀκ. κ. η, ἐνθ' ἄνωτ.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΝ ΒΛΕΜΜΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΑΡΚΑΔΙΟΥ

ΤΟΠΟΘΕΣΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ — ΓΕΩΛΟΓΙΚΗ ΣΥΣΤΑΣΙΣ

Ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου κεῖται ἐν τῷ ΝΑ. ἄκρῳ τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης ἐν τῷ ἐνωτικῷ σημείῳ τῶν τριῶν ἐπαρχιῶν Ρεθύμνης, Ἀμαρίου καὶ Μυλοποτάμου, ἐπὶ ὄροπέδιου εἰς ὑψόμετρον 500 μέτρων, οὗ ἡ λεκάνη βάθους 10 μέτρων ἔχει ἐμβαδὸν 500 περίπου στρεμμάτων.

Τὸ ὄροπέδιον τοῦτο περιορίζεται ἐκ Δ. διὰ φάραγγος βαθείας, πετρώδους, καταφύτου ἐκ θάμνων καὶ ἀγρίων δένδρων, πρίνων, ἀζιλάκων¹, ἀγριελαιῶν, σχίνων, δαφνῶν, πλατάνων, ἀστυράκων, κουμάρων, τραμιθῶν καὶ ἀγρίων χαρουπεῶν.

Ὁ κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1932 ἐπισκεφθεὶς τὴν Μοῆν διὰ μελέτας ὑδρογεωλογικὰς Γεράσιμος Τζωρτζᾶτος ὑπέικων εἰς παράκλησίν μου ἐμελέτησε τὴν γεωλογικὴν σύστασιν τῆς φάραγγος καὶ ἐν γένει τοῦ ἐδάφους παραδούς μοι σχετικὴν μελέτην μετὰ κατόψεως τῶν πετρωμάτων τῆς φάραγγος. Τὴν μελέτην ταύτην καταχωρίζω ἐνταῦθα ὡς ἐνδιαφέρουσαν.

«Πλησιάζοντες εἰς τὸ χωρίον «Ἀμνάτον» παρατηροῦμεν τὸν φλύσχην, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κεῖνται μάργαι καὶ ἀμμόλιθοι. Ἐξωθεν τοῦ χωρίου παρουσιάζεται μικρὸς λίθος ἀποτελούμενος ἀπὸ σεσθρωμένον ἀσβεστόλιθον. Προχωροῦντες πρὸς τὴν Μοῆν ἐντὸς χαράδρας ἐπὶ τοῦ φλύσχου παρατηροῦμεν τὸν ὠλονόν, ἐπ' αὐτοῦ δὲ εἰς μερικὰ σημεῖα ὑπάρχουν ἀμμόλιθοι. Εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς χαράδρας, ἔνθα ὑπάρχει κήπος ἀνήκων εἰς τὴν Μοῆν, παρουσιάζ-

¹ Δρῦς ἢ Ἀρία ἢ σμίλαξ.

ζεται μέλας άργιλλικός σχιστόλιθος μετ' ένστρώσεων χαλαζίου με παράταξιν Α—Δ καί κλίσιν 25° πρὸς Βορρᾶν. Ἐπ' αὐτοῦ δέ λεπτόν στρώμα μαρμάρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπίκειται μέλας άσβεστόλιθος παρόμοιος με τὸν τῆς Τριπόλεως με παράταξιν ΒΑ—ΝΔ καί κλίσιν 30° πρὸς Νότον, ἐπ' αὐτοῦ δέ ἕτερος κρητιδικὸς άσβεστόλιθος. Ἐπὶ τοῦ άνωτέρω άσβεστολίθου εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος τῆς χαράδρας κείνται παχέα στρώματα άμμολίθου. Τά στρώματα ταῦτα τῶν άμμολίθων δέν παρουσιάζονται ἐπὶ τοῦ ὄροπεδίου. Ὡς φαίνεται, διεβρώθησαν καί παρεσύρθησαν, καθότι εἰς μερικὰ σημεῖα παρετηρήσαμεν ἐπὶ τοῦ άσβεστολίθου λεπτότατον κάλυμμα άμμολίθων.

Πέριξ τῆς Μονῆς ὑπάρχει πεδιάς καλῆς φυτικῆς γῆς περιτριγυρισμένη ἀπὸ άσβεστόλιθων. Πολὺ πιθανὸν ὑπὸ τὴν φυτικὴν γῆν νά ὑπάρχουν νεογενῆ πετρώματα. Ἡ ἐν λόγῳ πεδιάς στερεῖται έντελῶς ὕδατων, κατὰ δέ τὸν χειμῶνα πλημμυρίζει καί ὡς ἐκ τούτου μέρος αὐτῆς μένει άκαλλιέργητον.

Παρατηρεῖται δέ κατ' ἔτος, ὅτι μετὰ τὴν πλημμύραν ἡ παροχὴ τῶν πηγῶν τῶν εὔρισκομένων πλησίον τοῦ κήπου τῆς Μονῆς έντὸς τῆς χαράδρας αὐξάνει.

Ἡ ὕδρευσις τῆς Μονῆς γίνεται διὰ τριῶν φρεάτων¹ βάθους 12 - 15 μέτρων καί διαμέτρου 1 μ. εὔρισκομένων εἰς τὰ σύνορα τοῦ άσβεστολίθου καί τῆς πεδιάδος πλησίον τῆς Μονῆς, τὰ δέ ζῶα ποτίζονται ἐκ μικρᾶς πηγῆς εὔρισκομένης κάτωθεν τῆς Μονῆς καί εἰς τὸ χεῖλος τῆς χαράδρας. Ἡ προέλευσις τῆς πηγῆς εἶναι ἐκ τῶν προσχώσεων».

Ὁ Τζωρτζᾶτος ὑποδεικνύει τοὺς ἐξῆς τρόπους διὰ τὴν άρδουσιν τῆς πέριξ τῆς Μονῆς πεδιάδος:

1) Παρουσιάζεται άπαραίτητος ἡ άνόρυξις δύο ἢ τριῶν φρεάτων βάθους 25 - 30 μέτρων περίπου καί διαμέτρου 4 μέτρων λιθοκτίστων μετὰ στοῶν πρὸς ὕδρομάστευσιν.

Τὰ φρέατα ταῦτα δύνανται νά γίνουιν τοιουτοτρόπως, ὥστε νά συνδέωνται τὰ δύο μεταξύ των, ἢ τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν νά γίνῃ πλησίον τῶν δύο ἤδη ὑπαρχόντων, τὰ δέ ἄλλα εἰς τὸ σημεῖον ἔνθα τὸ κέν-

¹ Κείνται ταῦτα πρὸς Α. τῆς Μονῆς. Ἐξ αὐτῶν δέ ὕδρεύονται οἱ Μοναχοί. Τὸ ὕδωρ τῶν φρεάτων τούτων εἶναι ἐν μέρει πηγαῖον καί ἐν μέρει προέρχεται ἐκ τῶν διηθουμένων ὕδατων τῶν λιμαζόντων κατὰ τὸν χειμῶνα εἰς τὴν πέριξ αὐτῶν ἔκτασιν.

Διὰ τὴν καθαρῖότητα καί τὰς ἄλλας ἀνάγκας τῆς Μονῆς χρησιμοποιεῖται τὸ ὕδωρ τῶν ὑπογείων δεξαμενῶν (στερνῶν) εὔρισκομένων εἰς τὰ ἐξῆς σημεῖα: ἐντὸς τῶν Κελλαρικῶν, ἐν ΒΑ. γωνίᾳ τοῦ Νασοῦ, ἔξωθεν τῆς Τραπεζῆς (Β.), ἔξωθεν τοῦ Ξενῶνος (ΒΔ.) καί παρὰ τὸ Ἡρῶν.

τρον τῆς πλημμύρας. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐξασφαλίζεται ἡ ἄρ-
δευσις τῆς πεδιάδος μέσῳ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, συγχρόνως δὲ γί-
νεται καὶ ἡ ἀποστράγγισις τῶν ὑδάτων τῶν πλημμυρῶν.

Ἡ διοχέτευσις θὰ γίνεταί δι' ἀντλίας βαθέων φρεάτων ἐργαζο-
μένης διὰ πετρελαιοκινήτου μηχανήματος.

Διὰ λόγους οἰκονομίας δέον ἕκαστον τῶν φρεάτων νὰ ἔχη μόνι-
μον ἐγκατάστασιν σωλήνων καὶ ἀντλιῶν καὶ μόνον ἓνα φορητὸν
κινητήρα.

2) Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, εἰς τὸν μικρὸν κήπον τῆς Μονῆς,
ἐντὸς τῆς χαράδρας, ἐκρέουν πηγαί, ἡ προέλευσις τῶν ὁποίων εἶναι
ἐξ ἐπαφῆς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα. Ὡς ἐκ τούτου πρὸς ἐξασφά-
λισιν τῆς ἀρδεύσεως δυνάμεθα νὰ μεταχειρισθῶμεν τὰς πηγὰς διὰ
τοῦ ἐξῆς τρόπου :

Δέον νὰ γίνουσι στοαὶ ἐν εἴδει T ἐντὸς τῆς ἐπαφῆς. Διὰ τοῦ
τρόπου τούτου θὰ συγκεντρώσωμεν τὰ ἐκρέοντα ὕδατα εἰς μίαν
δεξαμενὴν καὶ διὰ φυγοκέντρου ἀντλίας μέσῳ σωλήνων νὰ διοχε-
τεύωνται εἰς τὴν πεδιάδα.

3) Ὡς τελευταῖον τρόπον προτείνομεν τὴν γεώτρησιν, ἡ ὁποία
παρουσιάζει τὰ ἐξῆς μειονεκτήματα :

α') Τὸ βάθος γεωτρήσεως θὰ εἶναι 200 περίπου μέτρων.

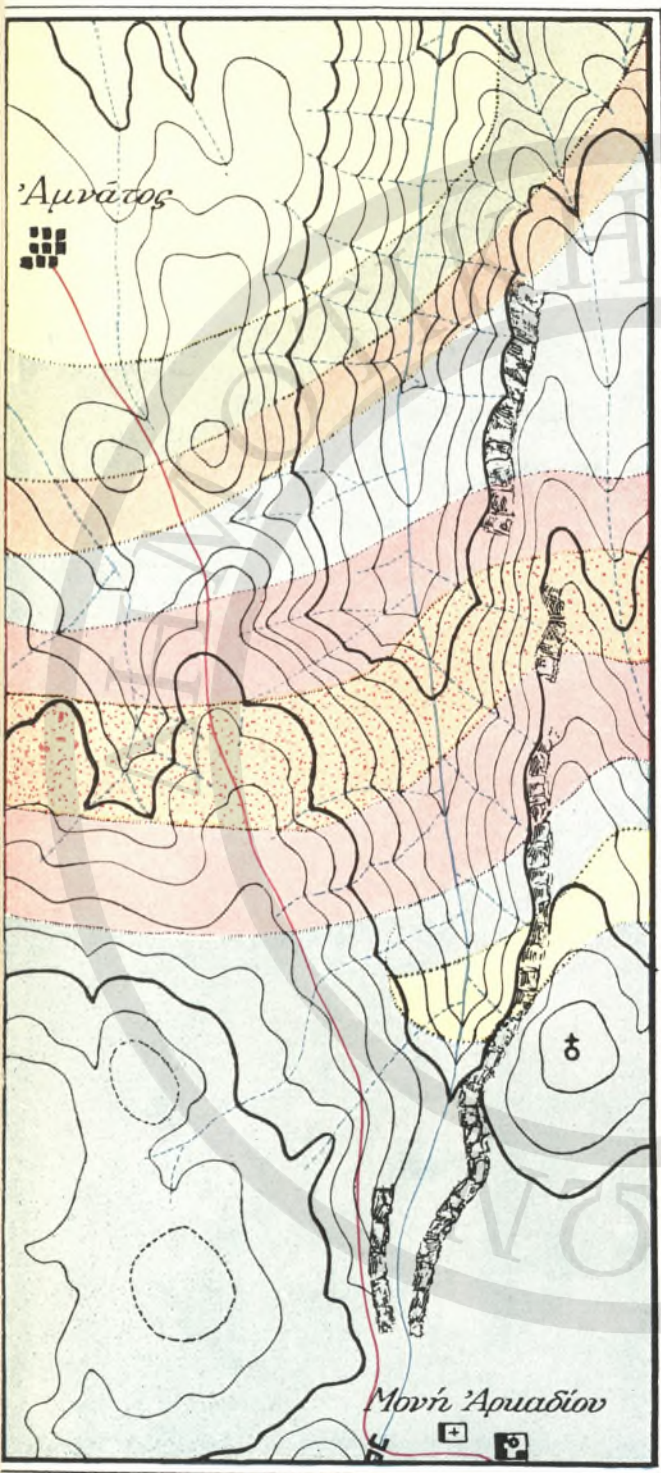
β') Ὑπάρχει μεγάλη πιθανότης, ὅτι τὸ ὕδωρ δὲν θὰ ἐκρέη
αὐτομάτως καὶ θὰ παρουσιάζηται ἀνάγκη ἀντλήσεως.

γ') Ἡ μεταφορὰ τοῦ γεωτρύπανου καθίσταται δύσκολος λόγῳ
τῆς κακῆς καταστάσεως τῶν ὁδῶν.

Ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν ἤθελε γίνεαι γεώτρησις, ἡ μία δὲν θὰ
εἶναι ἀρκετὴ πρὸς παροχὴν. Ἐντὸς τοῦ κτήματος δέον νὰ γίνουσι
4-5 γεωτρήσεις.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Νεογενή
- Φλύσχης
- ὼλιθος
- Ἀσβεστόλιθος μέλας
- Μάρμαρον
- Σχιστόλιθος

Η ΕΠΙΧΑΡΙΣ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ

Τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ἄρκαδίου πλαισιούμενον ὑπὸ ἀλύσσεως βουνοκορυφῶν γραφικωτάτων ἐν ἀμφιθεατρικῇ παρατάξει μὲ τὰς πέραν τοῦ πλαισίου τούτου διαγραφομένης ἐπιβλητικᾶς κορυφᾶς τῆς «Ἰδης» καὶ τοῦ «Κέδρους» καὶ τὰς μεταξὺ τῶν ἀμπελώνων συστάδας τῶν ὑψικόμενων κουκκουναριῶν ἐν σμικρᾷ ἀπὸ τῆς Μονῆς ἀποστάσει καὶ τὰ ἐπὶ τῶν κορυφῶν καὶ πρανῶν τῶν βουνῶν στίλβοντα στίγματα τοῦ πρασίνου τῶν κατεσπαρμένων ἀγρίων δένδρων διανοίγεται εἰς τὸν παρατηρητὴν μαγευτικὸν ἐπισῦρον τὸ ἐνδιαφέρον καὶ προκαλοῦν τὴν ἀγάπην καὶ αὐτῶν τῶν ἀδιαφόρων πρὸς τὰς φυσικὰς καλλονὰς. Τὴν προσοχὴν καθιστᾷ ζωηροτέραν καὶ ἡ κατάφυτος καὶ καταπράσινος φάραγξ δίκην πρασίνης ταινίας ποικιλοχρῶμως διηθησμένης κατὰ τοὺς ἔαρινους μῆνας καὶ ἄρμονικώτατα προσηρητημένης εἰς τὸ γραφικὸν πλαίσιον.

Τὰ εἰς τὰ βόρεια κράσπεδα τοῦ ὄροπέδιου ἐκτεινόμενα δύο δροσόλουστα καὶ ρωμαντικώτατα τοπεῖα, ὁ «Γιαλοῦρος» καὶ ὁ «Ἄστυρακιᾶς»¹, προσθέτουν εἰς τὸ ὄροπέδιον ὅ,τι ἐξ αὐτοῦ ἐλλείπει εἰς ὕδωρ καὶ ἡμερον βλάστησιν, τὸ πρῶτον μὲ τὰς μυρσινοστολίστους παρυφάς, μὲ τὰς βαθυσκίους πλατάνους, τὰς βριθούσας ὄγκωδῶν καρπῶν κυδωνέας καὶ τὴν ἀείροον βρύσιν καὶ τὸ δεύτερον μὲ τὰ ἄφθονα καὶ διαυγῆ ὕδατα, πληροῦντα εὐρείας δεξαμενάς, μὲ τοὺς ἐκ τῶν ὑπερκειμένων βράχων δίκην πυκνοτάτων βοστρύχων κρεμαμένους κισσοὺς καὶ τὴν μεγαλοπρεπῆ παράταξιν θαλερῶν μηλεῶν, μανταρινεῶν καὶ κιτρεῶν.

Τὸ ὄροπέδιον τοῦτο τερπνὸν καὶ ἐράσμιον δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι συνενοῖ ἐν ἐκπάγλῳ ἁρμονίᾳ πᾶν ὅ,τι χαρακτηρίζει τὴν φυσιογνωμίαν τῆς ὥραιάς μας πατρίδος.

Ἡ χάρις αὕτη, τὴν ὁποίαν ἀποπνέει ἡ περιβάλλουσα τὴν Μοῆν φύσις, προστιθεμένη εἰς τὴν αἴγλην μακρᾶς θρησκευτικῆς καὶ πατριωτικῆς ἱστορίας, ἐφελκύνει τὴν συμπάθειαν τῶν φιλιστόρων καὶ φυσιολατρῶν, οὐκ ὀλίγοι τῶν ὁποίων ἔκ τε τῆς Νήσου καὶ ἐξ ἄλλων χωρῶν ἐπισκέπτονται αὐτήν.

¹ Ἴδε περὶ αὐτῶν ἐν σ. 22, 23.

Ἡ θεά τῆς μαγευτικῆς φάραγγος καὶ τοῦ γραφικοῦ ὄροπε-
δίου, ἀποτελέσαντος τὴν ἱεράν σκηνήν, ἐν ἣ ἐξετυλίχθη ἡ ἀλησμό-
νητος ἐκείνη θρησκευτικὴ καὶ πατριωτικὴ τραγωδία, δὲν παύει
νὰ ἐμπνέῃ καὶ ἀνυψοῖ τὰς ποιητικὰς ψυχὰς εἰς ὕψη ἀφθάστου λυ-
ρισμοῦ.

Ὁ ἐνθουσιώδης πατριώτης καὶ διακεκριμένος λογοτέχνης Σπ.
Παγανέλης ἐπισκεφθεὶς τὸ Ἄρκαδι ἔγραφε τὰ ἑξῆς ἐν τῇ Ἑστίᾳ:

«Τὸ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἔφθασα εἰς Ρέθυμνον, ἀνε-
χώρησα πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς Μονῆς τοῦ Ἄρκαδίου.

»Ὁ ἥλιος ἔκλινε πρὸς τὴν δύσιν του, ὅτε ἐφθάσαμεν εἰς τὴν εἴσοδον
μεγάλῃς καὶ ἀποκρήνου φάραγγος, πέραν τῆς ὁποίας εὐρίσκεται ἡ
Μονὴ τοῦ Ἄρκαδίου. Ἡ μεγαλοπρέπεια καὶ ἡ ἀυστηρότης τῆς τοποθε-
σίας ταύτης προξενούσιν ἐντύπωσιν. Εἰς τὰ βάθη, ἐπὶ κοίτης ὀγκολίθων,
καταφέρεται τὸν χειμῶνα βιαιότατος χεῖμαρρος. Εἰς τὰ ὕψη κρῶζουσιν
λέρακες καὶ ἄλλα ὄρνεα σαρκοφάγα, τραφέντα ποτὲ διὰ τῶν σαρκῶν
σφαγέντων γυναικοπαίδων, καὶ ἀπὸ τῶν καθέτων καὶ ἀπροσπελάστων
τοῦ χάσματος πλευρῶν φύονται εὐρωστοὶ δένδρων κορμοὶ δασυφύλλους
ἐκτείνοντες κλάδους πεφορτωμένους ἀνθέων, ἡδέως ἀρωματιζόντων τῆς
φάραγγος τὰ στενά. Ὁ ἀντίλαλος ἠχεῖ μυριόστομος εἰς τὴν πρώτην κραυ-
γὴν. Φερόμενος διὰ τῆς στενωπότητος ἀτραποῦ ἔστην πρὸς στιγμὴν καὶ
κύπτων πρὸς τὸ χάσμα ἐβόησα ἰσχυρῶς.

«ΔΟΞΑ»! Μυρίαὶ δόξαι ἀντήχησαν αὐτοστιγμεί.

»Ἡ δόξης πεπληρωμένη φάραγξ ἐβρόντησεν ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς,
ἐνῶ δὲ εἰς τὸ κενὸν ἐπλανᾶτο ἔτι εἰς μυρίας ἀπηχῆσεις τῆς δόξης τὸ
ὄνομα, κύψας καὶ πάλιν πρὸς τὸ χάσμα ἐφώνησα: «ΜΑΡΤΥΡΕΣ»! Ὁ
ἀντίλαλος ἤχησε καὶ πάλιν, ἠνωμένα δὲ τὰ ὀνόματα τῆς «ΔΟΞΗΣ» καὶ
τῶν «ΜΑΡΤΥΡΩΝ» ἠκούσθησαν ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ χάσματος, ἤρθησαν
ὑπεράνω, ὑπερέβησαν τὰς κορυφὰς καὶ ἠνωμένα καὶ ἀντηχοῦντα πάντοτε,
ἀπεσθέσθησαν ἡρέμα καὶ βραδέως εἰς τὸ κενόν.

»Εἰς γωνίαν ἀπρόσιτον τῆς φάραγγος ἐν μέσῳ ἀγρίων θάμνων καὶ
χλόης αὐτοφυοῦς παρετήρησα ρίζαν δάφνης σεμνῆς, δειλῶς φυομένης
ἀπὸ τινος σχισμῆς. Σύμβολον δόξης εὐκλεοῦς ὀρθῶς ἐφύτρωσεν ἡ δάφνη
ἐκεῖ ἐγγὺς τοῦ τόπου τῆς πατριωτικῆς θυσίας.

»Τὰ ἐρυθρὰ ἄνθη τῆς ἀναπαρίστων τὸ χυθὲν κατὰ τὴν σφαγὴν
αἶμα... Τὸ γλυκὺ ἄρωμα εἶναι ὁ λιθανωτός, ὃν θὰ ἐκπέμπῃ ἔσαει ἡ
σκηνὴ καὶ ἡ μνήμη τοῦ μαρτυρίου...

»Ἐφθάσαμεν εἰς τὴν Πύλιν τῆς Μονῆς... Ἐκεῖ πέραν ἐντὸς ἐρειπίου
ἀνεμομόλου εἶδον φῶς μελαγχολικόν... Ἀντὶ τῆς ζωῆς κατοικεῖ ὁ θάνα-
τος ἐκεῖ... Ἐκεῖ εὗρεν ἄσυλον ὕστατον καὶ ἀπαραβίαστον ἡ καθημαγ-
μένη ἐλευθερία, ἐκεῖθεν ὅμως καὶ εὐστομος φήμη διαλαλεῖ τῶν μαρτύ-
ρων τὰ ὀνόματα, καὶ μετὰ τῆς δόξης σκεπάζει τὰ ὄσα τῶν... Ἴδού
κατάλληλος Ἁγία Τράπεζα, ὅπως λειτουργήσῃ ἐπ' αὐτῆς ἡ Ἐλευθερία.
Τὴν ἠγειρεν ἡ Πατρίς, τὴν ἠλόγησε δὲ καὶ τὴν καθηγίασεν ἡ Θρη-

σκεία... Ἐρυθροὶ ἐβάφησαν οἱ λίθοι ἀπὸ τοῦ χυθέντος αἵματος τῶν Χριστιανῶν, ἀλλ' ἡ λήθη δὲν θὰ καλύψῃ ποτὲ οὔτε τὴν Μονήν, οὔτε τῶν θυμάτων καὶ ὑπερασπιστῶν τῆς τᾶ προσφιλεῖς ὀνόματα».

Ὁ ποιητὴς τὴν ψυχὴν Ἐπίσκοπος Ρεθύμνης Διονύσιος Καστρινογιαννάκης ἔλεγε μὲ φωνὴν παλλομένην ἐκ συγκινήσεως τὰ ἐπόμενα ἐνώπιον πυκνοῦ ἀκροατηρίου:

«Κεκοπιακῶς ἐγὼ εἶχον ἐκδράμει πρὸς ἀναψυχὴν εἰς τὴν Ἱερὰν τοῦ Ἀρκαδίου Μονήν. Μόνος περὶ τὴν δελήην, ρεμβάζων ἰστάμην παρὰ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἄλω ὑπὸ τὴν δροσερὰν μικρῶν δρυῶν σκιάν, καὶ ἐκεῖθεν ἐπεσκόπων τὴν ὑπὸ τοὺς πόδας μου χαίνουσαν μεγαλοπρεπῆ καὶ

Διονύσιος Καστρινογιαννάκης

γραφικωτάτην φάραγγα. Μακρὰν διεφαίνετο λευκόστικτον τὸ κυανοῦ τῆς λευκοκυμάντου θαλάσσης πέλαγος. Ἀργυροφανῆς δὲ κύμανσις ὑπεδήλου τὸ μεταξὺ ἐκείνου καὶ ἐμοῦ ἐλαιόφυτον πεδῖον. Ἐρρεμβόμην καὶ τῆς ἀηδόνος καὶ τοῦ κοτσιφου ἢ τερψίθυρος φωνὴ ἀπὸ τῆς δενδροφύτου φάραγγος ἀνερχομένη, ἐπέτεινε τὸν ρεμβασμὸν, καὶ ἐπλήρου εὐφροσύνης τὴν ψυχὴν. Τὸ βλέμμα ἀπλανὲς περιεφέρετο, ποῦ μὲν ἐπὶ τοῦ χλοάζοντος ἐδάφους, ποῦ δὲ ἐπὶ τῶν μεγαλοπρεπῶν δρυῶν, ποῦ δὲ ἐπὶ τοῦ λευκάζοντος βράχου ἀναπαυόμενον. Ὁ δὲ νοῦς πτερόεις ἀπὸ ταύτης εἰς ἐκείνην τὴν στιγμήν διῆπτατο...

Κεκμηκῶς, ἐξηνητημένος, ἐσκληκῶς ὁ ἄνθρωπος κυκλοῦται ὑπὸ τῶν υἰῶν καὶ ἀπογόνων αὐτοῦ. Ἡ ἀπαστράπτουσα ἀπὸ τούτων χαρὰ πληροὶ φωτὸς καὶ ἡδονῆς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, λησμονεῖ τὸ πλησιάζον τέρμα

τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ προσπαθεῖ νὰ συγκρατήσῃ τὴν ζωὴν, ἥτις παίζει γελόεσσα περὶ αὐτόν, καὶ ἥτις φεύγει ἀπ' αὐτοῦ ἄκοντος.

»Πάντας τούτους τοὺς δεσμούς, πᾶσαν ταύτην τὴν προσκόλλησιν πρὸς τὴν ζωὴν ὁ ἄνθρωπος διατελῶν ἐνίστοε ὑπὸ τὸ κράτος ἀοράτου δυνάμεως περιφρονεῖ καὶ καταστρέφει. Ὑπάρχουσι στιγμαὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ἃς ἰδέα τις, ὑψηλὸν τι ἰδεῶδες κυριαρχεῖ τῆς ψυχῆς, τῆς διανοίας καὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ καὶ καθίστησιν αὐτὸν ὑπέρτερον ἑαυτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος τότε ἐν ἄλλῳ τόπῳ διαβλέπει τὴν εὐτυχίαν καὶ τρέχει πρὸς αὐτὴν διαρρηγνύς τοὺς πρὸς τὴν ζωὴν ταύτην συνέχοντας αὐτὸν δεσμούς, ἀποσπᾶται βιαίως ἀπ' αὐτῆς καὶ φεύγει χαίρων ἐπὶ τῇ φυγῇ καὶ χαίρει ἐπὶ τῷ ὅτι κατορθοῖ νὰ νικήσῃ πάντα καὶ ὑπεραρθῇ εἰς ἀτμόσφαιραν ἐντελῶς πνευματικῆν, ἐν ἣ οὐδεὶς γήινος δεσμὸς καὶ ἐν ἣ πλησιφαῆς δεσπάζει ἢ ἀληθὴς εὐδαιμονία.

»Ὑπὸ τὸ κράτος τοιαύτης τινὸς ἰδέας πάντως διετέλου καὶ πάντες ἐκεῖνοι, οἵτινες κατέλιπον ἀπελθόντες μόνα τεκμήρια τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν ἐπὶ γῆς τὸν σωρὸν ἐκεῖνον τῶν ὄστων, ἅτινα λευκὰ ἐν τῷ σκότει τῆς ὀπῆς ἐκείνης, μόλις διεκρίνοντο καὶ τὰ ὅποια ἐγὼ ὑπὸ τὸ κράτος ἱερᾶς συγκινήσεως ἐμελέτων.

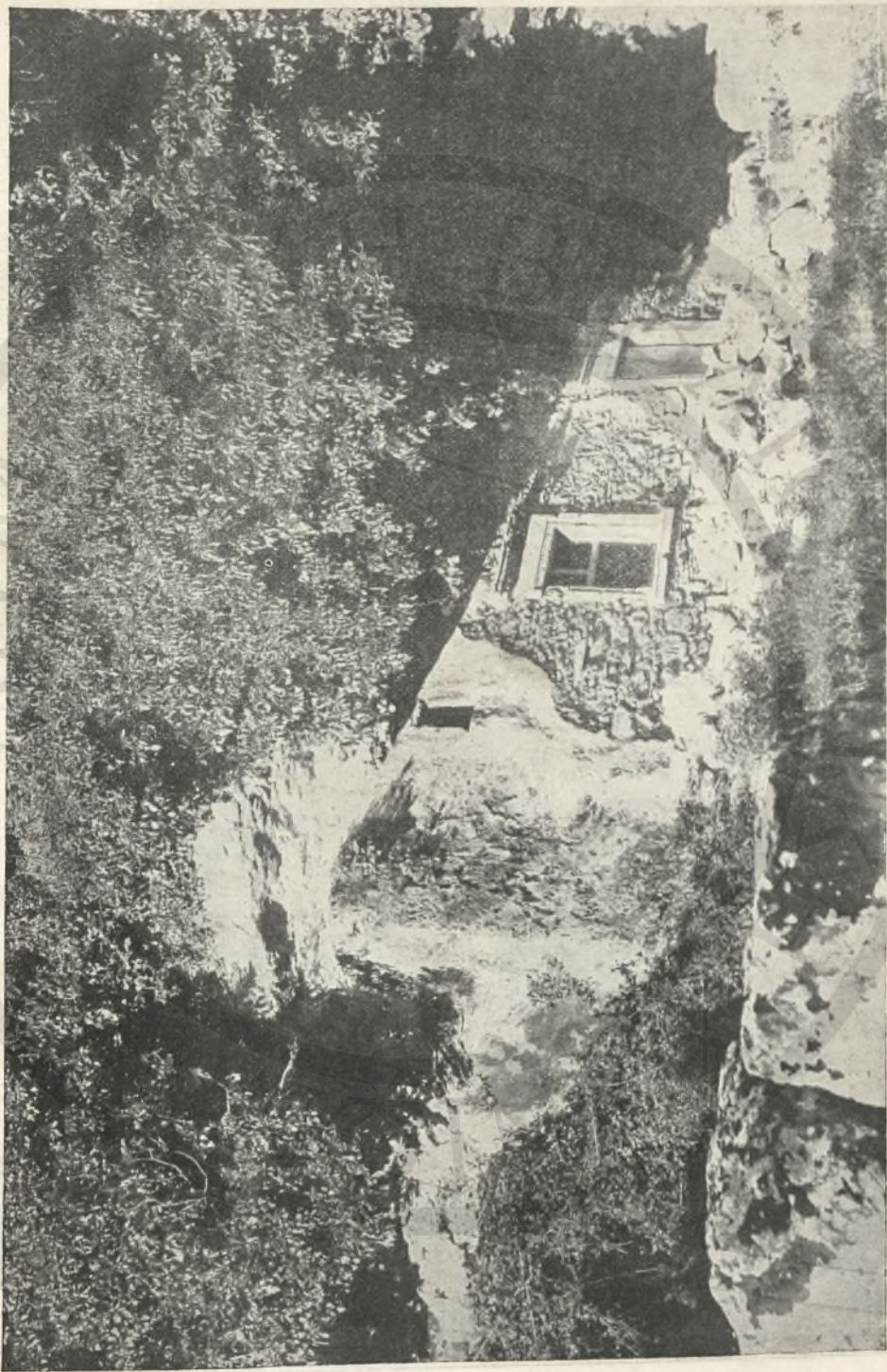
»Ὁ θάνατος οὐδὲν εἶχε κοινὸν πρὸς τὰ ὄστα ἐκεῖνα.

»Ὁ θάνατος νικᾷ πάντοτε ἐπερχόμενος καὶ καθίσταται φοβερός, ἀποτρόπαιος προσεγγίζων. Ἄλλ' ὁ θάνατος περιεφρονήθη ὑπὸ τῶν νεκρῶν ἐκεῖνων. Ὁ θάνατος προυκλήθη ὑπ' αὐτῶν, δὲν ἐπεβλήθη. Ὁ θάνατος ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν νεκρῶν ἐκεῖνων προκληθεὶς ὡς πηγὴ καὶ ἀφετηρία κρείττονος βίου, ὡς πύλη ἐξασφαλίζουσα αὐτοῖς ἀμόλυντον τὴν τιμὴν, ἄσπιλον τὴν ψυχὴν, ὑστεροφημίαν ἀγαθὴν, ἀθανασίαν τέλος οὐράνιον καὶ ἐπίγειον. Δὲν ἦτο λοιπὸν θάνατος ὁ μεταβαλὼν εἰς σωρὸν ὄστων τὴν ζωσάν ποτε ὁμάδα τῶν ἐκεῖ συσσωρευθέντων νεκρῶν»¹.

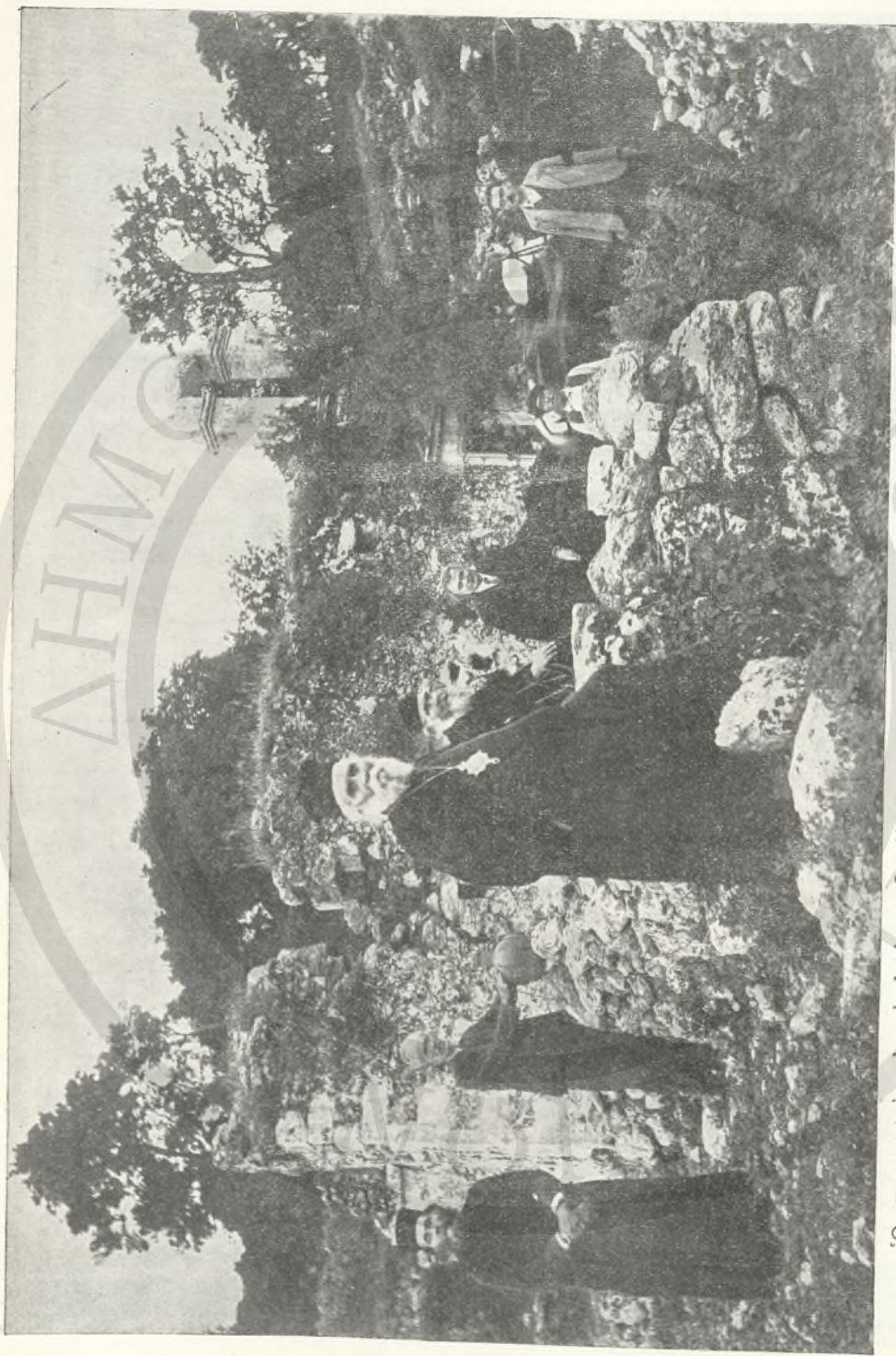
¹ Διονυσίου, Ἐπισκόπου Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου, Λόγος πανηγυρικός, 8η Νοεμβρίου, 1902.

Ο κτισσοτεφής σπηλαιώδης Ναός του Αγίου Αντωνίου

Ο συγγραφέας εις τὰ ἔρηπια τοῦ Ἁγίου Ἀντανίου μετὰ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἀρκαδίου Διονυσίου Ψαρουδάκη, Ἀμφρόσιου Ζαχαράκη καὶ τοῦ γραμματέως τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Ἀνδρέου Βενέρη.

ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΙΔΡΥΣΙΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ.
ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΑΚΟΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΝ

Ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου, μικρὰ τὸ κατ' ἀρχάς, ὡς δεικνύουν τὰ παρὰ τὴν Α. καὶ Β. πλευρὰν τοῦ σημερινοῦ Ναοῦ σφζόμενα λειψανα θεμελίων, ιδρύθη πάντως ὑπὸ μοναχοῦ τινος ὀνομαζομένου Ἀρκαδίου, ἔξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία αὐτῆς.

Τὸ τοιοῦτον συνέθη καὶ δι' ἄλλας Μονὰς ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ¹.

Οἱ ἰδρυταὶ τοῦ σημερινοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς καὶ ἐν γένει τοῦ Μοναστηριακοῦ συγκροτήματος εἶναι γνωστοὶ ἐκ τῶν σφζομένων ἐπιγραφῶν, περὶ ὧν ἐν τοῖς κατωτέρω.

Τὴν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις ἀναφερομένην ἱστορικὴν ἀλήθειαν συμπληροῖ ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς πρώτους αὐτῆς ἰδρυτὰς ἢ παράδοσις περιληφθεῖσα ἐν σημειώμασι τῆς Μονῆς.

Κατὰ τὰ σημειώματα ταῦτα, ὁ καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς προσόψεως τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ μνημονευόμενος Κλήμης Χορτάτσης μονάζων ἐν τῇ εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας πρὸς Α. τοῦ Ἀρκαδίου κειμένη Μονῇ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου², μετὰ τοῦ αὐταδέλφου αὐτοῦ Βησσαρίωνος, μετέβη εἰς Ἀρκάδι καὶ ἔκτισε τὸν σημερινὸν Ἱ. Ναὸν τῆς Μονῆς, «τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν», ὡς ὀνομάζει αὐτὸν τὸ σχετικὸν σημείωμα.

Τὸν Κλήμεντα ζήλου καὶ ἀμίλλης ἐμφορούμενος ἐμιμήθη ὁ αὐτάδελφος καὶ συμμοναστῆς αὐτοῦ Βησσαρίων, ὁ ὁποῖος μεταθὰς εἰς Ἀρκάδι ἔκτισε τὴν Νοτίαν πλευρὰν τῆς Μονῆς.

Τὰ γραφέντα ὑπὸ περιηγητῶν καὶ ἐπισκεπτῶν τῆς Μονῆς, ὅτι ἡ ὀνομασία αὐτῆς «Ἀρκάδιον» προῆλθεν ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐν Κρήτῃ πόλεως «Ἀρκαδίας»³, ὡς δῆθεν ἰδρυθείσης ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐ-

1 Ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρσανίου ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Ρεθύμνης ἐκ τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτῆς μοναχοῦ Ἀρσενίου καὶ αἱ ἐν Ἁγίῳ Ὀρει αἱ Ἱ. Μοναί: Διονυσίου, Φιλοθέου, Σίμωνος Πέτρας, Ἁγίου Παύλου, Ξενοφῶντος, Κωνσταντονίου, φερώνυμοι τῶν ἰδρυτῶν αὐτῶν: μοναχοῦ Διονυσίου, Ὁσίου Φιλοθέου, Ὁσίου Σίμωνος, Ὁσίου Παύλου τοῦ Ξηροποταμνοῦ, Ὁσίου Ξενοφῶντος, Κωνσταντὸς τινος (Κωνστα-Μονή). Ἴδε σχετικὰ καὶ παρὰ Μανουὴλ Γεδεών, Ὁ Ἄθως. — Περὶ τῆς κατ' ὀνομαστικὴν ἐκφορᾶς τοῦ ὀνόματος Ἀρκαδίου ἴδε Γ. Κουρμούλη, «Ἀρέτι, Ἀρκάδι, Ἀρσάνι κτθ' ἐν Ἐπετηρίδι Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν», τ. 1 (1937), σ. 164.

2 Κατὰ τὴν ἀνωτέρω παράδοσιν τὸ Ἀρκάδι ἦτο κατ' ἀρχάς Μετόχιον τῆς Μονῆς ταύτης, ἧς μόνον ὁ Ἱ. Ναὸς σώζεται.

3 Οὕτως ἐν τῷ χάρτῃ τῆς Κρήτης τοῦ Joh. Bapt. Homanus, Norinberg, σημειοῦται «Monasterio Arcadia», ἐν τῷ Nicolaum Vischer (1680) «Monasterio Arcadia», ἐν δὲ τῷ χάρτῃ τοῦ Pocock (1745) «Arcadi».

τῆς, ἐλέγχονται ἐσφαλμένα, καθότι ἡ ἀρχαία πόλις «Ἀρκαδία» δὲν ἔκειτο ἐν τῇ θέσει ἡ Μονὴ Ἀρκαδίου, ἀλλὰ πολὺ μακρὰν αὐτῆς¹. Ἐπίσης ἡ συσχέτισις τοῦ ὀνόματος τῆς Μονῆς «Ἀρκαδίον» πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντιοῦ Ἀρκαδίου εἶναι ἀμάρτυρος καὶ ἀνεξήγητος.

Ὁ ἰατρὸς καὶ διακεκριμένος ἀρχαιολόγος Ἰωσήφ Χατζιδάκης ἐπισκεφθεὶς τὸ Ἀρκάδι κατὰ τὸ 1881 καὶ ἀκούσας ἐν αὐτῷ τὴν περὶ ἰδρύσεως τῆς Μονῆς ταύτης παράδοσιν, ὅτι δῆθεν ὑπῆρξε κτίσμα τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου ἀναφέρει αὐτὴν ἐν τῷ βιβλίῳ του ἀνευ οὐδεμιᾶς παρατηρήσεως². Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι πλάσμα προελθὸν ἐκ τῆς ὁμωνυμίας τῆς Μονῆς πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα³ καὶ τῆς εὐγενοῦς φιλοδοξίας τῶν μοναχῶν, ὅπως ἡ Μονὴ αὐτῶν περιβληθῆ δι' αὐτοκρατορικῆς αἴγλης, ἀγνοηθείσης τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας. Ἡ παράδοσις ἐνισχύθη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ὅτε ἡ Κρήτη ἐπάλλαιε κατὰ τῆς τυραννίας ἔχουσα ὡς ὅπλα κυρίως τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἔθνικα κεφάλαια.

Τὸ Ἀρκάδι φέρεται ἐν τουρκικοῖς ἐγγράφοις τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς κατακτήσεως (1657, 1694) ὑπὸ τὴν προσωνυμίαν «Τσανλί Μοναστήρ»⁴, καθότι εἶχε λάθει παρὰ τοῦ Στρατάρχου Χουσεῖν Πασσᾶ τὸ προνόμιον τοῦ διατηρεῖν κώδωνα (καμπάναν).

¹ Ἡ πόλις Ἀρκαδία τοποθετεῖται ὑπὸ τῶν νεωτέρων γεωγράφων ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Μονοφατσίου παρὰ τὰ χωρία «Δαμιάνια», «Κεφάλια», «Μελισσοχώρι» καὶ «Ἀρκάδι». Ἄλλοι τοποθετοῦν αὐτὴν ἐν τῇ θέσει, ἐν ἣ κείται τὸ χωρίον «Ἅγιος Θωμᾶς» τῆς αὐτῆς Ἐπαρχίας (Ν. Σταυράκη, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, 1890, σ. 65).

Νόμισμα Ἀρκαδίας

Ὁ ἀείμνηστος Στέφ. Ξανθουδίδης βασιμῶς ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ ἀρχαία πόλις «Ἀρκαδες» ἢ «Ἀρκαδία» ἔκειτο ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πεδιάδος: «Ἐκ τῆς εὐρέσεως πολλῶν χαλκῶν νομισμάτων τῆς πόλεως καὶ ἐξ ἐπιγραφῆς κατεδείχθη, ὅτι ἡ πόλις ἔκειτο παρὰ τὸ χωρίον «Ἀφρατί» ἢ «Φρατί» καὶ δὴ εἰς τὸν πλησίον τοῦ χωρίου λόφον τοῦ Προφήτου Ἥλια ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πεδιάδος. Κατὰ τὸ 1924 ὁ Doro Leví τῆς ἐν Κρήτῃ Ἱταλικῆς ἀρχαιολογικῆς ἀποστολῆς ἐνήργησεν ἐκεῖ ἀνασκαφὰς καὶ ἀπεκάλυψεν οἰκίας τῆς πόλεως καὶ μάλιστα τὴν νεκρόπολιν μὲ πολλὰ σημαντικὰ εὐρήματα, ἰδίως ἑκατοντάδας πηλίνων ἀγγείων ἀντιπροσωπευόντων τὰς ἀρχαϊκὰς ἑλληνικὰς ἐποχὰς τῆς κεραμικῆς τοῦ Θ', Η' καὶ Ζ' αἰῶνος, ὧν τινὰ πρωτότυπα καὶ λίαν ἐνδιαφέροντα (Ἐλευθεροῦδάκη, Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν, τ. 2, λ. «Ἀρκαδες»).

² Ἰωσήφ Χατζιδάκη, Περιήγησις εἰς Κρήτην, ἐν Ἐρμουπόλει, 1881, σ. 56.

³ Ἰ. Κονδυλάκη, Ἡ Ὀλοκαύτωσις τοῦ Ἀρκαδίου, (Πατριωτικὴ Βιβλιοθήκη, ἔκδοσις «Ἀτλαντίδος», Νέα Ὑόρκη, τ. Α', σ. 136).

⁴ Τσανλί = κωδωνοφόρος, ἐκ τῆς τουρκικῆς λέξεως τσαν = κώδων.

Ὁ Στρατάρχης οὗτος, ὁ καὶ ἐκπορθητὴς τῆς Ρεθύμνης, πιθανῶς ἐκ λόγων πολιτικῆς σκοπιμότητος διέκειτο εὐμενῶς πρὸς τὰς Ἱ. Μονὰς τῆς Νήσου. Ἐκ τοῦ πνεύματος τούτου ἐξηγοῦνται καὶ αἱ μετὰ τοῦ Ἡγουμένου τοῦ Ἀρκαδίου Συμεῶνος Χαλκιοπούλου ὑπὲρ τῆς Μονῆς ταύτης γενόμεναι συμφωνίαι, ἐν αἷς ἴσως περιελαμβάνετο καὶ ἡ πρὸς τὴν Μονὴν παραχώρησις τοῦ ἔχειν κώδωνα. Ἡ εὐμένεια αὕτη τοῦ Χουσεῖν Πασσᾶ πρὸς τὰς Μονὰς καὶ τὸ πρὸς αὐτὰς προστατευτικὸν αὐτοῦ πνεῦμα κατὰ τῶν αὐθαιρετούντων ἐπὶ ζημίᾳ αὐτῶν Μουσουλμάνων καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ αὐστηροῦ πνεύματος σφζομένου ἐγγράφου αὐτοῦ ἐπισείοντος αὐστηροτάτην τιμωρίαν κατὰ Μουσουλμάνου τολμήσαντος νὰ σφετερισθῇ περιουσίαν Μονῆς τινος τῆς Ρεθύμνης.

كاتب العيسوي

Ἐπογραφή
Χουσεῖν Πασσᾶ

Τὸ προνόμιον τοῦτο, ὡς συνάγεται ἐκ τουρκικῶν ἐγγράφων τῆς ἐποχῆς, διήρκεσεν ἐπὶ τινα ἔτη, ἴσως ἐπὶ δεκαετίαν, καὶ κατὰ διαλείμματα, τῶν καλογήρων ἐπωφελουμένων διαφόρων πρὸς τοῦτο εὐκαιριῶν, μέχρις οὗ μετὰ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Χουσεῖν Πασσᾶ εἰς Κωνσταντινούπολιν (1657) διετάχθη ὀριστικῶς ἡ καταβίβασις τῶν κωδῶνων τῆς Μονῆς. ("Ἴδε περὶ τούτου κατωτέρω τὰ σχετικὰ Βεζιρικὰ ἔγγραφα).

Εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ προνομίου ἐκείνου συνετέλεσαν καὶ αἱ ραδιουργίαι καὶ διαμαρτυρίαι παρὰ ταῖς τουρκικαῖς Ἀρχαῖς τῶν Μουσουλμάνων τῶν γειτονικῶν χωρίων, Ἀμνάτου κ.λ.π.

Τὸ σημειούμενον ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Ν. Σταυράκη ἐν τῇ **Στατιστικῇ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης** (σ. 177), ὅτι ὁ Νεόφυτος Πατελλᾶρος ἦτο Ἱεροδιάκονος τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου κατὰ τὰ ἔτη τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Τούρκων ἐν Κρήτῃ, ὅτι ὠμίλει ἐξόχως γοητευτικῶς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν καὶ ὅτι συνεπείᾳ τούτου συμπαθήσας αὐτὸν ὁ τοῦ Χάνδακος ἐκπορθητὴς Μέγας Βεζιρῆς Κιοπρουλῆ Ζαδὲ Φαζὶλ Ἀχμέτ Πασσᾶς ἐδέχθη τὴν παράκλησίν του, ὅπως ἐπιτραπῇ τῇ Μονῇ αὐτοῦ νὰ κρούῃ κώδωνα, ἐλέγχεται ἀνακριβῆς, καθότι ἔχω εἰς χεῖρας μου αὐτόγραφα ἔγγραφα τοῦ Νεοφύτου Πατελλάρου ὡς Μητροπολίτου Κρήτης ὑπὸ χρονολογίαν 9 Ἀπριλίου 1645 καὶ 22 Ἀπριλίου 1647 ἀπευθυνόμενα πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς τῆς Ἱ. Μονῆς Ρουστίκων Ρεθύμνης, ἐξ ὧν ἀναιρεῖται ἡ φήμη, ὅτι ἦτο τότε Ἱεροδιάκονος διαμένων ἐν Ἀρκαδίῳ καὶ ὅτι ἐκ τῆς γνωριμίας του μετὰ τοῦ Κιοπρουλῆ καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπιδειχθείσης εὐνοίας τούτου ἀνῆλθεν εἰς τὸν Μητρο-

πολιτικόν θρόνον τῆς Κρήτης, ἀφοῦ, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, ἤδη κατὰ τὸ 1645 καὶ 1647 ὑπεγράφετο ὁ Νεόφυτος Πατελλάρος ὡς Ἄρχιεπίσκοπος Κρήτης «Βασιλικῆ ἐξουσία», παρακολουθήσας ἀσφαλῶς τὸν Σιλιχτάρ Γιουσοῦφ Πασσᾶν ¹ εἰς τὴν κατὰ τῆς Νήσου

Κιοπρουλῆς, ὁ ἐκπορθητὴς τοῦ Χάνδακος
(Ἀπὸ χαλκογραφίαν τῆς ἐποχῆς).

ἐκστρατείαν του, ἐντολῇ τοῦ Οἴκουμ. Πατριαρχείου. Πιθανῶς ἡ παράδοσις ἐκείνη, ἦν, ὡς λέγει ὁ Ν. Σταυράκης, διέσωσεν ὁ Στέφανος Νικολαΐδης ἐν χειρογράφοις σημειώσεσιν, ἀπηχῆί τὴν μεσολάθησιν τοῦ Πατελλάρου παρὰ τῷ Στρατάρχη Χουσεῖν, ὅπως χορη-

¹ Τούρκοι ἀρχιστράτηγοι (Σερασκέρηδες) ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τῆς ἀποθάσεως τῶν Τούρκων εἰς Χανιά (1645) μέχρι τῆς καταλήψεως τοῦ Χάνδακος (1669) ὑπ' αὐτῶν εἶναι οἱ ἐξῆς:

1ος. Σιλιχτάρ Γιουσοῦφ Πασσᾶς ἢ Χιρθάτ Γιουσοῦφ Πασσᾶς (1645). Ἀφίχθη εἰς τὴν νησίδα Θοδωροῦ Χανίων τὴν 28ην Ρεμπιουλαχίρ 1055 (1645). Ἀνεχώρησεν ἐκ Κρήτης μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Χανίων τὴν 1ην τοῦ μηνὸς Ραμαζᾶν 1055 (1645), ἦτοι παρέμεινεν ἐν Κρήτῃ ἐπὶ 120 ἡμέρας. *Ἦτο Οὐγγρος ἢ Κροάτης Χριστιανὸς ἐξωμότης, ὀνομαζόμενος Ζοζῆφ Μάσκοβιτς.

2ος. Σουλτάν Ζαδὲ ἢ Τσιγάλα Ζαδὲ Μεχμέτ Πασσᾶς. Διετέλεσεν ἀρχιστράτηγος τῶν τουρκικῶν ἐν Κρήτῃ στρατευμάτων ἐπὶ 23 ἡμέρας, ἀποθανὼν ἐκ κακοήθους πυρετοῦ. *Ἦτο ἀπόγονος τοῦ Τσιγάλα Ζαδὲ Σινάν Πασσᾶ, ἀρ-

γήση εις τὴν Μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου τὸ προνόμιον τοῦ διατηρεῖν καὶ κρούειν τὸν κώδωνα αὐτῆς. Εὐνόητον ὅτι ὁ Νεόφυτος Πατελλάρος θὰ εἶχεν ἐκμάθει τὴν Τουρκικὴν γλῶσσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνθα εἶχε διαμείνει πρὸ τῆς προχειρίσεώς του εἰς Μητροπολίτην Κρήτης παρὰ τῷ θεῷ αὐτοῦ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Ἀθανασίῳ Πατελλάρῳ. Δὲν ἀποκλείεται δὲ ἡ πιθανότης, ὅτι πρὸ τῆς μεταβάσεως αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀνῆκεν εἰς τὴν ἀδελφότητα

Ἐξ ἡ βασιλικῆς Ἰβραϊκῆ ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης:

Νεόφυτος, ὁ Πατελάρος ἑ
ἰερέμης ἁγίου ἀποστολῆς κ.β.

τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου. Ἀλλὰ καὶ μόνον ὡς Μητροπολίτης Κρήτης καὶ ἰδίᾳ ὡς ἐκ Ρεθύμνης καταγόμενος ἦτο φυσικὸν νὰ ἐπιδείξη ἐνδιαφέρον περὶ τῆς ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ του Ἱεράς ταύτης Μονῆς¹.

Ἐπίσης ἐν τουρκικοῖς ἐγγράφοις τῶν ἐτῶν 1717, 1720, 1722 μνημονεύεται τὸ Ἀρκάδι ὡς «Μοναστήρι Χριστὸς - Ἀρκάδι»².

νησιθρήσκου Ἐνετοῦ. Ὁ Μεχμέτ Πασσᾶς εἶναι γνωστὸς ἐν τῇ τουρκικῇ ἱστορίᾳ ὡς Τζιθάν Καπουτζιζή Μπασί, ἦτοι ὁ ὠραῖος, ὁ χαριτωμένος ἀρχιθυρωρὸς.

3ος. Δελή ἢ Γαζή Χουσεῖν Πασσᾶς (1645 - 1657), λαθὼν τὸν τίτλον τοῦ Γαζή μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐκπόρθησιν τῆς πόλεως Ρεθύμνης.

4ος. Κιὸρ Χασάν Πασσᾶς (1657 - 1658).

5ος. Ταουκτζή Μουσταφᾶ Πασσᾶς (1658).

6ος. Καδιρτζή Ζαδὲ ἢ Καδιρτζόγλου Μεχμέτ Πασσᾶς. Μνημονεύεται οὗτος ὡς ἀρχιστράτηγος ὑπὸ τοῦ Μαρίνου Ζάνε Μπουνιαλιῆ.

7ος. Κιοπουλιῆ Ζαδὲ Φαζίλ Ἀχμέτ Πασσᾶς (1666), ὁ πορθητὴς τοῦ Χάνδακος.

Περὶ τῶν ἀνωτέρω ἴδε «Κρητικὸν πόλεμον» τοῦ Μαρίνου Ζάνε Μπουνιαλιῆ, διαφόρους πράξεις Ἱεροδικῶν Ρεθύμνης καὶ Χάνδακος ἐν τῷ Τουρκικῷ Ἀρχεῖῳ Ἡρακλείου, «Ἱστορίαν τῆς Κρήτης» (Κιρίτ Ταριχί) ἀγνώστου Τούρκου συγγραφέως, πολεμήσαντος καὶ τραυματισθέντος κατὰ τὴν πολιορκίαν τῶν Χανίων, πολεμήσαντος δ' ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ρεθύμνης, Ἱστορίαν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας «Ταρίχι Ἐμποῦ Ἐλ Φαρούκ» ἢ Μουράτ Βέη, τ. 6ος καὶ 7ος, ἐν Κων) πόλει 1916.

¹ Ἴδε ἐν «Ἐπετηρίδι Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν» τ. 1 (1937) μελέτην μου: «Νεόφυτος ὁ Πατελλάρος, ὁ πρῶτος Μητροπολίτης τῆς Κρήτης μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων».

² Ἡ ὄνομασία αὕτη προήλθεν ἐκ τῆς καθιερώσεως τοῦ πρὸς Β. κλίτους τοῦ Ἱ. Ναοῦ τῆς Μονῆς εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτήρος.

Τὸ Ἄρκάδι ἐνωρίτατα ἀπέκτησε τὴν Σταυροπηγιακὴν ἀξίαν. Ἐν σιγίλλῳ τοῦ 1849 ἀναγράφεται, ὅτι «πρὸ χρόνων ἀμνημονεύτων ὑπάρχει Πατριαρχικὸν καὶ Σταυροπηγιακὸν τὸ διαληφθὲν Ἱερὸν Μοναστήριον τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἐπιλεγόμενον Ἄρκάδι, κατὰ τὴν ρηθεῖσαν Ἐπισκοπὴν Ρεθύμνης κείμενον καὶ τὴν ἀναφορὰν αὐτοῦ ἔχει πρὸς τὸν Ἀγιώτατον Οἰκουμενικὸν Θρόνον καὶ ὑπ' αὐτοῦ μόνον διατελεῖ κυβερνώμενον καὶ δεσποζόμενον...»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΟΝ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ

Ὁ χώρος τοῦ ὄροπεδίου, ἐν ᾧ κεῖται ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου, εἶναι ἐπίπεδος, οὕτω δὲ τὸ σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἐδόθη εἰς τὸν Μοναστικὸν περίβολον, εἶναι περίπου ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον¹, τοῦ ὁποῖου αἱ πλευραὶ ἔχουσι μῆκος πρὸς Β. 78,60 μ., πρὸς Ν. 73,30 μ., πρὸς Α. 71,80 μ. καὶ πρὸς Δ. 67 μ., τὸ ἐμβαδὸν δὲ αὐτοῦ εἶναι 5.200 μ. τ.

Ὁ Ξενῶν², ἡ Τράπεζα, τὰ Κελλαρικά, αἱ Ἀποθήκαι, τὰ ἐν τῇ Ν. καὶ Α. πλευρᾷ κελλία ἔχουν ἀνεγερθῆ ἐν συνεχείᾳ προσε-
ρειδόμενα ἐπὶ παχυτάτου καὶ ἰσχυροτάτου περιβολοτοίχου³
προσομοιάζοντος πρὸς τεῖχος φρουρίου.

Ἐπὶ τοῦ περιβολοτοίχου καὶ ὑπεράνω τῆς στέγης τῶν κε-
λλίων ὑπάρχουν ἐπάξεις μὲ τυφεκιοθυρίδας⁴ ἀρχόμεναι ἀπὸ τῆς
ΝΔ. γωνίας καὶ ἐκτεινόμεναι ἐπὶ τῆς νοτίου καὶ ἀνατολικῆς
πλευρᾶς.

¹ Τὸ γενικὸν σχῆμα, ὅπερ ἐδίδοτο εἰς τὸν μοναστικὸν περίβολον, ἐξη-
ρτᾶτο κυρίως ἐκ τῆς διαπλάσεως τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ ἦτο ἰδρυμένη ἡ Μονή.
Καὶ ὡς αἰεὶ μὲν ὁ τόπος ἦτο ἐπίπεδος, προετιμᾶτο τὸ πατροπαράδοτον τετρά-
γωνον ἢ ὀρθογώνιον σχέδιον, ὡς αἰεὶ ὅμως ἦτο ἐπικλινῆς ἢ χαραδρώδης —
καὶ τοιοῦτοι χώροι ἐξελέγοντο συνήθως ὑπὸ τῶν ἰδρυτῶν Μονῶν, χάριν ἀσφα-
λείας, ἀλλὰ καὶ σκοπίμου ἀφανείας τῶν Μοναστηρίων — τὸ σχέδιον ἀπέβαινε
Μοναστηριακῆ ἀρχιτεκτονικῆς, σ. 8 καὶ ἐξῆς).

² Οὗτος σήμερον χρησιμεύει καὶ ὡς Ἡγουμεεῖον.

³ Οἱ ἐξωτερικοὶ τῶν κελλίων τοῖχοι εἶναι παχύτατοι (1,20 μ.) καὶ στε-
ρεώτατοι περικλείοντες τὴν Μονὴν ὡς τεῖχος φρουρίου (Ἰωσ. Χατζη-
δάκη, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 57).

⁴ Αὗται λέγονται ἐν Ἀρκαδίῳ «σκοπιᾶστρος».

Μεταξύ τῶν πλευρῶν τοῦ παραλληλογράμμου τοῦ περιβολο-
τοίχου ἐκτείνεται εὐρυχωροτάτη αὐλή, ἐν τῷ μέσῳ καὶ πρὸς Ν.
τῆς ὁποίας, μεταξύ ὑψιτενῶν γηραιῶν κυπαρίσσων ὑψοῦται ὁ
περικαλλὴς αὐτῆς Ναός.

Ἐν τῇ αὐλῇ λίθιναι ἐξωτερικαὶ κλίμακες φέρουν πρὸς τὰ
ἀνώγεια κελλία καὶ τὰς ἀποθήκας τῶν σιτηρῶν. Αἱ θολωταὶ στέ-
γαι ἐπικρατοῦν ἐν τῇ Μονῇ.

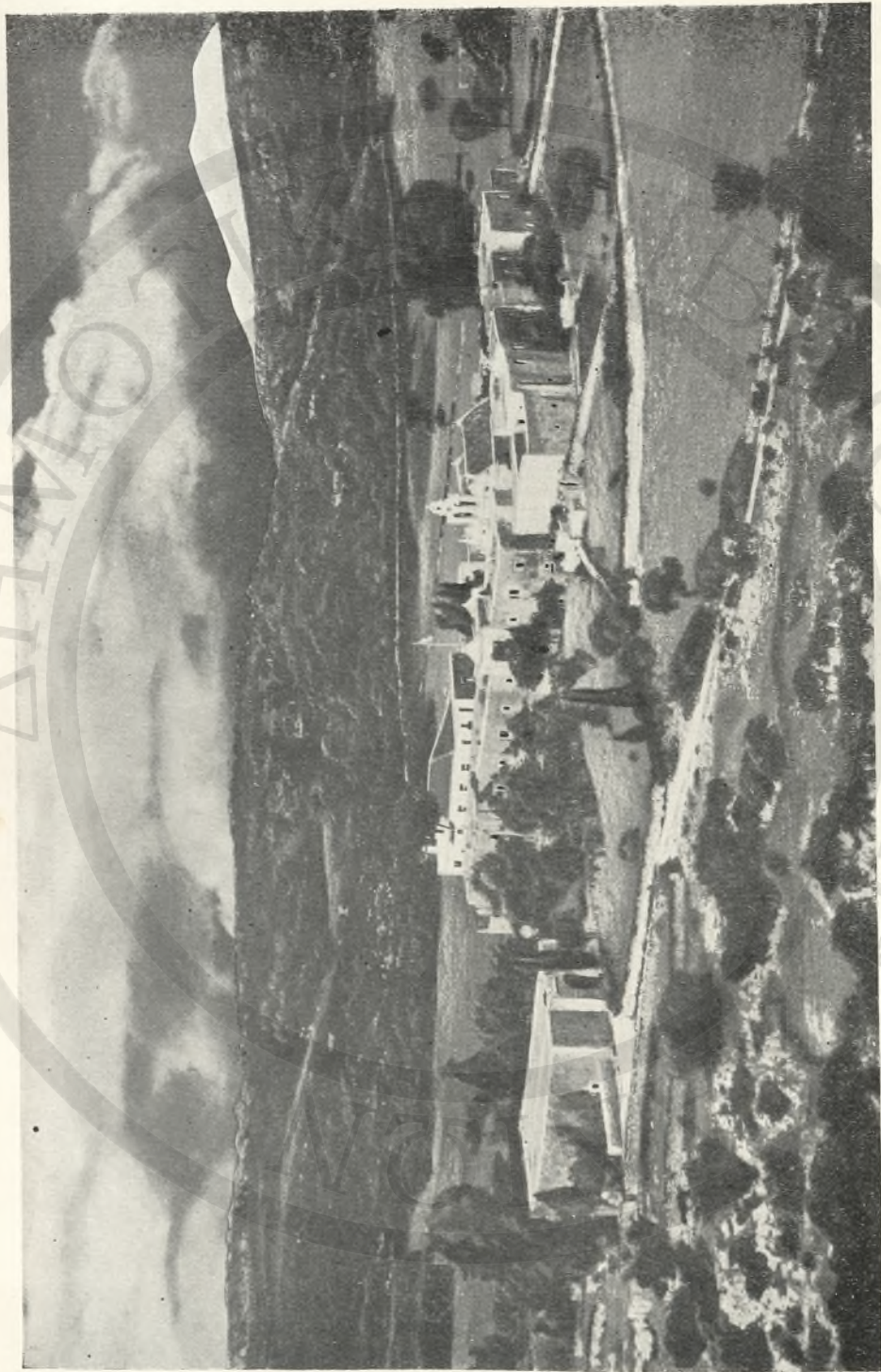
Ἡ Μονὴ ἔχει δύο πύλας, μίαν ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ
ἐτέραν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς. Πλὴν τῶν πυλῶν τούτων ὑπάρχουν καὶ
μικρότεροι εἰσοδοὶ: τὸ **πορτάλι** (εἰς τὰ Μεσοκούμια) παρὰ τὴν
ΝΑ. γωνίαν καὶ ἕτερον **πορτάλι**¹ (εἰς τὰ Κελλαρικά) ἐπὶ τοῦ
βορείου τοίχου τοῦ Μαγειρείου. Ἐπίσης ὑπῆρχε καὶ ἕτερα μικρὰ
θύρα, **πορτάλι**, εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ πυρποληθέντος Ἡγου-
μενείου, ὡς καὶ εὐρύχωρος θολωτὴ εἴσοδος, **πορτάκι**², ἐπὶ τῆς Δ.
πλευρᾶς εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς δυτικῆς πύλης ἀπόστασιν καὶ πρὸς
Β. αὐτῆς.

¹ Τὸ πορτάλι τοῦτο δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὸ 1866. Ἠνοιχθῆ μεταγενεστέρως (1902).

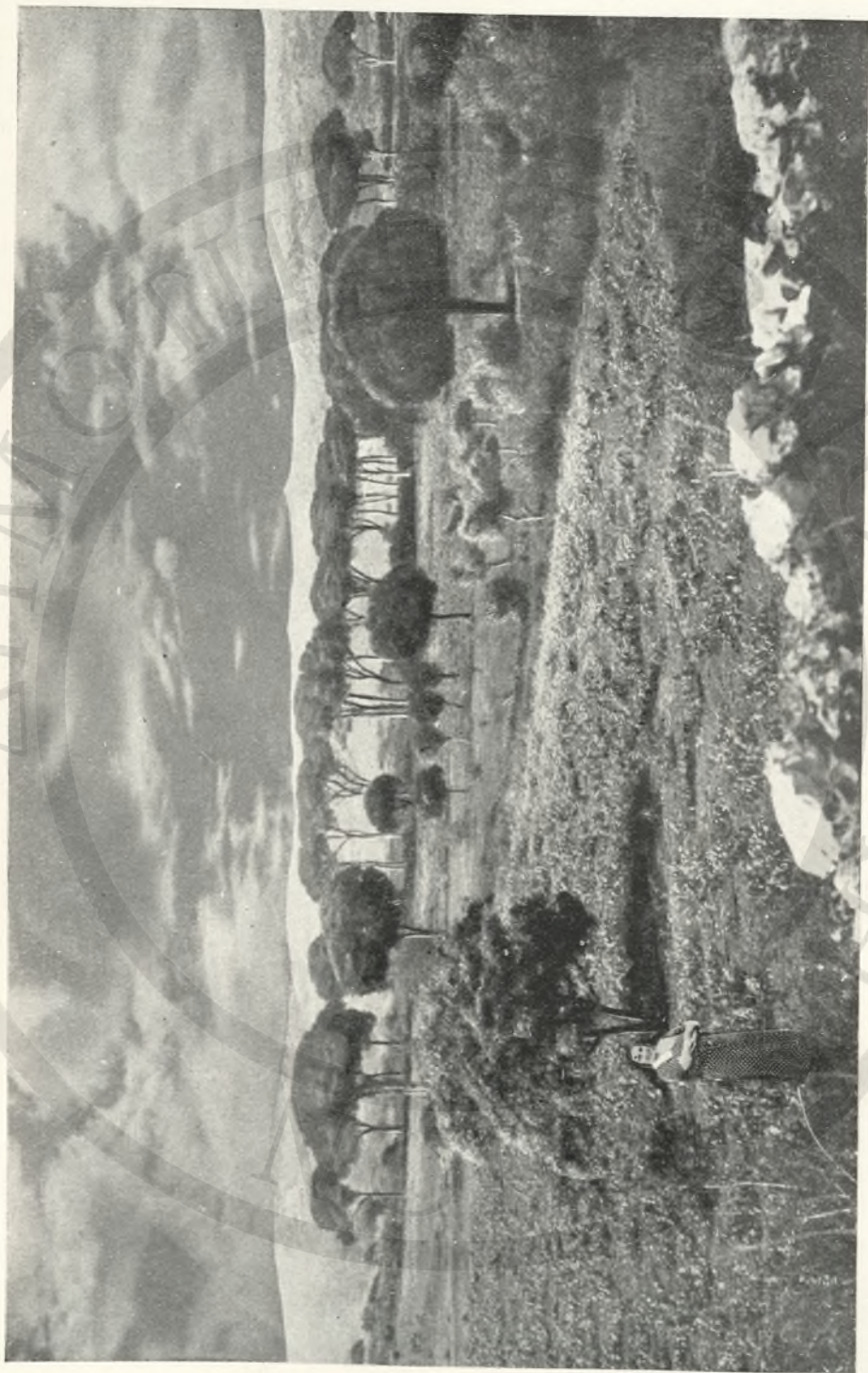
² «Πορτάκι» πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς παρακειμένης δυτικῆς πύλης (Πόρ-
τας). Διὰ τῆς μικρᾶς ταύτης πύλης, ὡς μοι ἀνέφεραν οἱ ἀδελφοὶ τῆς Μονῆς,
εἰσῆρχοντο εἰς αὐτὴν τὰ ὑποζύγια μὲ τὰ φορτία ἰδίᾳ τῶν δημητριακῶν. Ση-
μειωτέον ὅτι κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἀκμῆς τῆς Μονῆς δὲν ἐπετρέπετο ἡ εἴσοδος ὑπο-
ζυγίων διὰ τῆς ἐπισήμου πύλης.

Νοτιοδυτική άποψη της Μονής Άρκαδίου

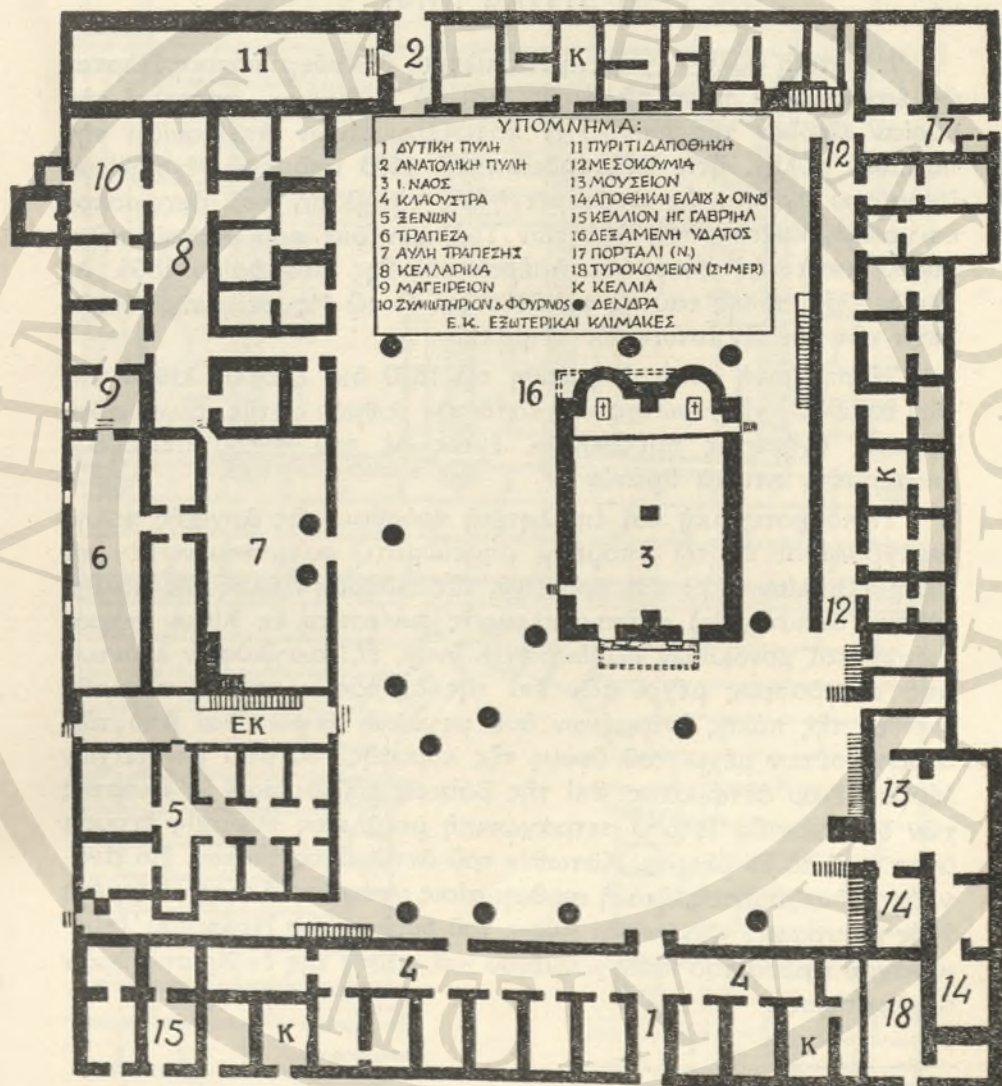
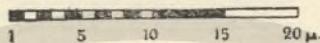

Αι ύψίκομοι «κουκουναρές» του Ἀρκαδίου

ΚΑΤΟΨΙΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΑΡΚΑΔΙΩ

ΚΛΙΜΑΣ:

Η ΔΥΤΙΚΗ ΠΥΛΗ

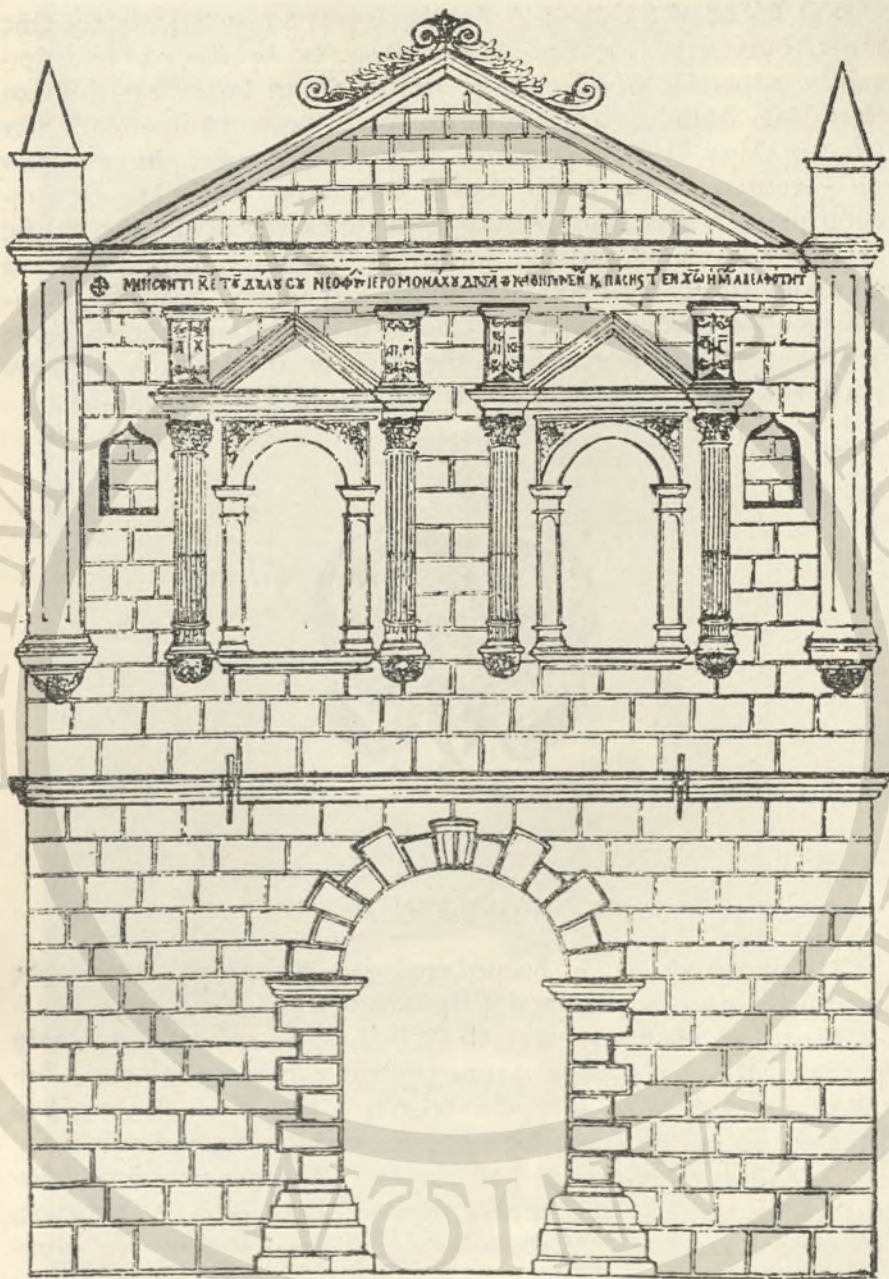
Ἡ δυτική πύλη λεγομένη Χανιώτικη ἢ Ρεθεμνιώτικη Πόρτα, ὡς ἐστραμμένη πρὸς τὰ Χανία καὶ τὸ Ρέθυμνον, ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν εἴσοδον τῆς Μονῆς. Ἡ κατωτέρω εἰκὼν ἀπεικονίζει τὴν παλαιὰν πύλην, ἣτις ἀνεγερθεῖσα τῷ 1693 ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου Νεοφύτου Δρόσα, ὡς ἀναφέρει ἡ εἰς τὴν βάσιν τοῦ ἀετώματος ἐπιγραφή, κατεστράφη ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ φρουριακοῦ τηλεβόλου κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν τῆς 9ης Νοεμβρίου 1866. Αἱ κλεῖδες τῆς πύλης ταύτης φυλάττονται ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Μονῆς μετὰ τῶν λοιπῶν ἱστορικῶν κειμηλίων.

Ἡ σημερινὴ πύλη ἀνηγέρθη τῷ 1870 διὰ ξεστῶν λίθων ἐπὶ τῶν θεμελίων τῆς πρώτης καὶ κατὰ τὸν ρυθμὸν αὐτῆς. Εἶναι αὕτη θολωτὴ, σχήματος ἡμικυκλίου, ἐντὸς δὲ τοῦ θόλου ὑπάρχουν ἑκατέρωθεν κτιστὰ θρανία¹.

Ἡ κομψοτεχνικὴ καὶ ἐπιθλητικὴ πρόσοψις τῆς ἀρχικῆς πύλης περιγράφεται ἐν τῷ ἐπομένῳ σημειώματι, φυλαττομένῳ ἐν τῇ Μονῇ (Βιβλίον Ζ'): «Ἡ πρόσοψις τῆς σιδηρᾶς Πύλης τῆς πολυεξόδου (δαπανηρᾶς) ταύτης πλευρᾶς συνίστατο ἐκ λίθων τετραγώνων καὶ μονολίθων ραβδωτῶν κιόνων, ἐξ ἀναγλύφων λεόντων ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῶν ἐπὶ τῆς διωρόφου ταύτης πλευρᾶς ἀνωθεν τῆς πύλης ἴσταμένων δύο μεγάλων θυρῶν καὶ ἀπὸ τῶν θυρῶν τούτων μέχρι τοῦ ὕψους τῆς κορυφῆς τοῦ ἀπὸ τῶν τειχῶν ἐξυψουμένου ἀετώματος, ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ὁποίου ἐφ' ἐκάστης τῶν δύο γωνιῶν ἴστατο τετραγωνικὴ μονόλιθος πυραμὶς ἔχουσα ὕψος περὶ τὸ ἐν μέτρον. Κάτωθεν τοῦ ἀετώματος τούτου, ἐπὶ ἀναγλύφου διαζώματος, ἦτο ἡ σπιθαμιαίσις γράμμασις ἐγγεγλυμμένη ἐξῆς ἐπιγραφή: «Μνήσθητι Κύριε τοῦ δούλου σου Νεοφύτου Ἱερομονάχου Δρόσα τοῦ καθηγουμένου καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφότητος».

¹ Ἐπὶ τῶν τοιούτων θρανίων ἐκάθητο οἱ πένητες ἀναμένοντες τὴν καθ' ἐκάστην γινομένην «διάδοσιν», ἦτοι διανομὴν ἄρτου καὶ νομισμάτων (Α.Κ. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 12).

Ἡ παλαιά πύλη

»Ο θόλος τῆς Πύλης, ὁ ὁποῖος διήκει μέχρι τῆς αὐλῆς τῆς Μονῆς, διακοπτόμενος ὑπὸ δύο ἀψίδων ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ ἀριστερῶν, φέρει εἰς δύο μεγάλας στοάς, ὧν οἱ θόλοι στερεοῦνται διὰ πολλῶν ἀψίδων. Αἱ στοαὶ αὗται ἀπαρτίζουσι τὰ προαύλια τῶν κάτω κελλίων ὄντων ἀπάντων θολωτῶν. Ἐνωθεν δὲ ἐπὶ τῶν στοῶν τούτων κεῖται ἡ ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου τῆς πλευρᾶς διήκουσα μεγάλη στοά, εἰς ἣν ἀνέρχεται τις ἐκ τῆς αὐλῆς τῆς Μονῆς διὰ δύο λιθίνων κλιμάκων. Ἀπαρτίζει δὲ καὶ ἡ στοὰ αὕτη τὸ προαύλιον τῶν ἄνωθεν κελλίων ὄντων καὶ τούτων θολωτῶν, ἐξαιρουμένης τῆς στοᾶς. Διπλῆ δὲ σειρὰ πολλῶν ἀψίδων πρὸς τὸ μέρος τῆς αὐλῆς καθ' ὅλον τὸ μήκος τῆς πλευρᾶς ἄνωθεν καὶ κάτωθεν ὑψουμένων παρέχουσι φῶς εἰς τε τὰς στοάς καὶ τὰ κελλία».

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΥΛΗ

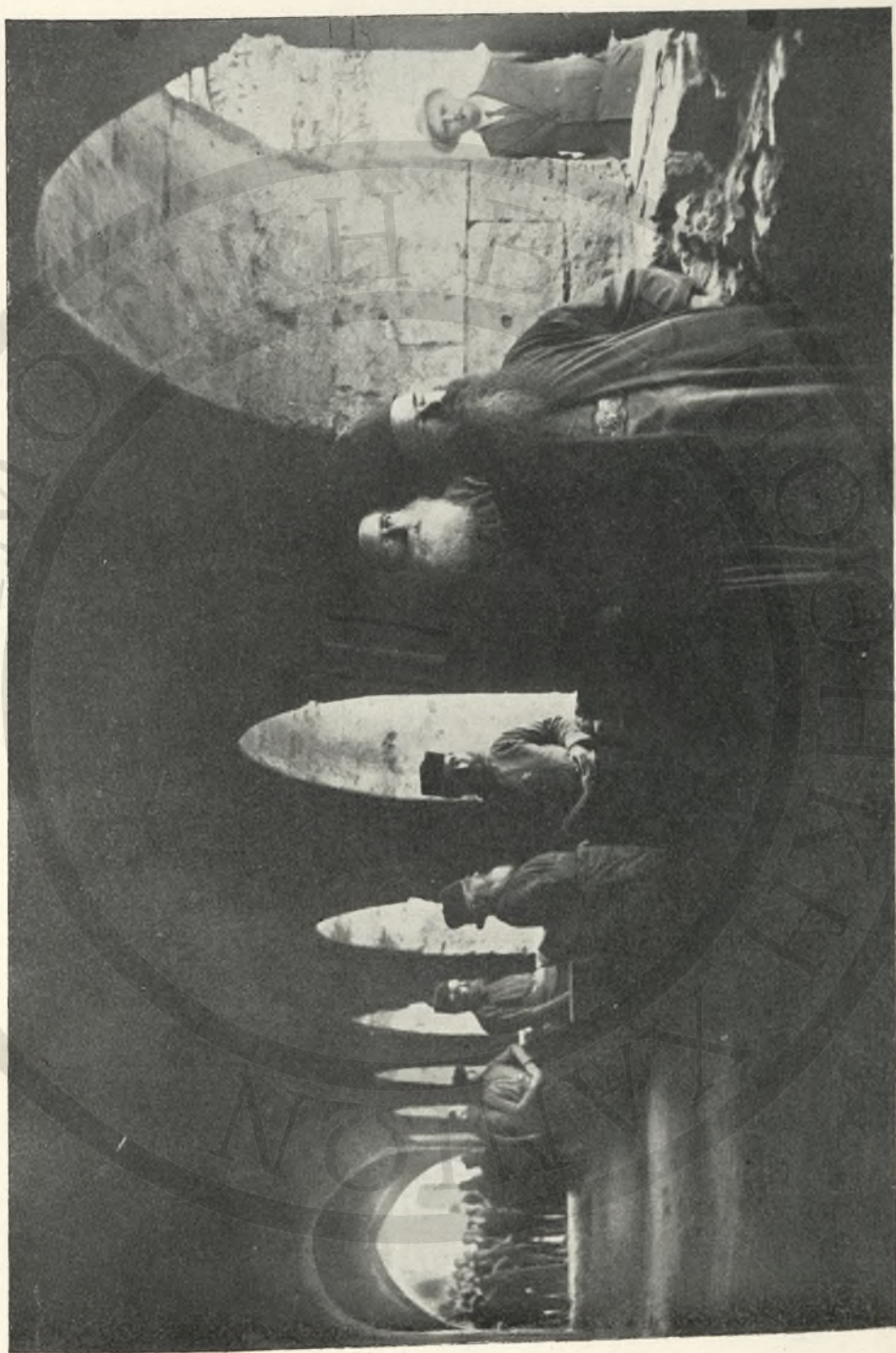
Ἡ ἀνατολικὴ πύλη ὀνομάζεται καὶ **Καστρινὴ Πόρτα**, ὡς ἐστραμμένη πρὸς τὸ **Κάστρο** (Ἡράκλειον).

Ἡ παλαιὰ πύλη κατέπεσε τῇ 9ῃ Νοεμβρίου τοῦ 1866 συνεπεία τῆς ἀνατινάξεως τῆς παραπλευρῶς αὐτῆς εὐρισκομένης πυριτιδαποθήκης. Καὶ ἡ πύλη αὕτη ἐκ ξεστῶν λίθων εἶναι θολωτὴ καὶ ἀνηγέρθη τῷ 1870 συμφώνως πρὸς τὸν ρυθμὸν τῆς παλαιᾶς.

Ὁ Ἀνδρέας Μπιρικός¹ μοι ἔλεγεν : «Ἐνθυμοῦμαι, ὅταν ἐβάλαμε τὸ θεμέλιο τῆς Καστρινῆς Πόρτας. Ἦσαν ἐκεῖ ὁ Γούμενος, ὁ Μάστορας καὶ ἄλλοι. Ἐνθυμοῦμαι ἐκεῖ, ὅπου ἐβάλανε τὰ «ἀση-

¹ Διασωθεὶς οὗτος ἐκ τῆς καταστροφῆς τῆς Μονῆς ὑπῆρξεν ἀξιόλογος μάρτυς τῶν κατὰ τὴν πολιορκίαν, ὡς καὶ τῶν ἐπακολουθησάντων γεγονότων. Περὶ τούτου λεπτομερέστερον ἐν τοῖς κατωτέρω.

Ἄδελφοί τῆς Μονῆς εἰς τὰ ἱστορικά «Μεσοκούμια»

Ἡ σημερινή Δυτική Πύλη τῆς Μονῆς

Ἡ ἀνατολική πόλη

μένια ρουπάκια»¹. "Αν πᾶμε ἐκεῖ, θὰ σοῦ δείξω, θεοφιλέστατε, τὸ πελέκι, ποῦ ἐτρύπησεν ὁ Μάστορας καὶ ἐβάλανε τὰ ρουπάκια».

Ο ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ

Οἱ κατὰ καιροὺς ἐπισκεφθέντες τὴν Μονὴν περιηγηταὶ ἐξαίρουν τὸ κάλλος, τὸ εὐρύχωρον καὶ τὸν πλοῦτον τῆς Μονῆς, καὶ ἰδίᾳ τὸν ὠραῖον καὶ καλλιτεχνικὸν αὐτῆς Ναόν. Ὁ Ποκόκ, ὁ Σαθαρύ, χαρακτηρίζουν αὐτὸν «ὠραῖον», «πολὺ ὠραῖον», ὁ δὲ Γκερόλα «καλλιτεχνικόν».

Ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ὁ Ναὸς ὑψοῦται ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐρυχωροτάτης αὐλῆς² καὶ εἶναι δίκλιτος βασιλική. Τὸ βόρειον κλίτος εἶναι καθιερωμένον εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος, τὸ δὲ νότιον εἰς τὴν μνήμην τῶν Θεοστέπων καὶ Ἰσαποστόλων Βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης.

Ὁ Ναὸς ὑπέστη τὰς περιπετείας τῶν κατὰ καιροὺς ἐπιδρομῶν τοῦ βαρβάρου κατακτητοῦ.

Τῷ 1645 ἐπιδραμόντα τὰ σίφη αὐτοῦ ἐβεθίλωσαν τὸν Ἱ. Ναόν καὶ κατέστρεψαν τὸ εἰκονοστάσιον καὶ τὰς ἀγίας εἰκόνας, ὡς ἀναφέρει ὁ ποιητής:

Κ' οἱ Τοῦρκοι ἐρρίξαν διάστυλα καὶ τὰ κονίσματά του
καὶ μεταθέσαν τὰ θρονιά κι' ἀνοίξαν τὰ κελλιά του³.

Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 9ης Νοεμβρίου 1866 οἱ μαινόμενοι Τοῦρκοι οὐ μόνον τὸ Ἦγουμενεῖον καὶ τὰ κελλία παρέδωκαν εἰς τὰς φλόγας, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἱ. Ναόν. Τὸ εἰκονοστάσιον, αἱ εἰκόνες, τὰ στασίδια, ἐγένοντο παρανάλωμα τοῦ πυρός.

Ἠπειλήθη ἡ καταστροφή ὀλοκλήρου τοῦ κτιρίου ἐκ τῶν βαν-

¹ Τέταρτα τοῦ τουρκικοῦ ταλλήρου (μετζήτι).

² Ἡ ἐν τῷ μέσῳ τῆς αὐλῆς τοποθέτησις τοῦ Ναοῦ διακρίνει τὰς Μονὰς τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὰς τῆς Δύσεως, αἵτινες παρεδέχθησαν μὲν καὶ αὐταὶ ἀργότερον τὸ κλειστὸν ἀνατολικὸν σχέδιον, ἀλλ' ἐτοποθέτησαν συνήθως τὸν Ναόν κατὰ μίαν τῶν πλευρῶν τῆς αὐλῆς (Α. Κ. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 17).

³ Μαρίνου Ζάνε Μπουνιαλῆ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 295.

δαλισμῶν τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι οὐ μόνον διὰ πυρός, ἀλλὰ καὶ διὰ σιδηρῶν ἐργαλείων κατέστρεψαν τὸ μεγαλύτερον πάχος τοῦ κεντρικοῦ κίονος, ὁ ὅποιος, ὡς ἐκ τούτου, λεπτυνθεὶς διετήρησεν ἐλαχίστην ἀντοχήν¹.

Κατὰ τὴν καταστροφὴν ἐκείνην, τὸ ὠραῖον καὶ καλλιτεχνικὸν τοῦ Ναοῦ εἰκονοστάσιον, προῖόν τῆς Κρητικῆς ξυλογλυπτικῆς, κατεστράφη. Διεσώθησαν ἐξαρτήματά τινα αὐτοῦ, ὡς ἡ περίτεχνος ξυλόγλυπτος καὶ ἐπίχρυσος Ἀνάστασις τοῦ Σωτῆρος, ὁ Σταυρὸς καὶ οἱ ἐπίσης ξυλόγλυπτοι καὶ ἐπίχρυσοι Ἄγγελοι.

Ταῦτα εἶχον ἀποκρυβῆ ὑπὸ τῶν μοναχῶν μετ' ἄλλων ἱερῶν σκευῶν, διασωθέντα δὲ φυλάττονται ἐν τῇ Μονῇ.

Τὸ σημερινὸν εἰκονοστάσιον ἐκ ξύλου κυπαρίσσου, κατασκευασθὲν τῷ 1902 μερίμνη καὶ κατὰ σχέδιον τοῦ Ἐπισκόπου Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου Διονυσίου, κοσμεῖται δι' εἰκόνων, ἔργων τοῦ αὐτοῦ Ἐπισκόπου².

Μερίμνη ἡμῶν ἐπηνέχθησαν εἰς τὸν Ναὸν σημαντικαὶ ἐπισκευαὶ κατὰ τὰ ἔτη 1924, 1925, 1926, 1927 καὶ δαπάνη τοῦ ὑπὸ τὴν προεδρίαν ἡμῶν Μοναστηριακοῦ Ταμείου Ρεθύμνης διαθέσαντος πρὸς τοῦτο, ὡς καὶ διὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Ξενῶνος, χρυσᾶς δραχμᾶς 96.785³. Οἱ παλαιοὶ κέραμοι τῶν λιθίνων θόλων τοῦ Ἱ. Ναοῦ ἀντικατεστάθησαν διὰ νέων, τὸ κωδωνοστάσιον ἐστερεώθη τῇ ὑποδείξει τοῦ ἀρχιτέκτονος Ι. Συρίχα, ἐγένοντο νέα ἐσωτερικὰ κονιάματα καὶ νέα στασίδια. Κατὰ τὸ ἔτος 1933 αἱ παλαιαὶ ἐγχώριοι πλάκες τοῦ δαπέδου τοῦ Ναοῦ, ἐν πολλοῖς ἐφθαρμέναι, ἀντικατεστάθησαν διὰ νέων καλλιτεχνικῶν ἐκ τσιμέντου δαπάναις τῶν ἀδελφῶν τῆς Μονῆς.

¹ Τὸν κίονα τοῦτον ἀποκατέστησεν εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ μορφήν καὶ στερεότητά ὁ ἐκ Τριπόδω ἀριστος τεχνίτης Γιακουμῆς Δάνδολος. «Ἐμπήκα εἰς τὴν ἐκκλησία καὶ ἐνθυμοῦμαι τὴν μεγάλη κολώνα, ποῦ τὴν εἶχε φάει ἡ φωτιά. Παραῦστερα τὴν ἔσιαξεν ὁ Γιακουμῆς ὁ Δάνδολος ἀπὸ τὸ χωρίον Τριπόδω, καλὸς πελεκᾶνος καὶ κτίστης» (Δραμυτηνός).

² Διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τέμπλου καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τῶν κατεστραμμένων βαθμίδων τοῦ Ἁγίου Βήματος, τὸ Μοναστηριακὸν Ταμεῖον Ρεθύμνης ἐχορήγησε δραχμᾶς χρυσᾶς ἑξακοσίας (600). (Ἴδε Πρᾶξιν Μοναστηριακῆς Ἐπιτροπείας Ρεθύμνης 50 τῆς 27ης Μαρτίου 1902 καὶ Πρᾶξιν τῆς αὐτῆς Ἐπιτροπείας 57 τῆς 10ης Μαΐου 1902).

³ Εἰς τὸ ποσὸν τοῦτο δὲν ὑπολογίζονται αἱ μεταφοραὶ καὶ ἡ διατροφή τῶν ἐργασθέντων τεχνιτῶν καὶ ἐργατῶν, τὰ ὅποια διέθεσεν ἡ Μονή.

Η ΠΡΟΣΟΨΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τοῦ Ἱ. Ναοῦ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐφελκύει τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐπισκέπτου, εἶναι ἡ καλλιτεχνικὴ αὐτοῦ πρόσοψις, ὡς εἶπον, ἡ ὁποία φέρει βαθύτατα τὰ ἴχνη τῆς καταστροφῆς, τὰ ὁποία ἐπήνεγκεν αὐτῇ τὸ τουρκικὸν πυροβολικὸν¹ κατὰ τὸν βομβαρδισμόν τῆς Μονῆς τῆ 8ῃ καὶ 9ῃ Νοεμβρίου τοῦ 1866. Φαίνεται ὅτι αὕτη ἀπετέλεσεν ἐξαιρετικῶς τὸν στόχον τοῦ τουρκικοῦ πυροβολικοῦ, βάλλοντος ἀπὸ τὰς πρὸς Δ. τῆς Μονῆς Χαλέπας καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τὴν θέσιν «Μετοχάκι». Ἄλλὰ περὶ τούτου ἐν τοῖς ἐπομένοις.

Ἐπὶ τῆς προσόψεως, κατὰ τὴν βᾶσιν τοῦ κωδωνοστασίου, ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφή:

ΑΦ. ΚΛΜΧΤΖ. ΠΖ

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ἱερὸς Ναὸς ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ Ἱγουμενοῦ Κλήμεντος Χορτάτσου², ἐν ἔτει 1587.

Ὁ ἀρχιτέκτων Ἱ. Συρίχας, οὐ μόνον τὴν πρόσοψιν τοῦ Ἱ. Ναοῦ ἐφιλοτέχνησε χάριν τοῦ ἔργου μου, ἀλλὰ καὶ μελέτην πρὸς τοῦτο ἐξ ἀπόψεως ρυθμοῦ ἐξεπόντησεν ἔχουσαν οὕτω:

«Καθὼς ἐκ πρώτης ὄψεως διαφαίνεται σαφῶς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς χρονολογίας (1587), ἥτις ἀναγράφεται ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ κωδωνοστασίου, διαπιστοῦται τελείως, ὅτι ὁ Ναὸς κατασκευάσθη κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας ἐν Κρήτῃ. Κατὰ τὰ ἔτη αὐτὰ ἐπικρατεῖ ὁ ρυθμὸς τῆς Ἀναγεννήσεως ἐν τῇ Ἀρχιτεκτονικῇ. Ἐκ τούτου καθίσταται ἀπολύτως ἀντιληπτὸς ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ πρόσοψις τοῦ Ἱ. Ναοῦ παρουσιάζει τὴν ποικιλίαν

¹ Ἡ πρόσοψις καὶ τὸ κωδωνοστάσιον φέρουν τεσσαράκοντα καὶ πλέον σημεῖα σφαιρῶν τῶν τουρκικῶν τηλεθόλων καὶ πλείστα σφαιρῶν τυφεκίων. Πάνυ προσφυῶς ὁ Σπ. Παγανέλης γράφει περὶ τούτου τὰ ἑξῆς: «Ὅστις εἶδεν ἀνθρώπινον πρόσωπον, ἐφ' οὗ πυκνὴ εὐλογία ἀφῆκε τὰ ἴχνη αὐτῆς, δύναται νὰ λάβῃ ἰδέαν τῆς εἰκόνας, ἣν παρουσιάζουσι ἐξωτερικῶς οἱ σφαιροβληθέντες τοῖχοι τῆς Ἐκκλησίας».

² «Ὁδοτος συμμαναστής ὢν πρότερον τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ (Βησσαρίωνι), ὡς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν εἰπομέν, ἦλθεν ἐνταῦθα καὶ ἐκτίσθη τὴν μεγάλην Ἐκκλησίαν, ἀδεῖται δὲ ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων εἰς τὸ ἔργον τοῦτο κατεγίνετο περὶ τὰ εἴκοσι πέντε ἔτη καὶ ὅτι ἡ σπάνις τοῦ ὕδατος πρὸς οἰκοδομὴν ἠνάγκασε τὸν Κλήμεντα νὰ κατασκευάσῃ δεξαμενὰς τινὰς, ἐν αἷς καὶ τὴν πρὸς βορρᾶν τῆς Μονῆς εἰς τὰ πλάγια λοφίσκου τινὸς πλησίον δρυός, σήμερον λεγομένην σπληνόστερνα, λαξευτὴν οὖσαν. Ἐξετελέσθη δὲ τὸ ἔργον τῆς οἰκοδομῆς περὶ τὸ 1587». (Ἴδε χειρ. βιβλ. Ζ'). Ἡ ἀνωτέρω μνημονευομένη στέρνα, οὖσα σπηλαιώδης, ὠνομάζετο σπληνόστερνα, κατὰ παραφθορὰν δὲ σπληνόστερνα. Ἡ ὀνομασία αὕτη προῆλθε κατὰ τινὰς ἐκ βοτάνης, ἥτις φύεται περὶ αὐτήν. Ἡ βοτάνη αὕτη εἶναι γνωστὴ ἐν Κρήτῃ ὡς «σπληνόχορον», καθότι οὐ μόνον προσομοιάζει πρὸς τὸν σπλήνα, ἀλλὰ καὶ θεραπεύει αὐτὸν πάσχοντα.

Ἡ πρόσοψις τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου

(Ὑπό τοῦ Ἀρχιτέκτονος Ι. Συρίχα)

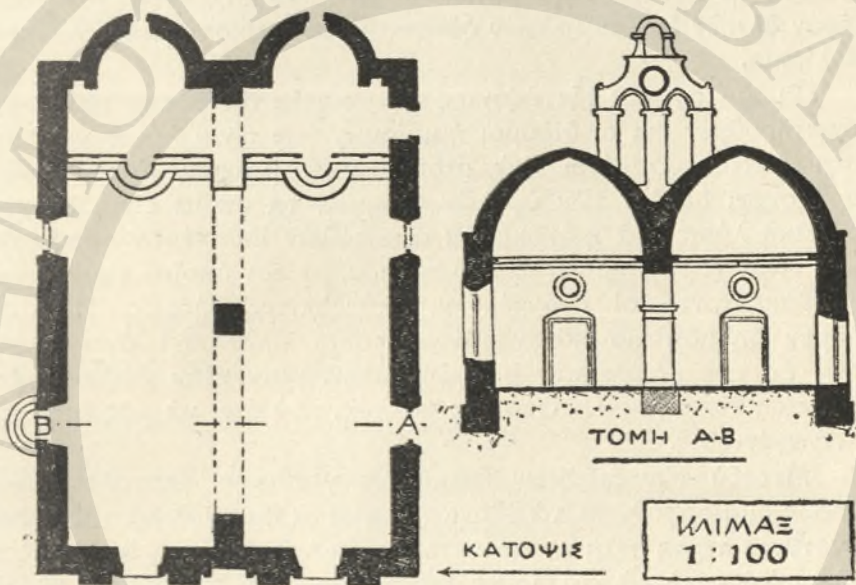

αὐτὴν ὅσον ἀφορᾷ τὴν ρυθμολογικὴν ἐμφάνισιν ἑνὸς ἐκάστου τῶν στοιχείων αὐτῆς.

»Γενικῶς τὰ κτίρια τῆς περιόδου αὐτῆς ἐμφανίζουν μίαν ἀνάμειξιν τῶν δύο ρυθμῶν, γοθτικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ, ἰδίως δὲ παρατηροῦμεν λύσεις γοθτικὰς διὰ στοιχείων ρωμαϊκῶν.

»Τὴν πρόσοψιν τοῦ Ναοῦ δυνάμεθα νὰ περιγράψωμεν ὡς ἑξῆς:

»Εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον ἔρχονται τέσσαρα ζεύγη διδύμων ἡμικιόνων στηριζομένων ἐπὶ βάθρων ὑψηλῶν. Εἰς ὀπισθοχωρημένον κάπως ἐπίπεδον ἔρχεται τοῖχος, ὅστις πληροῖ τὰ μεταξὺ

Κάτοψις Ναοῦ

κενὰ καὶ εἶναι κατεσκευασμένος ἐξ ἰσοδόμου τοιχοποιίας. Τὴν συνέχειαν τῶν τριῶν αὐτῶν τμημάτων τῆς τοιχοποιίας διακόπτουν τόξα ἡμικυκλικὰ ἔχοντα ὡς ὑφασίδια ὀλοκλήρους παραστάδας προεχούσας ὀλίγον τῆς τοιχοποιίας. Κάτωθεν τῶν τόξων αὐτῶν ἀνοίγονται εἰς μὲν τὰ δύο ἄκρᾳ ἀπὸ ἑνὸς κυκλικὸν παράθυρον μετὰ πλαίσιον διακεκοσμημένον δι' ἀνθοπλοκάμου καὶ ἑνὸς θύρωμα ὀργανικόν, εἰς δὲ τὸ μέσον ἑνὸς θύρωμα, διακοσμητικόν μόνον. Ἐνωθεν τῶν τεσσάρων ζευγῶν τῶν ἡμικιόνων ἐκτείνεται θριγκὸς Κορινθιακὸς κανονικὸς (ἐπιστήλιον, ζωφόρος, γείσον) μετὰ ἔξέχοντα τμήματα ἄνωθεν τῶν ἡμικιόνων. Ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ ὑψοῦται ἑνὸς τμήματος τοιχοποιίας διαμορφωμένης διὰ σειρᾶς κυματίων καὶ διαφορε-

»Ἐν γένει, ἐπὶ τῆς προσώψεως τοῦ Ἱ. Ναοῦ κατοπτρίζεται διαυγέστατα ἡ ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἀρχιτεκτονική, ὑποστᾶσα τὴν ἐπίδρασιν τῆς μεταβολῆς τῶν ἡθῶν, ζητεῖ νὰ διαμορφωθῇ ἀναλόγως πρὸς τὰ νέα ἥθη καὶ νὰ παρουσιάσῃ τὸν νέον της χαρακτήρα, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἐκδηλώσει σαφῶς τὴν νέαν της κατεύθυνσιν».

ΤΑ ΚΛΑΟΥΣΤΡΑ

Ἐν τῇ Δυτικῇ πλευρᾷ τοῦ περιβολοτοίχου ὑπάρχουν τὰ Κλάουστρα¹, ἧτοι δύο ὄροφοι θολωτῶν κελλίων. Πρὸ τῶν κελλίων ἀμφοτέρων τῶν ὀρόφων καὶ πρὸς τὸ μέρος τῆς αὐλῆς ὑπάρχει διάδρομος «ὑπώροφος ἔμβολος»², μήκους 47 μ. καὶ πλάτους 3,40 μ., εἰς τὸν ὁποῖον ὀδηγοῦν αἱ θύραι τῶν κελλίων. Ὁ διάδρομος τοῦ ἰσογείου εἶναι ἐστεγασμένος διὰ θόλου λιθίνου σχήματος ἡμικυκλίου, ὃ δὲ τοῦ ἀνωγείου ἔχει στέγην ξυλλίνην (δῶμα).

Ὁ ἰσόγειος διάδρομος φωτίζεται δι' ὀκτώ παραθύρων τοξοτῶν σχήματος σχεδὸν ἡμικυκλίου (ρυθμοῦ γοθτικοῦ), ὃ δὲ ἀνω-

¹ Κλάουστρον λατ. *claustrum*, συνηθέστερον πληθ.: *claustra* = κλεῖστρον, κλεῖθρον. Ἐν τῷ λεξικῷ *Somanega*, *claustrum* = περίαιλον, κλεῖστρον. Κλάουστρον ἐν ταῖς Μοναῖς σημαίνει τὸν περίαιλον, τούτέστι συνεχεῖς στοὰς διατεθειμένας περὶ ἢ κατὰ τὴν μίαν ἢ δύο πλευράς τῆς μοναστηριακῆς αὐλῆς. Ἐνίοτε ὁ περίαιλος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἐπαλλήλους στοάς. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὐτὴ μορφή συναντᾶται ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἀρχικῶς αἱ συνεχεῖς στοαὶ ἠγείροντο κατὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ναοῦ, ἀκολουθῶν δὲ διετέθησαν περὶ τῆς αὐλῆς ἢ τοῦ κήπου. Ὑπάρχουν περίαιλοι θολωτοὶ ἢ ἐστεγασμένοι. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ εἶναι ἀνοικτοὶ πρὸς τὸ μέρος τῆς αὐλῆς, ἄνευ συμπαγῶς τοίχου, στηριζόμενοι ἐπὶ διαδοχικῶν τόξων βασταζομένων ὑπὸ κιονίσκων ἢ ὀρθοστατῶν. Εἰς τὰ Μοναστήρια τῆς Δύσεως ὁ περίαιλος εἶναι συχνάκις «ἱστορημένος» διὰ τοιχογραφιῶν μὲ θέματα ἐκ τῆς θρησκευτικῆς λαϊκῆς παραδόσεως.

Περὶ τῆς ὀνομασίας «Κλάουστρα» τοῦ διαμερίσματος τούτου τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου ἠκούσα ἐν αὐτῇ τὴν ἀκόλουθον ἐξήγησιν, τὴν ὁποίαν ὁ Προηγούμενος Γαβριὴλ Κανακάκης μοι ἐξέθηκεν ὡς ἐξῆς: «Εἰς τὰ περασμένα χρόνια οἱ Ἱερομόναχοι οἱ κατοικοῦντες ἐκεῖ, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ πέμψουν τοὺς ὑποτακτικούς των νὰ τοὺς φέρουν νερὸ μὲ τσι λαῖνες, τοὺς ἔδερναν γιὰ νὰ προσέχουν νὰ μὴ τσι σπάσουν. Οἱ δερόμενοι ὑποτακτικοὶ ἔκλαιον καὶ τὰ «Κλάουστρα» ἀντηχοῦσαν ἀπὸ τὰ κλαύματά των. Γι' αὐτὸ λέγονται «Κλάουστρα». Εὐθύμως ἐρμηνεῖα, προελθούσα ἐξ ἀγνοίας τῆς ἀληθοῦς σημασίας τῆς λέξεως, ἢ ὁποῖα διέσωσεν, ἀν μὴ τι ἄλλο, τούλάχιστον τὸ σπουδαιότερον παιδαγωγικὸν μέσον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

² Α. Κ. Ὁρλάνδου, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 21.

γειος φέρει πρὸς τὴν αὐλὴν σειρὰν πεσσοστοιχιῶν συνδεομένων διὰ χαμηλωμένων κυκλικῶν τόξων. Οἱ πεσσοὶ ἐκ λαξευτοῦ λίθου πῶρου ὕψους 2 μέτρων καὶ διατομῆς 0,50×1,10 μ., φέρουν ἐπίκρانون μὲ λαξευτὸν κυματίον ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, ἔχουν βάσιν ἐπίσης λαξευτὴν καὶ στηρίζονται ἐπὶ τοίχου (ποδιᾶς) ὕψους 0,90 μ.,

Τὰ Κλάουστρα

φέροντος ὀριζοντίαν λαξευτὴν στέψιν μετὰ κυματίου δωρικοῦ ρυθμοῦ. Τὸ μεταξὺ τῶν πεσσῶν ἐλεύθερον ἄνοιγμα εἶναι 3 μ., τὸ δὲ ὕψος τοῦ τόξου 2,55 μ.

Τὰ κελλία τοῦ ἄνω ὀρόφου εἶναι κατοικίαι Ἱερομονάχων, τὰ δὲ τοῦ ἰσογείου ὀρόφου τῶν ὑπηρετῶν, τινὰ δὲ τούτων χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀποθήκαι τῶν ἀδελφῶν τῆς Μονῆς.

ΤΟ ΠΥΡΠΟΛΗΘΕΝ ΗΓΟΥΜΕΝΕΙΟΝ

Ἐν τῇ βορείῳ πλευρᾷ τῆς αὐλῆς εὐρίσκετο τὸ πυρποληθὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων (9 Νοεμβρίου 1866) Ἡγουμενεῖον. Ἐν τῷ χώρῳ αὐτοῦ ἀνηγέρθη ὁ σημερινὸς Ξενὼν, περὶ οὗ κατωτέρω.

Ὁ ἀείμνηστος Ἐμμ. Λουρωτός, ὁ ὁποῖος ἐμαθήτευσε παρὰ τῷ ἀδελφῷ του ἱερομονάχῳ Ἀρκαδίου Ἀνθίμῳ καὶ κατόπιν ὡς νεανίας ἐπεσκέπτετο συχνὰ τὴν Μονήν, ὡς ἐξῆς μοι περιέγραψε τὴν ἐσωτερικὴν διαίρεσιν τοῦ πυρποληθέντος Ἡγουμενείου.

«Ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὸ Ἡγουμενεῖον διὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ εἰσόδου συνήντα πρὸς τὰ ἀριστερὰ δωμάτιον, τὸ ὁποῖον ἐχρησί-

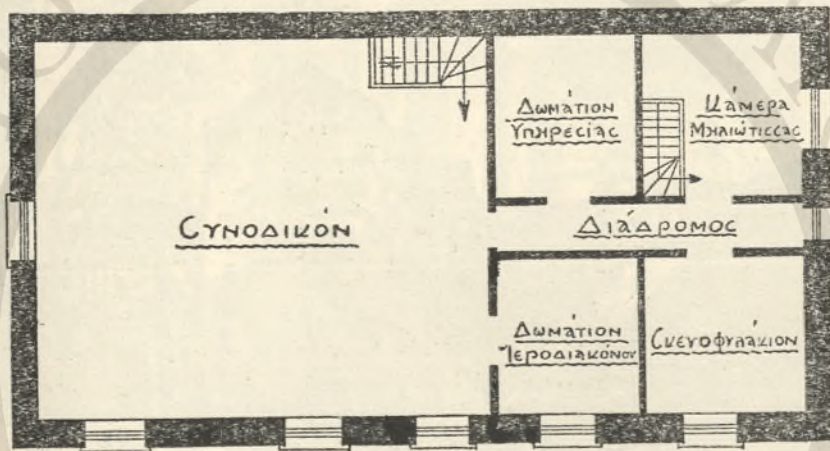
Τὸ πυρποληθὲν Ἡγουμενεῖον

μευεν ὡς φυλακὴ τῶν ὑπηρετῶν καὶ αὐτῶν πολλάκις τῶν καλογῆρων. Κατὰ τὸν χρόνον δὲ τῆς ἐπαναστάσεως ἐφυλακίζοντο, ἀποφάσει τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ οἱ ἐκ τῶν λαϊκῶν καθ' οἷονδήποτε τρόπον παρεκτρεπόμενοι καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι τυχὸν διέδιδον τὰ σχέδια καὶ τὰς ἐνεργείας τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐν τῷ δωματίῳ τούτῳ ἦτο κάποιος φυλακισμένος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πυρπολήσεως τοῦ Ἡγουμενείου, εὔρομεν δ' αὐτὸν ἐκεῖ τὴν ἐπομένην ἀπηνθρακωμένον.

» Ὑπερθεν τῆς θύρας τῆς φυλακῆς ἦτο γεγραμμένη μεγάλῳι γράμμασι παραίνεσις διὰ τοὺς παρεκτρεπομένους καὶ φυλακίζομένους.

»Προχωρῶν τις εἰσῆρχετο εἰς εὐρύχωρον αἶθουσαν, ἣ ὁποία ἐχρησίμευεν ὡς ἐστιατόριον, τὸ ὁποῖον εἶχε μικρὰν θύραν (πορτάλι) πρὸς Β. καὶ παράθυρον. Εἰς τὸν δυτικὸν αὐτῆς τοῖχον ἦτο ὁ **νιπτῆρ**, μεγάλη λεκάνη μονόλιθος, ἐκατέρωθεν τῆς ὁποίας ὑπῆρχον προτομαὶ λεόντων. Παραπλευρῶς τοῦ ἐστιατορίου ἦτο τὸ μαγειρεῖον. Πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ ἐστιατορίου ὑπῆρχε μικρὰ θύρα καὶ κλίμαξ ὀδηγοῦσα εἰς τὸ ἀνώγειον, ὅπου ἦτο τὸ **Συνοδικόν**, δηλ. αἶθουσα εὐρύχωρος, ἐν τῇ ὁποίᾳ οἱ ἀδελφοὶ τῆς Μονῆς ἐλάμβανον τὸν καφέ μετὰ τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν. Τὸ Συνοδικόν ἦτο διακεκοσμημένον ἰδίᾳ διὰ θρησκευτικῶν εἰκόνων. Μία τῶν ἐκεῖ ἀνηρτη-

Κάτοπις τοῦ πυρποληθέντος Ἡγουμενείου

μένων εἰκόνων ἦτο καὶ ἡ περίτεχνος μεγάλη εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, ἣν ὁ μοναχὸς Θεοδώρητος εἶχε δωρήσει τῇ Μονῇ αὐτοῦ». (Περὶ τούτου ἴδε πλείονα ἐν τοῖς κατωτέρω).

Ὁ Λουρωτός, τὸν ὁποῖον ἐχαρακτήριζε πιστὴ μνήμη, ἐνεθυμεῖτο, ὅτι εἰς μικρὰν ἐταζέραν¹ ὑπῆρχον ἀγαλμάτια γύψινα δύο μικρῶν παιδῶν, ὡς καὶ μικρὰ ξυλίνη φρουτιέρα, ὁμοίωμα λεμονέας. «Τὸ κίτρινον χρῶμα τῶν ἐν αὐτῇ τεχνητῶν καρπῶν, ἐτόνισεν οὗτος, δὲν λησμονῶ. Ἡμεῖς, ὅπως ἡμεθα τότε μικρὰ παιδιά, ἤσθανόμεθα θαυμασμὸν καὶ εὐχαρίστησιν βλέποντες τὰ ἀσυνήθη διὰ τὰ χωρῖα τεχνουργήματα ἐκεῖνα».

Δεξιὰ τοῦ Συνοδικοῦ ἦτο τὸ δωμάτιον τοῦ ἐκάστοτε ἱεροδιακόνου.

¹ Κοινῶς ράφι.

Ἐτέρα θύρα ἤνοιγε πρὸς τὰ δεξιὰ εἰς διάδρομον μικρόν, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπῆρχον τρεῖς θύραι. Ἡ πρώτη ἦτο τοῦ δωματίου τῆς ὑπηρεσίας, ἡ δευτέρα τοῦ δωματίου, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν ὡς σκευοφυλάκιον, καὶ ἡ τρίτη ἦτο τοῦ δωματίου, τὸ ὁποῖον ὠνομάζετο: «Τῆς Μηλιώτισσας ἢ κάμερα», διότι ἐν τῷ δωματίῳ ἐκείνῳ διέμενεν εἰς παρῳχημένην ἐποχὴν ἡ πλουσία ἀφιερώτρια τῆς Μονῆς Μηλιώτισσα. (Περὶ Μηλιώτη καὶ Μηλιώτισσας ἴδε πλεονα ἐν τοῖς κατωτέρῳ).

Ἡ πρόσοψις τοῦ Ἡγουμενείου ἦτο ἀπλῆ καὶ ἀπέριττος.

Ο ΞΕΝΩΝ

Ἄνεγερσις αὐτοῦ.—Ἐρανος ἐν Ρωσίᾳ ἐνεργηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου τοῦ Ἀρκαδίου Γαβριὴλ Μαναρῆ καὶ τοῦ Ἱερομονάχου Ἀκακίου Δαουνδάκη.—Ἐκκλησις αὐτῶν πρὸς τὸν Ρωσικὸν λαόν.

Ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὸ Ἡγουμενεῖον κατέκειτο εἰς πυρίκαυστα ἐρείπια. Ἦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ ἀνεγερθῆ νέον τοιοῦτον. Μὴ δυναμένη ἡ Μοῆ νὰ ἀνταποκριθῆ ἐξ ἰδίων εἰς τοῦτο ἀπέστειλε τῷ 1894 εἰς Ρωσίαν τὸν μεμορφωμένον καὶ πατριωτικῶν αἰσθημάτων Ἡγούμενον αὐτῆς Γαβριὴλ Μαναρῆν, Ἀρχιμανδρίτην, μετὰ τοῦ ρέκτου Ἱερομονάχου Ἀκακίου Δαουνδάκη πρὸς ἐνέργειαν ἐράνου. Οὗτοι ἐφοδιασθέντες διὰ τοῦ κατωτέρῳ ἐγγράφου τῆς Μονῆς αὐτῶν καὶ ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν τὰ ἐν αὐτῷ μνημονεύμενα Ἅγια Λείψανα πρὸς προσκύνησιν περιῆλθον διαφόρους πόλεις καὶ χωρία τῆς ὁμοδόξου Ρωσίας διὰ τὸν ἀνωτέρῳ σκοπὸν.

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Τῆς ἐν Κρήτῃ Βασιλικῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀρκαδίου.

«Τῆς ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ καὶ ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Ρεθύμνης κειμένης Ἱερᾶς Βασιλικῆς Μονῆς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ «Ἀρκάδι» ἐπιλεγομένης, κρίμασιν, οἷς οἶδε Κύριος, καταστραφείσης κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866, μὴ δυνη-

θείσης δὲ ἐκ τῶν ὀλιγίστων αὐτῆς προσόδων ἀνεγερθῆναι, οἱ κάτωθεν ὑποφαινόμενοι νῦν Πατέρες αὐτῆς, μετὰ πόνου τῆς ψυχῆς ἡμῶν βλέποντες τὴν λυπηρὰν αὐτῆς κατάστασιν ἀπεφασίσαμεν, ἵνα καταφύγωμεν εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν καὶ τὰ εὐσεβῆ αἰσθήματα τῶν ὁμοδόξων καὶ τῶν ὁμογενῶν εὐσεβῶν Χριστιανῶν ἐπικαλούμενοι τὴν βοήθειαν αὐτῶν καὶ ἀντιληψιν.

»Αναθέντες δὲ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀποφάσεως ἡμῶν ταύτης εἰς τὸν ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας εἰς τὴν Μονὴν προσελθόντα καὶ εἰς τὴν ἐν Χάλκῃ Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐκπαιδευθέντα Ἱερολογιώτατον Ἀρχιμανδρίτην καὶ νῦν Ἠγούμενον τῆς Μονῆς Γαβριὴλ Μαναρῆν, ἔχομεν δι' ἐλπίδος, ὅτι πᾶς εὐσεβὴς καὶ φιλόχριστος Χριστιανὸς μετὰ προθυμίας θέλει παρέξει τὴν κατὰ τὸ ἐνὸν συνδρομὴν αὐτοῦ πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ἀρχαίου ἱστορικοῦ τούτου μνημείου.

»Ἡδὴ τῆ ἐπινεύσει τοῦ Εὐσεβεστάτου, Κραταιοτάτου, Μεγαλειοτάτου, ἀοιδίμου καὶ κοσμοθρηγῆτου Αὐτοκράτορος πασῶν τῶν Ρωσιῶν καὶ τῆς Ἀγιοτάτης Ἱεράς Συνόδου πασῶν τῶν Ρωσιῶν, ὁ εἰρημένος Ἀρχιμανδρίτης εὐρίσκεται μετὰ τοῦ Ἀκακίου Ἱερομονάχου Δαουνδάκη εἰς τὸ Θεόσωστον Ρωσικὸν Κράτος πρὸς συλλογὴν ἐράνων.

»Φέρει δὲ μεθ' ἑαυτοῦ πρὸς προσκύνησιν τὰ ἱερά τῆς Μονῆς κειμήλια κείμενα ἐντὸς κιθατίου ἔχοντος σχῆμα Εὐαγγελίου ἢ τόμου, ἐπὶ ἀργυρᾷς πλακῶς καὶ συνιστάμενα ἐκ τῶν ἑξῆς: α') ἐξ ἐπιχρῦσου ἀργυροῦ σταυροῦ, φέροντος ἐν τῷ κέντρῳ διαφανὲς τίμιον ξύλον, ἐν ᾧ ἐσταυρώθη ὁ Κύριος ἡμῶν, περιβεβλημένον σταυροειδῶς ὑπὸ τεμαχίου ἀγίου λειψάνου ἐκ τῶν Ἁγίων Δέκα μαρτύρων τῶν ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Δεκίου κατὰ τὴν 23ην Δεκεμβρίου μαρτυρησάντων. β') ἐκ τῶν ἑξῆς Ἁγίων λειψάνων κειμένων ἐπὶ τῆς ἀργυρᾷς πλακῶς ἕνθεν καὶ ἕνθεν τοῦ ζωηφόρου Σταυροῦ, ἦτοι ἐκ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τῆς Νύσσης, τῶν Ἁγίων Μαρτύρων Χαραλάμπους καὶ Βλασίου, τῶν Ἁγίων Μαρτύρων Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου, Ἰακώβου τοῦ Πέρσου, Τρύφωνος καὶ τοῦ Ἰαματικοῦ Παντελεήμονος. Φέρει δὲ προσέτι μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἐκ τῶν Ἁγίων λειψάνων τῶν Ἁγίων τεσσάρων νέων μαρτύρων, τῶν κατὰ τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1824 ἐν Ρεθύμνῃ μαρτυρησάντων καὶ ἐν τῇ Μονῇ ταφέντων (Ἁγ. Γεωργίου Περιθόλια) 1 Γεωργίου, Ἐμμανουήλ, Ἀγγελῆ καὶ Νικολάου, προσέτι δὲ καὶ τὴν ἰδιαιτέραν Μοναστηριακὴν σφραγίδα καὶ τὸν σταυρὸν τοῦ ἀοιδίμου Γαβριὴλ τοῦ ἐν τῇ Μονῇ ταφέντος.

»Πρὸς πίστωσιν, ὅθεν, τῶν ἀνωθεν ἀναφερομένων, ἐγένετο τὸ παρὸν καὶ ἐδόθη τῷ εἰρημένῳ Ἀρχιμανδρίτῃ καὶ Ἠγούμενῳ τῆς Μονῆς Γαβριὴλ Μαναρῆ, ἀποσταλὲν ὑπογεγραμμένον παρ' ἡμῶν, ἐσφραγισμένον τῇ Μοναστηριακῇ σφραγίδι καὶ ἐπικεκυρωμένον παρὰ τῆς αὐτοῦ Σεβασμιότητος τοῦ Ἁγίου Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου Κυρίου Κυρίου Ἱεροθέου κλπ.»

Οὗτοι, ὅπως κινήσωσι τὴν συμπάθειαν τῶν εὐσεβῶν Ρώσων, ἀπήθυσαν πρὸς αὐτοὺς τὴν ἀκόλουθον ἔκκλησιν:

«Εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστόν, ὅτι ἡ εὐρισκομένη ἐν τῇ Νήσῳ Κρήτῃ ἀρχαία αὐτοκρατορικὴ Μονὴ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ καλουμένη «Ἀρκάδι», κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, κατόπιν πολιορκίας 3 ἡμερῶν,

1 Ὁ Ναὸς τοῦ ἐν Περιθολίαις Ἁγίου Γεωργίου ἀνήκεν εἰς τὴν Ἱεράν Μονὴν Ἀρκαδίου.

ἐκάη καὶ κατεστράφη μέχρι θεμελίων ὑπὸ τῶν Τούρκων, συνάμα δὲ κάτω ἀπὸ τὰ ἐρείπιά της ἐκοιμήθησαν ὁ Ἡγούμενος Γαβριήλ, 50 μοναχοὶ τῆς ἀδελφότητος καὶ ἄνω τῶν 500 γυναικοπαίδων, τὰ ὅποια ἐζήτησαν ἐν αὐτῇ ἄσυλον καὶ σωτηρίαν. Ἀπὸ τότε ἡ περίπτωτος αὕτη Μονὴ ἀποτελεῖ ἓνα ἄθλιον σωρὸν ἐρείπιων, διότι διὰ τὴν ἀνεγερθῆ καὶ προσλάβῃ καὶ πάλιν τὴν προτέραν της ὄψιν μὲ τὰ περιωρισμένα μόνον ἔσοδά της, κατεδείχθη ἀδύνατον.

»Δι' αὐτὸ ἡ ἀδελφότης της, εὐρισκομένη εἰς τὴν ἐσχάτην ἀνάγκην, ἀπεφάσισε νὰ ἀποταθῇ εἰς τὴν πασίγνωστον γενναιοδωρίαν τοῦ ὁμοπίστου ρωσικοῦ λαοῦ, ἐλπίζουσα, ὅτι διὰ τῆς ἀδελφικῆς του συνδρομῆς θὰ ἐπανοικοδομηθῇ τὴν ἀρχαίαν καὶ δοξασιμένην διὰ τὸ παρελθόν της Μονήν. Μὲ τὴν ὑψηλὴν συγκατάθεσιν τοῦ φιλοθρήσκου αὐθέντου Ἀυτοκράτορος Πασῶν τῶν Ρωσιῶν, προστάτου τῆς Ὁρθοδοξίας, καὶ μὲ τὴν ἄδειαν τῆς Ἱερᾶς Κυβερνητικῆς Πανρωσικῆς Συνόδου, ἔστειλεν εἰς τὴν Ρωσίαν πρὸς συλλογὴν δωρεῶν, ἐπ' ἀγαθῶ τῆς μαρτυρικῶς παθούσης Μονῆς, τὸν Ἡγούμενόν της, Πατέρα Ἀρχιμανδρίτην Γαβριήλ, ἀνεψιὸν τοῦ ὀλοκαυθθέντος μακαρία τῆ μνήμη Γαβριήλ, μετὰ τοῦ ἱερομονάχου τῆς αὐτῆς Μονῆς Πατρὸς Ἀκακίου, οἵτινες μὲ ἱερά λείψανα ἔφθασαν ἤδη εἰς Πετροῦπολιν.

»Ὁ φιλόθρησκος Ρωσικὸς λαός, πάντοτε προθύμως βοηθῶν τοὺς ἐν πίστει ἀδελφοὺς τῆς Ἀνατολῆς, δὲν θὰ ἀρνηθῇ, ἐλπίζομεν, νὰ βοηθήσῃ καὶ τὴν πολυπαθῆ ἡμῶν Μονήν, ἡ ὅποια καὶ αὐτή, μὲ τὴν σειρὰν της, δὲν θὰ παύσῃ, ὡς πάντοτε ἔπραττε, μὲ θέρμην καὶ ὑψίστην εὐγνωμοσύνην νὰ δέχεται κατὰ τὴν λειτουργίαν καὶ τὰς προσευχὰς ὑπὲρ τῆς υἰείας καὶ μακροημερεύσεως τοῦ Ἀυτοκράτορος Πασῶν τῶν Ρωσιῶν καὶ παντὸς τοῦ βασιλεύοντος Οἴκου καὶ τῆς Ἱερᾶς Πανρωσικῆς Συνόδου καὶ παντὸς τοῦ ὀρθοδόξου ρωσικοῦ λαοῦ.

»Τὰ ὑπὸ τοῦ Π. Ἡγουμένου Γαβριήλ κοιμισθέντα λείψανα πρὸς προσκύνησιν εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Τεμάχιον Τιμίου Ξύλου, τεμάχια Λειψάνων τῶν Ἁγίων Δέκα Μαρτύρων τῶν μαρτυρησάντων τὴν 23ην Δεκεμβρίου ἐπὶ Δεκίου ἐν τῇ Νήσῳ Κρήτῃ, τεμάχια Λειψάνων τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, τοῦ Μεγαλομάρτυρος Χαραλάμπους, τοῦ Μεγαλομάρτυρος Βλασίου, τοῦ Ἁγίου Ἰγνατίου τοῦ Θεοφύρου, τοῦ Ἁγίου Μάρτυρος καὶ ἱαματικοῦ Παντελεήμονος, τοῦ Ἁγίου Μάρτυρος Ἰακώβου τοῦ Πέρσου καὶ τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος.

Ἀρχιμανδρίτης καὶ Ἡγούμενος τῆς Ἱερᾶς Ἀυτοκρατορικῆς Μονῆς τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ «Ἀρκαδίου»

ΓΑΒΡΙΗΛ ΜΑΝΑΡΗΣ

Ὁ συνοδὸς του
Ἱερομόναχος ΑΚΑΚΙΟΣ

Αἱ Ἐκκλησιαστικαὶ ἐν Ρωσίᾳ Ἀρχαί, πρὸς ἃς οἱ εἰρημένοι ἀπετάθησαν, ὅπως ἐπιτρέψωσι τὸν ζητηθέντα ὑπὲρ τοῦ Ἀρκαδίου ἔρανον, ἐπέδειξαν θερμὸν ἐνδιαφέρον.

Οὕτως ἡ Ἱ. Μητρόπολις Μόσχας ἐπέτρεψε τὸν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἔρανον ἐφοδιάσασα τοὺς ἐνεργοῦντας αὐτὸν διὰ τοῦ ἀκόλουθου πιστοποιητικοῦ:

ΙΕΡΑ ΕΠΙΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΟΣΧΑΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ 1.—ΤΜΗΜΑ 3.

8 Φεβρουαρίου 1895

Ἄριθ. 824

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΙΣ

Ἐκ τῆς Ἱερᾶς Ἐπιστάσιος τῆς Μόσχας τὸ παρὸν δίδεται εἰς τὸν Ἠγουμένον τῆς ἐν Κρήτῃ Μονῆς Ἀρκαδίου Ἀρχιμανδρίτην Γαβριήλ ὡς πιστοποιήσις συμφώνως τῇ ἀποφάσει τῆς Αὐτοῦ Ἱερότητος τῆς 7 ὀδεύοντος, ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς αὐτὸν, τὸν Ἀρχιμανδρίτην Γαβριήλ, νὰ πραγματοποιήσῃ ἔρανον ἐν τῇ πόλει τῆς Μόσχας ὑπὲρ τῆς ἀνακαινίσεως τῆς Μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου.

Μέλος Ἐπιστάσιος Πρωθιερεὺς
ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ ΜΑΡΚΟΒ

Γραμματεὺς ΓΕΡΑΣΙΜΟΒΙΤΣ

Τμηματάρχης (Δυσανάγνωστος)
(Τ. Σ.)

Οὔτοι ἐπὶ διετίαν καὶ πλέον περιελθόντες πολλὰς πόλεις καὶ χωρία τῆς Ρωσίας εἰσέπραξαν ἱκανὸν χρηματικὸν ποσόν. Ἐπανήλθον εἰς τὴν Μονὴν κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1896, ἀνακληθέντες ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Διονυσίου. Ἐκόμισαν οὔτοι ἑπτακόσια τεσσαράκοντα καὶ ἑπτὰ εἰκοσάφραγκα καὶ ἀξιόλογα ἱερά ἄμφια καὶ ἐκκλησιαστικὰ σκεύη.

Ἐπειδὴ ἐπέκειτο ἡ ἐπανάστασις, ἀνεβλήθη ἡ ἀνέγερσις τοῦ Ξενῶνος ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ. Ἄλλ' ἵνα μὴ τὸ χρηματικὸν ἐκείνου ποσὸν διατεθῆ πρὸς κάλυψιν ἀναγκῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ προέκυπτον ἐκ τῆς ἐπαναστατικῆς καταστάσεως, τῇ προτροπῇ τοῦ Ἐπισκόπου καὶ τῆς τότε Χριστιανικῆς Δημογεροντίας ἐδόθη εἰς ἀπόσβεσιν χρεῶν τῆς Μονῆς, ἀναλαβούσης τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀποδώσῃ αὐτὸ ἐν καιρῷ δι' ὃν σκοπὸν ἦτο προωρισμένον, ὡς καὶ ἔπραξεν αὕτη βραδύτερον ἀνεγείρασα κατὰ σχέδιον τοῦ Ἐπισκόπου Διονυσίου, ἐν ᾧ χώρῳ ἔκειτο τὸ πυρποληθὲν Ἠγουμενεῖον, τὸν σημερινὸν εὐπρόσωπον καὶ εὐρυχωρότατον Ξενῶνα καὶ ἐπιπλώσασα αὐτὸν καταλλήλως, ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ εἰς τὴν ἱστορικὴν Μονὴν οὐκ ὀλίγοι κατ' ἔτος προσερχόμενοι ξένοι καὶ γηγενεῖς τυγχάνουσι φιλόφρονος φιλοξενίας.

Τὸ τότε Ἠγουμενοσυμβούλιον τῆς Μονῆς, ἐν ἐκθέσει αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐξιστορεῖ τὰ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ Ξενῶνος, ἐξαίρει ὡς ἀκολούθως τὴν περὶ τούτου ἀποτελεσματικὴν μέριμναν τοῦ Ἐπισκόπου: «Τὸ ἔργον τοῦτο, ἔργον ὄντως λόγου ἄξιον, διὰ τε τὸ μέγεθος, τὴν καταλλήλως διαρρύθμισιν τῆς οἰκοδομῆς καὶ τὴν

φιλοκάλως, ἀλλ' ἀπερίττως ἐπίπλωσιν αὐτῆς, ὀφείλομεν πρωτίστως εἰς τὴν ἐνθάρρυνσιν τοῦ Θεοφιλεστάτου ἡμῶν Ἐπισκόπου κ. Διονυσίου, ὅστις ἅμα τῇ κατεδαφίσει καὶ τῇ ἐκπονήσει ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ σχετικοῦ σχεδίου, δὲν ἔπαυσε τοῦ νὰ ἐξέρχηται, νὰ ἐπιβλέπη, νὰ καθοδηγῇ καὶ διορθῶνῃ τὰ λάθη τῶν τεχνιτῶν. Ἦρξατο ἀπὸ τοῦ ἔτους 1904 καὶ ἐτελείωσε περίπου μετὰ δύο ἔτη»¹.

Τὴν ἀνέγερσιν τοῦ Ξενῶνος ἐπὶ Ἐπισκόπου Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου Διονυσίου μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἐν τῷ ἀετώματι τοῦ πυλῶνος ἐπιγραφή :

Ἐπιγραφή εἰσόδου Ξενῶνος

Εἰσερχόμενοι εἰς τὴν πλακόστρωτον αὐλὴν τοῦ Ξενῶνος, συναντῶμεν λιθίνην κλίμακα μετὰ σιδηροῦ κιγκλιδώματος, ἡ ὁποία φέρει εἰς μικρὸν ἐξώστην πλακόστρωτον, ὅπου πρὸς Δ. ἡ εἴσοδος τοῦ δευτέρου ὁρόφου.

Δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ ὑπάρχει ἡ αἴθουσα τῆς ὑποδοχῆς με ἀπλῆν, ἀλλὰ κομψὴν ἐπίπλωσιν. Κοσμεῖται αὕτη δι' εἰκόνων Ἐπισκόπων, δι' ἐλαιογραφίας τῆς ὀλοκαυτώσεως τῆς Μονῆς, δι' ἐτέρας τοιαύτης τοῦ Ἡγουμένου Γαβριὴλ καὶ ἄλλων. Παραπλευρῶς τῆς αἰθούσης ταύτης ὑπάρχει τὸ δωμάτιον τοῦ ἐκάστοτε Ἐπισκόπου Ρεθύμνης καὶ ἐν αὐτῷ μικρὰ βιβλιοθήκη περιλαμβάνουσα ὀλίγα βιβλία, τὰ ὁποῖα διέσωσεν ἡ Μονὴ ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς ἐπαναστάσεων. Ἐκατέρωθεν τοῦ διαδρόμου ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ὑπάρχουν δύο σειραὶ δωματίων ὕπνου χάριν τῶν ἐπισκεπτῶν.

Ἐν τῇ αὐλῇ ὑπάρχουν δύο θύραι, ἐξ ὧν μία πρὸς Β. φέρει εἰς ξηροκῆπιον τῆς Μονῆς, τὸ ὁποῖον διάφορα δένδρα, καρυδέαι, ἀπιδέαι καὶ κυπάρισσοι, καθιστοῦν τερπνὸν τῇ ὄψει. Ἡ ἐτέρα πρὸς Δ. θύρα φέρει εἰς τὸν πλακόστρωτον διάδρομον τοῦ ἰσογείου. Ὁ εἰσερχόμενος συναντᾷ τὸ ἐστιατόριον καὶ μετ' αὐτὸ τὸ μαγειρεῖον, παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ὁποίου ξυλίνη κλίμαξ φέρει εἰς τὸν

¹ Ἰδε Πράξιμ Μοναστηρ. Ἐπιτροπείας Ρεθύμνης ὑπ' ἀριθ. 322 τῆς 22ας Φεβρουαρίου 1909.

δεύτερον ὄροφον. Ἐπίσης ἐν τῷ ἰσογείῳ ὑπάρχουν ἑκατέρωθεν τοῦ διαδρόμου ἀπὸ Β. πρὸς Ν. δωμάτια δι' ὕπνον καὶ ἀποθήκευσιν τροφίμων.

Ὁ σημερινὸς Ξενῶν

Ἡ θέα ἐκ τοῦ Ξενῶνος εἶναι εὐχάριστος. Ἐκ μὲν τοῦ πρὸς Ν. ἐξώστου κατοπτεῦει τις τὸν περίαιλον μὲ τὸν Ἰ. Ναὸν ἐν τῷ μέσῳ καὶ τὰ κελλία περὶ αὐτοῦ. Ὁ θεώμενος ἐκ τοῦ Β. ἐξώστου ἔχει ἔναντι αὐτοῦ τὸν λόφον «Κορὲ» μὲ τὸν ἱστορικὸν Ναῖσκον τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, τὸ ἀνοιγμα τῆς φάραγγος, δι' οὗ διαφαίνεται τὸ Κρητικὸν πέλαγος, τὴν «Κεφάλαν» μὲ τὸ ἐκ πρίνων δασύλλιον τῆς καὶ τὰς ἄλλας ἐκ δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν βουνοκορυφὰς καὶ βραχῶδεις ἐκτάσεις.

Πύλη φέρουσα εις την αυλήν της Τραπεζης

Η ΤΡΑΠΕΖΑ

Μετά τόν Ξενώνα συναντῶμεν τὴν Τράπεζαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐγένετο ἄλλοτε ἡ κοινὴ τῶν μοναχῶν ἐστίασις. Τὸ κτίριον τοῦτο οὐδεμίαν ὑπέστη μεταρρύθμισιν ἀπὸ τῆς ἀνεγέρσεώς του μέχρι

σήμερον. Δέν εἶναι τοῦτο αὐτοτελές, ὡς συμβαίνει εἰς πλείστας Μονάς, ἰδίᾳ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἀλλὰ κείται ἐν τῇ σειρᾷ τῶν κτιρίων τῆς Β. πλευρᾶς.

Διὰ πύλης ἐκ λίθων ξεστῶν εἰσερχόμεθα ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐλῆς εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Τραπεζῆς. Ὑπερθεν τῆς πύλης ταύτης ὑπάρχει ἐπιγραφή τοῦ 1687 φέρουσα βραχυγραφικῶς τὸ ὄνομα τοῦ Ἡγουμένου Νεοφύτου Δρόσα.

Α Χ Π Ζ

Ν Φ Τ

Δ Ρ C

Ἡ αὐλὴ εἶναι ἀρκετὰ εὐρύχωρος. Ἐν αὐτῇ πρὸς Β. ὑπάρχει λιθινὴ κλίμαξ φέρουσα εἰς ἀνώγεια, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται ἰδίᾳ ὡς ἀποθήκαι σιτηρῶν.

Ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὴν αὐλὴν ὑπάρχει θύρα, πεφραγμένη σήμερον διὰ τοίχου, ἣτις ἔφερεν εἰς τὸ παλαιὸν Ἡγουμενεῖον. Ἐν τῇ ΒΑ. γωνίᾳ τῆς αὐλῆς μικρὰ θύρα φέρει εἰς τὰ εὐρύχωρα καὶ λαθυρινθώδη κελλαρικά.

Πρὸς Β. ἀντικρύζομεν τὴν κυρίαν εἴσοδον τῆς Τραπεζῆς. Ἐν τῷ ἀετώματι τῆς εἰσόδου εἶναι ἐπὶ ξύλου ἐζωγραφημένη ἡ Θεομήτωρ καθημένη καὶ φέρουσα τὸ Θεῖον Βρέφος, ἑκατέρωθεν δὲ αὐτῆς εἰς ἄγγελος. Παρ' αὐτὴν καίει ἀκοίμητος κανδήλα.

Κάτωθεν τῆς εἰκόνας ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφή:

ΠΑΜΜΕΓΑ ΜΟΧΘΟΝ ΔΕΞΑΙΟ ΒΛΑΣΤΟΥ ΗΓΕΜΟΝΟΙΟ
ΔΕΣΠΟΙΝΑ Ω ΜΑΡΙΑ ΦΙΛΤΡΟΝ ΑΠΕΙΡΕΣΙΟΝ ΑΧΟ

Ἡ Τράπεζα ἔχει σχῆμα ἐπίμηκες ὀρθογώνιον¹, καλύπτεται δι' ἐνιαίου λιθίνου θόλου ἡμικυκλικοῦ καὶ φωτίζεται διὰ τριῶν

¹ Τὸ σχῆμα ἐν γένει τῶν Τραπεζῶν τῶν Μονῶν εἶναι ἐπίμηκες ὀρθογώνιον καταλήγον εἰς ἐξέχουσαν ἀψίδα. Εἶναι σχεδὸν πᾶσαι τοιχογραφημέναι. Εἰς τοὺς τοίχους εἰκονίζετο ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος, Ἅγιοι ἢ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἐν δὲ τῇ ἀψίδι ἐζωγραφεῖτο, ὡς καὶ εἰς τοὺς Ναοὺς, ἡ Θεομήτωρ παρασταυμένη ὑπὸ τῶν Ἀρχαγγέλων (Α. Κ. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, ἐνθ. ἀνωτ., «Τράπεζαι», σ. 24 καὶ ἐξῆς).

Ἡ τράπεζα τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου ἐστερεῖτο, ὡς φαίνεται, τοιχογραφῶν, ἀπλῶς δὲ ἐπὶ τοῦ κονιάματος καὶ τῶν τεσσάρων αὐτῆς τοίχων ὑπῆρχε παραίνεσις διὰ τοὺς ἐστιωμένους γεγραμμένη διὰ μεγάλων μαύρων γραμμάτων: «Ἡ σι ω π ἡ τι μ ᾶ τ α ι». Ἐξηφανίσθη αὕτη ὑπὸ τὰ μεταγενέστερα κονιάματα. Ἐπειδὴ ἡ Τράπεζα αὕτη δὲν ἔχει ἀψίδα, ἐν ἣ θὰ ἐζωγραφεῖτο ἡ Θεομήτωρ, τούτου ἔνεκεν, καθ' ἡμᾶς, εἶναι αὕτη ἐζωγραφημένη ἐν τῷ ἀετώματι τῆς εἰσόδου καὶ ἀνηρτημένη εἰκὼν αὐτῆς δεξιὰ τοῦ στασιδίου τοῦ Ἡγουμένου, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη.

κιγκλιδοφράκτων παραθύρων, εύρισκομένων ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς, ὡς καὶ δι' ἐνὸς φωταγωγοῦ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς.

Τὸ μήκος αὐτῆς εἶναι 18,10 μ., τὸ δὲ πλάτος 4,80 μ. Ἡ εὐρυχωρία αὐτῆ τοῦ κτιρίου μαρτυρεῖ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν μοναχῶν, οἱ ὅποιοι ἐποιοῦντο τὴν ἐστίασιν αὐτῶν, ὡς ἀναφέρουν οἱ περιηγηταί.

Ἐπὶ τῆς Α. πλευρᾶς ὑπάρχει θύρα φέρουσα πρὸς τὸ μαγειρεῖον, δι' ἧς εἰσκομίζονται τὰ φαγητά.

Κατὰ μήκος τῆς αἰθούσης ταύτης εἶναι τοποθετημένοι τράπεζαι ἐκ ξύλου κουκουναριᾶς μετὰ καθισμάτων (μπάγκων) ἐπίσης ξυλίνων. Ἐπὶ τῶν τραπεζῶν διακρίνονται εἰσέτι βαθέα καὶ καταφανῆ τὰ ἴχνη τῶν σφαιρῶν καὶ τῶν διὰ γιαταγανίων κτυπημάτων τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι κατέσφαξαν παρασπόνδως τοὺς ἐκεῖ καταφυγόντας πολεμιστάς. Ἄλλὰ περὶ τούτου ἐκτενῶς ἐν τοῖς ἐπομένοις.

Ἐν τῇ κορυφῇ τῆς Τραπεζῆς (Δ) ὑπάρχει στασίδιον τοῦ Ἡγουμένου. Οὗτος συντρώγει μετὰ τῶν προσκυνητῶν κατὰ τὸ παρατιθέμενον αὐτοῖς ὑπὸ τῆς Μονῆς γεῦμα ἐπὶ τῇ πανηγύρει αὐτῆς, ἀφοῦ εὐλογήσῃ τὴν τράπεζαν καὶ ψάλλῃ μετὰ τῶν ἱερομονάχων τὴν ἐπιμνημόσυνον ἀκολουθίαν, ἀναπέμπων δέησιν ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τῶν ἐκεῖ σφαγιασθέντων.

Δεξιὰ τοῦ στασιδίου τοῦ Ἡγουμένου εἶναι ἀνηρτημένη ὕψηλὰ εἰκὼν τῆς Θεομήτορος, πρὸ τῆς ὁποίας καίει ἀκοίμητος κανδήλα.

Ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς Ν. πλευρᾶς ὑπάρχει νιπτῆρ ἐκ λίθων ξεστῶν μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως κεφαλῆς.

Ἀνάγλυφον νιπτῆρος Τραπεζῆς

ΤΑ ΚΕΛΛΑΡΙΚΑ

Ἀποτελοῦν ταῦτα εὐρυχωρότατον θολωτὸν διαμέρισμα διηρημένον εἰς διάφορα δωμάτια: τὸ μαγειρεῖον, τὴν ἀλευραποθήκην («πλαστήραν» καλουμένην, διότι ἐν τῷ δωματίῳ τούτῳ πλάσσουν τοὺς ἄρτους), τὸν φοῦρνον καὶ τὴν ἄρταποθήκην.

Τὰ κελλαρικὰ διαθέει ἐξ Α. πρὸς Δ. διάδρομος εὐρύχωρος, μήκους 22,80 μ. καὶ πλάτους 4,70 μ., ἐν μέρει πλακόστρωτος, εἰς δὲ ἀποτίθεται ἡ καύσιμος ὕλη (τὰ φουρνόξυλα) καὶ ἄλλα σκεύη χρήσιμα δι' ὃν σκοπὸν τὸ διαμέρισμα τοῦτο εἶναι προωρισμένον. Ἐπίσης ἐν τῷ διαδρόμῳ ὑπάρχουν θρανία κτιστά (πρὸς Ν.Δ.Β.),

Τὸ μαγειρεῖον. Πένητες θερμαίνονται

ὅπου οἱ ὑπηρεταί, οἱ ποιμένες τῆς Μονῆς, οἱ διαβάται χωρικοὶ καὶ οἱ πένητες κάθονται καὶ τρῶγουν εἰς τὴν ἐπὶ τούτῳ τράπεζαν.

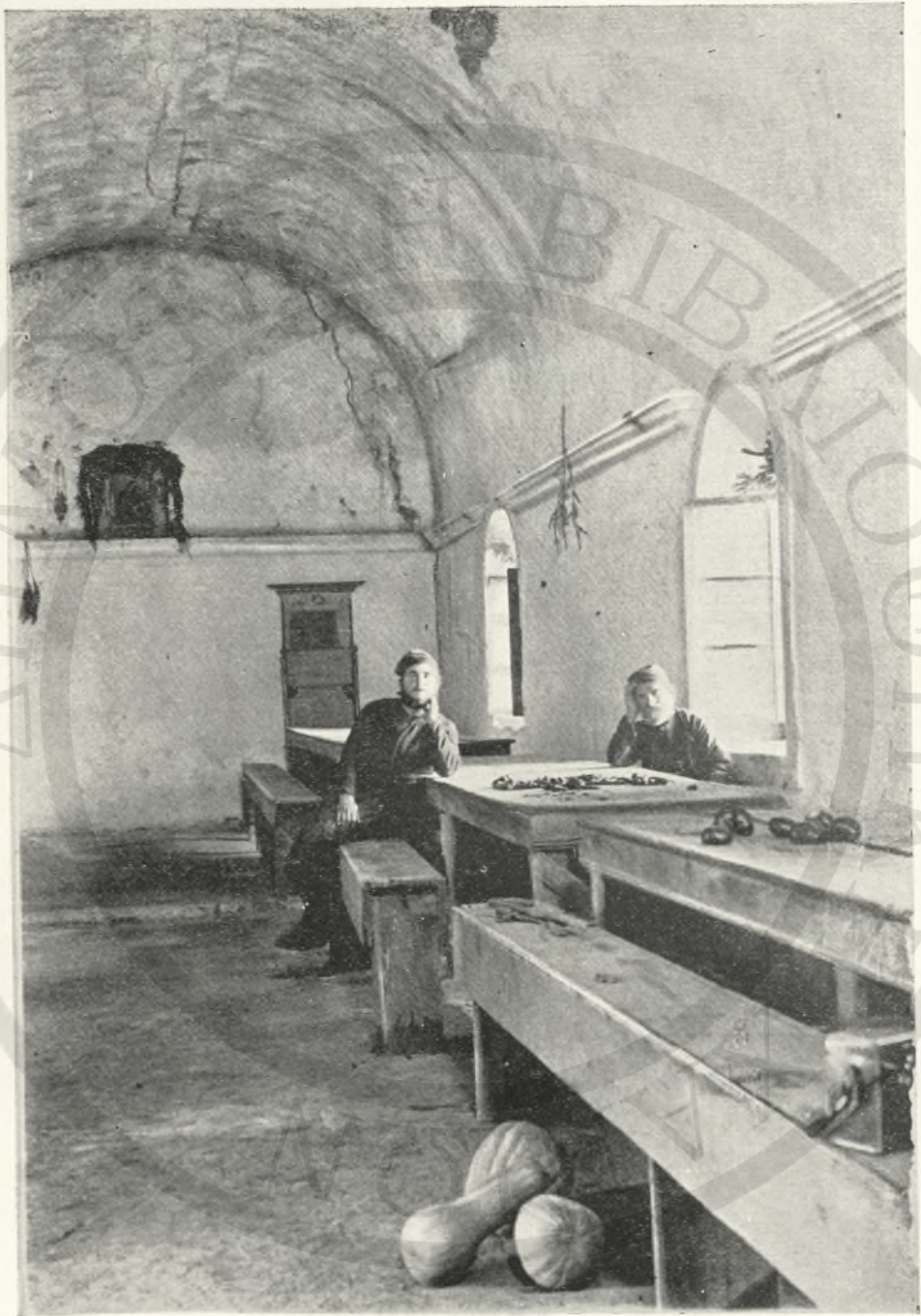
Ἐν τῷ διαδρόμῳ ὑπάρχει εὐρυχωροτάτη ὑπόγειος δεξαμενὴ (στέρνα), εἰς ἣν διὰ πηλίνων σωλήνων (κουτούτα) διοχετεύονται

Τὰ κελλαρικά

Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς «Τραπεζῆς»

τά ὄμβρια ὕδατα τῆς μεγάλης θολωτῆς στέγης χρησιμοποιούμενα διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν κελλαρικῶν καὶ πρὸς πόσιν.

Εἰς τὰ κελλαρικὰ φέρουν δύο εἴσοδοι, μία ἐκ τῆς αὐλῆς τῆς Μονῆς μὲ θολωτὸν διάδρομον, δι' ἧς εἰσέρχονται τὰ ζῶα μὲ τὰ φορτία τοῦ ἀλεύρου καὶ τῆς καυσίμου ὕλης, καὶ ἕτερα μικρὰ ἐκ τῆς αὐλῆς τῆς «Τραπέζης» πρὸς τὴν ἀρταποθήκην, ἐξ ἧς παραλαμβάνουν καθ' ἑκάστην οἱ ἀδελφοὶ τῆς Μονῆς ὠρισμένον ἀριθμὸν μικρῶν ἄρτων¹.

Η ΠΥΡΙΤΙΔΑΠΟΘΗΚΗ

Θολωτὸν ἐπίμηκες διαμέρισμα, μήκους 21 μ. καὶ πλάτους 5,40 μ., ἐκτισμένον διὰ παχυτάτων τοίχων, κείμενον ἐπὶ τῆς ΒΑ. γωνίας τῆς Μονῆς, ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ὡς πυριτιδαποθήκη². Ἄνωθεν αὐτῆς, πρὸς τὸ μέρος τῆς εἰσόδου, ὑπῆρχεν ἀνώγειον μήκους ἴσου πρὸς τὸ τοῦ ἀνωγείου τοῦ παραπλεύρως κελλίου. Κατὰ τὴν 9ην Νοεμβρίου τοῦ 1866 ἀνετινάχθη ὀλόκληρον τὸ κτίριον τοῦτο, πλὴν μικροῦ τμήματος τοῦ δυτικοῦ τοίχου εἰς ὕψος 1,80 μ., ἐπανεκτίσθη δὲ βραδύτερον μέχρι τῶν γενέσεων τοῦ κυλινδρικοῦ θόλου, τμήμα τοῦ ὁποίου πρὸς Β. ἔχει ἀποπερατωθῆ. Ἡ εἴσοδος τῆς πυριτιδαποθήκης κεῖται ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ θολωτοῦ διαδρόμου τῆς ἀνατο-

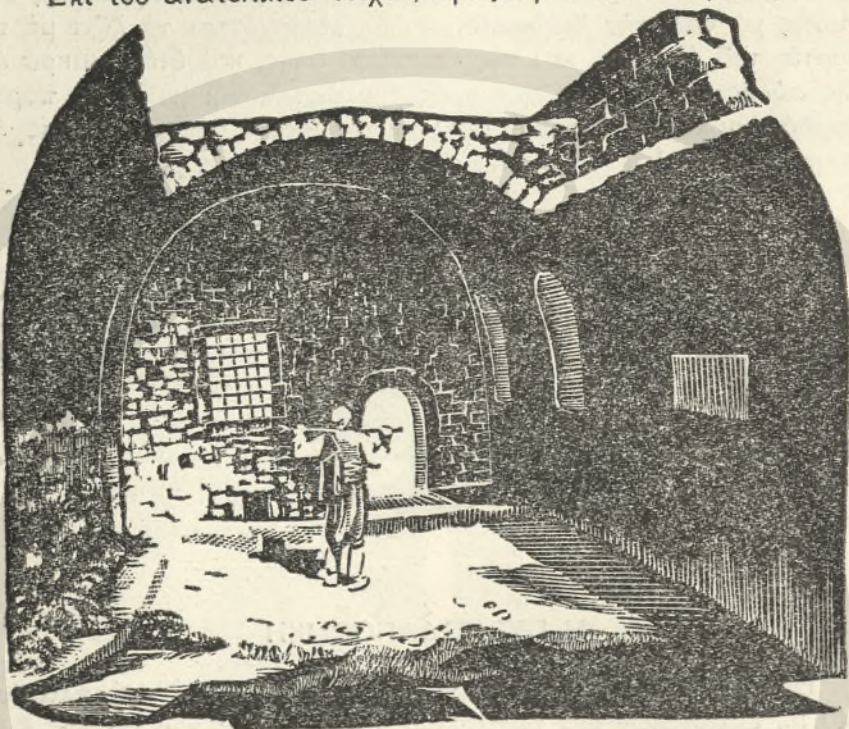
¹ Οἱ ἄρτοι οὗτοι καλοῦνται ἐν ταῖς Μοναῖς τῆς Κρήτης σεθεντοῦκοι, σεθεντουκάκια, καλογεράκια, ψωμάκια, κατσαδόροι.

² Ἐχρησίμευε μέχρι τοῦ 1866 ὡς οἶναποθήκη. Περὶ τούτου ὁ Ἄνδρέας Μπιρίκος μοι εἶπε τὰ ἑξῆς: «Τὸν τσεπανὲ τὸν εἶχανε πρὶν στὸν σημερινὸν κρασομαγαζιὲ (Ν. πλευρὰ) καὶ ὕστερα τὸν ἐσηκώσανε καὶ τὸν ἐπήγανε δίπλα στὴν «Καστρινὴ Πόρτα» στὸν κρασομαγαζιὲ, γιατί φοβηθήκανε, πῶς οἱ Τοῦρκοι θὰ πιάνανε εὐκόλα τὸ μέρος αὐτὸ καὶ θὰ τρυπούσανε τὸν τοῖχο, ὡς καὶ ἔγινε».

λικής πύλης τῆς Μονῆς. Τὸ δάπεδον αὐτῆς εὐρίσκεται χαμηλό-
τερον κατὰ 0,75 μ. τῆς αὐλῆς.

*Ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, πρὸς τὴν εἴσοδον τῆς πυριτιδα-

*Ἡ Πυριτιδαποθήκη

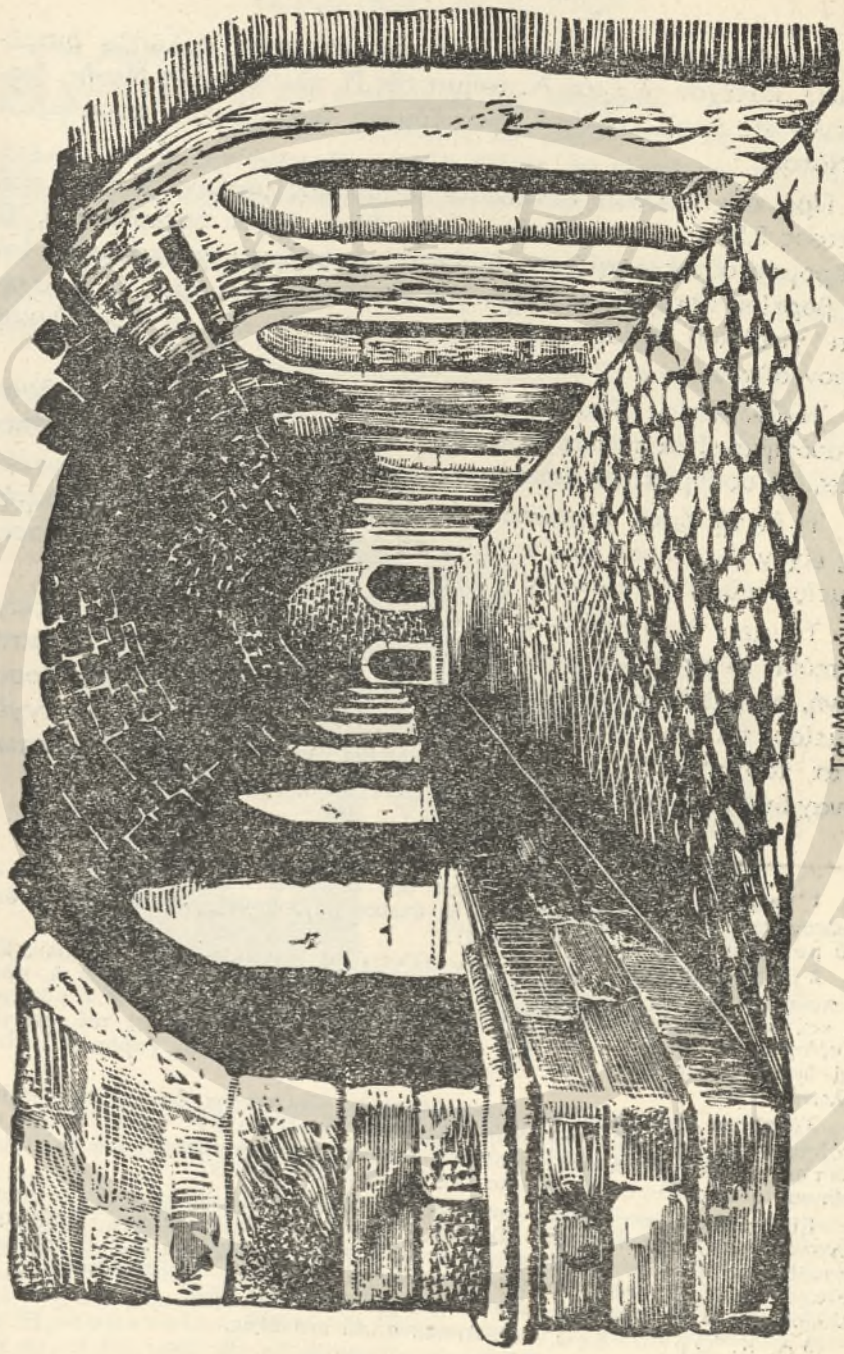
ποθήκης, ἐνετοίχισα τὴν ἀκόλουθον ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς ἐπι-
γραφὴν:

ΑΥΤΗ Η ΦΛΟΓΑ ΠΑΝΑΨΕ ΜΕΣΑ ΕΔΩ ΣΤΗΝ ΚΡΥΠΤΗ
ΚΑΙ ΑΠ ΑΚΡΟΥ Σ ΑΚΡΟ ΦΩΤΙΣΕ ΤΗ ΔΟΞΑΣΜΕΝΗ ΚΡΗΤΗ
ΗΤΟΝΕ ΦΛΟΓΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΜΕΣΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΠΟΙΑΝ
ΚΡΗΤΕΣ ΩΛΟΚΑΥΤΩΘΗΣΑΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ.
ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ ρθλ'.

† Ο ΡΕΘΥΜΝΗΣ ΚΑΙ ΑΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ ΤΙΜΟΘΕΟΣ Μ. ΒΕΝΕΡΗΣ

Τὰ Μεσοκομιά

ΤΑ ΜΕΣΟΚΟΥΜΙΑ

Τὰ «Μεσοκούμια» εἶναι ἰσόγειον, ἐπίμηκες θολωτὸν διαμέρισμα¹, κατέχον τὸ πρὸς Α. τμήμα τῆς Ν. πλευρᾶς τῆς Μονῆς, διηρημένον εἰς ὀκτὼ κελλία², φωτιζόμενα διὰ μικρῶν παραθύρων ἐκ Νότου.

Πρὸ τῶν κελλίων ἐκτείνεται διάδρομος μήκους 34,60 μ. καὶ πλάτους 2,50 μ., ἐστεγασμένος διὰ λιθίνου θόλου ἡμικυκλικοῦ. Ὁ διάδρομος οὗτος φωτίζεται δι' ἑπτὰ παραθύρων ἡμικυκλικῶν ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς καὶ ἔχει δύο εἰσόδους, μίαν πρὸς Δ. ἐν σχήματι γοθικοῦ τόξου καὶ ἑτέραν πρὸς Β. εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον αὐτοῦ.

Ἡ ὀνομασία «Μεσοκούμια» εἶναι δυσεξήγητος. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι παραφθορὰ τῆς λέξεως: **Νοσοκομεῖα, Μεσοκομεῖα, Μεσοκόμια, Μεσοκούμια.**

Ἡ ἐν τῇ Μονῇ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι αὕτη κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς εἶχεν ἰδιαίτερον διαμέρισμα, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν ὡς Νοσοκομεῖον τῶν ἀσθενούντων μοναχῶν.

Τὰ περὶ Νοσοκομείων ἐν ταῖς Μοναῖς τῆς Ἀνατολῆς ἐπραγματεύθη λεπτομερῶς καὶ πειστικῶς ὁ Α. Κ. Ὁρλάνδος. Ἐκάστη Μονή, πλὴν τοῦ λαϊκοῦ Νοσοκομείου, ἦτοι τοῦ ἐξωτερικοῦ Νοσοκομείου, τοῦ προωρισμένου διὰ τοὺς λαϊκοὺς καὶ κειμένου ἐγγύτατα τοῦ περιβόλου τῆς Μονῆς, εἶχε χάριν τῶν ἀσθενούντων μοναχῶν ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἰδιαίτερον Νοσοκομεῖον³

¹ Ὑπεράνω τῶν θόλων ὑπάρχουν δύο ἀνώγεια κελλία, τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον πρὸς Δ. εἶναι παλαιόν, τὸ δὲ ἕτερον μεταγενέστερον, ἀνεγερθὲν ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἰωάσαφ (1897 - 1898).

² Τὰ κελλία ταῦτα ἐχρησίμευον ἄλλοτε ὡς κατοικίαι τῶν μοναχῶν. Εἰς τὸ πρῶτον ἰσόγειον κελλίον, τὸ ὁποῖον συναντᾷ ὁ κατευθυνόμενος ἐκ Δ. πρὸς Α. καὶ εἰς τὸ ὑπερκείμενον αὐτοῦ ἀνώγειον κατῶκει κατὰ τὸ 1866 ὁ μοναχὸς Νικόδημος Μανολέσος. Τὸ πρὸς τὴν εἰσοδὸν μέρος τῆς στέγης τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου κελλίου εἶναι ἐκ σανίδων, τὸ δὲ ὑπόλοιπον (πρὸς Ν.) εἶναι θολωτόν.

Τὸ τρίτον κελλίον μετὰ τὰς σπασμένας ἐκ τῶν τουρκικῶν σφαιρῶν παραστάδας εἶναι γνωστὸν ἐν τῇ Μονῇ ὡς «τὸ κελλίον τῶν αἰχμαλώτων», καθότι ἐκεῖ καὶ εἰς τὰ δύο προηγούμενα συνηθροίσθησαν καὶ παρεδόθησαν οἱ αἰχμάλωτοι τὴν νύκτα τῆς 9ης Νοεμβρίου 1866.

Εἰς τὰ ὑπόλοιπα κελλία κατῶκουν κατὰ τὸ 1866 οἱ Μοναχοὶ Μακάριος μεγαλόσχημος, Θεοφύλακτος Βρανᾶς, Γλυκέριος Γουλιελμάκης, Ναθαναὴλ Σπιταδάκης ἱερομόναχος, Πανάρετος Παραδάκης μοναχὸς καὶ ὁ ὑπέργηρος μοναχὸς Ἰωσήφ, γενόμενος παρανάλωμα τοῦ πυρός, τὸ ὁποῖον ἔθεσαν εἰς τὸ κελλίον τοῦ οἱ Τοῦρκοι τὴν νύκτα τῆς 9ης Νοεμβρίου 1866.

³ Α. Κ. Ὁρλάνδου, ἔνθ. ἀνωτ., σ. 48 καὶ ἐξῆς.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ¹

Ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου κέκτηται ἄμφια καὶ ἱερὰ σκεύη στενῶς συνδεόμενα μὲ τὴν μακρὰν αὐτῆς ἱστορίαν.

Τὰ ἄμφια ἴδια εἰσὶ πολύτιμα οὐ μόνον διὰ τὴν ἱστορικὴν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τεχνικὴν αὐτῶν ἀξίαν, ὡς προϊόντα τῆς ποικιλικῆς τέχνης, ἐξαιρετικῶς καλλιεργηθείσης ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τῆς Μονῆς ταύτης.

Εὐνόητον, ὅτι σοβαροὶ λόγοι ἐπέβαλλον τὴν διαφύλαξιν αὐτῶν ἀνεπάφρων ἀπὸ παντὸς κινδύνου, ὑπεξαιρέσεως εἴτε καιρικῆς ἐπηρείας.

Ἀπὸ πολλοῦ ἔπρεπε νὰ εἶχεν ἀνεγερθῆ ἰδιαίτερον πρὸς τοῦτο κτίριον, ἐν τῷ ὁποίῳ θὰ ἐστεγάζοντο τὰ κειμήλια ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐσεβάσθησαν ὁ χρόνος καὶ αἱ καταστροφαί, καὶ θὰ ἐξετίθεντο ἐν ὄλῃ αὐτῶν τῇ ἐκτάσει καὶ τῇ τεχνικῇ χάριτι εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἐπισκέπτου.

Τὸ Μουσεῖον

Δι' ὃ, ὅτε τῷ 1916 προεχειρίσθη εἰς Ἐπίσκοπον Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου, ἐσκέφθη νὰ πληρώσω τὸ κενὸν τοῦτο. Ἄλλ' ἢ

¹ Ἀνηγέρθη τοῦτο ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ παλαιοῦ Ἡγουμενείου. «Παλαιὸν Ἡγουμενεῖον» λέγοντες οἱ ἐν Ἀρκαδίῳ ἐννοοῦν τὸ ἐπὶ τῆς Ν. πλευρᾶς ἀνωθεν τῶν θόλων τῆς ἐλαιαποθήκης καὶ οἶναποθήκης εὐρύχωρον κελλεῖον, ἐν τῷ ὁποίῳ πρὸ τοῦ 1866 κατῴκει ὁ Ἱερομόναχος Ἀνθιμος Λουρωτός. Τοῦτο, πωρποληθὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων τῷ 1866, ἀλλ' ἐπισκευασθὲν κατόπιν, ἐχρησίμευεν ὡς Ἡγουμενεῖον, καθότι, ὡς εἶδομεν, τὸ κυρίως Ἡγουμενεῖον κατέκειτο ἐπὶ πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν καταστροφὴν εἰς ἑρείπια.

τότε πολεμική κατάσταση και ἡ οικονομική ἀδυναμία τῆς Μονῆς δὲν μοι ἐπέτρεψαν νὰ πραγματοποιήσω τὴν σκέψιν μου ταύτην. Οὐχ ἦτον δὲν παρητήθην αὐτῆς.

Εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἤχθη καὶ ὁ κατὰ τὸ ἔτος 1923 Γενικὸς Διοικητὴς τῆς Κρήτης, φιλόσωρ καὶ ἀγαθὸς πατριώτης, Περικλῆς Μαζαράκης, τοῦ ὁποίου τὸ διαφέρον καὶ τὸν θαυμασμὸν ἐπισκεφθέντος τὸ Ἀρκάδι ὑπήγειρεν ἡ μεγάλη ἀξία τῶν ἱερῶν ἀμφίων. Οὗτος δι' ἐπιστολῆς μοι ἐξέθηκε τὰς περὶ τούτου σκέψεις του.

Ἐκινήθην πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ὠραίας ταύτης ἰδέας.

Ἐπειδὴ δὲ τόσον τὸ ταμεῖον τῆς Μονῆς, ὅσον καὶ τὸ τῆς Μοναστηριακῆς Ἐπιτροπείας Ρεθύμνης, δὲν ἠδύναντο, λόγῳ οικονομικῆς ἀνεπαρκείας, νὰ με βοηθήσουν πρὸς τοῦτο, ἐζήτησα ἄλλοθεν τὰ χρηματικὰ μέσα.

Ἀπηυθύνθην πρὸς τὸν φιλόπατριν καὶ φιλόμουσον Ὑπουργὸν Γενικὸν Διοικητὴν Κρήτης Γεώργιον Κατεχάκη, Στρατηγόν, ὁ ὁποῖος προφρόνως διέθεσεν ἐκ τοῦ Κρατικοῦ ταμείου δραχμὰς τριάκοντα χιλιάδας. Ἐπίσης δὲ καὶ ὁ φιλόμουσος πατριώτης Ἐμμανουὴλ Τσουδερός, Διοικητὴς τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, προσῆλθεν ἐπίκουρος¹.

Προέβην πρὸς τούτοις εἰς ἔκκλησιν πρὸς τοὺς Καθηγητὰς καὶ Διδασκάλους καὶ τὴν μαθητιῶσαν νεολαίαν τῆς Κρήτης, δύναμαι δὲ νὰ εἶπω, ὅτι ἡ προσπάθειά μου ἐκείνη δὲν ἔμεινεν ὄλως ἀκαρπὸς. Ἐν τῇ ἐκκλήσει μου ἐκείνη ἔγραψον:

«Ἐχομεν τὴν γνώμην, ὅτι ἐν τῇ ἱστορικῇ τοῦ Ἀρκαδίου Μονῆ ἐνδείκνυται ἡ ἀνεργεσι μῆρου τινος Μουσείου, ἐν τῷ ὁποίῳ νὰ φυλάσσωνται ἀσφαλῶς καὶ ἀξιοπρεπῶς τὰ ἐπιμελεῖα τῶν ἀδελφῶν τῆς Μονῆς ἐκ τοῦ κινδύνου τῆς καταστροφῆς διασωθέντα θρησκευτικὰ καὶ ἱστορικὰ κειμήλια αὐτῆς κατέχοντα περιλαμπρον θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Νήσου καὶ τῆς Μονῆς, ἰδίᾳ δὲ ἐν τῇ ποικιλικῇ τέχνῃ, τὴν ὁποίαν κατὰ τρόπον ἐξαιρετικῶς θαυμάσιον προήγαγον οἱ κατὰ καιροὺς ἀδελφοὶ τῆς Μονῆς ταύτης. Λόγοι συνδεόμενοι μετὰ τὰ θρησκευτικὰ καὶ πατριωτικὰ ἰδεώδη ἤγαγον ἡμᾶς εἰς τὴν σκέψιν ταύτην. Λαβόντες ὑπ' ὄψιν ὅτι τοιαῦτα ἔργα, τὰ ὁποῖα εἶναι προωρισμένα νὰ περιλάβωσιν ἱερά κειμήλια ἀντιπροσωπεύοντα τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἔθνικὴν ἰδεολογίαν, σπουδαῖον τμήμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ

¹ Οἱ ἐκ τῶν ἀδελφῶν τῆς Μονῆς Ἀρχιμανδρίται: Ἀθανάσιος Ἀποστολάκης, νῦν Ἐπίσκοπος Ρεθύμνης καὶ Ἀύλοποτάμου, καὶ Ἀρκάδιος Ἀρκαδίου, διαμένων ἐν Ἀμερικῇ, με ἐβοήθησαν χρηματικῶς διὰ τὸν ἀνωτέρω σκοπόν. Ἐπίσης ἡ ἐν Ρεθύμνῃ ἐδρεύουσα τεχνικὴ εἰταιρεία τοῦ Ἐμμ. Δερμιτζάκη παρέσχε τὰ τεχνικὰ μέσα διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν σκυροκονιαμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἡ Μονή, ἀνακύψασα οἰκονομικῶς, δὲν ὑστέρησεν ἐν τούτῳ, τόσον εἰς ἐργασίαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν διάθεσιν ἱκανοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν κουφωμάτων καὶ τῶν προθηκῶν, αἱ ὁποῖαι κοσμοῦν σήμερον τὸ μικρὸν, ἀλλὰ κομψὸν τοῦτο κτίριον.

έθνικῆς ἡμῶν ζωῆς, ἐκ τῆς μελέτης τῶν ὁποίων ἢ τε παροῦσα καὶ αἰ μέλλουσαι γενεαὶ θὰ ἀντλῶσιν ἠθικὰς δυνάμεις διὰ τὴν ἐν ταῖς ἱεραῖς παραδόσεσι τῆς Πίστεως καὶ τοῦ Ἔθνους διαπαιδαγώγησιν αὐτῶν, δεόν νὰ ἐκτελῶνται τῇ συμμετοχῇ καὶ συμπράξει τῆς κοινωνίας, ἰδίᾳ, δὲ τῆς σπουδαζούσης νεότητος, ἣτις οὕτω θὰ ἀνελάμβανεν, ὅπως συνεχίση τὸ ἔργον τῶν προγόνων αὐτῆς, ἠχθημεν εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ ἀνέγερσις Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσείου ἐν τῇ Ἱ. Μονῇ τοῦ Ἀρκαδίου, πρέπον εἶναι νὰ συντελεσθῇ ἐν πρώτοις δ' εἰσφορᾶς τῆς σπουδαζούσης νεότητος τῆς Κρήτης.

»Κατὰ τὴν ἐν τῇ Νομαρχίᾳ Ρεθύμνης γενομένην σύσκεψιν τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπείας περὶ ἑορτασμοῦ καὶ ἐν τῷ Νομῷ Ρεθύμνης τῆς Ἐκατονταετηρίδος τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας, ἀνέπτυξα, ὡς μέλος αὐτῆς, τὰς σκέψεις μου ταύτας καὶ ἐλήφθη ὁμοφώνως ἀπόφασις, ὅπως ἐν τῷ προγράμματι τῶν ἑορτῶν περιληφθῇ καὶ ἡ κατάθεσις τοῦ θεμελίου λίθου Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσείου ἐν τῇ Μονῇ Ἀρκαδίου.

»Ἡ ἀνέγερσις Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσείου ἐν τῇ ἱστορικῇ Μονῇ Ἀρκαδίου θὰ ἀπετέλει οὐ μόνον ἀπλῶς ἔνδειξιν, ἀλλὰ καὶ μέτρον τῆς στοργῆς τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ πρὸς τὰ ἱερά λείψανα τῆς θρησκευτικῆς καὶ πατριωτικῆς ζωῆς τῶν Πατέρων του, ἐν τῇ ψυχῇ δὲ τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ Μουσείου ἐκ τε τοῦ ὁμοεθνοῦς καὶ ἀλλοεθνοῦς κόσμου οἱ Κρήτες θὰ ἀπέκτων ἕνα ἔτι τίτλον θαυμασμοῦ καὶ ἐκτιμήσεως».

Τὰ ἄμφια καὶ ἱερά σκεύη τῆς πολυπαθοῦς ταύτης Μονῆς

Δωρόθεος Σταυρίδης

ἔχουν καὶ αὐτὰ περιπετειώδη ἱστορίαν. Οἱ ἀδελφοὶ αὐτῆς πρὸ τῆς πολιορκίας ἀπέκρυσαν τὰ ἄμφια εἰς τὰς ἐντὸς τῶν παχέων τοίχων τῶν κελλίων κρύπτας, τὰ δὲ ἱερά σκεύη, ἅγια ποτήρια,

σταυρούς κλπ. ἔθεσαν ἐντὸς κιβωτιδίου, τὸ ὁποῖον ἐνετοίχισαν ἐν τῷ κελλίῳ τοῦ Ἱερομονάχου καὶ συμβούλου τῆς Μονῆς Ζαχαρίου Σκουλούδη ὑπὸ τὸν νεροχύτην.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Μονῆς καὶ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Τούρκων, μεταξὺ τῶν πρώτων, οἱ ὁποῖοι ἔσπευσαν εἰς τὸ Ἀρκάδι,

ἦσαν καὶ οἱ διασωθέντες Μοναχοὶ Συμεῶν Γαβρᾶς, Παρθένιος Κανακάκης καὶ Παΐσιος Νικολουδάκης. Ὁ ἐξ αὐτῶν Συμεῶν Γαβρᾶς¹, γνώστης τῶν κρυπτῶν, ἐν αἷς ἐφυλάσσαντο τὰ κειμήλια τῆς Μονῆς, ὑπέδειξε ταύτας εἰς τοὺς λοιποὺς ἀδελφούς, οἵτινες ἀνέσुरαν αὐτὰ ἐκ τῶν καπνιζόντων ἔτι ἐρειπίων.

Ὁ εἰς Ἀρκάδι μετὰ τὴν καταστροφὴν μεταθὰς ἀδελφὸς τῆς Μονῆς «Ἀσωμάτων» Ἀμαρίου Ἀρχιμανδρίτης Δωρόθεος Σταυρίδης παρέλαθε τὰ οὕτω διασωθέντα ἄμφια καὶ ἱερὰ σκεύη τῆς Μονῆς, συνταχθέντος σχετικοῦ πρωτοκόλλου, ὃπερ ὑπεγράφη παρ' αὐτοῦ καὶ τῶν παρόντων ἀδελφῶν τοῦ Ἀρκαδίου καὶ μετέφερεν αὐτὰ εἰς τὴν Μονὴν Ἀσωμάτων. Ταῦτα, μετὰ τῶν ἐπίσης πολυτίμων ἀμφίων καὶ ἱερῶν σκευῶν τῆς Μονῆς «Ἀσωμάτων» ἀπέκρυψεν οὗτος εἰς τὸ δυσπρόσιτον σπήλαιον τοῦ χωρίου Πλατάνια Ἀμαρίου, τὸ γνωστὸν ὡς «Πλατανιανὴ τρύπα».

Μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἐπαναστάσεως παρέλαθον οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Ἀρκαδίου τὰ εἰς τὴν Μονὴν των ἀνήκοντα συμφώνως πρὸς τὸ εἰς χεῖράς των πρωτόκολλον.

¹ Ἴδε περὶ τούτου σχετικὰ ἐν τῷ «Κατὰ λόγῳ ἀδελφῶν τῆς Ἱ. Μ. Ἀρκαδίου».

ΕΞΩΜΟΝΑΣΤΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ

ΤΟ ΗΡΩΟΝ

Είναι τούτο μικρόν κτίριον με σχῆμα κατόψεως ὀκταγωνικόν, ἐν τῷ ὀποίῳ εἰσὶν ἐναποτεθειμένα τὰ ὀστᾶ τῶν ἐν τῇ Μονῇ ἡρωϊκῶς πεσόντων ὑπερασπιστῶν αὐτῆς, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἔνδοξον αὐτοῦ ὄνομα Ἡρώων.

Τὸ κτίριον τούτο κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους ἦτο ἀνεμόμυλος, ἀχρηστευθεὶς σὺν τῷ χρόνῳ. Βραδύτερον ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἀποθήκη, ἰδίᾳ τοῦ «μεγαλοκονόμου»¹.

Ὁ Ἐμμ. Λουρωτὸς ἐνεθυμεῖτο αὐτὸ ὡς ἀποθήκην μέλιτος πρὸ τοῦ 1866, ὅτε μείραξ μετέβαινεν ἐκεῖσε καὶ ἐλάμβανε μέλι διὰ τὸν ἐν τῇ Μονῇ ἀδελφόν του Ἄνθιμον παρὰ τοῦ Μοναχοῦ Γεδεῶν Σταυρακάκη.

Μετὰ τὸ 1866 ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὀστεοφυλάκιον, ἐν ᾧ, ὡς εἶπον, ἀπετέθησαν τὰ ὀστᾶ τῶν ἐν τῇ Μονῇ πεσόντων ἡρώων.

Ἐπὶ Κρητικῆς Πολιτείας (1910), μερίμνη τοῦ Ἐπισκόπου Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου Διονυσίου, τὸ ὀστεοφυλάκιον τούτο διεσκευάσθη καὶ ἐκαλλωπίσθη ἐξωτερικῶς, εἰς οἷαν μορφήν διατηρεῖται μέχρι σήμερον².

Ἐπιγραφή ὀστεοφυλακίου

¹ «Μεγαλοκονόμος» καλεῖται καὶ σήμερον ἐν Ἀρκαδίῳ ὁ μοναχὸς ὁ ἔχων τὴν ἐπιθλεψίν τῶν ἀροτήρων βοῶν τῆς Μονῆς μεριμνῶν περὶ τῆς διατροφῆς αὐτῶν, σπείρων ἰδίᾳ χειρὶ τοὺς ἀγρούς, ἐπιθλέπων τοὺς θεριστάς, τὸ ἀλώνισμα τῶν σπαρτῶν, περισυλλέγων καὶ ἀποθηκεύων τὰ δημητριακὰ. Κατὰ τὸ 1866 «μεγαλοκονόμος» ἦτο ὁ ἐκ Τριπόδω Μυλοποτάμου Ἀκάκιος Λαγουβάρδος. Ἐπολέμησεν οὗτος μετ' ἄλλων ἐν τῷ «Ἀνεμομύλῳ» ὑποστὰς τραγικὸν θάνατον. Ἀλλὰ περὶ τούτου πλεονα ἐν τοῖς κατωτέρω.

Κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσιπενταετίαν «μεγαλοκονόμος» ἐχρημάτισεν ὁ μοναχὸς Ἀρσένιος Σχιζάρες, ἐκ τοῦ χωρίου Πίκρι, εὐσυνειδήτως ἐπιτελέσας τὰ ἀνατεθειμένα αὐτῷ καθήκοντα. Σήμερον «μεγαλοκονόμος» εἶναι ὁ μοναχὸς Δαμιανὸς Σφακιανάκης.

² Ἐκεῖ, ἔξω τῆς αὐλῆς τῆς περιδόξου τοῦ Ἀρκαδίου Μονῆς, ὑψοῦται πενιχρὸν καὶ εὐτελὲς τὴν θέαν οἰκοδόμημα. Ὑπῆρξέ ποτε μύλος καὶ ἤδη ὑψοῦται ἡρώων, ἐκπαγλὸν ἐκ τῆς ἀγλῆς τῶν περιδόξων ὀστῶν, ἄτινα περιβάλλει. (Διονυσίου Καστρινογιαννάκη, ἐνθ' ἄνωτ.).

ΟΙ ΣΤΑΒΛΟΙ

Τὸ ὀγκῶδες κτίριον τῶν «Στάβλων» ἀνηγέρθη ἐπὶ τοῦ Ἡγουμένου Νεοφύτου Δρόσα ἐν ἔτει 1714, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ὑπεράνω τῆς εἰσόδου ἐπιγραφή:

Τὸ κτίριον τοῦτο στεγάζεται διὰ τριῶν παραλλήλων θόλων.

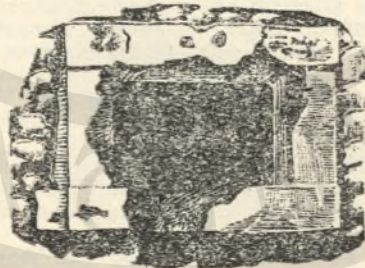

Αἱ ἐξωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ ὅλου κτιρίου εἶναι 17,20 μ. εἰς τὴν πρόσοψιν καὶ 23,90 μ. εἰς τὸ βάθος. Ἐκαστον τῶν τριῶν θολωτῶν διαμερισμάτων ἔχει πλάτος 4,40 μ. Οἱ διαχωριστικοὶ τοῖχοι καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ τοιοῦτοι εἶναι παχύτατοι (πάχους 1 μ.).

Ἐντὸς τῶν στάβλων ὑπάρχει ὁ ἀχυρὸν διὰ τὰ σταβλιζόμενα ὑποζύγια καὶ τοὺς ἀροτῆρας βόας, ὡς καὶ μικρὰ δωμάτια, ἐν οἷς διέμενον κατὰ τὸ παρελθὸν οἱ «ζευγάδες» καὶ οἱ «βορδονάρηδες» (ἡμιονηγοί). Οὗτοι σήμερον διαμένουν ἐν τοῖς ἐκατέρωθεν τῆς Δ. πύλης ἰσογείοις κελλίσις.

Εἰς τὴν εὐρύχωρον ταράτσαν τοῦ κτιρίου ἄγει ἐξωτερικὴ λιθίνη κλίμαξ, ἣτις μετὰ τῆς εἰσόδου ἔχει διαμορφωθῆ ἀρχιτεκτονικῶς.

Εἰς τὴν κλίμακα, εἰς τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ κτιρίου, εἰς τοὺς ξεστοὺς λίθους τῶν πρὸς Α. παραθύρων, διακρίνονται τὰ ἴχνη τῶν σφαιρῶν τῶν ἐκ τῶν παραθύρων καὶ τυφεκιοθυρίδων τῆς Δ. πλευρᾶς τῆς Μονῆς μαχομένων, οἱ ὁποῖοι μετὰ πείσματος ἠγωνίσθησαν, ὅπως ματαιώσουν τὴν κατάληψιν τῶν στάβλων ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον, δυστυχῶς, δὲν ἐπέτυχον μέχρι τέλους.

Παράθυρον στάβλων

Η ΓΕΦΥΡΑ

Τὴν φάραγγα ζευγνύει μικρὰ μονότοξος γέφυρα. Αὕτη εἶναι ἐκτισμένη τεχνικώτατα διὰ ξεστῶν λίθων, ὑπάρχει δ' ἐπ' αὐτῆς ἐντετοιχισμένη ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφή τοῦ 1685:

ΜΝΗΣΘΗΤΙ ΚΥΡΙΕ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ
ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΣΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ
ΔΡΟΣΑ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΤΗΣ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΗΜΗΣ ΑΔΕΛ-
ΦΟΤΗΤΟΣ ΑΧΠΕ ΜΑΡΤΙΟΥ ΚΗ¹.

Ἡ γέφυρα

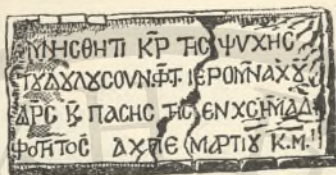
Νοτιοδυτικῶς τῆς γεφύρας καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν ἡ φάραγξ διχάζεται εἰς δύο μικροτέρας, μίαν πρὸς Ν. καὶ ἑτέραν πρὸς Δ.

Ἐν ἀρχῇ τῆς πρὸς Δ. φάραγγος ὑπάρχει μικρὰ πηγὴ ἀναθλύζουσα ὕδωρ ἀρίστης ποιότητος. Τούτου δ' ἕνεκα οἱ μοναχοί, κατὰ τὸ παρελθόν, ἐλάμβανον ἐκεῖθεν ὕδωρ πρὸς πόσιν. Ἡ πηγὴ

¹ G. Gerola, Monumenti veneti nell' isola di Creta, τ. Γ', σ. 176.

αὕτη εἶναι γνωστὴ ὡς «βρύσις τοῦ Παπαῦ». Πρόκειται, πάντως, περὶ τοῦ «Ἱερομονάχου Καλλινίκου τοῦ Παπαῦ», δωρητοῦ ἐνὸς τῶν ἐν τῷ Ναῶ τῆς Μονῆς ὄρειχαλκίνων κηροπηγίων.

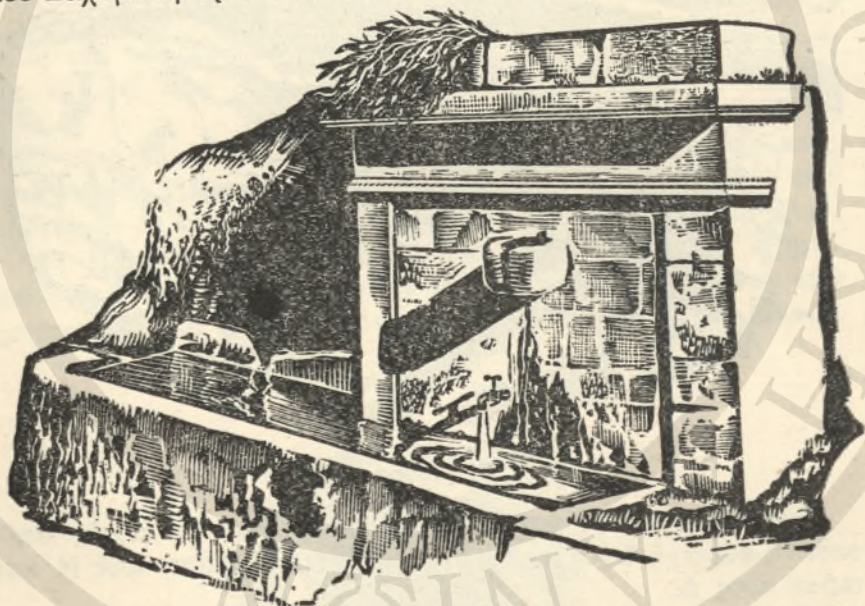

Ἐπιγραφή γεφύρας

Η ΒΡΥΣΙΣ

Μετὰ τὴν γέφυραν καὶ ἐπὶ τῆς βατῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν Μονὴν ὑπάρχει βρύσις, ἣ ὁποία χρησιμεύει ὡς ποτιστήριον τῶν ὑποζυγίων.

Τὸ σημερινὸν κτίριον ἐγένετο ἐπὶ τῆς Ἡγουμενείας Ἀμβροσίου Ζαχαράκη τῷ 1918, ὁ ὁποῖος μετωχέτευσεν εἰς αὐτὸ διὰ κτι-

Ἡ σημερινὴ βρύσις

στοῦ ἀγωγοῦ τὸ ὕδωρ τῆς παλαιᾶς βρύσεως, ἣ ὁποία ἔκειτο βορειῶς αὐτῆς, εἰς ἀπόστασιν 100 μ., ἐντοιχίσας τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν, τὴν ὁποίαν παρέλαβεν ἐκ τῆς βρύσεως ἐκείνης, ἣν εἶχε κτίσει τῷ 1651 ὁ Ἡγούμενος Γεράσιμος Βλαστός.

Ουτός, ὡς ἀναφέρει σχετικὸν σημεῖωμα, ἔκτισε τὴν βρύσιν τῶν εἰς θέσιν «Καμάραν» περιβολίων συναγαγὼν τὰ ὕδατα τῶν πέριξ μικροπηγῶν εἰς μίαν δεξαμενὴν. Ἡ δεξαμενὴ αὕτη, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς κατωτέρω σφωζομένης περιγραφῆς, ἦτο περικαλλῆς καὶ εἶχε πλούσιον καὶ καλλιτεχνικὸν διάκοσμον. «Ἡ πρόσοψις αὐτῆς, ἀπαρτιζομένη ἐκ λίθων τετραγώνων καὶ λαξευτῶν, φέρει ἄνωθεν μὲν σταυρὸν πεποικιλμένον, κάτωθεν δὲ δύο κεφαλὰς λεόντων, ἐκ τοῦ στόματος τῶν ὁποίων ἐξήρχετο τὸ ὕδωρ»¹. Ἐπὶ τοῦ ἄνωθεν διαζώματος ἔφερον ἐγγεγλυμμένην ἐπιγραφὴν ἔχουσαν ὧδε:

ΑΦΘΟΝΑ ΤΗΣΔΕ ΝΑΜΑΤΑ ΚΡΗΝΗΣ ΔΩΚΕΝ ΟΔΙΤΑΙΣ
ΑΧ—ΒΛΑΣΤΟΥ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΕΒΡΕΣΙΣ ΟΞΥΤΑΤΗ—ΝΑ'

ΤΟ ΔΡΑΓΑΤΟΚΑΛΥΒΟΝ

Ὀνομάζεται «Δραγατοκάλυβον»², συγκρότημα κελλίων πρὸς ΝΑ. τῆς Μονῆς ἡρειπωμένων σήμερον.

¹ Χειρόγρ. βιβλ. Ζ' ἐκ τῶν τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου, σ. 37.

² Ἡ λέξις Δραγατοκάλυβον σημαίνει τὸ μέρος, ὅπου ὑπάρχει ἡ καλύβη τοῦ δραγάτη, δηλ. τοῦ φύλακος ἰδίᾳ τῶν ἀμπελώνων. Ἡ λέξις αὕτη ὡς τοπωνυμία ἀπαντᾷ πολλαχοῦ τῆς Κρήτης.

Πλησίον τοῦ «Δραγατοκαλύβου», πρὸς Ν., ὑπάρχουν οἱ ἀμπελώνες τῆς Μονῆς. Ἐν τῷ «Δραγατοκαλύβῳ» διέμενεν ὁ «κουραδοκονόμος», ἐπιστάτης ἐπὶ τῶν ποιμνίων τῆς Μονῆς καὶ ἐν γένει ἡ ὑπηρεσία τῶν αἰγοπροβάτων. Ὁ «κουραδοκονόμος» τόσοσιν κατὰ τὸ παρελθόν, ὅσον καὶ σήμερον, μεριμνᾷ περὶ τοῦ καταλλήλου τόπου διὰ τὴν βοσκήν τῶν ποιμνίων κατὰ τε τὸ θέρος καὶ τὸν χειμῶνα. Ἐπίσης προσλαμβάνει τοὺς καταλλήλους γκαλονόμους (ἀμελεκτάς τῶν αἰγοπροβάτων), τοὺς τυροκόμους, φυλάττει καὶ περιποιεῖται τὸν παραγόμενον τυρὸν καὶ πωλεῖ, ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ἡγουμενοσυμβουλίου, τὰ πωλητέα πρόβατα, τράγους καὶ κριοὺς. Κατὰ τὸ 1866 ἡ Μονὴ Ἀρκαδίου εἶχεν ἑννέα χιλιάδας αἰγοπροβάτων, τὰ ὅποια εἶχεν ἐπιτάξει ἡ Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ πρὸς συντήρησιν τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ, ἐκ τῶν ὁποίων λέγεται ὅτι περιεσώθησαν μόνον ἑκατὸν ἐκ τῆς διαρπαγῆς τῶν Τούρκων. Ὁ ἀπὸ τὸ χωρίον «Γωνιές» Μαλεβυζίου Μάρκος Κοτσυφός, προσελθὼν εἰς Ἀρκάδι μετὰ τὸ 1866, ἐδωρήσατο τῇ Μονῇ διακόσια αἰγοπρόβατα. Ἐπίσης ἐξ ἰδίων κατεσκεύασε τὴν μεγάλην καμπάναν (1873), ὡς καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἡ ὁποία εἶναι ἀνηρτημένη ἐν τῷ Ναῷ τῆς Μονῆς. Παρέμεινε λαϊκὸς καὶ ἀπέθανεν ἡμίλειπος ἐν τῷ Δραγατοκαλύβῳ τῷ 1876. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη «κουραδοκονόμος» ἐχρημάτισεν ὁ Μοναχὸς Παῖσιος Σελαμια-

Πρὸ τοῦ 1866 τὸ Δραγατοκάλυθον ἐχρησίμευεν ὡς κατοικία Μοναχῶν. Τὰ σωζόμενα ἐρείπια τῶν κελλίων μετὰ ληνῶν (πατητηρίων) μαρτυροῦν ὅτι οἱ ἐκεῖ διαμένοντες μοναχοὶ παρεσκεύαζον ἐπὶ τόπου τὸν οἶνον αὐτῶν. Ὁ συνοδὸς μου, ὑποχρεωτικὸς γέρον, Δημήτριος Δραμυτηνός, μοὶ ἔδειξε τὰ ἐρείπια τοῦ κελλίου τοῦ Μοναχοῦ Μεθοδίου, «κουραδοκονόμου» κατὰ τὸ 1866. Ἐν τῇ παρατιθεμένῃ εἰκόνι διακρίνεται ὁ φοῦρνος, ὅπου ὁ Μεθόδιος ἔψηνε

Τὸ Δραγατοκάλυθον

τὸν ἄρτον του καὶ ἡ ἐστία (τζάκι), ὅπου ἐμαγείρευε. «Πόσες φορές, μοὶ εἶπεν ὁ Δημητράκης, ἐψήσαμεν εἰς αὐτὸ τὸ τζάκι καὶ ἐφάγαμε μαζί μὲ τὸν μακαρίτην τὸν Μεθόδιον!!».

Ἐπίσης μοὶ ἔδειξεν εἰς τὸ βάθος τὸ δωμάτιον, ὅπου ἐκοιμῶντο οἱ ποιμένες τῆς Μονῆς², ὅτε ἡ ἐργασία ἐπέτρεπεν αὐτοῖς τοῦτο. Σώζονται ὡσαύτως καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ κελλίου τοῦ Μοναχοῦ Παρθενίου Κανακάκη διατελέσαντος «κουραδοκονόμου», ὡς καὶ οἱ

νάκης. Μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἡ ἐντολὴ τοῦ κουραδοκονόμου ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Ἡγουμενοσυμβουλίου εἰς τὸν Μοναχὸν Γαβριὴλ Κλάδον, ἀνεψιὸν τοῦ φονευθέντος εἰς τὴν κατὰ τοῦ Μαρουλά ἐπίθεσιν (5 Μαρτίου 1897) Ἡγουμένου τῆς Ἱ. Μονῆς Ἀρσανίου Γαβριὴλ Κλάδου.

¹ Τὸ διὰ τοὺς ποιμένας προωρισμένον κελλίον ὀνομάζεται «βοσκοκέλλι». Σήμερον τὸ «βοσκοκέλλι», ὡς καὶ τὸ κελλίον τοῦ κουραδοκονόμου, εὗρισκονται ἐν τῷ ἀνωγείῳ, ἀνωθεν τοῦ «Πορτάλι», εἰς τὰ Μεσοκούμια.

τοιχοι τοῦ κελλίου τοῦ μοναχοῦ Ἰωάσαφ Καρπούζη, φονευθέντος ἐν Ἀρκαδίῳ τῷ 1866.

Ἐν τῷ Δραγατοκαλύβῳ κατώκησαν οἱ μετὰ τὴν ὀλοκαύτως ἐπανελθόντες εἰς τὴν Μονὴν μοναχοὶ μέχρι τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν ἐν αὐτῇ κατεστραμμένων κελλίων.

Τῶν μοναχῶν ἀποσυρθέντων ἐν τοῖς κελλίοις τῆς Μονῆς, διέμενον ἐν Δραγατοκαλύβῳ οἱ «τριτάρου», ἤτοι οἱ καλλιεργηταὶ τῶν κτημάτων τῆς περιοχῆς αὐτῆς, λαμβάνοντες τὸ τρίτον τῶν παραγομένων δημητριακῶν, μέχρις οὗ μεταβληθέντος τῷ 1908 τοῦ συστήματος τῆς καλλιεργείας οὐχὶ διὰ «τριτάρων», ἀλλ' ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῆς Μονῆς ἐνεργουμένης, τὰ οἰκήματα τοῦ Δραγατοκαλύβου ἐγκαταλειφθέντα ἠρειπώθησαν.

Ἡ παλαιὰ βρύσις

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΟΙ ΚΑΤΑ ΚΑΙΡΟΥΣ ΕΠΙΣΚΕΦΘΕΝΤΕΣ
ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΑΙ

CRETA SACRA ¹

«Τὸ Μοναστήριον Ἀρκάδι, τὸ ὁποῖον ἀπέχει ἀπὸ τῆς Ρεθύμνης δώδεκα χιλιάδας βημάτων, ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης πόλεως Ἀρκαδίας, ἐπὶ τῶν ἔρειπῶν τῆς ὁποίας φαίνεται ἐκτισμένον. Ὑπερέχει τῶν λοιπῶν Μοναστηρίων ὅλης τῆς Νήσου κατὰ τὸ κάλλος καὶ τὸν περιβόλον τῶν οἰκοδομημάτων καὶ ἔχει πλεῖστα εἰσοδήματα, ἐκ τῶν ὁποίων συντηρούμενοι ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν Μοναχοὶ ἐντὸς τῆς Μονῆς ἀσκοῦνται εἰς τὴν περὶ τὰ θεῖα λατρείαν καὶ εἰς ἄλλα τινὰ ἐσωτερικὰ ἔργα, οἱ δὲ λοιποὶ, οἵτινες καὶ αὐτοὶ τὸν μοναστικὸν βίον διάγουσι, διακόσιοι περίπου τὸν ἀριθμὸν, διεσπαρμένοι ἀνὰ τὰ χωρία καλλιεργοῦσι τοὺς ἀγρούς καὶ τὰς ἀμπέλους» ².

¹ Cornelius, *Creta Sacra*, Venetiis, 1755, τ. Α', σ. 224.

² Τὰ ἀνωτέρω, ὡς ὁμολογεῖ ὁ Κορνήλιος, ἔχουν ληφθῆ ἐκ τοῦ «ὀδοιπορικοῦ» τοῦ Τουρνεφορτίου: «in territorio Rethimi: «Monasterium S. S. Salvatoris de Arcadi, de quo inferius aliqua ex itineraio Tournefortii».

Αἱ περίτεχνοι ἐκ μαργάρου πόρται τοῦ περιζωνίου τοῦ Ἁγουμένου Γαβριήλ

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Μουσείου

Ἱερά σκεύη καὶ ἄμφια τῆς Μονῆς

Ποτήρια με τὸ μονόγραμμα τοῦ ἱ. Καθηγουμένου Γαβριήλ

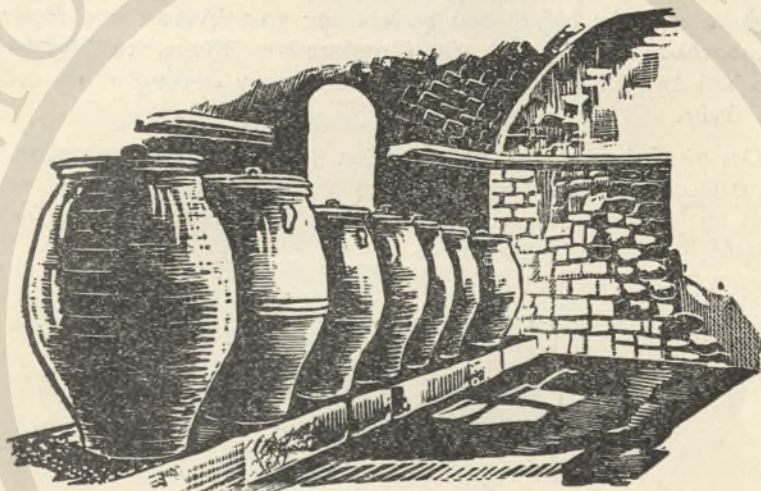
TOURNEFORT 1

Ἐξ αὐτοῦ παραλαμβάνομεν τὰ ἀκόλουθα:

«Τῇ 30 Ἰουνίου μετέθην δια νὰ διανυκτερεύσωμεν εἰς τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου ἀπέχουσαν δώδεκα μίλια τῆς Ρεθύμνης. Φαίνεται ὅτι ἡ Μονὴ αὕτη, ἥτις εἶναι ἡ ὠραιότερα καὶ πλουσιωτέρα ὄλων τῶν Μονῶν τῆς Νήσου, ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀρκαδίας...².

»Ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Χριστιανῶν ἡ Ἀρκαδία ἀπετέλει τὴν τρίτην Ἐπισκοπὴν τῆς Νήσου. Ἦδη δὲν ὑπολείπεται ἢ ἓν μέγα Μοναστήριον κείμενον ἐντὸς πεδιάδος παρά τοὺς πρόποδας τῆς Ἰδης...

»Ἡ Μονὴ Ἀρκαδίου εἶναι μεγάλη καὶ καλῶς ἐκτισμένη, ὃ δὲ Ναὸς κοσμεῖται δι' εἰκόνων γοθτικῶν³. Εἶναι λίαν παράδοξον, πῶς οἱ Ἕλλη-

Ἡ οἶναποθήκη τοῦ Ἀρκαδίου.

νες, τῶν ὁποίων οἱ πατέρες ἐμμίθησαν τόσο καλῶς τὴν φύσιν, ἠκολούθησαν τὸ αἶσθημα τῶν Γόθων, οἵτινες τόσο κακῶς ἐμμίθησαν αὐτήν. Ἀριθμοῦνται περὶ τοὺς ἑκατὸν Ἱερομόναχοι ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ, διακόσιοι δὲ ἕτεροι ἀσχολοῦνται εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν κτημάτων αὐτῆς.

»Ὁ Ἠγούμενος τῆς Μονῆς⁴, ἀνὴρ εὐφυῆς καὶ καλοκαμωμένος, μᾶς ὑπεδέχθη λίαν φιλοφρόνως. Οἱ ἀνερχόμενοι εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἶναι ἄνδρες συνήθως σοβαροὶ καὶ σεβαστοί, ἐπομένως δὲν τολμᾷ τις νὰ δώσῃ

1 Pitton de Tournefort, Relation d'un voyage du Levant, Paris 1717, τ. Α', σ. 50.

2 Περὶ τῆς ὀνομασίας τῆς Μονῆς ἴδε ἀνωτέρω σ. 33.

3 Οὗτος ἔχει ὑπ' ὄψιν τὸν ἀρχιτεκτονικὸν ρυθμὸν τῆς προσόψεως τοῦ Ναοῦ. Περὶ τούτου ἴδε σ. 48 καὶ ἐξῆς.

4. Πρόκειται περὶ τοῦ Ἠγουμένου Νεοφύτου Δρόσα.

χρήματα διὰ τὴν δαπάνην τῆς ὑποδοχῆς, μόνον δέ, ὅταν διανεμῆται τὸ ἀντίδωρον, δύναται τις νὰ ἀφήσῃ εἰς τὸν δίσκον ὀλίγα τσεκίνια ¹.

»Ἡ οἶναποθήκη εἶναι ἀπὸ τὰ ὠραιότερα μέρη τῆς Μονῆς, τοῦλάχιστον δὲ διακόσιοι πίθοι πλήρεις οἴνου ὑπάρχουσιν ἐκεῖ, ὧν ὁ καλύτερος εἶναι προωρισμένος διὰ τὸν Ἰγούμενον καὶ οὐδεὶς τολμᾷ νὰ τὸν ἐγγίση ἄνευ τῆς διαταγῆς του. Καθ' ἕκαστον ἔτος μετὰ τὸν τρυγητὸν εὐλογεῖ οὗτος τὴν ἀποθήκην ταύτην ἀναγινώσκων τὴν ἐπομένην εὐχὴν:

»Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἀγαθὲ καὶ φιλόανθρωπε, ἔπιδε ἐπὶ τὸν οἶνον τοῦτον καὶ ἐπὶ τοὺς μεταλαμβάνοντας ἐξ αὐτοῦ καὶ εὐλόγησον αὐτόν, ὡς ἠλόγησας τὸ φρέαρ τοῦ Ἰακώβ καὶ τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ καὶ τὸ ποτήριον τῶν ἁγίων σου Ἀποστόλων. Ὁ παραγενόμενος ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας καὶ εὐλογήσας τὰς ἕξ ὑδρίας καὶ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβαλὼν καὶ τὴν δόξαν σου φανερώσας τοῖς Ἀγίοις σου Μαθηταῖς καὶ Ἀποστόλοις αὐτὸς καὶ νῦν ἐξαπόστειλον, Κύριε, τὸ Ἅγιόν σου Πνεῦμα καὶ ἐπὶ τὸν οἶνον τοῦτον καὶ εὐλόγησον αὐτόν ἐπὶ τῷ ὀνόματι σου τῷ ἁγίῳ.

»Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιάζων (καὶ πληθύνων) τὰ σύμπαντα, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν» ².

R. POCOCKE ³

«Ἐν τῷ μέσῳ μικρᾶς πεδιάδος κεῖται ἡ μεγάλη Μονὴ Ἀρκαδίου, ἣτις ὠκοδομήθη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας. Εἶναι ἐκτισμένη ὠραία καὶ περιβάλλεται ὑπὸ μεγάλης αὐλῆς. Τὸ ἐστιατόριον εἶναι ὠραῖον, ἐν μέσῳ δὲ τῆς αὐλῆς ὑπάρχει πολὺ ὠραία Ἐκκλησία, ἣς ἡ πρόσοψις εἶναι καλῶς ἐκτισμένη κατὰ τὸν ἐνετικὸν ἀρχιτεκτονικὸν ρυθμόν. Ἡ Μονὴ ἔχει μεγάλα εἰσοδήματα, ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν Μοναχοὺς

¹ Τσεκίνιον (Zecchino) = παλαιὸν βενετικὸν χρυσοῦν νόμισμα. Ἐν Ἑλλάδι τὸ τσεκίνιον ἐλέγετο βενετικὸν φλωρίον. Ἡ ἀξία αὐτοῦ σήμερον ἀντιστοιχεῖ πρὸς 22 χρυσᾶ φράγκα (Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκ. τ. 23, σ. 421).

² Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, ἐν Ἀθήναις 1927, «εὐχὴ ἐπὶ εὐλογίῃσι οἴνου», σελ. 377.

³ R. Pococke, «Περιγραφή τῆς Ἀνατολῆς», 1739, τ. Β', σ. 360-361 (ἐκ τῆς Γερμανικῆς μεταφράσεως).

καὶ διακοσίους Πατέρας¹. Ἐγενόμην δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου τῆς Μονῆς ταύτης λίαν φιλοφρόνως ὀδηγηθεὶς εἰς τὸ ὠρισμένον διὰ τοὺς ξένους δωμάτιον, συνέτρωγε δὲ μετ' ἐμοῦ πάντοτε οὗτος».

SIEBER²

«Ἡ ἀξιόλογος πεδιάς, ἐν τῇ ὁποίᾳ κεῖται τὸ Μοναστήριον Ἀρκαδί, περιελάμβανε τὴν ἄλλοτε γνωστὴν πόλιν Ἀρκαδίαν...»

»Τὸ παρὸν οἰκοδόμημα, ἔργον τῶν Ἐνετῶν ἀποίκων, ἐκτίσθη κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς μικρᾶς Ἐκκλησίας τῆς κειμένης ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐλῇ ἐπιγραφὴν ἥδη πρὸ διακοσίων τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν. Ὁ Ναὸς εἶναι σκοτεινὸς καὶ εἰς πολλὰ μέρη σκοπίμως τροποποιημένος. Κυπάρισσοι ἐν τῷ μέσῳ τῆς λιθοστρώτου αὐλῆς περιβάλλουσιν αὐτόν, τὰ πλεῖστα δὲ οἰκήματα μετεβλήθησαν εἰς ἀχυρῶνας καὶ σιτοβολῶνας καὶ μόνον ἐν ἀπόκεντρον μέρος νῦν κατοικεῖται. Ἡ τραπεζαρία προωρισμένη διὰ μέγαν ἀριθμὸν προσώπων εἶναι κενὴ μὲ τὰς μεγαλοπρεπεῖς τραπέζας τῆς, ὃ δὲ Τουρνεφόρτιος ἀναφέρει, ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῇ Μονῇ ἑκατὸν Ἱερομόναχοι, διακόσιοι δὲ Μοναχοὶ ἠσχολοῦντο εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν ἀμπέλων. Νῦν μόλις ὑπάρχουν ὀκτῶ Ἱερομόναχοι καὶ δώδεκα Μοναχοί³.

¹ Ἀναφέρει οὗτος οἶον καὶ ὁ Tournefort ἀριθμὸν ἀδελφῶν τῆς Μονῆς μεταλλάξας τὸν ἀριθμὸν τῶν Μοναχῶν ἀπὸ 200 εἰς 100 καὶ τῶν Ἱερομονάχων (Πατέρων) ἀπὸ 100 εἰς 200. Ἐν Κρήτῃ οἱ Ἱερομόναχοι ὀνομάζονται Πατέρες.

² Fr. W. Sieber, Reise nach der Insel Kreta, im Jahre 1817, τ. Α', σ. 205-210.

³ Ἐμποιεῖ ἐντύπωσιν ὃ τόσῳ κατὰ τὸν χρόνον ἐκείνον ἠλαττωμένος ἀριθμὸς τῶν ἀδελφῶν τῆς Μονῆς ἀπὸ 300 (κατὰ τὸ 1739) εἰς 20 (κατὰ τὸ 1817). Οὐχ ἦττον τὸ τοιοῦτον δὲν εἶναι δυσεξήγητον.

Κατ' ἐμὲ ἡ μείωσις αὕτη, ὡς συνέβη καὶ ἐν ἄλλαις Μοναῖς τῆς Κρήτης, ἦτο συνέπεια τῆς ἐπαράτου πανώλους, ἥτις ἐπανειλημμένως ἐνσκήψασα εἰς Κρήτην ἀπεδεκάτισε τὸν πληθυσμὸν αὐτῆς.

Ἡ πανώλης ἐπιδημοῦσα ἐν Ἀσίᾳ καὶ μάλιστα ἐν Μεσοποταμίᾳ μετεδόθη πολλάκις εἰς τὰς διαφόρους ἐν Εὐρώπῃ ἐπαρχίας τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους, εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν Κρήτην ἰδίᾳ διὰ τῆς μεταφορᾶς στρατευμάτων ἐξ Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς καὶ τῆς μεταξὺ τῶν χωρῶν ἐκείνων καὶ τῶν Μουσουλμάνων τῆς Κρήτης συχῆς ἐπικοινωνίας διὰ τῆς μετασθᾶσεως τῶν τελευταίων τούτων εἰς Μέκκαν διὰ θρησκευτικὸν προσκύνημα. (Ἴδε περὶ πανώλους ἀξιόλογον

»Οἱ σημερινοὶ ἔνοικοι ὁμοιάζουν πρὸς γεωργοὺς καὶ ἡ Μονή, ἐξαιρουμένης τῆς ὥρας τῆς προσευχῆς, δύναται δικαίως νὰ παραβληθῆ πρὸς ἀγροτικὴν ἔπαυλιν, οὐ μόνον, διότι πᾶς τις, ὅστις θέλει νὰ ζήσῃ, ὀφείλει νὰ ἐργάζεται, ἀλλὰ καὶ διότι φιλοξενεῖ ξένους. Ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ ὑπάρχει ἡ ὠραιότης καὶ εὐρυχωροτάτη οἰναποθήκη, ὡς καὶ ὁ ἄριστος οἶνος ἀπάσης τῆς Νήσου, ὁ γνωστὸς μαλθαζίας. . . «Ὅταν ἡ γεωργικὴ καὶ κηπουρικὴ ἐργασία ἐκτελῶνται μετὰ πολλῆς τάξεως, ἡ συγκομιδὴ εἶναι πλουσία καὶ ὁμως ἡ Μονὴ ἔχει χρέη¹. Τὰ κτήματά της ἐκτείνονται μέχρι τῶν προπόδων τῆς Ἰδῆς καὶ ἐν τῇ κοιλάδι τῆς Ρεθύμνης αἱ κτήσεις φθάνουν μέχρι τῆς θαλάσσης. . .

Ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ ὑπάρχει ἡ ὠραιότης καὶ εὐρυχωροτάτη οἰναποθήκη, ὡς καὶ ὁ ἄριστος οἶνος ἀπάσης τῆς Νήσου, ὁ γνωστὸς μαλθαζίας. . . «Ὅταν ἡ γεωργικὴ καὶ κηπουρικὴ ἐργασία ἐκτελῶνται μετὰ πολλῆς τάξεως, ἡ συγκομιδὴ εἶναι πλουσία καὶ ὁμως ἡ Μονὴ ἔχει χρέη¹. Τὰ κτήματά της ἐκτείνονται μέχρι τῶν προπόδων τῆς Ἰδῆς καὶ ἐν τῇ κοιλάδι τῆς Ρεθύμνης αἱ κτήσεις φθάνουν μέχρι τῆς θαλάσσης. . .

Ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ ὑπάρχει ἡ ὠραιότης καὶ εὐρυχωροτάτη οἰναποθήκη, ὡς καὶ ὁ ἄριστος οἶνος ἀπάσης τῆς Νήσου, ὁ γνωστὸς μαλθαζίας. . . «Ὅταν ἡ γεωργικὴ καὶ κηπουρικὴ ἐργασία ἐκτελῶνται μετὰ πολλῆς τάξεως, ἡ συγκομιδὴ εἶναι πλουσία καὶ ὁμως ἡ Μονὴ ἔχει χρέη¹. Τὰ κτήματά της ἐκτείνονται μέχρι τῶν προπόδων τῆς Ἰδῆς καὶ ἐν τῇ κοιλάδι τῆς Ρεθύμνης αἱ κτήσεις φθάνουν μέχρι τῆς θαλάσσης. . .

μελέτην ἐν Μ. Ε. Ε. ὑπὸ Ἄριστ. Κούζη καὶ περιοδικὸν «Μύσων» τ. Β', τεύχη Α. Β. Γ. σ. 10).

Ἡ λοιμώδης αὕτη νόσος ἐπήνεγκε μεγάλην φθορὰν εἰς τοὺς κατοικοὺς τῆς Κρήτης κατὰ τὰ ἔτη 1810, 1812, 1817 καὶ 1819 παραταθείσα μέχρι τοῦ 1821.

Πλὴν τῶν ἐκ τῆς πανώλους θανάτων ὁ πληθυσμὸς τῆς Νήσου ὑφίστατο σοβαρὰς ἀπωλείας καὶ ἐκ τῶν καταστρεπτικῶν σεισμῶν, ὡς συνέβη κατὰ τὸ 1810, ὅτε τὸ Ἡράκλειον κατηρειπώθη ὑπὸ σεισμοῦ, δύο δὲ χιλιάδες ἄτομα ἀπωλέσθησαν. Συνάμα ἐλυμαίνετο τότε τὴν πόλιν τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἡ πανώλης, «ἡ μαύρη πανώγλα» (Ν. Σταυράκης, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 108 καὶ Στ. Ξανθοῦ διδου, Χάνδαξ - Ἡράκλειον, σ. 132).

Αἱ ἐκ τοιούτων αἰτίων καταστροφῆς δὲν περιορίζοντο εἰς ἓν μόνον διαμέρισμα τῆς Νήσου. Πολλὰ διηγοῦνται καὶ ἐν Ρεθύμνῳ περὶ τῆς κατὰ τὸ 1821 φθοροποιοῦ ἐπιδημίας τῆς πανώλους, ὅποτε ἡ πόλις κυριολεκτικῶς ἠρημώθη κατοίκων.

Ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Μοναχῶν τοῦ Ἀρκαδίου ὀφείλεται καὶ εἰς ἐπιδρομάς καὶ καταστροφὰς τῶν ἀχαλινώτων Γιαντισάρων. Ἡ Μονὴ αὕτη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Sieber (1817) εἰς Κρήτην εἶχε λεηλατηθῆ καὶ διαρπαγῆ ὑπὸ τῶν πέριξ τρομερῶν καὶ βαρβαρωτάτων τῆς Ἀμπαδίας καὶ ἄλλων ἐσπέχηδων. (Β. Ψιλᾶκι, Ἱστορία τῆς Κρήτης, τ. Γ', σ. 210).

Ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Μοναχῶν τοῦ Ἀρκαδίου ὀφείλεται καὶ εἰς ἐπιδρομάς καὶ καταστροφὰς τῶν ἀχαλινώτων Γιαντισάρων. Ἡ Μονὴ αὕτη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Sieber (1817) εἰς Κρήτην εἶχε λεηλατηθῆ καὶ διαρπαγῆ ὑπὸ τῶν πέριξ τρομερῶν καὶ βαρβαρωτάτων τῆς Ἀμπαδίας καὶ ἄλλων ἐσπέχηδων. (Β. Ψιλᾶκι, Ἱστορία τῆς Κρήτης, τ. Γ', σ. 210).

Ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Μοναχῶν τοῦ Ἀρκαδίου ὀφείλεται καὶ εἰς ἐπιδρομάς καὶ καταστροφὰς τῶν ἀχαλινώτων Γιαντισάρων. Ἡ Μονὴ αὕτη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Sieber (1817) εἰς Κρήτην εἶχε λεηλατηθῆ καὶ διαρπαγῆ ὑπὸ τῶν πέριξ τρομερῶν καὶ βαρβαρωτάτων τῆς Ἀμπαδίας καὶ ἄλλων ἐσπέχηδων. (Β. Ψιλᾶκι, Ἱστορία τῆς Κρήτης, τ. Γ', σ. 210).

Ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Μοναχῶν τοῦ Ἀρκαδίου ὀφείλεται καὶ εἰς ἐπιδρομάς καὶ καταστροφὰς τῶν ἀχαλινώτων Γιαντισάρων. Ἡ Μονὴ αὕτη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Sieber (1817) εἰς Κρήτην εἶχε λεηλατηθῆ καὶ διαρπαγῆ ὑπὸ τῶν πέριξ τρομερῶν καὶ βαρβαρωτάτων τῆς Ἀμπαδίας καὶ ἄλλων ἐσπέχηδων. (Β. Ψιλᾶκι, Ἱστορία τῆς Κρήτης, τ. Γ', σ. 210).

Ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Μοναχῶν τοῦ Ἀρκαδίου ὀφείλεται καὶ εἰς ἐπιδρομάς καὶ καταστροφὰς τῶν ἀχαλινώτων Γιαντισάρων. Ἡ Μονὴ αὕτη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Sieber (1817) εἰς Κρήτην εἶχε λεηλατηθῆ καὶ διαρπαγῆ ὑπὸ τῶν πέριξ τρομερῶν καὶ βαρβαρωτάτων τῆς Ἀμπαδίας καὶ ἄλλων ἐσπέχηδων. (Β. Ψιλᾶκι, Ἱστορία τῆς Κρήτης, τ. Γ', σ. 210).

Ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Μοναχῶν τοῦ Ἀρκαδίου ὀφείλεται καὶ εἰς ἐπιδρομάς καὶ καταστροφὰς τῶν ἀχαλινώτων Γιαντισάρων. Ἡ Μονὴ αὕτη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Sieber (1817) εἰς Κρήτην εἶχε λεηλατηθῆ καὶ διαρπαγῆ ὑπὸ τῶν πέριξ τρομερῶν καὶ βαρβαρωτάτων τῆς Ἀμπαδίας καὶ ἄλλων ἐσπέχηδων. (Β. Ψιλᾶκι, Ἱστορία τῆς Κρήτης, τ. Γ', σ. 210).

Ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Μοναχῶν τοῦ Ἀρκαδίου ὀφείλεται καὶ εἰς ἐπιδρομάς καὶ καταστροφὰς τῶν ἀχαλινώτων Γιαντισάρων. Ἡ Μονὴ αὕτη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Sieber (1817) εἰς Κρήτην εἶχε λεηλατηθῆ καὶ διαρπαγῆ ὑπὸ τῶν πέριξ τρομερῶν καὶ βαρβαρωτάτων τῆς Ἀμπαδίας καὶ ἄλλων ἐσπέχηδων. (Β. Ψιλᾶκι, Ἱστορία τῆς Κρήτης, τ. Γ', σ. 210).

Ἡ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Μοναχῶν τοῦ Ἀρκαδίου ὀφείλεται καὶ εἰς ἐπιδρομάς καὶ καταστροφὰς τῶν ἀχαλινώτων Γιαντισάρων. Ἡ Μονὴ αὕτη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Sieber (1817) εἰς Κρήτην εἶχε λεηλατηθῆ καὶ διαρπαγῆ ὑπὸ τῶν πέριξ τρομερῶν καὶ βαρβαρωτάτων τῆς Ἀμπαδίας καὶ ἄλλων ἐσπέχηδων. (Β. Ψιλᾶκι, Ἱστορία τῆς Κρήτης, τ. Γ', σ. 210).

λείψανα τῆς βιβλιοθήκης ταύτης τῆς Μονῆς ἦσαν κατὰ μέγα μέρος κλασσικοὶ συγγραφεῖς ἐν πολῷ κακῇ καταστάσει, τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν ἀνερχομένου ἐντὸς τῆς μοναδικῆς ντουλάπας τὸ πολὺ εἰς πεντακοσίους τόμους. Οὐδαμοὶ εὗρον παλαιὰ βιβλία τόσον ὑπὸ τῶν σητῶν καταφαγωμένα ὅπως ἐδῶ, τὰ περισσότερα ἦσαν ἄχρηστα, βιβλία δὲ καὶ καλύμματα ἔκειντο ἀποκεχωρισμένα. Πλὴν τῶν θεολογικῶν βιβλίων ἔκειτο ὁ Πίνδαρος μετὰ τοῦ Πετράρχου, ὁ Βεργίλιος μετὰ τοῦ Δάντου, ὁ Ὅμηρος παρὰ τὸν Στράβωνα, ὁ Θουκυδίδης μετὰ τοῦ Διοδώρου ἐν ποικίλῳ κυκεῶνι. Τὸν Ἀριστοφάνη καὶ τὸν Εὐριπίδην δὲν εἶναι δυνατὸν τις πλέον νὰ διακρίνη καὶ αἱ κάλλιστα ἐκδόσεις τούτων καὶ ἄλλων κλασσικῶν συγγραφέων ἔκειντο ἐν οἰκτροτάτῃ καταστάσει¹.

SAVARY²

«Μετὰ τρίωρον καὶ ἐπίμοχθον πορείαν (ἀπὸ τῆς Μονῆς τῶν Ἀσωμάτων) ἐφθάσαμεν εἰς Ἀρκάδι, ὃ Ἠγούμενος τοῦ ὁποῦ ὑποδεχθεὶς ἡμᾶς εὐγενῶς διέταξε νὰ μᾶς ἐτοιμάσουν πρόγευμα.

»Τὸ Μοναστήριον τοῦτο κείμενον ἐπὶ τῆς Ἰδῆς κατέχει ἀπεράντους

¹ Θλιβερά ἀποτελέσματα τῶν καταστροφῶν, τῶν διαρπαγῶν καὶ λεηλασιῶν, τὰς ὁποίας καὶ ἡ Μοῆ αὕτη ἐπανελημμένως καὶ δὴ ὀλίγον πρὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Sieber, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, εἶχεν ὑποστή.

Ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων, τὰ ὁποῖα ἢ ἀνομία, ἢ ἀναρχία, οἱ βανδαλισμοὶ καὶ ἢ ἐν γένει τυραννία τῶν Γιανισάρων συνεσώρευσαν ἐπὶ τῆς ἀτυχοῦς Νήσου, ἐφ' οἷς θρηνηθεὶ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ δίκαιος καὶ φιλόανθρωπος ἱατρός καὶ θοτανικός Sieber, προεῖχεν ἢ πρὸς διάσωσιν τῆς θρησκείας, τῆς ζωῆς καὶ τῆς περιουσίας μέρημα τῶν διοικούντων τὰς Ἱεράς Μονάς. Ὡς φυσικὸν νὰ ἐμποιήσῃ θλιβεράν ἐντύπωσιν εἰς τέκνον χώρας πεπολιτισμένης ἢ εἰκῶν, ἦν παρέσχεν αὐτῷ ἢ ἐν δωματίῳ λεηλατηθέντι πρὸ μικροῦ ὑπὸ τῶν τυράννων συσώρευσις λειψάνων τῆς ποτὲ λαμπρᾶς τῆς Μονῆς βιβλιοθήκης. Ἄλλως ὑπὸ τὰς σκληρὰς ἐκείνας συνθήκας ἦτο ἐπόμενονον νὰ ἐπικρατῇ καὶ παρὰ τοῖς Μοναχοῖς ἢ ἀμάθεια καὶ ἢ ἀπαιδευσία. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Sieber ἀγόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιβολῆς τῶν πραγμάτων δικαιοῖ τὸ τότε τῶν Ἑλλήνων κατάντημα, ἐν οἷς λέγει: «Ἀδικοῦνται οἱ καθ' ἡμᾶς Ἕλληνες καὶ μάλιστα, διότι ἐξετάζονται ἐν ὑπερβάλλοντι πρὸς τοὺς ἐξαιρέτους αὐτῶν προγόνους μέτρῳ καὶ ἀνευ ἀκριβοῦς ἐκτιμήσεως τῶν περιστάσεων αὐτῶν συγκρίνονται πρὸς ἐκείνους ἀπρεπῶς οὕτω ζημιούμενοι καὶ βλαπτόμενοι. Ἀναλογισθῶ πᾶς τις χώραν, ἐν ἣ οὐδὲν σχολεῖον, οὐδεμία διδασκαλία, οὐδεμία θρησκευτικὴ διαπαιδαγωγῆσις ὑπάρχει, εἰμὴ παχυλὴ δεισιδαιμονία καὶ θρησκοληψία, ὅπου οὐδὲν δικαίον ἰδιοκτησίας, οὐδεὶς νόμος, εἰμὴ δουλεία καὶ ζυγὸς ἀξέστου κατακτητοῦ ξένων καὶ ὀθνεῶν διδασμάτων, ἀγρίας μεταχειρίσεως τῶν ὑποταγέντων ἀρχεὶ καὶ ἐπικρατεῖ, τότε δὲ πρέπει νὰ ἀρκεσθῇ ὡς φιλόανθρωπος ἀνευρίσκων αὐτόθι τι πλεῖστον καὶ καλλίτερον ἢ ὅ,τι δικαίως ἐδύνατο νὰ ἀναμένῃ» (B. Ψιλὰ κ ι ἐνθ' ἀνωτ., τ. Γ' σ. 63).

² Savary, (1779), «Κρητικαὶ ἐπιστολαί», μετάφρ. Ν. Γ. Ζυγομαλά, Ἀθήναι 1845, σ. 78 - 79.

γαίας, τὰς ὁποίας οἱ ἐν αὐτῷ καλόγηροι καλλιεργοῦσι πεφροντισμένως συνάγοντες ἔλαιον, οἶνον, σῖτον καὶ κηρόν, τὰ ὁποία παρέχουσι σημαντικὰς χρηματικὰς ποσότητας. Χαίρουσι δὲ ἄκραν ὑγείαν καὶ ὑποδέχονται τοὺς περιηγητὰς πολλὴν εὐγενῶς.

»Αἱ συγκροτοῦσαι τὸ Μοναστήριον οἰκία εἶναι περίεξ κυκλοειδοῦς αὐλῆς, ὅπου ὑπάρχει ὄραία Ἐκκλησία, ἐν ἣ οἱ περιοικοῦντες τῶν Ἑλλήνων συναθροιζόμενοι ἀκροῶνται τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν¹.

»Οἱ πλείστοι τῶν πολυπληθῶν καλογήρων, ἐν οἷς ὀλίγοι μόνον ἱερεῖς ὑπάρχουν, οὐδόλως μετέχουν τῶν ἱεουργιῶν, ἀλλὰ θεωροῦμενοι ὡς ἀδελφοὶ ἐνασχολοῦνται εἰς τοὺς χαλεπωτάτους μόχθους τῆς γεωργίας.

»Δεδιδαγμένοι ὑπὸ τοῦ Τουρνεφορτίου ἐπεσκέφθημεν τὸ ὑπόγειον, ὅπου οὗτος ἠρίθμησεν ἑκατὸν βικία² οἴνου, ἀλλ' ἡμεῖς εὗρομεν μόνον τεσσαράκοντα πλήρη, ἱκανοῦ δὲ μεγέθους. Ὁ Ἡγούμενος καταβαίνει ἐνταῦθα μετὰ τὸν τρυγητόν, ἵνα ἀγιάσῃ τὰ νέα εἰσόδια ἀπαγγέλων τὴν ἐξῆς δέησιν³.

»Μετὰ τὸ δαψιλὲς πρόγευμα ἐζητήσαμεν νὰ ἴδωμεν τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Μοναστηρίου, περὶ τῆς ὁποίας ἐποίησαν λόγον μετ' ἐμφάσεως λέγοντες, ὅτι ἦτο ἡ πλουσιωτέρα καὶ ἐντελεστέρα τῆς Νήσου.

»Ενομίζομεν λοιπὸν ὅτι θέλομεν εὔρει φιλολογικοὺς θησαυροὺς ἢ τοῦλάχιστον τοὺς δοκιμωτέρους τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Ὁδηγηθέντες δὲ εἰς θάλαμόν τινα εἶδομεν διακόσια περίπου παλαιὰ βιβλία κεκαλυμμένα ἐκ κονιορτοῦ καὶ μαρτυροῦντα, ὅτι ἐπὶ πλείστον χρόνον ἔκειντο παρημελημένα, ἅτινα σχεδὸν ὄλα ἦσαν διαλογικὰ καὶ διαλεκτικὰ. Ἰκανὸν δὲ ἀριθμὸν ἀνελίξαντες καὶ μὴ εὐρόντες οὐδὲν ἄξιον νὰ ἐπισπάσῃται τὴν προσοχὴν ἡμῶν, ἐξαιρουμένου ἑνὸς χειρογράφου Ὁμήρου, τὸ ὁποῖον δὲν ἠθέλησαν νὰ μᾶς πωλήσουν, προσηνέγκαμεν τὰς εὐχαριστίας μας εἰς τὸν Ἡγούμενον ἀρχίσαντες νὰ βαδίζωμεν τὴν εἰς Ρέθυμον ἄγουσαν».

¹ Καὶ σήμερον οὐχὶ σπανίως ἐκκλησιάζονται ἐν τῷ Ναῷ τῆς Μονῆς κάτοικοι τῶν περίεξ χωρίων, ἰδίᾳ, ὅταν ταῦτα στερῶνται ἐφημερίων.

² Βικίον ὑποκ. τοῦ βίκοσ = πῆλινον ἀγγεῖον χρήσιμον δι' οἶνον. Τοιαῦτα πῆλινα ἀγγεῖα (πίθοι) εἰδικῶς διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον κατεσκευασμένα, ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς παλαιότερους χρόνους ἐν Ἀρκαδίῳ καὶ ἀλλαχοῦ ἐν Κρήτῃ, ἀντικατασταθέντα διὰ τῶν σημερινῶν ξυλίνων βυτίων (βαρελίων).

³ Ἀνάγνωθι ταύτην ἀνωτέρω.

R. PASHLEY¹

«Μετὰ ἀνάθασιν τεσσαράκοντα λεπτῶν (ἀπὸ τὴν πηγὴν τῆς Πέτρας)² εἶδομεν τὸ Μοναστήριον τοῦ Ἀρκαδίου κείμενον ἐπὶ μικροῦ ὄροπέδιου περιβαλλόμενον δὲ ὑπὸ πολλῶν πεύκων³.

«Υπεράνω τῆς εἰσόδου τῆς Πύλης⁴ ὑπάρχει ἐπιγραφή, σύγχρονος ὑποθέτω τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ κτιρίου (Μοναστικοῦ), ἐν τῇ ὁποία μνημονεύεται ὁ Μοναχὸς Νεόφυτος, ὁ Ἡγούμενος τοῦ Μοναστηρίου».

Μονόγραμμα Νεοφύτου Δρόσα.

GIUSEPPE GEROLA⁵

«Ἐν τέλει τὸ Μοναστήριον Ἀρκάδι, ἐν ἐκ τῶν περιφημοτέρων ἀπάσης τῆς Νήσου, εἶναι πάντοτε περιώνυμον διὰ τὴν καλλιτεχνικὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν τῆς Μεταμορφώσεως. Ἐν τούτοις τὸ Μοναστήριον, καίτοι ἐκτίσθη στερεῶς μὲ πέτρας πελεκητάς, ἀνήκει εἰς τὸ τέλος τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου, χωρὶς νὰ ἀναφέρωμεν τὰς μεταγενεστέραις διασκευάς».

Ἔπεται περιγραφή τῆς Μονῆς.

Οἰκόσημον ἐκ τῆς Ἑνετοκρατίας.

¹ Robert Pashley, *Travels in Crete*, London 1837, τ. Α' σ. 309.

² Ἡ γνωστὴ ἐν Ἀμαρῶν πηγὴ: «τῆς πέτρας τὸ νερό».

³ Πιτύων (κουκκουναριῶν).

⁴ Δυτικῆς Πύλης, τῆς κυρίας εἰσόδου τῆς Μονῆς.

⁵ G. Gerola, ἐνθ' ἄνωτ., τ. Γ', σ. 174-176.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1866

Αι ὀρδαὶ τοῦ Γαζῆ Χουσεῖν Πασσᾶ κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου (1645).
— Βεβήλωσις τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ. — Ἡ μεταξὺ τοῦ Χουσεῖν Πασσᾶ
καὶ τοῦ Ἡγούμενου τοῦ Ἀρκαδίου Συμεῶνος Χαλκιοπούλου
γενομένη συμφωνία.

Ἀφ' ἧς οἱ Τούρκοι ἐπέβαλον χεῖρα κατακτητικὴν ἐπὶ τῆς Πατρίδος ἡμῶν, ἡ ἱστορικὴ Μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου ἐπιεν οὐχὶ ἄπαξ καὶ αὕτη τὸ ποτήριον τῆς πικρίας, τὸ ὅποιον προσέφερεν ὁ βάρβαρος κατακτητής.

Ὡς μνημονεῦει ὁ ποιητὴς τοῦ «Κρητικοῦ πολέμου» Μαρίνος Ζάνε Μπουνιαλῆς, ὅτε οἱ Τούρκοι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ρεθύμνης ἐξεχύθησαν εἰς τὴν ὑπαιθρον βαίνοντες κατὰ τοῦ Μεγάλου Κάστρου, ἐπέδραμον καὶ κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου.

Ὁ τότε Ἡγούμενος αὐτοῦ Συμεὼν Χαλκιοπούλος καὶ οἱ λοιποὶ ἀδελφοὶ προβλέποντες τὴν κατὰ τῆς Μονῆς ἐπιδρομὴν τῶν ὀρδῶν τοῦ Χουσεῖν παρέλαθον τὰ ποίμνια αὐτῆς καὶ κατέφυγον εἰς τὴν ἐν Μεσαρᾷ Μονὴν τοῦ Βροντησίου.

Οἱ Τούρκοι ἐπιδραμόντες κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἐληλάτησαν αὐτό, ἐβεβήλωσαν τὸν Ἱερὸν Ναὸν καταρρίψαντες καὶ καταστρέψαντες τὸ τε εἰκονοστάσιον καὶ τὰς Ἁγίας Εἰκόνας, ἐφόνευσαν δὲ καὶ δύο καλογῆρους γέροντας, οἱ ὅποιοι εἶχον οἰκαιοθελῶς παραμείνει ἐν τῇ Μονῇ.

Ὁ εἰς Βροντήσιον καταφυγὼν Ἡγούμενος, μαθὼν τὴν πλήρη ὑποταγὴν τῆς Ρεθύμνης καὶ μὴ δυνάμενος ἄλλως νὰ πράξη, μετέβη εἰς αὐτὴν μεθ' ὄλων τῶν ἀδελφῶν τῆς Μονῆς. Παρουσιασθέντες δὲ εἰς τὸν Χουσεῖν Πασσᾶν ἐδήλωσαν ὑποταγὴν. Ἐγένετο συμφωνία, ὅπως οἱ καλόγηροι ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν Μονὴν τῶν καὶ ὁ Ἡγούμενος ἔχη τὸ δικαίωμα νὰ κείρῃ Μοναχούς.

Ἡ Μονὴ τοῦ Βροντησίου.

Πράγματι ὁ Ἡγούμενος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Μονὴν μετὰ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν συμφώνως πρὸς τὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πασσᾶ συνομολογηθέντα.

Νὰ ἰδῆτε τί ἐκάμασιν ἐτότες εἰς τ' Ἀρκάδι,
Κι' ὁ Γούμενος ἐμίσησε¹ κι' οἱ καλογέροι ἐφύγαν
μὲ τὰ κοπάδια κ' ἦλθασιν, στὲς Μεσαρῆς ἐπῆγαν
Μαζὶ κι' οἱ ἱερομόναχοι πᾶσι καὶ διακόνοι
Καὶ στὸ Βροντήσι² μπαίνουνσι, στὸν Ἅγιον Ἀντώνη.

¹ Ἀνεχώρησεν.

² Ἱερὰ Μονὴ Βροντησίου ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Καινουρίου.

Στὸ Μοναστήρι ἔστειλε, νὰ δοῦσι πῶς τὸ κάμα
 κί' ἂν τὸ καταχαλάσασιν οἱ Τοῦρκοι ἐν τῷ ἅμα.
 Κί' οἱ Τοῦρκοι ἐρρίζαν διάστυλα¹ καὶ τὰ κονίσματά του
 καὶ μεταθέσαν τὰ θροινιά καὶ ἀνοίξαν τὰ κελλιά του.
 Δυὸ καλογέροι γέροντες ἤθελαν κεῖ νὰ μείνουν
 καὶ κόπτουν τὰ κεφάλια τως, ζῶν δὲν τοὺς ἀφήνουν'
 Τὸ Ρέθεμνος σὰν ἔκοψε² κ' ἤθελε τὸ νυκῆσει,
 ἐλόγιασε ὁ Γούμενος νὰ πᾶ νὰ προσκυνήση.
 Καὶ φθάνει μία βραδυνή, στῆ χώρα μέσα μπαίνει,
 εἰς τὸ παλάτι τ' ἀφεντὸς μὲ ὄλους ἀνεβαίνει,
 Καὶ κλίνουν τὰ κεφάλια τοὺς ὀμπρὸς εἰς τὸν βεζίρη,
 νὰ κάμωσι καπίτωλα³ διὰ τὸ Μοναστήρι,
 Ὅπισω νὰ γυρίσουνε, τοὺς Μοναχοὺς νὰ φέρη
 καὶ λαϊκοὶ νὰ πάσινε νὰ γίνου καλογέροι.
 Ἐγούμενον τὸν Συμεὼν ἔκραζαν τ' ὄνομά του
 σὲ μνήμην καὶ Χαλκιόπουλος ἦτονε ἡ γενιά του⁴.

Ἡ παλαιὰ σφραγὶς τοῦ Ἀρκαδίου (1765) 5.

ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Οἱ Τοῦρκοι καταλαθόντες τὴν Κρήτην διήρεσαν αὐτὴν εἰς
 τρεῖς Διοικήσεις ἀντὶ τῶν τεσσάρων τοιούτων ἐπὶ Ἐνετοκρατίας,
 μὲ ἔδρας τὸ Μεγάλο Κάστρο (Χάνδακα), τὸ Ρέθυμνον καὶ τὰ

¹ Οἱ κίονες τοῦ Εἰκονοστασίου (Τέμπλου), μεταξύ τῶν ὁποίων τοποθε-
 τοῦνται αἱ ἱεραὶ Εἰκόνες.

² Ὑπέκυψεν, ἔπεσε.

³ Ἡ ἀ κάμωσι καπίτωλα (Ἰταλ. caritolo) = νὰ συσκεφθῶσι καὶ
 λάβωσιν ἀποφάσεις ἀφορώσας εἰς τὴν Μοῆν. Πιθανῶς δὲ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ
 Γαζῆ Χουσεῖν Πασσᾶς καὶ γραπτὴν διαταγὴν, ὡς ἔπραξε διὰ τὴν Μοῆν Προ-
 φήτου Ἡλιοῦ Ρουσιτικῶν (1647).

⁴ Μαρίνου Ζάνε Μπουνιαλῆ, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 235. Τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα
 «Χαλκιόπουλος» ἀπαντᾷ καὶ βραδύτερον ἐν Κρήτῃ. Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἔφερε
 καὶ ὁ περὶ τὸ 1710 ἐκλεγείς Μητροπολίτης Κρήτης Κωνσταντῖος Χαλκιόπου-
 λος, Κρής τὴν καταγωγὴν.

⁵ Εἶναι αὕτη ὄρειχαλκίνη καὶ ἔχει διάμετρον 53 χλστμ. Ἐν τῷ μέσῳ
 εἰκονίζεται ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος καὶ γύρω αὐτῆς εἶναι κεχαραγμένα
 τὰ ἑξῆς: Η ΣΦΡΑΓΙΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΚΑΙ ΣΕΒΑΣΜΙΑΣ ΜΟΝΗΣ ΑΨΞΕ
 ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ.

Χανία, αἱ ὁποῖαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐνήργουν ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων.

Ὁ ἐν Χάνδακι ἐδρεύων Πασσᾶς ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ Βεζίρου, ὁ ὁποῖος οὐχὶ σπανίως ἦτο καὶ τέως Μέγας Βεζίρης (Σαδिरαζάμης). Ἐν Ρεθύμνῃ ἤδρευεν ὁτὲ μὲν Τοπάρχης (Σαντζάκ Βέης), ὁτὲ δὲ Πασσᾶς μὲ μίαν ἵππουρίδα. Ὁ ἐν Χανίοις ἔφερε πάντοτε τὸν τίτλον τοῦ Πασσᾶ. Ὁ Διοικητὴς τοῦ Χάνδακος εἶχε τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν δώδεκα ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἦτο ὁ ἀνώτατος Ἀρχηγὸς (Σερασκέρης) τῶν ἐν τῇ Νήσῳ στρατιωτικῶν δυνάμεων.

ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Πασσᾶ ἐκάστης Διοικήσεως ἢ τοῦ ἀντιπροσώπου αὐτοῦ (Κετχουντᾶ) συνεκροτεῖτο ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος Συμβούλιον (Διθάν), ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ Καδῆ (Ἱεροδίκου), τοῦ Μουφτῆ (Ἑρμηνευτοῦ τοῦ Μουσουλμανικοῦ Νόμου), τοῦ Γιανιτσάραγα (ἀρχηγοῦ τῶν Γιανιτσάρων) καὶ τῶν Ὀρταγασίδων (ἀρχηγῶν τῶν Ὀρτάδων ἦτοι τῶν Γιανιτσαρικῶν ταγματῶν).

Τὸ Συμβούλιον τοῦτο ἐξήταξε τὰς ἀναφοράς, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὑποβληθῆ αὐτῷ ἐπὶ ὑποθέσεων διοικητικῆς καὶ δικαστικῆς φύσεως, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλας μὲν ἐδίκαζε τοῦτο, ἄλλας δέ, ἰδίᾳ ἀστικῆς φύσεως, παρέπεμπεν εἰς τὸν Καδῆν. Τὰς μικροδιαφοράς διηυθέτει ὁ Κετχουντᾶς τοῦ Πασσᾶ.

Οἱ Πασσᾶδες εἶχον παρ' ἑαυτοῖς κλητῆρας ἐπέχοντας θέσιν ἀστυνομικῶν ὀργάνων.

ΤΟΥΡΚΙΚΑΙ ΑΥΘΑΙΡΕΣΙΑΙ

Διαταγὴ τοῦ Στρατάρχου Μουσταφᾶ Πασσᾶ πρὸς τὸν Φρούραρχον Ρεθύμνης Ἱμπραχὴμ Πασσᾶν καὶ τὸν Ἱεροδίκην Ρεθύμνης περὶ τοῦ «Τσανλί-Μοναστήρ». — Διαταγὴ τῆς Μεγάλης Βεζιρίας πρὸς τὸν Στρατάρχην Κρήτης Χαλήλ Πασσᾶν, τὸν Διοικητὴν Ρεθύμνης καὶ τὸν Ἱεροδίκην Ρεθύμνης περὶ ἐνεργείας αὐτοψίας ἐν ἀπάσαις ταῖς Μοναῖς τῆς Ρεθύμνης.

Θὰ ἦτο περιττὸν νὰ τονίσω ἐνταῦθα τὴν πανθομολογουμένην ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ἢ Ἑλληνισμοῦ ἐν τοῖς Ἱεροῖς Ναοῖς καὶ ταῖς Ἱεραῖς Μοναῖς ἐδιδάσκετο τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ διεπαιδαγωγεῖτο ὑπὸ τὸ φῶς τῶν Χριστιανικῶν καὶ Ἐθνικῶν ἰδεωδῶν.

Εἶναι ἐπίσης ἱστορικὸν γεγονός, ὅτι ἰδίᾳ ἐν Κρήτῃ αἱ Ἱεραὶ Μοναὶ ἐξέθρεψαν καὶ ἀνέδειξαν περιακούστους ἥρωας, δεινοὺς

πολεμιστάς, οἱ ὅποιοι ἦσαν τιμωροὶ τῶν τυράννων καὶ ἐν καιρῷ ἐπαναστάσεως προέβαλλον ἐν αὐταπαρνήσει τὰ στήθη των εἰς τὰς σφαίρας τοῦ ἐχθροῦ εὐρόντες τὸν ἕνδοξον θάνατον εἰς τὰ πεδία τῆς τιμῆς εἴτε ἐν θασάνοις τερματίσαντες τὸν βίον χάριν ὁμαίμων καὶ ὁμοπίστων ἀδελφῶν.

Τούτου ἕνεκα οἱ Τούρκοι εἶχον πάντοτε ἐστραμμένην τὴν προσοχὴν πρὸς τὰς ἐνδόξους ἐκεῖνας ἀκροπόλεις τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος παρακολουθοῦντες ἀγρύπνως τὴν ἐν αὐταῖς Ἐθνικὴν ζωὴν καὶ κίνησιν καὶ τὰς πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ τυραννικοῦ ζυγοῦ ἐκδηλώσεις. Καίτοι συνήθως αἱ κατ' αὐτῶν ὑπὸ τῶν τουρκικῶν Ἀρχῶν ἐξενεχθεῖσαι κατηγορίαι δὲν ὑπῆρξαν φανταστικάι, οὐχ ἦττον πολλάκις ὑπῆρξαν αὐταὶ ἀπόρροια καχυποψιῶν, ραδιουργιῶν καὶ ὑπονομεύσεων.

Οὕτως, ἐνῶ ἐσυνεχίζοντο εἰσέτι ἐν Κρήτῃ αἱ πολεμικαὶ τῶν Τούρκων ἐπιχειρήσεις πρὸς ὀλοσχερῇ ἐξαφάνισιν ἐκ τῆς Νήσου τοῦ λέοντος τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ ὁ δυσάλωτος Χάνδαξ ἔπεσε μετὰ δέκα καὶ ἕξ ἔτη, ὑπόνοια ὑπερβάσεων καὶ ὑπόπτων ἐνεργειῶν ἐγεννήθησαν κατὰ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου καὶ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις καὶ κατ' ἄλλων Μονῶν.

Ἐχῶ ὑπ' ὄψιν τὰ ἐπίσημα βιβλία καταχωρίσεως ἀποφάσεων καὶ ἄλλων ἐπισήμων ἐγγράφων τῶν κατὰ καιροὺς Ἱεροδικῶν Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου¹ ἀφορώντων εἰς τὰς ἐν τῷ Τμήματι τῆς Ρεθύμνης Ἱερᾶς Μονᾶς καὶ Ἰδίᾳ εἰς τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου, ἡ ὁποία λόγῳ τῆς θέσεως, ἐν ἣ καίται, καὶ τοῦ ὄχυροῦ αὐτῆς περιβολοτοίχου εἶχεν ἐφελκύσει ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν τῶν τουρκικῶν Ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι ἐλάμβανον ἐκάστοτε σύντονα καὶ αὐστηρὰ κατ' αὐτῆς μέτρα.

Ἡ διαβιθασθεῖσα ἐκ μέρους τοῦ ἐξοχωτάτου Μουσταφᾶ Πασσᾶ διαταγὴ διὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ «Τσανλί - Μοναστήρ».

Πρὸς τὸν Διοικητὴν Ρεθύμνης, ἐξοχώτατον Ἱμπραχὴμ Πασσᾶν καὶ τὸν σοφολογιώτατον Ἱεροδίκην τῆς πόλεως ταύτης.

Γενέσθω ὑμῖν γνωστόν, ὅτι ἐν τῇ γνωστῇ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Τσανλί Μοναστήρ» Μονῇ τῆς Ἐπαρχίας Ρεθύμνης ἐξακολουθεῖ ἀπὸ τεσσάρων

¹ Ἐκρίνα σκόπιμον καὶ ἐξυπηρετικὸν τοῦ διαφέροντος τοῦ μέλλοντος νὰ ἀσχοληθῇ μετὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης νὰ καταχωρίσω ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ ὀλόκληρα ἐγγράφα ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ ἀρχείου Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνης σχετιζόμενα μετὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου καὶ γενικῶς μετὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Μεγαλονήσου, ὡς καὶ περικοπὰς ἐξ ἀνεκδότων Ἰδίᾳ ἱστορικῶν ἔργων περὶ τῆς Πατρίδος μας. Τὸ αὐτὸ δύναμαι νὰ εἶπω καὶ περὶ ἱστορικῶν στοιχείων παραδοθέντων μοι προφορικῶς.

ἐτῶν νὰ κρούεται κώδων καὶ ὅτι εἰς διάφορα μέρη αὐτῆς ἀνφοδομή-
θησαν νέα δωμάτια, πρὸς δὲ ὅτι ἐκτίσθησαν εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς
τοῦ περιβόλου τῆς Μονῆς νέοι τοῖχοι. Ἐπειδὴ τοῦτο περιήλθεν εἰς γνώσιν
ἡμῶν, ἐξεδώκαμεν τὴν παροῦσαν διαταγὴν ἐπὶ τῷ τέλει νὰ ἐνεργηθῆ ἱερο-
δικαστικῶς ἐπιτόπιος ἔρευνα καὶ ἐξέτασις, ἀποστελλομένου ἐπὶ τούτῳ ἓκ
μέρους ἡμῶν τοῦ κλητῆρος¹.

Ἐπομένως ὑμεῖς αὐτοπροσώπως μετὰ τοῦ Ἱεροδίκου καὶ τοῦ εἰρη-
μένου κλητῆρος δεόν νὰ μεταβῆτε ἐπὶ τόπου καὶ προβῆτε εἰς τὴν κατὰ
τὸν Ἱερὸν Νόμον ἔρευνα καὶ ἐξέτασιν τῆς ὑποθέσεως, ἀφοῦ δὲ πεισθῆτε
ἔκ τῆς διεξαχθησομένης ἐπιτοπίου ἐρεύνης, ὅτι πράγματι εἰς τὴν προκει-
μένην Μονὴν κρούεται κώδων καὶ ὅτι εἰς τὰ διάφορα μέρη ταύτης ἐξετε-
λέσθησαν μεταγενεστέρως ἐπισκευαί, νὰ ἐπιληφθῆτε πάραυτα τῆς συντά-
ξεως σχετικοῦ πρακτικοῦ, τὸ ὁποῖον νὰ καταχωρίσητε εἰς τὸν οἰκεῖον
Κώδικα τοῦ Ἱεροδικείου.

Μετὰ ταῦτα θέλετε προβῆ εἰς τὴν κατεδάφισιν τῶν γενομένων μετα-
γενεστέρως ἐπισκευῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν καταθίβασιν τῶν κωδῶνων, διότι ἡ
θρησκεία μας δὲν ἐπιτρέπει τὴν κρούσιν κωδῶνων, συνάμα δὲ νὰ ἀποστεί-
λητε ἐνταῦθα τοὺς προϊσταμένους τῶν καλογήρων παραδίδοντες αὐτοὺς
εἰς τὸν εἰρημένον κλητῆρα.

Ἐντελλόμεθα, ὅπως ἐνεργήσητε συμφώνως τῇ παρούσῃ διαταγῇ
ἡμῶν μὴ προβαίνοντες εἰς ἐνεργείας ἀντιτιθεμένας πρὸς τὸ πνεῦμα αὐτῆς
καὶ αὐστηρῶς ἀποφεύγοντες τὴν δημιουργίαν πραγμάτων.

Ἐλήφθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Χιεβάλ τοῦ 1068 ἔτους =1658.

Συμμορφούμενοι πρὸς τὴν ὑψηλὴν διαταγὴν τοῦ ἐξοχωτάτου ἀρχι-
στρατήγου Βεζίρου Μουσταφᾶ Πασσᾶ, τὴν ἀποσταλείσαν διὰ τοῦ ὀρι-
σθέντος ἐπὶ τούτῳ κλητῆρος Ἀχμέτ Ἀγᾶ καὶ ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν
ἐξοχωτάτον Διοικητὴν Ρεθύμνης Ἰμπραχίμ Πασσᾶν καὶ πρὸς ἐμὲ τὸν
ταπεινὸν θεράποντα, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐντέλλεται οὗτος, ὅπως μεταβαίνοντες
εἰς τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Τσαυλί - Μοναστήρ» Μονὴν τῆς
Ἐπαρχίας Ρεθύμνης διαπιστώσωμεν, ἐὰν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ταύτῃ κρούη-
ται ἀπὸ τετραετίας κώδων καὶ ἔχῃσι παρὰ τὰς κειμένας διατάξεις ἀνε-
γερθῆ δωμάτια καὶ τοῖχοι καὶ λιθόκτιστος περιβολότοιχος, μετέβημεν
μετὰ τοῦ εἰρημένου ἐξοχωτάτου Ἰμπραχίμ Πασσᾶ καὶ μετὰ τῶν κάτω-
θεν τοῦ παρόντος ὑπογραφομένων Μουσουλμάνων εἰς τὴν εἰρημένην
Μονὴν, ἔνθα παρατηρήσαμεν τὰ ἑξῆς :

Τὸ κωδωνοστάσιον εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἄνευ κωδῶνων καὶ γύρω τοῦ
περιβόλου τῆς Μονῆς ξηρότοιχον (ξερολιθίαν) καὶ ἀριστερὰ τῆς Πύλης
δέκα τρία θολωτὰ δωμάτια (κεμέρ ὄνταλαρί) ἐκτισμένα ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ
θεμελίου μήκους ἐν ὄλῳ ἑκατὸν δώδεκα καὶ πλάτους ἔνδεκα ποδῶν.

¹ Ὁ κλητῆρ (τουρκ. μουμπασίρ) ἦτο τὸ ἐκτελεστικὸν ὄργανον τῶν
διαφόρων Ἀρχῶν (Πασσᾶ, Ἱεροδίκου κλπ.), μὴ ὑπαρχούσης κατὰ τὴν ἐποχὴν
ἐκείνην τουρκικῆς ἀστυνομίας.

Μεθ' ὃ ἠρωτήσαμεν τὸν Ἡγούμενον τῆς Μονῆς Πατέρα Γεράσιμον¹ καὶ τοὺς γεροντοτέρους Μοναχοὺς, οἵτινες μᾶς ἀπήντησαν, «ὅτι ὁ τέως Στρατάρχης, ἐξοχώτατος Βεζίρης Χουσεῖν Πασσᾶς, μᾶς εἶχεν ἐφοδιάσει δι' αὐτοκρατορικῆς διαταγῆς, καθὼς καὶ δι' ἄλλων ὑψηλῶν διαταγῶν. Πράγματι προηγουμένως ὁ κώδων ἐκρούετο, ἀλλὰ ἀπὸ χρόνου ἀρκετοῦ ἀφηρέθη οὗτος. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἔξωθεν ξηροτοίχους ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι, ὡς ἦσαν καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν τοῖχον μήκους

Τὸ ἱστορικὸν σημαντήρι τὸ ἀντικαταστήσαν τὸν καταβιβασθέντα κώδωνα.

ἑκατὸν δώδεκα ποδῶν καὶ πλάτους ἑνδεκα ἔχει οἰκοδομηθῆ ἐπὶ τοῦ θεμελίου τοῦ παλαιοῦ τοῖχου. Ὅτε δὲ τὰ θολωτὰ δωμάτια καταστάνα εἰσιμόρροπα λόγῳ πολυκαιρίας καὶ καταπεσόντα ἀνωκοδομήθησαν, χωρὶς νὰ ὑπερβαίνωσι τὴν ἀρχικὴν τῶν ἑκτασιν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀνευ «ἐπεκτάσεως καὶ ἀνυψώσεως», τότε (1064=1653) ὁ Ἱεροδίκης Ρεθύμνης Ντανῆς Μεχμέτ Ἐφένδης ἦλθεν ἐπὶ τόπου κατόπιν ὑψηλῆς διαταγῆς καὶ ἐξα-

¹ Πάντως πρόκειται περὶ τοῦ Ἡγουμένου Γερασίμου Βλαστοῦ.

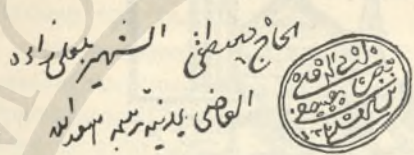
κριθώσας τὴν πραγματικότητα ὑπέβαλεν ἔκθεσιν καὶ ἐφωδίασεν ἡμᾶς διὰ σχετικοῦ ἐγγράφου (χοτζέτ) »¹.

Παρατηρήσαντες τὰ εἰς χεῖράς των ἔγγραφα, ἦτοι τὴν Αὐτοκρατορικὴν Διαταγὴν, τὰς ὑψηλὰς διαταγὰς, καθὼς καὶ τὸ συνταχθὲν τότε ἔγγραφο, διεπιστώσαμεν ἐκ τοῦ περιεχομένου των, ὅτι εἶχε χορηγηθῆ αὐτοῖς ἄδεια ἀνοικοδομήσεως ἐπὶ τῶν παλαιῶν θεμελίων καὶ ἐπισκευῶν, χωρὶς νὰ προβαίνωσιν εἰς ἐπεκτάσεις καὶ ἀνωψώσεις κατὰ μῆκος καὶ πλάτος.

Ὅθεν τῇ αἰτήσῃ τοῦ κλητῆρος κατεχωρίσθησαν ταῦτα ὡδε κατὰ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Χιεθάλ τοῦ ἔτους 1068 (= 1658).

Οἱ μάρτυρες

Ὁ διακεκριμένος προῦχων Ἐμποῦ Μπεκὴρ Βέης, Μιραλάης² Ρεθύμνης, Ἴμπραχὴμ Βέης, ἀρχηγὸς στρατιωτικοῦ ἀποσπάσματος, Ἀχμέτ Βέης, τιμαριούχος, Μεχμέτ Βέης, Σπαχῆς³, Χουσεῖν Βέης, Σπαχῆς, Μουσταφᾶ Βέης, Σπαχῆς, Χουσεῖν Βοϊθόδας⁴, Ἀχμέτ Βέης, Σπαχῆς διερμηνεὺς, Σουλεϊμάν Βέης, Σπαχῆς, Χουσεῖν Βέης, ταχυδρόμος Σπαχῆς⁵.

Ἡ σφραγὶς καὶ ἡ ὑπογραφή τοῦ ἱεροδίκου Ρεθύμνης Ἐλ Χάτζ Μουσταφᾶ (1656).

Ἐκ τῆς Μεγάλης Βεζιρίας

Πρὸς τὸν Στρατάρχη τῆς Κρήτης Χαλὴλ Πασσᾶν καὶ τὸν εὐγενέστατον καὶ ἐντιμότατον Διοικητὴν Ρεθύμνης καὶ τὸν Ἱεροδίκην Ρεθύμνης.

Ὁ Ἱεροδίκης Ρεθύμνης διὰ προγενεστέρας αὐτοῦ ἀναφορᾶς μοὶ ἀνέφερε τὰ ἑξῆς: Αἱ Ἐκκλησίαι καὶ τὰ Μοναστήρια εἰς τὰς Ἐπαρχίας Ρεθύμνης ἦσαν ἡρειπωμένα καὶ ἐξεδόθη Φερμάνιον πρὸς ἐπισκευὴν αὐτῶν. Τῆς διὰ τοῦ Φερμανίου ἐκείνου δοθείσης ἀδείας ἔκαμαν κακὴν χρῆσιν οἱ καλόγηροι καὶ παρὰ τοὺς περιορισμοὺς τοῦ Φερμανίου οὐ μόνον ἐπεσκεύασαν τὰ ἡρειπωμένα ἐκ τῶν κτιρίων τούτων, ἀλλὰ καὶ ἐτόλμησαν νὰ προσ-

¹ Χοτζέτ, λ. ἀραβ. = ἀπόδειξις, ἔγγραφο ἱεροδικαστικόν, τίτλος ἰδιοκτησίας ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ Ἱεροδίκου.

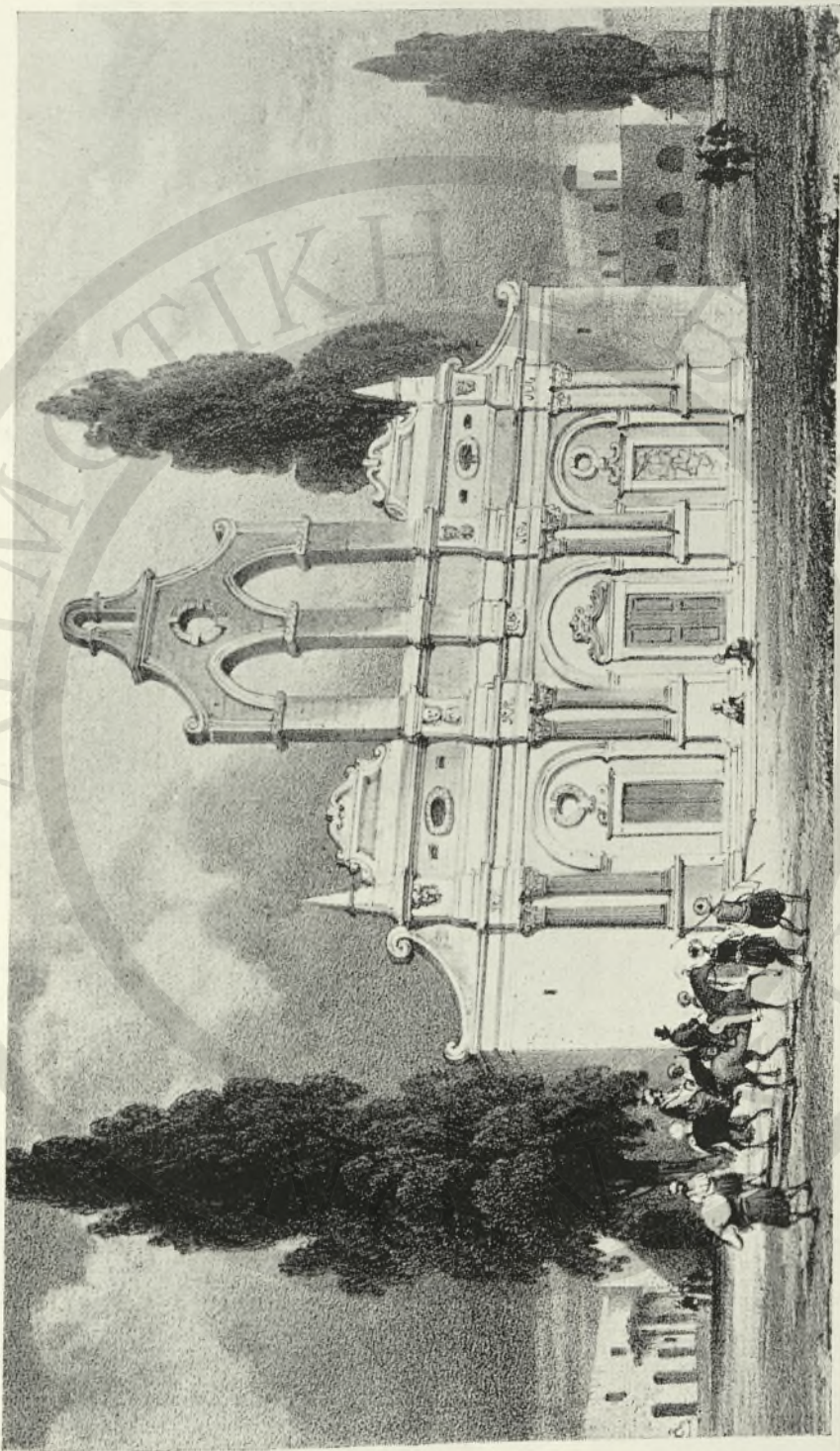
² Μιραλάης, λ. τουρκ. = συνταγματάρχης.

³ Σπαχῆς (σιπαχῆ) λ. περσ. = στρατιώτης τοῦ ἱππικοῦ, ἱππότης, τιμαριούχος. Ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι ὑπῆρχον κατὰ τὸν 15' αἰῶνα σπαῆδες καὶ τιμαριῶται κατὰ τὸ πλεῖστον Χριστιανοὶ (Κ. Σάθας, Τουρκοκρατομένη Ἑλλάς, Ἀθήνησι 1869, σ. 211).

⁴ Βοεθόδας καὶ βοεθόνδας, λ. σλαυική. Ἴδε Ducange ἐν λέξει βοεθόδος (vaivonda) = ἀρχηγὸς στρατοῦ, ἡγεμὼν. Ἡ λέξις ἐν χρῆσει καὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις: βόϊθοντα ἐσήμαινε καὶ τοὺς κατὰ τόπους ἀνωτέρους ἐπὶ τῆς τάξεως ὑπαλλήλους, τοὺς ἀστυνομικοὺς σταθμάρχας. (Ἴδε πραγματεία μου: Νεόφυτος ὁ Πατελλάρος ἐν Ἐπετηρίδι ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. Α' (1938), σ. 12).

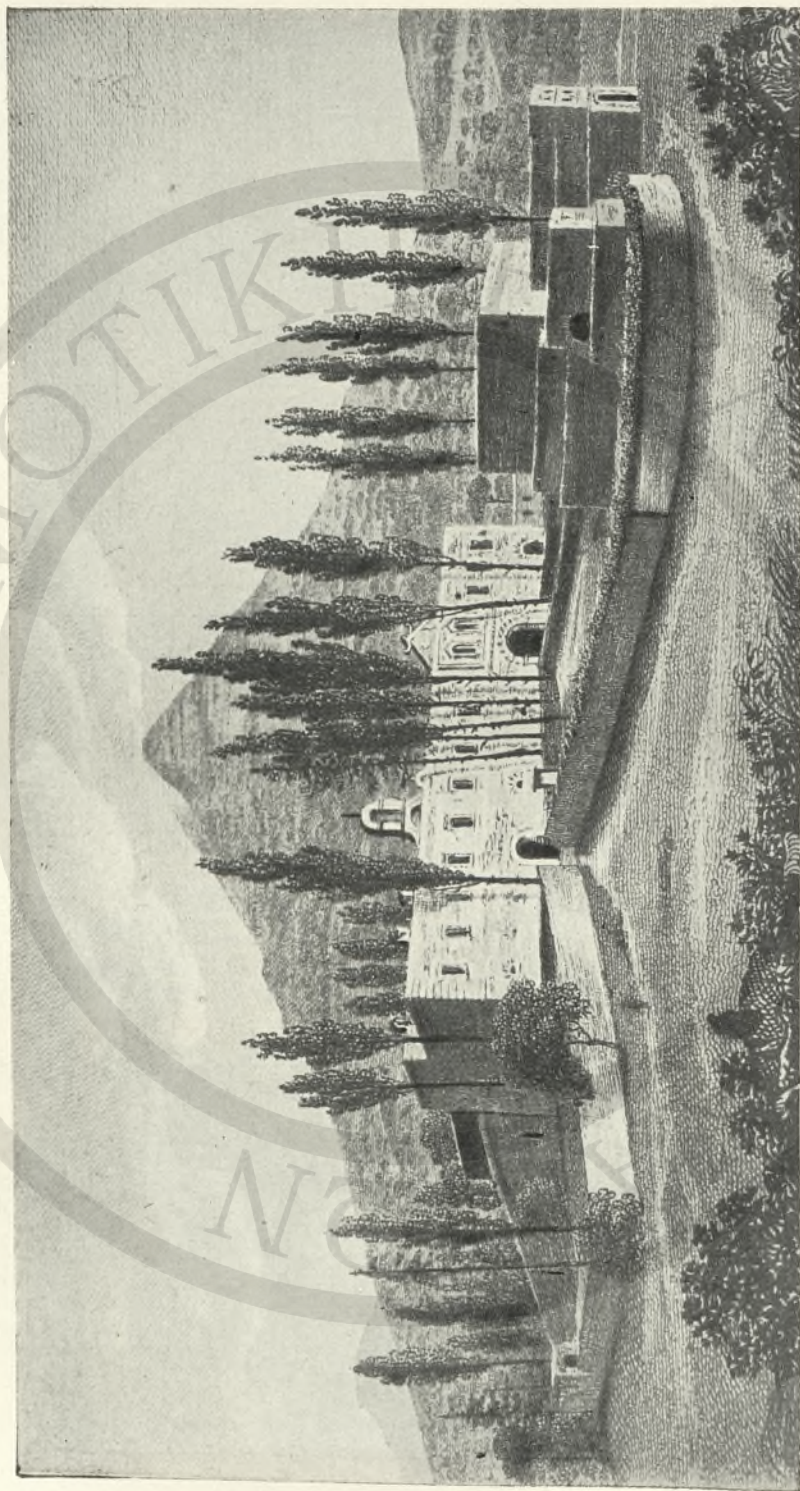
⁵ Τουρκικὸν Ἀρχεῖον Ρεθύμνης.

Ὁ Ναός τοῦ Ἀρκαδίου ἀνευ καθάρων, ὡς εἶδε καὶ εἰκονογράφησεν αὐτὸν ὁ Πάσλεϋ τῷ 1834

Τὸ Ἄρκαδι κατὰ παλαιὰν χαλκογραφίαν. Ἡ Δυτικὴ πύλη τῆς Μονῆς. Ἄριστερὰ αὐτῆς τὸ «πορτάκι» (σ. 40, 266).

θέσουν καὶ νέα κτίρια εἰς τὰ Μοναστήρια. "Ενεκα τῆς ὑπερβάσιος ταύτης ἐξέδωκα τὴν παροῦσαν διαταγὴν, ἣν σὰς ἀποστέλλω, ὅπως ἐπιμελεῖα τοῦ Ἱεροδίκου καὶ τοῦ κλητήρος του ἐξακριβωθοῦν αἱ τοιαῦται ὑπερβάσεις καὶ ληφθῆ σημεῖωμα τῶν ὀνομάτων τῶν καλογήρων πάντων ἐν γένει τῶν Μοναστηρίων, οἱ ὅποιοι εἶναι ἔνοχοι τούτου. "Αμα τῇ λήψει τῆς παρούσης μου διαταγῆς ὁ Ἱεροδίκης μετὰ τοῦ κλητήρος του, ὁ Ἐπίσκοπος καὶ οἱ Κετχουντᾶδες¹ τῶν Ἐπαρχιῶν (Καστέλ - Κετχουνταλαρὶ) μετ' ἀναλόγου δυνάμεως νὰ σπεύσουν, ὅπως ἐνεργήσουν ἀπὸ κοινοῦ αὐτοψίαν καὶ ἐξακριβώσουν τοὺς πραγματικούς ἐνόχους, οἱ ὅποιοι ἐτόλμησαν νὰ ὑπερβοῦν τὴν ἄδειαν, νὰ συλλάθουν αὐτοὺς καὶ νὰ τοὺς ὀδηγήσουν ἐνώπιόν σου.

"Ετος Ἐγίρας 1147=1734.

Ὁ Στρατάρχης Χαλήλ Πασσᾶς² Διοικητῆς Χάνδακος

Πρὸς τὸν Διοικητὴν Ρεθύμνης Ἱμπραχίμ Πασσᾶν καὶ πρὸς τὸν Ἱεροδίκην Ρεθύμνης Μεβλάνα³ Ἱμπραχίμ.

Ἐπειδὴ τὰ κτίρια τῶν Μοναστηρίων καὶ Ἐκκλησιῶν τῆς περιφέρειᾶς Ρεθύμνης εἶχον ὑποστῆ φθορὰς ἐκ τῆς πολυκαιρίας καὶ τινα ἐξ αὐτῶν

و دوتلو وزیر کرم حاج خلیل بیضا فخر نوبت قوتہ فی قطر زربہ ادم بربر

Ἐκ τοῦ ἐγγράφου τοῦ διορισμοῦ τοῦ Ἐλ Χάτζ Ἀλῆ Πασσᾶ.

εἶχον τελείως καταρρεῦσει, ἐζητήθη ἡ ἄδεια, ὅπως τὰ ἐπαναφέρουν εἰς τὴν προτέραν τῶν κατάστασιν. Ἡ ζητηθεῖσα ἄδεια ἐχορηγήθη. Οἱ καλόγηροι ἔκαμαν χρῆσιν τῆς ἀδείας, ἐν γνώσει δὲ παρερμηνεύσαντες αὐτὴν

¹ Κετχουντᾶ, λ. περσ.=οἰκονόμος ἢ ἐπιστάτης οἴκου μεγιστᾶνος, ἀντιπρόσωπος Διοικητοῦ ἢ ὑποτελοῦς Ἡγεμόνος. Κετχουντᾶ ἔκαλετο καὶ ὁ τοποτηρητῆς τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Γιαντισάραν. Ἐν Κρήτῃ ἐκάστη ἐπαρχία εἶχε Χριστιανὸν ἀντιπρόσωπον παρὰ ταῖς τουρκικαῖς Ἀρχαῖς (Καστέλ - κετχουντασί), ὁ ὅποιος ἔργον εἶχε τὸν διακανονισμὸν ἐιδικῶν φόρων τῶν Χριστιανῶν, ὡς τοῦ χαράτς καὶ τὴν εἰσπραξιν αὐτῶν. Ἀρκετοὶ Χριστιανοὶ Κετχουντᾶδες μνημονεῦνται ἐν τουρκικοῖς ἐγγράφοις.

² Ὁ Ἐλ Χάτζ - Χαλήλ Πασσᾶς, Διοικητῆς Χανίων, διωρίσθη ἀπὸ τῆς 11 Μουχαρέμ τοῦ 1146 (=1733) Διοικητῆς Χάνδακος μετὰ δικαιοδοσίαν ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς Νήσου (Τουρκ. Ἀρχεῖον Ἡρακλείου τ. 62, σ. 258). Τὸν θάνατον τούτου ἐπισυμβάντα κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1734 ὁ Γιαντισάραγας Ἡρακλείου «ἐνδοξότατος Χασεκῆς» ἀναγγέλλει εἰς τὸν Ἱεροδίκην καὶ εἰς τὸν Γιαντισάραγαν Ρεθύμνης καὶ παρακαλεῖ, ὅπως ἐκδοθῆ ἀπόφασις τοῦ Ἱεροδίκου Ρεθύμνης, ὡς θὰ ἐκθοῇ τοιαύτη καὶ παρὰ τοῦ Ἱεροδίκου τοῦ Χάνδακος, νὰ ἀναπληροῖ προσωρινῶς τὸν ἀποθανόντα ὁ Διοικητῆς Ρεθύμνης Ἱμπραχίμ Πασσᾶς, μέχρις οὗ ἀποσταλῆ ἕτερος παρὰ τοῦ Σουλτάνου (Βιβλίον ἀποφάσεων Ἱεροδίκου Ρεθύμνης τοῦ ἔτους 1147=1734).

³ Μεβλάνα, λ. ἀραβ.=«ὁ κύριος ἡμῶν», τίτλος ἀπονεμόμενος εἰς τὸν Δελαλεντίν Ρουμῆ, ἀρχηγὸν τοῦ ἐξ αὐτοῦ κληθέντος τάγματος τῶν Μεβλεβήδων, εἰς δὲ τοὺς Ἱεροδικὰς καὶ Ναϊπηδες σημαίνει: σοφολογιώτατον.

ἐτόλμησαν καὶ ὑπερέβησαν τοὺς διὰ τοῦ Φερμανίου τεθειμένους περιορισμοὺς οὐχὶ μόνον ἐπισκευάσαντες τὰ βεβλαμμένα καὶ ἐπανεγείραντες τὰ κρημνισμένα, ἀλλὰ καὶ προσθέσαντες νέα κτίρια. Ἔνεκα τούτου παραγγέλλεσθε νὰ μεταβῆτε μετὰ τοῦ κλητήρος εἰς τὰς ἐν τῇ περιφερείᾳ Ρεθύμνης εὐρισκομένας Μονὰς καὶ Ἐκκλησίας, νὰ καταγράψητε τὰ γενόμενα καὶ νὰ παραδώσῃτε εἰς τὸν κλητῆρα τοὺς ὑπαιτίους ἐκ τῶν καλογήρων. Ἄμα τῇ λήψει τῆς παρούσης μου διαταγῆς νὰ σπεύσῃτε νὰ μεταβῆτε μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου Ρεθύμνης καὶ τῶν Κετχουντάδων τῶν Ἐπαρχιῶν, νὰ ἐνεργήσῃτε νόμιμον αὐτοψίαν καὶ περιγραφήν τῶν συμβαινόντων, νὰ ἀνεύρητε τοὺς πραγματικοὺς ἐνόχους, τοὺς ὁποίους νὰ παραδώσῃτε εἰς τὸν κλητῆρα, ἵνα ὀδηγηθοῦν ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου μου ἐν Χάνδακι. Μὴ ἀμελήσῃτε νὰ ἐκτελέσῃτε ἀμέσως τὴν διαταγὴν μου καὶ νὰ μὴ ὑπερέβῃτε αὐτήν.

15 Τζεμαζιέλ - ἐβέλ 1147 = 1734¹.

Φυλάκις ἐν Χάνδακι τοῦ Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου κατὰ τὸ ἔτος 1694.

Κατὰ τὸ ἔτος 1694 ὁ ἐν Χάνδακι Δεφτερδάρης τῆς Κρήτης Ἀβδουλλάχ ἐνήγαγεν εἰς δίκην τὸν Ἡγούμενον τοῦ Ἀρκαδίου Νεόφυτον Δρόσαν ἐπὶ τῇ ὑπονοίᾳ, ὅτι ἀπέκρυπτεν οὗτος ἐν τῇ Μονῇ του οἰκιακὰ ἔπιπλα ἀνήκοντα εἰς τὸν ἀντάρτην Γιαννιὸν Γιαζιτζῆν, ἀνώτερον Γραμματέα τοῦ πρώην Βαλῆ τοῦ Χάνδακος Μεχμέτ Πασσᾶ, δι' ὃ καὶ ἐνεκλείσθη εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ Χάνδακος².

¹ Ἐκ τοῦ Τουρκ. Ἀρχείου Ρεθύμνης.

² Ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὑπῆρχον ἐν Χάνδακι αἱ ἑξῆς φυλακαί:

Α') Τὸ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν εἰς τὸ ἄκρον τοῦ μεγάλου μώλου τοῦ λιμένος κτισθὲν φρούριον «Καστέλλιον» (Castel καὶ Rocca) ὀνομαζόμενον, ὑπὸ δὲ τῶν Τούρκων «Σοῦ-Κουλεσί» (=θαλλάσσιος πύργος) καλούμενον, γνωστὸν δὲ παρ' ἡμῖν ὡς Μεγάλος Κοῦλες.

Τὸ φρούριον τοῦτο εἶχεν ἀνεγερθῆ ἰδίᾳ διὰ τὴν ἄμυναν τοῦ λιμένος, ἀλλ' ἐχρησίμευε καὶ ὡς φυλακὴ τόσοσ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ὅσον καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

Ἐν Μεγάλῳ Κοῦλε ἐφυλακίσθησαν καὶ ἐξετελέσθησαν κατὰ καιροὺς διάφοροι Κρήτες Χριστιανοὶ καὶ Μουσουλμᾶνοι, ἱεροδικαστικὰ δὲ Συμβούλια συνεκροτήθησαν ἐκεῖ (Τουρκ. ἀρχ. Ἡρακλείου, τ. 133, σ. 267).

Τῷ 1692 ὁ ἐν Χάνδακι Πρόξενος τῆς Γαλλίας Fabro υἱὸς Louis δι' αἰτήσεώς του πρὸς τὸν Πασσᾶν Χάνδακος ζητεῖ, ὅπως τῷ παραδώσῃ τοὺς ἐν Μεγάλῳ Κοῦλε φυλακισμένους πέντε στρατιώτας (Ἐνετοὺς ἐκ τῆς παραδοθείσης φρουρᾶς τῆς Γραμβούσης), διότι ἀσθενοῦν βαρῶς καὶ θά τοῖς χορηγήσῃ ἱατρικὴν βοήθειαν (Τουρκ. Ἀρχ. Ἡρακλείου τ. 7, σ. 7).

Κατὰ τὸ ἔτος 1694, ὁπότε Διοικητὴς τοῦ Χάνδακος ἦτο ὁ Καραγιλάν Ζαδὲ Ἰσαμῆλ Πασσᾶς, ἐφυλακίσθησαν ἐν Μεγάλῳ Κοῦλε οἱ τέως Κετχουντάδες τῶν Ἐπαρχιῶν Κρήτης, ἐν οἷς καὶ ὁ τέως τοιοῦτος τῆς Ἐπαρχίας Κανουρίου Ἱερώνυμος υἱὸς Τζώρτζη, ὃν ἀναφέρει καὶ ὁ Τουμπεφορτ, ἐπὶ τῇ ὑπονοίᾳ ὅτι κατεκράτουν ἔπιπλα ἢ χρήματα τοῦ ἀποστατήσαντος καὶ ἐξαφανισθέντος «Καποῦ Γιαζιτζῆσι» Γιαννιοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου (Τουρκ. Ἀρχ. Ἡρακλείου τ. 7, σ. 57).

Κατὰ τὸ ἔτος 1768 εἶχε φυλακισθῆ παρὰ τοῦ Ἀγᾶ τῶν Γιαντισάρων Χάν-

Ἐπὶ τῇ ἀρνήσει τοῦ ἐναχθέντος Ἰγουμενίου, ὅτι δὲν ἀποκρύπτει τοιαῦτα ἐπιπλά καὶ ἐν γένει ἐπὶ τῇ πειστικῇ ἀπολογίᾳ του διετάχθη ἡ ἀπόλυσις αὐτοῦ κατόπιν σχετικῆς ἐντολῆς τοῦ Βαλῆ τοῦ Χάνδακος πρὸς τὸ Ἱεροδικαστικὸν Συμβούλιον.

Ἡ περιπέτεια αὕτη τοῦ Ἰγουμενίου Νεοφύτου περιλαμβάνεται ἐν τῷ ἀκολουθῶν Ἱεροδικαστικῷ ἐγγράφῳ¹:

δακος Γιουσοῦφ Ἄγα εἰς τὸν Μεγάλον Κοῦλε ὁ Διερμηνεὺς τοῦ Διβανίου Χάνδακος καὶ Γραμματεὺς διὰ τὰς ὑποθέσεις τῶν Ρωμιῶν (Ρουμί Γιαζίτση) Γεώργιος, ὅπου καὶ παρέμεινεν ἐγκάθειρτος ἐπὶ ἑννέα μῆνας μετὰ τὴν κατηγορίαν, ὅτι εἰσέπραξε παρανόμως 5.000 γρόσια παρὰ τῶν Χριστιανῶν.

Ἐν Μεγάλῳ Κοῦλε ἐφυλακίσθη καὶ ἐξετελέσθη ὁ παρομιώδους μωϊκῆς δυνάμεως καὶ ἀγρίων ἐνστίκτων ἐκδηλουμένων, ὡς ἀναφέρει ἡ παράδοσις, ἰδίᾳ κατὰ τῶν ὁμοθησῶν του. Με χ μ ε τ Μ π α λ ο υ ξ ῆ ς. Ὅποιον τρόπον ἐνεποιεῖ οὗτος εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως, ὡς καὶ τὸν σκληρὸν τρόπον τῆς θανατώσεώς του, ἀναφέρουν οἱ ἐπόμενοι στίχοι:

Ταθέρνες νὰ σφαλίζετε, καθθέδες ἔχετ' ἔγνοια
κι' ὁ Μπαλουξῆς χαροκοπᾷ σήμερο στὴν ταθέρνα.

.....
Σαράντα δεματιῆς κλαδιὰ κι' ἀπύρι καὶ κατράνι
ἐρρίζανε τοῦ Μπαλουξῆ στὸν Κοῦλε ν' ἀποθάνη.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Δασκαλογιάνη (1770) ἐφυλακίσθησαν ἐκεῖ διάφοροι Ἀρχηγοὶ καὶ προύχοντες τῶν Σφακιῶν.

Περὶ τοῦ Μεγάλου Κοῦλε ὁ ἀείμνηστος Στέφανος Ξανθουδίδης γράφει τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά: «Οὕτω συνετελέσθη τὸ μεγαλοπρεπὲς φρουρίον, τὸ ὅποιον καὶ σήμερον ἀκόμη μ' ὄλας τὰς φθορὰς καὶ ἀκρωτηριασμούς, ποῦ ἔχει πάθει ὑπὸ τοῦ χρόνου, τῆς μανίας τῶν κυμάτων καὶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἐμφανίζεται εἰς τοὺς προσπλέοντας ὡς ἐν ἔξοχον καὶ ἐπιθλητικὸν ἱστορικὸν μνημεῖον, δίδον τὸν τόνον καὶ τὸν χρωματισμὸν τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως καὶ τοῦ ποτὲ μεγαλείου τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἀδρίου» (Στεφ. Ξανθουδίδου, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 56, 57, 58, 115).

Β') Ὁ θόλος ὁ εὐρισκόμενος παραπλεύρως τῆς μοναδικῆς Πύλης τοῦ χερσαίου τείχους τῆς παλαιᾶς πόλεως, τοῦ γνωστοῦ ὡς «Ἀραβικοῦ τείχους», ὅπου ἄλλοτε τὰ Ἀκτάρικα. Ἡ Πύλη αὕτη ἐσώζετο μέχρι τοῦ 1856 καὶ ὀνομάζετο «Κανλι Καποῦ» (αἵματηρὰ Πύλη), διότι ἐκεῖ ἐξετελοῦντο δι' ἀγχόνης διάφοροι κατάδικοι, ἐδείκνυον δὲ πρὸ τῆς κατεδαφίσεως τοῦ θόλου καὶ τοῦ τμήματος ἐκείνου τοῦ φρουρίου καὶ τῆς ἐκεῖ ἀνεγέρσεως μεγάρου ὑπὸ τοῦ Δήμου Ἡρακλείου (Ζαχαροπλαστεῖον Ρεγγινάκη) τὸν σιδηροῦν κρίκον, ἐξ οὗ ἐκρεμῶντο οἱ κατάδικοι. Ὁ θόλος οὗτος σημειοῦται ὡς φυλακὴ (prigionì) ἐν τῷ χάρτη τοῦ Χάνδακος ὑπὸ Weidmüller. Ἐναντι τοῦ θόλου τούτου σημειοῦται ἐν τῷ αὐτῷ χάρτη ὁ ναῖσκος ὁ ἀναφερόμενος ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ ἱερέως Ἰωάννου Κομητᾶ μετὰ τὴν ὀνομασίαν: «Ἡ Κυρία, ὅπου ἔθαναν τοὺς καταδίκους». (G. Gerola, Topografia delle chiese della citta di Candia, Roma, 1918).

Γ') Κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τῆς Τουρκοκρατίας πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου τοῦ Διοικητηρίου: «Τοῦ Πασσᾶ ἢ Πόρτα», ὅπῃρχεν ἡ λεγομένη «πράσινη φυλακὴ» καὶ ἀντικρὺ αὐτῆς πρὸς Α. τὸ ἀστυνομικὸν κρατητήριον «κουβοῦχι».

Δ') Αἱ σημεριναὶ φυλακαὶ, γνωσταὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὡς «Κάτω φυλακὲς» πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆν «πράσινην» φυλακὴν.

¹ Τουρκικὸν Ἀρχεῖον Ἡρακλείου τ. 7ος, σ. 56.

Ἱεροδικαστικὸν ἔγγραφον συνταχθὲν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἱεροδίκου Χάνδακος Ἔλ Χατζ Ἀλῆ Ἐφένδη.

Διὰ τοῦ παρόντος γίνεται δῆλον ὅτι,

Ὁ ἐν τῇ πόλει Χάνδακι Δεφτερδάρης¹ τῆς Νήσου Κρήτης Ἀβδουλλάχ Ἐφένδης, ἐπὶ τῇ πιθανότητι ὅτι δυνατὸν νὰ εὐρίσκωνται καὶ ἄλλα οικιακὰ ἔπιπλα κεκρυμμένα, πλὴν τῶν ἤδη ἀνακαλυφθέντων, ἀνήκοντα εἰς τὸν Γιαννιὸν Γιαζιτζῆν², διὰ τὴν καταγραφὴν, διαπίστωσιν καὶ ἀνακάλυψιν τῶν ὁποίων ἐφυλακίσθησαν οἱ φόρου ὑποτελεῖς, ἐνήγαγεν εἰς δίκην ἐνώπιον τοῦ ἐπὶ τούτῳ συγκροτηθέντος Συμβουλίου τὸν Νεόφυτον, υἱὸν Τζώρτζη, Ἰγούμενον τοῦ Τσανλί-Μοναστήρ καὶ κατέθεσεν ἐναντίον του τὰ ἑξῆς:

Αἰτοῦμαι, ὅπως ἐρωτηθῇ ὁ εἰρημένος κληρικός, ἐὰν πλὴν τῶν ἐν τῷ Μοναστηρίῳ του κατόπιν ἱερονομικῆς διαταγῆς ἀνακαλυφθέντων ἐπιπλων τοῦ διὰ τὰς χαμερπεῖας του καὶ ἐξ αἰτίας τῆς ἀνταρσίας του ἐξαφανισθέντος λησταντάρτου Γιαννιοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου, ἀνωτέρου γραμματέως (Καποῦ Γιαζιτζηοῦ³) τοῦ πρώην Βαλῆ Χάνδακος Μεχμέτ Πασσᾶ, ἄτινα ἔπιπλα συμφῶνως τῇ περὶ τούτων Αὐτοκρατορικῇ Ὑψηλῇ διαταγῇ παρέλαβον διὰ λογαριασμὸν τοῦ Δημοσίου, ἔχη ἀποκρύψει καὶ ἄλλα, ὀλίγα ἢ πολλὰ, ὅπως παρουσιάσῃ καὶ ταῦτα, κωδικοποιηθῇ δὲ καὶ γίνῃ ἱερονομικὸν ἔγγραφον ἢ σχετικὴ αὐτοῦ ἀπάντησις.

¹ Δεφτερδάρ, λ. περσ.—οἰκονομικός ἔφορος, γενικός διευθυντής καὶ ἐλεγκτής τῶν οἰκονομικῶν.

² Ὁ ἀνωτέρω ἀναφερόμενος Γιαννιὸς Γιαζιτζῆς εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ γνωστὸς ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης Ἰωάννης Μαχαιριώτης. Οὗτος κατὰ τὴν ἀπόβασιν τοῦ Ἐνετοῦ Ναυάρχου Μοκενίγου παρὰ τὰ Χανία (1692) καὶ τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως ταύτης ὑπ' αὐτοῦ ἐγκαταλιπὼν τὴν παρὰ τῷ Πασσᾶ τοῦ Χάνδακος Φιντικ Χατζῆ Μεχμέτ ὑπηρεσίαν αὐτοῦ, συνετάχθη μετὰ τῶν Ἐνετῶν, ἐξεγείρας κατὰ τῆς Τουρκικῆς κυριαρχίας τοὺς Σφακιανούς καὶ ἄλλους ἐκ τῶν κατοίκων. Ἀλλ' ἐπὶ τῇ ἐγκαταλείψει τοῦ ἀγῶνος καὶ τῇ ἀναχωρήσει τοῦ Μοκενίγου ἐκ Κρήτης ὁ Μαχαιριώτης κατέφυγεν εἰς τὰ ὄρη καταδιωχθεὶς ὡς ἀνάρτητος ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ἐδήμυσαν τὴν τε κινήτην καὶ ἀκίνητον περιουσίαν αὐτοῦ. Κατήγετο οὗτος ἐκ τοῦ χωρίου Μοναστηράκι Ἀμαρίου, ὅπου ἐκέκτητο μεγάλην περιουσίαν.

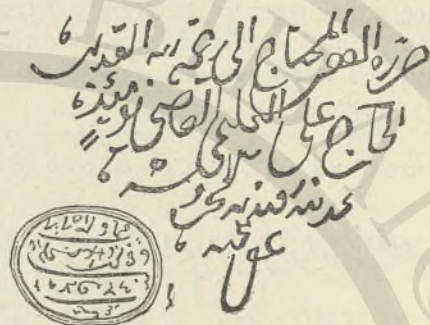
³ Ὡς ἐξάγεται ἐξ ἐγγράφου τουρκικοῦ τοῦ 1741 ὁ εἰρημένος Γιαννιὸς Γιαζιτζῆς ἐπαναδιωρίσθη κατὰ τὸ 1711 εἰς τὴν θέσιν του ὡς Γραμματεὺς καὶ διερμηνεὺς τοῦ Πασσᾶ τοῦ Χάνδακος τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἐκ Χανίων Γιακὸ Μπονφίλ, υἱοῦ Χαΐμ, ὁ ὁποῖος ἐνάγει τὸν Μανολιόν, υἱὸν τοῦ Γιαννιοῦ, ἵνα καταβάλῃ αὐτῷ χιλία γρόσια, «διότι πρὸ τριακονταετίας κατὰ παράκλησιν τοῦ πατρός του κατώρθωσε νὰ ἐκδοθῇ μπεράτι (διορισμός), ὅπως ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν θέσιν του, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ ἐπισυμβάντος θανάτου τοῦ Γιαννιοῦ δὲν τῷ κατεβλήθη ἢ συμπεφωνημένη ἐκ χιλίων γροσίων ἀμοιβή του».

³ Ἡ ὑπηρεσία τοῦ «Καποῦ Γιαζιτζηοῦ» συνίστατο εἰς τὸ νὰ μεταφράζῃ εἰς τὴν τουρκικὴν πᾶν ἔγγραφον ἑλληνιστὶ γεγραμμένον, νὰ μεθερμηνεύῃ πιστῶς τὰς προφορικὰς καταθέσεις τῶν Χριστιανῶν ἐν τοῖς τουρκικοῖς Δικαστηρίοις, εἰς τὸ νὰ διεκπεραιῶι τὰς ὑποθέσεις τῶν Χριστιανῶν παρὰ τῷ Πασσᾶ καὶ εἰδικῶς τὰς φορολογικὰς αὐτῶν ὑποχρεώσεις. Τούτου δ' ἔνεκα ἡ ὑπηρεσία τοῦ «Γιαζιτζῆ» ἦτο στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τοῦ ἀνωτάτου ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπαλλήλου τῆς Νήσου (Δεφτερδάρη).

Ἐπί τῇ ἐρωτήσει μας ταύτη ἀπήντησεν ὁ εἰρημένος κληρικός Νεόφυτος ὡς ἐξῆς: Πλὴν τῶν ἐν τῇ κατοχῇ μου εὐρεθέντων ἐπίπλων τοῦ ἐξαφανισθέντος Γιαννίου Γιαζιτζῆ, ἄτινα παρουσίασα συνφδὰ τῇ διαταγῇ καὶ παρέλαβες συμφώνως τῷ Αὐτοκρατορικῷ Ὑψηλῷ Φερμανίῳ διὰ λογαριασμόν τοῦ Δημοσίου, οὐδὲν ἄλλο πρᾶγμα εὐρηται πλέον παρ' ἐμοὶ ἀνηκόντων εἰς τόν, ὡς εἴρηται, Γιαννιὸν Γιαζιτζῆν. Δὲν γνωρίζω, ἐὰν ἔχη ἐμπιστευθῆ οὗτος πρὸς διαφύλαξιν εἰς ἄλλους ἐκτὸς ἀπὸ ἐμὲ ἕτερα ἐπιπλά του. Ἄς ἐρωτηθῆ δὲ ὁ ἴδιος, ὅστις εἶναι φυλακισμένος ἐν τῇ Βασιλίδι, καὶ ἐὰν ἀπαντήσῃ, ὅτι μένουν εἰσέτι παρ' ἐμοὶ καὶ ἄλλα ἐπιπλά του ἐκτὸς τῶν ὄσων παρουσίασα, τότε συμφώνως τῇ καταθέσει καὶ ἀπαιτήσει του ἀναλαμβάνω νὰ ἀποζημιώσω ἐγὼ ὁ ἴδιος ἐξ ἰδίων μου ταῦτα.

Ἐπί τῇ ἀρνήσει ὅθεν ὅτι δὲν ἀποκρύπτει καὶ ἄλλα ἐπιπλά πλὴν τῶν ὄσων παρουσίασεν, ἐκωδικοποιήθη ὡςδε ἡ ἀπάντησις αὕτη τοῦ εἰρημένου κληρικοῦ καὶ διετάχθη ἡ ἀπόλυσις τοῦ κατόπιν σχετικῆς ἐντολῆς τοῦ ἐξοχωτάτου Βαλῆ πρὸς τὸ ἱεροδικαστικὸν Συμβούλιον, ἐγὼ δὲ τῇ αἰτήσει του κατεχώρισα ταῦτα ὡςδε ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Ζηλκααδὲ τοῦ χιλιοστοῦ ἑκατοστοῦ ἔκτου ἔτους 1106=1694 μ. Χ.

Ὑπογραφή καὶ σφραγὶς τοῦ ἱεροδίκου Χάνδακος Ἐλ Χάτζ Ἀλῆ (1695).

Οἱ Μάρτυρες

Ἀχμέτ Ἀγᾶς υἱὸς Γιουσούφ, Φρούραρχος, Μουσταφᾶ Ἀγᾶς, Σάγ Κόλ¹, Χουσεῖν Ἀγᾶς, Σὸλ Κόλ, Ἐσσεῖτ² Ἀχμέτ Ἀγᾶς Κετχουντᾶς τοῦ ἐξοχωτάτου Βεζῖρου, Μουσταφᾶ Ἀγᾶς Κετχουντᾶς τῶν Καπουδτζήδων³. Ὄσμάν Ἐφένδης, Ἐφένδης τοῦ Διβανίου⁴, Χουσεῖν Ἀγᾶς υἱὸς Ἀβδουλλάχ.

¹ Κόλ, λ. τουρκ. = πτέρυξ στρατοῦ. Σάγ = δεξιός, σὸλ = ἀριστερός. Ὁ Χάνδαξ καταληφθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων διηρέθη εἰς δεξιὰν καὶ ἀριστεράν πτέρυγα μὲ κέντρον τὸν προμαχῶνα τοῦ Μοκενίου. Ἐκατέρω τῶν πτερυγῶν τούτων εἶχε τὸν στρατιωτικὸν ἀρχηγόν της.

² Σεῖτ, λ. ἀραβ. = κύριος, ἀρχηγός, ἀπόγονος τοῦ Μωάμεθ. Ὑπῆρχον πολλοὶ τοιοῦτοι Σεῖται ἐν Χάνδακι ἰσχυρίζομενοι ὅτι ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Μωάμεθ φέροντες τουρμπάνιον πρασίνου χρώματος.

³ Καπουδτζή, λ. τουρκ. = θυρωρός. Κετχουντᾶς τῶν Καπουδτζήδων = ἀρχηγὸς τῶν θυρωρῶν τοῦ Σεραγίου.

⁴ Διβάν, λ. περσ. = ἀνώτατον Συμβούλιον. — Περὶ τοῦ παρὰ ταῖς Διοικήσεσιν ἐν Κρήτῃ Συμβουλίου ἴδε σχετικὰ ἐν σ. 91. Ἐφένδης τοῦ Διβανίου (Διβάν ἐφενδησί) = ὁ ἀρχιγραμματεὺς τοῦ Διβανίου.

Καταγγελία κατὰ τοῦ Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου Νεοφύτου Δρόσα καὶ τοῦ Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Ἀρσανίου Νεοφύτου ἐνώπιον τοῦ Ἱεροδίκου Χάνδακος ὑπὸ Ἰσμαήλ Τσελεπῆ κατὰ τὸ ἔτος 1697. Ἀθώωσις αὐτῶν.

Προσῆλθεν ἐνώπιον τοῦ Ἱεροῦ τούτου Συμβουλίου ὁ Ἰσμαήλ Τσελεπῆς υἱὸς Ὀσμάν Ἀγᾶ, κάτοικος τῆς συνοικίας Χουγκιάρ Τζαμί¹ Χάνδακος, καὶ κατέθεσεν ἐναντίον τοῦ Νεοφύτου υἱοῦ Παπᾶ Τζώρτζη Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου κειμένης ἐν τῇ περιφερεῖα τῆς πόλεως Ρεθύμνης καὶ τοῦ Νεοφύτου υἱοῦ Γερασίμου Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Ἀρσανίου τὰ ἀκόλουθα:

Ζητῶ, ὅπως μοι εἰσπράξητε παρὰ τῶν ὡς εἴρηται κληρικῶν γρόσια ἑπτακόσια, τὰ ὁποῖα χρεωστοῦν οὗτοι εἰς τὸν πατέρα μου Ὀσμάν Ἀγᾶ,

ὅστις ἀπεβίωσε δέκα πέντε ἔτη πρὸ τῆς χρονολογίας τοῦ παρόντος ἐγγράφου.

Ἠρωτήθησαν οἱ εἰρημένοι κληρικοὶ καὶ εἰς ἀπάντησιν εἶπον, ὅτι πράγματι, ὅτε ἔζη ὁ πατὴρ τοῦ ἐνάγοντος Ἰσμαήλ Τσελεπῆ, Ὀσμάν Ἀγᾶς, μᾶς ἐδάνεισε ἑπτακόσια γρόσια, τὰ ὁποῖα καὶ ἐλάθομεν εἰς τὴν κατοχὴν μας. Τρεῖς μῆ-

νας ὁμῶς μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ ὅτε ὁ Ἰσμαήλ Τσελεπῆς ἦτο ἀνήλικος, ἀπεστείλαμεν τὸ ποσὸν τοῦτο εἰς τὸν παριστάμενον ἐν τῷ Συμβουλίῳ τούτῳ νόμιμον κηδεμόνα του Μουσταφᾶ Ἐφένδην, γραμματέα τοῦ Τάγματος τῶν ἐντοπίων Γιαντισάρων, διὰ τοῦ ἀπόντος σήμερον ἐντεῦθεν Μοναχοῦ Ἰωνᾶ, ὅστις καὶ παρέδωκεν ἀνελλιπῶς τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν ἑπτακοσίων γροσίων εἰς τὸν Μουσταφᾶ Ἐφένδην, ὁ ὁποῖος καὶ ἀπεδέχθη ταῦτα ὑπὸ τὴν ἐκτεθεῖσαν ιδιότητά του. Ὅσακις δὲ τὸν ἠρωτήσαμεν, ἐὰν ἔλαθε τὸ ποσὸν τοῦτο, μᾶς ἀπήντησε καταφατικῶς.

¹ Χουγκιάρ Τζαμί = ὁ ἐπὶ ἐνετοκρατίας μεγαλοπρεπῆς ναὸς τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου τῆς ἐν Χάνδακι Μονῆς τῶν Φραγκισκανῶν μετατραπεῖς εἰς Τέμενος ἀμα τῇ ἀλώσει τοῦ Χάνδακος ἐπ' ὀνόματι τοῦ τότε Σουλτάνου Μεχμέτ τοῦ Δ' καὶ ἐπονομασθεῖς «Χουγκιάρ Τζαμί» ἦτοι Αὐτοκρατορικὸν Τέμενος. Ἐπὶ τῆς θέσεως τούτου ἀνηγέρθη ἐπὶ Κρητικῆς Πολιτείας τὸ ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἡρακλείου. Ἐν σ. 193 τοῦ βου τόμου τοῦ Τουρκικοῦ Ἀρχείου Ἡρακλείου εὑρηται ἐγγράφον ἀναφέρον τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1672 γενομένην διακόσμησιν τοῦ Τεμένους τούτου παρὰ τινος Μεχμέτ Ντεντέ ἐκ Βουχάρας.

Ἡρώτησα τὸν εἰρημένον Μουσταφᾶ Ἐφένδην, ἐὰν ἔλαβε τὰ χρήματα ταῦτα, οὗτος ὅμως μοὶ ἠρνήθη. Κατόπιν τούτου ἐζήτησα ἀπὸ τοὺς εἰρημένους Ἡγουμένους νὰ μοὶ πιστοποιήσουν τὰ λεγόμενά των διὰ μαρτύρων, μοὶ παρουσίασαν δὲ οὗτοι τοὺς παρισταμένους ἐν τῷ Συμβουλίῳ τούτῳ εὐθυδίκους Μουσουλμάνους, τὸν Σουλεϊμάν Μπεσέ¹ υἱὸν Ἀθδουλλάχ καὶ τὸν Μουσταφᾶ Μπεσέ υἱὸν Ἀθδουλλάχ κατοίκους ἀμφοτέρους Ρεθύμνης, οἵτινες καὶ κατέθεσαν, ὅτι πράγματι διὰ τοῦ Μοναχοῦ Ἰωνᾶ ἐπέστρεψαν ἐπὶ παρουσίᾳ μας οἱ εἰρημένοι κληρικοὶ τρεῖς μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ὄσμάν Ἀγᾶ τὰ ἐπτακόσια γρόσια εἰς τὸν κηδεμόνα τοῦ ἀνηλίκου τότε Ἰσμαήλ Τσελεπῆ καὶ συμπαραστάμενον σήμερον ἐνταῦθα γραμματέα τῶν ἐντοπίων Γιαννιτσάρων Μουσταφᾶ Ἐφένδην, ὅστις καὶ ἀπεδέχθη τὸ ποσὸν τοῦτο ὑπὸ τὴν ἐκτεθεῖσαν ἰδιότητά του. Ἡμεῖς ἡμεθα μάρτυρες τοῦ περιστατικοῦ τούτου καὶ ταῦτα μαρτυροῦμεν.

Γενομένου ἐλέγχου τοῦ ἀξιοπίστου τῶν μαρτύρων τούτων καὶ ἀποδεχθέντες τὰς μαρτυρίας των ἀπηγορεύσαμεν εἰς τὸν εἰρημένον Ἰσμαήλ Ἀγᾶ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνοχλῇ τοῦ λοιποῦ τοὺς κληρικοὺς τούτους διὰ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν, τῇ αἰτήσῃ των δὲ κατεχωρίσθη ἡ πράξις αὕτη ὄχι εἰκοστῇ ὀγδόῃ τοῦ μηνὸς Ζηλκααδὲ τοῦ χιλιοστοῦ ἑκατοστοῦ ἐνάτου ἔτους (1109 = 1697).

Ὁ Ἱεροδίκης Χάνδακος Ἀθδούλ Καδὶρ²

ΤΟ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Πρῶτον μέλημα τῶν νέων κατακτητῶν τῆς Νήσου ἦτο ὁ ἀναδασμὸς τῆς γῆς καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ φορολογικοῦ αὐτῶν συστήματος.

Τὰ Δημόσια κτήματα ἀπετέλεσαν τὸν κλῆρον τοῦ Ἀνωτάτου Ἀρχοντος τοῦ Κράτους (Βασιλικά κτήματα).

Αἱ εἰς τοὺς κατοίκους ἀνήκουσαι γαῖαι διηρέθησαν εἰς δύο κατηγορίας τιμαρίων, ἦτοι εἰς μεγάλα τιμάρια, ἅτινα ἐδόθησαν εἰς τοὺς κατακτητὰς Πασσᾶδες καὶ Βέηδες καὶ εἰς μικρότερα (μουκατᾶδες) παραχωρηθέντα εἰς Ἀξιωματικούς καὶ ὑποδεεστέρους Ἀγᾶδες ἐπιτετραμμένους τὴν εἰσπραξιν τῶν φόρων.

Τιμάρια ὠρίσθησαν καὶ πρὸς συντήρησιν τῶν Ὄθωμανικῶν Τεμενῶν. Ἐντεῦθεν ἔσχον τὴν ἀρχὴν τὰ βακουφικά (ἀφιερωμένα)

¹ Μπεσέ = ἀρχαία τουρκικὴ λέξις σημαίνουσα τὸν πρεσβύτερον ἀδελφόν. Ἀμφότεροι οἱ δύο οὗτοι μάρτυρες φέρονται ὡς υἱοὶ Ἀθδουλλάχ, ἡ ὁποία προσωνυμία ἐδίδετο εἰς τοὺς ἐξισλαμιζομένους Χριστιανούς. Οὐδαμῶς ἀπίθανον εἰς τοὺς ἐξισλαμιζομένους νὰ ἐδίδετο ἐπιπροσθέτως καὶ ὁ τίτλος οὗτος τοῦ ἀδελφοῦ (Μπεσέ).

² Τουρκ. Ἀρχ. Ἡρακλείου, τ. 34, σ. 39.

ἐν Κρήτῃ χωρία. Διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν τιμαρίων διτηρήθησαν ὡς δουλοπάροικοι οἱ πρόφῃν ἰδιοκτῆται αὐτῶν. Ἐκ τῶν παραγομένων προϊόντων ἐπλήρωνον εἰς τὸ Δημόσιον κατ' ἀρχὰς τὸ 1/5 καὶ μετὰ ταῦτα τὸ 1/7.

Ὁ τιμαριούχος Ἀγῶς εἶχε μεγάλας ὠφελείας, καθότι προέβαινε εἰς ὑπερβάσεις ἐν τῇ εἰσπράξει τῶν φόρων ἀποσπῶν παρὰ τῶν καλλιεργητῶν ὅ,τι τῷ ἦτο δυνατόν.

Διὰ τὴν καταβολὴν τῶν καθορισθέντων φόρων δὲν ἐπῆρκουν τὰ παραγόμενα εἰσοδήματα, τούτου δ' ἔνεκα πρὸς ἀκριβεστέραν ρύθμισιν τῆς φορολογίας ὁ Σουλτάνος Ἀχμέτ Γαζής ὁ Γ' διέταξεν ἐν ἔτει 1116 - 1117 (1705) τὸν τότε Διοικητὴν τῆς Νήσου Νουμῶν Πασσᾶ, ἀνεπιόν τοῦ πορθητοῦ τοῦ Ἡρακλείου Ἀχμέτ Φαζίλ Πασσᾶ, ὅπως προβῆ εἰς νέαν καταγραφὴν τῶν κτημάτων καὶ θάσει ταύτης διακανονισθῶσιν οἱ φόροι, οὕτως, ὥστε νὰ μὴ συμβαίῃ ἀδικία εἰς οὐδένα, οὐδεὶς δὲ νὰ ὑφίσταται τὴν ἐλαχίστην πίεσιν.

«Ἐπηνέχθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ Νουμῶν Πασσᾶ, κατὰ τὰ ὀριζόμενα ὑπὸ τοῦ Σουλτανικοῦ Διατάγματος, αἱ ἐξῆς μεταρρυθμίσεις εἰς τὸ ἰσχύον φορολογικὸν σύστημα. α'). Ἐπεβλήθη φόρος 102 ἀκεραίων ἄσπρων κατ' ἔτος ἐφ' ἐκάστου τζερὶπ ἀμπέλου, κήπου ἢ λαχανοκήπου. β'). Ὁρίσθη φόρος ἐνὸς ἄσπρου κατ' ἔτος δι' ἕκαστον τῶν τῆδε κάκεισε διεσπαρμένων καρποφόρων δένδρων, καταργηθέντος τοῦ φόρου κατ' ἀποκοπήν. γ'). Ὁρίσθη ὡς φόρος τὸ 1/7 τοῦ εἰσοδήματος τῶν ἐλαιοδένδρων καὶ τῆς παραγομένης μετάξης. δ'). Ἀπεφασίσθη νὰ καταμετρῶνται τὰ πρόβατα κατ' ἔτος καὶ νὰ υποβάλλωνται εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ νόμου ὀριζόμενον φόρον ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου ταμείου. ε'). Ἀπεφασίσθη πρὸς τούτοις νὰ εἰσπράττηται ὁ κεφαλικὸς φόρος, ὡς καὶ πρότερον.»

Τὸ τιμαριωτικὸν τοῦτο σύστημα ὑπέστη βαθμηδὸν τροποποιήσεις, ἀφαιρεθέντων τέλος ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τῶν τιμαρίων καὶ μουκατάδων ἀπὸ τῶν κατόχων αὐτῶν, ὠρίσθη δὲ εἰς τινὰς ἐξ αὐτῶν ἑτησίαι χρηματικὴ ἐπιχορήγησις καταβαλλομένη ἐκ τοῦ Δημοσίου Ταμείου. (Ἴδε Ἄνδρ. Ἀνδρουλιδάκη ἢ Κοπάση «Τὸ εἰς Κρήτην εἰσαχθὲν φορολογικὸν σύστημα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως αὐτῆς» καὶ Νικ. Σταυράκη, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 147 καὶ ἐξῆς).

Ἐκ τοῦ νέου εἰδικοῦ Αὐτοκρατορικοῦ κτηματολογίου Κρήτης
Ἐπαρχίας Ῥεθύμνης¹.

Καταγραφή τῆς περιουσίας τοῦ Μοναστηρίου Χριστὸς-Ἀρκάδι ἐν
τῇ περιφερείᾳ τοῦ χωρίου Ἀμνάτου.

630 διάφορα δένδρα

171 ἔργατῶν (ἀμελέ) περιβόλια, ἀμπέλια καὶ μπιστάνια.

3685 ἐλαιόδενδρα.

105 νεοκεντρισμένα διάφορα δένδρα.

57 μορεόδενδρα.

300 ἔργατῶν (ἀμελέ) ἀνοικτὰ χωράφια.

Μοναστήρι Ἅγιος Ἥλιος, Ἐπαρχίας Ῥεθύμνης, χωρίον Ρούστικα.

135 διάφορα δένδρα.

200 ἔργατῶν (ἀμελέ) ἀμπέλια, περιβόλια καὶ μπιστάνια.

740 ἐλαιόδενδρα.

23 μορεόδενδρα καὶ 3 νεοκεντρισμένα δένδρα.

Μοναστήρι Ἅγιος Γεώργιος Ἀρσάνι, Ἐπαρχία Ῥεθύμνης, χωρίον
Μπαγκαλοχώρι.

650 διάφορα δένδρα.

85 ἔργατῶν (ἀμελέ) περιβόλια, ἀμπέλια καὶ μπιστάνια.

2214 ἐλαιόδενδρα.

59 νεοκεντρισμένα διάφορα δένδρα.

25 μορεόδενδρα.

Συμφώνως τῇ ἀνωτέρω νέᾳ καταγραφῇ ἐκ τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ κτη-
ματολογίου ἀπὸ τὰ ἐκτὸς τῆς πόλεως εὐρισκόμενα ἀμπέλια, περιβόλια,
μπιστάνια θὰ πέρνετε ἅπαξ τοῦ ἔτους 102 Ἄσπρα
(Ἄκτσέ)² δι' ἕκαστον ντονοῦμ³ καὶ ἀπὸ τὸ εἰσό-
δημα τῶν ὀπωροφόρων δένδρων τὸ 1/7 (Μπεντέλ-
Σέμπαα) ἅπαξ τοῦ ἔτους ἀπὸ τοὺς φουκαράδες⁴ τῶν
Μοναστηριῶν. Ἀπὸ δὲ τοὺς κατοίκους τῶν χωρίων
ἀπὸ τὰ δημητριακὰ (χουμπουμπάτ) τῶν καλλιεργου-
μένων ἀγρῶν μόνον τὸ 1/7 καὶ νὰ μὴ ζητήτε τίποτε ἄλλο.

Ἄσπρα.

Εἶναι Σουλτανικὴ Διαταγή.

6 τοῦ Ρετζέπ 1135 = 1722.

¹ Τουρκ. Ἀρχεῖον Ῥεθύμνης.

² Ἄκτσέ, λ. τουρκ. = ἄσπρον, ἀρχαῖον τουρκικὸν νόμισμα ἀποτελοῦν τὸ τρίτον τοῦ «παρά».

³ Ντονοῦμ, λ. τουρκ. = μέτρον ἐπιφανείας χιλίων ἑξακοσίων τ. πήχεων. Ἐπίσης μέτρον ἐπιφανείας ἦτο καὶ τὸ τζερίπ, ἦτοι 60×60 πήχεων.

⁴ Φουκαρά, πληθ. τοῦ φακήρ, λ. ἀραβ. = πτωχοί, πένητες, ἐπαῖται. Οἱ διαβιοῦντες ἐν τῇ Ὄθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ φόρου ὑποτελεῖς Χριστιανοὶ μνημονεῦνται ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἐν φερμανίσις: «φουκαρά ραγιαλαρίμ» ἦτοι «οἱ πτωχοὶ μου ραγιαῖδες».

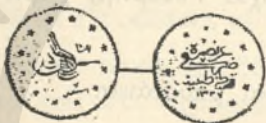
Διαταγή τοῦ Μεγάλου Βεζίρου τοῦ Χάνδακος Ἵψηλοτάτου Ἵμπραχῆμ Πασσᾶ.

Ἐνάρετε Ἱεροδίκη Ρεθύμνης.

Παρά τὸ ἐκδοθὲν προηγουμένως Ἵψηλὸν Φερμάνιον, τὸ ὁποῖον εἶναι κατακεχωρισμένον εἰς τὸν οἰκεῖον Ἱεροδικαστικὸν Κώδικα, ζητοῦν καὶ εἰσπράττουν ἐκτὸς τοῦ νομίμου φόρου καὶ πρόσθετον φόρον ὑπὸ διαφόρων προφάσεις. Ἀπὸ τοῦδε ὅμως νὰ μὴ ἐπιτρέπῃς νὰ γίνωνται τοιαῦτα ἀδικήματα εἰς βάρος τῶν πτωχῶν ραγιάδων¹ καί, ἐὰν ἀποδειχθῇ, ὅτι ἔλαβε χώραν μία τοιαύτη παράβασις, νὰ ἀποστείλῃς τοὺς παραβάτας μὲ εἰδικὸν κλητῆρα εἰς τὸ Συμβούλιον τοῦ Χάνδακος.

Ἐνδοξότατε καὶ φιλεύσπλαγχνε Σουλτάνέ μας ὑγίαινε.

Τὰ Μοναστήρια τὰ εὑρισκόμενα ἐν τῇ περιφερείᾳ Ρεθύμνης «Χριστὸς - Ἀρκάδι», «Ἅγιος Γεώργιος Ἀρσάνι» καὶ «Ἅγιος Ἡλίας Ρούστικα» ἀπὸ κοινοῦ ὑποβάλλουν ἀναφορὰν καὶ ἀναφέρουν, ὅτι ὁ εἰσπράκτωρ τοῦ φόρου τῶν περιουσιῶν (Μαλικιανέ - Ἄγασι)² τῶν εἰρημένων Μοναστηρίων Χατζῆ Μουσταφᾶς ἐζήτησε καὶ ἔλαθεν ἀπὸ ἑκάστου Μοναστηρίου 3025 ριάλια³ καὶ ζητεῖ ἐπὶ πλέον 700 ριάλια ἀπὸ τὸν Ἰγούμενον ἑκάστου Μοναστηρίου.

Ριάλιον ἢ γρόσιον.

Ἐπειδὴ οἱ Ἰγούμενοι ἠρνήθησαν νὰ πληρώσουν τὰ ἐπὶ πλέον ζητηθέντα 700 ριάλια, προῦκάλεσαν Σουλτανικὸν Φερμάνιον πρὸ δύο ἐτῶν, διὰ τοῦ ὁποίου ἐχαρίσθησαν τὰ 700 ριάλια. Τώρα ἐκεῖνος πάλιν ζητεῖ νὰ εἰσπράξῃ ἀδίκως τὰ 700 ριάλια, χωρὶς νὰ σεβασθῇ τὸ Ἵψηλὸν Φερμάνιον. Ἰκετεύομεν, ὅπως ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ εἰς χεῖράς μας Ἵψηλὸν Φερμάνιον, νὰ διαταχθῇ ὁ Οἰκονομικὸς ὑπάλληλος τοῦ νέου Αὐτοκρατορικοῦ κτηματολογίου (Τεφτέρ - Τζεντίτ - Χακανί) νὰ εἰσπράττῃ μόνον τὸν νόμιμον φόρον καὶ νὰ μὴ ζητῇ ἀπὸ ἡμᾶς τὰ ἐπὶ πλέον 700 ριάλια, διότι ἡ εἰσπραξις αὐτῶν γίνεται ἀφορμὴ νὰ χειροτερεύῃ ἡ οἰκονομικὴ μας κατάστασις καὶ πρὸς τοῦτο ἰκετεύομεν νὰ ἐκδοθῇ Ἵψηλὸν Φερμάνιον.

Οἱ καλόγηροι δοῦλοί σας τῶν ἀνωτέρω Μοναστηρίων
Τῷ 1135 = 1720.

¹ Ραγιά, λ. ἀραβ. = ποίμνια, μφ. σημαίνει τοὺς ὑπηκόους μὴ μουσουλμάνους φόρου ὑποτελεῖς.

² Μαλικιανέ, λ. περσ. = γαῖα ἀνήκουσα εἰς τὸ Κράτος καὶ πωλούμενα διὰ πλειοδοσίας εἰς τινὰ ὡς τελεία ἰδιοκτησία αὐτοῦ ἐπὶ καταβολῇ ἐφ' ἀπαξ ὠρισμένου ποσοῦ καὶ ἐτήσιας δόσεως κατ' ἀποκοπὴν. (Ἴδε καὶ Γενναδίου Μ. Ἀραμπιτζόγλου, Μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως, Φωτίειος Βιβλιοθήκη, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1933, τ. I. σ. 228).

³ Ριγιάλ, λ. ἰσπαν. = νόμισμα ἰσπανικὸν ἀξίας 4 ἢ 5 φράγκων. Ἐν Κρήτῃ μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς Τουρκοκρατίας ἐκαλεῖτο ριάλιον ἢ τουρκ. νομισματικὴ μονὰς γρόσιον (= 40 παράδες).

Αυτοκρατορικὸν Φερμάνιον ἀπαγορεύον τὰς ἐπεμβάσεις καὶ τὸν αὐθαίρετον χρηματισμὸν τῶν «Μαλικιανῶν - ἀγασίδων» ἐκ τῶν Ἱερῶν Μονῶν Ἀρκαδίου, Ἀρσανίου καὶ Ρουστίκων.

Πρὸς τοὺς ἔλλογιμωτάτους Ἱεροδίκας, τὰ σεμνώματα καὶ τὰς πηγὰς τῆς σοφίας καὶ τοῦ θείου λόγου, πρὸς τοὺς Ἱεροδίκας τῶν Ἐπαρχιῶν Κρήτης καὶ τοὺς Νατῆπιδες¹ αὐτῶν. Αὐξηθεὶ τὸ κλέος καὶ ἡ σοφία ὑμῶν.

Γενέσθω ὑμῖν γνωστὸν διὰ τοῦ παρόντος, ὅτι ὁ Πατριάρχης τῶν Ρωμαίων Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ μου ἐδρεύουσα Σύνοδος τῶν Μητροπολιτῶν δι' ἐσφραγισμένης ἀναφορᾶς του πρὸς τὸ Αὐτοκρατορικὸν μου Διβάνιον, μοὶ γνωστοποιεῖ, ὅτι, καίτοι οἱ Ἱγούμενοι τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Μητροπολίτου Κρήτης Ζαχαρίου² καὶ κειμένων ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Σαντζακίου³ Ρεθύμνης Μονῶν: Ἀρκαδίου, Ἀρσανίου καὶ Ρουστίκων ἀπὸ παλαιοτάτων ἐτῶν καταβάλλουν ἀνελλιπῶς ἅπαξ τοῦ ἔτους τὸν φόρον τῆς δεκάτης εἰς τὸ ἔβδομον ἐπὶ τῶν προϊόντων τῶν παραγομένων ἐκ τῶν ἀφιερωθέντων ταῖς Μοναῖς ταύταις κτημάτων, ἤτοι ἀμπέλων, ἐλαιοδένδρων καὶ λοιπῶν καὶ δὲν ὄκνησάν ποτε πρὸς τοῦτο οἱ ἐκάστοτε ἐντεταλμένοι Ἱγούμενοι, ἐν τούτοις ἐσχάτως οἱ Μαλικιανῶν - Ἀγασίδες καὶ οἱ κατ' ἀποκοπὴν ἀγορασταὶ τῶν δημοσιῶν φόρων μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν ἅπαξ τοῦ ἔτους εἰσπραξίν τοῦ φόρου τῆς δεκάτης εἰς τὸ ἔβδομον ἀπήτησαν καὶ εἰσέπραξαν παρὰ τῶν Ἱγουμενῶν τῶν Μονῶν τούτων πλείονας τῶν κεκανονισμένων φόρους, καταγγείλαντες καὶ καταπίεσαντες τοὺς δυστυχεῖς Μοναχοὺς τῶν Μονῶν τούτων. Πλὴν τούτου οἱ ἴδιοι Μαλικιανῶν - Ἀγασίδες καὶ οἱ διὰ πλειοδοσίας ἀγορασταὶ τῶν φόρων, παρὰ τὰς διατάξεις τοῦ Ἱεροῦ Νόμου καὶ τὰ ἔκπαλαι κεκανονισμένα, ἀδίκως καὶ βιαίως εἰσπράττουν παρὰ τῶν ἐκάστοτε νεοδιοριζομένων Ἱγουμενῶν ἑκατὸν πενήκοντα καὶ διακόσια γρόσια, λέγοντες αὐτοῖς, ὅτι «ἔγινες Ἱγούμενος», ἐπὶ πλέον δὲ ἀπαίτου, ὅπως δι' αὐτῶν διεξάγωνται οἱ ἐτήσιοι λογαριασμοὶ τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῶν Μονῶν τούτων, πρᾶγμα ὅπερ ἀντίκειται οὐχὶ μόνον πρὸς τοὺς ἀνέκαθεν ὑφισταμένους κανονισμοὺς τῶν Μονῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Βερατίου τοῦ χορηγηθέντος τῷ

¹ Νατῆπ, λ. ἀραβ. σημαίνουσα τὸν τοποτηρητὴν, τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ Καδῆ (Ἱεροδίκου) κλπ. Οἱ ἀντιπρόσωποι οὗτοι τῶν Ἱεροδικῶν ἐν Κρήτῃ περιώδευον κατ' ἀρχὰς τὰς Ἐπαρχίας καὶ διεκανόνιζον τὰς ὑποθέσεις τῶν κατοίκων συμφώνως τῷ Ἱερῷ Νόμῳ. Βραδύτερον ὠρίσθη δι' ἕκαστον αὐτῶν μόνιμος ἔδρα ἐν χωρίον κατ' Ἐπαρχίαν (Τουρκ. Ἀρχ. Ἡρακλ., τ. 4 σ. 3 καὶ τ. 5 σ. 183).

² Πρόκειται περὶ τοῦ Ζαχαρίου Μαριδάκη διατελέσαντος Μητροπολίτου Κρήτης ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1769 μέχρι τοῦ Μαΐου τοῦ 1786.

³ Σαντζάκ = λέξις τουρκικὴ σημαίνουσα σημαίαν. Οὕτως ἐκαλοῦντο αἱ ὑποδιαιρέσεις τῶν Νομαρχιῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας.

εἰρημένῳ Μητροπολίτῃ Ζαχαρίᾳ, συμφώνως τῷ ὁποίῳ μόνον οὗτος κέκτηται τὸ δικαίωμα τῆς ἐξελέγξεως τῶν ἐτησίων λογαριασμῶν, τῆς παύσεως τῶν Ἑγουμένων καὶ τοῦ διορισμοῦ νέων τοιούτων ἐν περιπτώσει θανάτου.

Πρὸς τούτοις μοὶ γίνεται γνωστὸν διὰ τῆς ἀναφορᾶς ταύτης τοῦ Πατριάρχου, ὅτι λόγῳ τῆς ἐπιμονῆς τῶν Μαλικιανῶν - Ἀγασίδων ἐπὶ τῶν ὑπερβασίων τούτων καὶ τῆς ἀντιδράσεως τῶν Ἑγουμένων νὰ μὴ συμμορφωθοῦν πρὸς ταύτας, διεταράχθη ἡ ἔκτοτε ὀφισταμένη ἐν ταῖς Μοναῖς ταύταις τάξις καὶ ὅτι αἱ ἐπεμβάσεις αὗται ἐζημίωσαν καὶ ἔθλαψαν τοὺς Μοναχοὺς καὶ τοὺς Ἑγουμένους τῶν ἐν λόγῳ Μονῶν. Αἰτεῖται ὅθεν ὁ Πατριάρχης, ὅπως συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Βερατίου καὶ πρὸς τὰ ἔκπαλαι κεκανονισμένα, μετὰ τὴν εἰσπραξίν τοῦ φόρου τῆς δεκάτης εἰς τὸ ἔβδομον, νὰ μὴ ἀπαιτοῦν οἱ Μαλικιανῶν - Ἀγασίδες περισσοτέρους τῶν κεκανονισμένων φόρους ἐκ τῶν παραγομένων προϊόντων τῶν Μονῶν τούτων, νὰ μὴ καταπιέζουν καὶ ὑποβάλλουν τοὺς νεοδιοριζομένους ἐκ μέρους τοῦ Μητροπολίτου Ἑγουμένους εἰς περιττὰ καὶ ἄδικα πρόστιμα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι «ἔγινες νεωστὶ Ἑγούμενος» καὶ νὰ μὴ ἐπεμβαίνουν ἄλλοι εἰς τὰ ἔργα τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Μητροπολίτου, ὅταν θέλῃ οὗτος νὰ ἐξελέγῃ τοὺς λογαριασμοὺς ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῶν Μονῶν τούτων, οὔτε καὶ ὅταν πρόκειται νὰ διορίσῃ οὗτος νέον Ἑγούμενον εἰς τὴν θέσιν ἀποθανόντος ἢ παυθέντος τοιούτου.

Τῇ αἰτήσῃ δὲ τοῦ Πατριάρχου, ὅπως ἐκδοθῇ ἐκ μέρους Μου Ἱερὰ Διαταγὴ διακανονίζουσα πάντα ταῦτα, ἐξητάσθησαν τὰ ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ μου ἀρχιεπισκοπικῷ φυλασσόμενα βιβλία τῶν Ἐπισκόπων καὶ ἐκ τῆς ἐρεύνης τούτων διεπιστώθη, ὅτι ἡ Μητρόπολις τῆς Νήσου Κρήτης καὶ τῶν παραρτημάτων αὐτῆς ὑπάγεται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πατριάρχου τῶν Ῥωμαίων Κωνσταντινουπόλεως, τὰ δὲ καθήκοντα τοῦ Μητροπολίτου Κρήτης ἔχουσιν ἀνατεθῆ εἰς τὸν κληρικὸν Ζαχαρίαν.

Κατὰ συνέπειαν, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐν ταῖς διατάξεσι τοῦ κατακεχωρισμένου ἐν τῷ οἰκίῳ τόμῳ Βερατίου του, προκειμένου κατόπιν ἱεροδικαστικῆς ἀδείας νὰ τεθῇ ὑπὸ κράτησιν Ἐπίσκοπός τις, εἴτε Ἱερεὺς, εἴτε Ἑγούμενος, εἴτε Μοναχός, εἰς τὴν κράτησιν ταύτην νὰ προβαίη ὁ εἰρημένος Μητροπολίτης, ὅστις εἶναι καὶ γενικὸς ἀντιπρόσωπος τῶν Μονῶν ἔχων τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιθεωρῇ τὰς προσόδους καὶ τὰ προϊόντα τῶν Μονῶν, εἴτε πολλὰ εἶναι ταῦτα εἴτε ὀλίγα, νὰ ἐλέγῃ τοὺς λογαριασμοὺς τῶν Ἑγουμένων, νὰ μὴ ἐπεμβαίη δὲ οὐδεὶς τρίτος ἐξωθεν, προκειμένου νὰ παύῃ ἢ διορίζῃ οὗτος ἄλλους εἰς τὴν θέσιν των.

Νῦν ἐπὶ τῷ τέλει, ὅπως ἐνεργῆτε συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις ταύτας, ἐξεδόθη τὸ παρὸν Μου Αὐτοκρατορικὸν Φερμάνιον καὶ ἐντέλλομαι, ἅμα τῇ λήψει τῆς παρούσης Μου Ἱερᾶς Διαταγῆς καὶ καθ' ὃν νόμιμον τρόπον ἀναφέρεται καὶ ἐν ταῖς διατάξεσι τοῦ κατακεχωρισμένου ἐν τῷ Αὐτοκρατορικῷ Μου Ἀρχιεπισκοπικῷ Βερατίου τοῦ εἰρημένου Μη-

τροπολίτου, νά ἐνεργήτε συμφώνως πρὸς τὰ κεκανονισμένα καὶ μὴ ἐπιτρέψητε τὴν ἐκ μέρους τῶν Μουλτεζιμιδῶν¹ ἢ παρ' ἄλλου τινὸς τρίτου, ἐξάσκησιν βίας ἢ ἐνοχλήσεώς τινος. Οὕτω γινώσκετε καὶ εἰς τὸ ἱερόν Μου σύμβολον πιστεύετε.

Τῇ πρώτῃ Τζεμαζιέλ - ἀχὶρ τοῦ ἔτους 1190 (=1776).

Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως².

Ἡ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Διορισμὸς καὶ ἐγκαθίδρυσις τοῦ Ἑγουμένου Μεθοδίου. —
Ἐκδοσις ὑπὲρ αὐτοῦ Σουλτανικοῦ Φερμανίου τῇ αἰτήσει τοῦ
Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Γ'.

Φερμάνιον³

Μουσίρη⁴ μου περινούστατε, ὁ ἔχων τὸ δικαίωμα τοῦ δεσμεῖν καὶ λυεῖν καὶ νομοθετεῖν, ὅστις εἶσαι μεταξύ τῶν ἐκλεκτῶν μου, ὁ Θεὸς νά σέ φυλάττῃ εἰς τὴν δόξαν σου καὶ νά εὐλογῇ τὰ ἔργα σου, Διοικητὰ Ρεθύμνης Βεζίρη μου Ἐσσάτ Πασσά καὶ σοφολογιώτατε Ἱεροδίκη Ρεθύμνης, νά γνωρίζητε ἅμα τῇ λήψει τοῦ παρόντος Φερμανίου, ὅτι ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης τῶν Ρωμαίων Ἱερεμίας⁵ ὑπέβαλεν εἰς τὴν Ὑψηλὴν μου Πύλην ἀναφοράν, διὰ τῆς ὁποίας λέγει τὰ ἑξῆς: «Εἰς τὴν Νῆσον Κρήτην, εἰς τὴν Ἐπαρχίαν Ρεθύμνης τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριαρχείου μου, εἰς τὸ Μοναστήρι τὸ λεγόμενον «Χριστὸς - Ἀρκάδι» συνεπιεῖα τοῦ θανάτου τοῦ Ἑγουμένου Νεοφύτου⁶ διωρίσθη ὁ συγγενὴς αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν καλογητῶν τοῦ Μοναστηρίου Μ ε θ ὀ δ ι ο ς, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀντιπρόσωπός του. Ὁ διορισμὸς καὶ ἡ ἐγκαθίδρυσις τοῦ Ἑγουμένου τούτου Μεθοδίου μοὶ ἐγνωστοποιήθησαν. Παρεκλήθην νά μεσολαβήσω νά ἐκδοθῇ Ὑψηλὸν Φερμάνιον, ὅπως εἰς τὰς πράξεις τοῦ Ἑγουμένου τούτου Μεθοδίου, γενομένας καὶ γενησομένας, τὰς ἀφορώσας εἰς τὰς κληρονομικὰς υποθέσεις τῶν καλογητῶν, εἰς παύσεις ἢ διορισμοὺς μῆτε Μητροπολίτης,

Ἐκ τῆς ἔδρας τῆς περιφρουρητοῦ Κωνσταντινουπόλεως.

¹ Μουλτεζίμ, λ. ἀραβ. σημαίνουσα τὸν δεκατιστὴν ἦτοι τὸν δυνάμει πλειοδοσίας ἀποτινόντα τῷ κυβερνητικῷ ταμεῖῳ τὸ ἀντίτιμον τῆς δεκάτης τόπου τινὸς καὶ εἶτα δι' ἴδιον λογαριασμὸν εἰσπράττοντα αὐτό.

² Τουρκ. Ἄρχ. Ἡρακλείου τ. 12, σ. 370.

³ Φερμάν, λ. περσ. = διαταγή, Διάταγμα. Φερμάν-ι-αλί = Διάταγμα ὕψηλόν ἦτοι Σουλτανικόν, κοινῶς Φερμάνιον. — Τὸ Φερμάνιον τοῦτο ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Ἀχμέτ τοῦ Γ', υἱοῦ Μεχμέτ Δ' καὶ τῆς ἐκ Ρεθύμνης Σουλτάνας Ρεμπιᾶ Γκιουλ Νούς (= ἑαρινὸν ροδόσταγμα). — Ἀνάγνωθι περὶ αὐτῆς πλείονα ἐν τῇ ἑφημερίδι «Ἐλεύθερον Βῆμα», ἀριθ. 5671 καὶ 5674.

⁴ Μουσίρης, (Μουσίρ), λ. ἀραβ. = στρατάρχης, ἦτοι ὁ ἔχων τὸν ἀνώτατον στρατιωτικὸν βαθμὸν ἀντιστοιχοῦντα τῷ ἀνωτάτῳ πολιτικῷ βαθμῷ τοῦ Βεζίρου.

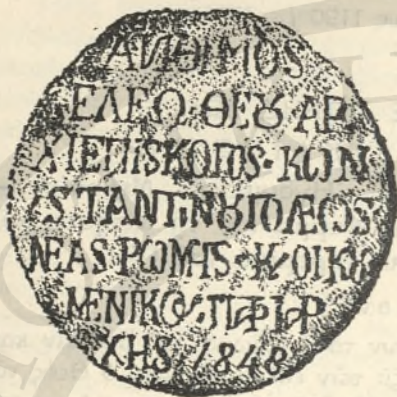
⁵ Ἱερεμίας ὁ Γ'.

⁶ Νεόφυτος Δρόσας ἢ Δροσάκης.

μήτε Ἐπίσκοποι, μήτε ἄλλοι ἀξιωματοῦχοι τῆς περιφερείας ἢ ἄλλη τις Ἀρχή, νά ἔχωσι δικαίωμα νά ἐπεμβαινῶσι συμφώνως πρὸς τὸ παλαιόθεν ἰσχύον Σιγίλλιον».

Συμφώνως πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἀναφορὰν ἐκδίδω τὸ παρὸν ὑψηλόν μου Φερμάνιον καὶ διατάσσω ἅμα τῇ λήψει του σεῖς, οἱ ὅποιοι εἰσθε Βεζίρης εἰς τὸ Ρέθυμνον καὶ Ἱεροδίκης εἰς τὸ Ρέθυμνον, νά ἐφαρμόζητε τοῦτο, ἦτοι εἰς τὰς πράξεις τοῦ εἰρημένου Ἱγουμενοῦ Μεθοδίου μήτε εἰς τὰς κληρονομικὰς ὑποθέσεις τῶν θανόντων καλογήρων, μήτε εἰς τὰς παύσεις καὶ διορισμούς καὶ εἰς οἰανδήποτε ἄλλην ὑπόθεσιν τοῦ Μοναστηρίου νά ἐπιτρέψητε νά ἀναμιγνύωνται, μήτε Μητροπολίτης, μήτε Ἐπίσκοποι, μήτε ἄλλοι ἀξιωματοῦχοι, μήτε οἰαδήποτε ἄλλη Ἀρχή. Τὴν ὑψηλὴν μου ταῦτην διαταγὴν νά ἐφαρμόζητε μετ' ἀκριθείας.

Μολυβδόβουλλον σιγίλλιον περὶ Ἀρκαδίου.

Μολυβδόβουλλον σιγίλλιον περὶ Ἀρκαδίου.

Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰ μέσα Ρετζέπ τοῦ 1130 = 1717.

Διαταγὴ τοῦ Διοικητοῦ Ῥεθύμνης Ἐσσατ Πασσᾶ πρὸς τὸν Ἱεροδίκην Ῥεθύμνης.

Νά ἐξετάσης μετὰ προσοχῆς τοὺς καλογήρους τοῦ Μοναστηρίου καὶ τοὺς λαϊκοὺς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀληθείας νά ἐκδώσης ἀπόφασιν.

6 Χαζιράν 1134 = 1721.

Ἡ περὶ τοῦ Ἱγουμενοῦ Μεθοδίου ἀπόφασις τοῦ Ἱεροδίκου Ρεθύμνης.

Οἱ ἐκ τῶν καλογήρων τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου τῆς Ἐπαρχίας Ρεθύμνης πατὴρ Γεράσιμος, υἱὸς τοῦ Παπᾶ Γιάννη, καὶ ἄλλος Γεράσιμος, υἱὸς τοῦ Ἀνδρέα, Νεόφυτος τοῦ Γιώργη, Νεόφυτος τοῦ Μανόλη, Γεράσιμος τοῦ Παπᾶ Γιάννη, Παπποῦ¹ Κοσμᾶς, υἱὸς τοῦ Παπᾶ Κοσμᾶ, Παπποῦ Ματθαῖος, υἱὸς τοῦ Παπᾶ Μανόλη, Παπποῦ Ἰωσήφ, υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου, Παπποῦ Φιλάρετος, υἱὸς τοῦ Τζώρτζη, Παπποῦ Ματθαῖος, υἱὸς τοῦ Σάββα καὶ Παρθένιος τοῦ Σάββα, Παπποῦ Γεράσιμος τοῦ Μιχαηλῆ, Παπποῦ Γιακουμῆς, υἱὸς τοῦ Παπᾶ Ἀνδρουλῆ, καὶ Παπᾶ Μιχαηλῆς τοῦ Νικολάκη, Παπποῦ Μητροφάνης τοῦ Γιώργη, Κοσμᾶς τοῦ Γιάννη, Οἰκονόμος Νεόφυτος τοῦ

¹ Παπποῦς, καλεῖται καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ ὁ ἔχων κουράν Μοναχοῦ καὶ μὴ ὦν Ἱερωμένος. Οἱ ἄπλοῖ Μοναχοὶ καλοῦνται καὶ «ξεροκαλόγεροι».

Μιχαήλ, Οικονόμος Βησσαρίων του Μαθιού, Οικονόμος Παχούμιος του Νικολή και άλλος Γεράσιμος του Μανόλη, Νικόδημος του Γιώργη, Ίωάσαφ του Γιώργη, Ίεζεκιήλ του Φραγκιού, Γρηγόριος του Τζαννή, Κοσμάς του Τζαννή και Άνδρέας και Μαθιός, υιοί του Άνδρέα, Μαθιός του Μαρή, Άντώνης του Δράκου, Ίορδάνης, υίδος του Άντώνη, Μαθιός του Άνδρέα, Μακάριος Μπαλτζής¹, Μητροφάνης του Κισσάνδρου και λοιποί, ό Επίσκοπος τής Έπαρχίας Δανιήλ Στεφάνου και έκ τών λαϊκών Παπα Γιάννης του Μανόλη, Γιάννης του Γιακουμή, Άλέξανδρος του Μανόλη, Τζώρτζης του Βενιαμίν, Μάρκος του Γιακουμή, Άθανάσιος του Νικολή, Μανόλης του Τζώρτζη, Τζαννάκης και Νικολάκης, υιοί του Τζαννή, Μαθιός του Τζώρτζη, Μάρκος του Άνδρέα, Μαθιός του Άλεξάνδρου, Θοδωρής και Γιώργης, υιοί του Κωνσταντή, Μανολίτης του Παπα Γιώργη, Γιάννης και Μιχάλης του Παπα Γιάννη, Μάρκος του Γιάννη, Γιάννης του Μαθιού, Τζαννής του Γιάννη, Γιακουμάκης του Γιάννη, Γιωργάκης του Γιάννη, Βασίλης του Γιάννη, και λοιποί, οί έκ τών κατοίκων τών χωρίων τής περιφέρειας του άνω άναφερομένου Μοναστηρίου, του χωρίου Περιβόλια Γιάννης του Νικολό, Γιώργης του Σταυρή, οί έκ του χωρίου Γιαννούδη Γιώργης του Μανόλη, Μάρκος του Γιάννη, Νικολός του Γιώργη, Κωνσταντής του Παπα Γιάννη, Γιώργης του Νικολό, Δασκαλόγερος του Παπα Γιάννη, Φραγκιάς του Γιάννη, οί έκ του χωρίου Χαμαλεύρι Γιαννάκος του Γιακουμή, Γιωργιλιάς Χαροκόπος, Άνδρέας Μπογιατζής, οί έκ του χωρίου Μπαγκαλοχώρι Παπα Μιχαήλ του Παπα Τζαννή, Νικολός Παπαδάκης, οί έκ του χωρίου Χρωμοναστήρι Παπα Γιάννης του Άνδρουλή, Παπα Άνδρουλής του Κωνσταντή, Μανόλης του Άνδρουλή, οί έκ του χωρίου Μέσα Μύλος Γιάννης Κούρταρης, Κωνσταντής του Γιάννη, οί έκ τών ραγιάδων του χωρίου Ρουσοσπίτι Μανόλης Άπανωθγάλης, Κωνσταντής Καλλονάς, Γιώργης Μαργιόλης, οί έκ του χωρίου Άτσιποπούλου Πρεβοτζώρτζης και ό Παπα Τζαννής, ό Μαστρομιχαήλ, Μάρκος Άθατζάκης, Μιχαήλ Άθατζάκης, Μάρκος Μπερναρδάκης, οί έκ του χωρίου Πρινέ Παπα Πέτρος του Νικολού Τουρλισκάκη, οί έκ του χωρίου Πίκρι Μάρκος Τζενάκης, Άντώνης Τζενάκης, Θωμάς του Παπα Μανόλη, οί έκ του χωρίου Κυριάννας Άντωνάκης του Γιώργη, Μανόλης του Γιακουμή, Παπα Τζώρτζης και Παπα Γιακουμής και άλλος Γιακουμής, Κάσσαλος και λοιποί γνωστοί ραγιάδες, όλοι οί άνωτέρω άναφερόμενοι άπό κοινού έβεθαίωσαν και έδήλωσαν ένώπιον του Ίεροδικείου τά έπόμενα: Είς τό Μοναστήρι Άρκάδι πρό πενήκοντα έτών περίπου ήτο Ήγούμενος και κυρίαρχος ό Νεόφυτος, ό όποιος όταν εύρίσκετο έν τή ζωή λόγω σωματικής άδυναμίας δέν ήδύνατο νά διαχειρίζεται τά άφιερώματα και νά έκτελή τας λοιπάς ύπηρεσίας και νά έξυπηρετή τους πτωχούς διαβάτας και ήτο ένδεχομένη ή καταστροφή και ή έρήμωσις τών άφιερωμάτων. Συνεπεία τούτου ό ίδιος ό Ήγούμενος άνέθηκε με την θέλησίν του τας

¹ Μ π ά λ, λ. τουρκ. = μέλι, μ π α λ τ ζ ή = μελισσοκόμος, πωλητής μέλιτος.

ὕπηρεσίας τῆς Μονῆς εἰς τὸν υἱὸν τῆς ἀδελφῆς του Μεθόδιον, τὸν ὁποῖον ἀπὸ μικρὸν εἶχε ἀναθρέψει, τοῦ εἶχε δώσει ἀδελφίαν νὰ διαβάξῃ καὶ τὸν εἶχε ἐκγυμνάσει ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ. Κατὰ τὴν ἀπουσίαν του ἀπέθανεν ὁ Ἰγούμενος Νεόφυτος, ἐπιστρέψας δὲ ὁ Μεθόδιος διωρίσθη καὶ ἐγκαθιδρύθη εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἰγουμενοῦ μετὰ τὴν συγκατάθεσιν ὄλων ἡμῶν τῶν καλογήρων καὶ παρεδώκαμεν εἰς αὐτὸν ἅπαντα τὰ ἀφιερῶματα καὶ τὰς ὑπηρεσίας τῆς Μονῆς. Οὗτος ἀπεδέχθη τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην. Ὁ εἰρημένος Ἰγούμενος εἶναι ἰκανώτατος καὶ διαχειρίζεται τὰ ἀφιερῶματα καλῶς καὶ ἐκτελεῖ τὰς λοιπὰς ὑπηρεσίας τοῦ Μοναστηρίου καὶ ἐξυπηρετεῖ τοὺς πτωχοὺς διαθάτας καὶ λοιπούς, εἴμεθα δὲ καὶ ἡμεῖς εὐχαριστήμενοι ἐκ τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς του καὶ ἀφωσιωμένοι εἰς

Δίγροσον.

αὐτὸν καὶ ἐνῶ εἴμεθα εὐχαριστήμενοι τοιουτοτρόπως, ἐπληροφορήθημεν, ὅτι κακόβουλοι τινες ἐκ πάθους ἐσυκοφάντησαν καὶ ψευδῶς κατηγορήσαν τὸν Ἰγούμενον Μεθόδιον εἰς τὴν προϊσταμένην του Ἀρχὴν καὶ παρέστησαν αὐτὸν ὡς κακῆς διαγωγῆς. Ζητοῦμεν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ παλαιὸν ὑψηλὸν Φερμάνιον τὸ ἐκδοθὲν κατὰ τὸ ἔτος 1130 κατὰ τὸν μῆνα Ρετζέπ καὶ νὰ δοθῇ εἰς τὸν Ἰγούμενον Μεθόδιον ἔγγραφον (Χοτζέτ) ἐκ μέρους τοῦ Ἱεροδικείου, ὅπως εἰς τὰ ἀφιερῶματα (Βακούφια) καὶ ἐν γένει εἰς ὅλας τὰς ἐργασίας τοῦ Μοναστηρίου καὶ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν Καλογήρων μὴ γίνηται παρ' οὐδενὸς ἐπέμβασις.

Ἐγὼ ὁ Ἱεροδικὴς μελετήσας τὸ ἄνω μνημονεῦμενον Φερμάνιον τὸ ἐκδοθὲν κατὰ τὸν μῆνα Ρετζέπ τοῦ ἔτους 1130 ἐθεβαιώθην, ὅτι τὰ ἐν τῇ ἀναφορᾷ ἀναφερόμενα εἶναι ἀληθῆ καὶ στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ Φερμανίου ἐκδίδω τὴν παροῦσαν ἀπόφασίν μου καὶ παραδίδω αὐτὴν εἰς τὰς χεῖράς του (τοῦ Ἰγουμενοῦ) καὶ καταχωρίζεται ἐνταῦθα.

15 Τζεμαζιέλ - ἀχὶρ τοῦ 1134 = 1721.

Οἱ Μάρτυρες

Ὁ ἐκ τῶν Οὐλεμᾶ¹ Σιεχ Μουσταφᾶ Ἐφένδης, Ἰσμαήλ Ἀγᾶς τοῦ Μουσταφᾶ, Χατζῆ Μεχμέτ Τσαούς², Ἀλῆ Τσαούς, Μουσταφᾶ Τσαούς, ἐκ τῶν ἐθελοντῶν Χασάν υἱὸς τοῦ Μουλᾶ Μεχμέτ Ἐφένδη, Ἰμπραχὴμ υἱὸς τοῦ Ὁμέρ, Ἰσμαήλ Μπουλούκμπασης³, Χουσεῖν υἱὸς τοῦ Μουσταφᾶ⁴.

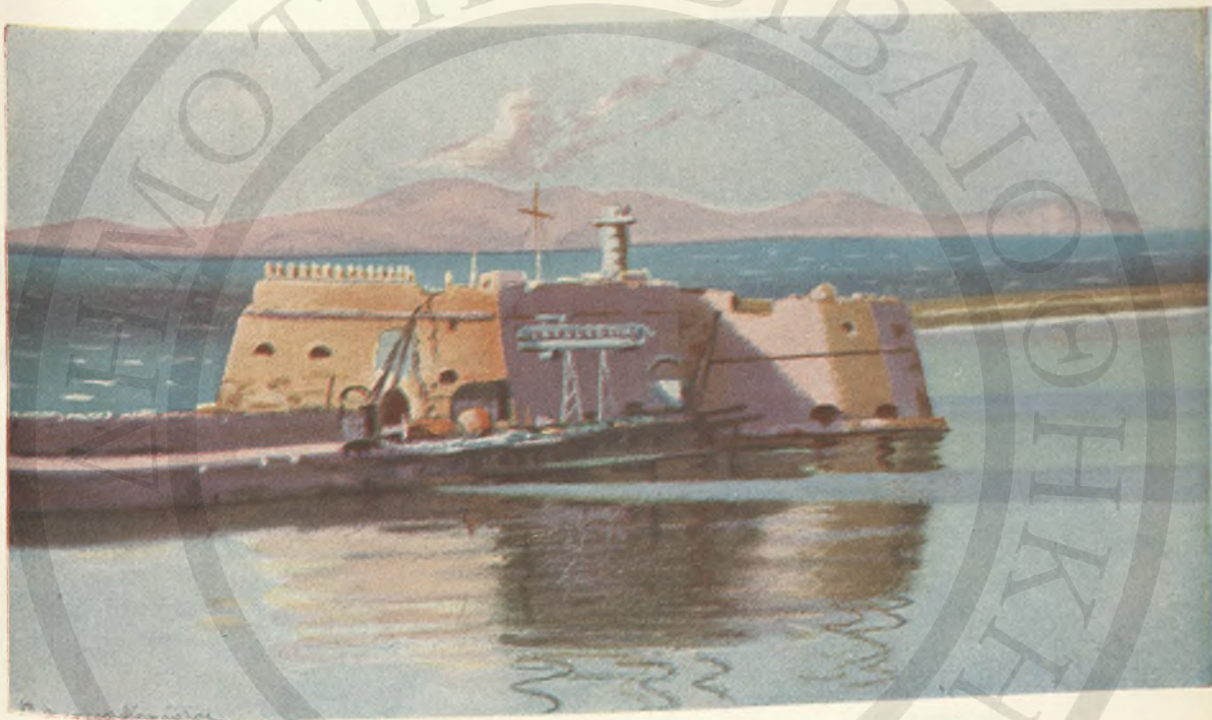
¹ Οὐλεμᾶ, λ. ἀραβ. σημαίνουσα τὴν τάξιν τῶν ἐγγραμμάτων, τῶν σοφῶν. Ἡ λέξις Οὐλεμᾶ σημαίνει ὀλόκληρον τὴν τάξιν, καταχρηστικῶς δὲ ἐν ἄτομον. Τὸ σῶμα τῶν Οὐλεμᾶ διαίρεται εἰς δύο κατηγορίας, εἰς τοὺς Δικαστὰς καὶ τοὺς Ἱερεῖς.

² Τσαούς, λ. τουρκ. = λοχίας.

³ Μπουλούκ - Μπασί, λ. τουρκ. = ἀρχηγὸς λόχου ἀτάκτου στρατοῦ ἐπιτετραμμένος τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν.

⁴ Ἐκ τοῦ βιβλίου τῶν Ἱεροδικῶν Ρεθύμνης Χαλῆτ Ἐφένδη καὶ Ἀλῆ Ἐφένδη, τῶν ἐτῶν 1134 καὶ 1135 = 1721 καὶ 1722.

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΚΟΥΛΕΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Ἡ Χριστιανὴ Χριστίνα ἐκ τοῦ χωρίου Πίκρι Ρεθύμνης ἐνήγαγε τὸν Ἡγούμενον τοῦ Ἀρκαδίου Μεθόδιον ἐνώπιον τοῦ Ἱεροδίκου Χάνδακος Ἐλ Χάτζ Χουσεῖν, υἱοῦ Ἐλ Χάτζ Τζααφέρ, ὅτι ὁ Ἡγούμενος οὗτος κατεῖχε παρανόμως τὴν περιουσίαν τοῦ ἀποθανόντος ἀδελφοῦ τῆς Μανασσῆ, Μοναχοῦ τῆς Μονῆς ταύτης.

Ἡ ἀξίωσις αὐτῆς ἀπερρίφθη ὑπὸ τοῦ Ἱεροδικείου.

ᾠ Θεέ!

Τῇ πρώτῃ τοῦ σεληνιακοῦ μηνὸς Μουχαρέμ τοῦ χιλιοστοῦ ἑκατοστοῦ τριακοστοῦ δευτέρου ἔτους.

Ἀποδειχθέντος καὶ ἐξακριβωθέντος Ἱεροδικαστικῶς, ὅτι κληρονόμος τοῦ προαποθιώσαντος ἐκ τῶν καλογήρων τῆς Μονῆς τῶν ἀπίστων τῆς κειμένης ἐν τῇ Ὑποδιοικήσει Ρεθύμνης καὶ γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα Μοναστηρι - Ἀρκάδι, Μανασσῆ υἱοῦ Πέτρου, ἦτο ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Χριστίνα χριστιανή, διώρισεν αὐτὴ πληρεξούσιον ἐπίτροπόν της πρὸς δικαστικὴν διεκδίκησιν καὶ ἀποδοχὴν τῆς κληρονομίας ταύτης τὸν Γεώργιον υἱὸν Δημητρίου φόρου ὑποτελῆ, ὅστις ἐν τῷ τρισεβάσῳ τούτῳ Ἱεροδικαστηρίῳ ἤγειρεν ἀγωγὴν ἐναντίον τοῦ Ἡγουμένου καὶ διαχειριστοῦ τῆς Μονῆς ταύτης Μεθοδίου, ὑπὲρ οὗ καὶ ὁ παρὼν τίτλος καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ὁποῖου ἐδήλωσεν οὗτος τὰ ἑξῆς: Ὅταν ἀπέθανεν ὁ ἀμφιθαλὴς ἀδελφός τῆς ἐντολοδοτίδος μου εἰρημένος Μανασσῆς, ἐγκατέλειπε τὰ παρ' αὐτῷ εὐρισκόμενα ἐβδομήκοντα ἐννέα Ἑνετικά φλωρία καὶ εἴκοσι δύο γροσίων ζολότα¹ καὶ λοιπὰ ἄλλα ἀντικείμενά του, ὡς ἐπίσης καὶ τρία μονοδωμάτια οἰκήματα μεθ' ἄλλων τῶν παραρτημάτων καὶ ἐξαρτημάτων αὐτῶν, κείμενα ἐν τῷ χωρίῳ Πίκρι καὶ εἴκοσι ἐλαιόδενδρα καὶ τρία στρέμματα καὶ ἓν τέταρτον τοῦ στρέμματος ἄμπελον καὶ κῆπον τριῶν τετάρτων τοῦ στρέμματος ὑπὸ ὄρια γνωστά εἰς πάντας καὶ ὑπὸ γνωστοὺς πλησιαστάς, καὶ τὰ ὁποῖα κατέχει ὁ ἐν λόγῳ Ἡγούμενος Μεθόδιος διατεινόμενος, ὅτι πάντα ταῦτα ἀφιέρωσεν ὁ ἀποθιώσας Μανασσῆς διὰ τοὺς πτωχοὺς τῆς ρηθείας Μονῆς. Μὲ τὴν προεκτεθεῖσαν ἰδιότητά μου αἰτοῦμαι, ὅπως ἐρωτηθῇ οὗτος σχετικῶς καὶ μοι ἐπιστραφοῦν ταῦτα.

Εἰς ἐρώτησίν μας ὁ Ἡγούμενος μᾶς ἀπήντησε μὲ τὴν ἐκτεθεισάν ἰδιότητα τοῦ διαχειριστοῦ τῆς Μονῆς, ὅτι πράγματι ὁ ἀδελφός τῆς ἐναγούσης με κληρικὸς Μανασσῆς, δύο μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου του, διατελῶν ἐν πλήρει ὑγείᾳ καὶ ἔχων σώας καὶ ὑγιεῖς τὰς φρένας καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ ἐκ τῶν κληρικῶν τῆς Μονῆς ταύτης πατὴρ Γεννάδιος υἱὸς Νικολάου, πατὴρ Γεράσιμος υἱὸς Παπᾶ Γιάννη, Παπᾶ Κοσμάς υἱὸς Ἀνδρουλῆ, Παπᾶ Μαρκσιανὸς υἱὸς Ἰσαάκ, Πατὴρ Γεράσιμος υἱὸς Ἀνδρέου, Παπᾶ Νεόφυτος υἱὸς Γεωργιλᾶ, Παπᾶ Νεκτάριος υἱὸς Τζώρτζη, Παπᾶ Μακάριος Ἀνυφαντόπουλος, Παπᾶ Γεδεών υἱὸς Παπᾶ Μανιοῦ, Παπᾶ Νεόφυτος υἱὸς Παπᾶ Μιχαλῆ, Παπᾶ Παρθένιος υἱὸς Μιχάλη, Παπᾶ Ἰωακείμ υἱὸς

¹ Ζολότα, λ. σλαβ. σημαίνουσα ἀρχαῖον τουρκικὸν νόμισμα ἀργυροῦν, ἀξίας τριάκοντα παραδῶν, κοπὲν κατ' ἀπομίμησιν πολωνικοῦ νομίσματος.

Ἄνδρουλῆ, Παπα Μητροφάνης, Παπα Καλλίνικος υἱὸς Μιχαήλ, διάκονος Ἰωσήφ υἱὸς Κωνσταντίνου, διάκονος Δανιήλ υἱὸς Ἄνδρουλῆ, Μελέτιος υἱὸς Θεοδώρου, Ἰωαννίκιος υἱὸς Ἄνδρουλῆ, Μητροφάνης υἱὸς Γεωργίου, Ἰωάσαφ υἱὸς Γεωργίου, Ἄνθιμος υἱὸς Βασιλείου, Ἰωαννίκιος υἱὸς Κωνσταντίνου, Κωνσταντῖος υἱὸς Ἐμμανουήλ, Φιλόθεος υἱὸς Ἐμμανουήλ, Ἰάκωθος υἱὸς Γεωργίου, Μακάριος υἱὸς Σταματίου, Γερμανὸς υἱὸς Ἄνδρουλῆ, ἕτερος Γερμανὸς υἱὸς Μαρή, Βησσαρίων υἱὸς Ἄνδρουλῆ, Γεδεὼν υἱὸς Δράκου, Ἰωαννίκιος υἱὸς Ἄνδρουλῆ, Γερβάσιος υἱὸς Κωνσταντίνου, ἕτερος Γερβάσιος υἱὸς Δράκου, Μελέτιος υἱὸς Δράκου, Ἀνδρόνικος υἱὸς Γιακουμῆ, Φιλόθεος υἱὸς Νικολάου, Παχώμιος υἱὸς Νικολάου, Νικόδημος υἱὸς Κωνσταντίνου, Νεόφυτος Κατσούλης, Μάξιμος υἱὸς Νεοφύτου, Ἰερεμίας υἱὸς Γεωργίου, Ἀθέρκιος υἱὸς Κωνσταντίνου, Μερκούριος υἱὸς Μανούσου, Ἰερόθεος υἱὸς Ἀνδρέου, Νίκανδρος Κατσούλης, Κοσμάς Σημαντήρης, Γιάσαφος (Ἰωάσαφ) υἱὸς Γεωργιλᾶ, Μερκούριος Κερασούλης, Κωνσταντῖος υἱὸς Κυριακοῦ, Γερμανὸς Μαθαγλᾶς ἐδώρησαν καὶ ἀφιέρωσαν οικειοθελῶς δι' αἰωνίας δωρεᾶς καὶ ἀφιέρωσης διὰ τοὺς φουκαράδες τῆς Μονῆς πάντα τὰ εἰς χεῖρας αὐτῶν καὶ εἰς τὴν κατοχὴν τῶν εὐρισκόμενα ἀντικείμενα, ζωτροφίας, χρήματα, οἰκίας, ἀμπέλους, κήπους, σκευὴ χάλκινα καὶ μὴ, οἰκιακὰ ἔπιπλα καὶ ἐν γένει πᾶν ὅτι ἐκέκτηντο καὶ μοι παρέδωκαν ταῦτα μὲ τὴν ιδιότητά μου τοῦ διαχειριστοῦ τῆς Μονῆς, τότε καὶ ὁ ἀδελφὸς τῆς ἐναγούσης με Μανασσῆς ἐδώρησε καὶ ἀφιέρωσεν οικειοθελῶς, ὡς ἔπραξαν καὶ οἱ ἄλλοι κληρικοὶ τῆς Μονῆς, δι' αἰωνίας δωρεᾶς καὶ ἀφιέρωσης διὰ τοὺς πτωχοὺς τῆς Μονῆς, ἐθδομήκοντα ἑννέα Ἐνετικά φλωρία, εἴκοσι δύο γροσίων ζολότα καὶ λοιπὰ ἀντικείμενα, ὡς ἐπίσης τρία μονοδωμάτια οἰκήματα μεθ' ὄλων τῶν παραρτημάτων καὶ ἐξαρτημάτων αὐτῶν, κείμενα ἐν τῷ χωρίῳ Πίκρι, εἴκοσι ἐλαιόδενδρα, τρία στρέμματα καὶ ἐν τέταρτον τοῦ στρέμματος ἀμπελον καὶ κήπον τριῶν τετάρτων τοῦ στρέμματος, πάντα ταῦτα τὰ ἀκίνητα ὑπὸ γνωστὰ ὄρια καὶ πλησιαστάς. Πάντα ταῦτα παραδοθέντα μοι παρέλαθον εἰς τὴν κατοχὴν μου μὲ τὴν ἐκτεθεῖσαν ιδιότητά μου.

Μετὰ τὴν κατάθεσιν ταύτην τοῦ Ἠγουμένου, ἀπήτησα παρ' αὐτοῦ, ὅπως καὶ διὰ μαρτύρων μοι ἀποδείξῃ τὰ λεγόμενά του ταῦτα.

Τότε μοι παρουσίασεν οὗτος ὡς μάρτυρας τὸν Ρουζναμετζῆν ¹ Μεχμέτ Ἐφένδην υἱὸν Ἀχμέτ, τὸν τέως Μουχασεμπετζῆν ² Μεχμέτ Ἐφένδην υἱὸν Ἀλῆ Ἐφένδη, ἄνδρας Μουσουλμάνους εὐγενεῖς καὶ καθ' ὅλα εὐθυδίκους, τῶν ὁποίων καὶ ἐπεκαλέσθην τὴν μαρτυρίαν ἐνώπιον τοῦ Ἱεροῦ τούτου Συμβουλίου. Μοὶ ἀπήντησαν δὲ οὗτοι:

Πράγματι ὁ ἀποβιώσας κληρικὸς Μανασσῆς, ἀδελφὸς τῆς ἐντολοδοτῆδος Χριστίνας, δύο μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου του ἔχων σώας καὶ ὑγιεῖς τὰς

¹ Ρουζναμετζῆ, λ. τουρκ. = λογιστὴς κρατῶν ἡμερολόγιον ἦτοι κατάστιχον καθημερινῶν ἐξόδων.

² Μουχασεμπετζῆ, λ. τουρκ. = ἀρχιλογιστὴς Ὑπουργείου ἢ Διοικήσεως. — Ἀμφότεροι οἱ ὑπάλληλοι οὗτοι ἀνήκον εἰς τὸ προσωπικὸν τῆς οἰκονομικῆς ὑπηρεσίας.

φρένας καὶ καθ' ἦν ἐποχὴν ἐπὶ παρουσίᾳ μας οἱ ἐν τῷ παρόντι ἐγγράφῳ ἀναφερόμενοι κληρικοὶ ἀφιέρωνον οἰκειοθελῶς δι' αἰωνίου δωρεᾶς καὶ ἀφιέρωσης διὰ τοὺς πτωχοὺς τῆς Μονῆς πάντα τὰ εἰς χεῖράς των καὶ εἰς τὴν κατοχὴν των εὐρισκόμενα ἀντικείμενα, ζωοτροφίας, χρήματα, οἰκίας, ἀμπέλους, κήπους, σκεύη χάλκινα καὶ μὴ, οἰκιακὰ ἔπιπλα καὶ ἐν γένει πᾶν ὅ,τι ἐκέκτηντο καὶ παρέδιδον ταῦτα εἰς τὸν διαχειριστὴν τῆς εἰρημένης Μονῆς, τότε καὶ ὁ προμνησθεὶς κληρικὸς Μανασσῆς ἀφιέρωσεν οἰκειοθελῶς δι' αἰωνίου ἀφιέρωσης καὶ δωρεᾶς διὰ τοὺς πτωχοὺς τῆς Μονῆς καὶ παρέδωκεν εἰς τὸν εἰρημένον Ἡγούμενον Μεθόδιον, ὅστις καὶ

Βενετικὸν φλωρίον.

παρέλαβεν εἰς τὴν κατοχὴν του μετὰ τὴν ιδιότητά του, τοῦ διαχειριστοῦ τῆς Μονῆς, τὰ ἀνωτέρω ἀναφερόμενα ἑβδομήκοντα ἑννέα Ἑνετικά φλωρία καὶ εἴκοσι δύο γροσίων ζολότα καὶ λοιπὰ ἀντικείμενά του, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ ἐν τῷ χωρίῳ του κείμενα τρία μονοδωμάτια οἰκίματα, εἴκοσιν ἐλαιόδενδρα, τρία

στρέμματα καὶ ἐν τέταρτον τοῦ στρέμματος ἄμπελον καὶ κήπον τριῶν τετάρτων τοῦ στρέμματος, μεθ' ὅλων τῶν δικαιωμάτων, ὑποχρεώσεων καὶ ὠφελειῶν των. Ἡμεῖς ὑπῆρξαμεν μάρτυρες τοῦ γεγονότος τούτου καὶ ταῦτα μαρτυροῦμεν ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης.

Γενομένων ἱεροδικαστικῶς ἀποδεκτῶν τῶν ὄσων ἕκαστος τῶν μαρτύρων τούτων ἰδιαιτέρως καὶ ὁμοφώνως κατέθεσε καὶ συμφώνως τῇ μαρτυρίᾳ ταύτῃ, ἀπηγορεύθη εἰς τὸν εἰρημένον ἐντολοδόχον Γεώργιον ἢ ἀπασχόλησίς του μετὰ τὴν διένεξιν ταύτην, κατεχωρίσθη δὲ τὸ παρὸν ἔγγραφον τῇ αἰτήσῃ σήμερον τῇ τετάρτῃ τοῦ μηνὸς Μουχαρέμ τοῦ ἔτους 1132 (= 1719 μ. Χ.).

Οἱ μάρτυρες

Μουσταφᾶ Ἐφένδης, Ἐφένδης τῶν Γιανιτσάρων¹, Ἰμπραχίμ Ἐφένδης υἱὸς Ἀβδουλκερήμ, Ἀχμέτ Ἀγᾶς² υἱὸς Γιουσούφ, ἐν ἐνεργείᾳ Φρούραρχος Χάνδακος, Μουσταφᾶ Ἀγᾶς, Ἀρχιτυροβολητῆς Ρεθύμνης, Ἰμπραχίμ Βέης, υἱὸς Σουλεϊμάν ἐκ τῶν ἀρχηγῶν καὶ Ἀγᾶς τῶν Γιανιτσάρων Ρεθύμνης, Μεχμέτ Ἀγᾶς υἱὸς Γιουσούφ, Ἰμπραχίμ Ἀγᾶς υἱὸς Ἀβδουλλάχ ἐκ Ρεθύμνης, Τσιλινκέρ Ζαδὲ Μεχμέτ Τσελεπίης, Καρᾶ Μουσταφᾶς υἱὸς Ἀβδουλλάχ, Ἀχμέτ υἱὸς Ἀβδουραχμάν κλπ.

¹ Ἐφένδης τῶν Γιανιτσάρων = ὁ γραμματεὺς τῶν Γιανιτσάρων.

² Ἀγᾶ, λ. τουρκ. = κύριος, ἀρχηγός. Ἀγᾶς τῶν Γιανιτσάρων = ἀρχηγός τῶν Γιανιτσάρων. Λόγῳ τῆς πολλαχοῦ τῆς Κρήτης ἀθρόας ἐξισλαμίσσεως τῶν Χριστιανῶν κατοίκων ἰδρύθη ἰδιαιτέρον σῶμα Γιανιτσάρων ἐξ ἐντοπίων, γνωστὸν δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα Γερλήδων Γιανιτσάρων, μνημονευόμενων ὡς «Γιερλή ὀτζαγι» ἢ «Γιερλή Κολοῦ». Τὸ σῶμα τῶν Γερλήδων Γιανιτσάρων εἶχε καὶ τὸν ἀρχηγὸν (Ἀγᾶν) αὐτοῦ (Γιερλή Γιανιτσερι ἀγασί). Ἐν τῇ φρουρᾷ τοῦ Χάνδακος ὑπῆρχον καὶ Γιανιτσαροὶ προερχόμενοι ἐκ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμενοντῶν Γιανιτσάρων ὀνομαζομένων «Δερκιάχ ἀλί» ἢ «Δερκιάχ Μουαλά Γιανιτσερλερι» ἦτοι Γιανιτσαροὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης (Αὐτοκρατορικοί). Εἶχον καὶ οὗτοι τὸν ἀρχηγὸν των, ὅστις ἐκαλεῖτο Ἀγᾶς τῶν Γιανιτσάρων τῆς Ὑψηλῆς Πύλης (Δερκιάχ - ι - ἀλί - Γιανιτσερλερι ἀγασί).

Η ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΓΕΤΙΜΑΛΗ

Κατὰ τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἔθνους ἱερὸν ἀγῶνα ὁ διαβόητος ἐπὶ κακουργίᾳ καὶ τόλμῃ Γετιμαλῆς¹ ἐπέδραμε κατὰ τῆς Ἱ. Μονῆς Ἀρκαδίου. Τὰ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης καὶ τῆς ἐξοντώσεως τοῦ Γετιμαλῆ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ παρέδωκαν ἡμῖν λεπτομερῶς ἢ κατωτέρω δημοσιευομένη ἔμμετρος χρονογραφία², ὁ Κ. Κριτοβουλίδης³, ὁ Ἐ. Βιβιλάκης⁴, ὁ R. Pashley⁵ καὶ ἡ παράδοσις.

Ἀρχομένου τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1822, ὁ Γετιμαλῆς μεθ' ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ἐπιλέκτων Ρεθυμνίων Τούρκων πολεμιστῶν κατέλαθε τὸ Ἀρκάδι πρὸς ἐπιτήρησιν τῶν Ἐπαρχιῶν Μυλοποτάμου καὶ Ἀμαρίου. Ἐν μῖξ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων οἱ ἐπιδρομεῖς συνέλαθον τὸν Ἠγούμενον καὶ τοὺς καλογήρους, τοὺς ὁποίους ἔκλεισαν ἐν τῷ Ἠγουμενεῖῳ, τοποθετήσαντες ἐνόπλους σκοπούς. Οἱ Τούρκοι ἀφοῦ ἔφαγον καὶ ἔπιον, ἐκοιμήθησαν εἰς διάφορα κελλία σκοπεύοντες νὰ προβῶσιν εἰς διαρπαγὰς καὶ βεθηλώσεις.

Ἡ θέσις τῶν ἐγκαθειρτικῶν καλογήρων ἀπέβη οὕτω δεινῇ. Τὴν νύκτα εἰς ἕξ αὐτῶν, ἄφοβον παλληκάρι, ἐτόλμησε καὶ ἐξήλθεν ἀπὸ ὑπόγειον δίοδον τῆς Μονῆς καὶ ἐν τάχει μετέβη εἰς τὰ χωρία τοῦ Ἀμαρίου, εἰς τὸν Θρόνον, τὴν Μπισταγὴν καὶ εἰς ἄλλα καὶ εἰδοποίησε τοὺς ἐκεῖ καπετάνιους περὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Γετιμαλῆ εἰς Ἀρκάδι. Οἱ καπετάνιοι, κατιδόντες τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διέτρεχον οἱ ἐν τῇ Μονῇ, συνήθροισαν τὰ παλληκάρια τῶν καὶ ἔσπευσαν πρὸς αὐτήν. Ἔλαθον μέτρα ἀσφαλείας, ἐν ἣ περιπτώσει τὰ ὑπὸ τοῦ καλογήρου λεχθέντα ἦσαν ἀναλήθη, εἴτε κακόβουλα. Ἔδεσαν τὰς χεῖράς του καὶ ἔχοντες αὐτὸν ὄδηγόν τὸν ἠκολούθησαν. Ὄρισαν τόπον σταθμεύσεως τοὺς ἀμπελώνας τῆς Μονῆς, εἰς δὲ τὸ Δραγατοκάλυθον κατέστρωσαν τὸ σχέδιον τῆς ἐξοντώσεως τῶν ἐν τῇ Μονῇ εὑρισκομένων ἐπιδρομῶν.

Συμφώνως πρὸς τὸ καταστρωθὲν σχέδιον, ὁ ἐκ τῶν καπετάνιων Χατζῆ Γεώργης μετὰ ὀπλοφόρων καὶ μετὰ τοῦ καλογήρου εἰσῆλθον εἰς τὴν Μονὴν ἔκ τινος παραθύρου⁶. Ἀνέβησαν εἰς τὸ

¹ Ὁ Γετιμαλῆς ἦτο ἐκ τοῦ χωρίου Κυριάνας Ρεθύμνης. Αἰμοθόρος καὶ ἀσελγῆς διέπραξε πλείστας κατὰ τῶν Χριστιανῶν κακουργίας. Ἐάν τις ἀναγνώσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Β. Ψιλᾶκη (τ. Γ' σ. 226—232) ἀναφερόμενα ὄργια θὰ σχηματίσῃ ὀπωδῆποτε τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνθρωπομόρφου τούτου τέρατος.

² Π. Φαφουτάκη, Συλλογὴ ἠρωϊκῶν Κρητικῶν ἀσμάτων, σ. 73.

³ Κ. Κριτοβουλίδου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 80.

⁴ Ἐμμ. Βιβιλάκης, Ἱστορία τῆς Κρήτης, ἐν χειρογράφοις ἀποκεκμηνοῖς παρὰ τῷ ἐν Ρεθύμνῃ Ἐμμ. Καούνη, σ. 213.

⁵ Robert Pashley, ἐνθ' ἄνωτ., τ. 1, σ. 309—313.

⁶ Κατὰ τὸν Pashley διὰ κρυφίας θύρας (παραπόρτι).

ὄμμα τοῦ Ἡγουμενείου, ὅπου ἐφύλαττον οἱ τοποθετηθέντες Τούρκοι σκοποί, οἱ ὅποιοι ἠρώτησαν τουρκιστὶ αὐτοῦς, ποῦ ἐπήγαινον. Ὁ ἐκ τῶν Χριστιανῶν Ζερβονικόλας, ὁ ὁποῖος ὠμίλει τὴν τουρκικὴν, ἀπήντησεν ὅτι ἀπεστάλησαν ἀπὸ τὸν Ἄγαν¹, διὰ νὰ ἴδουν, μήπως ἐκοιμῶντο. Ἀμέσως ἄνευ χρονοτριβῆς ὥρμησαν κατὰ τῶν σκοπῶν, τῶν ὁποίων ἀπέκοψαν τὰς κεφαλὰς, χωρὶς νὰ γίνῃ ὁ παραμικρὸς θόρυβος. Ἐν τῷ μεταξύ εἶχον εἰσέλθει εἰς τὴν Μονὴν καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν Χριστιανῶν, μετὰ τῶν ὁποίων ἠνώθησαν οἱ ἀπελευθερωθέντες καλόγηροι. Ἡ κατὰ τῶν Τούρκων ἐπίθεσις ἤρχισεν λίαν πρωτῶ. Εὐρεθέντες οὗτοι μεταξύ τῶν πυρῶν τῶν εἰς τὴν Μονὴν κατὰ τὴν νύκτα εἰσελθόντων Χριστιανῶν καὶ τῶν ἕξωθεν, ὡς καὶ ἐν μέσῳ τῶν φλογῶν τῶν πυρκαϊσμάτων ὑφασμάτων, τὰ ὁποῖα διαθρέχοντες οἱ Χριστιανοὶ δι' ἐλαίου καὶ οἶνοπνεύματος ἤναπτον καὶ ἔρριπτον ἐντὸς τῶν δωματίων διὰ τῶν ὀπῶν, τὰς ὁποίας εἶχον διανοίξει εἰς τὰς στέγας, κατεφθάρησαν, ὡς λέγει ὁ Κριτοβουλίδης, πάντες κατόπιν πείσμονος ἀμύνης, ἑνὸς καὶ μόνου διαφυγόντος εἰς Ρέθυμον.

Ἡ ἐξολόθρευσις τοῦ Γετιμαλῆ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ γνωσθεῖσα εἰς Ρέθυμον ἐνέβαλεν εἰς βαθὺ πένθος καὶ ἀπελπισίαν τοὺς Τούρκους.

Ἐκ τῶν Χριστιανῶν ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν ἕως δέκα πέντε, κατὰ τὸν Κριτοβουλίδην, κατὰ δὲ τὸν Pashley, «ἐπτὰ μόνον Χριστιανοὶ ἐφονεύθησαν, ἐνῶ ἐκ τῶν Μωαμεθανῶν ὄχι περισσότεροι τῶν ὀκτῶ ἢ δέκα διέφυγον».

Οἰκόσημον ἐκ Ρεθύμνης.

¹ Γετιμαλῆν

Ἡ Λαϊκὴ Μοῦσα

Γλυμῆδης καὶ Γετιμαλῆς τό ἔχανε σηκωμένο¹
 κ' ἀποῦ τὸ Κάστρ' ὡς τὰ Χανιά νάμ' εἶχανε βγαρμένο².
 Ὁ Γετιμάκης δέρεται, παρηγοριά δὲν ἔχει,
 νά γδικηθῆ τοῖ Χριστιανοὺς γυρεύει καὶ ξετρέχει³.
 Σηκώνετ' ἕνα πρόσαργο⁴ γιὰ ν' ἀνεβῆ εἰς τ' Ἀρκάδι,
 νά πᾶ νά βρῆ τὸ Γούμενο νά λειτουργοῦν ὁμάδι'
 καὶ σέρνει μίαν ἑκατοστὴ Τουρκάκια ῥεθεμνιώτες,
 ντεληκανίδες⁵ τὰ σκυλλιά, καὶ φοβεροὶ παιγνιώτες⁶.
 Γούμενε καὶ καλόγεροι, θέλετε νά σωθῆτε ;
 γρήγορα νά τουρκέψετε, ἀλλοιῶς θὲ νά χαθῆτε.
 Σ' ἕνα κελλι τὸ Γούμενο μὰ καὶ τοῖ καλογέρους
 μὲ βάρδια⁷ μέσα τ' ἔκλεισαν τοῖ κακομοιριασμένους'
 σὰν ἔχαροκοπήσασι⁸, θέτουν⁹ νά κοιμηθοῦσι,
 τὸ δὲ ταχυά¹⁰ νά σηκωθοῦν κι' ὅ,τι νά βροῦν ν' ἀρποῦσι'
 μὰ φύγε ἄνας καλόγερος, γενναῖο παλληκάρι¹¹,
 ποῦ τὸ κουτοῦτο¹² τ' Ἀρκαδιοῦ, καὶ πάει γιὰ τ' Ἀμάρι'
 ποῦ ἴσανε Χριστιανοὶ πολλοὶ, στραθιωῶτες καπετάνιοι,
 γλακᾶ¹³ τὸ γρηγορύτερο, γιὰ νά ἔθελε προκάμη.
 Σ' τὸ Θρόνος ἐκατέθηκε κι' ἐκάθισε λιγάκι,
 εἰς τὴ Μπισαγαῆ τ' ἀπάντηξε τὸ πρῶτο μπαϊράκι¹⁴
 ὁ Χατζηγιῶργης, ὁ Ζερβὸς κι' ὁ Ἀμιράς ὁ Σταῦρος¹⁵,
 αὐτοὶ ποῦ ἄλευτερώσασι καὶ τὸ Νησί τῆ Σάμος.

¹ τὸ ἔχανε σηκωμένο = εἶχον γίνει ὑπερφίλοιοι.

² νάμ, λ. περσ. = φήμη. Νάμ' εἶχανε βγαρμένο = ἐφημιζόμενοι καθ' ὅλην τὴν Κρήτην ὡς δεινοὶ πολεμισταί.

³ ξετρέχω = ἐπιδιώκω.

⁴ πρόσαργο (ἐκ τοῦ πρὸς ἀργά) = περὶ τὴν ἐσπέραν.

⁵ ντεληκανίη, λ. τουρκ. = νέος.

⁶ παιγνιώτης = σκοπευτής.

⁷ βάρδια, λ. ἐνετ. (vardia) = σκοπὸς, φρουρά.

⁸ χαροκοπῶ = διασκεδάζω.

⁹ θέτω = πλαγιάζω.

¹⁰ ταχυά = πρῶτα.

¹¹ Ἦτο ὁ «Μεγαλοκονόμος» τῆς Μονῆς Θεοδώρητος Νταθερώνας. Περὶ αὐτοῦ ἀνάγνωθι κατωτέρω, σ. 120.

¹² κουτοῦτο, λ. ἐνετ. (condoto) = ἀγωγός, ὕδαταγωγός, πήλιος σωλὴν ὕδραγωγείου, ὑπόγειος δίοδος.

¹³ γλακᾶ = τρέχω, σπεύδω.

¹⁴ μπαϊράκι, λ. τουρκ. = σημαία, σῶμα ἐπαναστατῶν.

¹⁵ Ὁ Χατζὴ Γιῶργης καὶ ὁ Ἀμιράς ὁ Σταῦρος ἦσαν ἐκ τῶν εἰς Σάμον καταφυγόντων μετὰ τὴν ἐν Γαλαζίῳ φθορὰν (Μάϊον 1821) καὶ ἐν τῇ Νήσῳ ταύτῃ νικηφόρος ἀγωνισθέντων Κρητῶν. Ἦσαν ἐγνωσμένης γενναιότητος πολεμισταί, ὁ δὲ ἐξ αὐτῶν Χατζὴ - Γιῶργης (Μουριώτης) ἀριστεύσας ἐν Σάμῳ ἀπέλαυε πανελληνίου ἐκτιμῆσεως. — Ὁ ἥρωας Ζερβονικόλας καταγόμενος ἐκ Κουντουράων τῆς Ἀττικῆς, ἦτο ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῆς θυγατρὸς τοῦ ἐν Μεγάλῳ Κάστρῳ (Ἡρακλείῳ) ὑποστάντος τὸν μαρτυρικὸν θάνατον Δασκαλογιάννη, ἦν ὁ Δεφτερδάρης τῆς πόλεως ταύτης ἤγαγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ συνέζη μετ' αὐτῆς. Ὁ εἰρημένος ὑπὸ τῆς Ζερβονικόλας ὁμίλει τὴν τουρκικὴν καὶ ὑπῆρξεν εὐεργετικὸς ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν τῆς Κων-

Ἡ βάρδια, πού τ' ἀπάντηξε, εἰς τὸ ἄρχηγούς τὸν πηαίνει¹,
 «πόθ' ἔρχεσαι, καλόγερε, τὴ νύχτα, πού πηγαίνεις;»
 «Ἀπὸ τ' Ἀρκάδι ἔρχομαι, ὁ Γούμενος μὲ πέμπει,
 γιὰ τ' ἔφταξ, ὁ Γετιμαλῆς καὶ εἶμαστε χαϊμένοι.
 Σέρν' ὁ Χατζῆς δριμεῖά φωνή, «Σταῦρο μου, παλληκάρι,
 ὀργήγορα νὰ τρέξωμε κ' ἐχάθηκε τ' Ἀρκάδι».
 Δένουσι τὸν καλόγερο καὶ οἱλοι τ' ἀκλουθοῦσι
 καὶ κάνουνσι ἀπόφασιν ἔς τ' ἀμπέλια νὰ σταθοῦσι
 εἰς τὸ Δραγατοκάλυθο, ἐκεῖ μονομερίζου,
 καὶ πῶς θὰ τοῖ πατήσουσι², τότες ἀποφασίζου.
 Τότε ὁ Χατζῆς μὲ τέσσερις μπαίνουν σ' τὸ Μοναστήρι,
 μαζί μὲ τὸν καλόγερο ἀπὸ ἴνα παραθύρι.
 Πηγαίνουν εἰς τὸ Γουμειό, πού ἴσαν οἱ καλογέροι,
 γονατιστοὺς τὸ εὐρήκασιν κ' ἐκλαίγαν οἱ καυμένοι.
 Σ' τὸ δῶμα ἀνεβήκασιν μὲ τὸ Ζερβονικόλα,
 ἀπὸ ἴξερε τὰ τούρκικα, καὶ τῶν ἔτουρκολόγα³.
 Ἡ βάρδια τῶν ἐφώνιαξε (μὲ τούρκικα) «πού πάτε;»
 λέν' «ὁ Ἁγῶς μᾶς ἔπεψε νὰ δοῦμε, μὴν κοιμάστε»,
 κ' ἀπῆς⁴ τῶν ἐσιμώσασιν⁵, ντελόγως⁶ ἐχυθῆκαν⁷,
 κ' ἐκόψαν τῶν τοῖ κεφαλές, μουδὲ δὲν ἀκουστικῶς.
 Εἰς τὰ κελλιά, ἔς τὰ δώματα, ἐκεῖ μονομερίζου,
 καὶ ξεσκεπάζου μερικὰ καὶ σοῦ τοῖ συγυρίζου⁸.

σταντινουπόλεως ὡς δῆθεν Τουρκαλβανός. — Ἡ δύσμοιρος κόρη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δεφτερδάρη διετέλει ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Μ. Διερμηνέως τῆς Πύλης Μουρούζη, ὑποστηρίζει τοῦ ὁποῦ ἔλαθεν αὐτὴ ἄδειαν καὶ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, φέρουσα τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ὅπως μεταβῆ εἰς Τήνον καὶ προσκυνήσῃ τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου. Αὕτη ἔγραψεν εἰς τὸν ὑπηρέτην αὐτῆς Ζερβονικόλαν διαμένοντα εἰς τὴν πατρίδα του, ὅπως στρατολογήσῃ δαπάναις αὐτῆς εἴκοσιν ἐκλεκτοὺς ἀνδρας, ὡς καὶ ἔπραξεν οὗτος, οἱ ὅποιοι μετ' ἄλλων μετέβησαν εἰς Σφακιά. Ὁ Ζερβονικόλας διεκρίνετο διὰ τὴν τόλμην καὶ γενναϊότητά του. Ἀπέθανε καὶ ἐτάφη εἰς «Νέον χωρίον» (Νεάπολιν) Μεραμβέλλου. — (Περὶ τῆς κόρης ἐκείνης τοῦ Δασκαλογιάννη καὶ τοῦ Ζερβονικόλα ἀνάγνωθι συγκινητικὰς λεπτομερείας ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῶν Σφακίων» ὑπὸ Γρηγορίου Παπαδοπετράκη, Προηγούμενου, σ. 169, 170, 171 καὶ 292—294 καὶ ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῆς Κρήτης» ὑπὸ Β. Ψιλᾶκη, τ. Γ', σ. 420). — Περὶ τοῦ Σταύρου Ἀμιρά ὁ Ἐμμανουὴλ Ψαρουδάκης ἐν τοῖς παρ' ἐμοὶ χειρογράφοις «Ἀπομνημονεύμασι τὸν περὶ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866», σ. 28, γράφει ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς: «Ὁ Σταῦρος Ἀμιραδάκης (ὑπερευνηκοντούτης κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866) τοῦ ὁποῦ τὸ ὄνομα ἐδοξάσθη ἐν Σάμῳ κατὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Ὀθωμανῶν, πρὸ τεσσαράκοντα περίπου ἔτων νυμφευθεὶς ἀποκατέστη εἰς Ἅγιον Μύρωνα Μαλεβιζίου».

¹ πηαίνει = ὀδηγεῖ.

² πατῶ, ἐνταῦθα = καταλαμβάνω, κυριεύω.

³ τουρκολόγα = ὀμιλῶ τουρκιστῆ.

⁴ ἀπῆς, ἀπήτης, ἀπίστιμος = ἀφ' οἷ.

⁵ σιμώνω = πλησιάζω.

⁶ ντελόγως = ἀμέσως.

⁷ ἐχυθῆκαν = ὤρμησαν.

⁸ συγυρίζω = τακτοποιῶ, καλλωπίζω. Ἐνταῦθα εἰρων. = φονεύω.

Φωτιά, φωνιάζ' ὁ Γούμενος, χαλαστέ το τὸ σπίτι,
 νά ἰδοῦσι πῶς ἀλλάζουσιν οἱ Γούμενοι τὴν πίστι'
 καὶ ξεσκεπάζουν τὸ κελλι καὶ κάνουνσι μιὰ τρυπά,
 μὲ λάδι, ροῦχα καὶ ρακὶ ἀνάφταν καὶ τὰ ῥίχτα
 καὶ πιάνουν τὸ Γετιμαλή, κόβουν τὴν κεφαλὴ του ¹,
 ὅς τὸ ῥέθεμος τὴ μπέψασι νά φᾶν οἱ γιεδικοὶ του ².
 Κί' εἰς τὸ τζαμί τὴν πήγασι νά τήνε συντηροῦσι,
 γονατιστοὶ ἐπέφτασι νά τήνε προσκυνουοῦσι'
 Ἐναν τελάλ' ³ ἐβγάλασι, κ' εἰς τὸ τσαρσί ⁴ φωνιάζει:
 «Νά μαζωχτήτε ὅς τὸ τζαμί Τούρκοι καὶ γιανιτσάροι,
 χριστιανοσύνη θὰ γενῆ, ὡς κ' ἂν τὸ φέρ' ἡ γιώρα,
 καὶ ἡ Τουρκιά θὲ νά χαθῆ σάν ἄστρ' ἀπὸ τὴ χώρα,
 χριστιανοσύνη θὰ γενῆ, ἔρθη δὲν ἔρθ' ἄσκέρι ⁵,
 καὶ ἡ Τουρκιά θὲ νά χαθῆ τοῦτο τὸ καλοκαίρι».

Ὁ Κ. Κριτοβουλίδης

Ὁ Τούρκος Γετιμαλής, περιθόητος διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ τόλμην
 του, κατέλαθεν ἀφῆς μὲ πενήντα πέντε Τούρκους ἐκλεκτοὺς τὸ Μονα-
 στήριον Ἀρκάδι ὀνομαζόμενον, πρὸς ἀνατολὰς κείμενον καὶ ἐπέκεινα τῆς

¹ Τὸν Γετιμαλὴν καὶ τὸν υἱὸν του ἐφόνευσεν ὁ ἀνδρείος Μοναχὸς Θεοδώ-
 ρητος Νταβερῶνας «Μεγαλοκονόμος». Περὶ αὐτοῦ τὸ σχετικὸν σημείωμα ἀνα-
 φέρει ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς: «Θεοδώρητος Μεγαλοκονόμος † 1823. Οἱ μὲν θέλου-
 σιν αὐτὸν καταγόμενον ἐκ τοῦ χωρίου Μοναστηράκι τῆς Ἐπαρχίας Ἀμαρίου,
 οἱ δὲ ἐκ τοῦ χωρίου «Κυνηγιανά» τῆς Ἐπαρχίας Αὐλοποτάμου. Τὸ βέβαιον
 εἶναι ὅτι τοῦλάχιστον ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ ἀνήκεν εἰς τὸ χωρίον «Κυνηγιανά»,
 διὸ καὶ μέχρι τοῦ 1860 κατώκει ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ Νταβερῶνας τις ἔχων ὀλό-
 κληρον κατοικίαν καὶ ἀρκετὴν ἰδιοκτησίαν περὶ τοῦ χωρίου, τὴν ὁποίαν καὶ
 ἐπώλησεν εἰς διαφόρους χωριανοὺς καὶ ἀπῆλθεν εἰς Σμύρνην κ.λ.π.

Ἐφόνευσεν τὸν τρομερὸν ἐκείνον Γετιμαλὴν καὶ τὸν υἱὸν του ἐν τινὶ κελλίῳ τῆς
 Μονῆς κεκλεισμένους, ὅτε κατὰ τὸ 1822 οἱ Ὀθωμανοὶ κατεῖχον τὴν Μονήν. Ὁ
 Θεοδώρητος διαρρήξας τὴν θύραν τοῦ κελλίου, ἐνθα εὐρίσκετο ὁ Γετιμαλὴς
 μετὰ τοῦ υἱοῦ του, ἔσφαζεν αὐτοὺς ὡς πρόβατα.

Ἀπέθανε πληγωθεὶς εἰς τὸν μηρὸν κατὰ τὴν εἰς Κρουσῶνα μάχην,
 καθ' ἣν ἐφόνευσαν οἱ Χριστιανοὶ τοὺς τριακοσίους ἐπιλέκτους Ἀλθανοὺς τοῦ
 Μουσταφᾶ Πασσᾶ περικυκλώσαντες καὶ καύσαντες αὐτοὺς εἰς μίαν Ἐκκλη-
 σίαν. Ἐδώρησεν εἰς τὴν Μονὴν του μίαν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου παριστώσαν τὸν
 Σύλλογον τῶν Προφητῶν καὶ ἐν τῷ μέσῳ τὴν Θεοτόκον, ἔχουσαν ὕψος 7-8
 ποδῶν μετ' ἀναλόγου πλάτους. Ἦτο δὲ καθηλωμένη ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευ-
 ρᾶς τῆς μεγάλης στοᾶς τοῦ Ἡγουμενίου. Ἐκάη μετὰ τοῦ Ἡγουμενίου κατὰ
 τὴν καταστροφὴν τῆς Μονῆς τῷ 1866» (Ἰδε χειρόγρ. βιβλ. Ζ', ἐνθ' ἀνωτ.,
 σ. 44-45).

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδώρητου ἐψηφίσθη παρὰ τῶν ἀδελφῶν «Μεγαλο-
 κονόμος» τῆς Μονῆς ὁ Μανασσῆς Μπιτζάρος ἐκ Τριπόδω Μυλοπο-
 τάμου.—Τὸ σχετικὸν περὶ αὐτοῦ σημείωμα ἀναφέρει: «Ὁὗτος ἀποσταλεὶς
 συνήθροισε σῶμα Χριστιανικοῦ στρατοῦ, ὅστις καὶ κατέκαυσε τοὺς τὴν Μονὴν
 καταλαθόντας Ὀθωμανοὺς τῷ 1826-27» (βιβλ. Ζ', ἐνθ., ἀνωτ., σ. 45).

² Ἐδικοὶ τοῦ=οἱ συγγενεῖς του.

³ τελάλ', λ. ἀραβ.=δημόσιος κήρυξ.

⁴ τσαρσί, λ. τουρκ.=ἀγορά.

⁵ ἄσκέρι, λ. ἀραβ.=στρατός.

Ὁ Ἐμμανουὴλ Βιβιλάκης¹.

«Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσελεπῆ ὁ ἀκάματος καὶ ἀκαμπτος Μελιδώνης ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἐπανάστασιν ὅσον οἷόν τε καὶ πρὸς τὰς Ἀνατολικὰς ἐπαρχίας μὲ τὸν σκοπὸν νὰ προστίθενται νέοι στρατιῶται ὑπὸ τὰς Ἑλληνικὰς σημαίας καὶ νὰ περιορίζωνται οἱ ἐχθροὶ περισσότερον ἐντὸς τῶν πόλεων. Παραλαμβάνει τοὺς μετ' αὐτοῦ ἔξωθεν

¹ Ὁ Ἐμμανουὴλ Νικ. Βιβιλάκης ἐγεννήθη τῷ 1806 ἐν τῷ χωρίῳ Βρύσαις Ἀμαρίου.

Νεανίας φιλόπατρις καὶ ἐνθουσιώδης ἐπολέμησε μὲ αὐταπάρνησιν κατὰ τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνα τοῦ Ἔθνους.

Καταλιπὼν εἰς τὰ ὄρη τῶν Μυριοκεφάλων τὰς τρεῖς αὐτοῦ ἀδελφάς, καθότι οἱ γονεῖς αὐτῶν εἶχον ἀποθάνει ἐκ πανώλους (1814), κατάρθωσεν ἐν νυκτὶ ἀσελῆνῳ κατὰ τὸ 1821 ν' ἀποδημήσῃ τῆς Κρήτης διαλαθὼν τὴν προσοχὴν τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς τῆς πόλεως Ρεθύμνης. Μετὰ περιπετειώδη τριήμερον πλοῦν ἀποβιβάσθη εἰς Ναύπλιον κατετάχθη ὡς ἐθελοντῆς εἰς τὰς τάξεις τῶν ἐπαναστατῶν. ἄγων μάλιστα τὸ δέκατον τέταρτον ἔτος τῆς ἡλικίας. Ἐλαβε μέρος κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος εἰς πλείστας μάχας ἐν Πελοποννήσῳ ἐπισπασάμενος τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἀρχηγῶν, ὑπὸ τὰς σημαίας τῶν ὁποίων ἐπολέμησεν. Οὐ μόνον δὲ κατὰ ξηράν, ἀλλὰ καὶ κατὰ θάλασσαν διεκρίθη ὁ Ἐμμ. Βιβιλάκης ὑπηρετήσας ἐπὶ πενταετίαν ἐπὶ τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ «ἀτμοκινήτου» «Καρτερίας» ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἀγγλοφιλῆ ἑλληνοφρ. Ἀστγγος.

Μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Ἐμμ. Βιβιλάκης κατῆλθεν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πατρίδα τὴν Κρήτην, πολεμήσας γενναίως διὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ φρουρίου τῆς Γραμβούσης.

Ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Ὀθωνος μετ' ἄλλων νέων εἰς τὴν Γερμανίαν, ὅπου ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις τοῦ Μονάχου, τῆς Λειψίας καὶ τοῦ Βερολίνου ἐσπούδασε τὰ νομικά. Μετὰ πενταετὴ διαμονὴν ἐν Γερμανίᾳ ὁ Βιβιλάκης ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας τῷ 1840, διορισθεὶς Πρόεδρος τῶν Πρωτοδικῶν ἐν Σύμφ.

Ἐκραγείσης τῷ 1841 ἐπανάστασεως ἐν Κρήτῃ κατῆλθεν ὁ Βιβιλάκης εἰς τὴν Νῆσον, ἵνα προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἀγωνιζομένην πατρίδα κομίσας μεθ' ἑαυτοῦ μικρὸν φορητὸν τυπογραφεῖον, ἵνα ἐκτυπῶν ἐπὶ τόπου τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων μικρὰν ἐφημερίδα περιώσῃ τὰ πολεμικὰ γεγονότα χάριν τῆς Ἐθνικῆς ἱστορίας. Ἐπολέμησε γενναίως καὶ ὕστατος πάντων μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας. Πολυμαθέστατος καὶ κάτοχος τῆς Ἀγγλικῆς, τῆς Γαλλικῆς, τῆς Γερμανικῆς καὶ τῆς Ἰταλικῆς, ἅς καὶ ἐλάλει καὶ ἔγραφεν εὐχερῶς, ἐσυνέχισεν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη (1841—1880) ἰδίαις δαπάναις τὴν ἔκδοσιν τῆς ἐφημερίδος «Ραδάμανθυς» «ὁ λιγύφθογγος οὗτος ψάλτης τοῦ Ἐθνικοῦ ἰδεώδους», ὑπεραμυνόμενος τῶν συμφερόντων τῆς Κρήτης καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι διαμενοντῶν Κρητῶν.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ἀπέστειλεν εἰς Κρήτην τὸν φιλοπάτριδα ἀνεψιὸν τοῦ Στυλ. Καλαϊτζάκη μετὰ φορητοῦ τυπογραφείου εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν ἐπαναστατῶν, αὐτὸς δὲ μένων ἐν Ἀθήναις παρεῖχε τὰς σοφὰς αὐτοῦ συμβουλὰς εἰς τοὺς ἰθύνοντας τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα.

Μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τοῦ τριετοῦς ἐκείνου ὑπὲρ ἐλευθερίας τῆς Κρήτης ἀγῶνος ὁ Βιβιλάκης ἐπέδοθη καὶ πάλιν εἰς τὴν προσφιλεῖ αὐτῷ δημοσιογραφίαν, συνεχίζων τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Ραδάμανθυς» καὶ διαφωτίζων τὴν κοινὴν γνώμην τοῦ πανελληνίου περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς προσηλώσεως πρὸς τὰ Ἐθνικὰ ἰδεώδη.

Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878, δημιουργηθέντος ἐν Κρήτῃ καθεστῶτος ἡμιελευθέρου, ὁ Ἐμμ. Βιβιλάκης κατῆλθε τῷ 1880, ὑπερμεσοῦντος τοῦ μηνὸς Ἰουνίου, εἰς τὴν ἀγαπητὴν του πατρίδα διὰ νὰ ἀσπασθῇ, ὡς ἔλεγε, τὰ ἄγια αὐτῆς χώματα, τὸ ὅποιον ἐν βαθεῖα συγκινήσει καὶ μὲ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς πεσῶν πρηγῆς ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Ρεθύμνης ἔπραξεν. Ἡ ἀφιξίς εἰς Ρέθυμον τοῦ γηραιοῦ ἀγωνιστοῦ καὶ θερμοῦ πατριώτου ὑπῆρξεν ἀληθῆς πανηγυρις. Ἀπαντες οἱ Χριστιανοὶ τῆς πόλεως κατῆλθον εἰς τὸν λιμένα πρὸς

ἐλθόντας καὶ λοιποὺς συντρόφους του καὶ μεταβαίνει πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀμαρίου, ὅπου, συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἰκανωτέρων στρατιωτικῶν συμπαρέλαθεν αὐτοὺς καὶ μετέβη εἰς τὸ Μοναστήριον τῆς Ἀρκαδίας¹, κείμενον εἰς τὴν δυτικὴν τῆς Ἰδης πλευρᾶν, ὅθεν εἶναι ἡ διάβασις πρὸς τὴν ἴδιαν τοῦ ἐπαρχίαν, τὸ Μυλοπόταμον, παραλαβὼν δὲ καὶ ἐντεῦθεν τὸν πρῶτον καὶ ἀγαθώτατον Ἡγούμενον τῆς Μονῆς Ματθαῖον, τὸν Πέτρον Ἀρκαδιώτην² καὶ τινὰς Μοναχοὺς, προέβη μέχρι τοῦ Μυλοποτάμου καταλαβὼν τὴν στενὴν πρὸς τὸ Ἡράκλειον ἄγουσαν ὁδὸν ἐκ τῶν Χανίων καὶ τῆς Ρεθύμνης εἰς τὴν θέσιν «Τράχηλαν», τὴν 13 Ἰανουαρίου 1822.

Ἐμμ. Βιβιλάκης

»Μετ' οὐ πολὺ διέβησαν ἐκεῖθεν ἰκανοὶ Τοῦρκοι Ρεθύμνιοι καὶ Ἡρακλειῶται, διευθυνόμενοι πρὸς τὸ Ἡράκλειον, εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ τὰ χωρία τοῦ ὁποίου εὕρισκον θύματα χριστιανικὰ περισσότερα. Ἐπιτεθέντες δὲ κατ' αὐτῶν ἐφόνευσαν ἰκανοὺς καὶ τὸν ἀρχηγόν των, ἐκ δὲ τῶν διασωθέντων ἄλλοι μὲν ἐπανῆλθον εἰς Ρέθυμνον καὶ ἄλλοι προέβησαν εἰς τὸ Ἡράκλειον.

»Ἡ εἶδησις τοῦ τοιοῦτου τολμήματος κατεθορύθησε τοὺς Ὀθωμανοὺς ἀμφοτέρων τῶν πόλεων, ἀλλὰ περισσότερον τοὺς Ρεθυμνίους, διότι καὶ πλησιέστερον εἰς αὐτοὺς διεπράχθη καὶ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Ρεθύμνης ὑπάγεται ἡ ἐπαρχία Αὐλοποτάμου, πρὸ πάντων δὲ εἶχον ἀνάγκην νὰ ἔχῃσι τὴν συγκοινωνίαν αὐτῶν ἐλευθέραν μετὰ τοῦ Ἡρακλείου.

»Διὰ νὰ ἐξασφαλισθῶσιν ἐκ τῶν τοιούτων κινδύνων, ἐθεώρησαν ἀναγκαῖον νὰ καταλάβωσι τὸ ὄχυρόν Μοναστήριον τοῦ Ἀρκαδίου, μετὰ τὴν ἐλπίδα νὰ ἐμποδίσωσιν εἰς τὸ ἐξῆς πᾶσαν κατάβασιν τῶν Ἑλλήνων εἰς Αὐλοπόταμον, νὰ ἐπιτίθενται δὲ ἐντεῦθεν καὶ εἰς τοὺς ἀόπλους Ἑλληνας,

δεξιῶσιν αὐτοῦ μετὰ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἀρχῶν, ἐφιλοξενήθη δὲ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ σεβαστοῦ προκρίτου τῆς Ρεθύμνης Δημητρίου Μανουσάκη.

Ἀτυχῶς ἐκ τῆς μεγάλης συγκινήσεως καὶ τοῦ κλονισμοῦ, τὸν ὁποῖον ὑπέστη ὁ πολὺς πρεσβύτερος καὶ ἀγνὸς πατριώτης, ἀπεβίωσε τὴν πρωίαν τῆς ἐπομένης ἐν τῷ οἴκῳ ἐκείνῳ ἐκ συγκοπῆς τῆς καρδίας. Οἱ Ρεθύμνιοι ἐκήδευσαν αὐτὸν ἐν θλίψει καταφανεστάτῃ. Τῷ 1883, ἐπιμελεῖα τοῦ εἰς Ρέθυμνον κατελήθοντος συγγενοῦς καὶ θαυμαστοῦ αὐτοῦ φιλέλληνος Ρώσου Ἰωάννου Πετρώφ, ἐχαράχθησαν ἐπὶ ἐπιτυμβίου στήλης τὰ ἐξῆς σχετικὰ μετὰ τὸν θάνατόν του: «Ἡλθεν, εἶδεν, ἐξέπνευσεν». (Σχετικὰ περὶ Ἐμμ. Βιβιλάκη ὑπὸ Ἰωάννου Πετρώφ ἴδε εἰς «Κρητικὸν Ἀστέρα», 1914, σ. 41 καὶ ἐξῆς).

¹ Ὁ συγγραφεὺς ὀνομάζει οὕτω τὸ Ἀρκάδι ἐπηρεασθεὶς προφανῶς ἐκ τῆς τοιαύτης ὑπὸ τῶν περιηγητῶν ὀνομασίας αὐτοῦ, ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ.

² Ἦτο οὗτος πατήρ τῆς ἡρωίδος Χαρικλείας Δασκαλάκη.

νά λεηλατῶσι καὶ φονεύουσιν αὐτοὺς αἰφνης, μὴ δυναμένων τῶν ὀλίγων Ἑλλήνων ἐνόπλων νά παρευρίσκωνται πανταχοῦ, νά ἐξέρχωνται δὲ οἱ ἐν Ῥεθύμνῃ ἀνετώτερον πρὸς ξύλευσιν καὶ προμήθειαν χόρτου καὶ ἄλλων εἰς τοὺς ἐν αὐτῇ συσσωρευθέντας ἀναγκαίων, μὴ ἐπιδεχομένου δὲ τοῦ τοιοῦτου μέτρου ἀναβολῆς, ἐξῆλθον¹ παραχρῆμα 90 ἐκλεκτοὶ ὑπὸ τὸν Γετιμαλὴν καὶ κατέλαθον τὸ Ἀρκάδιον, ὀχυρωθέντες εἰς τὰ κελλία καὶ τὰς λοιπὰς ὀχυρὰς αὐτοῦ οἰκοδομάς, κατακλείοντες ὅμως νυχθημερὸν τὰς θύρας τῆς Μονῆς, διὰ τὸν φόβον τῶν Ἑλλήνων, καὶ καθ' ὅσον δὲν ἐνεπιστεύοντο εἰς τοὺς Μοναχοὺς, τοὺς ὁποίους ἐζήτουν ὑπόυλως νά ἐξαπατήσωσι διὰ νά συναχθῶσιν ὅλοι εἰς τὴν Μονήν, ἵνα τοὺς σφάξωσι, καθ' ὅσον ἔμαθον, ὅτι συνέπραξαν καὶ ὠδήγησαν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν «Τράχηλαν».

Ἐπὶ τὸ περιστατικὸν τοῦτο μαθὼν παρὰ τῶν Καλογήρων ὁ ἀγρυπνος Μελιδόνης, συνεννοήθη παραχρῆμα καὶ μὲ ἄλλους τινὰς ὀπλαρχηγούς διαμένοντας εἰς διάφορα τοῦ Ἀμαρίου χωρία, τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ Γ. Δελγιαννάκη Μανόλην καὶ Στρατῆν καὶ

Στρατῆς Δελγιαννάκης

μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των, ἐκτὸς ἐνὸς μόνου, ὅστις διαλαθὼν τὴν προσοχὴν των ἔφυγε καὶ ἀφίχθεις εἰς Ῥεθύμνον, ἀνήγγειλε τὴν ἐντελῆ καταστροφὴν τοῦ Γετιμαλῆ.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθη ὁ γενναῖος Μανόλης Δελγιαννάκης καὶ 13 ἄλλοι.

Ἐνεκα τῶν ἀλλεπαλλήλων αὐτοῦ ἀνδραγαθημάτων ὁ Α. Μελιδόνης προεβιβάσθη ὑπὸ τοῦ Ἀφεντουλιέφ εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Πεντακοσιάρχου.»

¹ Ἐξῆλθον ἐκ τῆς πόλεως Ρεθύμνης.

«Τὸν χειμῶνα μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως οἱ Σφακιανοὶ ἤρχισαν νὰ ἐπεκτείνωνται εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ Ἄμαριου καὶ ἠχμαλώτισαν τοὺς Ῥεθυμνίους Μωαμεθανοὺς εἰς Ἄμαριον καὶ Ῥέθυμνον. Τότε ὁ Γετιμαλῆς, Μωαμεθανὸς ἀρχηγός, ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὸ Ῥέθυμνον μὲ 80 ἐκλεκτοὺς ἀνδρας καὶ κατέλαβε τὸ Μοναστήριον τοῦ Ἀρκαδίου, ὑποθέτων ὅτι ἡ παρουσία του μὲ μίαν τοιαύτην ομάδα θὰ συνετέλει νὰ κρατήσῃ τοὺς κατοίκους τῶν πέριξ ἡσύχους, ἐπειδὴ οἱ χριστιανοὶ τοῦ Ἄμαριου δὲν εἶχον ἐπαναστατήσει ἕως τότε καὶ οἱ Μωαμεθανοὶ ἔμεναν ἐντελῶς ἡσυχοὶ εἰς τὰ χωρία των. Αἱ διασκορπισμέναι ομάδες τῶν ἐνόπλων Χριστιανῶν, ἰδίᾳ οἱ Σφακιανοί, οἱ ὁποῖοι εἶχον διασκορπισθῆ εἰς τὰ περὶ χωρα, ἅμα ὡς ἐγνώσθη, ὅτι ὁ Γετιμαλῆς ἐγκατεστάθη εἰς τὸ Ἀρκάδι, ἔλαθον διαταγὰς παρὰ τῶν ἀρχηγῶν νὰ συναθροισθοῦν καὶ τὴν ἐσπέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου καὶ ὀλίγον μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου περὶ τοὺς 400 Χριστιανοὶ συνεκεντρώθησαν εἰς τὸ Θρόνος. Οἱ Μωαμεθανοὶ εἶχον μεταβῆ μόλις πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἰς τὸ Μοναστήρι. Ὀλίγον πρὸ τοῦ μεσονυκτίου οἱ Χριστιανοὶ ἤρχισαν τὴν προέλασιν των καὶ μετὰ δύο περίπου ὥρας ἔφθασαν εἰς τὸ Ἀρκάδι. Κρυφία θύρα (παρὰ πόρτι), τὴν ὑπαρξιν τῆς ὁποίας οἱ ἐν τῷ Μοναστηρίῳ Μωαμεθανοὶ δὲν ἐγνώριζον, ἠνοίχθη εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῶν Πατέρων, οἱ ὁποῖοι εὗρισκοντο εἰς ἀλληλογραφίαν μὲ αὐτοὺς καὶ περιέμενον τὴν ἀφίξιν των. Οἱ Μωαμεθανοὶ, οἱ ἐν τῷ Μοναστηρίῳ, δὲν ἀντελήφθησαν τὴν ἀθόρυβον εἴσοδον τῶν ἐνόπλων τούτων Χριστιανῶν ἐπαναστατῶν ἐντὸς τῶν τειχῶν. Οἱ περισσότεροι τούτων διενυκτέρευον ἐν τῷ Ἡγουμενεῖῳ, ἄλλοι δὲ εἶχον διασκορπισθῆ εἰς τὰ πέριξ τοῦ περιαύλου τοῦ Μοναστηρίου διάφορα κελλία. Ὀλίγον πρὶν ἐξημερώσῃ οἱ Χριστιανοὶ ἐπετέθησαν αἰφνιδίως κατὰ τῶν ἀνυπόπτων Μουσουλμάνων. Ἐκεῖνους, οἱ ὁποῖοι ἐκοιμῶντο εἰς τὰ διάφορα κελλία καὶ ἦσαν οἱ περισσότεροι, ἐφόνευσαν χωρὶς μεγάλην δυσκολίαν. Ἀλλὰ μίᾳ μικρᾷ μάχῃ τοὺς περιέμενον εἰς τὸ Ἡγουμενεῖον, καὶ ἠτοιμάσθησαν δι' ἀπεγνωσμένην ἀμυναν. Οἱ Χριστιανοὶ ἐν τούτοις ἐπέτυχον θέσαντες πῦρ εἰς τὸ κτίριον, καὶ οἱ Μωαμεθανοὶ, οἱ ὁποῖοι ἐγνώριζον ὅτι δὲν ὑπῆρχε πλέον δυνατότης ἀντιστάσεως, εἴτε διαφυγῆς, παρεδόθησαν. Πιθανώτατα οἱ νικηταὶ ὑπεσχέθησαν, ὅτι θὰ φεισθοῦν τῆς ζωῆς των. Ἄλλ' ἀφοῦ ἐκεῖνοι ἐξῆλθον τοῦ Ἡγουμενεῖου, οἱ Χριστιανοὶ εἶδον ὅτι ἀρκετοὶ ἐκ τῶν ἰδικῶν των εἶχον φονευθῆ. Ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν εὔρισκε τὸν ἀδελφόν του σφαγμένον, ὁ ἄλλος τὸν ἐξἀδελφόν του καὶ ὁ ἄλλος τὸν σύν-

Ἰωσήφ Δεληγιαννάκης

τροφόν του, και ἔνεκα τούτου ἐθανάτωσαν πάντας τοὺς αἰχμαλώτους των. — Ὁ Καπετάν Μανιάς ὡς ἐξῆς ἐπὶ λέξει ἀπελογήθη ὑπὲρ τῶν ὁμοθησκῶν του: «Ἀπῆς τοὺς ξεγαλαν ὄξω ἀπὸ τὸ Ἱγουμενικό, εἶδασι καὶ Ρωμαίους πολλοὺς χαρασμένους, καὶ εὐρήκασιν ὁ γεις τὸν ἀδερφόν του, καὶ ὁ ἄρρος τὸν ἀξάδερφόν του, καὶ ὁ ἄρρος τὸν σὺντροφόν του σκοτωμένους· καὶ τότες τοὺς ἔπιανε ἡ πίκρα, καὶ τοὺς ἐχάρασαν ὄρους». Οὗτος προσέθεσε τὰ ἐξῆς περὶ τῆς μόνης ἀληθοῦς αἰτίας τῆς σφαγῆς: «Ἐγνώρισαν, πὼς ἦτονε οἱ πρῶτοι ἀνδρειωμένοι τοῦ Ρεθέμου, καὶ δὲν ἦτονε διαφορετικὰ νὰ γυρίσωσιν ὀπίσω εἰς τὸ Ρέθεμος»¹.

Ἐπτὰ μόνον Χριστιανοὶ ἐφονεύθησαν, ἐνῶ ἐκ τῶν Μωαμεθανῶν ὄχι περισσότεροι τῶν ὀκτῶ ἢ δέκα διέφυγον. Τὰ σώματα ὄλων αὐτῶν τῶν

Ὁ Καπετάν Μανιάς. Κρητικαὶ ἐνδυμασίαι τῆς ἐποχῆς.

σφαγέντων Μωαμεθανῶν ἐρρίφθησαν ἐντὸς φρέατος ἐγγὺς τῆς Μονῆς. Ἡ εἰθισμένη ἐπικήδειος ἀκολουθία ἐτελέσθη ὑπὸ τοῦ Ἱγουμενοῦ καὶ τῶν Πατέρων ἐπὶ τῶν λειψάνων τῶν Ἑλλήνων.

«Τὰ συμβάντα τῆς ἐκστρατείας ταύτης τοῦ Γετιμαλῆ, ὡς καὶ ἄλλα, τὰ ὅποια ἤδη ἐμνημονεύσαμεν, ἐξυμνήθησαν δεόντως εἰς ἓνα λαϊκὸν τραγούδι, τὸ ὅποιον ἀρχίζει μὲ ἓνα εἰρωνικὸν τόνον (Ἴδε ἀνωτέρω ποίημα).

«Οἱ Μωαμεθανοὶ τῆς Ρεθύμνης μαθόντες τὴν τύχην τοῦ Γετιμαλῆ μετέθρσαν ἐκεῖ μὲ ὄλας των τὰς δυνάμεις. Ὁ Ἱγούμενος καὶ οἱ Καλόγηροὶ του αἰσθανόμενοι ὅτι ὑπεκρίνοντο τοὺς ραγιαδες καὶ ὅτι ἦσαν τελείως ἐκτεθειμένοι ὡς ἐκ τῶν γεγονότων, τὰ ὅποια συνέβησαν, τούτου

¹ Ὁ Καπετάν Μανιάς ὡς Σφακιανὸς εἶχε τὴν προφορὰν τῆς ἐπαρχίας του.

Ξεκα, ὅτε οἱ ἔνοπλοι Ἕλληνες ἐγκατέλειψαν τὸ Μοναστήρι, ἀπεχώρησαν καὶ ἐκεῖνοι ἐπίσης εἰς τὰ ὑψηλότερα σημεῖα τῶν βουνῶν τῆς Ἰδης, εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ Ἀμαρίου. Δύο πολὺ γέροντες Καλόγηροι, οἱ ὁποῖοι μόλις κατῶρθον νὰ βαδίζουσι, ἐσκέφθησαν ὅτι ἡ ἡλικία των θὰ τοὺς ἐπροστάτευε καὶ ἔμειναν ὀπίσω. Ὅταν οἱ Μωαμεθανοὶ ἔφθασαν εἰς τὸ Μοναστήρι, τοὺς ἐτουφέκισαν ἀμφοτέρους καὶ μετέβαλον τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κτιρίων εἰς σωρὸν ἔρειπίων. Ὁ Ἡγούμενος καὶ οἱ Πατέρες ἔμειναν εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ Ἀμαρίου μέχρι τοῦ ἐπομένου ἔτους.

«Τότε ἐπέστρεψαν καὶ τακτοποιήσαντες μερικὰ ἐκ τῶν διαμερισμάτων τοῦ πύρποληθέντος Μοναστηρίου διέμενον ἐκεῖ, μέχρις ὅτου ἤκουσαν τὸ ἐπόμενον ἔτος ὅτι ὁ Χουσεῖν Βέης¹ εἶχεν ἔλθει. Τότε καὶ πάλιν ἔφυγον εἰς τὰς ὑψηλὰς κορυφὰς τῶν βουνῶν καὶ κατόπιν ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸ Μετόχι των, εἰς τὸ Βένι, παρὰ τὴν κορυφὴν ἑνὸς ὑψηλοῦ λόφου, ὅπου εὐρίσκονται τὰ ἔρειπια τῆς Συθρίτου. Διέμειναν εἰς Βένι ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου μέχρι τοῦ Ἀπριλίου. Τοῦ Ἀμαρίου ὑποταχθέντος εἰς τὸν Χουσεῖν Βέην, ἐπανήλθον εἰς τὴν Μονὴν καὶ οὐδέποτε μετὰ ταῦτα ἀπεμακρύνθησαν ἀπ' αὐτῆν».

Οἰκόσημον ἀπὸ τὸ χωρίον Θρόνος.

Ποῦ ἐρρίφθησαν τὰ πτώματα τῶν ἐπιδρομέων.— Διάφορα ἐπεισόδια.

Τὰ πτώματα τῶν ἐξοντωθέντων ἐπιδρομέων ἀπερρίφθησαν ἔξωθεν τοῦ περιούλου τῆς Μονῆς. Ὡς ἤκουσα παρὰ τῶν Μοναχῶν, ἀπηχούντων τὴν σχετικὴν παράδοσιν καὶ παρ' ἄλλων γερόντων ἐκ τῶν περὶ τὴν Μονὴν χωρίων, τὰ περισσότερα τῶν πτωμάτων ἐρρίφθησαν εἰς βαραθρῶδες μέρος τῆς φάραγγος τοῦ Ἀρκαδίου καὶ ἄλλα εἰς φρέαρ (στέρναν), περὶ οὗ ὁμιλεῖ ὁ Pashley. Τὴν στέρναν ταύτην δεικνύουσιν καὶ σήμερον εὐρισκομένην ἐν ξηροκηπίῳ ἀριστερὰ τῷ ἐξερχομένῳ ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς Πύλης τῆς Μονῆς.

Περὶ τῆς ἀπορρίψεως τῶν πτωμάτων τῶν φονευθέντων Γιανι-

¹ Ὁ Χουσεῖν Βέης διεδέχθη τὸν ἀποθανόντα Χασάν Πασσᾶν τῷ 1823.

τάρων εἰς τὸ φαράγγι τοῦ Ἀρκαδίου, μοὶ διηγήθη ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Ἀμνάτου Κανάκης¹. Κανακάκης τὰ ἐξῆς, ὡς ἤκουσε ταῦτα παρὰ τοῦ ἐκ μητρὸς πάππου τοῦ Ἰωσήφ Σκαλίδου¹ ἀδελφοῦ τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου: «Δὲν ἐσκότωσαν ὄλους τοὺς Γιαντισάρους. Ἀφῆκαν ζωντανὸν ἕνα, ἐπειδὴ παρεκάλεσε τοὺς Χριστιανούς νὰ μὴ τὸν σκοτώσουν, ὑποσχεθεὶς ὅτι θὰ ἐβαπτίζετο. Ἐκεῖνοι τοῦ εἶπαν: «Δὲν σὲ σκοτώνομε. Θὰ κουβαλήσης τσοὶ σκοτωμένους εἰς τὸ «Φιλιάδελφοι», στὸ φαράγγι, καὶ ἅμα τσοὶ κουβαλήσης, θὰ σὲ βαφτίσωμε». Ἐσήκωσεν ἕνα-ἕνα τοὺς σκοτωμένους, τοὺς ἔφε-
 ρεν εἰς τὸ «Φιλιάδελφοι» καὶ τοὺς ἄφηγε νὰ πέφτουν ἀπὸ τὴν ἀπό-

¹Ἡ κορυφή Φιλιάδελφοι μετὴν βραχώδη καταφύρειαν.

κρημη πλαγιά κάτω εἰς τὸ φαράγγι. Οἱ Χριστιανοί, ὅταν ἐσήκωσεν τὸν τελευταῖον σκοτωμένον, ἔρραψαν μετὴν τρόπο τὰ φορέματά του μετὰ τὰ φορέματα τοῦ σκοτωμένου, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ, καὶ ὅταν ἐγύρισε τὴν ῥάχη του γιὰ νὰ ρίψῃ ἀπὸ τὴν κορυφὴν τὸν σκοτωμένον, παρεσύρθη καὶ αὐτός, ὡς ἦτο ραμμένος καὶ ἐτσούρησεν εἰς τὸ μπάτο τοῦ φαραγγιοῦ καὶ ἐσκοτώθηκε.

³ Ὁ πάππος αὐτοῦ ἦτο ἐκ τοῦ χωρίου «Ἐπάνω Τριπόδω» καὶ ὠνομάζετο Σπυρίδων πρὸ τῆς κουρᾶς του εἰς μοναχόν. Εἶχε μεταβῆ εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἔλαβε μέρος εἰς διαφόρους μάχας.

»Ακόμη μού εἶπεν, ὅτι εἰς τὸν «Πέργιαυλο» τοῦ Ἀρκαδιοῦ, κοντὰ εἰς τὴν βορεινὴν στέρνα, ἀπὸ κάτω στὴ φιντικιά¹ ἦτο ξαπλωμένος ἓνας Γιανίτσαρος. Ἦτο μεθυσμένος καὶ εἶχε τὴν κεφαλὴν του μέσα εἰς ἓνα βουργιάλι, διότι ἦτο κρῦο. Ἦτο Γενάρης. Ὁ Ἰωσήφ, πρὶν ἀρχίσῃ ἢ ἐπίθεσις διὰ τῶν ὄπλων, ἔτρεξεν εἰς τὸ κελλί του, ἐπῆρε τὸ γιαταγάνι του, τὸ ὁποῖον εἶχε φέρει ἀπὸ τὸν Μοριά, ἄρπαξε τὸν Γιανίτσαρο ἀπὸ τὴν κεφαλὴν καὶ ἤρχισε νὰ τὸν σφάζῃ. Ὁ Γιανίτσαρος, ὡς ἦτο μεθυσμένος καὶ δὲν ὑπέθετεν ὅτι ἦτο Χριστιανός, τοῦ εἶπεν, ἅμα ἔνοιωσε στὴν ἀρχὴ τὸ μαχαίρι εἰς τὸ λαιμό του: «Κάτσε, διάολε, μὰ δὲ θέλω ἴω ἔτσά χωρατά». Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἦτο χωρατᾶς καὶ ὁ καλόγερος τὸν ἀποτελείωσεν».

Εἰς ἐκ τῶν γερόντων Μοναχῶν μοὶ διηγήθη, πῶς ἐσώθη εἰς ἐκ τῶν Γιανιτσάρων: «Εἰς τὸ κελλί, ποῦ εἶχε κοιμηθῆ ὁ Γιανίτσαρος ἐκεῖνος, ὑπῆρχεν ἓνα ράσον καὶ ἓνα κουκουλλι² ἐνὸς καλογέρου. Ὅταν ἤρχισεν ἡ μάχη καὶ εἶδε τὸν κίνδυνον, ἐφόρεσε τὸ ράσο καὶ τὸ κουκουλλι τοῦ καλογέρου καὶ μὲ τρόπο ἐβγήκεν ἔξω ἀπὸ τὸ Μοναστήρι καὶ σιγὰ-σιγὰ ἀπομακρύθηκε καὶ ἐσώθηκεν. Ὁ Γιανίτσαρος οὗτος ἔταξε ἓνα Ἅγιον Ποτήριον εἰς τὴν Μονήν, ἐὰν ἤθελε σωθῆ: «Ἅγιε Κωνσταντίνε μου, εἶπε, νὰ γλυτώσω καὶ νὰ σοῦ κάμω ἓνα Ἅγιον Ποτήρι». Ἐσώθη καὶ λέγεται ἐν τῇ Μονῇ, ὅτι ἐπραγματοποίησε τὸ τάξιμό του».

¹ Ἦτο ἐκεῖ μία μεγάλη φουντουκιά, ἡ ὁποία δὲν σώζεται σήμερον.
² Γνωστὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τῶν μοναχῶν.

ΣΥΛΛΗΨΙΣ ΚΑΙ ΦΥΛΑΚΙΣΙΣ ΤΟΥ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ ΕΝ ΕΤΕΙ 1851.

Τὰ κατωτέρω περὶ τῆς συλλήψεως καὶ φυλακίσεως ἐν ἔτει 1851 τοῦ Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου παρέλαθον ἐξ ἐγγράφου τοῦ Τουρκικοῦ Ἀρχείου Ρεθύμνης. Ἡγούμενος ἦτο τότε ὁ Γεράσιμος Τουρνάκης:

«Ἐνώπιον τοῦ Διοικητοῦ Ρεθύμνης ἐνεφανίσθη ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Ἀμνάτου Ρεθύμνης Ἀλῆς Ἀληκάκης τοῦ Ἰμπραχίμ καὶ ἀνέφερε τὰ ἐξῆς: Ἐξωθεν τοῦ χωρίου Ἀμνάτου ἐνεφανίσθησαν ἄγνωστοι ὑποπτοι, τὸ ὁποῖον ἐφόβισε τοὺς χωριανούς μου Τούρκους καὶ τῆς Κυριάννας. Συμπεραίνομεν ὅτι οἱ ὑποπτοι οὗτοι εὐρίσκουν ἄσυλον καὶ τρέφονται εἰς τὸ Μοναστήρι τοῦ Ἀρκαδίου. Ἐπειδὴ αἱ οἰκογένειαι μας φοβοῦνται, ὅτι περιφέρονται ἀντάρται, παρακαλοῦμεν τὸν Πασσᾶν Ἐφένδην μας νὰ διατάξῃ τὰ δέοντα.

»Ὁ Διοικητὴς Ρεθύμνης καλέσας τὸν Μπουλούκμπασην διέταξεν αὐτὸν νὰ παραλάβῃ δύναμιν, νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Ἀρκάδι, νὰ συλλάβῃ τὸν λεγόμενον Ἡγούμενον καὶ νὰ τὸν μεταφέρῃ ἐνταῦθα.

»Οὗτος παραλαβὼν τὸν Μουλαζίμην Τζαφέρ Ἀγᾶν καὶ δύναμιν χωροφυλάκων μετέβη εἰς τὴν Μονήν.

»Ἐκτύπησε τὴν πύλην τοῦ Μοναστηρίου καὶ ἐνεφανίσθη εἰς καλόγηρος. Ζητήσας δὲ παρ' αὐτοῦ νὰ παρουσιασθῇ ὁ λεγόμενος Ἡγούμενος, ἔλαθε τὴν ἀπάντησιν: «Ὁ Ἡγούμενος δὲν εὐρίσκεται ἐδῶ, ἀλλὰ μετέβη δι' ἐργασίαν εἰς τὸ Μοναστήρι Πρέβελη». Μετὰ τὴν ἀπάντησιν ταύτην, ἐπειδὴ δὲν εἶχεν ἄλλην διαταγὴν, ἐπέστρεψε καὶ ἀνέφερεν εἰς τὸν Πασσᾶν Ἐφένδην, ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν δοθείσαν αὐτῷ ἀπάντησιν ὁ Ἡγούμενος δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸ Μοναστήρι.

»Ὁ Διοικητὴς Ρεθύμνης δι' ἐγγράφου του πρὸς τὸν Γεν. Διοικητὴν ἐξέθεσε τὰ ἀνωτέρω ζητήσας ὁδηγίας.

»Ὁ Γεν. Διοικητὴς διέταξε τὸν Διοικητὴν Ρεθύμνης, ὅπως ἀποστείλῃ δύναμιν χωροφυλακῆς, ἵνα πολιορκήσῃ τὸ Μοναστήρι, συλλάβῃ καὶ μεταφέρῃ εἰς Ἄρβυμον τὸν Ἡγούμενον, θέτων αὐτὸν ὑπὸ ἀνάκρισιν, τὸ πόρισμα δὲ τῶν ἀνακρίσεων νὰ γνωρίσῃ αὐτῷ.

»Ὁ Διοικητὴς Ρεθύμνης, συμφώνως πρὸς τὴν ὑψηλὴν Διαταγὴν τοῦ Γεν. Διοικητοῦ, ἀπέστειλεν ἀξιωματικούς μετὰ χωροφυλάκων νὰ συλλάβωσι τὸν Ἡγούμενον ἀμέσως καὶ ὁδηγήσωσιν αὐτὸν εἰς Ἄρβυμον.

»Οὗτοι μετέβησαν εἰς τὸ Μοναστήρι Ἀρκάδι καὶ περιεκύκλωσαν αὐτό. Οἱ καλόγηροι ἐμφανισθέντες ἐκάλεσαν αὐτοὺς νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ Μοναστήρι. Εἰσῆλθον οὗτοι καὶ ἐφιλοξενήθησαν. Ἠρώτησαν, ἐὰν ἐπανῆλθεν ὁ Ἡγούμενος. Οἱ καλόγηροι ἀπήντησαν: «ἐπανῆλθε καὶ εὐρίσκεται ἐδῶ καὶ θὰ ἔλθῃ ἀμέσως». Πράγματι παρουσιάσθη ὁ Ἡγούμενος ἐνώπιον τῶν ἀξιωματικῶν, οἱ ὁποῖοι τῷ εἶπον, ὅτι τὸν ζητεῖ ὁ Πασσᾶ Ἐφένδης. Ὁ Ἡγούμενος, ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ, ὅτι τὸν ζητεῖ ὁ Πασσᾶ Ἐφέν-

της, παρεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ ἀπομακρύνουν τὴν μετ' αὐτῶν δύναμιν καὶ τοὺς διεβεβαίωσεν, ὅτι θὰ μεταβῆ μαζί των εἰς Ῥέθυμνον.

» Ἐμείνει μόνον ὁ Μουλαζίμης Τζαφέρ Ἀγᾶς, μετὰ τοῦ ὁποίου μετέβη ὁ Ἡγούμενος εἰς Ῥέθυμνον καὶ παρουσιάσθη ἐνώπιον τοῦ Διοικητοῦ. Εἰς ἐρώτησιν αὐτοῦ ἀπήντησεν, ὅτι οὐδὲν γνωρίζει περὶ κακοποιῶν στοιχείων, ὅτι δὲν ἐνεφανίσθησαν τοιαῦτα εἰς τὸ Μοναστήρι, δὲν γνωρίζει δέ, ἐὰν ἐνεφανίσθησαν ἀλλαχοῦ, ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ Μοναστηρίου εἶναι νὰ φιλοξενῆ οἰονδήποτε ἄνθρωπον εἰσερχόμενον εἰς αὐτό, ἐὰν δὲ εἶναι καλὸς ἢ κακός, δὲν εἶναι ἀρμόδιος νὰ ἐξετάζη.

» Μετὰ τὴν τοιαύτην τοῦ Ἡγουμένου ἀπάντησιν ὁ Διοικητὴς Ρεθύμνης διέταξε τὴν κράτησιν αὐτοῦ εἰς τι δωμάτιον. Τὴν σύλληψιν καὶ τὴν μεταφορὰν τοῦ ἀνήγγειλεν ἐγγράφως δι' ἐφίππου εἰς τὸν Γεν. Διοικητὴν. Ἐπίσης ἐγνώρισεν αὐτῷ τὴν κατάθεσιν, τὴν ὁποίαν ὁ Ἡγούμενος ἔδωκεν.

» Ὁ Γεν. Διοικητὴς διέταξε τὸν Διοικητὴν Ρεθύμνης, ὅπως τῇ ἐγγυήσει τοῦ Ἐπισκόπου Ρεθύμνης βεβαίωσιν ὁ Ἡγούμενος, ὅτι δὲν θὰ ἀποκρύψῃ εἰς τὸ μέλλον κακοποιὰ στοιχεῖα εἰς τὸ Μοναστήρι, ὅτι τοῦτο δὲν θὰ εἶναι κρησφύγετον τῶν κακοποιῶν καὶ ὅτι ἐν περιπτώσει ἐμφανίσεως τοιούτων θὰ εἰδοποιῆ τὴν ἐξουσίαν.

» Μετὰ τὴν δοθεῖσαν παρὰ τοῦ Ἐπισκόπου ἐγγυήσιν ἀπελύθη ὁ Ἡγούμενος.»

Σφραγὶς τοῦ Διθεανίου Χάνδακος.

ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ ΚΑΙ Η ΕΝΟΠΛΟΣ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ 1858.

Κατά την ένοπλον διαμαρτυρίαν του Κρητικού λαού τῷ 1858 κατά τῶν αὐθαιρεσιῶν του Γενικοῦ Διοικητοῦ τῆς Νήσου Βελῆ Πασσᾶ¹ τὸ Ἀρκάδι ἐγένετο κέντρον ἐπαναστατικῆς κινήσεως.

Οἱ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Κυριακῇ τῆς Κυδωνίας συναθροισθέντες περὶ τὰ τέλη του Ἀπριλίου ἐκ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν ἔφθασαν κατὰ τὸν Μάϊον τὰς ἑξ χιλιάδας καὶ μετεστάθμευσαν εἰς Μπουτσουνάρια.

Ὁ Βελιουνδὶν Ριφάτ Πασσᾶς.

μετέβησαν εἰς τὸ εἰρημένον χωρίον. Διανυκτερεύσαντες δὲ ἐν τῇ οἰκίᾳ του ὠδηγήθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς Ἀρκάδι, ὅπου ἐγένετο συνάθροισις καὶ ἀδελφοποιΐα, εἰς ἣν συμμετέσχον πλείονες τῶν τετρακοσίων Χριστιανῶν ἐκ διαφόρων χωρίων του Τμήματος Ρεθύμνης. Ἡ συνάθροισις αὕτη ἀπέστειλεν ἀντιπροσώπους εἰς τὴν ἐν Μπουτσουναρίοις Συνέλευσιν.

Μετὰ τοῦτο οἱ ἀνωτέρω Μαυρογένης καὶ Γιάνναρης, τῇ ὁδηγίᾳ του Ἀναστ. Σπαντιδάκη, κατήλθον ἐκ του Ἀρκαδίου, διήλθον παρὰ τὸ νεκροταφεῖον τῶν Περιβολίων, τὰ «τρία Μοναστήρια», ἐκεῖθεν δὲ κατηθύνθησαν πρὸς τὴν γέφυραν του Πετρέ, μεθ' ὅ ἐτράπησαν πρὸς τὸν Ἀποκόρwan.

¹ Πρόκειται περὶ του Βελιουνδὶν Ριφάτ Πασσᾶ, υιοῦ του Μουσταφᾶ Πασσᾶ.

² Περὶ του Ἐμμανουὴλ Σταμ. Μαυρογένους καὶ τῆς ἐνόπλου ἐκείνης διαμαρτυρίας τῶν Κρητῶν, ἧτις εἶναι γνωστὴ ὡς «ἐπανάστασις του Μαυρογένη», ἴδε Βασ. Ψιλᾶκη, ἐνθ' ἀνωτ., τ. Γ', σ. 822 καὶ ἑξῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Η ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1866-1868

Ἡ κακοπιστία τῆς Πύλης ἔναντι τῶν Κρητῶν. — Συναθροισίς ἐν Μπουτσουναρίοις καὶ ἀναφορὰ πρὸς τε τὸν Σουλτάνον καὶ τοὺς ἐν Χανίοις Προξένους τῶν Μ. Δυνάμεων. — Ἀρνητικὴ ἀπάντησις τῆς Πύλης. — Ἡ ἐν Προσνέρῳ ἐπαναστατικὴ προκήρυξις. — Ψήφισμα ἐν Σφακίοις τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως. — Ἡ ἐν Βρύσας (Ἀποκορώνου) μάχη κατὰ τοῦ ὑπὸ τὸν Σαχὶν Πασσᾶν Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ.

Ἡ Πύλη οὐ μόνον δὲν ἐφήρμοσε τὰς μεταρρυθμίσεις, τὰς ὁποίας εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς τοὺς Κρήτας διὰ τοῦ φερμανίου τοῦ 1858, ἀλλ' εἰς ἐπίμετρον ὁ κατὰ τὸ 1866 Γενικὸς Διοικητὴς τῆς Νήσου Ἰσμαήλ Πασσᾶς ἐλάμβανε καταθλιπτικὰ κατὰ τῶν Χριστιανῶν μέτρα.

Οἱ Χριστιανοὶ ἀποκαμόντες ν' ἀναμένωσι παρ' αὐτοῦ βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς των ἀπεφάσισαν νὰ λάβουν ἐνεργὸν στάσιν ἔναντι τῶν αὐθαιρεσιῶν τῆς ἐν Κρήτῃ Διοικήσεως.

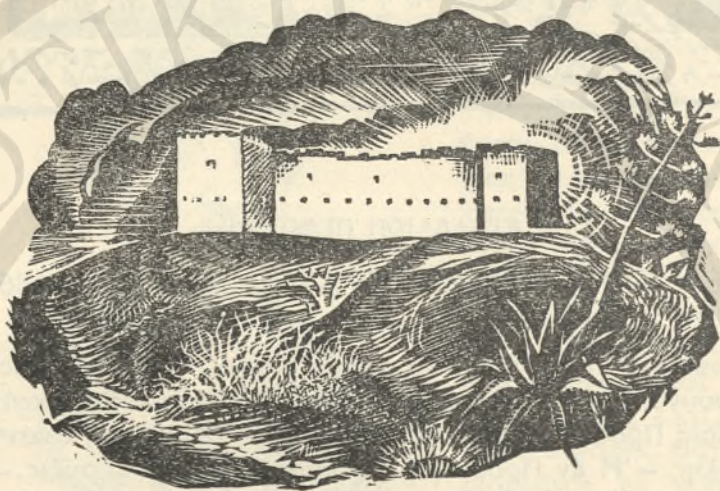
Πρὸς τοῦτο πρόκριτοι διαφόρων χωρίων τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν συνεννοηθέντες μυστικῶς μεταξὺ των συνεκεντρώθησαν περὶ τὰ μέσα Ἀπριλίου (1866) ἐν τῷ ὄροπεδίῳ τοῦ Ὀμαλοῦ, μεθ' ὃ οἱ ἀποτελέσαντες τὴν συγκέντρωσιν ἐκείνην κατήλθον εἰς Μπουτσουναρία.

Οἱ ἐκεῖ συναθροισθέντες ἀπήλυθον ἐγγραφον πρὸς τὸν Γεν. Διοικητὴν, δι' οὗ ἐγνώριζον αὐτῷ, ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς συναθροίσεώς

των ἦτο νὰ ἀπευθυνθῶσι πρὸς τὸν Σουλτᾶνον καὶ γνωστοποιήσω-
σιν αὐτῷ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ παράπονά των.

Μετὰ τὴν ἄφιξιν εἰς Μπουτσουνάρια τῶν πληρεξουσίων τῶν
ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ὑπεγράφη ὑπὸ πάντων τῶν ἐκεῖ πληρεξου-
σίων ἀναφορά (14 Μαΐου) πρὸς τὸν Σουλτᾶνον Ἀβδούλ Ἀζίζ, δι'
ἧς ἐζήτησαν τὴν ἐπισκευὴν τῶν ὁδῶν, τὴν ἐφαρμογὴν τῶν προνο-

Μπουτσουνάρια

μίων τῶν χορηγηθέντων τῷ 1858, τὴν βελτίωσιν καὶ διοργάνωσιν
τοῦ δικαστικοῦ κλάδου καὶ τὴν ἀνεξιθρησκίαν. Ἡ ἀναφορά,
φέρουσα 98 πληρεξουσίων ὑπογραφάς, ὧν τὴν γνησιότητα ἐπιστο-
ποιοῦν οἱ συνυπογεγραμμένοι Ἐπίσκοποι Κυδωνίας Μισαήλ καὶ
Κισσάμου καὶ Σελίνου Γεράσιμος, ἐπεδόθη πρὸς τὸν Γεν. Διοικη-
τὴν, ἀντίγραφον δ' αὐτῆς εἰς τοὺς ἐν Χανίοις Προξένους τῶν Μ.
Δυνάμεων¹.

Ἡ Πύλη ὑπέκρουσε εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Ἰσμαήλ Πασσᾶ,
χαρακτηρίσαντος τοὺς ὑπογράψαντας τὴν ἀναφορὰν ὡς «κακο-
ποιὰ στοιχεῖα» καὶ ἐν γένει παραστήσαντος τὸ κίνημα ὡς μηδε-
μίαν ἔχον σημασίαν, οὐ μόνον ἠρνήθη νὰ ἀποδεχθῆ τὰ αἰτήματα
τῶν Κρητῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπειλὰς ἐπέσεισε κατ' αὐτῶν. Ἡ τοιαύτη
ἀπάντησις τῆς Πύλης (11)23 Ἰουλίου) ἐπηύξησε τὸν ἀναβρασμὸν
μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν τῆς Νήσου.

¹ Γεωργ. Παπαντωνάκη, Ἡ Διπλωματικὴ Ἱστορία τῆς Κρητικῆς
Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, ἐν Ἀθήναις 1926, σ. 5—7 καὶ Π. Κριάρη,
Ἱστορία τῆς Κρήτης, τ. Γ', σ. 107—130.

«Διὰ τὴν δυσμενῆ καὶ ἀπειλητικὴν ἀπάντησιν, ἔγραφον ἐν τῇ διαμαρτυρίᾳ αὐτῶν πρὸς τὸν Γενικὸν Διοικητὴν τῆς Νήσου, θεωροῦμεν καθήκον νὰ ἐπιδώσωμεν εἰς τοὺς κ. κ. Προξένους τῶν φίλων Δυνάμεων διαμαρτυρίαν, ὅπως γνωρίσωμεν αὐτοῖς, ὅτι αἴρομεν τὰ ὅπλα οὐχὶ κατὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἀσφαλείας, φοβούμενοι τὴν κακὴν πίστιν τοῦ Ἰσμαὴλ Πασσᾶ»¹.

Οἱ Κρήτες αἴρουν τὰ ὅπλα καὶ τῇ 16/28 Αὐγούστου διὰ τῆς ἐν Προσνέρφῳ ἐπαναστατικῆς προκηρύξεως ἀνακηρύττουν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν: «Ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὸ ἔθνικὸν αἶσθημα τοῦ Ἑλληνικοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ ἔμπλεοι ἐλπίδος ἐκ τοῦ δικαίου τοῦ ἀγῶνος ἡμῶν θαρραλέως διακηρύττομεν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ὡς τὸν δόμοθυμον καὶ διακαῆ πόθον ἡμῶν τὴν ἔνωσιν μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος».

Μετά τινὰς ἡμέρας ἡ Γενικὴ Συνέλευσις, συνελθοῦσα εἰς Ἀσκύφου τῶν Σφακίων (21 Αὐγούστου/2 Σεπτεμβρίου) «παρατηροῦσα, ὅτι οὐδεμίαν ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν πρόοδον εἶνε ἐπιτετραμμένον νὰ ἀναμείνη ἡ Νῆσος ἀπὸ τῆς Ὄθωμανικῆς Κυβερνήσεως..... ἐγκρίνει καὶ ψηφίζει:

Ὁ Ἰωάννης Μητσοτάκης

¹ Henri Couturier, La Crète, sa situation au point de vue du droit international. Ἴδε μετάφρασίν μου, σ. 46.—Ὁ ἐν Ἡρακλείῳ ὑποπρόξενος τῆς Ρωσίας αἰμίμητος Ἰωάν. Γ. Μητσοτάκης ἔγραφε τῇ 7/19 Μαρτίου 1866 πρὸς τὸν ἐν Χανίοις Πρόξενον τῆς Ρωσίας Δενδρινόν, «ὅτι τὰ Μολδοβλαχικά, Σερβικά καὶ ἐν γένει τὰ Εὐρωπαϊκὰ ἀνεπτέρωσαν τὰς ἐλπίδας τῶν Χριστιανῶν τῆς Νήσου περὶ βελτιώσεως τῆς τύχης των, ἐφ' ᾧ νέαι καὶ σύντονοι προσπάθειαι ὁσημέραι καταβάλλονται». (Ι. Μητσοτάκη, ὑποπρόξενου τῆς Ρωσίας ἐν Ἡρακλείῳ, Ἀρχεῖον εὐρισκόμενον παρὰ τῶ ἐν Ἡρακλείῳ ἀνεψιῶ του Γ. Μητσοτάκη).—Ὁ Ἰωάννης Γ. Μητσοτάκης ἐγεννήθη ἐν Χαλέπα Χανίων κατὰ τὸ 1816, ἀπέβησε δὲ ἐν Ἡρακλείῳ τῷ 1896 ὡς ὑποπρόξενος τῆς Ρωσίας διατελέσας τοιοῦτος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1863. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ὑπῆρξεν ὁ πολῦτιμος σύνδεσμος μετὰ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Σύρῳ Ἐπαναστατικῶν Ἐπιτροπῶν καὶ τῶν ἐπαναστατῶν τῶν δώδεκα ἀνατολικῶν Ἐπαρχιῶν τῆς Νήσου, ἐργασθεὶς μετ' ἄλλων εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ ὑποστήριξιν τῆς ἐπανάστασεως ταύτης. (Ἴδε ἄρθρον μου ἐν Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τ. ΙΖ', σ. 269).

1) Καταργεί διὰ παντός ἐπὶ τῆς Νήσου Κρήτης καὶ πάντων τῶν προσαρτημάτων αὐτῆς τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν.

2) Κηρύττει τὴν ἀδιάσπαστον καὶ παντοτινὴν ἔνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῆς Α. Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου τοῦ Α΄.

3) Τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ψηφίσματος τούτου ἀνατίθουσιν εἰς τὴν πίστιν καὶ ἀνδρείαν τοῦ γενναίου λαοῦ τῆς Κρήτης... εἰς τὴν κρα-

Ὁ Χεδίβης Ἰσμαήλ Πασσᾶς.

ταῖαν μεσολάβησιν τῶν προστατῆδων καὶ ἐγγυητριῶν Μ. Δυνάμεων καὶ εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Ὑψίστου.

Τὴν ἀπόφασίν τῆς ταύτης ἡ Γεν. Συνέλευσις ἀνεκοίνωσεν εἰς τοὺς ἐν Χανίοις Προξένους τῶν Μ. Δυνάμεων διὰ μακροῦ ὑπομνήματος.

Ἡ Πύλη πέμπει στρατεύματα εἰς τὴν Νήσον. Ὁ Χεδίβης τῆς Αἰγύπτου Ἰσμαήλ Πασσᾶς προσῆλθεν ἐπίκουρος τῷ Σουλτάνῳ. Αἰγυπτιακὸς στρατὸς ¹ ἐκ δώδεκα χιλιάδων ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Σα-

¹ «Περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπάντησιν τῆς Πύλης εἰς τὴν ἀναφορὰν τῶν Κρητῶν, στόλος Αἰγυπτιακὸς διέβαινεν ἔξωθεν τοῦ φρουρίου τῆς πόλεως Ἡρακλείου παιανίζων καὶ πεφορτωμένος στίφη βαρβάρων Αἰγυπτίων, διευθυνόμενος εἰς Σούδαν, ὅπου καὶ ἀπεβίβασε τὸ ἐπαχθές φορτίον του, ὑπὲρ τὰς 12 χιλιάδας στρατοῦ συγκείμενον». (Ε. Ψαροῦδάκη, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 10).

χίν Πασσάν ἀπεβιβάσθη εἰς Σούδαν περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου καὶ προχωρήσας κατέλαβε τὸ χωρίον Βρύσες, ὅπου καὶ ὠχυρώθη. Οἱ ἐπαναστάται προσέβαλον αὐτόν. Ὁ Σαχὶν ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ μετ' αὐτῶν ἀναχωρήσας μετὰ τοῦ στρατοῦ του εἰς Χανία (31 Αὐγούστου 1866).

Ἡ κατάστασις οὕτως ἐν τῇ Νήσῳ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν περιπλέκεται ἐπικινδύνως. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς καταλαμβάνει ἐν τῇ ὑπαίθρῳ διαφόρους στρατηγικὰς θέσεις, ἐνῶ οἱ ἐπαναστάται ἐξοπλίζονται πυρετωδῶς. Οἱ ἐν τῇ ἐλευθέρῃ Ἑλλάδι ἀδελφοὶ δὲν μένουσιν ἀδιάφοροι εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν τῶν Κρητῶν κίνησιν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ καὶ ἔνωσιν τῆς πατρίδος τῶν μετὰ τῆς ἐλευθέρου πατρίδος καὶ ἀποστέλλουσιν αὐτοῖς ἐθελοντάς, ὅπλα καὶ πολεμφοδία. «Ἡ τοιαύτη ἐκστρατεία, παρατηρεῖ ὁ Ed. Driault, τῶν ἐν Ἑλλάδι εἶχε τὸν χαρακτήρα σταυροφορίας ἀπορροούσης ἐκ τῶν Ἐθνικῶν παραδόσεων διὰ τὴν ἀνάκτησιν χώρας Χριστιανικῆς ἀπὸ τῆς ἡμισελήνου. Ἐκάλει αὐτοὺς ἡ φωνὴ τῆς Θρησκείας καὶ τοῦ Ἔθνους. Οὐδεὶς νόμος, οὐδεὶς διακανονισμὸς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ κατισχύσῃ τῆς φωνῆς τῆς Θρησκείας καὶ τῆς φυλῆς». «Aucune loi, aucune réglementation ne saurait prévaloir contre l'appel de la religion et de la race»¹.

Ὁ ἀγὼν ἤρχισεν οὕτως ἐπίμονος καὶ αἱματηρὸς.

Ἡ ἐπαναστατημένη Κρήτη (1866)

Ἐνωσις ἢ Θάνατος

Ὅταν ὀστῆς Ἰδης τὸ βουνὸν πλησιφαῆς προτείνει
Τὸ πύρινόν της πρόσωπον ἢ λάμπουσα σελήνη,
Ὅπότεν μὲ νωχέλεια τὴν κόμην της ἀπλώνη
Κι' ὡσεὶ μὲ ρύακας χρυσοῦ τὴν θάλασσαν χρυσῶνι,
Ὅταν ὁ ζέφυρος γλυκὰ φιλῆ τὸ περιγιάλι
Κι' ἡ φύσις ἐξετύλιξε τ' ἀτίμητά της κάλλι,
Τότε προβαίνει ἐκ Χανιῶν ὡς Ἄρης ὠπλισμένη
Ὡραία κόρη κάτωχρος «ἔπτά κόκκαλα βγαλμένη».
Εἶναι ἡ Κρήτη μὲ δεσμὰ θραυσμένα εἰς τὰς χεῖρας,
Μὲ βλέμμα ὑπερήφανον ὡς τῆς θεᾶς τῆς Ἥρας,
Καὶ προχωρεῖ πρὸς τὴν ἀκτὴν μὲ βάδισμα ἀνάσσης,
Τὸ γόνυ κλίνει καὶ φιλεῖ τὸ κύμα τῆς θαλάσσης.
«Θάλασσα, σύ, ποῦ κοινωνεῖς μὲ μητρικὰ ἐδάφη
» Εἶπε εἰς τὴν μητέρα μου, εἶπε πῶς δὲν ἐτάφη

¹ Edouard Driault et Michel Lhéritier, Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours, τ. Γ'. σ. 185.

» Ἡ Κόρη, ἦν ἀπέσπασαν τῆς μητρικῆς ἀγκάλης.
» Ἴδου τὰ ὄπλα ἔλαβε.....

.....
» Τὸ ἐπιτάσσει ὁ Θεὸς νὰ θραύσῃ τὰ δεσμά της,
» Ἡ Ἔνωσις ἢ Θάνατος εἶναι τὸ σύνθημά της».
ὦ! στείλει, σὲ παρακαλῶ, μ' ἀστραπιαῖον βῆμα
εἰς τὰς ἀντίπεραν ἀκτὰς τ' ἀδίπλωτόν σου κῦμα,
Νὰ πῆ στοῦ Πανελληνίου νὰ μιμηθῆ τὴν Κρήτην
Ὁ Πίνδος καὶ ὁ Ὀλυμπος, ὁ Κίσσαβος κι' ἡ Οἴτη,
τὴν Κρήτην, ἥτις πάμμονος μὲ ξίφος εἰς τὴν χεῖρα
τὸν τύραννον νὰ πολεμᾷ προώρισεν ἡ Μοῖρα,
Κι' ἂν κατ' αὐτῆς ἐπέπεσαν πολλὰ βαρβάρων σμήνη
Κι' ἂν βεβηλώνουν τοὺς Ναοὺς, τὸ θάρρος της δὲν σθῆναι.
τὴν γῆν πολλάκις ἔθαψε τῶν τέκνων της τὸ αἷμα,
τὸ αἷμα τὸ χυνόμενον ἴσως τοὺς σιγκινίση
τὸν Τούρκον ν' ἀναγκάσῃ τὴν γῆν της νὰ ἀφήσῃ

Σ. Γ. Βελίνης¹

Ὁ Σπυρίδων Γ. Βελίνης.

¹ Ὁ Σπυρίδων Βελίνης ἦτο υἱὸς τοῦ συνετοῦ κληρικοῦ καὶ διακεκριμένου ἀγωνιστοῦ κατὰ τὸν ὑπὲρ Ἑλευθερίας ἀγῶνα «Παπᾶ Γιώργη Βελίνη», ἐνὸς ἐκ τῶν ἐκπορθητῶν τοῦ Παλαμηδίου. (Περὶ αὐτοῦ ἀνάγνωθι ἐν «Τύπῳ» Ἀθηνῶν, τῆς 19 Ἰανουαρίου 1939, «ὁ Κολοκοτρώνης εἰς θάνατον»).

Ὁ Σπυρίδων Γ. Βελίνης ἐγεννήθη ἐν Ναυπλίῳ, ἐσπούδασε τὰ νομικὰ ἐν Παρισίοις καὶ διεκρίθη ὡς ἀνώτερος δικαστικὸς καὶ δικηγόρος ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ πόλει. Ὑπῆρξε θερμὸς πατριώτης, ἀντάξιός τοῦ πατρὸς του. Ἐγγονὸς αὐτοῦ εἶναι ὁ παρ' ἡμῖν Εἰσαγγελεὺς τῶν Πρωτοδικῶν Δημήτριος Βελίνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΠΑΡΑΜΟΝΑΣ ΤΗΣ
ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1866

Ἡ ὑπὸ τὸν Χατζῆ Μιχάλην Γιάνναρην Ἐπιτροπὴ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως εἰς Ἀρκάδι.— Συνάθροισις καὶ σύσκεψις 1500 χωρικῶν ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν βελανιδιάν.— Ἐκλογὴ Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς.— Ὁ Ἡγούμενος Χατζῆ Γαβριὴλ πρόεδρος τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς.— Μετάβασις αὐτοῦ εἰς τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν πρὸς συνεννόησιν μετ' αὐτῆς περὶ τοῦ ἀγῶνος.

Ἡ ἐν Μπουτσουναρίοις συνάθροισις ἀπέστειλεν ἀντιπροσώπους αὐτῆς εἰς τὰς κεντρικὰς καὶ ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τῆς Νήσου ἐφοδιασθέντας δι' ἐπιστολῶν καὶ προκηρύξεων πρὸς ἀνάπτυξιν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν τούτων τοῦ σκοποῦ τῆς συναθροίσεως ταύτης καὶ διενέργειαν ἐκλογῆς ἀντιπροσώπων αὐτῶν «διὰ τὴν ἐν τῷ Τμήματι Χανίων συγκροτουμένην Γενικὴν τῶν Χριστιανῶν Συνέλευσιν πρὸς βελτίωσιν τῆς θέσεώς των».

Ἡ καταρτισθεῖσα πρὸς τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν Ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη Γιάνναρη¹ μετέβη εἰς τὰ χωρία

¹ «Ἐφθάσαμεν, γράφει οὗτος ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ, εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Ῥεθύμνης. Ἐδῶ συνητήθημεν μετὰ τοὺς ἀδελφοὺς Γεώργιον καὶ Παῦλον Ἀνδρουλιδάκην, ἐξ Ἀσκύφου καταγομένους, ἐξ ἐπισημῶν ἀρχαίων καὶ ἡρωϊκῶν οἰκογενειῶν τῶν Μώριδων-Μαυροπατέρων, οἱ ὅποιοι πάραυτα μᾶς ἠκολούθησαν καὶ μέχρι τέλους ἠγωνίσθησαν μετ' αὐταπαρνήσεως ὡς πληρεξούσιοι καὶ ὄπλαρχηγοί.

Μετὰ δύο ὥρας ἀναχωρήσαντες ἐφθάσαμεν τὴν ἐσπέραν εἰς Ῥούστικα καὶ διενυκτερεύσαμεν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Προφήτου Ἡλίου. Διειμείναμεν ἐπὶ δύο ἡμέρας φιλοξενούμενοι ὑπὸ τῆς Μονῆς.

Ἐστειλάμεν δὲ ἀπ' ἐδῶ ἐπιστολάς πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν ἐπαρχιῶν Ἀγίου Βασιλείου καὶ Ἀμαρίου καὶ προσεκαλούσαμεν τὸν λαὸν εἰς τὸ Ἀρκάδιον, ἔνθα ἐμέλλομεν νὰ μεταβῶμεν καὶ ὅπου ἐπρόκειτο νὰ ἀνακοινώσωμεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἐντολὴν τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἐνταῦθα, εἰς τὸν Προφήτην Ἡλίαν, εὔρομεν καὶ τοὺς ἐγκρίτους ἐξ Ἀγίου Βασιλείου Μ. Τσουδερόν καὶ Παῦλον Σαθθάκην, εἰς τοὺς ὁποίους καὶ ἀνεκοινώσαμεν τὰ σχέδιά μας.

Ἐκ τοῦ Προφήτου Ἡλίου μετέβημεν εἰς Ἀσιπτόπουλλον, ἔξω τῆς Ῥεθύμνης, ὅπου διειμείναμεν περὶ τὰς τέσσαρας ἡμέρας καὶ ἐτύχομεν μεγάλης περιποιήσεως. Ἐκ τῆς Ῥεθύμνης δὲ μᾶς ἀπεστάλησαν τότε τῇ ἐνεργείᾳ τῶν ἐκεῖ καλῶν πατριωτῶν Χαραλάμπους Πενθερουδάκη, Παύλου Τσουράκη καὶ ἄλλων διάφορα τρόφιμα, ὡς ἄρτος πεντακόσιοι ὀκάδες, τυρός, εἰς βῶδι, δέρματα καὶ ἄλλα.

Ἐντεῦθεν, ἀφοῦ ἐξελέξαμεν μερικοὺς πληρεξούσιους μας, τοὺς ὁποίους ἀπεστείλαμεν εἰς τὴν Γενικὴν ἐν Χανίοις Συνέλευσιν, ἀνεχωρήσαμεν καὶ ἐπορεύθημεν εἰς Ἀρκάδιον. Ἐδῶ ἐμείναμεν περὶ τὰς ὀκτὼ ἡμέρας, καθ' ἃς συνηθροίσθησαν καὶ ἄλλοι ἀκόμη καὶ συνεποσώθημεν εἰς χιλοὺς πεντακόσιους συστήσαντες συγχρόνως τμηματικὴν Ἐπιτροπὴν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ αἰδίδιμου Γαβριήλ, Ἡγουμένου τῆς Μονῆς.

Ὁ ἀνωτέρω ρηθεὶς αἰδίδιμος Γαβριήλ μεγάλας συνδρομάς παρέσχεν εἰς τὸν ἀγῶνά μας. Οὗτος ἐστάθη ὁ ἐνθερμος προστάτης τῆς συγκεντρώσεως καὶ διετήρει καὶ ἔτρεφεν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῆς ἀνατινάξεως τῆς Μονῆς οὐ μόνον τὰς πολυπληθεῖς οἰκογενείας, τὰς ὁποίας ἀνέλαβεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν Ἐπιτροπὴν καὶ τὸ στρατόπεδον. Εἰς τὸ διάστημα τῶν ὀκτῶ ἡμερῶν, κατὰ τὰς ὁποίας διητρίψαμεν ἐκεῖ, χιλοὶ πεντακόσιοι περίπου ἄνδρες παρεκάθισον εἰς τὴν τράπεζαν τῆς Μονῆς. Πρὸς τοῦτο δὲ ὁ Γαβριήλ παρεχώρει χιλοὺς πεντακόσιους ἄρτους (καλογεράκια), οἱ ὅποιοι ἐζυμοῦντο ἐντὸς τῆς Μονῆς καθ' ἑκάστην, πέντε ἕως ἑξέ βόας — ἐκτὸς τῶν ἀρνίων — καὶ ἄφθονον οἶνον.

Οὕτω λοιπὸν τὸ Ἀρκάδιον κατέστη τὸ κέντρον καὶ ὁ μοχλὸς τοῦ μεσαίου διαμερίσματος. Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ἦλθε καὶ ἡ ἀπάντησις τῆς Γενικῆς Ἐπιτροπῆς, δι' ἧς ἀνεγνώριζε τὴν ἐνέργειαν τοῦ τμήματος Ῥεθύμνης. Κατόπιν τούτων ἀπεφασίσθη ἑκατὸν ἄνδρες ἐκ τῶν συνηθροισμένων νὰ διαιρεθοῦν εἰς δύο τμήματα. Πράγματι οὕτω καὶ ἐγένετο. Καὶ τὸ μὲν ἐν τμήμα ἐκ τριάκοντα ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Φουντούλην τραπὲν τὴν πρὸς νότον ἀγούσαν διηυθύνθη διὰ τῆς Κρυᾶς-Βρύσης πρὸς τὰς ἐπαρχίας Μεσαρᾶς διὰ νὰ διηγήσῃ προφορικῶς μετὰ τοῦ Κόρακα, Ῥωμάνου καὶ λοιπῶν προκρίτων τῶν μερῶν ἐκείνων. Τὴν πρώτην ἐσπέραν ἦλθε τὸ τμήμα τοῦτο εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἀσωμάτων, ὅπου εὔρε τὸν Ἀρχιερέα Λάμπης, τὸν Ἡγούμενον τῆς Μονῆς καὶ τοὺς καλογήρους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀνεκοινώσε τὸν σκοπὸν, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ οὗτοι ἐμείναν σύμφωνοι.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ τμήματος τούτου. Ἐκ τῶν ἑκατῶν δὲ ἀνδρῶν οἱ λοιποὶ ἑβδομήκοντα ἀπέτελεσαν τὸ δεύτερον τμήμα. Τὸ τμήμα λοιπὸν τοῦτο συγκείμενον κατ' ἀρχάς ἐξ ἑβδομήκοντα ἀνδρῶν — μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ἐγώ — καὶ συμπαραλαβὸν ἀπὸ τὸ Ἀρκάδι καὶ ἄλλους ὀγδοήκοντα ἐντοπίους μετέβη τὴν αὐτὴν ἡμέραν διὰ Λιθαδίων εἰς Ἀνώγεια, ὅπου ἐφιλοξενήθημεν ὑπὸ πάντων ἐν γένει τῶν κατοίκων, ἰδίως ὁμοῦς ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Σκουλαῖ.

τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης, Ἀργυρούπολιν, Ἐπισκοπὴν, Ρούστικα, Ἀτσιπόπουλλον, Μονὴν Ἀρκαδίου (2 Μαΐου) καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μυλοποτάμου.

Ἡ ἀνωτέρω Ἐπιτροπὴ ἐκάλεσεν εἰς συνάθροισιν ἐν Ἀρκαδίῳ τοὺς κατοικοῦς τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης συμφώνως πρὸς τὰς διὰ τὸ Τμήμα τοῦτο σταλείσας ἐγγράφους ἐπιτακτικὰς

Ἡ ἱστορικὴ Βελανιδιά

Ἐνταῦθα ἔμεινε περὶ τὰς τρεῖς ἡμέρας, κατὰ τὰς ὁποίας ἀντήλλαξεν ἐπιστολάς καὶ μὲ τὰ Ὑποπροξενεῖα τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κυβερνήσεων ἐν Ἡρακλείῳ. Εἰς μάλιστα τῶν Ὑποπροξένων ἦτο καὶ ὁ διευθύνων τὸ Ρωσικὸν Προξενεῖον Ἰ. Μητσotάκης, Κρής τὴν καταγωγὴν, ὁ ὁποῖος ἐφάνη ἔνθερμος ὑποστηρικτῆς τοῦ κινήματος καὶ ὑποκινητῆς τῶν Ἡρακλειωτῶν, μὰς ἔστειλε δὲ καὶ δι' ἰδίων του ἐξόδων δέρματα, τρόφιμα, ἄλευρα καὶ πέντε λίρας... Ἀπὸ Ἀνωγειῶν μετέβημεν εἰς τὴν Μονὴν τῆς Χαλέπας τιμωμένην ἐπ' ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, ὅπου ἐτύχομεν μεγάλης παρὰ τοῦ Ἡγουμένου δεξιώσεως. Διανυκτερεύσαντες ἐνταῦθα συνηνώθημεν τὴν ἐπιούσαν μετὰ τοῦ ἐτέρου ἡμῶν ἀποσπάσματος.

Ἐπανηρχόμεθα διὰ Μελιδονίου εἰς Ῥέθυμνον. Ἐνῶ ἐβαδίζομεν, ἐμάθομεν, ὅτι παρὰ τὴν θέσιν Πέραμα ἐστάθμευε τακτικὸς στρατὸς ἐνισχυόμενος καὶ ὑπὸ πολλῶν φανατικῶν ἐντοπιῶν Τούρκων...

Ἡμεῖς μὴ δυνάμενοι νὰ διέλθωμεν δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀπεφασίσαμεν νὰ προχωρήσωμεν μὲ θάρρος καὶ τόλμην. Προσεπαθήσαμεν νὰ μὴ δώσωμεν οὐδεμίαν ἀφορμὴν. Ἐξηκολουθήσαμεν λοιπὸν τὴν πορείαν μας καὶ ἐφθάσαμεν πρὸ τῶν Περιβολίων καὶ ἐκεῖθεν κατεληξάμεν εἰς Μαρουλᾶν, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐνθέρμου καὶ ἀκραίφου ἐπατριώτου Πατρὸς Μαρουλιανοῦ, ὁ ὁποῖος τὴν ἐπιούσαν μὰς ὠδήγησε κατ' αἰτησίην μας εἰς Ἀτσιπόπουλλον πρὸ τοῦ Πρινεῖ διὰ νὰ μὴ προσκρούσωμεν πλησιάζοντες πρὸς τὸ φρούριον Ῥεθύμνης καὶ δώσωμεν ἀφορμὴν παρεξηγήσεων, τὴν ὁποῖαν, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, ἀπεφεύγομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος». («Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον» τοῦ Ἀρχηγοῦ Χατζη-Μιχαήλ Γιάνναρη, ἡμερὶς «Ἐλευθέρα Γνώμη» ἐν Χανίοις ἀριθ. φύλ. 18, 19,20).

όδηγίας, περιλαμβανούσας μεταξύ άλλων και τὰ ἑξῆς: «Ἐπασσε αἱ ἐπαρχίαι τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης ὀφείλουν νὰ συνεννοηθῶσι τὸ ταχύτερον περὶ τοῦ ἀποφασισθέντος ἤδη ἀόπλου καὶ γενικοῦ κινήματος τῶν Χριστιανῶν κατοίκων τῆς Νήσου καὶ νὰ ἔχωσι πάντοτε ὡς τόπον γενικῆς συναθροίσεως τῶν κατοίκων αὐτῶν θέσιν τινὰ κεντρικὴν παρ' ὄλαις ταῖς ἐπαρχίαις τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης»¹.

Τὸ Ἄρκάδι, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἶπον, κεῖται ἐν τῷ ἐνωτικῷ σημείῳ τῶν Ἐπαρχιῶν Ρεθύμνης, Μυλοποτάμου καὶ Ἀμαρίου καὶ ἐγγὺς τῆς Ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου.

Ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτη μετὰ τῶν προσελθόντων, ὑπολογιζομένων εἰς χιλίους πεντακοσίους, συνεδρίασεν ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν θελανιδιάν².

Τὸν λόγον ἔλαβεν ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἐπιτροπῆς Χατζῆ Μιχάλης Γιάνναρης, ὁ ὁποῖος ἐξήγησεν εἰς τοὺς προσελθόντας τὸν σκοπὸν τῆς προσκλήσεως. «Ὁ Κρητικὸς λαὸς, εἶπε, δὲν ἀνέχεται τὴν κατάλυσιν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου τῶν προνομίων καὶ τὴν ἐπιβολὴν ἐπαχθεστάτων φόρων. Τούτου ἕνεκεν συνῆλθεν ἡ Γενικὴ Συνέλευσις, ἡ ὁποία ζητεῖ τὴν σύμπραξιν καὶ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης διὰ νὰ ζητήσωσι τὴν ἐπαναφορὰν τῶν προνομίων καὶ τὴν κατάλυσιν τῶν ἐπιβληθέντων φόρων».

Κατὰ τὸ ἐν Ἄρκαδίῳ σφωζόμενον χειρόγραφον σημεῖωμα περὶ τῆς Συναθροίσεως ἐκείνης, τὸν Χατζῆ Μιχάλην ὁμιλοῦντα διέκοψεν ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Πρασῶν Ρεθύμνης Γεώργιος Καλησυκιανὸς, εἰπὼν: «Ἐὰν ὁ Σουλτάνος δὲν ἐπαναφέρῃ τὰ προνόμια, τί θὰ κάμωμεν ;»

Ὁ Χατζῆ Μιχάλης τῷ ἀπάντησε: «Θὰ σκεφθῶμεν ἀναλόγως, τί πρέπει νὰ κάνωμεν».

Συνεχίζων ὁ Χατζῆ Μιχάλης εἶπεν: «Ἀδελφοί, ἡ Πατρις κινδυνεύει, ἡ ἀσφάλεια τῆς ζωῆς μας προσβάλλεται, τὰ προνόμιά μας καταστρέφονται. Ὅθεν συνιστᾶται παρὰ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως, ὅπως ὁ συναθροισθεὶς ἐνταῦθα λαὸς προβῆ εἰς ἐκλογὴν Πληρεξουσίων, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀποτελέσουν Ὀργανωτικὴν Ἐπιτροπὴν, ἣτις θὰ συνεννοηται καὶ θὰ συνεργάζηται μετὰ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως.»

¹ Ἰωάν. Μητσοτάκη, ἐνθ' ἄνωτ.

² Ὑψοῦτο αὕτη μετὰ τῶν πρὸς ΒΑ τῆς Μονῆς εὑρισκομένων φρεάτων, ἐξ ὧν ὑδρεύεται αὕτη, εἶχε δέ, ὡς μοι εἶπεν ὁ Ἐ. Λουρωτός, λείον τὸν κορμὸν καὶ πλούσιον τὸ φύλλωμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἦτο δυνατόν νὰ σκιασθῶσιν ἕως 200 ἄνθρωποι.

Ὁ Χατζὴ Μιχάλης Γιάνναρης
Ἀρχηγὸς τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας.

Μετά την ἀγόρευσιν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη προέβησαν ἀμέσως οἱ συναθροισθέντες εἰς ἐκλογὴν Πληρεξουσίων κατ' ἐπαρχίας ὡς ἑξῆς :

Ἐπαρχία	Ὀνόματα Πληρεξουσίων	Χωρία
Ρέθυμνον	Χατζῆ Γαβριήλ Ἡγούμενος	Μ. Ἀρκαδίου
»	Γεώργιος Χαιρέτης ¹	Μέση
»	Γεώργιος Πορτάλιος ²	Πηγὴ
»	Νικόλαος Κουταλάκης ³	»
»	Ἀναγνώστης Μαρκουλάκης ⁴	Μαρουλάς
»	Παῦλος Μωράκης	Ἐπισκοπὴ
Ἀμάρι	Ἐμμ. Κασσιμάτης ⁵	Νεὺς—Ἀμάρι
»	Ἀναγνώστης Νουκάκης ⁶	»
»	Γεώργιος Σαουνάτσος ⁷	Βυζάρι
Ἁγ. Βασίλειος	Παῦλος Εὐστρ. Σαθθάκης ⁸	Σελλιά
»	Νικόλ. Ἀντωνογιαννάκης	Ἀκουμία
»	Μιχαὴλ Τσουδερός ⁹	Ἀσώματος

¹ Ἄνηρ πατριωτικὸς καὶ ἐνθουσιώδης. Εἶχε τότε ἡλικίαν τεσσαράκοντα ἐτῶν. (Περὶ τούτου ἐν ΙΒ' Κεφαλαίῳ).

² Μέλος καὶ γραμματεὺς τῆς ἐν Ἀρκαδίῳ Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἦτο τεσσαρακοντοῦτης περίπου. (Περὶ τούτου ἐν ΙΒ' Κεφαλαίῳ).

³ Εἶχεν ἡλικίαν 30 ἐτῶν, ἄγαμος. Διέκρινεν αὐτὸν πνεῦμα πατριωτικὸν καὶ φίλαλλον.

⁴ Περίπου τεσσαρακοντοῦτης, χρηστὸς πατριώτης. Εἶχε δύο ἀδελφούς, τὸν Γεώργιον καὶ τὸν Δημήτριον.

⁵ Ἀγαθὸς πατριώτης. Ἦτο πενηκοντοῦτης, μετρίου δὲ ἀναστήματος.

⁶ Θερμότατος πατριώτης, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὄρκου, τὸν ὁποῖον ἔκαμνεν, ὅτε ἠναγκάζετο πρὸς τοῦτο: «Νὰ μὴ δῶ τὴν ἔλευθερίαν τῆς πατρίδος μου, ἂν σοῦ λέγω ψῶματα», ἔλεγεν. Εἶχεν ἡλικίαν τεσσαράκοντα πέντε ἐτῶν.

⁷ Ἦτο ὕψηλός, ὠραιόσωμος, ἐνθουσιωδέστατος καὶ πατριωτικώτατος ἀνὴρ. (Περὶ τούτου ἐν ΙΒ' Κεφαλαίῳ).

⁸ Ἦτο οὗτος γνωστὸς καὶ ὡς Σαθθάπωλος. Γόνος πατριωτικῆς οἰκογενείας ἐκ τοῦ χωρίου «Σελλιά» τῆς Ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου, ἔδρασε κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις τοῦ 1858 καὶ 1866 ὡς ἀρχηγὸς τοῦ δυτικοῦ διαμερίσματος τῆς Ἐπαρχίας ταύτης, ἐπιδείξας κατὰ τὴν ὁμολογίαν πάντων θερμὸν πατριωτισμὸν, σύνεσιν καὶ γενναϊότητα ἐν ταῖς μάχαις, ὡς κατὰ τὴν μάχην τοῦ Βρύσιναι (20 Ὀκτωβρίου 1866). Τούτον φθονήσαντες οἱ συνεπαρχιώται τοῦ ἀδελφοῦ Γυπάρηδες ἐδολοφόνησαν ἐν θέσει «Κάνεβος» παρὰ τὸ χωρίον «Καυμένον Ἁγιὸν Ἰωάννην», «στερήσαντες τὴν Ἐπαρχίαν καὶ τὴν Πατρίδα, ὡς γράφει ὁ ἱστορικὸς Πωλιουδάκης, τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὁ ὁποῖος ἀφῆσε μέγα κενὸν καὶ μεγάλην λύπην εἰς ὅσους τὸν ἐγνώριζον προσωπικῶς, ἢ δὲ ἑλληειψίς του ἐγένιν ἔπειτα λίαν ἐπαισθητή.» (Ἰωάννου Πωλιουδάκη, ἱατροῦ, Ἱστορία τῆς Κρήτης, ἐν χειρογράφῳ, σ. 812 καὶ Ἐμμανουὴλ Ψαροῦδάκη, Ἀπομνημονεύματα, σ. 99). Ἄφηκε τρεῖς υἱοὺς τὸν Σαθθά, διακεκριμένον χειροῦργον ἱατρὸν, τὸν Μιχαὴλ, μηχανικὸν καὶ τὸν Νικόλαον νομικὸν καὶ μίαν θυγατέρα, τὴν Αἰκατερίνην, σύζυγον Μάρκου Πανέση.

⁹ Περὶ τοῦ στρατηγοῦ Γεωργίου Τσουδεροῦ (1821) καὶ τοῦ Γεν. Ἀρχηγοῦ Ἁγίου Βασιλείου Μιχαὴλ Τσουδεροῦ ἴδε Ἰ. Δ. Μοῦρέλλου, Κρητικαὶ Βιογραφίαι, ἐν Ἀθήναις 1931.

Μυλοπόταμον	Δημήτριος Σκορδαλός ¹	Μαργαρίτες
»	Νικόλαος Τουρνάκης ²	»
»	Γεώργιος Τζερβάκης ³	Λαγκά
»	Ἀλέξανδρος Μαρκάκης ⁴	Γαράζω
»	Ἐμμανουὴλ Μελισσώτης ⁵	Φόδελε

Κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Πληρεξουσίων διενεργηθεῖσαν ἐκλογὴν Πρόεδρος τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς⁶ ἐξελέγη ὁ Ἡγούμενος

Ὁ Μιχαὴλ Τσουδερός

τοῦ Ἀρκαδίου Χατζῆ Γαβριήλ, Γραμματεὺς ὁ Γεώργιος Πορτάλιος καὶ βοηθὸς αὐτοῦ ὁ ἐκ Πηγῆς Παναγιώτης Μανολιτσάκης.

Κατὰ πρόσκλησιν τῆς Γεν. Συνελεύσεως μετέβη παρ' αὐτῆ ὁ Ἡγούμενος Γαβριήλ λαβὼν ὁδηγίαν περὶ τῆς ἐπαναστατικῆς ἐνεργείας ἐν τῷ Τμήματι Ρεθύμνης. Μετὰ τοῦ Ἡγουμένου μετέβησαν ἐκεῖσε ὁ Γ. Χαιρέτης καὶ ὁ Γ. Πορτάλιος.

¹ Ἦτο τριάκοντα ἐτῶν. (Περὶ αὐτοῦ ἐν IB' Κεφαλαίῳ).

² Εἶχεν ἡλικίαν τριάκοντα πέντε ἐτῶν.

³ Ἦτο περίπου τεσσαράκοντα ἐτῶν.

⁴ Ἦτο μετρίου ἀναστήματος καὶ εἶχεν ἡλικίαν τριάκοντα ἐτῶν.

⁵ Νέος εὐπαιδευτός καὶ ἐνθουσιώδης. (Περὶ αὐτοῦ ἐν IB' Κεφαλαίῳ).

⁶ Ἡ ἐκλεγείσα Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ τμήματος Ρεθύμνης ἤδρευεν ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ἀρκαδίου, εἶχε δὲ Γραφεῖον εἰς τὰ Κλάουστρα τὸ κελλίον τὸ εὐρισκόμενον ἄνωθεν τῆς Δυτικῆς πύλης, ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ συνεδρίαζεν αὐτή.

Ο ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΠΗΣ ΤΟ ΠΑΡΑΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΥΠΕΡΟΧΟΣ ΤΗΝ ΨΥΧΗΝ ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ ΧΑΤΖΗ ΓΑΒΡΙΗΛ

Ὁ Ἡγούμενος Γαβριήλ, ὁ καὶ Πρόεδρος τῆς ἐν Ἀρκαδίῳ Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, τὸ ἐπώνυμον Μαρινάκης, ἦτο ἐκ τοῦ χωρίου «Μαργαρίτες» Μυλοποτάμου. Παῖς ὠδηγήθη εἰς τὴν Ἱ. τοῦ Ἀρκαδίου Μονήν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔλαβε τὴν παιδείου, ἡ ὁποία παρέρχεται ἐν ταῖς Μοναῖς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Ὁ ἀοίδιμος Γαβριήλ ὑπῆρξεν οὐ μόνον διὰ τοὺς συγχρόνους αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς μεταγενεστέρους ἐξέχουσα καὶ ἐπιθλητικὴ προσωπικότης, ἀσκήσασα ἀκαταμάχητον ροπήν ἐπὶ τὴν ἐμπέδωσιν παρ' αὐτοῖς τῆς τε θρησκευτικῆς καὶ πατριωτικῆς ἰδεολογίας.

Ἡ Ἐθνικὴ ψυχὴ δὲν ἔπαυσεν ἀπὸ τῆς μεγάλης θυσίας τοῦ Ἀρκαδίου νὰ εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὴν ὑπέροχον μορφήν τοῦ ἐν αὐταπαρνήσει καὶ αὐτοθυσίᾳ διαλάμπαντος εὐσεβοῦς λευίτου καὶ ἀκραιφνοῦς πατριώτου καὶ νὰ ὀραματίζεται αὐτὴν ἐν τῷ ἀνεσπέρῳ φωτὶ τῆς μακαριότητος.

Ὁ Ἡγούμενος Γαβριήλ ὑπῆρξεν, ἐπαναλαμβάνω, ἐξέχουσα προσωπικότης. Ἦτο πεπρoικισμένος διὰ πολλῶν ψυχικῶν χαρισμάτων. Ἦτο εὐφυέστατος, τολμηρός, ἐπιθλητικὸς καὶ εἶχε ἰσχυρὰν τὴν θέλησιν¹.

Ἡ μεγάλη του ψυχὴ ἐπέχεεν ἐπὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἄλλων ὅ,τι εὐγενὲς καὶ γενναῖον κατεῖχε πλουσιοπαρόχως, διότι αἱ προνομιοῦχοι ψυχὰι ὁμοιάζουν πρὸς τὰ εὐγενῆ ἄνθη, τὰ ὁποῖα διαπτύσσονται ὑπὸ τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ ἡλίου διὰ νὰ ἐπαναπέμψουν πρὸς τὸν οὐρανὸν ἐν μαγευτικῷ συνδυασμῷ εὐωδιῶν καὶ χρωμάτων ὅ,τι ἡ χεὶρ τοῦ Δημιουργοῦ πανσόφως ἐναπέθηκεν αὐτοῖς.

¹ Ἐκ τῶν πολλῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἀνδρὸς ἀναφέρω τὸ ἐξῆς περιστατικόν, ὡς μοι ἀφηγήθη τοῦτο ὁ ἐκ Πρινῆ Μυλοποτάμου Κυρ. Ἀποστολάκης: «Ἦτο ἡ ἑορτὴ τῆς Μονῆς (21 Μαΐου) τοῦ 1863 ἢ 64, δὲν ἐνθυμοῦμαι ἀκριβῶς. Εἰς τὴν πανηγυρίαν εἶχε παρευρεθῆ ὁ ἐξ Ἀνωγείων Μιχαὴλ Σκουλάς (ὁ κατὰ τὸ 1866 γενικὸς ἀρχηγὸς Μυλοποτάμου), ὡς καὶ ὁμᾶς Σφακιανῶν. Κατὰ τὸ κρατοῦν ἐν Κρήτῃ ἔθιμον οἱ ἐπισκέπται ἐστὲλίσαν τὸν χορὸν, ὡς λέγομεν ἐν Κρήτῃ, ἔξω τοῦ περιόλου τῆς Μονῆς. Καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Σκουλάς ἐχόρευεν, ἀφήρσε διὰ τῶν ποδῶν του μὲ μίαν κίνησιν ἀστραπιαίαν τὸ κάλυμμα ἐνός ἄλλου συγχορευτοῦ του. Οἱ παριστάμενοι Σφακιανοὶ ζηλοτυπήσαντες ἠπεύλησαν ὅτι θὰ ἐφόνεον τὸν Σκουλᾶν.

Ὁ Ἡγούμενος Γαβριήλ εἰδοποιηθεὶς σχετικῶς ἐπενέθη ἀπειλήσας, ὅτι, ἐὰν ὁ Σκουλάς ἐφονεύετο, οὐδεὶς Σφακιανὸς θὰ ἐπέστρεφε ζωντανὸς εἰς τὸ χωρίον του καὶ οὕτως ἀπεσοβήθη ἡ ρῆξις».

Συνομιλία μετὰ Ἐμμ. Λουρωτοῦ περὶ τοῦ Ἡγουμένου Γαβριήλ.

Ἐποῖον ἦτο τὸ παράστημα τοῦ Ἡγουμένου Γαβριήλ ;

«Ἦτο γίγας, μοὶ ἀπαντᾷ μὲ ἐνθουσιασμόν καὶ συγκίνησιν.

Ἦτο γίγας, ὡς ἦτο μεγάλη καὶ ἡ καρδιά του».

Συνεχίζων οὗτος προσθέτει : «Ἦτο ὀλίγον μελάγχρους καὶ ἔφερε μαύρην, πυκνὴν καὶ μακρὰν γενειάδα. Ὅταν εἶρε τὸν ἐνδοξον ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος θάνατον, δὲν εἶχεν οὔτε μίαν λευκὴν τρίχα. Ἦτο τότε τεσσαρακοντούτης¹. Τὸ μεγαλοπρεπές του παράστημα ἐνεποῖει εἰς πάντας ἐντύπωσιν. Οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ρεθύμνης, οἱ ὅποιοι τὸν ἐθαύμαζον καὶ τὸν ἐκαμάρωνον, τὸν ἀπεκάλουν «Γουμενάραν», ἦτοι μεγαλόσωμον καὶ μεγαλοπρεπῆ Ἡγούμενον.

«Καίτοι ἦτο πελώριος καὶ εἶχεν ἀδρὰ χαρακτηριστικά, ἦτο γλυκὺς, ὠραῖος καὶ ἐπιβλητικός.

«Ἐγώ, μοὶ ἀπήνησεν ὁ ἀείμνηστος Λουρωτός, δὲν ἐγνώρισα ὠραιότερον ἱερωμένον».

Ἐγνώριζε τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ;

«Μάλιστα, ἐδιδάχθη δ' αὐτὴν παρὰ τοῦ μουσικῶς μεμορφωμένου ἀλησημονήτου ἀδελφοῦ μου Ἀνθίμου καὶ παρατηρῶν τὰ Κλάουστρα μοὶ λέγει : «Σὰν νὰ τοὺς ἀκούω καὶ τοὺς δύο τὴν στιγμὴν αὐτὴν νὰ ψάλλουν ἐκεῖ εἰς τὰ Κλάουστρα τὸν πολυέλεον : «Ἐξηρεύξατο ἡ καρδιά μου λόγον ἀγαθόν, λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ ἢ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως δευγράφου (Ψαλμ. ΜΔ')».

«Ἐἶχε φωνὴν βροντώδη καὶ μελωδικήν, ὅταν δὲ ἔψαλλεν, εἶτε ἀνεγίνωσκεν ἐν τῷ Ναῷ, ἐπληροῦτο οὗτος ἀπὸ τὴν φωνὴν του.

Τὸν ἔβλεπεσυχνά ;

¹ Ὁ Ἡγούμενος Γαβριήλ δὲν ἦτο γέρον ὡς παρὰ τινων ἐγράφη καὶ εἰκονίσθη, ἀλλὰ νέος μόλις τεσσαράκοντα ἐτῶν, ἀθλητικὸς τὸ παράστημα καὶ ὠραῖος ἀνὴρ, μὲ μαύρην πυκνὴν γενειάδα, σοβαρὸς καὶ νοήμων, μὲ ἔξοχον ἀνδρείαν καὶ πατριωτισμόν.» (Κωνσταντίνου Ἀργυροπούλου. Ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου, ἦτοι Ἱστορία τῆς ἐν ἔτει 1866 γενομένης ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκίας καὶ ἐκπορθήσεως τῆς ἐν Κρήτῃ Μονῆς Ἀρκαδίου καὶ τῆς ἡρωϊκῆς ὀλοκαυτώσεως τῶν ἐν αὐτῇ, ἐν χειρογράφῳ, σ. 10).— Ὁ Κωνστ. Ἀργυρόπουλος, ἐκ Κορθίου τῆς Ἀνδρου, διεκρίθη ὡς ἀνώτερος δημόσιος λειτουργὸς καὶ πολιτευτὴς, ἐκλεγείσθε ἐπανειλημμένως βουλευτὴς Ἀνδρου. Θερμὸς καὶ θαρραλέος πατριώτης κατήλθεν εἰς Κρήτην κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις τοῦ 1878, 1896 καὶ 1897 πολεμῆσας γενναίως εἰς διαφόρους μάχας. Κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1903, περιηγούμενος μετὰ τοῦ Ν. Μαυρογένους, ἐκ τῶν συντακτῶν τῆς «Ἀστραπῆς», τὴν Κρήτην, ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς ὁποίας ἐμόχθησε καὶ ἠγωνίσθη, μετέβη εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου, ἐν τῇ ὁποίᾳ διέμεινεν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. Πρωτοβουλία αὐτοῦ ἐτελέσθη τότε μεγαλοπρεπῆς μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν ἡρωϊκῶς πεσόντων ἐν αὐτῇ. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐκεῖνη συνέλεξε πλείστα πολύτιμα στοιχεῖα περὶ τῆς πολιορκίας καὶ ὀλοκαυτώσεως τῆς Μονῆς. Ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις τῇ 6 Μαΐου 1921 κηδευθεὶς δημοσίᾳ δαπάνῃ.

«Τὸν ἔβλεπον, ὅταν μετέβαινον εἰς τὴν Μονὴν διὰ νὰ ἴδω τὸν ἀδελφόν μου Ἄνθιμον, ὡς καὶ ὅταν ἤρχετο μετὰ τὸν ἀδελφόν μου εἰς τὴν πατρικὴν μας οἰκίαν εἰς Νεὺς Ἀμάρι.»

«Μοὶ ἔκαμνεν ἐντύπωσιν τὸ μεγαλοπρεπές του παράστημα, ὡς σὰς εἶπον, ἡ ἐπιβολὴ του, ἀλλὰ καὶ ἡ καλωσύνη του. Ἦσκει μεγάλην ἐπιβολὴν ἐπὶ τῶν Μοναχῶν. Ὅ,τι διέτασσε τὸ ἔκαμνον ἄνευ δυστροπίας. Δὲν ἠγάπα τὰς ἕριδας, δὲν ὕβριζεν, ἐθύμωνε μόνον, ὅταν ἔβλεπεν ἄτοπὸν τι ἐν τῇ Μονῇ.»

«Καίτοι ἦτο σοβαρός, ἦτο καὶ εὐθύμου χαρακτήρος, ἠγάπα δὲ τὰς ἀστειότητας. Ἐνθυμοῦμαι τὸ ἀκόλουθον περιστατικόν: Ὅταν μιὰ φορὰ ἦλθε μετὰ τὸν ἀδελφόν μου Ἄνθιμον εἰς τὴν πατρικὴν μας οἰκίαν, ἀνέβη εἰς τὸ ἀνώγειον αὐτῆς, ὅπου τὴν στιγμὴν ἐκείνην εὗρίσκετο ὁ πατήρ μου, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογενείας μας. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, Θεοφιλέστατε, δὲν μετεχειρίζοντο εἰς τὸ χωριὸν μας λάμπες μετὰ πετρέλαιον, ὡς σήμερον, ἀλλὰ λύχνους, οἱ ὅποιοι ἔκαιον μετὰ ἐλαιόλαδον καὶ τοὺς ἐκρέμων εἰς τὸν λυχνοστάτην (καντηλιέρην). Ὁ μακαρίτης ὁ Ἡγούμενος διὰ νὰ πειράξῃ τὸν πατέρα μου ἔλαθε τὸν καντηλιέρην, ὁ ὅποιος, ὡς φαίνεται, ἦτο ὀλίγον παλαιὸς καὶ τὸν ἐξεσφενδόνισεν ἀπὸ τὴν εἴσοδον τοῦ ἀνωγείου εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας μας. Ὁ πατήρ μου ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀστείαν ἐκείνην χειρονομίαν τοῦ Ἡγουμένου τῷ εἶπε: «Τώρα θὰ κρεμάσω τὸν λύχνον στ' αὐτί σου.»

Ἦτο ὁμιλητικός;

«Μάλιστα, ἠγάπα νὰ ὁμιλῇ. Ἡ ὁμιλία του ἦτο ζωηρὰ καὶ ταχεῖα.»

Ἐξ ὧσων ἤκουσα παρὰ τοῦ ἀνωτέρω συνομιλητοῦ μου καὶ παρ' ἄλλων¹, ὁ Ἡγούμενος Γαβριὴλ δὲν ἦτο μόνον μεγαλοπρεπὸς καὶ γλυκεῖας ἐμφανίσεως, ἀλλ' ἦτο πεπρoικισμένος μετὰ θαθὺ αἴσθημα ἀξιοπρεπειᾶς, μετὰ ὑψηλὰ ἰδεώδη, μετὰ ἐξαιρετικὴν πατριωτικὴν αἰσθηματικότητα.

Ὁ ἀπλοὺς τούτος τρόπος ἐκείνος Κληρικὸς φύσει ἐφέρετο πρὸς ὑψηλὰς κατευθύνσεις. Ἐπεζήτησε καὶ διετέλει εἰς στενάς φιλικὰς σχέσεις μετὰ Ρεθυμνίων εὗρισκομένων ἐξ ἀπόψεως παιδεύσεως καὶ οἰκογενειακῆς περιωπῆς εἰς ὑψηλὰ τῆς κοινωνίας στρώματα.

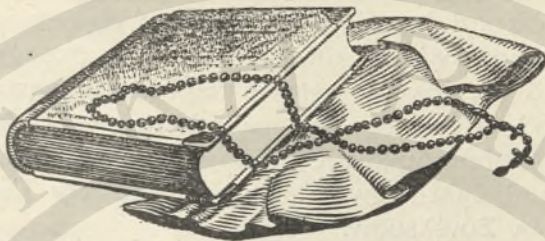
Ἐἶχε βαθεῖαν θρησκευτικὴν συνείδησιν καὶ εὐσέβειαν. Τὸ τοιοῦτον μαρτυρεῖ τὸ ταξίδιον αὐτοῦ κατὰ τὰς δυσκόλους ἐκείνας

¹ Τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐ. Λουρωτοῦ ἐκτεθέντα συμφωνοῦν πλήρως πρὸς ὅσα ὁ ἐξ Ἄνω Τριπόδω Ἰωάννης Δ. Νικολακάκης (συμβολαιογράφος ἐν Πανόρμῳ) μοὶ ἀφηγήθη περὶ τοῦ αἰδίου Ἡγουμένου Γαβριὴλ, τοῦ ὁποίου οὗτος ἦτο συγγενὴς καὶ «δασκάλος».

περιστάσεις εις τούς Ἁγίους Τόπους, ἐξ οὗ καὶ ὁ τίτλος αὐτοῦ ὡς «Προσκυνητοῦ»¹.

Ἦτο ἐπίσης προοδευτικὸς καὶ φιλόκαλος. Ἀπόδειξις τούτου τὰ πολύτιμα καὶ καλῆς τέχνης Ἱερά Σκευή, δι' ὧν ἐκόσμησε τὸν Ἱε-

Κομβολόγιον Ἠγουμένου

ρὸν Ναὸν τῆς Μονῆς, ὡς καὶ τὰ λαμπρὰς ἐπίσης ποιότητος καὶ τέχνης οἰκιακὰ σκευή, δι' ὧν ἐπλούτισε τὸ Ἠγουμενεῖον, ἐκ τῶν ὁποίων περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν κρυστάλλινα τινὰ ποτήρια² ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐπὶ παραγγελίᾳ αὐτοῦ κατεσκευάσθησαν ἐν εὐρωπαϊκῷ ὑελουργεῖῳ, φέροντα ὠραῖον καὶ καλλιγραφικὸν τὸ μονόγραμμα αὐτοῦ: Κ. Γ. (Καθηγούμενος Γαβριήλ).

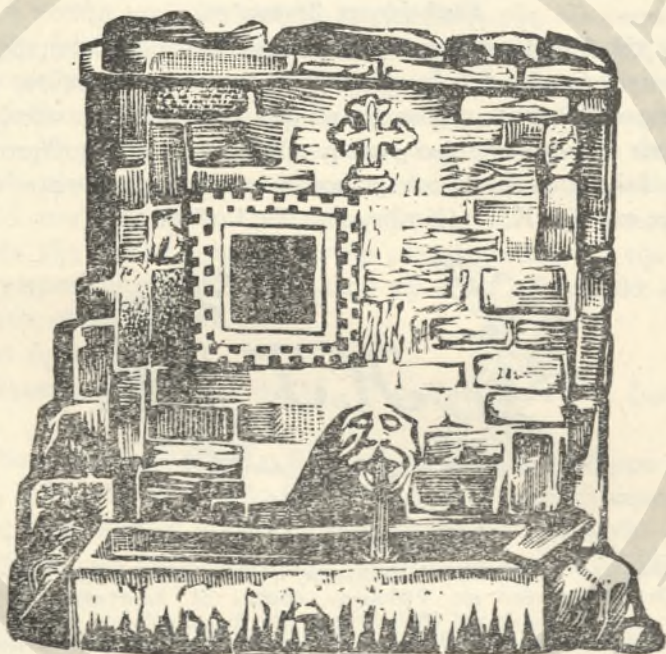
Μονόγραμμα Γαβριήλ

¹ Ὁ Γαβριήλ γενόμενος Ἠγούμενος (1856) μετέβη εἰς τούς Ἁγίους Τόπους. Ὅτε ἐπανῆλθεν εἰς Ρέθυμνον, ἀθρόοι οἱ Χριστιανοὶ τῆς πόλεως μετέβησαν εἰς τὸν λιμένα καὶ ἐδεξιώθησαν τὸν ἀγαπητὸν καὶ σεβαστὸν αὐτοῖς Ἠγούμενον, ἐν θρησκευτικῇ δὲ πομπῇ συνώδευσαν τούτον εἰς τὸν Καθεδρικὸν Ναὸν τῶν Εἰσοδίων, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνέμενον αὐτὸν ὁ Ἐπίσκοπος Ῥεθύμνης καὶ ἐγένετο σχετικὴ τελετὴ. Ἐκ τοῦ Ἱ. Ναοῦ μετέβη μετὰ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ἐν τῇ πόλει οἰκίαν τοῦ Ἀρκαδίου «Ἀρκαδιώτικο κονάκι», ὅπου οἱ ἀκολουθοῦντες συνεχάρησαν αὐτῷ καὶ ἐζήτησαν τὰς εὐχὰς του. Ὁδτος ἐπεδαψίλευσεν αὐτοῖς τὰς εὐλογίας του καὶ ἔδωκεν εἰς ἕκαστον ὡς ἱερὸν ἐνθῶμιον ἐν κομβολόγιον, ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εἶχε κομίσει μεθ' ἑαυτοῦ ἐκ τῶν Ἁγίων Τόπων εἰς δύο κιβώτια. (Τὰ ἀνωτέρω μοὶ ἀφηγήθη ὁ Προηγούμενος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀσωμάτων Γαβριήλ Πάγκαλος, ὡς ἤκουσε ταῦτα παρὰ τοῦ ζωγράφου καὶ διδασκάλου αὐτοῦ Ἰωάννου Σταθάκη ἐκ τοῦ χωρίου Μέσης Ῥεθύμνης, συνομήλικος καὶ ἐπιστηθίου φίλου τοῦ Ἠγουμένου Γαβριήλ).
² Ἐκ τούτων μοὶ ἐδώρησε δύο, ὁ Προηγούμενος τῆς Μονῆς Γαβριήλ Κανακάκης, ὅτε τὸ πρῶτον ἐπεσκέφθην (1916) ὡς Ἐπίσκοπος Ῥεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου τὴν Μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου. Τὰ ποτήρια ταῦτα καὶ ὄλιγα ἄλλα ἀνευρέθησαν ἀθλασθῆ ἐν κρύπτῃ τοῦ πυρποληθέντος Ἠγουμενεῖου.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑΙ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΕΙΣ ΕΝ ΤΑΙΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑΙΣ ΕΠΑΡΧΙΑΙΣ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΗ ΕΠΙΤΡΟΠΩΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΓΕΝΙΚΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ

Οὐ μόνον ἐν ταῖς δυτικαῖς καὶ ταῖς ἐπαρχίαις τοῦ κεντρικοῦ Τμήματος, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐγένοντο συναθροίσεις τῶν Κρητῶν Χριστιανῶν μὲ τὸν αὐτὸν πάντοτε σκοπὸν νὰ διαμαρτυρηθῶσι κατὰ τῆς κακοδιοικήσεως τοῦ Γεν. Διοικητοῦ τῆς Νήσου Ἰσμαήλ Πασσᾶ καὶ ἐν γένει τονίσωσιν ἐν ταῖς πρὸς τὸν Σουλτᾶνον καὶ τὰς προστάτιδας Δυνάμεις ἀναφοραῖς τῶν τὰ δίκαια τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ καὶ ἐκλέξωσιν Ἐπιτρόπους διὰ τὴν Γενικὴν ἐν τῷ Τμήματι Χανίων Συνέλευσιν.

Ἡ κρήνη τῆς Μονῆς Γοργολαύνη

Τοιαῦται συναθροίσεις διαμαρτυρίας καὶ μετὰ ταῦτα ἀποκηρύξεως τῆς Σουλτανικῆς ἐν Κρήτῃ κυριαρχίας ἐγένοντο εἰς Μαλεβίζιον, ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Γοργολαύνη καὶ ἐν Ἀγίῳ Μύρωνι, εἰς Πεδιάδα ἐν τῇ Ἱ. Μονῇ Καρδιωτίσσης (Κερᾶς), ἐν Ἱεραπέτρα κ.λ.π.

Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν συνηθροισμένων ἦσαν περιάκουστοι πολεμισταὶ καὶ θερμοὶ πατριῶται, ὡς ὁ Μιχ. Κόρακας, ὁ Ἀδὰμ Δαμιανάκης, ὁ Γ. Ρωμᾶνος, ὁ Φρ. Μαστραχᾶς, ὁ Γεώργ. Καπετανάκης

ἢ Καμαριανός, ὁ Θεμ. Ἰ. Σκουντής, ὁ Μ. Τζωρτζάκης, ὁ Ἄπ. Κατεχάκης, ὁ Χαράλαμπος Ἀγγελιδάκης, ὁ Π. Ντεντηδάκης, ὁ Μιχαήλ Βιστάκης¹, ὁ Ἐμμανουήλ Ν. Κρανιωτάκης, ὁ Δ. Τσικριτοῦ, ὁ Ἀντών. Ζωγράφος (Ξανθοῦδιδης), ὁ Ἀντών. Μπουμπουλάκης, ὁ Μιχ. Μελισσώτης, ὁ Νικόλ. Τυλλιανάκης ἢ Παπίτσας, ὁ Κ. Κοζύρης, ὁ Ἐμμ. Μηλιαρᾶς, ὁ Κ. Σαρολίδης, ὁ Ἐμμ. Καζάνης, ὁ Χ' Νικ. Τουτουντζάκης, ὁ Ἀντ. Τριφίτσος, ὁ Νικ. Κοκκινίδης, ὁ Δ. Ζουδιανός, ὁ Ἐμμ. Κοκκίνης, ὁ Μιχ. Σκουλάς, ὁ Παπᾶ Νικόλαος Κοκκινίδης ἢ Παπᾶ Κρανιώτης, ὁ ἱεροδιάκονος Σαββαθιανῶν Εὐμένιος κ.λ.π.

Ἐμμ. Ψαρουδάκης

Σφραγίς Ἐπαν. Ἐπιτροπῆς Μαλεβιζίου, Τεμένους καὶ Μεσαρᾶς

Οἱ συναθροισθέντες πρόκριτοι τῶν ἐπαρχιῶν ἐν τοῖς Τμήμασιν Ἡρακλείου καὶ Λασηθίου προέβησαν εἰς τὴν ἐκλογὴν Ἐπιτρόπων διὰ τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν.

Τοιοῦτοι ἐξελέγησαν ὁ Ἡγούμενος Ἱερουσαλήμ Μελέτιος Καλησπέρης, ὁ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἐπανωσήφη Σωφρόνιος, ὁ Μελέτιος Ἡγούμενος τῆς Μονῆς Γοργολαῦνη, ὁ Γεράσιμος τῆς «Ὁδηγητρίας», ὁ Ἰωάννης Στρατηγάκης, ὁ Μ. Καλημεράκης, ὁ Ἰωάννης Πρινιανάκης, ὁ Δημήτριος Πουλακάκης, ὁ Ζ. Γιαλιτάκης, ὁ Ἰ. Κοκολάκης, ὁ Ν. Δρακόπουλος, ὁ Νικ. Λαμπρίδης, ὁ Ἰ. Καψαλάκης, ὁ Ἀλέξ. Στεφανίδης, ὁ Ἐμμ. Ψαρουδάκης², ὁ Ἡγούμενος

¹ Περὶ τοῦ ἐνθουσιώδους τούτου πατριώτου ὁ Ἐμμ. Ψαρουδάκης γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἀκολούθως (μετὰ τὴν δοξολογίαν τὴν τελεσθεῖσαν ἐν Ἁγίῳ Μύρωνι κατὰ τὴν συνάθροισιν τῆς 6 Αὐγούστου 1866) ὁ ἐξ Ἡρακλείου Μιχαήλ Βιστάκης, ἀναθᾶς ἐπὶ τινος θρανίου, ἐξεφώνησεν ἐκ τοῦ προχείρου λόγον ὑπενθυμίζων εἰς μὲν τοὺς γεροντοτέρους τὰ ὄσα κατὰ τὴν πολυχρόνιον δεκαετὴ ἐπανάστασιν ὑπέστησαν, εἰς δὲ τοὺς νεωτέρους ἔφερε παράδειγμα τοὺς πρώτους».

² Ὁ Ἐμμανουήλ Ψαρουδάκης ἐγεννήθη ἐν Ἡρακλείῳ. Τὰ πρῶτα γράμματα ἔμαθεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, τὰ δὲ ἐγκύκλια μαθήματα διήκουσεν ἐν τῷ Γυμνασίῳ Σύρου.

Πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 διετήρει ἐν Ἡρακλείῳ κοσμηματοπωλεῖον καὶ ὥρολογιοπωλεῖον ἐν τῇ ἀγορᾷ «Ἀκτάρικα».

Νέος μόλις τριάκοντα ἐτῶν, ὑψηλόσωμος, ξανθός, ἐνθουσιώδης, διακρινόμενος ἐπὶ ἀκραίφει πατριωτικῆς ἰδεολογίας ὑπῆρξεν ἐν τῷ Τμήματι Ἡρακλείου εἰς τῶν σπουδαιοτέρων παραγόντων τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης. Μετέσχε τῆς ἐν Ἁγίῳ Μύρωνι Μαλεβιζίου (6 Αὐγούστου 1866) συναθροίσεως τρισχιλίων ἐνόπλων, καθ' ἣν ἀνεπετάσθη ἡ σημαία τῆς Ἐπαναστάσεως, ἐκλεγείν μέλος τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν πέντε Ἐπαρχιῶν Μαλεβιζίου, Τεμένους, Πυργιωτίσσης, Καινουρίου καὶ Μονοφατισίου καὶ Γραμματεὺς ταύτης, ὡς καὶ πληρεξούσιος ἐν τῇ Γενικῇ Συνελεύσει.

Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς Ἐπαναστάσεως ἐκείνης, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι

τῆς Καρδιωτίσσης (Κεράς) Νεόφυτος Λαμπράκης, ὁ Κωνστ. Σφαικιανάκης, ὁ Στυλ. Παπαδάκης, ὁ Ἰ. Μουρέλλος, ὁ Ἐμμ. Λυράκης, ὁ Γ. Χλαπουτάκης, ὁ Μ. Μαυρικάκης, ὁ Ἐμμ. Καλλιατάκης, ὁ Μιχ. Βογιακῆς, ὁ Γ. Ζερβάκης, ὁ Λεων. Γεωργιάδης Λόγιος καὶ ἄλλοι.

Μεταξὺ τῶν ἐκλεγέντων ἐπιτρόπων διὰ τὴν Γενικὴν Συνέ-

Ὁ Ἄντ. Μιχελιδάκης

σαμεν τὴν Ἐπιτροπὴν καὶ ἐξελέξαμεν τοὺς πληρεξουσίους μας διὰ τὴν Ἐπαναστατικὴν Συνέλευσιν, ἧς καὶ ἐγὼ μετέσχον ἐκλεγείς μέλος». (Ἐκ τῆς αὐτοβιογραφίας αὐτοῦ ἐν τῇ «Ἰδη» Ἡρακλείου τῆς 10 Φεβρουαρίου 1923).

Ὁ Ἄντωνιος Μιχελιδάκης μεταβαίνων τότε εἰς Χανία διὰ τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν, φέρων τὸ ὄπλον του καὶ πεζὸς διήλθεν ἐκ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀρκαδίου, ἐν τῇ ὁποίᾳ, ὡς μοὶ εἶπε, διέμενε μίαν

τῆς πτώσεώς της ἐν τῷ Τμήματι Ἡρακλείου (29 Ἰανουαρίου 1869) ἐξυπηρέτησεν αὐτὴν οὐ μόνον διὰ τῆς γραφίδος, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ὄπλων.

Μετὰ τοῦτο προετίμησε νὰ ἐκπατρισθῇ ἢ νὰ παραμείνῃ ἐν Κρήτῃ ὑπὸ ὄρους ἐξευτελιστικούς, ὅς προέτεινεν αὐτῷ ἡ τουρκικὴ Διοίκησις. Μετέβη εἰς Βραΐλαν, ὅπου μετήρχει τὸν ἔμπορον σιτηρῶν. Ἀπεβίωσε κατὰ τὸ ἔτος 1903 ἐν Ρίμνικου-Σαράτ τῆς Ρουμανίας, καταλιπὼν ὡς μόνην περιουσίαν αὐτόγραφον Ἡμερολόγιον περὶ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἀπομνημονεύματα καὶ περιπέτεται τῆς τελευταίας ἀτυχοῦς Ἐπαναστάσεως τῆς Κρήτης ἀπὸ τοῦ 1866 μέχρι τοῦ 1869, Ἰανουαρίου 29» ἐξ 900 σελίδων. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο μοὶ ἐδῶρσεν ὁ ἀνεψιός του Σταῦρος Ψαρουδάκης μεταθὰς ἐκέισε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ.

νύκτα συνεχίσας τὴν ἐπομένην τὴν πρὸς τὰ Χανία πορείαν του. Ὁ ἀείμνηστος μὲ ἐνθουσιασμόν διηγείτο τὰ τῆς ἐπισκέψεώς του ἐκείνης καὶ περὶ τῆς ἐν τῇ Μονῇ σφυζούσης ἐπαναστατικῆς κινήσεως, καθότι, ὡς γνωστόν, ἡ Μονὴ αὕτη εἶχεν ἀποθῆ τὸ ἐπαναστατικὸν Κέντρον, εἰς ὃ κατηρθύνοντο ἐνθουσιώδεις πατριῶται τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης καὶ σταθμός, εἰς ὃν διέμενον οἱ ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν πρὸς τὰ Χανία μεταβαίνοντες.

Σφραγὶς Ἐπαν. Ἐπιτροπῆς τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν.

Τὰ κατὰ τὸν ἐπιφανῆ τοῦτον συμπολίτην ἡμῶν, ἀγωνιστικὸν καὶ πολιτικὸν ἄνδρα τῆς Κρήτης, περιέλαβον ἐν σχετικῷ ἄρθρῳ καταχωρισθέντι ἐν τῷ 17 Τ. τῆς Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείας: «Μιχελιδάκης Ἀντώνιος».

Ὁ Γεν. Διοικητὴς Ἰσμαὴλ Πασσᾶς—καὶ οἱ ἐν Ἀρκαδίῳ.— Διαταγὴ αὐτοῦ, ὅπως οἱ ἐν Ἀρκαδίῳ συνηθροισμένοι διαλυθῶσιν.— Ἀπάντησις αὐτῶν.— Ἐπιδρομὴ τουρκικοῦ ἀποσπάσματος κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἐπὶ τῷ σκοπῷ, ὅπως συλλάβῃ τὰ μέλη τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς.— Βανδαλισμοὶ καὶ θεβηλώσεις Ναῶν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ.— Διαμαρτυρία τοῦ Ἡγουμένου Γαβριήλ.— Ἱστορικὸς διάλογος μεταξὺ τοῦ Ἡγουμένου Γαβριήλ καὶ τοῦ Χατζῆ Νεοφύτου, Συμβούλου τῆς Μονῆς.

Ἐν Ἀρκαδίῳ ἠδρευεν ἡ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἡγουμένου Γαβριήλ ἐκλεγείσα Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ, συνέρρεον δὲ εἰς αὐτὸ, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐπαναστάται ἐκ διαφόρων χωρίων.

Ἦτο ἐπομένως φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ τὸ τοιοῦτον τὴν προσοχὴν καὶ τὰς ἀπειλάς τῶν τουρκικῶν Ἀρχῶν.

Ὁ ἐπὶ πονηρίᾳ διακρινόμενος Γενικὸς Διοικητὴς τῆς Κρήτης Ἰσμαὴλ Πασσᾶς, ὁ ὁποῖος διὰ προκηρύξεων¹ μεστῶν ὑποσχέσεων καὶ ἀπειλῶν προσεπάθει νὰ πείσῃ τοὺς εἰς διάφορα σημεῖα τῆς Νήσου συνηθροισμένους νὰ διαλυθῶσι καὶ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς ἐστίας των, ἐστράφη καὶ κατὰ τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ. Ἀπηύθυνεν οὗτος σχετικὴν διαταγὴν πρὸς τὸν τότε πατριωτικώτατον Ἐπίσκοπον Ρεθύ-

¹ Ἴδε σχετικὴν προκήρυξιν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 16 Μαΐου 1866, ἰ. Μητσοτάκη, ἐνθ' ἄνωτ. καὶ Παναγ. Κ. Κριάρη, ἐνθ' ἄνωτ., τ. Γ' σ. 114.

μνης Καλλίνικον Νικολετάκην¹, ὁ ὁποῖος συμμορφούμενος τυπικῶς πρὸς τὴν διαταγὴν τοῦ Διοικητοῦ ἀπέστειλε παραινετικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς ἐν Ἀρκαδίῳ προτρέπων αὐτούς, ὅπως διαλυθῶσι

Ὁ Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου
Καλλίνικος Νικολετάκης

του. Λοιπὸν καὶ ἡμεῖς κατὰ χρέος ἀδελφικὸν σὰς πληροφοροῦμεν περὶ τούτου καὶ σὰς προτρέπομεν ἀδελφικῶς, ὅπως διαλύσητε ἀμέσως καὶ ἀπέλθητε εἰς τὰ ἴδια θεωροῦντες τοῦτο συμφερότερον ὑμῶν καὶ ἡμῶν καὶ ἐλπίζομεν, ὅτι χωρὶς ἄλλο δὲν θ' ἀπορρίψητε τὰς ἀδελφικὰς νοουθεσίας μας, διὰ νὰ μὴ εἰπήτε ὕστερον, χρεῖας τυχοῦσης, ὅτι δὲν σὰς ἐγράψαμεν.

Ταῦτα εἰς πληροφορίαν σας. Ἐν Ῥεθύμνῃ τῇ 18 Μαΐου 1866. Ὑγιαίνετε».

Ἔπονται αἱ ὑπογραφαὶ τοῦ Ἀρχιερέως καὶ τριῶν συμβούλων.

Ἀπάντησις τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ :

«Τὴν ὑμετέραν γραφὴν ἐλάβομεν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἀκριβῶς ἔγνωμεν πρὸς ἀπάντησιν λοιπὸν ταύτης λέγομεν ὑμῖν, ὅτι ἡμεῖς οἱ ἐνταῦθα δώδεκα πληρεξούσιοι, χωρὶς νὰ δεχόμεθα ἄλλον τινά, ἀφοῦ προλαθόντες διελύσαμεν, σεβόμεθα τὴν σεβ. Κυβέρνησιν τοῦ τρισεβάστου ἡμῶν Βασιλέως, οὐδὲν ἀντιπράττοντες αὐτῇ, οὐδένα τῶν Ὀθωμανῶν βλάπτοντες, ἀλλὰ διαμένομεν διὰ μόνην τὴν ἀλληλογραφίαν περὶ τῶν συμβαινόντων, περὶ τῆς εὐταξίας τῶν χριστιανῶν, διότι γνωρίζετε, ὅτι τοιαύτην ἔχομεν

¹ Ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας τοῦ Ἡρακλείου. Ἐπ' αὐτοῦ (1838) Πατριαρχικῇ καὶ Συνοδικῇ ἀποφάσει ἠνώθη ἡ Ἐπισκοπὴ Αὐλοποτάμου μετὰ τὴν τῆς Ρεθύμνης. (Ἴδε ἄρθρον μου ἐν Μ. Ε. Ἐγκ. τ. ΙΓ' σ. 575).

ἐγγύησιν κατὰ τὴν διαταγὴν τῆς ἐν Χανίοις Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τῶν Ῥεθυμνίων ἡμετέρων πληρεξουσίων τῶν κατεχόντων τὰ πληρεξούσια ἔγγραφα τῶν Ῥεθυμνίων πολιτῶν, μέχρις οὗ ἔλθῃ ἡ ἀπάντησις τῆς πρὸς τὴν Α. Μεγαλειότητα παρακλητικῆς γενικῆς τῆς Κρήτης ἀποσταλείσης ἀναφορᾶς. Ἄν εὐαρεστήσῃτε λοιπόν, ἀπαντήσατε εἰς τὴν Α. Ἐξοχότητα, ὅτι τοῦτον τὸν ἀριθμὸν φέρομεν καὶ τοιαύτην ἐντολὴν ἔχομεν παρὰ πάντων τῶν ἐν Χανίοις πληρεξουσίων καὶ παρὰ παντὸς τοῦ λαοῦ καὶ πρὸς θετικὴν πληροφορίαν τῆς ἐξοχότητός του ἃς ἐρωτηθῶσιν οἱ ἐν Χανίοις πληρεξούσιοι καὶ ὁ λαὸς τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος τούτου. Κατὰ τὴν προσφάτως ἐκδοθεῖσαν προκήρυξιν, τὴν ἀπὸ 16 τοῦ ἐνεστῶτος, θέλει εὐρῆ

Ὁ Κουλῆς

τὴν ἀλήθειαν, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ διαλύσωμεν, ἀφοῦ δὲν λάθωμεν ἐντολὴν τῶν ἐν Χανίοις πληρεξουσίων καὶ τοῦ λαοῦ»¹.

Κατόπιν τῆς εἰς τὴν ἀναφορὰν τῶν Κρητῶν ἀπάντησεως τῆς Πύλης (11 Ἰουλίου 1866), καθ' ἣν, «ἐὰν οἱ ἐν τῇ συνάξει ἐπιμένωσι καὶ δὲν διαλυθῶσι νὰ ὑπάγῃ ὁ στρατὸς κατ' ἐπάνω των, νὰ συλλάβῃ τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ νὰ διαλύσῃ τοὺς λοιποὺς διὰ τῆς βίας», ὁ Γεν. Διοικητῆς Ἰσμαὴλ Πασσᾶς ἐξέδωκε τὴν ἀπὸ 21 Ἰουλίου προκήρυξιν γνωρίζων, ὅτι «οἱ εἰς σύναξιν εὐρισκόμενοι δὲν

¹ Ἐφημερίς Ῥαδάμανθους, ἀριθ. 130, ἔτος 1866.

ἤκουσαν τὰς διαταγὰς καὶ ἐπιμένουν. Ἡ Διοίκησις θὰ διαλύη ὅπου καὶ ἔαν εἶναι σύναξις, μὲ στρατὸν διὰ τῆς βίας»¹.

Ὁ Πασσᾶς τῆς Ρεθύμνης πρὸ τῆς ἀρνήσεως τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ νὰ διαλυθῶσιν ἐξαπέστειλεν εἰς αὐτὸ περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου (1866) στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα, ὅπως συλλάβῃ τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν Ἐπαναστατικὴν Ἐπιτροπὴν, τὸ ὁποῖον καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἐν θέσει «Καλυθάκια» ὑπεράνω τῆς θέσεως «Ἀνθρωπόλακκος».

Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἀποσπάσματος ἀξιωματικὸς ἐλθὼν εἰς τὴν Μονὴν ἐζήτησε τὸν Ἠγούμενον, ἀλλ' ἔλαβε παρὰ τῶν Μοναχῶν τὴν ἀπάντησιν, ὅτι οὗτος ἀπουσίαζεν εἰς Μεσαράν. Ὁ ἀξιωματικὸς ἐν τούτοις ἐρευνῶν τὴν προηγουμένην ἑσπέραν διὰ τηλεσκοπίου τὰ περίξ τῆς Μονῆς εἶχεν ἀντιληφθῆ τὸν Ἠγούμενον κατερχόμενον ἔφιππον ἐκ τοῦ πρὸς Νότον τῆς Μονῆς πύργου (Κουλέ) καὶ εἶπεν εἰς τοὺς Μοναχοὺς, ὅτι δὲν ἔλεγον τὴν ἀλήθειαν².

Τὸ Τουρκικὸν ἀπόσπασμα κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν ἐκείνην εἰς Ἀρκαδίαν προέβη εἰς βανδαλισμοὺς καὶ βεηλώσεις ἱερῶν Ναῶν³ συντρίψαν τὰς κανδήλας καὶ τὰς εἰκόνας καὶ ἄλλα ἰ. Σκεύη, ὡς τοῦ ἰ. Ναοῦ τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς, ἀνήκοντος εἰς τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου.

Τούτου ἕνεκα ὁ Ἠγούμενος Γαβριὴλ ἀπηύθυνε τὴν κατωτέρα διαμαρτυρίαν πρὸς τὸν ἐν Ρεθύμνῃ Προξενικὸν Πράκτορα τῆς Ρωσίας ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1 Αὐγούστου 1866 διὰ τὰς διαπραχθείσας ὑπὸ τοῦ Ὄθωμανικοῦ στρατοῦ βεηλώσεις⁴:

¹ Ἰωάν. Μητσοτάκη, ἔνθ' ἄνωτ.

² Ὡς με διεβεβαίωσεν ὁ Κυριάκος Ἀποστολάκης, ὄντως ὁ Ἠγούμενος ἤρχετο ἐκ τοῦ πύργου Ἰππεύων μάλιστα ἵππον μέλανος χρώματος. — Ἡ ἐπαναστατικὴ ἐπιτροπὴ συνεδρίαζε κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἐν τῷ ἀνωτέρῳ πύργῳ ἕνεκα τῆς στρατοπεδεύσεως παρὰ τὴν Μονὴν τοῦ στρατιωτικοῦ ἀποσπάσματος.

³ Τοιαύτας ἐπιδρομὰς ἐπανειλημμένως κατὰ τοὺς μῆνας Αὐγουστον, Σεπτέμβριον καὶ Ὀκτώβριον ἐπεχείρησαν οἱ ἐν Ρεθύμνῃ τουρκοκρῆτες μετὰ τακτικοῦ στρατοῦ εἰς τὰ διάφορα χωρία τῆς Ἐπαρχίας Ρεθύμνης λαφυραγωγοῦντες τὰς οἰκίας, βεηλοῦντες τοὺς ἱεροὺς Ναοὺς, διαρπάζοντες ἱερὰ σκεύη καὶ ἄμφια καὶ πωλοῦντες ταῦτα διὰ δημοπρασίας ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Ρεθύμνης. Ἐπέδραμον οὗτοι τὴν 27ην Σεπτεμβρίου εἰς «τὰ πρὸς Ἀνατολὰς χωρία Μπαγκαλοχωρι, Χαμαλεῦρι, Ἀστέρι, Κυργιάνναν, Ἀμνάτον καὶ τὸ Μοναστήριον Ἀρσάνι κομίσαντες περὶ τὰς 2.000 φορτώματα λαφύρων, ἀπεκρούσθησαν ὁμῶς ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς παρὰ τὸ Μοναστήριον Ἀρκαδίου, ὅπου διηθύνοντο καὶ ὑπεχώρησαν, πληγωθέντων τινῶν, ὡς λέγουσιν. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των ἀπετέφρωσαν πολλὰς οἰκίας τῶν ἀνωτέρῳ χωρίων...» (Ἴδε τὰς ὑπ' ἀριθ. 137 καὶ 140 ἐκθέσεις τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ Προξενικοῦ Πράκτορος τῆς Ἑλλάδος Γ. Καλοκαρινοῦ πρὸς τὸν ἐν Χανίοις Πρόξενον τῆς Ἑλλάδος Ν. Σακκόπουλον. — Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους. «Ἀρκαδί», ἀριθ. 205 καὶ 210).

⁴ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης, Ἀρχεῖον τοῦ ἐν Χανίοις Ρωσικοῦ Προξενείου.

Πρὸς τὸ Σ. Αὐτοκρατορικὸν Πρακτορεῖον τῆς Ρωσίας

Εἰς Ῥέθυμον

Ἀξιότιμε κ. Πράκτορ,

Ὁ ὑποφαινόμενος εὐσεβᾶστως ἠγούμενος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ ἐπιλεγομένης Ἀρκαδίου, ἐκθέτω ὑπ' ὄψιν ὑμῶν, ὅτι ἐλθὼν καὶ κατασκηνώσας ὁ Β. Ὄθωμ. Στρατὸς πλησίον τῆς Μονῆς, οὔτε ἐντὸς τῆς περιοχῆς ἄφησαν ὕδωρ εἰς τὰ ὀλίγα φρέατα διὰ νὰ πῶσιν οἱ διαμένοντες ἱκανοὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν Πατέρες καὶ Μοναχοί, μολονότι τοῖς ἔκαμον τὴν παρατήρησιν, μετατεθέντες δ' ἄνωθεν τῆς Μονῆς μετὰ δύο ἡμέρας ἤρχισαν βεβηλώσεις νᾶων καὶ κακουργίας, τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς θλάσαντες τὴν θύραν, ρίψαντες χαμαὶ τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν, ἔκασαν εἰκόνας, ἔξεσαν πρόσωπα ἁγίων, ἤνοιξαν τὴν θύραν τοῦ νερομύλου μας, ἔρριψαν τοὺς λίθους, ἔσχισαν τοὺς σάκκους πλήρεις ὄντας σίτου καὶ κριθῆς καὶ ἀλεύρου, καὶ τὰ κατεσκόρπισαν, ἔσφαξαν τέσσερα μοσχάρια, καὶ πενήντα πρόβατα. Τοιαύτην διαγωγὴν καὶ συμπεριφορὰν ἔχει ὁ Β. στρατός! Ἀφοῦ τοῖς ἔγινεν ἡ παρατήρησις ἀπὸ τοὺς μοναστηριακοὺς, εὐταξίας δῆθεν χάριν ἔστειλαν δύο φύλακας.

Οὗτος ὁ στρατὸς ἦλθε μὲ κύριον σκοπὸν διὰ νὰ συλλάβῃ τοὺς κατ' αὐτὰς εὐρεθέντας πληρεξουσίου τοῦ λαοῦ, τοὺς ὁποίους ἐγὼ δὲν ἠδυνάμην νὰ διώξω. Διατὶ ἀφοῦ ἔφυγαν οὗτοι ἐντεῦθεν, πράττει τὰς τοιαύτας βεβηλώσεις τῶν Ἱερῶν Ναῶν καὶ ληστρικῶς κατεσθλεῖ κατασπαταλῶν πάντα τὰ τῶν φιλησῶχων; Ἐπικαλοῦμαι λοιπὸν μάρτυρα Ὑμᾶς, Κύριε Πράκτορ, δι' ὅλα τὰ διαληφθέντα ταῦτα, καὶ τὰς περαιτέρω συνεπειάς καὶ διαμαρτύρομαι, ὅπου ἀνήκει, ἀπαιτῶν νὰ ἐνεργηθῇ ἡ ἀνήκουσα ἱκανοποίησις. Τινὲς μάλιστα τῶν Μοναχῶν φοβηθέντες ἔφυγον καταλιπόντες τὰς ὑπηρεσίας αὐτῶν, τὰ ζῶα ἡμῶν πάντα ἔμειναν ἔρημα ἐπιστατῶν, φοβουμένων μὴ ἐπιβουλευθῇ ἡ ζωὴ αὐτῶν. Εἶμαι εἰς ὑποψίαν, μὴ πράξωσι τὰ αὐτὰ καὶ εἰς τὴν μεγάλην Ἐκκλησίαν, δι' ἣ παρακαλῶ νὰ γίνῃ τρόπος δι' Ὑμῶν νὰ ἀφαιρέσωμεν πάσας τὰς εἰκόνας κ.λ.π.

Δέξασθε τὰ βαθέα Σεβάσματά μου, ἀξιότιμε Κύριε, καὶ τὴν τελείαν ἀφοσίωσίν μου, ἐξαιτούμενος δέ, ὅπως κοινοποιήσητε τὴν παροῦσάν μου.

Ἐν Βένι τῇ 1 Αὐγούστου 1866

Ὑποσημειοῦμαι

τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου Καθηγούμενος Γαβριήλ

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Σεπτεμβρίου (1866), ἀναφέρει ὁ Ν. Φωτάκης, ὁ Πασσᾶς τῆς Ρεθύμνης ἐμήνυσεν εἰς τὸν ἠγούμενον τοῦ Ἀρκαδίου ν' ἀποπέμψῃ πάραυτα ἐκ τῆς Μονῆς τὴν Ἐπαναστατικὴν Ἐπιτροπὴν, ἄλλως ἠπειλεῖ, ὅτι ἤθελεν ἐκστρατεύσει καὶ καταστρέψει ἄρδην αὐτὴν.

Σφοδρὰ ἔρις ἠγέρθη τότε μεταξὺ τοῦ ἠγουμένου καὶ τῶν δύο Συμβούλων τῆς Μονῆς, τῶν μὲν ἐπιζητούντων τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐξ

αὐτῆς τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, τοῦ δὲ Ἠγουμένου ἀρνούμενου καὶ ἰσχυριζομένου, ὅτι ἡ τοιαύτη πράξις θὰ ἦτο ἀντεθνική.

Κατὰ συγκυρίαν, γράφει ὁ Ν. Φωτάκης, εὐρέθημεν καὶ ἡμεῖς τότε ἐκεῖ, ὅτε, ἐπιτεινομένης τῆς φιλονικίας, ἠκούσαμεν τοῦ Χατζῆ Νεοφύτου λέγοντος μετὰ τόνου πρὸς τὸν Ἠγούμενον:

—«Νὰ φύγη, Γούμενε, ἡ Ἐπιτροπὴ εὐθύς, γιὰ θὰ μᾶς κατηγορήσουνε ὅτι ἐκάψαμε τὸ Μοναστήρι ἐξ αἰτίας τῆς».

Ἐὖ δὲ Ἠγούμενος μὲ φωνὴν δυνατὴν καὶ βροντώδη ἀπήντησε:

—«Φύγε σύ, ἂν φοβᾶσαι, μὰ ἡ Ἐπιτροπὴ δὲν φεύγει».

Ἐπειδὴ ὁ Χατζῆ Νεόφυτος ἐπέμενε, λέγει οὗτος πρὸς αὐτόν:

—«Νεόφυτε, Νεόφυτε, γιὰ ξάνοιξέ με καλὰ κι' ἀφουκροῦ μου».

—«Σὲ ξανοίγω, γέροντα», λέγει ὁ Νεόφυτος.

Καὶ δεικνύων ὁ Ἠγούμενος τὴν ὄροφὴν λέγει:

—«Τὰ θλέπεις ἐκεῖνα τὰ μαῦρα κάρθουνα, πού εἶναι ἀπὸ τὰ εἰκοσιένα ἐκεῖ εἰς τσοὶ μεσοδοκιάστρες;»

—«Θωρῶ τα».

—«Μὲ ἐκεῖνα τὰ κάρθουνα θὰ τσοὶ μουζώσω ἐκείνους, πού θὰ μὲ κατηγορήσουν πὼς ἔκαψα τὸ Μοναστήρι χάριν τῆς ἐλευθερίας τῆς Κρήτης καὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ Γένους μας».

—«Αἶ, τὸ λοιπὸς, Γούμενε, σὰν ἔχεις τέθιοι ὄρεξι, βᾶσταξέ το δυνατὰ, μὰ ἐκεῖ πού θ' ἀποθάνῃς ἐσύ, θ' ἀποθάνω κι' ἐγὼ κι' ἄς εἶναι μαγάρι κι' αὔριο»¹.

Τὰ ἀνωτέρω ἀφ' ἑνὸς μὲν δικαιολογοῦν τὸν ἐνάρετον καὶ καλὸν πατριώτην Χατζῆ Νεόφυτον ἐξ ἀπόψεως εὐθυνῶν ἐπὶ τῇ προόψει πραγματοποιήσεως τῶν ἀπειλῶν τοῦ Πασσᾶ, ἀφ' ἑτέρου δὲ μαρτυροῦν τὸν ἠφαιστειώδη πατριωτισμὸν, ὁ ὁποῖος ἐκόχλαζεν εἰς τὰ στήθη τοῦ αἰοιδίμου Ἠγουμένου Γαβριὴλ καὶ τὴν ἀδάμαστον αὐτοῦ θέλησιν.

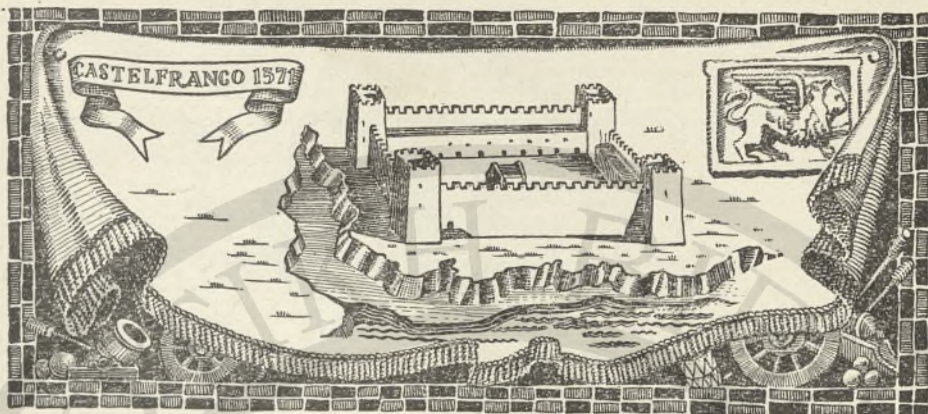
Ἐὖ ἐπίλογος τῆς ἀνωτέρω συζητήσεως καὶ ἡ ὑποταγὴ τοῦ Χατζῆ Νεοφύτου εἰς τὸν γιγάντειον πατριωτισμὸν τοῦ Ἠγουμένου ἀληθῶς συγκινοῦν καὶ διδάσκουν.

*Καὶ Ἠγούμενος Γαβριὴλ
ἐναντιοῦσε ἐκείνους
Κινοῦντος Μοναχὸς
Κωνσταντῆ Θεοφάνους
Ἀρχιμανδύτου Ἐβερτάου Ἀνδρέου*

¹ Π. Βλαστοῦ, «Ἰδαία Μέλισσα», τ. Α', σ. 826 - 827.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ
ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ ΤΗΣ ΠΥΛΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ

Ἀποστολὴ εἰς Κρήτην ὡς Αὐτοκρατορικοῦ Ἐπιτρόπου καὶ Γενικοῦ Διοικητοῦ τοῦ Μουσταφᾶ Ναϊλῆ Πασσᾶ.— Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς καὶ ἡ δράσις αὐτοῦ ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1866.

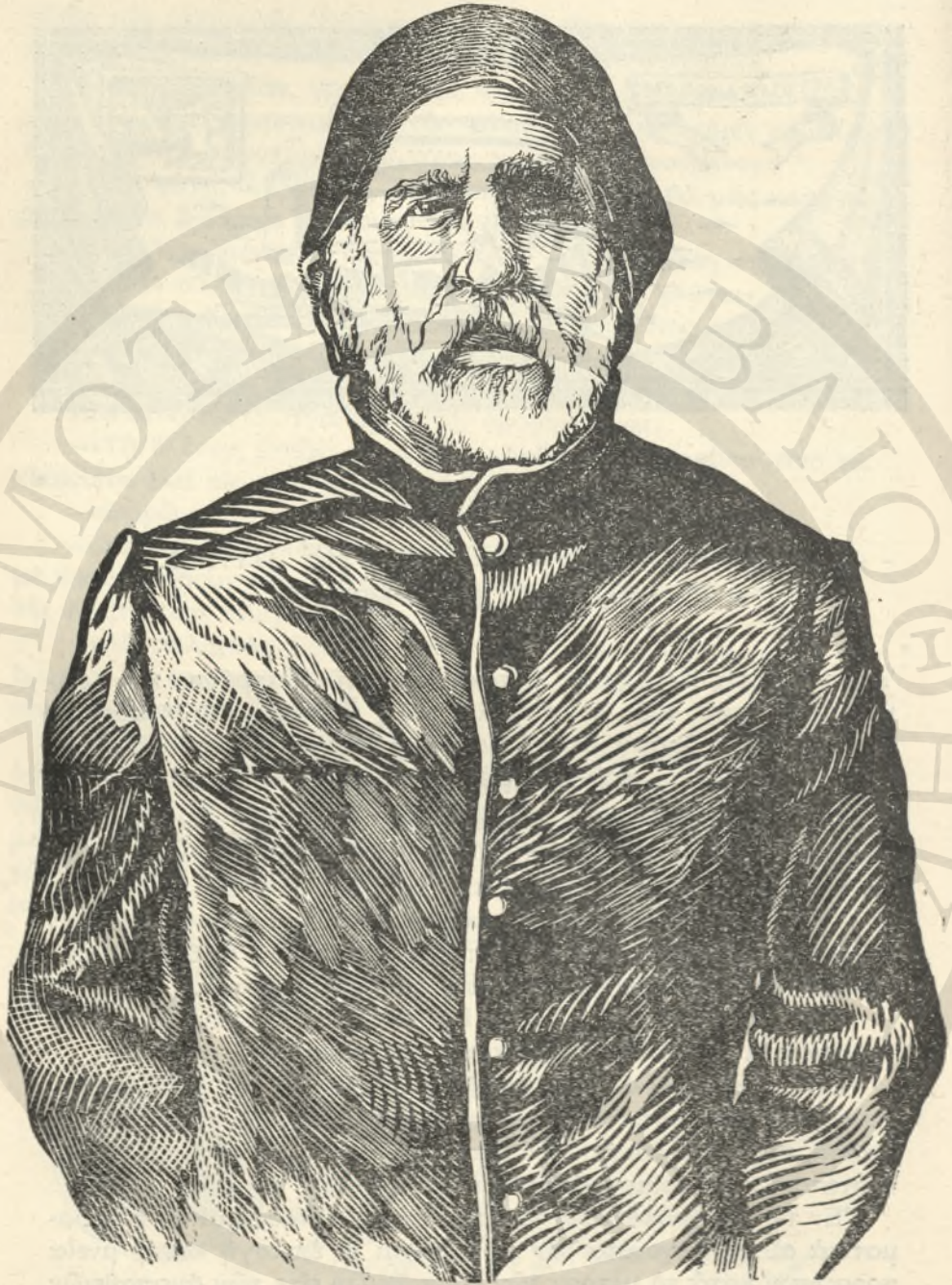
Ἡ Πύλη ἐνδοῦσα εἰς τὰς ἐντόνους συστάσεις τῆς Γαλλίας, ὅπως ἀποστείλῃ εἰς Κρήτην ἕκτακτον ἐπίτροπον πρὸς ἐξέτασιν τῶν αἰτίων τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Κρητῶν, οἱ ὅποιοι θὰ ἐνέβλεπον ἐν τούτῳ ἐνδείξιν πραγματικῆς περὶ αὐτῶν μερίμνης, ἔπεμψεν εἰς τὴν Νῆσον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Σεπτεμβρίου 1866 τὸν Μουσταφᾶ Ναϊλῆ Πασσᾶν ὡς Αὐτοκρατορικὸν Ἐπίτροπον.

Τὴν ἀπόφασιν ταύτην ὁ Μ. Βεζίρης ἀνεκοίνωσεν εἰς τὰς Μ. Δυνάμεις δι' ἐγκυκλίου ὑπὸ χρονολ. 8 Σεπτεμβρίου.

Θὰ ἦτο παράλειψις, ἐὰν δὲν ἠσχολούμεθα μὲ τὸν βίον, τὴν πολεμικὴν καὶ διοικητικὴν ἐν Κρήτῃ δράσιν τοῦ Μουσταφᾶ Ναϊλῆ Πασσᾶ, περὶ τὸ πρόσωπον τοῦ ὁποίου ἐξειλίχθη δεκάδων ἐτῶν ἐπαναστατικὴ καὶ περιπετειώδης ζωὴ τῶν Κρητῶν.

Ἐν τῷ συγγράφειν τὴν ἱστορίαν ἐνὸς Ἔθνους καὶ δὴ τὰ δραματικὰ αὐτοῦ γεγονότα δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἐπιλογὴ καὶ ἡ μνεῖα προσώπων κατὰ τὸ μέτρον τῶν συμπαθειῶν εἴτε τῶν ἀντιπαθειῶν τοῦ συγγραφέως καὶ τῶν διαθέσεων τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ ἔργου.

Ὁ Μουσταφᾶ Ναϊλή Πασσᾶς

(Ἐκ φωτογραφίας ἀποσταλείσης μοι παρὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπογόνων αὐτοῦ).

Καθολικός Γαβριήλ

✓

Ἡ μνεία πάντων τῶν προσώπων καὶ ἡ διατριβὴ περὶ αὐτὰ ἀναλόγως τῆς δράσεως ἐκάστου αὐτῶν, θετικῶς εἴτε ἀρνητικῶς συμμετασχόντων εἰς τὴν δημιουργίαν δραματικῶν ἰδίᾳ γεγονότων, εἶναι ἐπιβεβλημένη εἰς τὸν ἀμερόληπτον μελετητὴν.

Ἡ ἐν Κρήτῃ δράσις τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ δὲν ὑπῆρξε βραχεῖα, ὡς ἄλλων Πασσάδων, ἀλλὰ μακρὰ καὶ πολύπρακτος, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἐπωνυμία του ὡς **Γκιριτλῆ** (Κρητικοῦ).

Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς ἐγεννήθη ἐν τῷ χωρίῳ Πόγιαν τῆς Ἀλβανίας κατὰ τὸ 1795 καὶ ἀπεβίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1871.

Ὁ πατὴρ του ὠνομάζετο Ἰσμαήλ Βέης, ἀδελφὸς τοῦ Μουράτ Βέη ἐκ τῶν προκρίτων τῆς Αἰγύπτου.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς ἦτο ὑψηλόσωμος καὶ ἐπιβλητικός. Διέκρινε δὲ αὐτὸν τόλμη, στρατηγικὴ τέχνη καὶ πολιτικὴ πανουργία.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, χιλιάρχος ὢν τότε (μπίμπασης), ἐπολέμησεν ἐν Κρήτῃ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἐπίσης Ἀλβανοῦ Χασάν Πασσᾶ, τοῦ ὁποίου ἦτο ἀνεψιός.

Τολμηρὸς καὶ ριψοκίνδυνος ἔλαθε μέρος ἐνεργὸν εἰς δυσχερεῖς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Ὅτε δὲ κατέλαθε τὴν δυσάλωτον Μαλάξαν, ἐτραυματίσθη ἐν πεισματώδει συμπλοκῇ κατὰ τὴν πτέρναν. Συνεπεῖα δὲ τοῦ τραύματος τούτου ἐχώλαινε ἐλαφρῶς καθ' ὅλον τὸν βίον.

Ἐπίσης συνεπολέμησε μετὰ τοῦ διαδεχθέντος τὸν ἀποθανόντα Χασάν Πασᾶν ἀρχιστρατήγου Χουσεῖν Βέη, Ἀλβανοῦ καὶ τούτου.

Ὁ Μουσταφᾶς κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην τῆς στρατιωτικῆς του δράσεως εἶναι γνωστὸς ὡς Μουσταφᾶ - Βέης. Κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1827 προήχθη ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ - Ἀλή εἰς Πασσᾶν καὶ οὕτως εἶναι ἔκτοτε γνωστὸς ἐν Κρήτῃ.

Μετὰ τὴν ἐκ Κρήτης ἀναχώρησιν τοῦ Χουσεῖν ὁ Μουσταφᾶς ἠγήθη πασῶν τῶν ἐν τῇ Νήσῳ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐπιδείξας στρατηγικότητα καὶ ἀποφασιστικότητα.

Κατὰ τὸ 1828 ἐξεστράτευσεν εἰς τὰ Σφακιά καὶ ἐκυρίευσεν κατόπιν αἱματηροτάτης μάχης τὸ Φραγκοκάστελλον, τὸ ὁποῖον εἶχε καταλάβει ὁ γενναῖος καὶ τολμηρὸς ἵππαρχος Χατζῆ Μιχάλης Νταλιᾶνος.

Αἰσθανόμεθα ἐπιτακτικὴν τὴν ἐπιβολὴν ἐφ' ἡμῶν τῆς ἐν Φραγκοκαστέλλῳ προσενεχθείσης ἐκατόμβης τῶν ἠρώων καὶ τοῦ ἠρωϊκωτάτου καὶ τὰ μέγιστα φιλοπάτριδος ἱππάρχου Χατζῆ Μιχάλη Νταλιᾶνου, ὥστε νὰ μὴ παρέλθωμεν ἐν σιγῇ τὸ πατριωτικὸν τοῦτο δρᾶμα, ἀφοῦ ἀπασχολεῖ τὸ ἐνδιαφέρον μας ἕτερον προσόμοιον δρᾶμα, τὸ τοῦ Ἀρκαδίου.

Ἡ Γαλιθόσσα

Πρὸς τόνωσιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Κρήτῃ κατῆλθεν εἰς αὐτὴν ἐκ Ναυπλίου ὁ φλογερὸς πατριώτης, ὁ ἥρωϊκὸς καὶ ἀφοβὸς μαχητὴς, ὁ Βορειοηπειρώτης Ἱπάρχος Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάνος, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ σῶμα ἐξ ὀγδοήκοντα ἰππέων.

Οὗτος ἀποβιβάσθεις εἰς Γραμβούσαν (τῆ 5 Ἰανουαρίου 1828) ἀνεκοίνωσεν εἰς τοὺς ἐκεῖ ἐπαναστάτας τὰς σκέψεις του καὶ ὅτι βάσιν τῆς ἐκστρατείας του προέκρινε τὰ Σφακιά. Παρὰ τὰς περὶ τούτου ἀντιρρήσεις ἐμπείρων ἐντοπίων ἀγωνιστῶν οὗτος ὦν καθ' ὑπερβολὴν ἰσχυρογνώμων ἐνέμεινεν εἰς τὴν γνώμην του ἀκάμπτως.

Οὕτω τὸ σῶμα τῶν ἰππέων ἀπεβιβάσθη εἰς Λουτρὸν Σφακίων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Φεβρουαρίου, τὸ δὲ πεζικὸν ἔφθασεν εἰς Ἀγίαν Ρουμέλην.

Ὁ Χατζῆ Μιχάλης κατέλαβε τὸ μικρὸν Ἑνετικὸν φρούριον Φραγκοκάστελλον κείμενον παρὰ τὴν θάλασσαν εἰς τὸ Α. ἄκρον τῶν Σφακίων φρονῶν, ὅτι θὰ ἐξώρμα ἐκεῖθεν καὶ θὰ ἐνίκα τοὺς Τούρκους τῆς Ρεθύμνης.

Ἦτο ἡ 18 Μαΐου 1828, ὅτε ὁ Μουσταφᾶς ἄγων πολυάριθμον στρατὸν¹, ὡς καὶ ἐντοπίους καὶ Ἀλθανούς, ἐπετέθη μεθ' ὀρμῆς

1 Ἡ δύναμις τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ ἀπετελεῖτο ἐξ ὀκτακισχιλίων πεζῶν, τετρακοσίων ἰππέων, τεσσάρων πυροβόλων καὶ δύο βομβοβόλων, ἐνῶ ἡ τῶν ἡμετέρων ἀπετελεῖτο ἐξ ἑξακοσίων ἐξήκοντα μαχητῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ὀγδοήκοντα ἦσαν οἱ ὑπὸ τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἰππεῖς. Ἐπίσης ἰσάριθμοι περίπου Κρήτες ἐπολέμησαν εἰς Πατσιανὸ καὶ Κολοκάσια ὑπὸ διαφόρων Κρήτας Ἀρχηγούς.—Μεταξὺ τῶν ἐξ Ἠπείρου παλληκαριῶν, τὰ ὅποια ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη Νταλιάνου ἐπολέμησαν ἐν Φραγκοκαστέλλῳ, ἦτο καὶ ὁ ἐκ τοῦ χωρίου τῆς Βορείου Ἠπείρου «Σέλτσικα» Δημήτριος Παπᾶ Ἐλευθεριάδης, πάππος τοῦ ἐκ τῶν εὐεργετῶν τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Ὀρφανοτροφείου συμπολίτου ἡμῶν Γεωργίου Λιαπάκη. Ὁ Δημήτριος Παπᾶ Ἐλευθεριάδης ἦτο γιγαντόσωμος, γενναῖος καὶ ἀρκετὰ ἐγγράμματος, γνώστης τῆς τε Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ἀλθανικῆς γλώσσης, τούτου ἕνεκα μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἐκχωρηθείσης τῆς Κρήτης εἰς τὸν Μεχμέτ-Ἄλην, διαώρισθη ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ Γραμματεὺς τοῦ Μουδίου (Ἐπάρχου) τῆς Ἱεραπέτρας. Νυμφευθεὶς τὴν ἐξ Ἐπάνω Βιάννου Μαρίαν Κονταξάκη ἐγκατεστάθη μονίμως ἐν Ἱεραπέτρᾳ δευχθεὶς εὐεργετικώτατος τοῖς Χριστιανοῖς τῆς περιφερείας ἐκεῖνης. Διετήρησεν οὗτος βαθῶς ἐν τῇ ψυχῇ του τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν γενέθλιον πατρίδα, δι' ἧ καὶ καθ' ὄλον τὸν βίον ἔφερε τὸ ἐθνικὸν ἠπειρωτικὸν ἔνδυμα, τὴν φουστανέλλαν.

Μεταξὺ τῶν ἐπιλέκτων Κρητῶν, οἱ ὁποῖοι μετέσχον τῆς αἱματηρᾶς ἐκεῖνης πάλης κατὰ τοῦ Μουσταφᾶ, ἦτο καὶ ὁ ἐκ τοῦ χωρίου «Σίθθα» Πυργιωτῆσης Ἰωάννης (Ἀναγνώστης) Στεφανάκης ἢ Σκουνητῆς (1790—1880), καθ' ἣν καὶ ἐτραυματίσθη.

Κατὰ τὸν Ἱερόν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα ἐπολέμησεν οὗτος ἐν Κρήτῃ ὑπὸ τοὺς ἀρχηγούς Μιχ. Κουρμούλην καὶ Ροῦσον Βουρδουμπᾶν.

Κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1826 ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς ἐν Γραμβούσῃ Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς πληρεξούσιος τῆς ἐπαρχίας Τεμένους εἰς τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ Γ' Ἐθνικὴν Συνέλευσιν.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος μετέσχε τῶν πεισματωδῶν καὶ ἀποφασιστικῶν κατὰ τοῦ Κιουταχῆ μαχῶν παρὰ τὸ Φάληρον μετὰ τῶν Κρητῶν ἀρχηγῶν Δημ. Καλ-

Πόρτες της Σαμοθράκης

κατά τοῦ Φραγκοκαστέλλου. Ἐκυρίευσεν πρῶτον τὸν Δ. προμαχῶνα κατακόψας πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ μαχητὰς μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των Κυριακούλη Ἀργυροκαστρίτου.

Μετὰ τοῦτο ὁ ἐχθρὸς ἐκύκλωσε τὸ φρούριον πανταχόθεν διακόψας πᾶσαν μεταξὺ τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ καὶ τῶν δύο προμαχῶνων ἐπικοινωνίαν.

Ἡ μάχη δὲν ἐθράδυνε νὰ μεταβληθῆ εἰς ἀγρίαν διὰ μαχαιρῶν πάλην.

Ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐμάχετο, παρατηρεῖ ὁ πατριωτικώτατος ἱστορικὸς τῆς Κρήτης Ψιλᾶκης, ἐπὶ ἵππου λευκοῦ ὡς λέων, ξιφήρης, ἀλλὰ θραυσθέντος τοῦ ξίφους του καὶ τοῦ ἵππου φονευθέντος, κατέπεσεν ὁ σπάνιος ἀληθῶς οὔτος ἥρωας, κατακρεουργηθεὶς¹.

Οἱ ὑπολειφθέντες ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν εἰσηλθον εἰς τὸ φρούριον, πρὸ τῆς πύλης τοῦ ὁποίου εἶχον ἐγερθῆ σωροὶ πτωμάτων. Ἀντέστησαν οὗτοι ἐπὶ ἕξ ἡμέρας. Τὴν 24 Μαΐου συνθηκολογήσαντες μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ κατέλιπον τὸ φρούριον ἔνοπλοι.

Τὸν σκελετὸν τοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἡ εὐσεβῆς Μοναχὴ Μαγδαληνὴ ἔθαψεν ἐν τῷ παρακειμένῳ Μονυδρίῳ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους. Μισθώσασα δὲ ἔπειτα ἀνθρώπους συνέλεξε πάντας τοὺς σκελετοὺς ἐκείνους² καὶ ἔρριψεν ἀδιακρίτως καὶ ἀναμίξ εἰς τὰς κατὰ τὴν βραχῶδη παραλίαν σχισμάς³.

Ἡ ἱστορία τοῦ ἀγωνιζομένου καὶ θυσιαζομένου Ἕθνους μας ἐπαναλαμβάνεται διὰ τῶν αἰῶνων ὁμοιομόρφως, ἀπαραλλάκτως.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς κατὰ τὴν εἰς Χανία ἐκ Φραγκοκαστέλλου ἐπάνοδόν του προσεβλήθη ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν περὶ τὴν

λέρην, Ἀστρινουῦ, Μαλικούτη, Δημ. Κουρμούλη, καθ' ὅς ἐφονεύθη ὁ Στρατάρχης τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων Γ. Καραϊσκάκης, ὡς καὶ ὁ Δημ. Κουρμούλης, αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη.

Διετέλεσεν οὗτος μέλος τοῦ «Κρητικοῦ Συμβουλίου» ἐν Μαργαρίταις, τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστὸν, τῆ 13 Νοεμβρίου 1930 ἀπηύθυνε τὴν βαρυσήμαντον καὶ ἔντονον ἐκείνην διαμαρτυρίαν τῶν Κρητῶν πρὸς τὸν πεπολιτισμένον κόσμον διὰ τὴν ἀσπλαγχνον ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν ἐγκατάλειψιν τῆς Κρήτης εἰς τὸν τουρκικὸν ζυγόν.

Μετὰ τὴν λήξιν τῆς Ἐπαναστάσεως κατέφυγεν εἰς τὴν Ἐλευθέραν Ἑλλάδα. Ἐπὶ τοῦ Βασιλέως Ὀθωνος ἔλαβε τὸν βαθμὸν τοῦ ταγματάρχου τῆς Φάλαγγος, τιμηθεὶς διὰ τοῦ παρασήμου τοῦ Ἀγῶνος.

Τῷ 1841, κατελθὼν εἰς Κρήτην, ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν τῷ διαμερισματί του μὴ ἐγκαταλιπὼν ἔκτοτε τὴν Νήσον.

Κατὰ τὸ 1866, ὑπέργηρος ὢν καὶ ποδαλγός, δὲν ἔλαβε μέρος ἐνεργόν εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἀπεβίωσεν ἐν Σίβῳ τῆ 1 Σεπτεμβρίου 1880.

1 Β. Ψιλᾶκη, ἐνθ' ἄνωτ., τ. Γ', σ. 659.

2 Ἔπεσον εἰς Φραγκοκάστέλλον 338 ἐπαναστάται, Κρήτες καὶ ἔθελονταί. Ἐκ τῶν Τούρκων ἐτέθησαν ἔκτος μάχης περὶ τοὺς 800. (Π. Κριάρη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 88).

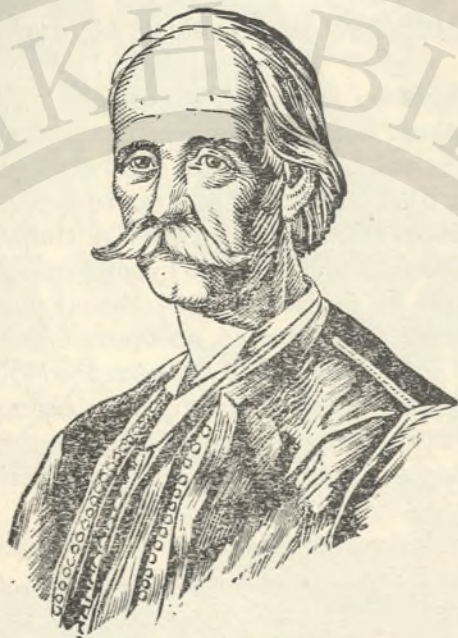
3 Β. Ψιλᾶκη, ἐνθ' ἄνωτ., τ. Γ', σ. 664.

Σκαλωτήν ὑποστάς σοβαράς ἀπωλείας παρά τὸ Ροδάκινον καὶ τὰ Χάλαρα τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου.

Κατὰ τὴν καταδίωξιν ἐκείνην διεκρίθη ὁ ἀρχηγὸς Γ. Τσουδερός ἐπὶ κεφαλῆς 150 Ἀγιοθασιλειτῶν.

Τὰ ἀνωτέρω διέσωσε καὶ ἡ λαϊκὴ Μοῦσα:

Γεώργιος Τσουδερός

Ζυγώνουν τον οἱ Σφακιανοί, κουλούρια τοῦ βαστοῦσι,
Δεκατριῶ χρονῶ κρασί βαστοῦν καὶ τὸν κερνοῦσι.
Δεκατριῶ χρονῶ κρασί, γλυκὸ ὡσάν τὸ γάλα,
Τὸν ἐσυχοκερνούσανε ἔς τ' Ἁγί' Ἀντωνιοῦ τὴ σκάλα.
Ἐκεῖ ἀφταξεν ὁ Τσουδερός καὶ τὸν ἀποζυγώνει,
Ὡσάν ὁ σκύλλος τὸ λαγό, πού τὸν ἀπομαζώνει.
— Ἀγάλη ἄγᾶλη, Τσουδερέ, εἶντα ν' αὐτὸ πού κάνεις;
Χίλιοι μοῦ σκοτωθήκανε κ' ἐλαθωθήκαν κι' ἄλλοι,
Μὰ ἐσκότωσά τον τὸ Χατζή, τ' ὄμορφο παλληκάρι.
Κι' ἀποκειδά σηκώνεται, ἔς τὰ Δράμια τσαντηρώνει.
Μ' ἂν ἔφτανεν ὁ Τσουδερός προτίτερα μίαν ὥρα,
Ἐλίγοι θ' ἀπομένανε νὰ μπόυνε εἰς τὴ χώρα¹.

Τὸ μεγαλειῶδες ἐκείνο πατριωτικὸν δράμα δέν ἦτο δυνατὸν νὰ σθεσθῆ εἰς τὸν ζόφον τῆς λήθης. Διετήρησε τοῦτο ἐν τῇ φωτεινῇ

¹ Ἄριστ. Κριάρη, Πλήρης συλλογὴ τῶν Κρητικῶν δημοδῶν ἀσμάτων, σ. 107-108.

σφαίρα τῶν τιμητικῶν καὶ εὐλαθικῶν ἐκδηλώσεων τῶν Κρητικῶν γενεῶν ὄλην τὴν αἴγλην, τὴν ἔντονον ἀκτινοβολίαν του, ἢ ὅποια ἐφώτιζε καὶ ἐθέρμαινε τοὺς ἀετοὺς τῆς ἡρωοτόκου Κρήτης εἰς τὸ περίλαμπρον στάδιον, ἐν τῷ ὁποίῳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Νικήτα ἐτέλουν σκοπευτικοὺς ἀγῶνας καὶ ἄλλας πολεμικὰς ἀσκήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐκίνουν εἰς ἐκπληξιν καὶ θαυμασμόν τοὺς παρισταμένους. Τὸ τοιοῦτον πυρίπνους ἡ Κρητικὴ Μοῦσα διαλαλεῖ ἐν τοῖς κατωτέρω στίχοις:

Θέλεις νὰ ἰδῆς καὶ νὰ χαρῆς ὁμορφα παλληκάρια,
καὶ δυνατὰ καὶ τρομερὰ ὡς εἶναι τὰ λιοντάρια;
Ἄμε στὸ Φραγκοκάστελλο νᾶναι τ' ἁγίου Νικήτα,
νὰ πιστευτῆς ὅσ' ἄκουγες κι' ἀπὸ πολλοὺς ἐγρίκας.
Τότε συντρέχου τὰ χωριά, τ' ἀπάνω καὶ τὰ κάτω,
νὰ δείξου τὴν εὐλάβεια καὶ τέχνη τῶν ἀρμάτω.
Κάμνουν γυμνάσματα φρικτὰ πὺ ἀνθρωπος τρομάσει
κι' οἱ τρίχες του σηκώνονται κι' ὁ νοὺς του παραλλάσει
Οἱ τοῖς Κρήτης οἱ ἀητοὶ ἔρχονται γιὰ νὰ ἰδοῦσι
τοὺς ξακουσμένους Σφακιανοὺς, μαζὶ ν' ἀγωνιστοῦσι.

Ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικήτα

Ὅτε τῷ 1831 ὁ Σουλτᾶνος ἀμείβων τὰς κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν προσενεχθείσας αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ-Ἁλῆ τῆς Αἰγύπτου ὑπηρεσίας ἐξεχώρησε τούτῳ τὴν Κρήτην ἀντὶ 25 ἑκατομμυρίων γροσίων, ὁ Μουσταφᾶς διωρίσθη ὑπὸ τοῦ συμπατριώτου του Χεδίβου Γενικὸς Διοικητὴς τῆς Κρήτης (1832).

“Ὅπως βασιλεύσῃ ἡ γαλήνη εἰς τὴν Νῆσον, ἀφώπλισεν οὗτος τοὺς τε Χριστιανοὺς καὶ τοὺς Μουσουλμάνους.” Ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν τυραννίαν τῶν Βέηδων καὶ τῶν Γιανιτσάρων ἐφαρμόσας κατ’ αὐτῶν μέτρα ὠμῆς αὐστηρότητος. Οὐκ ὀλίγους αὐτῶν ἀπεκεφάλισεν, εἴτε ἐνέκλεισεν εἰς τὰς εἰρκτὰς τῆς Γραμβούσης. Ὁργάνωσε σῶμα χωροφυλακῆς ἐξ Ἄλθανῶν, δι’ οὗ ἐπεβλήθη ἡ ἡσυχία καὶ ἡ τάξις ἐν τῇ Νήσῳ, ἀπὸ τῆς διοικήσεως τῆς ὁποίας ἀπέκλεισε τοὺς Τούρκους, ἐμπιστευθεὶς αὐτὴν σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὰς χεῖρας

Ὁ Μεχμέτ - Ἄλῆς

τῶν Ἄλθανῶν. Οὕτως οἱ Τούρκοι δὲν εἶχον τὴν δύναμιν νὰ καταπιέζωσι τοὺς Χριστιανοὺς. Ἐν γένει ἡ Διοίκησις αὐτοῦ χαρακτηρίζεται αὐστηρά, ἀλλ’ ἐν πολλοῖς δικαία, προστατευτικὴ τῆς ἰδιοκτησίας τῶν Χριστιανῶν, κατὰ τυχὸν ἀρπάγων, ἐνῶ αὐτὸς ὑπῆρξεν ἀκόρεστος σφετεριστὴς τῶν Χριστιανικῶν περιουσιῶν.

Ὁ Μεχμέτ - Ἄλῆς ἐμερίμνησε διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἔργων κοινῆς ὠφελείας. Τὴν ἄποψιν ταύτην ἔχει ὑπὲρ αὐτῆς ἡ ἐν Κρήτῃ Αἰγυπτιακῇ Διοίκησις. «Ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως, γράφει ὁ Ν. Σταυράκης, αἱ Ἐνετικαὶ ὁδοί, αἱ γέφυραι καὶ

οί λιμένες είχαν άφεθή καθ' όλοκληρίαν εις την διάκρισιν τών στοιχείων τής φύσεως και ούδὲ εις λίθος εἶχε τεθή πρὸς ἐπισκευὴν και συντήρησιν αὐτῶν. Ὁ Μεχμέτ-Ἀλῆς λοιπὸν μεριμνήσας και περί τούτου άφειδῶς ἔδαπάνησε πρὸς ἐπισκευὴν τῶν λιμένων, τῶν ὁδῶν και τῶν γεφυρῶν, πρὸς κατασκευὴν ὕδραγωγείων και κρηνῶν ἐν ταῖς πόλεσι και ἐν γένει πρὸς βελτίωσιν τής πρόσθεν και ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἔλειπνῆς και άγρίας τοῦ τόπου καταστάσεως»¹.

Τῷ 1833 κατέστειλεν ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς κατὰ τρόπον σκληρὸν τὴν ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τῇ άναρρήσει εις τὸν Ἑλληνικὸν θρόνον τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος ἐξέγερσιν τῶν Κρητῶν. Εἰς τὴν ἐξέγερσιν ταύτην οὐκ ὀλίγον συνετέλεσε και ἡ ἐπιβολὴ φόρων δυσθασάκτων ὑπὸ λαοῦ προσφάτως ἐξεληθόντος ἐκ τής καταστροφῆς πρὸς κάλυψιν τῶν δαπανῶν, εις ἅς εἶχεν ὑποβληθῆ ὁ Μεχμέτ-Ἀλῆς διὰ τὴν ἐκτέλεσιν, ὡς εἶπον, διαφόρων κοινωφελῶν ἄλλως ἔργων.

Ἐνεκα τής ἐξεγέρσεως ταύτης άνεστάλησαν τὰ πλείστα τῶν φορολογικῶν μέτρων και οὕτως ἐπανῆλθεν ἡ ἡσυχία εις τὴν Νῆσον.

Ὅπως τονώσῃ τὴν ἐν Κρήτῃ Διοίκησιν αὐτοῦ ὁ Μεχμέτ-Ἀλῆς ἐπεσκέφθη δις τὴν Νῆσον τῷ 1833 και 1837.

Μετὰ τὴν ἐπάνοδον τής Κρήτης εις τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου διὰ τής ἐν Λονδίῳ συνομολογηθείσης συνθήκης (15 Ἰουλίου 1840)² ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς ἐξηκολούθησεν ὡν Διοικητῆς αὐτῆς, Βεζίρης και Μουσίρης, μέχρι τοῦ 1850, ὅτε άνεκλήθη εις Κωνσταντινούπολιν.

Διῆρσεν οὗτος τὴν Νῆσον εις τρεῖς διοικήσεις (λιθᾶ) διορίσας ὑποδιοικητάς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, οἱ ὁποῖοι προήδρευον τῶν ἐν ἐκάστη ἔδρᾳ Διοικητικῶν Συμβουλίων³.

Ὁ Μουσταφᾶς διέτριβεν ὅτὲ μὲν ἐν Ἡρακλείῳ, ὅτὲ δὲ ἐν Χανίοις, ὁπότε και προήδρευεν αὐτοπροσώπως τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.

Ἐπῆρξεν οὗτος μέγας τιμαριούχος ἐν Κρήτῃ και κάτοχος ἀπειρῶν θησαυρῶν. Ἄρκει νὰ λεχθῆ, ὅτι μόνον ἐν τῷ Τμήματι Ἡρακλείου, πλὴν τῶν ἐκτεταμένων αὐτοῦ άγροκτημάτων και τῶν πολλῶν κονακίων, εἶχε μέγα σαπωνοποιεῖον ἐντὸς τής πόλεως και περί τὰ πενήκοντα ἔλαιοτριβεῖα εις διάφορα χωρία⁴.

1 Ν. Σταυράκη, ἐνθ' άνωτ., σ. 157.

2 Henri Couturier, ἐνθ' άνωτ., σ. 37.

3 Ν. Σταυράκη, ἐνθ' άνωτ., σ. 158.

4 Τὰ άνωτέρω συμφώνως σημειώματι άποσταλέντι μοι παρὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει άπογόνων τοῦ Μουσταφᾶ.

Ἡ ἐν τῇ Νήσῳ περιουσία αὐτοῦ, ἢ τε ἀστική καὶ ἀγροτική, ἀπετελέσθη ἐκ θακουφικῶν κτημάτων καὶ ἐκ δημευθειῶν περιουσιῶν Κρητῶν φονευθέντων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν εἴτε καταφυγόντων εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ μὴ ἐπανελθόντων εἰς τὴν Νήσον¹.

Ἡ εἰσοδος τῆς ἐπαύλεως «Σερσεμπιλια»

¹ Εἶχεν οὗτος: εἰς Περιθόλια (προάστειον τῶν Χανίων) ὀνομαστὴν ἔπαυλιν, τὴν μέχρι καὶ σήμερον γνωστὴν Σερσεμπιλια*. Κατ' ἀρχὰς ἠγόρασεν οὗτος ἀγρούς τινας εἰς τὴν εἰσοδὸν τῶν Περιθολίων κατὰ τὴν συνοικίαν Πορι, ὅπου ἔρρεεν ἀφθονὸν ὕδωρ ἐκ τῆς ἀνωθεν πηγῆς τῆς ὀνομαζομένης «Κουτσουνάρια» ἢ «Μπουτσουνάρια».

Ἐν τῷ μέσῳ μεγάλης ἐκτάσεως ἀνίγειρεν ὁ Μουσταφᾶς περικαλλῆς καὶ εὐρύχωρον μέγαρον (κονάκιον). Οἱ τοῖχοι καὶ ἡ ὀροφή αὐτοῦ εἶχον διακοσμηθῆ διὰ καλλιτεχνικῶν συμπλεγμάτων καὶ δι' ἀραβουργημάτων πολυχρῶμων καὶ ἐπιχρῶσων. Ἐφάμιλλος πρὸς ταῦτα ἦτο καὶ ἡ πλουσιωτάτη καὶ πολυτελεστάτη αὐτοῦ ἐπίπλωσις. Τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ μεγάρου τούτου μαρτυροῦν τὰ σωζόμενα μέρη τῶν τοίχων καὶ τῆς ὀροφῆς. Περί αὐτῶ ἐφυτεύθησαν κήποι καὶ ἀνθῶνες καὶ ἐφιλοτεχνήθησαν περίπτερα ἀραβικοῦ ρυθμοῦ. Πρὸς τὸν ἀνω-

* Σημ. Σελσεμπιλ, λ. ἀραβ. = ὄνομα κρήνης ἐν τῷ Μουσουλμανικῷ Παραδείσῳ, ἐκ τῆς ὁποίας ρεεῖ ἀφθονον, διαυγές, γλυκὺ καὶ δροσερὸν ὕδωρ διὰ τοὺς πιστούς. (Τὸ Κοράνιον, μετάφρασις ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ Γ. Ι. Πεντάκη, Κεφ. ΟΣΤ' «ὁ ἄνθρωπος» ἐδ. 18). Τὸ ὄνομα τῆς παραδεισίου ταύτης κρήνης ἐδόθη εἰς τὴν ἐν Περιθολίοις ἔπαυλιν τοῦ Μουσταφᾶ διὰ τὸ ἀφθονον καὶ δροσερὸν ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ρεεῖ ἐκ τῆς ἔξωθεν αὐτῆς πηγῆς.

Ἐπὶ Μουσταφᾶ Πασσᾶ Διοικητοῦ τῆς Κρήτης ἐπεσκέφθη αὐ-
τὴν (1850) ὁ Σουλτάνος Ἀβδούλ - Μετζίτ. Οὗτος κατὰ τὴν ἐπι-

τέρω σκοπὸν μετεκάλεσεν οὗτος ἐκ Παρισίων τὸν Γάλλον γεωπὸνον Derché.

Ἐν τῇ ἐπαύλει ταύτῃ ἐφιλοξενήθη ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ ὁ Σουλτάν
Μετζίτ (1850).

Ἐντὸς τῆς πόλεως Ἡρακλείου εἶχεν ὁ Μουσταφᾶς μεγαλοπρεπῆ μέγαρα.
Τὸ ἐν, τὸ καὶ μεγαλύτερον, κατελάμβανε τὸ τετράγωνον τὸ ἐκτεινόμενον πρὸς
Δ. τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ἐν τῷ κονακίῳ τούτῳ ἐφιλοξενήθη
ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ ὁ Σουλτάν Μετζίτ κατὰ τὴν ἐν Ἡρακλείῳ διαμονὴν του.
Τὸ ἕτερον μέγαρον ἔκειτο ἔναντι τοῦ Καζίνου Ροῦδου (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ «Χάν-
δακος» καὶ ὅπου ἡ οἰκία Ι. Βλαστοῦ).

Ἐν Ἡρακλείῳ ἐκέκτητο ἐπίσης οὗτος ἀμύπολλα μαγαζιά καὶ οἰκίας. Εἰς
τὸν Μουσταφᾶ Πασσᾶν ἀνήκε καὶ τὸ μετόχιον «Γιοφυράκια», τὸ ὅποιον εἶναι
οὕτω γνωστὸν μέχρι σήμερον. Ὁ υἱὸς τοῦ Μουσταφᾶ Βελιουνδιν εἶχε τὸ μετό-
χιον «Σκαφιδάρα» μετὰ τῶν μύλων. Ἐντὸς δὲ τοῦ Ἡρακλείου εἶχεν ὁ τελευ-
ταῖος οὗτος ἐν τῇ πλατειᾷ, τῇ γνωστῇ «Καρακαντὴ Μειντάνι», κονακίον. Ἀνη-
γέρθη τοῦτο ἐκεῖ, ὅπου ἐπὶ ἐνετοκρατίας ὑπῆρχε Ναὸς τοῦ Ἁγίου Παύλου καὶ
Μονὴ τῶν Δομινικανῶν (G. Gerola, ἐνθ' ἄνωτ., τ. Β', σ. 129). Ἐναντι τοῦ
κονακίου τούτου ὑπῆρχε κήπος περιτετοιχιωμένος, περιέχων λεμονέας. Ἦτο
ἐξάρτημα τοῦ κονακίου.

Καὶ ἐγὼ αὐτὸς παῖς ὢν τῆς συνοικίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ κεῖται ἡ μητρικὴ μου
οἰκία, ἐνθυμοῦμαι τὸν κήπον ὡς καὶ τὸ μέγαρον. Ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ μεγάρου
ἀνηγέρθησαν αἱ ἰδιόκτητοι οἰκίαι Ἐμμ. Ἀκράτου καὶ τῶν ἀδελφῶν Ἐμμ. καὶ
Μιχ. Βασιλάκη, ὁ δὲ κήπος μετετράπη εἰς μικρὰν πλατείαν.

Εἰς τὸ χωρίον «Πηγὴ» Ῥεθύμνης εἶχεν ὁ Μουσταφᾶ - Πασσᾶς ἐκτετα-
μένον ἀγρόκτημα μετὰ μεγάρου ἐντὸς τοῦ χωρίου. Τὸ ἀγρόκτημα ἀπετελεῖτο
ἐξ ἀγρῶν καλλιεργησίμων, ἐλαιοφυτιῶν 4.000 δένδρων καὶ ἀμπελών. Ὀλό-
κληρον τὸ τσιφλίκιον ἐπώλησεν οὗτος εἰς τὸν Ὀθωμανὸν Ἀζντέρ Μπαρμπα-
ρέζον ἐκ «Χρό - Μοναστηρίου» Ῥεθύμνης ἀντὶ ξε χιλιάδων τουρκ. λιρῶν. Κατὰ
τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1897 οἱ Χριστιανοὶ ἐπυρπόλησαν τὸ Κονακίον. Ὅτε δὲ
κατὰ τὴν κάθοδον τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου εἰς Κρήτην ἀρκεταί, ὡς γνωστὸν,
χιλιάδες Τουρκοκρητῶν ἐγκατέλιπον τὴν Νῆσον καὶ μετενάστευσαν εἰς Τουρ-
κίαν, ὀλόκληρον τὸ τσιφλίκιον ἐπωλήθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀζντέρ, Χασάν βέη
καὶ τῆς μητρὸς του, ἀντὶ μικροῦ τιμήματος εἰς διαφόρους Χριστιανούς.

Ἐν Βιάννῳ, παρὰ τὸ χωρίον «Χόνδρος», εἶχεν ὁ Μουσταφᾶς ἐκτεταμένον
ἀγρόκτημα, «Κερατόκαμπον», μετὰ 12 χιλ. ἐλαιοδένδρων, χαρουπεῶν κ.λ.π.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς εἶχε καὶ πλούσιον χαρεμίον. Κατὰ τὸ ἀποσταλέν
μοι παρὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπογόνων του σημείωμα πρώτη μεταξὺ
τῶν πέντε συζύγων αὐτοῦ ἀναφέρεται ἡ Ντουντοῦ.* Ἦτο αὕτη ἡ ἐκ
Σκουλοφίαν Μυλοποτάμου περιάκουστος ἐπὶ κάλλει Ἑλένη Βολανοπούλλα,
ἣν ἀποσπάσας βία ἐκ τῆς οἰκογενείας τῆς, διαρκούσης τῆς ἐπανάστασέως τοῦ
1821, ἔλαθε σύζυγον. Ἐν Ἡρακλείῳ ἦτο αὕτη βραδύτερον γνωστὴ ὡς «Μου-
σταφᾶ πασσάδαινα». Ἐξ αὐτῆς ἀπέκτησεν ὁ Μουσταφᾶς τὸν Βελιουνδιν Ριφᾶτ
Πασσᾶν, τὸν Χασάν Πασσᾶν καὶ τὸν Μεχμέτ Βέην.

Ἡ Ἑλένη ἔζησε μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ ἐν πλοῦτῳ καὶ χλιδῇ τόσον ἐν
Κρήτῃ, ὅσον καὶ μετὰ ταῦτα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὅτε δηλονότι ἐγένετο
οὗτος Μέγας Βεζίρης, ἀνιγερὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγαλοπρεπέστατον
μέγαρον, τὸ ὅποιον εἶχεν ἀπέραντον κήπον. Χάριν τῆς συζύγου του Ἑλένης,
ἡ ὁποία παρέμεινε χριστιανὴ καὶ τὴν ὁποίαν ὁ Μουσταφᾶς ἠγάπα ἔμμανῶς,
ἴδρυσεν ἐν τῷ κήπῳ ναῖσκον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐτέλει τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν ἱερεὺς
μισθοδοτούμενος ὑπ' αὐτοῦ. Ὅτε δὲ αὕτη ἀπέθανεν, ἐκηδεύθη χριστιανικῶς.
(Τὰς περὶ Ἑλένης Βολανοπούλλας πληροφορίας μοι παρέσχον οἱ ἐν Ῥεθύμνῃ
συγγενεῖς αὐτῆς).

* Σημ. Ντουντοῦ = παλαιὰ Ἀσιατικὴ λαϊκὴ λέξις σημαίνουσα τὴν προ-
σφυτέραν Κυρίαν τοῦ χαρεμίου, τὴν πρώτην Κυρίαν, τὴν Ἀρχόντισσαν. Εἶναι
ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις, ἔτι δὲ παρ' Ἑβραίοις καὶ Ἕλλησι τῆς Μ.
Ἀσίας.

κρατήσασαν ἐν Κρήτῃ ἀντίληψιν ἰδὼν τὸν πλοῦτον καὶ τὴν χλιδὴν τοῦ Μουσταφᾶ καὶ θεωρήσας αὐτὸν ἐπίφοβον διὰ τὴν ἐν Κρήτῃ κυριαρχίαν τοῦ ἀνεκάλεσεν αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν διορίσας Γερουσιαστὴν καὶ εἶτα Μ. Βεζίρην.

Περὶ τούτου ὁ τοῦ Γένους διδάσκαλος Σκαρλάτος Βυζάντιος γράφει ἐν τῷ περισπουδάστῳ αὐτοῦ ἔργῳ: «Κωνσταντινούπολις»,

Σουλτάν Ἀβδούλ Μετζίτ

τά ἐξῆς: «Τοῦ Μεντζικῶφ ἀπειλοῦντος τὴν Πύλην καὶ τοῦ πολέμου ἐπικειμένου, ὁ Μουσταφᾶ-Μεχμέτ-Ρεσχίδ - Πασσᾶς Μ. Βεζίρης, ἠναγκάσθη μετὰ δώδεκα ἡμερῶν βεζιρείαν νὰ παραιτηθῆ (1/13 Μαΐου 1853), κληθέντος εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὡς στρατηγικωτέρου τοῦ Ναϊλῆ-Μουσταφᾶ Πασσᾶ».

Οὗτος παρητήθη τῇ 20 Μαΐου/1 Ἰουνίου (1854), διαδεχθεὶς αὐτὸν «ὡς δοκῶν εἶναι διπλωματικώτερος» ὁ Κυμπριζλή Μεχμέτ Πασσᾶς.

Ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐπὶ τῇ ἐκρήξει τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν Κρήτῃ ἀπεστάλη ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου ὡς Αὐτοκρατορικὸς Ἐπίτροπος ἐπὶ τῇ ἐκτάκτῳ ἀνεξαρ-

τήτῳ ἐντολῇ, ὅπως ἐπιδιώξῃ τὴν εἰρήνευσιν τῆς Νήσου, κριθεὶς πρὸς τοῦτο κατάλληλος ὡς γνώστης τοῦ τόπου καὶ τῶν προσώπων λόγῳ τῆς μακροχρονίου διαμονῆς του ἐν Κρήτῃ ὡς Διοικητοῦ.

Τὸ περὶ διορισμοῦ τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ Ἀυτοκρατορικὸν φερ-
μάνιον.— Εἰρηνευτικαὶ αὐτοῦ προσπάθειαι καὶ στρατιωτικαὶ
ἐνέργειαι.— Μάχαι εἰς Μαλάξαν, Σέλινον καὶ Βαφὲ Ἀποκο-
ρώνου.

«Βεζίρη περινοῦσάτε τοῦ Ὑψηλοῦ μου Κράτους, μέλος τοῦ Ἄνω-
τάτου Ἀυτοκρατορικοῦ Μου Συμβουλίου καὶ νῦν ἐπὶ ἐκτάκτῳ ἀνεξαρ-
τήτῳ ἀποστολῇ καὶ ἰδιαιτέρᾳ ὑπηρεσίᾳ πρὸς εἰρηνευσίαν τῆς Νήσου
Κρήτης Ἀυτοκρατορικῇ Μου ἀδείᾳ ἀποστελλόμενε, τιμημένε διὰ τοῦ
ἀδαμαντοκολλήτου Ὀσμανιᾶ καὶ τῶν παρασήμων πρώτης τάξεως
Μετζηδιᾶ καὶ Ἰμιτιγιάζ καὶ ἐπὶ δευδερκεῖα διακρινόμενε, ἀγγινοῦσάτε
Βεζίρη Μου Μουσταφᾶ Ναϊλῆ Πασσᾶ, ἄπειρον εἶη τὸ κλέος καὶ ἡ δόξα
σου. Γενέσθω σοι γνωστὸν διὰ τοῦ παρόντος Ὑψηλοῦ Μου Ἀυτοκρατο-
ρικοῦ Φερμανίου, ὅτι ἐπειδὴ αἱ ἀπὸ τινος καιροῦ ἀναφύεσαι ἐν τῇ Νήσῳ
Κρήτῃ διαταραχαὶ διεσάλυσαν τὴν τάξιν καὶ διετάραξαν τὴν ἡσυχίαν καὶ
ἀσφάλειαν τῶν ὑπὸ τὴν Ἀυτοκρατορικὴν Μου ἀγίδα διαβιούντων φιλη-
σύχων καὶ ἐντίμων κατοίκων τῆς Νήσου ταύτης, οἵτινες ἀναγνωρί-
ζουν καὶ ἐκτιμοῦν τὴν ἀξίαν τῆς ἐπιδαφιλευομένης αὐτοῖς Ἀυτοκρα-
τορικῆς Μου εὐνοίας καὶ ἐπειδὴ ἡ δημιουργηθεῖσα ἐκεῖ ἀνώμαλος
κατάστασις κατ' οὐδένα τρόπον ἐπιδοκιμάζεται ἐκ μέρους Μου, διὰ
τοῦτο σοβαρῶς ἐνδείκνυται ὁ διορισμὸς ἐπὶ ἀνεξαρτήτῳ ἀποστολῇ
ἐνὸς ἀτόμου συγκεντρώνοντος ἱκανότητα καὶ ἀγγίνοιαν πρὸς ἐπί-
τευξιν τῆς ἀπαιτουμένης ἐκεῖ εἰρηνεύσεως.

»Ἐπὶ Σὲ λοιπὸν τὸν ἀγγίνου Βεζίρη Μου καὶ δραστήριον καὶ τιμη-
μένον Μουσίρη Μου, ἐπὶ σέ, ὅστις συγκεντρώνεις πάντα ταῦτα τὰ
προσόντα καὶ εἶσαι καλῶς γνώστης τῶν ἐκεῖ πραγμάτων λόγῳ τῆς προῦ-
πηρεσίας σου, ἐπὶ σέ ἐρείδομένη ἡ Ἀυτοκρατορικὴ ἐμπιστοσύνη καὶ
εὐνοία Μου, σὲ ἐθεώρησε κατάλληλον καὶ ἀξιὸν λόγῳ τῶν πολλαπλῶν
προηγουμένων ἐνδείξεων τῆς νᾶ ἀποστελεῖν ἐκεῖσε ἐπὶ ἀνεξαρτήτῳ ἀπο-
στολῇ καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ διὰ τοὺς σοβαροὺς τούτους λόγους
ἐξεδόθη ἐκ μέρους τοῦ Διθανίου Μου ἡ παροῦσά μου Ὑψηλὴ Διαταγή.

«Σὺ λοιπὸν ὁ πεπρoικισμένος μὲ τὰ ὑπέροχα ταῦτα προσόντα καὶ
τὴν ἀπαιτουμένην ἀρχίνοιαν ἀναχώρησον ἀμέσως ἐντεῦθεν διὰ τὴν εἰρη-
μένην Νήσον καὶ ἐν συνεννοήσει ἅμα τῇ ἀφίξει σου ἐκεῖσε μετὰ τοῦ ἐν
αὐτῇ περινοῦστάτου Μου Βεζίρη καὶ Βαλῆ τῆς Κρήτης Ἰσμαήλ Πασσᾶ,
οὗ ἄπειρον τὸ κλέος, καὶ μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τῶν στρατιωτικῶν
δυνάμεων ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης ἐπιλήφθητι ἀμέσως τῆς σοβαρᾶς
ταύτης ὑποθέσεως καὶ κατάβαλε πᾶσαν προσπάθειαν καὶ φρον-
τίδα πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀπαιτουμένης εἰρηνεύσεως καὶ ἐμπεδώσεως
τῆς δημοσίας ἀσφαλείας, ὧν ἡ ἐπίτευξις εἶναι ἡ κατηγορηματικὴ μου
Ἀυτοκρατορικὴ ἐπιθυμία καὶ κατάβαλε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πᾶσαν
τὴν ἀγγίνοιαν, τὰς γνώσεις καὶ τὴν δύναμίν σου.»

Ἐγράφη τῇ 26 Ρεμπιούλ-ἄχιρ 1283 = 1866 1.

1 Τουρκικὸν ἀρχεῖον Ἡρακλείου, τ. 102, σ. 46.

ایستاد و اولیای عالی مقامین در این مملکت
چون که اسما و جلال نامور و فوق العاده شریفه
بودند و در آن زمان میباشند

و سوره معلوم و معلوم شریفه و مختصر نظام العالم مدبر بود و اولیای عالی مقامین در این مملکت
باز برای اصناف محمد بنیاده دولت و اوقاف استوار گاه انصاف و الاجل و الحق و انصاف
موقوف الفکاح اصناف اوقاف و کفای دولت و مجلس عاری به مانور اعظم و وزان سلطنت سینه من
اولوب بود و طرف از طرف بارت گانه من فوق العاده ماموریت مخلصه امیر بالاستقلال کرد
مزید به کی اصنافه لقیه فدان و مرصع عثمانی امیر برنجی به تبه مجیدی و امتیازات که در آن
حاضر و حال اولان و وزیر نظامت سیرم نظامت باث و در امیر لقا با اجلاس و ترمیم فرجه بودیم و این
و بعضی معلوم بود که کرد جزیره سنت بر از وقت سینه و از امین اولیای بیضات تحت سینه نیک این
بعضی اولان و کت اسباب و آنرا احکام فدر آن صنف سینه سلطنت سینه من سعادت حال با اجلاس
ایده جلوس و در صورت ایده نیز در صورت معلوم شده قطعا تجوز اولیای بیضات اجلاس لازم
سطح به نیک استحصا لاصفیه و در آن و لطافت زانیه امیر مستحق از باب معلومات و محبتت بر اولان
مستقل ماموریت لایم معلوم و وزیر نظامت سیرم و تبه بیضات استوار استوار و اجلاس مذکور را با جمیع
و اولیای اولان و کت اسباب و آنرا احکام فدر آن صنف سینه سلطنت سینه من اولیای بیضات و فوق
و بعضی و کمال شرف بارانیم و در کار ایده و آنرا احکام فدر آن صنف سینه سلطنت سینه من اولیای بیضات و فوق
و تبه بیضات و کمال شرف بارانیم و در کار ایده و آنرا احکام فدر آن صنف سینه سلطنت سینه من اولیای بیضات و فوق
مأموریت و اما در بیضی سینه من و اولیای بیضات و کمال شرف بارانیم و در کار ایده و آنرا احکام فدر آن صنف سینه سلطنت سینه من اولیای بیضات و فوق
کال را با استناد و خطت سینه من و اولیای بیضات و کمال شرف بارانیم و در کار ایده و آنرا احکام فدر آن صنف سینه سلطنت سینه من اولیای بیضات و فوق
تبه مختصر نظام العالم و وزیر امین استوار و در امیر لقا با اجلاس و ترمیم فرجه بودیم و این
قوانین که با سوره معلوم و اولیای بیضات و کمال شرف بارانیم و در کار ایده و آنرا احکام فدر آن صنف سینه سلطنت سینه من اولیای بیضات و فوق
و کت اسباب و آنرا احکام فدر آن صنف سینه سلطنت سینه من اولیای بیضات و کمال شرف بارانیم و در کار ایده و آنرا احکام فدر آن صنف سینه سلطنت سینه من اولیای بیضات و فوق
طریق سینه من و کت اسباب و آنرا احکام فدر آن صنف سینه سلطنت سینه من اولیای بیضات و کمال شرف بارانیم و در کار ایده و آنرا احکام فدر آن صنف سینه سلطنت سینه من اولیای بیضات و فوق

To peri diorismou tou Mousafā Pasaō Fermānion

Ἐναλαθὼν ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς ἀπὸ τῆς ἐπομένης τῆς ἀφίξεώς του εἰς Χανία τὴν Διοίκησιν τῆς Νήσου, κατέβαλε συντόνους προσπαθείας, ὅπως δώσῃ εἰρηνικὴν λύσιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλ' αἱ προσπάθειαι αὐτοῦ δὲν ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας. Ἦτο ἀργὰ καὶ ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἀρχίσει.

Οὗτος ἐδημοσίευσε τὴν ἀπὸ 2 Σεπτεμβρίου προκήρυξιν, δι' ἧς προέτρεπε τὸν Κρητικὸν λαὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης, νὰ ζητήσῃ δι' αὐτοῦ ὅ,τι ἐπεθύμει καὶ νὰ μὴ ἀκούῃ τοὺς ξένους, «οἱ ὁποῖοι, ὡς ἔγραφεν, ἔχουσι συμφέρον νὰ ὑποθάλωσι πάντοτε παρ' ὑμῖν τὴν στάσιν, ὅπως μεταχειρίζονται ὑμᾶς ὡς ὄργανα χάριν τῶν ἰδίων αὐτῶν συμφερόντων¹.»

Εἰς ἀπάντησιν ἡ ἐν Κάμποις τῆς Κυδωνίας ἐπαναστατικὴ Συνέλευσις ἀπήθυνε δύο ἀντιπροκηρύξεις πρὸς τὸν Κρητικὸν λαόν.

Σφραγὶς καὶ ὑπογραφή τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ τῶν ἐτῶν 1847 καὶ 1832

Ἐπενθυμίζουσα αὕτη τὴν τυραννικὴν διοίκησιν τοῦ Μουσταφᾶ ἐν Κρήτῃ, προέτρεπεν αὐτὸν νὰ ἐμμεῖνῃ εἰς τὸ ἐθνικὸν πρόγραμμα τῆς ἐνώσεως «... Δὲν εἴσθε ραγιᾶδες, ἀλλὰ Ἕλληνες ἐλεύθεροι, πατρίδα ἔχοντες τὴν Ἑλλάδα, καὶ Βασιλέα τὸν Γεώργιον Α', Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων».

Ὁ Μουσταφᾶς κατόπιν τῆς ἀποτυχίας τῶν εἰρηνευτικῶν του προσπαθειῶν ἠγούμενος ἰσχυρᾶς στρατιωτικῆς δυνάμεως ἐξεστράτευσεν εἰς Μαλάξαν, εἰς Σέλινον, ἀπελευθερώσας καὶ ὀδηγήσας εἰς Χανία τοὺς ἐν Κανδάνῳ ἀποκεκλεισμένους Σελινιώτας Τούρκους. Κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἐκστρατείας ὑπέστη οὗτος βαρεῖας ἀπώλειας.

Εἶτα ἐξεστράτευσεν εἰς τὰ ὄρεινά χωρία τῆς Κυδωνίας, μεθ' ὅ εἰσέβαλεν εἰς τὸν Ἀποκόρωναν.

Τῇ 1 Ὀκτωβρίου ἀπεβιβάσθη εἰς Λουτρὸν Σφακίων διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου «Πανελληνίου» κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ Καπετάν Ν.

¹ Π. Κριάρη. Ἱστορία τῆς Κρήτης, ἐν Χανίοις 1902, σ. 220 - 221 καὶ Κ. Γ. Φουρναράκη, Προκηρύξεις Πασσᾶδων, Χανία, σ. 6.

Σαχτούρη δ' Ἰωάννης Ζυμβρακάκης¹, ταγματάρχης τῶν Γενικῶν Ἐπιτελῶν ἐν Ἑλλάδι, διορισθεὶς παρὰ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως ἀρχηγὸς τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν.

Τὸ ὑπὸ τὸν Ζυμβρακάκην ἐθελοντικὸν σῶμα ἀπετελεῖτο ἐκ διακοσίων ἐβδομήκοντα πέντε ἀνδρῶν, ἐν οἷς κατελέγοντο ἐνθουσιώδεις καὶ γενναῖοι ἀξιωματικοί, ἐπιστήμονες καὶ φοιτηταί.

Τὸ σῶμα διὰ τῆς Ἀνωπόλεως καὶ Μουρίου Σφακίων κατηυθύνθη εἰς Ἀποκόρωναν καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς Βαφέ. Μετ' αὐτοῦ εἶχον ἐνωθῆ καὶ διάφοροι πολεμισταὶ Κρήτες.

Ὁ ἐχθρὸς εἶχε κατασκηνώσει ἐν Στύλῳ Ἀποκορώνου. Αἱ δυ-

Ὁ Ἰωάννης Ζυμβρακάκης

νάμεις τῶν ἐπαναστατῶν ἐθελοντῶν καὶ ἐντοπίων συνεποσοῦντο εἰς 800, καθότι οἱ Κρήτες πολεμισταὶ ἔσπευδον εἰς τὰ ὄρη πρὸς προστασίαν τῶν γυναικοπαίδων των, τὰ ὅποια τὸ ψῆχος τοῦ προῦρου δριμέος χειμῶνος, ἡ πείνα καὶ ἡ γυμνότης ἀπεδεκάτιζον.

¹ Ἦτο οὗτος Κρής, υἱὸς τοῦ Ἐμμανουὴλ Ζυμβρακάκη, μεμνημένου τῆς Φιλικῆς ἐταιρείας, φονευθέντος δὲ ἐν Χανίοις κατὰ τὴν σφαγὴν τοῦ 1821. Ὁ Ζυμβρακάκης εἶχε φοιτήσῃ ἐν τῇ Σχολῇ τῶν Εὐελπίδων καὶ ἔλαβεν ἀνωτέραν στρατιωτικὴν παιδείαν ἐν τῇ ἐν Μὲτζ στρατιωτικῇ Σχολῇ.

Μετά τινας κατοπτεύσεις καὶ ἀψιμαχίας μεταξύ τῶν ἀντιπάλων πολεμιστῶν, ὁ ὑπὸ τὸν Μουσταφᾶ Πασσᾶν στρατὸς ἐπῆλθε κατὰ τῶν ἡμετέρων τὴν πρωΐαν τῆς 12. Ὀκτωβρίου.

Οὔτοι κατέχοντες τὰ πρὸ τοῦ Βαφῆ μικρὰ ὑψώματα καὶ τοὺς τράφους τῶν ἀγρῶν, ἀντεμετώπισαν ἐρρωμένως οὐ μόνον τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπελθόντας πολυαριθμοὺς ἀκροβολιστὰς Τουρκοκρητῶν καὶ Ἄλβανοὺς, ἀναγκάσαντες αὐτοὺς εἰς ὑποχώρησιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ ἐφορμήσαντος κυρίου σώματος ἀντέστησαν καρτερικῶς καὶ γενναίως ἐφ' ἱκανὰς ὥρας, μέχρις οὗ οὔτοι, ἵνα ἀποφύγωσι τὴν κύκλωσιν τοῦ ὑπερόπλου ἐχθροῦ, ὑπεχώρησαν εἰς τὴν ὄρεινὴν θέσιν Ρένταν ἀτάκτως.

Ὁ Βαφῆς

Ὁ Ζυμβρακάκης καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ἔφθασαν περὶ τὸ ἑσπέρασ εἰς Ἄσκυφον, ὅπου ἐξηκρίθωσαν τὰς ἀπωλείας των. Τὸ σῶμα ἔσχε δέκα πέντε νεκροὺς, μεταξύ τῶν ὁποίων συγκατελέγοντο οἱ Ἄλ. Πραΐδης, ὑπολοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ, Νικ. Ἐσλιν, δικηγόρος, Ἄναστ. Βαφειάδης, δικηγόρος, Ἰωάννης Βογιατζάκης, μονογενὴς υἱὸς μετανάστου Κρητὸς ἐν Ναυπλίῳ, Ἰωάννης Βαρνάθας, φοιτητὴς, Γρηγόριος Παναγιώτου καὶ ὁ ἐκ Σελίνου λόγιος Ἱερομόναχος Ἰωακείμ Καλαμαρίδης, σπεύσας ἐκ Ρουμα-

νίας εις τὴν ἀγωνιζομένην πατρίδα του. Ἐτραυματίσθησαν ἐλαφρῶς δώδεκα, ἐν οἷς ὁ Ἀριστοτέλης Μπογιατζόγλου ἐπιλοχίας τοῦ πεζικοῦ καὶ ἠχμαλωτίσθησαν ὁ ὑπολοχαγὸς Θρ. Μάνος, ὁ Κ. Βούλγαρης, τελειόφοιτος τῆς Νομικῆς καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Βαρδίδης, Κρής.

Αἱ ἀπώλειαι τῶν Τούρκων ὑπῆρξαν σημαντικώταται, φονευθέντων καὶ τραυματισθέντων περὶ τοὺς ἑπτακοσίους.

Τὸ ἐν Βαφὲ ἀτύχημα, ληφθέντων ὑπ' ὄψιν τῶν πλεονεκτημάτων τοῦ ἐχθροῦ, τῆς ὑπεροπλίας αὐτοῦ, τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς ὑπεροχῆς εἰς ἐφόδια, δικαίως ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἔνδοξον ἀτύχημα.

Τὸν ἔνδοξον θάνατον τῶν ἐν Βαφὲ πεσόντων ἐξαίρουν οἱ κατωτέρω στίχοι:

Παιδιά, ποὺ σκοτωθήκετε εἰς τοῦ Βαφὲ τῆ μάχη,
τὸν ἔνδοξόν σας θάνατον ζηλεύω νὰ μοῦ λάχη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

Ο ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ ΠΑΝΟΣ ΚΟΡΩΝΑΙΟΣ

Κάθοδος τοῦ Κορωναίου εἰς Κρήτην.— Ἀποβίβασις αὐτοῦ εἰς Μπαλῆ Μυλοποτάμου ὑπὸ τὰς βολὰς τουρκικοῦ καταδρομικοῦ.— Οἱ μετ' αὐτοῦ ἐθέλονται ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοί.— Μετάβασις τοῦ Κορωναίου εἰς Ἀρκαδίαν.— Ἐπίσημος ἀναγνώρισις αὐτοῦ ὡς Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης.— Ὁργάνωσις ἐν Ἀρκαδίᾳ στρατιωτικοῦ σώματος ἐξ ἐθελοντῶν καὶ ἐντοπίων.— Μάχη εἰς Βρύσιναν.— Οἱ ἀτρόμητοι συμπολεμισταὶ τοῦ Κορωναίου Γεώργιος Δασκαλάκης καὶ Ἡρακλῆς Κοκκινίδης.— Πολεμικὸν Συμβούλιον ἐν Ἀρκαδίᾳ.— Ἡ γνώμη τοῦ Κορωναίου περὶ ἀμύνης.— Ὑποδείξεις αὐτοῦ.

Ὁ Πάνος Κορωναῖος ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1809 ἐκ γονέων καταγομένων ἐκ Ποταμοῦ Κυθήρων.

Ἐνεκα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἡ οἰκογένειά του μετενόστευσε εἰς Κέρκυραν, ὅπου ἐν τῇ «Ἰονίᾳ Ἀκαδημίᾳ» ἤκουσε τὰ ἐγκύκλια μαθήματα. Τὴν στρατιωτικὴν τέχνην ἐσπούδασεν ἐν τῇ νεοσυστάτῳ Σχολῇ τῶν Εὐελπίδων, ἐξ ἧς ἐξῆλθε μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ ἀνθυπασπιστοῦ τοῦ πυροβολικοῦ.

Ἐδρασε κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1843 ὑπὲρ τῶν Συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν καὶ κατὰ τὸ 1862 κατὰ τῆς Μοναρχίας τοῦ Ὀθωνος.

Ὁ Κορωναῖος γενναῖος καὶ φίλος τῶν πολεμικῶν περιπετειῶν, ἀνεμίχθη εἰς τοὺς τότε πολέμους. Ἐπολέμησεν ἐπὶ κεφαλῆς Ἑλληνικῆς Λεγεῶνος μετὰ τῶν Ρώσων ἐναντίον τῶν Τούρκων κατὰ τὸν

Κριμαϊκόν πόλεμον (1853—1856), ὅποτε καὶ ἐτιμήθη ὑπὸ τῆς Ρωσίας διὰ παρασῆμου. Ἐπίσης ἐπολέμησε μετὰ τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ ἐν Συρίᾳ (1860). Ἐν Ἑλλάδι ἔδρασεν ὡς ἀρχηγὸς τῆς Φάλαγγος τῶν Ἀθηνῶν διὰ τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ Ὀθωνος. Ἐγένετο δις ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν καὶ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἐξελέγετο βουλευτὴς Κυθέρων. Ἀπέθανε τῷ 1899 φέρων τὸν βαθμὸν τοῦ ἀντιστρατήγου.

Μέχρι τοῦ θανάτου του ἐξηκολούθει δρῶν ὡς μέλος διαφόρων πατριωτικῶν ὀργανώσεων.

Ἐξέδωκε κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ «Ἐγχειρίδιον βολῆς πυροβολικοῦ», «Ἐγχειρίδιον τακτικῆς» καὶ συνέγραψε ἀφήγησιν τῶν γεγονότων τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1862¹.

Ἐν Ποταμῷ Κυθέρων ἐστήθη τῷ 1911 δαπάναις τῶν ἐν Σμύρῃ Κυθηρίων ἢ προτομὴ τοῦ Στρατηγοῦ Κορωναίου πρὸς τιμὴν του διὰ τὴν κατὰ τὴν Κρητικὴν ἐπανάστασιν δρᾶσίν του.

«Κατὰ τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Κρητικῆς Πολιτείας Ν. Ζουριδης εἰς τὸν ἐκφωνηθέντα ὑπ' αὐτοῦ λόγον παρουσία καὶ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ὑπεσχέθη τὴν ἀνεγερσιν μνημείου εἰς τὸν Στρατηγὸν Κορωναίον μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης»².

Ὁ Edmond Desmaze ὡς ἀκολούθως πλέκει τὸ ἐγκώμιον τοῦ Π. Κορωναίου: «Ἦτο πεπαιδευμένος στρατιωτικὸς, ἀνδρεῖος καὶ πεπειραμένος, ἔχων ὁμοιότητά τινα ἠθικῶς καὶ φυσικῶς πρὸς τὸν Γαριβάλδην. Ἀληθὴς στρατιώτης, ἀληθὴς ἀρχηγός. Ὁ γενναῖος οὗτος Ἕλλην ὑπερπεντηκοντούτης ἤδη, ἐμορφώθη ἐν τῇ πολεμικῇ τέχνῃ ἀναμιγνυόμενος ἐξ ἀγάπης τῆς τέχνης εἰς τοὺς τελευταίους Εὐρωπαϊκοὺς ἀγῶνάς μας. Ἡ ἀναμφισβήτητος ἰκανότης του θὰ παρουσίαζε μεγάλα πράγματα ἐν τῷ μικρῷ πολεμικῷ θεάτρῳ τῆς Κρήτης, ἐὰν εὔρισκε στοιχεῖα ἀντοχῆς, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποίησιν συμφώνως πρὸς τὰ χαρίσματά του»³.

Ὁ Μένδελσων ὡς ἐξῆς χαρακτηρίζει τὸν Συνταγματάρχην Π. Κορωναίον: «Ὁ Κορωναῖος εἶχε διακριθῆ μεγάλως κατὰ τὸ διάστημα τῆς Ναυπλιακῆς ἐπανάστασεως ἐπὶ τῆς μεσοβασιλείας καὶ εἶχεν ἀποκτήσει στρατιωτικὴν φήμην, ἣν ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις ἐπεκύρωσε περιφανῶς. Ἐνθυμούμεθα ἔτι μετὰ ποίας ὑπερηφα-

¹ Κορωναῖος Πάνος ἐν Μ. Ἑλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ καὶ Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ Ἐλευθερουδάκης.

² Ἐξ ἀποσπάσματος ἐπιστολῆς τοῦ ἐν Κυθήροις Εὐαγγέλου Κορωναίου πρὸς τὸν ἐν Ἡρακλείῳ Π. Κορωναίον τραπεζιτικὸν ὑπάλληλον.

³ Edmond Desmaze, Etudes et Souvenirs Helleniques, σ. 313.

νείας ἐδεικνυον ἡμῖν ἐν Ἀθήναις, κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1863, τὸν τότε ἀρχηγὸν τῆς ἐθνοφυλακῆς. Τὸ ὕψηλόν καὶ μεγαλοπρεπὲς αὐτοῦ ἀνάστημα, ἡ εὐγενῆς μορφή, ἡ πυκνὴ πολιὰ κόμη του, ἥτις ἀνεδείκνυεν αὐτὸν πρεσβύτερον ἢ ὅσον πράγματι ἦτο, τὰ πάντα ἀνήγγελλον γενναῖον καὶ μεγαλουργὸν στρατιώτην»¹.

Ὁ διακεκριμένος οὗτος ἀξιωματικὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ

Ὁ ὄρμος τοῦ Μπαλῆ

καὶ ἔνθερμος πατριώτης διορισθεὶς παρὰ τῆς Γενικῆς τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως Γενικὸς Ἀρχηγὸς τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης² ἀπεβιβάσθη τῇ 24ῃ Σεπτεμβρίου (1866) διὰ τοῦ πλοιαρίου τοῦ ἀτρομήτου ναυτικοῦ Σοφοῦ ὑπὸ τὰς βολὰς

¹ Καρόλου Μενδελῶνος Βαρθόλδη. Οἱ περὶ ἐλευθερίας τῆς Κρήτης ἀγῶνες, ἐν Ὁδησσῷ 1891, σ. 52-53.

² Οὗτος διέμεινεν ἐν Κρήτῃ πολεμήσας μετὰ τέχνην καὶ αὐταπάρνησιν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ ἐπιόντος ἔτους 1867, ὅτε δι' ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς ἑθελοντὰς ἐκ τῆς Ἱ. Μονῆς Πρέβελῆ (2 Ὀκτωβρίου 1867) ἀνακοινῶν ὅτι: «...διὰ λόγους ὑγείας ἀναχωρεῖ εἰς Ἑλλάδα, ἐπαινεῖ τὴν μέχρι τοῦδε ἐπιδειχθεῖσαν ἀνδρείαν τῶν ἑθελοντῶν, συνιστᾷ αὐτοῖς καὶ διὰ τὸ μέλλον εὐπίθειαν εἰς τοὺς ἀνωτέρους των, ἀφήνει τὴν διοίκησιν τοῦ μετ' αὐτοῦ Σώματος Ἑθελοντῶν εἰς τὸν ἀνθυπασιστὴν Μιλτιάδην Ξανθουδάκην καὶ ἀποδίδει εὐχαριστίας εἰς τὸν μέχρι τοῦδε Διοικητὴν τῶν Ἑθελοντῶν Κ. Σμολένσκη» (Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας Π. Κορωναίου).

περιπολούντος τουρκικού καταδρομικού εις τὸν ὄρμον Μπαλῆ Μυλοποτάμου. Τὸ Ἑλληνικὸν πλοιάριον ἀπεβίβασεν εἰς Μπαλῆ ἐθελοντὰς καὶ ὀλίγα πολεμοφόδια ¹.

Ὡς ἀκολούθως περιγράφει ὁ Π. Κορωναῖος τὰ τοῦ περιπετειώδους ἐκείνου ταξιδίου καὶ τῆς καθόδου αὐτοῦ εἰς Κρήτην:

«Ἦμην κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοῦ 1866 Ἀρχηγὸς τῆς Ἐθνοφυλακῆς. Διαφέρει πολὺ ὁμως ἢ ἐν εἰρήνῃ ἐργασία τοῦ στρατιώτου ἐκείνης τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν. Ἐσκέφθην τότε, ὅτι στρατιώτης ὢν ὠφειλον τὴν ζωὴν μου εἰς τὴν Πατρίδα. Μὴ ὢν εἰς ἡλικίαν νὰ φέρω ὄπλα κατὰ τὴν **μεγάλην ἐπανάστασιν**, εἶπον ἐν ἑμαυτῷ, ὅτι ὀφείλω νὰ ὑπηρετήσω αὐτὴν τανῦν. Ἄμ' ἔπος, ἄμ' ἔργον.

«Μετέβην ἀμέσως παρὰ τῇ Ἐπιτροπῇ ζητῶν τὰ ἀναγκαῖα χρήματα ὄχι δι' ἑμαυτὸν, ἀλλὰ πρὸς στρατολογίαν καὶ τῶν αὐτοῖς παρακολουθημάτων. Ἡ Ἐπιτροπὴ μοῦ ἠρνήθη ταῦτα καὶ μόνον χιλίας δραχμὰς μοι ἐχορήγησε διὰ τὰς ἀνάγκας ὀλίγων τινῶν ἀνδρῶν. Οὐδαμῶς ταῦτα ἐκλόνισαν τὴν ἀπόφασίν μου. Ἐσκέφθην ὅτι μεταβαίνων εἰς τοιοῦτον ἀγῶνα, τὰ ἐνενηντα τοῖς ἑκατὸν ἦτο ὁ θάνατος καὶ εἶπον: Ἐ μ π ρ ὄ ς ! Ἐπώλησα ἐν δημοπρασίᾳ ὅ,τι εἶχον καὶ ὑποθηκεύσας οἰκόπεδόν μου ἐπρομηθεύθην τὸ ὅλον δώδεκα χιλιάδας καὶ ἀνεχώρησα, ἐνωθέντων μετ' ἐμοῦ ὑπαξιωματικῶν τινῶν καὶ τριῶν ἀξιωματικῶν, εἰς τῶν ὁποίων ἦτο ὁ ὑποστάς κατόπιν βάρβαρον καὶ μαρτυρικὸν θάνατον ἀνθυπολοχαγὸς Δημακόπουλος.

«Τῶν ὀλίγων προπαρασκευῶν ληξασῶν, ἀνεχώρησα μετὰ τῶν συντρόφων μου ἐπιβάς τοῦ διὰ Σύρον ἀναχωροῦντος ἀτμοκινήτου τῆς ἑταιρείας.

«Ἐν Σύρῳ καὶ κατὰ τὸ ταξιδιὸν μας μέχρι Κρήτης συνέβησαν ἐπεισόδιά τινα ἄξια σημειώσεως διὰ τὰ διδάγματα, τὰ ὁποῖα μᾶς χορηγοῦσι. Παρουσιασθεῖς εἰς τὴν ἑταιρείαν ἐζήτησα πλοῖόν τι διὰ τὴν ἀναχώρησίν μας, αὕτη δὲ μοι ἐπρότεινε νὰ ἀναχωρήσω ἀμέσως. Ἐναύλωσα πλοιάριον ² 250 κοιλῶν.

¹ Μετὰ τοῦ Κορωναίου ἀπεβιβάσθησαν ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Ἰωάν. Δημακόπουλος, ὁ ἀνθυπασπιστὴς Γ. Δούβρης καὶ οἱ ὑπαξιωματικοὶ Ζυγομαλάς, Ἀλεξάνδρου, Μιμίκος ἐπιλοχίας, Κλεωνάκος, Μπούρης, Παλαμάς λοχίας καὶ ὁ δεκανεὺς Κωνστ. Βεστάρης. (Π. Κ. Κ ρ ι ἄ ρ η, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 256). Ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τῆς Οἰκονομίας Μιλτ. Θών, ὃν μνημονεῖ ὁ Π. Κριάρης ὡς συναποβιβάσθέντα μετὰ τοῦ Κορωναίου εἰς Μπαλῆ, κατῆλθεν εἰς Κρήτην βραδύτερον καὶ ὁ ὁποῖος, γενναῖος καὶ τολμηρὸς, ἐφονεύθη ἐν μάχῃ, καθὰ ἀναφέρει αὐτὸς οὗτος ὁ Κορωναῖος (Ἰ σ τ ο ρ. Ἀ ρ χ. Κ ρ ῆ τ η ς, λόγος πανηγ. Κορωναίου).

² Τρεχαντήρι.

«Τέλος ἐπλεύσαμεν πρὸς τὴν ἀγωνιζομένην Κρήτην πλήρεις θάρρους καὶ ἐλπίδων. Τὴν πρωΐαν τῆς ἐπομένης ἡμέρας ἐφθάσαμεν εἰς τὴν Νῆσον Νιό. Ἐπειδὴ αὕτη ἔκειτο ἐν μέσῳ τοῦ ταξιδίου μας, ἐσκέφθημεν νὰ μείνωμεν ἐκεῖ καὶ νὰ ἀναχωρήσωμεν τὴν ἐσπέραν κατὰ τὴν 5ην ὥραν. Ἄλλ' ὁ ἐκ Σπετσῶν κυβερνήτης τοῦ πλοίου¹, Σοφὸς ἐπικαλούμενος διὰ τὸ παράδοξον τῶν λόγων του,

Ἡ στοὰ τῆς Μονῆς Μπαλῆ

ἐπειδὴ ἐδίσταζε ν' ἀποπλεύσῃ τότε διὰ λόγους ναυτικούς, ἤναγκάσθη νὰ ἐπιβάλω θέλησιν καὶ ἀνεχωρήσωμεν.

«Πλεύσαντες ἡσύχως καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐφθάσαμεν τὴν χαραυγὴν δύο περίπου μίλια μακρὰν τοῦ ὄρμου Μπαλῆ, εἰς δὲν ἐσκοποῦμεν νὰ ἀποβιθασθῶμεν. Ἄλλὰ τότε παύσαντος τοῦ ἀνέμου, τῶν δὲ κυμάτων ὄντων ἀντιθέτων, δυσκόλως ἐπροχώρει τὸ πλοῖον. Ἐνῶ ταῦτα ἐλέγομεν, προβάλλει ἐξ ἀκρωτηρίου 4-5 μίλια μακρὰν

¹ Ὡνομάζετο Λελὲς Βασίλειος μὲ παρωνύμιον Σοφός.

ἡμῶν Τουρκικὸν καταδρομικόν, ὅπερ ἰδὸν ἡμᾶς ἐπετάχυνεν ὅσον ἠδύνατο τὸν πλοῦν του καὶ ἤρχισε κανονιοβολοῦν καθ' ἡμῶν.

«Ἡ στιγμή ἦτο κρίσιμος. Καίτοι δὲ ἐπράξαμεν ὅ,τι ἦτο δυνατόν διὰ νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸν ὄρμον, τὸ πλοῖον ὀλίγον ἐπροχώρει καὶ ἐσκεπτόμεθα περὶ ἄλλων μέσων σωτηρίας. Ἐν τούτοις τὸ ἐχθρικὸν πλοῖον ἐπλησίαζε καὶ σφαῖρα αὐτοῦ θαλοῦσα εἰς τὰ πλησίον ἡμῶν

Ὁ πλοίαρχος Σοφός

καὶ ἐγὼ τρεῖς ἑορτάς, τῆς γεννήσεως, τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς πατρικῆς πατρίδος. Ἡ τυχαία αὕτη σύμπτωσης μὲ ἐνέπλησσε θάρρους, τὸ ὅποῖον οὐδέποτε μὲ ἐγκατέλειψε κατὰ τὰς δυσμενεῖς ἡμέρας καὶ τὰς κακουχίας, εἰς ἃς εὗρέθην.

«Ἐμνημόνευσα ἀνωτέρω τὸν πλοίαρχον Σοφόν, τὸ πλήρωμα δὲ συνέκειτο ἐκ δύο υἱῶν αὐτοῦ καὶ ἐνὸς γαμβροῦ του. Δυστυχῶς τὸ πλοῖον συνελήφθη ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ εἰς δεύτερον ταξίδιον καὶ τὸν μὲν πλοίαρχον μεθ' ἐνὸς τῶν υἱῶν του καὶ τοῦ γαμβροῦ του ἀπηγχόνισαν οἱ βάρβαροι ἐχθροὶ εἰς τοὺς ἰστούς, τὸν δὲ ἀπομείναντα υἱόν, παραφρονήσαντα εἰς τὸ ἄγριον καὶ σκληρὸν τοῦτο θέαμα, ἀφήκαν. Γνωστὸν εἶναι ὅτι ἡ τουρκικὴ θρησκεία κατατάσσει τοὺς παραφρονήσαντας εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀγίων»¹.

¹ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης, ἀπόσπασμα πανηγυρικοῦ λόγου Π. Κορωναίου περὶ Ἀρκαδίου.

Ἡ λαϊκὴ Μοῦσα διέσωσε τὰ περὶ συλλήψεως τοῦ πλοιάρχου Σοφοῦ καὶ τὸν ἀπαγχονισμὸν αὐτοῦ¹

Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀποβάσεως εἰς Μπαλῆ τοῦ Κορωναίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ καὶ παραλαβὴν τῶν πολεμοφοδίων εἶχον προσδράμει ἐκεῖσε μετὰ ὀπλοφόρων οἱ ὀπλαρχηγοὶ Ν. Βενιανάκης, Παπαῖ Μαρουλιανὸς καὶ ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐν Ἀρκαδίῳ Ἐπιτροπῆς Γεώργιος Ἀ. Σαουνάτσος².

Ἐκ τοῦ Μπαλῆ ὁ Κορωναῖος μετὰ τῶν ἐθελοντῶν καὶ τῶν ἀνωτέρω ὀπλαρχηγῶν μετέβη διὰ τῶν χωρίων Μελιδόνι, Πέραμα, Ἀλφᾶ εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀνέμενον αὐτὸν οὐ μόνον τὰ μέλη τῆς ἐκεῖ ἐδρευούσης Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ Παπαῖ Κρασιώτης, Γ. Δασκαλάκης, Ἀντώνιος Πατεροφραγκιάς καὶ ἄλλοι. Οἱ ἀνωτέρω ἀνεκήρυξαν ἐπισήμως τὸν Κορωναῖον Γενικὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης³.

1

Ἄλλὰ εἰς τὴν ἐπιστροφή δεκάξει Ὀκτωβρίου,
Εἰς τὴν Ἁγίαν Πελαγιά ἔξω τοῦ λιμανίου
Ἐνα βαπόρι τουρκικὸ ἐφάνηκε μπροστά τους
Καὶ ἐκυρίευσεν αὐτοὺς καὶ ὄλα τ' ἄρματά τους.
Κρεμοῦνε τὸν Βασίλειο καὶ τὸν υἱὸν τοῦ διμάδι,
Τοὺς ἄλλους τοὺς ἐδέσασε μπιστάγκων' ὡς τὸ βράδυ,
Ὡς ποὺ τοὺς ἀνεθάσασε στὴ Σούδα στὴ φεργάδα,
Καὶ πάλι τοὺς ἐδέσασε καὶ χέρια καὶ ποδάρια.

(Ποίημα ἐν χειρογράφῳ εἰς τὸν Ἠγούμενον τοῦ Μπαλῆ Γεράσιμον Πικράκην).

² Ὁ Κορωναῖος ἀποβίθασθεὶς εἰς Μπαλῆ καὶ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐκεῖθεν δι' Ἀρκαδί ἐγνωστοποίησε δι' ἐπιστολῆς του (24 Σεπτεμβρίου) πρὸς τὴν ἐν Σύρῳ Ἐπιτροπὴν τῶν Κρητῶν τὴν αἰσίαν αὐτοῦ ἀφιξίν: «Σὰς γνωστοποιούμεν, γράφει ὁστος, ὅτι σήμερον τὴν 7½ ὥραν π. μ. ἐφθάσαμεν ἐνταῦθα ἐν πληρῇ ἀσφαλείᾳ καὶ ὑγείᾳ καὶ ἐν τῷ ἄμα ἐξήλθομεν λαβόντες ὑποδοχὴν ἐνθουσιαστικὴν ὑπὸ τῶν πολεμιστῶν Κρητῶν καὶ κατεφιλήσαμεν τὸ ἡρωϊκὸν ἔδαφος τῆς Κρήτης... Ἐδῶ φθάσαντες ἀνταμώσαμεν τὸν Καπετὰν Γεωργάκην Σαουνάτσον, μετὰ τοῦ ὁποίου θέλομεν μεταβῆ ἀμέσως εἰς Ἀρκάδι, ὅπου ἐδρεύει ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ρεθύμνου καὶ ἐκεῖ θέλομεν σκεφθῆ περὶ τοῦ πρακτέου...» (Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, ἐνθ' ἀνωτ. ἀριθ. 222). — Ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ ὁ Γεώργιος Σαουνάτσος, γράφει ἐκ Μπαλῆ τῆ 24 Σεπτεμβρίου πρὸς τὸν ἐν Ἐρμουπόλει εὐρισκόμενον ἀνεψιὸν του Ἀνδρέαν Ἐ. Σαουνάτσον σχετικῶς τὰ ἐπόμενα: «... Σήμερον εὐρισκόμενος εἰς τὴν ἐνταῦθα παραλίαν (Μπαλῆ), ὅπως παραλάβω τὰς ἀναγκαίας ἐφόδους (ἐφόδια) διὰ τὴν Πατρίδα, ἀπώλαυσα εὐτυχῶς καὶ τὸν Κύριον Συναγματοάρχη Π. Κορωναῖον ὁμοῦ μὲ τοὺς αὐτοῦ ὑπασπιστάς, συνοδεύοντας συγχρόνως καὶ τὰ τῆς Πατρίδος μας ἐφοδα καὶ τοὺς ὁποίους συνοδεύω μέχρι τοῦ Ἀρκαδίου. Ὡς πρὸς τὰς περιστάσεις τῆς Πατρίδος μας σὰς ἀναγγέλλω, ὅτι εἶναι πολὺ εὐχάριστα, καθότι οἱ Χριστιανοὶ τῆς Κρήτης φαίνονται νικηταὶ εἰς ὄλας τὰς μάχας...». Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη μοὶ ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ ἐν Ρεθύμνῳ Ἐμμ. Ἀνδρ. Σαουνάτσου.

³ Ἐν ἐγγράφῳ αὐτοῦ ἐξ Ἀρκαδίου ὑπὸ ἡμερομηνίαν 30 Σεπτεμβρίου πρὸς τὴν «Γενικὴν Συνέλευσιν τῶν Κρητῶν» γνωστὸν ποιεῖται, ὅτι διὰ πράξεως τῆς ἐν Ἀρκαδίῳ Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τῶν ὀπλαρχηγῶν ἀνεγνωρίσθη Γενικὸς Ἀρχηγὸς τῶν τεσσάρων Ἐπαρχιῶν τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης (Γεν. Ἀρχ. Κράτ. ἀριθ. 222).

Ὁ Κορωναῖος ἤρχισεν ἐν Ἀρκαδίῳ τὴν ὀργάνωσιν καὶ ἐκγύμνασιν κατὰ τρόπον στρατιωτικὸν σώματος ἐξ ἐθελοντῶν καὶ ἐντοπίων. Εἰς τὸ σῶμα τοῦτο διένειμεν οὗτος καὶ τὰ 80 περίπου ὄπλα, τὰ ὁποῖα εἶχε φέρει μεθ' ἑαυτοῦ. Ταῦτα γράφει ἐν τοῖς «Ἀπομνημονεύμασι» του ὁ Ἐμμ. Ψαρουδάκης, ὁ ὁποῖος τῆ 29ῃ Σεπτεμβρίου ἀφίκετο εἰς Ἀρκάδι, ὅπως γνωρίσῃ καὶ χαιρετίσῃ τὸν Κορωναῖον. Μετ' αὐτοῦ μετέβησαν εἰς Ἀρκάδι καὶ 35 περίπου ἐθελονταὶ ὑπὸ τοὺς ἀνθυπασπιστὰς Π. Ξάνθην καὶ Λοντόπουλον, οἱ ὁποῖοι διὰ πλοιαρίου εἶχον ἀποβιθασθῆ εἰς Σεῖσες Μυλοποτάμου μετὰ τοῦ Ἀθανασίου Καβάκη περὶ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου.

Οἱ ἀνωτέρω εἶχον συναντήσῃ εἰς Μαλεβίζι τὸν Ἐμμ. Ψαρουδάκην μεταθέντες ἐκεῖσε ἐκ Σεισῶν.

Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀφίξεως τοῦ Ψαρουδάκη εἰς Ἀρκάδι ὁ Κορωναῖος ἀπουσίαζεν ἐκ τῆς Μονῆς, καθότι εἶχε μεταβῆ μετὰ τοῦ

*Ἀπομνημονεύματα ἐν Προβίβου Ἰωάννου
 Λυβίας ἀνακτοῦ ἐπιμοναίου ἐν τῇ πόλει ἀπὸ τοῦ 1866
 μέχρι τοῦ 1869. Ἰαννουα. 29. ἔμμ. ἐκ Κορινθίου*

Αὐτόγραφον Ψαρουδάκη

Ἡγουμένου Γαβριὴλ εἰς τὴν Μοῆν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου, ἵνα συνειρηθῆ μετὰ τῶν ἐν Ἀμαρίῳ ὄπλαρχηγῶν. Ὁ Κορωναῖος ἐπανῆλθεν εἰς Ἀρκάδι μετὰ μεσημβρίαν τῆς ἐπιούσης (30 Σεπτεμβρίου). Ὁ Ψαρουδάκης συνέστησεν αὐτῷ, κατὰ παράκλησίν των, τοὺς μετ' αὐτοῦ ἐθελοντάς, τοὺς ὁποῖους κατέταξεν ὁ Κορωναῖος εἰς τὸ διοργανούμενον ὑπ' αὐτοῦ σῶμα¹.

Ὁ Κορωναῖος, γράφει ὁ Μένδελσων Βαρθόλδη, κατάρθωσε κατὰ τὰς κρίσιμους ἐκεῖνας στιγμὰς τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὸ ἐλλείπον θάρρος τῶν Κρητῶν καὶ νὰ παράσχη μικρὰν ἀναψυχὴν εἰς τοὺς πιεζομένους μετενεγκῶν τὸ στάδιον τοῦ ἀγῶνος ἐκ τῶν δυτικῶν διαμερισμάτων εἰς τὰ κεντρικά².

Ὁ Κορωναῖος μετὰ βραχείαν ἐν Ἀρκαδίῳ διαμονὴν μετέβη, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, εἰς τὴν Ἱ. Μοῆν τῶν Ἀσωμάτων, ὅπου συνητήθη μετὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Ἀμαρίου Διογένους Μοσκοβίτου. Συνοδευόμενος δὲ ὑπὸ τούτου καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν 110 ἀνδρῶν

¹ Ἐμμ. Ψαρουδάκη, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 70.

² Καρόλου Μενδελσῶνος Βαρθόλδη, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 52.

κατηυθύνθη πρὸς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας «πρὸς ἀναγνώρι-
σιν τοῦ ἐχθροῦ καὶ τῶν διαφόρων θέσεων». «Κατὰ τὴν πο-
ρείαν μου, γράφει ὁ Κορωναῖος, παρὰ τὸ χωρίον Κουροῦτες ἐπλη-
ροφορήθην μετὰ πλείστης ὄσης λύπης, ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ ἐπυρπό-
λησαν τὴν ἐπαρχίαν Μεσαρᾶς σχεδὸν ὀλόκληρον, ὅτι ἠχμαλώτι-
σαν πολλὰς οἰκογενεῖας, ὅτι κατέσφαξαν τινὰς ἐξ αὐτῶν καὶ ὅτι
ἐλαφυραγώγησαν πᾶν τὸ προστυχόν. Μετὰ τὴν ἀλγεινὴν ταύτην
ἀγγελίαν ἠθέλησα νὰ προβῶ μέχρι τοῦ τόπου ἐκείνου, ἔνθα ἠδυ-
νάμην νὰ ἴδω ἀπάσας τὰς κινήσεις τοῦ Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ καὶ
πράξω ἴσως τι ἐναντίον του, ἀλλὰ δυστυχῶς οἱ παρακολουθοῦντές
με ἀνῆκοντες εἰς ἄλλας ἐπαρχίας ἠρνήθησαν νὰ προβῶσι περαι-
τέρω λόγῳ δῆθεν ὅτι ἤθελον νὰ φρουρήσωσι τὰς ἑαυτῶν ἐπαρχίας
καὶ ὡς ἐκ τούτου ἠναγκάσθην μετὰ μεγάλης λύπης νὰ ἐπανέλθω
χθὲς περὶ τὴν 5ην ὥραν μ. μ. ἀπὸ ὅπου ἀπῆλθον καὶ μεταβῶ σήμε-
ρον τὴν πρωΐαν εἰς τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου, ἣν ὠρίσα ὡς κέντρον τῶν
στρατιωτικῶν συναθροίσεων τῶν ἀνωτέρω τεσσάρων ἐπαρχιῶν»¹.

Συνεχίζων ὁ Κορωναῖος τὴν τακτικὴν του τῆς ἀναγνωρίσεως
τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀποβλέπων εἰς στρατολογίαν ἀνδρῶν καὶ ἐνθάρ-
ρυνσιν τῶν ἐπαναστατῶν, ἔκρινε σκόπιμον νὰ βαδίσῃ εἰς τὴν ἐπαρ-
χίαν Μαλεβιζίου. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔχων ἀνάγκην ὀπλοφό-
ρων ἔγραψεν ἐξ Ἀρκαδίου (30 Σεπτεμβρίου) πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν
Ἀμαρίου Διογένην Μοσκοβίτην, ὅπως «συγκεντρώσῃ ὄσους ἄν-
δρας δυνηθῆ καλλιτέρους καὶ πέμψῃ αὐτοὺς εἰς Ἀραθάνες, οὓς θὰ
παρελάμβανε κατὰ τὴν ἐκείθεν διάβασίν του».

Τὰ τῆς διαδρομῆς του ἐκείνης εἰς Μαλεβίζι ἐπανελθὼν εἰς
Ἀρκαδί ἐγνώρισε τῇ Γενικῇ Συνελεύσει διὰ τοῦ ὑπὸ ἡμερομηνίαν
11 Ὀκτωβρίου ἐγγράφου αὐτοῦ. Ἐν αὐτῷ μεταξύ ἄλλων γράφει
τὰ ἐξῆς: «Θεωρῶν λίαν ἀναγκαῖον νὰ ἀναγνωρίσω τὸν ἐχθρὸν καὶ
νὰ ἐνθαρρύνωμεν τοὺς ἐν τοῖς σπηλαίοις ἀγωνιζομένους, διήλθο-
μεν μετὰ διακοσίων περίπου ἀνδρῶν πρῶτον τὸ «θηριόσπηλον» καὶ
δεύτερον τὸ σπήλαιον τοῦ Σάρχου, τὸ ὁποῖον ἐπολιορκεῖτο καὶ ἐκα-
νονιοβολεῖτο ἀπὸ τὸν ἐχθρὸν. Μετὰ τὴν ἀφίξίν μας ὁ ἐχθρὸς ἀπε-
σύρθη εἰς Ἅγιον Μύρωνα, ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχοντα τοῦ σπηλαίου.
Εἰσῆλθομεν εἰς αὐτὸ καὶ ἀφοῦ συνεννοήθημεν μετὰ τῶν ἀγωνιζο-
μένων, οἵτινες γενναίως ἀνθίστανται ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀν-
δρείου Καπετὰν Φιλιππάκη, ἀκολούθως τὴν ἐπιούσαν μετέβημεν
εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἐκείθεν ἐστρατοπεδεύσαμεν εἰς
Γωνιᾶς καὶ Ἀστυράκι, ὅπου σκοποῦμεν νὰ συλλέξωμεν στρατὸν

¹ Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἔνθ' ἀνωτ., ἀριθ. 222.

διὰ νὰ ἐνεργήσωμεν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Συνάμα ἐγράψαμεν ἐπανειλημμένως εἰς τοὺς Ἀρχηγούς Κόρακαν καὶ Ρωμάνον νὰ ἔλθωσιν εἰς συνεννόησιν μεθ' ἡμῶν, ὅπως ἐνεργήσωμεν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐκ συμφώνου μὲ αὐτούς. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἡ παρουσία μου ἐνταῦθα (Ἄρκαδι) ἦτο ἀναγκαία, μετέβην πρὸς ὦραν καὶ αὔριον ἢ μεθαύριον ἀναχωρῶ διὰ τὰ ὀπίσω. Εἶδον μὲ πολλὴν εὐχαρίστησιν καὶ ἐγνώρισα τὸν ἅγιον Ἡγούμενον τοῦ Ἀρκαδίου καὶ συνενόηθημεν ἀμέσως καλῶς καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θὰ συνεργασθῶμεν ἔτι κάλλιον καὶ εἰς τὸ μέλλον»¹.

Ἀναχωρήσας ὁ Κορωναῖος ἔξ Ἀρκαδίου κατηθύνθη μετὰ τοῦ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐν Ἀρκαδίῳ Ἐπιτροπῆς Μιχαὴλ Τσουδεροῦ εἰς Ἄσκυφον πρὸς παραλαβὴν ἐφοδίων πολέμου καὶ δύο πυροβόλων, τὴν ἀποστολὴν τῶν ὁποίων εἶχε ζητήσει παρὰ τῆς ἐν Σύρῳ Ἐπιτροπῆς τῶν Κρητῶν². Καταλιπὼν εἰς Ἄσκυφον τὸν Τσουδερόν πρὸς παραλαβὴν τῶν ἀνωτέρω ἐφοδίων ἐτράπη πρὸς τὸν Βρύσιναν, ὅπου συνῆψε τὴν ἐν Ἀμπελακίοις μάχην (20 Ὀκτωβρίου).

Παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Βρύσινα εἶχον συγκεντρωθῆ περὶ τοὺς πεντακοσίους Χριστιανοὶ πολεμισταί. Τῇ 20 Ὀκτωβρίου ἐξῆλθε τῆς Ρεθύμνης τουρκικὸς στρατὸς μετ' ἀτάκτων ἐντοπίων, οἱ ὅποιοι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ὁ Κορωναῖος μετὰ τοῦ σώματός του καὶ τῶν Κρητῶν κατέλαβε θέσεις πρὸς τὴν πεδιάδα, οἱ δὲ ὑπὸ τὸν Παπᾶ Μαρουλιανόν, Στυλ. Βαρδάκην καὶ Νικ. Βενιανάκην τὰς ὄρεινὰς θέσεις «Ἀκόνια», «Πέταλο» καὶ «Κεντρί». Ὁ ἐχθρὸς ἐν ἀρχῇ ἀπεκρούσθη, ἀλλ' εἶτα ἐνισχυθεὶς δι' ἰσχυρὰς ἐκ Ρεθύμνης δυνάμεις προσέβαλε μεθ' ὀρμῆς τοὺς ἐπαναστάτας, τοὺς ὁποίους ἠνάγκασεν εἰς ὑποχώρησιν. Ὁ Κορωναῖος διέτρεξε μέγιστον κίνδυνον σωθεὶς διὰ τῆς γενναιότητος τοῦ ἔξ Ἀμνάτου ἀρχηγοῦ Γ. Δασκαλάκη³.

Ὁ Κορωναῖος ἀφηγεῖται τὰ κατὰ τὴν μάχην, ἐπειδὴ αὕτη, ὡς αὐτὸς οὗτος γράφει, παρουσιάζει ἐπεισόδιά τινα ἄξια σημειώσεως. «Τὸ πεδῖον τῆς μάχης, λέγει οὗτος, ἔκειτο ἐπὶ ἐδάφους ὄρεινου καὶ πεδινοῦ. Τὸ πρῶτον ἦτο τὸ κύριον σημεῖον καὶ ἐκ τούτου προὐχῶρει διὰ βραχῶδους κατωφερείας αὐτοῦ εἰς πεδιάδα. Ὁ στρατὸς

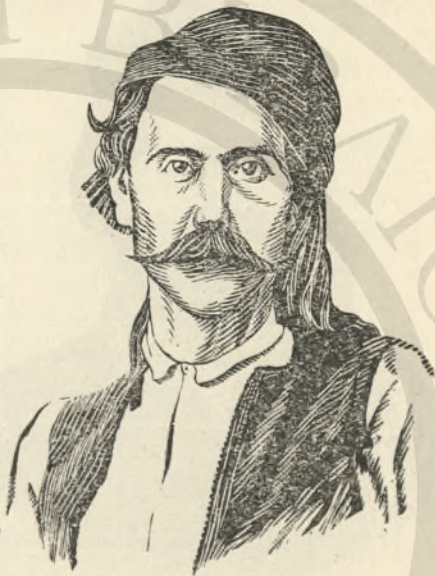
¹ Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 223.—Τὰ τῆς διαδρομῆς ταύτης ἐκθέτει λεπτομερῶς ὁ Ἐμμ. Ψαρουδάκης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 71-78.—Τὸ «Θηριόσπηλον» ἀναφέρει οὗτος ὡς «Θεργιότρυπαν».—(Τρύπαν = σπήλαιον).

² Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 222.

³ Ἴδε περὶ τῆς μάχης ταύτης καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 140 ἔκθεσιν τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ Προξενικοῦ Πράκτορος τῆς Ἑλλάδος Γ. Καλοκαρινοῦ πρὸς τὸν ἐν Χανίοις Πρόξενον τῆς Ἑλλάδος Ν. Σακκόπουλον (Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 205).

ἡμῶν ὄθεν διηρημένος εἰς δύο κατέλαθε τὰς θέσεις ταύτας. Ἐγὼ μετὰ τοῦ μικροτέρου μέρους κατελάθομεν τὴν πεδιάδα. Ἡ μάχη ἤρξατο ἀπὸ πρωΐας καὶ ἔβαινε καλῶς, ἀλλὰ σηματοφόρος τις ἀφήσας τὴν σημαίαν του ἐκτὸς τῆς θέσεώς του ἀπεσύρθη εἰς τὰ ἐντὸς, ὄθεν δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ τὴν σημαίαν. Τότε ἐκ τῶν ἐντοπίων Τούρκων τινὲς λάθρα προβάντες μετὰ τῶν βράχων, ἀφήρσαν τὴν σημαίαν¹. Τοῦτο ἰδόντες οἱ ἡμέτεροι καὶ νομίσαντες ὅτι οἱ κατέχοντες τὴν ἄνω θέσιν ὑπεχώρουν, ὑπεχώρησαν καὶ οὗτοι. Εἰς ταύτην διέτρεξα κίνδυνον, ἐξ οὗ ἐσώθην διὰ τῆς γενναιότητος τοῦ κατόπιν πληρωθέντος Δασκαλάκη, πρωτοτόκου υἱοῦ τῆς νέας Σπαρτιάτιδος Δασκαλάκαινας καὶ θανόντος ἐκ τῆς πηγῆς, ἣν ἔλαβεν εἰς μεταγενεστέραν μάχην... Ὄταν εἶδεν ὁ Δασκαλάκης, τὸν ὁποῖον εἶχον μετ' ἐμοῦ ὡς ὑπασπιστὴν καὶ ὁδηγόν, τὴν τροπὴν τῆς μάχης, «σπεῦσε, εἶπέ μοι, νὰ ἱππεύσῃς τὸν ἡμίονόν σου καὶ τράβα». Βλέπων με δὲ διαμένοντα ἔφερεν ὁ ἴδιος τὸν ἡμίονον καὶ ὑπεχώρησα μετὰ τοῦ ἱπποκόμου μου, ἐκεῖνος δὲ στὰς μετ' ὀλίγων ἐκ τῶν συντρόφων του ἀνεχαίτιζε τὴν ὀρμὴν τῶν ἐχθρῶν...»².

Ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης

«Πλὴν τοῦ Δασκαλάκη, συνεχίζει ὁ Κορωναῖος, εἶχον μετ' ἐμοῦ

¹ Ἦτο ἡ σημαία τοῦ χωρίου Κεραμὲ τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου (ἴδε ἀνωτέρω ἐκθεσίαν Προξ. Πρακτ. τῆς Ἑλλάδος Γ. Καλοκαιρινοῦ).

² Κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν ὁ Γ. Δασκαλάκης ἐπέδειξεν οὐ μόνον γενναίφρονα αἰσθήματα πρὸς σωτηρίαν τοῦ κινδυνεύοντος Ἀρχηγοῦ του, ἀλλὰ καὶ ἀφοβίαν καὶ μαχητικὴν ἐτοιμότητα οὗ τὴν τυχούσαν. Πολεμιστὴς γνώστης τῶν κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην μοι διηγήθη τὰ ἑξῆς: «Ὁ Κορωναῖος εἶχεν ὡς τακτικὴν νὰ προχωρῇ εἰς τὰ πρῶτα χαρακώματα, προΐουσης τῆς μάχης. Τὸ αὐτὸ ἐπραξε καὶ κατὰ τὴν εἰς Βρύσιναν μάχην. Οἱ Τούρκοι ἐπέδωξαν τὴν ἐξόντωσιν τοῦ Κορωναίου. Τρεῖς ἔφιπποι Τούρκοι ἐπέπεσον κατ' αὐτοῦ. Ὁ παρὰ τὸν Κορωναῖον μαχόμενος Γεώργιος Δασκαλάκης ἀντελήφθη τὸν κίνδυνον, ὃν διέτρεχεν ὁ Ἀρχηγός. Ἐσκόπευσε καὶ ἐφόνευσε τὸν ἕνα ἐκ τῶν τριῶν Τούρκων. Ἐπειδὴ δὲν εἶχε καιρὸν νὰ γεμίσῃ τὸ ὄπλον του καὶ πυροβολήσῃ καὶ πάλιν, ἐστάθῃ ἔναντι τῶν ἐπιτιθεμένων ἀτάραχος καὶ ἀκλόνητος ὡς βράχος καὶ ἐφώναζεν εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἀντώνιον, ὁ ὁποῖος ἐμάχετο πλησίον καὶ ὀπισθέν του νὰ πυροβολήσῃ κατὰ τῶν Τούρκων ἀκουμβῶν τὸ ὄπλον του ἐπὶ τοῦ ὄμου του: «Πυροβόλησε, τῷ εἶπεν, ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸν ὄμῶν μου». Ὁ Ἀντώνης ἐπυροβόλησεν. Οἱ Τούρκοι ἐτράπησαν εἰς φυγὴν. Ὁ

καὶ τὸν ἐκ Μαλεβιζίου καπετὰν Ἡρακλῆ Κοκκινίδην¹ θανόντα καὶ τοῦτον κατόπιν εἰς μάχην, ἐν ἣ εἰσπηδήσας εἰς τὴν θέσιν, ἦν κατεῖχον οἱ ἐχθροί, εὔρε τὸν θάνατον². Ἐνῶ ἐβάδιζε καὶ οὗτος ὑποχωρῶν καὶ ἔφιππος συνητήθη μετὰ τοῦ (ἐθελοντοῦ) Ἀποστολίδου (τοῦ μετὰ ταῦτα Εἰσαγγελέως). Ἰδὼν δὲ αὐτὸν θραδύνοντα εἰς τὴν πορείαν του προέτρεπε νὰ βαδίζῃ ταχύτερον. Οὗτος δὲ εἶπεν,

Ὁ Ἡρακλῆς Κοκκινίδης

ὅτι δὲν δύναται νὰ βαδίζῃ ταχύτερον. Ἀφιππεύσας ὁ Κοκκινίδης «λάθε, εἶπε, τὸν ἵππον μου καὶ βάδισε καὶ μὴ φροντίζης δι' ἐμέ». Οὕτω καὶ ἐγένετο καὶ ὁ Ἀποστολίδης ἐσώθη. Ἄλλ' ἢ τὴν τύχην ἐκείνου ἔλαθε λίαν κινδυνώδη τροπὴν. Οἱ Τούρκοι ἀκολουθοῦντες κατόπιν, εἶδον τὸν Κοκκινίδην συμβαδίζοντα μετ' ἄλλων καταδιωκόμενων. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐκρῦθη εἰς σχίνους τινάς, οἵτινες ἦσαν κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα, οἱ δὲ Τούρκοι καταφθάσαντες τοὺς ἄλλους καὶ νομίσαντες ὅτι δὲν ἦτο ἄλλος, αὐτοὺς μὲν ἐθανάτωσαν μετὰ πάλην, ὁ δὲ Κοκκινίδης ἤκουε καὶ ἔβλεπε τὴν πάλην περιμένων ἀπὸ στιγμῆς

εἰς στιγμὴν τὴν αὐτὴν τύχην. Εὐτυχῶς, ὡς εἶπον, οἱ ἐχθροὶ μὴ ἰδόντες αὐτὸν ἀνεχώρησαν καὶ οὕτως ἐξεληθὼν τῆς κρύπτης τὴν νύκτα περιεπλανήθη εἰς εὐρεσιν ὁδοῦ σωτηρίας καὶ μετὰ δύο ἡμέ-

Γεώργιος Δασκαλάκης μὲ τὴν πιστόλαν εἰς τὴν χεῖρα κατεδίωξεν αὐτοὺς καὶ οὕτως ἐσώθη ὁ Κορωνάιος. Οὗτος, εὐγνωμονῶν τὸν Γεώργιον Δασκαλάκην διὰ τὴν σωτηρίαν του, τῷ ἐδώρησε τότε ἕν ρεθόλθερ, τὸ ὁποῖον ὁ υἱὸς αὐτοῦ Στυλιανὸς Δασκαλάκης, ὅτε τῷ 1878 κατήλθεν εἰς Κρήτην, τελειόφοιτος τότε τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ἀνακηρυχθεὶς Ἀρχηγὸς τοῦ ἀνατολικοῦ Τμήματος τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης, ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ.

¹ Κατήγετο οὗτος ἐκ τοῦ χωρίου Κράνας Μυλοποτάμου, ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ Νικόλαος Κόκκινος ἦτο ἀδελφὸς τοῦ πατρὸς τοῦ ἥρωος Παπᾶ Κρανωτῆ καὶ εἶχε μετοικήσει εἰς τὸ χωρίον «Κεραμοῦτσι» Μαλεβιζίου.
² Ὁ ἥρωας οὗτος ἐπεσεν ἐνδόξως τῇ 2 Μαρτίου 1868 κατὰ τὴν μάχην τοῦ Σερβιλῆ ἔξωθεν τοῦ Ἡρακλείου, καθ' ἣν εὐάριθμοι Κρήτες καὶ ἐθελονταὶ μετὰ 12 ἱππέων, ἐν οἷς ὁ Ἡρακλῆς Κοκκινίδης, ἀντεμετώπισαν νικηφόρως τὸ ἐχθρικὸν ἱππικὸν ἐκ τριακοσίων Κιρκασίων καὶ ἐντοπίων Τούρκων, ἐτάφη δὲ τὴν ἐπομένην ἐν τῇ Μονῇ τῶν Σαθθαβιανῶν (Ἐ. Ψαροῦδακη, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 474 - 482).

ρας, ἀφοῦ καὶ ἄλλους κινδύνους διέτρεξεν, εἶδομεν αὐτὸν ἐν τοῖς ζώσιν, ἐνῶ ἐνομιζομεν αὐτὸν θανόντα ¹.

Ὁ μετὰ τὴν περιπέτειαν ἐκείνην ἀφικόμενος εἰς Ἀρκάδι Ἡρακλῆς Κοκκινίδης ἐπανεῦρεν ἐκεῖ τὸν Κορωναῖον, ὁ ὁποῖος, ὡς γράφει ὁ Ψαρουδάκης, ὑπεδέχθη αὐτὸν μετὰ πατρικῆς τῶ ὄντι στοργῆς καὶ ἐπήνεσεν αὐτὸν διὰ τὴν αὐταπάρνησιν, ἣν ἔδειξε.

«Τὸν Κοκκινίδην, συνεχίζει οὗτος, ἀντήμειψεν ὁ Κορωναῖος με ἔγγραφον ἀντάξιον τῆς τε γενναιότητος, ἣν ἔδειξε κατὰ τὴν ὥραν τῆς μάχης, ὡς καὶ διὰ τὴν γενναίαν ἐπίσης πράξιν του πρὸς τοὺς ἐθελοντάς. Τὰ ἀνωτέρω διηγηθέντα ἔμαθον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ μακαρίτου Δασκαλάκη, ὑπασπιστοῦ ὄντος τότε τοῦ Κορωναίου, τὸ δὲ ἔγγραφον εἶδον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ κατόχου ἀνδρείου Ἡρακλέους Κοκκινίδου. Ἦναγκάσθην δὲ νὰ ἐκθέσω τ' ἀνωτέρω, ὅπως ὑποδείξω εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὑπὸ ποίων ἀρχῶν καὶ γενναιότητος ὠρμάτο ὁ κατὰ τὰς ἀρχάς τῆς ἐπαναστάσεως στρατιώτης ὢν εἰκοσιπενταετής Ἡρακλῆς Κοκκινίδης. Ἡ φορὰ δὲ τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ πολέμου καὶ ἡ γενναιότης καὶ εὐτολμία του τὸν ἀνέδειξαν Ἀρχηγὸν Μαλεβιζίου καὶ Τεμένους καὶ δοξασθέντα ὅσον οὐδεὶς ἄλλος καὶ δικαίως τῶν συγχρόνων του» ².

Μετὰ τὴν μάχην τῶν Ἀμπελακίων ἐπανελθὼν, ὡς εἶδομεν, ὁ Κορωναῖος εἰς Ἀρκάδι ἠσχολήθη καὶ πάλιν με τὸ προέχον ζήτημα κατὰ πόσον ἐν περιπτώσει ἐκστρατείας τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου, ἡ ἄμυνα αὐτοῦ θὰ ἦτο ἀποτελεσματικὴ. Μελετήσας οὗτος τὸ κτιριακὸν συγκρότημα τῆς Μονῆς καὶ τὴν τοποθεσίαν, ἐν ἣ κεῖται, ἐσημάτισε τὴν γνώμην, ὅτι ἦτο αὕτη ἀκατάλληλος διὰ τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν, διότι τὸ ὄροπέδιον τοῦ Ἀρκαδίου δὲν ἦτο δυσπρόσιτον εἰς τὸν ἐκστρατεύσοντα ἐχθρὸν, ἡ δὲ Μονὴ ὡς ἐκ τούτου δὲν θὰ ἦτο δυσάλωτος, ἀφ' οὗ ἄλλως ἐστερεῖτο ἀμυντικῶν μέσων, οἷα ἀπῆτει ἡ τότε πολεμικὴ τέχνη, ἐνῶ ὁ ἐχθρὸς ἦτο ἐξωπλισμένος διὰ τῶν τελειότερων ὄπλων τῆς ἐποχῆς, ἐφωδιασμένος διὰ τηλεβόλων καὶ ὁ ὁποῖος λόγῳ τῆς οὐχὶ μεγάλης ἀποστάσεως ἀπὸ τῆς πόλεως Ρεθύμνης θὰ ἐνισχύετο δι' ἀνδρῶν, διὰ πολεμικοῦ ὕλικου καὶ τέλος δι' ἰσχυροῦ πυροβολικοῦ, ἐὰν παρίστατο ἀνάγκη, ὡς καὶ ἐγένετο.

Τὴν γνώμην του ταύτην ὑπεστήριξε καὶ ἀνέπτυξεν ὁ Κορωναῖος ἐν τῶ συγκροτηθέντι ἐν τῇ Μονῇ συμβουλίῳ, εἰς ὃ μετέσχον οἱ ἐν Ἀρκαδίῳ ὄπλαρχηγοί, ὁ Ἡγούμενος Γαθριῆλ καὶ οἱ Σύμ-

¹ Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, Ἀπόσπασμα λόγου παηγ. Π. Κορωναίου.

² Ἐμμ. Ψαρουδάκης, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 70.

βουλοι τῆς Μονῆς. Εἰς τὸ συμβούλιον τοῦτο παρέστη καὶ ἡ ἐξ Ἄμνάντου ἡρώϊς Χαρίκλεια Δασκαλάκη, ἡ ὁποία, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὑπῆρξεν ἡ ψυχὴ τῆς ἀμύνης.

Μὲ τὴν γνώμην τοῦ Κορωναίου συνετάχθησαν ὁ Παπᾶ Μαρουλιανός¹, ὁ Πατεροφραγκιάς, ὁ Λεων. Ματθαίουδάκης καὶ ἄλλοι. Ὁ Ἡγούμενος Γαβριὴλ μετὰ τοῦ Δασκαλάκη καὶ τῶν ἱερομονάχων τῆς Μονῆς διέστησαν πρὸς τὴν ἐξενεχθεῖσαν γνώμην τοῦ Κορωναίου, ἰδίᾳ διὰ τὸν λόγον, ὅτι εἰς τὴν Μονὴν εἶχον καταφύγει οὐκ ὀλίγαι οἰκογένειαι ἐκ τῶν πέριξ χωρίων, αἱ ὁποῖαι ἐπέμενον

Ὁ Παπᾶ Μαρουλιανός

νά μένωσιν ἐν αὐτῇ παρά τὸ πλευρὸν τῶν συζύγων καὶ συγγενῶν των: «Ὅ,τι θὰ γίνουσι οἱ ἄνδρες, θὰ γίνωμεν κ' ἔμεῖς, ἦτο ἡ ἀπάντησις των»². Ὁ Ἡγούμενος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπομακρύνῃ βίᾳ τὰ γυναικόπαιδα ἐκ τῆς Μονῆς. Ὁ Κορωναῖος ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν θὰ ἔμενεν ἐν τῇ Μονῇ, καθότι, ὡς εἶπεν, «ἦλθε μὲν νὰ θυσιασθῇ διὰ τὴν Πατρίδα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ νὰ πιαστῇ ἐκεῖ μέσα», συνέστησε δὲ πρὸς τοὺς ἔχοντας ἀντίθετον πρὸς αὐτὸν γνώμην καὶ ἐπιμένοντας νὰ μείνωσιν ἐν τῇ Μονῇ τὴν κατεδάφισιν τοῦ ἔξωθεν αὐτῆς ὀγκώδους κτιρίου τῶν στάβλων²

καὶ τοῦ «πύργου» (μύλου), καθότι ἐν περιπτώσει κυκλώσεως τῆς Μονῆς ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ θὰ καταλαμβάνοντο ὑπ' αὐτοῦ καὶ θὰ ἐχρησιμοποιούντο ὡς προμαχώνες. Ἐπίσης συνέστησε τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἀμύνης διὰ τῆς τοποθετήσεως κυψελῶν μελισσῶν³

¹ Ἐγενήθη οὗτος τῷ 1826 ἐν Σελλί Ρεθύμης καὶ ὀνομάζετο Ἐμμανουὴλ Γ. Ἀνδρεδάκης. Νυμφευθεὶς ἐν Μαρουλιᾷ, ἐγκατεστάθη καὶ ἐφημέρευεν ὡς ἱερεὺς ἐν αὐτῷ, ἐξ οὗ καὶ ἦτο γνωστὸς ὡς «Παπᾶ-Μαρουλιανός». Ὁ περιάκουστος οὗτος πολεμιστὴς ἔδρασε κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1858, τοῦ 1866 ὡς «ὀπλαρχηγός», τοῦ 1878 ὡς «ἀρχηγός» τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμης καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν τοῦ 1897. Ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις τῷ 1912 ταφεὶς δημοσίᾳ δαπάνῃ. Εἶχε τιμηθῆ διὰ τοῦ Ἀργυροῦ Σταυροῦ τοῦ Σωτήρος καὶ δι' ἐπαίνου τοῦ Συνταγματάρχου Τ. Βάσσου, Ἀρχηγοῦ τῆς κατοχῆς (1897).

² Ι. Κονδυλάκη, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 139.

³ «Μεγάλῃ χρησιμοποίησις τῶν μελισσῶν ἐγένετο εἰς τοὺς πολέμους. Οἱ

Просвирин

έξωθεν τῆς Μονῆς. Τὰ ἀνωτέρω ἀμυντικά μέτρα θὰ ἦσαν ἀνα-
σχετικά διὰ τὸν ἐπιτιθέμενον ἐχθρὸν καὶ οὕτω θὰ ἐμεσολάθει χρο-
νος τις, μέχρις οὗ ἀφίχθῶσιν ἐπικουρίαι ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν¹.

¹ Ἴσπανοὶ πολιορκούμενοι ἐποποθέτουν εἰς τὰς ἐπάλλξεις κυψέλας διὰ νὰ ἐμπο-
δίζουσιν τὰς ἐφόδους τῶν ἐχθρῶν. Κάποτε δὲ Ἕλληνες πειραταὶ καταδιωκό-
μενοι ἀπὸ μέγα Ὀθωμανικὸν πλοῖον κατώρθωσαν νὰ ἐπιτεθοῦν καὶ νὰ τὸ
κυριεύουσιν μετὰ τὴν βοήθειαν τῶν μελισσῶν. Ἐπλησίασαν εἰς τὸ ἐχθρικὸν σκά-
φος καὶ ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ ἱστοῦ ἔρριψαν μέσα εἰς αὐτὸ τὰς πηλίνας κυψέλας,
τὰς ὁποίας εἶχον εἰς τὸ πλοιάριόν των. Αἱ κυψέλαι ἔσπασαν καὶ αἱ μέλισσαι
ἐσκορπίσθησαν καὶ ἐπετέθησαν ἐναντίον τοῦ πληρώματος. Οἱ Τοῦρκοι τὸσαν
ἐπαραζάλισθησαν ἀπὸ τὰ κεντρώματα χιλιάδων μελισσῶν, ὥστε ἔτρεχαν καὶ
ἐκρύπτοντο εἰς τὰ βᾶθη τοῦ σκάφους, ἐνῶ οἱ πειραταὶ προφυλαγμένοι μετὰ προ-
σωπίδας ὤρμησαν καὶ ἐκυρίευσαν τὸ πλοῖον, χωρὶς νὰ εὔρουν καμμίαν ἀντί-
στασιν». (Γεωργ. Δροσίνη, Αἱ Μέλισσαι, σ. 22). Εἶναι τοῖς πᾶσι γνω-
στὸν πόσον ὁ μικρὸς ὄστος περωτὸς ἐχθρὸς εἶναι ὀρμητικὸς, ἐπίμονος,
ἄφοβος, φέρων πολλάκις τὸν θάνατον εἰς ἀνθρώπους καὶ ζῶα.

¹ Ὁ υἱὸς τοῦ κατὰ τὴν σύσκεψιν ἐκείνην παρόντος γενναίου ὀπλαρχηγοῦ
Ἐμμανουὴλ Γοβατζιδάκη ἐξ Ἀρμένων Ῥεθύμνης Γεώργιος μοὶ παρέσχε πᾶν
προθύμως σημείωμα, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐκθέτει λεπτομερῶς ὅσα ὁ πατὴρ του
τῷ ἀφηγήθη περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Κορω-
ναίου προσαθέντων μέτρων ἀμύνης :
«Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1866 ὁ πατὴρ
μου εἰκοσαετῆς τὴν ἡλικίαν ἦτο ὀ-
πλαρχηγὸς συμπολεμήσας μετὰ τοὺς ὑπ'
αὐτὸν ἄνδρας κατὰ τὴν ἐν Ἀμπελα-
κίῳ μάχην μετὰ τοῦ Συνταγματάρ-
χου Πάνου Κορωναίου, ἐλθὼν δὲ μετ'
αὐτοῦ εἰς Ἀρκάδι συμμετέσχε τοῦ ἐ-
κεῖ περὶ ἀμύνης τῆς Μονῆς συγκροτη-
θέντος πολεμικοῦ συμβουλίου. Ἡ σχε-
τική μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα ἀφήγησις
τοῦ πατρός μου ἔχει οὕτως: «Ὁ Κορ-
ωναῖος δὲν ἤθελε ποτὲ νὰ παραδε-
χθῆ, ὅτι τὸ Ἀρκάδι ἦτο ὁ κατάλλη-
λος τόπος γιὰ κέντρον ἐπαναστατικὸν
καὶ γιὰ ἀντίστασι κατὰ τῶν Τοῦρκων,
ἐπειδὴ τὰ τεῖχη του δὲν ἦσαν στερεὰ
καὶ οἱ Τοῦρκοι ἦσαν καλὰ ὀπλισμέ-
νοι καὶ περισσότεροι ἀπὸ μᾶς τοὺς
ἐπαναστάτας. Ὅταν λοιπὸν ἐφθάσα-
μεν ἐκείνην τὴν νύκτα, ὧρα δειπνοῦ,
μαζευθήκαμε στὸ Γουμενικὸ καὶ ὁ
Ἀρχηγὸς Κορωναῖος πάλιν, ἀμα ἤ-
κουσε διάφορες γνώμες, πού εἴπομεν
ὅλοι, καθὼς καὶ τοῦ Γουμένου Γα-
βριήλ, ἔδωκε συμβουλὲς μετὰ αὐτὰ τὰ λόγια:

Ἐμμανουὴλ Γοβατζιδάκης

«Γιὰ νὰ ὑποστηριχθῆ τὸ Ἀρκάδι πρέπει νὰ μ' ἀκούσετε καὶ νὰ διώξετε
πρῶτα- πρῶτα τὰ γυναικόπαιδα. Δεύτερον νὰ χαλάσετε τοὺς στάθλους καὶ
τὸν μύλον ὡς καὶ τοὺς πρὸ τῆς Μονῆς τράφους. Τρίτον νὰ βάλετε γύρου, γύρου
ἀπόξω ἀπὸ τὸ Μοναστήρι τὰ φρασκιά τοῦ μέλισσας εἰς ἀπόστασι. Τέταρτον νὰ
ἀνοίξετε λαγούμια γύρου, γύρου ἀπὸ τὰ τεῖχη καὶ οἱ πόρτες νὰ φραχθοῦνε μετ'
χῶμα. Ἀπὸ ἀπόψε νὰ βγοῦνε ἀπεσταλμένοι στοὺς ὀπλαρχηγούς νὰ ζητοῦνε
ἐπικουρίας.

- » Αὐτὰ σὰς τὰ ἐξηγῶ γιὰ ποῖο λόγο πρέπει νὰ γενοῦνε.
- » Τὰ γυναικόπαιδα θὰ ἀφήσουνε πολὺ τόπο ἐλεύθερον καὶ θὰ λείψουνε
καὶ τὰ κλαύματα, πού λιγοστεύουνε τὸ θάρρος.
- » Οἱ στάθλοι, ὡς εἶναι, φοβερίζουνε πλεῖα τὸ Μοναστήρι παρὰ τὸν Τοῦρ-

Μὴ γενομένης δεκτῆς τῆς γνώμης τοῦ Κορωναίου περὶ τοῦ ἀκαταλλήλου τῆς Μονῆς ὡς ἐπαναστατικοῦ κέντρου, καθότι ἡ ἄμυνα θὰ ἦτο δυσχερεστάτη ἐν περιπτώσει ἐπιθέσεως τοῦ ἐχθροῦ, ἦν γνώμην ἀνέπτυξεν οὗτος ἐν τοῖς συγκροτηθεῖσιν ἐν τῇ Μονῇ συμβουλίοις, ἀπεχώρησεν αὐτῆς ὀριστικῶς μετὰ τῶν ἀνδρῶν του.

Πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ ἔλαθε πρόνοιαν περὶ στρατιωτικῆς ἐνισχύσεως τῆς Μονῆς καταλιπών, ὡς ἐν τοῖς ἐπομένοις ἀναφέρω, ἐκπρόσωπον αὐτοῦ (ἐπίτροπον) τὸν γενναῖον ἀνθυπολοχαγὸν Ἰωάννην Δημακόπουλον, ἐξαπολύσας συνάμα μετὰ τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς ἐγκύκλιον διαταγὴν πρὸς τὰ ἐπαρχιακὰ Συμβούλια, τοὺς ὀπλαρχηγούς καὶ Καπετάνιους τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης, ἵνα στρατολογήσωσιν ἄνδρας διὰ τὸ ἐν Ἀρκαδίῳ στρατόπεδον, πραγματοποιῶν οὕτως ἀπόφασιν τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως καὶ τὰς ἰδίας ἀντιλήψεις περὶ τῆς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως τῆς ἐπαναστάσεως διὰ τῆς ἰδρύσεως μονίμων ὀργανωμένων στρατοπέδων¹.

Ἡ πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ Μυλοποτάμου ἐγκύκλιος ἔχει ὡς ἀκολούθως² :

κον. Ἄμα γκρεμισθοῦνε, θὰ γίνουν μιτιρίζα * εἰς κατάλληλα σημεῖα δικά μας ἀπόξω ἀπὸ τὸ Μοναστήρι, ἐνῶ, ἂν μείνουνε, θὰ τοὺς πιάσῃ ὁ Τοῦρκος καὶ θὰ κτυπᾷ μὲ ἀσφάλειαν.

»Οἱ μέλισσες πάλι εἶναι δεύτερο μιτιρίζι. Θὰ κάμουν καταστροφὴ καὶ αὐτές, ὅταν θὰ ἔρχεται ἡ ὥρα τους νὰ σποῦνε τὰ φρασκιά καὶ ἔτσι θὰ ἐμποδίζουνε τὸν Τοῦρκον, ὥσπου νὰ φτάξουνε ἐπικουρίες.

»Τὰ δὲ λαγοῦμια, ὅταν βρεθοῦμε στὴν ἀνάγκη, θ' ἀφήσωμε τὸν Τοῦρκον νὰ σιμῶσῃ καὶ θὰ τὰ τινάξωμε. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ ἀπεσταλμένοι μας καὶ στὴ Σητεῖα ἂν πᾶνε ἀκόμη, θὰ φτάξουνε καὶ θὰ ἔρχωνται οἱ ἐπικουρίες. Ἄμα γίνουν αὐτά, θάχωμε τὴν μάχη ἐξησφαλισμένη καὶ τὴν ἀντίστασι καὶ θὰ σωθῇ τὸ Ἀρκάδι. Αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ κάμετε».

Ἄμα γοῦμενος ὁμοῦς μὴδὲ τὰ γυναικόπαιδα ἤθελε νὰ διώξῃ καὶ νὰ τὰ ἀφήσῃ εἰς τὸ δρόμο, μὴδὲ τοὺς στάθλους ἤθελε νὰ γκρεμίσῃ. Ἦτανε καλὸ παλληκάρι, ἀλλ' ἀγύριστος σ' ὅ,τι ἔκοθε τὸ κεφάλι του. Ἐθεωροῦσεν, ὅτι δὲν ἦτανε θρησκευτικὸ νὰ διώξῃ ἀπὸ τὸ Μοναστήρι φτωχοὺς καὶ ἀπροστατεῦτους.

Ἔτσι ὁ Κορωναῖος ἄμα εἶδεν ὅτι ὁ Γοῦμενος ἦτο πεισματωμένος στὴ δικὴ του γνώμη, ἔδωκεν ὁδηγίαις στὸ Δημακόπουλο τὸν ἀνθυπολοχαγὸ, ὁ δὲ Γοῦμενος ὠρίζε ἀπεσταλμένους νὰ ζητοῦνε ἐπικουρίες.

Ἐγίναν καὶ ἄλλες πεισματωμένες συζητήσεις, μεταξύ τῶν ἄλλων, ποιοὶ θὰ μείνουνε στὸ Μοναστήρι, ἐμᾶς δὲ μᾶς πῆρε ὁ Ἀρχηγὸς (Κορωναῖος) καὶ φύγαμε γιὰ τ' Ἀμάρι καὶ τὸν Ἅγιον Βασίλειον, νὰ μαζώξωμε καὶ ἄλλους ἐπαναστάτες νὰ κτυπήσωμε ἀπὸ τὰ πίσω τὸν Τοῦρκο».

* Μιτιρίζι, μετερίζι ἐκ τοῦ ἀραβ. μουτεαρίζ = ὀχύρωμα, πρόχωμα.

¹ Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, Ἀλληλογραφία Κορωναίου, ἐκθεσις αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἐπιτροπὴν τῶν Κρητῶν.

² Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης. Ἐκ τῶν τοῦ Κορωναίου.

Πρὸς τὸ ἐπαρχιακὸν φροντιστήριον Συμβούλιον, τοὺς Γενναιοτάτους
ὄπλαρχηγούς, πεντακοσιάρχους καὶ καπεταναίους τῶν χωρίων, τοὺς
ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Αὐλοποτάμου.

Ἔντιμοι Κύριοι!

Κατὰ τὴν ἐπιστολὴν τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν, τὴν ὁ-
ποίαν ἐλάβομεν ἡμερολογημένην τὴν 16 τοῦ Ἰσταμένου μηνός, ἀπεφα-
σίθη εἰς τὸ τμήμα τῶν Χανίων ὅτι, ἐπειδὴ ἔχομεν ἀνθρώπων ἀνάγκην,
οἱ ὅποιοι νὰ διαμένωσι πάντοτε εἰς τὸ στρατόπεδον, ἀνάγκη ἀπό-
λυτος ὑπάρχει νὰ στρατολογηθῇ ἀπὸ τὸ ἡμέτερον τμήμα ὁ στρατός.
Συνελθόντες λοιπὸν μετὰ τοῦ Γενναιοτάτου Γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῶν στρα-
τευμάτων τοῦ ἡμετέρου τμήματος Κου Πάνου Κορωναίου, ἀποφασίζομεν,
ὅπως ὁμεῖς οἱ Σύμβουλοι τοῦ Ἐπαρχιακοῦ Συμβουλίου, οἱ τε ὄπλαρχ-
τηγοὶ καὶ καπεταναῖοι τῶν χωρίων συνεννοηθέντες στρατολογήσῃτε ἀν-
δρας ἀνυπάνδρους ἀξιούς διὰ τὸν πόλεμον ἀπὸ 25 ἐτῶν μέχρι τριάκοντα,
οἱ ὅποιοι ἅπαντες θέλει ἀποτελέσωσιν ἓν σῶμα καὶ τοὺς ὅποιους πρέπει
νὰ φροντίσῃτε νὰ καταγράψῃτε καὶ συμφωνήσῃτε ἀνὰ πενήκοντα γρό-
σια κατὰ μῆνα μισθόν, τὰ ὁποῖα χρήματα, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ἡ γενικὴ
Συνέλευσις, θέλει πληρωθῶσι μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Πατρίδος,
ἐν ᾧ ὅμως διαπραγματεύεται δάνειον, ἐλπίζομεν ἴσως καὶ κατὰ τὸ τέλος
τοῦ μηνός νὰ λάθωσι μέρος τοῦ μισθοῦ, οὕτω μᾶς λέγουσι.

Πρέπει πρὸς τούτοις τὸ ἐπαρχιακὸν Συμβούλιον, οἱ ὄπλαρχηγοί, ἐγ-
γράφως νὰ φροντίσωσι διὰ τοὺς 100 στρατιώτας τῆς ἐπαρχίας του, α' τὴν
ἀποστολὴν αὐτῶν ἐνταῦθα διὰ τακτικοῦ καταλόγου ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν
ἀπὸ σήμερον πρὸς τὸν ἐνταῦθα ἐπίτροπον τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ, συνάμα
δὲ καὶ τῆς τροφῆς αὐτῶν διὰ τὸν πρῶτον μῆνα, νὰ ἀποστελλῃτε δὲ αὐ-
ριον ἢ μεθ' αὐριον δύο ζῶα ἐνταῦθα καὶ ὅποια ἐπαρχία δὲν στείλῃ νὰ
μὴ προφασίζεται· τὰ ὁποῖα ταῦτα ζῶα τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν θέλει
ἀποσταλῶσιν εἰς τὰς ἐπαρχίας Χανίων πρὸς παραλαβὴν μολύβδου εὐρι-
σκομένου εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Κυρίου Ἀρχηγοῦ Ἰωάννου Ζυμπρακάκη,
ὅστις ὑπεσχέθη ὅτι θέλει ἐξαποστείλει τὴν μερίδα ἡμῶν. Ἡ συγκέντρω-
σις τῶν τετρακοσίων στρατιωτῶν θέλει γίνεσθαι κατὰ πρῶτον ἐνταῦθα
καὶ ἡ περαιτέρω συγκέντρωσις ἐναπόκειται εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Γε-
νικοῦ Ἀρχηγοῦ τῶν στρατευμάτων.

Πρὸς ἀποπεράτωσιν ὅθεν τῆς Γενικῆς ταύτης ἀποφάσεως γνωρίζο-
μεν, ὅτι ἡ φιλοτιμία σας θέλει σταθῇ ἱκανῆ κατὰ τὰ γραφόμενα, ἵνα δια-
τελῶμεν ὡς ἀδελφοί.

Ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Ἀρκαδίου 23 8) βρίου 1866

Ὁ Γενικὸς Ἀρχηγὸς
Π. Κορωναῖος

Ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ Τμήματος Ῥεθύμνης
Καθηγούμενος Γαβριήλ
Ἀπόστολος (ἐπώνυμον δυσανάγνωστον)
Κ. Χαϊρέτης
Ν. Ἀντωνογιαννάκης

Πρὸς πραγματοποιήσιν τῆς ἀνωτέρω διαταγῆς διὰ τὴν ἀποστολὴν εἰς Ἀρκαδίᾳ ὄρισμένου ἀριθμοῦ ὄπλοφόρων ἐξ ἐκάστης ἐπαρχίας καὶ τὴν κατάληψιν ἐπικαίρων θέσεων περὶ αὐτό, ἦτοι εἰς Σκουλούφια, Χάρκια καὶ Καβοῦσι, κατεβλήθη μεγάλη προσπάθεια ἐκ μέρους τῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ Ἐπιτροπῆς καὶ τοῦ Φρουράρχου Δημακοπούλου, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἀπέστειλεν εἰς Μυλοπόταμον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τὸν ἐκ Μεσσηνίας ἐπιλοχίαν Χριστοφίδην καὶ μετέβη ὁ ἴδιος τῇ 29 Ὀκτωβρίου εἰς Ἀμάρι. Ἔστειλε δὲ πρὸς τούτους εἰς Μυλοπόταμον καὶ τὸν ἀξιωματικὸν τῆς φάλαγγος Σκαλίδην, καθότι ἡ συγκέντρωσις πολεμιστῶν ἐγένετο βραδέως καὶ μετὰ πολλοῦ κόπου¹.

Μετὰ τὴν λήψιν τοῦ ἐγγράφου τοῦ Μουσταφᾶ ἐπισείοντος ἐκστρατείας καὶ καταστροφάς, ἐν ἣ περιπτώσει οἱ ἐπαναστάται δὲν συνεμορφοῦντο πρὸς τὰς ὑποδείξεις του, ἐπεδείχθη ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις μείζων προθυμία καὶ δραστηριότης πρὸς συγκέντρωσιν ὀπλιτῶν, τοῦ κινδύνου ἄλλως ὄντος ἐγγύς. Οὕτω τῇ 3 Νοεμβρίου εὐρίσκοντο συγκεντρωμένοι ἐν Ἀρκαδίᾳ ἑκατὸν περίπου ἄνδρες, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς δὲν ἐβράδυνε νὰ φθάσῃ τοὺς διακοσίους πενήκοντα.

Μὲ ἱκανοποίησιν καὶ χαρὰν ἡ Ἐπιτροπὴ καὶ ὁ Φρουράρχος ἀναφέρουν ἐν ἐπιστολῇ (7 Νοεμβρίου) πρὸς τὸν Κορωναῖον σχετικῶς τὰ ἀκόλουθα: «Σᾶς πληροφοροῦμεν, ὅτι ἤρχισε νὰ γίνεταί σύναξις εἰς τὰς ἐπαρχίας Ρεθύμνου καὶ Μυλοποτάμου καὶ σᾶς διευθύνομεν ἐγκλείστως τὴν ἀπὸ 1 τρέχοντος μηνὸς ἐπιστολὴν τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Αὐλοποτάμου Μ. Α. Σκουλᾶ διὰ νὰ λάβητε γινῶσιν, ὅτι ἦλθον ἐνταῦθα προχθὲς τὸ ἑσπέρας οἱ πεντακοσίαρχοι Ἰωάννης Σωπασῆς ἢ Κούθος καὶ Δημήτριος Βασιλακάκης μετὰ 45 ἀνδρῶν εἰδοποιήθησαν δὲ καὶ ἄλλοι πολλοὶ καπετανεῖοι νὰ ἔλθωσι μετὰ στρατιωτῶν καὶ τοὺς περιμένομεν τὸ ταχύτερον. Σᾶς εἰδοποιοῦμεν προσέτι, ὅτι ἤρχισαν, καθ' ἃς ἔχομεν πληροφορίας, νὰ συγκεντρῶνται καὶ εἰς Σκουλούφια καὶ πιστεύομεν, ὅτι ἐντὸς ὀλίγου νὰ εὐρεθῶμεν εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ σᾶς εἰδοποιήσωμεν, ὅτι ἐπραγματοποιήθη ἡ κατὰ τὴν διαταγὴν σας συγκέντρωσις καὶ κατάληψις τῶν θέσεων Χαρκίων, Καβουσίου καὶ Σκουλουφίων. Ἡ ἐνταῦθα συγκεντρωθεῖσα δύναμις ἀνεβαίνει εἰς τοὺς διακοσίους πενήκοντα περίπου, ἐξ ὧν οἱ πενήκοντα θὰ μεταβῶσιν εἰς Καβοῦσι. Χθὲς μᾶς ἔφερεν ὁ ἐπιλοχίας Σπυρίδων Δημητρίου, τὸν ὁποῖον εἶχομεν στείλει εἰς Γαράζο, 5½ κιβώτια πολεμοφοδίων

¹ Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἐνθ' ἀνωτ., ἀριθ. 269 καὶ 238.

κωνικῶν, ἐξ ὧν θέλομεν διευθῆναι αὖριον δύο εἰς τὴν Μοῆν τῶν Ἄσωμάτων...»¹. Ἐπίσης ὁ Δημακόπουλος γράφει πρὸς τὸν ἀνθυπασιστὴν Γεώργιον Δούβρην² τῇ 7 Νοεμβρίου τὰ ἑξῆς: «Ἐνταῦθα συνεκεντρώθημεν περὶ τοὺς 250 ἕως τῶρα»³.

Καὶ ἐν Ἀμαρίῳ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀρχίσῃ ἡ συγκέντρωσις πολεμιστῶν. Τοῦτο ἀναφέρουν ἐν ἐπιστολαῖς των πρὸς τὸν Κορωναῖον ὁ Γεν. Ἀρχηγὸς τῆς Ἐπαρχίας Διογένης Μοσκοβίτης (1 Νοεμβρίου) ὡς καὶ ὁ Ἠγούμενος Ἄσωμάτων Μεθόδιος (2 Νοεμβρίου)⁴.

¹ Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἐνθ' ἄνωτ. ἀριθ. 243 καὶ 234.

² Ἦτο οὗτος ἐκ Σπάρτης φονευθεὶς βραδύτερον ἐν μάχῃ, ὡς ἀναφέρει ὁ Π. Κορωναῖος (Ἱστορ. Ἀρχ. Κρήτης). Ἐφονεύθη κατὰ τὴν ἐν «Σωρῶ» μάχην τῆς 7 Ἀπριλίου 1867 καὶ ἐτάφη ἐν Γωνιαῖς Μαλεβιζίου (Ἐ. Ψαροῦδάκη, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 262).

³ Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 219.

⁴ Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 241 καὶ 236.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

ΕΙΣΒΟΛΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΠΑΣΣΑ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑΝ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Ὁ Μουσταφᾶς εἰς τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴν¹.— Διέλευσις αὐτοῦ ἐξ Ἀργυρουπόλεως.— Ἐγκύκλιοι αὐτοῦ καλοῦσαι τοὺς ἐπαναστάτας εἰς ὑποταγὴν.— Διανυκτέρευσις αὐτοῦ ἐν τῇ Ἱ. Μονῇ Προφήτου Ἡλιοῦ (Ρουστίκων).— Ἄφιξις τοῦ Μουσταφᾶ εἰς Ρέθυμνον καὶ συγκέντρωσις ἐκεῖ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ.— Ἐπίσκεψις τοῦ Προξενικοῦ Πράκτορος τῆς Ρωσίας Γεωργίου Σκουλούδη.— Τὰ μετὰ αὐτῶν διαμειφθέντα.

Βλέπων ὁ Μουσταφᾶς, ὅτι ἡ ἐπαναστατικὴ δρᾶσις ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις εἶχε χαλαρωθῆ συνεπιεῖα τῆς ἡττης τῶν ἐπαναστατῶν ἐν Βαφῆ καὶ ἰδίᾳ ἔνεκα τῶν στερήσεων αὐτῶν καὶ ἐπομένως ὅτι ἦτο δυνατόν ἄνευ σοβαρῶν συνεπειῶν νὰ ἀπομακρυνθῆ ἐκεῖθεν μεταφέρων τὸ θέατρον τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς τὸ κεντρικὸν Τμήμα, κατέλιπεν εἰς Βρύσας Ἀποκορώνου στρατὸν ἐκ πεντακισχιλίων ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Μεχμέτ Πασσᾶν², αὐτὸς δὲ προήλασεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ρεθύμνης.

¹ Ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφή ἐλήφθη ἐκ τοῦ ἐν τῷ χωρίῳ «Ἐπισκοπή» Ρεθύμνης Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

² Ἦτο οὗτος ἀρνησιθρησκὸς Γαλλο-Γερμανὸς (Adolphe - Dedroit). Χρηματίας ἀρχηγὸς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν Κρήτῃ ἦτο γνώστης τοῦ διαμερίσματος τῶν Χανίων καὶ εἶχε πολλὰς γνωριμίας μετὰ διαφόρων ἐκεῖ προσώπων. Ἀπεβιβάσθη εἰς Χανιά μετὰ τοῦ Ἀλῆ - Ριζᾶ - Πασσᾶ (Σαρχός) τὴν προηγουμένην τῆς ἀφίξεως τοῦ Μουσταφᾶ (Π. Κριάρη, ἐνθ' ἄνωτ., τ. Γ', σελίς 198).

Διελθὼν τὰ στενὰ τοῦ Ἄλμυροῦ¹ καὶ ἀκολουθῶν τὴν βατὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν ἐξ Ἀποκορώνου εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ρεθύμνης ἔφθασε κατὰ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου εἰς τὰ χωρία Ἀρκουδαϊναν, Ἀργυρούπολιν καὶ Ἐπισκοπὴν² ἐξαπολύων ἐγκυκλίους πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης, δι' ὧν ἐκάλει τοὺς ἐπαναστάτας εἰς ὑποταγὴν, ἄλλως ἠπειλεῖ, ὅτι ἤθελεν εἰσβάλλει καὶ κατακαύσει τὰ χωρία τῶν.

Πρὸς τοῦτο ἐκάλει ἐκ τῶν χωρίων, δι' ὧν διήρχετο 2—5 ἐκ

¹ Τὰ ἀνωτέρω στενὰ ἀποτελοῦσι τὴν Α. κλεῖδα τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Ἀποκορώνου, δι' ὧν καὶ μόνον συγκοινωνοῦσιν αἱ ἀρκτικά κλιτύες τοῦ Τμήματος τῆς Ρεθύμνης μετὰ τῶν πρὸς Δ. αὐτῶν ἐκτεινομένων ἀρκτικῶν κλιτύων τῶν Λευκῶν ὁρέων (Νικολαΐδης, Θ. Καλομενοπούλου, ἀνθροπολογου τοῦ Πεζικοῦ, Κρητικά, ἦτοι τοπογραφία καὶ ὁδοπορικὰ τῆς Νήσου Κρήτης, ἐν Ἀθήναις 1894, σ. 216 καὶ 236).

² Ὁ στρατὸς τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ ἐν Ἐπισκοπῇ κατεσκήνωσεν ἐν τῇ θέσει «Σταυριά», αὐτὸς δὲ ἔμεινεν ἐντὸς τοῦ χωρίου «Ἐπισκοπῆς» ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἐφκαφίου, σήμερον οἰκία τοῦ Μανούσου Λογιακῆ, κειμένη παραπλευρῶς τοῦ Μουσουλμανικοῦ Τεμένους, ὅπου ἔμεινε τὸ ἐπιτελεῖον μετὰ τοῦ σώματος τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ ἀσφαλείας. Ὁ στρατὸς ἦτο ἐξηγρωμένους συνεπείᾳ τῶν προηγηθεισῶν ἐν Ἀποκορώνῳ μαχῶν καὶ τῶν ἀπωλειῶν, ἃς εἶχεν ὑποστῆ. Μαρτυρεῖ περὶ τούτου καὶ τὸ ἀκόλουθον αἱματηρὸν ἐπεισόδιον: Δύο ἐξ Ἀργυρουπόλεως Χριστιανοί, ὁ Ἰωάννης Μαυρογιάννης καὶ ὁ Γεώργιος Ἀλεβυζάκης θελήσαντες νὰ δηλώσωσιν ὑποταγὴν προσήλθον ἐν τῇ ἀφελείᾳ τῶν εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον, ἀλλὰ κατεσφάγησαν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν. Λέγεται ὅτι ἐξέλαβον αὐτοὺς ὡς κατασκόπους.

Ἐν Ἀργυρουπόλει ὁ Μουσταφᾶς ἔμεινεν ὀλίγας ὥρας ἐν τῇ θέσει «Βιγλί», κειμένη ἐναντι τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Ἐνώπιον αὐτοῦ προσήχθη ὁ ἐξ Ἀργυρουπόλεως νεαρὸς ἰατρός καὶ ἔνθους πατριώτης Εὐστάθιος Μανολαδάκης. Οὗτος ὀπλισθεὶς καὶ ἰππεύσας τὴν φορβάδα του ἐτράπη πρὸς τὰ ὄρη μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπαναστατῶν, ἀλλὰ συνελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς τὴν μεταξύ τῆς Ἀσῆ-Γωνιάς καὶ Ἀργυρουπόλεως φάραγγα. Δὲν ἐφονεύθη μὲν οὗτος τῇ παρεμβάσει Ἀλθανοῦ ἀξιωματικοῦ, ὃν ὁ Μανολαδάκης εἶχε θεραπεύσει ἄλλοτε ἐκ τῶν τραυμάτων του, ἀλλ' ἐκ τῶν κακώσεων, ἃς εἶχεν ὑποστῆ, ἀπεβίωσε μετὰ τινος ἡμέρας. Ὁ Μανολαδάκης ἦτο ἰατρός ἐπισημῶν ἐκ τῶν ἐπιφανῶν.

Ὁ στρατὸς προέβη καὶ εἰς ἄλλας ἀσχημίας. Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἀπεβίωσε καταδιωκόμενος καὶ ὁ γηραιὸς ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος ἐν Ἀργυρουπόλει Ζαχαρίας Παπαδάκης, πάππος τοῦ νῦν ἐν Ἀργυρουπόλει ἱερέως Ζαχαρίου Παπαδάκη. Εἶχον συλληφθῆ ἐπιστολαὶ τοῦ ἀπευθυνόμεναι πρὸς διάφορα μέλη τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ πρὸς ἄλλους ἐπαναστατικοὺς παράγοντας. Τούτου ἕνεκα ἐπεδιώκετο ἡ σύλληψις του. Καὶ δὲν ἐπετεύχθη μὲν τοῦτο, ἀλλ' ἀπέθανεν ἐκ τῶν κακουχιῶν εἰς τὰς ἀνωθεν τῶν Μυριοκεφάλων κορυφογραμμῶν, ὅπου εἶχε καταφύγει μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τῆς οἰκογενείας του. Ὁ νεκρὸς του μετηνέχθη εἰς Ἀργυρούπολιν καὶ ἐτάφη παραπλευρῶς τοῦ παλαιοῦ Ἱ. Ναοῦ. Ὅτε δὲ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπανήλθεν ὁ ἐκδιωχθεὶς ἐκ τῆς Ἐπισκοπῆς στρατὸς, ὃν εἶχεν ἀφήσει ἐκεῖ ἀναχωρῶν ὁ Μουσταφᾶς, μετὰ τῶν ἄλλων ἀκατονομάστων ὀργίων, τὰ ὅποια διέπραξεν, ἦτο καὶ ἡ ἐκταφὴ τοῦ νεκροῦ τοῦ ἱερέως Παπαῦ Ζαχαρίου, τὸν ὅποιον ἀνεσκόλαπισεν, ἐσταύρωσε καὶ ποικιλοτρόπως ἐχλεύασε καὶ περιώθρισε. (Τὰ περὶ τῆς διαμονῆς τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ ἐν Ἐπισκοπῇ καὶ Ἀργυρουπόλει μοὶ διηγήθη ὁ ἐν Ἀργυρουπόλει Γεώργιος Πρωτοπαπαδάκης ἢ Ἀσκυφιώτης, ἔχων σήμερον ἡλικίαν 95 ἐτῶν, ὀπλίτης δὲ κατὰ τὸ 1866. Οὗτος ἐχρημάτισεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη δῆμαρχος Λαππαίων καὶ τυγχάνει ἐκ τῶν συνταξιούχων ἀγωνιστῶν).

τῶν προκρίτων, εἰς οὓς συνίστα, ὅπως αἱ οἰκογένειαι τῶν ἐπιστρέφουν, χωρὶς νὰ φοβῶνται, εἰς τὰ χωρία τῶν, νὰ καταγράφουν δὲ οὗτοι μετὰ τοῦ ἐφημερίου τὰ ὄπλα, τὰ ὁποῖα κατεῖχον οἱ ὁμοχώριοι τῶν καὶ νὰ τῷ τὰ παραδίδουν.

Τὰ ἀνωτέρω ὡς καὶ τὴν σκοπομένην ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ ἐκστρατεῖαν κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἐγνώρισεν εἰς τὴν ἐν Ἀρκαδίῳ Ἐπιτροπὴν ἢ ἐν τῷ χωρίῳ Μαρουλοῦς¹ ἐδρεύουσα Τοπικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς Ἐπαρχίας Ρεθύμνης μετὰ τῶν ἐκεῖ καπεταναίων διὰ τοῦ κατωτέρω ἐγγράφου²:

Πρὸς τὴν ἔντιμον ἐπιτροπὴν τοῦ Ἀρκαδίου

Κύριοι συνάδελφοι,

Μὲ λύπην σᾶς γνωστοποιούμεν ὅτι τὴν Τετάρτην τὸ βράδυ (26 Ὀκτωβρίου) ἔφθασεν ὁ Μουσταφᾶς Πασσᾶς μὲ στρατὸν ἕως ἑπτὰ χιλιάδας εἰς χωρίον Ἐπισκοπὴν καὶ μὴ εὐρῶν ἀνθρώπους κατέφθειρε τὰ ὄπλα ἤδη καθὼς πορτοπαράθυρα, καρπούς καὶ λοιπά. Ἀπὸ δὲ τὰ ὑπόλοιπα χωρία πηγαίνουν ἀπὸ δύο ἕως πέντε ἀνθρωποὶ καθὼς τοὺς ζητεῖ καὶ εἰς ὄλους λέγει νὰ μαζεῦσονται αἱ φαμίλια εἰς τὰ ὀσπήτια τῶν καὶ νὰ μὴ φοβοῦνται καὶ νὰ καθίσουν, μέσῳ τοῦ ἐφημερίου νὰ καταγράφουν τὰ ὄπλα νὰ τοῦ τὰ πηγαίνουν... Ἀπὸ τινος ἐξῆλθε λόγος ὅτι ὁ Πασσᾶς σκοπεύει νὰ ἔλθῃ αὐτοῦ ἄμα σηκωθῆ ἀπὸ τὴν Πισκοπὴν καὶ πρὸς γνῶσιν σας. Μὴ βαρυνθῆτε νὰ μας ἀπαντήσετε περὶ τούτου τί πρέπει νὰ πράξωμεν καὶ τί θέλετε πράξει, διότι εὐρισκόμεθα εἰς μεγάλην ζάλην.

Ταῦτα καὶ ὑγιαίνετε

Μαρουλοῦς 28 Ὀκτωβρίου 1866.

Οἱ συνάδελφοί σας
Γεώργιος Μανολαδάκης
Α. Ι. Τσίχλης
Παντελῆς Στρατουδάκης
Ἀνδρέας Καλούδης

Οἱ Καπεταναῖοι
Ἀνδρέας Παλογιαννάκης
Μιχαὴλ Λιανδράκης
Ἀναγνώστης Κλαιομαρκάκης
Στελιανὸς Καλούδης
Ἰωάννης Φασούλης

Οἱ Ἀγιοθασιλειῶται, γράφει ὁ Ἐμμ. Ψαρουδάκης, καὶ οἱ Ρεθύμνιοι οὐδεμίαν ἀκρόασιν ἔδοσαν, ἀλλὰ τὸν παρηκολούθουν προσβάλλοντες αὐτόν, ὅπου αἱ θέσεις τοῖς ἐσυγχώρουν τοῦτο, διότι εἰς τὴν πεδιάδα ἦτο ἀδύνατος ἢ ἐπίθεσις³.

Στόχος τῆς ἐκστρατείας ταύτης τοῦ Μουσταφᾶ ἦτο ἰδίᾳ ἢ Ἰερά τοῦ Ἀρκαδίου Μονῆ, ἢ ὁποῖα εἶχεν ἀποθῆ, ὡς εἶπον, τὸ

¹ Τὸ χωρίον τοῦτο κεῖται ἐν τῷ δυτικῷ τμήματι τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης.

² Γεν. Ἀρχεῖα Κράτους, ἐνθ' ἀνωτ., ἀριθ. 270.

³ Ἐμμ. Ψαρουδάκης, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 84.

κέντρον τῆς ἐπαναστατικῆς δράσεως ἐν τῷ διαμερίσματι Ρεθύμνης, ἥδρευε δὲ ἐν αὐτῇ ἡ ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ. Διὸ ἀφήσας ἐν τῇ Ἐπισκοπῇ φρουρὰν ἐκ χιλίων ἀνδρῶν τὸ μὲν, ὅπως διατηρῆ τὴν ἐπαφὴν μετὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Μεχμέτ Πασσᾶ, τὸ δὲ, ὅπως ἀπασχολῆ τοὺς ἐπαναστάτας, ἀνεχώρησε μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸ Ρέθυμνον. Ὁ Μουσταφᾶς ἐπίστευεν, ἐσφαλμένας ἔχων πληροφορίας, ὅτι ὅλη ἡ ζωὴ τῆς Ἐπαναστάσεως εὐρίσκετο ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ἀρκαδίου, ὅτι μετὰ τὴν ἀτυχῆ διὰ τοὺς ἐπαναστάτας καὶ τοὺς ἐθελοντάς μάχην τοῦ Βαφὲ πάντες οἱ ἐξέχοντες τῆς ἐπαναστάσεως ἄνδρες εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς ταύτην. Ἐφρόνει ἐπομένως, ὅτι, καταστρεφομένης τῆς Μονῆς καὶ τῶν ἐν αὐτῇ, θὰ κατεπνίγετο τελείως ἡ ἐπανάστασις ἄνευ ἐτέρας πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον μόλις ἔφθασεν εἰς Ρέθυμνον, ἐπήλθεν ἐν σπουδῇ μετὰ μεγάλων δυνάμεων καὶ ὁρμῆς κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου¹.

Πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ ἐξ Ἐπισκοπῆς ὁ Μουσταφᾶς ἀπέστειλε πρὸς τὰ σύνορα τῶν Ἐπαρχιῶν Ρεθύμνης καὶ Μυλοποτάμου τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Σουλεϊμάν βέην μετὰ ἰσχυρᾶς δυνάμεως, ὅπως προπαρασκευάσῃ τὴν προέλασιν αὐτοῦ ἐκκαθαρίζων τὰ μέρη ἐκεῖνα ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτας καὶ ἐξασφαλίζων τὰς συγκοινωνίας. Ἐπίσης ἐξαπέλυσε πρὸς τὰ ἐκεῖ τὰς γνωστάς περὶ ὑποταγῆς ἐγκυκλίους τοῦ².

Ἐξ Ἐπισκοπῆς ὁ Μουσταφᾶς ἔγραψεν εἰς τὸν Ἠγούμενον τοῦ Ἀρκαδίου ἐπιτάσσων νὰ φύγῃ ἡ Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ ἐκ τῆς Μονῆς, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ παύσῃ οὔσα κέντρον ἐπαναστατικόν, ἄλλως θὰ ἐπύρχετο κατ' αὐτῆς.

Τὴν λήψιν τοῦ ἐγγράφου τοῦ Μουσταφᾶ ὑπὸ τῆς ἐν Ἀρκαδίῳ Ἐπιτροπῆς γνωρίζει αὕτη πρὸς τὸν Κορωναῖον διὰ τοῦ ἐπομένου ἐγγράφου:³

Ἐν τῇ Μονῇ Ἀρκαδίου τῇ 31 Ὀκτωβρίου 1866

Κύριε Ἀρχηγέ,

Χθὲς τὸ ἐσπέρας ἐλάβαμεν τὸ ἐγκλειστον ἐγγραφοῦν τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ καὶ ἀμέσως ἐγράψαμεν εἰς ὅλας τὰς Ἐπαρχίας τοῦ Τμήματός μας (εἰς ἃς ἔστειλε τὸ αὐτὸ ἐγγραφοῦν)⁴ διὰ νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν συγ-

1 Κωνστ. Ἀργυροπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 13, 14.

2 Ἐμμ. Ψαρουδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 85.

3 Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 256.

4 Οἱ Ἀμαριῶται λαθόντες καὶ αὐτοὶ ἐγγραφοῦν τοῦ Μουσταφᾶ συνήλθον εἰς σύσκεψιν παρὰ τὴν Μονὴν Ἀσωμάτων, εἰς ἣν μετέσχον πλὴν τῶν καπεταναίων καὶ πλείστοι ἄλλοι ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Ἐπαρχίας καὶ ἀπεφάσισαν «νὰ μὴ δοθῆ ἀπάντησις εἰς τὸν ἀλιτήριον Μουσταφᾶν. Ἀφώρισαν ἐκεῖ-

κέντρωσιν τῶν ἀνδρῶν καὶ τὴν κατάληψιν τῶν καταλλήλων θέσεων πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἐχθροῦ ἐν περιπτώσει προχωρήσεώς του.

Κοινοποιούντες ταῦτα εἰς Ὑμᾶς, σᾶς παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς γράψητε ὄσας περὶ τοῦ ἐχθροῦ πληροφορίας ἔχετε καὶ ἂν αἱ δυτικάι Ἐπαρχίαι εὐρίσκωνται εἰς τὰ ἄλλα πρὸς δὲ νὰ μᾶς δώσητε καὶ ὄσας κρίνητε ὀδηγίας ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον.

Ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ Τμήματος Ρεθύμνου

Καθηγούμενος Γαβριήλ

Ν. Ἀντωνογιαννάκης

Μ. Μαρκόπουλος

Γ. Χαιρέτης

Γ. Α. Τσερβάκης

ὁ Γρ. Γεώργιος Ἐπ. Πορτάλιος

Τὰ ἀνωτέρω παρέδωκεν ἡμῖν ἡ λαϊκὴ Μοῦσα:

Φεύγει ὁ Πασσᾶς ἔπου τὸ Βαφὲ στὴν Πισκοπὴ καθίζει,

Ῥέθεμνος κί Ἀποκόρωνα ἔποτάσσει καὶ μουτίζει

Καὶ τοὺς μουτῆδες¹ τοῦ ρωτᾶ, ποῦ νᾶν ὁ Κορωνάιος
— Μὰ πρέπει νᾶν, Ἀφέντη μου, εἰς τ' Ἀρκαδιοῦ τὸ μέρος.

Γράφει εὐθὺς στὸ Γούμενο, τῆ Πιτροπῆς στ' Ἀρκάδι,

Ἄν θέλουν νὰ παραδοθοῦν, γλυτώνουν τὸν τὸν Ἀδη.

Τοῦ Κορωνάιου πήγανε τὸ γράμμα στὸ Ἀσωμάτους²

Καὶ σὺν τὸ ἀποδιάθασαν, ζώνονται τ' ἄρματα τους.

Διαθάζουν τοῦ ἐπίβουλου τοῦ Μουσταφᾶ τὸ γράμμα

Κί ἡ Πιτροπὴ τοῦ μήνυσε — Δὲν ἔχει ὁ δρόμος φράγμα —

Ἄν εἶχες νοῦ καὶ λογισμό νὰ δώσης τὰ ζητοῦμε,

εἰ δὲ μὲ τὰ τουφέκια μας σὺν ἔλθης, θὰ σοῦ ποῦμε.

Καὶ πάλι ξαναμήνυσε, καλὰ συλλογισθῆτε,

Γιατὶ ἂν ἔρθω μὲ στρατό, οὐλοὶ σας θὰ χαθῆτε.

νον, ὅστις θὰ τολμήσῃ πρῶτος νὰ προφέρῃ τι περὶ προδοσίας. Καὶ δι' ὑπογραφῆς τῶν ἀπεφάσιον οἱ καπεταναῖοι νὰ συναξοῦν ἅπαντας τοὺς στρατιώτας τῶν καὶ νὰ βαδίσουν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ὅπου δήποτε». (Ἐπιστολὴ Διογ. Μοσκοβίτου πρὸς τὸν Κορωνάιον εἰς Μορνὲ Ἀγίου Βασιλείου τῆς 1ης Νοεμβρίου (Τρίτη), Γεν. Ἀρχεῖα Κράτους, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 241). Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ὁ Μοσκοβίτης ἀναφέρει, ὅτι τὸν κοιμιστὴν τοῦ ἐγγράφου τοῦ Μουσταφᾶ πρὸς τοὺς ἐν Ἀμαρῶ ἐπεμψαν οὗτοι ὑπὸ συνοδείαν εἰς Ἀρκάδι, ὅπου ἐφυλακίσθη. Πιθανὸν ὁ εὐρεθεὶς μετὰ τὴν καταστροφὴν ἀπηνθρακωμένος ἐν τῇ φυλακῇ τοῦ Ἡγουμενείου (σ. 53) νὰ ἦτο οὗτος εἴτε ὁ ἐκ Σπηλίου φωνεὺς χριστιανοῦ Ἀσγωνιώτου, ὃν οἱ ἐν Πατσῶ Ἀμαριώται ἐπεμψαν (3 Νοεμβρίου) πρὸς τὴν ἐν Ἀρκαδίῳ Ἐπιτροπὴν, ἥτις ἐφυλάκισεν αὐτόν. (Ἐγγράφον τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τὸν Π. Κορωνάιον, Γεν. Ἀρχ. Κράτους ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 239).

¹ Μουτῆς, λ. ἀραβ. = ὁ ὑποτασσόμενος, πειθήνιος, φιλήσυχος, ὁ τὰ ὄπλα καταθέσας ἐπαναστάτης καὶ δηλώσας ὑποταγὴν. Ρῆμα μουτίζω = δηλῶ ὑποταγὴν.

² Ὁ Κορωνάιος κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας εὐρίσκετο ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Ἀγίου Βασιλείου, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐγγράφων (ἴδε καὶ Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 246).

Διαθάζουν πάλι τὴ γραφὴ καὶ τῶν ἑκακοφάνη,
 Μηνοῦν τ' ἂν θέλῃ ἄρματα, ὡς ἔρθῃ νὰ τὰ πάρῃ.
 Δὲν χάνονται οἱ Κρητικοί, ὅσους κι' ἄνε σκοτώσης'
 μ' ἄνε σκοτώσης ἑκατό, μὲ χίλιους θὰ πλερώσης
 Ἡ Κρήτ' εἶναι καλόγεννη, μὰ ξένους δὲ σηκώνει,
 πληθαίνει τὰ παιδάκια της, μὰ ξένος δὲ στεριώνει.
 Καὶ πάλι ἐξανάγραψε. Προδῶστε, μὴ χαθῆτε,
 γιατί θὲ νάρθω μὲ στρατὸ κι' οὐλοὶ σας θὰ καῆτε.
 Μηνοῦσιν του κι' οἱ Χριστιανοί, ὄντεν ὀρίζης, ἔλα,
 μὰ θὰ ξεράσης ὅσον πιῆς αἵμα σάν τὴν ἀβδέλλα.

Ἐξ Ἀργυρουπόλεως ὁ Μουσταφᾶς ἀκολουθῶν τὴν βατὴν ὁδὸν ἔφθασεν εἰς τὸ χωρίον Ρουστικά. Καὶ ὁ μὲν στρατὸς κατεσκηνώσεν εἰς τὰ πέριξ, αὐτὸς δὲ μετὰ τῆς σωματοφυλακῆς του διενυκτέρευσε ἐν τῇ Ἱ. Μονῇ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ Ρουστίκων.

Λεπτομερείας τῆς ἀφίξεως καὶ διανυκτερεύσεως τοῦ Μουσταφᾶ ἐν τῇ Μονῇ Ρουστίκων μοὶ παρέδωκεν ὁ πεπαιδευμένος καὶ πνευματώδης ἀδελφὸς αὐτῆς Ἀγαθάγγελος Βερνάρδος, Ἀρχιμανδρίτης, ὁ ὁποῖος δωδεκαετὴς τότε, ὡς μοὶ εἶπεν, ὑπηρετεῖ ἐν τῇ Μονῇ ὡς δασκάλι τοῦ Ἡγουμένου Καλλινίκου Κατζούρη.

Ἡμουν τότε, μοὶ εἶπε, 12 ἐτῶν καὶ ἡμουν δασκάλι τοῦ μακαρίτη Ἡγουμένου Καλλινίκου Κατζούρη. Ἦσαν αἱ πρῶται ἡμέραι τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1866. Ποία ἀκριβῶς ἡμέρα ἦτο, δὲν ἐνθυμοῦμαι, ὅτε ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς ἦλθεν εἰς τὸ Μοναστήρι μᾶς ἐρχόμενος ἀπὸ τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴν. Ἐφθασεν εἰς τὸ Μοναστήρι μετὰ τὸ μεσημέρι. Θὰ ἦτο ἡ ὥρα 3 μ. μ. Εὐρέθηκα εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Μονῆς. Οἱ ἀδελφοὶ τῆς Μονῆς Ἰωακείμ Κατσουλοδάκης, ἀρχιμανδρίτης, σεβάσμιος γέρων ἐκ τοῦ χωρίου «ἈσηΓωνιάς», ἀντιπροσωπεύων τὸν εἰς τὸ μετόχι «Φοινικιάν» εὐρισκόμενον διὰ τὴν συλλογὴν τοῦ ἐλαιοκάρπου Καλλινίκου Κατζούρη, οἱ Μοναχοὶ Ἰλαρίων Σταυρουλάκης καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Συμεὼν

Ὁ Ἀρχ. Ἀγαθάγγελος Βερνάρδος

Σταυρουλάκης ἐκ τοῦ χωρίου «Μούντρου» Ρεθύμνης καὶ ὁ Μοναχὸς Ἰλαρίων, οἱ ὁποῖοι, ὡς φαίνεται, εἶχον ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Μουσταφᾶς θὰ διήρχετο ἀπὸ τὸ Μοναστήρι καὶ εὕρισκοντο ἐκεῖ.

Ἐκεῖ ὁ Μουσταφᾶς ἦλθεν εἰς τὴν Μονὴν ἐπιδεικτικῶς ;

Ἔφη. Εἰσήλθεν εἰς τὴν Μονὴν πεζός, χωρὶς ἐπίδειξιν.

Τί παράστημα εἶχεν;

Ἔφη. Πολὺ ὑψηλὸσωμος, μὲ λευκὴν γενειάδα. Ἔφερε πολιτικὴν στολὴν, ὑποδήματα ἀπὸ λουστρίνι ὑψηλὰ φθάνοντα ὑπεράνω τῶν γονάτων καὶ φέσι, ὅπως οἱ Πασσᾶδες.

Ἐλθε στρατὸς εἰς τὸ Μοναστήρι;

Ἔφη. Μόνον καμμιά τριανταπενταριά Ἄλβανοί, διαλεκτοὶ

Τὸ τζάκι τοῦ Ἠγουμενείου

ἄνδρες, ἀπετέλουν τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Μουσταφᾶ, ὅτε ἦλθεν εἰς τὴν Μονήν.

Ἔφη. Ἦκουσα ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς τακτικοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε στρατοπεδεύσει εἰς τὰ χωρία Ρούστικα, Ἄγ. Κωνσταντῖνον καὶ εἰς ἄλλα χωρία.

Εἰς ποῖον δωμάτιον ἔμεινεν ὁ Πασσᾶς ;

Ὁυτος ὠδηγήθη εἰς τὸ ἰσόγειον τοῦ Ἠγουμενείου, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ σήμερον. Ἐτοποθετήθησαν φρουροὶ Ἄλβανοί εἰς τὴν εἴσοδον τῆς Μονῆς καὶ εἰς τὰς δύο θύρας τοῦ Ἠγουμενείου. Ἐγὼ εἶχον εἰσελθεῖν εἰς τὸ Ἠγουμενεῖον διὰ τὴν ὑπηρεσίαν. Ὁ Πασσᾶς

μέ διετάξεν ἀμέσως νά ἀνάψω φωτιά εἰς τὸ ἐν τῷ Ἑγουμενεῖῳ καὶ σήμερον σωζόμενον τζάκι καὶ ἤναψα τὴν φωτιάν. Ὁ Πασσᾶς ἔβγαλε τότε ἀπὸ τὴν τσέπη τοῦ πανταλονιοῦ του ἓν μετζίτι, τὸ ὁποῖον μοῦ ἔδωκεν ὡς μπαξίσι.

Ἡ Μονὴ παρέθεσεν εἰς αὐτὸν δεῖπνον;

Ἦχι, ἀπολύτως τίποτε. Ἦτο ἐπανάστασις καὶ δὲν εἶχομεν τὰ μέσα τῆς περιποιήσεως. Ἄλλ' ἴσως καὶ ὁ Πασσᾶς ἔνεκα τῶν περιστάσεων ἐλάμβανε κάθε προφύλαξιν καὶ δὲν ἔτρωγε παρὰ ἀπὸ τὰ ἰδικά του τρόφιμα. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι, ὅταν ἦλθεν ἡ ὥρα τοῦ δεῖπνου, ἔστρωσα ἐγὼ τὸ τραπέζι καὶ ἔφαγεν ἀπὸ τὰ τρόφιμα ποῦ εἶχε μαζί του.

Ἐφαγεν ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἑγουμενίου Ἰωακείμ Κουτσουλουδάκης μετὰ τὸν Πασσᾶν;

Ἦχι, ἐκάθισε μόνος του ὁ Πασσᾶς καὶ ἔφαγε.

Μετὰ τὸ δεῖπνον ἐκοιμήθη ἀμέσως;

Ἦχι. ἐκάθισεν ἐν τῷ Ἑγουμενεῖῳ ἀρκετὴν ὥραν καὶ συνωμίλει μετὰ τὸν Ἰωακείμ. Ἦμην καὶ τότε παρὼν ἐκεῖ. Ἦκουσα τὸν Πασσᾶν νά λέγῃ εἰς τοῦτον: «Αὐτὸς ὁ Ἑγούμενος (τοῦ Ἀρκαδίου) εἶναι σκυλλὶ καὶ δὲν ἀκούει νά δώσῃ ὑποταγὴν νά μὴ καταστραφῇ τὸ Μοναστήρι καὶ ὁ λαὸς (οἱ ἐν τῷ Ἀρκαδίῳ Χριστιανοί). Ἐγὼ καὶ πάλιν θὰ τοῦ μηνύσω, ἂν θέλῃ νά δώσῃ ὑποταγὴν». Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς σημειωτέον ὠμίλει τὴν Ἑλληνικὴν.

Ποῦ ἐκοιμήθη;

Εἰς τὸ ἀνώγειον τοῦ Ἑγουμενίου.

Πότε ἔφυγεν ἀπὸ τὴν Μονήν;

Λίαν πρῶτ' ἐσηκώθη καὶ ἔφυγε διὰ Ρέθυμνον, καθ' ὃν τρόπον ἦλθε μετὰ τοὺς σωματοφύλακάς του, διελθὼν τὴν γέφυραν «Νερατζές».

Μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐπέρασε καὶ πάλιν ὁ Μουσταφᾶς ἀπὸ τὸ Μοναστήρι;

Μάλιστα. Ἐπέρασε καὶ διενυκτέρευσε πάλιν καὶ ἤκουσα νά λέγῃ εἰς τὸν Ἰωακείμ: «Ὁ Ἑγούμενος ἦτο βάρβαρος καὶ πεισματάρης. Δὲν ἤκουσε, ποῦ τοῦ ἐμήνυσα νά δώσῃ ὑποταγὴν καὶ νά μὴ καταστραφῇ τὸ Μοναστήρι καὶ ὁ λαός. Ἐγὼ εἶχα διαταγὴν ἀπὸ τὸν Αὐθέντην μου νά μὴ καταστρέψω τὸ Μοναστήρι, ἀλλ' αὐτὸς δὲν ἤκουσε καὶ ὁ Αὐτοκρατορικὸς στρατός δὲν μποροῦσε νά γυρίσῃ ἄπρακτος».

Ὁ Ἀγαθάγγελος Βερνάρδος, ὁ ὁποῖος διετῆρει ἀκμὴν πνευματικὴν νεανίου, ἐνεθυμείτο καὶ ἄλλα τινὰ ἔχοντα σχέσιν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀρκαδίου.

Ὁ θαλερὸς γέρον ἐνεθυμείτο καὶ τὸν Κορωναῖον, ὅτε καὶ οὗτος διήλθεν ἐκ τῆς Μονῆς Ρουστίκων, ὡς καὶ τὸν Σπύρον Ὀλύμπιον.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς καὶ ὁ ὑπ' αὐτὸν στρατὸς (συγκείμενος ἐκ 5—6 χιλιάδων πεζῶν, 200 ἰπέων καὶ 1200 Ἄλβανῶν) διήλθον τὴν γέφυραν τοῦ Ἀτσιποπούλλου, ἣτις ἐν σπουδῇ εἶχεν ἐπισκευασθῆ διὰ ξυλείας, καὶ ἀφίκοντο εἰς Ρέθυμνον περὶ ὥραν 6 μ. μ. τῆς 5 Νοεμβρίου. Καὶ αὐτὸς μὲν εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν ὡς καὶ μέρος τοῦ στρατοῦ, ὅπερ κατέλυσεν εἰς τζαμιά, ἀποθήκας καὶ σαπωνοποιεῖα, τὸ δὲ ὑπόλοιπον κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς πέριξ¹.

Ὁ Γεώργιος Σκουλούδης

Τὸν Μουσταρᾶν ἀφικόμενον εἰς Ρέθυμνον ἐπεσκέφθη ὁ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ Προξενικὸς Πράκτωρ τῆς Ρωσίας Γ. Σκουλούδης. Τὰ μεταξὺ αὐτῶν διαμειφθέντα κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν ἐκείνην ἐκτίθησιν ὁ ἀείμνηστος Σκουλούδης ἐν ἐγγράφῳ αὐτοῦ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 7/19 Νοεμβρίου 1866 πρὸς τὸν Σ. Δενδρινόν, Γενικὸν Πρόξενον τῆς Ρωσίας ἐν Χανίοις.

«Τὴν 5/17 ἐνεστῶτος Νοεμβρίου, γράφει οὗτος, ἔφθασεν ἡ Α. Ε. ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς εἰς Ρέθυμνον μετὰ τοῦ στρατοῦ του ἐκ τῆς Ἐπισκοπῆς, ὅπου πρὸ δώδεκα ἡμερῶν ἦτο στρατοπεδευμένος. Τὴν ἐπαύριον τῆς ἀφίξεώς του τὸν ἐπεσκέφθην. Μοῦ ἔδειξε πολ-

λὴν οἰκειότητα καὶ μ' ἐδεξιῶθη φιλοφρονέστατα. Διὰ νὰ ἐξάρω τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν του, ἀνέφερα εἰς τὴν ἐξοχότητά του ἐν παρόδῳ περὶ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως τοῦ τόπου, λαθῶν ἀρχὴν ἔκ τινων ἱστορικῶν τῆς Νήσου, ἰδίως δ' ἐπὶ Βενετοκρατίας, ὅτε συνέθησαν πολλαὶ ἐπαναστάσεις, ὅτι καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἔλαθον χώραν τοιαῦται, δὲν συνέθησαν ὅμως τόσα

¹ Ἴδε τὴν ὑπ' ἀριθ. 140 καὶ χρονολ. 14 Ν/βρίου 1866 ἔκθεσιν τοῦ ἐν Ῥεθύμνῃ Προξενικοῦ Πράκτορος τῆς Ἑλλάδος Γ. Καλοκαιρινοῦ πρὸς τὸν κ. Ν. Σακκόπουλον, Πρόξενον τῆς Ἑλλάδος ἐν Κρήτῃ (Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἀριθ. 205) καὶ περιοδικόν: «Ὁ Ἀστὴρ τῆς Ἀνατολῆς», ἀριθ. φύλλου 458 τῆς 19 Νοεμβρίου 1866.

κακά, ὅσα εἰς τὴν παροῦσαν, ἥτις ἀναμφιβόλως ἤθελε προληφθῆ, ἐὰν ἐταχύνετο ἡ ἀποστολή του. Ἡ Α. Ε., ἀφοῦ ἔδειξε σκέψιν τινὰ εἰς τοὺς λόγους μου τούτους, ἀπέφυγε ν' ἀπαντήσῃ εἰς τοὺς τελευταίους, εὐηρεστήθη μόνον νὰ μ' ἐρωτήσῃ πόσα ἔτη κατεῖχον τὴν Κρήτην οἱ Βενετοὶ καὶ πόσαι ἐπαναστάσεις συνέβησαν ἐν τῷ διαστήματι ἐκείνῳ. Τοῦ ἀπήντησα δὲ ὅσα ἀναφέρει ἡ ἱστορία»¹.

Ὁ Μουσταφᾶς, τὸν ὁποῖον, ὡς γνωστὸν, διέκρινε κρυψίνοια καὶ διπλωματικὴ πονηρία, ἀπέκρυσεν ἐπιμελῶς ἀπ' αὐτοῦ τὸν σκοπὸν τῆς εἰς Ρέθυμνον ἀφίξεώς του καὶ τῆς συγκεντρώσεώς ἐκεῖ τῆς στρατιᾶς του, περιστρέψας τὴν συνομιλίαν περὶ θέματα καθαρῶς ἱστορικά.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΑΧΑΡΙΟΥ ΣΚΟΥΛΟΥΔΗΣ

Τῷ 1866 Προξενικὸς Πράκτωρ τῆς Ρωσίας ἐν Ρεθύμνῳ ἦτο ὁ Γεώργιος Ζαχ. Σκουλούδης².

Εἰς τὴν ἀνατεθειμένην αὐτῷ ἐντολὴν ἀνταπεκρίθη οὗτος κατὰ τὴν ταραχώδη καὶ πλήρη δυσχερειῶν ἐποχὴν ἐκείνην μετὰ περισσῆς διπλωματικῆς περινοίας καὶ ψυχικοῦ σθένους, δι' ὃ ἠγαπᾶτο καὶ ἐξετιμᾶτο μεγάλως ὑπὸ τοῦ ἐν Χανίοις Ρώσου Προξένου. Ἐπίσης οἱ Χριστιανοὶ ἀπέβλεπον εἰς αὐτὸν μετ' ἐμπιστοσύνης καὶ ἀγάπης.

Αἱ Τουρκικαὶ Ἀρχαὶ τῆς Ρεθύμνης ἐλάμβανον αὐτὸν πολὺ ὕψιν οὐ μόνον ὡς ἐκπρόσωπον κραταιᾶς Ὁρθοδόξου Δυνά-

¹ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης, Ἀρχεῖον Ρωσικοῦ Προξενείου.

² Ὁ Γ. Ζ. Σκουλούδης ἐγεννήθη ἐν Μαργαρίτες Μυλοποτάμου. Νεανίας προσελήφθη τῇ συστάσει Κρητὸς ἐμπόρου ὑπάλληλος παρά τινι μεγαλεμπόρῳ ἐν Σύρῳ, ὅπου ἐμορφώθη ἐγκυκλοπαιδικῶς καὶ ἐμπορικῶς.

Ὁ Γεώργιος ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῷ εἰς Σῦρον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Μᾶρκον, τὸν ὁποῖον εἰσήγαγεν ἐπίσης εἰς τὸ ἐμπορικὸν στάδιον.

Μετὰ τινα ἔτη κατῆλθον ἀμφότεροι εἰς Ῥέθυμνον, ὅπου ἦνοιξαν λαδεμπορικὸν συνεταιρικὸν κατάστημα, τὸ μεγαλύτερον ἐν τῇ πόλει ταύτῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀποκτήσαντες ἱκανὴν περιουσίαν, ἴδια ρευστήν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Μαργαρίτες πατρομητρικὴ περιουσία αὐτῶν ἦτο ἀξιόλογος.

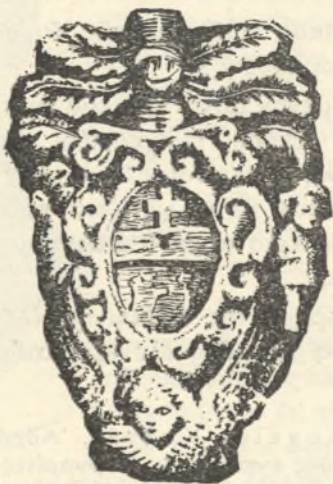
Τὸν Γεώργιον Σκουλούδην τυφλωθέντα εἰς προκεχωρημένην ἡλικίαν περιεποιῶντο αἱ ἀνεψιαὶ τοῦ Ἐλένης καὶ Εἰρήνης, θυγατέρες τοῦ πρωτεξαδέλφου τοῦ Ν. Σκουλούδη.

Ἀπεβίωσεν ἐν Ῥεθύμνῃ τῷ 1898. Ἀπεδόθησαν αὐτῷ στρατιωτικαὶ τιμαὶ ὑπὸ τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς. Τὴν κηδεῖαν του, γενομένην δαπάνη τοῦ Ρωσικοῦ στρατιωτικοῦ ταμείου, παρηκολούθησεν ὁ στρατιωτικὸς Διοικητὴς τοῦ Νομοῦ Ῥεθύμνης Θεόδωρος Χιοστάκ. (Τὰς περὶ τοῦ βίου τοῦ Γεωργίου Σκουλούδη πληροφορίας μοὶ ἔδωκεν ὁ στενὸς αὐτοῦ συγγενὴς — δεῦτερος ἀνεψιὸς του — Ἐμμαν. Παντουδάς, πρῶην Πρωτοδίκης, ὡς καὶ οἱ ἀξιότιμοι φίλοι Ῥεθύμνιοι Ν. Κορωνάκης καὶ Πέτρ. Μανουσάκης δικηγόροι).

μεως, ἀλλά καὶ διότι τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ ἤσκει μετὰ συνέσεως καὶ ἐπιβολῆς.

Αἱ πρὸς τὸ ἐν Χανίοις Ῥωσικὸν Προξενεῖον λεπτομερεῖς αὐτοῦ ἐκθέσεις περὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ κατὰ τοῦ Ἄρκαδίου καὶ τῶν τραγικῶν σκηνῶν τῶν ἐκτυλιχθεισῶν ἐν αὐτῷ ἀποτελοῦν πολὺτιμον ἱστορικὴν πηγὴν ἀναμφηρίστου κύρους.

Οἰκόσημον ἐκ Ρουστικῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΠΑΣΣΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ

Σκοπὸς ἡμῶν.—Ἐκκίνησις τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ἐκ Ρεθύμνης με ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Μουσταφᾶν Πασσᾶν τὴν νύκτα τῆς ἐβδόμης Νοεμβρίου.— Διαδρομὴ αὐτοῦ πρὸς τὸ Ἄρκαδι εἰς τρεῖς φάλαγγας.—Ὁ Μουσταφᾶς ἐν τῷ χωρίῳ «Μέση».— Παρακολούθησις καὶ διεύθυνσις ὑπ' αὐτοῦ τῆς πολιορκίας.— Ταυτόχρονος ἐκστρατεία ἐξ Ἡρακλείου τοῦ Ρεσιτ Πασσᾶ πρὸς τὸ Μυλοπόταμον.— Αἱ ἀντίπαλοι δυνάμεις.— Τὰ ὄπλα τῆς ἐποχῆς.— Τὸ φρόνημα τῶν ἐν Ἄρκαδίῳ.— Δυσοίωνα σημεῖα.— Ἰωάννης Δημακόπουλος Φρούραρχος τοῦ Ἄρκαδίου.

Ἐν οἷς κατωτέρω ἐκθέτω περὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ κατὰ τοῦ Ἄρκαδίου καὶ τῆς ἐκπολιορκήσεως αὐτοῦ δὲν πρόκειται νὰ διατυπώσω σκέψεις καὶ συμπεράσματα ἐξ ἀπόψεως τῆς πολεμικῆς τέχνης.

Δὲν εἶμαι ἀρμόδιος πρὸς τοῦτο. Ἄλλὰ καὶ ἐν ᾗ περιπτώσει εἶχον τὴν πρὸς τοῦτο εἰδικότητα, δὲν θὰ τὸ ἔπραττον.

Πολεμικὴ μελέτη περὶ ἐπιθέσεως καὶ ἀμύνης ἐν τῷ προκειμένῳ θέματι θὰ ἐπετρέπετο, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ δύο πολεμικῶν παραγόντων ἐχόντων ἔστω καὶ μικρὰν ἀναλογίαν πρὸς ἀλλήλους ἐξ ἀπόψεως ἐμπύχου ὕλικου καὶ ἐφοδίων πολέμου.

Βεβαίως ἢ κατὰ τοῦ Ἄρκαδίου ἐκστρατεία τοῦ Μουσταφᾶ

Πασσᾶ ἔφερε τοὺς χαρακτῆρας, οὓς προϋπέθετεν ἡ τότε τακτικὴ τοῦ πολέμου, ἀλλ' ἡ ἄμυνα τοῦ Ἀρκαδίου δὲν ἦτο οἷαν ἐπέβαλλεν ἡ πολεμικὴ τέχνη ἀπέναντι τοῦ ἐπιτιθεμένου ἐχθροῦ.

Ὡς γνωστόν, οἰκογενειάρχαι ἐκ τῶν πέριξ ἰδίᾳ τῆς Μονῆς χωρίων ἐζήτησαν ἄσυλον ἐν αὐτῇ, εἰς ἣν μετέφεραν καὶ τὴν κινήτην αὐτῶν περιουσίαν προστατεύοντες οὕτω τὰς οἰκογενείας τῶν ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Τούρκων.

Οὗτοι, οἱ Καλόγηροι τῆς Μονῆς, μέλη τινὰ τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς, ὀλίγοι ἔθελονταί, οἱ εἰς τὴν Μονὴν προσελθόντες ἐκ Μυλοποτάμου πολεμισταί, ἀπετέλεσαν τὴν ἔμψυχον πολεμικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία ἔσχε τὸ ψυχικὸν σθένος νὰ ἀντιμετωπίσῃ πολυάριθμον τακτικὸν στρατὸν μὲ ἐπιτελεῖον κατέχον ἀρτιώτατα τὴν πολεμικὴν τέχνην τῆς ἐποχῆς καὶ ὁ ὁποῖος ἦτο ἐξωπλισμένος μὲ τελειότατα ὄπλα καὶ ἐφωδιασμένος δι' ἰσχυροῦ πυροβολικοῦ, ἐνῶ σχεδὸν πάντες οἱ ἐν Ἀρκαδίῳ εἶχον ὄπλα ἀπρηχαιωμένα.

Οὐδεμία λοιπὸν ἀναλογία μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων, οὐδεμία ὀργάνωσις ἀμύνης, οἷαν ἀπῆτει ἡ πολεμικὴ τακτικὴ καὶ ἐπομένως οὐδαμῶς ἄπορον ὅτι ἡ Μονὴ ὑπέκυψεν εἰς τὸν ἐχθρόν.

Εὐνόητον ἐπομένως, ὅτι τοὺς μελετητὰς τοῦ Ἀρκαδικοῦ δράματος δὲν πρέπει νὰ ἀπασχολῆ τόσον τὸ πολεμικὸν μέρος, ἰδίᾳ ἐξ ἀπόψεως ἀμύνης τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ, ἀλλὰ τὸ ψυχικὸν καὶ ἠθικὸν μεγαλεῖον, τὸ ὁποῖον ἐνεφάνισαν οἱ ἐν αὐτῷ εὐάριθμοι πολεμισταί.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, χωρὶς νὰ παραλείψω τὴν πολεμικὴν γραμμὴν, καὶ τοῦτο, ὅπως οἱ ἀναγνώσται σχηματίσωσιν ἔστω καὶ ἀμυδρὰν ἰδέαν τῆς ἐνεργηθείσης ἐπιθέσεως καὶ τῆς ἀντιταχθείσης προχείρου ἀμύνης, ἠσχολήθην καὶ εἰς τὴν περισυλλογὴν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων ἐκ μέρους τῶν ἀμυνομένων, ἐπεισοδίων καὶ πράξεων τοῦ περιπύστου ἐκείνου δράματος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου δὲν θὰ ἰσχύσῃ ὁ χρόνος νὰ ἀφαιρέσῃ τὸν τόνον καὶ τὸν χρωματισμὸν ὡς ὑπερόχου θυσίας μιᾶς δρακὸς Κρητῶν θυσιασθέντων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας.

Ἄλλὰ πλὴν τῶν δραματικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα δὲν παύουν νὰ συγκινοῦν τὴν Ἑλληνικὴν ψυχὴν καὶ ἐν γένει τὴν πεπολιτισμένην ἀνθρωπότητα, ἐθεώρησα σκόπιμον ὡς ἀναδεικνύον καὶ κατοχυροῦν τὸ ἱστορικὸν τοῦτο γεγονός, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὸ κεντρικὸν σημεῖον τῆς ἀσθενοῦς μου προσπαθείας, νὰ περιγράψω λεπτομερῶς τὴν δρᾶσιν καὶ τὰς περιπετείας τῶν περὶ τὸ Ἀρκαδικὸν δράμα καὶ ἐν γένει τῶν περὶ τὴν πολὺπρακτον τραγωδίαν τοῦ μεγάλου Κρητικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1866 ἀγωνισαμένων ἀθανάτων ἡρώων μας.

Ὁ εἰς Ρέθυμνον ἀφικόμενος στρατὸς ἐνισχυθεὶς καὶ δι' ἑτέρου μεταφερθέντος διὰ τεσσάρων ἀτμοπλοίων ἐκ Χανίων¹ ὡς καὶ δι' ἐντοπίων Τούρκων ἐξώρμησε μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Μουσταφᾶν τὴν νύκτα τῆς ἐβδόμης πρὸς τὴν ὀγδόην Νοεμβρίου κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου.

Ἡ λαϊκὴ Μοῦσα παρέδωκεν ἡμῖν τὰ ἀνωτέρω, ὡς καὶ ἐν ἀκριβεῖα τὸν χρόνον τῆς ἐκκινήσεως τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐκ Ρεθύμνης, διὰ τῶν ἐπομένων στίχων :

«Καὶ φεύγει ἀπὸ τὴν Πισκοπὴ στό Ρέθεμνος σιμώνει,
στὴν πόλι μπαίνει ὁ Πασσᾶς κί ἀπέξω τσαντιρώνει
Δευτέρα ἡμέρα ἔβγαλε διαταγὴ μεγάλη
ὄλ' ἡ Τουρκιά ν' ἀρματωθῆ νά πάη γιά τ' Ἀρκαδί
καὶ πρεμαζώνει τὴν Τουρκιά καὶ σοὶ καπανταῆδες²
νά πᾶν νά πολεμήσουνε μὲ ὄπλα τοὺς ἀσῆδες³.
«Εἰς τὰς ἐφτά τοῦ Νοεμβρίου σσιή τέσσερης ἡ ὥρα⁴
ὄλο τὸ Τουρκικὸ ὄρντοῦ⁵ πορίζει ἀπ' τὴ χώρα
καὶ πάει ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς ἀπέξω ἀπ' τ' Ἀρκαδί
καὶ πόλεμον ἐκάνανε ἀπ' τὸ ταχὺ ὡς τὸ βράδυ.

Ἡ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἔκθεσις τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ Προξενικοῦ Πράκτορος τῆς Ρωσίας Γεωργίου Σκουλούδη ἔχει ἐπὶ λέξει ὡδε :

«Μετὰ τριάκοντα ἕξ ὥρῶν διαμονὴν εἰς Ρέθυμνον ἐκίνησε πανστρατιᾶ τὴν νύκτα τῆς ἐβδόμης πρὸς τὴν ὀγδόην Νοεμβρίου κατὰ τῆς Ἰ. Μονῆς Ἀρκαδίου, ἢ Α. Ε. ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς συμπαραλαβὼν ἐκτὸς τοῦ στρατοῦ, μεθ' οὗ ἀφίχθη, καὶ ἅπαντα τὸν ἐν Ρεθύμνῃ Αὐτοκρατορικὸν τε καὶ Αἰγυπτιακὸν στρατὸν καὶ τοὺς ἐγγχωρίους Ὀθωμανούς, ὥστε τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων του ὑπερέβαινε τὰς δέκα πέντε χιλιάδας καὶ τριάκοντα τηλεβόλα»⁶.

Ἡ προέλασις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ μὲ σκοπὸν τὴν κύκλωσιν τῆς Μονῆς ἐγένετο κατ' ἐγκύρους πληροφορίας⁷ εἰς τρεῖς φάλαγγας ὡς ἀκολούθως, καθ' ἃ ἄλλως συνάγεται ἐκ τῆς ἐπιτοπίου μελέτης τῶν τότε συγκοινωνιῶν καὶ τῆς ἐκ τριῶν σημείων, ἕξ Ἀνατολῶν, Βορρᾶ καὶ Δυσμῶν ταυτοχρόνου σχεδὸν ἐμφανίσεως αὐτοῦ πέρα τῆς Μονῆς κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς ὀγδῆς Νοεμβρίου.

¹ Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, "Ἐκθεσις πρὸς τὸ ἐν Ἡρακλείῳ Ρωσικὸν Ὑποπροξενεῖον.

² Καμπάταγι, λ. τουρκ. = κομπορρήμων, ὁ κάμνων τὸν παλληκαρᾶν.

³ Ἀσῆ, λ. ἀραβ. = ἀπειθής, ἀποστάτης.

⁴ Περὶ τὴν δεκάτην νυκτερινήν.

⁵ Ὀρτού, λ. τουρκ. = στρατόπεδον, στρατός.

⁶ Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, "Ἐκθεσις τοῦ Ῥωσικοῦ Ὑποπροξενεῖου Ῥεθύμνης πρὸς τὸ ἐν Χανίοις Γεν. Προξενεῖον (14/26 Νοεμβρίου 1866).

⁷ Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, Ἰωάννης Σγουρός.

Ὁ ἐκ Ρεθύμνης ἐκκινήσας στρατὸς ἐστάθμευσεν εἰς Πλατανέ, κάτωθεν τοῦ χωρίου Μαρουλά¹.

Ἡ πρώτη φάλαγξ. Τμήμα τοῦ στρατοῦ τούτου ἐβάδισε πρὸς Ἄνατολὰς εἰς «Σταυρωμένον», ὁπότεν ἀλλάξαν κατεύθυνσιν ἐτράπη πρὸς Νότον.

Μὲ τὸ τμήμα τοῦτο ἠνώθη καὶ ὁ ὑπὸ τὸν Σουλεϊμάν Πασσᾶν στρατὸς, ὁ ὁποῖος ἀναχωρήσας ἐξ Ἐπισκοπῆς πρὸ τοῦ Μουσταφᾶ, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, εἶχε προελάσει πρὸς τὰ ἀνατολικά τῆς Ρεθύμνης ὡς καὶ ἐντόπιοι Τοῦρκοι².

Ἡ παρὰ τὸ Γιαννοῦδι παλαιὰ γέφυρα τοῦ Πλατανέ

Ἡ διαδρομὴ τῆς φάλαγγος ταύτης ἦτο ἡ ἀκόλουθος: Σταυρω-
μένος—Καϊναρτζές—Βιρὰν Ἐπισκοπή— Καλογερόλακκοι—Ζάφορες
Σκουλούφια— Ροῦπες— Κουμαρές— Ἁγία Τριάς³— Ἁγία Παρα-
σκευή⁴— Γαϊδουρόλαγκος— Ἀνθρωπόλακκος— Κεφάλαια. Ἐν τῇ

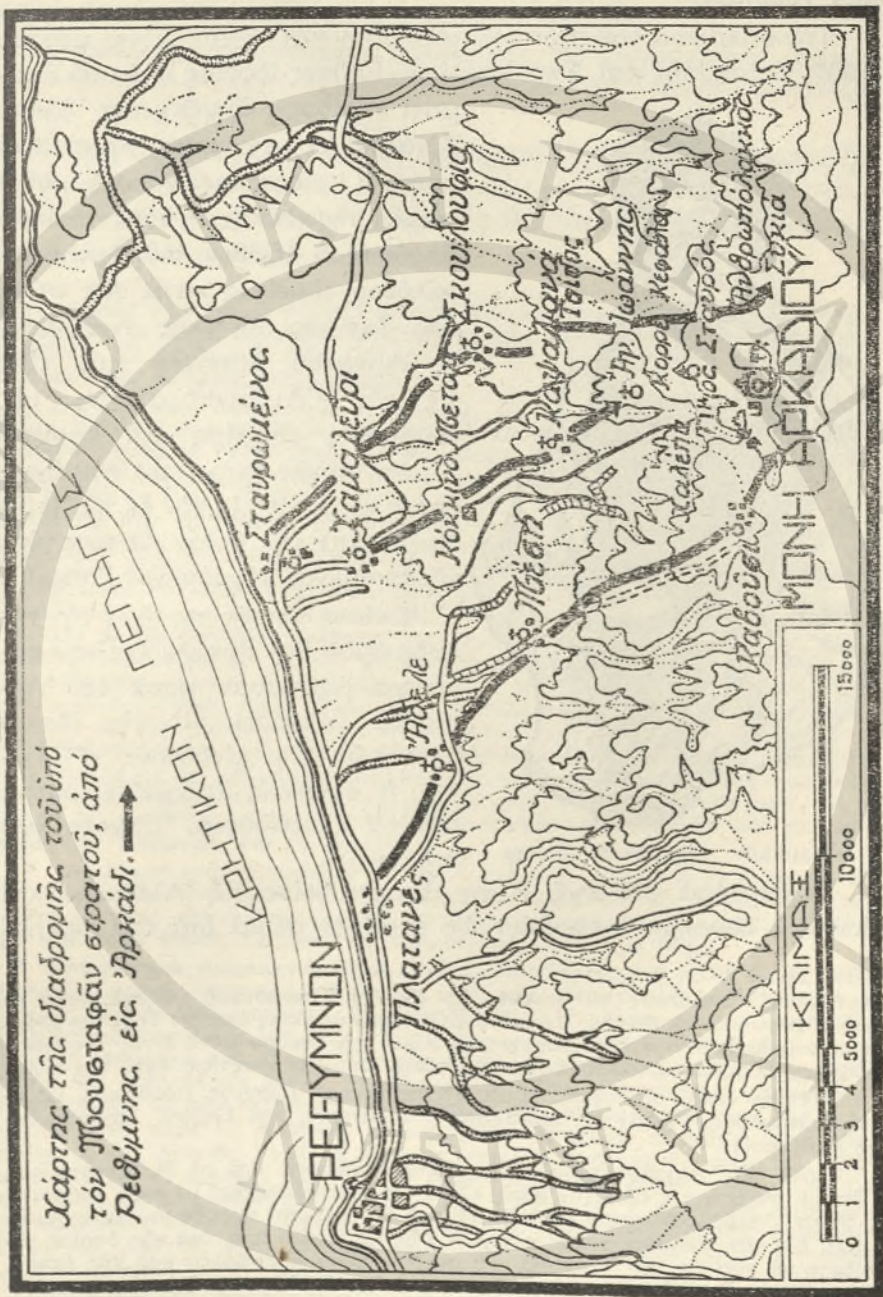
¹ Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, Ἀνέκδοτος ἱστορία.

² Οἱ ἐντόπιοι Τοῦρκοι ἤρχισαν κινούμενοι μὲ τοὺς ἀρχηγούς των (Μπαϊ-
ρακαγασῆδες) πρὸς τὸ Ἀρκάδι ἀπὸ τὴν πρωΐαν τῆς 7ης Νοεμβρίου. Λέ-
γεται μάλιστα ὅτι οἱτοὶ διὰ νὰ ἐξαπατήσουν τοὺς ἐν Ἀρκαδίῳ εἰχόν ἀνα-
πετάσει Ἑλληνικὰς σημαίας, ἀλλὰ τὸ τέχνασμα τοῦτο ἀντελήφθη ὁ ὄπλαρ-
χηγὸς Νικόλαος Βενιανάκης, ὁ ὁποῖος ὦν ἐπόπτης τῶν φρουρῶν εὗρίσκετο
ἐπὶ τῶν ὑπερθεν τῆς φάραγγος ὕψωμάτων. Οὗτος εἶχεν ἀποσυρθῆ εἰς τὴν
Μονὴν ἐκ τῶν περὶ τὸ Καθούσι θέσεων ἀπὸ τῆς 28 Ὀκτωβρίου (Γεν. Ἀρχ.
Κράτ., ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 260 καὶ 279).

³ Ὑπῆρχε Ναὸς ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος, νῦν ἠρειπωμένος.

⁴ Ὑπῆρχε Ναὸς ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ Μοναστήριον κα-
λογραφίων. Τὸν Ναὸν τοῦτον ἐβεβήλωσεν ὁ κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου 1866 ἐπι-
δραμὸν κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου τουρκικὸς στρατὸς (ἴδε ἄνωτ. σ. 156). Ὁ Ναὸς
διακεκοσμημένος διὰ τοιχογραφίων διατηρεῖται ἐν καλῇ καταστάσει. Σῶζον-

θέσει «Ἀνθρωπόλακκος» ἐφάνησαν αἱ πρῶται σημαῖαι τῶν ἐντοπίων Τούρκων.

Τὴν φάλαγγα ταύτην προελαύνουσαν καὶ εὕρισκομένην μεταξὺ Βιρὰν Ἐπισκοπῆς καὶ Σκουλουφίων—Ροῦπες ἰδόντες οἱ ἐν τῷ ὑψώματι «Τοῖδος», ἄνωθεν τῆς Ἀγίας

Τὸ μικρὸν πυροβόλον «Νίκη»

Τριάδος εὕρισκόμενοι Χριστιανοὶ φρουροὶ¹ εἰδοποίησαν διὰ πυροβολισμῶν τῆς «Νίκης»², τοὺς ὁποίους ἀκούσας ὁ ἔξωθεν τοῦ Δραγατοκαλύθου εὐρεθεὶς κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας Μᾶρκος Λουκάκης ἐξ Ἀμνάτου ἐστράφη καὶ εἶδε εἰς τὸν «Ἀνθρωπόλακκον» τὰς τουρκικὰς σημαίας καὶ δραμῶν εἰς τὴν Μοῆν ἀνήγγειλε τὸν ἐγγίζοντα κίνδυνον εἰς τὸν ἐν τῷ Ἱερῷ Ναῷ κατὰ τὴν θεῖαν Λειτουργίαν εὕρισκόμενον Ἡγούμενον Γαθριήλ.

Ἐπίσης ποιμὴν τις ἰδὼν τὴν πολυάριθμον καὶ πυκνὴν ἐκείνην φάλαγγα βαίνουσαν κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἔσπευσεν εἰς τὴν Μοῆν διαλαλῶν τὸν κίνδυνον: «Ἔρχεται ἡ τουρκία, ἐφώναζεν οὗτος, ἀπὸ τὰ Σκουλούφια. Ἔρχεται μιὰ μαμουνιά».

Ἡ δευτέρα φάλαγξ, αὕτη ἀπαρτισθεῖσα ἐξ Ἀλθωνῶν καὶ ἐντοπίων Τούρκων διέδραμεν ὡς ἑλαφρὸν σῶμα διὰ τοῦ ὄρειου-

ταί ἐρείπια οἰκημάτων καὶ τάφοι. Ἐν τῇ Ἀγ. Παρασκευῇ ὑπῆρχε κατὰ τὸ 1866 ὁδρόμυλος τῆς Μοῆς Ἀρκαδίου. Οἱ προελάσαντες ἐκείθεν Τοῦρκοι ἔσφαξαν τὸν μυλωθρὸν καὶ διπλώσαντες τὸ σῶμά του ἔθεσαν αὐτὸ ἐντὸς τῆς ἀλευροδόχης. Ὁ μύλος ἐκείνος ἐγκαταλειφθεὶς ἀπὸ εἰκοσαετίας ἔχει ἐρειπωθῆ.

¹ Ἦσαν οὗτοι οἱ Χαραλ. Ἐμμ. Πετρακάκης, Ἰωάννης Δροσάκης, Γεώργιος Γερακάκης, Γεώργ. Σταυρακάκης, Κωνσταντ. καὶ Γεώργ. Ζαχαριουδάκης (ἀδελφοί).

² Διὰ τῶν πυροβολισμῶν τούτων εἰδοποιήθησαν καὶ οἱ Μυλοποταμίται, οἱ ὁποῖοι σπεύσαντες ἀπὸ τὴν θέσιν «Συκιάν» συνεπλάκησαν μετὰ τοὺς Τούρκους εἰς θέσιν «Ἀνθρωπόλακκος».— Ἡ «Νίκη» ἦτο μικρὸν πυροβόλον ἐν σχήματι δλμου. Εἰς τὸν πυθμῆνα αὐτοῦ πλαγίως ὑπῆρχε μικρὰ ὀπή, διὰ τῆς ὁποίας μετεδίδετο τὸ πῦρ εἰς τὴν πυρίτιδα. Τὸ μικρὸν τοῦτο πυροβόλον πρὸ τῆς ἐκπυροσκορητικῆς ἐτοποθετεῖτο μετὰ τὸ στόμιον ἐπὶ τοῦ ἑδάφους, διὰ τῆς ἐκπυροσκορητικῆς δὲ ἐτινάσσετο πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἐπανέπιπτεν ἐπὶ τοῦ ἑδάφους. Τοι-

τέρου και άνωμαλωτέρου έδάφους και έφθασε και αύτη τήν χαραυγήν τής 8 Νοεμβρίου εις τόν λόφον «Κορέ».

Ἡ διαδρομή τής δευτέρας φάλαγγος ἦτο ἡ ακόλουθος: Χαμα-
λευρι—Κόκκινο Μετόχι—Καψαλιανά—Πίκρι—Ἀη Γιάννης—Τραπέζα
—Ἀρμὶ Ἀστυρακιᾶ¹—Κορές.

Ἡ τρίτη φάλαγξ. Τὸ κύριον σῶμα τοῦ στρατοῦ μετ' ἐπὶ κεφαλῆς
τὸν Μουσταφᾶ Πασσᾶν καὶ τὸ ἐπιτελεῖόν του² ἐβάδισεν εἰς «Ἄδε-
λε» καὶ ἐκεῖθεν εἰς «Μέσην»³, ὁπόθεν ὁ Μουσταφᾶς παρηκολούθησε
τὴν κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἐπιθεσιν⁴.

ούτων μικρῶν πυροβόλων ἐγένετο χρήσις ὑπὸ φρουρῶν τοποθετουμένων πλη-
σίον διόδων, δι' ὧν ὁ ἐχθρὸς εἰσέβαλλεν ἐκ τῶν φρουρίων εἰς τὸ ἐσωτερικόν
τῆς Νήσου. Οἱ χριστιανοὶ εἰδοποιούμενοι διὰ τῶν πυροβολισμῶν τῆς «Νίκης»
ἔσπευδον πρὸς τὸ μέρος τοῦ κινδύνου.

¹ Οἱ ἀπὸ τῶν Ἀστυρακιᾶν διελθόντες ἄτακτοι Τούρκοι ἔσφαξαν μίαν
γραῖαν, ἡ ὁποία εἶχε κρυβῆ εἰς τὸν ἔξωθεν τῶν κελλίων παρὰ τὸν Ναὸν εὐρι-
σκόμενον ὄρνιθῶνα. Ἦτο αὕτη ἐκ τοῦ χωρίου Πίκρι. Εἰς δὲ Ἀλθανὸς ἐφο-
νεύθη ἔξωθεν τοῦ σπηλαίου τοῦ εὐρισκομένου ἐν Ἀστυρακιᾷ. Τὸ πτώμα αὐτοῦ
εἶδεν ἐκεῖ ὁ ἐκ Πίκρι Γεώργιος Κουρουπαύτης, ὁ ὁποῖος μαχόμενος μετ' ἄλ-
λων ἐν τῷ πρὸ τῆς Μονῆς «ἀνεμομύλω» διέφυγεν ἐκεῖθεν τὸ ἔσπερας τῆς
Τρίτης, ἐπικειμένης τῆς καταλήψεως τοῦ ἀνεμομύλου ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ
ἔσῳθη. Ὡς φαίνεται, ὁ Ἀλθανὸς ἐκεῖνος διερχόμενος μεμονωμένος ἔξωθεν
τοῦ σπηλαίου καὶ ἰδὼν ἓνα κριὸν δεδεμένον, ὁ ὁποῖος ἀνῆκεν εἰς τοὺς ἐν
τῷ σπηλαίῳ κεκρυμμένους Χριστιανοὺς, ἐπλησίασε νὰ ἀρπάσῃ αὐτόν, ὁπότε
ὁ ἐκ τῶν ἐν τῷ σπηλαίῳ Ἰωάννης Τσικαλᾶς, ἐκ τοῦ χωρίου Τριπόδα, ἐπυ-
ροβόλησε καὶ ἐφόνησεν αὐτόν. Οἱ σύντροφοὶ τοῦ ἀπέτρεπον τὸν Τσικαλᾶν
νὰ πυροβολήσῃ, φοβούμενοι μήπως ἀκούσουν τὸν πυροβολισμὸν οἱ πρὸς τὸν
Κορὲ προελαύνοντες, ἀλλ' οὗτοι εἶχον προχωρήσει πολὺ καὶ δὲν ἔδωκαν
προσοχὴν εἰς τὸν πυροβολισμὸν. «Πολλὰς φορές, μοι εἶπεν ὁ Κ. Κανακάκης,
μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ἅμα ἐπεστρέψαμεν εἰς τὸ χωριὸν μας, ἐπήγαίνα
με ἄλλους νέους νὰ μαζώξωμε ἄβρονιὲς ἀπὸ τὴ σκισματούρα καὶ ἐλέ-
γαμε μετὰξὺ μας: «ἄνιτεστε, μωρὲ νὰ πᾶμε νὰ δοῦμε τὴν
τουρκάλα». Ἐπήγαίναμε καὶ ἐβλέπαμε τὰ κόκκαλα, τὸ φέσι καὶ τὰ τσα-
ρούγια τοῦ Ἀλθανοῦ. Δὲν τὸ ξεχνῶ».

² Τὸν Μουσταφᾶν συνάδευον εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἐκστρατείαν ὁ
υἱὸς του Σαλίχ Μπεσῆμ βέης, διακεκριμένος στρατιωτικὸς, ὁ γαμβρὸς του
Σουλεϊμάν βέης καὶ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ Ἰσμαὴλ Πασσᾶς,
(ἴδε καὶ Jules Ballot, Histoire de l'insurrection Cretoise σ. 50).

³ Ὁ Μουσταφᾶς διέμεινεν ἐν Μέσῃ ἐν τῇ ἐγκαταλελειμμένῃ οἰκίᾳ τοῦ Ν. Ντα-
μπέργα, πλουσίου κτηματίου, ὁ ὁποῖος μετὰ τῆς οἰκογενείας του εἶχε κατα-
φύγει εἰς «Πρινε» Μυλοποτάμου. Ἐξέλεξε δὲ τὴν οἰκίαν ταύτην, ὅπως καταλύσῃ
αὐτὸς καὶ τὸ ἐπιτελεῖόν του, διότι ἦτο ἡ εὐρυχωροτέρα οἰκία τοῦ χωρίου μετ'
κατώγια, ἀνάγεια καὶ αὐλὴν. Ἐκεῖτο εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ χωρίου
καὶ εἰς τὴν ὑψηλοτέραν θέσιν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο πλεονέκτημα τῆς οἰκίας
ἀνταπεκρίνετο εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἀνάγκην τῆς παρακολούθησως καὶ ἐπι-
τηρήσεως τῶν πέριξ ἐξ ἀπόψεως κινήσεως ἐπαναστατῶν, οἱ ὁποῖοι τυχὸν θὰ
μετέβαινον εἰς Ἀρκάδι. Ἡ οἰκία αὕτη ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων τῷ 1896
καὶ σώζονται τὰ εἱρεῖπια αὐτῆς. — Ὁ Μουσταφᾶς, ὡς εἶπον, παρέμεινεν ἐν
Μέσῃ, οὐδαμῶς δὲ μετέβη εἰς Ἀρκάδι. Περὶ τούτου καὶ ὁ ἀγνωστος συγγρα-
φεὺς ἀνεκδότου ἱστορίας σημειοῖ τὰ ἑξῆς: «Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς οὐδόλως
μετέβη εἰς Ἀρκάδι, οὔτε εἶδε τὰ συντρίμματα τῆς καταστροφῆς» (Ἱστορ.
Ἀρχεῖον Κρήτης).

⁴ Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς βαίνων κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἠκολούθησε τὴν δι'
Ἄδελε καὶ Μέσης βατὴν ὁδὸν Ἐθύμνης — Ἀμαρίου, ἦν ὡς ἀκολού-

Ἡ φάλαγξ αὕτη ἐθάδισε διὰ τῆς «Μεσανῆς Χαλέπας», «Κουμπέ», «Κούκλη συκιές» καὶ ἔφθασε εἰς τὸ χωρίον «Καθουσι». Ἐκεῖθεν διχοτομηθείσης τῆς φάλαγγος ταύτης, ἐν τμήμα αὐτῆς εὐάριθμον μὲ σκοπὸν ἀνιχνεύσεως προὐχώρησε πρὸς Ν. Α. μέχρι τῶν ὑπερθεν τῶν «Ἀρμῶν» ὑψωμάτων, ὅπου ἡ ὁδὸς Ρεθύμνης—Ἀμαρίου, ἀλλὰ μὴ συναντήσαν τοῦτο ἐπαναστάτας ἐπανῆλθεν εἰς

Ὁ Κουμπές εἰς τὴν «Μεσανὴ Χαλέπα»

θως περιγράφει ὁ Ν. Καλομενόπουλος: «Ἡ ὁδὸς ἐκ Ῥεθύμνης διεθνύεται πρῶτον πρὸς Α., εἰσέρχεται εἰς τὸ προάστειον «Περιβόλια», διέρχεται διὰ τῆς γεφύρας τοῦ Πλατανέ καὶ συναντᾷ χάνιον καὶ Τουρκικὸν Κουμπέ μετὰ φρέατος. Τρεπομένη πρὸς ΝΑ. διαβαίνει τὴν κοίτην ξηροποτάμου καὶ εἰσέρχεται εἰς ἐλαιῶνα ἐπὶ ἀνωμάλου ἐδάφους. Διέρχεται πρὸς Β. τοῦ χωρίου Μαρουλά, διαβαίνουσα δὲ μικρὰν λιθόκτιστον γεφυρὰν εἰσέρχεται εἰς τὸ χωρίον Ἄδελε. Ἀπὸ τοῦ χωρίου τούτου ἐξέρχεται διὰ μικρᾶς ὡσαύτως λιθοκτίστου γεφύρας. Ἀπὸ τῆς γεφύρας ταύτης ἡ πρὸς τὸ Ἀμάριον ὁδὸς δικρानοῦται εἰς δύο διακλαδώσεις, εἰς τὴν διὰ Πηγῆς, Λούτρας, Ἀμνάτου καὶ Ἀρκαδίου καὶ εἰς τὴν διὰ Μέσης καὶ τοῦ χανίου τῶν Καθουσιῶν. Ἡ πρὸς τὴν Μέσην διακλαδῶσις διαβαίνει τὸν χεῖμαρρον τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, διέρχεται πρὸς Δ. τοῦ χωρίου «Ἅγιος Δημήτριος» καὶ ἀφικνεῖται εἰς τὸ χωρίον Μέσην. Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἔξοδον ἀνέρχεται τὰς βραχῶδεις καὶ ἀποτόμους κλίσεις τῆς Μεσανῆς Χαλέπας καὶ ἀφικνεῖται εἰς θέσιν Κουμπές (ἔνθα εἰς τουρκικὸς κουμπές μετὰ δεξαμενῆς—στερνίται—ὀμβρίων ὕδατων). Ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἡ ὁδὸς ἀφικνεῖται εἰς τὸ Χάνιον Καθουσι κείμενον μεταξὺ τῶν χωρίων Ἐπάνω καὶ Κάτω Καθουσι. (Νικιστρ. Καλομενοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 334).

Καθοῦσι, ἀφοῦ ἐγκατέστησεν εἰς θέσιν «Πετρῶτες»¹ ἰσχυράν προφυλακὴν καὶ ἠνώθη μετὰ τοῦ κυρίου σώματος, τὸ πλεῖστον τοῦ ὀποίου ἐθάδισε πρὸς ΒΑ καὶ ἀνεπτύχθη κατὰ μῆκος τῆς «Καθουσανῆς Χαλέπας» ὑπεράνω τῆς φάραγγος καὶ ἔναντι τῆς Μονῆς, καταλαβὼν τὸ «Μετοχάκι»² πρὸς Δ τῆς Μονῆς, ὅπου ἰδίᾳ ἐγκατεστάθη τὸ πυροβολικὸν καὶ ὁ διευθύνων τὴν ἐπιθεσιν ἀνώτερος ἀξιωματικός, «πασσᾶς», μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του, ὡς καὶ τὴν θέσιν «Μάρκου μιτάτο» καὶ ἄλλα πρὸς τὰ ἐκεῖ σημεῖα.

Ἐκ τῆς εἰς «Καθοῦσι» ἐναπολειφθείσης δυνάμεως τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ μέρος προήλασε τὴν νύκτα καὶ τὴν πρωΐαν τῆς ἐπομένης πρὸς ΝΑ μὲ τὸν ἀντικειμενικὸν σκοπὸν, ὅπως κυκλώσῃ καὶ ἐκεῖθεν τὸ ὄροπέδιον καὶ παρακωλύσῃ τὴν προσέλευσιν ἐπικουριῶν ἐξ Ἄμαριου.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐκστρατεῖαν τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ κατὰ τοῦ Ἄρκαδίου καὶ ἐν συνεννοήσει μετ' αὐτοῦ ὁ ὀρμητικὸς Πασσᾶς τοῦ Ἡρακλείου Ρεσίτ ἄγων πολυάριθμον στρατὸν ἠγωνίσθη μετὰ πείσματος νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ Μυλοπόταμον, ὅπως ἀπασχολήσῃ τοὺς Μυλοποταμίτας, ὥστε νὰ μὴ δυνηθῶσιν οἱ τοὶ νὰ δώσωσι χεῖρα βοήθειας εἰς τοὺς ἐν Ἄρκαδίῳ.

Ἐπειράθη νὰ εἰσβάλῃ οὗτος τὴν μὲν πρώτην ἡμέραν (8 Νοεμβρίου) διὰ τῶν στενῶν τῆς Τυλίσου, ἀλλ' ἀποκρουσθεὶς ἐπεχείρησεν ἐκ νέου τὴν ἐπομένην νὰ διέλθῃ διὰ τῆς ἀτραποῦ τῶν Ἄσιτων³. Ἀποτυχὼν νὰ διέλθῃ ἐκεῖθεν ἠναγκάσθη κατόπιιν σοβαρῶν ἀπωλειῶν⁴ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἡράκλειον.

Πράγματι ἡ στρατιωτικὴ ἐκεῖνη ἐνέργεια τοῦ Ρεσίτ πρὸς τὸ Μυλοπόταμον ἠνάγκασε τοὺς εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα συγκεντρωθέντας ἐπαναστάτας Μαλεβιζώτας καὶ Μυλοποταμίτας νὰ στραφῶσι κατ' αὐτοῦ.

Ὁ Ἐμμανουὴλ Ψαρουδάκης εὐρισκόμενος ἐν Μυλοποτάμῳ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας καὶ μαθὼν τὴν συγκέντρωσιν εἰς Τύλισον τοῦ ὑπὸ τὸν Ρεσίτ στρατοῦ καὶ τὰς προθέσεις του νὰ εἰσβάλῃ

¹ Ἡ θέσις αὕτη ἀπέχει ἀπὸ τὸ Καθοῦσι περὶ τὰ εἴκοσι λεπτὰ τῆς ὥρας καὶ ἀπὸ τὸν «Λαγουδόματον» καὶ κεῖται ὑψηλότερον αὐτοῦ.

² Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ὑπάρχουν δύο ὠραῖοι ἀζυλάκοι, οἱ ὅποιοι παρουσιάζουν τὸ πράσινον αὐτῶν φύλλωμα εἰς τὸν ἐκ τῆς Μονῆς παρατηρητήν.

³ Ἐκ Μαλεβιζίου εἰς Μυλοπόταμον πλὴν ἄλλων ἀτραπῶν ἄγουσι καὶ ἡ διερχομένη διὰ τῶν στενωπῶν, αἵτινες σχηματίζονται ἀνωθεν τοῦ χωρίου Τυλίσου, ὡς καὶ ἡ δυσβατωτάτη ἀτραπός, ἣτις ἀναχωροῦσα ἐκ τοῦ χωρίου Ἄσιτες ἀφικνεῖται διὰ τῶν ἀποκρήμων κλιτύων τῆς Ἰδης εἰς τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου (Νικοστρ. Καλομενοπούλου, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 151).

⁴ Αἱ ἀπώλειαι τοῦ ὑπὸ τὸν Ρεσίτ στρατοῦ ὑπολογίζονται εἰς 36 νεκροὺς καὶ 60 τραυματίας (Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἔνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 244).

ἐκεῖθεν εἰς Μυλοπόταμον προῆλθεν εἰς συνενόησιν μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ Μιχαῖλ Σκουλαῖ περὶ ἀποκρούσεως τοῦ Ρεσίτ.

Συγκεντρώσαντες οἱ τοῦ ὑπὲρ τοὺς πεντακοσίους ὄπλοφόρους Μυλοποταμίτας καὶ εἰς Μυλοπόταμον καταφυγόντας Μαλεβιζώτας¹ ἀνεχώρησαν λίαν πρῶτὴ τῆς 8 Νοεμβρίου ἐξ Ἀνωγείων κατευθυνόμενοι πρὸς τὰς διόδους τὰς ἀγούσας ἐκ Μαλεβιζίου εἰς Μυλοπόταμον διὰ τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν. Καθ' ὁδὸν ἀκούσαντες κρότους πυροβόλων προερχομένους ἐκ Δυσμῶν ἀνέκοψαν τὴν πρὸς τὸ Μαλεβίζι πορείαν των. Βεβαιωθείς δὲ ὁ Ψαρουδάκης τὴν νύκτα τῆς 8 Νοεμβρίου περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ πολιορκίας

Αἱ στεναὶ δίοδοι ἐκ Μαλεβιζίου εἰς Μυλοπόταμον

τῆς Μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου ἔσπευσε πρὸς αὐτὴν μετὰ 100 ὄπλοφόρων τὴν πρῶταν τῆς 9ης, ἀλλὰ λόγῳ δυσμενῶν ἀτμοσφαιρικῶν συνθηκῶν δὲν κατώρθωσε νὰ προχωρήσῃ πέραν τοῦ χωρίου «Κάλυβος»².

Τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων, μεθ' ὧν ἐκίνησεν ὁ Μουσταφᾶς ἐκ

¹ Τὸ λεκανοπέδιον τοῦ Μυλοποτάμου εὐρὺ, εὐφορον μετ' ἀφθόνων ὑδάτων, κλειόμενον πανταχόθεν ὑπὸ ὄρεων καὶ ἐξησφαλισμένον ἀπὸ πάσης ἐκ τῆς θαλάσσης προσβολῆς παρῆγε καταφύγιον ἀσφαλές εἰς τὰς οἰκογενείας καὶ τὰ ποιμνία τῆς πρὸς Α. αὐτοῦ κειμένης ἐπαρχίας τοῦ Μαλεβιζίου (Νικολοστρ. Καλομενοπούλου, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 189).

² Τὴν συγκινούσαν αὐτὴν περιπέτειαν ἐκτίθησιν ὁ καλὸς καὶ ἐνθουσιώδης ἐκεῖνος πατριώτης ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασί του. Πλεῖστερα περὶ τούτου ἐν τοῖς ἐπομένοις.

Ρεθύμνης, ἐκ τακτικοῦ στρατοῦ, βασιβουζούκων¹ (ἀτάκτων ἐντοπιῶν) καὶ Ἄλθανῶν ὑπερέβαινον, ὡς εἶπον, τὰς δέκα πέντε χιλιάδας. Ἐπίσης εἶχε καὶ τριάκοντα τηλεβόλα.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω δυνάμεις προσετέθησαν καὶ ἐνισχύσεις εἰς ἄνδρας, τηλεβόλα καὶ βόμβας, τὰς ὁποίας ὁ Μουσταφᾶς τόσον μετὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς ὀγδόης, ὅσον καὶ τὴν νύκτα τῆς αὐτῆς ἡμέρας δι' ἀγγελιοφόρων ἐζήτησε κατεσπευσμένως ἐκ Ρεθύμνης καὶ αἱ ὁποῖαι τῷ ἀπεστάλησαν. Ὁ Γ. Σκουλούδης γράφει περὶ τούτου τὰ ἑξῆς: «Τὴν πρωΐαν τῆς ὀγδόης ἤρξατο ἡ ἐπίθεσις καὶ μετὰ μεσημβρίαν ἔφθασαν κατεσπευσμένως ἀγγελιοφόροι ζητοῦντες τηλεβόλα καὶ ἐπικουρίαν. Ἐν τῷ ἅμα ἀπεστάλησαν ταῦτα καὶ διὰ κήρυκος προσεκαλοῦντο οἱ μένοντες Ὅθωμανοὶ νὰ ἐξέλθωσι. Τὴν νύκτα τῆς 8ης πρὸς τὴν ἐνάτην ἔφθασαν νέοι ἀγγελιοφόροι ζητοῦντες βόμβας, αἵτινες ἀπεστάλησαν διὰ θαλάσσης μέχρι τινὸς ἀποστάσεως, τὴν δὲ πρωΐαν τῆς 9ης ἀπεστάλησαν νέα τηλεβόλα, χωροφύλακες δὲ παρεκίνουν καὶ τοὺς μένοντας Ὅθωμανοὺς νὰ ἐξέλθωσιν, ὥστε ἡ πόλις ἐξεκενώθη ἐντελῶς, ἐξῆλθον δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀλιεῖς καὶ οἱ ἀχθοφόροι»².

Ὁ Σκουλούδης ἀναφέρει ἐπίσης ἐν τῷ μνημονευθέντι ἐγγράφῳ του τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ Μονῇ εὑρεθέντων ἀνδρῶν καὶ γυναικοπαίδων: «Κατὰ τὰς ὁμολογίας τῶν περισωθέντων, ἐν τῇ Μονῇ εὑρίσκοντο πεντακόσιοι ψυχαὶ ἐκ τῶν παρακειμένων χωρίων, ἐξ αὐτῶν ἦσαν διακόσιοι περίπου Μοναχοὶ καὶ οἰκογενειάρχαι καὶ τριακόσια γυναικόπαιδα. Ξένοι ἐθέλονται δὲν εὑρέθησαν, ἐκτὸς δέκα ἢ δέκα πέντε, ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἦσαν Κρήτες, ἀπόντες ὅμως εἰς τὴν ἄλλοδαπὴν³. Ἐκ τούτων συνελήφθησαν ἕξ καὶ ἔτουφεκίσθησαν πάραυτα ὑποληφθέντες ὡς ξένοι ἕνεκα τῆς ἐνδυμασίας τῶν».

¹ Οἱ ἐντόπιοι πολεμιστὰὶ Τοῦρκοι ἐκαλοῦντο «βασιβουζούκοι» (Μπασι-Μποζούκ = οὐ ἡ κεφαλὴ εἶναι χαλασμένη), διότι δὲν εἶχον πειθαρχίαν, οἷαν ὁ τακτικὸς στρατός. Εἶχον οὐχ ἤττον σύνθεσιν τινα στρατιωτικὴν. Ὡπλιζόντο μὲ ὄπλα τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ ἀπετέλουν λόχους. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ λόχου ἐκαλεῖτο «Μπαίρακαγασής». Ἐπίσης εἶχον ταγματάρχας καὶ συνταγματάρχας. Ἐν Ἡρακλείῳ ταγματάρχης τῶν βασιβουζούκων κατὰ τὸ 1866 ἦτο ὁ Χακὴ Μπραζέρης. Ἐν ταῖς μάχασι τοῦ Λασηθίου κατὰ τοῦ Ὁμέρ Πασσᾶ ὁ Κόρακας ἐφόρευεν ἰδίᾳ χειρὶ τὸν φοβερὸν Ἄλῆν-Βρατσέραν, συνταγματάρχην τῶν Ἰθαγενῶν ἀτάκτων.

² Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, Ἐκθεσις Ὑποπροξένου Ῥεθύμνης πρὸς τὸ ἐν Χανίοις Γενικὸν Ρώσικὸν Προξενεῖον ὑπὸ ἡμερομηνίαν 14/26 Νοεμβρίου 1866.

³ Κατὰ τὸν Κορωνάιον «ξένοι (ἐθέλονται Ἕλληνες) εὑρέθησαν ἐντὸς τῆς Μονῆς περὶ τοὺς τεσσαράκοντα». Κατὰ τὸν Ἐ. Ψαρουδάκη τριάκοντα τρεῖς ἦσαν οἱ ἐθέλονται. — Τινὲς τούτων ἦσαν Κρήτες διαμιένοντες ἐν Ἑλλάδι καὶ κατελθόντες εἰς τὴν ἀγωνιζομένην πατρίδα.

Ἐν μεταγενεστέρω ἐγγράφῳ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 24 Νοεμβρίου) 6 Δεκεμβρίου ὁ Γεώργιος Σκουλούδης ἐπανορθῶν τὰς περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῇ Μονῇ Χριστιανῶν δοθείσας ὑπ' αὐτοῦ πληροφορίας πρὸς τὸ Γενικὸν Προξενεῖον γράφει τὰ ἐπόμενα: «Αἱ πληροφορίες αἱ διαθιθασθεῖσαι ὑμῖν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐντὸς τῆς Μονῆς εὐρεθέντων Χριστιανῶν δὲν ἦσαν τόσον ἀκριβεῖς. Καθ' ὅσον ἐβεβαιώθη ἀκριθέστερον ἀπὸ αὐτόπτας ἐντὸς τῆς Μονῆς, εὐρέθησαν ἔννεακόσιοι ἐξήκοντα τέσσαρες ψυχαί, ἐξ αὐτῶν ἦσαν τριακόσιοι εἴκοσι πέντε ἄνδρες καὶ αἱ λοιπαὶ γυναικόπαιδα»¹. Ἐκ τῶν ἐν τῇ Μονῇ ἀνδρῶν διακόσιοι πενήκοντα ἑννέα (λαϊκοὶ καὶ Μοναχοὶ)² ἦσαν πολεμισταί, ὡς διέσωσε καὶ ἡ λαϊκὴ Μούσα:

Κ' οἱ καπετάνιοι φώναξαν, τ' ἀσκέρι τους γυρεύουν,
διὰ νὰ τσοὶ μετρήσουνε νὰ δοῦνε, πόσοι θγαίνουν'
Κι' ὁ πρῶτος ποὺ τσοὶ μέτρησεν ὁ Παχλαδομανόλης
καὶ παλληκάρι ἦτανε, κ' ἤξεύρασί τον ὄλοι
Διακόσιοι πενήντα ἑννιά ἦτονε τοῦ πολέμου,
τὰ ὄπλα των ἀνέκαψαν τσοὶ Τούρκους περιμένουν.

Ἦς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶπον, οὐδεμία ἀναλογία ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων τόσον ἐξ ἀπόψεως ἀριθμοῦ, ὅσον καὶ ἐξ ἀπόψεως ὀπλισμοῦ. Οἱ αἰμίμηστοι ὑπερασπισταὶ τοῦ Ἁρκαδίου εἶχον ὑπὲρ αὐτῶν τὸν ἔνθεον ἐνθουσιασμόν καὶ τὴν πίστιν ἐπὶ τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνός των.

Σφραγὶς Ρωσικοῦ Ὑποπροξενείου Βεθύμνης

1. Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, — Ἀρχ. Ρωσ. Προξενείου.

2 Μοναχοὶ δυνάμενοι νὰ φέρωσιν ὄπλα ἦσαν περὶ τοὺς τεσσαράκοντα (Ἱ. Κονδυλάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 139). — Ἴδε ἄνωτ. ἐν σελ. 196 καὶ 197 σχετικὰ ἐγγραφα Δημακοπούλου περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολεμιστῶν.

ΤΑ ΟΠΛΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

1) **Λαζαρῖνα**¹. Τυφέκιον μακρόκαννον ἐμπροσθογεμές βαρύτατον. Ἡ ἀνάφλεξις τῆς γομώσεως ἐγένετο διὰ πυριτολίθου (τσακμακόπετρας) καὶ ἔβαλλεν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν. Τὸ τυφέκιον τοῦτο ἦτο συνηθέστατον ἐν Κρήτῃ. Οἱ Χριστιανοὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 εἶχον κυρίως **λαζαρῖνες**. (Πίναξ Α', ἀριθ. 1, 2, 3)².

2) **Φιλίντα**³. Τυφέκιον μακρόκαννον, ὅμοιον πρὸς τὴν λαζαρῖναν, ἀλλὰ βραχύτερον ταύτης.

3) **Μιτσινίγος ἢ Μουτσινίγος**⁴. Μακρόκαννον τυφέκιον ὅμοιον πρὸς τὴν λαζαρῖναν, ἀλλὰ τοῦ ὁποῦ ἢ κάννη ἦτο πλατυτέρα.

4) **Καριοφίλι**⁵. Μακρόκαννον τυφέκιον ἐμπροσθογεμές, πυροδοτούμενον διὰ πυριτολίθου. Ἦτο εὐθυβόλον καὶ ἔφερε ποικίλματα ἀργυρᾶ εἰς τὴν κάννην καὶ τὸ κοντάκιον. Τὸ «καριοφίλι» ἦτο ὁ ἀχώριστος καὶ προσφιλῆς σύντροφος τῶν ἀρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν. (Πίναξ Α', ἀριθ. 4, 5).

5) **Μπραῖμ Πασσᾶς**, τυφέκιον μικροῦ μήκους μὲ κάννην ἐξαιρετικοῦ πάχους ἔχουσαν κατὰ τὸ ἄκρον ἐσωτερικῶς ραβδώσεις. (Πίναξ Α', ἀριθ. 6).

6) **Σισανές**⁶, τυφέκιον πολεμικὸν ἐμπροσθογεμές. Ἀπετέλεσε τοῦτο τὴν τελειοποίησιν τοῦ **καριοφίλι**. (Πίναξ Α', ἀριθ. 7).

Οἱ σισανέδες ἦσαν μακρόκαννοι ἢ βραχύκαννοι. Ἐπίσης διεκρίνοντο εἰς **μαύρους** καὶ εἰς **ἄσπρους**. Ἡ ἀνάφλεξις τῆς πυρίτιδος ἐγένετο κατ' ἀρχὰς διὰ πυριτολίθου, μετὰ δὲ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ καψυλίου δι' αὐτοῦ.

¹ Τὸ ὄνομα τοῦ τυφεκίου τούτου προῆλθεν ἐκ τῶν Lazzaro καὶ Lazzarino, διασῆμων Ἰταλῶν ὀπλοκατασκευαστῶν.

² Ἡ ἀξιόλογος συλλογὴ τῶν παρατιθεμένων ὄπλων εὑρηται παρὰ τῷ ἐν Ρεθύμνῃ φιλομούσῳ φίλῳ Ἐμμανουὴλ Καούνη.

³ Καθ' ἡμᾶς ἡ ὀνομασία τοῦ ὄπλου τούτου προῆλθεν ἐκ τῆς ἀγγλικῆς λέξεως flint = πυρίτης λίθος, πυριτόλιθος. Flint, φλίντα, φιλίντα. Ἦσαν ὀνομασταὶ ἐν Κρήτῃ αἱ ἀγγλικαὶ φιλίνται (ἐγγλέζικες φιλίντες).

⁴ Φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Ἐνετοῦ Ναυάρχου Μοκενίγου, ὁ ὁποῖος ἀποσταλεῖς εἰς Κρήτην τῷ 1692 καὶ πολιορκήσας τὰ Χανιά προῦκάλεσεν ἐξέγερσιν τῶν Κρητῶν, εἰς οὓς διένειμεν ὄπλα, ὀνομασθέντα οὕτως ἐκ τοῦ ὀνόματός του.

⁵ Ὄνομάσθη οὕτως οὐχὶ διότι ἐπὶ τοῦ ὄπλου ἦτο κεχαραγμένον τὸ γνωστὸν φυτὸν καρυόφυλλον, ἀλλ' ἐκ τοῦ Carlo figlio (Καρόλου υἱοῦ) ἐργοστασάρχου ὀπλοποιοῦ ἐν Βενετίᾳ.

⁶ Ἐκλήθη οὕτως ἐκ τοῦ ἰδιαίτερου γνωρίσματος τῆς κάννης οὗσης ἐξαγωνικῆς, ραβδωτῆς, καλουμένης περσισί: σεσ-χανέ (chesh-hané) ἐκ τῆς περσ. λ. σεσ (chesh) = ἔξ καὶ τῆς ἐπίσης περσ. λ. χανέ (hané) = στήλη, ραβδώσις.

Κατὰ τὸ 1866 τόσον ὁ Αἰγυπτιακὸς στρατὸς ὅσον καὶ ὁ Αὐτοκρατορικὸς (Πολίτικο ἀσκέρι) ἦσαν ὀπλισμένοι μὲ σισανέδες. Ἐγέμιζον μὲ ἔτοιμα φυσίγγια, τὰ ὁποῖα κατεπιθάζοντο μὲ μπαγκέττα. Ὁ σισανὲς ἦτο στερεώτατος καὶ ἔβαλλε μέχρις ἀποστάσεως 1000 μέτρων.

7) **Κοσκινᾶς**, ὄπλον παρόμοιον πρὸς τὸν Σισανέ. Αἱ σφραῖραι τοῦ διπλασίων σχεδὸν διαστάσεων τοῦ Σισανέ, καλούμεναι δαχτυλίθρες, ἦσαν κοῦλαι καὶ περιεῖχον μικρὰν ξυλίνην σφήνα, ἣ ὁποῖα ἔμμενεν ἐν τῷ τραύματι καὶ ἐπέφερε δηλητηρίασιν. (Πίναξ Α', ἀριθ. 8).

8) Ὅπλον ὀπισθογεμὲς ἀμερικανικὸν γνωστὸν ἐν Κρήτῃ ὡς ὄπλον «τοῦ Ροδοκανάκη». Ἐφερε τοῦτο κινητὸν οὐραῖον καὶ ἐδέχετο φυσίγγιον ἐμπροσθογεμῶν ὄπλων, τὸ ὁποῖον εἰσήγετο μὲ τὴν σφάϊραν ἐμπρός. Ὅπισθεν τοῦ φυσιγγίου ἐποποθετεῖτο ἄλλη σφάϊρα πρὸς συγκράτησιν τῶν ἀερίων. Κάτωθεν δι' ἐπικρουστήρος καὶ καψυλίου μετεδίδετο τὸ πῦρ εἰς τὸν κύλινδρον. Ἐγκατλείφθη ὅμως τὸ ὄπλον τοῦτο, διότι τὰ ἀέρια ἐξερχόμενα ὀπισθεν προσέβαλλον τοὺς ὀφθαλμούς. Τοιαῦτα ὄπλα ἀπεστάλησαν εἰς Κρήτην ἐξ Ἀμερικῆς ὑπὸ τοῦ Ροδοκανάκη. (Πίναξ Α', ἀριθ. 9).

9) **Καραβίνα** (κοινῶς Καραμπίνα — Carabine). Ὅπλον ἀγγλικῆς κατασκευῆς, ἠὺλακωμένον, βραχύτερον τοῦ τυφεκίου. Ἦτο τοῦτο κατ' ἀρχὰς ἐμπροσθογεμὲς καὶ εἶτα ἀτελὲς ὀπισθογεμὲς. Ἐδέχετο κοινὸν φυσίγγιον Κρητικῶν ὄπλων. Τὸ κλειστρον ἐπανερχόμενον εἰς τὴν θέσιν του ἀπέκοπτε διὰ τῆς ὀξείας ἄκρας του τὴν οὐρὰν τοῦ φυσιγγίου καὶ οὕτως ἡ πυρίτις ἀπεγυμνοῦτο τοῦ χάρτου πρὸς τὸ μέρος τοῦ καψυλίου, ὁπόθεν μετεδίδετο τὸ πῦρ. (Πίναξ Α', ἀριθ. 10).

10) Ὅπλα **Μπερναρδάκη**, ἀποσταλέντα εἰς Κρήτην τῷ 1866 ὑπὸ τοῦ ἐν Ρωσίᾳ ἐγκατεστημένου Κρητὸς Δημητρ. Μπερναρδάκη, μεγάλου Ἐθνικοῦ εὐεργέτου. Ἦσαν καψυλιοφόρα, βραχύκανα καὶ πλατύστομα¹.

11) **Τσιφτές**, δίκαννον μὲ τσακμάκι ἢ μὲ καψύλιον.

12) **Πιστόλα** (Ἰταλ. pistola). Βραχὺ πυροβόλον ὄπλον. Εἶχε μῆκος περίπου 60 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου, ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ μακρότεραι καὶ βραχύτεραι πιστόλαι. Διεκρίνοντο αἱ γαλλικαὶ πιστόλαι, «φραντζέζικες μπιστόλες». (Πίναξ Β', ἀριθ. 1, 2, 4, 5).

¹ Γ. Ἰ. Καλαϊσάκη, Ὁ Κρητικὸς ὀπλισμὸς. Περιοδ. «Κρητικὸς Ἀσπὴρ», (1907) σ. 122—138.

13) **Κουμπούρι**, ὁμοιον πρὸς τὴν πιστόλαν, ἀλλὰ βραχύτερον αὐτῆς. «Κουμπούρια» ἔφερον κυρίως οἱ Ἴππεις. (Πίναξ Β', ἀριθ. 3).

14) **Περίστροφον πιστόλιον** (ρεβόλβερ). Τὰ ρεβόλβερ ἦσαν σπάνια μεταξύ τῶν ἐπαναστατῶν¹.

Ὁ Τουρκικὸς στρατὸς κατὰ τὸ 1866 εἶχε καὶ βελωνωτὰ ὄπλα τῆς Πρωσίας. Εἶχε δὲ καὶ τηλεβόλα ραβδωτὰ², τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίησε κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀρκαδίου³.

¹ Ἀτελής προσπάθεια ρεβόλβερ ἦτο ἡ ἐν τῷ πίνακι Β' ἀριθ. 1 πιστόλα. Εἶχε δύο κάννας μὲ ἓνα ἐπικρουστήρα, διὰ περιστροφῆς δὲ προσηρμόζετο ἡ δευτέρα κάννη εἰς τὴν θέσιν τῆς πρώτης.

Ἐν τῷ πίνακι Β' περιλαμβάνονται καὶ τὰ ἑξῆς:

Μεζοῦρα, ἦτο σωλὴν μετὰ κινητοῦ ἐμβόλου καὶ τυμπάνου μετὰ διαστημάτων διὰ τὸν κανονισμὸν τῆς ποσότητος τῆς πυρίτιδος κατὰ τὴν κατασκευὴν φυσιγγίων (ἀριθ. 6).

Λόγχη ὄπλον αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ. Ἐλλείπει τὸ πρὸς τὴν ἀχμὴν τμήμα (ἀριθ. 7).

Γιαταγάνι τουρκικόν, κρητικῆς κατασκευῆς μετὰ χρονολογίας τουρκικῆς 1171 = 1757 (ἀριθ. 8).

Σπάθη ἀλθωνική, Πάλα ἐνεπίγραφος χρυσοῖς γράμμασιν. Ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἀναγράφονται τουρκιστὶ τὰ ἑξῆς: «Δὲν ὑπάρχει σπαθὶ κοπτερόν ὡς τὸ σπαθὶ τοῦ Ἀλῆ». Ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας τὸ ὄνομα τοῦ κυριοῦ αὐτῆς: «Ἐσσεῖτ χιέχ Ἀλῆ» καὶ χρονολογία τουρκικῆ 1243 = 1827 (ἀριθ. 9).

Χυτήριον δέκα σφαιρῶν ἐμπροσθογεμῶν ὄπλων (ἀριθ. 10).

Τρομπόνι, ναυτικὸν πιστόλιον (ἀριθ. 11).

Ζωστήρ μὲ δύο φυσιγγιοθήκας (μπαλάσκες) καὶ θήκην πρὸς τοποθέτησιν γιαταγάνιου, μαχαिरῶν καὶ πιστολιῶν. Ἀνῆκεν εἰς τὸν ὄπλαρχηγόν Ἰωάννην Βλαστὸν (ἀριθ. 12).

Χειροβομβίδες ἐνετικαὶ ὑάλιναι καὶ ἐξ ὀπτῆς γῆς καὶ βέλη ἐκ τῆς Φορτέτσας Ρεθύμνης (ἀριθ. 13, 14).

² Ἐ. Ψαρουδάκη, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 35. — Τὸ Πρωσσικὸν πεζικὸν ἦτο ὠπλισμένον ἀπὸ τοῦ 1841 διὰ τοῦ βελωνωτοῦ τυφεκίου (fusil à aiguille).

³ Οἱ Κρήτες κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 πλὴν τῶν ὄπλων: Λαζαρίνα, Καριοφίλι κτλ. διὰ τῶν ὁποίων ἐπολέμησαν καὶ κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν (1821) εἶχον καὶ ἄλλα μεταγενεστέρως ἐφευρέσεως ὄπλα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ἐν τῇ Λογοδοσίᾳ τῆς ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς (Ἀθῆναι 1869).

Ἐξ Ἀγγλίας 1800 ὄπλα ἀγγλικά } μεθ' ὄλων τῶν παραρτημάτων αὐτῶν.
250 βελωνωτὰ }
240.000 πυριτοβολαὶ, ἐξ ὧν 190.000 διὰ τὰ βελωνωτὰ ὄπλα.

Ἐξ Ἀμερικῆς 391 ὄπλα ἀμερικανικὰ ὀπισθογεμῆ διὰ τοῦ Dr Howes, Λ. Δ. Ροδοκανάκη καὶ τῆς Ἀμερικανοελληνικῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἐξ Αὐστρίας 500 ὄπλα Μινιέ.

Ἐκ Γαλλίας 20 ὄπλα γαλλικά.

Ἐξ Ἰταλίας 972 ὄπλα μεταχειρισμένα.

Ἐκ Τουρκίας 110 ὄπλα ἀμερικανικὰ Henry μετὰ 20.000 πυριτοβολῶν.

Ἐκ τῆς Ἠπειροθεσσαλικῆς Ἐπιτροπῆς 1100 ὄπλα ἐξ ὧν 900 γαλλικά, 180 ἀκροβολιστῶν καὶ 20 μεταποιημένα.

Ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος 4936 ὄπλα κτλ.

ΤΟ ΦΡΟΝΗΜΑ ΤΩΝ ΕΝ ΑΡΚΑΔΙΩ

Τοὺς ἐν Ἀρκαδίῳ πολεμιστάς, ἀναμένοντας ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὰ στρατεύματα τοῦ Μουσταφᾶ, διέκρινε φρόνημα ζωηρὸν καὶ ἀκμαῖον. Ἡ ἀθυμία ἦτο μακρὰν ἀπ' αὐτῶν. Ἡ ἱερά καὶ πατριωτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Μονῆς ἐδονεῖτο ἀπὸ τὰς ψαλμωδίας τῶν τροπαρίων τῆς νίκης καὶ τοῦ θριάμβου τῆς Ἀγίας ἡμῶν Πίστεως, εἴτε ἀπὸ τὰ τραγούδια τῆς αὐταπαρνήσεως, τῆς θυσίας ὑπὲρ τῆς θείας ἐλευθερίας.

Οἱ ἱερωμένοι ἔψαλλον τὰ ἐξῆς τροπάρια καὶ ἄλλα παραπλήσια :

Λύει τὰ δεσμὰ καὶ δροσιζει τὴν φλόγα
Ὁ τρισοφεγγὴς τῆς θεαρχίας τύπος,
Ἵμνουσι Παῖδες, εὐλογεῖ δὲ τὸν μόνον,
Σωτῆρα, καὶ παντουργόν, ὡς εὐεργέτην,
Ἡ δημιουργηθεῖσα σύμπασα κτίσις.

(Πεντηκοστάριον—Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς).

Ἀρματηλάτην Φαραῶ ἐθύθισε, τερατουργοῦσα
ποτέ, μωσαϊκὴ ράβδος, σταυροτύπως πλήξασα,
καὶ διελοῦσα θάλασσαν Ἰσραὴλ δὲ φυγάδα, πεζὸν
ὀδίτην διέσωσεν, ἄσμα τῷ Θεῷ ἀναμέλποντα.

(Μέγας παρακλητικὸς κανὼν).

Μετεμορφώθης ἐν τῷ ὄρει, Χριστέ ὁ Θεός, δεῖξας
τοῖς μαθηταῖς σου τὴν δόξαν σου καθὼς ἠδύναντο
λάμπσον καὶ ἡμῖν τοῖς ἁμαρτωλοῖς, τὸ φῶς σου τὸ ἀίδιον,
πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου, Φωτοδότα, δόξα σοι.

(Ἀπολυτίκιον εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος).

Οἱ λαϊκοὶ ἐτραγώδουν τὰ ἐξῆς συνήθη ἐν Κρήτῃ ἠρωϊκὰ ἄσματα :

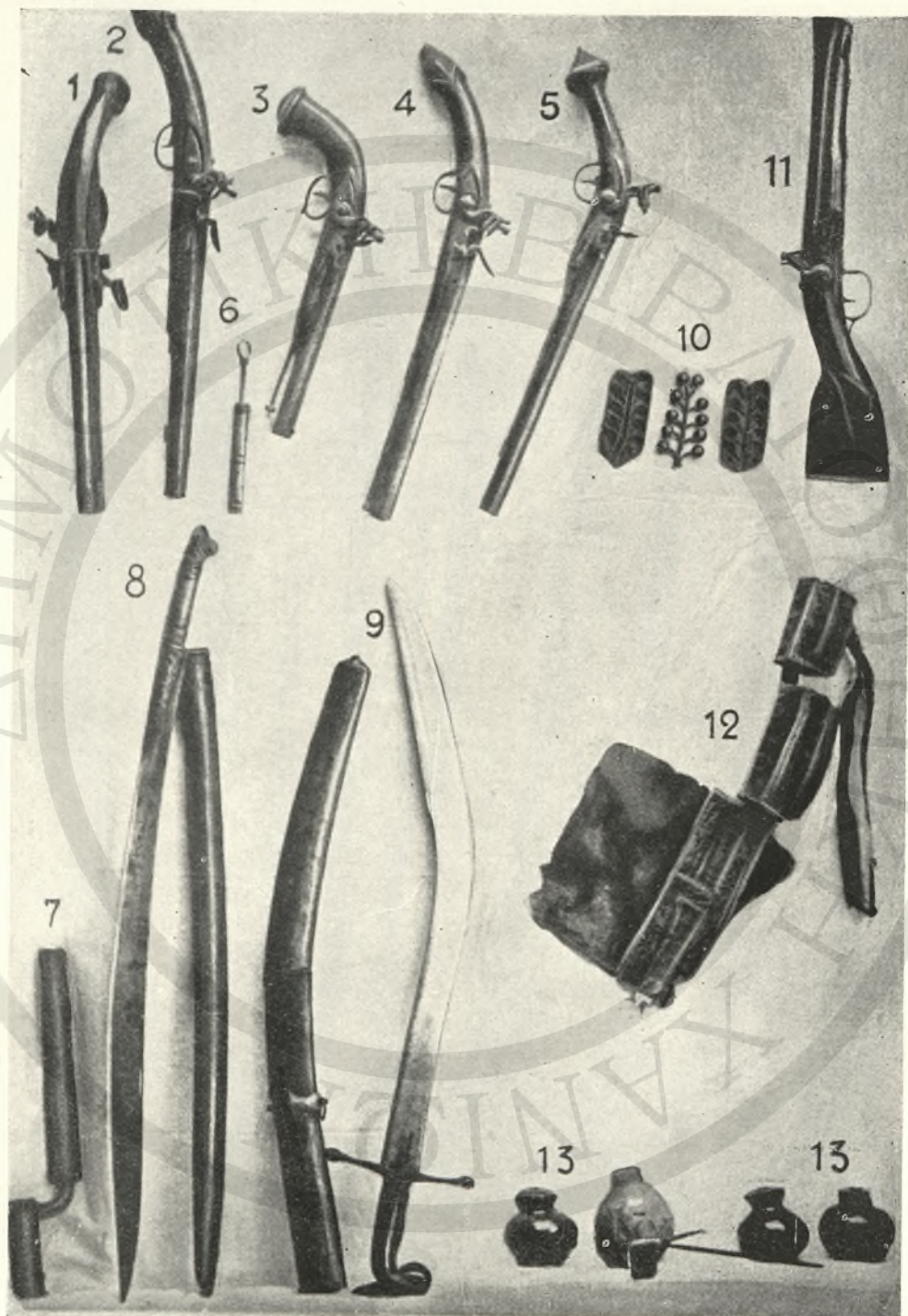
«Χαίρεστε ἄντρες, χαίρεστε, χαίρεστε πολεμάρχοι,
Μὰ τούτῃ ἡ μέρα θὰ γραφτῆ καὶ πάντα δόξα θάχῃ.
Γιατὶ κι' ἂν ἀποθάνωμε, ἀπὸ τὰ κόκκαλά μας
Θὲ ν' ἀναδώσῃ ἡ λευτεργιὰ καὶ μὲ τὰ αἱματά μας,
Θὰ ποτισθῆ καὶ θὰ θραφῆ σὰν λεμονιά θ' ἀνθίσῃ,
Ὅπουνε τὸ πεθύμιο μας κι' ἄς βρέξῃ, κι' ἄς χιονίσῃ.
Δὲν τὴ βαστῶ γῶ τὴ σκλαβιά στὸν κόσμον τὸν ἀπάνω
Καὶ τῶχῳ πρίκα μου νὰ ζῶ, χαρὰ μου ν' ἀποθάνω.
Κ' οἱ κακοθελητάδες μου χαρ' ἄλλη νὰ μὴ δοῦσι,
Παρ' ὄντε θὰ ψυχομαχῶ, νὰ στέκουν νὰ θωροῦσι.
Χαίρεστε ἄντρες, χαίρεστε, χαίρεστε παλληκάρια,
Μὰ ὁ πόλεμος ἐδόθηκε στο' ἄντρες καὶ στὰ λιοντάρια.

“Όπλα τῶν Κρητικῶν Ἐπαναστάσεων 1821 – 1866

“Όπλα τῶν Κρητικῶν Ἐπαναστάσεων 1821 — 1866”

Δέν πολεμοῦν οἱ βαρθακοὶ μηδ' οἱ γιανεμαθρῶποι,
 Ποὺ λαφτακοῦν στὰ βούρβουλα, μέσα στὸν καταπότη
 Καὶ σεῖς, ἐχθροὶ, πρικένεστε, ἀντὶς γιὰ νὰ χαρῆτε,
 Μὰ κείνα ποὺ κατέχετε, δὲ θὰ τὰ ξαναυρῆτε.
 Τ' ἄρματα δὲν τὰ δίδομε, κ' ἔντα καὶ πάρετέ τα,
 Μὰ σεῖς θὲ νὰ μουτρίσετε, γιὰ δὲν περνάτε ντρέτα ¹

Κωνσταντῆς Βενεφῆ
 Τ. Μανωλάκης

ΔΥΣΟΙΩΝΑ ΣΗΜΕΙΑ

Πολλὰ δυσοίωνα σημεῖα, κακὰ παρατηρήματα, ὡς λέγομεν ἐν Κρήτῃ, εἶδον κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας τῆς ἀγωνίας οἱ ἀτυχεῖς ὑπερασπισταὶ τοῦ Ἀρκαδίου, τὰ ὁποῖα ἐξήγησαν οὗτοι ὡς προαγγέλλοντα, ὅτι οἱ Τοῦρκοι θὰ ἐξεστράτευον κατὰ τῆς Μονῆς καὶ θὰ κατέστρεφον αὐτήν.

Παρὰ τὴν ἀτιμόσφαιραν τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τοῦ πολεμικοῦ μένους, ἡ ὁποία ἐδέσποζεν ἐπὶ τῶν ψυχῶν τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ πατριωτῶν, δὲν ἀπέλιπον αὐτοὺς καὶ αἱ ζοφεραὶ σκέψεις περὶ τοῦ ἀθεθαίου μέλλοντος καὶ τοῦ ἐπικρεμαμένου κατ' αὐτῶν κινδύνου, ἐὰν ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς ἐξεστράτευε καὶ ἡ ἄμυνα τῆς Μονῆς συνετρίβετο. Τὸ φάσμα τοῦ κινδύνου ἐκίνησε αὐτοὺς νὰ παρατηρῶσι τὰ καθ' ἑκάστην συμβαίνοντα ἐν τῇ Μονῇ καὶ νὰ προσπαθῶσι νὰ προῖδωσιν ἐν αὐτοῖς τὸν ἐπίλογον τῶν τραγικῶν ἡμερῶν.

Ὡς μοι διηγήθη ἡ ἐξ Ἀμνάτου Ἀθηνᾶ Σταράκη, ὁ πατὴρ τῆς, ὁ ὁποῖος ἐπολέμησεν ἐν τῇ Μονῇ καὶ αἰχμαλωτισθεὶς ἐσώθη, ἔλεγε πολλάκις, ὅτι εἶδεν ἕνα κακὸ σημάδι εἰς τὸ Ἀρκάδι, τὸ ὁποῖον ἐσημαίνεν «ὅτι οἱ Τοῦρκοι θὰ πῆγαιναν εἰς τὸ Μοναστήρι καὶ θὰ τὸ κυριεύανε».

«Ὁ πατέρας μου, μοὶ εἶπεν, εἶχε πάει εἰς τὸ Ἀρκάδι καὶ τὸ ζευγάρι του². Ἦσαν δύο ὠραῖα βῶδια. Τὸ ἕνα ἦτο κόκκινο καὶ πολὺ δυνατὸ ζῶον. Οἱ Τοῦρκοι, ὡς ξέρετε, ἐπῆγαν στὸ Ἀρκάδι Τρίτῃ πρωτῆ. Τὴν παραμονή, δηλαδὴ τῇ Δευτέρᾳ, τὸ βῶδι αὐτὸ τὸ

¹ Π. Βλαστοῦ, Ἰδαία Μέλισσα, τ. Α', σ. 829.

² Δύο ἀροτῆρας θόας.

κόκκινο έξεχώρισεν από τὰ άλλα βώδια, πού έβόσκοντο άπ' έξω από τὸ Μοναστήρι. Σάν άφηνιασμένο έγύριζε γύρω γύρω άπ' έξω από τὸ Μοναστήρι καὶ έμούγγριζεν. Έπροσπαθήσανε νά τὸ πιάσουν, αλλά δέν τὸ κατωρθώσανε. Ὁ πατέρας μου έτρεξε καὶ τὸ εἶπεν εἰς τὸν Ἑγούμενον ὡς κακὸ σημάδι: «Θάρθουν, τοῦ εἶπεν, οἱ Τοῦρκοι στὸ Μοναστήρι καὶ θὰ τὸ πατήσουνε». Ἐλησμόνησα νά σὰς πῶ, ὅτι οἱ Τοῦρκοι τὸ βῶδι εκείνο τὸ έσκότωσαν τὴν ἄλλην ἡμέρα πού ἦλθαν».

Ἡ ἐκ Περιβολίων Στυλιανὴ Σκανδάλη, θυγάτηρ τοῦ ἥρωος ὄπλαρχηγοῦ Ἑμμ. Παχλά, ὁ ὁποῖος, ὡς θὰ εἴπωμεν κατωτέρω, εὔρεν ἐν Ἀρκαδίῳ τὸν ἐνδοξον θάνατον, μοὶ εἶπεν ὅτι ὁ πατέρας της εἶδε τὰ ἀκόλουθα σημάδια ἐν τῇ Μονῇ κατὰ τὰς ἡμέρας εκείνας.

Ἡ μητέρα μου μοῦ ἔλεγεν, ὅτι ὁ πατέρας μου ἦτο ἄφοβο παλληκάρι καὶ καλὸς Χριστιανός. Ὅταν ὁ πατέρας μου ἔμενεν εἰς τὸ Ἀρκάδι, ἐπήγαινε κάθε πρωτὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Μονῆς, ἀναβε τὸ κεράκι του εἰς τὸν Ἅγιον καὶ ἔκανε τὴν προσευχή του. Ἐνα πρωτὶ, πού ἐπῆγεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, παρετήρησεν ἀπὸ κάτω εἰς τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν ξαπλωμένη μιὰ μαύρη σκύλλα μὲ τὰ σκυλλάκια της. Τὸ ἐθεώρησε κακὸ σημάδι. Ἐτρεξεν εἰς τὸ κελλὶ τοῦ Ἑγουμενοῦ καὶ τοῦ εἶπε τί εἶδεν.

Ὁ Ἑγούμενος καὶ οἱ καλόγηροι ἐπῆγαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἔψαλαν «Παράκλησιν» καὶ τὸ μαῦρο εκείνο σημάδι τῆς καταστροφῆς ἐχάθηκεν».

Ὁ πατέρας μου εἶδε πρῶτος καὶ ἕνα μελίσι, πού εἶχε πάει εἰς τὸ Βημόθυρον τῆς Ἐκκλησίας¹. Εἶχε γεμίσει αὐτὸ καὶ εἶχε κάνει πίττες². Αὐτὸ τὸ εἶδαν καὶ ἄλλοι. Τὸ ἐξήγησαν ὅτι ἦτο σημάδι καταστροφῆς καὶ ἀνεμπουμπούλας³.

Ὁ πεντακοσίαρχος Ἰωάννης Κοῦθος⁴, τὸ περίφημον εκείνο

¹ Εἰς τὸ παράθυρον τῆς κόγχης τοῦ Νοτίου κλίτους τοῦ Ναοῦ.

² Πίττα ἐνταῦθα = κηρήθρα.

³ Ἄνεμπουμπούλα = ἀναστάσις. Τὸ αὐτὸ παρετηρήθη καὶ ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ τοῦ χωρίου Μέσης Ρεθύμνης κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1896. Ὁ νῦν ἐφημέριος τῆς «Μέσης» Ἑμμ. Κουδουμνάκης μοὶ ἀφηγήθη τὰ ἐξῆς: Ἦτο Μάιος, Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς. Ἐνα μελίσι ἐπῆγε καὶ ἐκάθισεν εἰς τὸν φεγγίτην τοῦ Ἱεροῦ, Ὁ λειτουργῶν ἱερεὺς δὲν ἠνωχλήθη ἀπὸ τὸ μελίσι. Ἐμενε τοῦτο ἐκεῖ ἡσυχον. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἔνεκα τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως οἱ κάτοικοι τῆς «Μέσης» ἐγκατέλειψαν τὸ χωρίον, ἐπῆραν μαζί τὰ πράγματά τους καὶ ἔφυγαν πρὸς τὰ ὄρεινά χωριά.

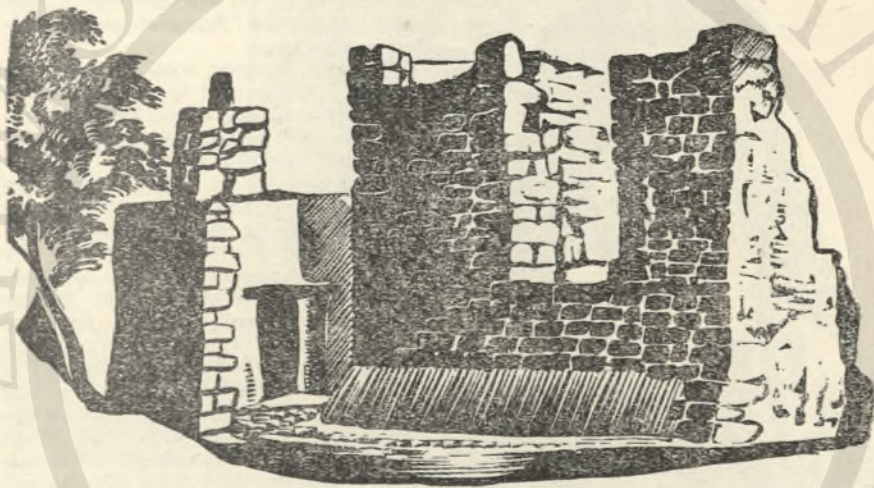
⁴ Οὗτος εἶχε μεταβῆ εἰς Ἀρκάδι μετὰ τοῦ ἐπίσης πεντακοσιάρχου Δημητρίου Βασιλάκη ἐπὶ κεφαλῆς 45 ἀνδρῶν τὴν ἐσπέραν τῆς 5 Νοεμβρίου. (Ἰδε ἄνωτ. σ. 196). Ὁ Δ. Βασιλάκης ἦτο ἐκ Γαράζου Μυλοποτάμου. Διασώθεις μετώκησε βραδύτερον εἰς Πάνορμον, ὅπου καὶ ἀπέθανεν.

παλληκάρι καὶ οἱ ὀπλίται τοῦ Λιβαδιῶτες, Κρασιῶτες, Ζωνιανοὶ ¹ εἶχον ἔλθει εἰς τὸ Ἄρκάδι δύο ἡμέρας πρὸ τῆς πολιορκίας.

Τὴν νύκτα τῆς ἐβδόμης Νοεμβρίου ὁ Κοῦθος καὶ ἄρκετοὶ ἐκ τῶν ὀπλιτῶν τοῦ ἐφιλοξενοῦντο εἰς τὸ Δραγατοκάλυβον ἐν τῷ κελίῳ τοῦ Μοναχοῦ Παρθενίου Κανακάκη. Ἦτο οὗτος κουραδοκονόμος. Τὴν νύκτα ἐκείνην ἔβραζον ἓνα τράγον διὰ νὰ τὸν φάγουν. Ὁ Κοῦθος κατὰ τὰ χαράγματα διαισθανθεὶς κάτι εἶπεν εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς ὀπλίτας τοῦ: «Δός μου τὴν κουτάλα» ἐννοῶν τὴν ὠμοπλάτην τοῦ βραζομένου ζώου.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ κρέατος παρετήρησε τὰ σημάδια τῆς ὠμοπλάτης, ὡς πράττουν συνήθως οἱ ποιμένες ἐν Κρήτῃ.

Ἐρείπια Δραγατοκαλύβου

Τὰ «σημάδια» ἦσαν δυσοίωνα καὶ ὁ Κοῦθος ἐτινάχθη ἀπὸ τὴν θέσιν του, φωνάζων: «τὰ ὄπλα σας, μωρὲ παιδιὰ, μᾶς ζώσανε οἱ Τοῦρκοι».

Ἀμέσως ἐπῆρε τὸ ὄπλον του, ἐζώσθη τὴν μπαλάσκα του καὶ εἰσῆλθε μετὰ τῶν ἐκεῖ ὀπλιτῶν του εἰς τὴν Μονὴν διὰ τῆς Ἀνατολικῆς (Καστρινῆς) Πύλης ².

Ἡ γραῖα Στυλιανὴ Σκανδάλη, τὸ γένος Ἐμμ. Ντανᾶ, μοὶ διηγήθη τὸ ἕκτακτον φαινόμενον τῶν παρατηρηθέντων διαττόντων ἀστέρων.

¹ Ἐκ τοῦ χωρίου «Ζωνιανὰ», τὸ ὁποῖον καὶ «Ζοῦ - Λάκκος» ἐκαλεῖτο.

² Τὰ ἀνωτέρω μοὶ ἀφηγήθη ὁ Κυριάκος Ἀποστολάκης, ὡς ἤκουσε ταῦτα παρὰ τοῦ Παρθενίου Κανακάκη σωθέντος.

«Στὰ 1866 ἤμουν 12 ἐτῶν. Ἡ οἰκογένειά μας εἶχε καταφύγει εἰς τὸ χωρίον Λευκόγεια. Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, πού ἐπῆγαν οἱ Τούρκοι εἰς τὸ Ἄρκαδι, ἐνθυμοῦμαι πὼς εἶδαμε μιὰ νύκτα χιλιάδες ἄστρα νὰ χύνωνται πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ἄρκαδιου.

Ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τὰ πολλὰ αὐτὰ ἄστρα ἦτο μιὰ ἀδιάκοπη φωτιά. Οἱ χωρικοὶ ἔλεγαν, ὅτι ἦτο κακὸ σημάδι, ὅτι θὰ πατηθῆ τὸ Ἄρκαδι»¹.

¹ Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ πυκνὴ βροχὴ τῶν διαττόντων ἀστέρων θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐν καιρῷ ἐπαναστάσεως καὶ πολέμου σημεῖον δυσοίωνων σημαίνον τούς ἐν τῇ μάχῃ φονευομένους. Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας τῆς κατὰ τοῦ Ἄρκαδιου ἐκστρατείας τῶν Τούρκων παρετηρήθη τὸ οὐράνιον τοῦτο φαινόμενον ἐντόνως λαμπρῶν, ἐπισύραν τὴν προσοχὴν. Οἱ ἀδελφοὶ τῆς Ἱ. Μονῆς Ἀσωμάτων Ἀμαρίου μοὶ διηγήθησαν τὰ ἐξῆς:

«Ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μουσταφᾶ κατὰ τοῦ Ἄρκαδιου ὁ Ἠγούμενος αὐτοῦ Γαβριὴλ παραλαβὼν ζῶα καὶ συνοδοὺς ἀνεχώρησεν, ὅπως μεταθῆ εἰς τὴν Ἱ. Μονὴν Πρέβελη καὶ εἰς τὰ Σφακιά πρὸς παραλαβὴν πυρίτιδος διὰ μείζονα ἐπάρκειαν τῆς Μονῆς ἐν περιπτώσει πολιορκίας αὐτῆς. Μετέθῃ πρῶτον εἰς τὴν Ἱ. Μονὴν Ἀσωμάτων, ὅπου καὶ διευκτέρευσε. Μετὰ τὸ δεῖπνον ἐπηκολούθησε συζητήσις μεταξὺ τοῦ Γαβριὴλ καὶ τοῦ Ἠγουμένου τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων Μεθοδίου Λαγκουθάρδου (ἐκ Τριπόδα Μυλοποτάμου) ὡς καὶ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν, σχετικῶς μὲ τὴν ἐνδεχομένην ἐκστρατείαν τοῦ Μουσταφᾶ κατὰ τοῦ Ἄρκαδιου. Ἡ Ἠγούμενος Μεθόδιος καὶ ὅλοι οἱ ἀδελφοὶ Ἀσωμάτων διεβεβαίωσαν τὸν Γαβριὴλ, ὅτι, ἐὰν ἐπραγματοποιεῖτο ἡ ἀπειλὴ αὐτῆ τοῦ πασσᾶ, θὰ μετέβαινον εἰς Ἄρκαδι διὰ νὰ βοηθήσουν αὐτό. Μάλιστα ὁ Ἱερομόναχος Ἀσωμάτων Χατζῆ Συμεὼν Γυπαράκης ἐγερθεὶς

Ὁ Ἠγούμενος Μεθόδιος Λαγκουθάρδος

εἶπεν ἐντόνως τὰ ἐξῆς: «Θάρρωμε νὰ σᾶς βοηθήσωμε καὶ ἔχετε θάρρος, Μαζί σας θὰ σκοτωθοῦμε καὶ ἐμεῖς». Οὗτος συνεπῆς πρὸς τὴν ὑπόσχεσίν του ἐπολέμησεν ἔξωθεν τοῦ Ἄρκαδιου, ὅπου ἐτραυματίσθη.

Διαρκούσης τῆς συζητήσεως εἰσῆλθεν εἰς τὸ Ἠγουμενεῖον κάποιος ἀδελφὸς τῆς Μονῆς καὶ εἶπεν εἰς τοὺς συζητοῦντας: «Κάθεστε στὸ τραπέζι καὶ συζητεῖτε καὶ τὰ ἄστρα χύνονται οὐρα ἀπὸ τὸν οὐρανόν». Ἀμέσως ἐξῆλθον ὅλοι καὶ εἶδον τὸ ἔκτακτον φαινόμενον τῆς βροχῆς τῶν διαττόντων. Τότε ὁ Γαβριὴλ εἶπεν: «Ἀδελφοί μου, αὐτὸ εἶναι σημάδι δικῶν μας καὶ θὰ καταστραφοῦμε, μόνον νάρθετε νὰ μᾶς βοηθήσετε καὶ ἐγὼ δὲν πρέπει νὰ ἀπομακρυνθῶ ἀπὸ τὸ Μοναστήρι μου, ἀλλὰ θὰ γυρίσω ὀπίσω ἀμέσως αὔριον τὸ πρωτὶ, ὡς καὶ ἔπραξεν. Οἱ ἀδελφοὶ τῶν Ἀσωμάτων ἐπανελάθον καὶ τότε τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὑπόσχεσιν. Ὁ Γαβριὴλ ἐπανελθὼν εἰς τὸ Ἄρκαδι ἐπέδθη ἀμέσως μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν εἰς πολεμικὰς προπαρασκευάς. Εἶχε μεταθῆ οὗτος εἰς Ἀσωμάτους τὴν 1ην Νοεμβρίου, ὡς καταφαίνεται ἐξ ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Κορωναῖον ἐξ Ἀσωμάτων ὑπὸ ἡμερομ. 2 Νοεμβρίου, ὅποτε ἀνεχώρησεν ἐξ

Ἐκτυπήσανε τὴν καμπάνα τοῦ χωριοῦ καὶ ἐπήγαμε ὄλοι μας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ ἱερεὺς ἔψαλε «Παράκλησιν» καὶ ἐμεῖς ὄλοι μας ἐκάναμε μετάνοιες καὶ ἐλέγαμε: «Θεέ μου, βοήθησε τῷ Χριστιανῷ».

Μήπως καὶ τοῦτο, Θεφιλέστατε, δὲν ἦτο κακὸ σημάδι; Ἐκεῖ ποὺ ἦσαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸ Ἀρκάδι, δὲν ἔβρεχεν, ἀλλὰ ἔλιαζε καὶ ἐκεῖ ποὺ ἦσαν οἱ Χριστιανοί, ἔβρεχε καὶ δὲν μπόρεσαν ὅσοι ἔπρεπε Χριστιανοὶ νὰ πάνε νὰ βοηθήσουν τὰ ἀδελφία μας στ' Ἀρκάδι. Τὶ νὰ σὰς πῶ! Ἦτονε φαίνεται, θεϊκὸ νὰ γίνῃ ὅ,τι ἔγινε».

Περίσπτον (χαίμαλη) ἐκ τῶν τοῦ Ἀρκადίου

Ἄσωμάτων διὰ τὸ Ἀρκάδι. (Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 237, ἴδε καὶ σχετικὴν ἐπιστολὴν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν τοῦ Ἡγουμένου Ἄσωμάτων Μεθοδίου πρὸς τὸν Κορωναῖον, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 236).

Τὸ ἀνωτέρω ἀναφερόμενον σπάνιον καὶ θαυμάσιον φαινόμενον τῶν διαττόντων ἀστέρων εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παρατήρησε καὶ ἐμελέτησε τὸ ἀστεροσκοπεῖον Ἀθηνῶν τὴν νύκτα τῆς 1 πρὸς τὴν 2 Νοεμβρίου 1866.

Ὁ διευθυντὴς τοῦ ἀστεροσκοπεῖου τούτου Ἰούλιος Σμίτ περιγράφει τοῦτο ἐν πραγματείᾳ αὐτοῦ λεπτομερῶς καὶ ἐν μαθηματικῇ ἀκρίβειᾳ. «Ἀπὸ 26 ἤδη ἑτῶν, γράφει οὗτος, παρατηρῶ καὶ ἀναγράφω καὶ σπουδάζω τὰ τῶν διαττόντων ἀστέρων, καὶ ὁμῶς νῦν πρῶτον ἠτύχησα νὰ ἴδω καὶ ἰδίοις ὀφθαλμοῖς τὸ λαμπρότατον καὶ σπάνιον τοῦ οὐρανοῦ φαινόμενον, τὸ ἀναφανέν τὴν προχθεσινὴν νύκτα. Ἐθαύμασαν δ' αὐτὸ καὶ ὅσοι τῶν ἐνταῦθα τὸ εἶδον, καὶ πάντες νῦν ὁμιλοῦσιν, ὅπως θέλουσι, περὶ τοῦ θαυμασίου φαινομένου, τινὲς δὲ μὲ παρακαλοῦσι νὰ γράψω τι περὶ αὐτοῦ...»

«Κατὰ τὸ ἐνεστῶς δ' ἔτος (1866, Νοεμβρίου 1) 13) ἀνεφάνη πολλῶ λαμπρότερον τὸ φαινόμενον τοῦτο, τοῦλάχιστον ἐν Ἀθήναις. Τοῦ οὐρανοῦ ὄλως καθαροῦ ὄντος, ἀπὸ μὲν τῆς 6 ἑσπερινῆς ὥρας μέχρι τοῦ μεσονυκτίου ἐσπίνον οἱ ἀκοντισμοὶ ἀστέρων· μετὰ ταῦτα ὁμῶς τοσοῦτον ἠῤῥησεν ἡ πληθὺς, ὥστε δύσκολος ἦτο ἡ ἀρίθμησις, διότι δὲν προέφθανέ τις νὰ θλέπῃ πάντας, ἀποσπασμένης συχνότατα τῆς προσοχῆς ὑπὸ τῶν συναναφανομένων λαμπροτάτων πυρίνων σφαιρῶν...»

«Τῶν πυρίνων δὲ σφαιρῶν ἢ βολίδων ἦσαν τινες φωτεινότεραι καὶ λαμπρόταται. Μία δ' αὐτῶν κατεφώτισε καὶ γῆν καὶ θάλασσαν, καὶ κατέλιπεν ὄπισθεν ἑαυτῆς κόμην φωτεινὴν, χρώματος ἐρυθροκιτρίνου, ἣτις ἐπὶ ὥραν ὄλην ἔμενεν ὄρατὴ τῷ ψιλῷ ὀφθαλμῷ, ὡς παράδοξόν τι σχῆμα νεφέλης». (Ὁ Ἀστὴρ τῆς Ἀνατολῆς, ἔτος Θ', σελ. 3678 καὶ ἐξῆς).

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Ἄνθυπολοχαγός, Φρούραρχος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀρκαδίου

Ὁ Ἰωάννης Δημακόπουλος ἦτο υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Δημακοπούλου, γεννηθέντος ἐν Βυτίνῃ τῆς Γορτυνίας περὶ τὸ 1800, πολεμήσαντος δὲ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην καὶ τραυματισθέντος εἰς τινα παρὰ τὴν Ἀλωνίσταιναν συμπλοκὴν. Μετὰ τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα ἐγκατεστάθη οὗτος μονίμως ἐν Καλάμαις, ἔνθα καὶ ἐνυμφεύθη. Καταγεγὼς εἰς τὸ σῶμα τῆς Χωροφυλακῆς προήχθη διαδοχικῶς εἰς Μοίραρχον.

Ὁ Κωνσταντῖνος Δημακόπουλος ἀπέκτησε τέσσαρα τέκνα, τὸν Ἰωάννην, Γεώργιον¹, Φωκίωνα καὶ Χαρίλαον.

Ἐκ τούτων ὁ Ἰωάννης ἐγεννήθη τῇ 10 Ἰανουαρίου 1833. Διακούσας τὰ μαθήματα τοῦ Γυμνασίου κατετάχθη ὡς ἐθελοντὴς εἰς τὸν στρατὸν (πεζικὸν) τῇ 16 Ἰανουαρίου 1856. Ἐσπούδασεν ἐν τῇ Σχολῇ τῶν Εὐελπίδων. Τῇ 9 Ὀκτωβρίου 1861 ἐγένετο ἀνθυπασπιστὴς καὶ τῇ 18 Ἰανουαρίου 1863 προήχθη εἰς ἀνθυπολοχαγόν².

Λόγῳ τῶν ἐξαιρετικῶν αὐτοῦ προσόντων προσελήφθη ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Γενναίου Κολοκοτρώνη ὡς ὑπασπιστὴς αὐτοῦ.

Γενναῖος καὶ φιλόπατρις ἀνέμενε τὴν εὐκαιρίαν νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὴν Πατρίδα. Διὸ, ὅτε ἐξεργράγη τῷ 1866 ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις, ἔσπευσεν ἐκ τῶν πρώτων εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Μεγαλόνησον ἀποθιβασθεὶς, ὡς εἶδομεν, εἰς Μπαλῆ Μυλοποτάμου μετὰ τοῦ Συνταγματάρχου Πάνου Κορωναίου καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

«Ὁ στρατηγὸς Κολοκοτρώνης, γνωρίσας τὴν ἰκανότητά του, τὸν παρέλαθεν ἐν τῷ Γραφείῳ τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀγῶνος. Ἐν ταῖς συνεδριάσεσι τῶν λειψάνων τοῦ Ἀγῶνος, ἀναδιφιζόντων τὰ ἔγγραφα τοῦ παρελθόντος, ἤκουεν ἐπὶ μακρὰς ἡμέρας ὁ νέος Δημακόπουλος τὰ κατορθώματα καὶ τὰς θυσίας τῆς παρελθούσης γενεᾶς. Αἱ διηγήσεις ἐκεῖναι ἐξῆραν τὸν ἅγιον ὑπὲρ Πατρίδος ἐνθουσιασμόν. Εὐκαιρίαν οὕτως ἐζήτει ἡ εὐγενὴς αὐτοῦ ψυχὴ, ὅπως πράξῃ ἀντάξια, ὧν ἤκουσε καὶ ἐφ' οἷς ἐθρήνει μὴ ζήσας κατὰ τὰς ἐνδόξους ἡμέρας τοῦ πρώτου ἀγῶνος, ἵνα μεθέξῃ αὐτοῦ. Εἰς τοιαύ-

¹ Τοῦ Γεωργίου Δημακοπούλου τέκνον ἦτο ὁ Ἀριστείδης Δημακόπουλος, τοῦ ὁποῦ υἱὸς εἶναι ὁ Γεώργιος, ὑπηρετῶν σήμερον ὡς Πρωτοδίκης ἐν Καλαθρότοις. Οὗτος πάνυ προθύμως μοὶ μετέδωκε τὰς ἀνωτέρω περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Δημακοπούλου καὶ τῶν υἱῶν του πληροφορίας.

² Ἐκ τοῦ Μητρώου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν.

την ἐτέλει ἀκμήν ἐνθουσιασμοῦ, ὅτε ἐξερράγη ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις. Δοὺς τὴν παραίτησίν του καὶ ἀκριθῆ λογαριασμόν τῆς διαχειρίσεώς του μέχρι λεπτοῦ καὶ ζητήσας τὴν εὐχὴν τῶν προϊσταμένων του ἀπῆλθεν εἰς Κρήτην, ὅπου εὗρεν, ὃν ἐπεπόθησε τάφον ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου»¹.

Ὁ Ν. Ψύχας ὡς ἀκολούθως χαρακτηρίζει αὐτόν : «Ὡραῖος τὴν ὄψιν ὁ Ἰωάννης Δημακόπουλος, τὸ ἀγλάισμα τοῦτο τοῦ Ἑλληνικοῦ Πεζικοῦ, εἶχε μελανοὺς μεγάλους ὀφθαλμούς, δασεῖας ὄφρεις καὶ μύστακα δασὺν καὶ μελανόν. Πᾶσαν λέξιν προφερομένην ἐκ τῶν κανονικῶν χειλέων του συνώδευε μειδίαμα, τὸ μειδίαμα τῆς εἰλικρινείας. Τὸ μέτωπόν του ἐδείκνυεν ἄνδρα ὀξύνοα, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ του στρατιώτην τολμηρὸν καὶ ἄνθρωπον καλοκάγαθον. Τὸ ἀνάστημά του ἦτο κανονικόν, τὸ βάδισμά του σεμνοπρεπὲς καὶ ζωηρόν, οἱ δὲ τρόποι του εὐπροσήγοροι. Τοιοῦτος ὢν, κατὰ τε τὴν σωματικὴν εὐεξίαν καὶ λοιπὰς ἀρετάς, μεθ' ὧν ἐκοσμεῖτο, ὁ Δημακόπουλος ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν συστρατιωτῶν του... Ἀκολουθήσας τὸν συνταγματάρχην Πᾶνον Κορωναῖον εἰς τὸ ἐπικίνδυνον ταξείδιόν του καὶ διορισθεὶς παρ' αὐτοῦ φρούραρχος τοῦ Ἀρκαδίου, ἤρατο δόξαν ὁμοίαν τῆς τοῦ Μάρκου Βότσαρη καὶ Φλέσσα, μαχόμενος, καθ' ἃ παρ' ἀπάντων τῶν ἐπιζησάντων καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν ἐβεβαιώθη, ὡς λέων καὶ ἐνθαρρύνων τοὺς πάντας διὰ τῆς παρουσίας του εἰς ὅλας τὰς προσβαλλομένας θέσεις...»².

Ὁ ἐκ «Πηγῆς» Ρεθύμνης Παναγιώτης Μανολιτσάκης, ὁ ὁποῖος, ὡς εἶπον, ἐχρημάτισε βοηθὸς τοῦ γραμματέως τῆς ἐν Ἀρκαδίῳ ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς Γεωργίου Πορτάλιου, ὡς ἀκολούθως μοὶ περιέγραψε τὸν ἥρωα : «Ὁ Δημακόπουλος ἦτο μετρίου ἀναστήματος καὶ ἔφερε γενειάδα, ἦτο στιβαρὸς, εὐρωστος, ὠραῖος ἄνδρας. Ἐνθους, ἐπιβλητικὸς, ὁμιλητικὸς. Πολλὰς φορές, μοὶ προσέθηκεν ὁ Μανολιτσάκης, ἐγράψαμεν μαζὶ ἐπιστολάς καὶ συνεφάγομεν».

¹ Τιμολέοντος Δ. Ἀμπελά, Οἱ μάρτυρες τοῦ Ἀρκαδίου, δράμα, ἐν Σύρῳ 1867, σ. 81, 82. — Τὸ εἰς τὸν Δημακόπουλον ἀποδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀμπελά εἰδύλλιον, ὅτι δηλαδὴ οὗτος εἶχεν ἐρασθῆ ἐν Ἀρκαδίῳ τῆς Ἑλένης, θυγατρὸς τῆς ἡρωίδος Χαρικλείας Δασκαλάκη, δὲν ἔχεται ἀληθείας. Ἡ Ἑλένη Δασκαλάκη ἦτο σύζυγος τοῦ ἐν Ἀρκαδίῳ πολεμήσαντος ὀπλαρχηγοῦ Χριστοδούλου Δαμουλῆ. Οὐδὲ νὰ φαντασθῆ δέ τις δύναται, ὅτι ὁ ὁμολογουμένως σεμνός, ἀξιοπρεπὴς καὶ ἱπποτικὸς Ἰωάννης Δημακόπουλος ἠσχολεῖτο κατὰ τὰς κρίσιμους ἐκείνας Ἱερὰς στιγμὰς μὲ ἔρωτας γυναικῶν, ἐνῶ μόνον ὁ περὶ τὴν Πίστιν καὶ τὴν Πατρίδα ἔρωτος ἐφλεγεν αὐτόν.

² Ν. Ψύχας, Ἐπαναστατικὴ εἰκὼν τῶν δυτικῶν τῆς Κρήτης διαμερισμάτων, Ἀθήνησι, 1870, σ. 29.

Ὅτε τὴν τελευταίαν φορὰν ὁ Π. Κορωναῖος ἀπεχώρησε τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου, ἀφῆκε φρούραρχον¹ ἐν αὐτῇ τὸν Ἰωάννην Δημακόπουλον.

«Ἀποχωρῶν, γράφει οὗτος, τὴν τελευταίαν φορὰν εἶπον εἰς τὸν ἥρωα Δημακόπουλον:

«Θέλεις ὑπερασπισθῆ τὸ Ἀρκάδι μέχρι τελευταίας πνοῆς.

«Θέλω ἐκτελέσει τὰς διαταγὰς σας κατὰ γράμμα, ἀπήντησεν ὁ γενναῖος στρατιώτης καὶ ἐστάθη εἰς τὸν λόγον του.

«Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ἱστορικοί, διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἀναφέρω»²

Κόσμημα ἐξ Ἀρκαδίου

¹ Ἀναφέρεται ὡς ὑποφρούραρχος ἐπιλοχίας τῆς τοῦ πεζικοῦ Νικόλαος (Ἱστορ. Ἀρχ. Κρήτης, Ἰ. Σγουρός). Πιθανῶς θὰ ἦτο οὗτος ὁ ἐπιλοχίας Νικόλαος Καστρίτης, ὃν μνημονεῦει ὁ Πωλιουδάκης φονευθέντα ἐν Ἀρκαδίῳ (Ἱ. Πωλιουδάκης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 823).

² Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης. Ἐκθεσις Π. Κορωναίου πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Κεντρικῇ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῇ, Ἀσκήφου τῆ 13ῃ Νοεμβρίου 1866.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ
ΤΟ ΑΡΚΑΔΙΚΟΝ ΔΡΑΜΑ

Η ΠΡΩΤΗ ΗΜΕΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ

Οἱ Τούρκοι πρὸ τοῦ Ἀρκαδίου τὴν αὐγὴν τῆς ὀγδόης Νοεμβρίου.— Ἡ τέλεισις τῆς Θείας Μυσταγωγίας ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Ταξιαρχῶν.— Ὁ Ἠγούμενος Γαβριὴλ εἰδοποιεῖται ἐν τῷ Ναῶ περὶ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Τούρκων.— Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ Σουλεϊμάν Βέης καλεῖ ἀπὸ τοῦ λόφου «Κορὲ» διὰ κήρυκος τοὺς ἐν Ἀρκαδίῳ νὰ παραδοθῶσιν.— Ἀρνησις αὐτῶν.— Ἐναρξίσις τῆς μάχης.— Τὰ ἀθάνατα λόγια τοῦ ἡρωϊκοῦ Ἠγουμένου Γαβριὴλ καὶ τοῦ Φρουράρχου Ἰ. Δημακοπούλου.— Τὸ ἀνίσχυρον τοῦ τουρκικοῦ πυροβολικοῦ καὶ οἱ χλευασμοὶ τῶν Χριστιανῶν.— Μεταφορὰ ἐκ Ῥεθύμνης μεγάλης ὀλκῆς πυροβόλων.— Οἱ ἐν Ἀρκαδίῳ φαιδροὶ καὶ εὐέλπιδες.— Ἡ κατάληψις τοῦ «Δραγατοκαλύθου», τοῦ «Ἀνεμομύλου» καὶ τῶν «Στάβλων» ὑπὸ τῶν Τούρκων.— Σημαντικαὶ ἀπώλειαι αὐτῶν.— Τὸ Ἀρκάδι πανταχόθεν πολιορκημένον τὴν ἑσπέραν τῆς ὀγδόης Νοεμβρίου.

Ῥητο ἡ χαραυγὴ τῆς ὀγδόης Νοεμβρίου.

Ἐν τῷ Ἰ. Ναῶ τοῦ Ἀρκαδίου ἐτελεσιουργεῖτο ἡ Θεία Μυσταγωγία ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Ταξιαρχῶν, τὴν ὁποίαν τὸ ἐκκλησιασμα παρηκολούθησε βαθύτατα συγκεκινημένον¹.

¹ Ὁ ἐκ τῶν ἐκκλησιαζομένων Ἰσαὰκ Μοτζάκης ἐκ τοῦ χωρίου «Μέσης» Ῥεθύμνης καὶ ὁ ὁποῖος αἰχμαλωτισθεὶς ἠλευθερώθη, διηγεῖτο ὅποιαν ψυχικὴν δοκιμασίαν ὑπέστη, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ ψάλται ἔψαλλον τὸ τροπάριον: «Ὅπου ἐπισκίαση ἡ χάρις σου, Ἀρχάγγελε, ἐκεῖθεν τοῦ διαβόλου διώκεται ἡ δύναμις· οὐ φέρει γὰρ τῷ φωτὶ σου προσμένειν ὁ πεσὼν Ἐωσφόρος. Διὸ αἰτούμεν σε τὰ πυρφόρα αὐτοῦ βέλη, τὰ καθ' ἡμῶν κινούμενα ἀπόσθεσον, τῇ μεσιτείᾳ σου λυτρούμενος ἡμᾶς, ἐκ τῶν σκανδάλων αὐτοῦ, ἀξιόμνητε Μιχαήλ»

Ἡ πρὸς τὸ Ἀρκάδι προέλασις τῶν Τούρκων δὲν ἐβράδυνε νὰ συντελεσθῆ¹.

Τοῦτο διέσωσε καὶ ἡ λαϊκὴ Μοῦσα:

«Τὴν Τρίτη τὸ ξημέρωμα στὸ ὄχτῶ τοῦ Νοεμβρίου
ἐπρεμαζώχτηκ' ἡ Τουρκιά στ' Ἀρκάδι γύρου - γύρου».

Αἱ σημαῖαι τῶν Τούρκων ὀπλαρχηγῶν, οἱ ὅποιοι μετὰ τῶν Ἀλβανῶν ἀπετέλουν τὴν πρωτοπορίαν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἐνεφανίσθησαν εἰς τὰς θέσεις «Ἀνθρωπόλακκον» (Α), «Κεφάλαν» (Β.Α), «Κορέ» (Β).

Εἰς τοῦ «Κορέ» προβάλανε τέσσερα μπαϊράκια,
Κ' οἱ Χριστιανοὶ σὰν τὰδανε, εὐθὺς τὰ ὄπλα πιάσαν.
Μὰ ἡ Τουρκιά ἦτο πολλὴ ὡς εἴκοσι χιλιάδες,
Κι' ἀπὸ μακρυὰ φωνάζουσε: «Προδώσετ' ἀραγιάδες».
Κι' οἱ Χριστιανοὶ τῶν εἶπαν «Καλῶς ἦρθετ' ἀγάδες,
Σήμερο θ' ἀναλλάξωμεν ἀντρίστικα τσοὶ μπάλες».

Ὁ τουρκικὸς στρατὸς διὰ σαλπισμάτων ἐσήμανε τὴν ταυτόχρονον παρουσίαν αὐτοῦ εἰς τὰ προσδιωρισμένα σημεῖα.

Τὰς τραγικὰς στιγμὰς τῆς πρῶτης ἐκείνης ὡς ἀκολούθως ἀφηγήθη εἰς τὸν ἱατρὸν Ἰωάννην Πωλιουδάκην ἢ Μαρία Καντζοπούλα, εὐφυῆς καὶ ψυχραίμος γυνή, ἥτις συλληφθεῖσα αἰχμάλωτος ἐν Ἀρκαδίῳ ἀπληλευθερώθη βραδύτερον.

«Πρὸς τὰ ἐξημερώματα τῆς ὀγδῆς Νοεμβρίου, ἐνῶ ἀκόμη εὐρισκόμεθα τὴν αὐγὴν εἰς τὴν Λειτουργίαν, ἤκούσαμεν τὸν πόλε-

---

Ἀρχάγγελε». (Τῆ Η' τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου. Ἡ σύναξις τῶν Ἀρχιστρατῆγων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ. Δοξαστικὸν τῶν Αἰώνων). Δὲν ἠδυνήθη οὗτος νὰ συγκρατήσῃ τὰ δάκρυα καὶ, ἵνα μὴ γίνῃ ἀντιληπτός ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἐκκλησιαζομένων, ἐξῆλθε τοῦ Ναοῦ καὶ ἔκλαυσε.

¹ Τὴν ἐμφάνισιν τῶν Τούρκων ἀνήγγειλεν, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, εἰς τὸν ἐν τῷ Ναῷ εὐρισκόμενον Ἠγούμενον Γαβριὴλ ὁ ἐξ Ἀμνάτου Μάρκος Λουκάκης. Ἐπίσης καὶ πυροβολισμοὶ ριφθέντες ὑπὸ τῶν φρουρῶν, οἵτινες ὑπὸ τὸν Ν. Βενιανάκην ἐφύλασσαν εἰς θέσεις ἀνωθεν τῆς φάραγγος, ἀνήγγειλαν εἰς τοὺς ἐν τῇ Μονῇ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Τούρκων ἐπερχομένων κατ' αὐτῆς. Ἡ εἶδησις δὲν ἐβράδυνε νὰ κυκλοφορήσῃ μετὰ τῶν ἐκκλησιαζομένων, οἱ ὅποιοι πάραυτα ἐξῆλθον τοῦ Ναοῦ. Τὴν Θείαν Λειτουργίαν ἐπεράτωσεν ὁ ἱερουργῶν ἱερεὺς μετὰ τοῦ ψάλτου, οὐδενὸς ἄλλου παρισταμένου.

Αἱ θύραι τοῦ περιβόλου ἐκλείσθησαν ἐν σπουδῇ, ἀφοῦ εἰσῆλθον εἰς τὴν Μονὴν οἱ ἐξῶθεν φρουροὶ πλὴν τῶν ἐν τῷ Ἀνεμομύλῳ, οἱ ὅποιοι ἠθέλησαν νὰ ἀμυνθῶσιν ἐν αὐτῷ.

Λέγεται, ὅτι τὴν πορείαν τοῦ Μουσταφᾶ πρὸς τὸ Ἀρκάδι τὴν νύκτα τῆς ἐβδόμης Νοεμβρίου κατέστησαν γνωστὴν Χριστιανοὶ ἐκ τῆς πόλεως Ῥεθύθυμνης (κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ ἐν Ῥεθύμνῃ Προξ. Πράκτωρ τῆς Ρωσίας Σκουλούδης) εἰς τὸν Ἠγούμενον Γαβριὴλ διὰ πεζοπόρου φθάσαντος εἰς Ἀρκάδι κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην. Ὁ Ἠγούμενος ἀνεκοίνωσε τοῦτο εἰς τὸν Φρούραρχον Δημακόπουλον καὶ τὰ μέλη τῆς ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς.

μον, ὁ ὁποῖος ἐγένετο ὀλίγον μακρὰν τοῦ Ἄρκαδίου¹, καθὼς καὶ τὰς σάλπιγγας τῶν ἄλλων στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπλησίαζον εἰς τὸ Ἄρκαδι.

Διὰ μιᾶς ἠκούσθησαν αἱ φωναὶ τῶν σκοπῶν: «Στάρματα, στάρματα». Ἀμέσως ὁ Ἡγούμενος Γαβριήλ, ὁ Φρούραρχος Δημακόπουλος καὶ ὄλοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἀνέβημεν εἰς τὰ δώματα, καὶ τί νὰ ἴδωμεν; Ὅλους τοὺς πέριξ ἡμῶν λόφους καὶ κάμπους γεμάτους Τούρκους καὶ σκηνάς, ὡς νὰ ἦσαν ἐκεῖ τοποθετημένοι πρὸ πολλῶν ἡμερῶν.

»Τότε εἶδα τὸν Ἡγούμενον καὶ ὕψωσε τὰς χεῖράς του πρὸς τὸν οὐρανόν, εἶπε μὲ φωνὴν χαμηλὴν μερικὰ λόγια καὶ ἔκαμε τὸν σταυρὸν του. Ἐπειτα ἐστράφη καὶ εἶπε μεγαλοφώνως πρὸς τοὺς ἄλλους:

«Παιδιά μου, ἀδελφοί μου, γλυκύτερος καὶ δικαιότερος θάνατος δὲν ὑπάρχει ἀπὸ τὸ ν' ἀποθάνῃ κανεὶς ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος.

»Παιδιά μου, κατὰ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιόν μας θάνατος δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ μετάθασις εἰς τοὺς οὐρανοὺς.

»Ἄς πολεμήσωμεν λοιπὸν ἡρωϊκῶς καὶ ἄς μεταβῶμεν εἰς τὴν Πλάστην μὲ καθαρὸν μέτωπον. Ζήτω ὁ πόλεμος, ζήτω ἡ ἐλευθερία!»

Τὸ «Ζήτω» ἐπανέλαθον ἐνθουσιωδῶς ὄλοι οἱ ἄνδρες καὶ αἱ γυναῖκες².

Οἱ πολεμισταὶ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀναμένοντες τὸν ἐχθρὸν εἶχον ἐτοιμάσει τὰ ὄπλα των, ὡς λέγει ὁ ποιητής:

Διακόσοι πενήντα ἐννιά ἦτονε τοῦ πολέμου
τὰ ὄπλα των ἀνέκαψαν, τσοὶ Τούρκους περιμένουν.

Ὁ ἡρωϊκὸς Φρούραρχος τῆς Μονῆς Ἰωάννης Δημακόπουλος

¹ Εἰς θέσιν «Ἀνθρωπόλακκον».

² Ἰωάννου Πωλιουδάκης, ἱατροῦ, ἀνέκδοτος «Ἱστορία τῆς Κρήτης», σ. 812—824.— Ὁ ἐξ Ἀνωπόλεως Σφακίων Ἰωάννης Π. Πωλιουδάκης (1830—1908), ἱατρός, ἔλαβεν ἐνεργότατον μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 καὶ ὡς ἀγωνιστὴς καὶ ὡς ἱατρός τῶν ἐπαναστατικῶν στρατοπέδων. Πολλάκις ἐπεφορτίσθη ἀπὸ τὴν Κεντρικὴν Ἐπιτροπὴν νὰ συνοδεύσῃ ἀποστολάς ὄπλων, πολεμοφοδίων καὶ τροφίμων ἐκ Σύρου εἰς Κρήτην. Συνέγραψεν Ἱστορίαν τῆς Κρήτης, ἣ ὁποία δυστυχῶς δὲν κατωρθώθη εἰσέτι νὰ ἐκδοθῇ.

Ὁ Ἰωάννης Πωλιουδάκης

άνελθών τὰς βαθμίδας τῆς λιθίνης κλίμακος (Ν.Δ), ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς πολεμιστὰς μὲ ἔντονον καὶ ἐπιβλητικὴν φωνὴν τὰ ἐξῆς πατριωτικὰ λόγια:

«Θὰ πολεμήσωμεν ὡς ἄνδρες γιὰ τὴν Πίστιν καὶ τὴν Πατρίδα ἐδῶ, ποὺ μᾶς ἐπολιόρκησαν οἱ Τοῦρκοι. Εἰς τὰς θέσεις σας πολεμισταί, ἐφώναξεν, εἰς τὰς θέσεις σας παιδιὰ».

Οἱ ἄνδρες χωρισθέντες εἰς μικρὰς ομάδας κατέλαβον θέσεις

Ἐπάλξεις καὶ πολεμιστὰι Ἀρκαδίου

ἐντὸς τῆς Μονῆς εἰς τὰ «Κλάουστρα», εἰς τὸ Ἰγουμενεῖον, εἰς τὰ ἀνώγεια τῶν κελλίων, ὧν τὰ ἐξωτερικὰ παράθυρα εἶχον κτίσει ἀφήσαντες μόνον τυφεκιοθυρίδας, εἰς τὰς ἐπάλξεις Α. καὶ Ν.Δ., ὀλίγοι δὲ ἐκτὸς αὐτῆς εἰς τὸν Ἀνεμόμυλον.

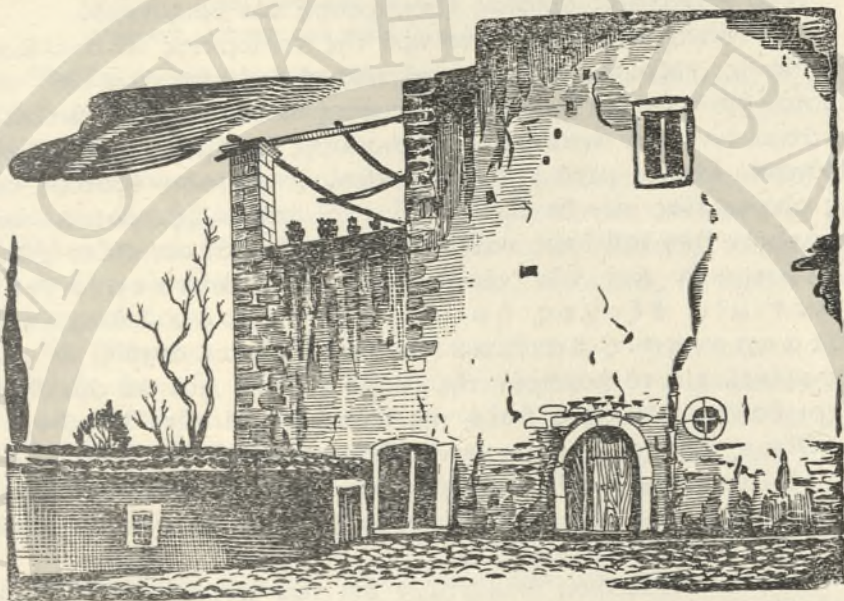
Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπιθέσεως ὁ διευθύνων ταύτην Σουλεϊμάν Βέης¹ ἠρώτησε διὰ κήρυκος ἑλληνιστὶ ἀπὸ τοῦ λόφου «Κορὲ» τοὺς ἐν Ἀρκαδίῳ, ἐὰν θὰ παραδοθοῦν ἢ θὰ πολεμήσουν:

«Θὰ παραδοθῆτε ἢ θὰ πολεμήσετε, ἐφώναξεν ὁ κήρυξ.

¹ Jules Ballot, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 50.—Τρίς, ὡς αὐτὸς ὁ J. Ballot γράφει, ὁ Σουλεϊμάν βέης προέτεινε εἰς τοὺς ἐν Ἀρκαδίῳ νὰ παραδοθῶσιν ὑπισχνούμενος ἀσφάλειαν ζωῆς, ἀλλὰ τῇ εἰσηγήσει τοῦ Ἰγουμενίου αἱ προτάσεις αὐτοῦ ἀπερρίφθησαν.

«Θὰ πολεμήσωμε, ἀπήντησεν ὁ Ἡγούμενος, θὰ πολεμήσωμε» καὶ ἀμέσως τὰ μέλη τῆς ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπυροβόλησαν κατὰ τῶν Τούρκων ἀπὸ τὴν ταράτσαν¹ τοῦ κελλίου τοῦ Ἡγουμένου, ὅπου ἴσταντο παρατηροῦντα αὐτούς. Ἐπίσης βεβαιοῦται, ὅτι ὁ ἀφικόμενος καὶ σταθμεύσας εἰς Μέσην Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐπανελάβε καὶ οὗτος τὴν πρὸς τοὺς πολιορκουμένους πρότασιν

Ἡ ταράτσα τοῦ κελλίου τοῦ Ἡγουμένου Γαβριήλ (Β.Δ. γωνία τῆς Μονῆς) περὶ ὑποταγῆς ὑπισχνούμενος εἰς πάντας ἀσφάλειαν ζωῆς, ἀλλὰ καὶ αὐθις ἢ ἀπάντησις ἐδόθη ἀρνητικῆ.

Τοῦτο διέσωσεν ἡ λαϊκὴ Μοῦσα ἐν τοῖς στίχοις:

«Κί' ὁ Γούμενος τοῦ φώναξε ἀπὸ τὸ Μοναστήρι,
Δὲν τοῦ προδίδω τοῦ Μπουρμά², ἂν εἶναι καὶ Βεζίρης».

Ἡ μεγάλη ἀπόφασις ἐλήφθη.

Τὸ πολύπρακτον Ἀρκαδικὸν Δρᾶμα ἤρχισε κατὰ τὴν ἀποφασιστικὴν ἐκείνην στιγμήν.

¹ Αὕτη βλέπει πρὸς Β. πρὸς τὸν λόφον «Κορέ». Ἡ ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασις εἶναι μικρὰ καὶ ὁ φωνάζων δυνατὰ γίνεται πολὺ ἀκουστός.

² Μπουρμά, λ. τουρκ. = στροφή, συστροφή, ἔκτομή. Ἐπιθ. = συνεστραμμένος, ζῶν εὐνοχισμένον. Οἱ Χριστιανοὶ ἐν Κρήτῃ ἀπεκάλουν οὕτως ὄβριςτικῶς τοὺς τουρκοκρήτας ὡς περιτετμημένους.

Κάθε πράξις αὐτοῦ ἐκπέμπει ἀκτῖνας φωτὸς ἀσθέστου, ἀστραπᾶς ἀθανάτου δόξης.

Οἱ ὀλίγοι ἀψηφοῦν τοὺς πολλούς. Οἱ υἱοὶ τοῦ φωτὸς περιφρονοῦν τὰ τέκνα τοῦ σκότους.

Ἄγόμενοι ἐκεῖνοι αὐτοθελήτως εἰς τὴν σφαγὴν δίδουν τὸν τόνον τῶν ἀποφάσεων κατὰ τὰς μεγάλας στιγμὰς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.

Ἰδοὺ περίστασις δικαίως ἐξεγείρουσα τὸν θαυμασμόν.

«Οἱ ἐπαναστάται ἠδύναντο πρὸ τῆς πολιορκίας νὰ ἀπέλθωσι τῆς Μονῆς σώζοντες ἑαυτοὺς καὶ τὰς οἰκογενεῖας τῶν ἀπὸ τοῦ βεβαίου θανάτου καὶ ἡ ἀποχώρησις αὕτη δὲν θὰ ἐκρίνετο βεβαίως ὡς ἀτιμωτικὴ καὶ ἀνανδρὸς πρὸ τοσαύτης δυνάμεως τοῦ ἐχθροῦ. Ἦδύναντο δὲ καὶ μετὰ τὴν πολιορκίαν νὰ σώσωσιν ἑαυτοὺς καὶ τὰς οἰκογενεῖας τῶν δεχόμενοι τὴν περὶ ὑποταγῆς πρότασιν τοῦ Σουλεϊμάν Βέη καὶ ἴσως καθῆκον εἶχον νὰ πράξωσι τοῦτο χάριν τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων τῶν. Ἀλλὰ πατριωτικὴ φιλοτιμία ἕξιχος, ἠρωϊσμός ἀπαράμιλλος καὶ αὐταπάρνησις θαυμασία, ὑπηγόρευσαν αὐτοῖς νὰ μείνωσιν ἐκεῖ, εἰς τὸ λαμπρὸν τῆς δόξης στάδιον καὶ νὰ ἀμυνθῶσι μέχρι θανάτου ἐνδόξως ὑπὲρ τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος»¹.

Οὕτως ἀρχίζει ἡ μάχη γενικευθεῖσα πανταχοῦ².

Τὸ Ἱερὸν τῆς Μονῆς Λάθαρων κυματίζει ὑπερήφανον ἄνωθεν τῆς Δυτικῆς Πύλης. Τὸ ριπίζει ὁ ψυχρὸς ἄνεμος καὶ τὸ καθιστοῦν διάτρητον αἰ ἐχθρικαὶ σφαῖραι.

Πλὴν τοῦ Λαθάρου ἐκυμάτιζεν ἐπὶ τοῦ τείχους ἐν τῇ Β. Δ. γωνίᾳ, ὅπου ἡ ταράτσα τοῦ κελλίου τοῦ Ἠγουμένου, ἡ κυανόλευκος πολεμικὴ σημαία τοῦ ἀρχηγοῦ Γεωργίου Δασκαλάκη, ὁ ὁποῖος, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, εἶχε μὲν ἐξέλθει τῆς Μονῆς πρὸς συγκέντρωσιν ὀπλοφόρων, ἀλλὰ τὴν σημαίαν του εἶχεν ἀφήσει ἐν αὐτῇ παρὰ τῷ ἀδελφῷ του Κωνσταντίνῳ καὶ τῇ μητρὶ του Χαρικλείᾳ. Καὶ ἡ σημαία αὕτη ὡς καὶ τὸ Λάθαρων ἦτο διάτρητος ἐκ τῶν ἐχθρικῶν σφαιρῶν, ὁ δὲ κοντὸς αὐτῆς κατ' ἐπανάληψιν εἶχε καταρριφθῆ ὑπὸ τῶν σφαιρῶν τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλ' ἀνεστηλοῦτο πάλιν ἐπιμελεῖα τῆς ἠρωϊδος Χαρικλείας Δασκαλάκη, ἥτις τέλος κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς πολιορκίας καὶ μικρὸν πρὸ τῆς ἐκπορθήσεως τῆς Μονῆς ἀφαιρέσασα τὴν σημαίαν ἐκ τοῦ κατακοπέντος κοντοῦ ἐζώσθη αὐτὴν ἔσωθεν τῶν ἐνδυμάτων τῆς καὶ οὕτω τὴν

¹ Κ. Ἀργυροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 25.

² Ἐν ἀρχῇ οἱ τυφεκιοβολισμοὶ ἦσαν ἀραιοί, «οἱ μπαλοθιῆς ἠκούοντο κουκιστές», ὡς μοι εἶπεν ὁ ἐξ Ἀμαρίου Δ. Δραμυτηνός, ἀλλὰ δὲν ἐβράδυναν νὰ μεταβληθοῦν εἰς ὁμοθροντίας.

ἔσωσεν. Ὅτε δὲ μετὰ ταῦτα ἡ Χαρίκλεια μετέβη εἰς Ἀθήνας, ἐκόμισε καὶ ἔδωκεν αὐτὴν εἰς τὸν Στυλιανὸν Δασκαλάκην, υἱὸν τοῦ Γεωργίου.

Οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ Ἀρκαδίου θαρραλέοι καὶ ἀκλόνητοι κáμνουν θραῦσιν διὰ τοῦ εὐστόχου αὐτῶν πυρός εἰς τὰς πυκνάς τάξεις τοῦ ἐχθροῦ.

«Μάρθεν ἡ γι' ὥρα τοῦ Θεοῦ κ' οἱ ἄντρες πολεμοῦσι
γυναῖκες, κόρες καὶ παιδιὰ φυσέκια κουβαλοῦσι»¹.

Ὡς ἐκ τούτου ὁ ἀνεφοδιασμός τῶν πολεμιστῶν μας συνετελεῖτο ἀνευ διακοπῆς ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς ἠρωίδος Χαρικλείας Δασκαλάκη.

Τὸ τουρκικὸν πυροβολικὸν μετέσχε μετὰ τὸ πεζικὸν εἰς τὴν κατὰ τῆς Μονῆς ἐπίθεσιν ἐκ τῆς πρὸς Δ. θέσεως «Μετοχάκι» καὶ ἐξ ἄλλων σημείων τῆς ὑπερθεν τῆς φάραγγος χαλέπας. Ἐκ παραλλήλου ἐξηκολούθει πυκνὸς καὶ ὁ τυφεκιοβολισμὸς ἐξ ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων.

Τὰ βλήματα τοῦ τουρκικοῦ πυροβολικοῦ διηυθύνοντο ἰδίᾳ κατὰ τῆς Δυτικῆς Πύλης. Πλὴν τῶν πυροβόλων, τὰ ὁποῖα ἐκ τῆς θέσεως «Μετοχάκι» ἐσφαιροβόλουν τὰ τεῖχη, τὸν ναὸν καὶ τὰ κελλία², ἕτερα πυροβόλα, τοποθετηθέντα εἰς τὰς πρὸς Δυσμὰς παρὰ τοὺς «Στάβλους» μεγάλας κυπαρίσσους καὶ βάλλοντα διὰ συγκεντρωτικοῦ πυρός, δὲν κατάρθωσαν νὰ καταρρίψουν αὐτήν, καθότι τὰ

¹ «Αἱ γυναῖκες, ὅσαι εἶχαν μικρὰ παιδιά, ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ κελλία καὶ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, αἱ δὲ νέαι ἔτρεχον ἀπὸ θέσεως εἰς θέσιν μεταφέρουσαι φυσέκια καὶ νερὸ εἰς τοὺς πολεμιστάς». (Ἰ. Πωλιουδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 817).— Ἐν Ἀρκαδίῳ ὑπῆρχον τῇ 3 Ν)βρίου 20 βαρέλια πυρίτιδος ὡς καὶ 12 κιθῶτια πολεμοφοδίων. Εἰς ταῦτα προσετέθησαν τῇ 6 Ν)θρίου 5 ½ κιθῶτια κωνικῶν πυριτιδοβολῶν, τὰ ὁποῖα ἐκομίσθησαν ἐκ Γαράζου ὑπὸ τοῦ ἐπιλοχίου Σπυρ. Δημητρίου, ὡς ἀνωτέρω εἶπον. (Ἐγγραφα φρουράρχου καὶ ἐπιτροπῆς πρὸς τὸν Κορωναιόν.— Γεν. Ἀρχεῖα Κράτους, ἐνθ' ἄνωτ., ἀριθ. 238 καὶ 243).

² Ἐν κελλίῳ εἰς τὰ «Κλάουστρα», ἐν τῷ ὁποίῳ κατοικεῖ σήμερον ὁ Ἀρχιμ. Ἀγαθάγγελος Μαρκάκης, καὶ ἐκ τοῦ πρὸς Δ. παραθύρου αὐτοῦ ἐμάχετο ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Χρὸ Μοναστήρι Νικόλαος Γάσπαρις, υἱὸς τοῦ Παπᾶ Οἰκονόμου Γάσπαρι, ὅστις συλληφθεὶς αἰχμάλωτος ἀπλευθερώθη μετὰ τῶν λοιπῶν αἰχμάλωτων. Σφαῖρα πυροβόλου βάλλοντος ἐκ τῆς πρὸς Δ. θέσεως «Μετοχάκι» ἔσχε τὴν ἀκόλουθον ἀξιοπερίεργον διαδρομὴν καὶ ἐνέργειαν. Εἰσηλθεν ἐκ τοῦ παραθύρου τούτου, ἔθραυσε μέρος τοῦ λιθίνου ἀνωφλίου τῆς πρὸς Α θύρας τοῦ κελλίου, προσέκρουσεν ἐπὶ τοῦ ἐναντι γείσου (κορνίζας) τῆς προσόψεως τοῦ Ναοῦ καὶ ἔθραυσε μέρος αὐτοῦ ἄνωθεν τοῦ ἐλλειψοειδοῦς παραθύρου, ὡς παρατηρεῖ πρὸς τὰ δεξιὰ ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὸν Ναόν. Σημειωτέον ὅτι ἡ εἰσβαλοῦσα εἰς τὸ κελλίον σφαῖρα ἀφήκεν ἄθικτον τὸν παρὰ τὴν θύραν ἐντὸς τοῦ κελλίου ἱστάμενον τὴν στιγμὴν ἐκείνην πολεμιστὴν, πρὸ τοῦ προσώπου τοῦ ὁποίου διήλθεν αὐτὴ.

Τὰ ἀνωτέρω διηγήθη εἰς τὸν Ἀρχιμ. Ἀγαθάγγελον Μαρκάκην ὁ πολεμιστῆς οὗτος, ὅτε κατὰ τὸ 1885 μετέβη εἰς Ἀρκάδι, ὅπως παρευρεθῆ εἰς τὸ τελεσθῆν πάνδημον ὑπὲρ τῶν ὀλοκαυτωθέντων Μνημόσουν.

βλήματα αὐτῶν ἦσαν μικρά. Ἡ Πύλη δ' αὐτή, ὡς καὶ ἡ Ἀνατολική, ἦσαν στερεαί, εἶχον θυρόφυλλα κεκαλυμμένα δι' ἔλασματῶν σιδηρῶν καὶ ἡλῶν, ὡς αἱ θύραι τῶν φρουρίων, καὶ ἦσαν καλῶς κεκλεισμένα. Ὅπισθεν τῶν θυροφύλλων τῆς Δυτικῆς Πύλης οἱ πολιορκούμενοι εἶχον συσσωρεύσει ὀγκώδεις λίθους, ξύλα χονδρά, σάκκους πλήρεις κριθῆς, ὡς καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, ἅτινα εἶχον προετοιμάσει καὶ εἶχον ἀποθέσει ἐκεῖ πλησίον, ἵνα τὰ ἔχῃσι πρόχειρα διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον.

«Κί' ἀπὸ τῆ Δυτικῆ μεριά ψηλά ἔπο τὸ Καβοῦσι

Τὸ ταχτικὸ ἀντίτηρε καὶ κανωνοβολοῦσι.

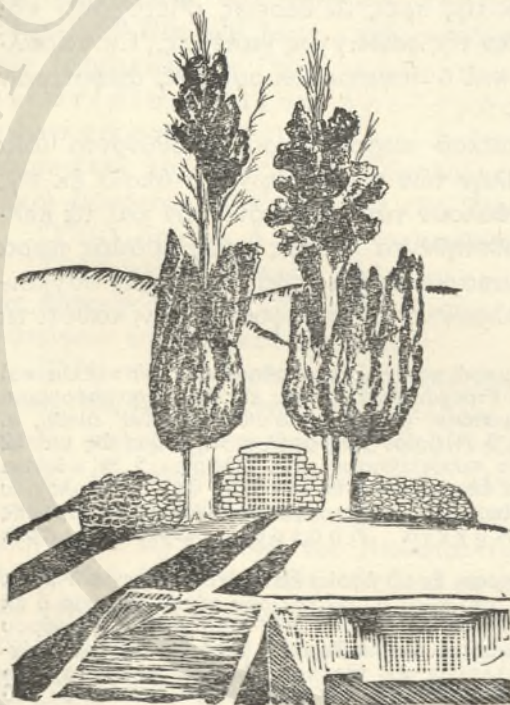
Τὸ στάβλο κάναν πρόχωμα καὶ στένουν τὰ κανωνία.

Τὴν πόρτα κανωνοβολοῦν, μικρά ἔτονε τὰ βόλια».

Ὁ ὄπλαρχηγὸς Γεώργιος Βλαστός μοι ἔλεγεν: «Οἱ Μισιρλή-

δες ¹ εἶχαν ἓνα κανωνάκι, ἀλλὰ δὲν ἐκάνανε τίποτε κανωνοβολοῦντες ἐκ Β. καὶ ἡμεῖς ἀπὸ ἑκεῖ ποῦ ἤμεθα (πρὸς Ν. τῆς Μονῆς), τοὺς ἐγιουχαίσαμε».

Ἀπὸ ὄσας τὰς πλευρὰς τῆς Μονῆς ραγδαίως ἐξηκολούθει καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ὁ τυφεκιοβολισμὸς κατὰ τῶν ἐπιτιθεμένων, καὶ τὰνάπαλιν. Ὡς ἦτο φυσικόν, εἰς μὲν τοὺς Τούρκους ἐγένετο φθορὰ μεγάλη ἐκ τοῦ εὐστόχου πυρὸς τῶν Χριστιανῶν, εἰς τούτους δὲ ἐλαχίστη ², ὡς προφυλασσομένους ὀπισθεν τῶν ἰσχυρῶν τοίχων τῆς Μονῆς.

Αἱ ἀγριοκυπάρισσοι

Λυσσώδης ἰδίᾳ ὑπῆρξεν ἡ μάχη καὶ ἀπαραμίλλως ἠρωϊκῆ μεταξὺ τῶν ἐν Ἀνεμομύλῳ μαχητῶν καὶ τῶν ἐφορμώντων Τούρκων, ἰδίᾳ ἐντο-

¹ Οἱ Αἰγύπτιοι στρατιῶται διεκρίνοντο μακρόθεν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐκ τοῦ χρώματος τῆς ἐνδυμασίας αὐτῶν, ἦτις ἦτο φαῖά, ἐνῶ ὁ Αὐτοκρατορικὸς στρατός (Πολίτικο ἀσκέρι) ἔφερε μέλαιναν τοιαύτην.

² Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τῆς προμνημονευθείσης μάρτυρος Μαρίας Καντζο-

Г. Динау'овъ

πίων και Ἄλθανῶν. Οἱ ἐν τῷ Ἀνεμομύλῳ ἀνδρεῖοι, ἐν οἷς οἱ ἥρωες Μοναχοὶ Ἀκάκιος Λαγκουθάρδος καὶ Ἱερόθεος Δαλαμπέλας ἀνεδείχθησαν ὑπέροχοι μετ' ἀκαταβλήτου δυνάμεως καὶ θάρρους καὶ μετὰ θαυμασίας τόλμης ἀντιστάντες καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ φονεύσαντες πλείστους Τούρκους,¹ ἐν οἷς καὶ ἕξ Ἄλθανοὺς πεφημισμένους ἐπὶ ἐξόχῳ ἀνδρείᾳ καὶ ἀγαπητοὺς τῷ Μουσταφᾷ ὡς ἐμπίστους αὐτῷ σωματοφύλακας. Οἱ ἀποτελοῦντες τὴν ὁμάδα ἐκείνην γενναῖοι, μόλις ἐπτὰ² ὠχυρωμένοι καὶ βάλλοντες εὐστόχως καὶ ἐκ τοῦ ἀφανοῦς ἐφόνευσαν, ὡς ὠμολόγησαν κατόπιν αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι, περισσοτέρους ἀπὸ ὅσους ἐφόνευσαν οἱ ἐκ τῶν ἄλλων σημείων τῆς Μονῆς βάλλοντες μαχηταί.

Ἄλλὰ περὶ τὸ ἐσπέρας οἱ ἐντόπιοι Τοῦρκοι κατῶρθωσαν νὰ πλησιάσουν τὸν «Ἀνεμόμυλον» καὶ ἐκ τοῦ παραθύρου νὰ θέσουν πῦρ εἰς τὸ ἐν αὐτῷ ἐναποθηκευμένον λίνον³. Ἐκ τῶν πολεμιστῶν ἐκείνων ἄλλοι ἐκάησαν καὶ ἄλλοι κατεσφάγησαν⁴. Διέφυγεν ὁ Γεώργιος Κουρουπαύτης, ὅστις πηδήσας ἐκ τοῦ Ἀνεμομύλου κατῶρθωσε καίπερ σφοδρῶς πυροβολούμενος νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς ἐγγυὸς φάραγγος καὶ ριφθεὶς εἰς αὐτὴν ἠδυνήθη νὰ σωθῇ.

Ἡ αὐταπάρνησις καὶ ὁ τραγικὸς θάνατος τῶν ἐν τῷ Ἀνεμομύλῳ ὀλοκαυτωθέντων ἡρώων δικαίως προκαλεῖ ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν νέων μας συναισθήματα βαθείας ἐθνικῆς ὑπερηφανείας.

«Οἱ θρυλικοὶ καλόγηροι τῆς βίγλας τοῦ «Ἀνεμομύλου» σκοτώθηκαν εἰς τὰς θέσεις των μέχρις ἐνός.

—⁵Ω! μαυροφόροι ἀκροβάται τοῦ θανάτου, ἀθάνατοι τῆς ἐλευθερίας ἰδεαλισταί!

πούλας μέχρι τῆς ἐσπέρας εἶχον φονευθῆ 8—9 Χριστιανοί. «Φρίκην μοῦ ἐπροξένησε, λέγει αὐτῇ, ὅταν εἶδα νὰ θάπτουν τὴν νύκτα 8 ἢ 9 ἀνθρώπους φονευθέντας τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐπὶ τῶν δωματίων, καὶ ἀκόμη περισσότερο ἐφριπτα, ὅταν ἔβλεπα νὰ παραμερίζουν τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα τῶν φονευθέντων καὶ νὰ τὰς ὑποχρεώθουν νὰ μὴ φωνάζουν καὶ κλαίουσαν διὰ νὰ μὴ ἀκούσουν ἀπ' ἕξω οἱ Τοῦρκοι». (Ἰ. Πωλιουδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 817).

¹ «Εἶδα, μοὶ εἶπεν ὁ Ἀλέξανδρος Γαβρηλάκης, πολλοὺς σκοτωμένους Τούρκους ἀπ' ἕξω ἀπὸ τὸν Ἀνεμόμυλο στοσὶ τράφους».

² Οἱ ἐν τῷ Ἀνεμομύλῳ πολεμισταὶ ἦσαν οἱ ἀνωτέρω μνημονεύμενοι δύο Μοναχοὶ καὶ οἱ Ἰωάννης Μαστορακάκης, Ἰωάννης Βασιλακάκης ἢ Χαρκιανός, ἀμφότεροι ἐξ Ἀμνάτου, ὁ Μιχαὴλ Ἰ. Κιοράκης ἐκ Κυριάννας, ὁ Γεώργιος Ν. Μοσχάκης ἐκ Μαργαριτῶν καὶ ὁ Γεώργιος Κουρουπαύτης ἐκ Πίκρι. Πάντες ἐφονεύθησαν πλὴν τοῦ Γ. Κουρουπαύτη διαφυγόντος.

³ Τὸ λίνον (λινάρι) ἐκαλλιεργεῖτο ἐν Κρήτῃ εὐρέως ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Μὲ αὐτὸ ὕφαινον αἱ Κρήσσαι εἰς τὸν ἀργαλειὸν ὑφάσματα χρήσιμα διὰ τὴν κατασκευὴν σινδόνων, ὑποκαμίσων, περισκελίδων, προσοψίων καὶ σάκκων.

⁴ «Εἶδα τοὺς τοίχους τοῦ Ἀνεμομύλου μαύρους σάν καμινάδα καὶ τὸν Βασιλακάκη καύμενον στὴν πόρτα τοῦ Ἀνεμομύλου». (Ἄλ. Γαβρηλάκης).

—Ω! ἄγνωστοι σιωπηλοὶ καὶ ἀθύρουθοι στρατιῶται τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Πατρίδος, καὶ ποῖον μπορεῖ νᾶναι τὸ μέτρον τῆς δικαίας ὑπερηφανείας, ποῦ πρέπει νὰ κρατήσῃ γιὰ Σᾶς ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ Ἔθνος;»¹.

Ἔνεκα τῶν σοβαρῶν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀπωλειῶν ὁ Μουσταφᾶς, ὡς ἀναφέρει ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασί του ὁ Παρθένιος Περίδης, «ἐσκέφθη πρὸς στιγμήν νὰ λύσῃ τὸ ἔσπερας τὴν πολιορκίαν, συναινούντων καὶ τῶν ἐντοπίων Ὀθωμανῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἄρκετοὶ εἶχον φονευθῆ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Θεωρήσας ὁμοῦ τὸ τοιοῦ-

Ὁ Παρθένιος Περίδης

τον καταισχύνην, νὰ μὴ δυνηθῆ δηλ. νὰ κυριεύσῃ μίαν Μονὴν περικλείουσαν τόσον ὀλίγους ὑπερασπιστάς, ἐνῶ αὐτὸς ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς τόσον πολυαριθμοῦ στρατοῦ, μετέφερεν ἐκ τοῦ φρουρίου τῆς Ρεθύμνης τὰ μεγαλύτερα τῶν ἐκεῖ τοπομαχικῶν πυροβόλων, τὰ ὁποῖα στήσας εἰς κατάλληλον μέρος ἐπανελάθε τὴν ἐπομένην σφοδρότερον τὸν κανωνιοβολισμὸν κατὰ τῆς Μονῆς»².

Οἱ ἐν Ἀρκαδίᾳ ἐπολέμησαν τὴν πρώτην ἡμέραν μὲ ἀξιοθαύμαστον αὐταπάρνησιν. Εἶχον θάρρος καὶ ἠλιπίζον νὰ ἀποκρούσουν τὸν ἐχθρόν, ἐὰν κατέφθανον ἔξωθεν ἐπικουρία. Δὲν ἦσαν δύσθυμοι, ἀλλ' εὐέλπιδες καὶ φαιδροί, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἀκόλουθος διάλογος. Εἶχον οὗτοι σαλ-

πιγκτὴν ἐθελοντὴν τινα, μιγάδα, Ἀράπην ὀνομαζόμενον³, ὅστις ἐκ διαλειμμάτων ἐξέπεμπε καὶ ἐν σάλπισμα εἰς τὸν πάταγον τῆς μάχης ὡς κραυγὴν ἐνθαρρύνσεως. Κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας τὸ σάλπισμά του εἶχε κάτι τι ἀπὸ τὴν παιδικὴν του εὐθυμίαν.

¹ Χριστ. Σταυρουλάκης, Ῥεθύμιος ἀξιωματικὸς ἐν ἀποστρατεία.

² Παρθενίου Περίδου. Ἀπομνημονεύματα. Ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1866. Ἐν Ἀθῆναις 1901, σ. 120.

³ Ἦτο οὗτος ἐκ τῶν τριῶν τυμπανιστῶν, οἱ ὁποῖοι μετὰ τοῦ Κορωναίου ἀπεβιάσθησαν εἰς Μπαλῆ Μυλοποτάμου, καθ' ἃ μοι ἐγνώρισεν ὁ ἐπίσης μετὰ τοῦ Κορωναίου ἀποβιάσθεις Γεώργιος Κουντουριώτης, γενναῖος ἐθελοντὴς πολεμήσας ἐν Κρήτῃ ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ. Οἱ τρεῖς οὗτοι τυμπανισταὶ ὀνομαζόντο Ἀχιλλεύς, Κωστής, Βασίλειος ἢ Ἀράπης, ἐχρησιμοποιοῦντο δὲ καὶ ὡς σαλπικταί.

«Γειά σου, Ἄράπη», τοῦ ἐφώναζον εἰς κάθε σάλπισμα. Καὶ ἄλλοι τινές:

«Δὲν πᾶς νὰ νιφθῆς μωρέ; Ἄπο τὸ μπαρουτι ἔχεις γίνει σὰν ἀράπης».

«Εἶμαστε ἀδέλφια, ὅλοι ἀράπηδες»¹ ἀπῆντα.

Τονίζομεν τὴν εὐλογον σκέψιν καὶ ἐλπίδα τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ, ὅτι ὁ ἐκ τῆς Μονῆς ἐξεληθὼν Κορωνάιος καὶ οἱ ὄπλαρχηγοὶ Παπαῖ Μαρουλιανός, Πατεροφραγκιάς, Γεώργιος Δασκαλάκης καὶ ἄλλοι, ἵνα ἐνεργήσωσι πρὸς συγκρότησιν ἐπαναστατικῶν σωμάτων, θὰ ἐπήρχοντο ἔξωθεν κατὰ τῶν Τούρκων πρὸς ἀντιπερισπασμόν. Ἡ ἐλπίς ἐκείνη θὰ ἐπραγματοποιεῖτο ἐπ' ὠφελείᾳ μεγίστη, ἐὰν δὲν συνέπιπτε τὸ δυσάρεστον γεγονός, ὅτι, ἐνῶ ἐγγύς τῆς Μονῆς καὶ εἰς τὰς τάξεις τῶν Τούρκων ἐπεκράτει εὐδία, εἰς τὰς περὶ τὴν Μονὴν βουνοκορυφάς, ὅπου εἶχον συγκεντρωθῆ οἱ ἐξ Ἀμαρίου καὶ Μυλοποτάμου σπεύσαντες ἐπαναστάται καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης, ἔπεσον κατακλυσμιαῖα βροχαὶ ἐμποδίσασαι τὴν μετάβασιν εἰς Ἀρκάδι ἰσχυρῶν ἐπικουριῶν καὶ συντελέσασαι εἰς τὴν ἀχρήστευσιν τῶν μὲ πυριτολίθους ὄπλων τῶν ἔξωθεν τῆς Μονῆς μαχομένων Χριστιανῶν. Πολλοὶ ἐπίστευον ὅτι, ἐὰν δὲν συνέπιπτε τὸ ἔκτακτον ἐκεῖνο περιστατικόν καὶ καθίστατο δυνατὸν νὰ φθάσωσιν ἐπικουραὶ, οἱ Τούρκοι δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐκπορθήσωσι τὴν Μονήν, ἄλλοι δὲ ὅτι, καὶ ἂν ἐξεπορθεῖτο αὕτη, θὰ κατωρθοῦτο ἡ ἔξοδος τῶν πολιορκουμένων καὶ θὰ ὑφίσταντο οἱ Τούρκοι μεγίστην φθοράν.

Ὁ κανωνιοβολισμὸς καὶ αἱ ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ² δὲν ἀπέδωκαν τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα, τὴν πτῶσιν δηλαδὴ τῆς Μονῆς. Οὐχ ἦττον κατὰ τὸ ἐσπέρας οἱ Τούρκοι κατεῖχον τὸ «Δραγατοκάλυβον», τοὺς «Στάβλους», τὸν «Ἀνεμόμυλον», ὡς καὶ ἐπικαίρους θέσεις εἰς τοὺς περὶ τὴν Μονὴν λόφους.

¹ Ἰ. Κονδυλάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 144.

² Ἀπὸ πρωῒας μέχρι νυκτός ἐξηκολούθησεν ἀκατάπαυστος πόλεμος, αἱ σφαῖραι δέ, διὰ τῶν ὁποίων μᾶς ἐκανωνοβόλει, ἄλλαι διήρχοντο ὕψηλά καὶ ἄλλαι ἐπιπτον εἰς τοὺς τοίχους, χωρὶς νὰ προξενήσωσιν ζημίαις. (Ἰ. Πωλιουδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 817).— Αἱ ἐκθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τὴν καταστροφὴν ἀναφέρουν ὅτι χίλια διακόσια περίπου σφαῖραι πυροβόλων ἐρρίφθησαν κατὰ τῆς Μονῆς. Εἰς σχετικὴν ἐρώτησίν μου πρὸς τὸν Ε. Λουρατὸν, οὗτος μοὶ ἀπῆντησε: «Τί νὰ σὰς πῶ, Θεοφιλέστατε, ἕνα σπῆτι μποροῦσε κανεὶς νὰ γεμίσῃ μὲ σοὶ σφαῖρες τῶν κανωνιῶν ποὺ ριφθήκανε κατὰ τῆς Μονῆς».— Ἡ ἐν τῷ Μουσεῖῳ Ἀρκαδίου ὑπάρχουσα σφαῖρα πυροβόλου (κοινῶς βόλι) ἀνευρεθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ ἐν τῇ Μονῇ καὶ ζυγισθεῖσα ἔχει βᾶρος δέκα τριῶν ὀκάδων. Ἐν τῷ αὐτῷ Μουσεῖῳ φυλάσσεται σφαῖρα ραβδωτοῦ τηλεβόλου βάρους 2 ½ ὀκάδων.

Τοιουτοτρόπως περί τὸ ἑσπέρας τὸ Ἀρκάδι ἦτο σχεδὸν πανταχόθεν πολιορκημένον. «Περὶ λύχνων ἀφάς, γράφει ὁ Κορωνάιος, ὁ ἐχθρὸς ἐκυρίευσεν τὸ μέρος, ὅπερ ἐθεωρεῖτο ἢ κλεις¹ τῆς θέσεως, καὶ οὕτως ἡ Μονὴ ἐπολιορκήθη στενῶς. Ὁ ἐχθρὸς ἐπλησίασε μᾶλλον εἰς τὴν ἰδικὴν μας πλευρὰν καὶ μὴ περισπώμενος ἀπὸ ἄλλα μέρη ἀπησχόλησε τὸν στρατὸν του κατ' αὐτῆς καὶ οὕτως ἠνάγκασε καὶ ἡμᾶς ν' ἀποσυρθῶμεν. Τότε ἐπολιόρκησε πανταχόθεν τὸ Ἀρκάδι»². Ἐπίσης ὁ Ἰωάν. Σγουρὸς γράφει, ὅτι οἱ ἡμέτεροι κατεῖχον τὰς θέσεις «Δραγατοκάλυθον» καὶ «Συκιάν», ἀλλὰ μετὰ μεσημβρίαν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσουν ὀλίγον, ἐγκαταλείψαντες τὸ «Δραγατοκάλυθον», κείμενον πλησιέστερον τοῦ ἐχθροῦ, κατεῖχον δὲ τὴν «Συκιάν» μέχρι τῆς ἑσπέρας. Ἀλλ' ἔνεκα τοῦ ψύχους καὶ τῆς χιόνος ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν καὶ τὴν θέσιν ταύτην ἀποσυρθέντες εἰς τὸ χωρίον «Ἀναχούρδου Μετόχια»³. Τότε οἱ ἐχθροὶ κατέλαβον καὶ τὰς εἰς «Συκιάν» θέσεις.

Τὴν νύκτα ὁ κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν τουρκικὸς στρατὸς συνεπτύχθη εἰς τὰ ὑψώματα ἀφήσας ἀραιὰς προφυλακὰς. Τοῦτο ἄλλως ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἐκ τῆς πλευρᾶς ταύτης ἔξοδον κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα τῶν δύο ταχυδρόμων, περὶ ὧν ὀμιλῶ κατωτέρω⁴.

¹ Ἡ θέσις «Συκιάν».

² Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης.— Ἐκθεσις Π. Κορωναίου πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴν τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν.

³ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης. Ἰωάν. Σγουρὸς.

⁴ Ἡ κρατοῦσα ἐν Ῥεθύμνῃ γνώμη, ὅτι ἡ ἐκ Νότου ἐξασθένεισις τῆς τουρκικῆς παρατάξεως ἦτο σκόπιμος ἀποβλέπουσα εἰς τὴν διευκόλυνσιν τῆς πρὸς τὸ Ἀμάρι διαφυγῆς τῶν ἐν τῇ Μονῇ, δὲν ἔχει ὑπὲρ αὐτῆς σαφῆ δεδομένα. Καίτοι δὲν ἀποκλείεται τοιαύτη τοῦ ἐχθροῦ σκέψις, δύναται μᾶλλον νὰ κριθῇ τὸ τοιοῦτον ὡς μέτρον ἀσφαλείας, τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ συμπτυχθέντος εἰς τὰ πρὸς Α. ὑψώματα, καθότι τὸ ἔδαφος πρὸς τὴν Ν. πλευρὰν ἦτο γυμνὸν καὶ ὀμαλὸν καὶ δὲν ἠδύνατο οὗτος νὰ ὀχυρωθῇ ἐν αὐτῷ.— Ἐάν τὴν νύκτα ἐκείνην ἦτο δυνατὴ ἡ διαφυγὴ τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ ἐκ τῆς πλευρᾶς ταύτης, ὁ ὄπλαρχηγὸς Γ. Ν. Βλαστός μοι εἶπε σχετικῶς τὰ ἀκόλουθα: «Ὁ κόσμος ἔλεγε, ὅτι μπορούσαν νὰ φύγουν ἀπὸ τὸ Μοναστήρι τὴν νύκτα. Οἱ Τούρκοι ἀποσυρῆκαν ἀπὸ τὴν Νοτικὴν πλευρὰ καὶ μαζωκτῆκανε σὲ ψηλότερα μέρη. Ὁ ὄπλαρχηγὸς Ν. Βενιανάκης μοῦ ἔλεγε παραύστερα: Ἐάν ἐθέλαμε νὰ φύγωμε τὴ νύκτα, θὰ ἐφεύγαμε ἀπὸ τὸ Πορτάλι (Μεσοκούμια), ἀλλὰ δὲν τὸ ἐκάμαμε. Ἐάν ἐθέλαμε νὰ φυγαδέψωμε τὰ γυναικόπαιδα, ἐφοβούμεθα, διότι ἔσας, ποῦ ἦσατε σσοὶ Στειρόμαντρες, σᾶς εἶχαμε πάρει γιὰ Τούρκους. Ἐπειδὴ ὁ οὐρανὸς ἦτο γεμάτος ἀπὸ καπνῶν καὶ σύννεφα δὲν σᾶς ἐδιακρίναμε τί ἦσατε, Τούρκοι ἢ Χριστιανοί».

Η ΝΥΞ ΤΗΣ ΟΓΔΟΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ

Νύξ ψυχικῆς ἀνατάσεως.— Λήψις ἡρωϊκῶν ἀποφάσεων ὑπὸ τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ.— Μετέλαθον οὗτοι τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων ἔτοιμοι ν' ἀντιμετωπίσωσι τὸν θάνατον.

Τὰ γεγονότα τῆς πολιορκίας ἐξειλίσσοντο ραγδαίᾳ. Οἱ ἐν Ἀρκαδίῳ εἶχον καλῶς ἀντιληφθῆ, ὅτι ὁ ἐπικρεμάμενος κίνδυνος ἦτο ἄμεσος καὶ ὅτι τέλος θὰ ἐκάμπτετο ἡ ἄμυνα, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἐνόπλου ὑπεροχῆς τοῦ ἐχθροῦ καὶ τῆς ἐπιμονῆς αὐτοῦ νὰ ἐκπολιορκήσῃ τὴν Μονὴν, ἐὰν δὲν προσήρχοντο ἐπικουρίαι ἐκ τῶν πέριξ ἐπαρχιδῶν. Ἐπρεπεν ἄνευ ἀναβολῆς νὰ καταστήσωσι γνωστὴν δι' ἀγγελιαφόρων τὴν δυσχερῆ θέσιν των εἰς τοὺς ἐκτὸς τῆς Μονῆς Ἀρχηγούς καὶ ζητήσωσι τὴν βοήθειαν αὐτῶν. Δὲν ὑπῆρχε χρόνος δι' ἀναβολήν. Ἐνώπιον αὐτῶν ἐτίθετο τὸ δίλημμα, εἴτε νὰ παραδοθῶσιν, εἴτε νὰ ἀμυνθῶσι προτιμῶντες καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον. Προετίμησαν μιᾶ γνώμη τὸ δεύτερον.

Κατόπιν συσκέψεως τοῦ Ἡγουμένου, τῶν ἐν τῇ Μονῇ εὐρεθέντων κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην μελῶν τῆς Ἐπαν. Ἐπιτροπῆς, τῶν ἐν τῇ αὐτῇ καπεταναίων, τοῦ φρουράρχου Δημακοπούλου, ἀπεφασίσθη ἡ ἀποστολὴ ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Π. Κορωναῖον διὰ τολμηρῶν καὶ ὠκυπόδων πεζοπόρων, δι' ἧς θὰ ἐζήτην τὴν ἄνευ ἀναβολῆς βοήθειάν του.

Διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς δυσχερεστάτης καὶ λίαν ἐπικινδύου ταύτης ἐντολῆς προσεφέρθη αὐτοθελήτως ἐκ τῶν ὀπλαρχηγῶν ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Κράνας ἀτρόμητος ἱερεὺς Νικόλαος Κοκκινίδης ἢ Παπαῖ Κρανιώτης καὶ ἐκ τῶν ὀπλιτῶν ὁ Ἀδάμ Παπαδάκης ἐκ τοῦ χωρίου Πίκρι Ῥεθύμνης¹.

Τὸ παράθυρον, ὅπουθεν κατεβίβασθησαν οἱ ταχυδρόμοι

¹ Περὶ τῶν ἡρωϊκῶν τούτων ἀνδρῶν ἀνάγνωθι ἐν τοῖς κατωτέρω.

Τοὺς ἀγγελιοφόρους τούτους κατεβίβασαν διὰ σχοινοῦ ἐκ τοῦ μεγάλου παραθύρου τοῦ εὑρισκομένου ὑπεράνω τοῦ ἐν τῇ Ν. πλευρᾷ τῆς Μονῆς «Πορ-

Ἐπίσης ὁ Ἠγούμενος Γαβριήλ ἔπεμψε περὶ ὥραν θην τῆς αὐτῆς νυκτὸς εἰς Μυλοπόταμον πρὸς τὸν Ἰωάννην Σγουρὸν τὸν Πολυχρόνιον Κατέβαν μὲ ἐπιστολήν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔγραφεν, ὅτι ὁ «ἐχθρὸς οὐδεμίαν ζημίαν ἐπέφερον οὔτε μὲ τὰ πυροβόλα του εἰς τὴν Μονὴν καὶ ὅτι θὰ μείνουν καὶ περιμένουν τὴν βοήθειάν του»¹.

Ἀμφότεροι οἱ ἀνωτέρω ταχυδρόμοι μετέβησαν τὴν νύκτα ἐκείνην πρὸς τὸν Π. Κορωναῖον εὐρισκόμενον ἐν Κλησιδί Ἀμαρίου² καὶ τῷ ἐνεχείρισαν τὰς κατωτέρω δύο ἐπιστολάς³, ἐξ ὧν ἡ μία, ἐκτενεστέρα εἶναι ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς, τοῦ Φρουράρχου καὶ τῶν Καπεταναίων, ἡ δὲ ἑτέρα, συντομωτέρα, μόνον ὑπὸ τοῦ Ἠγουμένου Γαβριήλ καὶ τοῦ Φρουράρχου Δημακοπούλου.

Τὰ πρωτότυπα τῶν ἐπιστολῶν ἀνεῦρον ἐν τοῖς Γενικοῖς Ἀρχεῖοις τοῦ Κράτους⁴.

τάλι», διότι τοῦτο εἶχον κλείσει κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας μὲ πέτρες καὶ πηλάσβεστον. Ὁμολογία δὲ αὐτόπτου διασωθέντος προσθέτει τὴν λεπτομέρειαν, ὅτι ὁ Γεώργιος Χαιρέτης δέσας διὰ τῆς ζώνης του τὸν Παπᾶ Κρασιώτην κατεβίβασεν αὐτὸν ἐκ τοῦ παραθύρου τούτου. Ἀμφότεροι μετέβησαν πρὸς τὸν Κορωναῖον εἰς τὸ χωρίον Κλησιδί Ἀμαρίου, μεθ' ὃ ὁ Παπᾶ Κρασιώτης ἐτρέπη πρὸς τὸ Μυλοπόταμον φθάσας μέχρι τοῦ χωρίου «Κάλυθος», εἰδοποιῶν κατὰ τὴν διαδρομὴν τὰ χωρία περὶ τοῦ ἀπειλοῦντος τὸ Ἀρκάδι κινδύνου καὶ καλῶν τοὺς κατοίκους νὰ δράμωσι πρὸς αὐτό. Ὁ Κυριάκος Ἀποστολάκης ἐνθυμεῖται τὸν Παπᾶ Κρασιώτην μεταβάντα εἰς τὸν πατρικὸν του οἶκον ἐν Πρινῆ Μυλοποτάμου κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην. Κατ' ἐγκύριους πληροφορίας δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι καὶ ὁ Κοῦθος ἐξελεθὼν τῆς Μονῆς μετέβη εἰς Μυλοπόταμον διὰ τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν. Οὗτος παρέμεινεν ἐν τῇ Μονῇ καὶ πολεμήσας γενναίως συνελήφθη αἰχμάλωτος ὑποστάς μαρτυρικὸν θάνατον. ("Ἴδε περὶ τούτου ἐν Κεφ. ΙΒ').

¹ Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, (Ἰωάν. Σγουρός).— Ὁ Πολυχρόνιος Φραγκιαδάκης ἢ Κατέβας, ἐκ τοῦ χωρίου Ἀστέρι Ῥεθύμνης, ἐπολέμησεν ἐν Ἀρκαδίῳ. Ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ διέμενε τότε λόγῳ τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πρινῆ Μυλοποτάμου. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀποστολὴ του εἰς Μυλοπόταμον. Ὁ Πολυχρ. Κατέβας ἐφονεύθη, διαρκούσης τῆς ἐπαναστάσεως, κατὰ τὸ 1868, εἰς θέσιν «πόρτες» τοῦ χωρίου Ροῦπες Μυλοποτάμου ἐμπεσῶν εἰς ἐνέδραν Τούρκων ἀτάκτων.

² Ὁ Παπᾶ Κρασιώτης, μεταβαίνων εἰς Ἀμάρι, διήλθεν ἀπὸ τὴν πλαγιὰν παρὰ τὴν θέσιν «Στειρόμαντρες», ὅπου εὐρίσκετο ὁμάς Ἀμαριωτῶν πολεμιστῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ ἐκ Μέρωνος γενναῖος Πολυζῶης Σημαντήρης, ὁ ὁποῖος μοι εἶπε τὰ ἑξῆς: «Ἐκείνη τὴ νύκτα ἦλθε καὶ μᾶς βρῆκε ὁ Παπᾶ Κρασιώτης. Μᾶς εἶπεν, ὅτι ἡ Τουρκία, πού πλάκωσε στὸ Μοναστήρι, ἦτο πολλὴ καὶ ὁ κίνδυνος μεγάλος. Ἐσκεφθήκαμε τί νὰ κάμωμε. Ὅλοι μὲ μιά φωνὴ εἶπαμε: Εἶναι ντροπὴ μας νὰ ἀφήσωμε ἀνυπεράσπιστα τὰ γυναικόπαιδα, πού εἶναι στὸ Μοναστήρι. Θὰ μείνωμε, θὰ πολεμήσωμε καὶ ὅ,τι γίνῃ ἄς γίνῃ. Ὁ Παπᾶ Κρασιώτης ἔφυγε νὰ πάῃ νὰ βρῇ τὸν Κορωναῖο στὸ Κλησιδί καὶ ὕστερα νὰ πάῃ νὰ εἰδοποιήσῃ τοὺς Μυλοποταμίτες».

³ Ὡς φαίνεται, εἰς ἑκάτερον τῶν ταχυδρόμων τούτων διαδοχικῶς ἐξελεθόντων τῆς Μονῆς ἐδόθη μία ἐπιστολὴ οὕτως, ὥστε, ἐὰν συνέβαιναν ἀτύχημα εἰς τὸν ἕνα, νὰ ὑπάρχῃ ἡ πιθανότης τῆς ἐπιδόσεως πρὸς τὸν Κορωναῖον, ἔστω καὶ τῆς μίᾳς ἐπιστολῆς ὑπὸ τοῦ ἑτέρου.

⁴ Ἡ ἀνεῦρεσις τῶν αὐτογράφων τούτων ἐπιστολῶν, πολυτίμων ἀληθῶς ἱστορικῶν κειμηλίων, ὀφείλεται εἰς τὸν φιλότιμον καὶ ἐρευνητικὸν φιλόλογον ἐκ τῶν συντακτῶν τοῦ λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Γ. Ι. Κουρμούλην, ὁ ὁποῖος δι' ἐπιστολῆς του ὑπὸ ἡμερομηνίαν 18 Μαρτίου 1938 μοι ἐγνώρισεν τοῦτο ἐν καταφανεῖ χαρᾷ ἐπὶ τῇ ἱκανοποιήσει τῆς ἐπιθυμίας μου χάριν τοῦ παρόντος περὶ

Τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἔχει ἐπὶ λέξει ὧδε :

Ἐν τῇ μονῇ Ἀρκαδίου τὴν 8 Νοεμβρίου 1866

Ὡρα 7 μ. μ.

Κύριε Ἀρχηγέ,

Εὐρισκόμεθα εἰς στενὴν πολιορκίαν ἀπὸ τὸ πρῶτ. Εἴμεθα δυνατοὶ καὶ
δυνάμεθα ν' ἀνθέξωμεν ὅπως πρέπει. Σᾶς παρακαλοῦμεν ὅμως νὰ μᾶς
δώσητε τὴν βοήθειάν Σας τὴν ὅποιαν δὲν πιστεύομεν νὰ μᾶς ἀρνηθῆτε
ποτέ. Σᾶς περιμένομεν, Ἀρχηγέ μας, καὶ ὁ Θεὸς βοηθός.

Ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ τμήματος Ῥεθύμνης

Καθηγούμενος Γαβριήλ

Γ. Χαϊρέτης

Γ. Α. Σαουνάτσος

Δ. Ν. Σκορδαλός

Ε. Μελισσώτης

ὁ Γρ. Γεώργιος Πορτάλιος

ὁ Φρούραρχος Ἀρκαδίου

Ἰ. Δημακόπουλος

οἱ Καπεταναῖοι

Νικόλαος Βενιανάκης

Ἰωάννης Σωπασῆς

Μανόλης Παχλάς

Ἀναγνώστης Παπαδάκης

Ζαχαρίας Χαϊρέτης

Χριστόδουλος Δαμουλάκης

Νικόλαος Σκουλάς¹

Ἀντώνιος Κουτρούλης

Ἀρκαδίου ἔργου. Ἐπὶ τούτῳ ἐκφράζω καὶ αὖθις θερμὰς εὐχαριστίας, συγχαίρων αὐτῷ ἐπὶ τῇ ἀκλινεῖ προσηλώσει του εἰς τὰ ἰδανικά τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος.

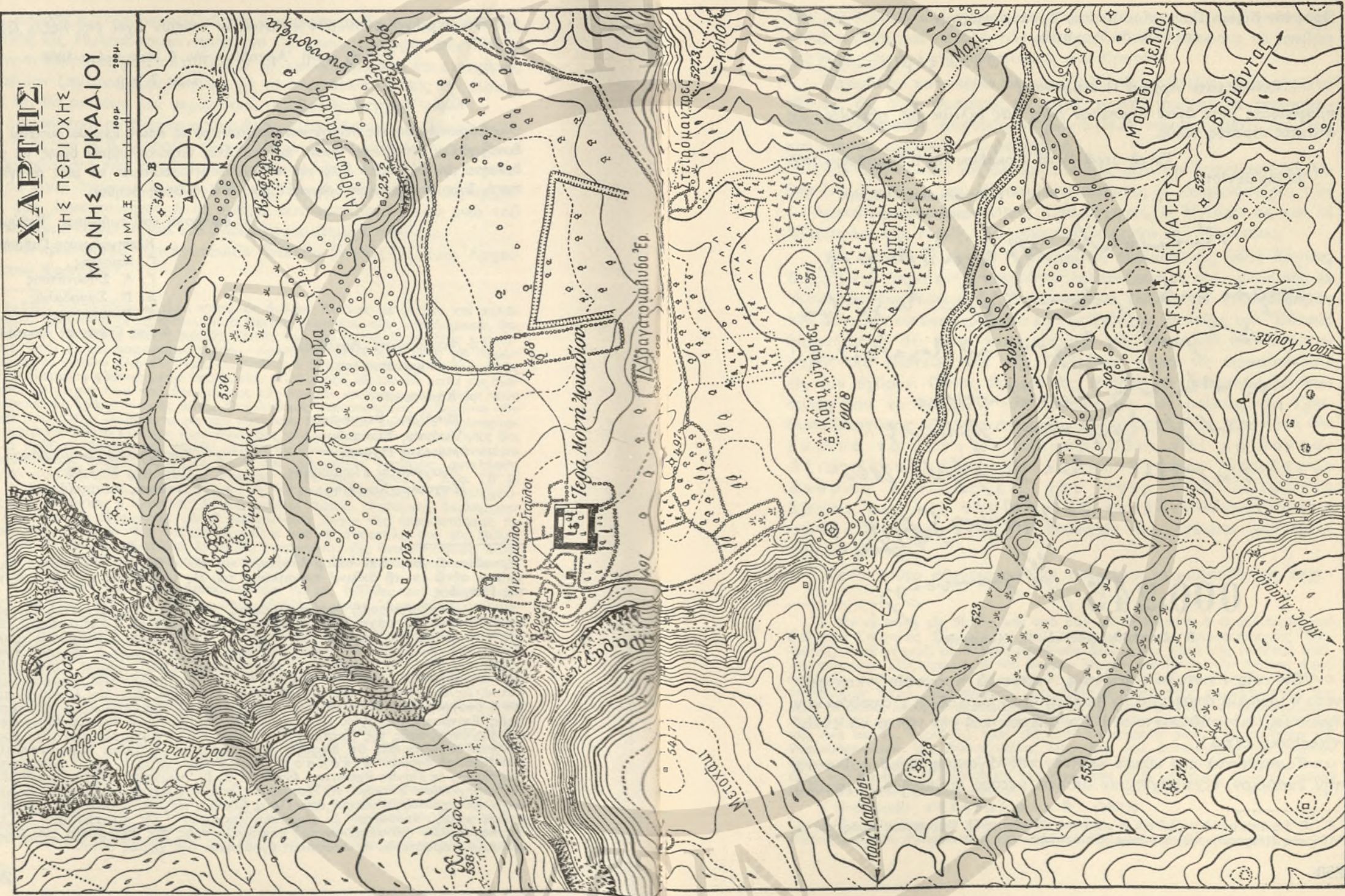
¹ Ὁ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὑπογεγραμμένος Νικόλαος Σκουλάς εἶχε φονευθῆ κατά τὴν μάχην τοῦ Ἀλμυροῦ (Ἡρακλείου) τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1866 καὶ εἶναι ἐπομένως ἄπορον, πῶς ἐτέθη ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἡ ὑπογραφή αὐτοῦ. Ἐντὸς τοῦ Ἀρκαδίου εἶναι ἐξηκριθωμένον, ὅτι εὐρίσκετο ὁ ἀδελφός αὐτοῦ Ἐμμανουήλ Σκουλάς, ἐγγράμματος, τοῦ ὁποίου τὴν χεῖρα εἶχε καταστρέψει κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς πολιορκίας σφαῖρα τηλεβόλου, ὡς ἀναφέρει τὸ περὶ αὐτοῦ δημῶδες ποίημα, διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἡ ὑπογραφή τοῦ Σκουλά ἐτέθη διὰ χειρὸς τοῦ γραμματέως τῆς ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς Γεωργίου Πορτάλιου. Κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας τῆς γραφῆς καὶ τῆς ὑπογραφῆς τῆς ἐπιστολῆς ἐν ἀγωνίᾳ καὶ μεγίστῃ βίᾳ, δὲν εἶναι δυσεξήγητον ψυχολογικῶς ὅτι διέφυγε τὸν γραμματέα τὸ ὄνομα Ἐμμανουήλ καὶ ἔθεσε τὸ ὄνομα Νικόλαος. Ἄλλως εἶναι ζήτημα, ἐὰν ὁ γραμματεὺς Πορτάλιος, ἐκ Πηγῆς Ρεθύμνης, ἐγνώριζε τὰ ἐν Ἀνωγειοῖς Μυλοποτάμου μέλη τῆς οἰκογενείας Σκουλά. Αἱ ἀποστάσεις καὶ αἱ δυσχέρειαι τῆς συγκοινωνίας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀπετέλουν ἐμπόδια εἰς τὰς σχέσεις καὶ τὰς γνωριμίας μεταξὺ προσώπων ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν.— Ὡς καταφαίνεται ἐκ τῆς ἀντιπαραβολῆς τοῦ κειμένου τῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὴν ὑπογραφήν τοῦ Δημακοπούλου, ἀμφότεραι αἱ ἐπιστολαὶ ἐγράφησαν διὰ χειρὸς αὐτοῦ.

ΧΑΡΤΗΣ

ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ
ΜΟΝΗΣ ΑΡΚΑΔΙΟΥ

ΚΛΙΜΑΞ 0 100 μ. 200 μ.

Πρὸς τὸν Κύριον Πάνον Κορωνάιον, Συνταγματάρχην
καὶ Γενικὸν Ἀρχηγόν,

Ὅπου εὑρίσκεται.

Γενναϊότατε Ἀρχηγέ Π. Κορωνάιε,
προφθάσατε μίαν ὥραν ταχύτερον διότι μᾶς ἔκλεισε καὶ τακτικὸς καὶ
ἄτακτος στρατὸς πολὺς.

Ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Ἀρκαδίου τὴν 8 Νοεμβρίου 1866
ἐν βίᾳ μεγίστῃ.

Καθηγούμενος Γαβριήλ
Ἰ. Δημακόπουλος

Γενναϊότατε Ἀρχηγέ Π. Κορωνάιε,
προφθάσατε μίαν ὥραν ταχύτερον
διότι μᾶς ἔκλεισε καὶ τακτικὸς
καὶ ἄτακτος στρατὸς πολὺς.
Ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Ἀρκαδίου
τὴν 8 Νοεμβρίου 1866

Καθηγούμενος Γαβριήλ
Ἰ. Δημακόπουλος

000.245

Β' ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Π. Κορωνάιον

Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις, γράφει ὁ Κορωνάιος, κατεφαί-
νετο ἡ γενναία ἀπόφασις, ἣν ἔκαμαν οἱ ἐν Ἀρκαδίῳ, ν' ἀποθάνωσιν
ἡρωϊκῶς, διότι ἠδύνατο καὶ τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα νὰ ἐγκα-
ταλείψουν αὐτό¹.

Τόσον κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην τῆς ἀγωνίας, ὅσον καὶ κατὰ
τὴν ἐπαύριον, ἐξετυλίχθησαν σκηναὶ μεστὰὶ συγκινήσεως μεταξὺ

¹ Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης. Ἐκθεσις Π. Κορωνάiou πρὸς τὴν ἐν
Ἀθήναις Κεντρικὴν τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν.

τῶν μελλοθανάτων, σκηναὶ σπαραξικάρδιοι μεταξύ τῶν γυναικῶν, ἀλλὰ καὶ σκηναὶ μεταξύ τῶν πολεμιστῶν ἀποπνέουσαι τὸ πνεῦμα τῆς εὐψυχίας καὶ τῆς αὐτοθυσίας τοῦ Κρητῶς¹.

Παραθέτω κατωτέρω τὰ κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην διαδραματισθέντα, ὡς ὁ Ν. Φωτάκης μὲ καρδίαν παλλομένην ἐκ πατριωτικῆς συγκινήσεως παρέδωκεν ἡμῖν². Πρὸς τοῦτο ἔλαβον ὑπ' ὄψιν καὶ ἐτέρας σχετικὰς πληροφορίας.

Τὴν προτεραίαν τῆς ὀλοκαυτώσεως περὶ τὴν ἐσπέραν³ συνῆλθον ἐν τῷ κελλίῳ τοῦ Ἱγουμενοῦ ἅπαντες οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ, ἦτοι Ἐπίτροποι, Ὅπλαρχηγοί, ὁ Ἱγούμενος καὶ οἱ Σύμβουλοι τῆς Μονῆς, ἵνα συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου.

Τὸν λόγον ἔλαβεν ὁ Ἐμμανουὴλ Μελισσώτης, νέος λόγιος, θερμὸς καὶ ἀκραφνῆς πατριώτης, πληρεξούσιος καὶ μέλος τῆς ἐν Ἀρκαδίῳ ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, ὁ ὁποῖος μὲ ἐνθουσιασμὸν καὶ μὲ πειστικὰ ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς ἐνδόξου ἱστορίας τοῦ Ἑθνους ὑπεστήριξεν, ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ ὑποστώσιν τὸν θάνατον χάριν τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος παρά νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὸν ἐχθρόν. Οὗτος ἔφερεν ὡς ὑπόδειγμα μιμήσεως τὸ Μεσολόγγιον, τὸ Φάληρον, τὸν Ξωπατέρα, τὸν Διάκον, τὴν Γραβιάν, ἐνισχύσας οὕτω τὴν ἀπόφασιν τῆς ἀντιστάσεως. Ἐτόνισεν, ὅτι ἐκεῖνα τὰ ἔθνη μεγαλουργοῦσι καὶ κρίνονται ἄξια ἐλευθερίας, ἅτινα ἠτύχησαν νὰ ἔχουν ἄνδρας πιστοῦς εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς Πατρίδος ὄρκον καὶ εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τοῦ ὑπὲρ αὐτῆς καθήκοντος. Ἡ πρότασις του ἐγένετο μετ' ἐπευφημιῶν δεκτὴ.

Μετὰ τοῦτο ἀνεχώρησαν οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες ταχυ-

¹ Ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Μονῆς καὶ πρὸ τῶν «Κλαούστρων» ὁ ὠραιόσωμος καὶ ἀνδρεῖος Γεώργιος Σαουνάτσος, ἐπίλεκτον μέλος τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐκάθισε μαζί μὲ ἄλλους ἡρωϊκοὺς φίλους του κατὰ τὰς ὑστάτας ἐκεῖνας στιγμὰς. Ὁδήγησεν ἐκεῖ τὸν ὠραῖον λευκὸν του ἵππον, τὸν ὁποῖον, ἀφοῦ ἠσπάσθη, ἐφόνευσε διὰ νὰ μὴ πέσῃ εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, εἰπών: «Καλλιὰ σκοτωμένος παρά τρωκεμένος». Στραφεὶς δὲ πρὸς τοὺς συναγωνιστὰς του εἶπε: «Παιδιά, ἐμεῖς θὰ σκοτωθῶμε, ἀλλὰ θὰ ἐλευθερωθῶνε οἱ ἀδελφοί μας». Μεθ' οὗ ἐκάλεσε τὸν οἰκονόμον τῆς Μονῆς Μοναχὸν καὶ ἔφερεν ἐκ τῆς ἀποθήκης ἕνα κεφάλι (γουλίδι) τυρὶ καὶ μίαν μπουκάλαν ρακί. Ἔπιον ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς ἀγωνιζομένης Πατρίδος καὶ ἀντήλλαξαν τὸν ὑστατον ἀσπασμόν τοῦ ἀποχωρισμοῦ. Οὗτος εἰσῆλθεν εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην, ὅπου εὔρε τὸν θάνατον. (Ἐν ἀνωτέρω μοὶ ἀφηγήθη ὁ ἐν Ρεθύμνῃ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ἱατρὸς Γεώργιος Ε. Σαουνάτσος).

² Περιοδικὸν «Ἐθνομάχος», τ. Β' (1885).

³ Ἐκ τῶν ἀνωτέρω πρὸς τὸν Κορωνάϊον ἐπιστολῶν καταφαίνεται, ὅτι ἡ οὐσκειψ ἐκείνη ἐγένετο περὶ τὴν ἐβδόμην ἐσπερινὴν τῆς 8ης Νοεμβρίου.

δρόμοι διελθόντες διὰ μέσου τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων φέροντες δὲ τουρκικὸν σαρίκιον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ταχυδρόμων ὁ Ἡγούμενος ἔκρουσε τὸν κώδωνα τῆς Ἐκκλησίας προσκαλὼν τοὺς πάντας εἰς προσευχὴν. Ὁ θόλος τοῦ μεγαλοπρεποῦς τούτου Ναοῦ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε ἀργυραὶ λυχνίαι, ἐπίχρσοι πολυέλαιοι καὶ πολύτιμα ἱερὰ ἄμφια ἐστόλιζον καὶ ἐλάμπρυνον, ἐκαλύπτετο ἤδη ὑπὸ ζοφεροῦ σκότους καὶ οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ μελαγχολίας καὶ πένθους, οἶνεϊ προαναγγελλόντων τὴν μέλλουσαν κηδεῖαν τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ. Δύο δὲ μόνον κανδήλια ἔχονον ἀμυδρὸν φῶς ἐν αὐτῷ.

Γέροντες, γυναῖκες καὶ παιδιά εἰσῆλθον μετὰ δακρύων καὶ ἠσπάσαντο γονυπετῶς τὴν εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος, τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, σιγὴ δὲ νεκρικὴ ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς. Ἡ Ἱερὰ Μυσταγωγία ἤρχισε καὶ ἐτελείωσεν, ἀπάντων μεταλαθόντων τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων. Μετὰ τὸ τέλος τῆς Θείας Λειτουργίας ὁ Ἡγούμενος ἰστάμενος εἰς τὴν Ὁραϊαν Πύλην εἶπε περιπίου τάδε :

« Ἀδελφοί, ἔχετε πίστιν εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν τοῦ κόσμου καὶ ἡ σωτηρία ἡμῶν εἶναι βεβαία. Ἡ δέησις καὶ ἡ προσευχὴ ἡμῶν αὕτη ἔχω ἀκράδαντον πίστιν, ὅτι θέλει ἐξιλεώσει τὸν Ὑψιστον, ὅπως ἀναστείλῃ τὸν θυμὸν του καὶ καταπαύσῃ τὴν προκειμένην θύελλαν καὶ καταιγίδα, ἵνα οἱ ἔξω ἀδελφοί μας σπεύσωσιν εἰς βοήθειαν ἡμῶν καταισχύοντες τὰς τοῦ ἐχθροῦ φάλαγγας.

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἄλλως δόξῃ Αὐτῷ, ἅς ἔχωμεν τὴν εὐφρόσυνον πεποιθήσιν, ὅτι ἐξελέξατο ἡμᾶς εἰς θυσίαν ἁμωμον πρὸς δόξαν τοῦ Γένους ἡμῶν καὶ ἐλευθερίαν τῆς φιλότατης Πατρίδος μας.

Ἄς μὴ θλιβώμεθα τὸ παράπαν καὶ ἅς συλλογισθῶμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄνθος ἐν τῇ γῆ καὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ. Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὡς ἄνθρωποι μέλλομεν νὰ ἀποθάνωμεν σήμερον ἢ αὔριον, ἂν δὲ σήμερον ἀποθάνωμεν πολεμοῦντες, μόνον ὀλίγας ἡμέρας χάνομεν ἐκ τοῦ ταμείου τῆς ζωῆς ἡμῶν, θὰ ἀπολαύσωμεν δὲ δι' ἀμοιβὴν τὴν εὐλογίαν καὶ τὰς εὐχὰς τῶν ἐπερχομένων γενεῶν ἐς αἰεὶ.

Ἄν δὲ ἀποδειλιάσωμεν φεισθέντες τῶν ὀλίγων τούτων ἡμερῶν τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἐξ ἑνὸς θέλομεν στερηθῆ τῆς αἰωνίου εὐλογίας καὶ Θείας μακαριότητος, ἐξ ἄλλου δὲ θέλομεν καταστῆ χλεύη καὶ περίγελως τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν, δειλοὶ δὲ καὶ εὐτελεῖς πρὸ τῶν ὀμμάτων τῆς ἡμετέρας Πατρίδος. Ἡ πράξις δέ, ὅτι ἐμμένετε πιστοὶ εἰς

τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ὄρκον τῆς ἡμετέρας Πατρίδος, καθιστᾷ ὑμᾶς ἄνδρας ἀξίους τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, ἢ δὲ ἀπόφαισι τοῦ νὰ μένητε ἄκαμπτοι εἰς τὸ ὑπὲρ τῆς Ἐνώσεως σύνθημα ἡμῶν καθιστᾷ ὑμᾶς τοῖς πᾶσιν ἄνδρας σεβαστοὺς καὶ μεγαλόφρονas καὶ τέκνα ἀληθῆ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

Ἡ δὲ ἰδέα τῆς ἐκπληρώσεως τούτων καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ χωρισμοῦ τὸν μὲν θάνατον καθιστᾷ γλυκύν, τὴν δὲ ψυχὴν γαληνιαίαν καὶ εὐπρόσδεκτον τῆς αἰωνίου μακαριότητος. Ταῦτα ἐν ὀλίγοις ἀδελφοί.

Τώρα δὲ ἅς ἀσπασθῶμεν ἀλλήλους, ἅς ζητήσωμεν συγχώρησιν παρὰ τοῦ Παντοδυνάμου Θεοῦ καὶ παρ' ἡμῶν αὐτῶν. Εἶτα δὲ ἅς τραπῶμεν μετ' αὐταπαρνήσεως καὶ θάρρους εἰς τὰ ἔργα τοῦ πολέμου καὶ εἰς τὴν θέσιν, ἐν ᾗ ἕκαστος ἐτάχθη.

Τοὺς παῖδας καὶ τὰς γυναῖκας προτρέπομεν νὰ σπεύδωσιν ἀφόβως εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν μαχητῶν, νὰ φέρωσι φυσέκια, νὰ γεμίζωσι τὰ ὄπλα, νὰ καθαρίζωσιν αὐτὰ καὶ ὅ,τι ἄλλο ἐν τιμῇ καὶ ἐν χρηστότητι δύνανται».

Περὶ τὸ μεσονύκτιον ἐπανῆλθεν ἐξ Ἀμαρίου ὁ Ἀδάμ Παπαδάκης εἰς τὴν Μονήν. Πάντες ἐνθουσιῶντες κατησπάζοντο αὐτὸν θαυμάζοντες καὶ ἐπαινοῦντες τὸ θάρρος καὶ τὴν τόλμην του, καθότι ἠδυνήθη νὰ διέλθῃ δις διὰ μέσου τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ προτιμῶν τὸν βέβαιον θάνατον ἢ τὴν ἀθέτησιν τῆς δοθείσης ὑπ' αὐτοῦ ὑποσχέσεως.

Εἰς τὸν Ἀδάμ Παπαδάκην, τὸ ἄφοβον καὶ ἠρωϊκὸν τοῦτο τέκνον τῆς Πατρίδος, ἀφιερῶμεν τοὺς ἐπομένους στίχους ἡμῶν:

Ἦτον ἀμέτρητη Τουρκία ἴπόξω στὸ Μοναστήρι,
ὅταν κατέθηκ' ὁ Ἀδάμ ἀπὸ τὸ παραθύρι.

Ἔβαλε τὸ σαρίκι¹ του κι' ἐπῆρε τὸ τουφέκι
καὶ τσοὶ ἐχθροὺς ἐγέλασε μ' ἕνα σελαμαλέκι².

Μερχαμπά³ τοῦ εἶπανε, γιὰ μερχαμπά τοὺς λέει
ὄγούρ ὀλά⁴, τοῦ φώναξαν, ποῦ πᾶς αὐτὴ τὴν ὥρα;

¹ Σ α ρ ί κ ι, λ. τουρκ.= κίδαρις, κοινῶς σαρίκι.

² Σ ε λ ᾶ μ, λ. ἀραβ.=εἰρήνη.—Ἀ λ έ ι — κ ι ο ῦ μ, λ. ἀραβ.= ἐφ' ὑμᾶς.—Ἐ ς σ ε λ ᾶ μ ο υ ν ᾶ λ έ ι κ ι ο ῦ μ = εἰρήνη ἐφ' ὑμᾶς, εἰρήνη ὑμῖν.— Ἡ ἀπάντησις πρὸς τὸν χαιρετισμὸν τοῦτον εἶναι ἡ ἐξῆς: Β έ ᾶ λ έ ι κ ι ο υ μ ο ὁ — σ — σ ε λ ᾶ μ = καὶ ἐφ' ὑμᾶς ἡ εἰρήνη. (Χαιρετισμὸς Μουσουλμάνου πρὸς Μουσουλμάνον).

³ Μ ε ρ χ α μ π ᾶ, λ. ἀραβ.= καλῶς ὤρισες, χαιρετισμὸς ἀπευθυνόμενος εἰς νεωστὶ ἐλθόντα καὶ παρακαθίσαντα ἐν τινι συναναστροφῇ. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸν χαιρετισμὸν τοῦτον εἶναι ἡ ἐξῆς: Γ ι ᾶ μ ε ρ χ α μ π ᾶ.

⁴ Ὀ γ ο ῦ ρ, λ. τουρκ.= καλὴ τύχη, εὐτυχία. Ὀ λ ᾶ, λ. τουρκ.= ἔσο.— Ὀ γ ο ῦ ρ ὀ λ ᾶ = ὥρα καλῆ. (Εὐχὴ ἢ φιλοφρόνησις πρὸς ἀναχωροῦντα ἢ πρὸς τινα, ὃν συνατᾷ τις καθ' ὁδόν).

Καὶ ἑκεῖνος μ' ἓνα νόημα τοὺς εἶπενε, πῶς πάει
ἐκεῖ παρέκει, ποῦτονε τοῦ Πατισάχ¹ τ' ἀλάι²
"Ἄμα τοὺς ἐξεγέλασε, τρέχει ὄθεν τ' Ἀμάρι
νὰ βρῆ τὸν Κορωναῖό μας πέρα ἀπὸ τ' Ἀρκάδι,
ποὺ πήγαινε εἰς τὰ χωριά Κλησίδι κι' εἰς τὸ Θρόνο
κ' ἐπρόσμενε νᾶρθη στρατὸς γιὰ τ' Ἀρκαδιοῦ τὸν πόνο.
Τοῦ ἔδωκε κι' ἐδιάβασε τὸ γράμμ' ἀπὸ τ' Ἀρκάδι
κι' εἶπε, πῶς ὄλοι πολεμοῦν σάν λέοντες ὁμάδι.
Πῶς γιὰ τὴν Πίστι τοῦ Χριστοῦ ὄλοι θά σκοτωθοῦνε
καὶ πῶς τὸν ἀπαντέχουε³ βοήθεια νὰ δοῦνε.
'Ο Κορωναῖος τὴ γραφὴ διαβάζ' ἀράδ' ἀράδα
κι' ἀπὸ τὰ μάθια τοῦ ἄρχαν τὰ δάκρυα καργάδα⁴.
Παίρνει μελάνι καὶ χαρτὶ καὶ γράφει τοῦ Γουμένου
κι' εὐχαριστεῖ ἀπὸ καρδιάς, ὅπου τότε γυρεύου.
Πῶς ἀνιμένει νᾶρθουε ἄνδρες καὶ παλληκάρια
νὰ πᾶν νὰ πολεμήσουε εἰς τ' Ἀρκαδιοῦ τὰ πλάγια.
Μ' ἂν ἴσως καὶ δὲν ἔρθουε, νὰ ἔχουε μαζί τους
τὴ χάρι καὶ τὴ δύναμι μέσα εἰς τὴν ψυχὴ τους.
Παίρνει τὸ γράμμα ὁ Ἀδάμ, γιὰγέρνει στὸ Ἀρκάδι,
μπαινὶ ντελόγω⁵ στὸ κελλί καὶ λέει τοῦ Γουμένου
Τὰ λόγια, ὅπου ἄκουσε Πάνου τοῦ Κορωναῖου.
'Ο Γουμένος σάν διάβασε τὸ γράμμα, ἀποὺ πέμπει,
λέγει: «Κουράγιο, βρὲ παιδιὰ, μ' ἂν ὁ Θεὸς τὸ θέλῃ,
Τοῦρκος γιὰ Τοῦρκος ἐπαδὰ αὔριο δὲν πομένει».

Ἐκεῖνος μ' ἓνα νόημα τοὺς εἶπενε, πῶς πάει ἐκεῖ παρέκει, ποῦτονε τοῦ Πατισάχ¹ τ' ἀλάι². Ἄμα τοὺς ἐξεγέλασε, τρέχει ὄθεν τ' Ἀμάρι νὰ βρῆ τὸν Κορωναῖό μας πέρα ἀπὸ τ' Ἀρκάδι, ποὺ πήγαινε εἰς τὰ χωριά Κλησίδι κι' εἰς τὸ Θρόνο κ' ἐπρόσμενε νᾶρθη στρατὸς γιὰ τ' Ἀρκαδιοῦ τὸν πόνο. Τοῦ ἔδωκε κι' ἐδιάβασε τὸ γράμμ' ἀπὸ τ' Ἀρκάδι κι' εἶπε, πῶς ὄλοι πολεμοῦν σάν λέοντες ὁμάδι. Πῶς γιὰ τὴν Πίστι τοῦ Χριστοῦ ὄλοι θά σκοτωθοῦνε καὶ πῶς τὸν ἀπαντέχουε³ βοήθεια νὰ δοῦνε. Ὁ Κορωναῖος τὴ γραφὴ διαβάζ' ἀράδ' ἀράδα κι' ἀπὸ τὰ μάθια τοῦ ἄρχαν τὰ δάκρυα καργάδα⁴. Παίρνει μελάνι καὶ χαρτὶ καὶ γράφει τοῦ Γουμένου κι' εὐχαριστεῖ ἀπὸ καρδιάς, ὅπου τότε γυρεύου. Πῶς ἀνιμένει νᾶρθουε ἄνδρες καὶ παλληκάρια νὰ πᾶν νὰ πολεμήσουε εἰς τ' Ἀρκαδιοῦ τὰ πλάγια. Μ' ἂν ἴσως καὶ δὲν ἔρθουε, νὰ ἔχουε μαζί τους τὴ χάρι καὶ τὴ δύναμι μέσα εἰς τὴν ψυχὴ τους. Παίρνει τὸ γράμμα ὁ Ἀδάμ, γιὰγέρνει στὸ Ἀρκάδι, μπαινὶ ντελόγω⁵ στὸ κελλί καὶ λέει τοῦ Γουμένου Τὰ λόγια, ὅπου ἄκουσε Πάνου τοῦ Κορωναῖου. Ὁ Γουμένος σάν διάβασε τὸ γράμμα, ἀποὺ πέμπει, λέγει: «Κουράγιο, βρὲ παιδιὰ, μ' ἂν ὁ Θεὸς τὸ θέλῃ, Τοῦρκος γιὰ Τοῦρκος ἐπαδὰ αὔριο δὲν πομένει».

Ἐκεῖνος μ' ἓνα νόημα τοὺς εἶπενε, πῶς πάει ἐκεῖ παρέκει, ποῦτονε τοῦ Πατισάχ¹ τ' ἀλάι². Ἄμα τοὺς ἐξεγέλασε, τρέχει ὄθεν τ' Ἀμάρι νὰ βρῆ τὸν Κορωναῖό μας πέρα ἀπὸ τ' Ἀρκάδι, ποὺ πήγαινε εἰς τὰ χωριά Κλησίδι κι' εἰς τὸ Θρόνο κ' ἐπρόσμενε νᾶρθη στρατὸς γιὰ τ' Ἀρκαδιοῦ τὸν πόνο. Τοῦ ἔδωκε κι' ἐδιάβασε τὸ γράμμ' ἀπὸ τ' Ἀρκάδι κι' εἶπε, πῶς ὄλοι πολεμοῦν σάν λέοντες ὁμάδι. Πῶς γιὰ τὴν Πίστι τοῦ Χριστοῦ ὄλοι θά σκοτωθοῦνε καὶ πῶς τὸν ἀπαντέχουε³ βοήθεια νὰ δοῦνε. Ὁ Κορωναῖος τὴ γραφὴ διαβάζ' ἀράδ' ἀράδα κι' ἀπὸ τὰ μάθια τοῦ ἄρχαν τὰ δάκρυα καργάδα⁴. Παίρνει μελάνι καὶ χαρτὶ καὶ γράφει τοῦ Γουμένου κι' εὐχαριστεῖ ἀπὸ καρδιάς, ὅπου τότε γυρεύου. Πῶς ἀνιμένει νᾶρθουε ἄνδρες καὶ παλληκάρια νὰ πᾶν νὰ πολεμήσουε εἰς τ' Ἀρκαδιοῦ τὰ πλάγια. Μ' ἂν ἴσως καὶ δὲν ἔρθουε, νὰ ἔχουε μαζί τους τὴ χάρι καὶ τὴ δύναμι μέσα εἰς τὴν ψυχὴ τους. Παίρνει τὸ γράμμα ὁ Ἀδάμ, γιὰγέρνει στὸ Ἀρκάδι, μπαινὶ ντελόγω⁵ στὸ κελλί καὶ λέει τοῦ Γουμένου Τὰ λόγια, ὅπου ἄκουσε Πάνου τοῦ Κορωναῖου. Ὁ Γουμένος σάν διάβασε τὸ γράμμα, ἀποὺ πέμπει, λέγει: «Κουράγιο, βρὲ παιδιὰ, μ' ἂν ὁ Θεὸς τὸ θέλῃ, Τοῦρκος γιὰ Τοῦρκος ἐπαδὰ αὔριο δὲν πομένει».

¹ Πατισάχ, λ. περσ.=Μονάρχης, αὐτοκράτωρ, ἀναξ, ἐκ τοῦ Πατ= φύλαξ, μέγας καὶ Σιάχ=βασιλεὺς.

² Ἀλάι, λ. τουρκ.=ὄμιλος, πλῆθος, σύνταγμα (στρατ.).

³ Ἀπαντέχω=προσδοκῶ, ἀναμένω. Ἀπαντοχή=προσδοκία.

⁴ Καργάδα=μὲ ὄρμη, μὲ δύναμιν, ποταμηδόν.

⁵ ντελόγω καὶ ντελόγως=ἀμέσως.

⁶ Οὗτος ἀκολουθῶν τὴν παρά τὴν «Κορφήν τοῦ Μαύρου» ἀτραπὸν κατηθύνετο πρὸς τοὺς ἀμπελώνας τῆς Μονῆς, ἵνα ἐκεῖθεν βαδίσῃ πρὸς τὴν Ν. πλευρὰν διὰ νὰ εἰσελθῇ εἰς τὴν Μονὴν ἐκ τοῦ παραθύρου, ἐκ τοῦ ὁποῖου εἶχον καταβῆσαι αὐτόν. Ἄλλ' ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, τὴν νύκτα ἐκείνην οἱ Τοῦρκοι εἶχον καταλάβει τὰς πρὸς τὸ Μυλοπόταμον διόδους ἐκ τούτου δὲ ἐξηγεῖται ὅτι ὁ Παπαῖ Κρασιώτης παρ' ὀλίγον νὰ συλληφθῇ ὑπὸ τῶν ἐκεῖ φρουρούντων ἔχθρων.

⁷ Π. Βλαστοῦ, Ἰδαία Μέλισσα, τ. Α', σ. 833—839.

Τὴν ἔξοδον τοῦ Παπαῦ Κρασιώτη ἐκ τῆς Μονῆς καὶ τὴν ἀποτυχίαν τῶν μετ' αὐτοῦ ἐκ Μυλοποτάμου πολεμιστῶν νὰ ἔλθωσιν εἰς Ἄρκάδι, συνεπεία ἰδίᾳ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταλήψεως τῶν ἐκ Μυλοποτάμου πρὸς τὸ Ἄρκάδι διόδων, ὡς καὶ τὴν πτώσιν τῆς Μονῆς τὴν Τετάρτην διαδηλοῦν οἱ κατωτέρω στίχοι :

Τὴ νύκτα τὰ μεσάνυκτα φεύγ' ὁ Παπαῦ Κρασιώτης,
νὰ πάη στὸ Μυλοπόταμο ἀσκέρι νὰ μαζώξῃ.
ῥέθεμνο, Μυλοπόταμο εὐρίσκει πεντακόσους,
γιὰ νὰ βαροῦνε τῇ Τουρκίᾳς κι' ὀπίσω νὰ κωλώσῃ,
μὰ δὲν ἐδυνηθήκανε καὶ δὲν ἐκάμαν πρᾶμα,
γιατὶ ἦτον ἡ Τουρκιά πολλὴ καὶ βάστα τὰ μπογάζα¹.

Παπαῦ Κρασιώτης πήδηξε κάτω ἀπ' τὸ μπεντένι²,
πάει στὸ Μυλοπόταμο νὰ δώσῃ τὸ χαμπέρι³.
Ὡς ποῦ νὰ πάη ὁ παπᾶς νὰ δώσῃ τὸ χαμπέρι
τ' Ἄρκάδι ἐπατήθηκε Τετράδῃ μεσημέρι.

¹ Μπογάζι, λ. τουρκ.=λαιμός, πορθμός, στενὴ δίοδος.

² Μπεντένι, λ. ἀραβ.=τεῖχος, ἔπαλξις.

³ Χαμπέρι, λ. ἀραβ.=εἶδησις.

Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΗΜΕΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ

Δυσχερεστάτη ἡ θέσις τῶν ἐν Ἄρκαδίῳ.— Αἱ κατὰ τῆς Δυτικῆς Πύλης βόμβαι.— Εἰσκόμισις τῆς «Κουτσαχείλας Μπουμπάρδας» ἐντὸς τῶν Στάθλων.— Κατάρριψις δι' αὐτῆς τῆς Δυτικῆς Πύλης.— Τὸ σχηματισθὲν ρῆγμα.— Τρεῖς ἐφοδοὶ τῶν Τούρκων.— Ἡ εἰσχώρησις αὐτῶν διὰ τῆς Δυτικῆς Πύλης εἰς τὸν περιαυλον καὶ ἡ διεξαχθεῖσα ἐκεῖ ἀγρία καὶ φονικὴ πάλη.— Ἡ ἀνατίναξις τῆς Πυριτιδαποθήκης ὑπὸ τοῦ ἥρωος Κωνσταντίνου Γιαμπουδάκη.— Τὰ καταστρεπτικώτατα ἀποτελέσματα τῆς ἀνατινάξεως.

Ἡ δευτέρα ἡμέρα τῆς πολιορκίας (9 Νοεμβρίου) εὔρε τοὺς Τούρκους κυρίους τῆς καταστάσεως. Ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἤδη ἀπὸ τῆς ἐσπέρας τῆς προηγουμένης τὸ Ἄρκαδι ἦτο σχεδὸν πανταχόθεν πολιορκημένον. Εἶχον οὗτοι καταλάβει τὸ «Δραγατοκάλυθον», τοὺς «Στάθλους», τὸν «Ἀνεμόμυλον» καὶ τὰς ἐκ Μυλοποτάμου πρὸς τὸ Ἄρκαδι διόδους, τὰς θέσεις «Συκιάν» καὶ «Κέραμον» πρὸς Α. τῆς Μονῆς καὶ ἐν γένει τὰ περίεξ ἐπίκαιρα σημεία ἐνδεχομένων διαβάσεων ὀπλοφόρων Χριστιανῶν. Τὴν νύκτα ἐκείνην ἀνήγειραν προχώματα ἀπὸ ξηρολιθιὰν εἰς «Κέραμον», ὡς καὶ τὸν μέχρι σήμερον σωζόμενον τράφον πρὸς τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ περιβόλου τῆς Μονῆς παρὰ τὰς μεγάλας κυπαρίσσους, τὸν ὁποῖον μετεχειρίσθησαν οὗτοι ὡς πρόχωμα τὴν ἐπομένην.

Ἡ θέσις τῶν Χριστιανῶν ἀπέβη δυσχερεστάτη. Ὁ ἐχθρὸς διέθετεν ἀπὸ τῆς πρωΐας ἰσχυρὸν πυροβολικόν¹, τὸ πεζικὸν δὲ καὶ

¹ Ὡς συνήγαγον ἐκ πολλῶν ἐγκύρων ἀφηγήσεων καὶ σημειωμάτων ὁ ἐχθρὸς κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς πολιορκίας ἐχρησιμοποίησεν ὀρειβατικὰ πυροβόλα, τὰ ὁποῖα ἐτοποθέτησεν, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἶπον, ἐν τῇ πρὸς Δ. θέσει «Μετοχάκι» καὶ ἐν γένει εἰς τὴν ὑπερθεὶν τῆς φάραγγος χαλέπαν.

Ἄλλὰ τὰ κατὰ τῆς Δυτικῆς Πύλης ριπτόμενα βλήματα δὲν ἐπέφερον τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα τούτέστι τὴν κατάρριψιν τῶν καλῶς ἔσωθεν στερεωμένων θυροφύλλων.

Διὰ τὴν καταρρίψιν ὁ ἐχθρὸς τὴν Πύλην ταύτην, μετέφερε τὴν νύκτα τῆς ὀγδόης πρὸς τὴν ἐνάτην Νοεμβρίου δύο μεγάλης ὀλικῆς τηλεβόλα. Περὶ τούτου ὁ Στίλλμαν γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἐπειδὴ τὰ ὀρειβατικὰ πυροβόλα οὐδὲν ἔφερον ἀποτέλεσμα κατὰ τῶν τειχῶν, τὸ δὲ πῦρ τῶν πολιορκουμένων ἦτο ἀποτελεσματικώτατον καὶ θανατηφόρον, ὁ Μουσταφᾶς κατέστησε στενωτέραν τὴν πολιορκίαν καὶ ἐκάλεσεν ἐκ Ρεθύμνης βαρὺ πυροβολικόν». (Γ. Στίλλμαν, «Ἡ Κρητικὴ Ἐπανάστασις ἐν ἔτει 1866—1868» περιοδικὸν «Ὁ Ἕλληνισμός», τ. 8 (1905) σ. 347).— Ὁ Γουλιέλμος Ἰάκωθος Stillman (1828—1901), Ἀμερικανὸς ζωγράφος καὶ δημοσιογράφος, διετέλεσε Πρόξενος τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἐν Ρώμῃ (1861) καὶ βραδύτερον ἐν Κρήτῃ (1866) παρακολουθῆσας ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τὰς διαφόρους φάσεις τῆς μεγάλης ταύτης Κρητικῆς ἐπαναστάσεως καὶ γράψας τὸ ἀνωτέρω εἰδικὸν περὶ αὐτῆς ἔργον. Εἶχεν ὄργανος οὗτος ὑπηρεσίαν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας διεθίβαζε πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις καὶ Κωνσταντινουπόλει Ἀμερικανοὺς Πρέσβεις. «Τόσον ἀναμφισβή-

Ἐν τῇ μονῇ Ἀρκαδίου τῆς 8 Νοεμβρίου
ἔτος 7 Μ. Μ. 1866.

Κύριε Πατριε.

000.244

Ἐυρισκόμεθα ἐν τῇ ἐπιτομῇ
ἐν τῇ 9ῃ σελίδι. Ἐπειδὴ δυνατόν καὶ δυνατό
μεθ' ἡμῶν ἀντιγράψαι τὴν ἐπιτομὴν. Ἐὰν ἔσται
κατασκευασμένη καὶ μὴ δύσκολα τῆς βουλῆς
ἔσται τῆς ἐπιτομῆς διὰ ἀνεύθυνον καὶ μὴ
ἐπιμετῆσαι αὐτὴν. Ἐὰν ἔσται ἡμεῖς
ἐπιμετῆσαι καὶ ἡμεῖς βουλῆς.

Μὲν ἐπιτομὴ τοῦ Ἀρκαδίου Πάτριου

Ἐπιτομὴ τῆς

Π. Κωνσταντίνου

Π. Α. Σουλίου

Δ. Ν. Σουλίου

Ἀ. Μικροπούλου

ἰ. Π. Κωνσταντίνου

Ἐπιτομὴ τοῦ Ἀρκαδίου.

Ἐπιτομὴ τῆς

αἰ Κωνσταντίνου.

Ἀ. Μικροπούλου

Ἐπιτομὴ τῆς

Μ. Μ. Πάτριου Ἀρκαδίου Ἐπιτομὴ τῆς

Ἐπιτομὴ τῆς

Ἐπιτομὴ τῆς

Ἐπιτολὴ τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ πρὸς τὸν Π. Κωνσταντίνου ἀποσταλεῖσα κατὰ τὴν
λύκτα τῆς 8ης Νοεμβρίου

οί άτακτοί Τουρκοί έββαλλον έκ τών έγγύς και άσφαλώς αρχί-
σαντες τήν επίθεσιν πολύ πρό τής άνατολής του ήλιου.

«Αί σφαίραι του κομισθέντος έκ 'Ρεθύμνης φρουριακού τηλε-
βόλου «Μπουμπάρδας Κουτσαχείλας» έβάλλοντο άποκλειστικώς

τητος, γράφει ουτος, ήτο ή αξία τών πληροφοριών μου, ώστε και αυτός ο
Μέγας Βεζίρης κανονικώς έζήτει ειδήσεις από τον ήμέτερον Πρεσβευτήν, όμο-
λογών ότι ουδεμίαν αξιόπιστον πληροφορίαν έλάμβανε παρά τών ύπαλλήλων
του... Κολακεύομαι ως έκ τούτου να πιστεύω ότι ή κατωτέρω αφήγησις, τήν
όποιαν παρέχω εις τον κόσμον, είναι ή άληθεστέρα Ιστορία, ήτις έγράφη
ποτέ».

Τά κομισθέντα δύο πυροβόλα έρριπτον σφαίρας βάρους 45 όκάδων, ως
αναφέρει ή λαϊκή Μούσα:

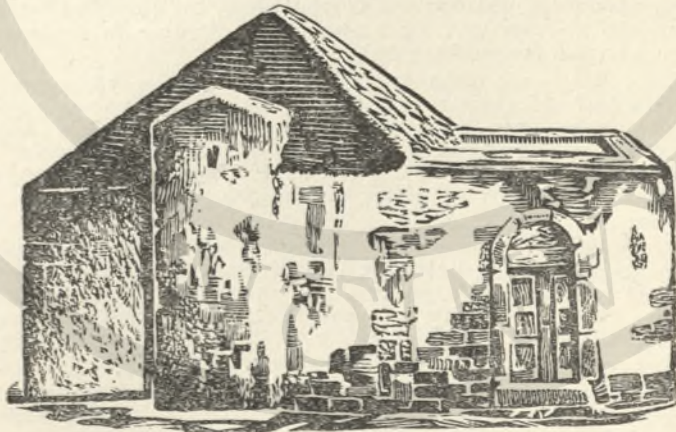
«Τότε έφθάσαν του Πασσά κανώνια δυό μεγάλα,
σαρανταπέντε όκαδών έτρώγανε τήν μπάλα
Μ' εκείνα τά πυρόβόλα άπ' τό ταχύ ως τό βράδυ
έρρίχναν βόλια στά τειχιά κι' άνοιξε τό 'Αρκάδι.

Πέμπει στρατό στο Ρέθεμνο να φέρουν τή Μπουμπάρδα,
Μαδεΐ ο Πασσάς τά γένεια του πώς δέν θα κάμη πράμα
«'Ο γλήγορα να φέρετε ένα διπλό κανώνι,
Τ' 'Αρκάδι για να κάψωμε και ν' άκουστή στην Πόλι».

"Εφεραν άλλο τσεπανέ * κ' έξήντα ξεε βόλια
Κι' άλλα πολλά αφήκανε "Αδελε και Περβόλια.

'Η μεταφορά έκ Ρεθύμνης άμφοτέρων τών πυροβόλων έγένετο διά θαλάσ-
σης μέχρι του «Πηγιανού Πύργου» και εκείθεν εις τό 'Αρκάδι. Τό ξετερον

* Τ σ ε π χ α ν έ, λ. τουρκ.—άποθήκη όπλων, πυριτιδαποθήκη, πολεμοφόδια.

Τουρκική πυριτιδαποθήκη (Τσεπανές) έν Ρεθύμνη

κατά τῆς Δυτικῆς Πύλης. Οἱ ἐντόπιοι Τούρκοι καὶ οἱ ἄτακτοι Ἄλβανοι ἐφόρμων κατ' ἐπανάληψιν καὶ ἐγγύτατα τοῦ τείχους τῆς Μονῆς καθ' ὄλων τῶν πλευρῶν αὐτῆς, ἐπειρῶντο δὲ νὰ ἀνοίξωσιν ὅπας εἰς τὸ τεῖχος¹, δι' ὧν θὰ εἰσέβαλλον εἰς τὴν Μονήν, ἀλλὰ τὸ

τῶν πυροβόλων τούτων, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη ἰδίᾳ διὰ τὴν κατάρρυψιν τῆς Δυτικῆς Πύλης ἦτο γνωστὸν ἐν Ρεθύμνῃ ὡς «Κουτσαχειλά μπουμπάρδα» διὰ τὸν λόγον ὅτι εἶχεν ἀποσπασθῆ μέρος τοῦ χεῖλους αὐτῆς. Περὶ τὸ τραῦμα τοῦτο τοῦ πυροβόλου ἡ φαντασία τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου ὕφανεν δλόκληρον ἱστορίαν, ὅτι δηλαδὴ κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ρεθύμνης ὑπὸ τοῦ Χουσεῖν Πασσᾶ ἡ Μπουμπάρδα αὐτὴ ἦτο τοποθετημένη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατὰ τὴν «Πόρταν τῆς Ἄμμου», ὁπόθεν ἔβαλλεν ἐπιτυχῶς κατὰ τῶν πολιορκητῶν, πολλοὺς τῶν ὁποίων ἐξαπέστειλεν εἰς τὸν Ἄδην.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ρεθύμνης ὁ Χουσεῖν πρὸς τιμωρίαν τοῦ πυροβόλου ἀπέκοψε μέρος τοῦ χεῖλους αὐτοῦ, ἐξ οὗ καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ ὀνομασία τούτου ὡς «Κουτσαχειλάς Μουμπάρδας». Πρόκειται προφανῶς, ὡς εἶπον, περὶ πλάσματος τῆς φαντασίας, καθότι τραυματισμοὶ τηλεβόλου ἐν μάχῃ ὑπὸ ἀντιπάλου τοιούτου δὲν ἦσαν σπάνιοι.

Ἡ μεταφορὰ τῆς Μπουμπάρδας εἰς Ἄρκάδι δι' ἐδάφους ὄρεινου, ἀνωμάλου καὶ δυσβάτου δὲν ἦτο εὐχερῆς. Διὰ τὴν μεταφορὰν αὐτῆς διετέθη πλῆθος στρατιωτῶν, περὶ τοὺς 500 καὶ ἀρκετὰ ὑποζύγια, ἵπποι, βόες, ἡμίονοι, ἐκ τῶν ὁποίων, ὡς μοὶ εἶπον, ἔσκασαν (ἔθανον) πολλὰ.

Τὰ περὶ τῆς μεταφορᾶς τῆς «Κουτσαχειλάς Μπουμπάρδας» λεχθέντα δὲν εἶναι ὑπερβολικά, δι' οὓς λόγους ἀνωτέρω ἀνέφερα, ὁ ἡμίονος δέ, ὁ ὁποῖος ἔφερε τέλος αὐτὴν πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν «στάθλων», οἷτινες ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων ὡς τηλεβολοστάσιον, ἦτο ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Λούτρας Ρεθύμνης μεγαλόσωμος καὶ ὠραῖος ἡμίονος τῆς χήρας Χατζάλαϊνας, κατέχων τὴν πρώτην θέσιν μεταξύ τῶν ἡμίονων τῆς περιφέρειᾶς ἐκείνης, ὡς μοὶ εἶπεν ὁ ἐν ζωῇ Ἀλέξανδρος Γαβρηλάκης ἐκ τοῦ χωρίου «Μέσης», ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε καὶ ἀπεθαύμαζε τὸ πεφημισμένον ἐκεῖνο ὑποζύγιον. Ὁ ἡμίονος ἐκεῖνος ἔπεσε ὑπὸ χριστιανικὴν σφαῖραν ἀκριβῶς πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν «στάθλων», καθ' ἣν στιγμὴν ἐκράτει τοῦτον ἐκ τοῦ χαλίνου καὶ εἶχεν ἀγκυλιάσει αὐτὸν μὲ τὴν δεξιάν του χεῖρα ὁ ἐκ Ρεθύμνης Τούρκος πυροβολητῆς Χασάν Μακάσης, ὡς εἶπεν οὗτος εἰς τὸν Γ. Ν. Βλαστὸν μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἐπαναστάσεως, προσθέσας μάλιστα τὴν λεπτομέρειαν, ὅτι ἡ σφαῖρα ἐκείνη ἐπέτυχε τὸν ἡμίονον εἰς τὴν κεφαλὴν: «μιά σφαῖρα τῶν Χριστιανῶν ἐκτύπησε τὸ μουλάρι εἰς τὸ μάτι καὶ ἐσκοτώθηκε ἀπ' αὐτή».

Ὁ Ἐμμ. Λουρωτὸς ἐπισκεφθεὶς ἐκ τῶν πρώτων τὸ κατεστραμμένον Ἄρκάδι εἶδεν ἐκεῖ πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν «στάθλων» τὸν νεκρὸν ἡμίονον καὶ δύο πυροβολητὰς στρατιώτας νεκρούς, ἐξηπλωμένους παρὰ τὸν ἡμίονον καὶ γυμνοὺς, καθότι τὰ καθάρματα τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου, τὰ ὁποῖα, ὡς εἶπον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, διαταγῇ τοῦ Πασσᾶ ἠκολούθησαν τὸν τουρκικὸν στρατὸν εἰς Ἄρκάδι, ἀπεγύμνωσαν οὐ μόνον τοὺς νεκρούς τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν Τούρκων.

Ἡ «Κουτσαχειλά Μπουμπάρδα» ἐτοποιηθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ τὸ 1866 εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Ρεθύμνης (Φορτέτσαν), κατὰ τὴν ἐκκένωσιν δὲ τῆς Ρεθύμνης ὑπὸ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ἀποκόμισιν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ὕλικοῦ πολέμου (1898) ἐκρατήθη ὑπὸ τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς, καὶ ἀπεστάλη εἰς Ρωσίαν διὰ τὸν ἱστορικὸν λόγον, ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ τὴν ἐκπόρησιν τοῦ Ἄρκαδιου.

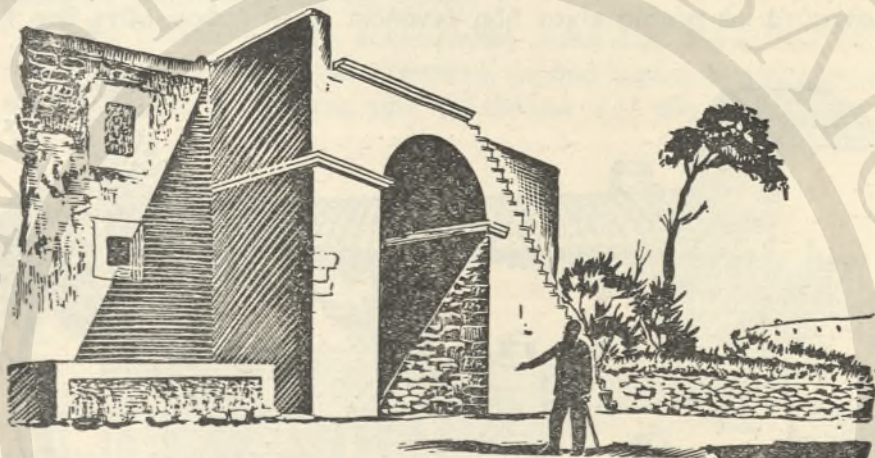
Τὸ πυροβόλον τοῦτο εἶχε μῆκος 2—2,50 μ., ὡς ἐνθυμεῖται ὁ φιλόσωφ φίλος Ἐμμαν. Καοῦνης, ὁ ὁποῖος εἶδεν αὐτὸ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας εἰς τὴν προκυμαίαν Ρεθύμνης καὶ μοὶ μετέδωκε τὰς ἀνωτέρω πληροφορίας.

¹ Πρὸ τῆς διαρρήξεως τῆς Δυτικῆς Πύλης οἱ ἐν τῷ Ἡγουμενεῖφ

εϋστοχον ἐκ τῶν παραθύρων καὶ τῶν πολεμιστρῶν ἐκπεμπόμενον πῦρ τῶν ἐπαναστατῶν, ἐξ οὗ πλείστοι Τούρκοι ἐφονεύοντο, ἔματταίου τὸν σκοπὸν των, ἀναγκάζον αὐτοὺς νὰ ὀπισθοχωρῶσιν εἰς τὰ περὶ τὴν Μονὴν ὄχυρά των.

«Βεβαίως πρέπει νὰ ὑπερηφανευώμεθα καὶ νὰ καυχώμεθα διὰ τὸν θαυμάσιον ἠρωϊσμὸν καὶ τὴν ἀπαράμιλλον αὐταπάρνησιν τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ ἀδελφῶν ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβάλλεται ἡμῖν ἐκ λόγων δικαιοσύνης νὰ μὴ ἀρνηθῶμεν, νὰ μὴ σιωπήσωμεν, ἀλλὰ νὰ ἀνα-

Ὁ Ε. Λουρωτὸς δεικνύων τὴν θέσιν, ὅπου εἶδε τὸν φονευθέντα ἡμίονον καὶ τοὺς δύο πυροβολητάς

μαχόμενοι ἠρώες ἀπέκρουσαν διὰ πυκνῶν καὶ ἐπιμόνων πυρῶν τοὺς διὰ τῆς σημερινῆς οἶναποθήκης (κρασομαγατζέ) εισορησάντας εἰς τὴν αὐλὴν Τούρκους καὶ αἰφνιδιαστικῶς ἐφανισθέντας πρὸ τῆς λιθίνης κλίμακος (ΝΔ.). Ἐντόπιοι δηλ. Τούρκοι πλησιάσαντες τὴν ΝΔ. γωνίαν τῆς Μονῆς, ἔνθα ἀπὸ τῆς προτεραίας εἶχε γίνει ρῆγμα εἰς τὸ τεῖχος καὶ εὐρόντες ἀνοικτὴν τὴν θύραν (Δ.) τοῦ μετὰ τῆς οἶναποθήκης συνεχομένου στάβλου, ὅπου σήμερον τὸ τυροκομεῖον, καὶ διατρυπήσαντες τὸν μεσότοιχον εἰσῆλθον εἰς αὐτὴν, ἀνοίξαντες δ' ἔσωθεν τὴν θύραν τῆς οἶναποθήκης ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν αὐλὴν. Οἱ ἐκεῖθεν εἰσβαλόντες Τούρκοι ἐπυροβολήθησαν ὑπὸ τῶν ἐν τῷ Ἡγουμενεῖῳ Χριστιανῶν, ἐξ οὗ καὶ αἱ σπασμένα ἐκ τῶν χριστιανικῶν σφαιρῶν παραστάδες τῆς θύρας τῆς οἶναποθήκης. Οἱ εἰσβολεῖς κατόπιν σοβαρῶν ἀπωλειῶν ἠναγκάσθησαν νὰ τραποῦν εἰς φυγὴν διὰ τῆς οἶναποθήκης.

Κατὰ τὰς κρίσιμους ἐκείνας στιγμάς ὁ Ἡγούμενος Γαβριὴλ ἔχων δεδεμένον τὸ πρόσωπον μὲ λευκὸν προσόψιον συνεπεῖα ἑλαφροῦ τραύματος συνητήθη εἰς τὰ Κλάουστρα μὲ τὸν Μοναχὸν Ματθαῖον Καλλιγιάννην αἰχμαλωτισθέντα κατόπιν καὶ διασωθέντα.

Ἡ Ἡγούμενος λέγει εἰς τὸν Ματθαῖον: «Καῦμένε, Ματθαῖε, πάμεντα».

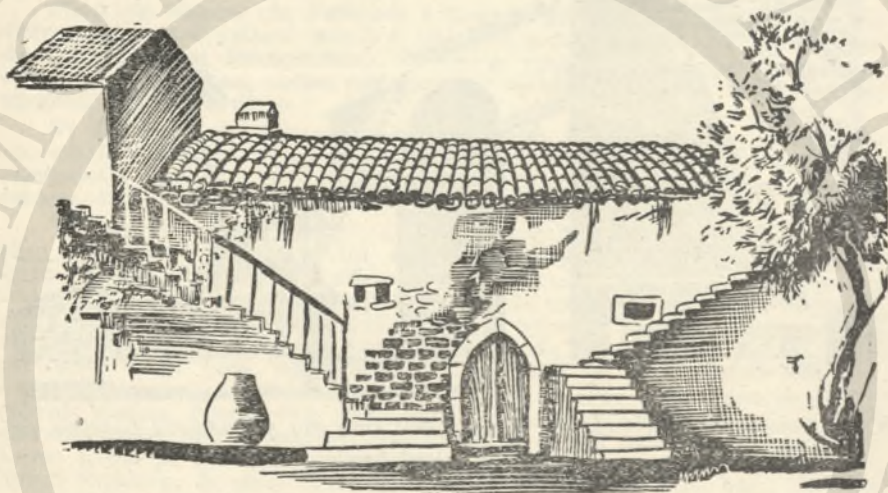
Ὁ Ματθαῖος ἀπήνησε:

«Ζωή, καῦμένε, ἐκδέχεσαι μπλεῖο;».

γνωρίσωμεν καὶ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι καὶ οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἔδειξαν ἀνδρείαν καὶ αὐταπάρησιν ὄντως ἀξίαν θαυμασμοῦ. Ἐὰν ἐντὸς τῆς Μονῆς λέοντες ἐβρυχῶντο, ἔξωθεν ταύτης τίγρεις ὠρούοντο. Αἱ δὲ ὑπὸ τὸ εὐστοχον καὶ φονικώτατον πῦρ τῶν πολιορκουμένων ἐπανειλημμένως ἐπιχειρούμεναι ἔφοδοι τῶν ὄλων ἀπροφυλάκτως ἐφορμώντων καὶ ἐπὶ τῶν ἰδίων πτωμάτων πατούντων Τούρκων, ἦσαν θεβαίως πράξεις ἐξόχου ἡρωϊσμοῦ καὶ τόλμης θαυμασίας.

»Ἐντὸς τῆς Μονῆς οὐδεμία βεβαίως ἐλπίς σωτηρίας ὑπῆρχε καὶ αὐτὰ τὰ παιδιὰ εἶχον ἤδη ἐννοήσει ὅτι ἡ ἡμέρα αὕτη ἦτο ἡ

Ἡ θύρα τῆς οἰναποθήκης

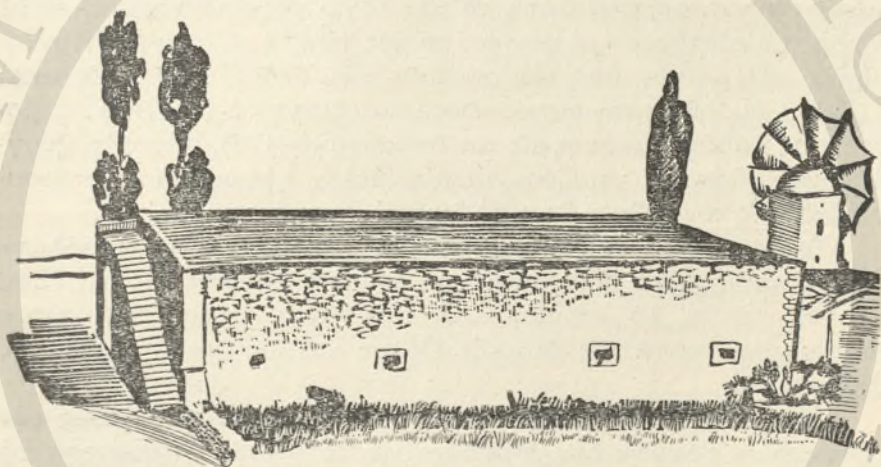
τελευταία τῆς ζωῆς των. Πᾶσα σκέψις καὶ πᾶς λόγος ἐγένετο ἤδη, πῶς ἡρωϊκώτερον ν' ἀποθάνωσι πάντες. Πολλοὶ εἶχον ἤδη φονευθῆ καὶ ἐξηκολούθουν οἱ φόνοι, οὔτε προσεπάθουν πλέον νὰ φυλάσσονται ἐκ τῶν σφαιρῶν τοῦ ἐχθροῦ. Ἀταραξία τελεία καὶ εὐψυχία σπανία ἐν τῷ κόσμῳ παρετηρεῖτο εἰς πάντας. Αἱ γυναῖκες ἐξηκολούθουν ἀκαταβλήτως νὰ ὑπηρετῶσι καὶ νὰ βοηθῶσι τοὺς μαχομένους ἄνδρας. Ὁ Ἡγούμενος καὶ ὁ Φρούραρχος Δημακόπουλος καὶ ἄλλοι ἐξέχοντες ἄνδρες περιτρέχοντες εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Μονῆς προέτρεπον μεγαλοφωνοῦντες τοὺς μαχητὰς νὰ φονεύωσιν ὅσον τὸ δυνατόν πλειότερους ἐχθρούς, νὰ ὑποστῶσι δὲ καρτερικῶς καὶ μετ' ἀπαθείας τὸν ὑπὲρ τῆς Πατρίδος ἀγνὸν καὶ ἅγιον θάνατον.

»Ὁ Ἡγούμενος ἔδιδεν εἰς πάντας συμβουλήν, ὅπως, εὐθύς

ἄμα εισθάλωσιν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν Μονὴν καὶ μετὰ τὴν ἐξάντλη-
σιν πάσης ἀμύνης, ὅσοι ἤθελον ἀπομείνει ζῶντες, σπεύσωσι εἰς τὴν
ἀποθήκην τῆς πυρίτιδος, ἥτις, ὡς γνωστόν, ἦτο τὸ ὑπόγειον τῆς
βορειανατολικῆς γωνίας, παρὰ τὴν Καστρινὴν Πόρταν, ἔνθα αὐτὸς
ἢ ἄλλος τις ἤθελε θέσει πῦρ εἰς τὴν πυρίτιδα, ὅπως ἀνατιναχθῶσι
καὶ θυσιασθῶσι πάντες, ἵνα μὴ περιπέσωσι ζῶντες εἰς τὰς χεῖρας
τῶν ἀγρίων καὶ μαινομένων ἐχθρῶν καὶ ὑποστῶσι παρ' αὐτῶν ἀτι-
μώσεις καὶ βασανιστήρια. Τὴν συμβουλήν δὲ καὶ προτροπὴν ταύ-
την τοῦ Ἡγουμένου ἀπεδέχοντο πάντες ὡς ὀρθήν, τῶν γυναικῶν
οὐδόλωσ ὑπολειπομένων εἰς τοῦτο.

Ἐν τούτοις ἡ μάχη ἐξηκολούθει λυσιπώδης. Μακρόθεν δὲ ἡ
Μονὴ δὲν ἐφαίνετο, διότι ἐκαλύπτετο, ὡς ὑπὸ νεφῶν, ἐκ τοῦ καπνοῦ
τῆς πυρίτιδος. Ὁ κρότος τῶν τηλεβόλων καὶ τῶν ὄπλων καὶ ὁ

Οἱ Στάβλοι καὶ ὁ Ἄνεμόμυλος ὁρῶμενοι ἐκ τῆς Μονῆς. (*Ἀριστερὰ τὸ μαῦρον
στίγμα δεικνύει τὴν θέσιν τοῦ στομίου τῆς Κουτσαχείλας Μπουμπάρδας)

ἀλαλαγμὸς ὁ ἀγριος τῶν δισμυρίων Τούρκων συνεκλόνουν τὸ ὄρο-
πέδιον καὶ ἠκούοντο εἰς ἀποστάσεις μακράς»¹.

Τὸ πῦρ τῶν ἡμετέρων λόγῳ τῆς ἀχρηστεύσεως ἐκ τῆς συνε-
χοῦς χρήσεως τῶν περισσοτέρων ὄπλων ἠραιώθη. Οὐχ ἦττον οἱ
ἠρωϊκοὶ ὑπερασπισταὶ τῆς Μονῆς δὲν ἔπαυσαν ἀποκρούοντας τὰς
ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων. Οὕτως οἱ ἀπὸ τῶν παραθύρων τῆς Α.
πλευρᾶς τῶν «Στάβλων» πυροβολοῦντες Τοῦρκοι μετὰ τὴν ὑπ' αὐ-
τῶν κατάληψιν τοῦ κτιρίου τούτου κατὰ τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς

¹ Κ. Ἀργυροπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 45-47.

Δ. πλευρᾶς τῆς Μονῆς ἀντίκρυσαν ἐπίμονον τὸ πῦρ αὐτῶν, ὡς μαρτυροῦν αἱ ἐκ τῶν σφαιρῶν τεθραυσμέναι παραστάδες τῶν παραθύρων τῶν «Στάθλων».

Οὐ μόνον μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν «Στάθλων» ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ καὶ πρὸ τούτου, διαρκουσῶν τῶν ἐπιθέσεων κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι ἐφαίνοντο ἐπιδιώκοντες τὴν κατάληψιν τοῦ κτιρίου τούτου, ὅπερ, ὡς γνωστόν, κεῖται πλησιέστατα τῇ Μονῇ, πρὸς εὐκολωτέραν ταύτης ἐκπόρθησιν, οἱ ἐπαναστάται τὴν προσοχὴν αὐτῶν καὶ τὴν μεγαλυτέραν δύναμιν εἶχον συγκεντρώσει ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ἐκείνης ἀποκρούοντες τὰς κατ' αὐτῆς ἐπιθέσεις.

Στόχος τοῦ βαρέος πυροβολικοῦ ἦτο, ὡς εἶπον, ἡ Δ. Πύλη. Ἄλλ' αἱ κατὰ τῶν θυροφύλλων αὐτῆς ριπτόμεναι βόμβαι δὲν ἐπέτυχον νὰ καταρρίψουν αὐτά, τὸ μὲν λόγῳ τῆς ἀποστάσεως, τὸ δὲ λόγῳ τοῦ εὐστόχου καὶ φονικοῦ πυρὸς τῶν ἐκ Δ. πλευρᾶς ἀμυνομένων πολεμιστῶν, ὑπὸ τὰς σφαίρας τῶν ὁποίων ἔπεσον ἀρκετοὶ Τοῦρκοι πυροβοληταὶ οὕτως, ὥστε, ὡς ἔλεγεν ὁ εἰρημένος πυροβολητῆς Χασάν Μακάσης εἰς τὸν ὄπλαρχηγὸν Γ. Ν. Βλαστόν, ἠναγκάζοντο οὗτοι νὰ γεμίζουν τὸ πυροβόλον ὑπτιοὶ διὰ νὰ παρουσιάζουν εἰς τὸν ἐχθρὸν ὅσον τὸ δυνατὸν μικρότερον στόχον.

Τούτου ἕνεκα οἱ Τοῦρκοι εἰσεκόμισαν ἐντὸς τῶν «Στάθλων» τὴν «Κουτσαχειλὴν Μπουμπάρδα» καὶ ἤνοιξαν ὀπὴν εἰς τὴν Ν. Α. γωνίαν αὐτῶν. Τὸ στόμιον τοῦ τηλεβόλου τούτου ἦτο οὕτως ἐστραμμένον κατὰ τῆς Δυτικῆς Πύλης καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν¹.

Λόγῳ τῆς μικρᾶς ἀποστάσεως καὶ τοῦ μεγάλου βάρους τῶν ριπτομένων βομβῶν δὲν ἐβράδυνε νὰ κρημνισθῇ ἡ ἀριστερὰ τῆς εἰσερχομένῳ παραστάς τῆς Πύλης καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ θόλου αὐτῆς:

Μὲ κόπους ἀλλὰ καὶ χαρὰ ἔφεραν τὴ Μπουμπάρδα

Καὶ παίξανε τρεῖς κανωνιές, τὴν πόρτα ἐξεβγάλα².

«Ὁ βρόντος τοῦ κανονιοῦ, ὡς διηγεῖτο ὁ μοναχὸς Γλυκέριος³,

¹ Ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ σημείου τῶν στάθλων, ὅπου ἦτο τὸ στόμιον τῆς «Μπουμπάρδας», μέχρι τῆς Δυτικῆς Πύλης εἶναι 47 μ.

² «Ἡ πρώτη βολὴ αὐτοῦ ἔρριψε μέρος τοῦ τοίχου πλαγίως τῆς μεγάλης θύρας, ἡ δευτέρα καὶ τρίτη ἔρριψαν τὸ ἄλλο μέρος τοῦ τοίχου καὶ ὀλόκληρον τὴν μεγάλην θύραν» (Ἰ. Παλιουδάκη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 817).

³ Ὁ ἐκ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἀρκαδίου Γλυκέριος Γουλιελμάκης πολεμήσας γενναίως ἐν αὐτῷ, αἰχμαλωτισθεὶς δὲ καὶ ἐπανακάμψας εἰς τὴν Μονὴν του, ἀφηγήθη, ὅσα ἐκ τοῦ Ἀρκαδικοῦ δράματος ὑπέπεσον εἰς τὴν ἀντίληψίν του, εἰς τὸν ἐπισκεφθέντα τὴν ἱστορικὴν Μονὴν Σπ. Παγανέλην, ὅστις ἐδημοσίευσεν τὴν ἀφήγησιν τοῦ Γλυκερίου μετὰ τῶν ἐκ τῆς Μονῆς ἐντυπώσεων αὐτοῦ.

οί βοές τῶν Τούρκων, οἱ φωνές καί τὰ κλάυματα τῶν γυναικῶν, οἱ διαταγές τοῦ Δημακοπούλου καί τοῦ Ἡγουμένου Γαθριήλ, προσευχές, προστάγματα πολεμικά, ἀπετέλουν ὄλα ὁμοῦ θόρυβον ἀνέκφραστον καί ἀπερίγραπτον».

Καταρριφθεῖσης τῆς Δυτικῆς Πύλης, ἐσχηματίσθη ρήγμα εὐρύ, μεγάλη «χαλάστρα», ὡς λέγομεν, ὁπόθεν ὁ ἐχθρὸς ἦτο ἔτοιμος νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὸν περίβολον τῆς Μονῆς.

Ἡ διαταγὴ τοῦ Μουσταφᾶ ἦτο ἐπιτακτικὴ: Τὸ Μοναστήρι ἐπρεπε νὰ καταληφθῇ ὀριστικῶς τὴν ἡμέραν ἐκείνην.

Ἡ ἀναβολὴ ἐνεκυμόνει δι' αὐτὸν κινδύνους, καθότι, παρερχομένης τῆς κακοκαιρίας, θὰ ἔσπευδον εἰς Ἀρκάδι πολεμισταὶ ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν.

Τούτου ἕνεκα πρὸ μεσημβρίας ἐνηργήθησαν μικροέφοδοι ὑπὸ τε τῶν ἐντοπίων Τούρκων καί τακτικοῦ στρατοῦ, ἀποπειρωμένων νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν Μονήν, ἐξ ὧν σημείων τοῦ τείχους εἶχον σχηματισθῆ μικρὰ ρήγματα ἐκ τῶν ριφθεισῶν βομβῶν. Ἀλλ' αἱ προσπάθειαι αὗται δὲν ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας. Οἱ ἐφορμῶντες ὑπεχώρουν μετὰ μεγάλων ἀπωλειῶν.

Μετὰ μεσημβριαν ὁ τακτικὸς στρατός, ὁ ὁποῖος ἤδη εὐρίσκετο ἐγγὺς τῶν τειχῶν τῆς Μονῆς καί τὴν περιέβαλλε δίκην κλοιοῦ, ἵνα μὴ διαφύγωσιν οἱ πολιορκούμενοι, ἐπεχείρησε ὑπὸ τοὺς ἤχους τῶν σαλπύγγων ἀλαλάζων καί μαινόμενος τρεῖς συστηματικὰς ἀλληλοδιαδόχους ἐφόδους διὰ τὴν πάση θυσίᾳ ἐκπόρθησιν αὐτῆς.

Αἱ δύο πρῶται ἔφοδοι ἐνηργήθησαν ὑπὸ δύο ταγμάτων τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ προωθουμένων ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν τῶν διὰ ξιφῶν καί μαστιγιῶν¹.

Ὁ Φρούραρχος Δημακόπουλος, ὡς μοι εἶπεν ὁ ἐντὸς τῆς Μονῆς πολεμήσας Ἰωάν. Παλιεράκης, μὲ τὸ ὄπλον ἀνά χεῖρας ἔτρεχεν εἰς ὄλα τὰ σημεῖα τῆς Μονῆς καί ἔδιδε θάρρος εἰς τοὺς πολεμιστάς φωνάζων: «Καὶ αὐτὴ ἡ ἔφοδος εἶναι σὰν καὶ τσ' ἄλλες, μόνον θάρρος, παλληκάρια μου».

Στιγμαὶ ἀφαντάστου ἡρωϊσμοῦ καί θυσίας.

«Τρέξε γρήγορα εἰς τὰς ἐπάλλξεις», φωνάζει πρὸς τὸν Δημακόπουλον ἡ Δασκαλάκαινα, ἀναβαίνουν ἐκεῖ οἱ Τοῦρκοι. «Φυσέκια δι' ὄνομα τοῦ Θεοῦ», φωνάζουν ἀπὸ τὰς ἐπάλλξεις. Τρέχει ἡ ἡρωῖς καὶ ἐρευνᾷ τὰ πτώματα καί ὅπου αἱ κρίσιμοι στιγμαὶ τῆ ἐπέτρεπον. Εὐρίσκει τέλος ὀλίγα, μὲ τὰ ὁποῖα πληροῖ τὴν ποδιά της.

Σημειώτεον ὅτι ἀπὸ τῶν ἐπάλλξεων (ΝΔ) ἐμάχοντο ὁ Ξάνθης,

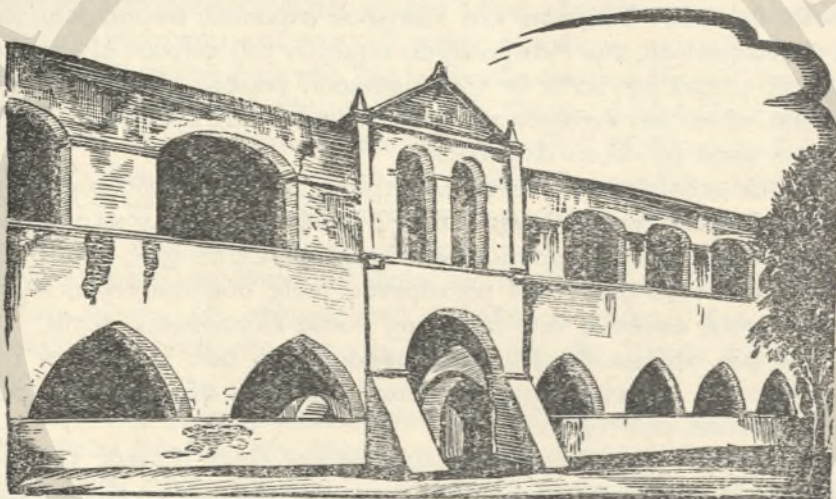
¹ Γ. Στίλλμαν, ἐνθ' ἄνωτ., τ. 9 (1906), σ. 17, Ἰ. Πωλιουδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 817 καὶ ἐφημ. «Αἰών» τῆς 2 Μαρτίου 1867.

ὁ Λοντόπουλος καὶ πάντες οἱ ἐθελονταί, τὸ πῦρ δὲ αὐτῶν ἐνίσχουον οἱ εἰς τὸ δεξιὸν (ΒΔ) μαχόμενοι Κρήτες, ὁ Χριστόδ. Δαμουλῆς, ὁ Ντελῆ Δράκος, ὁ Νικ. Μπεργαντῆς, ὁ ἐκ Λιβαδίων Κυριαῖκος Βαλέριος καὶ ἄλλοι Μυλοποταμίται.

Τὰ ἐρείπια τῆς κρημισθείσης Πύλης καὶ οἱ ὄπισθεν αὐτῆς συσσωρευμένοι λίθοι, ξύλα κ.λ.π. ὡς καὶ τὰ πτώματα τῶν φονευομένων Τούρκων καθίστων δυσχερῆ τὴν εἴσοδον εἰς τοὺς κατόπιν αὐτῶν εἰσορμῶντας, διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον δὲν εἰσῆλθον εἰς τὴν αὐλὴν διὰ μιᾶς, ἀλλὰ κατὰ τμήματα ὑποστάντα σοβαρὰς ἀπωλείας.

«Ὅτε εἰσώρων καὶ εἰσῆρχοντο οἱ Τούρκοι εἰς τὴν αὐλὴν, μεγίστη φθορὰ ἐγένετο εἰς αὐτοὺς ἐκ τοῦ εὐστόχου πυρός τῶν ἀμυνομένων. Πάντες οἱ πολεμισταί, οἷτινες μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἐπυροβόλουν πρὸς τὰ ἔξω ἐκ τῶν παραθύρων, τῶν πολεμιστρῶν,

Τὰ Κλάουστρα καὶ ἡ Δ. Πύλη ἔσωθεν.

ἐστράφησαν ἤδη πρὸς τὸν περίβολον τῆς Μονῆς, ἐντός, ἔνθα μετεφέρθη ἡ μάχη, πυροβολοῦντες ἐκ τῶν πρὸς τὰ ἔσω παραθύρων τῶν ἰσογείων καὶ ἀνωγείων κελλιῶν, ἐκ τῶν λιθοκτίστων ἔξωστῶν (Κλαουστρῶν) ¹, ὑπὸ τοὺς θόλους καὶ πανταχόθεν πρὸς τὸ ἔσω-

¹ Τὸ μένος τῶν ἀμυνομένων κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἐξῆς ὁμολογία ἐνός τῶν εἰσθαλόντων εἰς τὴν αὐλὴν Τούρκων: «Ὅταν ἐμπήκαμε στὴν αὐλὴ, ἓνας Χριστιανός, πού, ὡς ἐμάθαμε παραύστερα, ἦτονε Μαρουλιανός, μᾶς ἔπαιξε ἀδιάκοπα ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὰ Κλάουστρα. Ἐσκότωσε κάμποσους. Τότε μὲ γιουροῦσι ἐβγήκαμε στὰ Κλάουστρα τὸν ἐπιάσαμε καὶ τὸν ἐσφάζαμε ἀπάνω στὸν τοῖχο, ἀπ' ὅπου μᾶς ἔπαιξε». — Ἡ ἀνάθραξις τινῶν τῶν εἰσβολέων εἰς τὰ Κλάουστρα ἐγένετο ἐκ τοῦ σωροῦ, ὃν ἀπετέλεσαν λίθοι καὶ χρώματα τῆς καταρρευσάσης Δυτικῆς Πύλης, ὡς καὶ οἱ ὄπισθεν τῶν θυροφύλλων ὀγκόλιθοι, ξύλα κλπ., τὰ ὁποῖα, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, εἶχον συσσωρεύσει οἱ πολιορκούμενοι.

τερικὸν τῆς Μονῆς κατὰ τῶν εἰς τὸν περίβολον εἰσορμησάντων Τούρκων»¹.

Οἱ εἰσχωρήσαντες οὕτως εἰς τὴν αὐλὴν Τοῦρκοι συμπλέκονται πρὸς τοὺς ἥρωάς μας, οἱ ὅποιοι ἀμύνονται λυσσῶδως. Εἶναι χαλύβδινοι. Δὲν ὑπολογίζουν τὰς ἐχθρικές σφαίρας καὶ τὰ διὰ τῶν γιαταγανίων κτυπήματα τῶν Τούρκων. Εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ πέσουν μέχρις ἑνός. Μάχονται στήθος πρὸς στήθος.

Ἄδυνατεῖ τις νὰ δώσῃ τὴν εἰκόνα τῆς φονικῆς ἐκείνης συρράξεως ὡς καὶ τῆς διαταραχῆς καὶ ἀλλοφροσύνης, ἣ ὅποια δίκην θυέλλης ἐξέσπασε κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας τοῦ φόνου καὶ τοῦ αἵματος ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν γυναικοπαίδων. Οἱ Τοῦρκοι, ἀφηγεῖται ὁ αὐτὸς μοναχὸς Γλυκέριος, ἦσαν μανιώδεις καὶ τὸ αἰμοδιψὲς αὐτῶν πάθος εἶχε κορυφωθῆ. Ἐνῶ ἔσχατος ἀγὼν ἀπελπιστικὸς ἐγένετο διὰ λογχῶν, γιαταγανίων καὶ κρητικῶν μαχαιρῶν, τῶν Χριστιανῶν ἀγωνιζομένων νὰ ἀποθήσωσι τοὺς εἰσβαλόντας Τούρκους, προτροπάδην ἔφευγον ὀλολύζοντα τὰ γυναικόπαιδα πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Μονῆς, ἐκεῖ, ὅπου μετ' ὀλίγον ἐπετελέσθη ἡ μεγάλη θυσία².

«Θεέ μου, ἀναφωνεῖ ἡ αἰχμαλωτισθεῖσα Καντζοπούλα. Τί τρομερά, τί τραγικῆ, τί φρικαλέα σκηνὴ ἦτο ἐκείνη! Διὰ μιᾶς συνεπλάκησαν οἱ Χριστιανοὶ μὲ τοὺς Τούρκους, αἱ λόγχοι καὶ τὰ μαχαίρια κατεμέλιζον τοὺς ἀνθρώπους. Τώρα πλέον δὲν ἠκούοντο πολλοὶ πυροβολισμοί, φωναὶ μόνον καὶ συγκρούσεις λογχῶν καὶ μαχαιρῶν. Πολλαὶ γυναῖκες ἐγκατέλειψαν τὰ τέκνα των μόνον καὶ ἔτρεξαν εἰς τὴν συμπλοκὴν διὰ νὰ ὑπερασπίσουν τοὺς ἀνδρας των μὲ τοὺς ὀδόντας καὶ μὲ τοὺς ὄνυχάς των»³.

Στεναγμοὶ πόνου τῶν πληγωμένων καὶ θνησκόντων ἠκούοντο πανταχοῦ⁴.

¹ Κ. Ἀργυροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 54.

² Ἐκ τῶν πανικοβλήτων γυναικοπαίδων ἄλλα μὲν εἰσηλθον εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην καὶ τὰ παρ' αὐτῇ κελλία, φονευθέντα κατὰ τὴν ἀνατίναξιν καὶ ἄλλα ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὰ κελλία τῶν «Μεσοκουμίων» καὶ τὰ ὅποια αἰχμαλωτισθέντα διεσώθησαν.

³ Ἰ. Πωλιουδάκη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 818.

⁴ Ὅλη ἡ εὐρύχωρος αὐλὴ τῆς Μονῆς ἐκαλύφθη ἐκ τῶν πτωμάτων τῶν ἀλληλοσπαραχθέντων Χριστιανῶν καὶ Τούρκων κατὰ τὴν τραγικὴν ἐκείνην πάλην, ἔνεκα δὲ τούτου ὁ διαχωρισμὸς καὶ ἐνταφιασμὸς τῶν νεκρῶν τῶν Χριστιανῶν ὑπὸ τῶν μετὰ τὴν καταστροφὴν προσδραμόντων ἐπαναστατῶν ὑπῆρξε δυσχερής.

Ὁ Ἰ. Σγουρὸς εἰσελθὼν μετ' ἄλλων τὴν ἐπιούσαν εὔρε καὶ ἐνεταφίασε τὸν Ἠγούμενον. «Ἡθέλησε νὰ ἐνταφιάσῃ καὶ τοὺς λοιποὺς Χριστιανούς, ἐπειδὴ δμως ἦτο δύσκολον νὰ τοὺς διακρίνῃ ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς, καθότι ἦσαν περὶ τοὺς πεντακοσίους ἅπαντες οἱ φονευμένοι Χριστιανοὶ καὶ Ὀθωμανοὶ (ἐν τῇ αὐλῇ) παρητήθη καὶ ἐνεταφίασε μόνον τὸν Ἠγούμενον, ἐκτὸς τοῦ Ναοῦ,

Ἐπικαί στιγμαί διὰ τὴν Κρήτην!

Ἐνῶ οἱ Τούρκοι εἰσώρμων εἰς τὸν περίβολον τῆς Μονῆς, δέκα ἥρωες, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο ὁ Παχλάς καὶ ἄλλα παλληκάρια, ἐξώρμησαν ἐκ τῆς ἐν τῇ αὐτῇ πλευρᾷ τοῦ τείχους ὑπαρχούσης μικρᾶς Πύλης (πορτάκι) ¹ καὶ ἐπέπεσον ἀκάθεκτοι κατὰ τῶν εἰσορμώντων πολεμίων. Πάντες οὗτοι κατεκόπησαν, αἱ δὲ κεφαλαι αὐτῶν εὐρέθησαν ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν τὴν ἐπομένην τῆς καταστροφῆς ἀποκεχωρισμένοι τῶν σωμάτων. Οὗτοι εἶναι «οἱ δέκα λέοντες», ὡς προσφυῶς ὀνομάζει αὐτοὺς ἐν τῇ πρὸς με ἐκθέσει τοῦ ὁ Ε. Λουρωτός.

Παρατεταμένα σαλπίσματα δίδουν τὸ σύνθημα τῆς τρίτης καὶ γενικῆς ἐφόδου. Τὰ σαλπίσματα τῆς ἐφόδου ἤκουσεν ὁ εἰς ἀπόστασιν τριῶν ὥρων ἀπὸ τοῦ Ἁρκαδίου εὐρισκόμενος Ἐμμ. Ψαρουδάκης, ὡς καὶ τὸν ἀμέσως ἐπακολουθήσαντα ταῦτα φοβερὸν κρότον ἐκ τῆς ἀνατινάξεως τῆς πυριτιδαποθήκης ².

Ὀλόκληρος ὁ τουρκικὸς στρατός, ὃ τε Αὐτοκρατορικὸς καὶ Αἰγυπτιακός, ἐκχύνεται ἀπὸ τὰ χαρακώματά του, ἀπὸ παντοῦ, ὅπου εὐρίσκεται. «Οἱ Τούρκοι ἐκάλυψαν ὡς ἐκτεταμένη μαυρίλα τὰ πέριξ, καθ' ἃ διηγοῦντο οἱ ἀπὸ τῶν πρὸς Ν. ὑψωμάτων θεώμενοι τὴν ἐπίθεσιν ἡμέτεροι», εἶτε, ὡς εἶπεν ὁ μοναχὸς Γλυκέριος: «Ὅλη ἡ περὶ τὴν Μονὴν ἔκτασις ἔγινε κατακκόκινη ἀπὸ τὰ φέσια τῶν Τούρκων».

Ὁ στρατὸς ἐφορᾷ εἰς πυκνάς φάλαγγας με καταφανῆ ἀγριότητα καὶ ὄρμην ἔχων τὰς λόγχας προτεταμένας.

Ἦτο ἡ πλέον κρίσιμος διὰ τοὺς ἡμετέρους στιγμὴ. Τὸ ἔμψυχον ὅσον καὶ τὸ ἄψυχον ὕλικόν εἶχον ἐξαντληθῆ. Πολλοὶ τῶν πολεμιστῶν μας εἶχον φονευθῆ. Τὰ ὄπλα, πλὴν ἀσημάντου ἐξαιρέσεως, εἶχον ἀχρηστευθῆ ἐκ τῆς συνεχοῦς χρήσεως. Παράταξις ἀμόνης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνασυγκροτηθῆ.

ἀλλὰ πλησίον αὐτοῦ εἰς τὸν «αὐλόγηρον». (Ἰστορ. Ἀρχ. Κρήτης, Ἰωάν. Σγουρός).

Τὰ περισσότερα τῶν ἐν τῇ αὐτῇ πτωμάτων ἦσαν Τουρκικά, τὰ δὲ τῶν Χριστιανῶν κατέκειντο κυρίως ἐν τῇ ἀνατιναχθείσῃ πυριτιδαποθήκῃ, τῇ Τραπεζῇ καὶ ἐν τοῖς κελλίοις. Ὁ ἐκ Μέσης Κωνσταντίνος Κουδουμνάκης, ἐκ τῶν εἰσελθόντων εἰς τὸ Ἁρκάδι πρὸς ἐνταφιασμὸν τῶν Χριστιανῶν διηγεῖτο, ὅτι εἶδε πτώμα Μουσουλμάνου γυμνόν, κατάστικτον, φέρον παραστάσεις λεόντων, γυναικῶν, ἀνθέων κ.λ.π.

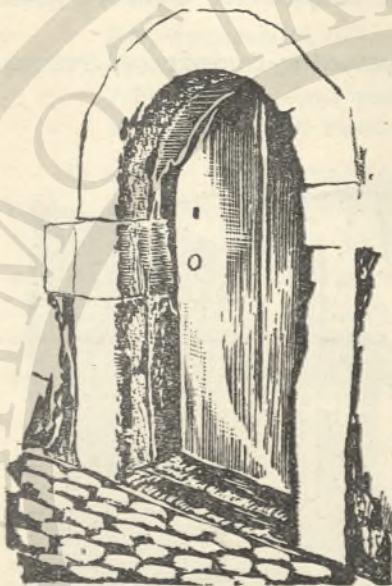
¹ Περὶ αὐτῆς ἴδε σ. 40.

² Ε. Ψαρουδάκης, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 88. «Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἠκούσθη ἐφοδὸς σφοδρά (τὰ σαλπίσματα τῆς ἐφόδου), διότι ἀπείχομεν τρεῖς ὥρας μακρὰν μόλις καὶ μετ' ἐκείνην ἀμέσως κρότος μέγας. Ἦτο ἡ ἔκρηξις τῆς πυριτιδαποθήκης. Κατόπιν ἐξηκολούθουν πυροβολισμοί, ἀλλ' ἀσθενεῖς».

Αί μαζαι τῶν ἐχθρῶν πλημμυροῦν τὴν αὐλήν. Κατ' αὐτῶν ἐπέπεσον ξιφήρεις ὁ Δημακόπουλος, ὁ Σπύρος Ὀλύμπιος ὁ Κοῦθος, ὁ Βενιανάκης, ὁ Κ. Γαληνάκης καὶ ἕτεροι γενναῖοι ἐπενεγκόντες εἰς αὐτοὺς μεγάλην φθοράν. Ἡ ὄρμη, μεθ' ἧς ἐπετέθησαν οὗτοι, ὑπῆρξεν ἀκάθεκτος.

Ὁ Σπ. Ὀλύμπιος, «ἡ ὕς τε, μέγας τε», ὡς Αἴας Τελαμώνιος, ἐφόρμησε κατὰ τῶν ἐχθρικῶν σιφῶν. Περί τοῦ μένουσ αὐτοῦ κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας ἔτι

Ἡ θύρα τοῦ κελλίου, ὅπθθεν ἐπυροβόλει ὁ Δημακόπουλος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν

καὶ σήμερον οἱ ἐν τῇ Μονῇ καὶ οἱ ἐν τοῖς πέριξ χωρίοις δμιλοῦν με ὑπερηφάνειαν καὶ θαυμασμόν. Εἰς τοιοῦτον σημεῖον ἐξίκετο ἡ μανιώδης κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἐπίθεσις αὐτοῦ, ὥστε κατέφερον οὗτος ἐν τῇ ὄρμῃ του ξιφισμοὺς ἀδιακρίτως κατὰ τε τῶν ἐχθρῶν καὶ τῶν μεταξὺ αὐτῶν ἐν τῷ περιούλῳ τῆς Μονῆς κυπαρίσσων. Περί τοῦ Σπύρου Ὀλυμπίου ὁ ἐκ Κυριάνας Χουσεῖν Σκανιαράκης, γενναῖος πολεμιστής, εὐθύς καὶ εἰλικρινής, ἔλεγε βραδύτερον ἐνώπιον τοῦ Κωνσταντίνου Μαραγκουδάκη τὰ ἐξῆς : «Ἐὰν δὲν ἐσποῦσε τὸ σπαθὶ τοῦ Σπύρου, δὲν ξέρω πόσους Τούρκους ἤθελε φάει».

Κατάκοποι ἀπὸ τὴν πάλην, μεσπασμένα τὰ ξίφη ἀπεσύρθησαν οἱ ἦρωες οὗτοι εἰς ἰσόγειον κελλίον τῶν «Μεσοκουμίων»¹. Ἐκάθι-

¹ Εἰς ἐν τῶν κελλίων τούτων εἰσῆλθε καὶ ἡ ἥρωῖς Χαρίκλεια Δασκαλάκη με τὸν υἱὸν της Κωνσταντίνου, με τὰς θυγατέρας της καὶ τὴν μικρὰν ἐγγονὴν της (ἐκ τῆς θυγατρὸς της Ἑλένης) Παρασκευούλαν καὶ με ἄλλους συγγενεῖς. Ἐξῶθεν τοῦ κελλίου εἶχον ἀφήσει οἱ ἡμέτεροι ἐν σακκίδιον πυρίτιδος. Ἡ Χαρίκλεια ὥρμησε καὶ ἤρπασε τὸ σακκίδιον, ὃ δὲ υἱὸς της ἐπεχείρησε νὰ πυροβολῆσῃ τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὴν θύραν τοῦ κελλίου. Οἱ Τούρκοι ἐπυροβόλησαν κατ' αὐτοῦ καὶ τεμάχιον σφαίρας εἶπε τεμάχιον τῆς παραστάδος τῆς θύρας, ὅπου ἐκτύπησεν ἡ σφαῖρα, ἐτραυμάτισεν αὐτὸν εἰς τὸ μέτωπον. Ὡ! ἀνεφώνησεν ἐκεῖνος.

«Γιὰ τόσο πρῶμα! τῷ εἶπεν ἡ μήτηρ του, θέλεις νὰ σε ἀκούσουν καὶ νὰ ποῦν, πῶς ἐφοβήθηκες, γυιέ μου;».

Ἐκλείσθησαν τότε εἰς τὸ κελλίον καὶ ἡ Χαρίκλεια με Σπαρτιατικὴν ἀταραξίαν ἐξήτασε τὸ τραῦμά του καὶ ἐκαθάρισεν ἐκ τοῦ αἵματος τὸ πρόσωπόν

σαν ἐκεῖ που καὶ εἶπον ἀπευθυνόμενοι εἰς τοὺς ἐν τῷ κελλίῳ εὐρεθέντας: «Παιδιά ἐκάμαμε τὸ κέφι μας».

Τὰ ἀνωτέρω ὑπονοεῖ καὶ ἡ Κρητικὴ Μοῦσα εἰς τοὺς ἐπομένους στίχους:

Φρούραρχε χρυσοῦφαντε, ὦραϊο παλληκάρι,
τὸ ἔκαμες τὸ κέφι σου καθὼς τὸ κάμαν κι' ἄλλοι.

Ἐκ τῶν κελλίων τῶν Μεσοκουμίων ἐσυνέχισαν οὗτοι τὸ φονικὸν αὐτῶν ἔργον πυροβολοῦντες εἴτε ἐξορμῶντες ξιφῆρεις κατὰ τῶν εἰς τὴν αὐλὴν Τούρκων.

Ἡ στιγμή τῆς ἐκτελέσεως τῆς γενναίας ἀποφάσεως ἐπέστη.

Τὰ ἀνατιναχθέντα ἀνώγεια τῶν παρά τὴν πυριτιδαποθήκην κελλίων
Δεξιὰ τὸ ἀνώγειον τῆς Πυριτιδαποθήκης κατὰ τὸν Πάσλεϋ.

«Οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ Ἄρκαδιου προετίμησαν νὰ ἀνατιναχθῶ-
σιν ἢ νὰ παραδοθῶσιν...»¹.

Κατὰ τὰς κρισίμους διὰ τοὺς ἡμετέρους ταύτας στιγμὰς καὶ
ὄτε ὁ περίαυλος τῆς Μονῆς εἶχε κατακλυσθῆ ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, ὁ

του μὲ τὸ τσεμπέρι * τῆς συμβουλεύουσα τοὺς ἄλλους νὰ μὴ φοθηθοῦν, διότι, ὡς
ἔλεγε, δὲν ἦτο τίποτε.

Ὁ Ζαχαρίας Πετσέτης, ἐξ Ἄμνάτου, πυροβολῶν ἐκ τῆς ἀνοικτῆς θύρας
τοῦ παρακειμένου κελλίου κατὰ τῶν ἐξωθεν Τούρκων, ἐφονεύθη βληθεὶς ὑπὸ
σφαίρας εἰς τὸ μέτωπον.

¹ Les défenseurs du couvent d'Arcadi se sont fait sauter plutôt que
de se rendre. Ce sacrifice est comme un autre Missolonghi (Edouard Driault
et Michel Lhéritier, ἔνθ' ἀνωτ., τ. III, σ. 187).

* τ σ ε μ π έ ρ, λ. τουρκ. = στεφάνη βυτίου, κάδου, λεπτὸν ὕφασμα μάλλι-
νον ἢ βαμβακερόν, δι' οὗ αἱ γυναῖκες περιβάλλουν τὴν κόμην των.

ήρωος Κωνσταντίνος Γιαμπουδάκης ¹, ὁ ὁποῖος πρὸ τῆς εισβολῆς τῶν Τούρκων εἰς τὸν περίαιλον εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην, ἐν τῇ ὁποίᾳ εὕρισκοντο βαρέλια πυρίτιδος καὶ πυρίτις εἰς χύμα, ἐξεκένωσε τὴν πιστόλαν του εἰς τὴν χαμαὶ χυμένην πυρίτιδα, ἐξ ἧς τὸ πῦρ μετεδόθη καὶ εἰς τὰ περιέχοντα τὴν πυρίτιδα βαρέλια καὶ ἐγένετο πάραυτα ἡ ἔκρηξις ².

«Τὸ γεγονός τοῦτο, ἀναφωνεῖ ὁ Σκίννερ, εἶναι ἕργον ἡρωϊκὸν καὶ ὑπεράνθρωπον» ³

Σὰν ἐγεμίσαν οἱ αὐλὲς κ' οἱ θόλοι γεμισμένοι,
τότε Γιαμποῦς ὁ Κωνσταντῆς δὲ στέκει ν' ἀνιμένη.
Δίδει τῷ λαγουμῶ φωθία, τὸ τέλος νὰ τὸ κλείσῃ,
Κ' ἔκαμε καὶ τοῦ Μουσταφᾶ κουρμπάνι νὰ δειπνήσῃ ⁴.

Ἐκ τῆς ἀνατινάξεως ὑπῆρξε τρομακτικὸς ⁵ καὶ τὰ ἀποτελέσματα καταστρεπτικώτατα. Ὁ θόλος τῆς πυριτιδαποθήκης, τὸ ἀνώγειον αὐτῆς, ὡς καὶ τὰ ἀνώγεια τῶν παρὰ τὴν πυριτιδαποθήκην κελλίων ἀνετινάχθησαν μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐστιβαγμένων γυναικοπαίδων, ὑπὸ τὰ ἐρείπια δ' αὐτῶν ἐτάφησαν ἄνδρες ⁶, γυναῖκες καὶ παιδιὰ ⁷. Ἐπίσης οὐκ ὀλίγοι τῶν ἐξωθεν τῆς πυριτιδαποθήκης τὴν στιγμήν ἐκείνην εὐρεθέντων Αἰγυπτίων στρατιωτῶν ⁸

¹ Τὰ κατὰ τὸν ἥρωα τοῦτον ἐκθέτω ἐν πλάτει ἐν IB' Κεφαλαίῳ (Οἱ φονευθέντες).

² Ἡ ἔκρηξις ἐγένετο ἀμέσως μετὰ τὰ σαλπίσματα τῆς γενικῆς ἐφόδου περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου (Ἴδε ἀνωτέρω Ε. Ψαρουδάκη).— Λέγεται ὅτι ὁ Γιαμπουδάκης ἐπυροβόλησεν ἄμα ὡς ἐκ τοῦ πρὸς Β. μικροῦ παραθύρου τῆς πυριτιδαποθήκης παρετήρησε τὸ ὑπὸ τοὺς τοίχους αὐτῆς συγκεντρωθὲν τμήμα τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ.

³ I. E. Ἰλαρίωνος Σκίννερ, Σκληραγωγία ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸ 1867, μεταφρασθεῖσαι ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ ὑπὸ Θ. Γ. Δίξωνος, Ἀθήναι 1868.

⁴ Ἀναγνώστου Ντούνη, Οἱ ἀγῶνες τῆς Κρήτης, Ποιήματα, ἐν Χανίοις 1910, σ. 33.

⁵ Λέγεται ὅτι ὁ κρότος ἠκούσθη μέχρις Ἡρακλείου. «Ὁ κρότος ἦν οὕτω φοβερός, ὥστε οἱ ἐντὸς τοῦ Λαθυρίνου εὐρισκόμενοι ἀντελήφθησαν αὐτοῦ σαφῶς, καίτοι ἀπέχει ὁ Λαθύρινθος τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου 25 περίπου μίλλια» (Ἰωσήφ Χατζιδάκη, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 63).

⁶ Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἀνώγεια δωμάτια εὕρισκοντο καὶ 28 πολεμισταί, οἵτινες ἐκ τῶν παραθύρων ἐμάχοντο κατὰ τῶν ἐξωθεν, ὡς καὶ κατὰ τῶν εἰσβαλόντων εἰς τὴν αὐλὴν Τούρκων (Κ. Ἀργυροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 55).

⁷ Κατεβλήθη προσπάθεια, ὥστε νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην ὅσον τὸ δυνατόν περισσότεροι καὶ ἴδια γυναῖκες. Ἐκ τῆς ὁμολογίας τοῦ διασωθέντος Κ. Παπαδάκη παραλαμβάνω τὴν ἀκόλουθον λεπτομέρειαν, ἡ ὁποία καὶ σήμερον συγκινεῖ τὰ μέγιστα τὸν ἀναγνώστην: «Μίαν ὥραν πρὶν ἐμθῶσιν οἱ Ὀθωμανοὶ εἰς τὴν Μονὴν, κοράσιόν τι, φέρων μικρὸν φανάριον ἠρώτα, «ποῖος θέλει νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ λαγοῦμι;». «Πολλὰ κοράσια καὶ γυναῖκες ἐπήγαν καὶ ἐκάσαν θεληματικῶς, ἵνα μὴ πέσωσιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀλλοφύλων». (Ἰστορ. Ἀρχ. Κρήτης, ἐκ τῶν τοῦ Π. Κορωναίου).

⁸ Πολυάριθμον τμήμα Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ἐξορμήσαν ἐκ τῆς θέσεως ΒΑ., ὅπου τὰ φρέατα τῆς Μονῆς, εἶχε τεθῆ ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὑψηλῶν τοίχων τῆς πυριτιδαποθήκης. Ἦτο τοῦτο ἀνύποπτον, καθότι δὲν ἐπυροβολεῖτο, διὰ

ετάφησαν ὑπὸ τοὺς καταπεσόντας αὐτῆς τοίχους (B. καὶ A.) 1.

Οὕτως ἀνθρώπινα μέλη ἀναμιξ Χριστιανῶν καὶ Τούρκων μετὰ τῶν ἐκτιναχθέντων λίθων καὶ ξύλων ἐξεσφενδονίσθησαν πέραν τῆς πυριτιδαποθήκης εἰς ἰκανὴν ἀπόστασιν.

Ὁ Γλυκέριος ὡς ἀκολούθως ἀφηγήθη εἰς τὸν Σπ. Παγανέλην τὰ τῆς ἀνατινάξεως τῆς πυριτιδαποθήκης, τὴν ἀγωνίαν τῶν προηγθεισῶν ταύτης τραγικῶν στιγμῶν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνατινάξεως.

«Τὰ γυναικόπαιδα ἔβραζαν ἐδῶ μέσα, μοι εἶπεν. Ἦτανε κτισμένο τὸ μέρος με δυνατοὺς τοίχους. Ἐπάνω καὶ κάτω ἦσαν δωμάτια μεγάλα γεμάτα ἀπὸ γυναικόπαιδα 2. Ἐδῶ κάτω ὅπου στέκεσαι, τώρα, ἦτανε τὰ βαρέλια με τὸ μπαρούτι. Ἀπ' ἔξω ἐκεῖ (καὶ μοι ἔδειξε τὸ πρὸς τὸν περίβολον μέρος) ἐσκοτώνοντο Τούρκοι καὶ Χριστιανοί, ἀπ' ἐδῶ (καὶ μοι ἔδειξε τοὺς ἐκτὸς τῆς Μονῆς καὶ τοῦ περιβόλου ἀγρούς) οἱ Τούρκοι ἤρχοντο μελίσι.

τὸν λόγον ὅτι οἱ ἐκ τῶν ἀνωγείων τῆς πλευρᾶς ἐκείνης μαχόμενοι Χριστιανοὶ ἦτο ἀνάγκη διὰ νὰ σκοπεύωσι καὶ πυροβολήσωσι τοὺς οὕτως εἰς τὰς βάσεις τῶν τοίχων συσσωρευμένους ἐχθροὺς νὰ βλέπωσι κάτω προβάλλοντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ἐκ τῶν παραθύρων, ὅπερ ἦτο ἐπικίνδυνον δι' αὐτούς. Οἱ ἐκεῖ σταθμύσαντες στρατιῶται παρεφύλαττον, ἵνα μὴ ἐκ τῆς πλησίον αὐτῶν Ἀνατολικῆς Πύλης διαφύγωσιν οἱ πολιορκούμενοι.

Ἐκ τῶν ὁμολογιῶν διαφόρων πολεμιστῶν ἐπισκεφθέντων τὴν Μονὴν ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴν, συνάγεται ὅτι κατεπλακώθησαν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν τοίχων οὐχὶ ὀλιγώτεροι τῶν ἑκατὸν Αἰγυπτίων στρατιωτῶν ὡς καὶ τέσσαρες σημαῖαι Τούρκων ὀπλαρχηγῶν, καίτοι ὑπάρχουν βεβαιώσεις τῶν περὶ τὸ Ἀρκαδικὸν δράμα ἀσχοληθέντων ὅτι βάσει μαρτυριῶν διασωθέντων Χριστιανῶν καὶ ὁμολογιῶν Τούρκων οἱ οὕτως ὑπὸ τὰ καταπεσόντα ἐκ τῆς ἐκρήξεως τεῖχη φονευθέντες Τούρκοι ἀνέρχονται εἰς ἑξακοσίους. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος μοὶ φαίνεται ὑπερβολικὸς. Σχετικῶς πρὸς τὰ ἀνωτέρω ὁ Στίλλμαν γράφει ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκρήξεως ὑπῆρξε σοβαρώτερον διὰ τοὺς ἔξωθεν ἢ διὰ τοὺς πολιορκουμένους. Πλέον τῶν ἑκατὸν Τούρκων κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἐκρήξεως ἐφονεύθησαν». (Γ. Στίλλμαν, ἔνθ' ἀνωτ., 9, σ. 17).

1 Ὁ καταρρέυσας Α. τοίχος συμπαρέσυρε καὶ τὴν συνεχομένην Ἀνατολικὴν Πύλην τῆς Μονῆς. — Ὁ Π. Βλαστός γράφει τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ ὄγκου τοῦ καταπεσόντος Βορείου τοίχου τῆς πυριτιδαποθήκης: «... ἔπεσεν ὁ πρὸς βορρᾶν τοίχος τῆς πυριτιδαποθήκης ἔχων δύο παράθυρα με σιδηρὰ κάγκελα ἀποσπασθεῖς ἐκ τῆς θέσεώς του κατὰ γῆς, χωρὶς νὰ διαμελισθῇ. Ἐμέτρησα τὸ τεμάχιον τοῦτο τοῦ πεσόντος τοίχου ἔξωθεν τῆς Μονῆς πρὸς βορρᾶν, τὸ ὅποιον ἦτο 51 ποδῶν μήκους, 31 ποδῶν ὕψους καὶ 5 ποδῶν πάχους. Μόνον τὸ ἐν παράθυρον ἐν μέσῳ τοῦ καμπυλωτοῦ ἀνωφλίου εἶχε ρωγμὴν μέχρι τοῦ ἀνωθεν τοῦ τείχους μέρους. Ὀλόκληρον δὲ τὸ τεμάχιον τοῦτο ἔκειτο ἀνευ ἄλλου ρήγματος, ἀποσπασθὲν ἐκ τοῦ ὅλου καὶ ἐσφενδονισθὲν ἕως 10 βήματα ἐκ τῆς καθέτου θέσεώς του καὶ ἔκειτο κατὰ γῆς ὀριζοντίως, ὅπερ κατεπλάκωσε πάντας τοὺς εὐρεθέντας ἔξωθεν τοῦ μέρους τούτου ἐχθρούς». (Ἰδαία Μέλισσα τ. Α' σ. 317).

2 Πολλὰ γυναικόπαιδα εὕρισκοντο κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἐκρήξεως καὶ εἰς τὸ ἰσόγειον τοῦ παραπλευρῶς τῆς πυριτιδαποθήκης κελλίου. Ὁ Κ. Κανακάκης μοὶ εἶπεν ὅτι, ὅτε ἐργάζετο ὡς ἐργάτης εἰς τὰ καταστραφέντα αὐτὰ κελλία κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν αὐτῶν «εμαζέψαμε μαζὶ με ἄλλους ὄχι μόνον πολλοὺς σκελετοὺς, ἀλλὰ καὶ πολλὰς πλεξοῦδες τῶν γυναικῶν, τὰς ὁποίας ἐθάλαμε εἰς ἓνα σακκὶ καὶ τὰς ἐπήγαμε στὸ κοιμητήριον τῆς Μονῆς».

»Μερικοί Τούρκοι μὲ τέτοια ὄρμη ἤρχοντο, ὥστε μ' ὄλον ὄτι τοὺς ἐτουφέκιζον ἀπὸ πάνω ἐπρόφθαναν ὅμως καὶ ἔβαζαν ταῖς λόγχαις των μέσα εἰς ταῖς πολεμίστραις ¹, πού ἦσαν εἰς χαμηλὸν μέρος τοῦ τοίχου. Μὲ τὸ ξύλο οἱ ἀξίωματικοὶ τοὺς ἐκτυποῦσαν ἀπὸ πίσω, καὶ ἂν κανεὶς ἐγύριζε ἀπὸ τὸν φόβον του, τὸν ἐσκότωναν. Ἔτσι μᾶς περιεκύκλωσαν ἀπὸ παντοῦ.

»Ἦρχισαν μέσα στὸ σπίτι οἱ προσευχές. Αἱ φωνές καὶ οἱ θρηνοὶ τῶν γυναικῶν δὲν περιγράφονται. Ἄλλὰ καὶ πάλιν ἐγένετο σιωπή, καὶ ξανάρχιζαν τὰ γυναικόπαιδα νὰ φωνάζουν: «Παναγία!». Τίποτε ἄλλο δὲν ἐνθυμοῦμαι ἔπειτα, παρὰ μόνον ὅτι ἐκουνήθηκε ἔξαφνα ἡ γῆ καὶ ἐγκρεμίσθησαν οἱ τοῖχοι. Φωτιά ἐπετάχτηκε ἀπὸ παντοῦ, ὁ καπνὸς ἐπλάκωσε σὲ θεώρατο σύννεφο καὶ μᾶς ἐπίεζε. «Τὸ σπίτι ξεκαπακώθηκε», μοὶ εἶπεν εἰς τὴν εὐγλωττον φράσιν του ὁ Κρῆς μοναχός.

»Οἱ Τούρκοι ἐφώναζαν «λαγοῦμι» καὶ ἤρχισαν νὰ φεύγουν μακρὰ, καὶ πολὺν χρόνον ὕστερα ἐφοβοῦντο νὰ πλησιάσουν. Γυναικόπαιδα καὶ ἄνδρες ἀνέβηκαν στὰ οὐράνια.....».

ΘΑΝΑΤΟΣ — ΤΡΟΜΟΣ

Οἱ ἀλαλαγμοὶ τῶν τρομοκρατηθέντων Τούρκων «Ἄλλάχ! Ἄλλάχ!» ἠκούσθησαν ἀπὸ τὰ πέραν τῆς Μονῆς ὑψώματα, ἐν οἷς εὐρίσκοντο οἱ Χριστιανοί, ὡς μοὶ εἶπεν ὁ Ἐ. Λουρωτὸς καὶ ἄλλοι.

Σφαγὴ μεγάλη ἀρχινᾷ, περίσσιο φωνοκλήσι
κ' ἐτούτ' ἡ γιώρα θ' ἀκουστῆ σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύσι.
Καὶ μέσα σ' τὸν ἀναθρασμό, πού ὁ Χάρος ἐβρουχᾶτο
βροντή, σεισμός, ἐγίνηκε κι' ὁ κόσμος ἄνω κάτω.
Φωτιά, καπνὸς καὶ κτίρια, κορμιὰ κομμαθιασμένα,
ἄντρες καὶ γυναικόπαιδα στὰ νέφαλ' ἀνεβαίνα.
Τρόχαλος ἔγιν' ἡ Μονὴ κ' ἔσειστ' ὁ Ψηλωρεῖτης
κι' ἀντιλαλοῦνε τὰ βουνὰ κι' ἀπ' ἄκρ', ὡς ἄκρ' ἡ Κρήτη.
Καὶ πάλι κατεθῆκανε κι' ἐκατασκορπισθῆκαν,
στρατὸ καὶ τουρκοκρητικούς σκεπάζουν κι' ἐχαθῆκαν².

....."Ὀλη ἡ Κρήτη ἔφεξε κι' ὅλη φωτιά ἐγίνη,
Ἦ γῆ ἔσειστ' ἐμοῦγκρισε φριχτὰ τὴν ὥρα κείνη.

¹ Γέροντες ἀδελφοὶ τῆς Μονῆς μοὶ ἀφηγήθησαν τὸ ἀκόλουθον ἐπεισόδιον: «Τόσον πολὺ ἐπλησίασαν οἱ Τούρκοι εἰς τὰ τεῖχη τῆς Μονῆς, ὥστε ἤρπαζον διὰ τῶν χειρῶν τὰς κάννας τῶν ὄπλων τῶν Χριστιανῶν τῶν πυροβολούντων ἐκ τῶν πολεμιστρῶν τῶν ἰσογείων. Εἰς Τούρκος ἤρπασεν οὕτω τὸ ὄπλον ἐνὸς Χριστιανοῦ, ὁ ὁποῖος ἐμάχετο ἀπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς Μονῆς καὶ κρατῶν τὴν κάνναν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἔσυρε τὸ πιστόλιόν του διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ πυροβολήσας κατὰ τοῦ Χριστιανοῦ τὸν ἐφόνευσε».

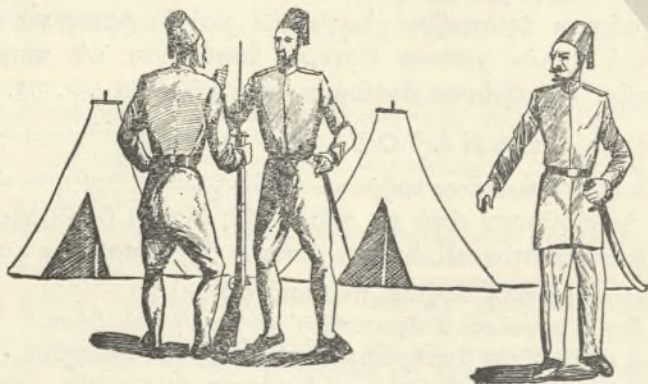
² Ποίημα περὶ Ἀρκαδίου ἐκ τῶν χειρογράφων Π. Βλαστοῦ.

Και με τὸ σείσιμο τῆς γῆς πετάξαν στὸν ἀέρα
 Πέτρες καὶ ξύλα καὶ κορμιά' ὄφου σκληρῇ ἡμέρᾳ!
 Καὶ σὰν φτερά σκορπίσθησαν κομμάθια κι' ἐπετάξαν
 Τὰ σώματα μεσοῦρανα, τὰ μοιρολόγια πάψαν.
 Τὰ ἔβλεπες ἐδῶ κ' ἐκεῖ, παρέκει πεταμένα,
 Σὲ δένδρα, σὲ μακρὰ κλαδιὰ κατακομματιασμένα.
 Χριστιανῶν κι' Ὀθωμανῶν μαζί εἶχαν σκορπίσει
 Καὶ δὲν ἠδύνατο κανεὶς ποτὲ νὰ τὰ χωρίσῃ¹.

Τὴν ἀνατίναξιν τῆς πυριτιδαποθήκης ἐπηκολούθησε μερικὴ ἀνατίναξις τῆς ἀποθήκης τοῦ Ἡγουμενοῦ Γαβριὴλ κειμένης ὑπὸ τὸ κελλίον του.

Ἐν τῷ Ἡγουμενεῖῳ, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἰσχυρὸν κέντρον ἀντιστάσεως, παρέμεινάν τινες τῶν ἐκεῖ μαχητῶν μὴ ἐξεληθόντες κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Τούρκων εἰς τὸν περίβολον. Ὡς ἤκουσαν οὗτοι

Στρατιῶται καὶ ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐν Ἀρκαδίῳ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ
 «Μισιρλήδες»

τὸν κρότον τῆς ἀνατινάξεως τῆς πυριτιδαποθήκης, ἔθεσαν καὶ αὐτοὶ πῦρ εἰς τὰ ὀλίγα βαρέλια πυρίτιδος, τὰ ὁποῖα εὕρισκοντο εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ παρακειμένου κελλίου τοῦ Ἡγουμενοῦ, τὸ ὁποῖον συνεκοινώνει μετὰ τοῦ Ἡγουμενεῖου. Ἐπειδὴ ἡ πυρίτις ἐκεῖνη ἦτο ὑγρὰ, εἶχεν ἀναδώσει, ὡς λέγομεν ἐν Κρήτῃ, ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν τῆς ἀποθήκης, ἀνεφλέγη μέρος αὐτῆς. Οὕτω δὲ ἀνετινάχθη ἡ Β. Δ. γωνία τῆς ἀποθήκης². Ἡ καταπεσοῦσα ἐκ τούτου

¹ Συλλογὴ ποιημάτων, Μάρτιος 1877, ἐν Ἀθήναις καὶ Ἀναγνώστου Ντοῦνη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 33.

² Ἐκ τούτου προέκυψεν ἡ διάδοσις, ὅτι ὑπὸ τὸ Ἡγουμενεῖον εἶχεν ἀνορυχθῆ ὑπόνομος, ἣτις εἶχε πληρωθῆ πυρίτιδος, ἥς ἡ ἀνάφλεξις ἀπέτυχεν ἕνεκεν τῆς ὑγρότητος τοῦ ἐδάφους. Πιθανῶς ὑπῆρχε καὶ ἐν τῷ Ἡγουμενεῖῳ ποσότης τῆς πυρίτιδος, ἣτις ἀνεφλέχθη κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων πυρπόλησιν τοῦ Ἡγουμενεῖου.

Πινάκιον άναμνηστικόν και λιθογράφημα τής όλοκαυτώσεως του 'Αρκαδίου

γωνία ἀποκατεστάθη βραδύτερον. Τὸ τοιοῦτον διακρίνει καὶ ὁ μᾶλλον ἀδαῆς περὶ τὴν οἰκοδομικὴν.

Ἔοσοι τῶν Αἰγυπτίων στρατιωτῶν διεσώθησαν ἐκ τῆς καταστροφῆς ὑπεχώρησαν, ὡς εἶπον, πανικόθλητοι συγκεντρωθέντες εἰς τὰ «Πηγὰδια» τῆς Μονῆς (Β.Α.).

Ἄναθαρρήσαντες ὀπωσδήποτε οὔτοι, κατέλαβον ἐξ ἐφόδου, προωθούμενοι ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν, τὰ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ πλευρᾷ σχηματισθέντα ἐρείπια καὶ ὄχυρωθέντες εἰς αὐτὰ ἤρχισαν σφοδρὸν τυφεκιοβολισμόν. «Οἱ Αἰγύπτιοι κατέλαβον τὰ ἐρείπια τῶν κελλίων καὶ ἤρξαντο πυροβολοῦντες συνεχῶς»¹ εἰσορμήσαντες ἐκεῖθεν εἰς τὴν αὐλήν.

Ὁ Δημακόπουλος καὶ οἱ γενναῖοι τοῦ ἐμάχοντο ἐπὶ ὥρας ἐν μέσῳ τοῦ σκότους μὲ τὴν βοήθειαν τῶν φλογῶν τῶν καιομένων κελλίων.

Βλέπων οὗτος τοὺς Τούρκους ἀντικρῦ τοῦ ὄρμᾳ ἀπὸ τὸ κελλίον τοῦ καὶ μὲ γιαταγάνι² κόπτει τὴν κεφαλὴν ἑνὸς ἐξ αὐτῶν.

Ὁ ἥρωϊκὸς Φρούραρχος εὐρέθη τότε μεταξύ τῶν λογῶν τῶν στρατιωτῶν. Ἦσαν ἔτοιμοι οὔτοι νὰ διατρυπήσουν αὐτόν.

«Μὴ τὸν σφάξετε ... ζωντανό...», ἐφώναξε τότε δυνατὰ εἰς Τουρκοκρῆς. Αἱ λέξεις αὗται ἐπανελήφθησαν ἀμέσως τουρκιστὶ καὶ ἡ ὄρμη τῶν στρατιωτῶν ἀνεκόπη. Οὕτως ὁ Δημακόπουλος εἰσήλθε σῶος εἰς τὸ κελλίον τοῦ.

¹ Ἐφημερὶς Αἰών, τῆς 2ας Μαρτίου 1867.

² Μὲ τὸ γιαταγάνι τοῦ Βενιανᾶκη, διότι τὸ σπαθὶ τοῦ, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, εἶχεν ἀχρηστευθῆ.

ΠΥΡΠΟΛΗΣΕΙΣ, ΣΦΑΓΑΙ, ΟΡΓΙΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΗΤΩΝ

Οί Τουρκοκρήτες και οί Ἄλβανοί μόλις συνήλθον ἐκ τῆς ἐκπλήξεως, ἦν ἐνεποίησεν αὐτοῖς ἡ ἀπροσδόκητος ἔκρηξις τῆς πυριτιδαποθήκης, καὶ παρετήρησαν τὸ μέγεθος τῆς φθορᾶς, ἥτις ἐγένετο εἰς αὐτοὺς καὶ ἐν γένει τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν ὑπὸ τὰ ἐρείπια ταφέντων στρατιωτῶν, ἐξεμάνησαν καὶ ὡς τίγρεις ἐπιπεσόντες μετ' ἀλαλαγμῶν κατὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ καταπατοῦντες τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πτώματα, ὧν πολλὰ ἤσπαιρον ἀκόμη, κατέσφαξαν ὄσους εἶδρον εἰς τὰ ἀνυπεράσπιστα κελλία, ἀνδρας καὶ γυναικόπαιδα¹. «Φρικτὴ καὶ τρομερὰ ἦταν ἡ ὥρα ἐκείνη. Αἱ φωναὶ τῶν σφαζομένων γυναικοπαίδων, πιστεύω ὅτι ἠκούοντο ἀπὸ τριῶν μιλίων ἀπόστασιν. Ἡ φρικαλέα αὕτη σκηνὴ διήρκεσε πλέον τῆς ὥρας»². Πρὸς τούτοις παρέδωκαν εἰς τὸ πῦρ τὸν Ἰ. Ναὸν καύσαντες καὶ βεβηλώσαντες³ τὰ ἐν αὐτῷ ἱερά ἀντικείμενα ὡς καὶ τὸ Ἦγου-

¹ Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἀνωτέρω, οἱ ἐκ τῶν Αἰγυπτίων στρατιωτῶν Κόπται κατὰ τὰς περὶ τὸ Ἄρκαδι καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κρήτης μάχας ἀπέκοπτον ἐκ τῶν φυσιγγίων των τὰς σφαίρας, ἅς ἀπέρριπτον. Οἱ Μοναχοὶ καὶ ἄλλοι Χριστιανοὶ εἶδρον εἰς τὰ προχώματα τῶν Μισιρλήδων μικροὺς σωροὺς σφαιρῶν. — Οἱ Χριστιανοὶ οὗτοι Αἰγύπτιοι στρατιῶται ἐλόγγιζον εἴτε ἐπυροβόλουν ἐν Ἄρκαδιῷ πάντα ἐντόπιον Τούρκον, ὃν ἔθλεπον φέροντα ὡς λάφυρα ἱερά τῆς Μονῆς σκεύη. Τὴν ἡμέραν τῆς πτώσεως τῆς Μονῆς ἐντόπιος Τούρκου συνέλαβον ἕνα καλόγηρον Σχιζαχελὴν ὀνομαζόμενον, εἰς τὸν ὁποῖον, ὡς εἰκάζεται, ὑπεσχέθησαν ὅτι θὰ ἐχάριζον τὴν ζωὴν, ἐὰν ἐφανέρωνεν εἰς αὐτοὺς τὰς ἐν τῇ Μονῇ κρύπτας, ὅπου πρὸ τῆς τουρκικῆς ἐπιδρομῆς οἱ ἀδελφοὶ τῆς Μονῆς εἶχον κρύψει τὰ ἱερά αὐτῆς σκεύη. Ὁ καλόγηρος ὠδήγησεν αὐτοὺς πρῶτον εἰς τὴν κρύπτην τῶν «Μεσοκουμίων», ὅπου εἶχον κρύψει τοὺς κώδωνας τῆς Μονῆς. Μετὰ τοῦτο ἡ αὐτὴ ὁμάς, ἔχουσα ὁδηγὸν τὸν αὐτὸν καλόγηρον, ἐξῆλθεν ἀπὸ τὰ «Μεσοκούμια» κατευθυνομένη εἰς τὰ Κλάουστρα, εἰς τὴν ἐκεῖ κρύπτην. Αἰγύπτιοι στρατιῶται ἰδόντες τὴν σκηνὴν ταύτην καὶ ἐννοήσαντες τοὺς ἀνιέρους σκοποὺς τῆς ὁμάδος, ἐπυροβόλησαν καὶ ἐφόνευσαν τὸν καλόγηρον, ἵνα οὕτω ματαίωσυν τὴν περαιτέρω ἀνακάλυψιν ἱερῶν σκευῶν. — Ὁ Χασάν Μακάσης ἀφηγήθη εἰς τὸν ὄπλαρχηγὸν Γεώργιον Ν. Βλαστὸν τὰ ἐξῆς: «Ὅταν ἐμπήκαμε μέσα εἰς τὴν «Τράπεζαν», ἐπήρα καὶ ἐγὼ ὡς τάρταλο ἕνα δίσκον, τὸν δίσκον, ὁ ὁποῖος ἦτο κρεμασμένος μπροστὰ εἰς τὴν εἰκόνα καὶ ὅπου οἱ καλόγηροι ἔβαζαν τὸ κανδηλί. Τὸν δίσκον τὸν ἐπέταξα, διότι εἶδα Μισιρλήδες νὰ κτυποῦνε μετὰ τὴ λόγγη ἕνα Τούρκον ποὺ κρατοῦσε πράγματα τῶ Ἐκκλησίας». — Ὁ ἀνεπιὸς τοῦ Μοναχοῦ Γλυκερίου Γουλιελμάκη, Μιχαὴλ Φραγκιαδάκης, ἀπὸ τὸ Ἀστέρι, μοὶ ἀνέφερε τὰ ἐξῆς, ὡς ἤκουσεν αὐτὰ ἀπὸ τὸν θεῖόν του: «Ὅταν ἐπήγαν τοὺς αἰχμαλώτους εἰς τὸ χωρίον «Μέσην», ἤρεύνησαν αὐτοὺς μὴπως ἐκράτουν φυσέκια ἢ καρούλια. Ἐψάξε καὶ τὸν θεῖόν μου ἕνα στρατιώτης Μισιρλής, ἀλλὰ δὲν εὗρηκε τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ σακκοῦλι του μετὰ 120 γρόσια. Ὁ στρατιώτης ἐπήρε τὸ σακκοῦλι μετὰ τὰ χρήματα καὶ τὸ ἔθεσε ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ ποκάμισο τοῦ θεῖου μου ὀπίσω εἰς τὸ ζωνάρι του. Μετὰ τὰ χρήματα αὐτὰ οἱ αἰχμάλωτοι ἠγόρασαν τρόφιμα εἰς τὴν φυλακὴν, πρὶν τοὺς δώσουν τροφήν οἱ Τούρκοι».

² Ἀφήγησις Καντζοπούλας παρὰ Ἰ. Πωλιοῦ δάκην, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 818.

³ Ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ μισαλλοδοξία τῶν Τουρκοκρητῶν ἐξεδηλώθη καὶ εἰς τὴν ἀκόλουθον βέβηλον πράξιν, τὴν ὁποῖαν αὐτόπτης μάρτυς ἐκ τῶν διασωθέντων μοὶ ἀφηγήθη. Ἀφοῦ οὗτοι ἐγένοντο κύριοι τῆς Μονῆς, φανατικὸς Μουσουλμᾶνος ἀνέβη εἰς τὴν στέγην τοῦ Ἰ. Ναοῦ καὶ ἐκεῖθεν ὡς ἀπὸ μιναρὲ τζα-

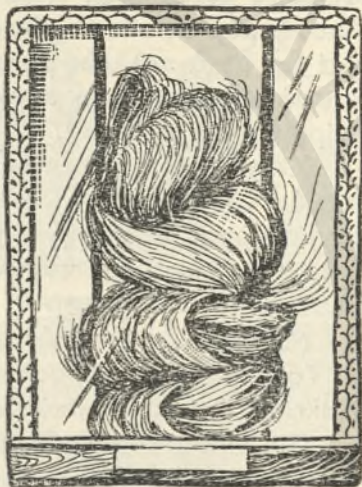

μενεϊον, καέντων τῶν ἐν αὐτῷ εὐρεθέντων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν! «Μετὰ δύο ἔτη (1869), γράφει ὁ Π. Βλαστός, μετέβην μετὰ τοῦ ἐξ Ἑρακλείου φίλου μου Ἀντωνίου Ἀλεξανδρίδου, ζωγράφου, εἰς τὴν Μοῆν ταύτην καὶ εὗρομεν ἐντὸς τοῦ ἔρειπίου τοῦ Ἡγουμενικοῦ τὸ ἄνω μέρος τοῦ κρανίου κεφαλῆς κόρης. Ἐφερε πλεκτὸν μεταξωτὸν δίκτυον περιέχον ἀθλασθῆ καὶ πεπλεγμένην ἐντὸς ἄπασαν τὴν κόμην μὲ τὰς πλεξίδας αὐτῆς. Τὸ ἱερὸν τοῦτο λείψανον παρέλαθε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ φίλος Α. Ἀλεξανδρίδης ὡς κειμήλιον ἱερὸν, παρέλαθε δὲ καὶ τινὰ τεμάχια σφαιρῶν τηλεβόλων»¹. «Ὅτε δὲ κατὰ τὸ ἔτος 1903 ἀνέσκαπτον τὰ ἔρειπια τοῦ Ἡγουμενείου πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ σημερινοῦ Ξενῶνος ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῶν ἔρειπίων σκελετοὶ Χριστιανῶν, ὡς καὶ τεμάχια ἐνδυμάτων τῶν ἐκεῖ καταφυγούσων γυναικῶν καὶ τῶν ἐν τῷ Ἡγουμενείῳ ὑπηρετούσων καλογραιῶν»².

Αἱ ὑπὸ τῶν Τουρκοκρητῶν διαπραχθεῖσαι ὠμότητες ἐκίνησαν τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὴν βδελυγμίαν καὶ αὐτῶν τῶν ξένων, εἰς γνῶσιν τῶν ὁποίων περιήλθον αὐταί.

Περὶ τούτων Ἄγγλος κατοικῶν ἐν Κρήτῃ, ἀσχολούμενος δὲ μὲ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866, γράφει ἐπὶ λέξει :

«Ὅδ' αὐτὴ ἡ ἑξαλλος φαντασία ἤμπορεῖ νὰ συλλάβῃ τὴν φρικαλεότητα τῆς διαδραματισθείσης ἐν τῇ «Τραπέζῃ» σκηνῆς. Εἰς τῶν ἐγγχωρίων Ὀθωμανῶν περιεφέρετο ἐπὶ τῶν πτωμάτων κρατῶν

Πλόκαμος γυναικὸς φονευθείσης ἐν Ἀρκαδίῳ. (Ἀπόκειται ἐν τῷ Μουσείῳ Ἀρκαδίου)

μίου ἐκάλεσεν εἰς ἑσπερινὴν προσευχὴν (ἀκσάμ ναμαζ!) τοὺς ὁμοθρήσκους τοῦ ἐπισφραγίσας οὕτω τὸ ἀνόσιον ἔργον τοῦ ὀλέθρου καὶ τῆς βεβηλώσεως.— Ὁ Στίλλμαν ἀναφέρει τὴν ἀκόλουθον πράξιν ἐνὸς τῶν κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἐκστρατευσάντων Τούρκων μαρτυροῦσαν τὸν φανατισμὸν αὐτῶν: «Ὁ γραμματεὺς μου μοὶ ἀφηγήθη περὶ ἐνὸς φανατικοῦ ἐκ Χανίων Μουσουλμάνου, καταταχθέντος αὐθρομήτως εἰς τὸν στρατὸν ἐκ τοῦ πόθου, ὅπως φονευθῆ εἰς τὸν κατὰ τῶν ἀπίστων πόλεμον, λαθόντος δὲ μέρος εἰς ὅλας τὰς μάχας τοῦ Ἀρκαδίου καὶ σωθέντος. Οὗτος ἐπέστρεψεν εἰς τὰ Χανιά καὶ ἔθραυσε τὴν σπάθην του λέγων, ὅτι ἦτο τυχερὸν νὰ μὴ ἀποθάνῃ ὑπὲρ τῆς Πίστεως». (Γ. Στίλλμαν, ἐνθ., ἀνωτ., τ. 9 (1906) σ. 18).

¹ Π. Βλαστοῦ, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 1176.

² Τὰ ἀνωτέρω μοὶ ἐξέθηκεν ὁ Διονύσιος Ψαρουδάκης, Προηγούμενος Ἀρκαδίου, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἀνεῦρεν ἐν τοῖς ἔρειπίοις τοῦ Ἡγουμενείου μίαν σπάθην Τούρκου Ἀξιωματικοῦ φυλαττομένην νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Μοῆς.

λαμπάδα καιομένην πλησίον τῆς ρινὸς ἐκάστου καὶ κατατομῶν τοὺς εἰσέτι ἀναπνέοντας. Δύο ἀξιωματικοὶ ἤριζον ἀλλήλοις, τίς πρῶτος νὰ διακορευῆται μίαν παρθένον, μὴ δυνηθέντες δὲ νὰ συμφωνήσωσι τὴν ἔρριψαν ζῶσαν εἰς τὰς φλόγας τῶν καιομένων οἰκιῶν. Ἄτακτος Κρήσις ἰδὼν, ὅτι γυνὴ τις ἐξήτει νὰ τὸν ἀποφύγῃ ἐκαρτόμησε διὰ μιᾶς πληγῆς αὐτὴν τε καὶ τὸ παρ' αὐτῆς ἀγκαλοφορούμενον βρέφος. Ὁ κορμὸς ἔμεινεν ὄρθιος ὀλίγα δευτερόλεπτα, πρὶν πέση, καθάπερ διεβεβαίωσε με φίλος μου παρών. Ἄλθανός τις παρ' ἐμοῦ ἐρωτηθεὶς διηγήθη μοι προθύμως ὅσα συνέβησαν πρὸ τῆς ἐκρήξεως, ὅτε στρέψας ἀλλαχόσε τὴν κεφαλὴν του εἶπεν: «ἐξῆλθον καὶ ἀγνοῶ, τί συνέβησαν ὕστερον». Εἰς ὑπάλληλος τοῦ Πασσᾶ, μάρτυς τῶν κακῶν αὐτόπτης καὶ διατρίβων νῦν ἐν Χανίοις, εἶπέ μοι μετὰ πολλοὺς μῆνας: «Ὅ,τι εἶδον ἐν Ἀρκαδίῳ δὲν δύναμαι νὰ τὸ λησμονήσω· πολλάκις καὶ ἐν ὥρᾳ βαθείας νυκτὸς ἐξεγείρομαι τῆς κλίνης»¹.

Ὁ ἐν Χανίοις Πρόξενος τῆς Ἀμερικῆς Γ. Στίλλμαν γράφει, ὅτι «εἰς ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ, Ἰταλὸς συνταγματάρχης, μᾶς ἀφηγήθη πλείστα φρικώδη ἐπεισόδια τῆς μάχης κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου, παρέλειψε δὲ ἄλλα φρικωδέστερα, τὰ ὁποῖα ἠδυνάτει νὰ περιγράψῃ»².

Μεταξὺ τῶν ἀνηκούστων κακουργιῶν, τὰς ὁποίας διέπραξαν οἱ Τουρκοκρήτες λυσσαλέοι καὶ μένεα πνέοντες κατὰ τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ ἦτο καὶ ἡ ἀκόλουθος θηριωδία:

Εἰς τὴν εὐρυχωροτάτην «Τράπεζαν» κατέφυγον 37 μαχηταί, οἱ πλείστοι τῶν ὁποίων προήρχοντο ἐκ τῶν ὄρεινῶν χωρίων τοῦ Μυλοποτάμου Λιβαδιῶν, Ζωνιανῶν, Κράνας.

Ἡ ὁμὰς αὕτη τῶν πολεμιστῶν ἐμάχετο ἐκ τοῦ Ἡγουμενείου μεγάλην φθορὰν ἐπενεγκοῦσα εἰς τὸν ἐχθρόν.

Κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς ἐπελθούσης συγχύσεως καὶ ἀλλοφροσύνης ἐπὶ τῇ εἰσβολῇ τῶν Τούρκων εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Μονῆς ἐκ τῆς καταρριφθείσης Δυτικῆς Πύλης οἱ πολεμισταὶ ἐκεῖνοι ἀποχωρήσαντες ἐκ τοῦ Ἡγουμενείου εἰσῆλθον εἰς τὴν αὐλὴν τῆς «Τραπεζῆς» διὰ τῆς ἐν τῷ μεσοτοιχῷ ὑπαρχούσης θύρας (Δ), ἐκ δὲ τῆς πρὸς Β.Α. μικρᾶς θύρας³ εἰς τὰ «Κελλαρικά», καταφυγόντες εἰς τὴν ἔναντι τῆς ἀρταποθήκης «ἀλευραποθήκην». Ἐμειναν ὀλίγον ἐκεῖ, καθότι ἐν τῷ μεταξύ ἐγένετο ἡ ἀνατίναξις τῆς πυριτιδαποθήκης

¹ Ἡ Κρητικὴ Ἐπανάστασις ἀπὸ τοῦ 1866 μέχρι τοῦ 1868, ὑπὸ Ἀγγλο τινός (κατοικοῦντος ἐν Κρήτῃ), ἐν Ἀθήναις 1869 σ. 21 - 22.

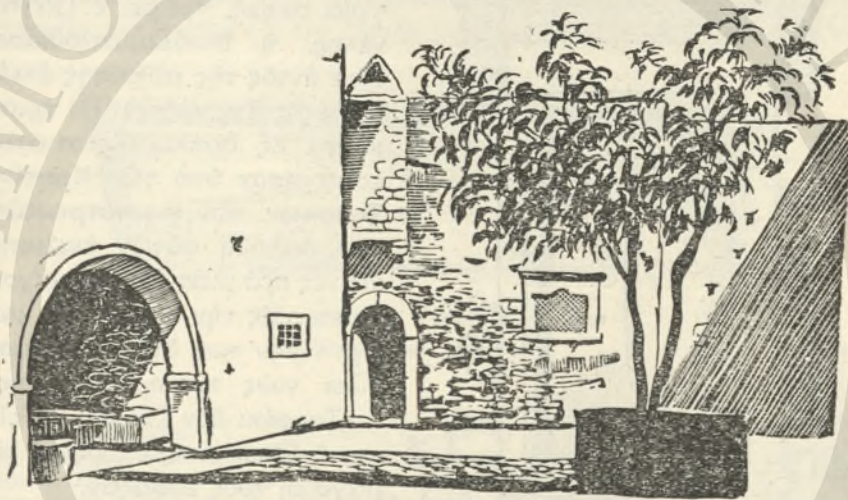
² Γ. Στίλλμαν, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 18.

³ Ἴδε ἄνωτέρω «Τράπεζα», σ. 62.

ἀπεχούσης ὀλίγα μέτρα. Ἐκεῖνοι, μὴ γνωρίζοντες πόθεν προῆλθεν ὁ τρομακτικὸς κρότος καὶ ὁ σεισμὸς τοῦ ἐδάφους, ἐγκατέλιπον τὴν «ἀλευραποθήκη», εἰσῆλθον εἰς τὸ μαγειρεῖον καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ παρακείμενον δωμάτιον, ὅπου ὑπάρχει ἡ πρὸς Α. μικρὰ θύρα τῆς «Τραπεζῆς», εἰς τὴν ὁποῖαν τέλος ἐζήτησαν ἄσυλον.

Οἱ πρὸ τῆς κυρίας εἰσόδου τῆς «Τραπεζῆς» συναθροισθέντες Τουρκοκρῆτες προέτρεπον αὐτοὺς νὰ παραδοθῶσιν ὑπισχνούμενοι, ὅτι θὰ ἐφείδοντο τῆς ζωῆς των. Ἐκεῖνοι ἀπήντησαν, ὅτι θὰ παρεδίδοντο, ἐὰν προσήρχετο ἀξιωματικὸς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Δὲν ἐβράδυνε νὰ παρουσιασθῇ εἰς «μουλαζίμης»¹ ὠμίλει οὗτος τουρκιστὶ καὶ ἐζήτει τὴν παράδοσίν των. Προέτειναν αὐτῷ νὰ

Ἡ μικρὰ θύρα, δι' ἧς εἰσῆλθεν εἰς τὰ κελλαρικά ἢ εἰς τὴν Τράπεζαν καταφυγούσα ὁμάς τῶν Χριστιανῶν πολεμιστῶν

παραδοθῶσι μὲ τὰ ὄπλα των, ἀλλ' οὗτος ἀπέρριψε τὴν πρότασιν ταύτην. Τοῖς εἶπε δέ, ὅτι οὐ μόνον τὰ ὄπλα των ἔπρεπε νὰ παραδώσουν, ἀλλὰ καὶ πᾶν φονικὸν ὄργανον, τὸ ὁποῖον ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν. Ἐὰν δὲ καὶ ἓν μόνον μαχαίρακι ἀνεύρισκον ἐπ' αὐτῶν, θὰ ἐθεώρουν τοῦτο παρασπονδίαν καὶ θὰ τοὺς ἐφόνευον. Τὸν διερμηνεῖα μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἀξιωματικοῦ ἔκαμεν ἐθελοντὶς τις ἐκ τῶν εὐρισκομένων ἐν τῇ «Τραπεζῇ» ὁμιλῶν τὴν τουρκικὴν²

¹ Μουλαζίμης, λ. ἀραβ. = ἀνθυπολοχαγός.

² Τὸν ἐθελοντὴν τοῦτον οἱ Τούρκοι ἐθανάτωσαν ρίψαντες ἐντὸς πυρᾶς (Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, ἐκ τῶν τοῦ Π. Κορωναίου).

“Ενεκα τῆς ἀπελπιστικῆς θέσεως, εἰς ἣν εἶχον περιέλθει οὗτοι, ἔξαντληθέντων καὶ τῶν φυσιγγίων των, ἐπέισθησαν καὶ παρέδωκαν τὰ ὄπλα των ἐκ τῶν παραθύρων τῆς «Τραπέζης». Οἱ Τουρκοκῆρτες, ἀφοῦ ἐπυροβόλησαν κατὰ τῆς θύρας τῆς «Τραπέζης», ἵνα πεισθῶσιν, ὅτι οἱ ἐν αὐτῇ δὲν εἶχον ὄπλα, τὴν παρεβίασαν διὰ λακτισμάτων καὶ μαινόμενοι ἐφόρμησαν κατ’ αὐτῶν ἀόπλων πλέον,

Ἡ θύρα τῆς Τραπέζης μετὰ τὰς ὀπὰς τῶν σφαιρῶν

οὓς ἐφόνευσαν πλὴν ἐνὸς νεανίου ἐκ τοῦ χωρίου Ἀμνάτου, Κωνστ. Παπαδάκη σωθέντος ὑπὸ Ὄθωμανοῦ ἀξιωματικοῦ.

«Εἶναι ἀπερίγραπτος ἡ ἀγρία σκηνή, γράφει ὁ Παγανέλης, ἡ διαδραματισθεῖσα τότε ἐντὸς τῆς αἰθούσης ἐκείνης (τῆς Τραπέζης). Οἱ τριάκοντα ἔξ ἀόπλοι Χριστιανοὶ ἐσφάγησαν ὑπὸ τῶν Κρητῶν Τούρκων, τῶν συμπατριωτῶν των, δηλαδὴ αὐτῶν ἐκείνων, οἵτινες πρὸ μιᾶς στιγμῆς εἶχον ὁμόσει εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν τιμὴν των ὅτι θὰ σεβασθῶσι τοὺς πολιορκουμένους.

«Τουφέκι δὲν ἔπεσε, μοὶ εἶπεν ὁ Γλυκέριος, ὄλους μετὸ μαχαίρι τοὺς ἔσφαξαν.

»Ὁ Νικόδημος¹, ἕτερος μοναχός, ἀνέλαθε νὰ μοὶ συνεχίσῃ τὴν φρικαλέαν καὶ ἀληθῆ ἱστορίαν.

»Ἦμην δώδεκα χρόνων τότε, μοὶ εἶπεν. Ὁ πατήρ μου ἦτο πληγωμένος, ἀγωνιῶντα δὲ ἐκ τῶν πόνων τῆς πληγῆς του τὸν ἔσφαξαν οἱ Τούρκοι.

»Ἀφοῦ παρεδόθημεν εἰς τοὺς τακτικούς, ἦλθον ἐγὼ ἐδῶ μέσα.

»Τὸ αἷμα εἶχε πῆξει καὶ οἱ τριάκοντα ἔξ ἦσαν σφαγμένοι μετὸ μαχαίρι.

»Τοὺς εἶδα μετὰ τὰ μάτια μου τὰ ἴδια, νά! σὰν νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ ὥρα, ἐδῶ εἰς τὸ ἴδιον δωμάτιον, ὅπου εἴσθε τώρα καὶ σεῖς.

¹ Οὗτος εἶναι ὁ ἐν τῷ Μοναχολογίῳ τοῦ Ἀρκαδίου σημειούμενος: Νικόδημος Σχιζάρες ἐκ τοῦ χωρίου Πίκρι Ρεθύμνης.

»Οἱ Τούρκοι ἦγαπτον λαμπάδα καὶ ἔκαιον τὴν μύτην τῶν πτωμάτων διὰ νὰ ἴδουν μήπως κάμνει κανεὶς τὸν πεθαμμένον ¹.

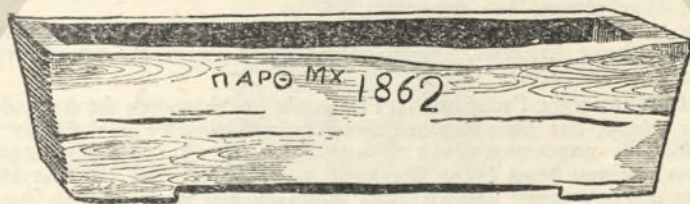
»Ἐνας ἀνέπνεεν ἀκόμη, καὶ ἀφοῦ τοῦ ἔκοψαν τὸν λάρυγγα, τοῦ ἔσχισαν ἔπειτα τὸ στήθος καὶ τὴν κοιλίαν.

»Φρικαλέα σκηνή ².

»Εἶδον ἐγὼ αὐτὸς τὰ ἴχνη τοῦ αἵματος τηρούμενα, μόλις ἔτι, ἐπὶ τῶν ἀξέστων ποδῶν μιᾶς τῶν τραπεζῶν τοῦ ἐστιατορίου.

»Ἦσαν αἱ αὐταὶ τῆς σφαγῆς!...».

Οἱ ἐν τῇ «Τραπέζῃ» σφαγέντες δὲν ἐνεταφιάσθησαν ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴν. Τὸ τοιοῦτον ἦτο δυσχερέστατον. Ἐμειναν ἄταφοι μέχρι τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1869. Τὰ πτώματα αὐτῶν σὺν τῷ χρόνῳ ἀποσκληρυνθέντα κατέκειντο ἐκεῖ ἐλεεινά. Ὅσοι τῶν Χριστιανῶν μετέβησαν εἰς τὴν Μοῆν μετὰ τὴν καταστροφὴν διηγοῦντο

Ἡ σωζομένη ἱστορική σκάφη
(Παρθενίου Μοναχοῦ)

¹ Περὶ τούτου ὁ Γ. Σκουλούδης γράφει τὰ ἑξῆς: «Ὁπλαρχηγὸς τις (μπαϊρακαγασῆς), διαθαίνων ἐπὶ τῶν πτωμάτων καὶ κρατῶν εἰς τὴν χεῖρά του ἀναμμένον κηρίον, τὸ ἐνέπηγεν εἰς τοὺς ρώθωνας τῶν νεκρῶν, καὶ οὕτως ἀνευρίσκων τοὺς πληγωμένους, διέταττε θηριωδῶς καὶ τοὺς κατέσφαζον». (Ἐκθεσις αὐτοῦ ὑπὸ ἡμερ. 14/26 Νοεμβρίου 1866 πρὸς τὸ ἐν Χανίοις Γεν. Προξενεῖον).— Ὁ τὴν θηριωδῆ ταύτην μέθοδον ἐπινοήσας μπαϊρακαγασῆς ἦτο ἀπὸ τὸ «Ρουσουλῆ» Μυλοποτάμου, γνωστὸς ἐν Ρεθύμνῃ ὡς «Ρουσουλῆ» βέης».

² Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 οἱ σφαγιασταὶ Τουρκοκρήτες διηγοῦντο κτηνωδῶς εἰς τοὺς Χριστιανούς τὴν θηριωδῆ ἐκείνην σφαγὴν.— Ὁ Ἐμμανουὴλ Λουρωτὸς μοι εἶπεν ἐπανειλημμένως: «Ὁθωμανὸς τις σχοινοπλόκος τὸ ἐπάγγελμα, ὀνομαζόμενος Ἀραπάκης, ὡς ἀθιγγανόχρους, ἀπὸ τὸ χωρίον Βολιώνας Ἀμαρίου, περιερχόμενος μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας ταύτης πρὸς ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματός του ἔλεγεν, ὅτι εὔρεθεις καὶ αὐτὸς ἐν τῇ «Τραπέζῃ» εἶδεν ἕνα τῶν ἐν αὐτῇ Χριστιανῶν, ὁ ὁποῖος μὴ παραδώσας τὸ πιστόλιόν του ἐφόνευσεν ἕνα Τούρκον. Ὁ Ἀραπάκης διηγούμενος ἀπαθέστατα τὴν ἐν τῇ «Τραπέζῃ» ἀγρίαν σκηνὴν ἔλεγε: «Βάλλαχι (=μὰ τὸν Θεόν) τοὺς ἐλυπήθηκα.— Ὁ Προηγούμενος Ἀρκαδίου Γαβρ. Κανακάκης μοι εἶπεν ὅτι ἐγνώρισεν εἰς τὸ χωρίον Σκουλούφια Μυλ/μου δύο ἀδελφοὺς Τούρκους, τὸν Γενοῦσην καὶ τὸν Σελήμην. Ἀμφότεροι εἶχον ἐκστρατεύσει μετὰ τῶν ὁμοθρήσκων τῶν εἰς τὸ Ἀρκάδι. Ὁ Σελήμης εἶπεν εἰς τὸν Γαβρὴλ τὰ ἑξῆς: «Ἐγὼ ἤμουνα ἀπὸ ἐκεῖνον, πὺ πήγαγε εἰς τὴν «Τράπεζαν» καὶ τοὺς ἐφώναξα μετὰ τὸ ὄνομά του νὰ παραδώσουν τὰ τουφέκια τους καὶ πῶς δὲν θὰ τοὺς κάναμε πρᾶμα. Ἐγὼ ἔσφαξα πέντε Χριστιανούς ἀπ' αὐτούς. Σὰν μὰς ἐπαραδώσανε τὰ τουφέκια τους ἐπαίξαμε μιὰ μπαταρία στὴν πόρτα, γιὰ νὰ δοῦμε, ἂν ἔχουμε ὄπλα μέσα».

μέ τρόμον, ἀλλά καί μέ θλίψιν, τήν φρικώδη εἰκόνα, τήν ὁποῖαν παρεῖχον ταῦτα ¹.

Ὁ ἐν Ῥεθύμνῃ ὑποπρόξενος τῆς Ρωσίας Γ. Σκουλούδης ἀναφέρει ἀκριβῶς τὸν χρόνον τοῦ ἐνταφιασμοῦ αὐτῶν τε καί ἄλλων φονευθέντων ἐν ἐγγράφῳ αὐτοῦ τῆς 31ης Μαρτίου/12 Ἀπρι-

Αὐτοὶ ἀπὸ μέσα δὲν μᾶς ἐπαίξανε. Τότε ἐδώσαμε τῇ πόρτας μιὰ καὶ πῆγε μέσα. Οἱ Χριστιανοὶ ἦσαν ὀρθοὶ καὶ τοὺς εἶπαμε «Μὴ κουνήσετε» καὶ ντελόγω μὲ τὰ μαχαίρια τοὺς ἐσφάζαμε. Ἐνας Χριστιανὸς ἔκανε τὸ σκοτωμένο, ἀλλὰ ἔνας μπαίρακαγασχῆς ἔβαλε ἕνα κερὶ ἀναμμένο εἰς τ' ἄρθουνα του καὶ ὁ Χριστιανὸς ἐτάραξε. Τὸν ἐσηκώσαμε καὶ τὸν ἐσκοτώσαμε. Κάθε Τοῦρκος τοῦ ἐπῆρε καὶ ἕνα κομμάτι».

Τὸ βάρβαρον τῆς ψυχῆς τῶν σφαγένων μαρτυρεῖ καὶ τὸ ἐξῆς: Οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὴν εἰσβολὴν αὐτῶν εἰς τὸν περίαυλον εἰσῆλθον καὶ εἰς τὰ κελλαρικά. Εὔρον ἐκεῖ εἰς τὴν «πλαστήραν» ἐντὸς σκάφης ζύμην διὰ τὴν παρασκευὴν ἄρτων, ὡς ἔπραττον οἱ ἐν Ἀρκαδίῳ καθ' ἑκάστην. Οἱ σφαγεῖς ἠλεψαν διὰ τῆς ζύμης ἐκείνης τὰ πρόσωπα τῶν ἐν τῇ «Τραπεζῇ» σφαγέντων. Τὸ θέαμα, ὡς διηγοῦνται οἱ αὐτόπται, ἦτο ἀπαίσιον.

Αἱ τουρκικαὶ σφαῖραι ἐπὶ τοῦ ἔναντι τῆς θύρας βορείου τοῖχου διεισώζοντο ἐσφηνωμένα μέχρις ἐσχάτων, κτυπήματα διὰ τῶν μαχαιρῶν ἐπὶ τῶν τραπεζῶν διακρίνονται καὶ σήμερον.

1 Ὁ ἐκ Μπισταγιῆς Γεώργιος Ν. Γαργερός μοι ἀφηγήθη ὡς ἀκολούθως τὰς ἐντυπώσεις αὐτοῦ, ὅτε παῖς περίπου δέκα ἐτῶν ἀντίκρουσε μετ' ἄλλων τὴν φρικώδη εἰκόνα, ἦν παρουσιαζόν τὰ πτώματα τῶν ἐν τῇ «Τραπεζῇ» σφαγέντων.

«Ἦμην περίπου δέκα ἐτῶν, ὅτε κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1867 μετέβην μαζί μὲ πολλοὺς συγχωριανοὺς μου, ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδιά εἰς τὸ Ἀρκαδί διὰ νὰ μαζεύσωμε λάχανα (χόρτα) πρὸς τροφὴν μας ἕνεκα τῆς μεγάλης πείνης, ἣ ὁποία ἐμάστιζε τότε τὴν Κρήτη. Λόγω τῆς μικρᾶς μου ἡλικίας δὲν ἐνθυμοῦμαι ὅλα ὅσα εἶδον ἐκεῖ. Ἐνθυμοῦμαι ὅμως πολὺ καλὰ μερικὰ ἀπ' αὐτά. Πρὶν φθάσωμε καλὰ καλὰ εἰς τὸ Ἀρκαδί, προεπορεύοντο δύο ἀπὸ τοὺς συντρόφους μας. Ὁ ἕνας ἦτο ὁ Στελιανὸς Πάτερος. Παρητήρησαν, μῆπως εἶχον ὑπάγει εἰς τὴν Μονὴν Τοῦρκοι διότι, ὡς ἐμάθομεν, ἐξαναπήγαν ἐκεῖ Τοῦρκοι μετὰ τὴν καταστροφὴν διὰ τάρταλα (λάφυρα). Εἶχαν ξεσκεπάσει οἱ τοὶ μνημεῖα καὶ ἐφαίνοντο ὅλα τὰ πτώματα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐνταφιάσει οἱ μετὰ τὴν καταστροφὴν μεταθάντες ἐκεῖ Χριστιανοί. Τὰ πτώματα, ὡς ἦσαν, ἐπροκάλουν τὸν οἶκτον καὶ τὸν τρόμον. Οἱ δύο σύντροφοί μας ἐφύλαττον βάρδια εἰς τὰ ἀλώνια ὅλην τὴν ἡμέραν διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον.

Ἄμα ἐμαζεύσαμε τὰ λάχανα ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὸ Μοναστήρι, ἐμπήκαμε εἰς τὸν πέργυαυλον καὶ εἶδαμε τὴν ἀφάνταστον καταστροφὴν. Πλησίον εἰς τὰ πτώματα ἦσαν φυτραμένα σέφουκλα καὶ ἄλλα διάφορα λάχανα. Γύρω εἰς τὰ σώχωρα ἦσαν πεταμένα καλυμμαύχια, τζουμπέδες, ἀντεριά καὶ ἄλλα ἐνδύματα τῶν Μοναχῶν. Ἐπήγαμε εἰς τὴν Ἀνατολικὴν πόρτα τῆς Μονῆς καὶ εἶδαμε τὸ μέρος, ὅπου ἦτο τὸ «φουρνέλλο». (Οὕτως ὠνόμαζον τὴν πυριτιδαποθήκην). Τὸ θέαμα ἦτο τρομακτικόν. Ὅλος ὁ θόλος μὲ τὰ ἄνωθεν κελλῖα εἶχον ἐσφενδονισθῆ καὶ μᾶς εἶπεν ὁ γέρω-Γιώργης Τζανιδάκης ἢ Λαγγουθάρδος, ὅτι ἐσκοτώθησαν 100 νιζάμιδες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν πετρωθῆ ἀπὸ τοὺς τοίχους, πού εἶχαν πέσει, καθὼς καὶ οἱ Χριστιανοί, πού ἦσαν μέσα εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην. Ἐπήγαμε κατόπιν εἰς τὴν «Τράπεζαν». Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν στήσει ὄρθια τέσσερα πτώματα ἐκ τῶν ἐκεῖ σφαγέντων. Ἦλθεν ἐκεῖ καὶ ὁ φρουρός μας Στυλιανὸς Πάτερος. Ἐπειδὴ τὰ πτώματα ἦσαν ξαπλωμένα εἰς ὅλην τὴν «Τράπεζαν» καὶ μόνον τέσσερα, ὡς εἶπα, ἦσαν ὄρθια, ἐβγήκαμε ἐπάνω εἰς τὰ πτώματα. Τὰ πτώματα εἶχον ἀποξηραθῆ καὶ δὲν ἐμύριζον καθόλου. Ἐγὼ ἐπροχώρουν εἰς τὴν ὀμπρὸς μεριὰ μὲ τὸν Πατεροστελιανόν. Αὐτὸς μὲ τὸ τουφέκι του ἐχτύπα ἐλαφρὰ ἐπάνω εἰς τὰ πτώματα καὶ ἐβροντοῦσαν σάν πιθάρια. Ἦσαν ἀπομαυρισμένα καὶ κοκκαλισμένα. Ὅταν ἐβγαίναμε ἔξω ἀπὸ τὴν «Τράπεζαν» ἔτρεχαν ὄλοι μπροστά. Ἐγὼ δὲ ὡς μικρός, ἂν καὶ ἤθελα νὰ τρέχω, δὲν μὲ ἄφηναν καὶ

λίου 1869 πρὸς τὸ ἐν Χανίους Ρωσικὸν Προξενεῖον: «Πρὸ ἡμερῶν ἢ ἐπιτόπιος Διοίκησις ἀπήτησεν ἐπιμόνως παρὰ τῶν Χριστιανῶν τῶν πλησιοχώρων, ἵνα ἐνταφιάσῃσι τὰ πτώματα τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1866 σφαγέντων Χριστιανῶν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οὗτοι ἀπεποιοῦντο νὰ συμμορφωθῶσι μὲ τὸ μέτρον τοῦτο τῆς Διοικήσεως, ὁ Μουαβίνης¹ μετὰ 10 Ὀθωμανῶν Ζαπτιέδων καὶ τινων πολιτῶν μεταβάντες τὸ παρελθὸν Σάββατον ἐνεταφίασαν αὐτά»². Μετ' αὐτῶν ἐνεταφίασαν καὶ πτώματα ἄλλων φονευθέντων, τὰ ὁποῖα, εἶχον ἐκθάψει οἱ Τούρκοι ἐπιδραμόντες μετὰ τὴν καταστροφὴν εἰς τὴν Μονήν.

Σφραγὶς τοῦ ἐν Χανίους
ρωσικοῦ προξενείου

ἔτσι ἔμεινα πίσω, εἰς τὴν ὀλοπίσω μεριά, τόσοσ δὲ ἦτο ὁ φόβος μου, ἐπειδὴ ἔμεινα πίσω, πὸ παρ' ὀλίγον νὰ τρελλαθῶ καὶ ἀκόμη καὶ σήμερο, ὅταν τὸ θυμηθῶ, θαρρῶ πὼς θὰ φύγη ἢ πέτσα ἀπὸ τὴν κεφαλὴ μου.

Ἀπ' ἐκεῖ ἐβγήκαμεν ἔξω καὶ ἐτρασήξαμε πρὸς τὸ «Δραγατοκάλυθο», ἴσα γραμμὴ πρὸς τὸν τράφον, πὸ κατεβαίνει ἀπὸ τσοὶ «Στειρόμαντρες». Μᾶς πῆρεν ὁ γέρω - Πάτερος καὶ μᾶς ἔδειξε τὸ μέρος, ὅπου ἐσκοτώθηκεν ὁ Φραγκιάς Ἀρχοντάκης ἀπὸ τὴν Μπισαγαῖν. Τὸν εἶχαν κάψει οἱ Τούρκοι καὶ δὲν ἐφαίνετο τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον τὰ καίμενα κόκκαλα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἕνα σωρουλάκι. Ἐπίασε τὴν λεμπίδα, ὅπου ἔβγανε τὰ λάχανα, καὶ ἤγγιξεν εἰς τὰ κόκκαλα, τὰ ὁποῖα ἔγιναν θρύμματα μικρά. Ἀπὸ κεῖ πήγαμε εἰς τσοὶ «Στειρόμαντρες», εἰς τὸ μέρος, ὅπου ἐπληγώθηκεν ὁ πατέρας μου καὶ εἰς τὸ μέρος, πὸ ἐσκοτώθηκεν ὁ Ἰωάννης Σκουλούδης ἀπὸ τὴν Μπισαγαῖν, ἐκεῖ πὸ ἐπληγώθηκεν ὁ Χατζῆ Συμεῶν ἀπὸ τὴν Μονήν τῶν Ἀσωμάτων.

¹ Μουαβίνης = ὁ βοηθὸς τοῦ Μουτεσαρίφη (Διοικητοῦ).

² Ἱστορ. Ἀρχ. Κρήτης, Ἀρχεῖον τοῦ ἐν Χανίους Γεν. Ρωσικοῦ Προξενείου.

Ο ΡΥΘΜΟΣ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ ΜΑΚΡΟΘΕΝ

Ὁ Ἐμμανουήλ Γ. Ψαρουδάκης, γενόμενος αὐτήκοος μάρτυς τοῦ κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἐνεργηθέντος συνεχοῦς βομβαρδισμοῦ, τῶν σαλπισμάτων τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν μεγάλην ἔφοδον, ὡς καὶ τοῦ ἐκ τῆς ἀνατινάξεως τῆς πυριτιδαποθήκης τρομακτικοῦ κρότου, ἐξέθεσε τὰς ἐντυπώσεις του ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ.

Ἡ περὶ τούτου σχετικὴ περικοπὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ἐκκινήσαντες, γράφει οὗτος, τὴν 29ην Νοεμβρίου ἐκ τοῦ χωρίου «Ἀνώγεια» μετὰ τῶν Μυλοποταμιτῶν καὶ Μαλεβιζιωτῶν, τῶν εὐρισκομένων εἰς Μυλοπόταμον ὑπὲρ τοὺς πεντακοσίους, λίαν πρωὶ καὶ μόλις εἶχομεν προχωρήσει ἡμίσειαν ὥραν ἐκ τοῦ χωρίου, ἠκούσαμεν ἀρκετοὺς πυροβολισμοὺς καὶ κρότους τηλεβόλων, ἐκ τοῦ μέρους, ὅπου ἦτο ὁ Μουσταφᾶς ἐστρατοπεδευμένος. Ἐστάθημεν ἐπὶ στιγμὴν καὶ οἱ πυροβολισμοὶ ἐξηκολούθουν πάντοτε νὰ ἀκούωνται εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, ὥστε ἀπεφασίσθη νὰ ἐπανεέλθω εἰς τὸ χωρίον Ἀνώγεια μόνος, νὰ πέμψω δὲ πεζοδρόμους πρὸς τὸν ἐν τῇ Μονῇ Ἀρκαδίου διαμένοντα Κορωναῖον καὶ ἐπιτροπὴν, ὅπως μᾶς εἰδοποιήσουν τὰ καθέκαστα τῆς μάχης, συγχρόνως νὰ τοὺς εἰδοποιήσω, ὅτι καὶ ἡμεῖς διηυθύνθημεν πρὸς κατάληψιν τῶν ὀρισμένων εἰς ἡμᾶς θέσεων, ὅπως παρεμποδίσωμεν τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ρεχίτη (ἀπὸ Μαλεβιζίου εἰς Μυλοπόταμον).

»Ἐπιστρέψας ὅθεν ἐπεμψα τρεῖς ἀλληλοδιαδόχως ταχυδρόμους πρὸς τὸν Κορωναῖον εἰδοποιῶν αὐτὸν τὰ καθ' ἡμᾶς καὶ ὅτι, ἂν ἔχουν ἀνάγκην ἐπικουρίας, νὰ γράψωσιν, ὥστε, ἂν ἡμεῖς ἐθεωροῦμεν τὴν θέσιν μας ὄχι τοσοῦτον κινδυνώδη, νὰ πέμψωμεν βοήθειαν.

»Παρήλθεν ἡ μεσημβρία καὶ οἱ κανωνιοβολισμοὶ ἠκούοντο εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, ὥστε ηὐχαριστούμην, διότι ἐθεώρουν ὅτι οἱ ἡμέτεροι κατεῖχον τὰς θέσεις των ἰσχυρῶς, μὴ ὀπισθοχωροῦντες μετὰ τοσαύτας ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ, νομίσας βεβαίως ὅτι ἡ μάχη ἐγένετο εἰς ἀνοικτὸν πεδῖον, μὴ ὑποψιασθεὶς δὲ ποσῶς ὅτι ἡ προσβολὴ ἐγένετο κατὰ τῆς Μονῆς. Ἐν τούτοις ἐπῆλθε νύξ. Οἱ κανωνιοβολισμοὶ καὶ πυροβολισμοὶ ἐξηκολούθουν, ἀλλ' οὐδεὶς ἐκ τῶν ταχυδρόμων ἐπανῆλθεν, ὅπως φέρῃ βεβαίως εἰδήσεις, εἰς ποῖον μέρος ἐδίδετο ἡ μάχη.

»Μετὰ τὸ μεσονύκτιον εἰδοποιούμεθα ἐκτάκτως, ὅτι ἡ ἀξιοσημειώμενος Μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου εὐρίσκετο στενωῶς πολιορκημένη καὶ ὅτι τὴν εἶδησιν ἐκείνην ἔφερε μέχρι τοῦ χωρίου «Κάλυθος» ὁ ἥρωας καὶ ὠκύπους Παπαὶ Νικόλαος Κρανωτῆς, ὅστις ἐντὸς τῆς Μονῆς ὦν, δεθεὶς διὰ σχοινοῦ ἀπὸ τὴν μέσην, ἐκρεμάσθη ἀπὸ τοὺς πολιορκουμένους ἀπὸ παράθυρον καὶ διέφυγε τοὺς πολιορκοῦντας, ὅπως εἰδοποιήσῃ τοὺς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τὴν

ανάγκην καὶ ἔλθωσι πρὸς βοήθειαν¹. Διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου λέγεται, ὅτι ἀπεστάλη ἕτερος ταχυδρόμος πρὸς τὸν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἄμαριου διαμένοντα Κορωνάιον, ὄντα πλησιέστερον.

»Ὁ Παπᾶ Κρασιώτης, ἅμα διαφυγὼν τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων, ἔφθασε μέχρι τοῦ χωρίου «Κάλυθος», ὡς προανέφερα, συναθροίσας δὲ ὄσους ἠδύνατο περισσοτέρους, ἐπανῆλθε προσβάλλων τοὺς ἐχθροὺς ἐκ τῶν ὀπισθεν μετὰ τῶν Ἰωάννου Σγουροῦ, Γ. Δασκαλάκη καὶ Πατεροφραγκιᾶ, οἵτινες καὶ ἀπὸ τὴν προτεραίαν μετὰ χιλίων πενήντα περίπου ἀνδρῶν ἐξηκολούθουν πολεμοῦντες καὶ ἀντιπερισπῶντες μέρος τοῦ στρατοῦ ἐκ τῶν πολιορκούντων. Ἀμέσως εἰδοποίησα τοὺς εἰς τὰ μέρη τοῦ Κρουσῶνος καὶ περὶ τὸν «Σωρὸν» εὐρισκομένους ἰδικούς μας, ὅπως παρεμποδίσωσι τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ρεχίτη καὶ ἀνέφερα τὴν πολιορκίαν τῆς Μονῆς, ἡμεῖς δὲ συσσωματωθέντες περίπου ἑκατὸν ἐτρέξαμεν τὴν πρωτῆαν πρὸς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων, παραλαμβάνοντες ὅθεν διεβαίνομεν καὶ ὄσους ἠδυνάμεθα περισσοτέρους.

»Μετὰ μεσημβριαν ἐφθάσαμεν εἰς «Κάλυθον», διότι βροχὴ ραγδαία καὶ σκότος (πυκνὴ ὀμίχλη) μᾶς παρεμπόδιζε τὴν ὁδοιπορίαν, ὅθεν θέλοντες καὶ μὴ ἐμείναμεν ἐκεῖ, καὶ προχωροῦντες δὲν ἠδυνάμεθα νὰ φθάσωμεν ἡμέραν, οὔτε καὶ ἐγνωρίζαμεν τὴν κατάλληλον θέσιν νὰ τοποθετηθῶμεν.

»Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἠκούσθη ἔφοδος σφοδρά, διότι ἀπείχομεν τρεῖς ὥρας μακρὰν μόλις, καὶ μετ' ἐκείνην ἀμέσως κρότος μέγας.

»Βεβαίως θὰ ἦτο ἡ ἔκρηξις τῆς πυριτιδαποθήκης. Κατόπιν ἐξηκολούθουν πυροβολισμοί, ἀλλ' ἀσθενεῖς.

»Τὴν ἐπιούσαν 10 Νοεμβρίου ἐμάθαμεν μετὰ θετικότητος τὴν ἡρωϊκὴν πτώσιν τῆς Μονῆς, τὴν τιμήσασαν ἐν γένει τὸ Πανελλήνιον καὶ δοξάσασαν τὸν ἀγῶνα τῆς ὄλης Κρήτης».

¹ Ὁ Παπᾶ Κρασιώτης, ὡς γράφει αὐτὸς οὗτος ὁ Κορωνάιος, μετέβη πρῶτον παρ' αὐτῷ εἰς Ἄμαρι καὶ εἶτα εἰσηλθεν εἰς Μυλοπόταμον.

ΑΙ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ ΣΥΜΠΛΟΚΑΙ

Ἡ συγκίνησις τῶν Χριστιανῶν Ἀμαρίου καὶ Μυλοποτάμου ἐπὶ τῇ εἰδήσει τῆς πολιορκίας τοῦ Ἀρκαδίου.— Οἱ Ἀμαριῶται ὑπὸ τὸν Γεν. Ἀρχηγὸν τοῦ Ἀμαρίου Διογένη Μοσκοβίτην καὶ οἱ Μυλοποταμίται ὑπὸ τὸν Ἀρχηγὸν Ἰωάννην Κυρ. Σγουρὸν πρὸ τοῦ Ἀρκαδίου.— Ἀφιξεις τοῦ Π. Κορωναίου πρὸ τῆς Μονῆς ταυτοχρόνως μετὰ τοῦ ἐχθροῦ.

Ἡ ἐπίθεσις τοῦ Μουσταφᾶ κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου τάχιστα γνωσθεῖσα εἰς τὴν Ἐπαρχίαν Ἀμαρίου προκάλεσε βαθυτάτην συγκίνησιν. Διὰ κωδωνοκρουσιῶν τῶν Ἱ. Ναῶν τῶν διαφόρων χωριῶν, διὰ τῶν πυροβολισμῶν τῆς «Νίκης», δι' ἀγγελιαφόρων εἰδοποιηθέντες οἱ κάτοικοι περὶ τῆς πολιορκίας τὴν πρῶταν τῆς 8 Νοεμβρίου, ἄφηνον κατὰ μέρος τὰς ἐργασίας τῆς ἡμέρας, μετέβαινον εἰς τὰς οἰκίας των, ὠπλίζοντο καὶ ἔσπευδον πρὸς τὴν κινδυνεύουσαν Μοῆν.

Ὁ Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ Ἀμαρίου Διογένης Μοσκοβίτης¹, οἱ

¹ Διογένης Μοσκοβίτης. Ἐγενήθη ἐν Μεθώνῃ τῆς Πελοποννήσου, ὅπου ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἰωάννης, Ἀρχηγὸς Ἀμαρίου κατὰ τὸ 1821, εἶχε μετοικήσει ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἀποσέτι (Πετροχώρι) μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐπανάστασεως.

Ὁ Διογένης Μοσκοβίτης

Ὁ Διογένης, ἔθνοπρεπῶς πεπαιδευμένος, κατῆλθεν ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ρεθύμνον τῷ 1859, ἵνα ἴδῃ τὴν πατρίδα γῆν, ὅποτε καὶ διωρίσθη γραμματεὺς τῆς νεοσυστάτου τότε Χριστιανικῆς Δημογεροντίας Ρεθύμνης καὶ μετὰ ταῦτα Ἑλληνοδιδάσκαλος ἐν τῇ αὐτῇ πόλει. Ἐπὶ τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1866 οἱ συνεπαρχιώται του τιμῶντες τὴν μνήμην τοῦ πατρὸς του καὶ ἐκτιμῶντες τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ Διογένης, ἐξέλεξαν αὐτὸν ὁμοθύμως Ἀρχηγὸν τῶν μόλις εἰκοσιπενταετῆ ὄντα τὴν ἡλικίαν. Ὁ γενναῖος αὐτὸς Ἀρχηγός, ἵνα δοξάσῃ τὰ ὄπλα τῶν ἐπαρχιωτῶν του, ὠδήγησεν αὐτοὺς εἰς ἀπάσας τὰς μάχας καὶ ἀφισχίας τὰς ἐν τῷ Τμήματι Ρεθύμνης συγκροτηθείσας, καθ' ἃς ἐπέδειξεν ὄντως ἀδιαφιλονίκητον στρατηγικὴν ἱκανότητα καὶ προσωπικὴν ἀνδρείαν. Ἀτυχῶς ὁ ἀτρόμητος πολεμιστὴς ἔπεσεν ἐν Πρασαῖς βληθεὶς κατὰ τὴν κρατοῦσαν ἐν Ἀμαρίῳ πεποίθησιν οὐχὶ ὑπὸ ἐχθρικῆς σφαίρας, ἀλλὰ ὑπὸ σφαίρας χριστιανοῦ, ὅτε ἐπηνήρχετο νικητὴς τῇ 26 Ἀπριλίου 1868 ἐκ τῆς μάχης τοῦ Βρύσινα. (Ἴδε τὸν κατὰ τὸ Μηνημόσυνον τοῦ Διογένης Μοσκοβίτου τῇ 2 Ἰουνίου 1868 ἐν τῇ Ἱερᾷ τῶν

Ἀσωμάτων Μοῆν ἔκφωνηθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Βλαστοῦ λόγον.— Σχετικὰ χειρόγραφα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ Π. Βλαστοῦ).

Στονόεσσα ἡ Μοῦσα τοῦ Ἀμαρίου ἐτόνισεν εἰς εὐλόλους στίχους τὰς

όπλαρχηγοί διαφόρων χωρίων, Ἰωάννης (Ἄναγνώστης) Κατσαντώνης, Ἐμμανουὴλ Πορτάλιος, Ἀριστοτέλης Καλοειδᾶς, Ἰωάννης

πολεμικός τοῦ Διογένους ἀρετὰς ὡς καὶ τὸ βαρὺ πένθος αὐτῆς ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ἀπωλείᾳ τοῦ γενναίου τούτου στρατιώτου:

.....
"Ὡς τε νὰ στέκη ὁ Βρύσινας κι' ἡ Ἰδη, Διογένη,
Τὸ θνομά σου ἀθάνατο στὴ μνήμη μας θὰ μένη.

Ἰωάννης (Ἄναγνώστης) Κατσαντώνης. Ἐγεννήθη ἐν τῷ χωρίῳ «Ἄνω Μέρος» Ἀμαρίου. Ὁ πατὴρ του ἦτο περιάκουστος διὰ τὰ ἀνδραγαθήματά του. Ὁ Ἰωάννης Κατσαντώνης, ὡς καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Γεώργιος καὶ Θεοχάρης ὑπῆρξαν διακεκριμένοι πολεμισταὶ κατὰ τὸ 1866. Ἦτο πανταχοῦ παρὸν τὸ ἀτρόμητο τοῦτο παλληκάρι, δι' ὃ ἔλεγον: «Ὅπου πρῖνος καὶ κλαδί Κατσαντώνης κατοικεῖ». Ὁ ἀπὸ τὸ «Ἄνω Μέρος» Ἐμμανουὴλ Σοφιαδάκης, ἐκ τῶν γενναίων συμπολεμιστῶν τοῦ Κατσαντώνη, μοὶ εἶπεν: «Ὁ Ἄναγνώστης Κατσαντώνης ἐπολέμησε σὲ 63 μάχαις στὴ ζωὴ του. Ὁ Κορωνάιος τὸν εἶχε πρωτοπαλληκάρῳ του». Ὁ Πρίγκιψ Γεώργιος, ὅτε ἐπεσκέφθη τὸ «Ἄνω Μέρος» (1899), ἠσπάσθη τὸν Ἄναγνώστη Κατσαντώνη εἰς τὸ μέτωπον εἰς ἔνδειξιν βαθυτάτου σεβασμοῦ καὶ ἐξαιρετικῆς τιμῆς πρὸς τὸν παλαίμαχον ἥρωα. Ἀπέθανεν οὗτος εἰς «Ἄνω Μέρος» τῆς 2 Μαΐου 1916 καὶ ἐτάφη δημοσίᾳ δαπάνῃ.

Ἡ Κρητικὴ Μοῦσα ὕμνησε τὰς πολεμικὰς ἀρετὰς τοῦ ἥρωος:
«Νάσσανε οὐλοὶ οἱ ἀρχηγοὶ ὡσάν τὸν Κατσαντώνη,
ἤθελε κάμουν τὴν τουρκιὰ νὰ μὴ πολυξαπλώνῃ».

.....
Ἐμμανουὴλ Ν. Πορτάλιος. Ἐγεννήθη ἐν Πανασσῇ Ἀμαρίου τῷ 1833. Φύσει πολεμικός καὶ φλογερὸς πατριώτης, ἐπολέμησε γενναίως κατὰ τὰς διαφόρους Κρητικὰς Ἐπαναστάσεις. Κατὰ τὸ ἔνοπλον κίνημα τοῦ Μαυρογένους (1858) ἐξελέγη πληρεξούσιος τῆς ἐπαρχίας του. Κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀρκαδίου ἐπολέμησε μετὰ τοῦ Κορωνάιου καὶ τῶν συνεπαρχιωτῶν του κατὰ τοῦ ὑπερόπλου ἐχθροῦ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Διογένους Μοσκοβίτου ἐξελέγη παμψηφεί παρὰ τῆς ἐπαρχίας του Γενικός Ἀρχηγὸς Ἀμαρίου. Τοιοῦτος διετέλεσε καὶ κατὰ τὰς μετὰ ταῦτα ἐπαναστάσεις (1878, 1889, 1896, 1897). Πλὴν τῆς πολεμικῆς του δράσεως ὁ Ἐμμ. Πορτάλιος ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ καὶ δράσιν ἀξιόλογον κατὰ τὰς εἰρηνικὰς περιόδους. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ἐξελέγη παρὰ τῆς ἐπαρχίας του Διοικητικὸς Σύμβουλος. Ἐπίσης διετέλεσε μέλος τῆς Δημογεροντίας Ρεθύμνης. Τῷ 1885 ἐξελέγη πληρεξούσιος Ἀμαρίου διὰ τὴν Κρητικὴν Συνέλευσιν. Κατὰ τὰς ἐν Ἀθήναις ἐορτὰς ἐπὶ τῇ ἐνηλικίωσει τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου ὁ Ἐμμ. Πορτάλιος καὶ ὁ ἐξ Ἀνωγειῶν Μυλοποτάμου Ἰωάννης Σκουλάς παρέστησαν κατ' αὐτὰς ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης, ὅποτε ἀπενεμήθη αὐτῷ καὶ ὁ Ἀργυροῦς Σταυρὸς τοῦ Σωτήρος. Ἐπὶ τῆς Κρητικῆς Πολιτείας διωρίσθη τῷ 1902 ὑπὸ τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου, Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ τῶν Δυνάμεων ἐν Κρήτῃ, εἰς ἐκ τῶν δέκα βουλευτῶν, οὓς κατὰ τὸ Κρητικὸν Σύνταγμα εἶχεν οὗτος δικαίωμα νὰ διορίζῃ διὰ τὴν Κρητικὴν Βουλὴν. Ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις τῆς 26 Σεπτεμβρίου 1909. Ὁ Ἐμμανουὴλ Πορτάλιος ἦτο πρωτεῖαδελφος τοῦ ἐκ Πηγῆς Ρεθύμνης Γεωργίου Πορτάλιου, γραμματέως, ὡς γνωστόν, τῆς ἐν Ἀρκαδίῳ Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς (1866) καὶ φονευθέντος ἐκεῖ.

Ἀριστοτέλης Καλοειδᾶς ἐκ Μέρωνος Ἀμαρίου. Ἐλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1858, κατὰ δὲ τὰς ἐπαναστάσεις τοῦ 1866 καὶ 1878 διεκρίθη ὡς ὀπλαρχηγὸς ἐν διαφόροις μάχαις. Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων παραγόντων τῆς Ἐπαρχίας του καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ. Τοῦτον διεδέχθη ἐν δράσει πατριωτικῇ καὶ πολιτικῇ ὁ υἱὸς του Χαράλαμπος, δικηγόρος, ἐκλεγόμενος βουλευτῆς Ἀμαρίου ἐπὶ σειράν ἐτῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὡς καὶ ἐπὶ Κρητικῆς Πολιτείας.

Ἰωάννης Γ. Βλαστός. Ἐγεννήθη ἐν Βυζαρί Ἀμαρίου τῷ 1842. Νεανίας πλήρης σφρίγγους καὶ ἐνθουσιασμοῦ κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν

ΑΡΧΗΓΟΙ ΚΑΙ ΟΠΛΑΡΧΗΓΟΙ ΑΜΑΡΙΟΥ

Ἰωάννης Κατσαντώνης

Ἐμμανουὴλ Πορτάλιος

Ἰωάννης Γ. Βλαστός

Γεώργιος Ν. Βλαστός

καὶ Γεώργιος Βλαστός, Δημήτριος Μοσκοβίτης, Δημήτριος Λαγγουθάρος, Ἐμμανουὴλ Νεονάκης, Χριστόδουλος Δραμυτηνός, Ἀντώνιος Φρ. Πάτερος με τοὺς ἀνδρας των, μεταξύ τῶν ὁποίων ἀναφέ-

τοῦ 1866 στοιχῶν τῷ παραδείγματι τοῦ ἀειμνήστου αὐτοῦ πατρός, ἐγκατέλιπε τὴν ἐμπορίαν καὶ περιβλήθεις τὴν κρητικὴν πανοπλίαν ἔδραμεν εἰς Ἀμάρι ἀγωνισθεὶς μετὰ τοῦ Διογένητος Μοσκοβίτου, τοῦ Ἐπιμενίδου Συλιγάρδου καὶ ἄλλων. Ἐξ Ἀμαρίου ὁρμώμενος ἠγωνίσθη κατὰ τὴν ἔνδοξον ἐκείνην τριετίαν ἀπὸ Λασηθίου μέχρι Κισάμου. Κατὰ τὸ 1878 τὸ Ρέθυμνον μεταξὺ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ ἀντιπροσώπων διὰ τὸ συνέδριον τῆς Χαλέπας ἐξέλεξε καὶ τὸν Ἰωάννην Βλαστόν. Ἐν εἰρήνῃ ὁ Γ. Βλαστός ὑπῆρξε σπουδαῖος παράγων προόδου ἐν Ρεθύμνῳ. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, λοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ, ἔπεσαν ἐνδόξως κατὰ τὴν Μικρασιατικὴν ἐκστρατείαν ἐν Κίῳ τῇ 27 Αὐγούστου 1922.

Γεώργιος Βλαστός, υἱὸς τοῦ Νικολάου Βλαστοῦ, ἐγεννήθη ἐν Βυζάρι Ἀμαρίου τῷ 1844 ἀνατραφεὶς ὑπὸ εὐσεβῶν καὶ πατριωτικῶν γονέων καὶ θεῶν ἐν τῇ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπῃ. Ἐπικειμένης τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ἐγένετο κήρυξ αὐτῆς ἐν τῷ Τμήματι Ρεθύμνης. Κατὰ τὴν τριετὴ ἐκείνην ἐπανάστασιν ὁ Γ. Βλαστός ἔλαθε μέρος εἰς πλείστας μάχας μετὰ τοῦ πρωτεζαδέλφου του Ἰωάννου Γ. Βλαστοῦ ὑπὸ τὸν Ἀρχηγόν τοῦ Ἀμαρίου Διογένην Μοσκοβίτην. Ἠγωνίσθη γενναίως ἐν ταῖς μάχαῖς τοῦ Βρύσινα, ἔξωθεν τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου, ἐν Μυλοποτάμῳ κατὰ τοῦ Ὁμέρ Πασσᾶ, εἰς Καλλικράτην Σφακίων, εἰς Ζούρβαν Ἀποκορώνου, εἰς Ὁμαλόν, Λάκκουσ κατὰ τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ, εἰς Μαλεβίτζι, Μεσαράν καὶ εἰς τὰ Ἀκούμια Ἁγίου Βασιλείου. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1897 μετέθη μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Ἀριστοτέλους Κόρρακα εἰς Ἱεράπετραν, πολεμήσας πρὸς ἄλλωσιν τῆς πόλεως ταύτης. Ἐπίσης ἐπολέμησεν ἐν Σπινάλόγγα καὶ ἐν Ἀρχάναις Τεμένους. Ἀπεβίωσεν ἐν Βυζάρι τῇ 8ῃ Μαρτίου 1934. Ὁ ἐφάμιλλος τῷ πατρὶ υἱὸς του Ἰωσήφ, ταγματάρχης τοῦ πεζικοῦ, εὗρεν ἔνδοξον θάνατον κατὰ τὴν Μικρασιατικὴν ἐκστρατείαν, εἰς τὰ ὕψηματα τῆς Σαπάντζας, τῇ 21 Αὐγούστου 1921.

Δημήτριος Κ. Λαγγουθάρος. Ἐγεννήθη ἐν «Ἀποστόλοις» Ἀμαρίου κατὰ τὸ ἔτος 1822. Πλήρης σφρίγγος καὶ πολεμικῆς ὁρμῆς, ἐδείχθη ἐφάμιλλος τῷ πατρὶ αὐτοῦ ἐν τε τῇ εἰρηνικῇ καὶ πολεμικῇ ζωῇ. Ὁ Π. Κορωνάος ἐκτιμῶν τὰς πατριωτικὰς καὶ πολεμικὰς ἀρετὰς του ἀπένευεν αὐτῷ τὸν βαθμὸν τοῦ χιλιάρχου καὶ τὸν περιέβαλλε με θερμὴν ἀγάπην καὶ τιμῇ. Αἱ ἠθικαὶ καὶ πατριωτικαὶ ἀρεταί, ὅφ' ὧν ἐκοσμεῖτο, ἐφείλκυον τὸν σεβασμὸν οὐ μόνον τῶν ὁμογυριῶν του, ἀλλὰ καὶ τῶν συνεπαρχιωτῶν του καὶ ἐν γένει πάντων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐγνώρισαν αὐτόν. Ἡ Κρητικὴ Πολιτεία, ἀναγνωρίσασα τοὺς ἀγῶνας καὶ τὸν πολεμικὸν βαθμὸν του, ἀπένευεν αὐτῷ σύνταξιν, ἣν ἐλάμβανεν καθ' ὅλον του τὸν βίον. Ἀπεβίωσεν οὗτος ἐν «Ἀποστόλοις» κατὰ τὸν Ὀκτώθριον τοῦ 1903. Ὁ Δημήτριος Λαγγουθάρος κατέλιπε δύο υἱούς, οἱ ὁποῖοι ἐφάνησαν ἀντάξει τοῦ πατρός των, τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Γεώργιον. Τούτων ὁ πρῶτος ἠκολούθησε τὸν πατέρα του εἰς τὰς γεωργικὰς του ἐργασίας καὶ εἰς τὴν πολεμικὴν του δρᾶσιν ὡς «φρούραρχος» καὶ ἐπολέμησε γενναίως μετὰ τοῦ πατρός του ἔξωθεν τοῦ Ἀρκαδίου. Ὁ Γεώργιος διετέλεσε δήμαρχος Μέρωνος ἐπὶ δεκαπενταετίαν ἀπὸ τοῦ 1888. Υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνου Λαγγουθάρου εἶναι ὁ πατριωτικὸς καὶ δραστήριος τέως Ἠγούμενος τῆς Ἱ. Μονῆς Ἀσωμάτων καὶ νῦν τοιοῦτος τῆς Ἱ. Μονῆς Πρέβελι Ἀγαθάγγελος, ὁ ὁποῖος προθύμως μοὶ μετέδωκε πολυτίμους πληροφορίας περὶ τοῦ Ἀρκαδικοῦ δράματος καὶ ἰδίᾳ περὶ τῆς μετὰ τὴν ὀλοκαύτωσιν τῆς Μονῆς περιπετείας τοῦ ἱστορικοῦ Λαθάρου αὐτῆς.

Ἐμμανουὴλ Γ. Νεονάκης. Ἦτο Καπετάνιος τοῦ χωρίου του «Ἀποστόλων» Ἀμαρίου. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἠκολούθει τὸν πρωτεξάδελφόν του Κωνσταντῖνον Ἐμμ. Νεονάκην, ἀρματωλὸν καὶ ἔξοχον ὀπλαρχηγόν, διακριθέντα εἰς διαφόρους μάχας ἐν Κρήτῃ, Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ Πελοποννήσῳ, ὡς καὶ κατὰ τὰς μετέπειτα ἐπανάστασεις τῆς Κρήτης. Κατὰ τὴν ὀλοκαύτωσιν τοῦ Ἀρκαδίου ὁ Ἐμμανουὴλ Νεονάκης ἔσπευσε μετὰ τῶν λοιπῶν ὀπλαρχηγῶν τοῦ Ἀμαρίου παραλαβῶν ὄσους ἠδύνατο ἀνδρας πρὸς διάσωσιν τῆς Μονῆς.

ρονται οί διακεκριμένοι πολεμισταί Παντελής Διαμαντίδης¹, Δημήτριος Νεονάκης, Βασίλειος Ίερώνυμος, Έμμανουήλ Σοφιαδάκης ή

Χριστόδουλος Κ. Δραμυτηνός ή Χαρκιάς. Έγεννήθη έν τῷ χωρίῳ «Καλογέρου» Ἀμαρίου τῷ 1813. Τῷ 1841 ἀνεκηρύχθη ἀρχηγός φρουράς τῆς Ἐπαρχίας Ἀμαρίου. Τῷ 1858 ἐξελέγη πληρεξούσιος τῆς Ἐπαρ-

Χριστόδουλος Δραμυτηνός

Μαρτίου μάχην τοῦ Βρύσινα. Τῷ 1899 ἐξελέγη πληρεξούσιος Ἀμαρίου. Ἀπέθιωσε τῇ 29 Σεπτεμβρίου 1909.

¹ Ἀντώνιος Φρ. Πάτερος ή Πατεροφραγκιάς. Έγεννήθη έν Μπισαγῆ Ἀμαρίου καί ἀνέπτυξε σπουδαίαν πολεμικήν δράσιν κατά τῆς ἐπανάστασιν τοῦ 1866, ἀνακηρυχθεὶς καπετάνιος Μπισαγῆς. Ἐφονεύθη (1867) εἰς ἡλικίαν 35 ἐτῶν έν Καλλικράτει Σφακίων μαχόμενος κατά τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ. Ὁ πατήρ αὐτοῦ Φραγκιάς Πάτερος, ἀτρόμητος καί ρωμαλέος πολεμιστής εἶχεν ἀποκεκομμένην τὴν δεξιάν χεῖρα. Ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ βραχίονος ταύτης ἦρε βάρος 70 ὀκάδων.

¹ Παντελής Διαμαντίδης. Έγεννήθη έν Φουρφουρᾷ τῷ 1838. Νέος ὄρμητικὸς καί πολεμικὸς, μένων έν Ἀθήναις, ἔλαθε μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ Ὄθωνος ἐπανάστασιν. Μετὰ τοῦτο κατέφυγεν εἰς Μ. Ἀσίαν. Τῷ 1866 κατελθὼν εἰς Κρήτην ἐπολέμησεν ἐξῶθεν τοῦ Ἀρκαδίου. Ἐγκατασταθεὶς έν τῷ χωρίῳ του ἐξελέγη τῷ 1878 πρῶτος Δήμαρχος τοῦ Δήμου Πανακραίων. Ἀπέθιωσεν έν Φουρφουρᾷ τῷ 1930.

Δημήτριος Γεωργ. Νεονάκης. Νέος ἐνθουσιωδέστατος καί ἀριστος πολεμιστής, ἔσπευσεν εἰς Ἀρκάδι μετὰ τοῦ θεῖου του Έμμανουήλ Νεονάκη. Τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἐφθασεν ἡ εἰδησις εἰς «Ἀποστόλους» ὅτι τὸ Ἀρκάδι ἐπολιορκήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ Δημήτριος Νεονάκης εὐρέθη έν τῷ χωρίῳ του, εἰς ὃ εἶχεν ἐπιστρέψει ἀπὸ τὰς έν Ἀποκορώνῳ καί Ρεθύμνῃ μάχαις τὰς συγκροτηθείσας ἀπὸ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου μέχρι τέλους Ὀκτωβρίου καί παρέμενε κλινῆρης πυρέσσων ἐκ τῶν κακουχιῶν. Ἐσπευσεν έν τούτοις ἐκ τῶν πρῶτων εἰς τὸ Ἀρκάδι, ὅπου ἐκάλει αὐτὸν τὸ καθῆκον. Εἰς τὴν προτροπὴν

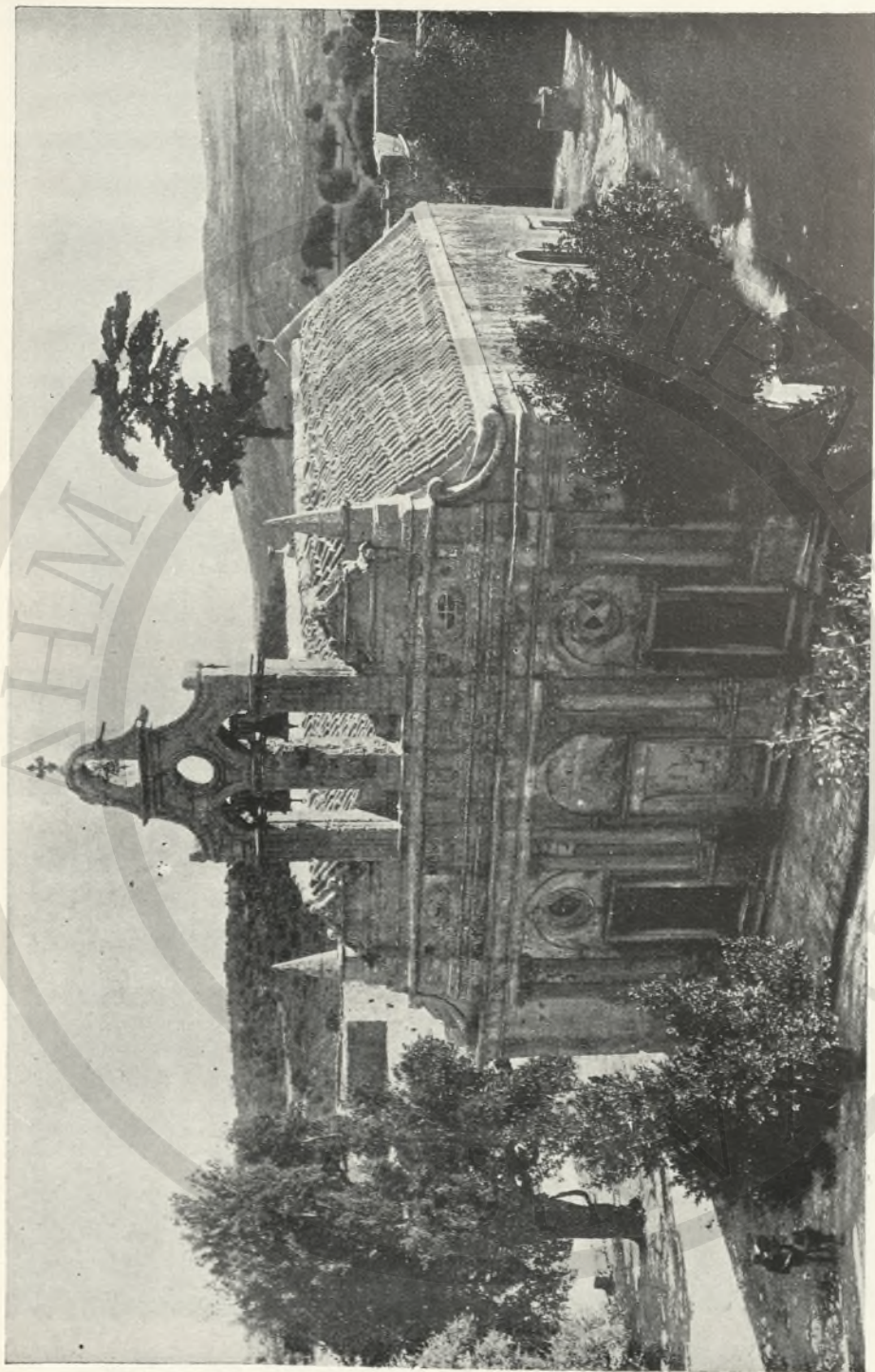

Διασωθέντα τμήματα ἐκ τοῦ ἀριστοτεχνικοῦ παλαιοῦ ξυλογλύπτου τέμπλου

Ἄργυρεπένδυτοι εἰκόνες τῶν Ἰσαποστόλων
Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης καὶ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος

Νοτιοδυτική ἄποψις τοῦ Ναοῦ

Βασιλομανόλης, Νικόλαος Γαργερός, Παῦλος Ψιμικός, Ἐπιμενίδης Συλιγάρδος, Πολυζῶης Σημαντήρης, Στυλ. Μ. Καλοειδᾶς, ὁ ἐκ Δρυμίσκου Στυλ. Περισσάκης, ὁ ἐκ Σελλι Ρεθύμνης Ἀγαθὸς Γιακουμάκης, ἄλλοι ἐκ τῆς τοποθεσίας «Βρομόντας» καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν

τῆς μητρὸς του, ὅπως μείνη ἐν τῷ χωρίῳ λόγῳ τῆς δεινῆς θέσεως, εἰς ἣν οὗτος εὐρίσκετο, δὲν ὑπήκουσεν, ἀλλ' ἐγερθεὶς τῆς κλίνης ἐνεχείρισεν αὐτῇ τὸ χρηματοφυλάκιόν του καὶ ἀναχωρῶν τῇ εἶπε: «Πάρε, μάννα, αὐτὸ, γιατί δὲν κατέχεις τί γίνεται. Δὲν πειράζει ὅμως κ' ἂν σκοτωθῶ, μὰ ὀκτῶ γιουὸς ἔχεις καὶ πὼς θὰ πάη καὶ ἕνας γιὰ τὸ Γένος δὲν εἶναι πολὺ σου». Φθάσας εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης ἐπετέθη μὲ γενναϊότητα καὶ ὄρμην κατὰ τῶν Τούρκων, ἐπισύρας τὸν θαυμασμὸν τῶν συμπολεμιστῶν του. Ἐξαιρετικῶν ἐντύπων ἐνεποίησεν ἢ αὐταπάρησις, ἣν ἐπέδειξε κατὰ τὸ κρισιμώτερον σημεῖον τῆς ἐπιθέσεως, καθότι μόλις ἀντελήφθη τὸν ἐκ «Μπισταγῆς» Ἰωάννην Σκουλούδην πίπτοντα βαρέως τραυματισμένον καὶ κινδυνεύοντα νὰ ζωγηθῇ ὑπὸ τῶν ἀντεπιτιθεμένων Τούρκων, ὥρμησε καὶ ἀρπάσας τοῦτον σχεδὸν ἐκ τῶν χειρῶν των, καταδιωκόμενος καὶ καταπυροβολούμενος ἔφερεν αὐτὸν ἐπὶ τῶν ὤμων του πρὸς τὸ μέρος τῶν Χριστιανῶν. Οὗτος διεκομίσθη εἰς «Μπισταγὴν», ἔνθα καὶ ἀπεβίωσεν ἐκ τοῦ τραύματός του. Μετὰ τὴν πῴσιν τοῦ Ἀρκαδίου ὁ Δ. Νεονάκης δὲν παρέμεινεν ἐν τῷ χωρίῳ του, ἀλλὰ μετὰ τῶν ζωηροτέρων ἐπαναστατῶν προσέτρεπε πανταχοῦ, ὅπου ἢ φωνὴ τῆς πατρίδος ἐκάλει αὐτόν. Ἔλαβε μέρος εἰς τὴν περὶ τὸ «Γερακάρη» μάχην τῆς 1 καὶ 2 Φεβρουαρίου 1867 ὡς καὶ εἰς τὴν μάχην τοῦ «Ἀποδοῦλου», τῆς 12 τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἐπιδείξας θάρρος καὶ ψυχραιμίαν. Ἐπεσεν ἐνδόξως παρὰ τὸν λόφον «Κρουσταλλῆ» τῆς 23 Ἀπριλίου 1867, ἐμπεσὼν ἐν καιρῷ νυκτὸς εἰς παγίδα πολυαριθμῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι ἐπέδραμον κατὰ τοῦ χωρίου του «Ἀποστόλων».

Στυλιανὸς Μιχ. Καλοειδᾶς. Ἐγενήθη εἰς Μέρωνα Ἀμαρίου τῷ 1843. Ὑπῆρξε γενναῖος πολεμιστὴς κατὰ τὰς διαφόρους Κρητικὰς ἐπαναστάσεις. Κατὰ τὸν Αὐγουστον τοῦ 1866 ἐπολέμησε μὲ τὸν Παπᾶ Κρασιώτην παρὰ τὸ χωρίον Μαρουλαῖν καὶ μετὰ τοῦτο εἰς Βρύσιναν μαζὶ μὲ τὸν Ἀρχηγὸν Χατζῆ Ν. Μοσχονᾶν. Τῆς 8ῃ καὶ 9ῃ Νοεμβρίου ἐπολέμησεν ἐπίσης μὲ αὐτὰ πάρησιν ἔξωθεν τοῦ Ἀρκαδίου.

Πολυζῶης Σημαντήρης. Ἐγενήθη εἰς Μέρωνα τῷ 1840. Γιγαντώσμων καὶ ἐπιβλητικὸν παλληκάρη, ἀνέπτυξεν εἰς διαφόρους μάχας ἐξαιρετικὴν γενναϊότητα, ὡς εἰς τὴν μάχην τοῦ Βρύσιναι, ὅπου ἐπολέμησεν ὑπὸ τὸν Ἀρχηγὸν Ἀριστοτέλην Καλοειδᾶν. Μετέσχεν εἰς τὰς ἔξωθεν τοῦ Ἀρκαδίου συμπλοκάς πολεμήσας μὲ ἄλλους Ἀμαριώτας παρὰ τὸ Δραγατοκάλυθον. Ἐπολέμησεν ἐπίσης ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του κατὰ τῶν εἰσβαλόντων Τούρκων (21 Σεπτεμβρίου). «Ἔλαθα μέρος, μοὶ εἶπε, σὲ 32 πολέμους κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις τῆς πατρίδος μας». Ἡ Κρητικὴ Πολιτεία ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὀπλαρχηγὸν Β' τάξεως.

Στυλιανὸς Ἀνδρέου (Ἀναγνώστου) Περισσάκης. Ἐγενήθη ἐν Δρυμίσκῳ Ἀγίου Βασιλείου τῷ 1837. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1866 εἶδεν αὐτὸν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας του. Ἦτο ὠραϊόσωμος, εὐρύτερονος, μῶδης, ὠκύπου, ἀκαταπόνητος. Εἶχε γλυκεῖαν καὶ συμπαθεῖ φυσιογνωμίαν. Τὸ Κρητικὸν λεβέντικον ἔνδυμα καὶ τὸ ἐπίσης Κρητικὸν φέσιον καθίσταν ἐπιβλητικὴν τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ, ὡς Κρητικοῦ παλληκαριοῦ. Ἦτο ἐπίσης πλούσιος εἰς ψυχικὰ χαρίσματα, γενναῖοψυχος, ἀνδρεῖος, φιλόξενος. Διέκρινεν αὐτὸν εὐφράδεια καὶ ἐτοιμότης πνεύματος. Λόγῳ τῶν προσόντων του ἐχρημάτισεν ἄζᾶς εἰς Μέρωνα Ἀμαρίου καὶ πρωτοδίκης εἰς Ρέθυμνον, ἀντεπροσώπευε δὲ τὴν ἐπαρχίαν του ὡς πληρεξούσιος ἐν ἀπάσαις ταῖς Ἐπαναστατικαῖς Συνελεύσεσιν, ὡς καὶ ἐν τῇ Γενικῇ τῶν Κρητῶν Συνελεύσει. Περὶ αὐτοῦ ὁ Π. Κορωνάιος γράφει τὰ ἐξῆς ἐπαινετικά: «Ἐτερον (ἀπόσπασμα) ἦτο ἐκ Κρητῶν ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ λίαν εἰς ἡμᾶς χρησίμου ἀναδειχθέντος Περισσάκη. Οὗτος ἦτο συνάμα ὀδηγὸς καὶ ταχυδρόμος ἡμῶν». Ἀπέθανεν ἐν Δρυμίσκῳ τῷ 1911, ὅπου καὶ ἐτάφη.

ΟΠΛΑΡΧΗΓΟΙ ΑΜΑΡΙΟΥ

Παπᾶ - Νικόλαος Βούλγαρης

Πολυζῶης Σημαντήρης

Στυλ. Καλοειδᾶς

Δημήτριος Λαγγουβάρδος

«Ἀρμῶν»¹ κατέλαβον θέσεις εἰς «Μουτσουκέλλον», εἰς «Λαγουδόμα-
τον», εἰς τοὺς ἀμπελῶνας τῆς Μονῆς κ.τ.λ.

«Μὲ τσι βροχῆς τῆ σύγκλυσι²
ἐφτάξαν Ἀμαριῶτες,
ὁ Μοσκοβίτης ἀρχηγός
μὲ μερικοὺς στραθιώτες
καὶ ὁ παπᾶ Μαρουλιανός,
Δημήτρης Λαγουθάρδος,
μαζί κι' ὁ Γιάννης ὁ Βλαστός
Μπαρότσης, Συλιγάρδος,
ὁ Παντελῆς ὁ Διαμαντής,
Παῦλος ὁ Ψιμικάκης,
Πάτερος, Χατζῆ Συμεῶν
καὶ ὁ Μοσκοβιτάκης
κι' ἄλλοι ἐξήντα μετ' αὐτοὺς
Ἐπὶ τῶν Ἀρμῶν ἐβγήκαν
καὶ στὸ Δραγατοκάλυθο
κοντὰ ἐκατεβήκαν.
Σκοτώνεται ὁ Ψιμικός
κι' ὁ Συμεῶν πληγώθη
κι' ἕνα πολὺ παράξενο
σημάδι ἐφανερώθη»³.

Ὁ Π. Κορωναῖος εὐρίσκετο κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας εἰς
τὴν ἐπαρχίαν Ἀγίου Βασιλείου, καθότι ὑπέικων εἰς πρόσκλη-
σιν τοῦ εἰς Σφακιά μετὰ τὴν μάχην τοῦ Βαφῆ ἀποσυρθέντος Ἰ.
Ζυμβρακάκη μετέβαινεν ἐκεῖσε πρὸς συνάντησιν αὐτοῦ. Μαθὼν
οὗτος τὴν εἰσβολὴν τοῦ Μουσταφᾶ ἐξ Ἀποκορώνου εἰς τὴν ἐπαρ-
χίαν Ῥεθύμνης ἔσπευσε πρὸς τὸ Ἀρκάδι μετὰ τῶν ἀνδρῶν του
διαθλέπων, ὅτι ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς τοιαύτης τοῦ ἐχθροῦ
κινήσεως ἦτο ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου.

«Εἶποντο, λέγει οὗτος, μετ' ἐμοῦ περὶ τοὺς τριακοσίους καὶ
ἐφθάσαμεν εἰς Ἀρκάδιον συγχρόνως μετὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀμέσως
ἠρχίσασμεν τὴν μάχην».

Ἐταυτοχρόνως ἐφθασαν καὶ οἱ Μυλοποταμίται περὶ τοὺς πεν-

1 Οἱ «Ἀρμοὶ» εἶναι τὸ ὄροσθῆσιον τῶν ἐπαρχιῶν Ῥεθύμνης καὶ Ἀμαρίου.
Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν Ἀρμῶν ὑπάρχει τουρκικὸς πύργος (Κουλές).

2 Σύγλυσις = συνεχῆς ραγδαία βροχή.

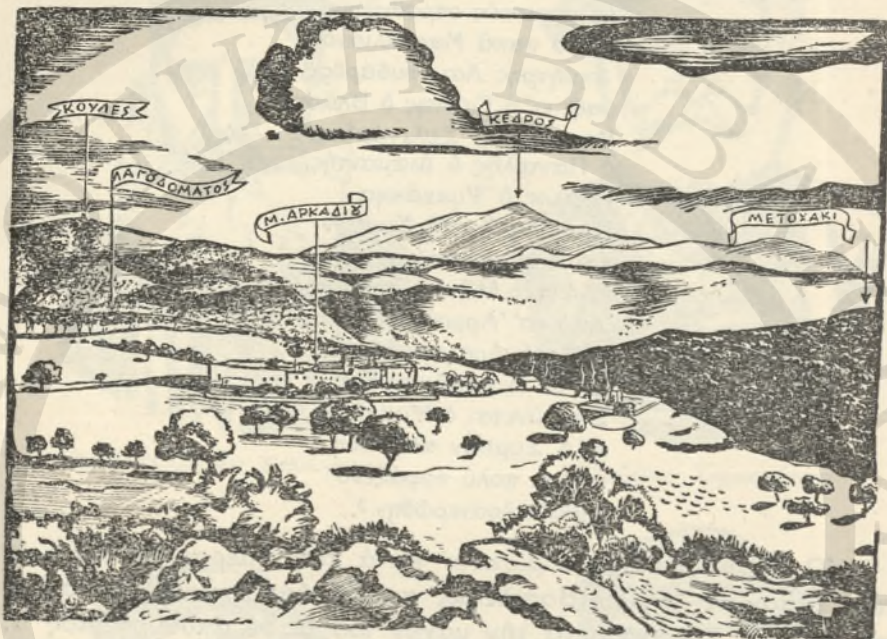
3 Ὁ ποιητὴς ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν παράδοξον κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας
ἀτμοσφαιρικὴν κατάστασιν συντελέσασαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν πτώσιν τοῦ Ἀρκα-
δίου. (Ἀνάγνωθι περὶ τούτου ἐν σ. 243).

τακοσίους υπό τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἀδελφῶν Σγουρῶν, Λεωνίδου Μπογιατζόγλου, Ἐπιμενίδου Μαρούλη»¹.

Πρώτη προσπάθεια τῶν ἐξ Ἄμαριου μαχητῶν ὑπῆρξεν ἡ ἐνίσχυσις τῆς ἐν «Δραγατοκαλύβῳ» προφυλακῆς.

Ἐν «Δραγατοκαλύβῳ» ὑπῆρχον εὐάριθμοι μαχηταί, οἱ ὁποῖοι

Ἡ πρὸς τὸ Ἄμαρι πλευρὰ τοῦ ὄροπεδίου

ἦσαν ἀνίσχυροί νὰ ἀναχαιτίσουν μέχρι τέλους τὴν ἐκείσε προέλασιν τοῦ ἐχθροῦ.

Τούτου ἕνεκα οἱ ἐξ Ἄμαριου τὴν πρωτὴν τῆς 8ης Νοεμβρίου μετὰ τοῦ Κορωναίου ἀφικόμενοι κατέβαλον τὴν προσπάθειαν νὰ ἐνισχύσουν τοὺς εἰς τὸ «Δραγατοκάλυθον» μαχομένους. Ἡ προσπάθεια δ' ὅμως αὕτη ἀπέτυχε δι' οὓς λόγους μοι ἀνέφερον ὁ ὄπλαρχηγός Γ. Βλαστός:

«Τὴν πρωτὴν τῆς 8ῆς Νοεμβρίου διετάχθημεν ἐκ τῶν πρὸς Ν. τοῦ Ἄρκαδιου συνηθροισμένων πολεμιστῶν ἑκατὸν Ἄμαριῶται νὰ βαδίσωμεν καὶ καταλάβωμεν τὸ «Δραγατοκάλυθον» διὰ νὰ παρακωλύσωμεν τὴν προέλασιν τῶν Τούρκων καὶ ματαιώσωμεν τὴν ἐκ τῆς Ν. πλευρᾶς κύκλωσιν τῆς Μονῆς. Προχωρήσαντες καὶ ἰδόν-

¹ Ἴδε κατωτέρω ἔκθεσιν Π. Κορωναίου.

τες, ὅτι μεγάλη τουρκικὴ δύναμις εἶχεν ἤδη φθάσει εἰς θέσιν «Κουκκουναρές», ὑπεχωρήσαμεν καὶ μετὰ πολλοῦ κόπου καὶ μεγάλων προφυλάξεων ἀπεσύρθημεν εἰς θέσιν «Στειρόμαντρες».

Ἡ ἐπίθεσις τῶν πρὸς Ν. τῆς Μονῆς Χριστιανῶν διεξήχθη τὴν πρωτῶν τῆς πρώτης ἡμέρας μεθ' ὀρμῆς καὶ τόλμης, πείσμων δὲ ἀγῶν συνήφθη εἰς τοὺς τράφους τῶν ἀμπελώνων τῆς Μονῆς. «Οἱ ὄπλοφόροι ἔφθασαν μέχρι τῶν ἀμπελώνων τῆς Μονῆς καὶ ἔκαμαν ἐπιμόνους συμπλοκάς μετὰ τῶν Τούρκων»¹.

Οἱ ἐπιτιθέμενοι Χριστιανοὶ ἠναγκάστησαν νὰ ὑποχωρήσουν, καθότι ὁ ἐχθρὸς ἐξαπέλυσε κατ' αὐτῶν ραγδαίαν ἀντεπίθεσιν.

Ἐν θέσει «Μαχί» ἐτραυματίσθη ὁ γενναῖος καὶ τολμηρὸς ἱερομοναχὸς τῆς Μονῆς Ἰωάννης Ἀσωμάτων Χατζῆ Συμεὼν Γυπαράκης². Ἐλαβεν οὗτος σοβαρὸν τραῦμα εἰς τὸν δεξιὸν μηρὸν καὶ διέσωσεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ κινδύνου νὰ ζωγρηθῆ ὁ ἄφοθος καὶ ρωμαλέος πολεμιστὴς Ἰωάννης Κοτζάμπασης³, ὁ ὁποῖος καίπερ πυροβολούμενος ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἔφερε τὸν τραυματίαν ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ ἐκτός βολῆς.

Καθ' ὄλην τὴν νύκτα τῆς πρώτης ἡμέρας τὸ τουρκικὸν πυροβολικὸν δὲν ἔπαυσε βάλλον κατὰ τῆς Μονῆς καὶ τῶν πρὸς Ν. τοῦ Ἄρκαδίου πολεμιστῶν. Οὗτοι εἶχον ἀνάψει πυρὰς διὰ νὰ θερμαίνωνται, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν ὁ στόχος τοῦ πυροβολικοῦ. Ὁ ὀπλαρχη-

Χατζῆ Συμεὼν Γυπαράκης

¹ Χειρόγραφ. σημείωμα ἐν τῇ Μονῇ Ἄρκαδίου.

² Ὁ ἱερομόναχος τῆς Ἱ. Μ. Ἀσωμάτων Συμεὼν Γυπαράκης ἐκ τοῦ χωρίου «Σελλιά» Ἀγ. Βασιλείου ἐγεννήθη τῷ 1826 καὶ ἀπέθανε τῷ 1897. Ἐπολέμησε γενναίως ἔξωθεν τοῦ Ἄρκαδίου τραυματισθείς. Οὗτος ἐξελέγη Ἡγούμενος Ἀσωμάτων κατὰ τὸ 1869 διαδεχθεὶς τὸν Μεθόδιον Λαγγουθάρδον. Διῶρισθη εἶτα ἐπιστάτης ἐν Ἄρκαδίῳ (1881). Τοῦτον διεδέχθη ὡς ἐπιστάτης ἐν τῇ αὐτῇ Μονῇ ὁ ἱερομόναχος Καλλίνικος Λουρωτὸς (1882).

³ Ὁ Ἰωάννης Χριστοδούλου Κοτζάμπασης ἐγεννήθη ἐν τῷ χωρίῳ «Καλογέρου» Ἀμαρίου τῷ 1840. Ἐπολέμησε κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις τοῦ 1866 καὶ τοῦ 1878. Ριψοκίνδυνος καὶ ὀρηκτικὸς διεκρίθη κατὰ τὰς ἔξωθεν τοῦ Ἄρκαδίου συμπλοκάς τῆς 8ης καὶ 9ης Νοεμβρίου. Ἀπεβίωσεν ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1935.

γός Γ. Βλαστός μοι ανέφερε τὸ ἐξῆς ἐπεισόδιον: «Ἦτο κρύο. Ἐμεῖς εἶχαμεν ἀνάψει μιὰ μεγάλη φωτιά. Τὸ τουρκικὸ πυροβολικὸ μάς ἔπαιξε τότε μιὰ κανωνιά ἀπὸ τὸ «Μετοχάκι». Τὸ βόλι ἔπεσεν ἀπάνω στὴ φωτιά. Ἐμεῖς ἐν τῷ μεταξύ εἶχαμε ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ δὲν ἐπάθαμε τίποτε. Τότε οἱ Χριστιανοὶ ἀνάψανε πολλές φωτιὰς εἰς διάφορα μέρη διὰ νὰ φέρουνε σύγχυσι στοὶ Τούρκους».

Ἰωάννης Κοτζάμπασης

Οἱ Τούρκοι προελάσαντες τὴν ἑσπέραν τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς πολιορκίας κατέλαβον τὴν θέσιν «Συκιάν» (Α) ἐγκαταλειφθεῖσαν, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἶπον, ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, οἱ ὅποιοι ἔνεκα τοῦ ψύχους καὶ τῆς χιονώδους βροχῆς ὑπεχώρησαν εἰς «Ἀναχούρδου Μετόχια»¹.

Ἐκεῖθεν προχωρήσαντες κατέλαβον τὰ διαδοχικὰ ἀντερείσματα τῆς κορυφογραμμῆς, ἡ ὁποία βαίνει πρὸς Ν. Ἠγειραν προχώματα εἰς τὴν ὑπεράνω τῆς «Συκιᾶς» θέσιν «Κέραμον». Ἐπίσης κατέ-

λαβον τὰς θέσεις «Κήπους» καὶ «Στειρόμαντρες»² καὶ προήλασαν καὶ ἀπὸ Δ. πρὸς τὸν «Λαγουδόματον». Τοιοιτοτρόπως ὁ ἐχθρὸς ἐκύκλωσε σχεδὸν τὴν Μονὴν καὶ ἐκ Νότου.

Τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς πολιορκίας βλέπων ὁ Κορωναῖος, ὅτι ἡ προσέλευσις ὀπλοφόρων λόγῳ τῆς ἀδιακόπως πιπτούσης χειμαρρῶδους βροχῆς ἦτο δυσχερεστάτη καὶ ὅτι οἱ προσελθόντες κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἦσαν ὀλιγώτεροι τῶν τῆς προηγουμένης, ἠθέλησε νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὴν ἀκόλουθον αὐτοῦ τακτικὴν τῆς ἐπιδείξεως πολεμιστῶν πὸς καταπτόησιν τοῦ ἐχθροῦ, ὡς ἔπραξε καὶ κατὰ τὴν μάχην τοῦ Βρύσινα (20 Ὀκτωβρίου) καθὰ διηγεῖτο ὁ ὑπ' αὐτὸν πολεμήσας Στυλιανὸς Περισακῆς. Διέταξεν αὐτούς, ὅπως τεθῶσιν «εἰς παράταξιν ἐφ' ἐνὸς

¹ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης, Ἰωάννης Συγοῦρδς.

² Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ὑπάρχουν μάνδρες τῆς Μονῆς διὰ τὰ στεῖρα αἰγοπρόβατα αὐτῆς. Κεῖνται πρὸς Ν.Α. τοῦ Ἀρκαδίου καὶ εἰς ἀπόστασιν τριακοσίων περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ «Δραγατοκαλύθου».

ζυγοῦ» καὶ προχωρήσωσιν¹ ἀπὸ τοῦ «Κουλέ» ἀρμόν - ἀρμόν πρὸς τὴν θέσιν «Ἀκρεβατερήν».

Ἦλπιζεν ὁ Κορωναῖος, ὅτι ἡ ἐπίδειξις αὕτη τῶν Χριστιανῶν θὰ ἐνεποιεῖ ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἐχθρὸν, θὰ ἐκλόνιζε τὸ ἠθικόν του, οὕτω δὲ οἱ ἐν τῇ Μονῇ θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιχειρήσουν ἕξοδον καὶ σωθῶσι.

Τὴν στιγμὴν ἐκείνην παρουσιάσθη εἰς τὸν Κορωναῖον κάποιος Χριστιανός, ὁ ὁποῖος ἀνέφερεν εἰς αὐτόν, ὅτι πολυάριθμοι Τούρκοι ἐνήδρευον εἰς τὸ μέρος τῆς «Ἀκρεβατερῆς» καὶ ὅτι, ἐὰν ἐτρέποντο πρὸς τὰ ἐκεῖ οἱ Χριστιανοί, διέτρεχον τὸν κίνδυνον νὰ συλληφθῶσιν εἴτε νὰ φονευθῶσιν. Ὁ Κορωναῖος ἐζήτησε κατάλληλον πρόσωπον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐστέλλετο πρὸς ἀνίχνευσιν. Ὁ ἐκ Νεὺς-Ἀμάρι ἀκραιφνῆς πατριώτης Νικόλαος Βούλγαρης ἱερεὺς ἐζήτησε νὰ σταλῇ ἐκεῖσε. Περιέβαλε τὴν κόμην του μὲ ἕν μπλέ μανδύλιον καὶ μὲ πολλὴν προφύλαξιν προὐχώρησε πρὸς τὴν «Ἀκρεβατερήν». Ἀλλὰ μόλις ἔφθασεν ἄνωθεν αὐτῆς, παρετήρησε πολυάριθμους Τούρκους στρατιώτας ὀπισθεν τῶν βράχων караδακούντας τὴν πρὸς τὰ ἐκεῖ ἐμφάνισιν τῶν Χριστιανῶν. Αὐθωρεῖ ἐπανῆλθεν ὁ τολμηρὸς ἐκείνος ἱερεὺς, κατέστησε γνωστὰ ὅσα εἶδε καὶ ἐλήφθησαν ὅλα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα. Οἱ Τούρκοι ἐκεῖνοι εἶχον προχωρήσει πρὸς τὰ ἐκεῖ ἀπὸ τὸ Καβούσι μὲ σκοπὸν νὰ στήσωσιν ἐνέδραν εἰς τοὺς Χριστιανούς. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀνεβλήθη διὰ τὴν ἐπομένην ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀνωτέρω διαταγῆς.

Ὁ Κορωναῖος ὑποθέτων, ὅτι ἡ πολιορκία τῆς Μονῆς θὰ παρετίνετο καὶ τὴν ἐπομένην, ἵνα πραγματοποιήσῃ τὸ στρατήγημά του ἐκάλεσε μετὰ μεσημβρίαν Καπετάνιους τῶν διαφόρων χωρίων καὶ παρήγγειλεν αὐτοῖς νὰ πέμψωσιν ἀγγελιαφόρους εἰς τὰ χωρία τοῦ Ἀμαρίου διὰ νὰ παρακινήσουν τοὺς ἐκεῖ, ὅπως προσέλθουν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότεροι ἄνδρες, ἀκόμη δὲ καὶ ἄμαχοι πληθυσμοὶ διὰ νὰ ἐμφανίσουν εἰς τὸν ἐχθρὸν μεγάλην ἀριθμητικὴν δύναμιν.

Ἡ διαταγὴ αὐτοῦ ἐτέθη πάραυτα εἰς πραγματοποιήσιν καὶ ἀπεστέλλοντο τὰ κατάλληλα πρὸς τοῦτο πρόσωπα.

Ἦτο ἡ ὥρα 4-4.30' μ. μ. Εἶχεν ἐπιστῆ ἡ κρίσιμος στιγμή τοῦ Ἀρκαδικοῦ δράματος. Ἀπὸ τὰς τάξεις τοῦ ἐχθροῦ ἠκούσθησαν σαλπίσματα ἐφόδου, τυμπανοκρουσθαὶ καὶ παρατεταμένοι ἀλαλαγμοί.

¹ Οἱ Χριστιανοὶ προχωροῦντες ἀπὸ τὸν Κουλέ ἀρμόν-ἀρμόν θὰ ἐγίνοντο ὄρατοὶ τόσοσιν ὑπὸ τῶν πρὸ τοῦ Ἀρκαδίου εὐρισκομένων Τούρκων, ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν εἰς «Πετρῶτες».

Οι έχθροι ἐκχύνονται ἀπὸ τὰ χαρακώματά των, ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη καὶ ἀκάθεκτοι ὥρμησαν κατὰ τῆς Μονῆς. Ὁ ὀπλαρχηγὸς Γ. Βλαστός μοι ἔλεγεν: «Ἀπὸ τὸ μέρος, ποῦ ἤμουν μὲ τοὺς ἀνδρας μου, ἔβλεπα τοὺς Τούρκους στρατιώτας νὰ τρέχουν μπουλούκια ¹ πρὸς τὸ μέρος, ποῦ εἶναι οἱ «στάθλοι» ², ἀλλὰ δυστυχῶς αἱ σφαῖραί μας δὲν ἔφθαναν ἐκεῖ».

Ὁ Κορωνάιος βλέπων τὴν ἔφοδον ἐφώναξε νὰ μὴ προχωρήσουν εἰς Ἄμαρι οἱ ἀποστελλόμενοι ἀγγελιαφόροι. «Γίνεται, εἶπε, γενικὴ ἔφοδος καὶ δὲν θὰ μπορέσουν νὰ ἀντισταθοῦν (οἱ ἐν Ἀρκαδίῳ). Ἡμεῖς δὲν μπορούμεν νὰ φανῶμεν χρήσιμοι ³, καὶ ἦλθε τὸ τέλος». Οὕτω καὶ ἐγένετο.

1 Μικρὰ ἀποσπάσματα.

2 Ἐκ Δ. πρὸς ΒΑ.

3 Οἱ ἐξωθεν τοῦ Ἀρκαδίου πολεμισταὶ ἦσαν ἀνίσχυροὶ ἀριθμητικῶς νὰ ἐπιχειρήσουν ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὸν ἐχθρὸν, εἴτε ἀπειλοῦντες τὰς συγκοινωνίας του μετὰ τοῦ Ῥεθύμνου, εἴτε προσβάλλοντες τοῦτο, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶπομεν ἀλλαχοῦ, εἶχε σχεδὸν ἐκκενωθῆ κατὰ τὰς δύο ἡμέρας τῆς πολιορκίας, καθότι στρατὸς καὶ τουρκοκρήτες εἶχον συρρεύσει εἰς Ἀρκαδί, εἴτε τέλος τολμῶντες ἀφνιδισμὸν κατὰ τοῦ περὶ τὴν Μοῆν ἑστρατοπεδευμένου ἐχθροῦ. Ὁ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 δράσας ὀπλαρχηγὸς καὶ ἐνθους πατριώτης Φωτᾶκης, ἔγραψε περὶ τούτου τὰ ἐπόμενα: «Ὁ Κορωνάιος καὶ οἱ καπετάνιοι εἶχον τὸ ἐξῆς σχέδιον: Ἄν ὁ Πασσᾶς ἐπιμείνη εἰς τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἀρκαδίου, μέρος τῶν Ἑλλήνων θὰ μείνη, ἵνα τὸν ἀπασχολήσῃ περὶ τῆς Μοῆς, τὸ δὲ πλεῖστον θὰ ἐπιτεθῆ

ΟΙ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΙΤΑΙ

Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ ἐξ Ἐπισκοπῆς ἰσχυρὸν τμήμα ἐκ τοῦ ὑπ' αὐτὸν στρατοῦ κατηυθύνθη μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Σουλεϊμᾶν Βέην, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶπον, πρὸς τὸ ἀνατολικὸν διαμέρισμα τῆς ἐπαρχίας Ῥεθύμνης μέχρι Μυλοποτάμου, ὅπως διακόψῃ τὰς μετὰ τῆς ἐπαρχίας ταύτης συγκοινωνίας καὶ ματαιωθῇ οὕτω πᾶσα ἐκεῖθεν πρὸς τὸ Ἀρκάδι ἐπικουρία¹.

Ἦδη ἀπὸ τῆς 7 Ν/βρίου ἤρχισεν ἡ πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα κινήσεις τῶν Τούρκων. Προηγούντο πολυάριθμοι Τουρκοκρῆτες καὶ εἶπετο ὁ ὑπὸ τὸν Σουλεϊμᾶν Βέην τακτικὸς στρατός.

Οἱ ἐν Τσίδῳ φρουροὶ Χριστιανοὶ εἰδοποίησαν διὰ τῶν πυροβολισμῶν τῆς «Νίκης» τοὺς εἰς τὰ ἐγγύς χωρία τοῦ Μυλοποτάμου εὐρισκομένους ἀρχηγούς περὶ τῆς πρὸς τὰ ἐκεῖσε προελάσεως τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι καὶ ἔσπευσαν πάραυτα μὲ τοὺς ἀνδρας των διὰ νὰ ἀποκρούσουν τὸν ἐπερχόμενον ἐχθρόν.

Οἱ Μυλοποταμίται δὲν ὑστέρησαν ἐν τούτῳ. Ὁ Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ Δυτικοῦ Τμήματος τοῦ Μυλοποτάμου Ἰωάννης Κυρ. Σγουρὸς²

Ἰωάννης Κ. Σγουρὸς

κατὰ τῆς πόλεως Ῥεθύμνου, ἵνα τὸν ἐξαναγκάσῃ νὰ ὀπισθοχωρήσῃ. Ἄλλ' ὅμως βροχὴ ραγδαία, ὡς εἶδομεν, μεταβληθεῖσα εἰς χιονοθύελλαν ἐξ ἐνθὸς κατέστησεν ἄχρηστα τὰ ὄπλα, ἐξ ἄλλου ποταμοὶ καὶ χεῖμαρροι πλημμυρήσαντες ἀπέκοψαν τὴν μετάβασιν τῶν ἡμετέρων καὶ πᾶσα κίνησις καὶ πολεμικὴ ἐνέργεια αὐτῶν ἀπεκλείσθη. Συνεπῶς ἐπῆλθε ματαίωσις τοῦ προορηθέντος σχεδίου». (Περιοδικὸν «Ἐβδομάς» τόμ. Β' 1885).

¹ Αἱ ἐξ Ἀρκαδίου πρὸς τὸ Μυλοπόταμον διοδοὶ μὲ ἀφετηρίαν τὸν «Ἀνθραπόλακον» εἶναι δύο: μία πρὸς ΒΑ., δι' ἧς μεταβαίνουν οἱ ἐκ τῆς Μονῆς εἰς Σκουλούφια, Ἀγγελιανομέτοχα καὶ ἐν γένει πρὸς τὸ Κάτω Μυλοπόταμον, καὶ ἕτερα πρὸς Α. δι' Ἀγίου Ἀντωνίου πρὸς Ἀναχουρδομέτοχα, Πρινέ, Μαργαρίτες, Ὅρθῆ καὶ ἐν γένει πρὸς τὸ Ἐπάνω Μυλοπόταμον.

² Ὁ Ἰωάννης Κ. Σγουρὸς ἦτο πρωτότοκος υἱὸς τοῦ ἐξ Ἁγίου Μαντος Μυλοποτάμου Κυριάκου Σγουροῦ, ἡρωϊκοῦ καὶ ἀτρόμητου πολεμιστοῦ τοῦ 1821 καὶ ἐξολοθρευτοῦ φοβερῶν Γιαννιτοσραγαδῶν. Ὁ Ἰωάννης Σγουρὸς διεκρίθη ὡς δεινὸς πολεμιστὴς οὐ μόνον ἐν Κρήτῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν Καλαμπάκῃ, μετασχὼν εἰς τὴν κατ' αὐτῆς ἐκστρατείαν ἐπὶ κεφαλῆς ἰδίου σώματος πολεμιστῶν. Κατήλθεν ἐκ Ναυπλίου εἰς Κρήτην κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1858 ἐκλεγείς ὑπὸ τῶν συνεπαρχιωτῶν του ἀρχηγὸς τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ

εύρισκόμενος ἐν Πρινὲ Μυλοποτάμου ἐξαπέστειλεν εἰς Ροῦπες ἰσχυράν δύναμιν ὑπὸ τὸν ὑπαρχηγὸν Νικόλαον Κυρ. Σγουρόν καὶ τοὺς ὄπλαρχηγούς Λεωνίδα Μπογιατζόγλου¹, Γεώργιον Τσερβάκην, Ἐπιμενίδην Μαρούλην², Νικόλαον Παρασχάκην διὰ νὰ ἀπωθήσωσι τοὺς προελαύνοντας Τούρκους, ἐκεῖνος δὲ μὲ τοὺς ὄπλαρχη-

Μυλοποτάμου. Ἐπανεθῶν εἰς Ναύπλιον κατῆλθε καὶ αἰθῆς εἰς Κρήτην κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866. (Ἰστορ. Ἀρχ. Κρήτης, Ἰωάννης Σγουρός). Πολιορκηθεὶς μετὰ τοῦ σώματός του ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν Ἀραβάναις τῆς Ἰδης συνελήφθη αἰχμάλωτος μετὰ 40 ἀνδρῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ ἐκ Μαργαρίτων ἀκραϊφῆς καὶ γενναῖος πατριώτης Ἰωάννης Καυγαλάκης. Ὑποστὰς τὰ πάνθαινα κατεδικάσθη εἰς θάνατον, τῆς ποιῆς μὴ ἐκτελεσθείσης τῆ παρεμβάσει Τούρκου συνταγματάρχου τῆς χωροφυλακῆς συνεπαρχιώτου του (ἐκ Λαγκᾶς), εἰς ὃν ὁ ἀδελφός του Νικόλαος εἶχε δώσει πλοῦσια δῶρα. Ἐκ τῶν φυλακῶν Φιρκᾶ τῶν Χανίων, ὅπου ἐκρατεῖτο ὁ Ἰωάννης Σγουρός, μετήχθη εἰς τὰς ὑγρὰς φυλακὰς (Μπάνιο) τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἐν ἀπηλευθερώθῃ τῆ ἐπεμβάσει τῆς Ρωσικῆς Πρεσβείας. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878 κατῆλθε καὶ πάλιν εἰς Κρήτην ἐκλεγείς ἀρχηγός τῆς ἐπαρχίας του. Ἀπέθανεν ἐν Γυθείῳ τῷ 1886.

¹ Ὁ Νικόλαος Κ. Σγουρός, δευτερότοκος υἱός τοῦ Κυριάκου Σγουροῦ, κατῆλθεν εἰς Κρήτην μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννου κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1858. Τῷ 1866 κατῆλθε καὶ αἰθῆς εἰς Μυλοπόταμον ἐκλεγείς ὑπαρχηγός τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς ἐπαρχίας ταύτης. Διεκρίνετο διὰ τὸ ρηφοκίνδυνον ἐν ταῖς μάχαις. Ὑπῆρξεν εἰς τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1878. Μετὰ τὴν σύμβασιν τῆς Χαλέπας ἐξελέγετο βουλευτὴς ἐκ τῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1889 κατέφυγε καὶ πάλιν εἰς Ἀθήνας. Ἀμνηστευθεὶς ἐπανῆλθεν εἰς Κρήτην καὶ ἀπέθανεν ἐν Μυλοποτάμῳ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1894.

² Ὁ Γεώργιος Κ. Σγουρός, τρίτοτοκος υἱός τοῦ Κυριάκου Σγουροῦ, ἐγκατεστημένος καὶ εὐπορῶν ἐν Σύρῳ, κατῆλθεν εἰς Κρήτην κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866, στρατολογήσας 100 ἀνδρας καὶ ναυλώσας ἰδίαις δαπάναις Ἰστιοφόρον. Ἡρωϊκὸς καὶ ὀρηκτικὸς ἐν ταῖς κατὰ τῶν Τούρκων μάχαις, ἀπεκλήθη Τουρκοφάγος. Μετὰ τὸν θάνατον τῶν γενναίων ἀρχηγῶν τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης Γεωργίου καὶ Ἀντωνίου Δασκαλάκηδων ἢ Ἀμνατσανῶν, οἱ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης ἐκτιμώντες τὴν ἐξαιρετικὴν ἀνδρείαν του, ἐξέλεξαν αὐτὸν ἀρχηγόν των. Ἐπανεθῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατῆλθε καὶ πάλιν εἰς Κρήτην κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878, προσεγγίνας τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὴν ἀγωνιζομένην πατρίδα. Ἀπεβίωσεν ἐν Σύρῳ κατὰ τὸ 1895.

¹ Ὁ Λεωνίδας Μπογιατζόγλου ἐκ Σκουλαφίων Μυλοποτάμου ὑπῆρξε σοβαρὸς ἐπαναστατικὸς παράγων. Ἡ πατριωτικὴ αὐτοῦ δράσις ἀρχεῖται ἀπὸ τοῦ 1858, ὅπου ἐλαβε τὸν βαθμὸν τοῦ ἑκατοντάρχου. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ὁ ἀρχηγός Ἰωάννης Σγουρός ἐκτιμῶν τὴν ἀνδρείαν του προήγαγεν αὐτὸν εἰς ὄπλαρχηγόν. Καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878 προσέφερεν οὗτος ἐξαιρετικὰς πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσίας. Οἱ γνωρίσαντες τὸν Λεωνίδα Μπογιατζόγλου χαρακτηρίζουν αὐτὸν ἐνθουσιώδη πατριώτην, γενναῖον καὶ ρηφοκίνδυνον πολεμιστὴν.

² Ἐπιμενίδης Μαρούλης. Ἐγεννήθη ἐν Μαργαρίταις Μυλοποτάμου τῷ 1828. Ἡ ἐπαναστατικὴ αὐτοῦ δράσις ἀρχεῖται ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866. Κατὰ τὴν ἐν Ἀρκαδίῳ γενομένην σύσκεψιν τῶν προκρίτων τοῦ τμήματος Ρεθύμνης (ἀρχὰς Μαΐου 1866) ἐξελέγη πληρεξούσιος, ὅπως συνεργασθῇ μετὰ τῶν λοιπῶν συνεπαρχιωτῶν πληρεξουσίων καὶ τῶν γειτονεουσῶν ἐπαρχιῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς «περὶ τῶν κοινῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος» (Περιοδ. ἐν Ρεθύμνῃ «Προμηθεύς», ἀριθ. 117 τῆς 1 Νοεμβρίου 1929). Διεκρίθη οὗτος ἐν ταῖς μάχαις καθ' ἅπασαν τὴν ἐπαναστατικὴν περίοδον τοῦ 1866—1869, τραυματισθεὶς ἐν τῇ μάχῃ τῶν Ἀμπελακίων (19 Μαρτίου 1867). Ἐπίσης μετέσχεν ὡς ἀρχηγός εἰς τὰς μετὰ ταῦτα ἐπαναστάσεις. Ἀπεβίωσεν ἐν Μαργαρίταις τῷ 1926.

ΑΡΧΗΓΟΙ ΚΑΙ ΟΠΛΑΡΧΗΓΟΙ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ

Ἐπιμενίδης Μαρούλης

Γεώργιος Κυρ. Σγουρός

Λεωνίδας Ματθαιουδάκης

Νικόλαος Κυρ. Σγουρός

γους Γεώργιον Κυρ. Σγουρόν, Γεώργιον καὶ Νικόλαον Καλλέργας, Ματθαῖον Ἀρχοντάκην καὶ τοὺς γενναίους Ἀγιομαμίτας, Πρι-
νιανούς, Ἀναρχουρδομετοχιανούς, Τριποδιανούς καὶ ἄλλους κατέ-
λαβον τὰς θέσεις Ἀγίαν Παρασκευήν, Ἄγιον Ἀντώνιον καὶ πρου-
χώρησαν μέχρι τῶν θέσεων «Συκιὰ» καὶ «Κῆποι».

Ἐπίσης ὁ γενναῖος ἀρχηγὸς Λεωνίδας Ματθ. Ματθαιουδάκης¹
προσέδραμε μὲ τὸν ὑπ' αὐτὸν ἱερὸν λόχον εἰς «Συκιάν», ὡς καὶ οἱ
ἀρχηγοὶ Γεώργιος Δασκαλάκης καὶ Ἀντώνιος Πατεροφραγκιάς.

Ἐν γένει ἡ εἶδησις περὶ τῆς προελάσεως ταύτης τῶν Τούρκων
συνήγειρεν ἐκεῖσε πολλοὺς ὀπλίτας ἐκ Μυλοποτάμου. Ὁ εἰς τὸ
σπήλαιον «Λαμί» καταφυγὼν μετὰ πολλῶν ἄλλων Ἀλέξαδρος Κ.
Γαβριλάκης ἐκ τοῦ χωρίου Μέσης Ρεθύμνης μοι ἔλεγεν: «Ἐξε-
κίνησαν πολλὰ μπαϊράκια Μυλοποταμίτικα πρὸς τὸ Ἀρκάδι. Δὲν
τ' ἀφήσεν ἡ βροχὴ νὰ πλησιάσουν καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ
οἱ Τούρκοι τοὺς ἐπαίζανε μὲ τὰ κανώνια. Ἐγὼ εἶδα πολλὰ μπαϊ-
ράκια Χριστιανικὰ καὶ ἐπήγαιναν πρὸς βοήθειαν τοῦ Ἀρκαδίου».

Οἱ Μυλοποταμίται ἐπολέμησαν κατὰ τὰς συγκρούσεις ἐκεῖνας
μὲ γενναίότητα καὶ αὐταπάρνησιν, παρὰ τὴν ὑπεροχὴν δὲ τῶν
Τούρκων εἰς ἀνδρας καὶ ὀπλισμὸν καὶ παρὰ τὰς δυσμενεῖς ἀτμο-
σφαιρικὰς συνθήκας κατάρθωσαν οὗτοι κατόπιν κρατερῶν καὶ
ἐπιμόνων ἐπιθέσεων νὰ ἀπωθήσωσιν αὐτοὺς πρὸς Δ., διατηρήσωσι
δὲ ἔστω καὶ μέχρι τινὸς τὰς πρὸς Α. τοῦ Ἀρκαδίου θέσεις των.

Δυστυχῶς ἔνεκα τοῦ βροχεροῦ καὶ χιονώδους καιροῦ καὶ τῶν
μειονεκτημάτων τῶν ὄπλων των ἠναγκάσθησαν, ὡς ἀνωτέρω εἶπον,
νὰ ἐγκαταλείψουν περὶ τὸ ἔσπερας τὰς εἰς «Συκιάν» θέσεις των
καὶ ν' ἀποσυρθῶσιν εἰς Ἀναχοῦρδου Μετόχια.

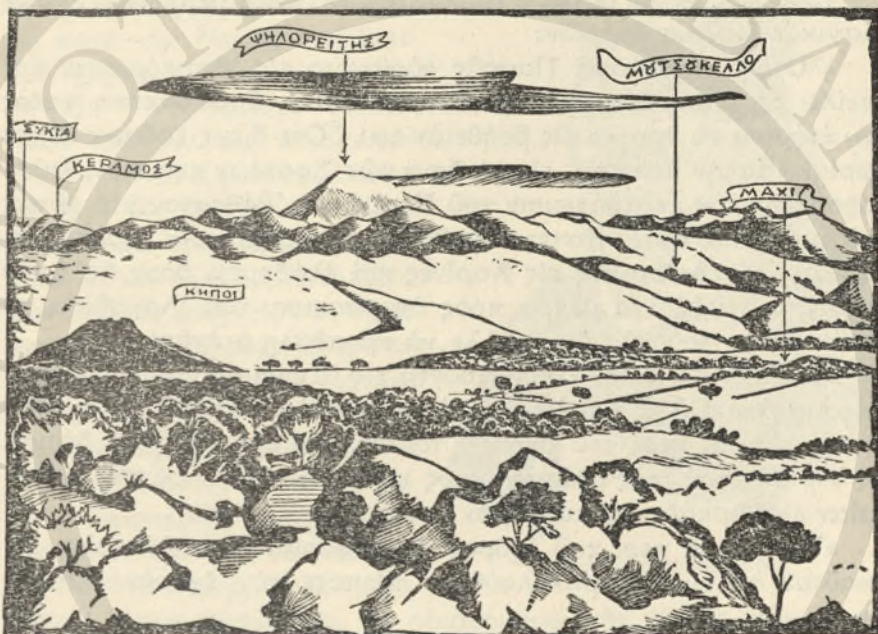
¹ Λεωνίδας Παπα Ματθαίου Ματθαιουδάκης. Ἐγεν-
νήθη τῷ 1830 εἰς Βαρβίτσαν Λακεδαίμονος, ὅπου κατέφυγεν ἐκ Μυλοποτάμου
ὁ πατὴρ του μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Τοῦ πατρὸς αὐτοῦ διορισθέντος
ἐφημερίου τῆς Φάλαγγος καὶ μετοικήσαντος εἰς Πρόνοιαν, ὁ Λεωνίδας Ματ-
θαιουδάκης ἐφοίτησεν ἐν τῷ Γυμνασίῳ Ναυπλίου ἀκούσας μαθήματα μέχρι
τῆς δευτέρας τάξεως αὐτοῦ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του (1847) κατήλ-
θεν εἰς Κρήτην διορισθεὶς διδάσκαλος ἐν Μελιδονίῳ. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν
τοῦ Μαυρογένη (1858) ἀνεγνωρίσθη ὀπλαρχηγὸς Μυλοποτάμου καὶ τῷ 1860
διωρίσθη γραμματεὺς τοῦ Μουδίου (Ἐπάρχου) Μυλοποτάμου. Κατὰ τὴν ἐπα-
νάστασιν τοῦ 1866, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθέντος ἱεροῦ λόχου, ἔλα-
θεν ἐνεργὸν μέρος ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Κάτω Μυλοποτάμου εἰς διαφόρους μάχας,
οὐ μόνον ἐν τῷ Τμήματι Ρεθύμνης, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ. Μετὰ τὴν λῆξιν τῆς
ἐπαναστάσεως διωρίσθη γραμματεὺς τῆς Χριστιανικῆς Δημογεραντίας Ρεθύ-
μνης, διατελέσας τοιοῦτος μέχρι τοῦ 1878, ὅποτε ἐγκαταλιπὼν τὴν θέσιν
ταύτην μετέβη εἰς Ἀρκάδι, ὅπου ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως,
ἐπικηρυχθεὶς ἔνεκα τούτου ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως. Πληρεξού-
σιος ὢν Ρεθύμνης ἐν τῇ ἐπαναστατικῇ Συνελεύσει συνυπέγραψε μετὰ τῶν
λοιπῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς Γρηγορίου Παπαδοπετράκη, Κωσταροῦ Βο-
λουδάκη, Ἰωάννου Κ. Σφακιανῆ, Κ. Μητσοτάκη, Ἀντων. Μιχελιδάκη, Ζαχ.

Αί ούτως ἐγκαταλειφθεῖσαι θέσεις κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. Τὸ τοιοῦτον διέσωσε καὶ ἡ λαϊκὴ Μούσα:

Ῥέθεμος, Μυλοπόταμον ἤρθανε πεντακόσοι
γιὰ νὰ χτυπήσουν τῆς Τουρκίας ὀπίσω νὰ κλώσῃ.
Μὰ δὲν ἐδυνηθήκανε νὰ κάμουνε καὶ πράμα
γιατ' ἦτον ἡ Τουρκία πολλὴ κι' ἔπιασε τὰ μπογάζα.

Κατὰ τὰς συμπλοκὰς ἐκεῖνας ἐφονεύθησαν παρὰ τὴν θέσιν Συκιὰν οἱ δύο πρωτεξάδελφοὶ τοῦ Ἀρχηγοῦ Ματθαίουδάκη, ὁ ἀπὸ

*Ἡ πρὸς τὸ Μυλοπόταμον πλευρὰ τοῦ ὄροπεδίου

τὸ χωρίον Καστρί Μυλοποτάμου Ἰωάννης Παπαδάκης καὶ ἀπὸ τὸ χωρίον Μαργαρίτες Ἰδομενεὺς Σταματάκης. Ἐπίσης ἐτραυματίσθη διὰ σφαίρας εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ὁ ἀπὸ τὸ χωρίον Μέση

Θιακάκη, Κυρ. Χατζιδάκη, Στυλ. Σταυρούδη καὶ Ἄντων. Σήφακα τὴν «Σύμβασιον τῆς Χαλέπας». Μετὰ τοῦτο διετέλεσεν ἑπαρχος Βιάνου, Σητείας, Μυλοποτάμου μέχρι τοῦ 1885, ὅποτε διωρίσθη ταγματάρχης τῆς χωροφυλακῆς Ρεθύμνης καὶ εἶτα Ἡρακλείου. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1889 κατέφυγεν εἰς Ἀθήνας. Τῷ 1893, δοθείσης ἀμνηστίας, κατῆλθεν εἰς Κρήτην διορισθεὶς ἑπαρχος Ἀγίου Βασιλείου. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν τοῦ 1897 διετέλεσε πληρεξούσιος ἐν τῇ ἐπαναστατικῇ Συνελεύσει ἐκλεγείς ἀντιπρόεδρος αὐτῆς. Μετὰ τὴν κάθοδον τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου διωρίσθη τελῶνης Ρεθύμνης. Ἀπεβίωσεν ἐν τῷ χωρίῳ του Ἀλιάκας Μυλοποτάμου τῇ 31 Ἰουλίου 1902.

πρωτεξάδελφός του Νικόλαος Χαιρέτης. Συνεπεία δὲ τοῦ τραύματος ἐκεῖνου ἀπώλεσε τὴν χεῖρά του ¹.

Διεκρίθησαν δὲ ὡς τολμηροὶ πολεμισταί, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ ἀρχηγοῦ Ματθαιουδάκη, οἱ ἀπὸ τὸ χωρίον Πλευριανὰ Νικόλαος Μαρκόπουλος καὶ Σταῦρος Ὁρφανουδάκης, ὁ ἀπὸ τὸ χωρίον Τριπόδω Ἐμμανουὴλ Τουρνάκης, ὁ ἐκ Μαργαριτῶν Ἰωάννης Κορνήλης ὁ καὶ σημαιοφόρος τοῦ Ματθαιουδάκη, ὡς καὶ ὁ ἀδελφός αὐτοῦ Νικόλαος Μ. Ματθαιουδάκης ὁ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἀγγελιαφόρου ἐκτελῶν.

Ἰδοὺ πῶς αὐτὸς οὗτος ὁ Κορωναῖος ἐκτίθησι τὰ συμβάντα τῶν τραγικῶν ἐκείνων ἡμερῶν:

«Ὅτε ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς εὕρισκετο εἰς Ἀποκόρωναν καὶ ἠπεῖλει τὰ Σφακιά, κατὰ πρόσκλησιν τοῦ κ. Ζυμβρακάκη χρέος μου ἐνόμισα νὰ δράμω εἰς βοήθειάν του. Ὅτε ὁμως ἔφθασα εἰς τὸ χωρίον «Καλὴν Συκιάν», εἰς τὰ ὄρια τῶν Σφακιῶν κείμενον, ἐπληροφορήθην τὴν ἐκστράτευσιν τοῦ Πασσᾶ εἰς Ῥέθυμον καὶ οὕτως ἐπέστρεψα εἰς αὐτό. Κατεγινόμεθα εἰς συγκέντρωσιν στρατευμάτων στρατοπεδεύσαντες εἰς Καρίνες καὶ ἐλάθομεν, ὅσον ἀφ' ἡμῶν ἐξηρτᾶτο, τὰ δέοντα μέτρα πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ Ἀρκαδίου, τὸ ὁποῖον ὑπωπτευόμεθα ὅτι ἔμελλε νὰ προσβάλῃ ὁ ἐχθρός.

»Βλέπων δὲ αὐτὸν ἀπρακτοῦντα εἰς Ἐπισκοπὴν καὶ ὑποπτευθεὶς καὶ ἀπὸ ἄλλας ἐνδείξεις περὶ τοῦ κρυφίου σκοποῦ τοῦ ἐχθροῦ δὲν ἀμφέβαλα περὶ τοῦ σκοποῦ τούτου, καὶ ἔγραψα ² τὰ δέοντα εἰς Ἀρκάδι καὶ τοὺς ὄπλαρχηγούς καὶ ᾤδευσα ὁ ἴδιος τὴν προτετραίαν εἰς Ἀρκάδι στρατολογῶν δι' αὐτό ³.

»Ἐπειδὴ αἱ περὶ τοῦ ἐχθροῦ πληροφορίαι ἦσαν δύσκολοι εἰς τοιοῦτον πόλεμον, παρηκολούθουν πάντοτε τὸν ἐχθρὸν ἐκστρα-

¹ Τοῦ Νικολάου Χαιρέτη οἱ δύο ἀδελφοὶ Γεώργιος καὶ Ζαχαρίας ἔπεσον μαχόμενοι ἐντὸς τῆς Μονῆς.

² Οὐ μόνον ὁ Κορωναῖος κατέστησε γνωστὴν εἰς τοὺς ἐν Ἀρκαδίῳ τὴν ᾤδευσιν τοῦ Μουσταφᾶ κατὰ τῆς Μονῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰωάννης Ζυμβρακάκης ἀπέστειλε πρὸς τὸν Ἡγούμενον σχετικὴν ἐπιστολὴν διὰ τοῦ ἐκ τοῦ χωρίου Βυζάρι Ἀμαρίου γενναίου καὶ ἀκύποδος πολεμιστοῦ Ἠλίας Παντελάκη. Ὁ Ἡγούμενος ἐνεχείρισεν ἐπίσης εἰς τὸν Παντελάκην ἐπιστολὴν, ἀπεχαιρέτισεν αὐτὸν μὲ δάκρυα, τὸν κατεφίλησε καὶ τῷ ἔδωκεν ἐν φ υ λ α χ τ ὁ εἰπὼν εἰς αὐτόν: «Πάρε αὐτὸ νὰ μοῦ θυμᾶσαι, γιατί μπορεί νὰ μὴ ξανασιμῆσωμε».

Ὁ Παντελάκης ἐπέδωκε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἡγουμένου εἰς τὸν Ζυμβρακάκην. ἐπαῆλθε καὶ ἐπολέμησεν ἀπ' ἔξω ἀπὸ τ' Ἀρκάδι. Λόγῳ μάλιστα τῆς συνεχοῦς πορείας οἱ πόδες του ἔτρεχον αἷμα.

Ὁ Ἠλίας Παντελάκης ἦτο ὄχι μόνον ἀκύπου, ἀλλὰ καὶ δεινὸς πολεμιστής. Εἶχε πληγῶθῃ εἰς τὸν μηρὸν κατὰ τὴν παρά τὸ Ἀδελε μάχην καὶ ἦτο ἐκ τῶν ἐμπιστῶν τοῦ Ζυμβρακάκη. Ἀπέθανεν ἐν Βυζάρι τῷ 1924 εἰς ἡλικίαν 84 ἐτῶν.

³ Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, Ἐκθεσις Π. Κορωναίου πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴν τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν (Ἀσκόφου 15 Νοεμβρίου 1866).

τεύοντα διὰ τὰ βλέπω τὰς κινήσεις του. Τὴν 6 Νοεμβρίου ὄθεν εὐρισκόμενος πλησίον τῆς θέσεως, εἰς ἣν ἐστρατοπέδευσεν ὁ ἐχθρὸς ὑπὸ τὴν ὄδηγιαν τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ καὶ ἤτις ἀπείχε τρεῖς ὥρας τῆς Ῥεθύμνης, αἴφνης εἶδον τὸ πρωτὶ τῆς ἐπιούσης τὰς θέσεις ταύτας κενάς. Πληροφορηθεὶς δὲ καὶ ἐξ ἄλλων, ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἀπῆλθεν εἰς Ῥέθυμνον, συνεπέρανον ὅτι ἀνεχώρησε νύκτωρ, ὅπως μὴ ἴδωμεν τὴν διεύθυνσίν του, ἔχων τὸν σκοπὸν νὰ βαδίση κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου, ἀπέχοντος τέσσαρας ὥρας τῆς Ῥεθύμνης, καὶ προσβάλη αὐτὸ προλαμβάνων ἡμᾶς. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ φήμη τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Μονῆς διεδίδετο πρὸ ἡμερῶν καὶ ἦτο λίαν πιθανή, διότι ἦτο τὸ δεύτερον σημαντικὸν κέντρον τῆς ἐπαναστάσεως μετὰ τὰ Σφακιά. Βέβαιος ὢν περὶ τῆς βαδίσεως τοῦ ἐχθροῦ κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἐξεκίνησα καὶ ἐγὼ εἰς αὐτὸ μετὰ τῶν ὀλίγων ἀνδρῶν, οὓς εἶχον μετ' ἐμοῦ. Καθ' ὁδὸν ἐστρατολόγησά τινας ἐκ τῶν χωρίων, ἐξ ὧν διηρχόμεθα¹ καὶ ἔπεμψα κήρυκας πρὸς συνάθροισιν εἰς τὸ Ἀρκάδιον... Οὗτος ἄγων πολὺ ὑπερέρας δυνάμεις τῶν ἡμετέρων ἠδυνήθη νὰ καταλάβῃ τὰς δύο πλευράς τοῦ τετραγώνου, ὅπερ σχηματίζει τὸ οἰκοδόμημα τῆς Μονῆς, τὴν ἀρκτι-

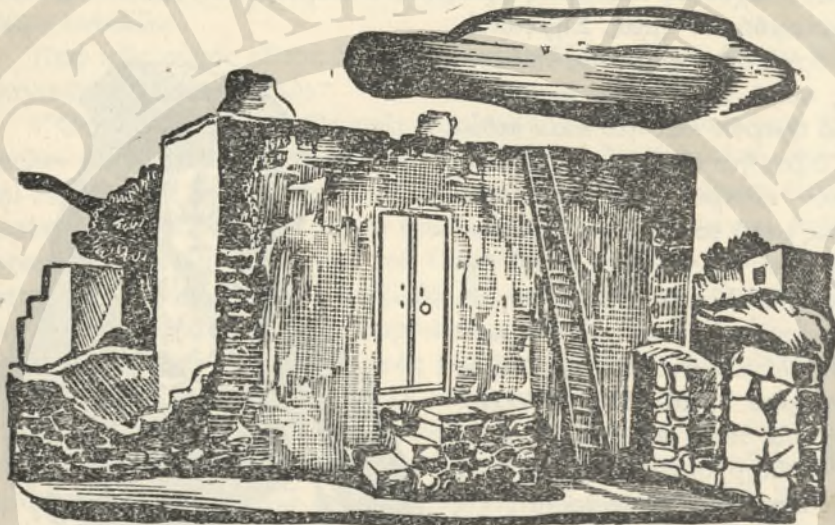
Ἀντώνιος Μπουνάκης

¹ Μεταξὺ τῶν πολεμιστῶν, οἱ ὅποιοι ἠκολούθησαν τὸν Κορωναῖον τὴν πρωτὴν τῆς 8ης Νοεμβρίου βαίνοντα μετὰ τῶν ἀνδρῶν του εἰς Ἀρκάδι ἦτο καὶ ὁ ἐξ ἐπάνω Ἀρχανῶν Τεμένους Ἀντώνιος Μπουνάκης εἰκοσιπενταετής τότε. Οὗτος διέμενε ὡς πρόσφυξ μετὰ τῶν οἰκείων του εἰς «Νεὺς-Ἀμάρι». Τὴν πρωτὴν ἐκείνην μεταβαίνων εἰς «Κουροῦτες» εὐρέθη ἐξωθεν τοῦ «Βαθειακοῦ» φέρων τὴν «λαζαρίναν» του. Ἡ ἐκπληξίς του ὑπῆρξε μεγάλη, ὅτε ἐξαίφνης, ἤκουσεν ἀνακρουόμενον διὰ σαλπγγων καὶ τυμπάνων πολεμικῶν ἐμβωτήριον. Ἐνόμισεν, ὅτι ἐπῆρχετο τουρκικὸς στρατός. Ἀλλὰ συνεκινήθη βαθύτατα, ὅτε ἀντίκρυσεν ἀντὶ Τούρκων στρατιωτῶν Χριστιανούς πολεμιστὰς φέροντας τὴν στολὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατιώτου. Μετὰ δακρύων ἀφηγεῖται τὴν σκηνὴν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ζωηρότατα ἐνθυμεῖται: «Ἀκλούθα μας, ἐπαδὲ θὰ κοπιήσης» (ἐδῶ θὰ ἔλθης), μοῦ εἶπαν. Καὶ ἐγὼ ἐπῆρα τὸ τουφέκι μου καὶ ἐπῆγα μαζί τους στοῦ Ἀρκαδίου. Ἐπολέμησα τὴν πρώτη καὶ τὴ δεύτερη μέρα καὶ τὸ βράδυ σὰν ἔπεσε τὸ Μοναστήρι ἐφυγα γιὰ τὸ Ἀμάρι. Ἦμουν μαῦρος ἀπὸ τὸ μπαρουτί.—Καλῶς ὤρισες, Ἀντώνη, μοῦ εἶπεν ὁ πατέρας μου.—Καλῶς σ' εὐρήκα, πατέρα.—Εἶντα ποκάματε;—Ἐκάηκε τὸ Μοναστήρι, τοῦ εἶπα. Κι' ὡς τ' ἄκουσε ἐντάκαρε (ἤρχισε) νὰ κλαίῃ σὰν τὸ κοπέλω». Ὁ Ἀντώνιος Νικολ. Μπουνάκης ἐγεννήθη ἐν

κὴν¹ καὶ τὴν ἀνατολικὴν². Ταυτοχρόνως ἔφθασαν καὶ οἱ Μυλοποταμίται περὶ τοὺς πεντακοσίους³ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἀδελφῶν

Ἐπάνω Ἀρχάναις ἀπὸ πατέρα πατριωτικὸν καὶ ἀγωνιστὴν τοῦ 1821 καὶ ἔδρασαν ὡς πολεμιστὴς καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866. Ἦτο ἀκόλουθος τοῦ Μιχ. Κόρακας καὶ ἀνήκεν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ὑπηρεσίαν τῶν μετ' αὐτοῦ καπετανέων. «Ὁ Κόρακας μ' ἔσερνε μαζί του τρία χρόνια, μοὶ εἶπεν. Ἐπολέμησα μαζί του στὰ Σφακιά, στὸ Λασιθι κατὰ τοῦ Ὁμέρ καὶ σὲ ἄλλες μάχες». Ἦτο εὐσταλής, ὠκύπους καὶ εἶχε χαλύβδινον ὄργανισμὸν. Διατηρεῖ

ΚΛΗΣΙΔΙ : Ἡ οἰκία, ἐν ἣ διέμεινεν ὁ Π. Κορωναῖος τὴν νύκτα τῆς 8ης Νοεμβρίου

καὶ σήμερον, ἑκατοντούτης, ἐμφανὲς τὸ πολεμικὸν μένος καὶ τὴν φλόγα τοῦ πατριωτισμοῦ. Φαντάζεται ἑαυτὸν ἐν ἀκμῇ σωματικῇ καὶ εἶναι ἔτοιμος, ὡς λέγει, νὰ ἐπαναλάβῃ τραχεῖς ἀγῶνας διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος μας. «Ἴσαμε νὰ σῆ ὁ ἀέρας τὴν τρίχα μου, μοὶ εἶπεν οὗτος, τὸν πόλεμο θὰ τὸν ἔχω σὰν τραγοῦδι».

¹ Λόφον «Κορὲ» (B), «Κεφάλαν» (BA).

² Τὴν «Συκιάν» (A) περὶ τὸ ἑσπέρας. Ἴδε καὶ σ. 245 καὶ 255.

³ Ὁ Ε. Ψαρουδάκης ἀναριθμᾷ εἰς χιλίους πενήκοντα τοὺς ἐκ Μυλοποτάμου πολεμιστὰς (ἴδε ἀνωτ. σ. 283), ὁ δὲ Κορωναῖος ἀναφέρει ἐνταῦθα, ὅτι τὴν πρῶταν «ἔφθασαν καὶ οἱ Μυλοποταμίται περὶ τοὺς πεντακοσίους». Ἐὰν λάθωμεν ὡς πυρῆνα τῶν κατὰ τὴν πρῶταν συγκεντρωθέντων τὸν ἀριθμὸν, δὴ ἀναφέρει ὁ Κορωναῖος, δὲν εἶναι ὑπερβολικὸς ὁ ἀριθμὸς τοῦ Ψαρουδάκη, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν πληροφοριῶν αὐτοπτῶν, καθ' ἃς δὲν ἔπαυσαν προσερχόμενοι ὀπλοφόροι ἐκ διαφόρων χωριῶν μὲ τὰς σημαίας των, διαρκούσης τῆς μάχης ἐκείνης. (Ἴδε ἀνωτ. σ. 300). Αἱ ἐμφανιζόμεναι ἄλλως εἰς παρομοίας περιπτώσεις διαφοραὶ ἀριθμοῦ πολεμιστῶν εἶναι εὐεξήγητοι, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν πρόκειται περὶ μονάδων τακτικοῦ στρατοῦ, δὴ ὁ ἀριθμὸς εἶναι καθωρισμένος καὶ σταθερὸς, ἀλλὰ περὶ σωμάτων ἀτάκτων πολεμιστῶν, δὴ ὁ ἀριθμὸς δύναται νὰ ὑποστῇ αὐξομείωσιν διαρκούσης μιᾶς πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως.

Σγουροῦ, Λεωνίδου Μπογιατζόγλου, Ἐπιμενίδου Μαρούλη καταλαβόντες τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν¹, ἡμεῖς δὲ κατείχομεν τὴν δυτικὴν² μετ' ἄλλων πεντακοσίων περίπου ἀνδρῶν, εἰς οὓς ἀνῆλθεν ἡ δύναμις ἡμῶν μετὰ τῶν προσελθόντων ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Ἀμαρίου καὶ Ῥεθύμνης καὶ τινῶν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου.

»Αἱ δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ ἀνέβαινον εἰς 15 χιλιάδας μετὰ δύο πεδινῶν (πυροβόλων) καὶ δύο ὄρεινῶν πυροβολαρχιῶν καὶ ὀλίγου ἵππικοῦ.

»Μαχόμενοι κρατερῶς καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν οἱ τε ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Μονῆς ἠμποδίσσαμεν τὸν ἐχθρὸν νὰ καταλάβῃ καὶ τὰς ἄλλας δύο πλευρὰς (τὴν μεσημβρινὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν). Βλέπων ὅμως οὗτος ὅτι τὸ πυροβολικόν του δὲν ἤρκει νὰ ἐκβάλῃ ἡμᾶς τῶν θέσεών μας, οὔτε νὰ βλάβῃ ἐπαισθητῶς τὴν Μονήν, ἔφερε περὶ τὸ ἑσπέρας ἐκ Ῥεθύμνης δύο πυροβόλα φρουρίου, τὰ ὁποῖα διηύθυνε κυρίως πρὸς τοὺς προμάχους τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς, ἦτις ἦτο μᾶλλον ἐγγύς. Ἡ θέσις αὐτῆς τότε ἐγένετο λίαν δυσχερὴς καὶ ἡ νύξ ἐπῆλθεν.

»Ἀτυχῶς ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἤδη ἔπνεε βορρᾶς χιονώδης μετὰ βροχῆς καὶ κατὰ πρόσωπον. Τοῦτο μετὰ τῶν πυροβόλων καὶ τῆς πανταχόθεν ἐπιθέσεως καὶ τῆς πειθαρχίας τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ἠνάγκασε τοὺς ὑπερασπίζοντας τὴν πλευρὰν ταύτην³ νὰ ἀποσυρθῶσι ἀνωτέρω, ὅτε καὶ κατελήφθη ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Κυριευθεῖσης ταύτης, ὁ ἐχθρὸς ἐπλησίασε μᾶλλον εἰς τὴν ἰδικὴν μας καὶ μὴ περισπώμενος ἀπὸ ἄλλα μέρη ἀπησχόλησε τὸν στρατόν του κατ' αὐτῆς καὶ οὕτως ἠνάγκασε καὶ ἡμᾶς νὰ ἀποσυρθῶμεν.

»Τότε ἐπολιόρκησε πανταχόθεν τὸ Ἀρκάδιον.

»Μὴ δυνάμενοι δὲ νὰ φέρωμεν βοήθειαν εἰς τὴν πολιορκουμένην Μονήν, ἀφήσαντες ὀλίγους τινὰς πρὸς ἐπιτήρησιν τοῦ ἐχθροῦ μετέβημεν εἰς τὰ χωρία πρὸς στρατολογίαν. Ἔμεινα δὲ ἐγὼ εἰς τὰ πλησιέστερα Θρόνον καὶ Κλησίδι⁴ καὶ ἀνέμενον τὴν συνάθροισιν ἐκεῖ.

¹ Ἀκριθέστερον θὰ ἔλεγε «καταλαβόντες τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν».

² Τὴν Δ. ἐν μέρει καὶ τὴν μεσημβρινήν.

³ Ἐνωσεὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν.

⁴ Τὰ χωρία «Θρόνος» καὶ «Κλησίδι» ἀπέχοντα ἀπ' ἀλλήλων περὶ τὸ χιλιόμετρον εἶναι τὰ πλησιέστερα πρὸς τὸ Ἀρκάδι χωρία τοῦ Ἀμαρίου. Περί τῶν κατοίκων τῶν χωρίων τούτων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μοὶ εἶπεν ὁ ἐκ Καλογέρου Δημήτριος Χρ. Δραμυτηνὸς (Χαρκιαδοδημήτρης) τὰ ἑξῆς: «Τὸ Κλησίδι στὰ χρόνια ἐκεῖνα ἦτο χωριὸν Τουρκικό. Μόνον ἓνας Χριστιανὸς κατοικοῦσεν ἐκεῖ, ὁ Νικολῆς Γεωργουλάκης. Εἰς τὸ Θρόνος ἦσαν ἀνεκατεροὶ Τοῦρκοι καὶ Χριστιανοί».

Οἱ ἀνωτέρω μνημονευόμενοι ἥρωες ἀγγελιαφόροι συνήντησαν τὸν Κορωναῖον εἰς τὸ Κλησίδι διανυκτερεύοντα ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἀχμέτ Κατσαλεδάκη, ὁ

»Τὴν νύκτα ἐκείνην δύο ἀπόστολοι τῆς Μοῦνης ὁ ἱερεὺς Παπαῖ Κρασιώτης¹ καὶ ὁ Ἄδὰμ Παπαδάκης διαλαθόντες τοὺς πολιορκητάς ἦλθον πρὸς με φέροντες ἐπιστολήν, ἣς τὸ περιεχόμενον εἶναι ἐν ὀλίγοις τὸ ἐξῆς: «Ἡμεῖς στερρὰν ἀπόφασιν ἔχομεν νὰ καρτερήσωμεν μέχρι θανάτου, σεῖς δὲ στείλατέ μας βοήθειαν»². Εἰς ταύτην ἀπήντησα τὰ ἀκόλουθα: «Θέλωμεν πράξει πᾶν τὸ δυνατόν, ὅπως

ὁποῖος ὡς καὶ οἱ διώθησκόι του ὁμοχώριοι εἶχον καταφύγει λόγῳ τῆς ἐπαναστάσεως εἰς Ῥέθυμνον. Τὰ τέκνα τοῦ Κατσαλεδάκη ἐγκαταλιπόντα τὴν Νῆσον μετ' ἄλλων Μουσουλμάνων ἐπὶ τῆ καθόδῳ τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου εἰς Κρήτην ἐπώλησον τὴν οἰκίαν ταύτην εἰς τὸν Ἑμμ. Μανούσσαν.

¹ Ὁ ἥρωας Παπαῖ Νικόλαος Κοκκινίδης ἢ Κόκκινος, τὸν ὁποῖον ἐμνημονεύσαμεν ἐν τοῖς ἀνωτέρῳ (σ. 247), ἦτο ἐκ τοῦ χωρίου «Κράνας» Μυλοποτάμου, ἐξ οὗ καὶ ἦτο γνωστός ὡς «Παπαῖ Κρασιώτης». Διέκρινεν αὐτὸν ὠκυποδία καὶ τόλμη, ἣν ἐπέδειξεν εἰς πολλὰς περιστάσεις. Ἦτο ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ σημασίαν τῆς λέξεως ἀτρόμητος πολεμιστής. Οἱ γνωρισαντες αὐτὸν ὡς πολεμιστὴν ἀναφέρουν οὐκ ὀλίγα πολεμικὰ ἐπεισόδια μαρτυροῦντα τὴν γενναϊότητα καὶ τὴν τόλμην τοῦ ἀνδρός. (Περιοδ. «Προμηθεὺς» ἐν Ρεθύμνῳ, ἀριθ. 304 Ἀπρίλιος 1938).

Χαρακτηριστικὸν τῆς ἀφοβίας καὶ τοῦ πολεμικοῦ αὐτοῦ μένους ὁ Ἑμμ. Ψαρουδάκης ἀναφέρει τὰ ἐξῆς: «Ὅτε ὁ Ὁμὲρ Πασσᾶς εἰσέβαλεν εἰς Μυλοποτάμον μετὰ 25 χιλιάδων ἀνδρῶν (κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου 1867) ἐξαπολύων τὴν δῆωσιν καὶ τὸν θάνατον, ὁ Παπαῖ Κρασιώτης με τοὺς περὶ αὐτὸν ἀντεμετώπισεν ἐρρωμένως τὴν ἐπίθεσιν τοῦ κέντρου τῆς τουρκικῆς στρατιάς ἐν τῷ χωρίῳ του «Κράνας». Ἐκεῖ εἶδεν (ὁ τουρκικὸς στρατὸς) τὸν ἀτρόμητον Παπαῖ Κρασιώτην μετὰ τοῦ Η. Κοκκινίδου καὶ λοιπῶν: «Δὲν ἀφήνω, εἶπεν ὁ Παπαῖς, τὸ σπίτι μου νὰ μοῦ τὸ κάψουν οἱ κερατᾶδες. Προτιμῶ νὰ ἀποθάνω παρά νὰ ἴδω τὴν οἰκίαν μου καιομένην». Καὶ στήσας πράγματι τὴν σημαίαν του ἐπὶ τῆς στέγης τῆς οἰκίας του, ἔμεινεν ἀκλόνητος ὑποστηριζόμενος παρά διαφόρων. Ἐπιτεθέντες πολλάκις οἱ Τούρκοι κατὰ τῶν εἰς τὸ χωρίον «Κράνας» καὶ ἰδόντες τὴν ἀπελπιστικὴν ἀντίστασιν, ἣς ἔτυχον, ὠπισθοπόρησαν ἀπρακτοὶ διωκόμενοι παρά τῶν ἡμετέρων». (Ἐ. Ψαρουδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 287). Ὁ ἥρωας οὗτος ἐπολέμησεν οὐ μόνον εἰς τὸ Τμῆμα Ρεθύμνης, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ τοῦ Ἡρακλείου περὶ ἐνδόξως κατὰ τὴν μάχην τοῦ «Σερβιλῆ» τῆς 22 Μαρτίου 1868. Περὶ τὸ τέλος τῆς μάχης ταύτης ὁ Παπαῖ Κρασιώτης ἐκπηδήσας τοῦ χαρακώματος του μετ' εὐαρίθμων τολμηρῶν συμπολεμιστῶν του ἐπέπεσε κατὰ τῶν εἰς «Κέρην» Τούρκων, οἵτινες πτοηθέντες ἤρχισαν νὰ ὑποχωροῦν εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ «Σερβιλῆ». «Ἀκάθεκτος ὁ Παπαῖ Κρασιώτης, βασιζόμενος εἰς τὴν ὠκυποδίαν του, ὡς γράφει ὁ κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην πολεμιστὴς Ε. Ψαρουδάκης, καὶ μὴ θέλων νὰ ἐκκενώσῃ τὸ ὄπλον του (διότι εἶχεν ἀπολέσει κατὰ τὴν πρώτην ὑποχώρησιν τὸν ὄθειλόν τούτου), κατεδίωκεν, ὅπως συλλάβῃ ζῶντα σηματοφόρον τινὰ ἐκ τῶν ἐντοπιῶν Ὁθωμανῶν ὀπισθοχωροῦντα. Κατὰ τὴν καταδίωξιν ἐκείνην Τούρκοι ὠχυρωμένοι ἐντὸς ἀσθεστοκαμίνου (γνωστῆς ὡς «Καμίνας»), ἐπυροβόλησαν κατ' αὐτοῦ. Σφαῖρα διατρήσασα τοὺς πνεύμονας ἀφήκεν αὐτὸν ἄπνουν.

Ἡ λαϊκὴ μοῦσα διέσωσε τοῦτο ὡς ἀκολούθως:

Στὴ σκοτεινὴ «Σκαφιδάρᾳ», στὴ μαυρισμένη «Κέρη»
μπάλα σισανελίδικη παίρν' ὁ Παπαῖς στὸ χέρι.

Ἀπήτης ἐβαρίστηκε γιάντα νὰ μὴ γιανάρη;

μόνο ζυγώνει τὴν Τουρκίαν στὴ Χώρα νὰ τὴ γύρη.

.....

Στὸ «Συναχτὸ» ἀπὸ πανωθιὸ στὴ μαυρισμένη «Κέρη»

Ἐκειὰ σκοτώθηκ' ὁ Παπαῖς ἀπὸ δὲν εἶχε ταῖρι.

Ἐτάφη ἐν τῷ νάρθηκι τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ χωρίου «Καμαριώτης» Μυλοποτάμου.

² Ἴδε πλήρες κείμενον τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἐν σ. 249 καὶ 250.

ἔλθωμεν εἰς βοήθειάν σας, ἀλλὰ μὴ ὄντες εἰς θέσιν νὰ σᾶς βεβαιώσωμεν περὶ τούτου, πράξατε ὅ,τι ἡ συνείδησίς σας ὑπαγορεύει». Τὴν ἀπάντησιν ἔλαβεν ὁ λαϊκὸς κομιστὴς Ἄδὰμ Παπαδάκης¹ ὅστις καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν Μονὴν διαλαθὼν καὶ πάλιν τοὺς πολιορκητὰς καὶ διὰ τοῦ αὐτοῦ πάλιν τρόπου ἐσώθη ἐκ τῆς καταστροφῆς, εὐρισκόμενος εὐτυχῶς καὶ μέχρι τοῦ νῦν εἰς τὴν ζωὴν, ὡς πληροφοροῦμαι. Τὸ ὄνομα τούτου πρέπει νὰ μείνη ἀθάνατον εἰς τὴν ἱστορίαν, καὶ δοθῆ εἰς αὐτὸν ἢ τὴν οἰκογένειάν του δεῖγμα τῆς τολμηρᾶς πράξεώς του.

»Μετὰ τὴν ὑποχώρησιν καὶ ἡμῶν ὁ ἐχθρὸς ἔμεινε κύριος τοῦ πεδίου. Φοβούμενος ὅμως νέαν συνάθροισιν τῶν Κρητῶν καὶ ἔλευσιν κατ' αὐτοῦ, ἔσπευσε νὰ περαιώσῃ τὸν ἄγριον σκοπὸν τοῦ τό ταχύτερον. Ἀφ' οὗ καθ' ὅλην τὴν νύκτα τῆς ὀγδόης πρὸς τὴν ἐνάτην Νοεμβρίου δὲν ἔπαυεν ὁ κανωνιοβολισμὸς καὶ εἰς πολλὰ μέρη ἐγίνοντο ρήγματα, πολὺ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου ἐγένετο ἡ ἐπιθεσις. Κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν ἐφθάσαμεν καὶ ἡμεῖς ὀλίγοι τὸν ἀριθμὸν καὶ ἐξηκολούθουν νὰ ἔρχωνται, ἀλλ' ἡ παρουσία ἡμῶν οὐδὲν ἠδύνατο κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, καθότι εἰς τὰς ἐπιθέσεις ἡμῶν ἀντέτασσε τὰ πυροβόλα του, τὰ ὁποῖα δὲν διηθύνοντο κατὰ τῆς Μονῆς, ἐργαζομένου τοῦ πεζικοῦ. Οὕτως ἐγενόμεθα θεαταὶ τοῦ ἀνθρωπίνου τούτου ἠφαιστείου»².

ΑΠΩΛΕΙΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΩΝ

Ὡς ἐν τοῖς προηγουμένοις ἀνέφερα βάσει γραπτῶν πηγῶν, ἐντὸς τοῦ Ἀρκαδίου κατὰ τὴν πολιορκίαν εὐρέθησαν 964 Μοναχοί, λαϊκοὶ καὶ γυναικόπαιδα.

Ἐξ αὐτῶν κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ καταρτισθέντα κατὰ

¹ Περί αὐτοῦ ἴδε ἐν Κεφ. ΙΓ'.

² Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, Ἀπόσπασμα λόγου πανηγυρικοῦ Π. Κορωναίου ἀπαγγελθέντος ὑπ' αὐτοῦ τῇ 1 Δεκεμβρίου 1891 ἐν τῷ Πανεπιστημῷ Ἀθηνῶν ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι τῆς ὀλοκαυτώσεως τοῦ Ἀρκαδίου.

λόγον ήχημαλωτίσθησαν 114 άνδρες και γυναικόπαιδα. Πάντες οι λοιποί, πλην 3 - 4 διαφυγόντων, έφονεύθησαν.

Ό αριθμός των φονευθέντων και τρωθέντων Τούρκων δέν είναι μικρότερος των 1500.

Κατωτέρω παραθέτω σχετικά άποσπάσματα έκ των συγγραφών των περι τή Άρκαδικόν δρᾶμα άσχοληθέντων και έξ έπισήμων έκθέσεων:

«Και έφονεύθησαν μέν και έτρώθησαν έκ των Τούρκων περι τούς τρισχιλίους, έξ ών ούκ όλίγοι Ρεθύμνιοι Μουσουλμάνοι, ώς έδειξαν τούτο ένθεν μέν ή άθυμία του Μουσταφά, έτέρωθεν δέ οι κοπετοί και όδυρμοί των έν τή πόλει Ρεθύμνης συγγενών αυτών, καταρωμένων και βλασφημούντων τόν Μουσταφάν, αι πέριξ δέ του Άρκαδίου όμαλαι και ανώμαλοι θέσεις ήσαν πεπληρωμένα νεκρών, αλλά και ό όλεθρος και ή όλοκαύτωσις των Χριστιανών ήτο σχεδόν παγγελής, διότι έκ των 950 πολιορκουμένων μόνον περι τούς 115 επέζησαν. Έκ τούτων δέ ό μέν Δημακόπουλος, ό Κ. Δασκαλάκης και ό Ν. Γαληνάκης έτουφεκίσθησαν κατά διαταγήν του Μουσταφά, οι δέ λοιποί, έν οις και ό γαμβρός τής άληθοϋς ήρωίδος μητρός των Δασκαλάκηδων Χαρικλείας, θυγατρός του παλαιμάχου άγωνιστου Πέτρου του Άρκαδιώτη, αιχμαλώτου άπαχθείσης, Χριστόδουλος Νταμουλάκης, καθείρθησαν έν Ρεθύμη και πολλοί έξ αυτών, ών τινες τετρωμένοι, άπέθανον»¹.

«Τοιοϋτον έστάθη τή τέλος και ή καταστροφή τής Μονής του Άρκαδίου και των έν αυτή έγκεκλεισμένων οικογενειών...

»Έδω θα προσθέσω και τά όσα περι Άρκαδίου μου ειπεν εις φίλος μου Όθωμανός, ό Ίσμαήλ Βερατλής, Άλθανός, εύρεθείς εκεί τήν ήμέραν εκείνην.

»Τόν ήρώτησα έως πόσοι Τούρκοι έφονεύθησαν εκεί, και μου άπήνητησεν ως άκολουθως:

«Όταν έγινε η έφοδος από τόν τακτικόν στρατόν, ήμεις οι Άλθανοί και οι έντόπιοι Τούρκοι έστεκόμεθα μακράν, και όταν έπλησιάζαμεν να εισέλθωμεν και ήμεις, (κατά τήν γενικήν έφοδον), τότε έπήρε φωτιά ό τζεπχανές (πυριτιδαποθήκη) των Χριστιανών, ώστε όσοι έξ ήμών εύρέθησαν πλησίον του τοίχου, τούς έπλάκωσεν όλος. Έφόνευσε δέ πάνω - κάτω ό τοίχος έως διακοσίους άνθρώπους, έντοπίους, Άλθανούς και τακτικούς στρατιώτας. Όμως εις τή διάστημα του πολέμου, έντός τής αύλης και έκτός τής Μονής έφονεύθησαν πολλοί στρατιώται. Βέβαια δέν τούς έμέτρησα, αλλά πρέπει να έφονεύθησαν περισσότεροι των 1500, διότι έκτός των όσων είδα φονευμένων έντός τής Μονής, όταν εισήλθαμεν έπατούσαμεν επί των πτωμάτων Τούρκων και Χριστιανών, μεταξύ δέ των άνδρων είδα και πολλάς γυναίκας φονευμένας...

»Εκείνος (ό Κορωναίος) ήτο άνωθεν και πλησίον του Άρκαδίου,

¹ Β. Ψιλάκη, ένθ' άνωτ., τ. Γ', σ. 944.

ἐκεῖ πού εἶναι οἱ μύλοι, μέ πολλοὺς Χριστιανοὺς. Ἐκεῖ ἔστειλεν ὁ Πασσᾶς τὸν κουνιάδον του, τὸν Σουλεϊμάν βέην, (ὁ ὁποῖος καὶ ἀπέθανεν ἐκ τῆς σφαίρας πού ἔλαβεν ἐκεῖ) μέ πολὺν στρατὸν καὶ ἀρκετοὺς ἐντοπίους, καὶ ἀφοῦ ἐπολέμησεν ἐκεῖ ἀρκετὴν ὥραν μέ τὸν Κορωνάιον, τοὺς ἔδιωξαν ἀπ' ἐκεῖ οἱ πολλοὶ ἰδικοὶ μας. Ἐκεῖ ἐφονεύθησαν ἐκτὸς τοῦ Σουλεϊμάν καὶ πολλοὶ ἄλλοι Τούρκοι»¹.

»Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῇ Μονῇ Ἁρκαδίου φονευθέντων Τούρκων ὑπάρχουσι πολλαὶ γνῶμαι μεταξύ τῶν δημοσιευσάντων περὶ τοῦτου καὶ τῶν ἀσχοληθέντων ὅπως δῆποτε εἰς τὴν περίστασιν ταύτην. Ἄλλοι ἀναβιβάζουσιν αὐτοὺς εἰς τρεῖς χιλιάδας καὶ ἄλλοι τοὺς μετριάζουσιν εἰς δύο χιλιάδας.

»Ἄλλ' ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Τούρκοι καὶ οἱ Πασσᾶδες ἀκόμη ὠμολόγησαν, ὅτι ἀπώλεσαν δύο χιλιάδας ἄνδρας ἢ δύο ταμπούρια, ὡς ἔλεγον, τακτικοῦ στρατοῦ, δέον νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ φονευθέντες Τούρκοι, στρατιῶται τε καὶ ἄτακτοι Τουρκοκρήτες καὶ Ἄλθανοί, ὑπερβαίνουσι τὰς δύο χιλιάδας, πλὴν τῶν τραυματιῶν. Συνάγεται δὲ τοῦτο καὶ ἐκ πλείστων ἄλλων περιστάσεων καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Τούρκοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐνταφιάσωσι τοσοῦτους νεκρούς, ἀλλ' ἀφήκαν ἀτάφους πλείστους εἰς σπήλαια, εἰς φάραγγας, εἰς ἀγρούς.

»Οἱ τραυματῖαι Τούρκοι ὑπολογίζονται εἰς πλείονας τῶν ὀκτακοσίων. Βεβαιοῦται ὅτι ἐπληρώθησαν τὰ Νοσοκομεῖα τῆς πόλεως Ρεθύμνης καὶ παρέστη ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ὡς νοσοκομεῖα τὰ σχολεῖα, τὰ τζαμιά καὶ οἰκίαι ἰδιωτικαί, καὶ ὅτι μετεφέρθησαν τραυματῖαι ὑπὲρ τοὺς τετρακοσίους εἰς τὰ νοσοκομεῖα Χανίων καὶ Σούδας. Μεταξὺ τῶν τραυματιῶν ἦσαν ὁ Σουλεϊμάν βέης καὶ πλείστοι ἀξιωματικοί, ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἐκ τῶν τραυματιῶν πολλοὶ ἀπεβίωσαν ἐν τοῖς νοσοκομοείοις.

»Τοὺς φονευθέντας Τούρκους ἐνεταφίασαν εἰς διάφορα ἐκεῖ μέρη, ἀλλὰ καὶ πλείστους ἀφήκαν ἀτάφους, ὧν τὰ πτώματα, μετὰ τῶν πτωμάτων τῶν φονευθέντων Χριστιανῶν, ἐξέπεμπον φρικώδη ὄσμη, αἰσθητὴν ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὰ περίξ τῆς Μονῆς. Κατὰ καιροὺς δὲ χωρικοὶ ἐρχόμενοι εἰς τὰ ἐρείπια τῆς εἰρημένης Μονῆς, ἐσήκωναν τὰ πτώματα καὶ τὰ μὲν τῶν Τούρκων ἔρριπτον εἰς τὸ βάθος τῆς φάραγγος, ἔνθα μέχρι σήμερον ὑπάρχουσιν ὅσα διεσπαρμένα, τὰ δὲ τῶν Χριστιανῶν ἐνεταφιάζον εἰς τὸ περὶ τὸν Ἄνεμόμυλον νεκροταφεῖον τῆς Μονῆς, ἐξ οὗ βραδύτερον τὰ ὅσα περισυλλεχθέντα ἐτέθησαν ἐντὸς τοῦ Ἄνεμομύλου, ὅστις ἐγένετο οὕτω τὸ Κοιμητήριον καὶ τὸ Μαυσωλεῖον τῶν ἐνδόξων καὶ ἡρωϊκῶν ἐκείνων μαρτύρων»².

«Οἱ Τούρκοι ἀπέκρυψαν, κατὰ τὸ σῆνηθες, τὰς ἀπωλείας αὐτῶν. Λέγεται ὅμως ὅτι οὐχ ἤττονες τῶν 400 τραυματιῶν μετεκομίσθησαν εἰς Χανιά καὶ ὑπὲρ τοὺς χιλίους εἰς Ρέθυμον»³.

¹ Ἱ. Πωλιουδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 821—822.

² Κ. Ἀργυροπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 75 καὶ 78.

³ Καρόλ. Μενδελσῶνος Βαρθόλδη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 891.

«Εἰς τὴν ἐπίθεσιν ταύτην, ἕνεκα τῶν συνεχῶν πυροβολισμῶν, τρία μὲν τηλεβόλα Ὀθωμανικὰ κατέστησαν ἄχρηστα καὶ κατόπιν μετεφέρθησαν εἰς τὴν πόλιν, τὰς δὲ ζημίας τῶν Ὀθωμανῶν ἀκριθῶς δὲν γνωρίζομεν κατὰ τινας μὲν ἀριθμοῦν χιλίους πεντακοσίους φονευθέντας καὶ τραυματίας, κατ' ἄλλους δὲ περισσοτέρους, ἀλλ' ἐκ τῆς πληθύος τῶν τραυματισθέντων, τοὺς ὁποίους ἐπὶ εἰκοσιτέσσαρας ὥρας μετέφερον εἰς Ρέθυμνον, ἐξάγεται ὅτι ὑπέστησαν δεινὴν ἦταν, ἂν καὶ ἀγάλλονται ὅτι ἐξεπόρθησαν τὴν Μοῆν. Μεταξὺ τῆς πληθύος τῶν τραυματισθέντων, τοὺς ὁποίους εἶδον ἰδίους ὄμμασιν, ἀριθμοῦνται πολλοὶ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ ὁ γυναικάδελφος τῆς Α. Ε. τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ, Σουλεϊμάν Πασσᾶς, βαρέως πληγώμενος»¹.

«Ὁ ὀλίκός ἀριθμὸς τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων πεζικοῦ καὶ πυροβολικοῦ καὶ τῶν ἀτάκτων ἐντοπίων καὶ Ἀλβανῶν ἀνέβαινεν ἄνω τῶν δέκα ἑξ χιλιάδων, ἀφανισθέντων ὡς ἐκ τῆς ἐκρήξεως καὶ τῶν πυροβολισμῶν τῶν ἡμετέρων περίπου δύο χιλιάδων καὶ ὀκτακοσίων, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ ἰδίου στρατάρχου Μουσταφᾶ Πασσᾶ, ὅστις ἔχαιρε μὲν, ὅτι ἐξῆλθε νικητὴς ἀπὸ τῆς ἰσχυρῆς ἀνίσου μάχης, ἀλλ' ἔλυπείτο, διότι ἀπώλεσε τὸ ἄνθος τοῦ στρατοῦ του, ἐκ τοῦ τακτικοῦ καὶ τῶν ἀτάκτων ἐντοπίων τε καὶ Ἀλβανῶν»².

«... Ὁ ἴδιος (ὁ γραμματεὺς αὐτοῦ) μοὶ εἶπεν, ὅτι ὄλαι αἱ γύρω τοῦ Ἀρκαδίου φάραγγες ἦσαν πεπληρωμέναι νεκρῶν, ἐνῶ τὸ Ρέθυμνον ἔβριθε τραυματιῶν. Ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ ἱατροῦ τοῦ νοσοκομείου τῶν Χανίων ἔμαθον, ὅτι εἶχον κομισθῆ εἰς τὸ νοσοκομεῖον τῆς πόλεως πρὸς νοσηλείαν τετρακόσιοι ὀγδοήκοντα, διὰ τοὺς ὁποίους δὲν ὑπῆρχε θέσις εἰς τὸ Ρέθυμνον»³.

Ἀραβικὴ μάχαιρα

¹ Ἱστορ. Ἀρχ. Κρήτης. Ἐκθέσις Ρωσικοῦ ὑποπροξενείου Ρεθύμνης πρὸς τὸ ἐν Χανίοις γενικὸν Προξενεῖον.

² Ἐ. Ψαρουδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 101.

³ Γ. Στίλλμαν, ἐνθ' ἄνωτ., 9 (1906), σ. 18.

Ἄνδρέας Ἐμμ. Μπιρίκος¹

»Τρίτη μέρα ἀξέχαστα ἦρθαν πρῶτ-πρῶτ οἱ Τούρκοι στ' Ἀρκάδι τὴν ὥρα ποὺ λειτουργοῦσαν. Ἐγὼ ἤμουν δίπλα στὸ μάρμαπα μου τὸ Γούμενο μέσα στὴν Ἐκκλησίᾳ καὶ ἔρχεται ὁ βαρδιάνος καὶ τοῦ λέει: «Γούμενε, τὸ «Νίκη» ἐπαίξανε στὰ Σκουλούφια καὶ πέψε νὰ δῆς ἄνε φαίνονται οἱ Τούρκοι». Ὡς τ' ἄκουσεν ὁ Γούμενος ἔπεψε ἕνα ὀγρήγορο πολεμιστὴ κι' ὄντεν ἐγύρισε ἐφώνιαξε ἀποῦ τὴ πόρτα: «Ἐτοιμάσθητε, οἱ Τούρκοι ὅπου νᾶναι φτάνουνε στὸ Μοναστήρι». Ἐτοτεσᾶς ἐγίνηκε στὸ Μοναστήρι μεγάλη φασαρία. Οἱ ἄντρες ἐπιάσανε τ' ἄρματα κι' ἐπήγανε στὰ μιτιρίζα καὶ τὰ γυναικόπαιδα εἶπενε ὁ Γούμενος καὶ μαζωχτήκανε στὰ κελλιά καὶ στὰ Μεσοκούμια. Πολλοὶ ἐρρίχνανε μπαλωτὲς στὸν ἀέρα κι' ἐφωνιάζανε «καλῶς ὠρίσετε».

»Πρὶν κλείσουνε τσοὶ πόρτες τοῦ Μοναστηριοῦ, ἐθάλανε μέσα οὐλα τὰ ζωντανὰ κι' ἀπόεις ἐστελιώσανε τὴν πόρτα μὲ μεσοδόκια καὶ πελέκια.

»Ἀπῆς ἐζώσανε οἱ Τούρκοι τὸ Μοναστήρι ἐμήνυσε πάλι ὁ Πασσᾶς τοῦ Γουμένου νὰ παραδοθοῦμε καὶ δὲ μᾶς κάνουνε πρᾶμα, κι' ὄντιμωσ μερικοὶ γιὰ νὰ δοκιμάσουνε τσοὶ Τούρκους ἐβγάλανε στὴν Χανιώτικη Πόρτα ἀπὸ πάνω ἕνα Τουρκάκι ποῦχανε πιασμένο ἀποβραδὺς καὶ ὅ,τι ὥρα εἶδανε οἱ Τούρκοι τὸ κοπέλλι τοῦ παίξανε καὶ τὸ σκοτώσανε κι' ἀποκειδὰ ἑκαταλάθανε οἱ Χριστιανοί, εἶντα τύχη τσ' ἀνήμενε.

»Τὴν πρώτη μέρα στὸ ὀκτώ τοῦ Νοέμπρη τσ' ἔντεκα τὸ βράδου ἄλε τοῦρκα (5 μ. μ.) ἀρχίζανε νὰ παίζουνε κανωνιᾶς στὴν πόρτα, μ' αὐτὴ δὲν ἐπάθαινε κακὸ κι' ἐφωνιάζανε οἱ γ' ἐδικοὶ μας «ἂ δὲ βαρειοῦνται, ἄς χτυποῦνε μὰ κι' ἡ πόρτα καὶ τὰ μπεντένια (τείχη) δὲν πέφτουμε».

Ἄνδρέας Μπιρίκος

¹ Ὁ Ἄνδρέας Μπιρίκος ἢ Μπιρικᾶκης ἐγεννήθη ἐν «Πίκρι» Ρεθύμης τῷ 1848. Ὑπῆρξεν ὑποτακτικὸς (δασκάλι) τοῦ Ἱερομονάχου τῆς Μονῆς Ἀρκადίου Χρυσάνθου Βογιατζᾶκη. Ἐνεθυμείτο τὴν ἐν τῇ Μονῇ ἐπαναστατικὴν κίνησιν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Μαυρογένη καὶ ἰδίᾳ τὸ Ἀρκαδικὸν δράμα, καθότι διέμενε τότε ἐν Ἀρκαδίῳ μετὰ τῶν οἰκείων του. Συλληφθεὶς αἰχμάλωτος ἐδραπέτευσεν ἀπὸ τὴν θέσιν «Μετοχάκι» τὴν νύκτα τῆς 9 Νοεμβρίου 1866. Ἀπεβίωσεν ἐν Πίκρι τῇ 14 Δεκεμβρίου 1932.

»Τὸ ἴδιο βράδυ ἐξαναμήνυσε ὁ Πασσᾶς νὰ παραδοθοῦνε κι' ὅμως τσοὶ μανταφόρους του ἀρχίζανε σσοὶ μπαλωτὲς καὶ φύγανε.

»Τὰ μεσάνυχτα τσ' ἴδιας μέρας ἐφέρονε ἓνα μεγάλο καννῶνι κι' ἐστέ-
σασίν το ἀντίκρυτα στὴ Χανιώτικη Πόρτα. Ξημερώματα στο' ἔννια τοῦ
Νοέμπρη ἐμάζωξε ὁ Γούμενος στὴν ἐκκλησιὰ τὰ γυναικόπαιδα καὶ τσοὶ
πολεμιστὲς κι' ἐκεὶὰ γίνηκε ἓνα πρᾶμα, πού ὥστε νὰ ζῶ θὰ τὸ θυμοῦμαι.

»Ἐπερνε ὁ ἓνας τ' ἄλλου συγχώρεση καὶ ἐσίμωνε καὶ τὸν ἐμεταλά-
θενε ὁ Γούμενος. Κι' ἀπόκειας ὁ Γούμενος ἐστάθηκε στὴν πόρτα τσ' Ἐκ-
κλησᾶς καὶ μίλησε γιὰ τὴν Πίστη, γιὰ τὴν Πατρίδα, γιὰ τὸ μεγάλο ἀγῶνα
καὶ τὴ λευτεριά μας.

»Τὸ πρῶτ' ἀρχίσανε οἱ Τοῦρκοι μὲ τὴ μπουμπάρδα κι' ἐπαίζανε τοὴ
πόρτας. Μὲ πέντε - ἔξε κανωνιὲς ἐχαλάσανε τὴ πόρτα. Ἄπο τὸ χάλασμα
αὐτὸ ἐμπήκανε καὶ πατήσανε οἱ Τοῦρκοι τὸ Μοναστήρι. Ὅταν ἐμπαίνανε
φωνάζανε: «Ἄλλάχ, Ἄλλάχ», ἐνῶ οἱ μπαταρίες τῶν δικῶν μας τοὺς
ἐθερίζανε.

»Δυὸ λαγούμια εἶχανε ἀνοίξει οἱ Χριστιανοί, ἓνα στὴν ἀνατολικὴ κι'
ἓνα στὴ δυτικὴ μεριά. Ὅταν ἐμπήκαν πολλοὶ Τοῦρκοι, ἔβγαλαν φωθιά στοῦ
λαγούμι τῆς δυτικῆς μπάντας, μὰ δὲν ἐπήρενε φωθιά, γιατί εἶχε θραχῆ
τὸ μπαροῦτι.

»Μιά ὥρα πέρασε ἀπὸ τότες, πού μπήκανε οἱ Τοῦρκοι στ' Ἀρκάδι
καὶ βάνει ὁ Κωστής ὁ Γιαμπουδάκης φωθιά μὲ μπιστόλα στοῦ μπαροῦτι
τῆς κρασαποθήκης. Ἐμούχρωνε μπλεῖδ' (ἤρχισε νὰ νυκτῶνῃ), ὅταν βγήκε
μιὰ λάμψη θεόρατη κι' ἀκούστηκε ἓνα βροῦχος σὰ νὰ παίξανε χίλια
καννῶνια, κι' ἐσείστηκε ἡ γῆς οὐλῃ. Ὁ Γούμενος εἶχενε σκοτωθῆ στὴν
ταράτσα δυὸ ὄρες πρίν. Αὐτὸ τῆμαθα ἀπὸ ἄλλους, πού τὸν ἤβρανε. Οἱ
Τοῦρκοι κόψανε τοῦ Γαβριήλ τὴν κεφαλὴ, τὴν τσιτώσανε σ' ἓνα σουγκί
(τὴν ἐνέπηξαν εἰς ξιφολόγην) καὶ μᾶς λέγανε: «Γιὰ τὸ Γούμενό σας».
Ἐνα μπαϊράκι 36 Λιβαδιῶτες, Κραγιῶτες καὶ Ζωνιανοὶ ἤσανε σφαλισμένοι
στὴν «Τράπεζα». Οἱ Τοῦρκοι τῶν εἶπαν νὰ παραδοθοῦν καὶ δὲ θὰ πάθουν
τίποτα. Σκέφτηκαν: «Καὶ νὰ δώσωμε τὰ τουφέκια μας κακὸ καὶ νὰ μὴ
τὰ δώσωμε, χωρὶς φυσέκια εἶναι ἄχρηστα. Τότε ἂς τὰ δώσωμε καὶ μπορεῖ
νὰ σωθοῦμε». Ἄμα τᾶδωσαν τοὺς ἔσφαξαν. Στὴ μεγάλη Τράπεζα φαί-
νονται ἀκόμη οἱ μαχαιριές.

»Τὸ βράδυ σσοὴ ἔννια τοῦ Νοέμπρη μπήκε ὁ τακτικὸς στρατὸς στὴ
Μονή. Δόθηκε ἐπίσημος ὑπόσχεσις, ὅτι δὲν θὰ σκοτωθῆ κανεὶς κι' ἔτσι ὄσοι
ζούσανε στὰ κελλιὰ παραδοθήκανε κι' ἤμαστε ὄδοι μαζί 114 ψυχο-
μέτρι. Τσοὶ ἐθελοντὲς ἐτουφεκίσανε. Ἐκεῖνοι πού φερθῆκανε ἄγρια στοὺς
αἰχμαλώτους ἤσανε οἱ ντόπιοι Τοῦρκοι».

Ὁ γέρων ἐτελείωσε τὴν διήγησίν του μ' ἓνα βαθὺν ἀναστε-
ναγμὸν καὶ προσέθεσεν: «Αὐτὸ τὸ κακὸ καὶ τὸ θρῆνος, πού ἔγινε
στοῦ Μοναστήρι, θὰ τὸ διηγοῦνται χρόνοι καὶ αἰῶνες».

Ἰωάννης Παλιεράκης, ἱερεύς¹

«Ἐπολεμήσαμεν τὴν ἡμέραν ἐκείνην (Τρίτην) μὲ πείσμα. Αἱ ἔφοδοι τῶν ἐχθρῶν ἀπεκρούσθησαν. Τὸ τουρκικὸν πυροβολικὸν ἐβομβάρδιζεν ἀπὸ τὸ Μετοχάκι καὶ ἀπὸ τοὺς Στάθλους, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ἦγωνίζοντο καὶ οἱ ἐπτὰ ἥρωες ἐκ τοῦ ἀνεμομύλου μὲ ἀπαράμιλλον ἀνδρείαν, ἕως οὗτο κυκλωθέντες ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐφονεύθησαν. Οἱ Τούρκοι ἔθεσαν πῦρ εἰς τὸν ἀνεμόμυλον. Εἶδα τοὺς ἥρωας αὐτοὺς εἰς τὴν στέγην τοῦ ἀνεμομύλου μαχομένους στὰ φανερά πλέον. Ἄλλοι ἐφονεύθησαν μὲ σφαῖρες καὶ ἄλλοι ἐκάησαν.

»Τὴν 9ην ὅμως τοῦ μηνὸς (Τετάρτην) ἐβομβάρδισαν μὲ ἄλλο καννῶνι, ποῦ ἐπροξενοῦσεν ἀμέσως φθοράν. Μὲ δυὸ κανωνιῆς ἔσπρωξαν τὰ φύλλα τῆς Ρεθεμνιώτικης πόρτας. Ἐμεῖς ἐρρίξαμε καὶ τότε διάφορα πράγματα ἀπ' ὀπίσω ἀπὸ τὴν πόρτα, τελάρια, κασσέλες, σακκιά μὲ ροῦχα κ.λ.π. καὶ ἔκλεισε. Μὲ ἄλλη κανωνιά πάλι ἄνοιξεν, ἀλλὰ ἐμεῖς ἐρρίχναμε καὶ ἄλλα ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα, διότι οἱ οἰκογένειες, ποῦ ἦσαν στὸ Μοναστήρι, εἶχαν πάει ἐκεῖ ὄλα τὰ κινητὰ των πράγματα. Τότε ὁ Τούρκος πυροβολητὴς ἔρριξε τρεῖς κανωνιῆς εἰς τοὺς παραστάτας τῆς Πύλης, ἣ ὅποια καὶ κατέρρευσε.

»Τὴν ἄμυναν τὴν διηύθυνεν αὐτοπροσώπως ὁ Φρούραρχος Δημακόπουλος, ὁ ὁποῖος σὲ κάθε σάρωμα τῶν ἐπιτιθεμένων Τούρκων ἐφώναζε: «Γεῖα σας παλληκάρια μου». Καὶ αὐτὸς ἐπολεμοῦσε μὲ λαζαρίνα, ὡς καὶ οἱ τέσσαρες ἢ πέντε, ποῦ ἦσαν μαζί του, παλληκάρια ἀληθινά, ὄχι ψέμματα.

Παπᾶ - Ἰωάννης Παλιεράκης

¹ Ὁ Ἰωάννης Ἄντων Παλιεράκης ἐγεννήθη ἐν «Πηγῇ» Ρεθύμνης τῷ 1841. «Τὰ ἱερά γράμματα» δηλαδὴ «ὀκτώηχον» καὶ «ψαλτήρι» ἐδιδάχθη, μοῖ εἶπε, μὲ ἀνάλογον ἐκκλησιαστικὴν Μουσικὴν παρὰ τοῦ ἱερέως Τσουπάκη ἐκ τοῦ χωρίου Γάλλου Ρεθύμνης.

Ἐπὶ τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 κατέφυγε μετὰ τῆς μητρὸς του καὶ τῶν ἀδελφῶν του εἰς τὸ χωρίον Ὁρθὴ Μυλοποτάμου. Ὅτε δὲ οἱ περιερχόμενοι τὰ χωρία καπετάνιοι μετέθησαν καὶ εἰς Ὁρθὴ προτρέποντες τοὺς πολεμιστὰς νὰ σπεύσουν εἰς τὴν κινδυνεύουσαν Μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου, ἔδραμεν οὗτος μετ' ἄλλων εἰς αὐτήν, ὅπου ἀφίκετο τὴν ἐσπέραν τῆς 6 Νοεμβρίου.

Αἰχμαλωτισθεὶς ἠλευθερώθη. Ὑπῆρξε σπουδαῖος μάρτυς τῆς Ἀρκαδικῆς τραγωδίας. Ἐχειροτονήθη βραδύτερον ἱερεύς. Ἀπεβίωσεν ἐν Πηγῇ τῇ 13ῃ Ἰουνίου 1921.

» Η γιγαντομαχία κατά τὰς δύο ἡμέρας ἔγινε μὲ πείσμα καὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἀπὸ ἑμᾶς.

» Ὁ στρατὸς καὶ οἱ ἐντόπιοι Τούρκοι ἔφθασαν μέχρι τῶν τοίχων τῶν κελλίων καὶ μᾶς ἔπιαναν καὶ τὰ τουφέκια μας ἀπέξω. Μάλιστα ἐφονεύθη ἕνας Χριστιανὸς ἀπὸ Τουρκοκρητικὸν μὲ μπιστόλα ἀπὸ τὴν τρύπα τῆς πολέμιστρας. Ἡ φωτιά δὲν ἔπαυε, διότι οἱ γυναῖκες μᾶς ἔδιδαν φυσέκια καὶ ἐγέμιζαν τὰ τουφέκια μας. Σκοτωμένους εἶχαμεν ὀλίγους τὴν πρώτη ἡμέρα.

» Μετὰ τὸ μεσημέρι τῆς Τετάρτης ἡ ἔφοδος τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ἐγενικεύθη ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα. Ἦτον 9—10 ἄλὰ τοῦρκα. Ὁ Φρούραρχος Δημακόπουλος ἔτρεξεν εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς Μονῆς καὶ ἔδιδε θάρρος λέγων: «Καὶ αὕτη ἡ ἔφοδος θὰ εἶναι σὰν καὶ τσ' ἄλλες. Μόνον θάρρος, παλληκάρια μου». Ἀλλὰ ὅλοι μας τὸ ἐγνωρίζαμεν ὅτι ἔφθασε τὸ τέλος, διότι ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἔκαμεν ἔφοδον εἰς πυκνάς φάλαγγας ἐναντίον ὀλίγων ἐξηγητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπολεμούσαμε μέρα καὶ νύχτα.

» Ὁ καθένας μας ἔμεινε εἰς τὴν θέσιν, ὅπου ἐκείνη τὴ στιγμή εὐρέθη. Ἐπολεμούσα μὲ τὸ χωριανό μου τὸν Κουβοχατζῆ ἀπὸ τὸ τρίτο κελλί, πού εἶναι δεξιὰ ὡς μπαίνομε ἀπὸ τὴ Ρεθεμνιώτικη Πόρτα (Δυτικὴν Πύλην). Ὅταν ἐμπήκαν οἱ ἐχθροὶ μέσα, ἀφήσαμε τὰ τουφέκια μας, ἀλλὰ ποῦ, δὲν ἐγνωρίζαμε. Ὅρκίζομαι εἰς τὴν ἱερωσύνην μου, ὅτι ὁ Κουβοχατζῆς ἐκρατοῦσε μιά μαχαίρα, τὴν ὁποίαν ἔλεγε κ ο ὕ λ α. Κάθε του μαχαιριά ἔρριπτε κάτω καὶ μιά κεφαλὴ ἢ ἄλλο μέρος τοῦ σώματος, πού ἤθελε κτυπήσει, ἔως ὅτου ἕνας Τουρκοκρητικὸς τὸν ἐπλήγωσε μὲ μπιστόλα εἰς τὸ ἀριστερὸ χέρι. Ἀντελήφθη τὴν πληγὴ καὶ μοῦ λέει: «Πᾶμε δάσκαλέ μου», διότι ἔτσι μὲ ἔλεγε ὁ μακαρίτης, καὶ ἐμπήκαμε εἰς τὰ Μεσοκούμια εἰς τὸ κελλί, εἰς τὸ ὁποῖον ἐσωθήκαμε. «Ὁ μ π ἰ ρ γ ι α¹, δ ἄ σ κ α λ ἔ μ ο υ, χ ε ι μ ἄ δ ι α² τ ο ὺ ς ἔ κ ἄ μ α μ ε, μ ὄ ν ο τ ὸ χ ἔ ρ ι μ ο υ, δ ἄ σ κ α λ ἔ μ ο υ, π α ἰ ῖ ζ ο υ ν ε τ ἄ δ ἄ χ τ υ λ α, δ ἔ ν ἔ χ ε ι π ρ ᾱ μ α, μ ὄ ν ο δ ἔ σ ε μ ο ὗ τ ο». Τότε ἔδεσα τὴν πληγὴ, πού εἶχε στὸ χέρι μὲ τὸ σαρίκι μου. Ἐνθυμοῦμαι τὸ ἀκόλουθο συγκινητικὸ περιστατικόν: Ὅταν κατὰ τὴν τελευταίαν ἔφοδον ἔγινε μεγάλη σύγχυσις εἰς τὸν πέργιαυλο καὶ ἑμεῖς ἐτρέχαμε νὰ πᾶμε στὰ Μεσοκούμια, οἱ πολεμισταὶ μὲ μιά φωνὴ ἐφώναζαν «φυσέκια, φυσέκια», διότι δὲν εἶχαν πλεῖα φυσέκια νὰ παίζου. Τότε εἰς πολεμιστῆς, ὁ ὁποῖος εἶχε πέσει ἀνάσκελα πληγωμένος μπροστὰ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τοῦ ὁποῖου σφαῖρα κανωνιοῦ εἶχε πάρει τὸ καπάκι τῆς κεφαλῆς καὶ ἐφαίνετο ὁ ἐγκέφαλος, ὡς ἤκουσε

¹ Τὸ ὑπέροχον αὐτὸ παλληκάρι ἐσυνήθιζε νὰ μεταχειρίζεται τὴν λέξιν αὐτήν, ὅταν ἀπηυθύνετο πρὸς ἄλλον.

² Χειμᾶδια καὶ χειμῶνια, πτηνὰ ἀποδημητικὰ ἐπισκεπτόμενα τὴν Κρήτην κατὰ τὸ φθινόπωρον. Πηγαίνουν κατὰ στίφη, ἀλλ' ἐὰν προσβληθοῦν ὑπὸ τῶν κυνηγῶν, εἴτε συναντήσουν κακοκαιρίαν, διασκορπίζονται. Τοῦτο εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Κουβοχατζῆς.

τὴν φωνὴν φυσέκια καὶ ἐνθυμούμενος ὅτι εἶχε ἡ μπαλάσκα τοῦ φυσέκια, ἔλαθε μὲ τὰ δύο τοῦ χέρια τὴν μπαλάσκα καὶ σείων αὐτὴν ἔδιδεν εἰς τοὺς συμπολεμιστάς του νὰ ἐνοήσουν, ὅτι ἡ μπαλάσκα τοῦ εἶχε φυσέκια καὶ νὰ τὰ πάρουν.

»Αὐτὰ ποὺ σὰς λέγω, ἔγιναν σὲ διάστημα ὀλιγώτερον ἀπὸ μισὴ ὥρα. Ἐκεῖ ποὺ ἐπολεμούσαμε ἀπὸ τὸ κελλί στὰ Μεσοκούμια, ἀκούσαμε φοβερὸν κρότον, ὅπου ἐσεῖσθη ὅλη ἡ Μονή. Σχεδὸν ἀμέσως ἐμπήκεν εἰς τὸ κελλί μας ὁ χωριανὸς μου ὁ Ἡρακλῆς Μανελάκης, ὀλόγυμνος καὶ δὲν εἶχεν ἄλλο ροῦχο ἐπάνω τοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γιακᾶ καὶ τὰ μανίκια τοῦ ποκαμισοῦ του ¹. Ἄν καὶ εἶχαμε ὄλοι μας ἀφάνταστη σύγχυση, ἐγελάσαμε μὲ τὴν γυμνότητα τοῦ καυμένου τοῦ Μανελάκη. Ἐσχίσαμε ἀμέσως μιὰ σπιτικιά σακκούλα καὶ τὸν ἐπεριτυλίξαμε. Εἶδαμεν ἀμέσως τὴν Μονὴν νὰ καίεται, ὄλος ὁ τριγύρω χώρος ἦτο μιὰ λάμψη. Ἀκούσαμε συγχρόνως καὶ τσοὶ φωνῆς τῶν Χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἐσφάζοντο εἰς τὴν «Τράπεζαν», διότι εἶχαν τὴν ἀνοησίαν νὰ παραδοθοῦν εἰς τοὺς Τουρκοκρητικούς, ὅπως ἐμάθαμε ἀργότερα.

»Τὸν γυμνὸν Μανελάκην τὸν ἐντύσαμε ὕστερα ἀπὸ ὀλίγη ὥρα. Ἕνας νιζάμης ἐπυροβολοῦσε μέσα εἰς τὸ κελλί μας ἀπὸ τὴ γωνιά τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ δὲν ἐμπορούσαμε νὰ τὸν σκοτώσωμε, διότι ἤμεθα ὄλοι συγχυσμένοι. Τότε ὁ ὄπλαρχηγὸς Νικόλαος Βενιανάκης μᾶς εἶπε: «ἀφήσετε μού τονε». Ἔβαλε δύο κοπανιές μπαρουτι καὶ μιὰ σφαῖρα εἰς τὸ σισανέ του καὶ ἐπυροβόλησε τὸν νιζάμη τὴ στιγμὴ, ποὺ ἦταν ἔτοιμος νὰ μᾶς πυροβολήσῃ. Ἡ τουφεκιά τὸν ἔφερε κοντὰ εἰς τὴν πόρτα τοῦ κελλιοῦ μας. Μὲ γιουροῦσι ὄλοι μας, μὲ τὴ σειρὰ ὁ καθένας, τὸν τραβήξαμε πλιά κοντὰ εἰς τὸ κελλί, τὸν ἐγδύσαμε καὶ ἐντύσαμε τὸν γυμνὸν μας Μανελάκη, ἀλλὰ γιὰ κακὸ του, διότι οἱ νιζάμηδες τὸν ἔδερναν αἰχμάλωτον σ' ὄλο τὸ δρόμο ἀπὸ τὸ Ἀρκάδι ἕως τὴν Μέση καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἕως τὸ Ρέθυμον γιὰ τὴ φορεσά του.

»Μᾶς εἶπεν ὁ Μανελάκης, ὅτι τὴ στιγμὴ, ποὺ ἐπυροβόλησεν ὁ Γιαμπουδάκης εἰς τὴν Πυριτιδαποθήκη, ἐβγήκεν ἔξω, ἀλλὰ τὸν πῆρε ἡ φωθιά καὶ τοῦ ἔκαψεν ἔτσι τὰ ροῦχα του καὶ τὸν εἶδαμε γυμνόν.

»Ἀπὸ τὸ κελλί στὰ Μεσοκούμια μᾶς πῆρε ὄλους τοὺς αἰχμαλώτους

¹ Ὁ Μανελάκης ἔμεινεν ἀθλαθής, καθότι εὑρεθεὶς τὴν στιγμὴν τῆς ἐκρήξεως ὀλίγον ἔξωθεν τῆς πυριτιδαποθήκης καὶ πρὸ τῆς θύρας αὐτῆς δὲν ὑπέστη τὰς θανατηφόρους συνεπείας τῆς ἐκ τῆς ἀναφλέξεως τῆς πυρίτιδος σχηματιζομένης πιέσεως τῶν ἀερίων. Ὁ Μανελάκης ἐπαρουσιάσθη γυμνὸς φέρων μόνον τὸ περιλαίμιον καὶ τὰς περιχειρίδας τοῦ ὑποκαμισοῦ διότι οὗτος εὑρεθεὶς ἐντὸς τῆς ἀκτίνας τῶν φλογῶν καὶ κινδυνεύσας νὰ καῖῃ ἐκ τῆς ἀναφλέξεως τῶν ἐνδυμάτων του ἀπέσπασεν ἐν τάχει τὰ σχεδὸν φλεγόμενα ἐνδύματά του, ἔμειναν δ' οὕτως ἐπὶ τοῦ σώματός του τὰ ἀνωτέρω μέρη τοῦ ὑποκαμισοῦ ὡς καλῶς προσηρμοσμένα διὰ κομβίων εἰς τὸν λαίμῳ καὶ εἰς τὰς χεῖράς του. (Εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐξήγησιν τοῦ παραδόξου ὄντως τούτου φαινομένου ἤχθη ἐκ τῆς συνομιλίας μου μετὰ ἐιδικῶν στρατιωτικῶν).

Τούρκος άξιωματικός μέσα σέ κορδόνι από στρατιώτες με έφ' όπλου λόγ-
χην. Ένθυμούμαι και τό άκόλουθο περιστατικό: Τή στιγμή, που πηγαί-
ναμε με τό στρατό, εύρηκα μπροστά στα πόδιά μου μέσα εις τόν πέρ-
γιαυλο τής Μονής ένα παιδάκι μικρό. Τό άρπαξα εις τήν άγκαλιά μου.
'Ο άξιωματικός τό πήρε και τό παρέδωκε στάς αίχμαλώτους γυναίκας».

Κωνσταντίνος Στυλ. Παπαδάκης¹

«Μετά τήν κατάρριψιν τής Δυτικής Πύλης και του τοίχου οι Τούρκοι
κατώρθωσαν δι' έφόδου και έμπήκαν εις τήν Μονήν φωνάζοντες: «'Αλλάχ,
'Αλλάχ.» Έτράθηξαν τάς μαχαίρας των οι άπιστοι και κατέσφαξαν
πολλά γυναικόπαιδα ήμισθανή εκ του φόβου, πολλά παιδιά διαφόρου
ήλικίας. Ένα συμμαθητήν μου εις τό έν τώ χωρίω 'Αμνάτω Έλληνικόν
Σχολείον, Μανόλην τό όνομα² έχοντα άδελφόν μοναχόν τής Μονής Ζα-
χαρίαν όνόματι, σφαίρα έχθρική έρριψε νεκρόν πρό των όφθαλμών μου.

«Αίφνης βλέπω άριστερά άνδρας και γυναίκας διαφόρου ήλικίας,
'Εκεί βλέπω όμάδα Κρητών και τινων έθελοντών τρεχόντων πρός τήν
άποθήκην των άρτων. Και έγώ έπορεύθην με αύτους. Έμβαινομεν εις τήν
άποθήκην των άλεύρων και άνεμέναμεν τόν θάνατον από στιγμής εις
στιγμήν. Μετ' όλιγην ώραν σεισμός, ώς έφάνη εις ήμάς, καθ' ήν έδόθη
πύρ εις τήν πυρίτιδα και ειπομεν, μήπως βάλωσι και άνατινάξωσιν ήμάς
εις τόν άέρα; Και προχωρούντες από τήν άλευραποθήκην κατέβημεν εις
τήν «Τράπεζαν». Έδω έμείναμεν έως τέσσαρα λεπτά τής ώρας, έστενο-
χωρέθημεν πολύ, διότι δέν ειχομεν ουδέν μέρος, ίνα πυροβολήσωμεν τόν
έχθρόν. Τήν στιγμήν, καθ' ήν έσκεπτόμεθα, έρχονται οι έχθροί λακτί-
ζοντες τήν θύραν. 'Ο άρχηγός των φωνάζων έζήτει ύποταγήν. Εις εκ των
έθελοντών έγνώριζε τήν 'Οθωμανικήν γλώσσαν και ειπεν εις αύτόν να
παραδοθώμεν με τά όπλα, αλλά δέν παρεδέχθησαν. Έπί τέλους δέν ήδυ-
νήθημεν να άντισταθώμεν μη έχοντες και πολεμοφόδια. 'Απευθύνουν εις
ήμάς πολλούς όρκους, ότι δέν θέλομεν πάθει τό παραμικρόν, εάν ύποτα-
χθώμεν και δώσωμεν τά όπλα και θέλομεν σωθή. 'Ο άξιωματικός του
όθωμανικού στρατού μάς ήρώτησε πρώτον, πόσοι είμεθα και να μετρη-
θώμεν. Έμετρήθημεν και εύρέθημεν τό όλον 37. 'Αφού παρεδώσαμεν τά
όπλα, οι έχθροί διά λακτίσματος ήνοιξαν τήν πόρταν και σύραντες τάς

¹ 'Ο Κ. Παπαδάκης εκ του χωρίου «Πίκρι» Ρεθύμνης νεανίας 15ετής τότε
διέμενεν έν τή Μονή του 'Αρκαδίου παρά τώ 'Ιερομονάχω Χρυσάνθω. Μόνος
αύτός διασωθείς εκ των εις τήν «Τράπεζαν» καταφυγόντων ήχμαλωτίσθη, μεθ'
δ άπελευθερωθείς μετέβη εις 'Αθήνας. Κατά τόν χρόνον εκείνον διηγήθη εις
τόν έν 'Αθήναις διαμένοντα Π. Κορωνάιον τά έν τώ περιούλω τής Μονής δια-
δραματισθέντα και τήν έν τή «Τραπέζη» φρικαλέαν σκηνήν. Έπανελθών μετά
ταύτα εις τό χωρίον του έχειροτονήθη Ιερέυς. 'Απέθανεν έν 'Αλεξανδρεία, όπου
είχε μεταβή παρά τώ έκει έγκατεστημένω υίω του Δημητρίω.

² 'Όνομάζετο 'Εμμανουήλ Σκουλούδης εκ Μπισταγής 'Αμαρίου. Μένων έν
'Αρκαδίω μετέβαινεν εις 'Αμνάτον και έφοίτα εις τό εκεί 'Ελληνικόν Σχολείον.

μαχαίρας κατέκοπτον ὡς ξύλα τοὺς δυστυχεῖς χριστιανούς, ὡς λέοντες ὠρυόμενοι. Ἐγὼ δὲ βλέπων καὶ περιμένων νὰ καταμελισθῶ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν αἴφνης παρατηρῶ ἀξιωματικὸν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Μὲ παίρνει ἀπὸ τὴν χεῖρα καὶ με βγάζει ἔξω ἡμιθανῆ ἐκ τοῦ φόβου καὶ τοιοῦτοτρόπως με ἔσωσεν ἐκ τοῦ θανάτου ὁ ἐλεήμων οὗτος ὀθωμανὸς ἀξιωματικὸς λέγων εἰς ἐμέ, ὅτι εἶναι Χριστιανὸς δείχνοντάς μοι μικρὸν σταυρὸν εἰς τὴν χεῖρά του καὶ μοῦ ὠμίλησε τουρκιστὶ «μὴ φοβῆσαι» καὶ μετ' ὀλίγον ἐφθάσαμεν εἰς τὸ μέρος (Μετοχάκι), ὅπου ἐστέκετο ὁ Πασσᾶς. Παρατηροῦσα τὴν Μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου, τὴν Ἐκκλησίαν καιομένην. Μετὰ ταῦτα με ὠδήγησεν εἰς ἓν τσαντήριον, μοῦ ἔδωσεν ὀλίγον ψωμὶ καὶ τυρὸν καὶ ἔφαγον καὶ ὕστερον με ἤνωσε με τοὺς λοιποὺς αἰχμαλώτους. Ἦσαν τὸν ἀριθμὸν 120 διαφόρου ἡλικίας, ἐξ αὐτῶν δὲ ἑπτὰ ἐθελονταί.....

»Πρὶν ἐμβῶσι μέσα εἰς τὴν «Τράπεζαν» οἱ βάρβαροι, μόλις ἐπαράδωσαν τὰ ὄπλα, ἐπυροβόλησαν καὶ σφαῖρα διεπέρασε τὴν καρδίαν ἐνὸς ἀνδρείου Κρητός, Ἀλεβίζου¹ ὀνομαζομένου. Ἔπεσε νεκρὸς εἰς τοὺς πόδας μου καὶ συνάμα ὠρμησαν ὄλοι ἐντὸς καὶ ὄλοι με τὰ σπαθιά ἤρχισαν καὶ ἔκοβαν ἀνηλεῶς. Ὡς διψῶντες ἐζήτουν νὰ βλέπωσι χυνόμενα τὰ αἵματα τῶν Χριστιανῶν, φωνάζοντες δὲ ἔλεγον μυρίας βλασφημίας καὶ ἐμεῖς ἐζητούσαμεν ἔλεος, ἀλλὰ ὡς τυφλοὶ καὶ κωφοὶ δὲν ἔβλεπον, οὔτε ἤκουον.

»Ὅταν με ἔβγαλεν (ὁ ἀξιωματικὸς) ἔξω τῆς Μονῆς, ὁ χωριανὸς μου Ἀλῆ Ἀγᾶς Παστέλλας καὶ πολλοὶ ἄλλοι Κρητικοὶ Τοῦρκοι με περιεκύκλωσαν ἐρωτῶντας με, ἐὰν ὁ Κορωναῖος εἶναι μέσα. Ἐγὼ δὲ τοὺς εἶπα, ὅτι δὲν εἶναι μέσα. Ἐλεγον πρὸς ἀλλήλους λυπούμενοι σφόδρα, ὅτι δὲν ἔκαμαν τίποτα. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀλῆ, Ἰμβραήμ, ἔλεγε: «Δὲν σᾶς τὸ ἔλεγα ἐγώ, ὅτι ἦτο αὐτός, ὅπου μᾶς ἔκαμε πόλεμον καὶ μᾶς ἔκαμε μεγάλη μάχη; Ἐὰν δὲν ἦτο αὐτὸς ἔξω, χαρὰ εἰς ἡμᾶς». Ὁ Ἀλῆς οὗτος Παστέλλας ἔδειχθη πρὸς ἐμέ καλός, μοῦ εἶπε νὰ μὴ φοβοῦμαι καὶ ὅτι δὲν θὰ ἐπάθαινα τίποτε»².

Μαρία Καντζοπούλα

«Ἀπὸ πρῶτας μέχρι νυκτὸς ἐξηκολούθησεν ἀκατάπαυστος πόλεμος, αἱ σφαῖραι δέ, διὰ τῶν ὁποίων μᾶς ἐκανωνιοβόλουν ἄλλαι διήρχοντο ὕψηλὰ καὶ ἄλλαι ἐπιπταν εἰς τοὺς τοίχους, χωρὶς νὰ προξενήσουν ζημίας.

»Φρίκην μοῦ ἐπροξένησεν, ὅταν εἶδα νὰ θάπτουν τὴν νύκτα 8 ἢ 9 ἀνθρώπους φονευθέντας τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐπὶ τῶν δωματίων, καὶ ἀκόμη περισσότερον ἔφριττα, ὅταν ἔβλεπα νὰ παραμερίζουν τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα τῶν φονευθέντων καὶ νὰ τὰς ὑποχρεῶνουν νὰ μὴ φωνάζουν καὶ κλαίουι διὰ νὰ μὴ ἀκούουν ἀπ' ἔξω οἱ Τοῦρκοι.

¹ Γεώργιος Πρεβελάκης τοῦ Ἀλεβίζου, ἐκ Πηγῆς, περὶ οὗ ἀνάγνωθι ἐν Κεφ. 1Β'.

² Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, ἐκ τῶν τοῦ Κορωναίου, (ὁμολογία Κωνστ. Παπαδάκη υἱοῦ τοῦ Παπᾶ Στυλιανοῦ).

»Αυτό μου ἔφανε ὑπερβολικόν, διότι ἔστοχαζόμεν, ὅτι τὸ κακὸν θὰ ἦτο ἕως ἐδῶ καὶ ὅτι θὰ ἐξηκολούθει ὁ πόλεμος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἡμεῖς ἐντὸς τῶν τοίχων καὶ οἱ Τούρκοι ἀπ' ἔξω. Δὲν ὑπωπευόμεθα οἱ δυστυχεῖς ὅτι οἱ Πασσᾶδες θὰ φέρουν ἀπὸ τὸ Ρέθυμνον καννώνια καὶ μάλιστα τὸ μεγάλο ἐκεῖνο, διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ ὁποῖου ἐχρειάσθησαν, ὡς ἔμαθα 500 ἄνθρωποι, ἐκτὸς τῶν ἵππων, καὶ διὰ τοῦ ὁποῖου μᾶς κατέστρεψαν.

»Ἡ πρώτη βολὴ αὐτοῦ ἔρριψε μέρος τοῦ τοίχου πλαγίως τῆς μεγάλης θύρας, ἡ δευτέρα καὶ ἡ τρίτη ἔρριψε τὸ ἄλλο μέρος τοῦ τοίχου καὶ ὀλόκληρον τὴν μεγάλην θύραν.

»Τότε ἦνοιξε τὸ χάος ἐκεῖνο, ἐνῶ ἡμεῖς, γυναῖκες καὶ ἄνδρες, ἐκουβαλοῦσαμε διάφορα ἔπιπλα, ξύλα καὶ λίθους πρὸς φράξιμον αὐτοῦ. Οἱ Τούρκοι ὤρμησαν πρὸς τὸ χάος καὶ ἐν πρώτοις εἰσῆλθον ἐν τάγμα Αἰγυπτίων εἰς τὴν μεγάλην αὐλὴν τῆς Μονῆς. Κατόπιν κατέφθασεν ἄλλο, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ εἴσοδος ἦτο ὀλίγον φραγμένη καὶ ὄχι εὐδιάβατος, διὰ τοῦτο δὲν εἰσῆλθον διὰ μιᾶς. Ἐπειδὴ οἱ πρῶτοι εἰσελθόντες ἐφονεύθησαν, οἱ ἀκολουθοῦντες εἰσῆρχοντο πατώντες ἐπὶ τῶν πτωμάτων τῶν πρώτων. Τότε τὸ πλεῖστον μέρος τῶν Χριστιανῶν εἶχε κατεβῆ ἀπὸ τὰ δώματα κάτω εἰς τὴν αὐλήν.

»Θεέ μου! Τί τρομερά, τί τραγικὴ, τί φρικαλέα σκηνὴ ἦτο ἐκεῖνη! Διὰ μιᾶς συνεπλάκησαν οἱ Χριστιανοὶ μὲ τὸν στρατὸν, αἱ λόγχοι καὶ τὰ μαχαίρια κατεμέλιζον τοὺς ἀνθρώπους. Τώρα πλέον δὲν ἠκούοντο πολλοὶ πυροβολισμοί· φωναὶ μόνον καὶ συγκρούσεις λογχῶν καὶ μαχαιριῶν. Αἱ γυναῖκες ἐγκατέλειψαν τὰ τέκνα των μόνον καὶ ἔτρεξαν εἰς τὴν συμπλοκὴν διὰ νὰ ὑπερασπίσουν τοὺς ἄνδρας των μὲ τοὺς ὀδόντας καὶ τοὺς δνυχᾶς των.

»Οἱ Τούρκοι εἰσῆρχοντο κατὰ λόχους ἀλληλοδιαδόχως, ἡ δὲ ἀλληλοκτονία ἐξηκολούθει θηριωδῶς. Τότε ἐδόθη τὸ πῦρ εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην. Ὁ σεισμὸς ἦτο φρικτὸς, τὰ δὲ θύματα ὄχι ὀλίγα. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς αὐλῆς ἐκρημνίσθη καὶ ἐπλάκωσε πολλοὺς Τούρκους καὶ μερικοὺς Χριστιανούς, καὶ ἐπειδὴ τὸ περισσότερον μέρος τοῦ τοίχου ἔπεσε πρὸς τὰ ἔξω, ἐφόνευσε πολλοὺς Τούρκους.

»Μετὰ τὸν σεισμὸν καὶ τὴν πτώσιν τοῦ τοίχου εἰσῆλθον οἱ Ἄλβανοὶ καὶ οἱ ἐντόπιοι Τούρκοι. Ἐτρεξαν διὰ μιᾶς ὡς λυσσασμένοι λύκοι εἰς τοὺς θόλους, τὰ κελλιά καὶ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου ὑπῆρχον μερικοὶ ἄνδρες καὶ τὰ γυναικόπαιδα, καὶ ἤρχισαν ἀμέσως ἀηλεῶς καὶ ἀπανθρώπως τὴν σφαγὴν τῶν γυναικοπαίδων καὶ τῶν ὄσων πολεμιστῶν εὐρέθησαν ἐκεῖ. Αἱ φωναὶ τῶν σφαζομένων γυναικοπαίδων πιστεύω νὰ ἠκούοντο ἀπὸ τριῶν μιλίων ἀπόστασιν. Ἡ φρικαλέα αὐτὴ σκηνὴ διήρκεσε πλέον τῆς ὥρας, ὁπότε εἰσῆλθε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πασσᾶς¹.

¹ I. Π ω λ ι ο υ δ ᾶ κ η, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 817—818.—Ὁ εἰσελθὼν εἰς τὸν περι-
αυλον Πασσᾶς δὲν ἦτο ὁ Μουσταφᾶς καθότι ἔμενεν οὗτος ἐν τῷ χωρίῳ Μέση,
οὔτε ὁ Σουλεϊμιάν βέης, ὅστις εἶχε τραυματισθῆ, ἀλλ' ἕτερος ἀνώτερος ἀξιο-
ματικός.

Ἐμμανουὴλ Λουρωτὸς ¹

Τὴν κατωτέρω δημοσιευομένην ἔκθεσιν μοι ἀπέστειλε τῇ παρακλήσει μου ὁ Ἐμμανουὴλ Λουρωτὸς, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1929, ὅτε διεκυβέρνησεν τὴν Ἱ. Ἐπισκοπὴν Ρεθύμνης:

«Μὲ λυπεῖ πολὺ, Θεοφιλέστατε, τὸ νὰ μένωμεν ἀπαθεῖς καὶ ἀδιάφοροι, ἐνῶ ἔχομεν τόσα νὰ εἴπωμεν καὶ ὄχι μόνον διὰ τὸ Ἀρκαδί, τὸ νέον αὐτὸ Μεσολόγγιον, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλα μέρη τῆς πατρίδος μας, ὅπως εἶναι τὸ Σπήλαιον τοῦ Μελιδονίου, ὁ Βαφὲς καὶ οἱ Βρύσες τοῦ Ἀποκορώνου, ὁ Βάμος, τὸ Ἀκρωτήρι, τὸ Φραγκοκάστελλον τῶν Σφακίων, τὸ Σπήλαιον τοῦ Σάρχου καὶ τόσα ἄλλα μέρη, εἰς τὰ ὁποῖα διεδραματίσθησαν φρικαλέα γεγονότα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἔγκλημα νὰ παραδίδωνται εἰς τὴν λήθην καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπειρα, διότι

Πάρε τὴ ράχη τοῦ βουνοῦ κι' ἀνέβα πέτρα πέτρα
καὶ κάθε πέτρα πού πατεῖς κ' ἕνα ἀγῶνα μέτρα,

ὅπως ἐπίσης εἶναι ἀναρίθμητα καὶ τὰ ἄλλα δεινοπαθήματα τῆς Κρήτης, τὰ ὁποῖα θὰ δυσκολευθῆ καὶ ὁ δεινότερος ἱστοριογράφος νὰ περιγράψῃ, διότι

Ὅλα μποροῦν οἱ ρήτορες κι' οἱ ποιηταὶ νὰ ποῦνε
Στὸν κόσμον ὅσα γίνηκαν καὶ μέλλουν νὰ γενοῦνε,

---

¹ Ὁ Ἐμμ. Λουρωτὸς εἶναι εἰς τῶν σπουδαιότερων καὶ αὐθεντικωτέρων αὐτοπτῶν μαρτύρων τοῦ δράματος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀρκαδίου καὶ ἐν γένει πολῦτιμος πηγὴ πληροφοριῶν περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐγγράμματος, ἐφωδιασμένος δὲ μὲ ἀκαίαν καὶ ἀπέραντον μνήμην καὶ διακρινόμενος ἐπὶ ἀκριβεῖ καὶ λεπτομερεῖ παρατηρητικότητι καὶ βαθεῖ θρησκευτικῶ καὶ πατριωτικῶ συναίσθηματι δέον νὰ ἀκουσθῆ μετ' ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος.

Ὁ Ἐμμ. Λουρωτὸς ἐγεννήθη τῷ 1850 ἐν Νεῦς Ἀμάρι ἐκ πατρὸς Παπαῖ Γεωργίου Λουρωτοῦ, Οἰκονόμου καὶ μητρὸς Καλλιόπης Μακρουμάλλη ἐκ Μοναστηρακίου.

Τὰ γράμματα τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ἔμαθεν οὗτος ἐν Μοναστηρακίῳ, ἐν τῇ Ἱ. Μονῇ Ἀρκαδίου παρὰ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ Ἀνθίμῳ εὐπαιδευτῷ Ἱερομονάχῳ καὶ ἐν τῷ Δημοτικῷ σχολεῖῳ Ρεθύμνης παρὰ τῷ διδασκάλῳ Κωνσταντίνῳ Ψαρουδάκῃ, Ἡρακλειώτῃ, Πρωτοψάλτῃ Κρήτης, μεθ' ὃ ἐφοίτησεν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Σχολεῖῳ Ρεθύμνης.

Νεανίας ἐνθουσιώδης κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 παρηκολούθησε τὰς ἐξώθεν τοῦ Ἀρκαδίου μάχας (8 καὶ 9 Νοεμβρίου). Μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης μετέβη μετὰ τῶν γονέων του καὶ ἀδελφῶν του εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἤκουσε τὰ ἐγκύκλια μαθήματα ἐν τῷ Βαρβακείῳ Λυκείῳ, μεθ' ὃ κατήλθεν εἰς Κρήτην. Διορισθεὶς διδασκαλὸς ἐδίδαξεν ἐν διαφόροις χωρίοις τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης.

Λάτρις τῆς ὥραίας προγονικῆς μας γλώσσης καὶ ἀκλινῶς προσηλωμένος εἰς τὰ θρησκευτικὰ καὶ πατριωτικὰ ἰδεώδη διεπαιδαγώγησεν ἔθνοπρεπῶς ὀλοκλήρους γενεάς, ἐν οἷς χωρίοις ἐδίδαξε.

Τοιοῦτοι πατριῶται - διδασκαλοὶ, δυσαναπλήρωτα στελέχη τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, δέον νὰ περιβάλλωνται ὑπὸ πάντων δι' αἰτίου εὐγνωμοσύνης, πρότυπα μιμήσεως τοῖς ἐπιγιγνομένοις προκείμενοι. Ἀπεβίωσεν ἐν Νεῦς Ἀμάρι τῇ 20ῇ Μαρτίου 1934.

Μὰ πάλι κι' ἄλλα ἂν τὰ ποῦν κι' ὁ κόσμος νὰ τὰ μάθῃ,
Τῶν Κρητικῶν θὰ μένουνε ἀστόρητα τὰ πάθη.
Καὶ κάθε Κρητικοῦ γενιὰ καὶ κάθε μιὰ φαμίλλια,
Μπορεῖ νὰ κάμ' ἓνα χαρτί πού νά'χῃ φύλλα χιλιά¹.

»Ἐάν, Θεοφιλέστατε, ἤμουν ζωγράφος, θὰ ἐζωγράφιζον τὸ Ἄρκάδι, ὅπως τὸ ἀφήκαν οἱ Τούρκοι, ὅταν προτροπάδην ἔφυγον ἀμέσως μετὰ τὴν δλοκαύτως ἀπὸ φόβον, μὴ πάθωσι χειρότερα ἀπὸ ὅσα ἔπαθον ἄλλοτε ἐκεῖ εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, ἢ καὶ ἀπὸ τὴν δυσσομίαν τῶν αἱμάτων καὶ τῶν καπνίζόντων ἀκόμη πτωμάτων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων.

Ὁ Ἐμμανουὴλ Λουρωτός

»Θὰ τὸ ἐζωγράφιζον, λέγω, ὅπως εἶχε, διότι τὸ διατηρῶ ἀκόμη ζωηρὸν εἰς τὴν μνήμην μου, ὡς νὰ τὸ βλέπω αὐτὴν τὴν στιγμήν. Ἦμουν καὶ ἐγὼ ἐκ τῶν πρώτων, πού ἐτρέξαμεν ἀμέσως τὴν Πέμπτην (10 Νοεμβρίου) τὸ πρωτὶ διὰ νὰ εὐρωμεν τοὺς σκοτωμένους ἀδελφούς μας νὰ τοὺς ἐνταφιάσωμεν.

»Ἀλλὰ τί πρώτον καὶ τί τελευταῖον νὰ εἶπω ; Μόλις ἐπλησιάσαμεν, ἐβλέπομεν πτώματα Τούρκων σποραδικῶς ξαπλωμένα ἐντὸς χάνδακος εἰς τὸ σύνορον τῶν ἀμπελιῶν, διότι τοὺς περισσοτέρους τοὺς ἔστελλον καθ' ὅλην τὴν νύκτα εἰς Ῥέθυμνον. Πλησίον τῆς Μονῆς, ἐντὸς εὐρέος λεπιδολάκκου, ἐφαίνοντο ἑννέα ἄλλοι.

»Ἄλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν μπορῶ νὰ περιγράψω, εἶναι, ὅταν ἐφθάσαμεν ἔμπρὸς εἰς τὴν μεγάλην Πύλην τῆς Μονῆς. Τί φρίκη! Ὅλος ὁ δρόμος γεμάτος νεκρούς. Σώματα ἀκέφαλα, ἀκρωτηριασμένα. Κεφαλαὶ χωρισμένα ἀπὸ τὰ σώματα καὶ σκορπισμένα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Οὐδὲν φρικαλεώτερον θέαμα ἤμπορεῖ νὰ παρουσιασθῇ. Ἐκεῖ ἐγινεν ἡ φοβερὰ γιγαντομαχία ἀπὸ τοὺς δέκα λέοντας, πού ἐξῆλθον ξιφῆρεις διὰ νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς ἐφορμώντας καὶ δυνηθῶσιν ἐν τῇ συγχύσει νὰ φύγωσιν.

»Εἰσῆλθομεν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ ἱερὸν θυσιαστήριον τοῦ περιβόλου. Αὐτὸ δὲν ἤμπορῶ νὰ σᾶς τὸ περιγράψω, διότι θὰ ἀδικήσω τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν πραγματικότητά.

»Ὡς εἰσῆλθομεν εἰς τὸν περίβολον, εἶδομεν τὸ πτώμα τοῦ γέροντος καὶ προγόνου καλογήρου Ἀγαθαγγέλου. Εἶχε τοποθετηθῆ χλευαστι-

¹ «Ἡ ἔκστρατεία τοῦ Ὁμέρ Πασσᾶ κατὰ τοῦ Λασηθίου», Ποίημα Ἰωάν. Κωνσταντινίδου τοῦ Κρητῆς ἐν Ἐρμουπόλει 1868.

Τὰ χρυσοῦφανα ἄμφια τοῦ Ἡγουμένου Γαβριὴλ

Ἐπιμάνικα τοῦ Ἡγουμένου Μανασσῆ Γαθρᾶ (1808 – 1815)
ἀρίστης ποικιλτικῆς τέχνης τῶν Μοναχῶν τοῦ Ἀρκαδίου

κῶς, ὡς νὰ ἐκάθητο εἰς πολυθρόναν καὶ ἡ κοιλία του εἶχεν ἀνοιχθῆ διὰ μαχαίρας καὶ ἐκρέμοντο τὰ κίτρινα ζύγκια του πρὸς ἐμπαιγμόν. Ἄλλοις ἐφαίνετο εἰς τὸ πλησίον τῆς οἰναποθήκης ὑψηλὸν παράθυρον καὶ ἐκρέμοντο οἱ πόδες του πρὸς τὰ κάτω, ὡς νὰ ἤθελε νὰ πηδήσῃ, ἀλλὰ δὲν ἐπρόλαβεν ὁ δυστυχῆς καὶ τὸ σῶμα του εἶχε γίνει πυρίκαυστον.

»Εἰς τὸ πρῶτον πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ ἀπὸ τὴν μεγάλην Πύλῃν κελλίον κατέκειτο μίᾳ γυνή, τῆς ὁποίας ἡ κοιλία εἶχεν ἀνοιχθῆ διὰ μαχαίρας, τὸ δὲ ἔμβρυον, τὸ ὁποῖον ἔφερεν ἐν τῇ κοιλίᾳ της, εἶχε πέσει χαμαί. Ὁ Μύρων Καλλέργης, ἓνα καλὸ παλληκάρι, ἦτο φρικωδῶς κατακρεουργημένος ὑποκάτω εἰς τὸ μεγάλο κυπαρίσσι καὶ πλείστοι ἄλλοι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ.

»Ἐπλησιάσαμεν καὶ εἰσῆλθομεν εἰς τὴν μεγάλην Τράπεζαν, ὅπου κατακρεουργήθησαν οἱ τριάκοντα καὶ ἕξ ἥρωες. Ἄς φαντασθῆ ἕκαστος τί πάλη ἔγινεν ἐκεῖ μέσα, ὡς μᾶς διηγήθη κατόπιν εἰς σχοινοπλόκος (μουτάφης) Ὁθωμανός, Ἀραπάκης ὀνόματι, ἀθιγγανόχρους ἀπὸ «Βολιῶνες» Ἀμαρίου, ὁ ὁποῖος περιεφέρετο εἰς τὰ χωρία ἐξασκῶν τὸ ἐπάγγελμά του καὶ ὁ ὁποῖος ἔτυχεν ἐκεῖ. Μὲ ὄλην τὴν θηριώδη ψυχὴν του ἐπανελάμβανεν ἀπαθῶς, ὡς νὰ ἐπρόκειτο περὶ ζώων, «Βάλλαχι τοὺς ἐλυπήθηκα».

»Ἐζητήσαμεν τὸν πολῦτιμον ἀδελφόν μας Ἀνθιμον, τὸν πρῶτον τῆς οἰκογενείας μας, διότι ἐγὼ εἶμαι ὁ τελευταῖος. Ἦρευνήσαμεν τὰ διάφορα μέρη, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθημεν νὰ τὸν εὔρωμεν. Μᾶς ἐγεννήθη πρὸς στιγμήν μίᾳ ἐλπίς καὶ παρηγορία, ὅτι ἴσως ἔφυγεν ἢ δὲν εὔρεθη ἐκεῖ, ὅτε εἰς ἓκ τῶν πολλῶν μᾶς λέγει, ὅτι ὁ Ἀνθιμος ὁ ἀδελφός σας εἶναι φονευμένος εἰς τὸ ἔξωθεν τῆς Μονῆς ἐρείπιον ὀρνιθῶνος. Ἐτρέξαμεν μὲ τὸν δυστυχῆ πατέρα μου καὶ μὲ τοὺς δύο ἀδελφούς μου, τὸν Καλλίνικον, Ἱερομόναχον Ἀσωμάτων καὶ τὸν Νικόλαον, καὶ τὸν εὔρωμεν τὸν μακαρίτην κατακρεουργημένον καὶ σφαγμένον σὰν τὸ ἀρνί. Τὸν ἐπήραμεν ἀμέσως καὶ τὸν ἐβάλαμεν εἰς τὸν πρὸς τὰ ἀριστερὰ τελευταῖον τάφον, ἔμπροσθεν τῆς ἐκκλησίας, ὅπου ἐβάλαμεν καὶ τὸν Ἠγούμενον Γαβριήλ, τοῦ ὁποίου τὴν κεφαλὴν εἶχον ἀποκόψει οἱ Τούρκοι καὶ ἄλλους, διότι ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ τάφοι ἐπληρώθησαν ἀπὸ νεκρῶν, τοὺς ὁποίους ἐσυνάξαμεν ἀπὸ τὸν περίβολον, διὰ νὰ μὴ γίνωσι βορὰ τῶν κυνῶν.

»Ἐγὼ μὲ τὰς ἀσθενεῖς μου δυνάμεις ἔγραψα ὅσα ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως γνωρίζω, ἄλλοι δὲ ἰκανώτεροί μου ἄς γράψωσι περισσότερα.
Νεὺς — Ἀμάρι τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1929.

Μετὰ σεβασμοῦ

Ὁ ταπεινότατος θεράπων τῆς ὑμετέρας Θεοφιλίας καὶ φίλος Σας
Ἐμμανουὴλ Λουρωτός, δημοδιδάσκαλος»

Νικόλαος Σταυρουλάκης ή Μουλαζιμάκης

«Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ἤμουν, μοῦ εἶπε, δεκαπέντε ἐτῶν. Ἡ οἰκογένειά μας εἶχε καταφύγει εἰς Ἀμάρι, εἰς τὸ χωρίον Βυζάρι, διότι ὁ πατήρ μου Γεώργιος Σταυρουλάκης ἢ Μουλαζιμάκης¹ ἦτο ἀπὸ τὸ χωρίον αὐτό. Ἡμεθα τέσσερις ἀδελφοί, ἐγώ, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Γιάννης καὶ ὁ Μανόλης. Ὁ Μανόλης ἐπῆγε στ' Ἀρκάδι μαζί με τὸν χωριανὸν

Νικόλαος Σταυρουλάκης
ἢ Μουλαζιμάκης

ἐκεῖνος ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὴν πλεξούδα τῆς, τὸ πῆρε μαζί του καὶ τὸ διετήρησε ὡς ἱερὸν κειμήλιον.

»Τὸν ἀδελφόν μου Μανόλη εὐρήκαμε σκοτωμένο μέσα εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Μονῆς, κοντὰ εἰς τὴν Καστρινὴ πόρτα. «Αμα τὸν εἶδεν ὁ πατέρας μου, ἐφώναξε δυνατὰ με λαχτάρα καὶ με πόνον ψυχῆς: «Νά! τὸ κοπέλλι μου».

»Ὁ Σιράγας τὸν ἐβοήθησε καὶ ἔθαψαν τὸν ἀγαπημένο μας Μανόλη.

¹ Τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας ταύτης ἐν Ἀδελφῶν εἶναι γνωστά ὡς Μουλαζιμηδες ἢ Μουλαζιμάκηδες. Περί τοῦ ἐπωνύμου τούτου ὁ συνομιλητής μου μοι εἶπε τὰ ἑξῆς: «Ὁ πατέρας μου ἐπίσθηκε σκλάβος στὴν Κρήτη εἰς τὸ 21. Ἦτο τότε 10 χρονῶν. Ἐπουλήθηκε μαζί με ἄλλους σκλάβους εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ὄταν ἐμεγάλωσεν ὑπηρετήσε εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Ἰμπραὴμ Πασσᾶ. Ὄταν αὐτὸς ἔκαμε ἐκστρατεῖαν εἰς τὰ Παρασάμια (Μπάρ ἐς Σάμ = Συρίαν), ἦτο τότε ὁ πατέρας μου εἰς τὸν στρατὸν του. Ὁ πατέρας μου ἔκανε τότε μιὰ ἀνδραγαθία. Ἀνέβηκε πρῶτος εἰς ἓνα φρούριον. Ἐπάθιε ἐπάνω στοὺς σκοτωμένους. Ἐπῆρε τότε 4 σφαίρες, στὸ λαμὸ, στὸ δεξὸ μερί, στὸ μπέτι καὶ στο' ἄκρες τῶν ποδιῶν καὶ τότε ὁ Πασσᾶς διὰ τὴν ἀνδραγαθίαν του τὸν ἔκαμε Μουλαζιμάκη».

Ὡς εἶπαν μετὰ τὰ ἡσυχάσματα εἰς τὸν πατέρα μου κοντοχωριανοὶ μας Τουρκοὶ, ὁ Ἄλῃς Παστέλλας καὶ ὁ Ἐλφῆς, εἶδαν τὸν ἀδελφόν μου, ὅταν ἔγινε ἡ τελευταία ἔφοδος τῶν Μισιρλήδων κ' ἐμπήκανε στὸν πέργιαυλο ἀπὸ τὰ χαλάσματα τῆς πυριτιδαποθήκης, νὰ τρέχῃ ἀπὸ τὴν Καστρινὴν Πόρτα, ἐκεῖ ποῦσαν αὐτοί, τοὺς ὁποίους, φαίνεται, ἀνεγνώρισε καὶ ἤλπιζε νὰ τὸν σώσουν, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε, διότι ὁ στρατὸς ἐν τῷ μεταξύ ἐγιουρούνησε (ῶρμησε) καὶ τὸν διεπέρασε μὲ τὰ σουγκιά.

»Φαίνεται ὅτι ὁ Μανόλης, ὁ ὁποῖος ἦτο πάντα μὲ τὸν Γιαμπουδάκη μέσα στὸ Μοναστήρι, ὅταν ἐκατέθηκε ἐκεῖνος ἀπὸ τὰ Κλάουστρα μὲ τὴν μπιστόλα στὸ χέρι, τὸν ἠκολούθησε κι' αὐτὸς μαζί μὲ ἄλλους, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ μπῆ μέσα στὸν τσεπανὲ ἀπὸ τὸν πολὺ κόσμον καὶ ὁ Γιαμπουδάκης ἔβαλε φωτιά εἰς τὰ βαρέλια τοῦ μπαρουθιοῦ γρήγορα»¹.

Ἄγαθος Γ. Γιακουμάκης²

Ἐπῆρξε πράγματι ἀγαθὸς πατριώτης, γενναῖος, ἔντιμος, ἀξιοπρεπής.

Εἰς ἐρώτησίν μου, ἐάν ἐπολέμησεν εἰς τὸ Ἀρκάδι, μοὶ εἶπε τὰ ἑξῆς:

«Τὴν ἐπανάστασι τοῦ 1866 ἤμουν 26 χρονῶ. Ἐπολέμησα εἰς τὸν Βρῦσινα μαζί μὲ τὸν Κορωνάιον καὶ εἰς τὸ Ἀρκάδι. Ἦτο Νοέμβρης, ἡμέρα Δευτέρα. Τὸ πρῶτ' ἐκατέθηκε ἀπὸ τὸ Σελλί εἰς τὸ Γιαννοῦδι μαζί μὲ τοὺς χωριανούς μου, τὸν Γιώργη Μπουλούμπαση, τὸν Ἀδάμ Ἀνδρεδάκη, τὸν Μανόλη Γιακουμάκη, τὸν Νικολῆ Τσαγκαράκη. Ἐκεῖ ποῦ ἐκαθούμασθε καὶ ἐβλέπαμε ὀθῆ τὸν κάμπο τοῦ Πλατανέ, εἶδαμε τουρκικὸ στρατὸ νὰ πηγαίνει ἀπὸ τὸ Ρέθυμνος στὸ Πλατανέ³. Ἐκαταλάβαμε, ὅτι ἐπήγαμε πρὸς τὸ Ἀρκάδι. Τὸ πρόσαργο ἐφύγαμε ἀπὸ τὸ Γιαννοῦδι καὶ ἐπήγαμε στὸ Σελλί. Ἐφθάσαμε ἐκεῖ νύχτα. Ἐφέραμε εἰς τὸ χωριὸ τὸ χαμπάρι (εἶδησιν) αὐτό. Ἐφύγαμε ἀπὸ τὸ Σελλί 5-6 Ρεθεμιῶτες καὶ ἐπήγαμε εἰς τὸ χωριὸ Γέννα (Ἄμαριου). Ἐφθάσαμε ἐκεῖ τὰ ξημερώματα τῆς Τρίτης. Ἐμαζευτήκαμε καμμιά ἑκατοστὴ πολεμιστὰι καὶ ἐτραβήξαμε ὀθῆ τ'

Ἄγαθος Γιακουμάκης.

¹ Καὶ ἄλλος ἀδελφός του ὁ Ἰωάννης ἐφονεύθη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1897 εἰς τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Μαρουλά. Ἦτο οὗτος σημαιοφόρος τοῦ Δημητρίου Λεων. Μπογιατζόγλου.

² Ἐγεννήθη εἰς τὸ χωριὸν «Σελλί» Ρεθύμνης.

³ Ἦτο ἡ πρωτοπορία τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατευθυνομένη εἰς Πλατανέ, ὅπου συνεκεντρώθη ὀλόκληρον τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα (ἴδε καὶ σ. 212).

Ἄρκάδι. Ἐφθάσαμε εἰς τὴν θέσιν «Βρομόντας» κ' ἀπ' ἐκεῖ εἰς «Μουτσουκέλλον». Ἦτο πλειὰ πρωτὶ. Ἐρχόντανε ἐκεῖ πατούλιες πατούλιες ὄπλοφόροι ἀπὸ τὰ διάφορα χωριά. Ἐμαζευτήκαμε 500—600 πολεμιστὰι μὲ τοὺς καπετάνιους μας. Ἐνθυμοῦμαι τοὺς ἀδελφοὺς Κατσαντώνηδες ἀπὸ τὸ Ἄνω - Μέρος, τὸν καπετὰν Μαθιό, τὸν Ἄριστ. Καλοειδᾶ, τὸν Σήφη τὸ Δασκαλάκη ἀπὸ τσοῖ Καρῖνες, τὸν Τσουπάκη ἀπὸ τὴν Νίθαιρη. Ἐπαίζαμε τῶν Τουρκῶν, ὅταν τοὺς βλέπαμε καὶ τρέχανε μπουλούκια μπουλούκια ἀπὸ τοὺς Στάθλους, ὅπου εἶναι τὰ μεγάλα κυπαρίσσια. Τοὺς ἐπαίζαμε, ἀλλ' οἱ μπάλτες μας δὲν τοὺς ἔφθαναν. Τὴν ἄλλη μέρα (Τετάρτην) πρὸς τὸ πρόσαργο ἀκούσαμε ἕνα φοβερὸ κρότος. Ἐσεισθηκε ὁ κόσμος, σὰν νάτανε σεισμός. Ἐκαταλάθαμε πῶς ἐδῶκανε τοῦ σπανέ φωθιά, ἀλλὰ ποιός, δὲν ξέραμε, οἱ Χριστιανοὶ ἢ οἱ Τοῦρκοι. Παραῦστερα ἐμάθαμε στὸ χωριό, ὅτι ὁ Κωνσταντῆς ὁ Γιαμπουδάκης ἀπὸ τὸ Ἄδελε ἔβαλε φωθιά. Ἄμα ἐνύχτωσε ἐφύγαμε ἀπὸ τὸν «Βρομόντα» καὶ ἐπήγαμε στ' Ἀμάρι. Ἐγὼ ἐπῆγα στὴ Γέννα, ὅπου οἱ συγγενεῖς μου μοῦ δῶκανε καὶ ἀλλαξα ροῦχα. Ἐθρεχε ὅλη τὴν ἡμέρα καὶ ἤμαστε βρεμένοι. Τὸ Σάββατο ἐπήγαμε μὲ ἄλλους εἰς τὸ Ἄρκάδι καὶ εἶδαμε τὸ μεγάλο

Ἄντωνιος Ξενάκης

κακό, πού εἶχε γίνει. Ἀπέξω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία εἰς τὴν ἀριστερῆ μεριά, εἶδα δυὸ σκοτωμένους. Τὸν ἕνα τὸν ἀνεγνώρισα, τὸν λέγανε Ἄντωνη καὶ ἦτο καφετζῆς στὸ Ρέθεμνος. Εἶχε πάει ὁ μακαρίτης στὸ Ἄρκάδι γιὰ νὰ πολεμήσῃ. Τὸν εὐρῆκαν οἱ Τοῦρκοι ἀπάνω στὰ κεραμίδια τῆς Ἐκκλησίας, τὸν ἐσκοτώσαν καὶ τὸν ρίξανε κάτω στὴν αὐλή».

Ἄντωνιος Ξενάκης ἢ Τσαγκαραντώνης

Ὁ ἐκ τοῦ χωρίου «Βενεράτω» Τεμένους ἀτρόμητος πολεμιστῆς Ἄντωνιος Ξενάκης ἢ Τσαγκαραντώνης¹, ὁ ὁποῖος οὐ μόνον ἐν τῷ Νομῷ Ἡρακλείου, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Νομῷ Ρεθύμνης γενναίως ἐ-

πολέμησε κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις, ὑπῆρξεν ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔσπευσαν εἰς βοήθειαν τοῦ κινδυνεύοντος Ἄρκαδίου κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1866.

¹ Ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1878 εἶχεν ἀναγνωρισθῆ ἀρχηγὸς Μαλεβιζίου καὶ Τεμένους. Ἀπεθίωσεν ἐν τῷ χωρίῳ του εἰς βαθὺ γῆρας τῇ 3 Ἰανουαρίου 1937.

«Εύρισκόμην, μοῦ εἶπε, μὲ τὴν οἰκογένειάν μας κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1866 εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀμαρίου. Πολλοὶ οἰκογένειαι ἀπὸ τὸ Μαλεβίτζι εἶχον καταφύγει κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην εἰς Μυλοπόταμον καὶ εἰς Ἀμάρι. Ἐμεῖς ἀπὸ τὸ Βενεράτω καὶ ἀπὸ τὰ τριγύρω χωριά ἐπήγαμε εἰς τὸ «Χορδάκι» Ἀμαρίου. Ἦμουν τότε εἴκοσιν ἐτῶν. Ἄμα ὡς ἐμάθαμε τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ εἰς τὸ Ἀρκάδι, ἐμαζευτήκαμε εἰς τὸ Ἄνω Μέρος καμμιὰ τρακοσαρὰ πολεμισταὶ διὰ νὰ πᾶμε μιντάτι (βοήθεια) εἰς τὸ Ἀρκάδι. Ἦμεθα περίπου ἑκατὸ Μαλεβιζῶτες, ἀλλ' ἔνεκα τῆς δυνατῆς βροχῆς, ἣ ὅποια δὲν ἔπαυε, δὲν μπορέσαμε νὰ πᾶμε νὰ πολεμήσωμε. Τὴν ἄλλην ἡμέρα μετὰ τὴν καταστροφή ἐπήγαμε ὅλοι, πού εἴμεθα ἐκεῖ μαζεμένοι καὶ ἐφθάσαμε τὸ πρῶτ' εἰς τὸ Μοναστήρι. Ἐμπήκαμε μέσα εἰς τὸν πέργιαυλο ἀπὸ τὴν μεγάλην πόρτα, πού εἶχε πέσει μὲ τὰ βόλια τῆς Μπουμπάρδας. Παντοῦ ἐβλέπαμε σκοτωμένους. Στὴν «Τράπεζα» εἶδαμε σφαγμένους πολλοὺς Χριστιανούς, παραπάνω ἀπὸ τριάντα. Ἦτο γεμάτη ἀπὸ αἷματα. Εἰς ἓνα κελλί εἰς τὰ Κελλαρικά εὐρήκαμε μιὰ γυναῖκα μεσοσφαγμένη. Εἶχε μαχαίρες εἰς τὸ λαιμὸ καὶ μποροῦσε νὰ μιλή. Ὡς μᾶς εἶδε, ἤρχισε νὰ κλαίη καὶ νὰ φωνάζη, διότι μᾶς πῆρε γιὰ Τούρκους. Ἐμεῖς τὴν σιμώσαμε καὶ τὸ εἶπαμε, πὼς εἴμαστε Χριστιανοὶ καὶ νὰ μὴ φοβᾶται. Τὴν παρηγορήσαμε καὶ τὴν δώσαμε κουράγιο. Εἶδαμε καὶ ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὸν τσεπενὲ πολλοὺς Νιζάμηδες σκοτωμένους. Ἐφύγαμε τὸ βράδυ καὶ ἐπήγαμε στὸ χωργιό».

Ἐμμανουὴλ Β. Σοφιαδάκης¹

«Στο' ὄχτῳ τοῦ Νοέμπρη, μοὶ εἶπεν, ἤμαστε μὲ πολλοὺς ἄλλους εἰς τὴν «Καλοεἰδαιαν» καὶ ἀκούσαμε τσοὶ κανωνιές. Ἐσηκωθήκαμε καὶ ἐπήγαμε στ' Ἀρκάδι μαζὶ μὲ τὸν Ἀρχηγὸ Ἀναγνώστη Κατσαντώνη. Τὸν Κορωναῖο μὲ τὸ στρατό του ἐσουντήσαμε πέρα ἀπὸ τ' ἀμπέλια τοῦ Μοναστηριοῦ. Ἐπολεμήσαμε δυὸ μέρες. Δὲν θὰ ξεχάσω τὴν μεγάλη βοή τῶν γυναικοπαίδων, ὅταν οἱ Τούρκοι ἐμπήκανε στὸ Μοναστήρι. Μέσα σ' αὐτὴ τὴ φασαρία ἀκούσαμε ἓνα μεγάλο κρότος καὶ εἶπαμε ἀναμεταξύ μας «πὼς ἐβάλανε φωθιά στὸ τσεπανέ». Τὸ βράδυ ἐφύγαμε καὶ ἐπήγαμε στὰ χωργιά μας».

Ἐμμανουὴλ Β. Σοφιαδάκης

¹ Ἐγεννήθη εἰς Ἄνω Μέρος Ἀμαρίου τῆ 8ῆ Ὀκτωβρίου 1845 καὶ ἔλαθεν ἐνεργὸν μέρος εἰς ὅλας τὰς ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης.

Ὁ Σκίννερ, ὁ Δ. Περοπουλάκης καὶ ὁ Μ. Κόρακας εἰς τὸ κατεστραμμένον Ἀρκάδι.— Διανυκτέρευσις εἰς τὸ χωρίον Μπισταγὴν.— Ἐπίσκεψις πρὸς τὸν ἀρχηγὸν Γ. Δασκαλάκην βαρέως πληγωμένον καὶ πυρέσσοντα.— Μανιάται καὶ Κρήτες μὲ τοὺς ἀρχηγούς των καὶ τὰς σημαίας των βαίνουν πρὸς τὸ Ἀρκάδι.— Τὸ φρικῶδες θέαμα τῆς καταστροφῆς τῆς Μονῆς.— Ζωντανὴ περιγραφή ὑπὸ Σκίννερ.

«Ἐσπέραν τινὰ μετέβημεν εἰς μέγα χωρίον ὀνομαζόμενον «Μπισταγὴν». Ἐν Μπισταγῇ ἐτύχομεν καλοῦ καταλύματος², διότι τὸ ἐπιτελεῖον κατέλυσεν ἐπὶ ἀνωγείου βλέποντος πρὸς στάβλον, ἔχοντα ὀμαλὴν ὀροφήν, ἐξ ἧς εἶχομεν ὠραίαν θέαν πρὸς τε μεσημβρίαν καὶ ἀνατολάς. Κατ' εὐθείαν ὀπισθεν τοῦ χωρίου ἀνυψοῦνται εἰς ἑκατοντάδων ποδῶν ὕψος ἀπότομοι βράχοι, ἕνεκα τῶν ὁποίων οὐδὲν ἠδυνάμεθα νὰ βλέπωμεν πρὸς αὐτὸ τὸ μέρος. Ἀλλὰ πρὸς μεσημβρίαν μὲν εἶχομεν ὅλην τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, οὗ αἱ ἀκτίνες ἐπιπτον ἐπὶ τῶν ἀποτόμων κορυφῶν πρὸς ἀνατολάς δέ, ὅτε οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου ἐξηγείροντο τοῦ ὕπνου καὶ ἐξήρχοντο, ἐξέλεπομεν τὴν κοιλάδα μαρμαίρουσαν ὑπὸ τῶν πορφυρῶν ριπτομένων ἀκτίνων τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου... Τὴν ἐπομένην δὲ ἡμέραν μαθόντες, ὅτι ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης, Κρῆς ὀπλαρχηγὸς ἐκ τῶν εὐύποληπτοτέρων, ἔκειτο ἐν τῷ χωρίῳ πληγωμένος βαρέως, μετέβημεν μετὰ τοῦ Πετροπουλάκη³, ἵνα ἐπισκεφθῶμεν αὐτόν. Ὁ πληγωμένος δὲν εἶχεν

¹ Ὁ Ἄγγλος Ἰλαρίων Σκίννερ (I. E. Hilary Skinner) δικηγόρος κατῆλθεν εἰς Κρήτην κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1867 ὡς ἀνταποκριτὴς τῆς ἐφημερίδος «Ἡμερησία Νέα» (Daily News) τοῦ Λονδίνου. Διέσχισε σχεδὸν ὀλόκληρον τὴν Νῆσον παρακολουθήσας ἐκ τοῦ σύνεγγυς διαφόρους μάχας ὡς τὴν ἐν «Σωρῶ» Μαλεθιζίου (7 Ἀπριλίου 1867) πεισματώδη κατὰ τοῦ Ρεσιτὸς μάχην καταλήξασαν εἰς ἐπαίσχυντον ὑποχώρησιν αὐτοῦ. Ὁ Ε. Ψαρουδάκης πολεμήσας κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην γράφει τὰ ἑξῆς: «Δὲν θὰ λησμονήσω καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν, ὃν εἶχον καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι, ὁ Φρειδερίκος Σοττφρίδ (συνταγματάρχης Οὐγγρος) καὶ ὁ Ἐδμόνδ Δεσμάξ (λοχαγὸς Γάλλος), οἵτινες ὡς στρατιωτικοὶ ἔλαβον μέρος εἰς τὴν μάχην ἐκτὸς τοῦ Ἄγγλου Σκίννερ, ὅστις χωλὸς ὢν καὶ μὴ στρατιωτικὸς ἴσαστο μακρόθεν ἐνθουσιάζων διὰ τῶν ἀκολουθῶν λόγων ἑλληνιστὶ τοὺς πάντας: «Ἐμπρὸς παιδιά, Κρητικὰ παιδιά» (Ε. Ψαρουδάκη, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 264). Οὗτος ἐπανελθὼν εἰς Ἀγγλίαν ὑπεστήριξε διὰ σθεναρὰς ἀθρογραφίας τὴν προσάσθησιν τῆς Κρήτης εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐδημοσίευσε τὰς ἐκ τῆς Μεγαλονήσου ἐντυπώσεις του εἰς βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον: *Roughing it in Crete in 1867*, London, 1868», ἥτοι «Σκληραγωγία ἐν Κρήτη κατὰ τὸ 1867» μεταφρασθὲν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὑπὸ Θ. Γ. Δίξωνος, καθηγητοῦ τῆς ἀγγλικῆς γλώσσης, ἐν Ἀθήναις, 1868.— Ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς παρούσης περιγραφῆς, ἐκ τοῦ χρόνου τοῦ τραυματισμοῦ καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρχηγοῦ Γ. Δασκαλάκη καὶ τῆς συμμετοχῆς τοῦ Σκίννερ εἰς τὴν ἐν «Σωρῶ» μάχην οὗτος ἐπεσκέφθη τὸ Ἀρκάδι κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1867.

² Ἐμειναν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ καπετάνιου Πατέρου. Ἡ οἰκία αὕτη πρῆλθεν ἐκ κληρονομίας εἰς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Ἀνδρέαν Γ. Μανούσασκαν.

³ «Τὸ ὕψηλόν ἀνάστημα αὐτοῦ τὸ ὑπερέχον τῶν πλείστων τῶν περὶ αὐτόν, ἡ εὐάρετος καὶ λίαν ἐκφραστικὴ φυσιογνωμία του, τὸ μακρὸν ἐρυθρὸν φέσι, κλῖνον ἀφελῶς πρὸς τὰ πλάγια, ἡ λευκὴ ἀλβανικὴ φουστανέλλα καὶ ὁ περιπο-

ἀφεθῆ εἰς χεῖρας ξένων, ἀλλ' ἀπελάμβανε τῆς ἐπιμελείας καὶ φροντίδος μητρὸς τε καὶ συζύγου, αἵτινες μετὰ μεγίστης στοργῆς περιεποιούνο αὐτόν¹. Εἶχε μεγαλοπρεπῆ καὶ ὠραίαν φυσιογνωμίαν καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ ἐσπινηροβόλου ἐκ τοῦ πυρετοῦ. Ὑψαριστήθη ἐπὶ τῇ ἡμέτέρᾳ ἐπισκέψει, ἂν καὶ αἱ δυνάμεις τοῦ ἦσαν λίαν καταβεβλημέναι ἐκ τῶν πληγῶν. Ὡμίλησε περὶ τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου καὶ εἶπεν ἡμῖν ὅτι «ἂν ἐπιθυμῶμεν νὰ ἴδωμεν αὐτὸ δὲν εἶναι πολὺ μακρὰν» ἢ δὲ μήτηρ αὐτοῦ δύναται νὰ συνοδεύσῃ ἡμᾶς, διότι αὕτη παρευρέθη ἐν τῇ πολιορκίᾳ καὶ δύναται νὰ διη-

Ἡ Μπισαγαῖ καὶ τὸ ἀνώγειον ὅπου κατέλυσε τὸ Ἐπιτελεῖον τοῦ Πετροπουλάκη γηθῆ πρὸς ἡμᾶς ἅπαντα τὰ περὶ τῆς Μονῆς». Περὶ τῆς ἀναρρώσεώς του ὁ Δασκαλάκης ἦτο εὐελπῆς. «Αἰσθάνομαι ἐμαυτόν, ἔλεγε, καλύτερα σήμερον» οἱ πόνοι ἐμετριάσθησαν». Ἀλλ' ὅτε ὁ ἡμέτερος ἰατρός ἐπεσκέφθη

ἡμένος πολὺς μύσταξ αὐτοῦ, πάντα ταῦτα ἀρμόζουσι κάλλιστα εἰς παλληκάρια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὡς παλληκάρι τῆς πρώτης Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ὁ Πετροπουλάκης ὑπῆρξεν ἀείποτε ἔνθερος λάτρης τῆς ἐλευθερίας πάσης χώρας Ἑλληνικῆς καὶ Νήσου» (Σκίννερ, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 35—36).

¹ Ὁ Γ. Δασκαλάκης τραυματίσθεις κατὰ τὴν μεγάλην μάχην τῶν Ἀμπελακίων (19 Μαρτίου 1867) διεκομίσθη εἰς Μπισαγαῖν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς ἐξαδέλφης του Μαρίας Δημ. Ἀρχοντάκη, ὅπου κατὰ τὴν ἐπανάστασιν διέμενον ἡ οικογένειά του. (Περὶ Γ. Δασκαλάκη ἴδε ἐν σ. 189 καὶ ἐν ΙΓ' Κεφαλαίῳ). Εἶχε λάθει οὗτος σύζυγον τὴν ἐξ Ἀνωγείων Αἰκατερίνην Σταύρου Ξετρόπη. Ἡ θυγάτηρ αὐτῶν Χαρίκλεια ἔλαβε σύζυγον τὸν ἐκ Μεραμβέλλου Κωνσταντῖνον Χριστινάκη, δικηγόρον.

αυτόν, ἐμάθομεν μετὰ μεγάλης λύπης, ὅτι οὐδεμία ἐλπὶς σωτηρίας ὑπάρχει διὰ τὸν γενναῖον τοῦτον Κρήτα ἐπαναστάτην.

Ἐνῶ ἐβαδίζομεν πρὸς τὸ Ἀρκάδιον, εἶχομεν μεγαλοπρεπεστάτην θέαν τῶν δυτικῶν ὁρέων τῆς Κρήτης καὶ διὰ τῶν ὑπωρειῶν τῆς Ἰδης βραδέως πορευόμενοι ἐβλέπομεν κάτωθεν ἡμῶν τὰς συσκίους κοιλάδας ἐστολισμένας ὑπὸ τῶν εὐανθῶν σπάρτων καὶ περικεκλεισμένας πανταχόθεν ὑπὸ πολιῶν βράχων. Πέραν δὲ μακρὰν ἐφαίνοντο αἰωρούμεναι αἱ ὑψηλαὶ κορυφαὶ τῶν Σφακίων τινὲς αὐτῶν εἰσὶ τόσον ὑψηλαί, ὅσον καὶ αὐτὸ τὸ ὄρος Ἰδη...

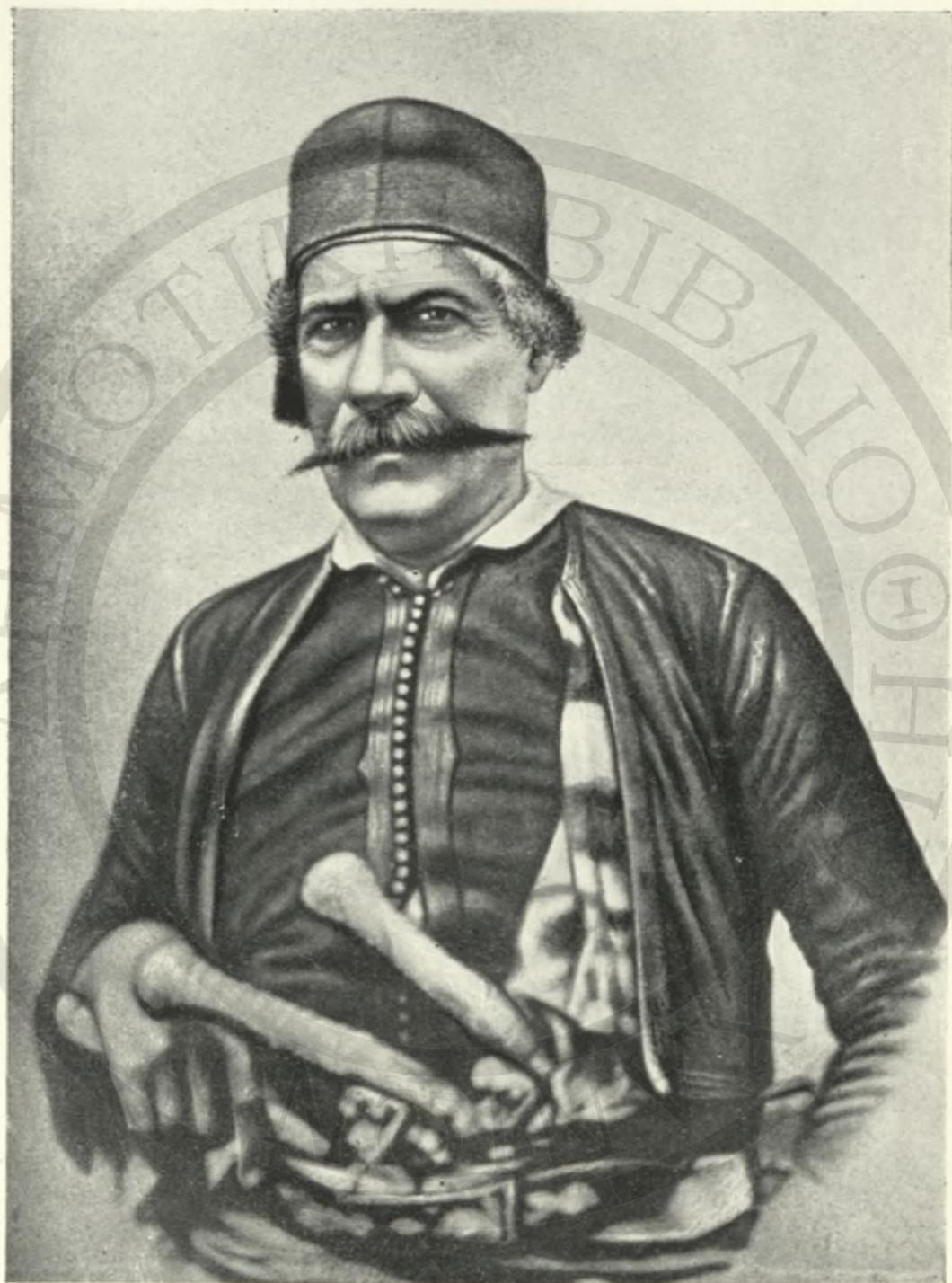
Ἐπὶ τῆς γυμνῆς πλευρᾶς τοῦ ὄρους ὑπάρχει ἐκτεταμένος χῶρος πρὸς ἐπίδειξιν στρατοῦ πενηκονταπλασίου τοῦ τῶν Μανιατῶν, ὅστις ἐφαίνοτο τῷ ὄντι ἐν αὐτῷ ὡς μικρὰ δμάς. Ἐνταῦθα δ' ἐδόθη διαταγὴ νὰ σταματήσωμεν, μέχρις οὗ φθάσῃ ὁ Κόρακας¹ καὶ ἐνωθῇ μεθ' ἡμῶν. Συνήχθησαν λοιπὸν οἱ Μανιαῖται περὶ τὴν σημαίαν τοῦ Πετροπουλάκη, παριστῶντες ποικιλωτάτην θέαν ἔνεκα τῶν παντοίων ὄπλων καὶ ἐνδυμασιῶν. Τινὲς μὲν ἐκάθητο ἐπὶ μικρῶν ξηρῶν χόρτων μεταξύ τῶν βράχων, ἄλλοι δ' ἴσταντο εἰς μέρη ὑψηλότερα, ἵνα θεωρῶσι τὴν σκηνήν. Ὁ Κόρακας δὲν βραδύνει καὶ πάραυτα σῶμα Κρητῶν μετὰ τινων ἰππέων προπορευομένων ἀναφαίνεται ἐπὶ τῆς σειρᾶς τοῦ ὄρους ὀπισθεν ἡμῶν. Πλησιάζει ἰσχυρά τις δύναμις, ἀλλὰ φαίνεται μηδὲν ἀπέναντι τοῦ μεγαλείου τῆς φύσεως. Ἢδη οἱ Κρήτες ἐπαναστάται πλησιάζουσιν ἐγγύτερον καὶ οἱ προπορευόμενοι ἰππεῖς καλπάζουσιν ἐπὶ τῆς πετρώδους ἀτραποῦ καὶ φθάσαντες ἐνοῦνται μεθ' ἡμῶν. Οὕτω τὰ δύο σώματα Κρητῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἐθελοντῶν σχηματίζουν μεζονα δμάδα ἐν τῷ σταθμῷ ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ ὄρους, δμάδα ποικιλωτέραν καὶ πολλῶν γραφικωτέραν...

Κατεβαίνομεν κατὰ τὴν αὐτὴν σχεδὸν τάξιν, καθ' ἣν ποτε καὶ οἱ ὄρειοι στρατοὶ τῆς Σκωτίας. Αἱ μὲν σημαῖαι τῶν ὀπλαρχηγῶν φέρονται ἐμπρὸς ὑπὸ ἰσχυρῶν καὶ ταχυπόδων παλληκαρίων, δλόκληρον δὲ τὸ σῶμα παρακολουθεῖ αὐτὰς μετὰ τῆς αὐτῆς ταχύτητος ἀδιαφοροῦν ὅλως διόλου περὶ τῶν βράχων καὶ ἀκανθῶν, δι' ὧν διέβαινεν. Οἱ ἰππεῖς τοῦ Κόρακα καταβαίνοντες μετὰ μεγάλης ἀδιαφορίας τὴν ἐπικίνδυνον καὶ δύσβατον ἀτραπὸν ὁμοιάζον πρὸς τοὺς ἰππεῖς τῆς Σκωτίας, οἵτινες τοιαῦτα παρόμοια δύσβατα μέρη διαβαίνουν μετὰ μεγάλης εὐκολίας καὶ ἐπιδειξιότητος. Οἱ ὀπλαρχηγοὶ ἐκάθητο ἐν μέσῳ τῶν στρατιωτῶν ἐπὶ ἡμιόνων, συνηθισμένων νὰ βαδίζωσιν εἰς τοιαῦτα δύσβατα μέρη. Ὁ δὲ μικρὸς υἱὸς τοῦ Κόρακα² ἐκάθητο ὀπισθεν ὀπλισμένου τινὸς στρατιώτου ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ

¹ Ἐνὶ τῇ μεσαζούσῃ ἡλικίᾳ, ὠραίου ἀναστήματος, ρωμαλέος, τοῦ ὁποῦ ἢ μὲν ἐνδυμασία ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῶν εὐπορούντων Κρητῶν, τὰ δ' ἐπάργυρα πιστόλιά του ἐπὶ τοῦ σιλαχίου καὶ τὸ ἀξιοπρεπὲς ὕφος του δεικνύουσιν αὐτὸν οὐχὶ ἀπλοῦν χωρικόν. Τὸ ὄνομα τοῦ Κόρακα εἶναι γνωστὸν καθ' ἅπασαν τὴν Κρήτην, «ὡς σύνθημα πρὸς ὅλους τοὺς φιλοπάτριδας» (Σκίννερ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 31).

² Ὁ νῦν ἀντιστράτηγος Ἀριστοτέλης Κόρακας. Οὗτος διατηρεῖ ζωηρὰν τὴν εἰκόνα τῆς κατεστραμμένης Μονῆς μετὰ χαρακτηριστικὰς λεπτομερείας.

Ο ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΡΑΚΑΣ

ήμιόνου. Καί τὸ ἐπιτελεῖον δὲ τοῦ Πετροπουλάκη ἐκάθητο ἐπὶ ήμιόνων καί μικρῶν ὄρεινῶν ἵππων.

»Κατέβημεν εἰς εὐφορον ὄροπέδιον κατὰ τὰς ΒΔ ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ἰδης, ὅπερ εἶναι κατάφυτον ἐκ μεγαλοπρεπῶν δένδρων καί λειμώνων, Τοῦτο δ' ἐπίτηδες εἶχον ἐκλέξει οἱ πάλαι μοναχοὶ πρὸς ἀνέγερσιν τῆς Μονῆς.

»Τὸ Ἀρκάδιον ἦτο τὸ μεγαλύτερον καί πλουσιώτερον τῶν ἐν Κρήτῃ θρησκευτικῶν καθιδρυμάτων. Ἐκέκτητο ἄπειρα ποιμίνα, τὰ ὅποια ἐνέμοντο ἐπὶ τῶν πέριξ ὄρέων, καί παντὸς εἴδους προμήθειαν. Ἐνταῦθα δὲν θὰ ἀσχοληθῶ ἀφηγούμενος ἐν ἐκτάσει τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, οὔτε θέλω διακρίνει τὰς χρονολογίας αὐτοῦ. Ἡ μεγάλη αὕτη Μονὴ ἰδρύθη κατὰ τὸν Μεσαίωνα καί διετέλεσεν οὔσα πλουσία καί ἀκμαία μέχρι τοῦ τελευταίου Νοεμβρίου 1866. Τότε δὴ οἱ μὲν Τοῦρκοι πολιορκοῦσι τὸ Ἀρκάδιον, οἱ δὲ Χριστιανοὶ πολιορκούμενοι ὑπερασπίζουσιν αὐτὸ μετὰ καρτερίας καί ἡρωϊσμοῦ. Καί τὰ πάντα ἦσαν ἔτοιμα διὰ τὸ τραγικὸν συμβάν, ὅπερ ἔλαβε χώραν.

»Παρατήρησα μετὰ περιεργείας, ὅτι οἱ μᾶλλον ζωηρότεροι καί εὐθυμότεροι τῆς συνοδείας ήμῶν διερχόμενοι διὰ τοῦ εὐανθοῦς λειμῶνος κατέπαυσαν τὰ ἴσματα καί τοὺς γέλωτας. Οὔτοι βεβαίως δὲν κατελήφθησαν ὑπὸ φόβου, ἀλλ' ἐκ τῆς θέας τῆς Μονῆς ἐγένοντο σοβαροὶ καί σιωπηλοί.

»Ἰδοὺ τὸ Ἀρκάδι!

»Ἡ ἀξιοσέβαστος γραία, ἡ διαφυγοῦσα τὴν σφαγὴν ἐν τῷ Ἀρκαδίῳ καί ἤδη συνακολουθοῦσα μεθ' ήμῶν ὡς ὄδηγός, ἐφρικίασεν, ἀμα ἰδοῦσα αὐτό. Μάλιστα ἐκεῖ, ἐν μέσῳ τοῦ ὄροπεδίου, ἔνθα τὰ ἄνθη εἰσι ζωηρότατα καί οἱ λειμῶνες εὐθαλεῖς, ὑψοῦται κτίριον φέρον ἔξωθεν ὀλίγα σημεῖα καταστροφῆς. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ἴδωμεν καί τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ. Ἡ ὄδηγός ήμῶν ἐμετρίασε τὴν φωνὴν αὐτῆς, ὅτε διηγεῖτο περὶ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἐσωτερικοῦ τῆς Μονῆς.

»Μόνον ἡ μία γωνία εἶναι ἐντελῶς κατεστραμμένη, τὸ δὲ ἐπίλοιπον τῆς Μονῆς, ἂν καί ἐθομβαρδίσθη, ἐπυρπολήθη καί ἐλαφυραγωγῆθη, ἀντέσχεν εἰς τὴν ἔκρηξιν τῆς πυρίτιδος, καί ἤδη διαμένει σχεδόν, ὡς ἦτο καί τὸ πρίν. Τὸ Ἀρκάδιον ἐκτίσθη ἐπὶ σχεδίου ἀπλοῦ, ὅπερ εἶναι εὐκόλον νὰ περιγράψωμεν. Τετραγωνικὴ τις αὐλὴ ἔχουσα σχεδὸν ἐμβαδὸν 4 στρεμμάτων περιβάλλεται ὑπὸ τε τῶν οἰκιῶν καί ἀποθηκῶν, ἐν δὲ τῷ κέντρῳ τοῦ ἐμβαδοῦ ὑψοῦται ἡ Ἐκκλησία.

»Εἰσελθόντες λοιπὸν διὰ τῆς μεγάλης αὐλαίας πύλης, ἐν μέρει πεφραγμένης διὰ λίθων, εὐρέθημεν αἴφνης ἐν μέσῳ σημείων φρικτῶν τῶν ὄσων συνέβησαν τὸν παρελθόντα Νοέμβριον. Ἐνταῦθα μὲν κατ' εὐθείαν ἔμπροσθεν ήμῶν κεῖται ἐκτάδην πεφονευμένος ἵππος· ἐκεῖ δὲ τεμάχιά τινα σφαίρας ραβδωτοῦ πυροβόλου. Τὸ δὲ κεκαυμένον καί φρίκην ἐμποιοῦν ἐκεῖνο πτώμα, τὸ ὀλίγα βήματα παρέκει, ἀρξαμένης τῆς πολιορκίας, εἶχεν αἰσθησιν καί κίνησιν. Ἴσως δ' ἀνετινάχθη ἐνταῦθα ὑπὸ τῆς ἐκρήξεως,

διότι πῶς ἄλλως εἶναι δυνατὸν νὰ παριστᾷ τόσον οἰκτρὸν θέαμα; Ἄλλὰ δὲν πρέπει νὰ κρίνωμεν μόνον ἐκ τοῦ ἐνὸς τούτου πτώματος. Ἐντὸς τῆς Μονῆς κεῖνται πολλαὶ δεκάδες πτωμάτων, ἐκτεθειμένων, ἡμιχώστων, ἠκρωτηριασμένων, κεκαυμένων. Τοῦτο τὸ φρικῶδες θέαμα τῶν πτωμάτων ἀναπαριστᾷ ζωηρότατα ἐν τῇ φαντασίᾳ ἡμῶν τὴν πολιορκίαν φέρει ἕναρ- γέστατα ἐνώπιον ἡμῶν τὸ ἡρωϊκὸν Ἀρκάδιον, πεπληρωμένον γυναικῶν καὶ παίδων, ἱερέων καὶ στρατιωτῶν. Ἐντὸς δὲ τῶν στερεῶν τούτων τειχῶν

Ὁ Ἰλαρίων Σκίνεπ

εἶναι ἀρκοῦσα χωρητικότης δι' ἕνεακο- σίας ψυχάς, καὶ δι' ἱκανὰς τροφάς πρὸς διατροφήν αὐτῶν ἐπὶ πολλοὺς μῆνας. Δυ- νάμεθα λοιπὸν καλῶς νὰ φαντασθῶμεν, πῶς τινὰ τῶν φρικῶδων τούτων πτωμά- των ὑπερήσπισαν γενναίως τὰ παράθυρα καὶ πῶς ἄλλα συνεσώρευσαν λίθους ἐπὶ τῆς Πύλης. Γυναῖκες βεβαίως πρέπει νὰ ἔσφιγγον τὰς ἑαυτῶν χεῖρας, ὅτε οἱ Τούρκοι ἐπολιόρκησαν στενῶς τὸ Ἀρκά- διον, καὶ ἄνδρες μετ' ἀγωνίας ἔστρεφον τὰ ἑαυτῶν βλέμματα πρὸς τὰ ὄρη, μή- πως ἀναφανῆ σημεῖον βοηθείας. Ἄλλ' ἀτυχῶς τὸ ὄροπέδιον κατείχετο ὑπὸ τα- κτικῶν στρατευμάτων, τὰ δὲ πυροβόλα εἶχον τοποθετηθῆ οὕτως, ὥστε διὰ τῆς προσβολῆς ἔμελλον νὰ κάμωσι ρήγμα ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Μονῆς. Αἱ δὲ ὑψηλαὶ ἐκεῖ- ναι κορυφαὶ τῶν ὄρέων, πρὸς ἃς οἱ πολι- ορκούμενοι ἠτένιζον μετ' ἐλπίδος, ἀπείχον

ὀλίγα μόνον μίλλια, ἀλλ' εὐζώνους Κρήτας δὲν εἶχαν νὰ πέμψωσι πρὸς τὸ πεπρωμένον νὰ καταστραφῆ κτίριον. Ἡ ὑπεράσπισις τῆς Μονῆς ὑπῆρξε πεισματώδης μὲν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ σωτήριος. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων παρατηροῦμεν τοὺς τύπους καὶ τὰ ρήγματα τῶν σφαιρῶν καὶ βομβῶν καὶ ἐκ τῶν ἀναριθμητῶν τούτων σημείων δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν καλῶς, ὅτι ἡ προσβολὴ ὑπῆρξε σφοδροτάτη καὶ ζωηροτάτη. Μετὰ διήμερον δὲ προσ- βολὴν οἱ Τούρκοι διέρρηξαν πᾶν πρόσκομμα καὶ αἱματηρὰ πάλιν ἐπηκο- λούθησεν ἐν τῇ αὐτῇ καὶ τοῖς δωματίοις. Τότε δὴ χεῖρ ἡρωϊκῆ ἔθηκε δαυ- λὸν ἐν τῇ ἀποθήκῃ τῆς πυρίτιδος, κειμένη κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ Ἀρ- καδίου. Ἐν μέσῳ τῶν ἔρειπίων τοῦ μέρους τούτου τῆς Μονῆς διεκρίνομεν κείμενα καὶ πλῆθος πτωμάτων Τούρκων, οἵτινες κατεπλακώθησαν ἐν τῇ στιγμῇ τῆς νίκης των. Τὸ γεγονός τούτο εἶναι ἔργον ἡρωϊκὸν καὶ ὑπεράν- θρωπον. Ἄλλ' ἡ καταστροφή δὲν παύει ἐνταῦθα. Οἱ Τούρκοι λυσσῶντες δι' ἃς ζημίας ὑπέστησαν, σφάζουσιν ἀνηλεῶς ἀνθρώπους ἀμφοτέρων τῶν φύλων καὶ πάσης ἡλικίας, ὅσοι διεσώθησαν εἰς ἄλλα μέρη τῆς Μονῆς.

Εὕρομεν δ' ἐν δωμάτιον πλήρες τοιούτων φρικωδῶν θυμάτων¹, ἄτινα, κείμενα ἐν τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ ἔπεσον, ἐμποιοῦσι φρίκην τῷ θεατῆι. Ἴδὲ αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινον πτώμα τὸ ἐκτάδην κείμενον ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας καὶ ἀγριωπῶς ἔχον ἐστηλωμένους τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ διὰ τῶν κατεξηραμμένων χειρῶν του κρατοῦν ἀκόμη σφιγκτὰ θραῦσμα ὄπλου. Ἴσως ἐπὶ τινὰ στιγμήν ὑπερήσπισε γενναίως ὅ,τι τιμαλφές εἶχεν ἐν τῇ Μονῆι καὶ οἱ ἐστηλωμένοι ὀφθαλμοὶ του δὲν ἐπρόφθασαν νὰ ἴδωσι τὸν ἐχθρὸν ἐφορμήσαντα. Ἡ μήπως οἱ Τοῦρκοι εἰσῆλθον αἴφνης εἰς τὸ μέρος, ἔνθα οἱ νεκροὶ κεῖνται ἐστοιβασμένοι, ἐν οἷς γυνὴ τις ἐναγκαλιζομένη παιδίον προσπαθεῖ νὰ προφυλάξῃ αὐτὸ ἐκ τοῦ θανάτου, ἑτέρα δὲ γυνή, ἔχουσα ὄψιν ἔντρομον, διατηρουμένην καὶ ἤδη ἐπὶ τοῦ προσώπου της, στρέφει τὴν κεφαλὴν ὅπως διαφύγῃ τὸν ἐπερχόμενον θάνατον. Κρίμα! νὰ μὴ ὑπάρχωσιν ἐν Κρήτῃ αἰμοβόρα θηρία, ἵνα ὠφεληθῶσιν ἐκ τούτων, διότι πᾶν ἄλλο ἦτο προτιμότερον ἢ τοιαῦτα σώματα, ὑπὸ τοιαύτην φρικώδη κατάστασιν, νὰ σήπωνται καὶ καταξηραίνωνται ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων! Πάμπολλοι δὲ τῶν πεσόντων ἐνταῦθα ἐπαναστατῶν, ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, διέφυγον τὸν ἀποκεφαλισμὸν, τινὲς ὅμως αὐτῶν κατεκρεουργήθησαν εἴτε πρὸ τοῦ θανάτου, εἴτε μετ' αὐτόν.

»Τῆς ὁδηγοῦ ἡμῶν καὶ ἄλλων γυναικῶν, πλειόνων τῶν ἑκατόν, ἐφείσθησαν, καὶ μετὰ ταῦτα ἀπέλυσαν αὐτάς. Ἀλλὰ τριάκοντα ἐκ τῶν συγγενῶν αὐτῆς κατεκόπησαν ἐνώπιόν της. Μετὰ δακρῶν διηγεῖτο, πῶς ἐξαιτίας ἔγγονός της κατεκρεουργήθη ἔμπροσθεν τῶν ὀφθαλμῶν της. Μετὰ τὴν οἰκτρὰν καὶ φρικώδη ταύτην θέαν ἐξεληθόντες τῆς Μονῆς ἤσθάνθημεν μικρὰν τινὰ ἀναψυχὴν...»².

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ ΤΩΝ SOUVENIRS D' UN PHILHELLENE

«Οὗτος ἐπεσκέφθη τὸν θρυλικὸν τοῦτον τόπον (τὸ Ἀρκάδι) ἑξ ἡμῶν μετὰ τὴν καταστροφὴν. Πλείονα τῶν τετρακοσίων ἀνθρωπίνων πτωμάτων κατέκειντο ἐκεῖ ἀκόμη, ἐπιδεικνύοντα φύρδην μίγδην ἐν πλήρει φωτὶ τῶν ἐν τῇ ζωῇ ὄλας τὰς εἰδεχθεῖς ἀποσυνθέσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἡμετέρα σὰρξ ὑπόκειται μέσα εἰς τὰ σκότη τοῦ τάφου, πρὶν ἢ διαλυθῆ εἰς ὀλίγην μαύρην φυτικὴν γῆν καὶ θεϊκὴν ἄσβεστον.

»Καὶ αὐτὸ τὸ φρικτὸν θέαμα ἔμεινεν εἰς τὰς ἀναμνήσεις τοῦ συγγραφέως οὐχὶ ὡς μαρτύριον τῆς ἐκμηδενίσεως, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἀσφαλῆς ἀπόδειξις μιᾶς ἄλλης ζωῆς πέραν τῆς παρούσης. Διότι ὁ θάνατος, ὅταν ἀρχίζῃ νὰ χωνεύῃ τὴν λείαν του, παρέχει διδάγματα καταφανοῦς ἐναρ-

¹ Ἐννοεῖ τὴν «Τράπεζαν», ἐν τῇ ὁποίᾳ κατεκρεουργήθησαν τριάκοντα ἑξ πολεμισταί.

² Ἰλαρ. Σκίνερ, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 54—62.

γείας περι τῆς ἐν ἡμῖν πνευματικῆς ζωῆς. Πρὸ τῆς φρίκης τῆς ἡμετέρας ὀργανικῆς καταρρεύσεως ὑποπίπτει τότε εἰς τὰς αἰσθήσεις, ὅτι ἡ ἠθικὴ ὀντότης τοῦ ἀνθρώπου δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ἀπλῆς λειτουργίας τοῦ γῆϊνου αὐτοῦ ὀργάνου καὶ ὅτι ἐπομένως ὑπάρχει παρ' αὐτῷ καὶ ἄλλο ἐκτὸς τῆς ἰλῦος τῆς Ἑδέμ»¹.

*Αναμνηστικὸν Μετάλλιον

¹ Souvenirs d'un Philhellène, Lyon 1893, σ. 25.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

ΟΙ ΦΟΝΕΥΘΕΝΤΕΣ ΚΑΙ ΟΛΟΚΑΥΤΩΘΕΝΤΕΣ

Τὸν κατωτέρω κατάλογον τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ φονευθέντων κατήρτισα ἐπὶ τῇ βάσει σχετικοῦ σημειώματος σωζομένου ἐν τῇ Μονῇ καὶ προσωπικῆς μου εὐρείας ἐρεύνης.

Μοναχοὶ Ἀρκαδίου

Ἵο Ἐγούμενος Χατζῆ Γαβριὴλ Μαρινάκης¹.

Τὸν θάνατον τοῦ ἀοιδίμου Ἐγουμένου Γαβριὴλ περιβάλλει ἀρκετὰ πυκνὸς ὁ πέπλος τοῦ μυστηρίου.

Τοῦτο καὶ ἄλλα ἀσαφῆ καὶ συγκεχυμένα γεγονότα δὲν εἶναι δυσερμήνευτα

Ἐν στιγμαῖς ὀλέθρου καὶ ἀλλοφροσύνης συμβεβηκότα σπουδαῖα παρασυρόμενα εἰς τὴν δίνην τῆς συγχύσεως καὶ τῆς παραζάλης ἀποβάλλουν τὸ φῶς τῆς ἐναργείας καλυπτόμενα ἀπὸ τὸν ζόφον καὶ τὴν ἀσάφειαν.

Ἵ δεινὸς τῶν μαζῶν ψυχολόγος G. Le Bon ἐξετάζων ἐμπεριστατωμένως τὰ τοιαῦτα, λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἀναρίθμητα γεγονότα ἀποδεικνύουν τὴν πλήρη δυσπιστίαν, τὴν ὅποιαν πρέπει νὰ ἔχωμεν πρὸς τὴν μαρτυρίαν τῶν ὄχλων. Χιλιάδες ἀνθρώποι παρέστησαν εἰς τὴν περίφημον ἔφοδον τοῦ ἱππικοῦ τῆς μάχης τοῦ Sedan καὶ ὅμως εἶναι ἀδύνατον πρὸ τῶν πλέον ἀντιφατικῶν μαρτυριῶν αὐτοπτῶν νὰ μάθωμεν, ποῖος ἦτο ὁ Διοικητὴς τοῦ ἱππικοῦ κατὰ τὴν ἔφοδον ἐκείνην»². Εἶναι τοῦτο δυσκόλως πιστευτὸν καὶ ὅμως εἶναι ἀληθές.

Προκειμένου περὶ τοῦ θανάτου, ὡς εἶπον, τοῦ Ἐγουμένου Γαβριὴλ, περὶ τοῦ χρόνου καὶ τρόπου αὐτοῦ, τὰ περιωθέντα ἐκ παραδόσεως στοιχεῖα εὐρίσκονται ἐν ἀσυμφωνίᾳ. Τινὲς μνημο-

¹ Τὰ περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ ἴδε ἀνωτέρω (σ. 146 - 149).

² G. Le Bon, Psychologie des foules, Paris 1926, σ. 33.

νεύουν αὐτὸν φονευθέντα κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς πολιορκίας, ἐνῶ πάντες σχεδὸν οἱ ραψῳδοὶ τοῦ Ἀρκαδικοῦ δράματος διαλαλοῦν ὡς ἡμέραν τοῦ θανάτου του τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς πολιορκίας (Τετάρτην, 9 Νοεμβρίου), καθ' ἣν ὄντως συνέβη οὗτος¹.

Οἱ μὲν φαντάζονται αὐτὸν πεσόντα ὑπὸ τὴν σφαῖραν τοῦ ἰδίου ὄπλου:

Καὶ μοναχὸς του σκότωσε τὴν ἀκριβῆ του νειότη
σ' ὄλο τὸν κόσμ' ἀκούσθηκε ἀκόμη στὴν Εὐρώπη,
Καὶ σέρνει τὴν πιστόλα του ἀπὸ τὸ σιλαχλίκι
στὸν μπέτη² του τὴν κούμπησε καὶ ἡ ψυχὴ του βγήκε,

οἱ δὲ ὑπὸ τὰς σφαῖρας τῶν ἐχθρῶν:

«Κι' ὁ Γούμενος ὡς τ' εἶδενε καὶ μπῆκαν εἰς τ' Ἀρκάδι
ἔ! τώρα θεὸς νὰ σκοτωθῶ ὡσάν τὸ παλληκάρι.
Ἐγὼ στοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ ἀζωντανὸς δὲν πάω
ἔ! τώρα θεὸς νὰ σκοτωθῶ, ὡς ἄνδρας θὰ ποθάνω.
Πάει νὰ μπῆ στὴν κάμερα, ὁποῦταν τὸ κελλί του
καὶ παίζουσι του μπαλοθιά καὶ βγήκεν ἡ ψυχὴ του.
Κλάψετε καὶ θρηνησετε ὄλοι μικροὶ μεγάλοι
τὸν Γούμενο τὸν θαυμαστὸ τοῦ Ἀρκαδιοῦ καμάρι³.

¹ Πλὴν ἄλλων ἀναμφηρίστων περὶ τούτου δεδομένων καὶ μόνον αἱ ἀνευρεθεῖσαι ἐν τοῖς Γενικοῖς Ἀρχείοις τοῦ Κράτους καὶ δημοσιευθεῖσαι ἀνωτέρω (σ. 247, 250) δύο ἐπιστολαὶ τῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ πρὸς τὸν Π. Κορωνάϊον γραφεῖσαι τὴν ἐσπέραν τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς πολιορκίας (8 Νοεμβρίου) καὶ φέρουσαι τὴν ἰδιόχειρον ὑπογραφὴν τοῦ Ἡγουμένου Γαβριὴλ εἶναι τραπὴ ἀπόδειξις, ὅτι οὗτος ἦτο ἐν τῇ ζωῇ κατὰ τὴν ἐσπέραν ἐκεῖνην.

² Μπέτης ἐκ τῆς ἰταλ. λέξεως *petto* = στήθος.

³ Ὁ Κ. Ἀργυρόπουλος μελετήσας τὰ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἡγουμένου Γαβριὴλ γράφει περὶ τούτου τὰ ἀκόλουθα:

«Ὁ ἀπαράμυλλος ἡρωϊκὸς Ἡγούμενος φοβούμενος μήπως περιπέση εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων καὶ ὑποστῆ παρ' αὐτῶν βασάνους καὶ ἐξευτελισμούς, ὅπερ μεγάλως ἐπεθύμουν καὶ ἐπεδίωκον οἱ Τούρκοι, ἀπόφασιν σταθερὰν εἶχε νὰ φονεῖται μαχόμενος διὰ παντὸς τρόπου πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ζωγρήσεως. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐξετίθετο εἰς τὰ παράθυρα τῆς Μονῆς καὶ ἀπροφυλάκτως ἐμάχετο προκαλῶν τοὺς Τούρκους, οἵτινες σκοπίμως, ὡς φαίνεται, δὲν ἔβαλλον κατ' αὐτοῦ, διότι ἠκούσθησαν ἔξωθεν φωναὶ Τουρκοκηρῶν: «Μὴ τοῦ βαρεῖτε μωρὲ τοῦ τραγογένη γιὰ νὰ τὸν πιάσωμε ζωντανό». Ἄλλ' ἀνελθὼν περὶ ὥραν 1,30' μ. μ. εἰς τὸ ἐν τῇ βορειοδυτικῇ γωνίᾳ τῆς Μονῆς ἐξώστεγον (ταράτσαν) ἀπροφυλάκτως ὄλως ἐσκόπευε καὶ ἐπυροβόλει κατὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες ἰδόντες αὐτὸν ὄρθιον ἐν τῷ δώματι καὶ πυροβολοῦντα ἀντεπυροβόλησαν ἀθρόως κατ' αὐτοῦ, μία δὲ ἐκ τῶν σφαιρῶν διατρυπήσασα αὐτὸν ἀνωθεν τοῦ ὀμφαλοῦ τὸν ἔρριψε νεκρὸν ἐν τῷ δώματι.

»Ὁ Φωτᾶκης γράφει περὶ αὐτοκτονίας τοῦ Ἡγουμένου, ἀλλ' εἶμαι εἰς θέσιν διαρρήδην ν' ἀποκρούσω τὸ τοιοῦτον ἐκ τῆς ἐπιμελοῦς ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἐρευνῆς μου. Ἐξ οὐδεμιᾶς περιστάσεως πιθανολογεῖται τὸ τοιοῦτον. Πιστεύω, ὅτι ἔγραψεν οὕτως ὁ Φωτᾶκης ἐκ τῆς πληροφορίας τῆς Δασκαλάκαινας, εἰς ἣν ὁ Ἡγούμενος παραδόσας τὸν περιεπτὸν του εἶπεν, ὅτι αὐτὸς πηγαίνει νὰ φονεῖται, ὅπερ ἡ Δασκαλάκαινα ἐξέλαθεν, ὡς κατόπιν ὠμολόγει, ὡς ἀπόφασιν αὐτοκτονίας, καὶ ἐκ τοῦ λεχθέντος, ἀλλὰ μὴ βεβαιουμένου, ὅτι δῆθεν ὁ Ἡγούμενος εἶχε προτείνει εἰς τὸν ὑπηρετὴν του νὰ τὸν φονεῖται αὐτός, ὅπως μὴ περι-

Ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ δραματίζεται τὸν Ἡγούμενον Γαβριὴλ κρατοῦντα τὴν δαῖδα τῆς μεγάλης θυσίας, τῆς ὁποίας ἡ ἱερὰ φλόξ μετέ-

Τὸ ἐξώστεγον ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὐρέθη νεκρὸς ὁ Ἡγούμενος Γαβριὴλ δάκε τὸν σπινθῆρα τῆς ὀλοκαυτώσεως εἰς τὰ βαρέλια τῆς πυρίτιδος:

«Τὶ καρτερᾶς, Ἡγούμενε», φωνάζουσε, «εὐλόγα»,
εἶπε: «ὁ Θεὸς εὐλογητὸς» καὶ ἄναψε τὴ φλόγα¹.

πέση ζῶν εἰς τοὺς Τούρκους, ἀλλ' ἐκεῖνος ἠρνήθη. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ σκεφθῆ περὶ αὐτοκτονίας ἀνὴρ τοσοῦτον ἡρωϊκὸς καὶ μεγαλόψυχος καὶ μεγαλόφρων, ἐνῶ ἠδύνατο νὰ φονευθῆ, ὡς ἐφονεύθη ἡρωϊκῶς μαχόμενος, ὡς βεβαίως δι' ὀρισμένων γεγονότων καὶ ἐξ ὀρισμένων πληροφοριῶν πάντες οἱ μέχρι τοῦδε γράψαντες ἢ δημοσιεύσαντες περὶ τούτου, ὡς ἐμαρτυρήθη παρὰ διασωθέντων προσώπων, ἅτινα εἶχον ἴδει τὸν Ἡγούμενον μαχόμενον ἐν τῷ δώματι καὶ φονευόμενον ὑπὸ τῶν Τούρκων. Αὐτοκτονίαν ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἐπιχειρήσῃ μόνον, ἐὰν περιέπιπτεν ἢ ἐπρόκειτο μετὰ στιγμᾶς τινος νὰ περιπέσῃ ζῶν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, ὅπερ βεβαίως δὲν συνέβη καὶ θὰ ἐπυροβόλει βεβαίως τότε διὰ τὸ ἀσφαλὲς καὶ ἀκαριαῖον τοῦ θανάτου ἐν τῇ καρδίᾳ ἢ τῷ ἐγκεφάλῳ, ἐνῶ εὐόρη φονευμένος διὰ σφαίρας διατρυπησάσης αὐτὸν ἀνωθεν τοῦ ὀμφαλοῦ, ὅπερ δὲν δηλοῖ αὐτοκτονίαν». (Κ. Ἀργυροπούλου, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 49).

¹ Ὡς ἐξηκρίθωσα, πρῶτος εἶδε νεκρὸν τὸν Ἡγούμενον ὁ γενναῖος καὶ ρησικίνδυνος ἀδελφὸς τῆς Μονῆς Ματθαῖος Καλλιγιάννης. Οὗτος διὰ νὰ πείσῃ τοὺς εἰς τὰ Μεσοκοῦμια μαχομένους, ὅτι ὄντως ἐφονεύθη ὁ Ἡγούμενος, ἀφήρσε τὰ ὑποδήματά του (στιβάνια) ὡς καὶ τὴν πιστόλαν του καὶ ἐπαρουσίασεν αὐτοῖς ταῦτα ὡς τεκμήριον. Ὁ Ἡγούμενος, σημειωτέον, ἔφερε λευκὰ στιβάνια μὲ ραφὰς μεταξωτάς. Τότε οἱ φίλοι συμπολεμισταὶ τοῦ Μάρκος Λουκάκης καὶ Νικόλαος Βενιανάκης ἔδραμον εἰς τὸ κελλίον καὶ εὑρον αὐτὸν πράγματι νεκρὸν. Ἀφατος ἀθυμία κατέλαβεν αὐτοὺς ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ λατρευτοῦ Ἡγουμένου καὶ ἀγαπητοῦ αὐτῶν φίλου.

¹ Ἴδε ποίημα «Ἀρκάδι» ὑπὸ Ἀνδρέου Μαρκέλλου.

Αἱ λεπτολόγοι ἐν τούτοις διαφωνοῦσι δὲν θὰ ἰσχύσουσιν ποτὲ νὰ ἀφαιρέσουσιν ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Μάρτυρος Ἰγουμενοῦ τὴν πατριωτικὴν του ἀξίαν.

Ἡ ἔνδοξος ἱστορία τῆς πατρίδος μας δὲν θὰ παύσῃ νὰ βροντοφωνῇ διὰ τῶν αἰῶνων, ὅτι ὁ Ἰγούμενος τοῦ Ἀρκαδίου Γαβριήλ, ὑπέροχος καὶ μεγαλειώδης, ἐθυσίασε τὸ εἶναι του, τὴν ζωὴν του, εἰς τὸν εὐγενῆ ἀγῶνα τῆς καταλύσεως τῆς τυραννίας καὶ τῆς ἐγκαθιδρύσεως εἰς τὸν ἐν Κρήτῃ θρόνον τῆς θείας ἐλευθερίας.

Αὕτῃ εἶναι ἡ ἀλάθητος ἀλήθεια, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ὁποίας μαραινέται καὶ θνήσκει οἰαδήποτε ἑτερογνωμία.

Ὁ Ἰγούμενος Γαβριήλ ἦναψεν εἰς τὸ Ἀρκαδί ἄσβεστον ἔστιον φωτὸς καὶ δόξης.

Τὸ σῶμα τοῦ Ἰγουμενοῦ ἀνευρέθη τὴν ἐπομένην κατ' ἄλλους μὲν εἰς τὸ πλατύσκαλον τῆς λιθίνης κλίμακος, τῆς ἀγούσης εἰς τὸ κελλίον του, κατ' ἄλλους δὲ εἰς τὴν ταράτσαν τοῦ κελλίου του καὶ εἰς τὴν εἴσοδον αὐτοῦ.

Οἱ Τούρκοι μετὰ τὴν εἰσβολὴν των εἰς τὴν Μοῆν εἶδον τὸ σῶμα τοῦ Ἰγουμενοῦ, ἀποκόψαντες δὲ τὴν κεφαλὴν καὶ θέσαντες αὐτὴν ἐπὶ ξιφολόγῃς ἔφεραν ἐν θριάμβῳ μέχρι Περιβολίων¹ κατὰ τὴν μεταφορὰν τῶν αἰχμαλώτων εἰς Ρέθυμον.

Τοὺς ἐξῆς στίχους τουρκικῆς ἐμπνεύσεως χαιρεκάκως καὶ ἐμπαικτικῶς ἐπανελάμβανον οἱ αἰμοχαρεῖς Τούρκοι μεταξύ των:

Τοῦ Γουμενοῦ τὴν κεφαλὴν ἔσυραν στὸ καντάρι
κ' ἐβγήκε δεκατέσσερης κ' ἕνα ἑκατοστάρι²

Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰγουμενοῦ Γαβριήλ καὶ τοῦ ἐνταφιασμοῦ αὐτοῦ ὁ Ἐ. Λουρωτὸς μοι ἀφηγήθη τὰ ἐπόμενα: «Ὅτε τὴν ἐπομένην τῆς καταστροφῆς μετέβημεν εἰς τὴν Μοῆν, ἀνεύρομεν καὶ τὸ σῶμα τοῦ Ἰγουμενοῦ. Ἦτο γυμνόν, ἀκέφαλον καὶ ἔφερε βαθυτάτας πληγὰς εἰς διάφορα μέρη. Μάλιστα ἐκρέματο ἡ δεξιὰ ὠμοπλάτη του μὲ τὴν χεῖρα³ συνεπιεῖα κτυπήματος διὰ γιαταγανίου. Ἐνεταφιάσαμεν αὐτὸ ὡς καὶ τὸν σφαιρισθέντα ἀδελφόν μου Ἀνθιμον ἐν τῷ πρώτῳ μνημείῳ (ἄρκλα) ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸν Ἰ. Ναόν».

Ζαχαρίας Σκουλούδης, Ἱερομόναχος, Σύμβουλος τῆς Μοῆς, ἐγεννήθη ἐν τῷ χωρίῳ Μπισταγιῇ Ἀμαρίου. Ἦτο μετρίου ἀναστήματος μὲ

¹ Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰχμαλώτων τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰγουμενοῦ ἔβλεπον οὗτοι μέχρι τῶν Περιβολίων, ἀπ' ἐκεῖ δὲν εἶδον πλέον αὐτὴν.

² Ἐκ ποιήματος τουρκικοῦ περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Μοῆς Ἀρκαδίου.

³ Ἴδε καὶ Ἱστορ. Ἀρχ. Κρήτης, Ἰωάννης Σγουρός.

Ὁ Δημ. Πετροπουλάκης καὶ τὸ ἐπιτελεῖόν του

Ἐν τῇ ὀπισθεν εἰκόνι ἀπεικονίζεται τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ ὑπὸ τὴν Ἀρχηγίαν τοῦ Δημητρίου Πετροπουλάκη ἐθελοντικοῦ σώματος μετὰ τὴν πολεμικὴν τῶν Λακωνῶν σημαίαν, τὴν ὁποίαν ὡς ἀκολούθως περιέγραψεν ὁ Ἰλαρίων Σκίννερ: «Ἐπὶ τῆς σημαίας τοῦ σώματος τῶν ἐθελοντῶν του φαίνονται αἱ προτομαὶ τοῦ Λεωνίδου καὶ τοῦ Λυκούργου μετὰ τὸ σύμβολον: Ἡ τὰ ν ἦ ἐ π ἰ τ ᾶ ς καὶ εἰς τὴν ἀντίθετον πλευρὰν τὸ ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα τῶν ἐν Θερμοπύλαις πεσόντων ἡρώων:

«᾽Ω ξεῖν', ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῆδε κείμεθα τοῖς κείνων ρήμασι πειθόμενοι».

Ἐν τῇ πρώτῃ σειρᾷ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰκόνης ὁ Ἀρχηγὸς Δημήτριος Πετροπουλάκης, δεξιὰ αὐτοῦ ὁ Ν. Παμπούκης, γραμματεὺς τοῦ σώματος, ἀριστερὰ ὁ Κ. Τσάκωνας, ἐκατέρωθεν δ' αὐτῶν οἱ νεαροὶ ἔγγονοι τοῦ Ἀρχηγοῦ. Ὑπεράνω τοῦ Ἀρχηγοῦ ὁ Λουδοβίκος Ἔσλιν μετὰ λευκὸν περιλαίμιον καὶ ὀπισθεν αὐτοῦ ἐκ δεξιῶν ὁ Ἀριστοτέλης Μπογιατζόγλου. Ὁ εἰς τὸ ἄκρον δεξιὸν τῆς εἰκόνης γενειοφόρος εἶναι ὁ ἐκ Γουθῶν Πεδιάδος θερμὸς πατριώτης Λεωνίδας Γεωργιάδης Λόγιος.

κοντήν μέλαιναν γενειάδα, ἱεροπρεπῆς δὲ κληρικός. Ἐφονεύθη εἰς ἡλικίαν τεσσαράκοντα ἐτῶν ἀνατιναχθεὶς μετὰ τῶν εἰς τὸ ἀνώγειον τοῦ κελλίου του εὐρισκομένων γυναικοπαίδων. Τὸ κελλίον αὐτοῦ ἔκειτο ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ ἀπὸ τῆν Ἀνατολικὴν (Καστρινὴν) Πύλῃν. Εἰς τὸν νεροχύτην τοῦ κελλίου τούτου εἶχεν ἀποκρυβῆ ὑπὸ τῶν μοναχῶν κιθωτίδιον περιέχον πολύτιμα ἱερὰ σκεύη ἀνευρεθὲν ὑπὸ τῶν ἐπιζησάντων μοναχῶν.

Χατζῆ Νεόφυτος Γεωργ. Μακρυδάκης, Ἱερομόναχος, Σύμβουλος τῆς Μονῆς. Ἐγεννήθη εἰς «Μέλαμπες» Ἀγ. Βασιλείου καὶ ὀνομάζετο κατὰ κόσμον Νικόλαος. Καρεὶς Μοναχός ἐν τῇ Ἱ. Μονῇ Ὁδηγητρίας, μετωνομάσθη εἰς Νεόφυτον. Μετὰ μικρὰν διαμονὴν ἐν τῇ Μονῇ Ἀσωμάτων ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου. Εὐσεβῆς καὶ ἀφωσιωμένος εἰς τὰ ἱερὰ τῆς Ἐκκλησίας ἔθιμα, μετέβη δις εἰς τοὺς Ἀγίους Τόπους, ἕξ οὗ καὶ ἦτο γνωστός ὡς «Χατζῆ Νεόφυτος». Διεκρίνετο ἐπὶ συνέσει καὶ ἀξιοπρεπείᾳ, διὸ μετὰ τὸν Ἠγούμενον κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ Μονῇ ἀπολαύων μεγάλου γοήτρου μετὰ τῶν ἀδελφῶν. Περιέβαλλον αὐτὸν μὲ σεβασμὸν καὶ ἐκτίμησιν οὐ μόνον οἱ Χριστιανοί, ἀλλὰ καὶ οἱ Ὄθωμανοί. Ἦτο μᾶλλον ὕψηλός, εὐσαρκός, μὲ ὑπέρυθρον ἀραιὰν γενειάδα : «Ἦτο γερός ἄνδρας, μοὶ εἶπεν ὁ Ἀ. Μπιρίκος, παλληκάρι καλόν. Εἶχε μιά καλὴ φοράδα ψαρὴ καὶ γιὰ νὰ μὴ τὴν καθαλλικέψουν οἱ Τοῦρκοι, τὴν ἐσκότασεν ὀλίγον πρὶν μποῦνε εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Μοναστηριοῦ». Ἐφονεύθη εἰς ἡλικίαν τεσσαράκοντα πέντε ἐτῶν ἀνατιναχθεὶς μετὰ τῶν εἰς τὸ ἀνώγειον τοῦ κελλίου του, κειμένου παραπλεύρως τῆς πυριτιδαποθήκης, εὐρισκομένων γυναικοπαίδων. Ὁ ἐν Βυζάντι ἀνεψιός αὐτοῦ Γεώργιος Ἐ. Μακρυδάκης, διασώζει μίαν πιστόλαν τοῦ Θεοῦ του Χατζῆ Νεοφύτου.

Ἀνθιμος Λουρωτός¹, Ἱερομόναχος ἐκ Νεὺς Ἀμάρι. Κατεῖχεν ἐξέχουσαν θέσιν μετὰ τῶν ἀδελφῶν τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου. Τὸ ὠραῖον αὐτοῦ παράστημα, τὰ πνευματικά του χαρίσματα καὶ ἡ ἀξιόλογος αὐτοῦ μόρφωσις καθίστων αὐτὸν συμπαθεὶ καὶ ἀγαπητόν. Εἶχε σπουδάσει τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν παρὰ τῷ ἐξ Ἡρακλείου Κωνσταντίνῳ Ψαρουδάκη, μελιρρῦτῳ ἱεροψάλτῃ τοῦ Καθηδρικοῦ Ναοῦ τῶν Εἰσοδίων Ρεθύμνης.

Ἴδου πῶς μετὰ πόνου ψυχῆς διαζωγραφεῖ αὐτὸν ὁ ἀδελφός του Ἐμμανουὴλ ἐν τῇ πρὸς με ἐκθέσει του : «Δὲν ἤμπορῶ, Θεοφιλέστατε, νὰ σᾶς περιγράψω τὰ ἕξοχα προτερήματα, ποὺ εἶχεν αὐτός ὁ ἀδελφός μου, ἡλικίας 30—32 ἐτῶν, ὕψηλός καὶ εὐθυτενῆς σὰν κυπαρίσσι. Εἶχε σφηνοειδὲς γένειον σὰν Μαραθωνομάχος, εὐγενέστατος καὶ ἀξιοπρεπῆς. Ἀγαπητός καὶ ἐπιθυμητός εἰς ὅλους, ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν. Ἦτο τὸ στολίδι τοῦ Ἀρκαδιοῦ, δι' ὃ τῷ εἶχε δοθῆ ὁ τίτλος τοῦ «Ἐξάρχου», ὡς μαρτυροῦσι τὰ

¹ Εἶχεν ὄθος ἐν Ἀρκαδίῳ συγγενῆ τὸν Ἱερομόναχον Νικόδημον Μακρυμάλλην, τὸν διὰ τὸ ἀκαμπτὸν τῆς θελήσεώς του ἐπονομαζόμενον Β α κ α λ ἄ ρ ο ν, ἀδελφὸν τοῦ ἐκ μητρὸς πάππου του. Λόγῳ τῆς συγγενείας ταύτης ὁ Ἀνθιμος παῖς εἶχε προσληφθῆ ὡς δόκιμος ἐν τῇ Μονῇ Ἀρκαδίου.

σφζόμενα επίσημα έγγραφα της Μονής, εις τὰ ὁποῖα ὑπογράφεται ὡς «Ἐξαρχος»¹.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἀνθίμου Λουρωτοῦ συνέβη ὑπὸ τὰς ἀκολούθους τραγικὰς συνθήκας: Τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς πολιορκίας μετὰ τὸ ἐπενεχθὲν ρήγμα εἰς τὴν δυτικὴν Πύλην τῆς Μονῆς, ἐπικειμένης ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν τῆς πτώσεως αὐτῆς, ὁ Ἀνθιμος Λουρωτὸς μετὰ τριῶν ἄλλων καλογήρων ἐξῆλθον ἐκ τῆς βορείου μικρᾶς θύρας τοῦ Ἱγουμενείου (πορτάλι). Σημειωτέον, ὅτι οὗτος διεκρίνετο ἐπὶ ἐκτάκτῳ ὠκυποδίᾳ. Ἐλαβον οὗτοι κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ἀλώνια τῆς Μονῆς μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν νὰ διαφύγῃσι διὰ τῆς φάραγγος. Ἀλλὰ γενόμενοι ἀντιληπτοὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων (Τουρκοκρητῶν), οἱ ὁποῖοι κατεῖχον τὰ προχώματα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐγείρει εἰς τὰς ἐκεῖ παρυφᾶς τοῦ λόφου Κορέ, ἐπυροβολήθησαν καὶ οἱ μὲν τρεῖς αὐτοῦ σύντροφοι ἐφονεύθησαν, αὐτὸς δὲ τραυματισθεὶς ἤναγκάσθη νὰ ἐπαναστρέψῃ ζητήσας ἄσυλον εἰς τινὰ εὐρύχωρον ὄρνιθῶνα κείμενον ἐκεῖ πλησίον. Μεταξὺ τῶν καταδιωξάντων αὐτὸν ἦτο κατὰ κακὴν τύχην καὶ ὁ ἐξ Ἀμνάτου Μπαηρακαγασῆς Ἀλῆς Παστέλας². Ὁ Ἀνθιμος καίπερ τραυματισθεὶς ἐφόνευσε διὰ τῆς πιστόλας, ἦν ἔφερεν, ἓνα ἐκ τῶν κατ' αὐτοῦ ἐφορησάντων Τουρκοκρητῶν. Ὁ Παστέλας ὄρμησας κατ' αὐτοῦ τὸν ἔσφαξεν. Ἐτρεφεν οὗτος ἄσπονδον κατὰ τοῦ Ἀνθίμου μῖσος διὰ τὸν ἐξῆς λόγον, ὃν μοι ἀνέφερεν ὁ ἀδελφός του Ἐμμανουήλ: «Μικρὸν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ὁ Ἀνθιμος ἐφημέρευεν ἐν τῷ χωρίῳ Πίκρι. Ἡμέραν τινὰ κληθεὶς εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον, ὅπως εὐλογῆσῃ ἓνα γάμον, εὔρε τὸν Παστέλαν χορευόντα μετὰ Χριστιανῶν γυναικῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἐν ἣ θὰ ἐτελεῖτο ὁ γάμος. Ὁ Ἀνθιμος, ἀξιοπρεπῆς καὶ πατριωτικὸς, ἐταράχθη ἐπὶ τῇ ἀσχημίᾳ ταύτῃ καὶ καλέσας ἰδιαιτέρως τοὺς ἐνδιαφερομένους ἔκαμεν εἰς αὐτοὺς δριμείας παρατηρήσεις ἐπὶ τῷ ὅτι ἐπέτρεπον εἰς τὰς γυναῖκας καὶ θυγατέρας τῶν νὰ ὀρχῶνται μετὰ Τούρκου καὶ προσέθεσεν ὅτι, ἐὰν δὲν ἀπεμάκρυνον αὐτὸν ἐκ τῆς οἰκίας, ἐν τῇ ὁποῖα θὰ ἐτελεῖτο τὸ μυστήριον τοῦ γάμου, θὰ ἔφευγε καὶ δὲν θὰ ἠλόγῃ αὐτόν. Οἱ χωρικοὶ εὔρον τρόπον καὶ ἀπεμάκρυναν τὸν ἀχρεῖον Μουσουλμάνον ἐκ τῆς οἰκίας. Ἐκάλεσαν αὐτόν εἰς ἑτέραν οἰκίαν, ὅπου τῷ προσέφεραν ἐξαιρετικὰς περιποιήσεις διὰ νὰ παραπλανήσουσιν αὐτόν. Ὁ Παστέλας ἐδέχθη μὲν τὰς περιποιήσεις καὶ ἐσιώπησεν, ἀλλὰ δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ ἐννοήσῃ τὸν αἴτιον τῆς ἀπομακρύνσεώς του ἐκ τοῦ χοροῦ. Ἐκτοτε ὁ Παστέλας ἔπνεε μένεα κατὰ τοῦ Ἀνθίμου καὶ ἀνέμενον

¹ Θὰ εἶχεν οὗτος ἐντολὴν παρὰ τοῦ Πατριαρχείου ἐποπτείας ἐπὶ τῆς Μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου οὔσης Σταυροπηγιακῆς ὡς καὶ ἐπὶ ἄλλων Σταυροπηγιακῶν Μονῶν τῆς Ἐπισκοπῆς Ρεθύμνης.

² Ὁ Ἀλῆ Παστέλας ἦτο ἀπὸ τὸ χωρίον «Καῖναρτζέ» Μυλοποτάμου καὶ εἶχεν ὑπανδρευθῆ πλουσίαν χανούμην, τὴν Συμλιανὴν ἐξ Ἀμνάτου, ὅπου καὶ εἶχεν ἐγκατασταθῆ. Διεκρίνετο μεταξὺ τῶν ὁμορῆσκων του εἰς τὸ διαμέρισμα ἐκεῖνο. Ἦτο δεινὸς πολεμιστῆς, ἀλλ' ἐκδικητικὸς καὶ αἰμοθόρος. Εἶχεν οὗτος καὶ δύο ἄλλους ἀδελφοὺς τὸν Ἰμβραῆμ καὶ τὸν Χασάν, οἱ ὁποῖοι κατῴκουν εἰς Καῖναρτζέ. (Τὰ ἀνωτέρω μοι ἐξέβηκεν ἡ διασωθεῖσα ἐκ τῆς ἀνατιναχθείσης πυριτιδαποθήκης Ἐλένη Σφακιανᾶκη ἐξ Ἀμνάτου).

εὐκαιρίαν νὰ ἐκδικηθῆ αὐτόν, ὡς καὶ συνέβη». Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, ὑπῆρξεν ἀτυχὴς ὁ Ἄνθιμος ἐμπεσὼν εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ.

Εἰς ἐρώτησίν μου πρὸς τὸν Ἐμμ. Λουρωτόν, πῶς ἤξευρει ὅτι ὁ Ἄλῃ Παστέλας ἐφόνευσε τὸν ἀδελφόν του, οὗτος ἀπήντησεν: Ὁ Ἄλῃ Παστέλας ἐκαυχᾶτο ἐπὶ τούτῳ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν λέγων μεθ' ὕβρεως καὶ ἐκδικήσεως: «Ἐγὼ ἐσκότωσα τὸν Ἄνθιμον τὸν κερατᾶ. Νά! τὴν πιστόλα του, τὸ γιαταγάνι του καὶ τὸ κεμέρι του». Σημειωτέον, ὅτι τὸ κεμέρι αὐτοῦ περιεῖχεν ἑβδομήκοντα τουρκικὰς λίρας.

Ἄνθιμος, ἀδελφὸς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀσωμάτων Ἀμαρίου ἐκ τοῦ χωρίου «Χουστουλιανὰ» Καινουρίου, εὐρεθεὶς ἐν τῇ Μονῇ Ἀρκαδίου. — Ἐν σημειώματι τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου ἀναφέρεται φονευθεὶς ἐν τῇ εἰρημένῃ Μονῇ: Ἄνδρόνικος Ἀρχιμανδρίτης, ἐκ τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων, ἐξόριστος ἐν Ἀρκαδίῳ.

Ἄνθιμος Σμυρνάκης ἢ Πετιμέζης, Ἱεροδιάκονος, ἐκ τοῦ χωρίου Ἀμνάτου, εἶχεν ἡλικίαν 25 ἐτῶν, μετρίου ἀναστήματος, ρωμαλέος, εὐφυής, ἐνθουσιώδης. Ἀπέλαυεν ἐκτιμήσεως παρὰ τῶν ἀδελφῶν τῆς Μονῆς. Κατὰ τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ἦτο κληνῆρης ἐν τῷ κελλίῳ του συνεπεῖα τραύματος, τὸ ὁποῖον εἶχε λάθει πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν μαχόμενος μετὰ τοῦ Ἡγουμένου Γαθριῆλ παρὰ τὸ χωρίον «Μύλους».

Σωφρόνιος Σηφάκης, Ἱεροδιάκονος, ἐκ τοῦ χωρίου «Τυμπάκι» τῆς ἐπαρχίας Πυργιωτίσσης.

Ἀρσένιος Σπαντιδάκης, Ἱεροδιάκονος ἐκ τοῦ χωρίου Λούτρας Ρεθύμνης, ἀδελφὸς τοῦ θερμοῦ πατριώτου Ἀναστασίου Σπαντιδάκη. Εἶχεν ἀκούσει μαθήματα ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Σχολείῳ Ρεθύμνης.

Ἀκάκιος Λαγγουθάρδος, Μοναχὸς ἐξ Ἄνω Τριπόδω Μυλοποτάμου, τὸ ἐπώνυμον «Νικολακάκης», ἀλλὰ γνωστὸς μὲ τὸ ἐπώνυμον τῆς μητρὸς του ὡς «Λαγγουθάρδος». Ἦτο θεῖος τοῦ καλοῦ πατριώτου Ἰωάννου Νικολακάκη, Συμβολαιογράφου (ἴδε σ. 148). Ὁ Ἀκάκιος ἦτο ἐκ τῶν ἐν «Ἀνεμομύλῳ» μαχητῶν ὑποστάς μαρτυρικὸν θάνατον. Εἶχε φίλον Ὀθωμανὸν ἐκ «Κυριάννας», Χουσουνῆν ὀνομαζόμενον, ὁ ὁποῖος τῷ ὑπέσχεθη, ὅτι θὰ ἔσωζεν αὐτόν, ἐὰν παρεδίδοτο. Ἀλλὰ παρὰ τὴν δοθεισάν ὑπόσχεσιν οἱ μετ' αὐτοῦ πολεμισταὶ Τοῦρκοι τὸν ὑπέβαλον εἰς φοβεράς βασάνους, ἵνα μαρτυρήσῃ, ποῦ εἶχεν ἀποκρύψει τὰ χρήματά του, διότι ἐλέγετο, ὅτι ὁ Μοναχὸς οὗτος εἶχε πολλὰ χρήματα κεκρυμμένα¹. Εἰ καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς μικρὸν πῆλινον ἀγγεῖον (κουενίδι) πλήρες ἀργυρῶν τουρκικῶν

¹ Οὗτος ὢν Μεγαλοκονόμος διέμενε συνήθως ἔξωθεν τῆς Μονῆς εἰς τὸ παρὰ τοὺς Στάθλους οἶκημα. Τὴν πρωΐαν τῆς 8ης Νοεμβρίου ὀλίγον πρὶν ἢ οἱ ἐν τῇ Μονῇ κλείσουν τὴν Δ. Πύλην, μετέβη εἰς τὸ ἐν τῇ Μονῇ κελλίον του, ἔθεσεν ἐντὸς μικροῦ ξυλίνου κιθωτίου τὰ ἰδικὰ του καὶ ἄλλων Μοναχῶν χρήματα, ὡς καὶ ἐν βαρύτιμον πετραχῆλιον καὶ ἔδωκεν αὐτὸ εἰς ἕτερον Μοναχὸν νεώτερον, ὁ ὁποῖος ἐν σπουδῇ τὸ μετέφερεν εἰς τὴν φάραγγα καὶ τὸ ἀπέκρυψεν ἐντὸς κρύπτῃς βράχου παρὰ τὸ ἀλώνιον. Εἶναι τοῦτο ἀληθές, ὅσον ἐπίσης εἶναι ἀληθές, ὅτι τὸ κιθωτίδιον ἐκεῖνο παραμένει κεκρυμμένον.

νομισμάτων, ἐν τούτοις ἐβασάνισαν αὐτὸν φρικωδῶς ἀποσπώντας τοὺς δυνάεις του καὶ ἐξορύξαντες τοὺς ὀφθαλμοὺς του, ζητούντες παρ' αὐτοῦ καὶ ἄλλα χρήματα.

Γρηγόριος Χατζῆ Τριτσέτος, Μοναχὸς ἐκ τοῦ χωρίου «Μοναστηράκι» Ἀμαρίου. Οὗτος ἐμάχετο τὴν Τρίτην εἰς τὸν «Ἀνεμόμυλον», περὶ τὸ ἑσπέρας δὲ ἵππεύσας τὸν ἵππον του, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐκεῖ που, ἐτόλμησε νὰ διαφύγῃ διασπῶν τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ δὲν κατάρθωσε τοῦτο. Ἐφονεύθη καὶ αὐτὸς καὶ ὁ ἵππος του, ὡς μοι εἶπεν ὁ Γ. Βλαστός.

Νικόδημος Ἐμμ. Μανολέσος, Μοναχὸς ἐκ τοῦ χωρίου «Καβουσί» Ρεθύμνης. «Ὁ καλόγηρος Νικόδημος Μανολέσος ἦτο ὕψηλός, εὖσωμος, μελαχροινός, καλὸς πολεμάρχος», μοι ἐτόνισεν ὁ Α. Μπιρίκος καὶ ἐσυνέχισεν: «Ὁ Γούμενος Γαθριήλ, ὁ Χατζῆ Νεόφυτος καὶ ὁ καλόγηρος Νικόδημος ἐσυμπορπατούσαν»¹. Ἐφονεύθη εἰς ἡλικίαν 35 ἐτῶν.

Οὗτος ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον μετὰ τὸν θάνατον τῆς συζύγου του. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ἐφονεύθη κατὰ τὴν τελευταίαν ἀπελευθερωτικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1896 ἐν μάχῃ παρὰ τὸ χωρίον Χαμαλεῦρι Ρεθύμνης. Υἱὸς τούτου εἶναι ὁ ἀθλητικὸς τὸ σῶμα καὶ πατριωτικὸς τὴν καρδίαν Δημήτριος Μανολέσος ὑπηρετῶν νῦν ὡς ἐπιστάτης τοῦ Δημοτικοῦ κήπου Ρεθύμνης.

Φιλόθεος Μαρινάκης, Μοναχὸς ἐκ Μαργαριτῶν Μυλοποτάμου. Ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ Ἡγουμένου Γαθριήλ ἀσπασθεὶς τὸν μοναχικὸν βίον.

Δαμιανὸς Λαγγουθάρδος, Μοναχὸς ἐκ Τριπόδω φονευθεὶς κατὰ τὸ 1866 εἰς τὸ χωρίον «Ἀδελε».

Γερμανὸς Λαγγουθάρδος, Μοναχὸς ἀδελφὸς τοῦ ἀνωτέρω Δαμιανοῦ Λαγγουθάρδου.

Γερβάσιος Τζεδάκης ἢ Τζαγκάρης, Μοναχὸς ἐκ τοῦ χωρίου «Πασσαλίτες» Μυλοποτάμου. Ἦτο γόνος πατριωτικῆς οἰκογενείας.

Γεδεὼν Σταυρακάκης, Μοναχὸς ἐκ «Πρινέ» Μυλοποτάμου. Ἦτο ὕψηλός, εὖσαρκος, μὲ πυκνὴν γενειάδα. Ἐφημίζετο ὡς καλὸ παλληκάρι. Τεσσαρακοντούτης κατὰ τὸ 1866 ἦτο ὄπλαρχηγὸς τοῦ Ἀρκαδίου² καὶ εἶχε σηματοφόρον τὸν μοναχὸν Ἡσαΐαν Καλλιγιάννην. «Ὁ Γεδεὼν, ὡς μοι εἶπεν ὁ Κυρ. Ἀποστολάκης, ἦτο καλὸς μελισσοκόμος καὶ εἶχε τριακόσια μελίσιαι ἰδικά του».

Ἀγαθάγγελος Μεναγῆς, Μοναχὸς ἐκ τοῦ χωρίου «Τριπόδω» Μυλοποτάμου.

¹ Συνεδέοντο στενῶς μεταξύ των, συνεσκέποντο καὶ ἐλάμβανον πατριωτικὰς ἀποφάσεις.

² Ἀρχηγὸς τῶν καλογήρων, διότι οἱ Μοναχοὶ τοῦ Ἀρκαδίου μετέβαινον εἰς τὰς μάχας ὑπὸ ἰδίαν σημαίαν καὶ ἀρχηγόν. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν τοῦ 1897 ἀρχηγὸς αὐτῶν ἦτο ὁ Μοναχὸς Δαμιανὸς Ἀποστολάκης.

Ἰωσήφ Σκαλίδης, Μοναχὸς ἐκ «Τριπόδω». Βαθύγηρος ἐκάη ζῶν ἐν τῷ κελλίῳ τοῦ ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἀμνάτου Μουσταφᾶ Λογγάκη, ὡς ὁ ἴδιος ὠμολόγησεν εἰς τὴν κόρην τοῦ Ἰωσήφ Χρυσῆν. Ἐπίσης ἔκαυσαν καὶ δύο ἐτέρους βαθυγήρους μοναχοὺς, τυφλοὺς καὶ παραλύτους.

Φιλάρετος Καλαϊτζῆς, Μοναχὸς ἐκ τοῦ χωρίου «Πίκρι» Ρεθύμνης.

Νεῖλος Φουρνάρης, Μοναχὸς ἐκ τοῦ χωρίου «Μεσονήσια» Ἀμαρίου.

Ἰωάσαφ Καρπούζης, Μοναχὸς ἐκ τοῦ χωρίου «Πλευριανὰ» Μυλοποτάμου.

Ἰερόθεος Παπᾶ Γεωργίου Δαλαμπέλας¹, Ἱεροδιάκονος ἐκ τοῦ χωρίου «Μαργαρίτες» Μυλοποτάμου. Ἐφονεύθη ἐν τῷ «Ἀνεμομύλῳ» (ἴδε σ. 241).

Παῖσιος Καθατζάρης, Μοναχὸς ἐκ τοῦ χωρίου «Καλλέργω» Μυλοποτάμου.

Σάββας Λαγγουβάρδος, Μοναχὸς ἐκ τοῦ χωρίου «Τριπόδω». Οὗτος εἶχε τὸ παρωνύμιον «Σχιζαχείλης», ὡς ἔχων τὸ ἄνω χεῖλος ἐσχισμένον εἰς δύο². Ἐφονεύθη οὗτος ὑπὸ Μισιρλήδων στρατιωτῶν (ἴδε σ. 274).

Μάξιμος Καλλιγιάννης, Ἱερομόναχος ἐκ τῆς ἐν Ἀλφᾶ Μυλοποτάμου πολυμελοῦς οἰκογενείας Καλλιγιάννη. Ἐφονεύθη οὗτος κατὰ τὸ 1868 εἰς «Ἐλεύθερναν» Μυλοποτάμου ἔμπεσὼν εἰς ἐνέδραν Τούρκων καὶ Ἀλθωνῶν³. Εἶχεν ἡλικίαν ἐξήκοντα ἐτῶν.

Ὁ θάνατος αὐτοῦ συνέβη ὑπὸ τὰς ἀκολούθους περιστάσεις: Οἱ διασωθέντες καὶ μὴ αἰχμαλωτισθέντες ἀδελφοὶ τῆς Μονῆς Παρθένιος Κανακάκης, Παῖσιος Νικολουδάκης, Συμεὼν Γαθρᾶς, Μάξιμος Καλλιγιάννης, Γαβριὴλ Ἀνδρουλιδάκης Μοναχὸς⁴ διέμενον εἰς τὸ Μετόχιον τοῦ Ἀρκαδίου «Ἐλεύθερναν», ἐπιμελούμενοι αὐτοῦ καὶ τῶν περισωθέντων ἑκατὸν (100) αἰγοπροβάτων τῆς Μονῆς⁵.

¹ Μέλη τῆς οἰκογενείας Δαλαμπέλα ὑπάρχουν καὶ σήμερον ἐν Μαργαρίτες.

² Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦτο «λαγώχειλος».

³ Πολλάκις τόσον οἱ ἐπαναστάται ὅσον καὶ οἱ Τούρκοι ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς καὶ ἐνέδρας (μπασκίγια) κυρίως διὰ λαφυραγωγίαν, καθ' ἃς ἐλάμβανον χώραν συμπλοκαί, φόνους καὶ αἰχμαλωσίας ἀντιπάλων. Εἰς μίαν τοιαύτην ἐπιδρομὴν προέβησαν οἱ ἐν Ρεθύμνῳ Τούρκοι κατὰ τὴν νύκτα τῆς 13 Ἰουνίου 1868 εἰς τὸ χωρίον «Ἀναχούρδου Μετόχια» Μυλοποτάμου, ὅπου ἐφόνευσαν 4 γέροντας, 3 γραῖας καὶ τὸν Ἱερομόναχον Ἀρκαδίου Μάξιμον Καλλιγιάννην.

Σπεύσαντες οἱ Χριστιανοὶ ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Ἰ. Σγουρόν, Λ. Μπογιατζόγλου, Ἐπ. Μαρούλην, Ν. Βενιανάκη καὶ ἄλλους κατεδίωξαν τοὺς ἐπιδρομεῖς μέχρι τοῦ «Σταυρωμένου» Ρεθύμνης φονεύσαντες περὶ τοὺς 33 ἐξ αὐτῶν καὶ οὕτως ἠναγκάσθησαν οὗτοι νὰ ἐγκαταλείψωσι πάντα τὰ λάφυρα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀποκομίσει ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς ἐκείνης (Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης, Ἰ. Σγουρός).

⁴ Κατ' ἄλλην πληροφορίαν ὁ Γαβριὴλ Ἀνδρουλιδάκης ἐκ «Μοναστηράκι» Ἀμαρίου ἦτο Ἱεροδιάκονος.

⁵ Τὸ Ἀρκάδι εἶχε κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα περὶ τὰς ἐννέα χιλιάδας αἰγοπροβάτων, ἐκ τῶν ὁποίων οὐκ ὀλίγα διέθεσε πρὸς διατροφὴν τῶν ἐν τῇ Μονῇ προσφύγων καὶ πολεμιστῶν (ἴδε σ. 140). Τὰ ὑπολειφθέντα διηρπάγησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὴν πολιορκίαν.

Ἦτο, ὡς εἶπον, μὴν Ἰούνιος τοῦ 1868. Τὰ ἀλώνια ἦσαν πλήρη θημωνιῶν. Τουρκοκρήτες μετ' Ἀλβανῶν ἐπέδραμον αἰφνιδιαστικῶς κατὰ τοῦ χωρίου «Ἀναχούρδου Μετόχια».

Οἱ ἐν «Τσιδίφ» φρουροὶ Χριστιανοὶ ἰδόντες τοὺς Τούρκους ἐπυροβόλησαν πρὸς εἰδοποίησιν, ὃ δὲ Γεώργιος Ἀποστολάκης, ἐκ τοῦ χωρίου «Πρινέ», ἐφώνησεν ἀπὸ τὴν θέσιν «Πατάρρα» πρὸς τοὺς εἰς Ἐλευθερναν καλογήρους: «Φύγετε γρήγορα, ἔρχονται Τούρκοι».

Ἦτο πρῶτ' καὶ ἐπρόκειτο νὰ ἀμέλξουν τὰ αἰγοπρόβατα. Εἶπον μεταξὺ των: «Ἄς ἀμέλξωμεν τὰ ζῶα νὰ φᾶμε τὸ γάλα καὶ κατόπιν φεύγομεν».

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τούρκοι ἐπιπεσόντες ἔκαυσαν τὰς θημωνίας, ἔσφαξαν τὸν Μάξιμον Καλλιγιάννην καὶ ἐτραυμάτισαν τὸν Γαβριήλ Ἀνδρουλιδάκη, ὃ ὁποῖος διακομισθεὶς εἰς Μαργαρίτες πρὸς τὸν ἱατρὸν Γεώργιον Ι. Καυγαλάκην ὑπέκυψεν εἰς τὰ τραύματά του. Οἱ λοιποὶ καλόγηροί διέφυγον.

Λεπτομερείας τοῦ λυπηροῦ ἐκείνου ἐπεισοδίου μοὶ ἀφηγήθη ὁ ἀείμνηστος Ἐ. Λουρωτός: «Ὁ Μάξιμος ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ περδικόπανον¹. Ἐπειδὴ ἦτο ἡλικιωμένος καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ τρέξη διὰ τὰ σωθῆ, παρέκάλεσε τὸν Γαβριήλ νὰ σταματήσῃ καὶ νὰ πάρῃ μαζί του τὸ περδικόπανον. Τὴν στιγμήν ἐκείνην σφαίραι τουρκικαὶ εἴρον τὸν Γαβριήλ εἰς τὸν βραχίονα καὶ τὸ στήθος».

Περίαπτον Μαξίμου Καλλιγιάννη

σιανῶν προὔτειναν καταλλήλως εἰς τὸν Ἀλβανὸν τὴν ἐξαγορὰν τοῦ περιάπτου. Ἄλλ' οὗτος ὢν ἐκ τῶν φανατικῶν ἠρνεῖτο ἀμεταπίστως λέγων: «Γκιαουρὰ βερμέμ (= δὲν τὸ δίδω τοῦ Γκιαούρη)».

Τέλος περιῆλθε τὸ περίαπτον εἰς χεῖρας τοῦ συμπολίτου μας Γεωργίου Ι. Οἰκονομίδου, ὃ ὁποῖος ὑπηρετῶν ὡς γραμματεὺς τῆς Διοικήσεως Ρεθύμης ἠγόρασε τοῦτο παρὰ τοῦ Ἀλβανοῦ τῆ παρεμβάσει τοῦ Πασσᾶ τῆς Ρεθύμης.

Ἐὸ Οἰκονομίδης ὀλίγους μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου του μοὶ ἐξεμυστη-

¹ Ἦτο τοῦτο ὄφασμα μάλλινον, ἐλαφρόν, μὲ μαῦρα καὶ λευκὰ μικρὰ τετραγωνίδια προσομοιάζον ὄτῳ μὲ τὸ πτέρωμα τῆς πέρδικος. Εἶχε διαστάσεις σινδόνος, μετεχειρίζοντο δὲ αὐτὸ οἱ ποιμένες ὡς σκέπασμα κατὰ τὰς θερμὰς νύκτας. Ἡ χρῆσις αὐτοῦ σήμερον εἶναι σπανία.

ρεύθη τὰ τοῦ περιάπτου ἀποδεχθεῖς τὴν πρότασίν μου περὶ ἀποδόσεως τούτου εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἁρκαδίου, εἰς ἣν ἀνήκεν. Ἔνεκα τοῦ ἐπισυμβάντος θανάτου του δὲν προέλαβε νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτὸς τὴν ὑπόσχεσίν του, ἦν πάνυ φιλοτίμως ἐσεβάσθη καὶ ἐξεπλήρωσεν ἡ εὐσεβῆς αὐτοῦ κόρη Ἐλευθερία παραδώσασά μοι τὸ περιάπτον, ὅπερ κατέθεσα ἐξ ὀνόματος τῆς δωρητρίας καὶ τῆς πόλεως Ἁρκαλείου εἰς τὸ ἱστορικὸν Μουσεῖον τῆς Μονῆς κατὰ τὴν ἐκδρομὴν τῶν Ἁρκαλειωτῶν εἰς Ἁρκάδι τῇ 1 Μαΐου 1938.

Ἐθελονταὶ

Ἰωάννης Κ. Δημακόπουλος

Ἀνθυπολοχαγὸς

Φρούραρχος Ἁρκαδίου

Οὗτος συλληφθεὶς αἰχμάλωτος ἐν Ἁρκαδίῳ ὑπέστη μετ' ἄλλων ἄγριον διὰ λογχισμῶν θάνατον ἐν τῇ θέσει : «Μελισσόκηπος» ἢ «Μετοχάκι» πέραν τῆς πρὸς Δ. τῆς Μονῆς φάραγγος.

(Ἀνάγνωθι περὶ αὐτοῦ ἐκτενῶς ἐν σελίσιν 230—232 καὶ ἐν Κεφαλ. ΙΓ' «Οἱ αἰχμάλωτοι»).

Ἡ Ἐθνικὴ ψυχὴ ἐξύμνησε τὸν ἥρωα Δημακόπουλον :

.....
 Τὴν τελευταίαν του βολὴν τὴν εἶχεν ἤδη ρίψει
 κ' εἰς ἑκατὸν τεμάχια τὴν σπάθην του συντρίψει!
 Τῶν Τούρκων τὸν ἐκύκλωνε στενώτερον τὸ κύμα,
 ὁπότε μ' ἐν τοῦ ξίφους του ἐπιπηδήσας τμήμα
 εἰς δάσος ἔπεσε λογγῶν κραυγὴν ἀφείς μεγάλην,
 κ' ἐχάνετο κ' ἐφαίνετο εἰς τοὺς σωρούς των πάλιν.
 Πλὴν τέλος καὶ τῆς σπάθης του ἀπώλεσε τὸ τμήμα,
 αἱμάτων ἄνδρες ἤρπασαν τὸ ζηλευμένον θῦμα
 καὶ πρὸς τὸν γαῦρον Μουσταφᾶν ἐσύρετο δεσμώτης.
 Τίς εἶσαι; εἶπεν ὁ Πασσᾶς — Βεζίρη —, Στρατιώτης!
 — Προσκύνει τὸν Σουλτᾶνόν μου... Ἐγὼ νὰ προσκυνήσω;
 Ποτέ μου δὲν ἤμπόρεσα τὸ γόνυ νὰ λυγίσω...
 Ὁμίλει ἔτι κ' ἔπεσεν ὑπὸ πληγᾶς μυρίας,
 κ' ἦν ἡ ἔσχατη του πνοή, πνοὴ ἐλευθερίας¹.

Ὁ Ι. Δημακόπουλος εἰς νεωτέρα ἡλικία.

¹ Ἀχιλλέως Παράσχου, Ποιήματα, τ. Β', σ. 353, ἐν Ἀθήναις 1881.

Κι' ἄν χάθηκ' ἡ νεότης σου, κι' ἄν πικραμμένη μάννα
Τὸ δάκρυ χύνη ἀφθονο, τὸ ὄνομά σου μένει'
Ἐν ὄσῳ ἀνθίζει ἡ ἀνοιξίς, ἐν ὄσῳ ἡ Ἰδὴ στέκει,
Ὁ Ἕλλην δὲν θά λησμονῆ στεφάνους νὰ σοῦ πλέκη.

Ἐπίγραμμα

Δημακόπουλον, ξεῖνε, τόδ', ἴσθι, μνήμα κέκευθε,
Ἄρκαδίης ἀγαθῆς κουροτρόφου τέκος.
Ὅς ρα κέδασσ' Ἀσίης ἐς Τάρταρον ἄχθεα πολλὰ
Κρήτης Ἄρκαδίου φῶς πέρι μαρνάμενος.
Αὐτὰρ ἔπειτα πεσὼν φεῦ! οὐ φύγεν αἰπὺν ὄλεθρον'
Τὸ γὰρ ὄν ἔκτηται οὖνομα κυδρότατον.

Παναγιώτης Ξάνθης ἢ Ξανθόπουλος

Ἐγεννήθη ἐν Σύρῳ τῇ 29 Μαΐου 1815, κατήγετο δὲ ἐκ Ναυπλίου.
Τῇ 25 Ἰανουαρίου 1840 κατετάχθη ὡς ἐθελοντῆς εἰς τὸ Πεζικὸν καὶ τῇ 22
Νοεμβρίου 1862 προήχθη εἰς ἀνθυπασπιστὴν¹.

Κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ἦτο Διευθυν-
τῆς τοῦ πυροσβεστικοῦ σώματος τοῦ Δήμου Ἐρμουπόλεως Σύρου².

Ὁ Π. Ξάνθης μετὰ τοῦ ἐπίσης ἀνθυπασπιστοῦ Λοντοπούλου ἦσαν ἐπὶ
κεφαλῆς τῶν 35 ἐθελοντῶν, ὧν οἱ πλείστοι ὑπαξιωματικοί, οἱ ὅποιοι μετὰ
τοῦ Ἀθανασίου Καθάκη ἀναχωρήσαντες ἐκ Σύρου διὰ πλοιαρίου ἀπεπι-
θάσθησαν εἰς «Σεῖσες» Μυλοποτάμου κατὰ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου 1866³.

Οὗτος δὲν ἔμεινε ἐν Ἄρκαδίῳ καθηλωμένος καὶ ἀδρανῶν, ἀλλ' ἐπα-
νελημμένως ἐξελθὼν αὐτοῦ ἐπέδειξε ἐνεργητικότητα ἐν τῇ λήψει μέτρων
ἐνισχύσεως τῆς ἀμύνης τῆς Μονῆς. Ἐπανήλθεν εἰς αὐτὴν τῇ 1 Νοεμβρίου
μετὰ τοῦ ἀποσπάσματός του «ἐξ ἐνὸς ὑπαξιωματικοῦ καὶ ἐξ ἄλλων ἀν-
δρῶν», θὰ ἀνεχώρει δὲ τῇ 8 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς διὰ Μαργαρίτες πρὸς προ-
μήθειαν ἐφοδίων, ἀλλὰ δὲν προέλαθε⁴.

Τὸ γενναῖον τῆς ψυχῆς τοῦ ἥρωος τούτου καὶ τὴν ἀκάθεκτον ἐξόρμη-
σιν αὐτοῦ κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς πολιορκίας μετὰ τοῦ ἐπίσης
ἥρωϊκοῦ Ντελῆ Δράκου, ὅποτε ἀμφότεροι εἶρον τὸν ἔνδοξον θάνατον,
διαλαλεῖ ὡς ἐξῆς ἡ Κρητικὴ Μοῦσα:

Καὶ σέρνει ὁ Ξάνθης τὸ σπαθὶ κι' ὁ Δράκος τὸ μαχαίρι
κ' οἱ δυὸ γιουροῦσι κάμανε στὸ τούρκικο ἄσκέρι.

¹ Ἐκ τοῦ Μητρώου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν.

² Β. Ψιλᾶκη, ἔνθ' ἄνωτ., τ. Γ', σ. 943.

³ Ε. Ψαρουδάκη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 51-54.

⁴ Ἐπιστολαὶ ὑπὸ χρον. 3 καὶ 7 Νοεμβρίου 1866 τοῦ Φρουράρχου Δημακο-
πούλου καὶ τῆς ἐπιτροπῆς πρὸς Κορωνάιον, Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἔνθ.
ἄνωτ., ἀριθ. 238,243.

Ἄδαμάντιος Πετρίτσης

Μεταξὺ τῶν μακαρίων θυμάτων τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ ὀλοκαυθθέντων καταλέγεται καὶ ὁ ἐκ Σύρου Ἄδαμάντιος Πετρίτσης, γόνος ἐπιφανοῦς οἰκογενείας. Τὰ κατὰ τὸν ἐνθουσιώδη καὶ πατριωτικὸν τοῦτον νέον εὐηρεστήθησαν νὰ μοι ἐκθέσωσιν ἐν ἀκριβείᾳ δι' ἐπιστολῶν διακεκριμένοι συγγενεῖς αὐτοῦ.

Οὕτως οἱ ἀξιოსέβαστοι ἀδελφοὶ Ματθαῖος Χατζάκος, τέως Εἰσαγγελεὺς τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ Ἰωάννης Χατζάκος, τέως Ἀρεοπαγίτης, μοι παρέσχον τὰς ἐξῆς πολυτίμους πληροφορίες:

«Ὁ Ἄδαμάντιος Πετρίτσης, ἀδελφὸς τῆς μητρὸς μας, ἐγεννήθη ἐν Χαλκίδι ἐν ἔτει 1843 ἐκ τοῦ Ματθαίου Ἀδ. Πετρίτση, καταγομένου ἐκ Σμύρνης καὶ τῆς Ἀγγελουῆς, τὸ γένος Δαμαλαῶ, καταγομένης ἐκ Χίου, ἦτο δὲ ἐκ πατρὸς μὲν πρῶτος ἀνεψιὸς τοῦ πρώτου Δημάρχου Ἐρμουπόλεως Γεωργίου Πετρίτση, ἐκ μητρὸς δὲ πρῶτος ἀνεψιὸς τοῦ Δημάρχου ἐπίσης Ἐρμουπόλεως Ἀμβροσίου Δαμαλαῶ. Δεκαοκταετῆς μόλις κατετάχθη ὡς ἐθελοντῆς εἰς τὸν Ἑλληνικὸν στρατὸν καὶ μετὰ δύο ἢ τρία ἔτη ἀπελύθη τῶν τάξεων αὐτοῦ μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ λοχίου. Ἐκτοτε ἔμεινεν ἐν Σύρῳ ὅτε, ἐκραγείσης ἐν ἔτει 1866 τῆς μεγάλης Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως, ἔσπευσεν εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Κρήτην ὡς μαχητῆς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς μετὰ τοῦ πρώτου ἐξαδέλφου τοῦ Ἀντωνίου Πετρίτση καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους Μπογιατζόγλου (γαμβροῦ τοῦ ἐπ' ἀδελφῆ), τοῦ ἀειμνήστου Ξάνθη καὶ ἄλλων ἐνθουσιωδῶν πατριωτῶν ἐκ Σύρου. Κατετάχθη εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἀρχηγοῦ Κορωναίου, ὅστις ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς Μονὴν Ἀρκαδίου ὑπὸ τὸν ὀρισθέντα ὡς Φρουράρχον τῆς ὀχυρᾶς ἐκείνης Μονῆς, εἰς ἣν εἶχον καταφύγει πολλὰ γυναικόπαιδα, ἀειμνήστον Δημακόπουλον. Ἐκεῖ εἰς τὴν αὐλήν τῆς Μονῆς κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἡμέραν τῆς 9 Νοεμβρίου 1866 μαχόμενος κατὰ τοῦ ἐπιδραμόντος τουρκικοῦ στρατοῦ ἔπεσε καὶ οὕτως ἔληξε τὸ βραχὺ πλὴν ἔνδοξον στάδιόν του». (Ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τῶν Ματθ. Χατζάκου καὶ Ἰωάν. Χατζάκου, τῆς 22 Σεπτεμβρίου 1936 εἰς ἀπάντησιν ἐπιστολῆς μου).

Ὁ Ἄδαμάντιος Μ. Πετρίτσης

Ἐπίσης ὁ νῦν Ἀρεοπαγίτης Γεώργιος Ἀδ. Πετρίτσης ἔσπευσε πᾶν εὐγενῶς νὰ μοι ἀνακοινώσῃ τὰς ἀκολούθους περὶ τοῦ Ἀδαμαντιοῦ Πετρίτση πληροφορίες:

«Κατὰ τὴν δλοκαύτως τῆς Ἱ. Μονῆς Ἀρκαδίου πράγματι ἐφονεύθη ὁ πρὸς πατρὸς θεῖός μου Ἀδαμάντιος Ματθαῖου Πετρίτσης. Οὗτος νέος ἐνθουσιώδης καὶ γενναῖος εἰς ἡλικίαν 23 ἐτῶν, παρὰ τὰς προτροπὰς τῶν γονέων καὶ συγγενῶν του ἐγκαταλείψας τὴν οἰκογένειάν του, κατετάχθη ὡς ἐθελοντῆς ἀναχωρήσας πρὸς τοῦτο ἐκ Σύρου μετὰ τοῦ Ἀντωνίου Γ. Πετρίτση (πρώτου ἐξαδέλφου του) καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους Μπογιατζόγλου (ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ του). Οἱ τρεῖς ἀνωτέρω ἐθελονταὶ πολεμισταὶ ἀπεχωρίσθησαν ἐν Κρήτῃ. Οἱ μὲν δύο τελευταῖοι ἐπολέμησαν εἰς ἄλλας μάχας, ὁ δὲ Ἀδαμάντιος Μ. Πετρίτσης διαπνεόμενος ὑπὸ σφοδρῶν αἰσθημάτων ἐθελουσίας καὶ πατριωτισμοῦ ἐπροτίμησεν, ἐν γνώσει διατελῶν τοῦ τραγικοῦ ἀποτελέσματος, χάριν τῶν ἐν τῇ Ἱ. Μονῇ καταφυγόντων γυναικοπαίδων, ἅτινα μὲ τὴν ἰδίαν του ζωὴν ἠθέλησε νὰ προστατεύσῃ, νὰ καταταγῇ εἰς τὸ σῶμα τοῦ Κορωναίου μετὰ τῶν Πετροκοκκίνου, Ξάνθη, Ζυγομαλά καὶ ἄλλων ὑπὸ τὸν Φρούραρχον τῆς Ἱ. Μονῆς Δημακόπουλον καὶ τὸν Ἡγούμενον Γαβριήλ. Κατὰ τὴν γνωστὴν δὲ μάχην ἐφονεύθη σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Πετρίτσης ἐντὸς τοῦ περιθόλου τῆς Ἱερᾶς ταύτης Μονῆς, ἀπεγνωσμένην ἄμυναν προτάσων πρὸ ὑπερτέρων δυνάμεων». (*Ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Γ. Ἀδ. Πετρίτση, Ἀρεοπαγίτου, τῆς 10 Ἰουλίου 1936 εἰς ἀπάντησιν ἐπιστολῆς μου).

Λοντόπουλος. Ἦτο οὗτος ἐκ Πατρῶν, ὡς γράφει ὁ Π. Κορωναῖος, καὶ συγκατελέγετο μετὰ τῶν 35 ἐθελοντῶν, οἱ ὅποιοι μετὰ τοῦ Ξάνθη ἀπεβιβάσθησαν εἰς Σεῖσες Μυλοποτάμου. Περὶ αὐτοῦ ὁ Ἐμμ. Ψαρουδάκης¹ γράφει τὰ ἐπόμενα:

«Ὁ ἀνδρεῖος οὗτος νέος, τοῦ ὁποῦο δυστυχῶς τὸ κύριον ὄνομα διέφυγε τὴν μνήμην μου, εἶχε χρηματίσει στρατιώτης τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ τῆς Ἑλλάδος, εἶχε δὲ βαθμὸν ἀνθυπασπιστοῦ καὶ αἰτήσας τὴν παραίτησίν του, ἀφ' οὗ συνεπλήρωσε τὴν κατὰ τὸν Νόμον ὑπηρεσίαν, ἐδέχθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα διευθυνόμενος εἰς τὸν Ἄθωνα, ὅπότεν μαθὼν τὴν ἔκρηξιν τῆς Ἐπαναστάσεως, παρήτησε προσωρινῶς τὸ σχῆμα ἐκεῖνο καὶ ἔτρεξε μετὰ μεγίστου ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὸν πανελλήνιον ἀγῶνα. Ὑπῆρξε δὲ καὶ οὗτος ἐν τῶν ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ἀρκαδίου θυμάτων ἐκ τῶν ἐθελοντῶν, ἀγωνισθεὶς γενναῖως, καθ' ἃ ἔμαθον ἀπὸ τοὺς ἐπιζήσαντας».

Τὸν Λοντόπουλον διέκρινεν οὐ μόνον θερμὸς πατριωτισμὸς, ἀλλὰ καὶ φρόνησις καὶ ἱκανότης, ἰδίᾳ δὲ πνεῦμα οἰκονομίας κατὰ τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ὑπηρεσίαν ἐν Ἀρκαδίῳ τῆς διανομῆς τῶν τροφίμων, προσήλωσις δὲ αὐστηρὰ εἰς τὴν ἐπιτέλειαν τῶν ἀνατεθειμένων αὐτῷ καθηκόντων, καθότι, καίτοι ἦτο ἀσθενὴς κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἐκστρατείας τῶν Τούρκων, δὲν ἔπαυσεν ἀνελλιπῶς ἐκτελῶν τὰ καθήκοντά του ταῦτα. Τοῦτου δ' ἕνεκα ἢ ἐν Ἀρκαδίῳ ἐπιτροπῇ καὶ ὁ Φρούραρχος Δημακόπουλος ἐν ἐπιστολῇ αὐτῶν (7 Νοεμβρίου) πρὸς τὸν Π. Κορωναῖον τονί-

¹ Ἐ. Ψαρουδάκης, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 64.

ζοντες τὰς ἀρετὰς ταύτας τοῦ καλοῦ στρατιώτου καὶ πατριώτου, θεωροῦν ἀπαραίτητον τὴν παρουσίαν αὐτοῦ «παρὰ τῷ φρουραρχεῖῳ Ἄρκαδίου»¹.

Γιάγκος λοχίας ἐθελοντῆς² φονευθεὶς ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Μονῆς ὑπὸ σφαίρας τηλεβόλου.

Τρεῖς κανωνιᾶς ἐπαίξανε, τὴν πόρτα καὶ ἐξεκάμαν.
Τὴν πρώτην ὅπου παίξανε σκοτώθηκε ὁ λοχίας,
ἀπούρθενε νὰ πολεμᾷ γιὰ τὴν ἐλευθερία.

Νικόλαος Καστρίτης, ἐπιλοχίας³.

Βασίλειος ἡ Ἀράπη, σαλπικτής⁴.

Νικόλαος Ἀστράς ἡ Καλαφάτης, ἐξ Ἄνδρου, Μαρίτσης, πυροσθέστης, Ράλλης καὶ Μιτώφ, χωροφύλακες⁵.

Δ. Σκαλίδης, ἀξιωματικὸς τῆς Φάλαγγος. Ἦτο οὗτος ἐκ τοῦ χωρίου Ὀρθὲ Μυλοποτάμου. Ἀγωνισθεὶς ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, μετόκησε μετὰ τὴν λήξιν αὐτῆς εἰς Τολὸν Ναυπλίου, ὁπόθεν κατήλθεν εἰς Κρήτην κατὰ τὸ 1866.

Σπύρος Ὀλύμπιος

Τὸ ὄραϊον καὶ ἄφοβον αὐτὸ παλληκάρι, τὸ ὁποῖον ἐξύμνησεν ἡ λαϊκὴ Μοῦσα, ἦτο υἱὸς τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων Ἰωάννου Ὀλυμπίου, ὑψηλοσώμου καὶ εὐσταλοῦς τέκνου τῆς Ἠπείρου, ὁ ὁποῖος κατήλθεν εἰς Κρήτην κατὰ τὸν ἱερὸν τοῦ Ἔθνους ἀγῶνα (1821). Πολεμήσας γενναίως εἰς διαφόρους μάχας εἶχε λάβει ἑπτὰ τραύματα ἐκ τουρκικῶν σφαιρῶν.

Οὗτος ἐνυμφεῦθη Κρήσσαν ἐκ Μαργαριτῶν Μυλοποτάμου, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέκτησε τέσσαρα τέκνα, τὸν Σπύρον, τὴν Ἀναστασίαν, τὸν Μιχαὴλ καὶ τὸν Κωνσταντῖνον. Ἀπέθανεν ἐν Κρήτῃ εἰς βαθὺ γῆρας.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου παρέλαβε τὰ ἀπορφανισθέντα αὐτοῦ τέκνα εἰς τὸ χωρίον «Καλαμᾶ» Μυλοποτάμου ὁ πλοῦσιος Τζαγκαρογιώργης καὶ υἰοθέτησε τὸν Σπύρον καὶ τὴν Ἀναστασίαν. Ἐκ τούτου ὁ Σπύρος ἦτο γνωστὰς ὡς ὁ Σ π Ὑ ρ ο ς ἀ π ὸ τ ο ὕ Κ α λ α μ ᾶ, εἴτε ὁ Σ π Ὑ ρ ο ς ὁ Κ α λ α μ ι α ν ὄ ς. Ἡ Ἀναστασία ἦλθεν εἰς γάμον μετὰ τοῦ ἐκ «Πασσαλιτῶν» Ἐμμ. Στεφανάκη, τοῦ ὁποίου υἱὸς εἶναι ὁ εἰς «Κυριάνανα» μετοικήσας Χριστόδουλος Στεφανάκης καὶ ἦτο γνωστὴ ἐν Μυλοποτάμῳ ὡς «Λυμποπούλα».

Ὁ Σπύρος δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀναπτυχθῇ εἰς ὑψηλὸν ὀρειοσώμον παλληκάρι.

1 Γεν. Ἀρχεῖα Κράτους, ἐνθ' ἄνωτ. ἀριθ. 243.

2 Β. Ψιλᾶκη, ἐνθ' ἄνωτ., τ. Γ', σ. 945.

3 Ι. Πωλιουδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 823.

4 Ἴδε σ. 242.

5 Τ. Ἀμπελᾶ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 80 καὶ Κ. Ἀργυροπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 70.

*Ανατραφείς ἐν ταῖς πατριωτικαῖς παραδόξεσι τῆς οἰκογενείας του εἶχε καρδίαν παλλομένην ἐκ θερμοῦ πατριωτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀδιαλλάκτου μίσους κατὰ τῶν Τούρκων. Εἶναι ἐξηκριβωμένος, ὅτι κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα τοῦ νεανικοῦ βίου τῆς ἀφοβίας καὶ τῆς τόλμης εἶχε φονεύσει κατὰ διαφόρους περιστάσεις ἀρκετοὺς Τούρκους. Καταδιωκόμενος ὑπὸ τῶν τουρκικῶν Ἀρχῶν εὗρισκεν ἄσυλον εἰς τὴν Ἱερὰν τοῦ Ἀρκαδίου Μονήν. Ἐκεῖ ἐγνωρίσθη καὶ συνεδέθη μετὰ γενναίων καὶ πατριωτικῶν καλογήρων, μετὰ τοῦ ἐξ Ἀποστόλων Ἀμαρίου Συμ. Γαβρᾶ καὶ τοῦ Παρθ. Κανακάκη.

*Ἦτο, ὡς εἶπον, τολμηρὸς καὶ ἄφοβος. Ὅτε συνελήφθη καὶ ἐνεκλεισθῆ εἰς τὰς παραθαλασσίους φυλακὰς τῆς Ρεθύμνης, κατῴρθωσε νὰ δραπετεύσῃ ἐν καιρῷ νυκτὸς καὶ καλυμθῶν νὰ ἐξέλθῃ γυμνὸς εἰς τὴν

Ὁ Μοναχὸς Συμεὼν Γαβρᾶς

παρὰ τὸν «Πλατανὲ» παραλίαν. Ὡς ἦτο, ἔφθασεν εἰς τὸ χωρίον «Λούτρα». Ἐκτύπησε τὴν θύραν τῆς οἰκίας τοῦ Γεωργίου Ὁρφανουδάκη, ὁ ὁποῖος ἰδὼν αὐτὸν καθεθορυβήθη, ἀλλ' ἐκεῖνος τὸν καθυσύχασε διηγηθεὶς τὰ κατ' αὐτόν. Ὁ Ὁρφανουδάκης τῷ ἔδωκεν ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα. Ὁ Σπύρος κατέφυγεν εἰς τὸ λημέρι του, τὸ Ἀρκάδι.

Καταδιωκόμενος οὗτος ὑπὸ τῆς τουρκικῆς Χωροφυλακῆς, κατέφυγεν εἰς τὰ Σφακιά, ὁπότεν μὲ καῖκι Σφακιανὸ διεπραιώθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καταταχθεὶς εἰς τὴν ἔφιππον Χωροφυλακὴν Ἀθηνῶν προήχθη εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἐνωμοτάρχου ἐν τῷ σώματι τούτῳ.

Ἐκραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, κατῆλθεν εἰς τὴν ἀγωνιζομένην πατρίδα καὶ μετέθη εἰς τὸ Ἀρκάδι.

«Ἐνθυμοῦμαι, μοὶ εἶπεν ὁ Χριστόδουλος Στεφανάκης¹, ὅτι κατὰ τὰς ἡμέ-

ρας, ποὺ ἔγινεν ἡ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου, ἐγὼ καὶ ἡ μητέρα μου εἶχομεν καταφύγει εἰς τὸν Κ ο υ λ ο ὑ κ ο υ ν α². Ἦκούσαμεν συνεχῆ καὶ ἀδιάκοπον τὸν βρόντον τῶν κανωνιῶν. Ἡ μητέρα μου ἔκλαιεν: «ὦφ, ἀδελφέ μου, ἔλεγεν, ἦρθες στὴν Κρήτη καὶ δὲν σέ εἶδα».

Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Σπύρου ὁ Συμεὼν Γαβρᾶς, ὁ στενὸς του φίλος, ὁ ὁποῖος τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν προσέβαλον οἱ Τούρκοι τὸ Ἀρκάδι, εὐρέθη ἔξωθεν τῆς Μονῆς φυλάττων μετ' ἄλλων τὰ ποίμνια αὐτῆς, εἶπεν εἰς τὸν

¹ Ὁ Χριστόδουλος Στεφανάκης διετέλεσε τῷ 1878 σημαιοφόρος τοῦ Γεωργίου Καλλέργη ἐκ «Χουμέρι» Μυλοποτάμου, τῷ 1897 ἐξελέγη πληρεξούσιος ἐκ τοῦ ἀνατολ. τμήματος τῆς Ρεθύμνης παρὰ τῆ Ἐπαναστατικῆ Συνελεύσει.

² Βουνοσειρὰ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μυλοποτάμου ὕψους περίπου 1100 μ. Αὕτη ἐκτεινομένη κατὰ μῆκος τῆς Β. παραλίας κλείει τὸ μέγα λεκανοπέδιον τῆς

Χριστόδουλον Στεφανάκη : «Όταν έπηγα την έπαύριον τής καταστροφής εις τὸ μέρος, όπου εΐχαν φονεύσει τοὺς έθελοντάς, εϋρήκα τὸν Σπύρον άκουμπησμένον εις ένα τράφον με τὸ κεφάλι πρὸς τὰ όπίσω καί εΐχε πέντε σφαίρες έπάνω του», εΐχε δηλ. βληθῆ δια πέντε σφαιρών.

Τὸν ώραϊον καί ήρωϊκὸν τοῦτον πολεμιστὴν ξεθήνησεν ή λαϊκὴ ψυχὴ ὡς άκολουθως:

Σπύρε μου, τὸ κορμάκι σου άδίκως τὸ σκοτῶσαν
ή άφορμὴ τῶν γυναικῶν¹ ήταν καί σέ προδόσαν.

Ντελῆ Δράκος (Δράκος Τζιμπραγός)

Εἰς τοὺς ήρωϊκοὺς υπερασπιστάς τοῦ Ἄρκαδίου συναριθμεΐται καί ὁ ξεῖς Ἡρακλείου (Κάστρου) Δράκος Τζιμπραγός². Κατήγετο εκ τοῦ χωρίου Γωνιές Μαλεβιζίου καί ήτο γνωστὸς εν Ἡρακλείῳ υπό τὸ ὄνομα ὡς Ντελῆ-Δράκος.

Οὔτος διέμενεν εις τὸ Ἡράκλειον επαγγελόμενος τὸν ράπτην Κρητικῶν ένδυμάτων, άλλ' εἰργάζετο σπανιότατα. Μετρίου άναστήματος, εϋσαρκος καί ώραϊόσωμος, άμέμπτου περιβολῆς, πάντοτε λεβέντικα ένδεδυμένος, ήτο τὸ φόβητρον τῶν Τούρκων.

Κατὰ τὴν επανάστασιν τοῦ 1866 εΐχεν ήλικίαν 45 ετών. Μετέβη μετὰ τῶν φίλων του συμπολεμιστῶν εις Ἄρκάδι ὡς καί μετὰ τοῦ Ἄντωνίου Βολιτάκη ή Μπαμπά εκ Βενεράτου Μαλεβιζίου, νέου ένθουσιώδους³.

Ὁ Ντελῆ-Δράκος, επικειμένης τής πτώσεως τής Μονῆς τὴν δευτέραν ήμέραν τής πολιορκίας, άπειραθή να διασπάση μετὰ τοῦ Ξάνθη τὴν πρὸς Ν. τής Μονῆς (πρὸς τὸ μέρος τῶν άμπελώνων), ξεθρικὴν παράταξιν, τὸ ὁποῖον άτυχῶς δέν κατῴρθωσαν φονευθέντες⁴.

Τὰς πολεμικὰς αὐτοῦ άρετὰς διελάλησεν ή Κρητικὴ Μοῦσα, ή ὁποία άπαρηγόρητος θρηνεΐ τὸν εκλιπόντα ήρωα:

Ἐπαρχίας Μυλοποτάμου. Κατὰ τὴν αρχαιότητα τὰ ὄρη ταῦτα ήσαν γνωστὰ υπό τὸ ὄνομα: «Ταλλαΐα ὄρη». Ἐπ' αὐτῶν υπήρχε Ναὸς τοῦ Ταλλαίου Διὸς καί τοῦ Ἑρμοῦ. Σήμερον υπάρχει επί τής ύψηλοτέρας κορυφῆς τοῦ «Κουλούκουνα» ὁ ιερὸς Ναὸς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.

¹ Οὔτος ὡς καί οἱ άλλοι αιχμαλωτισθέντες ήρωες προετίμησαν να μείνουν ή να διαφύγουν ταυτίσαντες τὴν τύχην των με τὴν τῶν γυναικοπαίδων, τὰ ὁποία ένέβλεπον εν αὐτοῖς τοὺς υπερασπιστάς τής ζωῆς καί τής τιμῆς των.

² I. Μητσοτάκη, Ἄρχεϊον.

³ Οὔτος εΐχεν αναχωρήσει από τὸ Ἄρκάδι δύο ήμέρας πρὸ τής πολιορκίας.

⁴ Σχετικῶς πρὸς τὴν τολμηρὰν εκείνην ξεόρμησιν ὁ Ε. Ψαρουδάκης γράφει τὰ ξεῖς: «Τρίς επέπεσον ξεφίρεις κατὰ τοῦ πολυαριθμοῦ στρατοῦ, ὅπως διασπάσωσιν αὐτὸν καί ὁ μὲν τελευταῖος (Ντελῆ Δράκος) ὡς λίαν ὠκύπους εΐχε προθῆ τοσοῦτον, ὡστε ξεθεωρεΐτο, ὅτι σχεδὸν επέτυχε τής διαρρήξεως. Ἐπὶ τέλους ὅμως ξεπεσε νεκρὸς βληθεὶς δια τριῶν σφαιρῶν. Τὴν ὁμολογίαν ταύτην έπιθεβαιοῖ καί ὁ αρχηγὸς Ἰωάννης Σγουρός, ὅστις άμέσως μετὰ τὴν αναχώρησιν τοῦ Μουσταφᾶ εΐχε μεταθῆ εκει μετὰ τινων, ὅπως δυνηθῶσι να χωρίσωσιν ὅσον τὸ δυνατόν τὰ πτώματα τῶν Χριστιανῶν εκ τῶν Ὁθωμανῶν καί ένταφιάσωσιν αὐτά. Τὸ πτώμα τοῦ ρηθέντος ήρωος Δράκου εϋρεν ὁ ίδιος ξεωθεν τής Μονῆς σχεδὸν βολῆς πιστολίου μακράν». (Ἐ. Ψαρουδάκη, ένθ' άνωτ., σ. 96).

Δράκο μου ὠραιότατε, τοῦ Κάστρου παλληκάρι,
σήμερον ἐσκοτώθηκες γιὰ τοῦ Χριστοῦ τὴ χάρι.
Δράκο μου, τὸ μαχαίρι σου ἐθάστανε θανάτους
κι' ἐσκότωνε κ' ἐλάθωνε κι' ἔρριχνε Τούρκους κάτω.
Καὶ παίρνει τὸ μαχαίρι του κ' ἐθάστατο στὰ χέρια
κι' ἐκτύπησε μέσ' στὴ Τουρκιά καὶ παίρνει ὅθεν τ' ἀμπέλια.
Κ' ἐκεῖ τὸν καταφθάσανε καὶ τὸν καταπλακῶσαν
καὶ σέρνουν τὰ μαχαίριά των καὶ τὸν ἐθανατῶσαν.

Κωνσταντῖνος Δασκαλάκης

Ἦτο ὁ τρίτοτοκος υἱὸς τῆς ἡρωίδος Χαρικλείας Δασκαλάκη. Πρὸ τοῦ 1866 διέμενεν οἶκος ἐν Ἀθήναις, ὅπου εἶχε καταταχθῆ εἰς τὴν Ἐθνοφυλακὴν. Ἐπὶ τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 κατήλθεν εἰς Κρήτην εἰς ἡλικίαν 24 ἐτῶν.

Εὐρεθεὶς μετὰ τῆς μητρὸς του καὶ τῶν συγγενῶν του ἐν Ἀρκαδίῳ κατὰ τὴν πολιορκίαν ἐπολέμησε γενναίως πολλοὺς τῶν ἐχθρῶν φονεύσας.

Συλληφθεὶς αἰχμάλωτος ὑπέστη μετὰ τῶν ἐθελοντῶν καὶ τῶν ἐκ τῆς Ἑλλάδος κατελθόντων Κρητῶν ἀγριὸν θάνατον ἐν θέσει «Μελισσόκηπος», πέραν τῆς πρὸς Δ. τῆς Μονῆς καὶ τοῦ Ἀνεμομύλου φάραγγος λοχισθεὶς ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ἐνώπιον τῆς μητρὸς του Χαρικλείας. (Ἀνάγνωθι περὶ αὐτοῦ πλείονα ἐν Κεφαλ. ΙΓ' «οἱ αἰχμάλωτοι»).

Ἐκ διαφόρων χωρίων

ΕΞ ΑΜΝΑΤΟΥ

Νικόλαος Γαληνάκης, ἄγαμος ἡλικίας 22 ἐτῶν, ἐκ τῶν τουφεκισθέντων (ἴδε περὶ αὐτοῦ ἐν Κεφαλ. ΙΓ', «οἱ αἰχμάλωτοι»). — Χαριστή, σύζυγος Μάρκου Λουκάκη καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν Εὐγενία, Στυλιανή, Ἰωάννης καὶ Γεώργιος ἐφονεύθησαν ἐν τῇ πυριτιδαποθήκῃ. — Γεώργιος Νικάκης, ἄγαμος, ἡλικίας 25 ἐτῶν, ἐφονεύθη ἐν τῇ Τραπέζῃ. — Ἐμμανουὴλ Κανακάκης, ἄγαμος, 25 ἐτῶν, ἐφονεύθη μαχόμενος. — Ἀντώνιος Κανακάκης, ἄγαμος, ἡλικίας 20 ἐτῶν, ἐφονεύθη μαχόμενος. — Ἰωάννης Μαστορακάκης. — Ἰωάννης Βασιλακάκης ἢ Χαρκιανός. Ἦτο ἐκ τοῦ χωρίου Χάρκια. Νυμφευθεὶς ἐν Ἀμνάτῳ ἐγκατεστάθη ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ. Ἀμφότεροι οἱ ἀνωτέρω, μεσήλικες, ἔγγαμοι, ἐφονεύθησαν ἐν τῷ Ἀνεμομύλῳ ὀλοκαυθθέντες. (ἴδε σ. 241). Ἐλένη, σύζυγος Ἰωάννου Σμυρνάκη καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν Γεώργιος, Δημήτριος, Εὐαγγελία, Μαρία. — Ζαχαρίας Πετσέτης¹.

ΕΚ ΠΙΚΡΙ

Κωνσταντῖνος Φραγκ. Σχιζάερες. — Παῦλος Καλαϊτζῆς. — Ἀνδρέας Καλαϊτζῆς. — Μαρία Ἀνδρ. Μανιοῦ. — Κωνσταντῖνος Κολόμπος. — Γεώρ-

¹ Ἐκ τοῦ χωρίου Ἀμνάτου 36 ψυχὰι διαφόρου ἡλικίας ἐχάθησαν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου» (Ἱστορ. Ἀρχ. Κρήτης, Ὁμολογία Κ. Παπαδάκη).

γιος Κωνστ. Κολόμπου. — Χαρίκλεια Γ. Κολόμπου καὶ ἕτερα τρία πρόσωπα τῆς αὐτῆς οἰκογενείας.

ΕΚ ΚΑΒΟΥΣΙ

Ἐμμανουὴλ Γ. Μανολέσος. — Μιχαὴλ Ἐμμ. Μανολέσος. — Βασίλειος Ἐμμ. Μανολέσος¹. — Γεώργιος Μιχ. Μακρυπόδης. — Εἰρήνη Φραγκ. Κοτζαμπασοπούλα, σύζυγος Γεωργ. Μακρυπόδη, 8 μηνῶν ἔγκυος καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν Εἰρήνη, Μιχαὴλ, Σοφία, Νικόλαος, Εὐαγγελία, Εὐάγγελος, ὀλοκαυθθέντες ἐν τῇ πυριτιδαποθήκῃ. — Κωνσταντῖνος Παπαγιαννάκης, Ζωήτσα Ντουλντεροπούλα, σύζυγος αὐτοῦ, Μαγδαληνὴ Κ. Παπαγιαννάκη, θυγάτηρ αὐτῶν. — Μιχαὴλ Μυταδάκης, Χρυσῆ, σύζυγος αὐτοῦ μετὰ τῶν τριῶν αὐτῶν τέκνων. — Μιχαὴλ Μανουσογιαννάκης ἢ Μωραϊτίδης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος.

ΕΚ ΧΑΡΚΙΩΝ

Ἐμμανουὴλ Κατικᾶς ἢ Καπαρός, ἑτῶν 40. Τὸ παρωνύμιον «Καπαρός» ἐδόθη αὐτῷ, διότι ἦτο ξανθός. — Μαρία Κατικᾶ.

ΕΚ ΚΥΡΙΑΝΝΑΣ

Ἐμμανουὴλ Ἄντων. Θωμαδάκης. — Κωνσταντῖνος Ἄντων. Θωμαδάκης, ἀδελφοὶ σφαγέντες ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Τραπέζης ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς μητρὸς τῶν Ἄννης. — Βασίλειος Βασιλ. Κουτλάκης. — Ἰωάννης Βασ. Κουτλάκης, ἀδελφοί, φονευθέντες ἐντὸς τῆς Τραπέζης. Οὗτοι, ὡς καὶ οἱ ἀδελφοὶ Θωμαδάκη, ἦσαν νεώτατοι, ἡλικίας 20—25 ἑτῶν. — Μιχαὴλ Ἰωάν. Κιοράκης, ἑτῶν 30, ἐφονεύθη ἐν τῷ Ἀνεμομύλῳ. — Σπυρίδων Δασκαλάκης, ἑτῶν 35. Κατερχόμενος οὗτος ἔκ τινος παραθύρου, ὅπως προσφέρῃ τὴν βοήθειάν του εἰς ἄλλον συμπολεμιστὴν, συνελήφθη καὶ ἐσφάγη. Ὑπέστη δεινὸν ἀκρωτηριασμόν. — Δημήτριος Μανολακάκης, ἐφονεύθη ἐντὸς τῆς Τραπέζης. — Δημήτριος ἢ Ἀναγνώστης Νικολάου Παπαδάκης, ἑτῶν 25. Ὁ ἐκ Κυριάννας ὑπέργηρος Γεώργιος Κουτλάκης μοι εἶπεν, ὅτι ἐνθυμεῖται αὐτόν. «Ἦτο νέος ὑψηλοῦ ἀναστήματος, ρωμαλέος, ὠραιότατος, ξανθός καὶ ἦτο τὸ πρωτοπαλλήκαρον, ὁ ὄπλαρχηγὸς τῆς Κυριάννας. Εἶχε τὴν χειροθεσίαν τοῦ «Ἀναγνώστου» καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑπεγράφετο «Ἀναγνώστης Παπαδάκης»². Κατερχόμενος καὶ οὗτος ἔκ τινος παραθύρου δι' ὃν σκοπὸν καὶ ὁ Σπυρίδων Δασκαλάκης, συνελήφθη, ἐθασανίσθη καὶ ἐσφάγη, ἀποκοπέσης τελείως τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. Ὑπέστη καὶ οὗτος δεινὸν ἀκρωτηριασμόν. Ἀνεγνωρίσθη μετὰ τὴν καταστροφὴν ὑπὸ τῶν προσδραμόντων εἰς τὴν Μοῆν συγγενῶν καὶ ὁμοχωρίων του ἀπὸ μίαν ἐλ ἡ ἄν, τὴν ὁποῖαν ἔφερεν εἰς τὸν δεξιὸν μαστόν. — Νικόλαος Φραγκιαδάκης, ἑτῶν 45. Ἐφονεύθη ἐξ ὀβίδος εὐρισκόμενος ὀπισθεν τῆς μεγάλης Πύλης τῆς Μοῆς. — Ἀπόστολος Θωμαδάκης, 45

¹ Ἐκ τούτων ὁ Ἐμμανουὴλ ἦτο πατὴρ τοῦ φονευθέντος Μοναχοῦ Νικοδήμου Μανολέσου (σ. 340), οἱ δὲ Μιχαὴλ καὶ Βασίλειος ἀδελφοὶ αὐτοῦ.

² Οὕτως ὑπογράφεται καὶ ἐν τῇ πρὸς τὸν Κορωναῖον ἀποσταλείῃ ἐξ Ἀρκαδίου ἐπιστολῇ τὴν ὕκτα τῆς 8 Νοεμβρίου (σ. 247).

περίπου ἑτῶν. Ἐφονεύθη ἐξ ὀβίδος ἔμπροσθεν τῆς Πύλης τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦτο οὗτος ὁ τραυματίας, τὸν ὁποῖον εἶδεν εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην ὁ ἐκ Πηγῆς πολεμιστῆς Ἰωάννης Παλιεράκης κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων ἐκ τῆς Δυτικῆς Πύλης καὶ τοῦ ὁποῖου, ὡς εἶπον, ἡ ὀβίς εἶχεν ἀφαιρέσει τὸ ἄνω μέρος τοῦ κρανίου. (Περὶ τούτου ἴδε σελ. 314).

ΕΚ ΜΕΣΗΣ

Γεώργιος Χαιρέτης. Ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶπον, ὁ Γεώργιος Χαιρέτης εἶχεν ἐκλεγῆ ὑπὸ τῆς ἐν Ἀρκαδίῳ συγκροτηθείσης Συνελεύσεως τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης Πληρεξούσιος παρὰ τῇ Γενικῇ τῶν Κρητῶν Συνελεύσει καὶ μέλος τῆς Τμηματικῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς Ρεθύμνης.

Οὗτος πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 κατόκει ἐν Ρεθύμνῳ ἐπαγγελλόμενος τὸν γοθατζῆν (σανδαλοποιόν).

Ἦτο ἐνθουσιώδης πατριώτης, γενναῖος, εἶχεν εὐσταλὲς τὸ σῶμα καὶ ἡλικίαν τεσσαράκοντα ἑτῶν.

Ὁ Γεώργιος Χαιρέτης ἐμάχετο μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ζαχαρίου ἐκ τοῦ ἀνωγείου τοῦ μετὰ τῆς πυριτιδαποθήκης συνεχομένου κελλίου.

Ἐκ τοῦ παραθύρου τοῦ ἀνωγείου ἐκείνου ἐμάχετο καὶ ὁ ἐκ Μαρουλᾶ νέος Γρηγόριος Ι. Μοσχάκης, τὸν ὁποῖον ὁ Γ. Χαιρέτης ὀλίγην ὥραν πρὸ τῆς ἀνατινάξεως τῆς πυριτιδαποθήκης ἀπεμάκρυνεν ἐκ τοῦ δωματίου ὠθήσας αὐτὸν καὶ εἰπών: «Φύγε σύ, εἶσαι νέος καὶ δὲν πρέπει νὰ καῖς». Πράγματι ὁ νέος ἐκεῖνος πολεμιστῆς ἔφυγεν ἐκ τοῦ κελλίου, ἤχημα-λωτίσθη καὶ ἐσώθη.

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο διηγῆθη αὐτὸς οὗτος εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Γεωργίου Χαιρέτη, Νικόλαον¹, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀναχωρήσει ἐκ τῆς Μονῆς πρὸ τῆς πολιορκίας διὰ νὰ προστατεύσῃ τὰ τέκνα τοῦ ἀδελφοῦ του Γεωργίου, παρὰ τοῦ ὁποῖου, ὡς μέλους τῆς ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, εἶχε μάθει τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς ν' ἀνατινάξωσι τὴν Μονὴν ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ.

Τὴν περὶ τούτου ἀμετάθετον ἀπόφασιν τοῦ τε Γ. Χαιρέτη καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς διελάλησεν ἡ λαϊκὴ Μοῦσα διὰ τῶν ἐπομένων στίχων:

Κι' ὁ Μιραλάης εἶπενε νὰ κάμουμε γιουροῦσι²
τσοὶ στάθλους γιὰ νὰ πιάσουνε ἔπο κεὶ νὰ πολεμοῦσι.
Καὶ τοῦ Γουμένου μήνυσε νὰ πᾶ νὰ κάμουν βέρα³
ὄλοι γιὰ νὰ γλυτώσουνε γυναῖκες καὶ κοπέλια.
Κι' ὡς ὁ Χαιρέτης τ' ἄκουσε, σέρνει φωνὴ μεγάλη
«Ἐμεῖς θεὸς νὰ καοῦμενε, δὲν δίδομενε ράϊ»⁴.

¹ Οὗτος ἐπολέμησε μετὰ τῶν Μυλοποταμιτῶν ἔξωθεν τῆς Μονῆς τραυματισθεὶς (ἴδε σ. 302).

² Γιουρούς, λ. τ. = τὸ ἐφαρμᾶν, ἔφοδος.

³ βέρα, παραφθορὰ τῆς τουρκ. λέξεως βερέ = τὸ παραδίδασθαι, παράδοσις. Βέρα μπαϊραγι = σημαία παραδόσεως πολιορκουμένων.

⁴ ράϊ, λ. Ἀραβ. = ὑποταγὴ ἡττηθέντος.

Ζαχαρίας Χαιρέτης, ἀδελφός τοῦ Γεωργίου. Οὗτος τὴν Τετάρτην (9 Νοεμβρίου), ἀσθενῶν, ἦτο κλινῆρης¹. Οὐχ ἦττον ἠγέρθη ἀπὸ τὴν κλινῆν του διὰ τὴν πολέμησιν, ἀλλὰ σφαίρα ἐχθρική εὗρεν αὐτὸν εἰς τὴν κάτω σιαγόνα, τὴν ὁποίαν ἐθρυμμάτισεν. Ὁ Γρηγόριος Μοσχάκης, ὁ ὁποῖος, ὡς εἶπον, ἀπεμακρύνθη τοῦ κελλίου τῆ προτροπῆ τοῦ Γεωργίου Χαιρέτη, κατέφυγεν εἰς κελλίον ἐν τῇ νοτίᾳ πλευρᾷ καὶ διηγῆθη τὰ ἀνωτέρω εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ εὕρισκομένους πολεμιστάς.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Μονῆς ὁ Νικόλαος Χαιρέτης, ἀδελφός τῶν προηγουμένων, μετέβη ἐκ τῶν πρώτων εἰς τὸ Ἄρκαδι, ἀλλὰ δὲν ἀνεῦρε τὰ σώματα τῶν ἀδελφῶν του, ὅπως ἐνταφιάσῃ αὐτά, διότι ἀμφότεροι εἶχον ὀλοκαυτώθῃ.

Ἐμμανουὴλ Ξεκαλάκης ἐφονεύθη, καθ' ἣν στιγμὴν ὑπερεπήδα τράφον πρὸς τὸ Δραγατοκάλυθον.

ΕΚ ΠΗΓΗΣ

Γεώργιος Πορτάλιος. Ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἶπον (σ. 144), ἦτο οὗτος μέλος καὶ γραμματεὺς τῆς ἐν Ἄρκαδίῳ Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, ὠραιόσωμος, ρωμαλέος ἀνὴρ, μελάγχιος. Διέκρινεν αὐτὸν ἰκανὴ παιδείσιν, πείρα καὶ ἰκανότης περὶ τὴν σύνταξιν ἐγγράφων. Πρὸ τοῦ 1866 εἶχε χρηματίσει ἐπὶ διετίαν διδάσκαλος ἐν Πηγῇ. Ἡ Μονὴ Πρέβελη εἶχεν αὐτὸν γραμματέα.

Γεώργιος Ἀλεβίζου Πρεβελάκης. Κατήγετο οὗτος ἐξ Ἀρδάκτου Ἀγίου Βασιλείου. Γεννηθεὶς ἐν τῇ πόλει Ρεθύμνης καὶ ἐν αὐτῇ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα ἀκούσας, ἐπεδόθη μετὰ τοῦτο εἰς τὸ ἐμπόριον. Ἐκραγεῖσιν τῆς μεγάλης Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, ὁ περικαλλῆς καὶ εὐελπὶς νεανίας, μόλις τὸ 22ον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγων, ἐγκατέλιπε τὸ ἐν τῇ πόλει ἐμπορικὸν του κατὰστημα καὶ ἐξῆλθεν εἰς τὴν ὑπαιθρον, ὅπως συνεχίζων τὰς οἰκογενειακάς του παραδόσεις, ἀγωνισθῇ καὶ αὐτὸς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος μας. Φιλότιμος καὶ ἐνθουσιώδης ὢν δὲν ἐπέζητήσε τῶν ὁρέων τὴν ἀσφάλειαν, ἀλλ' ἔσπευσεν εἰς τὸ Ἐπαναστατικὸν Κέντρον,

Γεώργιος Ἄλ. Πρεβελάκης

¹ Τὴν ἀσθένειαν τοῦ Ζαχαρίου Χαιρέτη ἀναφέρει καὶ τὸ ὑπὸ χρονολ. 7 Νοεμβρίου ἐγγράφον τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τὸν Π. Κορωναῖον (Γεν. Ἀρχ. Κράτους, ἐνθ' ἀνωτ., ἀριθ. 243).

οιον είχε καταστή ἡ Ἰ. Μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου ἐν τῷ Νομῷ Ρεθύμνης, συμ-
πολεμήσας καὶ θυσιασθεῖς μετὰ τῶν λοιπῶν ἔθνομαρτύρων.

Ἐντὸς τῆς «Τραπέζης» ἐχύθη τὸ ἀγνὸν καὶ τίμιον αἷμα καὶ τοῦ πιστοῦ
τούτου τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος στρατιώτου. Ὁ Περικλῆς Πετυχά-
κης ἀναγνωρίσας μετὰ τὴν ὀλοκαύτως τῆς Μονῆς τὸ σῶμα τούτου με-
ταξὺ τῶν ἐν τῇ «Τραπέζῃ» σφαγιασθέντων ἐνεταφίασεν αὐτό.

Καὶ ἕτερα πρόσωπα τῆς αὐτῆς οἰκογενείας ἔπεσον ἐνδόξως κατὰ τὴν
ἐπανάστασιν τοῦ 1866.

Μιχαὴλ Βογιατζάκης, Μάρκος Βογιατζάκης, Δημήτριος Βογια-
τζάκης, Ἀλέξης Βογιατζάκης, Ἰωάννης Βογιατζάκης, ἅπαντες ἀδελφοὶ
ἄγαμοι. — Ἐμμ. Βογιατζάκης, θεῖος τῶν ἀνωτέρω, ἄγαμος. — Ἀντώνιος
Κουτρούλης, ἕγγαμος. — Ἐμμ. Κισσανάκης, ἄγαμος. — Ἰωάννης Φρο-
γουδάκης, ἄγαμος. — Χριστόδουλος Χριστοδούλου, ἄγαμος. — Ἰωάν-
νης Κατωποργιανός, ἄγαμος. — Δημήτριος Μεσοσάλαρος¹.

ΕΞ ΑΔΕΛΕ

Κωνσταντῖνος Γιαμπουδάκης

Ὁ Κωνσταντῖνος Δ. Γιαμπουδάκης², πρωταγωνιστῆς τοῦ ἀθανάτου
Ἀρκαδικοῦ δράματος, τὸ ὁποῖον δὲν παύει νὰ συγκινῆ πάντα Ἕλληνα,
ἦτο τέκνον τοῦ χωρίου Ἀδελε Ρεθύμνης³.

Ὁ ἦρως Κ. Γιαμπουδάκης εἶχε λάθει στοιχειώδη παιδείυσιν, ἀλλ' ἡ
γενναία του καρδιά ἐνέκλειεν ὀλόκληρον τὸ μυστήριον τῆς λατρείας τῶν
ἰδεωδῶν τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος.

Οὗτος πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 εἶχεν ἐν τῷ
χωρίῳ του μικρὸν κατάστημα⁴, ντουκιάνι, ὡς λέγομεν ἐν Κρήτῃ,
μετῆρχετο δὲ τὸν κρεοπώλην καὶ τὸν μεταπράτην σφαγίων.

Ὡς μοι εἶπεν ὁ ὄμοχώριος καὶ σύγχρονός του Ν. Μουλαζιμάκης, ὁ

¹ Ὡνομάζετο οὕτω διότι ἔφερε κοντὸ σαλθάρι. — Τὸν ἀνωτέρω κατάλογον
τῶν ἐκ Πηγῆς φονευθέντων μοι παρέδωκεν ὁ ὄμοχώριος καὶ σύγχρονος αὐτῶν
Πάναγ. Μανολιτσάκης, περὶ οὗ ἀνάγνωθι ἐν σ. 145 καὶ 231.

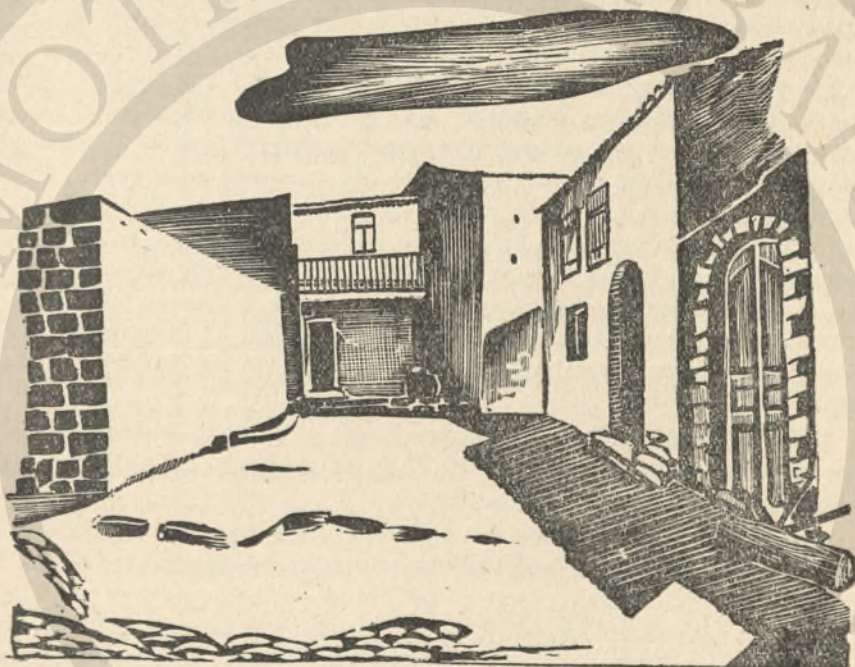
² Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὀνομάζετο Δημήτριος, ὁ ὁποῖος διεκρίνετο μεταξὺ τῶν
ὄμοχωρίων του διὰ τὴν ἐντιμότητά του, δι' ἧς ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησις εἶχεν αὐτὸν
κοττάμπασην ἐν Ἀδελε. Οὗτος εἶχε λάθει σύζυγον τὴν Δέσποιναν ἐκ τῆς
ἐπιφανοῦς οἰκογενείας Λιοδάκη τοῦ χωρίου Μέρωνος Ἀμαρίου. Ὁ Δημήτριος
Γιαμπουδάκης πλὴν τοῦ Κωνσταντίνου εἶχε καὶ δύο ἕτι υἱοὺς τὸν Κισσανδρον,
τοῦ ὁποῖου υἱὸς εἶναι ὁ ἐν Ἀδελε Ἐμμ. Γιαμπουδάκης καὶ τὸν Παντελῆν καὶ
δύο θυγατέρας τὴν Μαρίαν καὶ τὴν Χρυσῆν. — Τυχᾶναι ἀνεξήγητος ἡ ὑπὸ τινων
ἐφημεριδογράφων μετατροπὴ τοῦ ἐπωνύμου τοῦ ἦρωος ἀπὸ «Γιαμπουδάκης» εἰς
«Γιαμπουδῆν» με κίνδυνον νὰ ἀποβάλῃ τοῦτο τὴν Κρητικὴν του φυσιογνωμίαν,
ἐνῶ ἀνέκαθεν ἡ οἰκογένεια αὕτη ἐν Ἀδελε φέρει ἀμεταβλήτως τὸ ἐπώνυμον
«Γιαμπουδάκης». Ὁ πурπολητῆς Κωνστ. Γιαμπουδάκης ἐκαλεῖτο ὑπὸ τε τῶν
Χριστιανῶν καὶ τῶν Τούρκων καὶ Γιαμποῦς, ἀλλ' οὐδέποτε «Γιαμπουδῆς».

³ Ἡ οἰκία, ἐν ἣ ἐγεννήθη ὁ Κ. Γιαμπουδάκης, εἶναι νῦν ἰδιοκτησία τῶν
τέκνων Γεωργίου Σταυρουλάκη (ἴδε σ. 19).

⁴ Ἡ σήμερον μικρὰ οἰκία Μιχαὴλ Μαραγκουδάκη, ἱερέως.

Κ. Γιαμπουδάκης ἦτο μετρίου ἀναστήματος, στιβαρός, ρωμαλέος καὶ ἀθλητικός¹. Εἶχεν εὐσάρκους καὶ ἰσχυροὺς τοὺς βραχίονας καὶ τὰς κνήμας, τὸ δὲ στέρνον εὐρὺ. Εἶχεν ἐλαφρῶς μελάγχρουν τὴν ὄψιν, καστανούς ὀφθαλμούς, ἔντονον δὲ καὶ ἐπιβλητικὸν τὸ βλέμμα. Ὡς κάλυμμα τῆς κεφαλῆς ἔφερε συνήθως μαῦρον μανδήλιον. Ὅτε ἀνασκουμπῶνων τὰ φαρδιά του μανίκια ἔπαιζε μὲ τοὺς συνομήλικάς του νέους τοῦ χωρίου τὸ ὠραῖον ἀθλητικὸν παιγνίδι τῆς ἐποχῆς, τὸ βόλι, δὲν τὸν ἔφθανε κανεὶς οὔτε ἐκ τῶν Χριστιανῶν, οὔτε ἐκ τῶν Τούρκων τοῦ χωρίου του, διότι καὶ μὲ τοὺς τελευταίους τούτους διηγωνίζετο εἰς τὸ βόλι. Ἦτο ἐπαναστατικὴ καὶ

Ἄδελε. Τὸ μέρος ὅπου ὁ Κ. Γιαμπουδάκης ἔρριπτε τὸ βόλι

τρικυμιώδης ἐποχή, ἣ δὲ ἀμιλλα τῶν παλληκαριῶν κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν οὐ μόνον μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Τούρκων. Ἡ τακτικὴ του, ὅτε ἔπαιζε τὸ βόλι, ἦτο ἰδιόρρυθμος, ἀποπνεύουσα τὸ αἶσθημα τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς περιφρονήσεως. Ἄφου ἔρριπτε τὸ βόλι, εἰσῆρχετο εἰς τὸ ἐκεῖ πλησίον εὐρισκόμενον μαγαζὶ του. Εἰδοποιοῦν αὐτὸν νὰ ἐξέλθῃ καὶ παίξῃ πάλιν, ἀφου οἱ ἀντίπαλοί του εἶχον ρίψει ἐν τῷ μεταξὺ τὸ βόλι. Ἐρριπτεν αὐτὸ ὀλίγον μακρότερον καὶ ἐπανήρχετο εἰς τὸ μαγαζὶ του. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἐσυνεχίζετο τὸ ἀγώνισμα, μέχρις οὗ ἔρριπτεν

¹ Μοὶ διηγήθησαν πολλὰ ἐπεισόδια ἐνδεικτικὰ τῆς μυϊκῆς αὐτοῦ δυνάμεως.

αὐτὸ τόσο μακράν, ὥστε οἱ ἀντίπαλοί του δὲν κατῶρθον πλέον νὰ τὸν φθάσουν.

Ὁ αὐτὸς ὁμοχώριός του μοι ἀνέφερε τὸ ἑξῆς ἐπεισόδιον, χαρακτηριστικὸν τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῆς τόλμης τοῦ ἀνδρός: Ἐν τῷ χωρίῳ Ἄδελε κατῶκουν ἀρκετοὶ πλούσιοι Τούρκοι. Εἰς αἰθίωψ ἀπὸ τοὺς σκλάβους, τοὺς ὁποίους καὶ οἱ Τούρκοι τῆς Κρήτης εἶχον εἰς τὰ κονάκια των, μεθυσμένος καὶ βωμολόχος, συνηθισμένος νὰ περιῦθριζῃ τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὄσια τῶν Χριστιανῶν, ἤρχισε νὰ βλασφημῇ τὸν Σταυρόν, τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Παναγίαν, μάλιστα ἕνα Χριστιανόπαιδα ὀνομαζόμενον Νικόλαον Πολυχρονάκην ἔρριψεν ἐπὶ τῶν θυροφύλλων παρακειμένης οἰκίας. Οἱ παριστάμενοι Τούρκοι ἔμενον ἀπαθεῖς πρὸ τῆς βδελυρᾶς συμπεριφορᾶς τοῦ αἰθίωπος ἀποφεύγοντες νὰ συγκρατήσουν καὶ ἐπιπλήξουν τὸν παρεκτραπέντα ὁμόθησκόν των. Ὁ Γιαμπουδάκης ἦτο παρών. Καίτοι δὲν ἦτο ὕβριστής, οὐδὲ βλάσφημος, ξεαλλος ἐξ ὀργῆς διὰ τὴν ὕβριν καὶ τὴν στάσιν τῶν παρισταμένων Τούρκων ἤρπασε τὸν αἰθίωπα ἐκ τοῦ ὠτός καὶ τῷ κατέφερε δύο ἰσχυροὺς κολάφους. «Στραθάραπε, τῷ εἶπε, νὰ, γιὰ νὰ μάθῃς νὰ βλασφημᾷς τὸν Χριστὸ καὶ τὴν Παναγία». Οἱ Τούρκοι δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τοῦ Γιαμπουδάκη, ἀλλ' εἰς ἐξ αὐτῶν, Χαλῆλ ὀνομαζόμενος, ἐπιστάτης εἰς τὰ κτήματα τοῦ πλουσίου Μεχμέτ Σπαθάκη, τῷ εἶπε: «Δὲν σοῦπρεπε, μωρὲ Κωνσταντῆ, ὁμπρὸς μας νὰ κατακεφαλίσῃς τὸν ἀράπη». Ὁ Γιαμπουδάκης μὲ ἐτοιμότητα τῷ ἀπήντησε: «Καὶ ἐγὼ δὲν ἤλιπίζα νὰ τὸν ἀφήσετε νὰ βλαστημᾷ τὴν πίστι μου».

Ἄλλ' οὐ μόνον τοῦτο. Ὁ Γιαμπουδάκης οὐχὶ ἀπαξ ὑπῆρξε τιμωρὸς τῶν τυράννων. Ἐγένετο ἀρματωλός. Ἐπανελημμένως ἐ β γ ἡ κ ε ν, ὡς ἔλεγον, ε ἰ ς τ ὀ π ο δ ἄ ρ ι.

Εἰς μίαν τῶν περιπετειῶν του ἐκείνων ἔδωκεν ἀφορμὴν τὸ ἀκόλουθον περιστατικόν: Ὁ Πασσᾶς τῆς Ρεθύμνης ἔστειλεν ἔγγραφον εἰς Ἄδελε δι' ὑπόθεσιν τινα. Ὁ Γιαμπουδάκης ἐν συζητήσει μετὰ ὁμοχωρίων του κατέκρινε τὸ ἔγγραφον καὶ στραφεὶς πρὸς τὸν κομιστὴν εἶπε μὲ ἀφοβίαν καὶ περιφρόνησιν: «Πῆγαινέ το τοῦ σκύλλου, νὰ τὸ τρίψῃ στὰ μοῦτρά του». Ἡ ὕβρις κατηγγέλη εἰς τὸν Πασσᾶν, ὁ ὁποῖος διέταξε τὴν σύλληψίν του, ἀλλὰ δὲν ἐπετεύχθη αὕτη, καθότι ὁ ὁμοχώριός του Μεχμέτ βέης Μουσταφάδακης¹ ἀπέκρυψε αὐτὸν εἰς τὸ χαρέμιόν του. Μετὰ τοῦτο συνοδείᾳ Σφακιανῶν κατέφυγεν εἰς τὴν Ἐπαρχίαν Σφακιῶν, ὅπου ἔμεινε ἀρκετὸν χρόνον.

¹ Οἱ Τούρκοι τοῦ Ἄδελε ἐξετίμων τὸν παλληκαρισμὸν τοῦ Γιαμπουδάκη. Ἰδιαιτέρως, ὡς φαίνεται, ἐξετιμᾶτο καὶ ἡγαπᾶτο ὁ Γιαμπουδάκης ὑπὸ τοῦ εἰρημένου Μουσταφάδακη, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἔσωσε αὐτὸν κατὰ τὴν ἀνωτέρω περιπέτειαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀρκαδίου μετέθε εἰς αὐτὸ διὰ νὰ τὸν σώσῃ. Μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἔλεγε εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Γιαμπουδάκη Κισσάνδρον: «Ἐπῆγα γιὰ τὸ χατήρι τοῦ Κωνσταντῆ γιὰ νὰ τὸν γλυτώσω. Εἶχα πεῖ, ὅτι θὰ ἔδιδα δώδεκα λίρες σὲ κείνο, ποῦ θὰ μοῦ τὸν ἔφερνε ζωντανό, ἀλλὰ δὲν ἦτο τυχερό».

Ὁ Κ. Γιαμπουδάκης καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1866

Ἡ γιγαντομαχία τοῦ 1866 εἶρε τὸν Γιαμπουδάκην ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας του.

Εἶχε λάθει σύζυγον τὴν Αἰκατερίνην, τὸ γένος Περακάκη, ἐξ ἧς ἀπέκτησεν υἱόν, ὃν εἶχεν ὀνομάσει Ἀριστοφάνην¹. Ἐξέλεξεν οὗτος ὄνομα διὰ τὸν υἱόν του ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἐνδόξου καὶ ἐλευθέρως Ἑλλάδος. Ἦτο ἐνδεικτικὸν καὶ τοῦτο τῆς πατριωτικῆς ἰδεολογίας, ἡ ὁποία κατηύγαζε τὴν μεγάλην του ψυχὴν.

Μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπανάστασεως, διὰ νὰ προστατεύσῃ ὁ Γιαμπουδάκης τὴν οἰκογένειάν του ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Τούρκων, ὠδήγησεν αὐτὴν εἰς τὸν Μέρωνα τοῦ Ἀμαρίου, τὸ χωριὸν, ὡς εἶπον, τῆς μητρὸς του.

Ἀναχωρῶν ἀπὸ τὸν Μέρωνα, ὅπως μεταβῆ εἰς Ἀρκάδι καὶ ἀποχαιρετῶν τὴν σύζυγον καὶ τὸν ἀδελφόν του Κισσάνδρον, εἶπεν εἰς αὐτοὺς τὰ ἐξῆς: «Ἐχετε ἄγεια γιὰ πάντα. Θὰ πάω στὸ Ἀρκάδι καὶ θὰ πολεμήσω μέχρι θανάτου. Δὲ θὰ παραδοθῶ ποτὲ στοὶ Τούρκους». Ὁ ἀδελφός του ἠθέλησε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ, ἀλλ' ἐκεῖνος τῷ εἶπεν: «Ἐγὼ θὰ πάω στὸν πόλεμον καὶ σὺ θὰ μείνῃς ἐδῶ. Ἀφήνω τὴ γυναῖκα μου καὶ τὸ παιδί μου στὸν Θεὸ καὶ στὰ χέρια σου». Ὁ Γιαμπουδάκης ἠσπάσθη τὴν μητέρα του, τὴν σύζυγόν του, τὸν μικρόν του υἱόν καὶ τὸν ἀδελφόν του καὶ ἀνεχώρησε διὰ τὸ Ἀρκάδι², ὅπου ἀνέμενον αὐτὸν ἡ δόξα καὶ ἡ ἀθανασία.

Εἰς τὸν Γιαμπουδάκην εἶχε συμβῆ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας τὸ ἐξῆς ἀτύχημα. Εἶχε κρημισθῆ ἀπὸ ἓνα τράφον. Ἐκτύπησεν εἰς τὸν πόδα καὶ ἐχῶλαινε. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον, ὅτε ὁ Γιαμπουδάκης κατέβη ἀπὸ τὰ «Κλάουστρα» τοῦ Ἀρκαδίου διαλαλῶν τὸ πρὸς τὸν θάνατον κήρυγμα, ἐνθυμοῦνται αὐτὸν οἱ διασωθέντες χωλαίνοντα καὶ κρατοῦντα πιστόλαν.

Ἡ ἀθάνατος χειρονομία τοῦ Κ. Γιαμπουδάκη

Ὁ ἀκούων τὸ πρῶτον τὰ περὶ τῆς ἀνατινάξεως τῆς πυριτιδαποθήκης τοῦ Ἀρκαδίου ὑπὸ τοῦ Κ. Γιαμπουδάκη καὶ μὴ γνωρίζων τὴν ἰδεολογίαν τοῦ ἀθανάτου ἥρωος καὶ ἐν γένει τὸν ὑπέροχον πατριωτικὸν καὶ ἀλτρουϊτικὸν χαρακτήρα αὐτοῦ, θὰ ὑπέθετεν, ὅτι ἀφανῆς τις χωρικὸς ἐκ τῶν καταφυγόντων εἰς τὴν Ἱερὰν τοῦ Ἀρκαδίου Μονήν, ὅπως ζητήσωσιν ἄσυ-

¹ Ὁ Ἀριστοφάνης ἀπέθανεν ἐν Νάξῳ εἰς νεαράν ἡλικίαν παρά τινι πλουσίῳ ἐμπόρῳ τῆς Νήσου. Οὗτος ἐλθὼν εἰς Ρέθυμνον παρέλαθεν αὐτὸν ἐκ τοῦ μαγαζίου τοῦ Ἰωάννου Τερζιδάκη, συγγενοῦς τῆς οἰκογενείας Γιαμπουδάκη, ὅπου ὑπῆρέτει ὡς ὑπάλληλος. Ὁ ἐκ Νάξου καλὸς πατριώτης ἔμπορος ἐζήτησε καὶ παρέλαθεν αὐτόν, ὅπως τῷ παράσῃ ὑποστήριξιν ἀνταξίαν τοῦ ἡρωικοῦ πατρὸς του.

² Οἱ ἐκ Περιβολίων φίλοι του Ἐμμ. Παχλᾶς καὶ Μιχ. Ρωμνιάκης, οἱ ὁποῖοι εἶχον μεταβῆ εἰς Ἀρκάδι, διεμήνυσαν εἰς τὸν Γιαμπουδάκην νὰ ὑπάγῃ καὶ αὐτὸς ἐκεῖ. Εἰς αὐτὸν μεταβάντα εἰς Ἀρκάδι ἀνετέθη ἡ διανομὴ τοῦ συσσιτίου μεταξὺ τῶν ἐκ διαφόρων χωρίων προσφύγων, βοηθῶν ἐν τούτῳ τὸν ἀνθυπασπιστὴν Λοντόπουλον. (Ἴδε σ. 346).

λον, περιελθὼν εἰς ἀπόγνωσιν ἐπὶ τῇ εἰσβολῇ τῶν Τούρκων εἰς αὐτήν, προέβη εἰς πρᾶξιν ἀπονενοημένην καὶ σπασμωδικὴν μὴ ἔχων ἴσως συνείδησιν τοῦ τί ἔπραττεν ἐν στιγμῇ τρόμου καὶ ἀπελπισίας, ἐνῶ ὁ ἥρωας Γιαμπουδάκης ὅ,τι ἔπραξε τὸ ἔπραξεν ἐν πλήρει συνειδήσει, ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν εὐγενεστέρων καὶ ἀνθρωπιστικωτέρων ἰδεωδῶν. Εἶχε λάθει ἀπόφασιν κατόπιν βαθείας σκέψεως ἐπὶ τῆς πράξεως, τὴν ὁποίαν ἐξετέλεσεν.

Ἴδου τί ἐξηκρίθωσα ἐπὶ τοῦ προκειμένου:

Ὁ Γιαμπουδάκης ὑπολογίσας τὰς συνεπείας, τὰς ὁποίας θὰ εἶχεν ἡ

Ἡ εἴσοδος τῆς πυριτιδαποθήκης

τυχὸν πτώσις τοῦ Ἀρκαδίου ἐπὶ τῆς τ ι μ ῆ ς τῶν ἐν αὐτῷ εὑρισκομένων γυναικῶν, εἶχε λάθει τὴν ἀμετάθετον ἀπόφασιν «νά καὶ μαζί των» καὶ οὐχὶ νὰ παραδοθῶσιν αὐταὶ εἰς τὴν ἀτίμωσιν καὶ τὸν δνειδισμόν. Τὴν ἀπόφασίν του ταύτην ἐξεμυστηρεύθη εἰς τὸν μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ Μονῇ εὑρισκόμενον φίλον καὶ συναγωνιστὴν ἐκ Πηγῆς Ἡρακλῆ Μανελάκη. Ὁ τελευταῖος οὗτος τὴν ἡμέραν τῆς κυκλώσεως τῆς Μονῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων προέτρεψε τὸν Γιαμπουδάκη νὰ φύγουν μαζί. Ὁ Γιαμπουδάκης εἶπεν εἰς αὐτὸν τὰ ἀκόλουθα: «Ἐγὼ δὲν φεύγω. Λυποῦμαι τὰ γυναικόπαιδα, θὰ καῶ ἐν ἀνάγκῃ μαζί των».

Ὅτε δὲ περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 9ης Νοεμβρίου ἡ «Κουτσαχειλα Μπουμπάρδα» ἔβαλλε σφοδρῶς κατὰ τῆς Δυτικῆς Πύλης καὶ ἤρχισεν αὕτη

νά καταρρέη ὁ Γιαμπουδάκης κατῆλθεν ἀπὸ τὰ «Κλάουστρα» φωνάζων γεγωνυία τῆ φωνῆ: «Ὅποιος θέλει τὴν τιμὴν του καὶ τὴν ὑπόληψίν του νάρθη νά καῖ μαζὶ μου». Τότε ἠκολούθησαν τὸν Γιαμπουδάκη πολλοί, ὥστε ἔγινε συνωστισμὸς πρὸ τῆς θύρας τῆς πυριτιδαποθήκης. Οὕτω δὲ δὲν κατάρθρωσαν νά εισέλθουν πάντες εἰς αὐτήν¹.

Τὸ πρὸς τὸν ἔνδοξον θάνατον κήρυγμα τοῦ Γιαμπουδάκη διέσωσαν καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν αἰχμαλωτισθέντων καὶ ἐπιζησάντων².

Ὁ Ἡρακλῆς Μανελάκης ἦτο παρῶν ἐν τῇ πυριτιδαποθήκῃ κατὰ τὰς ὑστάτας ἐκεῖνας στιγμὰς τῆς ἀγωνίας. Ὁ Γιαμπουδάκης, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀνοικτὴν τὴν θύραν τῆς πυριτιδαποθήκης, ἐπανέλαβε καὶ πάλιν τὴν ἀπόφασίν του καὶ προσέθεσεν: «Ἀπεφάσισα νά δώσω φωτιά στὸ μπαρουτι γιὰ νά μὴν πέσωμε ζωντανοὶ στῶν σκυλλῶν τὰ χέρια. Ὅσοι θέλουν νά βγοῦν ὄξω, νά βγοῦν γιὰ νά μὴν ἔχω τὸ κρίμα τους». Ὁ Μανελάκης εἶπεν εἰς τὸν Γιαμπουδάκη: «Ἐγώ, Κωνσταντῆ, θά βγῶ ὄξω κι' ἂν γλυτώσω ἐγλύτωσα». Τότε ὁ Γιαμπουδάκης ἠσπάσθη τὸν φίλον του Μανελάκη καὶ τῷ εἶπεν ἐπὶ λέξει: «Ἄμε στὸ καλὸ. Ὁ Θεὸς καὶ ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος νά σέ ξεμπερδέσουν. Ἄν θέλῃ ὁ Θεὸς καὶ ξεμπερδέσῃς, νά πᾶς νά βρῆς τὸν ἀδελφόν μου καὶ νά τοῦ πῆς στὸ Θεὸ καὶ στὰ χέρια του τὸ παιδί μου».

Μόλις ὁ Μανελάκης ἐξῆλθεν ἀπὸ τὴν πυριτιδαποθήκην, ὁ Γιαμπουδάκης ἐπυροβόλησε διὰ πιστόλας εἰς τὴν πυρίτιδα³. Ἦτο τόσον πλησίον

¹ Τὰ ἀνωτέρω κατὰ πιστὴν ἀφήγησιν τοῦ Ἡρ. Μανελάκη, ὅστις ἠχμαλωτίσθη καὶ ἐπέζησε.

² Ὁ Ἡγούμενος τῆς Ἱ. Μονῆς Χαλέπας (Μυλοποτάμου) Τιμόθεος Μιχ. Δακανάλης, ἀνὴρ φιλομαθῆς καὶ πνευματώδης, μοὶ εἶπε τὰ ἐξῆς ὡς πρὸς τὴν ἀνατίναξιν τῆς πυριτιδαποθήκης τῆς Ἱ. Μονῆς Ἀρκαδίου ὑπὸ τοῦ Κ. Γιαμπουδάκη: «Ὁ πατήρ μου ἦτο πελεκάνος (λιθοξόος). Ἐπήγαινε εἰς διάφορα χωρία διὰ νά ἐργασθῆ. Μὲ ἔπαιρνε πολλές φορές μαζί του. Μία φορά μ' ἐπῆρνε εἰς τὸ χωρίον Λουτράκι Μαλεβιζίου. Ἦμουν τότε 15-16 ἐτῶν. Ἐνῶ ἐκαθήμεν ὑποκάτω εἰς ἕν κυπαρίσι τῆς πλησίον εὐρισκομένης Ἱερᾶς Μονῆς Ἱερουσαλὴμ, μὲ ἐπλησίασεν εἰς γέρον καὶ ἐκάθισε κοντὰ μου. Ὁ γέρον μὲ ἠρώτησεν: «ἀπὸ ποῖο χωριό, μωρὲ παιδί μου, εἶσαι;» «ἀπὸ τ' Ἀνωγείας» τοῦ ἀπήντησα. «Κί' ἐγὼ ἀπὸ ἐκεῖ εἶμαι» καὶ συνεχίζων μοῦ λέγει: «κι' ἐπιάσθηκα αἰχμάλωτος στ' Ἀρκάδι καὶ ἐσκοτώθηκα ἐκεῖ ὁ ἀδελφός μου ὁ Γιώργης κι' ἐγὼ ἦρθα ἐπαδὰ κι' ἐπαντρέφθηκα. Τὸν ἠρώτησα νά μοῦ πῆ γιὰ τ' Ἀρκάδι. Ὁ γέρον μοῦ εἶπεν ἐπὶ λέξει τὰ ἀκόλουθα: «Ἐγὼ μαζί με ἄλλους ἐπολεμούσαμε ἀπὸ ἕνα κελλί. Μία κοπανιά ἤκουσα ἕνα νά φωνάζῃ δυνατὰ ἀπ' ἔξω εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Μοναστηριοῦ: «Ὅποιος θέλει τὴν τιμὴν του καὶ τὴν ὑπόληψίν του, νάρθη νά καοῦμε μαζί». Ὑστερα ἀπὸ λίγη ὥρα ἤκουσα ἕνα φοβερὸ μπουρμπαδίδι' εἶντα ἐγίνετο ἔξω, ἐμεῖς δὲν κατέχαμε. Ἐμεῖς μέσα ἀπὸ τὸ κελλί δὲν ἐβλέπαμε πρᾶμα μόνον ἀκούγαμε ἕνα μεγάλο βοητό». Καὶ τί ἀπέγινες; «Μᾶς πῆρε ὁ τουρκικὸς στρατός μαζί με ἄλλους καὶ μᾶς ἐπῆγε εἰς τὸ Ρέθυμνος. Παραῦστερα μᾶς ἐλευθερώσανε».— Ὁ γέρον ἐκεῖνος ἦτο ὁ ἐξ Ἀνωγείων Ἀρτέμιος Κρασᾶς, τοῦ ὁποίου ὁ ἀδελφός Γεώργιος ἐφονεύθη ἐν Ἀρκαδίῳ.

³ Ὁ Παῦλος Βλαστός, ὁ ὁποῖος, ὡς γράφει, «πολλάκις μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερᾶς καὶ ἠρωϊκῆς Μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου μετέβη ἐκεῖσε, ὅπως συλλέξῃ θετικωτέρας πληροφορίας διὰ τὴν ἐξιχνίασιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἦτοι ὑπὸ ποίου τοῦ πῦρ ἐτέθη εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην», ἀναφέρει τὰ ἐξῆς: «Αὐτόπται μάρτυρες μὲ διεβεβαίωσαν, ὅτι δύο ἐκ τῶν πολιορκηθέντων ἀνδρῶν προέλεγον τὸν σκοπὸν των τοῦ νά θέσωσι πῦρ εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην, ὅταν ἴδωσι τὸν ἐχθρὸν εἰσερχόμενον ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Μονῆς, ὁ Ἡγούμενος

ὁ Μανελάκης, ὥστε, ὡς εἶπεν εἰς τὸν Κισσάνδρον, «ὀλίγον ἔλειψε νὰ πεταχτῶ στὸν ἀέρα».

Τὴν περὶ ἀνατινάξεως ἀπόφασιν ἔκαμαν γνωστὴν καὶ εἰς τὰ γυναικόπαιδα, τὰ ὁποῖα εὗρισκόντο εἰς τὸ ἀνώγειον τῆς πυριτιδαποθήκης, ὡς καὶ εἰς τὰ ἀνώγεια τῶν παρακειμένων κελλίων τῶν Ἱερομονάχων Ζαχαρίου καὶ Νεοφύτου, διὰ νὰ φύγουν ἐκεῖθεν, ἐάν ἦθελον. Ἄλλ' ὅλα μιὰ φωνῇ ἐφώναξαν: «φωτιά στοῦ μαπαροῦτι».

Γαβριὴλ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Γιαμπουδάκης ἐκ τοῦ χωρίου Ἰδίων τῆς Ἐπαρχίας Ρεθύμνης. Ὁ Κ. Γιαμπουδάκης ἰδὼν τὴν δυτικὴν πύλην, τὴν μεγάλην τῆς εισόδου, κατακρημιζομένην ὑπὸ τῶν σφαιρῶν ἀνεφώνησε πρὸς τοὺς πολιορκουμένους Χριστιανοὺς καὶ τὰς γυναῖκας: «Ὅσοι θέλουν ν' ἀποφύγουν τὴν τουρκικὴν θηριώδιαν, ἄς ἔλθουν εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην νὰ θυσιασθοῦν μαζί μου». Ἀλαλαγμὸς καὶ ἀπελπισία κατέλαβε τοὺς πάντας, ἐν ᾧ οἱ Τοῦρκοι εισώρων ἐκ τῆς καταπεσοῦσης πύλης εἰς τὸν περίβολον φονευόμενοι ὑπὸ τῶν ἐντὸς τῶν κελλίων Χριστιανῶν. Τινὲς ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τὸν Γιαμπουδάκην τρέχοντες πρὸς τὰ πρὸς νότον τῆς Μονῆς κελλία, ἄλλοι δὲ ἔτρεχον πρὸς τὴν πυριτιδαποθήκην πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Μονῆς, ὅτε ὁ Γιαμπουδάκης ἔδωκε τὸ πῦρ καὶ ἀνετινάχθησαν πάντες οἱ ἐντὸς καὶ εἰς τὰ πλησίον κελλία εἰς τὸν ἀέρα καὶ μετὰ τῶν ἔξω ἀπείρων στρατιωτῶν, οἵτινες ἐπολιόρκουν τὴν ἀνατολικὴν ταύτην τῆς Μονῆς πλευρὰν, ἦτις πεσοῦσα πρὸς τὰ ἔξω κατεπλάκωσεν αὐτοὺς, πλείστοι δ' ἄλλοι ἐφονεύθησαν ἐκ τῶν ἐκσφενδονισθέντων λίθων, ἐύλων κλπ. τῆς πυριτιδαποθήκης». (Π. Βλαστοῦ, ἐνθ' ἀνωτ., τ. Α', σ. 315).

Ἐγενικῶς πιστεύεται καὶ οὐδεμία ὑπάρχει ἀντίθετος γνώμη, ὅτι τὸ πῦρ ἐτέθη παρὰ τοῦ Κωνσταντῖνου Γιαμπουδάκη. Βεβαίωται τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἠγούμενος εἶχε προτρέψει εἰς τοῦτο τὸν Γιαμπουδάκην, καθ' ἃ πολλοὶ τῶν διασωθέντων ἔμαρτύρησαν, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Γιαμπουδάκης εἶχεν ἐκδηλώσει τοιαύτην ἀπόφασιν καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ ὅτι ὁ διασωθεὶς Ἱερομόναχος Γεράσιμος (Ἠγούμενος τῆς Μονῆς Χαλέπας)* καὶ ἄλλος τις ἐκ τοῦ χωρίου Μπισταγῆς, ἐβεβαίωσαν, ὅτι ἰδίως ὁμοῦσιν ἐκ τοῦ ἀπέναντι μέρους, ἐν ᾧ εὗρισκοντο, εἶδον τὸν Γιαμπουδάκην κρατοῦντα ὑψωμένην τὴν πιστόλαν πρὸ τῆς θύρας τῆς ἀποθήκης καὶ μετὰ σύντομον ὁμίλιαν πρὸς τοὺς περὶ τὴν ἀποθήκην εὗρισκομένους, προχωρήσαντα καὶ πυροβολήσαντα ἐν τῇ ἀποθήκῃ, ὁπότε ἀμέσως ἐγένετο ἡ ἐκρήξις. Ἀναφέρεται δὲ ὅτι καὶ τις Δημήτριος Σκορδαλὸς ἐκ τοῦ χωρίου Μαργαρίτες μικρὸν πρὸ τῆς ἐκρήξεως ἐκραύγαζε καλῶν πάντας εἰς τὴν αὐτοθυσίαν καὶ ἐξορκίζων, ὅπως μῆτε εἰς παραδοθῆ ζῶν εἰς τοὺς ἐχθρούς. — Ὁ ἐκ τῆς «Τραπέζης» διασωθεὶς Κωνσταντῖνος Παπαδάκης ἐβεβαίωται καὶ γεγονός τι ἀποδεικνύων τὸ ἀναμφισβήτητον ἄλλως ὡς ἐκ πλείστων περιστάσεων βεβαιούμενον, ὅτι τὸ πῦρ ἐτέθη εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην κατὰ προηγουμένην πάντων ἀπόφασιν καὶ ἐπὶ σκοπῷ αὐτοθυσίας. Ἐλεγε οὗτος, ὅτι καταφυγὼν μετὰ τῶν ἄλλων, οἵτινες ἐσφάγησαν ἐν τῇ «Τραπέζῃ», εἰς τὰ Κελλαρικὰ ἤκουσε φωνὴν γυναικείαν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μονῆς προερχομένην, ὡς ἐξῆς: «Ὅσοι δὲν θέλουν νὰ πιστοῦν ζωντανοὶ ἀπὸ τοὺς σκύλους, ἄς ἔρθουνε ἐπαεῖ, ὅπου θὰ βάλουνε φωτιά στοῦ μαπαροῦτι». Τίνος ἄρα γε γυναικὸς ἦτο ἡ φωνὴ αὕτη; Τῆς Δασκαλάκαινας βεβαίως δὲν ἦτο, διότι αὕτη διασωθεῖσα δὲν εἶπε τοιοῦτόν τι, εὗρισκετο δὲ κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκεῖνας ἀποκεκλεισμένη εἰς τὰ κελλία τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς. Ἦτο ἄλλως τινὸς γυναικός, ἢ μήπως ἡ φωνὴ τοῦ Γιαμπουδάκη ἢ τοῦ Σκορδαλοῦ, ἦν ὡς ὀξείαν ἴσως ἐξέλασθεν ἐκεῖνος ὡς φωνὴν γυναικείαν; Τὰ ἀνωτέρω ὁ εἰρη-

* Οὗτος εἶναι ὁ Ἱερεὺς, ὃν συνήτησεν ὁ Σκίνερ ὅτε τῷ 1867 μετέβη εἰς τὸ κατεστραμμένον Ἀρκαδί, ὅστις τῷ διηγῆθη ὅτι ἔθεσε τὸ πῦρ εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην ὁ ἐπιστάτης τῆς Μονῆς, ἐννοῶν τὸν Γιαμπουδάκην, ὁ ὁποῖος, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, (σ. 357) διένεμε τὸ συσσίτιον μεταξὺ τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ προσφύγων.

Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΙΑΜΠΟΥΔΑΚΗΣ

Ἐμμανουὴλ Γ. Σταυρουλάκης ἢ Μουλαζίμης. — Μιχαὴλ Παντελεῖ Παντελιδάκης. — Ἰωάννης Παντελεῖ Παντελιδάκης¹.

ΕΚ ΜΑΡΟΥΛΑ²

Ἄνδρέας Σαουνάτσος, υἱὸς τοῦ Μαυροδημήτρη. Κατὰ τὸ 1866 εἶχεν ἡλικίαν ἐβδομήκοντα πέντε ἐτῶν καὶ ἦτο σοῦ μ π α σ η ς, δηλ. ἐπιστάτης τῶν ἐν Μαρουλᾷ κτημάτων τοῦ Ἐμὶν Βέη³. «Ὅτε ὁ Ἄνδρέας Σαουνάτσος ἠτοιμάζετο νὰ μεταβῆ εἰς Ἀρκαδί, οἱ φίλοι του τοῦ ἔλεγον: «Ποῦ θὰ πᾶς, Ἄνδρεάκι; Ἔχεις μικρὰ παιδιὰ». Ἐκεῖνος τοῖς ἀπήντα: «Θὰ ἀφήσω τοῖς Τούρκους νὰ μποῦν μέσα στὸ Μοναστήρι;».— Ἰωάννης Σαουνάτσος, ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου. Ἦτο τριάκοντα ἐτῶν, ἔγγαμος.— Ἀντώνιος Σαουνάτσος, μικρότερος ἀδελφὸς τῶν προηγουμένων σφαγιασθεὶς ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Μονῆς ὑπὸ τὸ «μεγάλο κυπαρίσσι»⁴, τὸ εὐρισκόμενον ἔμπροσθεν τῆς εισόδου τῆς αὐλῆς τῆς Τραπεζῆς.— Ματθαῖος Ἀποστολάκης, ἦτο τριάκοντα ἐτῶν, ἔγγαμος. Οὗτος εἶχεν ἀδελφὸν τὸν Κωνσταντῖνον Ἀποστολάκην, ὠκυποδέστατον καὶ γενναῖον νέον, σηματοφόρον τοῦ Δημ. Μοσχάκη. — Νικόλαος Γ. Μπριλλάκης, ἦτο τριάκοντα ἐτῶν, κτίστης τὸ ἐπάγγελμα. Ἐφονεύθη εἰς τὸ «Δραγατοκάλυθον». — Ἀντώνιος Θεοδωρονικολάκης, εἶχεν ἀνάστημα γίγαντος, ἡλικίας εἴκοσι πέντε ἐτῶν, μονογενῆς, κτίστης τὸ ἐπάγγελμα. Ἦτο ὁ τρόμος τῶν Τούρκων ἐν Μαρουλᾷ. Ἐφονεύθη ἔξωθεν τοῦ Δραγατοκαλύθου μαχόμενος πλησίον τοῦ ὄμοχωρίου του πολεμιστοῦ Κυριάκου Ἀνωμεριανάκη, βληθεὶς εἰς τὸ μέτωπον ὑπὸ σφαίρας ἐχθρικής, καθ' ἣν στιγμήν ὁ εἰρημένος συμπολεμιστὴς τῷ ἔλεγε νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸν θάμνον, ὅπισθεν τοῦ ὁποίου ἐμάχετο, καθότι τὸ προκάλυμμα τοῦτο ἦτο ἀνεπαρκές. Ὁ Ἀντώνιος Θεοδωρονικολάκης «ἐσυμπορπατοῦσε» μὲ τὸν ἐκ Μαρουλᾷ ἄρματωλὸν Δημ. Ἰ. Μοσχάκην, τὸν ὁποῖον ἐπωνόμαζον «νυκτοποῦλι». — Ἰωάννης Κατσικᾶς. — Ἰωάννης Μπαραδάκης.

μένος παῖς ἔλεγεν εἰς πολλοὺς ἐν Κρήτῃ καὶ ἐνταῦθα καὶ εἰς τὸν φίλον μου Μιλτ. Ξανθοῦδάκην τὸν Ταγματάρχην, ὅστις πολλάκις μοὶ ἀφηγήθη ταῦτα σὺν τοῖς ἄλλοις περὶ Ἀρκαδίου, ἅτινα ἐγνώριζεν ὡς ὑπαρχηγὸς τοῦ σώματος τοῦ Κορωναίου καθ' ὅλην τὴν τριετῆ ἐπανάστασιν». (Κ. Ἀ ρ γ υ ρ ο π ο ὄ λ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 57 καὶ 62). — Κατ' ἐμὲ ἡ φωνὴ ἐκείνη ἦτο πράγματι φωνὴ γυναικός, καὶ οὐχὶ τοῦ Γιαμπουδάκη εἴτε τοῦ Σκορδαλοῦ, διότι θὰ ἠκούετο ἢ πρόσκλησις εἰς πρῶτον πρόσωπον: «θὰ βάλωμε» καὶ οὐχὶ «θὰ βάλουνε».

¹ Ὁ ἐν Ἀδελεῶν ἐν ζωῇ Ἐμμαν. Π. Παντελιδάκης μοὶ ἀνέφερε τοὺς εἰρημένους δύο ἀδελφούς του φονευθέντας ἐν Ἀρκαδίῳ. Ἐπίσης μοὶ ἀνέφερεν οὗτος, ὅτι ἐτραυματίσθη ἐν Ἀρκαδίῳ καὶ ἡ μήτηρ αὐτῶν Αἰκατερίνη, ἀδελφὴ τοῦ ἐξ Ἀδελεῶν μοναχοῦ ἐν Ἀρκαδίῳ Καλλίστου Γουμενάκη. Αὕτη ἔπαθε τὰς φρένας κατὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Μονῆς καὶ ἀπέθανεν ἐν Πρίνῳ Μυλοποτάμου.

² Τὸ χωρίον Μαρουλᾶς Ρεθύμνης κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 «ἔβγα-νεν», ὡς λέγομεν ἐν Κρήτῃ, «ἐβδομήκοντα δύο τουφέκια» δηλ. πολεμιστὰς. Ἐφονεύθησαν κατ' αὐτὴν ἐν Ἀρκαδίῳ καὶ Ἀραβάναις 17 Μαρουλιανοί.

³ Τὴν ἐκτεταμένην ταύτην κτηματικὴν περιουσίαν, ὡς καὶ τὸ ἐν Μαρουλᾷ κονάκι αὐτοῦ, ἠγόρασεν ὁ γνωστὸς ἐν Ρεθύμνῃ βέης Ἀλῆ Βαφῆς Σελλιανᾶκης ἀπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Ἐμὶν βέη Ἀλῆν, μετοικήσαντα εἰς Κωνσταντινούπολιν.

⁴ Ἡ κυπαρίσσις αὕτη εἶναι γνωστὴ ἐν τῇ Μονῇ ὡς «κυπαρίσσι τοῦ Ἁγίου», διότι, ὡς λέγεται, εὐρέθη ἐκεῖ ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, οἱ δὲ κλάδοι του σχηματίζουσι σταυρὸν.

Μιχ. Έμμ. Καλλέρης, ἔγγαμος. — Έμμανουήλ Μιχ. Καλλέρης, ἄγαμος. — Μιχαήλ Δημ. Κουμιοτάκης, ἔγγαμος. — Ίωάννης Κωνστ. Μουντριανάκης, ἄγαμος. — Κωνσταντῖνος Μιχ. Τζενταρολάκης, ἔγγαμος. — Κωνσταντῖνος Νικ. Σκορδίλης, ἄγαμος. — Νικόλαος Κων. Ἀργαστηριάδης, ἄγαμος. — Γρηγόριος Γρηγ. Κουμιοτάκης, ἄγαμος. — Μύρων Έμμ. Καλλέρης, ἄγαμος².

ΕΚ ΠΕΡΙΒΟΛΙΩΝ

Έμμανουήλ Παχλάς

Ὁ ἥρωσ Έμμ. Παχλάς κατόκει ἐν Περιβολίοις Ρεθύμνης. Μᾶλλον ὕψηλός, λεπτός, ἔχων μῶδεις καὶ στιβαροὺς τοὺς βραχίονας καὶ τὰς κνήμας ἐνεφάνιζε μὲ τὴν Κρητικὴν στολὴν³ ὠραίαν σιλουέτταν Κρητικοῦ μελαχροينوῦ παλληκαριοῦ. Ἐπηγγέλλετο οὗτος τὸν κτίστην.

Ὁ Έμμ. Παχλάς ἀνήκεν εἰς τὴν παράταξιν τῶν Κρητικῶν παλληκαριῶν, τὰ ὁποῖα ἔζων ἐν τῷ κλοιῷ τῶν πόλεων καὶ τῶν προαστείων καὶ οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῶν τυράννων ἦσαν οἱ ἀκλόνητοι στυλοὶ τῶν καταπιεζομένων ὑπὸ τῶν ἐσπέχθδων ἀστῶν Χριστιανῶν.

¹ Ἡ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου γραφὴ Εἰρήνη Ίωάννου Κτιστάκη τὸ γένος Μιχαήλ Καλλέρης, μοὶ ἀνέφερεν ὅτι, ὡς ἤκουσε παρὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς καὶ τῶν θειῶν τῆς, ἐφονεύθησαν ἐν Ἀρκαδίῳ ἐννέα ἐν ὄλῳ ἄτομα ἐκ τοῦ χωρίου τῆς.

² Οὗτος ἐτύγχανε φίλος ἐπιφανοῦς Ἀγαῶ ὀνομαζομένου Χάρπαλη ἐκ τοῦ χωρίου «Ἅγιος Δημήτριος» Ρεθύμνης. Ὅτε οὗτος μετ' ἄλλων Τούρκων ἔσπευσαν εἰς τὴν Τράπεζαν, ὅπου εὐρίσκετο καὶ ὁ Μύρων Καλλέρης, ἀνεγνώρισεν οὗτος τὸν Χάρπαλην, διότι, ὡς διηγεῖται ἡ Εἰρήνη Ί. Κτιστάκη, εἶχε φιλοξενήσει τοῦτον πολλάκις εἰς τὴν οἰκίαν του. Ὁ Χάρπαλης ἐφώναξε τότε: «Ἐὰν εὐρίσκεται αὐτοῦ μέσα κανεὶς φίλος μου Χριστιανός, θά τὸν γλυτώσω». Ὁ Μύρων Καλλέρης ἔλαθε τότε θάρρος καὶ ἐφώναξεν: «Ἐπαδὰ μαὶ καὶ ἐγὼ Χάρπαλη ἀγαῶ». Ὁ Χάρπαλης ἐπλησίασεν εἰς τὸ παράθυρον καὶ εἶπεν εἰς τὸν Καλλέρην: «Δός μου, φίλε Μύρων, τὸ τουφέκι σου καὶ θά σέ γλυτώσω μὰ τὸ ἱμάνι μου» (μὰ τὴν πίστιν μου). Κατ' ἀρχὰς ὁ Μύρων ἐδυσκολεύθη νὰ δώσῃ τὸ ὄπλον του, ἀλλὰ κατόπιν ἐπενέβη ὁ Μιχαήλ Κουμιοτάκης καὶ ἄλλοι καὶ παρέδωκαν τὰ ὄπλα των εἰς τοὺς γνωστοὺς αὐτοῖς Τούρκους. Ὁ Χάρπαλης παρέλαθε τὸν Καλλέρην, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπεσχέθη, ὅτι θά τὸν παρέδιδεν εἰς τὸν Πασσᾶν αἰχμάλωτον, ἀλλ' ὅταν ἐξῆλθον εἰς τὴν μεγάλην αὐλὴν τῆς Μονῆς, τῷ εἶπε: «Κάτσε ἐπαδὰ καὶ ἐγὼ θά γυρίσω». Ὁ Χάρπαλης δὲν ἐπέστρεψεν, οἱ δὲ ὁμόθησκοί του ἔσφαξαν τὸν ἀτυχῆ Καλλέρην ὑπὸ τὴν κυπάρισσον, ὅπου εὗρον τὸ πτώμα αὐτοῦ μετὰ τὴν καταστροφὴν οἱ ἀδελφοὶ του.

Φαίνεται, ὅτι ὁ Χάρπαλης συνήντησεν ἐμπόδια ἐκ μέρους τῶν ὁμοθηκῶν του καὶ δὲν κατόρθωσε νὰ τὸν σώσῃ. Ὁ Παναγιώτης Μανολιτσάκης μοὶ εἶπεν, ὅτι ἐγνώριζε τὸν Χασᾶν Χάρπαλην. Μετέβαινε συχνὰ εἰς τὴν Πηγὴν. Ἦτο κατὰ τὸ 1866 τεσσαρακοντοῦτης, εὐκατάστατος καὶ δὲν ἐφαίνετο κακὸς καὶ αἰμοβόρος.

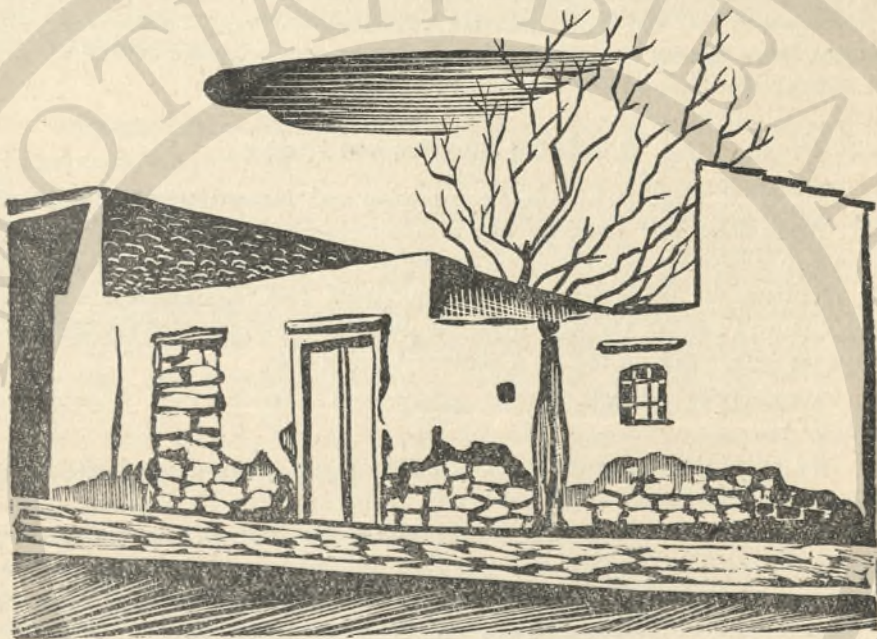
Ὁ μακαρίτης Μανολιτσάκης λέγων τὰ ἀνωτέρω δὲν ἐγνώριζε βέβαια τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁμαδικῆς ὑποβολῆς, τὰ ὁποῖα ὁ Le Bon ἐκθέτει ἀναλυτικώτατα καὶ πειστικώτατα ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Psychologie des foules».

³ Φέσι τσακιστό, σαλθᾶρι, βυσσινόχρους μεταξωτὴ ζώνη καὶ τσαρδίνια ἀπετέλουν τὴν στολὴν τῶν ὠραίων Κρητικῶν παλληκαριῶν.

Περισθέντα ἐπεισόδια ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ Παχλᾶ μαρτυροῦν, πόσον βαθὺ εἶχεν οὗτος τὸ θρησκευτικὸν καὶ πατριωτικὸν αἶσθημα καὶ πόσον λεπτὴν καὶ εὐαίσθητον τὴν συνείδησιν τῆς τιμῆς, τῆς ὁποίας προσβαλλομένης, ὠρθοῦτο ὡς λέων διὰ νὰ καταξοχίσῃ τοὺς Ἰταμοὺς τυράννους.

Ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἐθνικὴ ζωὴ, ἡ ὁποία ἐδέσποζεν ἐπὶ τῆς ψυχῆς του, ἐχαλύθδωνε τὸ μυῶδες αὐτοῦ σῶμα καὶ καθίστα αὐτὸ ἀκατάβλητον ἐν τῇ πάλῃ κατὰ τῶν ἐχθρῶν.

Ἡ ἐν Περιβολίσι οἰκία τοῦ Ἐμμ. Παχλᾶ

Ὁ Παχλᾶς καὶ ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1866

Ἡ ἐν Ἀρκαδίῳ ἐδρεύουσα Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπέστειλεν εἰς τὸν Ἐμμ. Παχλᾶν τὸν διορισμὸν του ὡς ὀπλαρχηγοῦ¹ καὶ ἐκάλει αὐτὸν νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Μονήν.

¹ Οἱ Χριστιανοὶ τῶν Περιβολίων Ρεθύμνης κατὰ τὰς Κρητικὰς Ἐπαναστάσεις εἶχον ἴδιον ἀρχηγόν. Οὕτω κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τοῦ 1821 ὁ Πέτρος Μανουσάκης (πάππος τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ δικηγόρου Πέτρου Δημ. Μανουσάκη) καταγόμενος ἐκ Περιβολίων, ἀρχηγὸς Σώματος ἀποτελουμένου κυρίως ἐκ κατοίκων τῶν Περιβολίων καὶ ἄλλων Ρεθυμνίων, ἔδρασεν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος γενναίως ἀγωνισθεὶς μέχρι τοῦ ἔτους 1823, ὁπότε ἐφονεύθη ἐν μάχῃ ἐν θέσει «Ἀποθαμμένους» τοῦ χωρίου Ρουσοσπίτι, τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ μετενεχθέντος καὶ ἐνταφιασθέντος παρὰ τὴν κυρίαν θύραν τοῦ Ἱ. Ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τῆς Ἱ. Μονῆς «Χαλεβῆ».

Ὁ Παχλᾶς ἠτοιμάσθη νὰ ἀναχωρήσῃ. Ἡ σύζυγός του¹ ἔκλαιεν, ἀλλ' ἐκεῖνος τῇ εἶπε: «Μὴ κλαῖς καὶ μὴ στενοχωρῆσαι. Ἐὰν ἀποθάνω, θὰ ἀποθάνω διὰ τὸν Χριστὸν καὶ διὰ τὴν Πατρίδα».

Τὴν οἰκογένειάν του ὠδήγησε τότε εἰς Μέρωνα Ἀμαρίου. Εἶχε δύο παιδιὰ, τὴν μεγαλύτεραν Στυλιανὴν δύο ἐτῶν καὶ τὴν Αἰκατερίνην.

Ὁ ἀδελφός του Χαράλαμπος ἠκολούθησεν αὐτὸν καὶ ἐπῆγε μαζί του εἰς τὸ Ἀρκάδι.

Πολλάκις ὁ Ἐμμ. Παχλᾶς ἔπαιρνε τοὺς ἀνδρας του μετὰ τὴν σημαίαν τοῦ σώματός του καὶ ἐπῆγαιεν εἰς τὸν Μέρωνα. Ἀμα ἔφθανεν εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου ἔμενον ἡ οἰκογένειά του, ὕψωνε τὴν σημαίαν ἐπ' αὐτῆς καὶ οἱ ἄνδρες τὴν ἐχαιρέτιζον δι' ὁμοβροντίας.

Ὁ ἐνδοξος θάνατος τοῦ Παχλᾶ

Ἦσαν αἱ παραμοναὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου. Τὸν Παχλᾶν εἶχεν εἰδοποιήσῃ ἡ σύζυγός του, ὅτι ἡ κόρη του Στυλιανὴ ἐκινδύνευε νὰ ἀποθάνῃ. Ἀπεφάσισεν οὖτος νὰ μεταβῇ εἰς Μέρωνα, ὡς καὶ πρότερον συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν του. Ὁ ἠγούμενος Γαβριὴλ τῷ συνέστησε νὰ μείνῃ ἐν τῇ Μονῇ. Ὁ Παχλᾶς ἐπέμεινε νὰ ὑπάγῃ διὰ νὰ ἴδῃ τὸ ἐπιθάνατον παιδί του.

Ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Μονῆς μόνος του κρατῶν ἀντὶ ὄπλου τὴν ράβδον του.

Δὲν εἶχεν ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν Μονὴν καὶ εἶδεν ἐρχομένους τοὺς Λιθαδιῶτες, Ζωνιανούς καὶ Κρανιῶτες. Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ομάδος Ἰωάννης Σωπασῆς (Κοῦθος) ἦτο στενός φίλος του καὶ μέλλον συντεκνός του. Ἠρώτησε τὸν Παχλᾶν, ποῦ πηγαίνει καὶ ἐκεῖνος τῷ ἀφηγήθη τὰ διατρέχοντα. Ὁ Κοῦθος τῷ ἀπήντησε: «Θὰ πᾶμε εἰς τὸ Μοναστήρι τῶν τῶρα νὰ ξεκουραστοῦνε οἱ ἄνδρες μου καὶ σοῦ δίδω τὸν λόγον μου, ὅτι αὐριο θὰ πᾶμε μαζί εἰς τὸν Μέρωνα. Θὰ πάρῃς ἐσὺ τσοὶ ἐδικούς σου κι' ἐγὼ τσοὶ ἐδικούς μου καὶ ἔτσι θὰ πᾶμε εἰς τὸ Μέρωνα μετὰ δύο σημαῖες καὶ ἂν ζήσῃ τὸ παιδί σου, θὰ γλεντήσωμε καὶ θὰ κάψωμε τὸ χωριὸ ἀπὸ τσοὶ μπαλοθιές».

Ὁ Παχλᾶς ἐπέισθη καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Ἀρκάδι, τὸ ὅποιον οἱ Τούρκοι μετὰ δύο ἡμέρας ἐπολιόρκησαν².

Ὁ Παχλᾶς ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος ἔξωθεν τῆς Δυτικῆς Πύλης τῆς Μονῆς, ὡς ἀνωτέρω εἶπον (σ. 266).

Τὸ κρανίον του, ὡς λέγεται, παραλαβὸν μετὰ τινα καιρὸν ὁ Γεώργιος Βασιλάκης ἢ Κουρτάλιος παρά τινος καλογήρου τῆς Μονῆς, φέρον

¹ Ὁ Ἐμμ. Παχλᾶς εἶχε λάθει σύζυγον τὴν Χρυσὴν Καλαϊτζάκη, θυγατέρα τοῦ ἐκ Καστέλλου Ρεθύμνης παλαιμάχου τῶν Κρητικῶν Ἐπαναστάσεων Ἐμμ. Καλαϊτζάκη.

² Τὰ ἀνωτέρω διηγήθη κατόπιν ὁ ἐκ Περιβολίων Θεόδωρος Ἀλυσανδράκης, κουμπάρος τοῦ Παχλᾶ, ὁ ὅποιος εἶχε μεταβῆ μετ' αὐτοῦ εἰς Ἀρκάδι.

8—9 σπαθισμούς, ἔδωσεν εἰς τὸν Καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Σπ. Λάμπρον ὡς «κειμήλιον ἀνεκτίμητον»¹.

Τὴν ἀνδρείαν τοῦ Ἑμμ. Παχλᾶ διαλαλεῖ ἡ λαϊκὴ Μούσα:

Κί' ὁ πρῶτος ποῦ τοῖ μέτρησεν ὁ Παχλαδομανόλης
Καὶ παλληκάρι ἦτονε κι' ἐξέρασί τον ὄλοι.

Στυλιανὸς ἢ Ἀναγνώστης Φουρναράκης. — Κωνσταντῖνος Ἰ. Λαγουδάκης. — Νικόλαος Κολομπάκης. — Κωνσταντῖνος Ἀθανασάκης ἢ Θεοδωρακάκης. — Βασίλειος Ἀθανασάκης ἢ Θεοδωρακάκης. — Μανούσος Τζουστάκης².

ΕΞ ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ἰωάννης Σκαντζιδάκης. Τοῦτον εἶχε παραλάβει ὁ Π. Κορωναῖος ἐξ Ἀργυρουπόλεως ὡς ὄδηγόν αὐτοῦ, διότι καὶ γενναῖος πολεμιστὴς ἦτο καὶ ἡμίονον ἐξαιρετικῆς ἀντοχῆς εἶχε κατάλληλον διὰ μακρινὰς πορείας. Ὁ Κορωναῖος ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐκστρατείας τῶν Τούρκων κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου εἶχεν ἀποστείλει δι' αὐτοῦ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἡγούμενον Γαθριήλ, παρ' οὗ θὰ ἐλάμβανεν ἀπάντησιν, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ ἐπῆλθον οἱ Τούρκοι κατὰ τῆς Μοῆς καὶ ὁ Σκαντζιδάκης πολεμήσας ἐν αὐτῇ γενναῖως εὔρε μαρτυρικὸν θάνατον ἀποτμηθεὶς τὴν κεφαλὴν ὑπὸ φανατικοῦ Μουσουλμάνου, Βολιωνίτου καλουμένου, πεταλωτοῦ ἐν Ρεθύμνῃ, ὅστις καὶ ἤρπασε τὸν ἡμίονον αὐτοῦ ὡς λάφυρον. Ἐγγονος τοῦ Ἰωάννου Σκαντζιδάκη εἶναι ὁ πεπαιδευμένος καὶ ζηλωτὴς ἱερεὺς Ἰωάννης Γεωργίου Σκαντζιδάκης ὑπηρετῶν νῦν ὡς διδάσκαλος ἐν τῇ πόλει Ρεθύμνης.

ΕΚ ΧΡΩΜΟΝΑΣΤΗΡΙ

Χαράλαμπος Ἑμμ. Καπετανάκης ἢ Κοτρωνάκης. — Νικόλαος Γριντάκης.

ΕΚ ΜΑΡΓΑΡΙΤΩΝ

Μυρσίνη Τουρνάκη. — Κωνσταντῖνος Τουρνάκης. — Ἰωάννης Μαυράκης. — Ἰωάννης Παπαγιαννάκης ἢ Πλευριανός. — Ἰωάννης Χανιώτης. — Ἰωάννης Κουρτάλιος. — Ἰδομενεὺς Σταματάκης. — Νικόλαος Βαβαδάκης. — Σταῦρος Λιοδάκης. — Γεώργιος Ν. Μοσχάκης, φονευθεὶς ἐν τῷ Ἀνεμομύλῳ. — Γεώργιος Νταλαμπέλας. — Ἰάκωβος Κ. Παπαδάκης. — Ἰωάννης Κουκουμιανός ἢ Τζανακιανός. — Δημήτριος Φραγκιαδάκης. — Νικόλαος Μοσχάκης, ἐξαφανισθεὶς. — Ἑμμαν. Σκορδαλός. — Δημήτριος Σκορδαλός, μέλος τῆς ἐν Ἀρκαδίῳ Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, πατριώτης ἐνθουσιώδης, ὀρμητικὸς καὶ ἀδιάλλακτος ἀπέναντι τῶν Τούρκων:

¹ Π. Βλαστοῦ, ἐνθ' ἀνωτ., τ. Α', σ. 314, σημ. 1.

² Κατήγετο οὗτος ἐκ Φρέ Ἀποκορώνου, πατήρ τοῦ γνωστοῦ κλητῆρος τοῦ Δήμου Ρεθύμνης Σπυρίδωνος Μανουσάκη.

«Ένας Δημήτρης Σκορδαλός από τσοί Μαργαρίτες
 έφώναξε τών άλλωνών νά μη παραδοθῆτε.
 Γιατί τὸ Ἄρκάδι κι' ἄν καὶ ὄλοι ἄν χαθοῦμε,
 μᾶς πρέπει νά βαστάξωμε καὶ ἄς θανατωθοῦμε.
 Σᾶν ἄνδρας ἐγεννήθηκα σᾶν ἄνδρας θά ποθάνω
 μὰ ἐγὼ στὸν Μουσταφᾶ Πασσᾶ ἄζωντανὸς δὲν πάω».

ΕΚ ΛΙΒΑΔΙΩΝ

Ἰωάννης Σωπασιῆς ἢ Κούβος

Τὸ ὠραῖον αὐτὸ παλληκᾶρι καὶ Μάρτυς τοῦ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶ-
 νος τῆς πατρίδος μας ὑπῆρξε γόνος τῆς ἐκ Λιβαδίων Μυλοποτάμου με-
 γάλης οἰκογενείας τῶν Σωπασῆδων.

Εἶχεν ἀνδροπρεπὲς τὸ παράστημα, τὸ ὁποῖον καθίστων ἐπιβλητικώ-
 τερον οἱ μεγάλοι καὶ αὐστηροὶ ὀφθαλ-
 μοὶ του καὶ ὁ ξανθὸς καὶ πλούσιος αὐ-
 τοῦ μύσταξ. Ἦτο θερμὸς πατριώτης,
 ἀνδρείος, τιμωρὸς δὲ τῶν Τούρκων.

Ἦτο υἱὸς τοῦ Δημητρίου Σωπασῆ,
 ὁ ὁποῖος, ἀγοράσας εἰς τὸ χωρίον
 Χελιανὰ Μυλοποτάμου σημαντικὴν
 περιουσίαν, μετώκησεν εἰς αὐτό.

Ὁ Ἰωάννης Σωπασιῆς ἐγγενῆθη περὶ
 τὸ 1830 καὶ ἔλαθε σύζυγον τὴν Μαγδα-
 ληνήν, θυγατέρα τοῦ ἤρωος Παπαῖ
 Κρανιώτη. Νεανίας εἶχεν ἴδιον ποί-
 μιον ἐκ 1000 αἰγοπροβάτων, αὐξήθην
 κατόπιν διὰ τῶν προβάτων, τὰ ὁποῖα
 ἔλαθε παρὰ τοῦ πενθεροῦ του, ἔβοσκε
 δὲ τοῦτο εἰς τὰς κλιτύας τῆς πολυδει-
 ράδος Ἰδης. Ἐκεῖ ἡ φαντασία του
 ἐπλαττε τρόπους ἐκδικήσεως τῶν τυ-
 ράννων καὶ πρὸς αὐτὸν ἀπέβλεψε κατὰ
 τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Μαυρογένη (1858)
 ἢ ἐπαναστατικῆ Ἐπιτροπῆ, ἐδρεύουσα

Ὁ Ἰωάννης Σωπασιῆς ἢ Κούβος

ἐν τῷ χωρίῳ Ἐπισκοπῆ Μυλοποτάμου, ἥτις τῷ ἀνέθηκε νά φονεύσῃ ἐπι-
 φανεῖς Τούρκους. Διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐνήδρευε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐ-
 τοῦ Γεωργίου, τοῦ ἐπονομαζομένου «Τριτσέτου», ἔξωθεν τοῦ χωρίου Ἄπλαι-
 διανὰ, εἰς τὴν θέσιν «Δοξαρό». Εἰς τὴν ἐνέδραν τῶν δύο ἀδελφῶν ἐνέπεσον
 ἔφιπποι εἰς Τούρκος Λοχαγός, Μεχμέτ ὀνομαζόμενος ἐκ Κωνσταντινουπό-
 λεως καὶ ὁ συνοδεύων αὐτὸν ἔφιππος χωροφύλαξ (σουβαρῆς). Οἱ ἐνε-
 δρεύοντες ἐζήτησαν παρὰ τῶν Τούρκων τὰ ξίφη των. Ὁ ἀξιοματικὸς τοῖς
 εἶπεν ἑλληνιστί: «Μὰ τὴν κοινωνία σας μὴ μας σκοτώσετε καὶ θά σας

δώσωμεν τὰ ξίφη μας». Ἐπειδὴ ὁ ὄρκος ἦτο σοβαρός, οὗτοι εἶχον πράγματι σκοπὸν, ὡς εἶπον κατόπιν, νὰ μὴ τοὺς φονεύσουν. Ὁ ἀξιωματικὸς προέτεινε πρὸς παράδοσιν τὴν σπάθην του μετὰ τῆς θήκης της. Ὁ Κούβος ἤρπασε τὴν σπάθην, ἀλλὰ ἡ μὲν θήκη ἔμεινε εἰς τὴν χεῖρά του, ἡ δὲ σπάθη εἰς τοῦ ἀξιωματικοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ ταχείας κινήσεως κατέφερε κτύπημα κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ Κούβου κατὰ μῆκος τοῦ μετώπου, ὅποτε ὁ Κούβος τὸν ἐπυροβόλησε καὶ τὸν ἐφόνευσε. Ὁ ἔφιππος συνοδὸς του ἔφυγεν, ἀλλ' ὁ Κούβος πυροβολήσας αὐτὸν φεύγοντα ἐτραυματίσεν εἰς τὴν χεῖρα. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κούβου Γεώργιος Τριτσέτος, ὠκυποδέστατος, ἔσπευσε καὶ συνέλαθε τὸν σουβαρῆν. Ἀμφότεροι μετὰ τοῦτο ὠδήγησαν τὸν τραυματίαν εἰς Χελιανὰ καὶ τὸν ἐθεράπευσαν ἐν τῇ οἰκίᾳ των, μετὰ δεκαπέντε δὲ ἡμέρας τὸν ὠδήγησαν εἰς «Κουμπέδες», ἔξωθεν τοῦ Ἡρακλείου. ἀφήσαντες αὐτὸν ἐλεύθερον. Οὗτος ἐπαρουσιάσθη εἰς τὸν Πασσᾶν τοῦ Ἡρακλείου.

Κατόπιν τούτου ὁ Κούβος ἔζη ἐν Μυλοποτάμῳ τὴν ζωὴν τοῦ ἀρματωλοῦ. Οἱ Τούρκοι ἐκ φόβου περιέθαλλον αὐτόν, ὡς ὁ ἐν Καθούσι Ρεθύμνης Σουμάνης Σμαηλάκης.

Ὁ τότε Γενικὸς Διοικητὴς Κρήτης Ἰσμαήλ Πασσᾶς εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς τὸν ἀρχηγὸν Κόρακα καὶ τὸν πενθερὸν τοῦ Κούβου Παπᾶ Κρανιώτην, ὅτι, ἐὰν παρεδίδετο εἰς αὐτόν, δὲν θὰ τὸν ἐφόνευεν. Ἐπεισθη καὶ προσήλθεν εἰς τὰ Χανιά παραδοθεὶς εἰς τὸν Διοικητὴν.

Ὁ Πασσᾶς ἐχάρισε πράγματι τὴν ζωὴν εἰς αὐτόν, ἀλλὰ τὸν κατεδίκασαν εἰς ἰσόθια δεσμὰ ἀποστείλας τοῦτον εἰς Ρόδον μαζὶ μὲ τοὺς ἐκ Μυλοποτάμου Ἰωάννην Κλίνην ἐξ Ἀνωγείων, τὸν Ἀριφογιώργην ἐκ Βενὶ καὶ τὸν Γεώργιον Κουτσοκέρην ἢ Βάμβουκαν. Ἐπειδὴ ἀπεπειράθη νὰ δραπέτευσῃ, μετήχθη εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Χίου.

Οἱ τῆς Χίου Χριστιανοὶ μαθόντες τοῦτο, ἀπεφάσισαν νὰ τὸν ἀπελευθερώσουν συνεννοηθέντες μετ' αὐτοῦ μὲ εὐφυὲς τέχνασμα¹.

Ὅτε ἐξεργάγη ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1866, ὁ ἦρωας οὗτος κατῆλθεν εἰς Κρήτην διὰ νὰ πολεμήσῃ κατὰ τοῦ προαιωνίου ἐχθροῦ τῆς πατρίδος.

¹ Εἰς τὰς φυλακὰς ἔστελλον οὗτοι εἰς τὸν Κούβον τακτικῶς καφὲν (ρόφημα) παρεσκευασμένον ἐντὸς μικροῦ μεταλλικοῦ δοχείου (τουρκ. τζισθῆ, ὡς συμβαίνει καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ). Ἐντὸς ἔθεσαν σύντομον σημείωμα, εἰς μικρὸν τεμάχιον χάρτου σφιγκτὰ διπλωμένον. Ἐκεῖνος τὸ ἀνέγνωσε καὶ συνεννοήθη. Ἀπεφάσισε νὰ δραπέτευσῃ. Ἡμέραν τινὰ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ δωματίου του καὶ μετέθη εἰς τὸ ἀποχωρητήριον συνοδευόμενος ὑπὸ δύο Τούρκων ἀόπλων φρουρῶν (νιζάμηδων). Τὸν ἓνα ἐξ αὐτῶν ἀπέπνιξεν ἀμέσως ἐκεῖ, τὸν δ' ἕτερον ἐκτύπησε καταστήσας αὐτὸν ἀδρανῆ. Ὄρμησεν ἀμέσως πρὸς τὴν πύλην τῆς φυλακῆς, ὅπου ἦσαν οἱ φρουροὶ στρατιῶται. Διέσπασε κατόπιν πύλης, ρωμαλέος ὡς ἦτο, τοὺς στρατιώτας, ἔδραμε καὶ ἐκρύβη εἰς δασύλλιον καὶ κατόπιν πολλῶν περιπετειῶν ἔφθασεν εἰς τὸ χωρίον Βροντάδων, ὅπου οἱ κάτοικοι, θερμοὶ πατριῶται, περιποιήθησαν αὐτόν καὶ ἐθεράπευσαν τὰς ἐκ τῶν ἀλύσεων πληγὰς του. Μεθ' ὃ ἐναύλωσαν οὗτοι κατὰ τὸν τούρκικόν ἀντὶ 25 λιρῶν, τὸ ὁποῖον ἀπεβίβασεν αὐτόν εἰς Σύρον (1863). Ἐκεῖ κατετάχθη ἐν τῇ ἀστυφυλακῇ, ὅπου ὑπηρετήσε διακριθεὶς εἰς πολλὰς περιστάσεις διὰ τὴν τὸλμην του.

Ἐπὶ ἤρξεν εἰς τῶν γενναίων ὑπερασπιστῶν τῆς Ἱ. Μονῆς Ἀρκαδίου 1. Συλληφθεὶς αἰχμάλωτος καὶ ἀνακαλυφθεὶς ἐν τῷ χωρίῳ Μέρση, ὅτι ἦτο ὁ ἀρματοῦλος Κοῦθος, παρεδόθη ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς τοὺς ἐντοπίους Τούρκους. Ὑπέστη παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο μαρτυρικὸν καὶ ἐπώδυνον θάνατον. Λέγεται ὅτι τὸν Κοῦθον ἀνεγνώρισαν καὶ ἐκ τῆς οὐλῆς τοῦ σπαθισμοῦ, τὸν ὁποῖον κατέφερον εἰς τὸ μέτωπον ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Τούρκος ἀξιωματικὸς. Ἠκρωτηρίασαν αὐτόν, ἔσχισαν τὸ στήθος του, ἐνῶ ἀκόμη ἦτο ζῶν, καὶ ἀφήρεσαν τὴν καρδίαν του, τελευταῖον δὲ ἀπέκοψαν τὴν κεφαλὴν του. Ὡς μὲ ἐβεβαίωσαν πολλοὶ οἱ Τούρκοι ἔθεσαν τὸ οὕτως ἀκρωτηριασθὲν σῶμα αὐτοῦ ἐντὸς κοιλότητος (κουφάλας) ἐλαιοδένδρου καὶ ἔθεσαν εἰς αὐτὸ πῦρ. Οἱ Χριστιανοὶ ἀνευρόντες βραδύτερον τὸ ἡμίκαυστον αὐτοῦ σῶμα ἔθαψαν τοῦτο ἐν μνημεῖῳ (ἄρκλα) ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ἐν Μέρση Ἱ. Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.

Ἡ λαϊκὴ Μούσα ἐξυμνεῖ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὸ ὠραῖον παράστημα τοῦ Κούθου:

«Ὁ Κοῦθος ὁ περίφημος, τ' ὄμορφο παλληκάρι,
σκλάβος ἐπίσθηκε κι' αὐτὸς γιὰ τοῦ Χριστοῦ τὴ χάρι.
Γιὰ δὲν τὸν ἐγνωρίσανε, γιὰτ' ἦτον τσοουδισμένος,
κ' εἰς τὸ μπαρούτι, στὴ φωτιά ἦτονε μαυρισμένος.
Στὴν Μέρση σὰν τοὺς πήγανε, ἐκεῖ τὸν ἐγνωρίσαν
καὶ τὸν ἐξεχώρισαν καὶ τὸν ἐκαταλύσαν».

Ἐμμανουὴλ Γ. Κουγιουμτζῆς. — Μᾶρκος Κουγιουμτζῆς. — Μιχαὴλ Κουγιουμτζῆς. — Δημήτριος Κόκκινος, ὄπλαρχηγός, ἐφονεύθη κατὰ τὴν ἔξοδον ἀπὸ τὸ «Πορτάκι» (σ. 266). — Κυριάκος Βαλέριος ἢ Κιαγιᾶς, ὄπλαρχηγός 2. — Γεώργιος Μηνᾶ Δασκαλάκης ἢ Κιαγιᾶς. — Κωνσταντῖνος Μ. Νύχταρης. — Ἐμμανουὴλ Σύνολος. — Γεώργιος Ἀνδρ. Καλυβιανός. — Κωνσταντῖνος Ι. Γαλανός. — Ἰωάννης Πολυζώη Μπάμπουκας. — Ἐμμανουὴλ Ι. Χνάρης. — Γεώργιος Ἐμμ. Βαρδιάμπασης. — Μᾶρκος Κλαδοβασιλάκης. — Κωνσταντῖνος Κόκκινος. — Γεώργιος Κοντογιάννης. — Γεώργιος Ἐμμ. Κιαγιᾶς. — Κωνσταντῖνος Χνάρης. — Ἰωάννης Κόκκινος. — Ἰωάννης Θεοδωρῆς 3.

ΕΚ ΚΡΑΝΑΣ

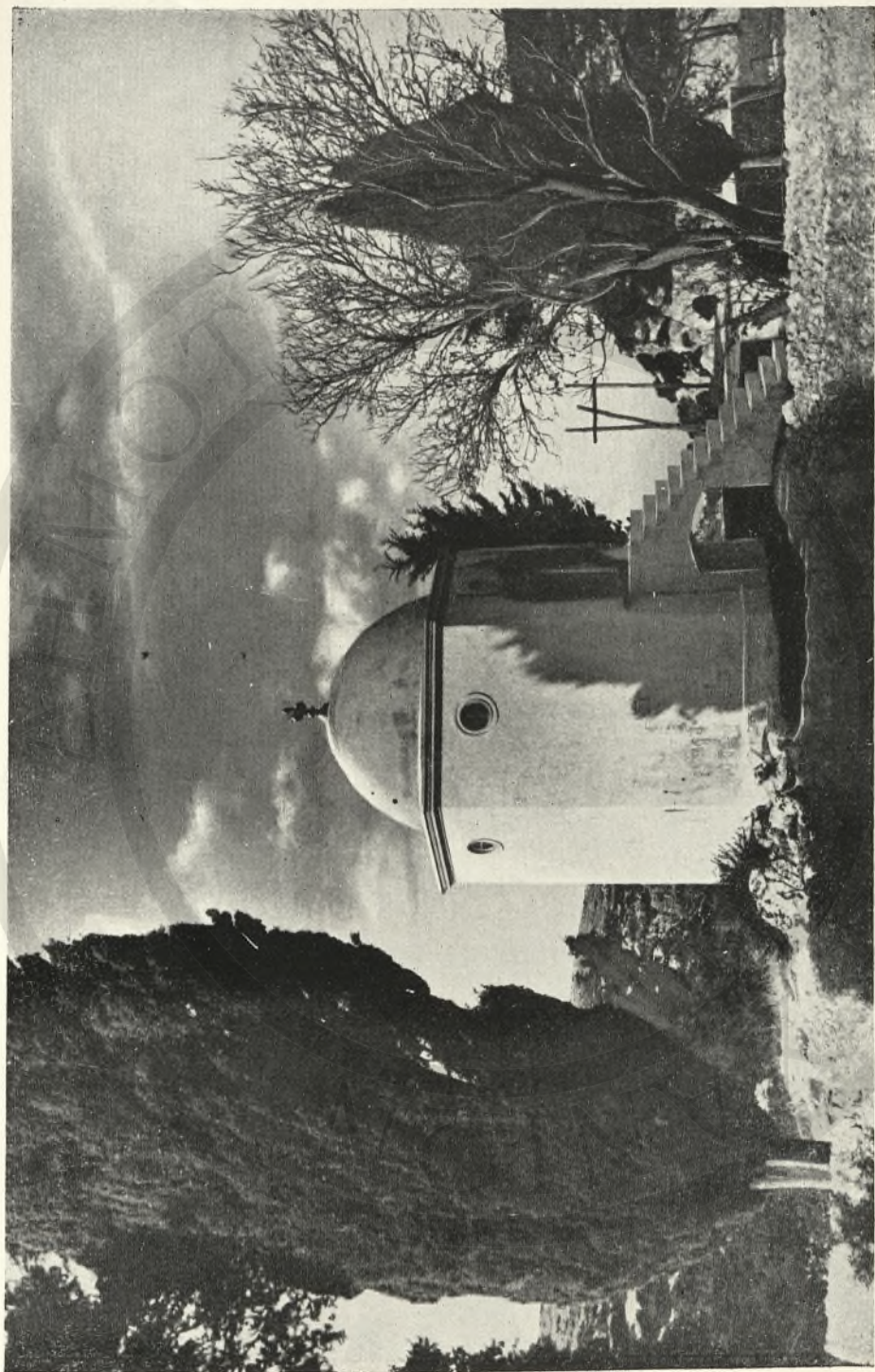
Βασίλειος Πυρίνος, υἱὸς μονογενῆς. — Ἰωάννης Ἐμμ. Κόκκινος ἢ Κουιέρης. — Ἐμμ. Καλογεράκης.

1 Τὸ σῶμα τοῦ πεντακοσιάρχου Ἰωάννου Σωπασῆ ἢ Κούθου ἀπετελεῖτο ἐκ 45 ἐπιλέκτων ἀνδρῶν (ἐκ τῶν θρείνων χωρίων Λιθαδίων, Ζωνιανῶν καὶ Κράνας) πανόπλων, ρωμαλέων καὶ ἐπιβλητικοῦ παραστήματος. Ἡ ἐμφάνισις των προκάλεσεν, ὡς εἶπε μετὰ ταῦτα ὁ αἰχμάλωτος Ἰσαάκ Μοτζάκης, τὸν θαυμασμόν τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ. (Ἴδε καὶ σ. 196 καὶ 226).

2 Οὗτος ὁμοίᾳζε καταπληκτικῶς πρὸς τὸν Ἰωάννην Σωπασῆν ἢ Κούθον. Οἱ ἐν Λιθαδίῳ ἐγγονοὶ του εἶναι γνωστοὶ ὡς «Κιαγιᾶδες».

3 Ἐν σημειώματι πρὸς ἡμᾶς τοῦ ἐκ Λιθαδίων Μιχαὴλ Δασκαλάκη, ἐμπόρου ἐν Πανόρμῳ, ἀναφέρεται μετὰ τῶν ἐκ Λιθαδίων φονευθέντων καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Γ. Κουγιουμτζῆς.

Τὸ Ἡρώδιον

Ἡ ἐν τῷ Ἡρώ προθήκη με κρανία φέροντα σπαθισμοὺς

ΕΚ ΖΩΝΙΑΝΩΝ (Ζοῦ—Λάκκου)

Ζαχαρίας Σφακιανός. — Μιχαήλ Σφακιανός, ἀδελφός τοῦ προηγουμένου. — Βασίλειος Σφακιανός. — Γεώργιος Νικηφόρος. — Χρῖστος Νικηφόρος, ἀδελφός τοῦ προηγουμένου φημιζόμενος διὰ τὴν ὠκυποδιαν του. — Γεώργιος Κλίνης. — Κισσάνδρος Ζερβός¹. — Κωνσταντῖνος Ζερβός², ἀδελφός τοῦ προηγουμένου. — Σταμάτιος Μαυρογιάννης. — Γεώργιος Β. Παρασύρης. — Γεώργιος Ἰ. Παρασύρης. — Ἐμμανουήλ Γ. Παρασύρης. — Σταυρούλης Παρασύρης. — Νικόλαος Ἐμμ. Νικηφόρος. — Ἀντώνιος Νικηφόρος. — Ἐμμανουήλ Παπαδάκης. — Δημήτριος Γ. Ζαχαράκης.

ΕΞ ΑΝΩΓΕΙΩΝ

Γεώργιος Κρασάς. — Ἐμμανουήλ Β. Σκουλάς. «Ὁ ἀξιόλογος καὶ ἥρωος οὗτος νέος», ὡς χαρακτηρίζει αὐτὸν ὁ συμπολεμιστὴς του Ἐμμ. Ψαρουδάκης³, ἐγεννήθη ἐν Ἀνωγείοις κατὰ τὸ 1841 ἢ 1842. Εἶχε λάβει ἱκανὴν παιδείαν ἐν τῷ Γυμνασίῳ Σύρου καὶ εἶχε διορισθῆ διδάσκαλος ἐν

Τὰ Ἀνώγεια

τῷ χωρίῳ του. Ἦτο ὠραίος τὸ παράστημα καὶ τὴν ὄψιν, μετρίου ἀναστήματος καὶ μελάγχρους⁴.

Ἐνθους καὶ φλογερὸς πατριώτης μετέβη εἰς Ἀρκάδι ἐκπρόσωπος τοῦ ἀδελφοῦ του Μιχαήλ Σκουλά, Ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου, τοῦ ὁποίου ἦτο γραμματεὺς, ὅπως προσωπικῶς παρακολουθῆ τὰ ἐν Ἀρκαδίῳ καὶ ἐνημερώη περὶ τούτων τὸν ἀδελφόν του Ἀρχηγόν. Ὀλίγας

¹ Ζῆ ὁ υἱὸς τοῦ Ἐμμανουήλ γνωστὸς ὡς Κισσανδρομανόλης.

² Ζῆ ὁ υἱὸς τοῦ Ἰωάννης γνωστὸς ὡς Σπανογιάννης.

³ Ἐμμ. Ψαρουδάκης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 62.

⁴ Τὰς ἀνωτέρω περὶ τοῦ Ἐμμ. Σκουλά χαρακτηριστικὰς πληροφορίας μοι ἔδωκεν ἡ ἐν Ἀνωγείοις ὑπεροδοηκοντούτις Ἀννεζίνα, χήρα Ἐμμ. Δακανάλη, τὸ γένος Δημητρ. Κεφαλογιάννη ἢ Κούντη, μετὰ τῆς ὁποίας ἦτο μεμνηστευμένος ὁ Ἐμμανουήλ Σκουλάς, ὅτε μετέβη εἰς Ἀρκάδι.

ἡμέρας μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του, ἐπειδὴ ἐβράδυνε νὰ δώσῃ σχετικὰς πληροφορίες εἰς τὸν ἀδελφόν του, ἀπεστάλη ὑπὸ τούτου πρὸς αὐτὸν ὁ ὁμοχώριός του Γεώργιος Κρασαῶς, κομιστὴς ἐγγράφων του πρὸς τὸν Ἐμμανουήλ, δι' ὧν ἐξίτηι ἐπειγόντως πληροφορίες. Ἄλλ' ὁ Γεώργιος Κρασαῶς ἐβράδυνε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀνώγεια διὰ τὸν ἀνωτέρω σκοπόν, ἢ βραδύτης δ' αὕτη ἠνάγκασε τὸν ἀδελφόν του Ἀρτέμιον Κρασαῶν νὰ μεταβῆ καὶ αὐτὸς εἰς Ἀρκαδί πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ἀδελφοῦ του. Τούτου δ' ἔνεκα καὶ οἱ ἀνωτέρω τρεῖς Ἐμμ. Σκουλάς, Γεώργιος καὶ Ἀρτέμιος Κρασαῶς εὐρέθησαν ἐν Ἀρκαδίᾳ κατὰ τὴν πολιορκίαν.

Ἡ πολιορκία τοῦ Ἀρκαδίου περιῆλθεν εἰς γνῶσιν τῶν ἐν Ἀνωγείοις τὴν νύκτα τῆς πρώτης ἡμέρας. Οἱ κανωνιοβολισμοὶ ἄλλως ἠκούοντο ἐκεῖθεν¹.

Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἐμμ. Σκουλά δὲν ἔχομεν ἀπηκριβωμένας πληροφορίες. Τὸ κατωτέρω δημῶδες ποίημα ἀδόκιμον ἐν Ἀνωγείοις φέρει αὐτὸν ὡς θέσαντα τὸ πῦρ εἰς τὴν πυρίτιδα, ἐν ᾧ εἶναι πλήρως μεμαρτυρημένον, ὅτι τὸ πῦρ εἰς τὴν πυρίτιδαποθήκην ἔθεσεν ὁ ἐξ Ἰαδελφῶν Κωνσταντίνος Γιαμπουδάκης (ἴδε σ. 269, 315 καὶ 357-360). Κατὰ τὴν ἐν Ἀρκαδίᾳ σωζομένην παράδοσιν ὁ Ἐμμανουήλ Σκουλάς εἶναι ἐκ τῶν ἠρωϊκῶν παλληκαριῶν τῶν τολμησάντων ἐξοδὸν καὶ πεσόντων ἐνδόξως (ἴδε καὶ Ἰστορ. Ἀρχ. Κρήτης, ὁμολογία Κ. Παπαδάκη).

Ἦτο κι' ὁ Κοῦθος δυνατὸς καὶ σέρνει τὸ μαχαίρι,
γιὰ νὰ σκοτώσῃ τὸν Πασσᾶ, ἀπούσερνε τ' ἀσκέρι.
Στὴν μιά του χέρα τὸ σπαθί, στὴν ἄλλη τὴν μπιστόλα,
χάσκει νὰ φάῃ τὴν Τουρκιά ἐκεῖνη νὰ τὴν ὦρα.
Τὰ χέργια τοῦχει στ' ἄρματα, ἄνω στὸ γιαταγάρι,
ὁ νοῦς του, πῶς θὰ σκοτωθῆ, καθόλου δὲν τὸ βάνει.
Ἐπὰ δὲν κόβουνε σπαθιά, δὲν νταγιαντοῦνε² πόδια,
μόνο νταγιάντα σύ, Σκουλά, ἀποῦσαι ἀπὸ τ' Ἀνώγεια.
Πῶς μοῦ τὸ λὲς νὰ νταγιαντῶ, ποῦ μοῦ φωνάζουν ὄλοι,
ποῦφαγε καὶ τὸ χέρι μου τοῦ κανωνιοῦ τὸ βόλι;
Πῶς μοῦ τὸ λὲς νὰ νταγιαντῶ, πῶς μοῦ φωνάζεις νάρθω,
ποῦ ἔμπρός μου ἔσκοτώθηκε ὁ Ξάνθης μὲ τὸ Δράκο;

¹ Οἱ κρότοι τοῦ πυροβολικοῦ βάλλοντος κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἠκούοντο οὐ μόνον εἰς τὸ Ἀμάρι, ὡς πολλοὶ μὲ ἐβεβαίωσαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ μεμαρτυρημένα χωρία τοῦ Μυλοποτάμου. Ὁ ἐξ Ἀνωγείων φίλος δικηγόρος Στέργιος Μανουράς μοι ἀφηγήθη τὰ ἐπόμενα: «Ἐνεκα τῆς ἐπαναστάσεως ἢ οἰκογενείας μας καὶ ἄλλαι ἐξ Ἀνωγείων διέμενον ἔξω τοῦ χωρίου. Ἐμέναμεν εἰς τὴν θέσιν «Ροῦσα Λίμνη» ἀπέχουσαν περὶ τὰς δύο ὥρας τῶν Ἀνωγείων. Ἦμουν ἑπτὰ ἐτῶν. Ἐκεῖ, ποῦ διεμένναμεν ἦσαν τρεῖς στέρνες ὕδατος. Ἐγὼ μὲ ἄλλα παιδιὰ ἐπηγαίναμεν καὶ ἐφωνάσαμεν ἐκεῖ μέσα καὶ ἠκούσαμεν τὴν ἀντήχησιν τῆς φωνῆς μας. Ἡ μητέρα μου ἤκουε τοὺς βρόντους τῶν κανωνιῶν κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀρκαδίου. Καὶ ἐγὼ ἤκουον αὐτούς, ἀλλὰ λόγῳ τῆς ἡλικίας μου ἐνόμιζον, ὅτι παιδιὰ ἐθούϊζον εἰς τὴν στέρναν. «Τὰ παιδιὰ, μάννα, εἶναι στὴν στέρναν καὶ τὴν βουίζουν» εἶπον εἰς τὴν μητέρα μου. Αὕτη μοῦ ἀπήντησε: «Δὲν εἶναι τὰ παιδιὰ. Οἱ Τοῦρκοι παίζουσαν κανωνιὰς νὰ πατήσουν τὸ Ἀρκαδί τὸ Μοναστήρι καὶ παρακάλεσε καὶ σὺ τὸν Θεὸν νὰ βοηθήσῃ τοὺς δικούς μας».

² νταγιαντῶ, ἐκ τῆς τουρκ. λέξ. νταγιανμάκ = ἀντέχω.

Ὁ Ξάνθης ἔσκοτώθηκε, πού ἦταν ἀντρωιωμένος
 κι ἤτονε ἀπὸ τὸ Μοριά καινούργιοερχομένος.
 Μὰ μετὰ σὲ θάρθω, Σκουλά, μαζί σου θ' ἀποθάνω.
 ἔσὺ, πρωτοπαλλήκαρο, λέγε μου τί νὰ κάνω;
 "Ἐλα κοντά μου, σίμωνε καὶ πίσω μὴ γυρίσης
 καὶ τρέξε καὶ στὸν τσεπανὲ γιὰ νὰ τονὲ κεντήσης¹.
 Μὰ ὁ Κοῦθος ἔσασίρντισε² ἀπ' τὸ πολὺ ντουμάνι³
 καὶ κέντησέ τον' ὁ Σκουλάς, μεσούρανα τοὺς βγάνει.
 Τὸν τσεπανὲ κεντήσανε μ' ἀσημωτὴ μπιστόλα
 κι' ὁ οὐρανὸς θαμπώθηκε ἐκεινηνὰ τὴν ὥρα.
 Μὲ μιὰ μπιστόλα ἀσημωτὴ τοῦ Κούντη τοῦ Δημήτρη
 κεντᾶ ὁ Σκουλάς τὸν τσεπανὲ καὶ σύστηκ' ὄλη ἡ Κρήτη.

ΕΚ ΦΟΔΕΛΕ

Ἐμμανουὴλ Μελισσώτης. Ὁ εὐπαίδευτος καὶ γενναῖος οὗτος πατριώτης διέμενε πρὸ τοῦ 1866 ἐν Ἀθήναις, ὅπου εἶχεν ἀποκτήσει ἰκανὴν παιδείαν ὡς φοιτητὴς τῆς φιλολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ. Διέκρινεν αὐτὸν οὐ μόνον ἐνθουσιασμὸς φλογερός, ἀλλὰ καὶ εὐφράδεια καὶ βαθεῖα γνῶσις τῆς ἱστορίας τοῦ Ἔθνους.

Κατελθὼν εἰς Κρήτην ἐξελέγη μέλος τῆς ἐν Ἀρκαδίῳ Ἐπιτροπῆς καὶ πληρεξούσιος ἐν τῇ Ἐπαναστατικῇ Συνελεύσει.

Ἐφονεύθη ἐν τῇ πυριτιδαποθήκῃ προσενεγκῶν οὕτως ἑαυτὸν ὀλοκαύτωμα εἰς τὸν βωμὸν τῆς Πατρίδος. Ὅτε ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ καπετὰν Μιχάλης Μελισσώτης μετέθη εἰς Ἀρκάδι τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν καταστροφὴν, ἀνεῦρεν ἔξωθεν τῆς πυριτιδαποθήκης μεταξὺ τῶν ἔρειπίων τὸ ἄκρον τῆς χειρὸς τοῦ ἀδελφοῦ του Ἐμμανουὴλ, ἀναγνωρισθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ δακτυλίου, ὃν ἔφερε πάντοτε οὗτος.

ΕΚ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Ἀντώνιος Καφφᾶτος, φονευθεὶς ἐπὶ τοῦ θόλου τοῦ Ἰ. Ναοῦ τοῦ Ἀρκαδίου. Τοῦρκός τις ἰδὼν περιστεράν ἐπὶ τοῦ κωδωνοστασίου ἐπυροβόλησε καὶ ἐφόνευσε αὐτήν. Τὸ πτηνὸν ὅμως ἔμεινε ἐπὶ τῆς στέγης, ὃ δὲ Τοῦρκος ἀναβάς διὰ νὰ λάβῃ τὴν περιστεράν, εὗρε τὸν ἐκεῖ κρυπτόμενον Καφφᾶτον καὶ τὸν ἐφόνευσε⁴.

Καπετὰν Μιχάλης. Οὗτος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Β. Ψιλάκη μεταξὺ τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ φονευθέντων. Διάσημος τοῦ 1821 ἐκ Ῥεθύμνης ἀγωνιστῆς κατῆλθε τῷ 1866 εἰς Κρήτην μετὰ τοῦ υἱοῦ του ἐκ Προ-

¹ κεντῶ=δίδω φωτιά, ἐπὶ ὄπλου=προκαλῶ τὴν ἐκπυροσκόρησιν αὐτοῦ.

² σασίρντιζω ἐκ τῆς τουρκ. λέξ. σάσιρμακ=θορυβοῦμαι, ταράττομαι, τὰ χάνω.

³ ντουμάν, λ. τ.=καπνός, διμίχλη, κονιορτός.

⁴ Ὁ Τοῦρκος ἀνέθη εἰς τὴν στέγην διὰ τῆς ξυλίνης κλίμακος, τὴν ὁποῖαν οἱ μοναχοὶ εἶχον στριβεῖ εἰς τὸν τοῖχον τῆς Ν. πλευρᾶς τοῦ Ναοῦ, ὡς καὶ σήμερον πράττουν.

νοίας Ναυπλίας, όπου εἶχεν ἐγκατασταθῆ μετὰ τὴν λήξιν τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος.

ΕΚ ΝΕΥΣ ΑΜΑΡΙ

Ἀντώνιος Τίτου Κατσούγκρης.

ΕΚ ΜΠΙΣΤΑΓΗΣ

Ἰωάννης Τζανῆ Σκουλούδης, ἀδελφὸς τοῦ φονευθέντος ἐν Ἀρκαδίῳ Ἱερομονάχου Ζαχαρίου Τζ. Σκουλούδη, ἡλικίας 33 ἐτῶν. Πολεμήσας οὗτος μετὰ τῶν συνεπαρχιωτῶν του ἔξωθεν τῆς Μονῆς, ἔλαβε τραῦμα διαμπερὲς εἰς τὸν ὠμον κατὰ τὴν πεισματώδη μάχην τῆς 8 Νοεμβρίου παρὰ τοὺς τράφους τῶν ἀμπελώνων τῆς Μονῆς. Διακομισθεὶς εἰς Μπισταγὴν ἀπέθανε τὴν τριακοστὴν ἡμέραν μετὰ τὸν τραυματισμὸν του. Υἱὸς τοῦτου εἶναι ὁ Νικόλαος Ι. Σκουλούδης, κάτοικος Μπισταγῆς. — Ἐμμανουὴλ Τζ. Σκουλούδης, ἀδελφὸς τῶν προηγούμενων, ἡλικίας 19 ἐτῶν. Διέμενεν ἐν Ἀρκαδίῳ παρὰ τῷ ἀδελφῷ του Ζαχαρίᾳ Ἱερομονάχῳ καὶ ἐφοῖτα ἐν τῷ Σχολείῳ Ἀμνάτου. Ἐφονεύθη ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Μονῆς κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Τούρκων ἐκ τῆς Δυτικῆς Πύλης. — Φραγκιάς Ἀρχοντάκης, ἐφονεύθη τῇ 8 Νοεμβρίου ἔξωθεν τοῦ Ἀρκαδίου ἐν θέσει «Στειρόμαντρες» βληθεὶς διὰ σφαίρας εἰς τὸ μέτωπον.

ΕΚ ΒΥΖΑΡΙ

Γεώργιος Ἀνδρ. Σαουνάτσος

Μεταξὺ τῶν λεοντοθύμων παλληκαριῶν, τὰ ὁποῖα προετίμησαν τὸν θάνατον ἀντὶ τῆς ἐπονειδίστου παραδόσεως εἰς τὸν ἐχθρόν, συγκαταριθμεῖται καὶ ὁ Γεώργιος Ἀνδρέου Σαουνάτσος τῆς γνωστῆς ἐπιφανοῦς οἰκογενείας ἐκ Βυζαρίου Ἀμαρίου.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Μαυρογένους (1858) ἐμφανίζεται οὗτος τὸ πρῶτον δρῶν ὡς ἐπαναστάτης. Ἐπὶ κεφαλῆς πενήκοντα καὶ πλέον Ἀμαριωτῶν ἔσπευσεν εἰς τὸ χωρίον Μέσσην Ρεθύμνης εἰς βοήθειαν τοῦ ὁμοχωρίου του Γέρω-Βλαστοῦ. Ἀμφότεροι οὗτοι ἀπληθύνωσαν τὰ γυναικόπαιδα τὰ εὐρισκόμενα ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῶν Τούρκων ὁδηγήσαντες αὐτὰ εἰς Ἀμάρι.

Ἡ τουρκικὴ Διοίκησις, ὅπως ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὸ ζῶηρόν καὶ ἐπικίνδυνον τοῦτο ἐπαναστατικὸν στοιχεῖον, διώρισεν αὐτὸν ἀρχηγὸν τῆς χωροφυλακῆς Λάμπης καὶ Σφακίων. Αὐτὸς πρῶτος «ἐκρέμασε σπαθί» κατὰ τὴν φρασιολογίαν τῶν Κρητῶν.

Ὡς ἀξιοματικὸς τῆς χωροφυλακῆς ὁ Γ. Σαουνάτσος ἔσχε τὰ μέσα καὶ τὴν ἐλευθερίαν νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ Χριστιανικὸν στοιχεῖον εἰς βᾶρος τῶν Τούρκων, τούτου δ' ἕνεκα ὁ Διοικητὴς ἐπανειλημμένως διεμαρτυρήθη εἰς τὸν ἐν Ρεθύμνη ἀδελφόν του ἱατρὸν Ἐμμανουὴλ Α. Σαουνάτσον λέγων : «ἐδιωρίσαμεν τὸν ἀδελφόν σου διὰ νὰ ἀλυσοδένη τοὺς Τούρκους καὶ νὰ τοὺς στέλλῃ εἰς τὴν φυλακὴν;».

Δὲν ἐβράδυνε νὰ παραιτηθῆ τοῦ ἀξιώματος τούτου. Ἀφορμὴ τῆς παραιτήσεώς του ἦτο ἡ ἀξίωσις τοῦ στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ Ῥεθύμνης νὰ ἀποκτήσῃ τὸν περίφημον αὐτοῦ ἵππον. Ὁ Σαουνᾶτσος ἠρνήθη νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Πασσᾶ καὶ παραιτηθεὶς ἔφυγε διὰ τὴν ἐπαρχίαν του. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης δὲν ἔπαυσε συνεργαζόμενος συντόνως μετ' ἐπιφανῶν Ἀμαριωτῶν Καπετάνιων πρὸς ἐξέγερσιν τῶν Χριστιανῶν, μεταθὰς δὲ εἰς τὰ τμήματα Ἡρακλείου καὶ Χανίων συνενοήθη μετὰ τῶν ἐκεῖ Ἀρχηγῶν διὰ τὴν ἐπανάστασιν.

Κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1866 ἔλαθε μέρος μετ' ἄλλων ἀντιπροσώπων καὶ Καπετάνιων τοῦ Τμήματος Ῥεθύμνης εἰς τὴν ἐν Ἀρκαδίῳ γενομένην συγκέντρωσιν, ἣ ὁποία ἐξέλεξεν αὐτὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ἐπαρχίας Ἀμαρίου ἐν τῇ Τμηματικῇ Ἐπαναστατικῇ Ἐπιτροπῇ.

Μεταθὰς εἰς Μπαλῆ Μυλοποτάμου ἐδεξιώθη τὸν Συνταγματάρχην Π. Κορωναῖον, ὃν συνῶδευσεν εἰς Ἀρκάδι (ἴδε σ. 185).

Εἰς σχετικὴν ἔκθεσίν του δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰς Ἀθηναϊκὰς ἐφημερίδας ὁ Π. Κορωναῖος ἀναφέρει καὶ τὸν Γεώργ. Σαουνᾶτσον ὡς «ἐξαιρετικὸν ἄνδρα».

Μένων οὗτος ἐν Ἀρκαδίῳ ὡς μέλος τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπολέμησε κατὰ τὰς δύο ἡμέρας τῆς πολιορκίας μετὰ παραδειγματικὴν γενναϊότητα καὶ αὐταπάρνησιν, διὰ τῆς ἐπιβολῆς δὲ καὶ τοῦ θάρρους του ἐνεψύχωνε τοὺς πολιορκουμένους, ὡς μεταξὺ ἄλλων διηγεῖτο καὶ ἡ ἀψευδὴς μάρτυς ἡρωὶς Χαρίκλεια Δασκαλάκη.

Ἐφονεύθη, ὡς ἀλλαχοῦ εἶπον, τῇ 9 Νοεμβρίου ἐντὸς τῆς ἀνατιναχθείσης πυριτιδαποθήκης. Τοῦτο εἶναι πλήρως ἐξηκριθωμένον. Περὶ τούτου ὁ Π. Βλαστός γράφει, ὅτι «ὁ Ἐμμανουὴλ Σαουνᾶτσος μετὰ τινα καιρὸν μετέβη ἀπὸ τὸ χωρίον Βυζάρι μετὰ πολλῶν ἄλλων, ὅπως ἐρευνήσῃ περὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Γεωργίου Σαουνᾶτσου μέλους τῆς Ἐπιτροπῆς. Ἀνασκάπτοντές τινες εὔρον ἐκεῖ (ἐν τῇ πυριτιδαποθήκῃ) τεμάχιον τοῦ χρυσοῦ κορδονίου τοῦ ὠρολογίου του καὶ μέρος τῶν γαλλικῶν ὑποδημάτων, τὰ ὁποῖα ἐφέρει». Πολὺ βραδύτερον, ὡς ἀναφέρει τὸ εἰς χεῖράς μου σχετικὸν σημείωμα τῆς οἰκογενείας Σαουνᾶτσου, ἀνευρέθη εἰς ἄλλην ἔρευναν καὶ πέτσινον βαλάντιον, ἀναγνωρισθὲν ὡς ἰδικόν του, τὸ ὁποῖον ὁ τότε Ἠγούμενος Ἀρκαδίου ἀπέστειλεν εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἐμμανουὴλ, ἱατρὸν καὶ τὸ ὁποῖον ἐπέστρεψεν οὗτος εἰς τὸν Ἠγούμενον διαμηνύσας αὐτῷ, ὅτι τὰ χρήματα, περὶ τὰ 25 εἰκοσάφραγκα, ἀνῆκον δικαιοματικῶς εἰς τὴν καταστραφείσαν Μοῆν καὶ ὄχι εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ φονευθέντος ἀδελφοῦ των.

Ὁ Γεώργιος Σαουνᾶτσος διεκρίνετο διὰ τὸ γιγάντειον καὶ μεγαλοπρεπές του ἀνάστημα, τὴν ἐξαιρετικὴν του ὠραιότητα καὶ τὴν ἄμεμπτον περιβολὴν του.

Περὶ τούτου τὸ αὐτὸ σημείωμα, ἀναφέρει τὰ ἐξῆς: «Ὁ Γ. Α. Σαουνᾶτσος ἐνεδύετο τὴν Κρητικὴν ἐγχώριον ἐνδυμασίαν ἀπὸ βαρύτιμον τσόχαν, οὐδεὶς δὲ σύγχρονός του ἠδύνατο νὰ παραβληθῆ μαζί του εἰς Ἡρακλείον σῶμα καὶ ἀνδροπρεπῆ ἐμφάνισιν καὶ ὠραιότητα. Ὅταν ἤρχισε τὰ ταξιδιά του εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐνεδύθη εὐρωπαϊκὰ καὶ ἔφερεν ὑψηλὰ ὑπο-

δήματα, τὰ τότε ὀνομαζόμενα «ναπολεόντια» (τύπος ὑποδημάτων τοῦ Μ. Ναπολέοντος) καὶ αὐτῶν τῶν ὑποδημάτων ἀνευρέθη κατὰ τὸ 1867 ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του τεμάχιον».

«Ὁ Γ. Σαουνάτσος, λέγει ὁ Ε. Λουρωτός, ἦτο εἰς ἐκ τῶν μετριοφρόνων καὶ ἀφάνων ἡρώων κατὰ τὴν ἐποχὴν του, ἐχαρακτηρίζετο δὲ διὰ τὴν σύνεσίν του ὡς ὁ Μέντωρ τῆς ἐπαρχίας του. Ὑπῆρχεν ὄρκος τῶν Ἀμαριωτῶν σχετικῶς μὲ τὴν παροιμιώδη ὠραιότητά του: «Μὰ τὴν ἀνδρείαν τοῦ Διογένους καὶ τὴν ὠραιότητα τοῦ Σαουνάτσου».

ΕΚ ΦΟΥΡΦΟΥΡΑ. Παῦλος Ψιμικός, τραυματισθεὶς ἔξωθεν τοῦ Ἀρκαδίου διεκομίσθη εἰς Φουρφουράν ὅπου καὶ ἀπεβίωσεν.

ΕΚ ΣΠΗΛΙ. Κωνσταντῖνος Γ. Μπριλλάκης¹.

ΕΚ ΜΕΛΑΜΠΩΝ

Μπεργαντῆς. Μὲ τὸ ἐπώνυμον «Μπεργαντῆς» ἀναφέρονται δύο ἐκ Μελάμπων πολεμιστῶν ἐν Ἀρκαδίῳ, εἰς, υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Μπεργαντῆ, γαμβροῦ ἐπ' ἀδελφῆ τοῦ Χατζῆ Νεοφύτου Μακρυδάκη, ὁ ὁποῖος ἐφονεύθη μετὰ τοῦ θείου του τούτου ἐν Ἀρκαδίῳ καὶ ἕτερος ὁ Νικόλαος Μιχαήλ Μπεργαντῆς. Ἦτο οὗτος νέος ὠραῖος, εὖσωμος καὶ ρωμαλέος, κατὰ δὲ τὴν ψυχὴν ἀγαθὸς καὶ φιλόφρωνος. Πολεμήσας γενναίως ἐν Ἀρκαδίῳ ἐσώθη καὶ ἀπέθανεν ἐν Ἁγίᾳ Γαλήνῃ εἰς ἡλικίαν ὀγδοήκοντα περὶπου ἐτῶν.

ΕΚ ΚΙΣΣΟΥ. Ἰάκωβος Πετρουλῆς.

ΕΚ ΚΡΟΥΣΩΝΟΣ ΜΑΛΕΒΙΖΙΟΥ. Ἐμμαν. Σπυριδάκης, ἐτῶν 18.

ΕΚ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΚΕΡΑΣΑ. Χρόνης Πολυχρονάκης ἢ Κολιάκης, ἐτῶν 25, ἄγαμος.

ΕΚ ΠΑΝΑΣΣΟΥ ΚΑΙΝΟΥΡΙΟΥ. Μιχαήλ Πεπονάκης², ἐτῶν 22, ἄγαμος.

Σφραγὶς Ἀρκαδίου
μετὰ τὴν καταστροφὴν

¹ Ἦτο ποιμὴν καὶ εἶχε μεταθῆ εἰς Ἀρκάδι διὰ τὴν ἀμυναν αὐτοῦ.

² Οὗτος καὶ οἱ ἀνωτέρω Ἐμμ. Σπυριδάκης καὶ Χρ. Πολυχρονάκης μνημονεύονται ὡς πεσόντες ἐν Ἀρκαδίῳ ἐν καταλόγῳ φονευθέντων ἐκ τοῦ Νομοῦ Ἡρακλείου κατὰ τὴν ἐπανάστασιν 1866—1868 (ἴδε Ἀρχεῖον Ἱ. Μητροστάκη).

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΑΡΤΥΡΑΣ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ

Εἰς τὸν τάφον τῶν ἐν τῇ Μονῇ Ἀρκαδίου πεσόντων.

Οἶδε ποτ' ἦϊξαν φεύγοντες δούλιον ἦμαρ
αὐτοῖς σώμασιν εἰς Οὐρανόν, αἱ δὲ μόναι
ψυχαὶ κεῖσ' ἄρ' ἔβαν. Τόδ' ἀγάσσατο λῆμα Θεὸς δὲ
Κρήτην τ' ἀργαλέης ρύσατο δουλοσύνης.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΒΟΡΕΑΔΗΣ

Ὁ Ἀντώνιος Βορεάδης ἐγεννήθη ἐν Τζερμιάδῳ Λασηθίου τῷ 1855.
Ἐσπούδασε φιλολογίαν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, μεθ' ὃ μετέβη εἰς

Ἀντώνιος Βορεάδης

Γερμανίαν (Ἰέναν), ὅπου συνεπλήρωσε τὰς σπουδὰς του. Ὑπηρέτησεν ὡς Γυμνασιάρχης ἐν Νεαπόλει (Μεραμβέλλου), Σμύρῃ καὶ ἐν Ἡρακλείῳ ὡς Διευθυντὴς τοῦ Διδασκαλείου ἀρρένων. Τὸ Πανελλήνιον Διδασκαλικὸν Συνέδριον (1904) ἐκτιμῶν τὴν ἦν ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς γράμμασιν εἶχε καταλάβει ἐξέχουσαν θέσιν ἐξέλεξεν αὐτὸν παμψηφεί Πρόεδρον αὐτοῦ. Πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1896 ἐξέδιδεν ἐν Ἡρακλείῳ τὴν ἀξιόλογον ἐφημερίδα «Ἡράκλειον». Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου Νομάρχης Ρεθύμνης καὶ εἶτα Σύμβουλος Αὐτοῦ, μεθ' ὃ κατήλθεν εἰς τὸν πολιτικὸν στίβον ἀντιπροσωπεύσας τὸν Νομὸν τοῦ Λασηθίου ἐν τῷ Κρητικῷ Κοινοβουλίῳ.

Ὁ ἀείμνηστος Ἀντώνιος Βορεάδης βαθύς γνώστης τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ εὐτυχεστάτος εἰς τὸ ποιεῖν ὥδ'ας, οἷα ἢ κατὰ τὸ 1896 ἐπὶ τῇ τελέσει ἐν Ἀθήναις τῶν Διεθνῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ὑπ' αὐτοῦ ποιηθεῖσα ὧ δ' ἡ Ὀλυμπιακῆ, ἐπισπασαμένη τὰς εὐμενεῖς κρίσεις ἡμετέρων καὶ ξένων λογίων, ἐποίησε καὶ ἀπέστειλε τῇ Μονῇ Ἀρκαδίου, διατελῶν Νομάρχης Ρεθύμνης, τὸ ἀνωτέρω ὄντως κλασσικὸν ἐπίγραμμα. Ἐπίσης συνέθεσε τὸ πατριωτικὸν δράμα: «Ἡ Κρήτη παλαίουσα», ὕπερ ἐδιδάχθη ἀπὸ σκηνῆς ἐν Ἡρακλείῳ.

Ἀπεβίωσεν οὗτος ἐν Ἡρακλείῳ τῇ 16 Μαΐου 1913¹.

¹ Τὸν ἐκλιπόντα ἄνδρα ἐξύμνησε καὶ ἐθρήνησεν ὁ Κρῆς ποιητὴς Ἰ. Κωνσταντινίδης ἀπαγγελίας κατὰ τὴν κηδείαν αὐτοῦ τοὺς ἀκολούθους πλήρεις ἐξάρσεως στίχους :

Ἡ λύρα ἢ γλυκύφθογγος τῆς Κρήτης ἐκοιμήθη
καὶ σιωπῇ εἰς τῶν Μουσῶν τὴν χώραν διεχύθη.
Τὸ ἄσμα τὸ διακοπὴν τίς θ' ἀναλάβῃ τώρα ;
ποῦ ἦλθε τῆς ἀνοιξέως τοῦ Ἔθνους μας ἡ ὥρα ;
ὦ! ἔπρεπε τὸ ἄσμα τῆς ἡδῆ νὰ συνεχίσῃ
τοὺς Μαραθωνομάχους μας τοὺς νέους νὰ ὑμνήσῃ.
Τώρα ποῦ ἦλθ' ἡ ἀνοιξὶς δαφνόστολη Μεγάλη
ἔπρεπε ἐπινίκια Πινδάρεια νὰ ψάλλῃ*.
Ἀπέθανεν ὁ πρύτανις ὁ γίγας τῶν γραμμάτων
καὶ εἰσήγησε περίλυπον τὸ ἄσμα τῶν ἀσμάτων.
Εἶναι δεσμώτης τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ τὸ σῶμα
Ὁ θάνατος παρήγορος συντρίβει τὰ δεσμά τῆς
Πετᾶ καὶ φεύγει ἡ ψυχὴ εἰς τ' οὐρανοῦ τὸ δῶμα
καὶ παραμένει ὡς ἀκτίς ἡλίου ἢ σκιά τῆς,
Νὰ μᾶς φωτίξῃ τῆς ζωῆς τὰ ζοφερά τὰ σκόπη.
Σκορπίζει τῶν ἰδεωδῶν ὀνείρων τῆς τὸν πλοῦτον
καὶ διαπλάττει ἥρωα τὸν κάθε πατριώτην
καὶ χύνει φῶς οὐράνιον στὸν πλάνον κόσμον τοῦτον.
Διέρχεται ἀτάραχος τὴν φρίκην καὶ τὸν τρόμον
καὶ στρώνει ρόδα πανταχοῦ στῆς ἀρετῆς τὸν δρόμον.
Κοιμήσου Βορεάδη μας ἡ φλογερά ψυχὴ σου
τὸ φῶς θὰ χύνη ἀσθεστον ἐντὸς τοῦ Παραδείσου.
Ὁ κόσμος τῶν ἰδεωδῶν ποτὲ δὲν ἀποθνήσκει
καὶ τὴν ἀθανασίαν του στὸν θάνατον εὐρίσκει.

* Ὁ ποιητὴς ὑπονοεῖ τὰ τρόπαια τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους τοῦ 1912 - 1913.

“Υμνος εις τοὺς ἥρωας καὶ τὰς ἡρωΐδας τοῦ Ἀρκαδίου.
Ψάλλε, ὦ Μοῦσα, τοὺς εὐπατρίδας,
τοὺς τουρκομάχους τοῦ Ἀρκαδίου·
ψάλλε τὰς Κρήσας, τὰς ἡρωΐδας,
λαβούσας θάνατον μαρτυρίου ¹.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ

Ὁ Ἀντώνιος Ἀντωνιάδης ἐγεννήθη ἐν Πειραιεὶ τῷ 1836 ἐκ Κρητῶν γονέων. Ἐσπούδασε φιλολογίαν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ. Διετέλεσε Γυμνασιάρχης ἐν Χανίοις (1862) καὶ εἶτα ἐν Πειραιεὶ καὶ Ἀθήναις. Ὑπῆρ-

Ἀντώνιος Ἀντωνιάδης

ξεν ἐπικός καὶ δραματικός ποιητής. Πολλὰ τῶν ἔργων του ἐβραβεύθησαν κατὰ διαφόρους φιλολογικούς διαγωνισμούς. Μεταξὺ τούτων διακρίνεται τὸ ἔπος «Κρητῆς», ὡς καὶ τὸ ποίημα «τὸ Ἀρκάδι».

Τί εἶναι τὸ Ἀρκάδι;

«Τ' Ἀρκάδι... Ξέρετε, παιδιά, τί εἶναι τὸ Ἀρκάδι;
Εἶναι τὸ γλυκοχάραγμα ᾗς τῆς Κρήτης τὸ σκοτάδι.
Εἶναι τὸ μάννα τοῦρανοῦ, ποὺ τρέφει τὰ παιδιά μας,
Εἶναι τῆς Κρήτης ἡ ζωὴ, τὸ ἅγιο φυλακτό της,
Εἶν' ἢ Ἑλλάς ὀλόκληρη μαζί μὲ τ' ὄνειρό της» ².

¹ Κρητῆς, ἐν Χανίοις 1899.

² Ὁ ἱστορικός Β. Ψιλάκης ἀναφέρει τοὺς ἀνωτέρω στίχους παρατηρεῖ, ὅτι τὸ ἄσμα τοῦτο εἶναι ἐν μέρει εἰλημμένον ἐκ τοῦ Α' ἄσματος τοῦ ἔθνικοῦ ποιητοῦ Ἀ. Παράσχου ἐξυμνήσαντος τοὺς πλόας τοῦ καταδρομικοῦ «Ἀρκάδι».

Εἰς τὸν ἀείμνηστον Ἡγούμενον Γαβριήλ.

Βλέποντας ὁ Ἡγούμενος σιγὰ σιγὰ νὰ σθήνη
τῆς Λαύρας τὸ περίδοξο καὶ φλογερὸ καμίνι,
Φοβήθη στὴν ἀναλαμπὴ τῆς Κρήτης νὰ μὴ σθήση
Καὶ δὲν μπορέση τὰ θεριὰ τοῦ Γένους νὰ φωτίση,
"Ὅταν θὰ ἔλθῃ τοῦ Θεοῦ ἡ ὠρισμένη ὥρα

Νὰ μποῦν στῶν Κωνσταντίνων μας τὴν ξακουσμένη χώρα.
Παρακαλῶντας τὸν Θεὸν τ' ἀξίωσε τὴ χάρι
Νὰ κάμῃ ὀλοκαύτωμα τῆς Κρήτης τοῦ τ' Ἀρκάδι,
Γιὰ νὰ γενῆ στὸ Γένος μας ἀκοίμητο φανάρι
Καὶ νὰ διαβῆ ἀνέφοβα τὸ Σλαυικὸ σκοτάδι.

Τὴν δὲ ψυχὴ του ἀναψε ὁ ἴδιος γιὰ φυτίλι
Νὰ καίῃ στῆς Ἀγίας Σοφίας τ' ἀκοίμητο κανδηλι,
ὡς νὰ γενῆ ἡ λειτουργιὰ τοῦ Γένους ἡ μεγάλη,
"Ὅπως παρόμοια δὲν θὰ δῆ ἡ ἀνθρωπότης ἄλλη.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

Τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ

Καλῶς τὴν Δασκαλάκαινα τῆς Κρήτης τὸ ξεφτέρι,
Καλῶς τὸν Δημακόπουλο μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι.
Νὰ τὸν Γαβριήλ, τὸ φλογερὸ τοῦ Ἀρκαδιοῦ καμίνι,
Θαρρεῖς τὸ ράσο ποῦ φορεῖ πύρινες φλόγες χύνει.
Κάμε τὴν φωταψία σου, Ἡγούμενε, στ' Ἀρκάδι,
Καὶ θὰ φωτίση ἡ λάμπις τῆς τοῦ "Ἄδη τὸ σκοτάδι"
Νὰ βγοῦν τῆς Κρήτης τὰ παιδιὰ ὅλα τ' ἀγαπημένα,
Νὰ ἐορτάσουν ζωντανὰ μαζὶ κι' ἀποθαμμένα.

.....
Κι' ὅταν ἀστράφτῃ καὶ βροντᾶ τῆς νύχτας τὸ σκοτάδι,
Θαρροῦμεν ὀλοζώντανο, πὼς καίγεται τ' Ἀρκάδι.

.....
Στὴν χώρα αὐτὴ τῆς ἀνδρείας ποῦ κάθε παλληκάρι
Στὴν παλληκαρῶσύνῃ του μοιάζει μ' ἓνα Κριάρη
Καὶ φιλελεύθερη καρδιά σ' ὅλων τὰ στήθη πάλλει
Σὰν τὴν καρδιὰν τοῦ Κόρακα καὶ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη
Στὴν χώρα ποῦ ἐφόρεσαν τ' ἀγκάθινο στεφάνι
Χιλιάδες τόσοι μάρτυρες σὰν τὸ Δασκαλογιάννη.
Κι' οἱ ἱερεῖς τῶν ὄνειρο ἔχουνε νύχτα μέρα
Ν' ἀξιωθοῦνε θάνατο ὡσὰν τοῦ Ξωπατέρα.

Στὴν χώρα πού δὲν γνώρισε ποτὲ σκλαβιάς σκοτάδι
Κι' εἶχαν Ἀρκάδια τὲς ψυχὲς πρὶν δοξασθῆ τ' Ἀρκάδι
"Ὁπου χιλιάδες ἥρωες ἄγνωστο τ' ὄνομά των
Ἐδόξασαν τὸ Γένος μας μὲ τὴν παλληκαριά των.
Δὲν εἶναι μόνον ἥρωες ἐκεῖνοι πού στὴ μάχη
Μοῖρα χρυσὴ τοὺς ἔγραψε τὸ βόλι νὰ τοὺς λάχῃ
Κι' ἡ δόξα μὲ τὴν λευτεριά τοὺς πλέξανε στεφάνι
Καὶ τ' ὄνομά των ἀθάνατο ποτὲ δὲν θὰ πεθάνῃ.
Γιὰ μένα εἶναι ἥρωες κι' ἐκεῖνοι πού γνωρίζουν
Νὰ μαρτυροῦν στὸν πόνο τους χωρὶς νὰ τὸ γογγύζουν.

.....
"Ὅσες φορές ἡ δύσμοιρη ἡ Κρήτη ἔσταυρώθη,
Τοῦ Γένους ἔσταυρώνοντο τὰ ὄνειρα κι' οἱ πόθοι.
Ἦτον τοῦ Γένους ὁ Χριστὸς ὀλόκληρον αἰῶνα,
Σὰν γίγαντας ἐπάλαιε μὲ τρομερὸν ἀγῶνα.
Ἔπεφτε κι' ἐσηκώνετο μὲ πληγωμένα στήθη,
Καὶ δὲν ἀπόσταξε ποτέ, ποτέ δὲν ἐνικήθη.
Στὸ αἷμα τῆς μετάλαθε ὀλόκληρον τὸ Γένος,
Κι' Ἕλλην κανεὶς δὲν ἔμεινε στὸ σταύρωμά της ξένος.
Κι' ὅταν μὲ πόνο στὸ σταυρὸ ἔγερνε τὸ κεφάλι,
Τὰ πάθη τῆς προσκύνησαν ὄλοι, μικροὶ μεγάλοι.
Ἔδωσε, Θέ' μου, σήμερα στὴ νεκρανάστασί της
Τὸ Γένος μας ὀλόκληρο ν' ἀναστηθῆ μαζί της!
Τὸ αἷμα, ὅπου χύναμε διακόσια τόσα χρόνια,
Ἄνισως καὶ δὲν τῶπιναν τῆς γῆς τὰ καταχθόνια
Ἔσαν τὸ γέρο Δούναβι μποροῦσε πού νὰ κάμῃ
Ὀλόκληρο ποτάμι,
Κι' ὄλη τὴ Μαύρη Θάλασσα, ὄλη νὰ κοκκινίσῃ,
Στὴν ξακουσμένη Πόλι μας μέσα νὰ πλημμυρήσῃ.

Ὁ Ἰωάννης Κωνσταντινίδης, «ὁ Κρῆς ποιητής», ὡς ὑπεγράφεται, ἐγεννήθη ἐν Ἡρακλείῳ τῷ 1848 καὶ κατήγετο ἐκ τοῦ χωρίου Γοῦθες Πεδιάδος.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 κατέφυγεν εἰς Τήνον καὶ διέμεινεν ἐκεῖ παρὰ τῷ Ἡρακλειώτῃ Ἀντωνίῳ Φιόρῳ, παρὰ τῷ ὁποίῳ εὔρεν ἐπὶ τριετίαν ἄσυλον καὶ προστασίαν. Κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα νέος ἐνθουσιώδης καὶ εὐφάνταστος ἐποίησε χιλιάδας ἐρωτικῶν στίχων. Τότε συνέθεσε τὸ ποίημα: «Ἐκστρατεία τοῦ Ὁμήρ Πασσᾶ κατὰ τοῦ Λασηθίου» ἐκ δύο χιλιάδων στίχων ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅσα οἱ ἐκ Τήνου διερχόμενοι Κρητες ἐπαναστάται ἀφηγοῦντο αὐτῷ περὶ τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἐπιέμενος ἀνωτέρας κοινωνικῆς ζωῆς καὶ προόδου μετέθῃ (1880)

εις Καθάλλαν, όπου ἐπὶ σειράν ἐτῶν μετῆρχετο τὸν καπνέμπορον.

Φύσις πατριωτικὴ, ἐνθουσιῶσα διὰ πᾶν ἔθνικόν, ἀνέπτυξε παραλλήλως πρὸς τὴν κοινωνικὴν πρόοδον καὶ ἔθνικὴν δρᾶσιν σπανίαν, πολύτιμον δὲ κατὰ τὴν δεινὴν ἐκείνην τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας δοκιμασίαν, ἀντιμετωπίσας θαρραλέως καὶ ἐν αὐταπαρνήσει τὴν λυμαινομένην τὸ τμήμα τοῦτο τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδος Βουλγαρικὴν προπαγάνδαν.

Τὸ ποιητικὸν αὐτοῦ χάρισμα, ὅπερ, ὡς μοι ἔλεγεν οὗτος, ἐξεδηλώθη κατὰ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν εἰς δίστιχα, τὰ ὁποῖα ἔγραφεν εἰς τοὺς

Ὁ Ἰωάννης Κωνσταντινίδης, ὅτε ἦτο πρόσφυξ

τοίχους τῆς πατρικῆς του οἰκίας διὰ μολυβδίδος, ἐστράφη εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν παθημάτων τῆς Κρήτης καὶ τὴν ἐξύμνησιν τῶν ἀγῶνων αὐτῆς.

Τὸ ἀξιοπρεπὲς του παράστημα, ἡ σεβασμία καὶ γλυκεῖα μορφή του μὲ τὸ χαρακτηριστικὸν μειδίαμα, τὸ ὁποῖον κατώπτριζε τὸ ἄκακον τῆς ψυχῆς του, ἡ ἡρεμος καὶ μελωδικὴ ἀπαγγελία τῶν εὐγλώττως διδακτικῶν του στίχων εἰς γλῶσσαν καθαρὰν καὶ ρέουσαν συνήραζον καὶ ἀνύψουν τὰ ἐνθουσιῶντα πλήθη τῶν ἀκροατῶν εἰς τὸν οὐρανὸν τῶν Ἑθνικῶν καὶ Χριστιανικῶν ἰδεωδῶν, ὅτε ἐν ἡμέραις χαρμοσύνων ἔθνικῶν γεγονότων ἐνεφανίζετο ἐνώπιον αὐτῶν καὶ Ὀλύμπιος διέχυνε δίκην πυκνῶν ἀλλεπαλλήλων κυμάτων ὅσα ἡ φλογερά, πατριωτικὴ καὶ εὐγενὴς ψυχὴ του ἤσθανετο διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Ἑθνους.

Κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν καὶ κατάληψιν τῆς Καθάλλας ὑπὸ τῶν Βουλγάρων (1915) ἀπολέσας πᾶν ὄτι ὑλικὸν ἐκέκτητο κατέφυγε συντετριμμένος εἰς Θεσσαλονικὴν θρηνηδῶν ἐπὶ τῇ ἔθνικῇ ἐκείνῃ συμφορᾷ. Μετὰ δακρῶν μοι ἀφηγεῖτο κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἐν Θεσσαλονικῇ διαμονῆς μου (Μάϊος 1917) τὰ τῆς περιπετείας ἐκείνης. Ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις τῷ 1918.

Ἄρκαδι.

Βράχε θυσίας ἱερέ, στὰ σκόρπια ἀπομεινάρια
ἀκόμη δὲν ξεθώριασαν τοῦ αἵματος τ' ἀχνάρια
κάποιων κορμιῶν, πού ἡ ψυχὴ ἐλεύθερα τινάχτη
στὸν οὐρανὸ ξεφεύγοντας ἀπ' τῆς σκλαβιάς τὸ ἄχτι.

Ἐδῶ μιὰ μέρα τοῦ χαμοῦ συνάχτηκαν τὰ πλήθη
ὀλόγυρ' ἀπ' τὸ ἱερὸ παλληκαρίσια στήθη
ξεσχίζονται, κι' ἀκούγεται ἀπ' τὸ προσκυνητάρι,
τοῦ γέρου τοῦ καλόγερου τῆς πίστες τὸ τροπάρι.

Μέσα οἱ μάννες, τὰ παιδιὰ τ' ἀνήλικα κι' οἱ γέροι,
τὴν τελευταία τὴ στιγμή σηκώνοντας τὸ χέρι,
«τί καρτερᾶς, Ἥγούμενε» φωνάζουνε «εὐλόγα»,
εἶπε: «ὁ Θεὸς εὐλογητὸς» καὶ ἄναψε τὴ φλόγα.

Μὲ μιᾶς ἡ φλόγα πύρινη ὑψώθη στὰ αἰθέρια,
ξύλα καὶ πέτρες καὶ κορμιά, κι' ἀποκομμένα χέρια,
στὴ λευθεριά παράκλησι μέσ' στὸν ἀγέρα σμίξαν,
ἀντιλαλήσαν τὰ βουνά, κ' οἱ ρεματιῆς βουίξαν.

Τώρα ἡ ἀγέρωχη περνᾷ καὶ γράφει ἡ ἱστορία
πάνω στὰ σκόρπια κόκκαλα, στὰ σάπια τὰ κρανία,
στὰ ἔρειπωμένα θολωτὰ καὶ πέτρινά σου τόξα,
«ἔδῶ θρονιάστη κ' ἔζησε παντοτινὰ ἡ δόξα».

ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ

Σ η μ. Ἐκ τῆς περὶ τὸ Ἄρκαδικὸν δράμα πλουσίας ποιήσεως ἠρκέ-
σθην ἐν τῷ παρόντι τόμῳ εἰς μόνον τὰ ἀνωτέρω ἐπιφυλαττόμενος, ὅπως
ἐν καιρῷ δημοσιεύσω τὰ προϊόντα ταῦτα τῆς Ἑλληνικῆς Μούσης ἐν ἰδιαι-
τέρῳ τόμῳ μετ' ἄλλων συναφῶν ἐκδηλώσεων τῆς Ἐθνικῆς ψυχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΟΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ

Ἡ παράδοσις τῶν ἐπιζησάντων.— Δραματικὰ ἐπεισόδια.

Μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν Τούρκων εἰς τὸν περίαυλον τῆς Μονῆς συνηθροίσθησαν οὐκ ὀλίγοι ἐντόπιοι Τοῦρκοι εἰς τὸ Καμαρικό, δι' οὗ εἰσερχόμεθα εἰς τὰ Μεσοκοῦμια καὶ ἐκάλουν τοὺς καταφυγόντας εἰς τὰ ἰσόγεια κελλία νὰ παραδοθοῦν ὑπισχνόμενοι, ὅτι οὐδὲν ἤθελον πάθει.

Ἐντόπιος Τοῦρκος ἀνελθὼν εἰς τὰ Κλάουστρα ἐφώνησε δυνατὰ: «Ραῖ μωρέ. Μὰ τοῦ Βασιλιᾶ τὴν κεφαλὴν δὲ θὰ σᾶς χαλάσωμε ὅσοι παραδοθῆτε». Ἦτο τοῦτο τέχνασμα τῶν ἐντοπίων Τούρκων, διὰ νὰ ἐξαπατήσουν τοὺς Χριστιανοὺς νὰ παραδοθοῦν καὶ νὰ τοὺς φονεύσουν, ὡς εἶχον κακουργήσει πρὸ ὀλίγου κατὰ τῶν ἐν τῇ «Τραπέζῃ» παραδοθέντων Χριστιανῶν.

Εἰς Χριστιανὸς ἐξῆλθεν ἀπὸ ἓν κελλίον πιστεύσας εἰς τοὺς λόγους τοῦ Τούρκου, ἀλλ' ἐπυροβολήθη καὶ ἐφονεύθη.

Τότε ὁ Δημακόπουλος καὶ οἱ ἄλλοι, οἱ ὅποιοι εὗρισκοντο εἰς τὰ παραπλεύρως κελλία, ἐφώνησαν: «Φωθιά, φωθιά, ἀδέρφια», καὶ ἐξηκολούθουν νὰ πυροβολοῦν κατὰ τῶν Τούρκων, ἀπευθυνόμενοι δὲ πρὸς αὐτοὺς ἐφώνησαν: «Αὐτὸ εἶναι τὸ ραῖ σας; Δὲν παραδιδόμαστε σὲ σᾶς, πού ἐσκοτώσατε τὸν ἄνθρωπο. Θὰ πολεμήσωμε ἴσαμε νὰ μὴ μείνη ἓνας μας».

Ὁ διευθύνων τὴν ἐπίθεσιν Πασσᾶς¹ ἀκούσας ἀπὸ τὸ «Μετοχάκι» τοὺς πυροβολισμοὺς ἐξέφρασε τὴν ἀπορίαν του διὰ τὴν μὴ κατάπαυσιν τούτων καὶ ἔπεμψεν ἀξιωματικὸν διὰ νὰ ἐξετάσῃ τὰ συμβαίνοντα.

¹ Μετὰ τὸν καιρὸν τραυματισμὸν τοῦ Σουλεϊμάν βέη τὴν διεύθυνσιν τῆς κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἐπιθέσεως ἀνέλαβεν ὁ Αἰγύπτιος Ἰσμαήλ Πασσᾶς.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐντόπιος Τουρκος¹ μετέβη εἰς τὸ «Μετοχάκι» πρὸς τὸν Πασσᾶν καὶ ἀνέφερεν εἰς αὐτὸν τὰ συμβαίνοντα καὶ οἱ οἱ ἐν τοῖς κελλίοις ἀμυνόμενοι Χριστιανοὶ ἐζήτησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὸν τακτικὸν στρατόν.

Ὁ μετ' ὀλίγον καταφθάσας ἀξιωματικὸς ἐκάλεσε τοὺς ἐν τοῖς κελλίοις νὰ παραδοθοῦν, εἰσελθὼν δὲ εἰς Μεσοκούμια ἐφώνησεν ἔξωθεν τοῦ κελλίου, ἐν τῷ ὁποίῳ εὕρισκετο ὁ Δημακόπουλος, ὁ Ν. Γαληνάκης καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς, τουρκιστὶ: «ἀσκέρ γκελντι» (ἦλθεν ὁ στρατός). Ὁ Γαληνάκης, ὁ ὁποῖος ὠμίλει πολὺ καλὰ τὴν τουρκικὴν² ἀπήντησεν ἐκ τοῦ κελλίου: «ἀσκέρ - i - σαχανεγιέ τεσλιμ ὀλμακ ἰστεγιορουζ» (Θέλομεν νὰ παραδοθῶμεν εἰς τὸν βασιλικὸν στρατόν). Ὁ ἀξιωματικὸς παρέλαβε τότε τὸν Γαληνάκη καὶ παρουσίασεν αὐτὸν εἰς τὸν Πασσᾶν εὕρισκόμενον, ὡς εἶπον, εἰς τὸ «Μετοχάκι».

Ὁ Γαληνάκης ἀπουσίασεν ἀρκετὴν ὥραν καὶ οἱ ἐν τῷ κελλίῳ ἔλεγον: «Ἐσκοτώσανε καὶ τὸν Νικολῆ, πάει κι' αὐτός».

¹ Ὁ Τουρκος οὗτος, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὴν διήγησιν τοῦ Μοναχοῦ Γλυκερίου Γουλιελμάκη εὕρισκομένου ἐν τῷ κελλίῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἦσαν καὶ οἱ λοιποὶ πολεμισταί, ἦτο ὁ Ἄλῆ Ἐφένδης Νταμπασάκης ἀπὸ τὸ χωρίον Θρόνος Ἄμαριου. Ὁ Γλυκερίος Γουλιελμάκης αἰχμαλωτισθεὶς καὶ ἐλευθερωθεὶς διηγεῖτο μεταξὺ ἄλλων τὰ ἐξῆς: «Τὴν νύκτα τῆς 9ης Νοεμβρίου οἱ διασωθέντες εἰς «Μεσοκούμια» κατάκοποι καὶ δλόμαυροι ἀπὸ τὴν πυρτίδα ἀνεμνον τὸν θάνατον. Ἐνῶ εὕρισκοντο εἰς μεγάλην ἀπελπισίαν, ἤκουσαν φωνὴν ἐκ τοῦ πρὸς Ν. παραθύρου τοῦ κελλίου λέγουσαν εἰς αὐτοὺς: «Νὰ παραδοθῆτε, γὰρ θὰ σᾶς κάψουνε, ἀπῆς ξημερώση, γιὰτὶ δὲ μποροῦνε νὰ κάθωνται ἀκόμη γιὰ σᾶς, ἀλλὰ νὰ παραδοθῆτε εἰς τὸ Πολίτικο ἀσκέρι καὶ ὄχι εἰς τὸ Μισιργιάτικο, γιὰτὶ ἐσκοτώθηκε ὁ ἀνηψιὸς τοῦ Πασσᾶ καὶ εἶναι μανισμένος καὶ δὲ θὰ γλυτώση κανεὶς σᾶς. Ἐγὼ εἶμαι ἀπὸ τὸ Θρόνος ὁ Ἄλῆ Ἐφένδης Νταμπασάκης, πὺ θαρρῶ, πῶς μὲ γνωρίζετε οἱ περισσότεροι. Ἄν θέλετε, θαρρευθῆτέ μου καὶ θὰ γλυτώσετε». Ἐκεῖνοι τότε τοῦ λέγουσι: «Νὰ τὸ φέρης (τὸ Πολίτικο ἀσκέρι)». Ἀναχωρήσας ὁ Ἄλῆ Ἐφένδης ἀπὸ τὰ Μεσοκούμια μετέβη εἰς τὸ «Μετοχάκι» καὶ ἀνέφερεν εἰς τὸν Πασσᾶν τὰ συμβάντα.

Πλὴν τοῦ ἀνωτέρω καὶ ὁ Χουσεῖν Σκνιαράκης ἀπὸ τὴν Κυριάναν, ἐφώνησε πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς ἀπὸ ἑν παράθυρον τῆς νοτίας πλευρᾶς τὰ ἐξῆς: «Νὰ μὴ παραδοθῆτε οὔτε σ' ἐμᾶς τοὺς ντόπιους, οὔτε στο' Ἀρναούτες, διότι θὰ πάθετε ὅ,τι ἔπαθαν οἱ ἄλλοι στὴ Τράπεζα». Τὰ ἀνωτέρω διηγήθη ὁ εἰρημένος ὀθωμανὸς εἰς τὸν Κ. Μαραγκουδάκη, ὁ ὁποῖος μοι τὰ μετέδωκεν.

² Ὁ Γαληνάκης καὶ ἡ μήτηρ του, ἡ ὁποία ἦτο γνωστὴ ὡς «Μακρὲ Μαρούλη», ὠμίλει τὴν τουρκικὴν. Αὕτη εἶχε πωληθῆ σ κ λ ἄ θ α εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἶχε μείνει μετὰ τὸν υἱὸν τῆς ἐκεῖ, ὡς καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Νικόλαος Ἐμμ. Γαληνάκης κατήγετο ἐκ τοῦ χωρίου Ἀμυντά, ἐπηγγέλλετο τὸν ράπτην ἐν Ρεθύμνῃ, διαμένων δὲ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ἠκολούθησε τὸν εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Κρήτην κατελθόντα συνταγματάρχην Πάνον Κορωνάιον. Ἦτο πρωτεξάδελφος τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ γνωστοῦ ἀγιογράφου Γεωργίου Κωνστ. Γαληνάκη. Ὁ ἐν Πειραιεὶ ἱερομόναχος Σωφρόνιος Γαληνάκης ἐκ τῶν ἀδελφῶν τῆς Ἱ. Μονῆς Ἀρκαδίου, θεῖος τοῦ Νικολάου, ἀνέστηκε (1877) ἐν τῷ Καθεδρικῷ Ναῶ τῶν Εἰσοδίων Ρεθύμνης μεγάλην εἰκόνα τῶν Ἁγίων Τεσσάρων Μαρτύρων, ἔργον τοῦ Ρεθυμνίου ζωγράφου Ἀντωνίου Βεβελάκη, εἰς μνήμην τοῦ σφαγιασθέντος ἀνεψιοῦ τοῦ Νικολάου.

Τὰ κατωτέρω μοι ἀφηγήθη ὁ Κανάκης ¹Ι. Κανακάκης, ἔξ ὄσων οὗτος ὡς αἰχμάλωτος ἀντελήφθη καὶ ἔξ ὄσων μετὰ ταῦτα παρ' ἄλλων διασωθέντων ἤκουσεν:

«Ὁ Γαληνάκης ἐπέστρεψε μὲ τὸν στρατὸν στὰ Μεσοκούμια, ἐμπήκε μέσα εἰς τὸ κελλί καὶ εἶπεν: «Ἐπαραδοθήκαμε στὸν τακτικὸ στρατό».

»Ὁ Γαληνάκης ἐχρησίμεισε καὶ ὡς διερμηνεὺς. Ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ εἶπε: Νὰ βγοῦν ἔξω καὶ νὰ μὴ πά- ρουν τίποτε μαζί τους.

Κ. Κανακάκης

»Ὁ στρατὸς εἶχε κάμει κορδόνι εἰς διπλοὺς στίχους μέσα στὰ «Μεσοκούμια». Οἱ ντόπιοι Τούρκοι ἤσαν ἀπόξω ἀπὸ τὰ καμαρικά καὶ ἐφώναζαν: «Δώσατέ μας τσοὶ γκια- ούρηδες ¹ νὰ τσοὶ πέψωμε στοῦ Βασιλιά τους». Ὁ στρατὸς τοὺς ἔσπρωχνε μὲ τὰ ὄπλα καὶ τοὺς ἔ- λεγε: «Νὰ μὴ βλάψετε κανένα, γιατί θὰ τσοὶ πᾶμε στοῦ Πασσά».

»Ἀφοῦ ἐτελείωσε τὸ μέτρημα τῶν αἰχμαλώτων, ὁ στρατὸς μὲ ἐφ' ὄπλου λόγγην μᾶς πήρε καὶ μᾶς ἐπῆγεν ἀπόξω ἀπὸ τὸ Μονα- στήρι στὴν πλατεία, ποῦναι οἱ Στά- θλοι. Ἦτανε μεσάνυκτα. Ἐνθυμοῦ- μαι, πὼς, ὅταν ἐπηγαίναμε πρὸς τὴ ῥεθεμινιώτικη Πόρτα ², γιὰ νὰ βγοῦμε ὄξω, ἐπατήσαμε, χωρὶς

νὰ τὸ θέλωμε, διότι ἦτο νύκτα, δυὸ Τούρκους ντόπιους πληγωμένους, ποὺ ἦσαν ξαπλωμένοι ἀπὸ κάτω σ' ἕνα κυπαρίσσι ἀριστερά. Ὁ ἕνας ἀπ' αὐτοὺς μὲ τὸ πάτημα ἐτάραξε, ἔβγαλε δυνατὴ φωνὴ πόνου καὶ ἐφώναξε νομίζοντας, πὼς ἤμαστε ὁμόθηρσκοὶ του: «Δὲν φοβᾶστε τὸν ῥαμπὴ νὰ μὲ πατήτε!».

Οἱ ντόπιοι Τούρκοι ἐκάνανε πολλὰς φορὰς ρεσάλτο ³ νὰ μᾶς σκο- τώσουνε, ἀλλ' ὁ στρατὸς τοὺς ἐκτύπα μὲ τὰ κοντάκια τῶν τουφεκιῶν καὶ μὲ τσοὶ λόγγες. Ἕνας μάλιστα στρατιώτης ἐκτύπησε τότε μὲ τὴν λόγγη ἕνα χωριανό μου (Ἄμνατσανό) Τούρκο, ποὺ τὸν λέγανε Οὔστα Μπεκῆρ καὶ ἦτο κονταξῆς (ὄπλοποιός). Ἐνθυμοῦμαι, ὅτι πλᾶί εἰς τοὺς Στάθλους, ποὺ εἶναι σήμερα ἡ γοῦρνα, ἐκεῖ εἰς τὰ χαράκια, εἶχαν βάλει στὴ σειρὰ

¹ Γκιαοῦρ ἐκ τοῦ περσ. γκέμπρ σημαίνοντος τὸν πυρολάτριν. Ἡ λέξις αὕτη ἐκτουρκισθεῖσα σημαίνει τὸν ἀπιστον. Οὕτω δὲ οἱ Τούρκοι ἀπεκάλουν ὀβριστικῶς τοὺς Χριστιανούς.

² Δ. Πύλη.

³ Ρεσάλτο, λ. ἰταλ. (assalto) = προσβολή, ἐφοδος.

Βρασι λίσας λίρι· δὲ πύρρα ἀσφραγία,
 ἄσφρα δὲν ψιδωγασαν τὸν ἀίμαλος ἴ' ἀφάγια.
 καὶ σὸμα κορμῶν, σὸν ἢ ψυχὴ ἰσθμια σπασίτη
 ἔστιν ὄρανο, ψιδωγασαν αὐτὴν ἡγάθιοι τὸ ἀγέλι..

Ἐὼν μὰ μίρα τὸν χαμῶν σπασίτησαν ἴ' ἀφάγια.
 ἄσφρα αὐτὸ τὸ ἴσο σπασίτησαν ἴ' ἀφάγια.
 Σπασίτησαν, ἢ αὐτὴν αὐτὸ ἴσο σπασίτησαν.
 τὸν ἴσον τὸν αὐτὸν ἢ αὐτὸν τὸν ἴσον..

Μισὸν ἢ αὐτὸν, ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν,
 τὸν ἴσον ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν.
 ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν.
 ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν..

Μὴ μὴ ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν,
 Σπασίτησαν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν,
 ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν,
 ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν..

ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν,
 ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν,
 ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν,
 ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν ἢ αὐτὸν..

Ρεθρον 1 Νοεμβρίου 1928

Ἐπιτομή

Ἐπιτομή εἰς τὴν γράμ (Μοῦνη Ἰσπασίου)

Handwritten signature

πολλά κεφάλια χριστιανικά. Λένε, πώς ἦσαν δέκα ἔξ. Οἱ ντόπιοι Τούρκοι καὶ οἱ Ἄρναοῦτες μᾶς τὰ δείχνανε καὶ μᾶς φωνάζανε: «Ἐκεῖ θὰ πᾶνε καὶ τὰ δικά σας»¹.

Ἀπόξω ἀπὸ τοὺς Στάθλους ἐμείναμε μιὰ-δυὸ ὄρες. Ἀπὸ κεῖ μᾶς πήγανε στοῖ ἀντικρινῆς χαλέπες, εἰς τὸ μέρος, πού λέγεται «Βασιλικιές». Ἦτο ἐκεῖ καὶ μελισσόκηπος τῆς Μονῆς καὶ γι' αὐτὸ λέγεται ἡ θέσις αὐτῆ καὶ «Μελισσόκηπος». Ἐκεῖ ἦτο καὶ τὸ «Μετοχάκι». Ἦτο σκοτιδί. Οἱ στρατιῶται εἶχαν ἀνάψει κεριά, τὰ ὁποῖα ἐκρατοῦσαν μπροστὰ καὶ πίσω τῆς συνοδείας². Τί ἐτραβήξαμε νὰ περάσωμε τὸ Κλεφτοπέραμα! Καὶ ὁμως μᾶς ἐφαινετο, πὼς ἦτο κάμπος.

Ἡ θέσις Μελισσόκηπος καὶ ἡ αἰχμάλωτος Ἑλένη Πετούση

Μᾶς ἔβαλαν μέσα εἰς τὴν μάνδραν τοῦ Μελισσόκηπου. Ἐνθυμοῦμαι, ὅτι ἕνας ἀξιωματικὸς μὲ ἕνα ἀκόμη, ὡς ἔλεγαν, γιὰ τὸ τοῦ

1 Οἱ συλληφθέντες καλόγηροι αἰχμάλωτοι ἐπανελθόντες ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας εἰς τὴν Μονήν, διηγοῦντο, ὡς μοι εἶπεν ὁ Προηγούμενος Γαβριὴλ Κανακάκης, ὅτι διήλθον στιγμᾶς ἀγωνίας πρὸ τῶν Στάθλων. Βλέποντες ἐπικρεμάμενον κατ' αὐτῶν τὸν θάνατον ἔβιδον μεταξύ των συγχώρησιν (συνεχωροῦντο) χαμηλῆ τῆ φωνῆ: «Συχώρα μου», ἔλεγεν ὁ εἰς πρὸς τὸν ἄλλον. «Ὁ Θεὸς νὰ σοῦ συχωρέσῃ», ἀπήντα ἐκεῖνος.

2 Ἐτὴν βραδυὰ ἐκεῖνη, μοι εἶπε καὶ ὁ αἰχμάλωτος Νικόλαος Νικάκης, ὅλος ὁ κόσμος ἦτο μιὰ φωθιά. Οἱ στρατιῶτες ἐκρατοῦσαν κεριά καὶ λαμπάδες πού εἶχανε πάρει ἀπὸ τὸ Μοναστήρι.

στρατοῦ, ἐγύριζαν καὶ ἐκρατοῦσαν λαμπάδες καὶ μᾶς παρατηροῦσαν, μήπως ἦτο κανεὶς πληγωμένος. Κατόπιν ἐξεχώρισαν τοὺς ἄνδρες ἀπὸ τὰ γυναικόπαιδα. Τὰ γυναικόπαιδα ἔμειναν στὸ βορεινὸ μέρος τῆς μάνδρας καὶ οἱ ἄνδρες στὸ νοτικόν. Στρατὸς μὲ τοσοῦτο μπαγιονέτες ἐφύλασσε ὄξω ἀπὸ τὴν μάνδρα καὶ μέσα, ποῦ ἤμαστε ἐμεῖς».

Πρῶτα τῆς Πέμπτης (10 Νοεμβρίου).

Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ Δημακοπούλου καὶ τῶν λοιπῶν ἐθελοντῶν. — Ἐναχώρησις τῶν αἰχμαλώτων διὰ τὸ χωρίον «Μέση».

«Ἐκεῖ στὴν μάνδρα, στὸν Μελισσόκηπο, ἐξακολουθεῖ ἀφηγοῦμενος ὁ Κανακάκης, ἐμείναμε ἕως τὰ ξημερώματα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασεν ὁ μεκριαρέ¹ διὰ νὰ μᾶς πᾶνε στὴ Μέση².

Τὶ ἀπέβινεν ὁ Δημακόπουλος καὶ οἱ λοιποὶ ἐθελονταί;

Ὁ Δημακόπουλος ἐνθυμοῦμαι, ὅτι ἐκάθητο ἐπάνω εἰς ἕνα χαράκι. Τὸν ἐπλησίασεν ἕνας ἀξιωματικὸς. Εἶχεν ὁ Δημακόπουλος τὸ πόδι ἀπάνω σ' ἄλλο καὶ ἀπάνω στὸ γόνατό του εἶχε βάλει τὸ στρατιωτικὸ του κασκέτο. Ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ εἶπεν ἑλληνικά: «Βρὲ ποῦ βρίσκεσαι;». «Νά! τοῦ εἶπεν, εὐρίσκομαι στὸ βασιλικὸ στρατό». Ἔστριψε ἕνα τσιγάρο καὶ τὸ ἐκάπνισεν.

Ὁ Δημακόπουλος ἐξακολουθοῦσε νὰ ἔχη τὸ πόδι του ἀπάνω σ' ἄλλο. Ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ ἐφώνησε: «Κάτω τὸ πόδι σου, ὁ Πασσᾶς ἔρχεται». Τότε ὁ Δημακόπουλος τοῦ εἶπε: «Γιατί; τοῦ βασιλιᾶ ἄνθρωπος εἶναι κι' αὐτός, τοῦ βασιλιᾶ ἄνθρωπος εἶμαι κ' ἐγὼ» καὶ προσέθεσε: «Δὲν θὰ ντροπιᾶσω τὸν ἀφέντη μου» (ἐννοῶν τὸν Βασιλέα)³.

Ὁ Πασσᾶς ἐθύμωσε καὶ διέταξε νὰ τὸν πάρουν ἀπ' ἐκεῖ. «Γκίτ»⁴, εἶπε, καὶ ἔκαμε νόημα στοὶ στρατιῶτες νὰ πάρουν τὸ Δημακόπουλο καὶ τοὺς ἄλλους ἐθελοντὰς νὰ τοὺς πᾶν παραπέρα.

Ἦσαν οὗτοι ὁ Δημακόπουλος, ὁ Σπ. Ὀλύμπιος, ὁ σαλπικτῆς Βασιλειος ἢ Ἀράρης, ὁ Κωνσταντῖνος Δασκαλάκης, ὁ Ν. Γαληνάκης⁵, οὗς ἀνα-

¹ Μεκριαρέ, λ. τουρκ.=ζῶον φορτηγόν, μεταγωγικὰ στρατοῦ.

² Εἰς τινὰς ἀδυνατοῦντας ἐκ τῶν τραυμάτων καὶ τοῦ καμάτου νὰ βαδίσωσιν ἔδωκαν οἱ στρατιῶται κατὰ διαταγὴν τῶν ἀξιωματικῶν ζῶα καὶ ἵππους.

³ Διήγησις καὶ ἀπὸ ἄλλους αὐτηκόους μάρτυρας Χριστιανοὺς καὶ Μουσουλμάνους παρόντας εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην.

⁴ Γκίτ, λ. τουρκ.=ὑπαγε. Χάϊντι, λ. τουρκ.=ἄγε! ἐμπρός! Χάϊντι γκίτ=πήγαινε ἀπ' ἐδῶ, κρημνίσθητι, κοινῶς γκρεμίσου.

⁵ Ὁ Κωνσταντῖνος Δασκαλάκης ἐδήλωσεν ἑαυτὸν ὡς ἐθελοντὴν στρατιῶτην καὶ ἐγένετο πιστευτός, διότι κατελθὼν ἐξ Ἀθηνῶν ἔφερε στολὴν Ἐθνοφύλακος. Ἐλογχίσθη ἐνώπιον τῆς μητρὸς του Χαρικλείας. Ἄμα ὡς ἀντελήφθη οὗτος, ὅτι θὰ ἐφονεύετο, ἐπήδησεν ἐπάνω εἰς βράχον καὶ ἐφώνησεν εἰς τὴν μητέρα του: «Μητέρα δός μου τὴν εὐχὴ σου». Ἀμέσως ἐλογχίσθη καὶ ἀπεκεφαλίσθη, λέγεται δέ, ὅτι ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τῆς μητρὸς του.

⁶ Ὅτε ὁ Κ. Δασκαλάκης ἐστάθη μαζὶ μὲ τοὺς ἐθελοντὰς, οἱ ὁμοχώριοι του (Ἄμνασνοὶ) Τούρκοι τὸν ἐπλησίασαν καὶ τοῦ ἔλεγον, ὅτι δὲν ἦτο

φέρει καὶ ἡ λαϊκὴ Μοῦσα. Τὸ ὄνομα τοῦ ἐκτελεσθέντος ἔκτου («τὸν ἄλλο») δὲν ἀναφέρεται:

Ξεχωριστὰ σταλάρασι, τὸ Φρούραρχο, τὸ Σπύρο,
τὸ μουζικάντη, τὸ Κωστή, τὸν ἄλλο, τὸ Γαλήνη.

»Ἐκεῖ κοντὰ μας εἰς ἓνα λακκοῦδι (μικρὸν λάκκον) περὶ τὰ ἐξημε-
ρώματα τῆς Πέμπτης τοὺς ἐλόγγισαν καὶ τοὺς ἐπυροβόλησαν¹.

ἔθελοντῆς, ὡς ἰσχυρίζετο, ἀλλ' ὁ γνωστὸς αὐτοῖς δημοχώριος Κωνσταντῖνος Δασκαλάκης. Μάλιστα ὁ ἐξ Ἀμνάτου Μπαίρακαγασῆς Ἀλῆ Παστέλλας τὸν ἐπλησίασε καὶ ἔσυρε πρὸς τὰ ἐπάνω τὸ μανδῆλιον, μὲ τὸ ὅποιον ὁ Δασκαλάκης εἶχε περιτυλίξει τὴν κεφαλὴν του καὶ εἶχε καταβιδώσει μεχρὶ τῶν ὀφθαλμῶν. «Δὲν εἶσαι σὺ ὁ Δασκαλάκης ὁ χωριανὸς μας;» τοῦ εἶπεν. «Ὁχι», ἀπήντησεν ἐκεῖνος. «Εἶμαι ἐθελοντῆς», ἐπέμενε καὶ ἐλογχίσθη.

Ἐπίσης ὁ Νικόλαος Γαληνάκης ἐδήλωσε καὶ αὐτός, ὅτι ἦτο ἐθελοντῆς στρατιώτης. Παρίσαντο δὲ τότε ἐκεῖ οἱ ἐξ Ἀδελε μεγαλοκτηματῖα Μεχμέτ Σπαθάκης καὶ Γιουσοῦφ Ἀληατζηδάκης, οἵτινες ἐγνώριζον τὸν Γαληνάκη. Ὁ ἕτερος ἐξ αὐτῶν γνωρίζων ἢ πιστεύων, ὅτι οἱ ἐθελοντὰ ἐχωρίζοντο ἵνα θανατωθῶσι, καὶ ἐπιθυμῶν, ὅπως μὴ θανατωθῇ ὁ Γαληνάκης, ὅταν ἤκουσεν αὐτὸν λέγοντα, ὅτι εἶναι ἐθελοντῆς, ἀνεφώνησεν: «Ὅσκει, τοῦτος εἶναι Κρητικὸς ἀπὸ τὸ Ρέθεμνος». Ἐπιμένοντος δὲ τοῦ Γαληνάκη ὡς πιστεύοντος ὅτι οἱ ἐθελοντὰ δὲν θά ἐκακοποιούντο, ὁ Ὄθωμανὸς καὶ πάλιν ἀνεφώνησε: «Γιάιντα, μωρὲ Νικολῆ, λὲς ψώματα; δὲν εἶσαι σὺ μωρὲ ὁ ράφτης πού μουραφες καὶ τουτανὲ πού φορῶ; Γιάιντα μωρὲ δὲ λὲς τὴν ἀλήθεια;» Ἀλλ' ἐπειδὴ ἤρνεϊτο διαρρήδην καὶ μετ' ἐπιμονῆς διὰ τὸν εἰρημὸν λόγον, ἐχωρίσθη καὶ ὑπέστη ἄγριον διὰ λογχισμῶν θάνατον». (Κ. Ἀ ρ γ υ ρ ο π ο ὕ λ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 69).— Ὁ Ν. Γαληνάκης εἶχεν ἓνα ἐπὶ πλέον λόγον νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὁ Πασσᾶς ἤθελε φεισθῆ τῆς ζωῆς του. Ὅτε δηλ. τὴν νύκτα ἐκεῖνη μετέβη εἰς «Μετοχάκι», δι' ὃν σκοπὸν ἀνωτέρω εἶπον (σ. 383) ὁ Πασσᾶς ἠρώτησεν αὐτόν, ἐὰν εὐρίσκοντο ἐν τῇ Μονῇ καὶ «Βασιλικοὶ ἄνθρωποι» (στρατιωτικοί). Εἰς καταφατικὴν ἀπάντησιν τοῦ Γαληνάκη ὁ Πασσᾶς προσέθεσε: «Δὲν ξέρουν ὅτι κεφάλι πού κλίνει δὲν κόπτεται», ἐννοῶν ὅτι οἱ παραδιδόμενοι ἐν πολέμῳ εἰς τὸν ἔχθρὸν δὲν φονεύονται. Ἐπίστευεν ἐπομένως οὗτος, ὅτι ἐφ' ὅσον εἶχον παραδοθῆ εἰς τὸν Πασσᾶν, δὲν θά ἐθανατοῦντο.

1 Οἱ πυροβολισμοὶ ἐκεῖνοι ἐρρίφθησαν μᾶλλον διὰ νὰ καλύψουν τὴν διὰ τῶν λογχισμῶν ἐκτέλεσιν. Περὶ αὐτῆς ἤκουσα καὶ τὰς ἀκολούθους λεπτομερεῖας: Διὰ νὰ μὴ εἶναι παρόντες οἱ λοιποὶ αἰχμάλωτοι, μάρτυρες τοῦ ἀγρίου δράματος, διέταξαν αὐτοὺς νὰ φύγουν διὰ τὰ χωρία των. Μόλις ἤρχισαν ἀποχωροῦντες τινες, οἱ Τοῦρκοι δι' ἀγρίων φωνῶν καὶ ὕθρων τοὺς διέταξαν νὰ ἐπιστρέψουν, ὡς καὶ ἔπραξαν οὗτοι. Ὡς ἀφηγήθη βραδύτερον εἰς τὸν Κορωναῖον ὁ ἐκ τῆς Τραπεζῆς διασωθεὶς καὶ αἰχμαλωτισθεὶς Κωνστ. Παπαδάκης, ὁ Πασσᾶς εἶπε «νὰ πορευθῆ ἕκαστος εἰς τὴν οἰκίαν του, ἀλλὰ προχωρήσαντες ὀλίγα βήματα ἠκούσαμεν πυροβολισμὸν, ταυτοχρόνως δὲ ἓνας αἰσχρὸς Τοῦρκος μᾶς ἔκραξε λέγοντάς μας «ἐλάτε, σᾶς θέλει ὁ Πασσᾶς» καὶ ἄλλας αἰσχρὰς λέξεις. Ἄμα ἐπληθύνοντες εἰς τὴν πρώτην μας θέσιν ἐπετοῦσαν ἐμπροσθέν μας τὰς κεφαλὰς τῶν φονευθέντων ἐθελοντῶν. Μετὰ τὴν ἀποκεφαλίσιν τοῦ Δημακοπούλου ἔθεσαν τὸ κασκέτο αὐτοῦ εἰς τὴν σημαίαν των πρὸς ἐμπαιγμόν». (Ἰ σ τ ο ρ. Ἀ ρ χ. Κ ρ ῆ τ η ς). Πρὸ τῶν οὕτω φρικωδῶς ἐκτελεσθέντων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ τις ἀπαθής. Ἡ ἐκεῖ παρούσα Κωντζοπούλα εἶπε: «Τότε εἶδον τὸν Γραμματικάκη καὶ ἐλιποθύμησεν, ἀφοῦ δὲ κάποιος ἱατρός τοῦ ἐμύρισε κάτι φάρμακον καὶ ἐσηκώθη ὀρθίος, τοῦ εἶπε γελῶν ὁ Πασσᾶς: «Διὰ τὸσον μικρὸν πρᾶγμα ἐλιποθύμησες; Λοιπόν, ἂν εἰσῆρχεσο εἰς τὴν αὐλήν τῆς Μονῆς, ἤθελες ἀποθάνει;» (Ἰ. Π ω λ τ ο υ δ ᾶ κ η, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 820).

Περὶ τοῦ ἐνταφιασμοῦ τῶν ἀνωτέρω ἢ ἐφημερίς «Αἰῶν» ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 2 Μαρτίου 1867 γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἀργότερα (μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτῶν ἐκ Ρεθύμνης, ἔνθα ἐκρατήθησαν αἰχμάλωτοι) ἡ Δασκαλάκινα μετὰ τῆς θυγατρὸς τῆς ἀνεξήτουν ἐν τῷ φοβερῷ πεδίῳ τὰ προσφιλῆ των τέκνα. Πλη-

»Εμεῖς ἀκούσαμε, ἐσυνέχισεν ὁ Κ. Κανακάκης, τοῖ τουφεκίες καὶ εἶπαμε: «Ἐσκοτώσανέ τζοι. Ἐτσά θά πάθωμε κ' ἐμεῖς. Πράγματι ὀλίγον ἔλειψε νά μᾶς τουφεκίσουε κ' ἐμᾶς τσ' ἄλλους. Ἡ Μακρὲ Μαρούλη, ἡ μητέρα τοῦ Γαληνάκη, ἡ ὁποία ἤξευρε τὰ τούρκικα, μᾶς ἔλεγε, ὅτι ἐσυζητούσανε οἱ δυὸ Πασσαῶδες, ὁ Μισιρλῆ Πασσᾶς καὶ ὁ Πασσᾶς τοῦ Πολιτικού στρατοῦ. Ὁ Μισιρλῆς ἐπέμενε νά μᾶς τουφεκίσουε, διότι εἶχε χάσει πολὺ ἀσκέρι. Ὁ ἄλλος Πασσᾶς τοῦ ἔλεγε, ὅτι δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νά ἀποφασίσῃ αὐτὸς διὰ τὸ ζήτημα τοῦτο, διότι ἦτο μόνον βοηθός. «Δὲν εἶναι σωστὸ τοῦ ἔλεγε νά τουφεκίσωμε ἀνθρώπους, ποῦ παραδοθήκανε στὸ στρατό. Αὐτά, ἐπαναλαμβάνω, τὰ ἐκατάλαβε ἡ Μακρὲ Μαρούλη καὶ μᾶς τᾶπενε».

Μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ Κωνσταντίνου Δασκαλάκη, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ τελευταῖος θανατωθεὶς, ἐφάνησαν ἐρχόμενοι ἀπὸ τὴν Μέσην δύο ἔφιπποι καλπάζοντες. Ὁ εἰς ἦτο ὁ ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ Μουσταφᾶ Χασάν Βέης, ὁ

σίον τῆς σκηνῆς τοῦ Πασσαῶ ἀνεγνώρισαν τὸν Δημακόπουλον. Ἐφερε δέκα ὀκτὼ μεγάλας πληγὰς διὰ μαχαίρας καὶ πληθὸς μικρῶν, οὐδεμίαν δὲ βολὴν πυροβόλου. Ἡ ὥραία κεφαλὴ του οὐδὲν ἔφερε τραῦμα. Φαίνεται ὅτι τῷ ἐπέτρεψαν νά βλέπῃ τὰς εἰς τὰ σπλάγγνα του βυθιζομένας μαχαίρας μέχρι ἐκπνοῆς. Τρίς ἐδιασκέλισε τὸ πτώμα τοῦ υἱοῦ τῆς καὶ δὲν τὸ ἀνεγνώρισε. Τέλος ἐκ πληγῆς ἄλλης ἐποχῆς, ἦν εἶχεν εἰς τὸν πόδα τὸν ἐγνώρισεν. Ἐσταύρωσαν τὰς χεῖράς των, ἦνοιξαν λάκκον καὶ ἔθαψαν διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν τοὺς μάρτυρας τῆς Πιστεως καὶ τῆς Πατρίδος ρίψασαι ἐπ' αὐτῶν ὀλίγα χαμόκλαδας.

Περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ὁ Κ. Ἀργυρόπουλος ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: «Μετὰ δέκα ἐπτά ἡμέρας ἀπὸ τῆς θανατώσεως τῶν εἰρημένων ἦλθον ἐκ τῆς πόλεως Ρεθύμνου εἰς Ἀρκάδιον ἡ Χαρὶκλεία Δασκαλάκη μετ' ἄλλων γυναικῶν καὶ μεταβᾶσαι εἰς τὸ ἀπέναντι βουνὸν εἶδον τὰ πτώματα τῶν ἐπτά λογισθέντων, Δημακοπούλου καὶ λοιπῶν, ἐν οἷς καὶ τὸ τοῦ υἱοῦ τῆς εἰρημένης Χαρ. Δασκαλάκη, ἀνώρουξαν δὲ λάκκον καὶ ἐνεταφίασαν αὐτὰ ἐκεῖ*, ἐνθα μέχρι σήμερον διακρίνεται τὸ μέρος ἐν ᾧ εἰσὶ τεθαμμένοι. Ἐλεγον δὲ αἱ γυναῖκες αὗται, ὅτι τὰ εἰρημένα πτώματα οὐδεμίαν ἀνέδιδον δυσσομίαν, οὐδὲ ὑπὸ σκωλήκων κατεπιθρόσκοντο καὶ ἀπέδιδον τοῦτο εἰς τὸν καθαγιασμὸν τῶν θενεώτων, ὡς καὶ εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος μαρτυρικὸν θάνατόν των. Ὅθεν τούτων τὰ ὁστὰ μένουσιν ἐκεῖ εἰς τὸ βουνὸν τεθαμμένα καὶ δὲν ἀνεκομίσθησαν, ὡς τὰ τῶν ἄλλων φονευθέντων Χριστιανῶν, εἰς τὸν Ἀνεμόμυλον». (Κ. Ἀργυροπούλου, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 70).—Ὡς φαίνεται ὁ Ἀργυρόπουλος συναριθμῆ μετὰ τῶν ἐν «Μετοχάκι» λογισθέντων καὶ τὸν Ἰωάννην Σωπασῆν ἢ Κοῦθον, ἐνῶ οὗτος κατεκρεουργήθη ἐν τῷ χωρίῳ «Μέση».—Ὁ Π. Κορωνάιος ἐν πιστοποιητικῷ αὐτοῦ ἐκ Μπιστογῆς Ἀμαρίου, ὑπὸ χρονολ. 13 Ἀπριλίου 1867, περὶ τῶν ἀγώνων καὶ τῶν θυσιῶν τῆς οἰκογενείας τῆς Χαρικλείας Δασκαλάκη βεβαίωι ὅτι ἔξ ἦσαν οἱ ἐν «Μετοχάκι» «κρεουργήθεντες» (Γεν. Ἀρχ. Κράτους, φάκελ. Προσφύγων Κρητῶν). Σήμερον δὲν διακρίνεται ἐν «Μετοχάκι» τὸ μέρος ἐνθα ἐνεταφίασθησαν οἱ ἐκεῖ θανατωθέντες.

* Εἶναι ἐξηκριθωμένον ὅτι ὁ νεκρὸς τοῦ Κωνσταντίνου Δασκαλάκη παρελήφθη ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Χαρικλείας καὶ ἐνεταφίασθη εἰς τὸν ἐν Ἀμνάτῳ οἰκογενεικὸν αὐτῆς τάφον. Μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Κυριακοῦλα κατελθοῦσα ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ἀμνάτον μετεκόμισε τὸ κρανίον αὐτοῦ εἰς Ἀρκάδι. Ἐποποθετήθη τοῦτο ἐν τῇ προθήκῃ τοῦ ὄστεοφυλακείου μετ' ἄλλων κρανίων καὶ κατέχει ἐν αὐτῇ τὸ ἄκρον δεξιὸν τῆς δευτέρας σειρᾶς (ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω), διακρίνεται δὲ τῶν λοιπῶν κρανίων ἐκ τοῦ ὑπομέλανος χρώματος καὶ τῆς ἐμφανοῦς φθορᾶς λόγῳ τῆς πολυετοῦς ἐν τῷ τάφῳ παραμονῆς αὐτοῦ.

δὲ ἕτερος ὁ Νικόλαος Γραμματικᾶκης¹ διατελῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Μουσταφᾶ. Ἔπεμψεν αὐτοὺς ὁ Πασσᾶς διὰ νὰ φέρουν διαταγὴν τοῦ νὰ μὴ ἐκτελεσθοῦν οἱ συλληφθέντες αἰχμάλωτοι. Τούτου ἕνεκα, ὡς μοι ἔλεγεν ὁ Προηγούμενος τῆς Μονῆς Ἀμβρόσιος Ζαχαράκης, καθ' ἃ εἶχεν ἀκούσει παρὰ γερόντων ἀδελφῶν, ἐὰν ἔφθανον οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Πασσᾶ ὀλίγα λεπτὰ ἐνωρίτερον, θὰ προελαμβάνετο ἡ ἐκτέλεσις τοῦ Κ. Δασκαλάκη.

Καλῶς πληροφορημένος μοὶ ἀνέφερε τὰ μεταξὺ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μουσταφᾶ καὶ τοῦ Μισιρλῆ Πασσᾶ διαμειφθέντα:

Υἱὸς Μ.: Ποῦ εἶναι οἱ λιᾶπηδες; (ἐννοῶν τοὺς ἐθελοντάς).

Μισιρ. Πασ.: Τοὺς ἐτουφέκισα.

Υἱὸς Μ.: Μὰ τοῦ Βασιλιᾶ τὴν κεφαλὴ δὲν ξέρω, πῶς θὰ τὰ βγάλετε μὲ τὸν μπαμπᾶ μου, πού μ' ἔστειλε νὰ τοῦ τσοῖ πάω.

Μισιρ. Πασ.: Ἐμένα μοῦ χάθηκε τόσος στρατὸς καὶ πῶς ἐτουφέκισα μερικοὺς ἀντάρτες εἶναι μεγάλο πρᾶμα!

(Συνεχίζει τὴν ἀφήγησίν του ὁ αὐτόπτης μάρτυς Κ. Κανακάκης):
«Τέλος ἐδόθηκε διαταγὴ νὰ πᾶμε στὴ Μέση, ὅπου ἦτο ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς. Ἔτσι ἡ συνοδεία μας πένθιμη καὶ σιωπηλὴ ἐξεκίνησε γιὰ τὸ χωριὸ αὐτό.

Ἐκακοποιήσανε κανένα στὸ δρόμο;

Ἦχι. Μόνο τὸν καλόγερο τὸν Μεταξωτό, ἐπειδὴ ἦτο πολὺ παχὺς καὶ ἔπεφτε ἀπὸ τὸ ζῶον, οἱ νιζάμηδες κοντὰ στὴ Μέση τὸν ἐδέσανε ἀπὸ τὰ πόδια μὲ ἓνα σχοινὶ στὸ σωμαρί. Τὸν ἐφέρανε εἰς τὴν αὐλὴ τοῦ σπιθιοῦ, πού μᾶς ἐθάλανε. Σὰν νὰ τὸν ἀκούω νὰ βογκᾷ ἀπὸ τοὺς πόνους. Ἦτονε γέρων καὶ στὸ Μοναστήρι ἐπερπατοῦσε μὲ μπαστοῦνι.

Ἐεἰς τὸ δρόμο εἶδαμε τὴν κεφαλὴ τοῦ Ἠγουμένου ἐπάνω σὲ μιὰ πέτρα. Οἱ Τοῦρκοι τὴν ἐφτούσανε καὶ μᾶς λέγανε: «Νὰ τοῦ μεγάλου σας Παπᾶ τὴν κεφαλὴ!» Τὴν εἶδαμε καὶ ὅταν ἐπερνούσαμε ἀπὸ τὸ Καθουσι, ἀπόξω ἀπὸ τοῦ Μανολέσου τὸ σπίτι, ἐπάνω εἰς ἓνα τράφο. Τὴν ἐβλέπαμε ἴσαμε τὰ Περιβόλια. Ἀπὸ κεῖ καὶ κάτω δὲν τὴν ξανάδαμε.

Διανυκτέρευσις ἐν τῷ χωρίῳ Μέση.

Ἐεἰς τὴν «Μέσην» ἐπήγανε ἀρκετοὺς ἀπὸ μᾶς εἰς ἓνα σπίτι, τὸ ὅποιον εἶχε εὐρύχωρη αὐλὴ. Ἐκεῖ εἰς τὴν αὐλὴ μᾶς ἐθάλανε². Δὲν ἔλυσαν τσ' ἄνδρες, ἀλλ' ἀχαμνίσανε (ἐχαλάρωσαν) τὰ σχοινιά.

1 ἘἮτο οὗτος Ρεθύμνιος, γέρων τὴν ἡλικίαν, διετέλει δὲ ἀπὸ πολλοῦ Διοικητικὸς Σύμβουλος παρὰ τῷ Γεν. Διοικητῇ. Εἰς τὴν περίστασιν δὲ ταύτην ἐπροστάτευσεν, ἐφ' ὅσον ἠδύνατο, τοὺς αἰχμαλώτους». (Κ. Ἀργυροπούλου, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 70). — Ὁ Νικόλαος Νικᾶκης μοὶ εἶπε τὰ ἐξῆς: «Εἰς τὸ «Μετοχάκι» πού μᾶς πῆγανε ἐκεῖνη τὴ νύκτα μᾶς ἔλεγαν οἱ χωριανοὶ μας Τοῦρκοι (Ἀμνατσανοί): «Νὰ συχωρᾶτε τοῦ Γραμματικᾶκη ἀποῦ σᾶς ἐξεμπέρδεσε, ἀλλοιῶς θὰ σᾶς ἐσκοτώνανε».

2 Τοὺς αἰχμαλώτους ἐν Μέση κατένειμαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Νικολάου Μοσχάκη, ἐπὶ τοῦ γηπέδου τῆς ὁποίας ἔχει ἀνεγερθῆ σήμερον τὸ ὕδραυλικὸν ἐλαιουργεῖον τοῦ ἱερέως Ἑμμ. Κ. Κουδουμνάκη καὶ εἰς τὸ Σχολεῖον τοῦ χωρίου, ὡς καὶ εἰς ἄλλας οἰκίας.

Ἐλύσανε τὸ Γιάννη τὸν Πετιμέζη¹. Ἦξερε τούρκικα. Ὁ Σμυρνάκης εἶχεν ὑπηρετήσει στὸ τσιφλίκι τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ στὴν Πηγὴ. Ὁ Μουσταφᾶς εἶχε μάθει, ὅτι ἦτο κί' αὐτὸς αἰχμάλωτος. Διέταξε νὰ τὸν λύσουνε, καὶ νὰ τοῦ τὸν πᾶνε. Ὁ Σμυρνάκης ἐπαρουσιάστηκε στὸν Πασσᾶ. «Μωρέ», Ἄνεγνώστη, τοῦπε, ἐδῶ ἴσαι καὶ σύ;». «Ἐδῶ με, Πασσᾶ ἐφέντη», τοῦ ἀπήντησε. «Τὰ παιδιὰ σου τί γενήκανε;». «Ἄχ! Πασσᾶ Ἐφέντη μου, ἡ γυναῖκά μου καὶ τὰ παιδιὰ μου ἐχαθήκανε στ' Ἀρκάδι. Ἐννέα νομάτους ἔχασα». «Ἄχ! καὶ μένε Ἄνεγνώστη, κί' ἐγὼ ἔχασα ἔξε παλληκάρια Ἄρναοῦτες, ποῦ μοῦ τοῖ σκοτώσετε ἀπάνω στὸ κανόνι». «Πασσᾶ Ἐφέντη, δὲ μοῦ λές τὸ τέλος μας πῶς θὰ πάη;». «Θὰ σᾶς πᾶμε στὸ Ῥέθυμνος καὶ θὰ περιμένωμε διαταγὴ ἀπὸ τὸ ντοβλέτι»².

«Εἰς τὴν Μέσην ἐζητήσαμε νερό, μὰ δὲ μᾶς δῶκανε. «Γιασᾶκ χεμισερί!!»³ μᾶς ἔλεγαν οἱ νιζάμηδες. Εἶχαν διαταγὴ νὰ βράσουν ρύζι, νὰ κάμουν τζορμπᾶ⁴ μὲ τὸ νερό, γιὰ νὰ φᾶμε. Ἐστέσανε τρία καζάνια καὶ ἐκάμανε τὸν τζορμπᾶ. Μᾶς ἔδωκαν ὀλίγον. Τὸν ἔβαλαν εἰς τὶς καραβάνες τοῦ στρατοῦ. Κατόπιν μᾶς δῶσανε νερό, δυὸ - τρεῖς ρουφιές στὸν καθένα. Ἐκρατούσανε δυὸ στρατιῶτες τὸν μα τ α ρ ᾶ⁵ καὶ ἄμα πίνανε δυὸ τρεῖς ρουφιές, τὸν παίρνανε. Ἐφέρανε καὶ γαλέτες καὶ δῶσανε στὸν καθένα ἀπὸ μιά. Ὅλη τὴ νύκτα ἐκαθούμαστε στὴν αὐλὴ καὶ ἐπειδὴ ἔκανε κρύο ἀνάψανε φωτιές κ' ἐξεσταθήκαμε⁶.

Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι οἱ Τούρκοι ἐφόνευσαν εἰς τὴν «Μέσην» τὸν Κοῦβον;

«Μάλιστα. Οἱ ἐντόπιοι Τούρκοι τὸν ἀνεγνώρισαν καὶ ἐζήτησαν μὲ ἐπιμονὴν ἀπὸ τὸν Μουσταφᾶν Πασσᾶν νὰ τοὺς τὸν παραδώσῃ. Ὁ Πασσᾶς δὲν ἤθελε στὴν ἀρχή, ἀλλ' οἱ μπαϊρακαγασῆδες ἐπέμειναν καὶ μάλιστα ὁ

¹ Ὁ Κ. Ἀργυρόπουλος μνημονεύει καὶ τὸ ἀκόλουθον ἐπεισόδιον: «Ἐκάλεσε δὲ εἶτα ἐκ τῶν αἰχμαλώτων τὸν Σμυρνάκη, ἵνα τοῦ ἀναγνώσῃ μίαν ἐπιστολὴν, διότι δῆθεν αὐτὸς ἠγνόει νὰ ἀναγινώσκῃ Ἑλληνικὰ καὶ ὅταν ὁ Σμυρνάκης ἀνέγνω ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὅτι κατηγγέλλετο εἰς τὸν Πασσᾶν, ὅτι οἱ ἐπαναστάται εἶχον κεκρυμμένα τέσσαρα πυροβόλα, προέτρεπεν ὁ Μουσταφᾶς τὸν Σμυρνάκη νὰ τῷ μαρτυρήσῃ, ποῦ εἶναι ταῦτα, ἀπειλῶν ἄλλως νὰ φονεύσῃ τοῦτον, ὅστις ἐβεβαίωκε ὅτι οὐδὲν περὶ τούτου ἐγνώριζεν. Ἐλεγε δὲ ὁ Μουσταφᾶς, ὡς ὁ Σμυρνάκης κατόπιν ἐβεβαίωκε, ὅτι καιρῶς ἐλυπήθη διὰ τὸν θάνατον τῶν ἔξ Ἀλθωνῶν, οἵτινες ἐφονεύθησαν ἔξωθεν τοῦ Ἀνεμομύλου, παρὰ τῶν ἐν τούτῳ ὠχυρωμένων Χριστιανῶν, διότι ἦσαν οὗτοι οἱ ἀνδρειότατοι τῶν ἀνδρῶν του, τὰ πιστότατα πρωτοπαλλήκαρά του. Ἠγανάκτει δὲ καὶ ἐμαίνετο ἕνεκα τῶν μεγίστων ἀπωλειῶν, ἃς ὑπέστη ἐν τῇ Μονῇ καὶ ἠπείλει ἐκδίκησιν κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἐν γένει». (Κ. Ἀργυροπούλου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 75).

² Ν τ ε β λ έ τ, λ. ἀραβ. = κράτος, βασιλεῖον. Διὰ τῆς λέξεως ταύτης προσηγόρευον οἱ ὑπόδουλοι τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν.

³ Γιασᾶκ χεμισερί! = Ἀπαγορεύεται συντοπίτα!

⁴ Τζορμπᾶ, λ. τουρκ. = ρόφημα μὲ ὄρυζαν.

⁵ Μα τ α ρ ᾶ, λ. τουρκ. = ὕδροδοχεῖον, παγοῦρι.

⁶ Ὁ ἐκ Μέσης Ἀλέξανδρος Γαβρηλάκης μοί εἶπεν, ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς διέταξε νὰ δώσουν οἱ στρατιῶται εἰς τοὺς αἰχμαλώτους ξύλα διὰ νὰ θερμανθοῦν. Οἱ στρατιῶται ἔφεραν πρὸς τοῦτο ἀπὸ τὰ ἐγκαταλελειμμένα ἐλαιοτριβεῖα τῶν Χριστιανῶν ξύλινα ἀρδάχθια, στροφάλια (ξύλινας στροφίγγας) σανίδας, (δι' ὧν ἐπίεζον τὴν ζύμην τοῦ ἐλαιοκάρπου), μανᾶβέλας (μοχλοὺς ξυλίνους τῶν πιεστηρίων).

*Αλμπάνης από τὸ *Ρέθυμνο. «Χαίντε χελάλ ὀλσούν»¹, τοὺς εἶπε. Τὸν πήρανε καὶ τὸν ἐφόνευσαν ἀπόξω ἀπὸ τὴν Μέση στὸν «Πήγαῖδο» ἀπὸ κάτω σ' ἓνα μικρὸ γεφύρι. Τὸν ἐσκότωσαν τὴν νύχτα, γιατί τὸ πρωῖ πού φύγαμε γιὰ τὸ Ρέθυμνος ὁ Κοῦθος δὲν ἦτονε μαζί μας.

Πρωῖα τῆς Παρασκευῆς (11 Νοεμβρίου).

*Αναχώρησις διὰ *Ρέθυμνον. — *Υβρεις καὶ βιαιοπραγαί ὑπὸ τῶν Τουρκοκρητῶν. — *Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς Τουρκος ἀξιωματικὸς σωτὴρ τῶν αἰχμαλώτων.

*Τὰ ξημερώματα τῆς Παρασκευῆς, συνεχίζει ὁ Κανακάκης, ἐπαίξανε τὰ μουζικὰ καὶ μᾶς πήγανε ἀπόξω στὴν *Ἐκκλησίᾳ τοῦ *Ἁγίου *Ἰωάννου,

*Ἡ Πόρτα τῆς *Ἄμμου

ὅπου ἐδέσανε τὸ *ἄνδρες πιστάγκωνα, μᾶς βάλανε στὴν ἀράδα καὶ ξεκινήσαμε γιὰ τὸ *Ρέθυμνος.

Οἱ στρατιῶται σᾶς ἐκακοποίησαν στὸν δρόμον;

*Ὁχι, οἱ στρατιῶτες δὲ μᾶς ἔκαναν τίποτε, μὰ οἱ ντόπιοι Τουρκοί, ἄμα μπήκαμε στὰ Περθόλια, ἦσαν μαζωμένοι στοὺς δρόμους, μᾶς βρή-

¹ Χαίιντε χελάλ ὀλσούν! = ἔστω νόμιμον, καλῶς κεκτημένον, κοινῶς «χαλάλι», ἦτοι ἀπολαυέτω τοῦ κεκτημένου πράγματος ἢ χρήματος ἐν εἰρήνῃ. *Ἀντιθ. «χαράμ ὀλσούν!».

ζανε και μᾶς φτούσανε, «κιαφίρηδες»¹, ἐφώναζαν, «ντομούζηδες»² κι' ἄλλες ὕβρεις. Ἄμα ἐφτάξαμε ἀπόξω στὸ ῥέθεμνος στὸν «Τεκέ»³, οἱ Τοῦρκοι, πού εἶχαν βγῆ ἀπὸ τὸ ῥέθεμνος, μᾶς βρίζανε, μᾶς φτούσανε και μᾶς ρίχνανε ἀκαθαρσίες.

Ἐμπήκαμε στὸ ῥέθεμνος ἀπὸ τὸ «Ἄμμος τὴν Πόρτα», ἐστρίψαμε τοῦ Σπανδάγου τὴ γωνιά και μᾶς ἐβάλανε στὸν πέργιαυλο τῆς Ἐκκλησίας τῶν Εἰσοδίων.

Ἐπάθαμε πολλὰ εἰς τοῦ Σπανδάγου τὴν γωνιά και ὅταν ἐμπήκαμε στὸ σοκάκι⁴. Οἱ Τοῦρκισσες ἀπὸ τὰ κιόσκια⁵, ἀπὸ τὰ παράθυρα μᾶς βρίζανε μὲ τσοὶ χειρότερες ὕβρεις. Ἐκεῖ ἔγινε τὸ μεγαλύτερο κακό, διότι τὸ σοκάκι ἦτο στενὸ και ἤμεθα κοντὰ στὰ σπίθια.

Ὁ ἀράτης ἀξιωματικός, πού ἦτο καθαλλάρης, ἐμπήκε και πάλι μπροστὰ στὴ συνοδεία. Ἐκρατοῦσε γυμνὸ τὸ σπαθί. Κατόπιν τὸ πῆρε εἰς τὸ ἀριστερὸ και εἰς τὸ δεξιὸ ἔνα καμουσι (μαστίγιον). Τοὺς ἐκτύπα και τοὺς εἶπε λόγια κακὰ σάν νάτανε Χριστιανός. Ἦτο παλληκάρι και τὸν ἔτρεμαν οἱ Τοῦρκοι. Ὡμιλοῦσε Ἑλληνικά. Ἐκεῖ ἐχωρίσανε τὸ ἄνδρες ἀπὸ τὰ γυναικόπαιδα. Τοῖ ἄνδρες πῆρε ὁ στρατὸς στὶς φυλακὲς στὸ «Μαρέτι»⁶. Τὰ γυναικόπαιδα ἐμείναμε στὰ «Εἰσοδία» στὴν Ἐκκλησία. Ἐκοιμώμαστε εἰς τὸ γυναικωνίτη κι' ὅπου ἀλλοῦ μπορούσαμε. Δὲν εἶχαμε σκεπάσματα κι' ἐπλαγιάζαμε μὲ τὰ ρουχὰ μας. Μᾶς ἔπεμπαν μαγεροψήματα και οἱ γυναῖκες ἐμαγερεύανε στὸν πέργιαυλο τῆς Ἐκκλησίας. Ἐμείναμε στὴν Ἐκκλησία ἔνια μέρη. Μιά μέρη ἦλθε ἕνας ἀξιωματικός και μᾶς εἶπε: «Ἦλθε χάρις ἀπὸ τὸ ντοβλέτι νὰ σᾶς ἀφήσωμε νὰ πᾶτε στὰ σπίθια σας, νὰ μαζώξετε τὸ ἔλληές σας, ἀλλὰ νὰ μὴ βάνετε ἐπαναστάτες στὰ σπίθια σας».

Ἀφήγησις Παπαῖ Ἰωάννου Παλιεράκη.

«Ἀπὸ τὸ κελλι στὰ Μεσοκούμια μᾶς πῆρε ὄλους τοὺς αἰχμαλώτους τοῦρκος ἀξιωματικός μέσα σὲ κορδόνι ἀπὸ στρατιῶτες μὲ ἐφ' ὄπλου λόγχην. Ἐνθυμοῦμαι και τὸ ἀκόλουθο περιστατικό. «Τὴ στιγμή, πού πηγαίναμε μὲ τὸ στρατό, εὗρήκα μπροστὰ εἰς τὰ ποδάργια μου, μέσα εἰς τὸν πέργιαυλο τῆς Μονῆς, ἕνα παιδάκι μικρό. Τὸ ἄρπαξα εἰς τὴν ἀγκαλιά μου. Ὁ ἀξιωματικός τὸ πῆρε και τὸ παρέδωκεν εἰς τὰς αἰχμαλώτους γυναικας. Τὸ νήπιον τοῦτο ἦτο ἡ ἐξ Ἀμνάτου Ἀθηνᾶ Σταράκη.

Ὅταν μᾶς πῆγαν ἀντικρὺ εἰς τὴν χαλέπα, μᾶς ἐμετρήσανε και ἐξεχωρίσανε τοὺς ἐθελοντάς, τοὺς ὁποίους ἐτουφέκισαν. Ὁ Νικόλαος Γαλη-

¹ Κιαφίρ, λ. ἀραβ.= ἄπιστος.

² Ντομούζ, λ. τουρκ.= χοῖρος.

³ Ἐπὶ τοῦ χώρου τούτου ἀνηγέρθη τὸ Ἐθνικὸν Ὀρφανοτροφεῖον Ἀρρέων Ρεθύμνης.—Τεκέ, λ. περσ.= Μουσουλμανικὸν Μοναστήριον δερβισῶν (Μεθλεβήδων εἶτε Βεκτασήδων).

⁴ Σοκάκι, λ. τουρκ.= ὁδός.

⁵ Κιόσκ, λ. περσ.= περίπτερον, ἐστεγασμένος ἐξώστης, κοινῶς «κιόσκ».

⁶ Εἰς τὸ «Μαρέτι» ἦσαν τὸ Διοικητήριον και αἱ φυλακαί.—Ἰμαρέτ, λ. ἀραβ.= φιλανθρωπικὸν Ἴδρυμα, ἐν τῷ ὁποίῳ διένεμον εἰς τοὺς πτωχοὺς ὡς και εἰς τοὺς ἱεροσπουδαστάς, διαμένοντας ἐν τοῖς κελλίοις τῶν τεμενῶν, τροφήν.

νάκης ἐκ Ῥεθύμνης ἐδήλωσεν, ὅτι ἦτο καὶ αὐτὸς ἐθελοντῆς καὶ ἐτουφεκίσθη, ὡς καὶ ὁ Κωστῆς Δασκαλάκης ἀπὸ τὴν Ἀμνάτο. Ὁ στρατὸς μᾶς παρέλαθε ἀπὸ τὸ «Μετοχάκι», μᾶς ἐπέρασε ἀπὸ τὸ Καβοῦσι καὶ μᾶς πῆγεν εἰς τὴ Μέση, ὅπου διενυκτερεύσαμε. Πόσοι ἡμεθα, δὲν γνωρίζω. Ἐμένα μὲ παρέλαθε ἕνας μουλαζιμης καὶ ἐμείναμεν εἰς ἕνα σπίτι. Ὅσες φορές διενυκτέρευον εἰς τὸ σπίτι αὐτό, ὅταν κατόπιν ἐχειροτονήθηκα ἱερεὺς καὶ διωρίσθηκα ἐφημέριος εἰς τὴ Μέση, ἤρχετο εἰς τὴ μνήμη μου ἡ σκηνὴ τῆς ταλαιπωρίας αὐτῆς.

Στὸ σπίτι ἐκεῖνο ἠσύχασα. Ἡ φρουρὰ ἦναψε φωτιά διὰ τὸν μουλαζιμη, διότι ἦτο βροχὴ καὶ κρύο. Ὁ μουλαζιμης ἔβγαλε ἀπὸ ἕνα δισάκκι γαλέτες, σῦκα τοῦ κουθιοῦ καὶ κονιάκ. Ἐκεῖνος ἔφαγε, ἀλλ' ἐγὼ ὁ φτωχός, πού εἶχα τρεῖς ἡμέρες καὶ τρεῖς νύχτες νὰ βάλω εἰς τὸ στόμα μου οὔτε νερό, ἐθυμήθηκα ὅτι ὁ ἄνθρωπος τρώγει. Εἶχα λίγο ξεφοβηθῆ καὶ παρεκάλεσα τὸν μουλαζιμη μὲ τὰ ὀλίγα τούρκικα, πού ἤξευρα, νὰ δώσῃ καὶ σὲ μένα ὀλίγο ψωμί. Μὲ ἠρώτησε σὲ τούρκικη γλῶσσα, πόσες ἡμέρες ἤμουν νηστικός. Τοῦ εἶπα τρία μερόνυχτα. Μὲ ὕβρισε (ἀνασικτῆμ γκιουρλαρῆ), καὶ ἔκλεισε τὸ δισάκκι του, ἀλλὰ παραύστερα, μετάνοιωσε, φαίνεται. Ἄνοιξε πάλι τὸ δισάκκι καὶ μοῦ ἔδωσε μιὰ γαλέττα καὶ σῦκα καὶ ἔφαγα μὲ τόση ὄρεξι, πού δὲν εὐρέθη ἄλλο φαγητὸ εἰς τὴν ζωὴν μου νοστιμώτερο ἀπὸ τὴν γαλέττα καὶ τὰ σῦκα ἐκεῖνα.

Ἀθηνᾶ Σταράκη

«Θὰ σᾶς πῶ ἕνα πολὺ συγκινητικὸ ἐπίσῳδιο. Τὴ νύχτα ἐκεῖνη ἤθελα νὰ οὐρήσω, ἀλλὰ ἐφοβούμουνα νὰ τὸ πῶ. Ἀπεφάσισα τέλος καὶ τὸ εἶπα εἰς τὸν σκοπὸν στρατιώτην. Ὁ στρατιώτης αὐτὸς μοῦ εἶπε νὰ βγῶ ἔξω, ἀλλ' ἐγὼ τοῦ εἶπα, πὼς φοβοῦμαι. Αὐτὸς ὅμως μὲ μεγάλο θάρρος βάζει τὴ χέρα του εἰς τὸ στήθος του, μοῦ δείχνει ἕνα χρυσοῦ σταυρὸ καὶ κάμνων τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ τὸν φιλεῖ, μοῦ τὸν δίδει καὶ ἐμένα καὶ τὸν φιλῶ καὶ μοῦ λέγει: «Χριστιανὸν Κόφτην, ἀδιαφορῶν, ἐάν μᾶς ἔβλεπε αὐτὴν τὴ στιγμή καὶ ὁ ἀξιωματικὸς του καὶ ἔτσι ἐβγῆκα ἔξω καὶ ἔκαμα τὸ νερό μου.

Τὴν ἄλλη μέρα μέσῳ Ἀδελε, Περιβολίων, μᾶς ἔφεραν εἰς τὸ Ῥέθυμνον. Ὑποφέραμε τὰ πάνδεινα ἔξω ἀπὸ τὸν Τεκέ ἀπὸ τοὺς συγκεντρω-

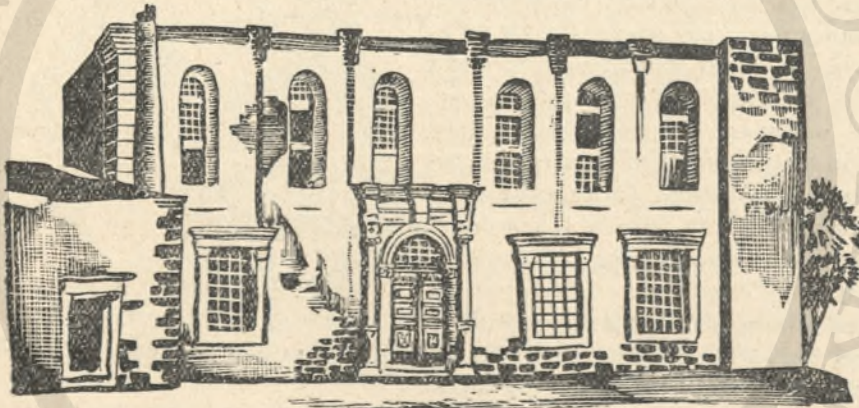

μένους ἐκεῖ Τούρκους καὶ ἀράπηδες. Μᾶς εἶχαν συγκεντρώσει ὄλους κοντὰ κοντὰ καὶ ὁ στρατὸς ἦτο γύρω μας. Δὲν λησμονῶ ὅτι ἐπροπορεύετο ἓνας ἀράπης ἀξιωματικὸς καὶ ἐκρατοῦσε τὸ Ἱερὸν Λάβαρον τῆς Μονῆς εἰς ἓνα ξύλο. Ἐκεῖ μόνο εἶδα τὸ Λάβαρον. Εἰς ὅλην τὴν πορεία δὲν τὸ εἶχαμε ἰδεῖ πουθενὰ καὶ πῶς παρουσιάστηκε τότε δὲν γνωρίζω.

Τὸ τί ὑποφέραμε καὶ ἀκούσαμε ἐκεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους δὲν μπορῶ νὰ τὰ πῶ. Ὁ καθένας μας θὰ εἶχε τοὐλάχιστον ἑκατὸν φτύσματα ἀπὸ τὰ ἀπλυτα στόματα τῶν Τούρκων καὶ τῶν ἀράπισσων. Εἰς τὰ γένεια τῶν αἰχμαλώτων καλογήρων δὲν μπορῶ νὰ πῶ πόσα φτύσματα ἦσαν. Τὰς αἰσχρὰς ὕβρεις, πού μᾶς εἶπαν, δὲν μπορῶ νὰ τὰς ἐπαναλάβω, διότι ντρέπομαι.

Μᾶς ἐπῆγαν εἰς τὴν Παναγίαν¹. Ἐκεῖ εἰς τὸν πέργιαυλον τῆς Ἐκκλησίας ἦσαν μερικοὶ καλοὶ Τούρκοι τοῦ Ῥεθύμνου μὲ σταμιὰ νερὸ καὶ μὲ ποτήρια καὶ μᾶς ἐπότιζαν, διότι ἤμεθα δεμένοι πιστάγκωνα².

Ἐπειτα μᾶς ἐπῆγαν εἰς τὸ Μαρέτι. Μᾶς ἔβαλαν ὄλους τσοὶ ἄνδρες εἰς μίαν κάμεραν καί, ὅταν ἐκοιμῶντο οἱ μισοί, ἔστεκαν οἱ ἄλλοι, διότι

Τὸ Μαρέτι

ἦτο πολὺ μικρὴ. Ἐκάμαμε ψεῖρες, πού μὰ τὴν ἱερωσύνη μου ἐθέταμε τὸ τούρικο μετζήτι ἐπάνω σὲ μιὰ ψεῖρα καὶ τὸ κουνούσε³.

Θὰ πεθαίναμε, ἐὰν δὲν τὰ μάθαινε αὐτά, πού ὑποφέραμε ὁ Πρόξενος τῆς Ρωσίας ἀείμνηστος Σκουλούδης. Δὲν διεμαρτυρήθη εἰς τὸν Πασσᾶν, ἀλλ' ἔστειλε εἰς τὰ Χανιά τὸν καθάζη του, ὡς ἐμάθαμε, εἰς τὸν Γενικὸ

¹ Εἰς τὸν Καθεδρικὸν Ναὸν τῶν Εἰσοδίων.

² Ἡ παροχὴ ὕδατος πρὸς τοὺς διψῶντας θεωρεῖται παρὰ τοῖς Μουσουλμάνοις ὕψιστη ἀγαθοεργία, τοῦτου δ' ἕνεκα ἀνήγειρον οἱ τοὺς σεμπελιχανάνδες, ἤτοι δωμάτια θολωτὰ μεθ' ὕδατος (φρέατος, πίδακος) εἰς κεντρικὰ μέρη τῶν πόλεων, ἐν δὲ τῇ ὑπαίθρῳ πλησίον τῶν δημοσίων ὁδῶν τοὺς γνωστοὺς ἐν Κρήτῃ Κουμπέδες χάριν τῶν ὁδοιπόρων.

³ Τὸν Ἱερέα Ἱ. Παλιεράκην διέκρινε πνεῦμα χιουμοριστικόν.

Πρόξενο τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ ἐξέθεσε τὰ συμβαίνοντα. Τότε ὁ Πρόξενος ἦλθε εἰς τὸ Ρέθυμνον μὲ ἓνα πολεμικὸν Ρωσικόν.

Ὁ Πασσᾶς τὸν ὑπεδέχθη εἰς τὴν ἀποβάθραν καὶ ἐζήτησε νὰ τὸν ὀδηγήσῃ εἰς τὸ Διοικητήριον. Ὁ Πρόξενος ὁμῶς τοῦ εἶπε: «Πρῶτα, Ἐξοχώτατε, νὰ δοῦμε τοὺς αἰχμαλώτους τοῦ Ἀρκαδίου».

Εἰς μάτην ὁ Πασσᾶς προσπαθοῦσε νὰ τὸν πείσῃ νὰ μὴ μᾶς ἐπισκεφθῇ τότε. Ὁ Πασσᾶς ἐσκέφθηκε νὰ μᾶς τακτοποιήσῃ πρῶτα λιγάκι, ἀλλ' ὁ Πρόξενος ἐπέμενε. Ἦλθεν εἰς τὴν φυλακὴν καὶ μᾶς εἶδε, ποῦ ἤμεθα βρῶμα σκωλήκων, ἀνθρώπινα ράκη. Τότε ἔκαμε παρατηρήσεις εἰς τὸν Πασσᾶν καὶ τοῦ εἶπε: «Αἰχμάλωτοι πολιτισμένου Κράτους εἶναι αὐτοί; Ἐννοῶ ἐντὸς ἑξ ὥρων νὰ δῶ τοὺς αἰχμαλώτους ἀνθρώπους». Ἀμέσως ἦλθαν δυὸ Τούρκοι μπερμπέρηδες (κουρεῖς) καὶ μᾶς ἐξύρισαν ὄλους ἐκτὸς τῶν καλογήρων, ποῦ δὲν ἐδέχθησαν νὰ κουρευθοῦν ἀπὸ Τούρκους παρὰ μόνον κατόπιν ἀδείας τοῦ Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου, διότι ὁ Ἐπίσκοπος Ῥεθύμνης¹ ἔλειπε πρόσφυξ εἰς τὴν Σμύρνην. Ἡ ἀδεια ἐδόθηκε καὶ οἱ καλόγηροι ἐκουρευτήκανε. Κατόπιν μᾶς ἔδωκαν δυὸ σῶθρακα, δυὸ ποκάμισα, μιὰ φορεσιά τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ ἓνα ζευγάρι τσαρούχια. Ἔδωκαν σὲ κάθε δέκα άτομα μιὰ καραθάνα πιλάφι μὲ σταφίδες, ποῦ δὲν τὸ λησμονῶ ποτέ μου.

Ἐπερνούσαμε λίγο καλὰ ὡς αἰχμάλωτοι, ποῦ ἤμαστε, ὅτε μιαν ἀπογευματινὴν βλέπομεν νὰ τετραπλασιάζονται οἱ σκοποὶ, χωρὶς νὰ γνωρίζωμε, τί συμβαίνει. Μᾶς εἶπε τότες ἓνας νιζάμης, θὰ ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα Κόφτης, ὅτι ἔκαμαν καυγᾶ (πόλεμο) οἱ Ῥωμοὶ εἰς τὸν Βρῦσιν καὶ ἐσκότωσαν πολλοὺς Τούρκους καὶ ἐφοβήθη ὁ Πασσᾶς μὴ μᾶς κακοποιήσῃ ὁ τουρκικὸς ὄχλος καὶ μᾶς ἐφρούρησε πειὸ πολὺ.

Ἡ φυλακίσις μας ἐξακολουθοῦσε. Ἡ ἐπανάστασις εἶχε χαλαρωθῆ καὶ εἰς ὅλα τὰ χωριά εὐρίσκοντο Χριστιανοί, ποῦ δὲν εἶχαν πῶς νὰ ζήσουν καὶ ἐλέγοντο Μοιτῆδες. Ἀπ' αὐτοὺς ἐμαθαίναμε, πῶς ἐπῆγαινε ἡ ἐπανάστασις. Εἰς τὴν φυλακὴν ἦτο μαζί μας καὶ ὁ ἀπὸ τὸ χωρίον Πρινὲ Μυλοποτάμου καπετάνιος Σταυρακογιώργης. Τοῦ ἔκανα τὸν γραμματικό. Ἐγράφαμε σὲ διαφόρους καπετάνιους καὶ ἐμαθαίναμε γιὰ τὴν ἐπανάστασι. Μιά φορὰ ἔπιασαν τὰ γράμματά μας. Ἀνακαλύψανε, δὲν ξέρω πῶς, ὅτι ἐγὼ ἔγραφα τὰ γράμματα. Λοιπὸν μὲ ἐπῆγαν εἰς τὸν Πασσᾶ πολλὰς φορὰς γιὰ νὰ μαρτυρήσω τὸν Καπετάνιο, διότι, σὺ, ἐλέγανε, εἶσαι κιατίπης² του. Μοῦ εἶχαν μιαν ἀλυσίδα στὸ πόδι μου καὶ στὴ μέση 28 ὀκάδων. Τότε ὁ μακαρίτης Σταυρακογιώργης εἶπεν εἰς τὸν Πασσᾶν, ὅτι τὸ παιδί δὲν φταίει καὶ ὅτι αὐτὸς ὡς καπετάνιος μὲ ἔβανε καὶ ἔγραφα τὰ γράμματα. Ἔτσι μὲ ἀφήκαν ἐμένα καὶ πῆραν τὸν Σταυρακογιώργη εἰς ἄλλην φυλακὴν καὶ δὲν τὸν εἶδα ἀπὸ τότε παρὰ τὴν ἡμέρα ποῦ μᾶς ἀφήκανε ἐλευθέρους.

¹ Τὸ τοιοῦτον ἔγινε διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν τῶν φθειρῶν καὶ ἐπομένως ἐπετράπη τοῦτο ὑπὸ τῆς Ἐπισκοπῆς.

² Κιατίπης, λ. ἀραβ. = γραφεύς, γραμματεὺς.

Τὴν ἡμέραν ποὺ μᾶς ἐλευθέρωσαν νὰ πᾶμε εἰς τὰ χωριά μας μᾶς ἐπαρουσίασαν εἰς τὸ Διοικητήριον. Ἐσυνεδρίαζε τὸ Συμβούλιον τῶν λεγομένων Ἀ ζ ἄ δ ω ν¹. Ἦσαν ἐκεῖ ἀξιωματικοὶ καὶ βέηδες τῆς πόλεως ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Πασσᾶ. Ἐδωκαν εἰς τὸν καθένα μας ἀπὸ δυὸ μετζήτια κατὰ διαταγὴν, μᾶς εἶπαν, τοῦ Πατισάχ. Μᾶς ἐσυμβούλευσαν νὰ περάσωμε ἡσυχὰ τοῦ λοιποῦ. Τότε ἓνας ἀπὸ τοὺς συναιχμαλώτους μου κτυπᾷ τὸ χέρι του εἰς τὸ τραπέζι καὶ λέγει: «Ἰσα-Ἰσα μὲ φθάνουτε τὰ δυὸ μετζήτια νὰ πάρω ἓνα ζευγάρι σιθάνια καὶ μὲ τὴν λαζαρίνα μου εἰς τὴν ἐμπρὸς μπάντα τῆς μάχης, νὰ πληρωθοῦν ἔτσά οἱ κόποι μου ἓνα χρόνο φυλακῆ». Τὰ εἶπεν αὐτὰ ὡς χωρατᾶ. Τότε ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀζᾶδες εἶπε: «Τὸ κατέχομε ἕμεις γκιαούρηδες, ἀλλὰ τὸ διατάσσει ὁ Πατισάχ».

Ἐκείνη τὴν ἡμέρα οἱ ἐν Ῥεθύμνῳ ραγιαῖδες (χριστιανοὶ) ἔδωκαν στὸν καθένα μας ἀρκετὰ χρήματα καὶ ἐπυσοῦνισαμε ὅτι μᾶς ἐχρειάζετο, ἐφύγαμε γιὰ τὰ χωριά μας καὶ ὠπλισθήκαμε, γιὰ νὰ συνεχίσωμε τὸν ἀγῶνα.

Ἄμολογία τῆς Μαρίας Καντζοπούλας².

«Ἄμα εἰσηλθὼν (ὁ Πασσᾶς) εἰς τὴν αὐλὴν καὶ εἶδεν, ὅτι οἱ πόδες του ἐκολύμβων εἰς τὸ αἶμα, ἔφριξεν. Εἶδεν, ὅτι εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην πλατείαν τὸ ἔδαφος τῆς γῆς ἦτο σκεπασμένον ἀπὸ πτώματα ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδίων. Ἐπρόσταξε διὰ τῆς σάλπιγγος τὴν παῦσιν τοῦ πολέμου καὶ μὲ τὴν διαταγὴν αὐτὴν ἔπαυσαν συγχρόνως τὴν ἀλληλοκτονίαν Τοῦρκοι καὶ Χριστιανοὶ.

» Συγχρόνως περιῆλθον κατὰ διαταγὴν τοῦ μερικοὶ ἀξιωματικοὶ τὴν λίμνην ἐκείνην τοῦ αἵματος καὶ πατῶντες ἐπὶ τῶν πτωμάτων ἐσύναζαν τὰ ἔτι ζῶντα γυναικόπαιδα, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἡμῶν τῶν γυναικῶν οὐδεμία ἦτο ἄνευ πληγῶν. Τότε προσέταξε καὶ μᾶς ἔβγαλαν ἀνδρας καὶ γυναῖκας εἰς τὸ ἔξω μέρος τῆς Μονῆς, ἐξερχόμενοι δὲ ἐθαδίζαμεν ἐπὶ τοῦ αἵματος καὶ τῶν πτωμάτων εἰς 100 περίπου βημάτων ἀπόστασιν. Ἄφου ἐξήλθαμεν, ἔστησαν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἡμᾶς τὰς γυναῖκας καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τοὺς ἀνδρας.

» Ἡ θέα τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν ἦτον ἀπαισία. Ὅλοι ἦσαν πληγωμένοι, ποιὸς πολὺ καὶ ποιὸς ὀλίγον. Ὅλων τὰ φορέματα ἦσαν αἱματόφυρτα καὶ πολλῶν αἰ πληγαὶ ἔτρεχαν ἀκόμη αἶμα. Τότε εἶδα τὴν Παπαγεωργοπούλα ἐκ τοῦ χωρίου Ἀ μ ν ἄ τ ο ς, τῆς ὁποίας ὁ σύζυγος καὶ τέσσαρα τέκνα ἐσφάγησαν ἐντὸς τῆς Μονῆς, καὶ στρεφομένη ὡς τρελλὴ δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ἐφώναζε μεγαλοφῶνως πρὸς τὸν Πασσᾶν: «Ἀπὸ σένα, Πασσᾶ θέλω τὰ παιδιὰ μου». Ὁ Πασσᾶς δὲν τῆς ἀπήντησε καὶ ἐκείνη ἐπανελάθε: «Ἀπὸ σένα, Πασσᾶ, ζητῶ τὰ παιδιὰ μου» καὶ συγχρόνως ἐξέσχίζεν ἢ δυστυχῆς τὰς παρειὰς μὲ τοὺς δρυχὰς τῆς. Τότε τῆς ἀπήντησεν ὁ Πασσᾶς χαμογελῶν: «Τὰ παιδιὰ σου θὰ τὰ ζητᾷς ἀπὸ τὸν Κορωναῖο».

¹ Ἀ ζ ἄ, λ. ἀραβ. = τὰ μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου.

² Ἰ. Πω λ ι ο υ δ ἄ κ η, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 818-819.

»Τὰς λέξεις αὐτάς, «ἀπό σένα, θέλω τὰ παιδιὰ μου», ἐξηκολούθει νὰ φωνάζῃ ἢ δυστυχισμένη ἐκεῖνη τρελλή, ἡμέραν καὶ νύκτα, χωρὶς νὰ φάγῃ ἢ νὰ κοιμηθῇ ἐπὶ ὀκτῶ ἡμερονύκτια, ἕως ὅτου ἀπέθανεν εἰς τὸ νοσοκομεῖον¹».

Ὁμολογία Κωνστ. Παπαδάκη

«Μᾶς ἔδωσεν (ὁ ἀξιωματικὸς) ὀλόκληρον λόχον καὶ μᾶς ἔφερον εἰς τὸ χωρίον Μέση βιάζοντάς μας νὰ τρέχωμεν. Ἄλλος λόχος ἔφερε τοὺς ἄνδρας αἰχμαλώτους ὑποστάντας μεγάλας βασάνους μεταξύ δὲ τούτων ἦτο καὶ γέρων τις καλόγηρος καὶ ὁ ἱερομόναχος τῆς Μονῆς Χρυσάνθος, τὸν ὁποῖον ἐκτύπων καὶ ἐτραβοῦσαν ἀπὸ τὰ γένηια, ἡμᾶς δὲ τὰ γυναικόπαιδα ὠδήγησαν εἰς τινα οἰκίαν καὶ μᾶς ἔδωσαν ἀπὸ μίαν γαλέτταν ἐκάστου περὶ τὴν 11 ὥραν π. μ. καὶ τὸ βράδυ μᾶς ἔφεραν πιλάφι καὶ ἀπὸ μίαν γαλέτταν, περὶ δὲ τὴν 8ην μ. μ. ὥραν μᾶς ἔθεσαν σκοπὸν στρατιώτην ἔξω τῆς οἰκίας, ἵνα φυλάττῃ ἡμᾶς. Μετ' ὀλίγον ἦλθεν εἰς ἀξιωματικὸς Τοῦρκος καὶ εἶπεν εἰς ἡμᾶς νὰ μὴ κλείσωμεν τὴν θύραν, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀφήσωμεν ἀνοικτήν. Φόβος καὶ τρόμος κατέλαβεν ἡμᾶς ὅλους ἀπὸ τὴν στιγμὴν ταύτην μέχρι τῆς πρωΐας. Τὴν 7 ὥραν π. μ. ἡμέραν Παρασκευὴν ἦλθεν ὁ ἴδιος ἀξιωματικὸς καὶ μᾶς ἔδωσεν ἕνα τσουθάλι γαλέττες καὶ μετ' ὀλίγον ὥραν ἦλθον στρατιῶται φέροντες ἄλογα, ἵνα καθαλλικεύσωσιν ὅσοι δὲν ἠδύναντο νὰ περιπατῶσιν. Εἰς τὸν δρόμον ἐβρεχόμεθα. Αἱ ὁδοὶ ἦσαν βορβορώδεις. Εἰς τὴν χώραν (Ρεθύμνον) ὑποφέραμεν μεγάλους ἐμπαιγμούς. Μᾶς ἔπτυσαν Ὁθωμανοὶ καὶ Ὁθωμανίδες ἐκ τῶν παραθύρων καὶ μᾶς ἔρριπτον πέτρας εἰς τὰς κεφαλὰς. Τέλος μᾶς ἐπήγαγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου ἦσαν δωμάτια καὶ ἐκαθίσασμεν μίαν ὀλόκληρον ἑβδομάδα καὶ μετὰ ταῦτα μᾶς ἔπεσαν εἰς τὰς οἰκίας μας, τοὺς δὲ ἄνδρας ἔβαλαν εἰς τὰς φυλακάς»².

Ἀφήγησις Νικολάου Νικάκη³

Ὁ ἐξ Ἀμνάτου γέρων Νικόλαος Νικάκης διατηρῶν διαύγειαν πνεύματος καὶ πιστὴν μνήμην μοὶ ἀφηγήθη τὰ ἑξῆς: «Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ἤμουν 15 ἐτῶν. Ἐπήγαμε στ' Ἀρκάδι μαζί με τὸν πατέρα μου Δημήτριον, τὴν μητέρα μου Αἰκατερίνην, με τοὺς ἀδελφούς μου Γιώργη καὶ Γιάννη καὶ με τὴν ἀδελφήν μου Ζαμπιά. Ἐμεταφέραμε ἐκεῖ τὰ πράγματά μας καὶ τὰ ζῶά μας.

»Τὴν ἡμέρα ποῦρθανε οἱ Τοῦρκοι στ' Ἀρκάδι ἡμεθα στὰ «Κελλαρικά». Ἀπ' ἐκεῖ δὲν ἐβλέπαμε πρᾶμμα, παρὰ μόνον ἀκούγαμε ἕνα βροῦχος. Τὴν δεύτερη ἡμέρα, πρὶν νὰ δώσουν φωθιά στὸ λαγοῦμι (πυριτιδαποθήκη), ὁ ἀδελφός μου ὁ Γιώργης μᾶς ἐπόβγαλε ἀπ' ἐκεῖ (ἀπεμάκρυνε) καὶ ἐπήγαμε στὰ «Μεσοκούμια», ὅπουσσανε οἱ χωριανοὶ μας. Φαίνεται πῶς

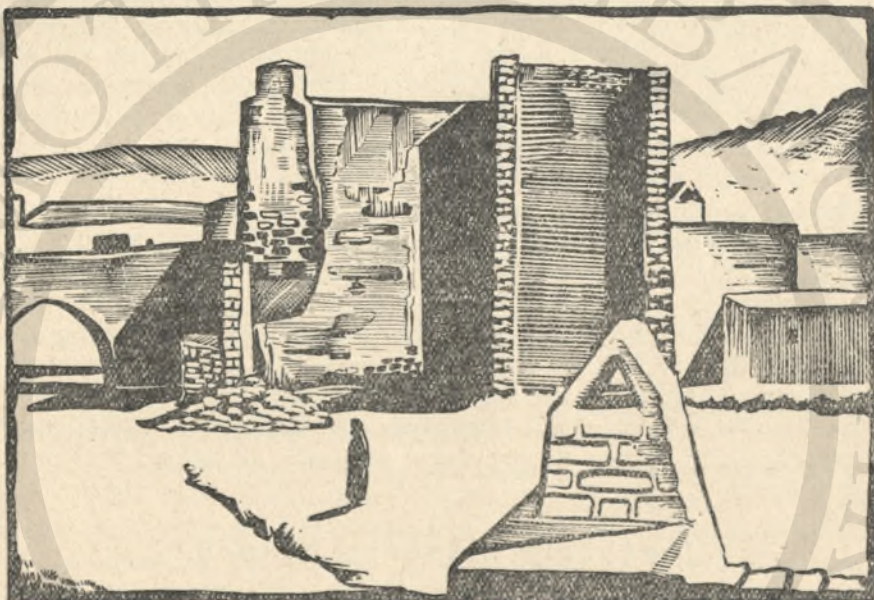
¹ Οἱ βαρέως ἀσθενεῖς διεκομίσθησαν εἰς τὸ Νοσοκομεῖον Ρεθύμνης.

² Ἱστορ. Ἀρχ. Κρήτης, ἐκ τῶν τοῦ Π. Κορωναίου.

Ἀπεβίωσεν οὗτος ἐν Ἀμνάτῳ τῇ 18 Φεβρουαρίου 1940.

ἐκάτεχε, ὅτι θὰ βάλουνε φωτιά στὰ μπαρούθια καὶ γιὰ νὰ μὴ πάθωμε, μᾶς ἐπόβγαλεν ἀπὸ τὰ «Κελλαρικά». Ὁ μακαρίτης, δὲν τὸ ξεχνῶ, ἦλθε μαζί μας ἴσαμε τὴν πόρτα τῆς Τράπεζας, μᾶς ἀποχαίρετισε καὶ ὕστερα ἐμπήκε στὴν Τράπεζα μαζί μὲ ἄλλους, ὅπου τοὺς ἔσφαξαν. Ὁ Γιώργης ἦταν 25 χρονῶ. Κ' ἐμένα μαζί μὲ τσ' ἄλλους αἰχμαλώτους μᾶς πήγανε στὸ «Μετοχάκι». Ἐμείναμε ἐκεῖ ὅλη τὴν νύκτα. Τὰ ξημερώματα μᾶς πήρανε ἀπ' ἐκεῖ καὶ μᾶς πήγανε στὴ «Μέση». Ἐγὼ ἐπέρασα καλά. Ἐκαθαλλίκεψα στὴν καπούλα τοῦ μπεγυριοῦ (Ἴππου) ἑνὸς νιζάμη. Ἐνθυμοῦμαι, πὼς εἶχα στὴ ζώνη μου ἓνα «πασσαλιδάκι» (μαχαιράκι) καὶ ἐκρατοῦσα κ' ἓνα «καβεδοκοῦτι» μὲ καθὲ καὶ ζάχαρι. Τὰ εἶχα πάρει ἀπὸ τὸ κελλί, ποῦ

Μέση. Τὰ ἐρείπια τῆς οἰκίας Ν. Νταμπέργα

ἤμουνα. Ἀπὸ τὴν «Μέση» μᾶς πήρε στρατὸς καὶ μᾶς ἐπῆγε στὸ Ῥέθεμος. Στὸν δρόμο εἶδαμε πολλοὺς ντόπιους Τούρκους, οἱ ὅποιοι εἶχαν φορτωμένα στὰ ζῶα τῶν διάφορα τ ἄ ρ τ α λ α (λάφυρα), καθέγλες, τελάρα κ.λ.π. καὶ τὰ πήγαιναν στὸ Ῥέθεμος».

Ἀπὸ τὰ σημειώματα τοῦ Παύλου Βλαστοῦ¹.

«Τὰ γυναικόπαιδα καὶ οἱ ἄνδρες παρεδόθησαν εἰς τὸν Μισιρλῆ Πασσάν. Τὰ γυναικόπαιδα εὐρίσκοντο εἰς τὰ ὑπερφῶ τῶν κελλίων «Μεσοκούμια» λεγομένων. Εἰσῆλθε δὲ ἀξιωματικὸς Τούρκος γνωρίζων τὴν Ἑλλη-

¹ Ὁ Παῦλος Γ. Βλαστὸς κατήγετο ἐκ τοῦ ἀρχοντικοῦ οἴκου τῶν ἐκ Βυζαντίου Βλαστῶν. Ἐγεννήθη τῇ 29 Ἰανουαρίου 1836 ἐν «Βυζάρει» Ἀμα-

νικήν ἕκ τινος παραθύρου. (Σ. Σ. Εισήλθεν οἷτος διὰ τοῦ παραθύρου τοῦ κελλίου ἵνα μὴ, ἀνοιγομένης τῆς θύρας, εἰσορμήσουν οἱ ξέθων μαινόμε-

ρίου ἕκ γονέων ἐναρέτων καὶ θεοσεβῶν, τοῦ Γεωργίου καὶ τῆς Πελαγίας.

Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπολέμησε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἐμμανουὴλ ἕν τε τῇ Πελοποννήσῳ καὶ τῇ Κρήτῃ κατὰ τὸν ὑπὲρ τῆς Ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τοῦ Ἔθνους. Οἱ δύο οὔτοι Βλαστοὶ πρῶτο εἰσεπήδησαν εἰς τὸ δυσπρόθητον φρούριον τοῦ Παλαμηδίου κατὰ τὴν ἄλωσιν αὐτοῦ. Τὰ πρῶτα γράμματα ἔμαθεν ὁ Παῦλος παρὰ τοῦ πατρὸς του καὶ τοῦ Χαλαράμπους Πετυχάκη, παρὰ δὲ τοῦ Κωνσταντίνου Χατζῆ Ἰωάννου Ψαρουδάκη καὶ τοῦ Παρθενίου Περίδου, «τοῦ ἀρειμανίου Ἱερομονάχου», ὡς χαρακτηρίζει αὐτὸν ὁ Π. Βλαστός, τὰ ἐγκύκλια μαθήματα. Τῷ 1853 διωρίσθη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ρεθύμνης βοηθὸς τοῦ διδασκάλου Κωνστ. Ψαρουδάκη, τοῦ καὶ Πρωτοψάλτου τοῦ Καθεδρικοῦ Ναοῦ τῶν Εἰσοδίων Ρεθύμνης, παρ' οὗ ἐδιδάχθη ὀλόκληρον τὸ σύστημα τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, μεθ' ὃ διωρίσθη ἀριστερὸς Ἱεροψάλτης ἐν τῷ εἰρημένῳ Ναῶ.

Ἐκραγεῖσθς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1858 ἐξήλθεν ὁ Π. Βλαστός εἰς τὴν ὑπαιθρον ὡς ἐπαναστάτης. Μετὰ τὴν εἰρήνευσιν τῆς Νήσου μετέθη οἷτος εἰς Σμύρνην καὶ Κωνσταντινουπόλιν πρὸς εὔρεσιν καλύτερας τύχης, ἀλλ' ἀποτυχῶν ἐπανήλθεν εἰς Κρήτην.

Κατὰ τὸ 1860 προσεκάλεσεν αὐτὸν εἰς Ἡράκλειον ὁ ἕκ τῆς πόλεως ταύτης φίλος αὐτοῦ καὶ γραμματεὺς τῆς Δημογεροντίας Ἀντώνιος Βουμβουλάκης*, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ὁποῦ διωρίσθη οἷτος διδασκάλος ἐν τῷ νηπιαγωγείῳ τῆς πόλεως ταύτης. Ἐπίσης διωρίσθη καὶ δεξιὸς Ἱεροψάλτης ἐν τῷ Ναῶ τοῦ Ἁγίου Ματθαίου (Συναίτικῳ Μετοχίῳ), ὑπὸ δὲ τοῦ Μητροπολίτου Κρήτης Διονυσίου Χαριτωνιάδου** ἀριστερὸς Ἱεροψάλτης ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ναῶ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ (1863), ἀνατεθείσης αὐτῷ καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς εἰς καλλιφώνους μαθητὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου Ἡρακλείου.

Περιοδεύων οἷτος κατὰ τὰς διακοπὰς τὰς διαφόρους ἐπαρχίας τῆς Νήσου, περιεβάλλετο δι' ἐκδηλώσεων ἀγάπης καὶ τιμῆς παρὰ τῶν κατοίκων. Ἐγνώρισε τότε τὰ σπουδαιότερα μέρη τῆς πατρίδος μας καὶ ἐμελέτησε τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς. «Εἰς τὰς περιοδείας ταύτας, σημειοῖ ὁ Π. Βλαστός, συνέλεξα τραγούδια τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης εἰς δύο ὀγκώδεις τόμους καὶ ἕνα τῶνον τραγούδια Κρητικὰ τοιςμὲνα εἰς Βυζαντινὴν Μουσικὴν καὶ εἰς ἕτερον τῶνον παροιμίας γεωργικὰς καὶ εἰς δύο τόμους παροιμίας Κρητῶν. Πάντα ταῦτα καὶ ἄλλα παραμένουν ἀνέκδοτα ἔτι ὑπὲρ τοῦς 15 πολυσελίδους τόμους».

Πλὴν τῶν δημῶδων ᾄσμάτων ὁ Π. Βλαστός συνέλεξε καὶ πᾶν ὅ,τι ἀνάγειται εἰς τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῶν Κρητῶν. Ἐξέδωκεν οἷτος ἐν Ἀθήναις τῷ 1893

* Ὁ φιλόπατρις οἷτος ἀνὴρ χρηματίσας μέλος τῆς Ἐπαναστατικῆς Συνελεύσεως καὶ Πρόεδρος αὐτῆς ὑπέστη ἐπώδυνον θάνατον ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ παρὰ τὸν Καλλικράτην Σφακίων κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1868 (Ἐ μ μ. Ψ α ρ ο υ δ ᾶ κ η, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 5 καὶ 712).

** Ἦτο οἷτος ἐξ Ἀδριανουπόλεως διατελέσας Μητροπολίτης Κρήτης ἀπὸ τοῦ 1858-1868, εἶτα Διδυμοτείχου, Ἀδριανουπόλεως, Νικαίας, πάλιν Ἀδριανουπόλεως, τῇ δὲ 26 Ἰανουαρίου 1887 ἀνήλθεν εἰς τὸν Οἰκουμηνικὸν Θρόνον (ἴδε ἡμέτερον ἄρθρον «Ἐκκλησία Κρήτης» ἐν Μ. Ἑλλ. Ἐγκ. τ. ΙΕ' σ. 196 καὶ Μανουὴλ Γεδεῶν Διογύσιος Ε' ἐν Μ. Ἑλλ. Ἐγκ. τ. Θ', σ. 405). Ὁ Π. Βλαστός χαρακτηρίζει τοῦτον «φιλόμουσον ἀληθῶς καὶ αὐστηρὸν τηρητὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως τῆς Ἱερουργίας καὶ τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς ἀκραίφνῃ προστάτην».—Ἐπὶ τοῦ Μητροπολίτου τούτου τῆς Κρήτης ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ μεγαλοπρεποῦς καὶ περικαλλοῦς Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ τῇ 25 Μαρτίου 1862, Παῦλος δὲ ὁ Βλαστός, διδασκάλος τότε ἐν Ἡρακλείῳ, συνέταξε τὴν ἐπὶ τοῦ θεμελίου λίθου χαραχθεῖσαν σχετικὴν ἐπιγραφήν.

Τὸ ἀνωτέρω ὄρολόγιον φυλάσσεται ἐν τῷ Κοινοτικῷ Καταστήματι τοῦ χωρίου Βήσσανης Ἡπείρου καὶ φέρει τὴν ἐξῆς ἐπιγραφήν: «Λάφυρον τουρκικὸν ἐκ τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου ἀγορασθὲν καὶ ἀφιερωθὲν τῇ Ἐκκλησίᾳ Βήσσανης ὑπὸ Σταύρου Καραϊσκού». Ὁ Σ. Καραϊσκος ἀρτοποιὸς ἐξ Ἡπείρου ἦτο ἐγκατεστημένος ἐν Ἡρακλείῳ.

Ἡ πολυθρόνα, ἀρίστης Κρητικῆς ξυλογλυπτικῆς τέχνης, ἀνήκει εἰς τὸν Μοναχὸν τοῦ Ἀρκαδίου Παρθένιον Κανακάκη, ὃς φέρει τὸ ὄνομα ὡς καὶ τὸ ἔτος 1852. Αὕτη ἠγοράσθη τῷ 1923 ὑπὸ τοῦ Ἱερέως Νισαύρεως Ἀθανασίου Πουλακάκη παρὰ τοῦ Χασάν Φαφουλάκη, ὃς ὁ πατὴρ Ἀχμέτ εἶχε λάβει μέρος εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀρκαδίου καὶ εἶχε περιέλθει εἰς αὐτὸν ὡς λάφυρον. Ταύτην δωρηθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ εἰρημένου Ἱερέως παρέδωκα εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἀρκαδίου.

νοι ἔντοπιοι Τούρκοι. Τὰ γυναικόπαιδα τὰ εὑρισκόμενα ἐν τῷ ἀνωγείῳ τοῦ πρώτου κελλίου κατῆλθον εἰς τὸ ἰσόγειον διὰ τῆς ἐσωτερικῆς κλίμακος, ὅπου καὶ κατεγράφησαν ὑπὸ τοῦ ἀξιωματικοῦ).

»Γινομένων τῶν προτάσεων (παραδόσεως τῶν αἰχμαλώτων) βρέφος ἐκ τοῦ ὑπερφύου οὖρησεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀξιωματικοῦ καὶ τοῦ ἐγγράφου καὶ ὀλίγου δεῖν ἐματαιοῦντο τὰ πάντα, θυμωθέντος τοῦ ἀξιωματικοῦ. *Ὅτε ἐγνώσθη, ὅτι ἡ πράξις ἦτο τυχαία, ἐπέστρεψε καὶ παρέλαθε πάντας.

τὸ λαμπρὸν βιβλίον : «Ὁ Γάμος ἐν Κρήτῃ», εἰς τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς καὶ λεπτομερῶς κατέγραψε κατὰ σειρὰν τὰ κατὰ τὸν γάμον ἔθιμα καὶ τὰ σχετικὰ ὄρασια καὶ πολυάριθμα ἀδόμητα ἄσματα (Σ. Ξανθοῦ διδου, «Παῦλος Γ. Βλαστός» ἐν Ν. Ἐφημερίδι Ἡρακλείου τῆς 6 Μαΐου 1926).

Ἡ ὑπὸ τοῦ Βλαστοῦ συλλεγείσα μουσικὴ καὶ φιλολογικὴ ὕλη, ἐάν ἴδῃ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, θὰ παράσῃ μεγάλην συμβολὴν οὐ μόνον εἰς τὸ ζήτημα τῆς Ἐθνικῆς ἡμῶν Μουσικῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν καθόλου λαογραφίαν τῶν Κρητῶν (Φόρμιγξ, μουσικὴ ἔφημερίς, περίοδος Β', ἔτος Δ', ἀριθ. 1-2).

Τὸν Μάρτιον τοῦ 1865 παρατηθεὶς τῆς ἐν Ἡρακλείῳ διδασκαλικῆς θέσεως τοῦ ἐπανῆλθεν εἰς Ρέθυμνον, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν τῆς ἀπορφανισθείσης οἰκογενείας του. Ἐκτραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, μετέβη οὗτος εἰς Ἀθήνας, ὅπου συνεργαζόμενος μετὰ τῆς Κεντρικῆς τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπῆς ἐμερίμα πατρικῶς περὶ πάντων τῶν ἐν Ἀθήναις προσφύγων Κρητῶν.

Μετὰ τὴν εἰρήνευσιν τῆς Νήσου κατελθὼν εἰς Ρέθυμνον ἐνυμφεύθη τῷ 1873 τὴν Ὀθωμανίδα Νουριὲ μετονομασθεῖσαν εἰς Μαρίαν ἐκ τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῶν Κάντζηδων καταγομένων ἐκ Χριστιανῶν ἀρνησιθρήσκων. Ἐπειδὴ ἠπειλεῖτο ἡ ζωὴ ἀμφοτέρων τούτων ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν Ρεθύμνης κατέφυγον εἰς Ἀθήνας. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878 προσέφερε καὶ αὐθις ὁ Π. Βλαστός τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴν τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴν.

Τῷ 1881 ἐξελέγη οὗτος ὑπὸ τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου παμψηφεί βουλευτὴς εἴτα δὲ Διοικητικὸς Σύμβουλος τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης ἐκλεγόμενος τοιοῦτος κατ' ἔτος μέχρι τοῦ 1885. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1889 μετέβη εἰς Ἀθήνας, ὅπου εἰργάσθη εἰς τὸ «Κρητικόν, λεγόμενον, Κέντρον». Ἐκτοτε διέμενεν ἐν Ἀθήναις μέχρι τοῦ 1898 ἐπανελθὼν εἰς τὴν ἐλευθερὰν πλέον πατρίδα τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν κατῆλθεν εἰς αὐτὴν (9 Δεκεμβρίου) ὡς Ἀρμοστής τῶν Δυνάμεων ὁ Βασιλόπαις Γεώργιος.

Ὁ Π. Βλαστός ἀπεβίωσεν ἐν Ρεθύμνῃ τῇ 29 Ἀπριλίου 1926.

Τὸ μνημιῶδες ἔργον τοῦ θερμοῦ πατριώτου καὶ φιλοπόνου τούτου ἀνδρὸς δὲν θὰ παύσῃ νὰ ἀποτελῇ ἀσβεστον λαμπάδα φωτίζουσαν τοὺς θέλοντας νὰ σπουδάσουν καὶ ἐμβαθύνουν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Κρητός. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸν ἀείμνηστον Παῦλον Βλαστόν ὡς τὸν φωτόδοτον διδάσκαλον ἀξίον τῆς παγκρητιοῦ εὐγνωμοσύνης. Ἰδιαιτέρως εἰς τὴν παρουσίαν συγγραφῆν ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς πολλὰ σημεῖα αὐτῆς μοὶ παρέσχον τὰ περὶ τοῦ Ἀρκαδικοῦ δράματος σημειώματα, τὰ ὁποῖα ὁ ἀείμνηστος οὗτος ἀνὴρ κατέσπειρεν ἐν ἀφθονίᾳ καὶ ἀκριβεῖα ἐν τοῖς χειρογράφοις αὐτοῦ*. Οὐχὶ ἅπαξ, ὡς γράφει οὗτος, ἀλλὰ πολλάκις μετέβη μετὰ τὴν καταστροφὴν εἰς τὴν Ἱερὰν τοῦ Ἀρκαδίου Μονὴν ἀκούσας τὰ περὶ τῆς πολιορκίας καὶ ὀλοκαυτώσεως παρὰ τῶν αἰχμαλωτισθέντων καὶ ἐπανακαμψάντων Μοναχῶν, ὡς καὶ παρ' ἄλλων προσώπων κατόχων σχετικῶν στοιχείων.

* Πάνυ προθύμως μοὶ παρέσχε πρὸς μελέτην τὰ σχετικὰ χειρόγραφα ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Π. Βλαστοῦ, ὁ φιλόστωρ Ἐμμανουὴλ Καζούνης. Τραφεῖς οὗτος εἰς τὴν ἀτιμωσίαν τῆς πατριωτικῆς ἰδεολογίας καὶ δράσεως ἐν ὅπλοις τῶν ἐπιφανῶν θείων του τυγχάνει οὐ μόνον ὁ ἀγρυπνος θεματοφύλαξ τῶν χειρογράφων τοῦ ἀείμνηστου Παύλου Βλαστοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ πρόθυμος καὶ εὐγενὴς χορηγὸς πληροφοριῶν εἰς τοὺς περὶ τὴν πάτριον ἱστορίαν ἀσχολουμένους.

»Εχώρισε τούς ἄνδρας ἀπὸ τὰ γυναικόπαιδα, τὰ ὁποῖα ὁ Μισιρλῆς ἔβαλεν εἰς οἶκημα εἰς τὸ χωρίον «Μέση» δώσας καφφὲ καὶ γαλέττας, τούς δὲ ἄνδρας ἄλλους ἐλόγχισαν, ἐτουφέκισαν καὶ ἄλλους ἔστειλαν εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Ρεθύμνης.

»Κατὰ τὸν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ συνταχθέντα κατάλογον ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ εὑρέθησαν 114, ὡς λέγει ἡ αἰχμαλωτισθεῖσα σεβασμία γραῖα Χαρκλεια Μ. Δασκαλάκη¹. Ὑπέστησαν δὲ οἱ αἰχμαλωτισθέντες ἔθελονταί, μεθ' ὧν καὶ ὁ ἔνδοξος Δημακόπουλος, ὀδυνηρὸν θάνατον.

Ὁ Π. Βλαστός

»Ὅτε τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1867 ἀπεστάλη εἰς Κρήτην ὁ Μ. Βεζίρης Ἄαλῆ Πασσᾶς² καὶ δι' ὑποσχέσεων καὶ κολακειῶν προσεπάθει νὰ εἰρηνεύσῃ τὴν ἔξαψιν τῶν ἐπαναστατῶν, ἀπέστειλεν εἰς Ρέθυμνον τὸν Καθουλῆ Πασσᾶν, ὅστις καὶ κατὰ τὸ 1858 διώκησε τὴν Κρήτην ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Σουλτάνου. Οὗτος προσκαλεῖ τούς δεσμίους, ἐξετάζει αὐτούς περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς καὶ τῆς αἰχμαλωσίας των μετὰ τῶν γυναικοπαίδων. Ἐξυθρίσθησαν δὲ οἱ Πασσᾶδες τότε καὶ ὑπὸ τοῦ Ρώσου Ναυάρχου, ὅτι οὐδὲν πεπολιτισμένον ἐν Εὐρώπῃ Κράτος κρατεῖ παραδο-

θέντας αἰχμαλώτους εἰς τοιαύτην ἀπάνθρωπον καὶ ἄγριαν κατάστασιν καὶ δεσμὰ καὶ τὴν 28 Σεπτεμβρίου 1867 ἐλευθερώνει αὐτούς πάντας»³.

¹ «Ἐνταῦθα (ἐν Μέσῃ) οἱ Τούρκοι ἐμέτρησαν τούς αἰχμαλώτους καὶ κατέγραψαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν, οἵτινες εὑρέθησαν τεσσαράκοντα ἕξι ἄνδρες καὶ ἑξήκοντα ὀκτῶ γυναῖκες καὶ παιδιά, τὸ ὅλον 114 ἀκριβῶς. (Κ. Ἀργυροπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 75).

² Ὁ Μ. Βεζίρης Μεχμέτ - Ἐμὶν - Ἄαλῆ Πασσᾶς ἀφίκετο εἰς Χανιά ὡς ἔκτακτος ἐπίτροπος τῆς Πύλης, τῆ 22 Σεπτεμβρίου 1867. Ἡ ἀκολουθία αὐτοῦ ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ Καθουλῆ Πασσᾶ, τοῦ Ρεοῦφ Πασσᾶ, τοῦ Κωστάκι βέη (Ἄδοσίδου), τοῦ ἱατροῦ Σάββα βέη. Πρῶτον μέλημα τοῦ Ἄαλῆ ἦτο ἡ ἀποφυλάκισις τῶν κρατουμένων διὰ πολιτικά ἔγκλήματα Χριστιανῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μεταθᾶς ὁ Καθουλῆ Πασσᾶς εἰς Ἡράκλειον, τῆ 26 Σ/θρίου, ἀπέλυσε ἀμέσως τινὰς τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς ἐγκεκλεισμένων Χριστιανῶν, εἰς οὓς μάλιστα ἔδωκε καὶ χρηματικά φιλοδωρήματα καὶ ἐδημοσίευσεν τὴν πρὸς τούς ἐπαναστάτας προκήρυξιν τοῦ Ἄαλῆ. Τῆ 28 Σ/θρίου ἐπανερχόμενος ἐξ Ἡρακλείου εἰς Χανιά ἀπεβιβάσθη εἰς Ρέθυμνον καὶ ἀπηλευθέρωσε τούς ἐν ταῖς φυλακαῖς Ρεθύμνης κρατουμένους αἰχμαλώτους τοῦ Ἀρκαδίου.

³ Π. Βλαστοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 828, 839 καὶ 319.

Ἡ λαϊκὴ Μοῦσα καὶ οἱ αἰχμαλῶται.

Τὰ περὶ τῶν αἰχμαλῶτων ὡς ἐξῆς διεκτραγωδεῖ ἡ λαϊκὴ Μοῦσα:

Τὰ πάθη τῶν ἀζωντανῶν, ὅπουνε σκλαβωμένοι,
ἀνθρώποι νὰ τὰ διηγηθοῦν πίκρα τῶν ἀπομένει.
Ἄπότης ἐπιαστήκανε κι' ἐδώκανε τὸ ραῖ
τοὺς ἐλαλοῦσεν ἀπ' ἐκεῖ στοὺς Στάβλους τοὺς ἐπάει.
Ἔπειτα τοὺς ἐπήγανε στὸ σῶχωρ' ἀπὸ πέρα
καὶ κεῖ τοὺς ἐκαθίσανε ὥστε νὰ γίνῃ μέρα.
Ἔνας Πασσᾶς μ' ἕνα γιατρό στα χέρια τοὺς βαστοῦνε
ἕνα κερὶ ἀφτούμενο¹ καὶ τοὺς παρατηροῦνε.
Τοὺς ἄνδρες ξεχωρίζουνε κοντὰ πού τσοὶ γυναῖκες
καὶ στέσαν καὶ τοὺς ἔθλεπαν τέσσερις μπαγιονέτες.
Ξεχωριστὰ σταλάρανε τὸ Φρούραρχο, τὸ Σπύρο,
τὸ μουζικάντη, τὸν Κωστή, τὸν ἄλλο, τὸ Γαλήνη,
Στὴ Μέση τοὺς ἐπήγανε σάν καταδικασμένους
καὶ τοὺς ἐτυραννοῦσαν ὡσάν τσοὶ σκλαβωμένους.
Πατούλιε τοὺς ἐκάμανε εἰς τὸ χωριὸ στὰ σπίθια
καὶ τοὺς ἐμπισταγκώνισαν καὶ τοὺς ἐτυραννοῦσαν.
Τὴν Παρασκὴ ξημέρωμα τὰ μουζικὰ ἐπαίξαν
καὶ τοὺς ἐπρεμαζώξανε στὴν Ἐκκλησιὰ τσοὶ στέσαν.
Μπιστάγκωνα τσοὶ δέσανε ὄλους μὲ τὴν ἀράδα,
στὸ Ῥέθυμος τσοὶ πήγανε μὲ φόβο καὶ τρομάρα.
Μὲ ζῶνες καὶ φορτώματα τοὺς εἶχανε δεμένους
στὸ Ῥέθυμος τσοὶ πήγανε ὡσάν τοὺς σκλαβωμένους.
Οἱ Τοῦρκοι ἐφωναζάνε πῶς θέλανε Ἑλλάδα
καὶ τοὺς ἐπεριπαίζανε περίσσα καὶ μεγάλα.
Εἰς τὸ Ἐκκλησιᾶς τὸν πέργιαυλο ἐμπήκαν καὶ σταλάραν
νερὸ τοὺς ἐποτίσανε κ' ἔπειτα τοὺς ἐθγάλαν.
Στὴ φυλακὴ τοὺς πήγανε μπιστάγκωνα δεμένους,
καὶ σίδερα τοὺς βάλανε ὡσάν τοὺς σκλαβωμένους.
Θέ μου καὶ κάμε ἔλεος σ' ὄλους τοὺς σκλαβωμένους
καὶ βγάλε τσοὶ ἀπ' τὴ φυλακὴ τοὺς πολυπικραμμένους².

Κατάλογος αἰχμαλῶτων.

*Ἐξηκριθῶσαμεν τὰ κατωτέρω ὀνόματα αἰχμαλῶτων.

ΜΟΝΑΧΟΙ ΑΡΚΑΔΙΟΥ

Χρῦσανθος Μπογιατζῆς ἢ Μπογιατζόγλου, Ἱερομόναχος ἐξ Ἀμνάτου. — Ματθαῖος Καλλιγιάννης, μοναχὸς ἐξ Ἀλφᾶ. — Γεράσιμος Μπιτζᾶρος, μοναχὸς ἐκ Τριπόδω. — Γλυκέριος Γουλιελμάκης, μοναχὸς ἐξ

¹ Ἀφτούμενος = ἀνημμένος, (ἄφτω = ἀνάπτω).

² Τὸ ποίημα τοῦτο ἐγένετο διαρκούσης τῆς ἐγκαθειρέσεως τῶν αἰχμαλῶτων.

Ἄστέρι. — Νεκτάριος Γιαννικάκης, μοναχὸς ἐξ Ἄντανάσσου. — Νικηφόρος Γεωργιλιάκης, μοναχὸς ἐκ Χαμαλεῦρι. — Θεοφύλακτος Βρανᾶς, μοναχὸς ἐκ Καλλικράτους. — Μακάριος Μεγαλόσχημος, ἐκ Καλλέργω. — Μεθόδιος Πετρακάκης, κουραδοκονόμος ἐκ Πρασσῶν. — Καλλίνικος Μεταξωτός, μοναχὸς ἐκ Καλλέργω.

ΕΚ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΚΑΒΟΥΣΙ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Νικόλαος Βενιανάκης.

Οὗτος ἐγεννήθη, διαρκοῦντος τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, ἐν τῷ χωρίῳ Χάρκια τῆς Ἐπαρχίας Ῥεθύμνης. Ἐκραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1858, συναπτήθη μετὰ τοῦ Μαυρογένη εἰς τὰς Δυτικὰς ἐπαρχίας, ἐν αἷς συνεκεντροῦντο οἱ ἐπαναστάται, καὶ ἐκεῖ ἔλαθε τὸ βάπτισμα τοῦ πυρός. Μετὰ ὀκτῶ ἔτη ἐξεργάγη ἢ ἐπανάστασις τοῦ 1866, ἐκ τῶν πρώτων δὲ ὁ φιλόπατρις καὶ ἀκραιφνῆς τῆς ἐλευθερίας λάτρις ἐδράξατο τοῦ ὄπλου καὶ εἰς τὴν πρώτην συμπλοκὴν παρὰ τὸν ἔξωθεν τῆς πόλεως Ῥεθύμνης ποταμὸν Πλατανέ, ἐπεδείξατο καρτερίαν καὶ θάρρος ἀκατάβλητον σώσας πολλοὺς τῶν συμπολεμιστῶν τοῦ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας.

Ὁ Ν. Βενιανάκης

Ἐκτοτε μετέβαινε, ὅπου ἡ ἀνάγκη τοῦ πολέμου ἐκάλεε αὐτόν. Μετέβη εἰς Ἀρκάδι ἀναδειχθεὶς εἰς τῶν ἠρωϊκότερων ὑπερασπιστῶν αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν ἀποτολησάντων ἐξόδους κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς πολιορκίας διεκρίθη διὰ τὴν τόλμην καὶ τὴν γενναϊότητα αὐτοῦ καὶ ὁ

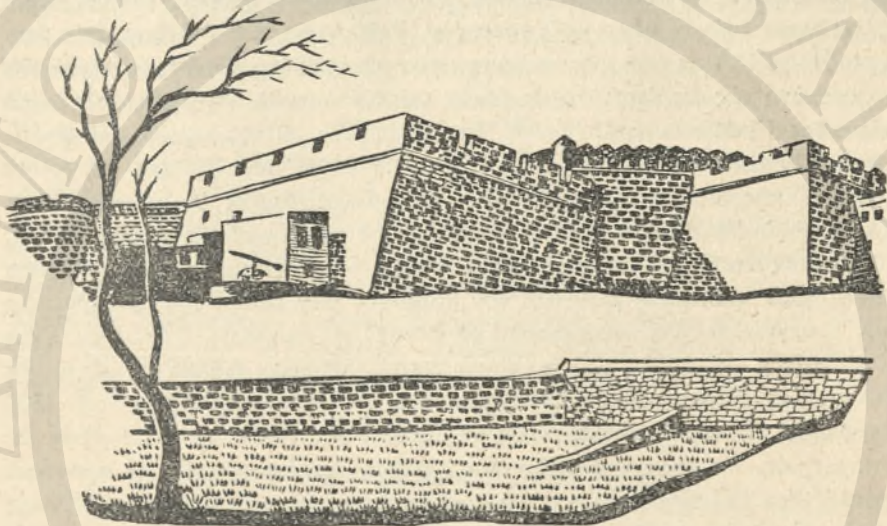
Νικόλαος Βενιανάκης. Τρὶς ἐπειράθη οὗτος πηδήσας ἐκ τινος χαμηλοῦ τῆς Μονῆς παραθύρου¹ νὰ διασπάσῃ τὰς πυκνάς τοῦ ἐχθροῦ φάλαγγας. Ὄρμησεν ἀκάθεκτος πάλλων τὴν μάχαιραν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς καὶ κρατῶν τὸ πιστόλιον διὰ τῆς ἑτέρας, πλὴν τὸ θάρρος δὲν ἦρκει· οὔτε πετῶν ἠδύνατο νὰ διέλθῃ ἐκεῖνο τὸ τεῖχος, ὅπερ ἐξήμει παμφάγον πῦρ. Καὶ αὐτοὶ οἱ πολέμοι ἀπεθαύμασαν τὴν τόλμην τοῦ ἀνδρός, οὐτινος τὰ πλατέα ἐνδύματα² ἐκ τῶν σφαιρῶν μετεβλήθησαν αὐτόχημα εἰς ράκη, χωρὶς ὄμως νὰ θίξωσιν αὐταί, ὡς ἐκ θαύματος, μέρος τι τοῦ σώματος, ὥστε

¹ Ἐκ τοῦ παραθύρου τοῦ ὑπεράνω του Ν Δ. «πορτάλι».

² Σαλβάρι.

ἀπελπισ ὑπεχώρησε κατὰ πόδας διωκόμενος ὑπὸ πολυαριθμῶν ἐχθρῶν καὶ εἰσῆλθεν αὐθις ἐντὸς τῶν τειχῶν¹, καθ' ἣν στιγμήν ἢ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν Πύλην πυριτιδαποθήκη ἀναφλεχθεῖσα ἀνετίνασεν εἰς τὸν ἀέρα μετὰ φοβεροῦ μυκηθμοῦ τὰ ἐπ' αὐτῆς ἐστοιβαγμένα γυναικόπαιδα. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος καταπεσὼν ἐσχημάτισε μέγα ρῆγμα, δι' οὗ σωρηδὸν οἱ ἐχθροὶ εἰσῆρχοντο. Ἐν τοιαύτῃ ἀπελπιστικῇ θέσει εὐρεθεὶς ὁ γενναῖος Βενιανάκης ἐτράπη εἰς τὰ πρὸς τὰ δεξιὰ κελλία, ἐν οἷς ἄλλα δυστυχῆ πλάσματα ἐγκαταλελειμμένα ἔκραζον βοήθειαν² διὰ τῶν σπαρακτικωτέρων φωνῶν, καὶ εἰσῆλθεν εἰς ἓν ἐξ αὐτῶν, ἐν ᾧ συνωθοῦντο 46 γυναῖκες καὶ παιδιὰ δλολύζοντα, ἀποφασισμένοι νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ οὐδ' ἐν ἐσχάτῳ

Ἡ Φορτέσα

ἀπελπισμῷ τὴν θέσιν, ἥς τῷ ἔτυχεν ἡ ἄμυνα, ἐπόμενος τῷ σπαρτιατικῷ νόμῳ ὀρίζοντι «μένοντες ἐν τῇ τάξει ἐπικρατέειν ἢ ἀπόλλυσθαι».

Μικρὸν μετὰ ταῦτα αἱ ὀρδαὶ τῶν ἀτάκτων ἀπέκλεισαν τὸ σκοτεινὸν κελλίον καὶ αἱ σφαῖραι αὐτῶν διατρυπῶσαι τὰς σαθρὰς σανίδας τῆς θύρας ἐπλήγωνον τοὺς ἐν αὐτῷ θανασίμωσ. Ὁ ἀτρόμητος στρατιώτης προσεκόλλα τὸ στόμιον τοῦ ὄπλου εἰς τὰς σχηματιζομένας ὀπὰς ὑπὸ τῶν ἐχθρικών σφαιρῶν καὶ ἕκαστος πυροβολισμὸς ἠρίθμει δύο ἢ τρία θύματα, ὧν οἱ στόνοι καὶ αἱ οἰμωγαὶ ἐν φρικῶδει ἄρμονίᾳ συνανειμγύνοντο μετὰ τῶν

¹ Οὗτος ἐξῆλθε τῆς Μονῆς ὁμοῦ μετὰ τὸν ἐκ Μέσης Ἑμμ. Ξεκαλάκην. Τὴν στιγμήν τῆς ἐξόδου ὁ Βενιανάκης τῷ εἶπε: «Θὰ πορίσωμε, ἀλλὰ σὺ νὰ βλέπῃσαι. Μὴ μὲ ἔανοίγῃς ἔμένας», ἐννοῶν ὅτι προεφυλάσσει ἀπὸ τοῦ χαίμαλῃ τοῦ Ἠγουμένου Γαθρήλ, τὸ ὄποιο, ὡς ἔλεγον, εἶχε παραδώσει αὐτῷ ἢ Δασκαλάκκαινα. Τὰ τῆς ἐξόδου του διηγήθη ὁ Βενιανάκης εἰς τὸν ἐκ Μέσης συναϊμάλωτόν του Ἰσαὰκ Μοτζάκην.

² Εἰς τὰ κελλία τῶν «Μεσοκουμίων».

ἐντὸς τοῦ κελλίου ἐκ τῶν πληγῶν ἀποθησκόντων. Σῶμα τακτικοῦ στρατοῦ φθάσαν προέτεινε τοῖς πολιορκημένοις τὴν παράδοσιν. Ὁ μόνος τοῦ κελλίου ὑπερασπιστὴς καίπερ ἀπειρηκῶς καὶ ἀπειλούμενος ὑπὸ πολυαριθμῶν ἐχθρῶν ἠρνεῖτο. Τὰ ἐπιζῶντα ὅμως γυναικόπαιδα κλαίοντα καὶ κατασπαζόμενα τοὺς πόδας αὐτοῦ ἰκέτευον νὰ συνθηκολογήσῃ. Τὰ ταλαίπωρα ἐφοβοῦντο τὸν θάνατον. Ὁ ἀκλόνητος Βενιανάκης κινηθεὶς εἰς οἶκτον πρὸς τὰ δυστυχῆ πλάσματα, ἅτινα γοερῶς ἐκραύγαζον, ἐνέδωκε καὶ λαθῶν τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἐχθρικοῦ σώματος, ὅτι θὰ ἐλευθερώσῃ πάντας καὶ θὰ σεβασθῇ τὴν τιμὴν τῶν αἰχμαλώτων, παρέδόθη. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τοὺς λοιποὺς ἐτήρησε τὸν λόγον του ὁ ἐχθρὸς, ἐκεῖνος ὅμως ἀλυσίδετος ἐσύρθη μέχρι τοῦ φρουρίου Ῥεθύμνης¹, ἔνθα καθειρχθεὶς ὑπεχρεοῦτο πολλάκις ὑπὸ τῶν φυλάκων του νὰ καθάρῃ τὰ ἀφοδευτήρια καὶ νὰ σαρώνῃ τὰς ἀκαθαρτοτέρας ὁδοὺς μαστιγούμενος. Ἀμνηστευθεὶς παρὰ τοῦ τότε Πρωθυπουργοῦ Ἀαλῆ Πασσᾶ ἐξῆλθε τοῦ φρουρίου καὶ ἠνώθη μετὰ τῶν ἀνταρτῶν. Περιφανῶς ἠγωνίσθη μέχρι τέλους δοὺς δείγματα στρατηγικῆς ἱκανότητος, καρτερίας καὶ γενναιοψυχίας θαυμαστῆς. Πολλάκις προὔταθῃ αὐτῷ ὁ βαθμὸς τοῦ λοχαγοῦ τῆς τουρκικῆς χωροφυλακῆς, ἀλλ' οὗτος ἀπέρριψε γενναιοφρόνως πᾶσαν τοιαύτην πρότασιν προτιμήσας τὸν ἄσχημον καὶ ἀφανῆ βίον καὶ τὸν πορισμὸν τῶν μέσων τῆς συντηρήσεως τῆς οἰκογενείας του καλλιεργῶν τὰ ὀλίγα του κτήματα. Οὕτως ἐν μέσῳ παντοειδῶν στερησεῶν καὶ ποικίλων ἀπογοητεύσεων διῆλθε τὸ μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως διάστημα, ὅτε, μόλις τὸ πυροβόλον τοῦ 1878 ἐκρότησε, ἔσπευσε καὶ πάλιν εἰς τὴν φωνὴν τῆς Πατρίδος διαπρέψας ὡς ὑπαρχηγός. Ψευσθεὶς καὶ πάλιν τῶν ἐλπίδων του ἐπανελάθε τὸν πρότερον ἀφανῆ βίον ὑποφέρων ἀγογγύστως τῆς εἰμαρμένης τὴν δυσμένειαν. Τέλος οἱ μεγάλοι ἠθικοὶ κλονισμοὶ συνέτριψαν τὸν ἄριστον τοῦτον στρατιώτην, οὗ ἐφείσθησαν αἱ ἐχθρικαὶ σφαῖραι καὶ αἱ μυρία κακουχία δὲν κατέβαλον. Ἐν τῷ σκοτεινῷ οἰκίσκῳ του λησμονημένος καὶ περιστοιχιζόμενος ὑπὸ δεκάδος τέκνων ὀλολυζόντων καὶ ἡμιγύμων παρέδωκε τὴν ψυχὴν εἰς τὸν Πλάστην ὁ ἥρωας οὗτος τόσων ἐπαναστάσεων, ὁ τοσάκις ἀψηφήσας τὸν θάνατον, ὁ ἵπποτικὸς καὶ γενναῖος Ν. Βενιανάκης². Υἱὸς αὐτοῦ ἦτο ὁ γνωστός ἐν Ῥεθύμνῃ ἐνθουσιώδης πατριώτης Γεώργιος Βενιανάκης, ἐφάμιλλος τῷ πατρὶ αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ ἀνδροπρεπὲς παράστημα καὶ τὸν φλογερὸν πατριωτισμὸν ἐργασθεὶς ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ (ὡς πληρεξούσιος) ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῆς Κρήτης μετὰ τῆς μητρὸς Πατρίδος.

Συνελήφθησαν ἐπίσης αἰχμάλωτοι ἐκ τοῦ χωρίου «Καθοῦσι» καὶ αἱ Μαρία Ἐμμ. Μανολεσάκη. — Αἰκατερίνη Μανολεσάκη. — Ἐλένη Μανολεσάκη. — Εὐφροσύνη Κ. Μανολεσάκη.

¹ Εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Φορτέσας.

² Ἐφημερὶς «Ἀρκάδιον», ἐν Ρεθύμνῃ 16 Ν/βρίου 1885, ἀριθ. 53.

ΕΚ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΧΑΡΚΙΑ

Ἰωάννης Κατικᾶς ἢ Καπαρός. — Μιχαὴλ Κατικᾶς ἢ Καπαρός. — Νικόλαος Τσιγώνης μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἐλισάβετ τὸ γένος Φουρτίνη ἐκ Μπισταγῆς Ἀμαρίου.

ΕΚ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΠΙΚΡΙ

Μαρία σύζυγος Κωνσταντίνου Σχιζαεράκη. — Νικόλαος Κωνσταντίνου Σχιζαεράκης. — Παρασκευὴ Κων. Σχιζαεράκη. — Αἰκατερίνη Κων. Σχιζαεράκη. — Δέσποινα Κων. Σχιζαεράκη. — Κυριακὴ σύζυγος Παύλου Βογιατζῆ. — Γεώργιος Παύλου Βογιατζῆς. — Αἰκατερίνη σύζυγος Ζαχαρίου Μαρινάκη¹. — Ἐλένη Ζαχαρίου Μαρινάκη. — Μαρία Ζαχαρίου Μαρινάκη. — Ζαφείρα σύζυγος Γεωργίου Κουρουπαύτη². — Δέσποινα Γεωργίου Κουρουπαύτη. — Ἐλένη Γεωργίου Κουρουπαύτη³. — Μαρία Γεωργίου Κουρουπαύτη. — Παρασκευὴ Πέτρου Καλαϊτζάκη⁴. — Μαρία σύζυγος Ἐμμανουὴλ Μπιρικάκη. — Μιχαὴλ Ἐμμανουὴλ Μπιρικάκης. — Ἀνδρέας Ἐμμ. Μπιρικάκης⁵. — Πελαγία Ἐμμ. Μπιρικάκη. — Ἀνδρέας Μανιδῶς καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ. — Μαρία σύζυγος Κωνσταντίνου Κολόμπου. — Ἐλένη Ἐμμ. Μπιρικάκη. — Ἄννα σύζυγος Ἀντωνίου Μερκούρη. — Ἰωάννης Ἀντωνίου Μερκούρη. — Χαριστὴ Ἀντωνίου Μερκούρη. — Δέσποινα Σχιζάερε. — Ἰωάννης Καλλιγιάννης. — Μαρία σύζυγος Ἰωάννου Καλλιγιάννη. — Γεώργιος Ἰωάννου Καλλιγιάννης. — Ἰωάννης Πολυχρονάκης. — Κωνσταντίνος Στυλ. Παπαδάκης (σ. 316).

ΕΚ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΑΜΝΑΤΟΥ

Ἡ ἥρωϊς Χαρίκλεια Μ. Δασκαλάκη.

Ἦτο αὕτη θυγάτηρ τοῦ παλαιμάχου ἀγωνιστοῦ Πέτρου τοῦ Ἀρκαδιώτη⁶ καὶ εἶχε λάθει σύζυγον τὸν Μιχαὴλ (Ἀναγνώστην) Δασκαλάκην, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπέκτησε τρεῖς υἱούς, τὸν Γεώργιον, τὸν Ἀντώνιον καὶ τὸν Κωνσταντίνον.

Περὶ τῆς ἡρωίδος ταύτης ὁ Π. Κορωναῖος ἀποφαίνεται ὡς ἑξῆς: «Εἶπε καὶ αὕτη, ὡς ἡ μήτηρ τοῦ Βρασιῖδα, ὅτε ἔλαβε τὴν πικρὰν εἰδησιν τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ της: «Καλὸς μὲν ἦν καὶ ἀγαθὸς ὁ παῖς μου, πολλοὺς δ' ἄνδρας Λακεδαιμῶν ἔχει τήνω κάρρονας». Ἡ νῦν δὲ μήτηρ καὶ πλέον τῆς ἀρχαίας Σπαρτιατίδος ἔπραξε, διότι τρεῖς μὲν υἱούς ἀπώλεσε

1 Ὁ Ζαχαρίας Μαρινάκης ἐσώθη διαφυγών.

2 Ὁ Γεώργιος Κουρουπαύτης ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἀνεμομύλῳ πολεμιστῶν ἐσώθη διαφυγών.

3 Αὕτη ἔδραπέτευσε τὴν νύκτα τῆς Τετάρτης ἐκ τῆς θέσεως «Μετοχάκι», ὅπου οἱ Τούρκοι, ὡς εἶπον, εἶχον συγκεντρώσει τοὺς αἰχμαλώτους.

4 Ἐδραπέτευσε καὶ αὕτη ἀπὸ τὸ «Μετοχάκι».

5 Ἐδραπέτευσεν ἀπὸ τὸ «Μετοχάκι».

6 Β. Ψιλᾶκη, ἔνθ' ἀνωτ., τ. Γ', σ. 945.

κατά τὴν Κρητικὴν ἐπανάστασιν καὶ τὸν ἕνα ἐξ αὐτῶν ἐθανάτωσεν ὁ ἄγιος Μουσουλμάνος ἐνώπιον αὐτῆς»¹.

Τὴν Χαρίκλειαν διέκρινεν ἄκαμπτος γενναϊότης καὶ δύναμις ψυχῆς ἀκαταγώνιστος.

Ἐπὶ τῆς ἐκ τῶν πρώτων συντελεστῶν τῆς ἀμύνης τοῦ Ἀρκαδίου. Ἀτρόμητος προσήρχετο εἰς τὰς θέσεις τῶν ἀμυνομένων κατὰ τὰς δύο ἡμέρας τῆς πολιορκίας ἐμψυχοῦσα αὐτοὺς καὶ διανέμουσα μετ' ἄλλων γυναικῶν πολεμοφόδια, τὰ ὁποῖα ἔφερον «μεστὸι ποδιές των καὶ σὲ κόσκινα» κατὰ τὴν φράσιν αὐτῆς.

Τὴν γενναϊότητα καὶ τὴν εἰς τοὺς μαχητὰς τοῦ Ἀρκαδίου μεταδιδόμενην ὑπ' αὐτῆς ἐμψύχωσιν ψάλλει ἡ Κρητικὴ Μοῦσα:

Ἡ Δασκαλάκκινά στεκε κι' ἐκράθιε τῆ σημαία,
ἔστεκε εἰς τὰ Κλάουστρα κι' ἐφώνιαζ' ὄλ' ἡμέρα
τῶν Καπετάνιων φώνιαζε νὰ μὴ παραδοθοῦνε,
νὰ μὴν πιαστοῦν αἰχμάλωτοι, καλλιὰ νὰ σκοτωθοῦνε.

Ἡ Χαρίκλεια μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν της ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας μετέβη εἰς Ἀθήνας². Ἡ ἐμφάνισις αὐτῆς φερούσης τὴν ἡμίκαυστον ἐνδυμασίαν τῆς πολιορκίας προδύκαλεσεν ἕξαλλον ἐνθουσιασμόν τοῦ πλήθους.

Ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις. Προαισθανθεῖσα τὸν θάνατον προητοιμάσθη ὡς καλὴ Χριστιανή, ποῦ ἦτο. Ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῆ τὰς θυγατέρας της, τοὺς ἐγγόνους της, τοῖς ἀπηύθυνε διαφόρους νουθεσίας καὶ τοῖς εἶπε μὲ φωνὴν συγκινήσασαν τοὺς παρισταμένους: «Θὰ πάω νὰ βρῶ καὶ τὰ ἄλλα μου παιδιὰ, τὰ παλληκάρια μου». (Τὰ ἀνωτέρω μοὶ ἀφηγήθη ἡ ἐκεῖ τότε παροῦσα Ἀθηναῖα Σταράκη, συγγενὴς αὐτῆς).

Οἱ τρεῖς υἱοὶ τῆς Χαρικλείας Δασκαλάκης.

Γεώργιος Δασκαλάκης. Ἦτο ὁ πρεσβύτερος τῶν ἐτέρων δύο ἀδελφῶν. Οὗτος καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ του, ὡς καὶ ὁ γαμβρὸς αὐτῶν Χριστόδουλος Δαμουλῆς ἐκ Σφακίων, εἰργάζοντο ἐν Ῥεθύμνῃ. Ἦσαν ὑποδηματοποιοὶ ἅπαντες καὶ τεχνῖται ἄριστοι (Π. Βλαστοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 318 καὶ ἐξῆς).

Πάντες οἱ ἀνωτέρω καταδιωχθέντες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1858 ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως κατέφυγον εἰς Ἀθήνας, ὅπουθεν κατήλθον εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Κρήτην τῷ 1866. Περί τούτου ὁ Ἐ. Ψαρουδά-

¹ Π. Κορωναίου, Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, Λόγος πανηγ. τῆ 1ῃ Δεκεμβρίου 1891.

² Εἰς τὴν Χαρίκλειαν καὶ τὰς τέσσαρας θυγατέρας της, διαμενοῦσας ἐν Ἀθήναις, ἐδίδοντο ἐκ τοῦ Δημοσίου Ταμείου ἐξήκοντα λεπτά εἰς ἐκάστην ἡμερησίως πρὸς συντήρησίν των. Ἐπειδὴ τὸ μικρὸν τοῦτο ἐπίδομα περιεκόπη καὶ δὲν ἐπῆρκει αὐταῖς τὸ ὑπόλοιπον, ὑπέβαλεν ἡ Χαρίκλεια αἴτησιν (15 Ἀπριλίου 1869) πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ὑπουργείων, δι' ἧς ἐξήτει τὴν εἰς ἀκέραιον καταβολὴν αὐτοῦ. Τὴν αἴτησιν αὐτῆς, ὡς καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Π. Κορωναίου ὡς Ἀρχηγοῦ τοῦ Τμήματος Ῥεθύμνης ἐκδοθέντα πιστοποιητικά, βεβαιοῦντα τὰς θύσας τῆς οἰκογενείας της, ἶδε ἐν τοῖς «Γενικοῖς Ἀρχείοις τοῦ Κράτους» (φάκελ. Προσφύγων Κρητῶν).

κης γράφει τὰ ἐξῆς: «Περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου 1866 πλοίαριον ἀπεβίβασεν εἰς Φόδελε Μυλοποτάμου ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν Κρηίτας προερχομένους ἐκ Σύρου, πυρίτιδα καὶ μόλυθον ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀειμνήστου Γεωργίου Δασκαλάκης, ῥεθυμίου. Ἄμα τῇ εἰδήσει ἐκείνῃ πάντες ἀνεθάρρησαν».

Ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης ἐξελέγη Ἀρχηγὸς τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Ἐπαρχίας ῤεθύμνης καὶ ἦτο συνακόλουθος καὶ συναγωνιστὴς τοῦ Π. Κορωναίου. Ἦτο εὖσωμος Κρητικὸς λεβέντης. Σιτόχρους, λεπτός, νευρώδης, ἔφερε τὴν Κρητικὴν ἐνδυμασίαν οὐ μόνον ἐν Κρήτῃ ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀθήναις. Διέκρινεν αὐτὸν τὸ ἀκάθεκτον καὶ τὸ ριψοκίνδυνον ἐν ταῖς μάχαις, ταχύτης δὲ καὶ ἐπίνοια ἐν στιγμαῖς κινδύνου. Ὁ Ἐμμ. Λουρωτὸς μοὶ ἔλεγε περὶ αὐτοῦ: «Ἦτο ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τῶν Τούρκων, καὶ ὁ αὐστηρὸς καὶ ἐπιβλητικὸς Ἀρχηγὸς τῶν Χριστιανῶν. Δὲν ἐχωράτευεν. Ἦτο ἀεικίνητος, πανταχοῦ παρῶν καὶ ἡ ψυχὴ τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ῤεθύμνης. Ἐνθυμοῦμαι αὐτόν, σὰν νᾶναι αὐτὴ ἡ στιγμή, ὅταν ἤρχετο εἰς τὴν οἰκίαν μας εἰς τὸ Νεὺς-Ἀμάρι. Ἰππευε φορβάδα χαλκόψαρη τῆς Μονῆς Ἀρσανίου. Εἶχεν ἀφήσει ὀλίγον τὴν κόμην του καὶ ἔφερε κάλυμμα μαῦρον, σκουῖφον προσόμοιον πρὸς τὸ καλογερικὸν κάλυμμα. Κάθιδρος κατήρχετο πρὸ τῆς οἰκίας μας καὶ ἐπεσκέπτετο τὴν μητέρα μου, τὴν ὁποῖαν ἐπαρηγοροῦσε διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀγαπητοῦ τῆς υἱοῦ Ἱερομονάχου Ἀνθίμου».

Τὸ ἀτρόμητον αὐτὸ παλληκάρι ἐτραυματίσθη εἰς τὸ γόνυ κατὰ τὴν μεγάλην μάχην τῶν Ἀμπελακίων (τῇ 19 Μαρτίου 1867) ἐκ θραύσματος ὀσίδος καὶ τεμαχίου βράχου ἀποστρακισθέντος. Τραυματίας διεκομίσθη εἰς τὸ χωρίον Μπισταγῆν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συγγενοῦς του Ἀντωνίου Πατέρου, ὅπου διέμενον πρόσφυγες ἡ μήτηρ του καὶ ἡ σύζυγός του. Τοῦτον κλινήρῃ ἐπεσκέφθησαν οἱ κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1867 διελθόντες ἐκ Μπισταγῆς Ἰλαρίων Σκίνερ καὶ Δημ. Πετροπουλάκης (ἴδε ἄνωτ. σ. 326). Ἀπεβίωσε τῇ 13 Ἀπριλίου 1867 ἐκ τῶν δύο τραυμάτων, τὰ ὁποῖα, ὡς εἶπον, εἶχε λάθει κατὰ τὴν μάχην τῶν Ἀμπελακίων, εἰς ἡλικίαν 52 ἐτῶν ἐγκαταλιπὼν σύζυγον καὶ πέντε τέκνα. Τὰ ὄσῳ αὐτοῦ ἔθεσεν ἐν καιρῷ ἡ μήτηρ του εἰς μικρὸν κιβώτιον ἐναποθέσασα αὐτὸ ἐν τῷ Ἱ. Ναῶ τοῦ χωρίου Μπισταγῆς.

Ἀντώνιος Δασκαλάκης. Τὸν Γεώργιον διεδέχθη ἐν τῇ ἀρχηγίᾳ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀντώνιος εἰς ἡλικίαν τριάκοντα ἐτῶν. Ὁ Ἀντώνιος ἦτο ὑψηλότερος καὶ στιβαρύτερος τοῦ Γεωργίου καὶ δὲν ὑπελείπετο αὐτοῦ κατὰ τὴν γενναϊότητα καὶ τὸ φιλοπόλεμον.

Ἐφονεύθη καὶ οὗτος τῇ 6 Ἰουνίου 1867 κατὰ τὴν μάχην εἰς «Ἀδελιανὸν Χάνι».

Κωνσταντῖνος Δασκαλάκης, τριτότοκος υἱὸς τῆς Χαρικλείας Δασκαλάκης. Γενναῖως καὶ οὗτος πολεμήσας ἐν Ἀρκαδίῳ συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ ὑπέστη μαρτυρικὸν διὰ λογχισμῶν θάνατον εἰς ἡλικίαν 24 ἐτῶν. (Περὶ αὐτοῦ ἴδε ἄνωτ. ἐν σελ. 350 καὶ 386).

Ἡ λαϊκὴ Μοῦσα ἀφιέρωσε τοὺς κατωτέρω στίχους εἰς τοὺς τρεῖς
τούτους ἀδελφούς ἥρωας:

Κάθε πρωὶ μὲ τὸ δροσὸ, π' ἀνοίγουν τ' ἀθουδάκια,
πέτε μου, ἂν τὰ ξέρετε τὰ τρία Δασκαλάκια,
Ἄποῦσαν οἱ καϋμέναροι ἄντρες καὶ παλληκάρια
καὶ μπαίνανε στὸν πόλεμο σὰν νάτανε λιοντάρια.
Τὸν Κωνσταντῆ ἐπιάσανε οἱ Τούρκοι εἰς τ' Ἀρκάδι
καὶ τὸν ἀδικοσκότωσαν· δὲν εἶχενε ποῦ πάη.
Οἱ ἄλλοι δυὸ δὲν ἦσαν ἄκεῖ, ὀγιά νὰ σκοτωθοῦνε,
ἄχι! καὶ ποῦ τὸρπίζανε, πὼς ἤθελα χαθοῦνε.
Τοῦ Δασκαλάκη τοῦ Κωστῆ κόψανε τὸ κεφάλι
καὶ τὸπιασεν ἡ μάννα του καὶ στὴν ποδιά τὸ βάνει.
"Ὀφου, παιδί μου Κωνσταντῆ, καὶ ποῦν, οἱ ἀδερφοί σου,
γιὰ νὰ σὲ ξεμπερδέσουνε κ' ἔχασες τὴ ζωὴ σου.
Τρεῖς μέρες κάνουν πόλεμο ἀπάνω στ' Ἀμπελάκι
καὶ τότε ἐβαρήστηκε Γιώργης ὁ Δασκαλάκης.
Ἦς ἦταν ἄντρας ξακουστός, πετᾶ σὰν περιστέρι
καὶ παίρνει τὸ μαχαίρι του στοὶ Τούρκους μέσα μπαίνει.
Οἱ Τούρκοι ὡς τὸν εἶδανε, σηκῶσαν τὰ τσαντήρια,
μὰ κεῖνος σὰν βαρήστηκε ὀπίσω τὰ γιαγῆρα.
Κι' ἀπήτης ἐβαρήστηκε ὁ Γιώργης ὁ καϋμένος,
γιαμνιά ὁ ρωμαϊκὸς στρατὸς πόμεινε κρυγιαμένος.
Στὴν Μπισταγῆ τὸν πήγανε, ἀποῦταν πληγωμένος,
στὸ γόνατ' ὄχε μιὰ βολιὰ κήτονε μαραμμένος.
Καὶ οἱ γιατροὶ τοῦ λέγανε τὸν πόδα του νὰ κόψουν
νὰ μὴ μουσκέψη τὸ κορμί, ἴσως καὶ τὸν γλυτώσουν.
Ἐγὼ μὲ πόδι μοναχὸ καλλιᾶχω ν' ἀποθάνω,
παρὰ νὰ πορπατῶ κουτσὸς στὸν κόσμον τὸν ἀπάνω·
Καὶ ἄκεῖ ποῦ ἐκουθέντιαζεν, ἐβγῆκεν ἡ ψυχὴ του,
στὸν τάφον τὸν ἐθάλανε. Ν' ἀγιάση τὸ κορμί του.
Στὸν κάμπο τὸν Ἀδελιανὸ σκοτῶσαν τὸν Ἀντώνη,
καὶ ἄκεῖ, ὅπου ἐκοίτετο τὸν ἐβλεπεσ σὰν χιόνι·
Μὰ ἄκεῖνος ἦταν ζωντανός, μόν' ἦταν πληγωμένος,
σ' ἓνα ἄλῳνι ἦτανε στὰ χόρτα κυλισμένος¹.
Τὴν κεφαλὴ του κόψανε καὶ πῆραν τ' ἄρματά του²

¹ Τὴν ἐπαύριον ἐπανελθόντες εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ὁ Ἐμμανουὴλ Μαραγγοδάκης, ὁ ἐξ Ἠπείρου ἐθελοντῆς Πανταζῆς, ὁ ἐκ Μέρωνος γενναῖος καὶ ὠκύπους Ἀντώνιος Τζαγκαρουλάκης, σημαιοφόρος τοῦ Δασκαλάκη, ἀνεύρον τὸ πτώμα αὐτοῦ ἀκέφαλον καὶ γυμνόν. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἀντώνιος Τζαγκαρουλάκης διετέλεσε διαδοχικῶς σημαιοφόρος τοῦ Γεωργίου, Ἀνωτιοῦ καὶ Στυλιανοῦ Δασκαλάκη.

² Ἡ πιστόλα καὶ τὸ γιαταγάνι, τὰ ὁποῖα εἶχε κληρονομήσει παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Γεωργίου, ἐπωλήθησαν εἰς τὸ παζάρι ἐν τῇ πλατείᾳ «Πλάτανος» τῆς Ρεθύμνης. Ἠγόρασεν αὐτὰ ὁ ἐκ Χαμαλεῦρι Τούρκος Μπεκῆρ Σολᾶτσος. Ὅτε ὁ υἱὸς τοῦ Γεωργίου Δασκαλάκη Στυλιανός, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἐπανά-

καὶ κόβγασί του τὰ βυζὰ καὶ τὰ χερόποδά του.
 Βγάζουνε τὰ σαλθάρια του οἱ σκύλλοι καὶ βαστοῦνε,
 κι' ὅσοι τὸν ἐγνωρίζανε ὄλοι τότε λυποῦνται.
 Καὶ λίρες ἐβδομήκοντα εἶχενε στὸ κεμέρι¹,
 καὶ κάτσαν καὶ μοιράσαν τσοι ἐκεῖ τὸ μεσημέρι.
 Τὴν κεφαλή του κόψανε οἱ σκύλλοι καὶ βαστοῦσαν
 σὲ μιὰ μουριά τὴ δέσανε καὶ τὴ σκοποβολοῦσαν².
 Κ' ἡ μάνα του ἀνήμενε νάρθουνε τὰ παιδιά της,
 μὰ κείνα σκοτωθήκανε κ' ἐκάηκ' ἡ καρδιά της.
 Κ' οἱ τρεῖς ἐσκοτωθήκανε, ποὺ ἦσαν παλληκάρια,
 κ' ἐμπαίνανε στὸν πόλεμο σὰν νάσανε λιοντάρια.
 Μὲ σκέψι καὶ μὲ δάκρυα Ἀντώνης ὁ Σταράκης
 ἐσκέφθηκε κ' ἐταίριασε αὐτὸ τὸ τραγουδάκι.

¹ Ἡ Χαρίκλεια εἶχε καὶ τέσσαρας θυγατέρας, τὴν Ἑλένην, τὴν Γεωργίαν, τὴν Κυριακοῦλαν καὶ τὴν Δέσποιναν³.

² Ἐξ Ἀμνάτου συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι καὶ οἱ Σταμάτιος Δασκαλάκης, ἡ σύζυγος αὐτοῦ Παρασκευὴ καὶ τὸ διετὲς τέκνον των Ἀθηνᾶ. — Ἰωάννης Σμυρνάκης ἢ Πετιμέζης. — Ἰωάννης Κανακάκης. — Χρυσὴ σύζυγος Ἰωάννου Κανακάκη. — Κανάκης Ἰωάν. Κανακάκης. — Ἑλένη Γαλανάκη. — Κ. Πετσέτης ἢ Κακοκωνσταντῆς. Καρεῖς ἐν ἔτει 1879 μοναχὸς μετωνομάσθη Μανασῆς. — Μαρία σύζυγος Ἰωάν. Βασιλάκη (τὸ γένος Μαστορακάκη) καὶ τὰ τέκνα της Ἑλένη, Παρασκευὴ καὶ Ἐμμανουήλ. — Δημήτριος Νικάκης, ἡ σύζυγος αὐτοῦ Αἰκατερίνη καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν Νικόλαος, Ἰωάννης, Ζαμπία. — Μᾶρκος Λουκάκης καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ

οἱ αὐτοὶ τοῦ 1878 εἶχεν ἀνακηρυχθῆ ἀρχηγὸς τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Ἐπαρχίας Ρεθύμνης, εἰσηλθεν εἰς τὸ Ρέθυμνον μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης, ἀπετάθη πρὸς τὸν Σολᾶτσον καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ τῷ πωλήσῃ τὰ ἀνωτέρω ὄπλα, τὰ ὅποια ἀνήκον εἰς τὸν πατέρα του: «Δὲ θέλω χρήματα, ἀπήντησεν ἀξιοπρεπῶς ὁ Σολᾶτσος, ἀφοῦ εἶναι τοῦ μπαμπᾶ σου», καὶ τοῦ τὰ ἔδωκεν. (Τὰ ἀνωτέρω μοὶ ἀφηγήθη ὁ ἐκ τῶν ὀπλιτῶν τοῦ Ἀντωνίου Δασκαλάκη Ἐμμανουήλ Μαραγγουδάκης, κλητῆρ τοῦ Δήμου Ρεθύμνης).

¹ Κεμέρι, λ. περσ. = ζώνη ἐξ ἐριούχου ἢ μετάλλου, ἡ ὁποία ἐδένετο περὶ τὴν ὄσφυν ἐπὶ τῆς σαρκός, ἔχουσα διάφορα διαμερίσματα πρὸς τοποθέτησιν χρυσῶν ἢ ἀργυρῶν νομισμάτων.

² Τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐκρέμασαν εἰς μορεόδενδρον ἐν τῇ θέσει «Μισίρια» ἔξωθεν τῶν Περιβολίων ὡς στόχον καὶ τὴν ἐπυροβόλουν.

³ Ἐξ αὐτῶν ἡ Ἑλένη ἦτο ἔγγαμος, σύζυγος τοῦ πεντακοσιάρχου Χριστοδοῦλου Δαμουλῆ, συλληφθέντος αἰχμαλώτου μετὰ τῆς συζύγου του. Τὸ θυγάτριον αὐτῶν Παρασκευοῦλα ὑπέστη τὴν ἐξῆς κάκωσιν τὴν νύκτα τῆς παραδόσεως τῶν αἰχμαλώτων: «Τὴν μητέρα μου Παρασκευοῦλαν ἐκράτει ἡ μάμμη τῆς Χαρίκλειας εἰς τὴν ἀγκαλιά της, τὴν ἤρπασεν ἕνας ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τὴν ἐξεσφενδόνησεν εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν, ἐξ ἧς πτώσεως ἔπαθεν ἐξάρθρωσιν τοῦ δεξιοῦ μηροῦ. Ὡς φαίνεται, ἤρπασε τὴν μητέρα μου, βρέφος ὄσαν, ἀπὸ τὸ δεξιὸ πόδι, τὴν ἐξεσφενδόνησε καὶ ἔπαθε τὴν ἐξάρθρωσιν, τῆς ἀπέμεινε δὲ χωλότης τοῦ δεξιοῦ ποδὸς μέχρι τοῦ θανάτου της». (Ἐξ ἐπιστολῆς πρὸς με ὑπὸ ἡμερομ. 3 Ἰουνίου 1939 τοῦ ἐν Βόλῳ μαιευτῆρος ἱατροῦ Νικολάου Α. Παπαγεωργίου, υἱοῦ τῆς Παρασκευοῦλας τὸ γένος Χρ. Δαμουλῆ).

Ἑλένη Λουκάκη (Σφακιαναντώναινα).

Καίτοι αὕτη ἔχει προβεβηκυῖαν ἡλικίαν διατηρεῖ ἀκμὴν σωματικὴν, δύναμιν καὶ διαύγειαν πνεύματος. Εἶναι εὐχαρὶς καὶ ὁ τόνος τῆς φωνῆς τῆς μουσικὸς, εὐχάριστος. Ἡ ψυχὴ τῆς, ἡ ὁποία εἰς τὴν πρώτην τῆς διάπτυξιν δὲν ἀντίκρουσε τὴν λάμπιν τῆς χαρᾶς εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς μητρὸς τῆς, ἀλλὰ τὸν μαῦρον πέπλον τοῦ πένθους εἰς τὰ δάκρυα καὶ

Παρασκευοῦλα Δαμουλῆ

τοὺς ἀναστεναγμοὺς αὐτῆς, διατηρεῖ τὴν χαρὰν καὶ τὸ χαμόγελον τῆς αἰσιοδοξίας. Ἀληθῶς ἰσχυρὰ καὶ ἰσόρροπος ψυχὴ. Ἡ προσήνειά τῆς, ὁ ἀφηγηματικὸς τρόπος, ἡ περιπέτειά τῆς προκαλοῦν εἰς προσοχὴν καὶ σεβασμὸν τὸν συνομιλητῆν. Ἀπαντᾷ μὲ προθυμίαν καὶ μὲ χάριν εἰς ὅ,τι τὴν ἐρωτᾷτε. Προσπαθεῖ, λέγει, νὰ μὴ σᾶς κουράσῃ, ἂν καὶ ὁ συνομιλητῆς ὀφείλει νὰ προσπαθῆσῃ νὰ μὴ τὴν κουράσῃ. Ἡ περιέργεια καὶ τὸ πατριωτικὸν ἐνδιαφέρον δὲν ἔπαυσαν νὰ τὴν πολιορκοῦν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν καὶ νὰ τὴν ὑποβάλλουν εἰς τὴν ἀτελείωτον βάσανον τῶν ἐρωτήσεων περὶ τῆς διασώσεώς τῆς. Ἀλλ' ὅλα αὐτὰ δὲν ἔφεραν εἰς τὴν ψυχὴν τῆς τὸν κόρον καὶ τὸν κάματον.

Εἶναι ἀκούραστος καὶ ἀγαπᾷ νὰ ἐργάζεται. Ὅτε τὴν παρεκάλεσα νὰ μείνῃ ὀλίγας ἡμέρας ἐν τῇ πόλει διὰ νὰ τὴν ἐπανίδω καὶ συνομιλήσωμεν καὶ πάλιν, μοι ἀπήντησε μὲ εὐγένειαν καὶ σεβασμὸν: «Πρέπει νὰ πάω, Θεοφιλέστατε, πίσω εἰς τὸ χωριὸ διὰ νὰ ἀρχίσω τὸ ἀνυφαντήρι μου».

Συνομιλία μετ' αὐτῆς.

Θὰ σᾶς πῶ, Θεοφιλέστατε, ὅ,τι ἔμεινεν εἰς τὴν ἐνθύμησίν μου, ὡς ἤμουν τότε μικρὸ παιδί¹ καὶ ὅσα παραῦστερα ἤκουσα ἀπὸ τὸν πατέρα μου διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀρκαδιοῦ.

Ἦτο ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1866. Ὁ πατὴρ μου ἐπῆρε τὴν μητέρα μου καὶ ἐμᾶς τὰ παιδιὰ, ἤμεθα πέντε ἀδερφάκια, καὶ μᾶς ἐπήγεν εἰς τὸ Ἀρκάδι διὰ νὰ προφυλαχθοῦμε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Δὲν ἐπήγαμε μέσα εἰς τὸ Μοναστήρι, ἀλλὰ εἰς τὸ Δραγατοκάλυθο εἰς τὸ κελλί ἐνὸς καλογήρου, τὸν ὁποῖον ἐλέγανε Μεθόδιον καὶ ἦτο κουραδοκονόμος. Συνεδέετο στενωῶς μὲ τὸν πατέρα μου. Ἦτο γέρων καὶ ἐστηρίζετο σὲ δύο λεκανίκια διὰ νὰ περπατῇ. Εἰς τὸ Δραγατοκάλυθο ἐπήγαμε καὶ τὰ πράγματά μας.

¹ Ἦτο 5-6 ἐτῶν.

Ὁ πατέρας μου εἶδε πρῶτος τοὺς Τούρκους, ὅταν ἐπλησιάζανε εἰς τὸ Ἄρκάδι.

Ἦτο πολὺ πρῶτῃ, ἑορτὴ τῶν Ἀρχαγγέλων. Εἶχε πάρει τὸ τουφέκι του νὰ πάη εἰς τὴ λίμνη¹, ποῦ ἦτο κοντὰ εἰς τὸ Δραγατοκάλυθο, διὰ νὰ κυνηγήσῃ ἄγριες πάπιες. Ἄμα ἔφθασεν ἐκεῖ, ἤκουσε τὸ «Νίκη» νὰ παίξῃ πρὸς τὰ Σκουλούφια, σημεῖον ὅτι εἶχον παρουσιασθῆ Τούρκοι. Ὁ πατέρας μου παρετήρησε τότε πρὸς τὰ ἐκεῖ καὶ εἶδε νὰ πλησιάζουν

Ἑλένη Λουκάκη (Σφακιαναντώναινα)

τούρκικα μπαϊράκια. Δὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Δραγατοκάλυθο, ἀλλ' ἔτρεξε στὸ Μοναστήρι καὶ ἔδωσεν εἰδήσιν εἰς τὸν Ἠγούμενον, ὁ ὁποῖος ἦτο μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διότι ἐλειτουροῦσαν ἀκόμη, ὅτε ἐπλησιάζανε οἱ Τούρκοι στὸ Μοναστήρι. Ὁ πατέρας μου ἐγύρισεν ἀμέσως εἰς τὸ Δραγατοκάλυθο καὶ ὁ καλόγερος Μεθόδιος τοῦ εἶπε νὰ πάρῃ τὴν οἰκογένειά του νὰ πάη στὸ Ἄμαρι, πρὶν οἱ Τούρκοι κόψουνε τὸ δρόμο ἀπὸ τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἀλλ' ἐκεῖνος τοῦ εἶπεν, ὅτι ἔδωσε τὸ λόγο του εἰς τὸν Ἠγούμενον, ὅτι θὰ μείνῃ στὸ Μοναστήρι καὶ δὲ φεύγει.

Μᾶς πῆρε τότε ὄλους ἀπὸ τὸ Δραγατοκάλυθο καὶ τὸν καλόγερο καὶ ἐπήγαμε εἰς τὸ Μοναστήρι. Ἄν καὶ ἦμουν μικρὸ παιδί, δὲν λησμονῶ, ὅτι ὁ Μεθόδιος, ἐπειδὴ ἦτο ποδαλγός, ἀκκουμποῦσε στὰ λεκανίκια του.

¹ Ἐν τῷ πρὸς Α τῆς Μονῆς χθαμαλῷ μέρει τοῦ λεκανοπεδίου σχηματίζεται κατὰ τὸν χειμῶνα μικρὰ λίμνη ἐκ τῶν ὀμβριῶν ὑδάτων.

Δὲν ἤργησε νὰ ἀρχίσῃ ὁ πόλεμος. Ὁ πατέρας μου ἐπῆγεν εἰς τὰ Μεσοκούμια εἰς τὸ κελλί, πού ἦτο ὁ Ν. Βενιανάκης, ὁ ὁποῖος ἦτο στενός του φίλος καὶ ἐπολεμοῦσαν ἀπὸ ἐκεῖ μαζί.

Πρὶν πάῃ στὰ Μεσοκούμια, μᾶς ἐτοποθέτησεν εἰς τὸ κελλί τοῦ Διάκου τοῦ Πετιμεζῆ ἀπὸ τὴν Ἀμνάτο, ὁ ὁποῖος ἦτο συγγενής μας. Ἦτο ἀδελφός τῆς μητρός μου ἀπὸ ἄλλον πατέρα. Τὸ κελλί του εἶχεν ἀνώγειο καὶ ἦτο δίπλα εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην. Ὁ Διάκος μάλιστα ἦτο εἰς τὸ κρεβάτι, διότι εἶχε πληγωθῆ εἰς τὸ μερὶ πολεμῶν ὀλίγας ἡμέρας πρωτότερα μαζί μὲ τὸν Ἠγούμενο εἰς τὸ χωριὸ Μύλους Ῥεθύμνης. Εἰς τὸ κελλί τοῦ Διάκου εὐρήκαμε καὶ ἄλλους συγγενεῖς μας. Ἦτον ἐκεῖ ἡ Ἀνεζίνα, θεία τῆς μητέρας μου Χαριστῆς, ἡ ἀνεψιά της Μαρία ἀπὸ τὰ Σκουλούφια, τὸ γένος Χριστοδουλάκη, σύζυγος Γ. Νταράκη, μὲ τὰ τρία της παιδιὰ¹. Ἐκεῖ ἐμέναμεν ὅλοι οἱ συγγενεῖς.

Ὁ πατέρας μου ἔλεγε παραῦστερα, ὅτι ἐπροσπάθησε νὰ ἔλθῃ τὴν δευτέρα ἡμέρα τῆς πολιορκίας εἰς τὸ κελλί, νὰ μᾶς δῆ, τί κάνομεν, ἀλλὰ δὲν τὸ κατόρθωσε, διότι οἱ μπάλλες ἐπεφταν σὰν χάλαζα μέσα στὴν αὐλὴ τοῦ Μοναστηριοῦ.

Ἐνθυμεῖσαι, ὅταν ἔβαλαν φωτιά στὸ μπαροῦτι;

Ἐνθυμοῦμαι, ὅτι ἤμουν εἰς τὸ κατώγειο τοῦ κελλιοῦ καὶ ἡ μητέρα μου εἰς τὴν παρασιὰ κάτι ἐμαγεῖρευε καὶ ὅτι ἐβγήκαμε πάνω εἰς τὸ ἀνώγειο καὶ ἀπ' ἐκεῖ μᾶς πήγανε εἰς τὸ ἀνώγειο τῆς μπαρουταποθήκης. Ἐνθυμοῦμαι πολὺ καλά, ὅτι ἡ μητέρα μου ἔκλαιε καὶ μᾶς ἐφιλοῦσε, ὅτι ἐκαθοῦμον κάτω εἰς τὸ πάτωμα καὶ ἀκκουμποῦσα εἰς τὸ στήθος τῆς θείας μας τῆς Ἀνεζίνας, ἡ δὲ μητέρα μου ἐκάθητο ὀλίγον παρατέρα μὲ τὰ τέσσερα ἄλλα ἀδελφία μου καὶ ἔκλαιεν. Ἀπὸ μίαν τρύπα, πού εἶχεν ὁ ὄντας (ἀνώγειο) ἔβλεπα ἕνα ἄνδρα, ὁ ὁποῖος ἐκρατοῦσε κάτι² εἰς τὸ χέρι του καὶ ἐπηγαινόρχετο. Ἦσαν καὶ ἄλλοι κοντά του. Ἐξαφνα εἶδα μιὰ φλόγα³, ἡ ὁποία δὲν μᾶς ἔβλαψε. Τίποτε ἄλλο δὲν ἐνθυμοῦμαι παρὰ μόνον ὅτι ἤμουν πετρωμένη καὶ ὅτι κάποιος μὲ ἔβγαλεν ἀπὸ μέσα ἀπὸ τσοῖ πέτρες. Μοῦ ἔπλυνε τὸ πρόσωπο καὶ μὲ ἠρώτησε, ἐάν ἤθελα νερό, ἀλλὰ δὲν μοῦ ἔδωσε. Φαίνεται ὅτι ἤμουν ζεστή ἀπὸ τὰ φλογισμένα ἔρεπια καὶ ἔκρινε καλὸ νὰ μὴ μοῦ δώσῃ, μήπως μὲ βλάψῃ. Ἐνθυμοῦμαι ἐπίσης, ὅτι ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος μὲ ἐτραβοῦσεν ἀπὸ τὸ χέρι καὶ μὲ πήγε μπροστὰ εἰς τοὺς Στάθλους. Εἶδα ἐκεῖ στρατὸ καὶ πολὺ κόσμος. Οἱ Τοῦρκοι μὲ ἐρώτησαν τίνος εἶμαι. Ἐγὼ τοὺς εἶπα: τοῦ «Μαρκουλιοῦ», διότι ἔτσι ἦτο γνωστός ὁ πατέρας μου. Οἱ χωριανοὶ μας Τοῦρκοι μὲ ἐφέρανε εἰς τὸν πατέρα μου, ὁ ὁποῖος ἐδυσκολεύθηκε νὰ μὲ ἀναγνωρίσῃ, διότι

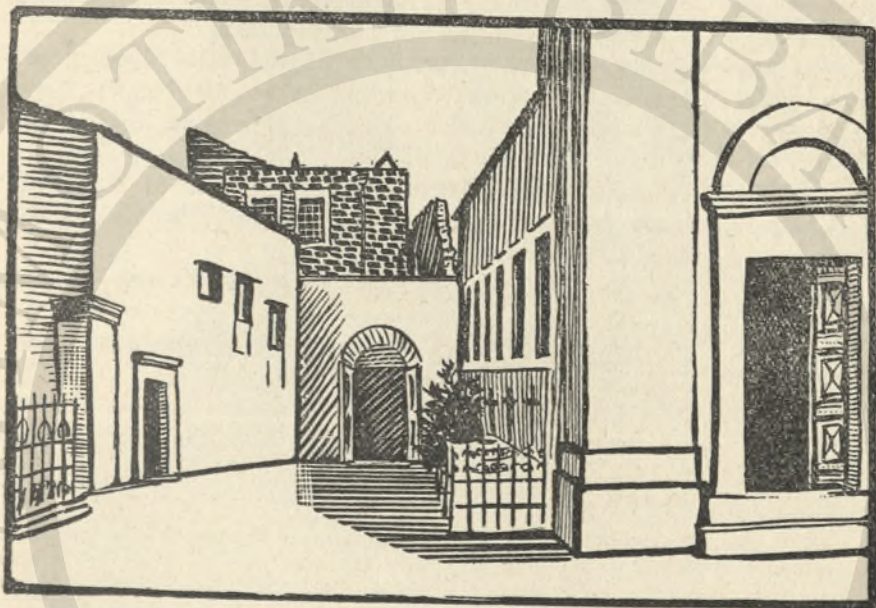
¹ Πάντες οἱ ἀνωτέρω, πλὴν τῆς Ἑλένης, ἐφονεύθησαν ἐκ τῆς ἀνατινάξεως τῆς πυριτιδαποθήκης.

² Θὰ ἦτο ὁ Γιαμπουδάκης κρατῶν τὴν πιστόλαν.

³ Ἡ φλόξ αὕτη προήλθεν ἐκ τῆς χαμαὶ κεχυμένης πυριτίδος, ἀλλ' ἡ ἀνατινάξις καὶ ἡ καταστροφὴ προήλθον ἐκ τῆς ἀναφλέξεως τῆς ἐν τοῖς βαρελίοις πυριτίδος.

ἡμουν σκονισμένη, μαυρισμένη καὶ πληγωμένη ἀπὸ τὸ μπαρουτι¹. Ἐγὼ
 ὄμως τὸν ἐγνώρισα καὶ τοῦ ἐφώναξα «τατά»². Ἀπ' αὐτὸ καὶ ἀπὸ ἄλλα
 σημεῖα τοῦ σώματός μου ὁ πατέρας μου μὲ ἀνεγνώρισεν. Ὅταν ὁ στρα-
 τὸς μᾶς πῆρε ἀπὸ τοὺς Στάθλους καὶ μᾶς ἐπῆγεν εἰς τὴν ἀντικρινὴ
 χαλέπα, ὁ πατέρας μου μοῦ ἔβαλε τὸ φέσι του, διότι ἐκεῖνες τσοὶ μέρες
 εἶχε βρέξει καὶ εἶχε ὑγρασία καὶ κρύο καὶ ἐκεῖνος ἔδεσε τὸ κεφάλι του
 μὲ τὴν πέτσα, ποῦ ἔδενε γύρω στὸ φέσι του σὰν σαρίκι, ὡς ἐσυνήθιζαν
 τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη. Μὲ ἔβαλεν ἐπάνω εἰς τὸν ὄμο του καὶ ἐπῆγαμε ἐκεῖ,

Ὁ περίαιλος τοῦ Ναοῦ τῶν Εἰσοδίων

διὰ τοῦτο καὶ δὲν τοῦ ἔδεσαν οἱ Τούρκοι τὰ χέρια του. Πολλὲς φορές μοῦ
 ἔλεγε παραῦστερα, ὅτι ἡμουν ἐγὼ ἡ αἰτία καὶ δὲν τὸν ἔδεσαν οἱ Τούρκοι.
 Ἐνθυμοῦμαι, ὅτι μᾶς ἐπῆγαν εἰς τὴ Μέση, ὅτι μᾶς ἔδωκαν καὶ φάγαμε
 γαλέττες. Ἐνθυμοῦμαι, ὅταν μᾶς ἐπῆγαν εἰς τὸ Ῥέθεμον. Δὲν θὰ λησμο-
 νήσω μάλιστα, ὅτι κοντὰ εἰς τὸν πατέρα μου ἦτο ἕνας Τούρκος στρατιώ-
 τής, ὁ ὁποῖος, φαίνεται, ἐσυμπάθησε καὶ μένα καὶ τὸν πατέρα μου. Ἐπειδὴ
 ὁ πατέρας μου δὲν ἤξευρε τούρκικα, ὁ στρατιώτης μὲ τὰ δάκτυλα τῶν
 χεριῶν του τοῦ ἔδειχνε νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι καὶ αὐτὸς εἶχε παιδιὰ στὸν τόπο
 του 2—3 καὶ ἔλυπεῖτο, ποῦ μᾶς ἔθλεπεν ἔτσι. Ἐκρατοῦσε εἰς τὸ χέρι του

¹ Οἱ μῦες τοῦ δεξιοῦ βραχίονος ἐλλείπουσι καταφαγωθέντες ἀπὸ τὴν
 φλόγα μέχρι τοῦ ὀστοῦ.

² Ἐν Κρήτῃ οἱ παῖδες τῶν χωρικῶν προσφωνοῦσι τὸν πατέρα τατά, ὡς
 καὶ ἐν Θεσσαλικαῖς Ἀγραφοῖς, Ἠπιέρῳ, Πίνδῳ καὶ ἀλλαχοῦ. Πρὸβλ. Ὅμηρ.
 ἄττα καὶ τέττα, Σανσκρ. atta, Λατ. attā, Γοτθ. atta, Βοημ. tata,
 Τουρκ. ata = πατήρ.

γαλέττα, την όποίαν έκοθε μικρά κομμάτια, τά έδιδε εις τόν πατέρα μου και εκείνος ύψωνε τó χέρι του πρòς έμένα και έγώ, όπως ήμουν έπάνω εις τόν ώμό του, έσκυφτα και έπαιρνα με τó στόμα μου τó κομμάτι τής γαλέττας, πού μου έδιδεν ó πατέρας μου.

Όταν έφθάσαμε εις τó 'Ρέθεμνος, ó άξιωματικός διέταξε τόν πατέρα μου νά με κατεβάση από τόν ώμό του και νά με δώση εις τήν μητέρα μου. Έκείνος τού ειπεν, ότι δέν ειχα μητέρα και ότι εκάηκε στο Μοναστήρι. Ό άξιωματικός έθύμωσε και τού ειπε κακά λόγια και ύψωσε τó καμουτσι, πού έκρατούσε νά τόν κτυπήση, αλλά δέν τó έκανε, τού ειπε δέ, ότι, εάν έδιδανε ράϊ, δέν θά έγίνοντο αυτά.

Μάς έπήγαν όλους εις τόν πέργιαυλο τού ναού τών Εισοδίων. Τά γυναικόπαιδα έμείναμε εκεί, τούς δέ άνδρας έφυλάκισαν στο Μαρέτι. Όταν μάς πήγαν στην Έκκλησία μάς έδωκαν νά πιουμε λίγο νερό. Ένθυμούμαι μάλιστα, ότι μία γραία, πολú γραία, μου έφερε εις ένα ποτήρι από ντενεκέ λίγο νερό δια νά τó πιώ, άλλ' έβγαζε κακή όσμη και δέν έμπόρεσα νά τó πιώ. Έμείναμε εκεί όλίγον καιρό και κατόπιν μάς έδωκαν τήν άδειαν και έγυρίσαμε στα χωριά μας.

Έμάθετε, ποιος ήτο ó Τουρκος, ó όποιος σε έξεπέτρωσεν από τά έρείπια;

Μάλιστα. Ήτο ó γνωστός από τó χωρίον Μαρουλá Μπαϊράκ - Άγασης Άχμέτ Καζιέης¹. Ό πατέρας μου τó έμαθεν από τόν ίδιον. Είχε πάει μετά τήν έπανάστασιν εις τó 'Ρέθεμνος. Εύρίσκετο εις ένα μαγαζί. Εις τó αυτό μαγαζί τή στιγμή εκείνη ήτο και ó Καζιέης. Άμα έμαθεν ούτος, ότι ó πατέρας μου ήτο από τήν Άμνάτο, ήρώτησεν αυτόν, τί άπέγινε ένα κοριτσάκι από τó χωριό του ('Άμνάτον). τó όποιον εύρηκεν εις τó Άρκάδι κατá τήν καταστροφήν αυτού. Ό Καζιέης δέν ήξευρεν, ότι εκείνος πρòς τόν όποιον ώμίλει, ήτο ó πατέρας μου. Του άπήνησεν, ότι τó κοριτσάκι ήτο ιδικόν του. Ό Τουρκος έσηκώθηκε τότε από τó κάθισμά του και έφίλησε τόν πατέρα μου εις τó μέτωπον, δια νά δείξη τήν χαράν του, και ειπεν εις αυτόν, ότι θά χαρή πολú, εάν, όταν θά παντρέψη τήν κόρην του αυτήν, τόν καλέση εις τόν γάμον της, δια νά λάθη μέρος εις τήν ευτυχίαν τού σπιτιού μας². Τότε διηγήθη εις τόν πατέρα μου, πώς εύρέθηκε εις τά έρείπια τής πυριτιδαποθήκης. Του ειπεν, ότι ειχε πάει αυτός με άλλους μαζί εις τó Δραγατοκάλυθο και ότι εκεί εις ένα κελλι άνοιξε μία κασσέλα, μέσα εις τήν όποίαν εύρηκε μία Εικόνα ('Άγιογραφίαν), τήν όποίαν κατόπιν έδωσεν εις τόν Παπά Πρασανόν και ένα τζεθρε³ με τόν όποιον ήσαν τυλιγμένα χοτζέτια (συμβόλαια). Του ειπε δέ

¹ Ήτο ούτος δεινός πολεμιστής, γενναίόφρων και ευγενών αισθημάτων εκτιμώμενος και παρ' αυτών των Χριστιανών.

² Αύτη έλαθε σύζυγον τόν εκ του χωρίου «Καλογέρου» Άμαρίου Άντώνιον 'Ι. Σφακιανάκη.

³ Τσεθρέ, λ. τ. = κύκλος, άκρον, λευκόν εκ μετάξης μανδήλιον χρυσοκέντητον εις τά άκρα.

Ἡ ἥρωϊς Χαρίκλεια Δασκαλάκη

νά συναντηθῶν πάλιν εἰς τὸ 'Ρέθεμνος, διὰ νὰ τοῦ τὰ δείξῃ καὶ νὰ τοῦ τὰ δώσῃ, ἐὰν ἦσαν ἰδικά του. Κρατῶν αὐτὰ τὰ πράγματα ἐπερνοῦσε ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῆς πυριτιδαποθήκης, ὅπου ἤκουσε βαρὺ ἀναστεναγμὸ μικροῦ παιδιοῦ καὶ εἶδε τὸ χῶμα νὰ κινήται. Ἐνόησεν, ὅτι ἦτο πετρωμένο παιδί. Ἐσταμάτησε καὶ μὲ ἀνέστυρεν ἀπὸ τὰ ἐρείπια.

Ὁ πατέρας μου μὲ τὸν Καζιζῆν ὠρῖσαν ἡμέραν καὶ μέρος συναντήσεως εἰς τὸ 'Ρέθεμνος. Ὁ πατέρας μου διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν σωτήρά μου, ἠγόρασεν ἓνα ἀρνὶ 70 γρόσια καὶ τὸ ἔφερε μαζί του, διὰ νὰ τοῦ τὸ προσφέρῃ. Πράγματι συνητήθησαν εἰς τὸ 'Ρέθεμνος, ὅπως εἶχαν συμφωνήσει. Ὁ Τοῦρκος παρέδωσε τὰ συμβόλαια, ὅπως τὰ εὗρηκε στὴν κασσέλα μας, εἰς τὸν πατέρα μου, ὁ ὁποῖος παρετήρησεν ὅτι ἦσαν τὰ συμβολαία μας, τὰ ὅποια εἶχαμε χάσει. Τὰ συμβόλαια αὐτὰ φυλάττω μέχρι σήμερον εἰς τὸ σπίτι μου.

Ὁ Καζιζῆς δὲν ἤθελε νὰ δεχθῇ τὸ δῶρον, ἀλλὰ τὸ μικρὸ παιδί του, τὸ ὁποῖον εἶχε μαζί, ἐχάιδευε τὸ ἀρνὶ, τοῦ ἔκανε χαρὲς καὶ ὁ πατέρας του χάριν τοῦ παιδιοῦ του τὸ ἐδέχθη καὶ τὸ ἐπῆρε μαζί του.

ΕΚ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΚΥΡΙΑΝΝΑΣ

* Ἄννα Ἀντωνίου Θωμαδάκη¹. — Νικόλαος Θωμαδάκης. — Κανάκης Δοκιμάκης, ἐξ Ἀσκύφου μετοικήσας εἰς Κυριάνναν πρὸ τοῦ 1866. — Ἄννα Ἀποστόλου Θωμαδάκη. — Ἐμμανουὴλ Ἀποστόλου Θωμαδάκης. — Ἀσημίνα Ἀποστόλου Θωμαδάκη. — Μαρία Δημητρίου Μανολακάκη. — Σοφία Κανιαδάκη.

ΕΚ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΠΗΓΗΣ

* Ἰωάννης Παλιεράκης, ὁ μετὰ ταῦτα χειροτονηθεὶς ἱερεὺς. — Ἡρακλῆς Μανελάκης. — Χατζῆ Νικόλαος Κουβάκης, ὁ γνωστὸς ὡς Κουβοχατζῆς, ἐτραυματίσθη, ἠχμαλωτίσθη καὶ διεσώθη.

ΕΚ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΜΕΣΗΣ

* Ἰσαὰκ Μοτζάκης.

ΕΚ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΜΑΡΟΥΛΑ

Γρηγόριος Ι. Μοσχάκης². — Δημήτριος Ἐμμ. Φουρναράκης. Τῷ 1866 ἦτο οὗτος δέκα ὀκτῶ ἐτῶν. Ἦτο ὑψηλός, λεπτὸς καὶ ὠκύπους³ εἶχε φτερά, ὡς μοι εἶπεν ὁ γνωρίζων αὐτὸν καλῶς ὁμοχώριός του Ἐμμ.

¹ Αὕτη ἦτο μήτηρ τῶν σφαγέντων Ἐμμανουὴλ καὶ Κωνσταντίνου Θωμαδάκη.

² Οὗτος ἐμάχετο ἀπὸ τοῦ ἀνωγείου τοῦ παρὰ τὴν πυριτιδαποθήκην κελίου, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἐξεληθὼν κατέφυγεν εἰς Μεσοκούμια, ὅπου συνελήφθη αἰχμαλώτως. Ὅτε δὲ ἐξῆλθε τοῦ κελίου διὰ νὰ ὀδηγηθῇ μετὰ τῶν λοιπῶν αἰχμαλώτων εἰς τὸν Πασσᾶν ὑπέστη ἐπίθεσιν παρ' Ὀθωμανοῦ Μερτζανομεχμέτη ὀνομαζομένου. Ὁ Γρηγόριος Μοσχάκης ἄγων τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ἦτο ἐγκατεστημένος ἐν Ρεθύμνῃ, ὅπου ἐξήσκει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πεταλωτοῦ. Λόγῳ ἐπαγγελ-

Μοσχάκης, διετέλεσε δὲ σηματοφόρος τοῦ Παπαῦ Μαρουλιανοῦ. Διετήρει οὗτος κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 καφενεῖον ἐν τῇ μεγάλῃ ὁδῷ τῆς Ῥεθύμνης, ἣτις σήμερον καλεῖται ὁδὸς «Ἄρκαδίου», μαζὶ μὲ τὸν μικρότερον ἀδελφόν του Κωνσταντῖνον καὶ τὸν ὁμοχώριόν του Ἄλέξανδρον Σαουνάτσον, υἱὸν τοῦ Ἀνδρέου.

Αἰχμαλωτισθεὶς ὑπέστη ὀδυνηρὰς κακώσεις, συνεπεία τῶν ὁποίων ἀπέθανεν ἐν τῷ Νοσοκομείῳ Ῥεθύμνης.

ΕΚ ΧΡΩΜΟΝΑΣΤΗΡΙ

Ἰωάννης Καπετανάκης ἢ Χατζιδάκης γνωστός μὲ τὸ παρωνύμιον: Ζαμπράκος. Ἀπήχθη αἰχμάλωτος εἰς Ῥέθυμνον. Ριφθεὶς σιδηροδέσιμος εἰς τὰς φυλακὰς ὑπέστη βαθεῖας πληγὰς εἰς τοὺς πόδας ἐκ τῶν ἀλύσεων. Αἱ ἐκ τούτων οὐλαὶ διετηροῦντο καθ' ὅλον τὸν βίον του. Ἐκ τοῦ φόβου καὶ τῶν κακώσεων ὑπέστη διανοητικὴν ἀνωμαλίαν. — Νικόλαος Γάσπαρι, υἱὸς τοῦ Παπαῦ Οἰκονόμου Γάσπαρι. Ὡς υἱὸς ἱερέως ἐκαλεῖτο καὶ Παπαδομικολῆς. Ἐπὶ τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως (1866) διέκοψε τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐν τῷ Γυμνασίῳ Σύρου, ἄγων τὸ 17ον ἔτος τῆς ἡλικίας. Κατελθὼν λάθρᾳ εἰς Κρήτην ἠγωνίσθη ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῆς. Πολεμήσας ἐν Ἄρκαδίῳ ἠχμαλωτίσθη (ἴδε σ. 239). Ὑπέστη βαρεῖας κακώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπέδρασαν ψυχικῶς ἐπ' αὐτοῦ. Οὗτος κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1896 ἐμπεσὼν εἰς ἐνέδραν (τῇ 5ῃ Μαΐου) ὀλίγον ἐξώθηεν τοῦ χωρίου του ἐδολοφονήθη ἐγκαταλιπὼν εἰς ἡλικίαν 3 μηνῶν τὸν υἱὸν του Ἰωάννην Γάσπαριν Ἐπιθεωρητὴν νῦν τῶν Τ. Τ. Τ. Α' Περιφέρειας τῆς Κρήτης.

ΕΚ ΠΕΡΙΒΟΛΙΩΝ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Ἀδάμ Ἀθανασάκης ἢ Θεοδωράκης. Αἰχμαλωτισθεὶς καὶ ἀπελευθερωθεὶς ἐμόνασε βραδύτερον ἐν Ἀγίῳ Ὄρει. Ἦτο οὗτος θεῖος τῶν φονευθέντων Κωνσταντῖνου καὶ Βασιλείου Ἀθανασάκη. — Ἰωάννης Κωνσταντουδάκης. Ἀπέθανεν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ συνεπεία κακώσεων ἐκ μέρους

ματικῶ ἀνταγωνισμοῦ ἤρχετο εἰς ἔριδας μὲ τὸν ὁμότεχνόν του Μερτζανομεχμέτην. Ἦτο οὗτος σκληρὸς καὶ αἰμοσφόρος. Μίαν ἡμέραν τῷ εἶπεν: «Ἄν σὲ πιάσω, θὰ σὲ σφάζω ἀπὸ τὸν καφᾶ» (αὐχένα). Ὁ Μερτζανομεχμέτης ἔλαβε καὶ αὐτὸς μέρος εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ἄρκαδίου ἐκστρατείαν καὶ ὁ ἀντίπαλός του Γρηγόριος Μοσχάκης ἔπεσεν εἰς τὰς χεῖράς του. Ὡς εἶδεν αὐτὸν ὁ Μερτζανομεχμέτης ὥρμησε κατ' αὐτοῦ, τὸν ἔριψε χαμαὶ καὶ σύρας τὸ γιαταγάνι του ἠτοιμάζετο νὰ τὸν σφάζῃ πράγματι ἀπὸ τὸν καφᾶ. Μόλις εἶχε χαράξει αὐτὸν μὲ τὴν μάχαιράν του, ὁ ἐκ Μαρουλᾶ ὁμοχώριος τοῦ Γρηγορίου Νουρῆς Πατρῆς ὕψωσε τάχιστα τὸ δῦλον του, ἐκτύπησε μὲ τὸ κοντάκι τὸν Μερτζανομεχμέτην καὶ ἔσωσεν οὕτως αὐτὸν ἀπὸ βεβαίου θανάτου. Ἡ ἐκ τοῦ τραύματος ἐκείνῃ οὐλὴ ἦτο πολὺ εὐδιάκριτος. Ὁ Γρηγόριος ἀπελευθερωθεὶς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας μετῴκησεν εἰς Ἄργος. Ὁ Γρηγόριος Μοσχάκης εἶχεν ἀδελφούς τὸν Δημήτριον, τὸν ἐπονομαζόμενον «νυκτοπούλι», τὸν Λάμπην (Χαράλαμπος), γυναικίον καὶ ἀτρόμητον ἄνδρα φονευθέντα κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ἐν τῇ Ἱ. Μονῇ Ἀσωμάτων Ἀμαρίου ὑπὸ Ἀνωγειανῶν, τὸν Ἐμμανουήλ, γνωστὸν ὡς Παπαδομανόλην, καθότι εἶχον πάππον ἱερέα. Ὁ Παπαδομανόλης εἶχε μακρὰν πολεμικὴν δρᾶσιν καὶ κατῴκει ἐν Πλατανῇ Ρεθύμνης.

τῶν φυλάκων του Τούρκων. — Παντελῆς Μπριλλάκης. — Χαράλαμπος Παχλάς. Εὐρισκόμενος ἐν Ἀρκαδίῳ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἐμμανουὴλ κατώρθωσε νὰ διαφύγη κατὰ τὴν καταστροφὴν. Διετέλεσε μετὰ τοῦτο ὄπλαρχηγὸς Περιβολίων.

ΕΚ ΤΗΣ Ι. ΜΟΝΗΣ ΧΑΛΕΠΑΣ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ

Γεράσιμος Στρατήγης, ἐκ Μετοχιῶν Καμαριώτου. Ἦτο ἱερεὺς ἔγγαμος, ἐφημέριος Μουρτζανῶν καὶ ὀνομάζετο Γεώργιος. Διατελῶν ἐν χηρείᾳ ἐκάρη μοναχὸς μετονομασθεὶς Γεράσιμος. Μετέβη εἰς Ἀρκάδι ὡς ἠγούμενος τῆς Μονῆς Χαλέπας φέρων τὸ καριοφίλι τοῦ ποτὲ ἠγούμενου τῆς Μονῆς ταύτης ἀρματωλοῦ Νέστορος Κοκκινίδου¹. Ὁ Γεράσιμος αἰχμαλωτισθεὶς ἤχθη εἰς Ῥέθυμνον, ὁπόθεν ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μυλοποτάμου, ὅπως συστήσῃ εἰς τοὺς Χριστιανοὺς νὰ εἰρηνεύσουν².

ΕΚ ΛΙΒΑΔΙΩΝ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ

Γρηγόριος Σύνολος. — Ἰωάννης Κόκκινος. — Μιχαὴλ Χνάρης, αἰχμαλωτισθεὶς καὶ ἐλευθερωθεὶς ἀπέθανεν ἐν Ἀρκαδίῳ βραδύτερον ὑπὸ τὰς ἀκολούθους συνθήκας. Εἶχε καταταχθῆ μετὰ τὸ 1878 εἰς τὴν τουρκικὴν

¹ Ὁ Μουσταφᾶς Πασσᾶς κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ εὐρεθέντων ὄπλων ἀνεγνώρισε μεταξύ αὐτῶν τὸ καριοφίλι τοῦ Νέστορος Κοκκινίδου, τὸν ὁποῖον εἶχε γνωρίσει καὶ συμπάθησι ὡς ἠρωϊκὸν καὶ φιλότιμον ἄνδρα κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας εἰς τὴν Μονὴν Χαλέπας ἐπισκέψεις του, ὅτε διετέλει Γενικὸς Διοικητὴς τῆς Κρήτης, τῇ ἀδείᾳ τοῦ ὁποίου ὁ Νέστωρ κατεῖχε τὸ ὄπλον τοῦτο. Ἐπίσης ὁ Μουσταφᾶς εἶχε δωρήσει τότε αὐτῷ καὶ κρυστάλλινον μελανοδοχεῖον, τὸ ὁποῖον σώζεται ἐν τῇ Μονῇ τῆς Χαλέπας. Τὸ καριοφίλι τοῦ Νέστορος φέρει ἐπὶ τοῦ κοντακίου μεταλλινὴν ἡμισέληνον. (Ἴδε περὶ Νέστορος Κοκκινίδου ἄρθρον μου ἐν Μ. Ε., τ. ΙΗ', σ. 214). Τὸ καριοφίλι τοῦτο παρέλαθεν ὁ ἐκ τοῦ χωρίου «Ρουμελιῆ» Μυλοποτάμου Πινάλης, ἐκ τῶν σημαϊνόντων «Μπαϊρακαγασίδων». Βραδύτερον ὁ ἱεροδιάκονος τῆς Μονῆς Χαλέπας Συμεὼν Βουρλῆς, ἐκ Μαρουλοῦς Ρεθύμνης, ἠγόρασε τοῦτο παρὰ τοῦ Πινάλη ἀντὶ 1500 γροσίων. Ὅτε δὲ ὁ εἰρημένος ἱεροδιάκονος ἐξετοπίσθη ὑπὸ τῆς προϊσταμένης του Ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς εἰς τὴν Μονὴν Βοσάκου, ἔφερε τοῦτο μεθ' ἑαυτοῦ. Μετὰ τὸν ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ θάνατον αὐτοῦ παρέμενε τὸ καριοφίλι ἐν Βοσάκῳ, ὁπόθεν ἀπετέθη ἐσχάτως ἐν τῷ ἱστορικῷ Μουσείῳ Ἀρκαδίου.

Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ εἶδους τῶν ὄπλων τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ πολεμιστῶν ὁ Π. Βλαστός ἐν σημειώματι αὐτοῦ γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἐν τῇ Μονῇ εὐρέθησαν μόνον 315 ὄπλα Κρητικὰ * πολλά τῶν ὁποίων ἔγιναν ἐν τῇ ἀλώσει ἀχρηστα, 114 ὄπλα ἔμειναν μετὰ τὴν ἀλωσιν μετὰ τῶν 35, τὰ ὁποῖα οἱ ἐν τῇ «Τραπεζίῃ» παρέδωκαν καὶ ἐσφάγησαν, 44 δὲ μόνον παρεδόθησαν τῷ Μουσταφᾶ Πασσᾶ καὶ Μισιρλῇ Πασσᾶ ὄπλα τῶν αἰχμαλώτων καὶ τῶν φονευθέντων (Π. Βλαστός, ἐνθ' ἀνωτ., τ. Α', σ. 319).

² Ἰστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης, Ἰωάννης Σγουρός.

* Ὅπλα βελονωτά, ὀπισθογεμῆ, ὄπλα με καψύλια, τὰ ὁποῖα μνημονεύονται ἐν τῇ «Λογοδοσίᾳ τῆς ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς» ἀποσταλέντα εἰς Κρήτην δὲν ἀναφέρονται ἐν τῷ ἀνωτέρῳ σημειώματι. Φαίνεται ὅτι μοναδικὸν ὄπλον νεωτέρου συστήματος ἐν Ἀρκαδίῳ κατὰ τὴν πολιορκίαν ἦτο ὁ «σισανὲς» τοῦ ὄπλαρχηγοῦ Ν. Βενιανᾶκη (σ. 315). Οὕτω δὲ ἐξηγεῖται τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ πολεμιστοῦ Ἰωάν. Παλιεράκη, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Δημακόπουλος ἐμάχετο μετὰ «λαζαρίναν» (σ. 313).

χωροφυλακὴν μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ ὑπενωματάρχου (δμπαση). Ὁδηγῶν οὗτος εἰς Ἄμαρι δι' ἀνάκρισιν τὸν υἱὸν τοῦ Λάζαρον διήλθεν ἐκ τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου, ὅπου διενυκτέρευσε καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ κελλίῳ (βοσκοκέλλι, ἐν τῇ Ν. Α. γωνίᾳ), ἐκ τοῦ ὁποῦ ἐμάχετο καὶ εἶχε συλληφθῆ ἀιχμάλωτος τῷ 1866. Ἡ ἀνάμνησις τῆς τρομερᾶς τραγωδίας τῆς καταστροφῆς, ὡς ἦτο φυσικόν, συνεκίνησεν αὐτὸν βαθύτατα. Ἐν ὀδύνῃ ψυχῆς καὶ ἐν μέσῳ φοβερῶν ἀλγηδόνων ἀπέθανε τὴν νύκτα ἐκείνην ἐν τῷ αὐτῷ κελλίῳ καὶ ἐνεταφιάσθη ἐν τῷ Νεκροταφείῳ τῆς Μονῆς. «Ἐκεῖα ποῦ μᾶς ἔλεγε ὁ μακαρίτης ὁ πατέρας μου τοὶ ἱστορίες ἐκείνες, μοὶ ἀφηγήθη ὁ υἱὸς τοῦ Λάζαρος, τὸν ἔπιασε φοβερὸς πόνος καὶ δὲν τὸν ἄφηνεν ὅσα γιατρικουλέματα κι' ἂν τοῦκαναν οἱ καλόγεροι, ὥστε ποῦ ξημέρωσε καὶ ἐτσιδιά, χωρὶς νὰ ἡσυχάσῃ διόλου, ἀπέθανε μέσα στοὶ πόνους».

ΕΚ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΑΝΩΓΕΙΑ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ

Ἀρτέμιος Κρασαῆς¹.

ΟΙ ΔΙΑΦΥΓΟΝΤΕΣ

Ἐκ τῶν ἐντὸς τῆς Μονῆς μαχομένων ἀναφέρονται διαφυγόντες οἱ ἑξῆς :

Ἀδὰμ Παπαδάκης. Κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς ἐν τῷ περιούλῳ τῆς Μονῆς σφαγῆς καὶ ἀλλοφροσύνης ὁ ἐκ τοῦ χωρίου «Πίκρι» Ἀδὰμ Παπαδάκης, ὁ γνωστὸς γενναῖος πολεμιστῆς, ὁ κομίσας τὴν νύκτα τῆς 7 Νοεμβρίου τὴν πρὸς τὸν Κορωναῖον ἐπιστολὴν τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ, ὡς ἦτο μικρόσωμος καὶ ὠκύπους, διήλθεν ἄοπλος διὰ μέσου τῶν Τούρκων. Ἐξελεθῶν τῆς Μονῆς ἐκ τοῦ σχηματισθέντος ρήγματος ἐν τῇ Δυτικῇ Πύλῃ εὐρέθη πρὸ τραγικοῦ θεάματος Τούρκου σφάζοντος Χριστιανόν. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην σφαῖρα χριστιανικῆ ριφθεῖσα ἐκ τῶν «Κλαούστρων» ἀφῆκεν ἄπνουν τὸν σφαγέα. Ὁ Ἀδὰμ ὤρμησεν, ἤρπασε τὸ γιαταγάκι τοῦ φονευθέντος Τούρκου καὶ κρατῶν αὐτὸ ἔδραμε καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ μέρος τῆς φάραγγος, τὸ ὁποῖον φέρει εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀμαρίου, ὅπου οὗτος κατέφυγεν. Ὁ Ἀδὰμ Παπαδάκης ἀπεβίωσεν ἐν τῷ χωρίῳ του «Πίκρι» τῷ 1904 ὑπεροδοηκοντούτης.

Ἐμμανουὴλ Μπριλλάκης ἐκ Μαρουλᾶ Ῥεθύμνης. Οὗτος εὐρίσκετο ἐν τινὶ ἰσογειῷ κελλίῳ τῶν «Μεσοκουμίων» μετὰ τοῦ ἐνοίκου βαθυγῆρου μοναχοῦ. Οἱ Τούρκοι ἤρχισαν παραθιάζοντες τὴν θύραν τοῦ κελλίου. Τότε ὁ Μπριλλάκης ἔθεσεν ἐγκαρσίως τὸ ὄπλον του εἰς τὰς ἐντὸς τῆς καπνοδόχου θυρίδας, ἀνερριχθῆ ἐντὸς αὐτῆς καὶ ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ ὄπλου. Οἱ Τούρκοι εἰσελθόντες εἰς τὸ κελλίον ἐπέπεσον κατὰ τοῦ καλογήρου, ὃν ἔσφαξαν ἐπὶ τῆς ἐστίας. Ὁ Μπριλλάκης εἰς τὰς φωνὰς τοῦ σφαζομένου μοναχοῦ ἐτήρησε ψυχραιμίαν. Οἱ Τούρκοι ἐξῆλθον τοῦ κελλίου χωρὶς νὰ ἐρευνήσῃσι τὴν καπνοδόχον. Ὁ Μπριλλάκης κατελθὼν ἐκ τῆς καπνοδόχου ἐξῆλθεν εἰς τὴν ἀυλὴν, ὅπου συνανεμίχθη μετὰ τῶν Τούρκων, μεταξύ τῶν ὁποίων

¹ Ἀδελφὸς τοῦ ἐν Ἀρκαδίῳ φονευθέντος Γεωργίου Κρασαῆ, (ἴδε σ. 359 καὶ 369).

ἦσαν καὶ ἄρκετοὶ Μαρουλιανοί, οἵτινες ἐξέλαθον αὐτὸν ὡς ὁμόθησκόντων, διότι ἔφερον, ὡς συνήθιζε, ζώνην «τουνοσιώτικην», οἶαν ἔφερον καὶ οἱ Τοῦρκοι.

Ἐξελθὼν τοῦ περιαύλου τῆς Μονῆς ἐκ τοῦ πρὸς Ν. «πορτάλι» κατηθύνθη πρὸς τὴν θέσιν «Κουκκουναρὲς» μετὰ πολλῆς προφυλάξεως, σχεδὸν ἔρπων μεταξὺ τῶν θάμνων, φοβούμενος, μήπως ἐμπέσῃ εἰς προφυλακὴν (βάρδιαν) τουρκικὴν. Ἐκάθισεν ὄπισθεν τράφου, ὅπου λόγῳ τῆς ἀϋπνίας καὶ τῆς ἀγωνίας τῶν τραγικῶν ἐκείνων ἡμερῶν δὲν ἐθράδυνε νὰ ἀποκοιμηθῇ. Ἐκοιμήθη περὶ τὰς δύο ὥρας. Αἴφνης τῷ ἐφάνη ὅτι κάποιος ὠθήσας αὐτὸν τῷ ἐφώνησε: «Μανέλη, βάστα, καιρὸς εἶναι». Ἀφύπνισθεις ἔντρομος ἐξηκολούθησε τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν του μὲ τὰς αὐτὰς προφυλάξεις. Ἀλλὰ δὲν ἐθράδυνε νὰ εὐρεθῇ πλησίον τουρκικῆς προφυλακῆς, ἥτις ἐπυροβόλησε πρὸς τὸ μέρος, ὅπου ἤκουσε τὸν ἐκ τῆς διελεύσεώς του θόρυβον, τὸ «τσαλοπάταχο» του, ὡς λέγομεν ἐν Κρήτῃ. Ὁ Μπριλλάκης τότε ἐκρύβη ὄπισθεν θάμνου, μεθ' ὃ ἔφθασεν εἰς «Λαγουδόματον» πέραν τῆς τουρκικῆς ζώνης. Ἀνεπαύθη ὀλίγον ἐκεῖ καὶ ἐξηκολούθησε τὴν πρὸς τὸ «Νεὺς Ἀμάρι» πορείαν του. Ἐμεινεν ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ κλινήρης ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, μέχρις οὗ ἀνέκτησε δυνάμεις.

Τὸ φοβερὸν τῆς καταστροφῆς δρᾶμα τοῦ Ἀρκαδίου ἐνεχαράχθη ἀνεξιτήλως ἐν τῇ ψυχῇ του. Τῷ ἐπαρουσίαζε μάλιστα καὶ θλιβερά φαινόμενα τηλεπαθείας. Ὡς διηγείτο οὗτος εἰς ὁμοχωρίους του, δσάκις ἔβλεπε καθ' ὕπνου τὴν τραγικὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀρκαδίου, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ συμβῇ θάνατος ἐν τῷ χωρίῳ του.

Τὸν οὕτω διασωθέντα Ἐμμανουὴλ Μπριλλάκην συγγέει ὁ Π. Κριάρης ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (σ. 263) μὲ τὸν Κωνσταντ. Παπαδάκην, ὁ ὁποῖος, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, εἶναι ὁ μόνος σωθεὶς ἐκ τῶν εἰς τὴν «Τράπεζαν» καταφυγόντων 37 πολεμιστῶν. Ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ μνημονευόμενος Ἀ. Μπιστάκης ὡς διαφυγὼν μεταμφιεσθεὶς εἰς Τοῦρκον «ἦτο, ὡς ἐξηκρίθωσεν ὁ Κ. Ἀργυρόπουλος, παιδίον δεκαετέε, ἀπολυθὲν ἐν Μέσῃ κατὰ παράκλησιν τοῦ Ν. Γραμματικῆς, συγγενοῦς του».

ΟΙ ΚΡΗΤΕΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΑΙ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΟΙ ΤΟΝ ΤΡΟΠΑΙΟΦΟΡΟΝ ΑΓΙΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟΝ

Ἄγιε, ποὺ εἶσαι δυνατός
κ' εἶσαι καὶ καθ' ἀλλήρη,
κι' ὅποιον θελήσῃς, δύνασαι
ν' ἀπλώσῃς καὶ νὰ πάρῃς
ἀνάμεσα ἀπὸ σκλαβιά,
ἀνάμεσα ἀπὸ πόνους,
καὶ νὰ λυτρώσῃς τὸ φτωχὸ
ἀπὸ τοὺς δολοφόνους,
ἄγιε μεγαλομάρτυρα,

ἄγιε δοξασμένε,
ἄγιε τῆς Κρήτης φύλακα
πολυαγαπημένε,
κατέβασ ἀπτὰ οὐράνια
τὴ δέησι ν' ἀκούσῃς,
ποὺ σοῦ προσφέρουμε οἱ
φτωχοί,
καὶ νὰ μᾶς βοηθήσῃς!

Θ. ΑΦΕΝΤΟΥΛΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΟΛΟΚΑΥΤΩΣΙΝ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ
ΕΠΑΚΟΛΟΥΘΗΣΑΝΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΣΥΜΠΑΘΕΙΑΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ

Βαθειά ἡ θλίψις τῶν Κρητῶν. — Μνημόσυνα τῶν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι ὑπὲρ τῶν Μαρτύρων τοῦ Ἀρκαδίου. — Ἐκδηλώσεις αἰσθημάτων συμπαθείας καὶ φιλανθρωπίας ἐν τε τῇ Εὐρώπῃ καὶ τῇ Ἀμερικῇ. — Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωσήφ Γαριβάλδη περὶ τῆς ἐποποιίας τοῦ Ἀρκαδίου. — Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰταλοῦ πατριώτου καὶ πολιτικοῦ Φραγκίσκου Κρίσι. — Ἰδρυσις Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου ἐν Γαλλίᾳ. Ἐπιστολαὶ τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ. — Αἱ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἐκδηλώσεις τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου Β', τῶν Μ. Δουκῶν καὶ ἐν γένει τῆς Ρωσικῆς Ἀριστοκρατίας. Ἡ μνημειώδης ἔκκλησις πρὸς τὸν Ρωσικὸν λαὸν τοῦ Μητροπολίτου Μόσχας. — Διενέργεια ἐράνων. — Ἐξέγερσις τοῦ πνεύματος τοῦ φιλελληνισμοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ. — Ἐρανοὶ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. — Συναθροίσεις τοῦ Ἀμερικανικοῦ λαοῦ ἐν Νέα Ὑόρκῃ καὶ Βοστώνῃ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. — Συλλογὴ βοηθημάτων. — Θερμοὶ λόγοι ἐξεχουσῶν προσωπικοτήτων.

«Νέα διὰ τὸν Σταυρὸν καταστροφή, ἀλλ' ἦτις ἀποβάσα ἐν τάχει θρυλικὴ ἐκυκλοφόρησεν ἀνὰ τὸν κόσμον καὶ διὰ τοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον ὑπήγειρεν, ἐξυπηρέτησε τοὺς Κρητὰς κάλλιον μιᾶς νίκης»¹.

¹ Edmond Desmaze, *Études et Souvenirs Héliéniques*, σ. 313.

Ἡ πτώσις τοῦ Ἀρκαδίου ἦτο φυσικὸν τοὺς μὲν Τούρκους νὰ χαροποιήσῃ ¹, νὰ γεννήσῃ δὲ βαθεῖαν θλίψιν ἐν τῇ ψυχῇ τῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγωνιζομένων Κρητῶν.

Ἐν τούτοις τὰ ὑπέροχα στοιχεῖα τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς αὐτοθυσίας, τὰ ὁποῖα ἐνεῖχε τὸ Ἀρκαδικὸν δράμα καὶ αἱ διαπραχθεῖσαι θηριωδίαί ἐτόνωσαν τὸ πολεμικὸν μένος τῶν Κρητῶν καὶ ἐκίνησαν ὑπὲρ αὐτῶν τὰς συμπαθείας τῶν Χριστιανικῶν λαῶν.

«Ἡ κατάληψις καὶ ἡ λεηλασία τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου, γράφει ὁ J. Migerοix προεκάλεσαν ἐν Εὐρώπῃ κίνησιν ἀγανακτήσεως, αἱ δὲ σφαγαὶ δὲν ἠλάττωσαν τὸν ἡρωϊσμὸν τῶν Κρητῶν» ².

Ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι ὁ λαὸς ἐξεδήλωσεν ἐν ἐπιβλητικοῖς Μνημοσύνοις τὴν συμπάθειαν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Μάρτυρας τοῦ Ἀρκαδίου. Ἐρανοὶ ἐνηργήθησαν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα καὶ πολυπληθεῖς ἐθέλονται κατῆλθον εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Κρήτην.

Τὸ πρῶτον Μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ ὀλοκαυτωθέντων ἐτελέσθη πανδημῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ναῶ τῶν Ἀθηνῶν τῇ 18ῃ Δεκεμβρίου 1866. Κατ' αὐτὸ ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ν. Σαρίπολος εὐγλώττως ἐξύμησε τὸν ἡρωϊσμὸν τῶν ἐν τῇ Μονῇ ἀγωνισαμένων καὶ πεσόντων καὶ ἐν γένει τῶν Κρητῶν ³.

¹ Οἱ Τούρκοι ἐώρτασαν πομπωδῶς τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἀρκαδίου. Ὁ Ἰωάννης Μητσοτάκης ἔγραφε (14/26 Νοεμβρίου 1866) πρὸς τὸν Κ. Βουλγαρίδην, ἀκόλουθον τοῦ ἐν Χανίοις Ῥωσικοῦ Προξενείου, κατὰ ποῖον τρόπον οἱ ἐν Ἡρακλείῳ Τούρκοι ἐώρτασαν τὴν δῆθεν νίκην τῶν ὀθωμανικῶν ὄπλων ἐν Ἀρκαδίᾳ: «Ἡ πόλις τοῦ Ἡρακλείου ἐορτάζει σήμερον διὰ κανωνιοβολισμῶν καὶ ἀκαταπαύστων τουφεκισμῶν καὶ φωταψιδῶν τὴν νίκην τῶν ὀθωμανικῶν ὄπλων εἰς Ῥέθυμον (Ἀρκαδίον)!». (Ἰ. Μητσοτάκης, Ἀρχεῖον).

Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς ἐπαναστάσεως (1866—1869), «τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς τοῦ Σουλτάνου, ὡς γράφει (17/29 Ἰουνίου 1869) ὁ ἐν Ῥεθύμῃ Προξενικός Πράκτωρ τῆς Ῥωσίας Γ. Σκουλούδης πρὸς τὸ ἐν Χανίοις Ῥωσικὸν Προξενεῖον, ὁ Μουτσαρίφης προσεκάλεσεν ἐπισημῶς τοὺς πολίτας νὰ μεταβῶσι τὸ ἑσπέρας εἰς τὸ φρούριον, ὅπου ἐπρόκειτο νὰ καύσωσι διάφορα πυροτεχνήματα πρὸς τιμὴν τῆς Α. Μεγαλειότητος. Πρὶν ἢ ἀποφασίσωσι νὰ ἀναβῶσιν, ἐπληροφόρηθησαν, ὅτι τὰ πυροτεχνήματα συνίσταντο εἰς τὴν πυρπόλησιν τοῦ Ἀρκαδίου, τοῦ Πετροπολάκη καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν, οἵτινες ἔλαθον μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν... Ἀπέσχον οὗτοι νὰ παρευρεθῶσιν ἐκτὸς ὀλιγίστων, οἵτινες δὲν ἐγνώριζον τὴν πρόθεσιν τῆς Διοικήσεως». (Ἱστορ. Ἀρχ. Κρήτης).

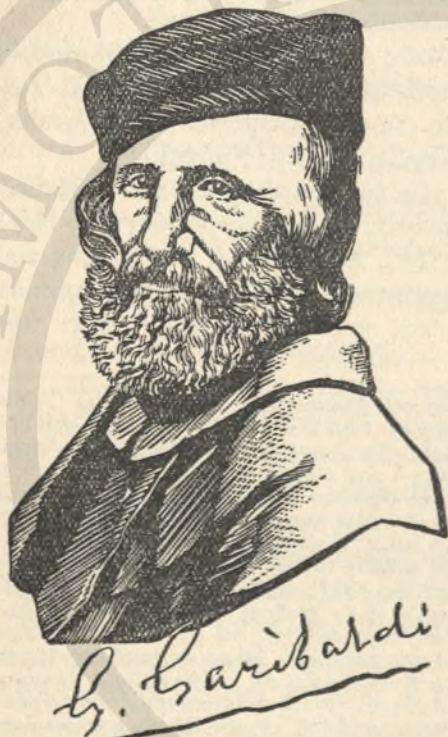
² J. Migerοix, Essai sur l'histoire de la Question Cretoise, Montpellier, 1912, σελ. 40.

³ Γεωργίου Ἀνδρικοπούλου, Ἀρκαδίον ἢ αἱ ἐν Κρήτῃ σφαγαί, ἔκδοσις δευτέρα, ἐν Ἀθήναις 1884. — Εἰς τὸ Μνημόσυνον ἐκεῖνο ἦτο παρῶν καὶ ὁ γνωστὸς ἐνθους πατριώτης καὶ πολεμιστὴς Ἐμμ. Ψαρουδάκης: «Τὴν ἐπιούσαν τῆς ἀφιξεῶς μου εἰς Ἀθήνας Κυριακὴν, ἐτελεῖτο μεγαλοπρεπῆς Μνημόσυνον ἐν τῷ Καθεδρικῷ Ναῶ τῆς Μητροπόλεως ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν καὶ Προέδρου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος κ. Θεοφίλου ὑπὲρ τῶν ἐν τῇ ἀξιωμαθιμονεῦτᾳ Μονῇ τοῦ Ἀρκαδίου πεσόντων. Τὸ συρρεῦσαν ἐν τῇ τελετῇ πλῆθος ἦτο ἀπειρον ἀπὸ τῆς ἀνωτέρας μέχρι τῆς κατωτέρας κοινωνίας. Τὸ πένθος ἦτο ἐξωγραφισμένον εἰς τὰ πρόσωπα ὄλων ἐν γένει καὶ ἡ συγκίνησις μεγίστη». (Ἐ. Ψαρουδάκης, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 154).

«Διατί, έβροντοφώνησεν ούτος, έχαιρετίσθη ώς νίκη ή καταστροφή του 'Αρκαδίου; Διότι έν τῷ θανάτῳ τῶν ήρώων εκείνων διείδομεν οί πανέλληνες τήν ζωήν τής Πατρίδος... 'Ο κρότος του 'Αρκαδίου εξήγειρε πάντας τούς όπουδήποτε 'Ελληνας, όπως ένώσωσι τās προσπαθείας των και άποτελεσματικώτερον έργασθώσι πρὸς άποτελειώσιν του 'Ελληνικού άγώνος...».

'Επίσης έτελέσθησαν Μνημόσυνα έν Ρουμανία, Σερβία, Ρωσία, εις ά παρέστη πλήθος μέγα όμογενών¹ και ξένων, επισήμων και μή.

¹Ιωσήφ Γαριβάλδης

ριαν, μεθ' ής τινες λαλοῦσι περι τῶν Κρητῶν. 'Εάν ό νῦν πόλεμος συνέβαινε πρὸ εἴκοσιν αἰώνων και εάν πολλάι αὐτοῦ και αίματηρόταται φά-

«Έν τε τῇ Εὐρώπῃ και τῇ 'Αμερικῇ έξεδηλώθησαν αισθήματα συμπαθείας ὑπέρ τής 'Ελλάδος και τής Κρήτης. 'Ο τύπος έδημοσίευσε φιλελληνικά άρθρα και ξρανοι ώργανώθησαν πρὸς άνακούφισιν τῶν θυμάτων του Κρητικού άγώνος.

'Έν Βελγίῳ. «'Ο άγών τῶν Κρητῶν, ξγραφεν έφημερίς τῶν Βρυξελλῶν, θά φθάσῃ έγγύτατα του θριάμβου. Οὔδεις δύναται πλέον νά άρνηθῇ τήν συμπάθειαν, ής άπολαύουσιν οί Χριστιανοί Κρητες παρά τής μεγίστης μερίδος του εὐρωπαϊκού δημοσίου και τῶν 'Ηνωμένων Πολιτειῶν! Δέν άπέχει πολὺ μακράν ή ήμέρα, καθ' ήν ή δημοσία γνώμη θά άναγκάσῃ τās Δυνάμεις νά σκεφθῶσιν, εάν πρέπη νά έγκαταλίπωσι τέλεον τούς δυστυχεῖς νησιώτας έξαντλουμένους έν έσχάτῳ άγῶνι.

»'Εγκλημα έσχάτης άπανθρωπίας ὑπολαμβάνω τήν άδιαφο-

¹ Δαπάναις τῶν έν 'Αγγλία όμογενῶν ήγοράσθη έν 'Αμερικῇ τὸ ταχύπλοον άτμόπλοιον «Dream», εις ό έδόθη τὸ όνομα του ήρωϊκού «'Αρκαδίου». Τοῦτο έξυπηρέτησε τὰ μέγιστα τόν Κρητικόν άγώνα ὑπὸ τούς πλοιαρχους 'Αγγελικάραν, Κοτζιάν και Κιοσέν. 'Εξετέλεσεν άπό τής 17 Φεβρουαρίου 1867 — 4 Αύγουστου του αὐτοῦ έτους εἴκοσι τρεῖς πλόας μεταφέρων γυναικόπαιδα έκ τῶν Κρητικῶν παραλίῶν εις τήν έλευθέραν 'Ελλάδα, έθελοντάς δέ, τροφάς και πολεμοφόδια εις τήν άγωνιζομένην Κρήτην. Κατά τόν 23ον

σεις περιεγράφοντο ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἢ τοῦ Πολυβίου, αἱ συγγραφαὶ αὐτῶν θὰ ἐνομίζοντο μυθιστορήματα καὶ ἡμεῖς δὲ θὰ ἐπιστεύομεν, ὅτι ἀναγινώσκομεν κεφάλαιόν τι ἐκ τῆς μεγάλης ἐποποιίας τοῦ Μηδικοῦ πολέμου. Δὲν ἤξεύρω κάλλιον ν' ἀντιπαραβάλω τὸν ἀπὸ τεσσαρακονταετίας ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ὀθωμανῶν ἢ πρὸς τὴν ἀδικαιολόγητον εἰσβολὴν τῶν περὶ τὸν Ξερέην Περσῶν εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας τῆς Εὐρώπης».

Ἐν Ἰταλίᾳ. Οἱ φιλελεύθεροι ἐν Ἰταλίᾳ βουλευταὶ ἠγέρθησαν θερμοὶ συνήγοροι τῆς ἀγωνιζομένης Κρήτης καὶ ἐν γένει τῶν δικαίων τῆς Ἑλλάδος: ἐν Λιβόρνῳ ὁ βουλευτὴς Γουεράτσης, ἐν Μοδένῃ ὁ στρατηγὸς Μοράνδης, ἐπίσης ὁ στρατηγὸς Φαβρίτσης, ὁ βουλευτὴς Ἀσπρόνης καὶ ἄλλοι ἄλλαχοῦ.

Ὁ ἐρημίτης τῆς Καπρέρας¹ Ἰωσήφ Γαριβάλδης² ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 7/19 Δεκεμβρίου 1866 ἐκθειάζων τὴν ἐποποιίαν τοῦ Με-

πλοῦν ὑπὸ τὸν πλοίαρχον Κουρεντὴν ἀνακαλυφθὲν παρὰ τὴν Ἁγίαν Ρουμέλην ὑπὸ τῶν περιπολούντων τουρκικῶν πολεμικῶν ἐναυμάχησε πρὸς τὸ ταχύτερον καὶ ἰσχυρότερον αὐτοῦ «Ἴτζεδίν». Κατόπιν πολυῶρου οὐχὶ πλέον ναυμαχίας, ἀλλὰ μάχης ἐκ τοῦ συστάδην, ἐρρίφθη ὑπὸ τοῦ γενναίου αὐτοῦ πληρώματος εἰς τὴν ξηρὰν παραδοθὲν ὑπὸ τούτου εἰς τὰς φλόγας. Οὕτως ἐξέλιπε τὸ ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας προσενεγκὸν εἰς τὴν ἐπανάστασιν θρυλικὸν «Ἀρκαδίον», ὅπερ, ὡς γράφει ὁ Σκίνερ, εἶχε καταστῆ μυθικὸν καὶ ὁ τρόμος τῶν περιπολούντων τὴν Κρήτην τουρκικῶν πολεμικῶν, δι' ὃ καὶ ἀπεκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Τούρκων «Σεϊτάν βαποροῦ» (Διαβολοθάπορο).

1 Νηοὶ βραχώδης τῆς Ἰταλίας. Ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουὴλ ἐδῶρσεν αὐτὴν εἰς τὸν Ἰωσήφ Γαριβάλδην, ὅπου διέμενεν οὗτος ἀπὸ τοῦ 1854 μέχρι τοῦ θανάτου του (1882). Ἐτάφη ἐν αὐτῇ, δι' ὃ καὶ ἐκηρύχθη ἐθνικὸν μνημεῖον. Ὁ τάφος τοῦ Γαριβάλδη ἔχει ἀποβῆ τὸ ἐθνικὸν προσκύνημα τῶν Γαριβαλδινῶν.

2 Ὁ θρυλικὸς οὗτος ἥρωας τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν δὲν κατῆλθεν εἰς Κρήτην κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866, οὐχ ἦττον ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται Γαριβαλδῖνοι κατῆλθον εἰς τὴν Νῆσον λαθόντες μέρους εἰς διαφόρους μάχας. Τινὲς ἐξ αὐτῶν εὗρον τὸν θάνατον εἰς τὸ πεδῖον τῆς τιμῆς. Ὁ Ἀχιλλεὺς Ντὲ Γκράντι, ἀξιωματικὸς τοῦ Ἰταλικοῦ στρατοῦ, κατελθὼν μετὰ τῶν Γαριβαλδινῶν εἰς Κρήτην καὶ πολεμήσας κατὰ τοῦ Ὁμέρ Πασσᾶ ἐν Λασηβίῳ κατεκρεουργήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ὁ Ταγματάρχης Τσεζάρι μαχόμενος ἐπὶ κεφαλῆς τῶν στρατιωτῶν του ἐφονεύθη ἐν Ἰυλίῳ. Ὁ Γαριβάλδης συγκεκινημένος παρηκολούθει τὴν δρᾶσιν τῶν Γαριβαλδινῶν ἐν Κρήτῃ καὶ ἔγραφεν εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις φίλον του Στεκούλην, πολεμήσαντα ἐν Ἰταλίᾳ μετὰ τοὺς Γαριβαλδινούς, ἐξυμνῶν τὸν ἡρωϊσμόν τῶν Κρητῶν καὶ εὐχόμενος τὴν ἀπελευθέρωσίν των.

Εἶναι γνωστὸς ὁ φιλελληνισμὸς, ὃς οὐ διαπνεόμενοι οἱ Γαριβαλδῖνοι κατῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν Ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1897 ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσήφ Γαριβάλδη στρατηγὸν Ῥιτσιώτην Γαριβάλδην καὶ τὸν θερμότερον φιλέλληνα Ἀμιλκὰν Κυπριάνην, καὶ κατὰ τὸ 1912 ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Ῥιτσιώτη Πιπίνου—Ἰωσήφ Γαριβάλδην. Ἡ ἱστορία θὰ διαλαλή τὸν ἐνθουσιασμὸν αὐτῶν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας, ὃς οὐ διεπνέοντο οὗτοι ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες Γαριβαλδῖνοι καὶ θὰ ἐξυμνή τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ὑπ' αὐτῶν ἀνδρείαν τόσον κατὰ τὴν μάχην τοῦ Δομοκοῦ, ὅσον καὶ κατὰ τὴν μάχην τοῦ Δρίσκου.

Καταχωρίζω ἐνταῦθα ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς Γαριβαλδῖνου ἐκ Δρακώνας Κισάμου (5 Δεκεμβρίου 1866) πρὸς τὸν ἐπιφανῆ ἀρχηγόν του, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκθέτει οὗτος τὰ τῆς πώσεως τοῦ Ἀρκαδίου καὶ παρακαλεῖ αὐτόν, ὅπως συντελέσῃ εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῶν δεινῶς πασχόντων Κρητῶν, γυναικῶν καὶ παιδιῶν.

σολογγίου και του 'Αρκαδίου συνηγορεί ὑπὲρ τῆς πλήρους νίκης τῶν δικαίων τοῦ 'Ελληνισμοῦ.

« Ἀγαπητέ μου Βαρρίτη!

» Συνηγορήσας ὑπὲρ τοῦ 'Ελληνικοῦ ἀγῶνος ἐπεσφράγισας τὸν περιοδικὸν τύπον τῆς 'Ιταλίας διὰ τῆς εὐγενοῦς σφραγίδος τῆς τῶν λαῶν ἀδελφότητος καὶ τὸν ἐξακμήρισας ὡς κατακλονήσαντα τὴν κτηνώδη ὑπερφιλανθίαν, ἣν συστηματικῶς ἐπέδωξεν ἡ δεσποτεία. Τὸ ὀρέγειν τὴν χεῖρα καὶ τὸ ἀποτείνειν λόγους παραμυθίας δὲν εἶναι ἄρα γε τοῦτο ἢ ἐπιγῆς κυριωδεστάτη τοῦ ἀνθρώπου ἀποστολή καὶ ἡ ὑψηλὴ ἐφαρμογὴ τῶν ἀγιωτάτων τοῦ Σωτῆρος διδαγμάτων; Ὁ Θεὸς εὐλογῆσαι καὶ σὲ καὶ

Στρατηγέ μου,

' Ἀφοῦ ἐπὶ τριμηνίαν ὑπηρετήσα ὑπὸ τὰς σὰς διαταγὰς ἐν τῷ πρώτῳ τάγματι τῶν ἐθελοντῶν ἀκροβολιστῶν, μετέβην εἰς τὴν 'Ελλάδα, ὅπως ἀγωνισθῶ πάλιν ἐν ταῖς μάχαις τῆς ἐλευθερίας. Τώρα διατρίβω ἐν Δρακῶνι παρὰ τῷ κ. Ζιμβρακάκη καὶ τῇ Γενικῇ Συνελεύσει, ἥτις ἀπέστειλέ σοι εὐχαριστήριον ἐπιστολὴν ἐπὶ τῇ ὑπὲρ τοῦ ἡμετέρου ἀγῶνος μερίμῃ σου. Τολμῶ νὰ παρακαλέσω σε θερμῶς, ἐν ὄνόματι τῆς φιλανθρωπίας, ὅπως παντὶ σθένει προσπαθήσῃς νὰ ἀφαρπάσῃς τὰς ἐπὶ τῶν ὀρέων πασχούσας οἰκογενείας ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου φοβεροῦ θανάτου. Γυναῖκες, γέροντες καὶ παιδία ἀποθνήσκουσιν ἐκ τοῦ ψύχους καὶ τῆς πείνης ἐν τοῖς σπηλαίοις. . . Τὸ ἥρωϊκὸν δράμα τοῦ 'Αρκαδίου, ἔνθα ἀπέθανον περὶ τὰ 700 γυναικόπαιδα μετὰ 300 ἄλλων ἡρώων προτιμησάντων τὸν θάνατον ἀντὶ τῆς ὑποταγῆς ἀποδεικνύει, ὅτι, ἐὰν μὴ σπεύσῃ μεγάλη τις Δύναμις, ὅπως σώσῃ τὰ ἀήφα ταῦτα τῆς ἐπαναστάσεως θύματα καὶ παράσῃ αὐτοῖς ἄσυλον ἀσφαλές, ὁ κόσμος θὰ ἀκούῃ καθ' ἐκάστην ἡμέραν νέαν τινὰ καταστροφὴν.

Οἱ Κρήτες περικυκλωθέντες ὑπὸ 14.000 ἐχθρῶν (ἐξ ὧν 6.000 μὲν ἐμάχοντο, 8.000 δὲ ἦσαν παρατεταγμένοι, ὅπως παρακαλύσωσι τὴν φυγὴν), οἱ Κρήτες, λέγω, ὄντες περὶ τοὺς 300, ἀντέστησαν ἀγωνισάμενοι δύο ἡμέρας. Καταναλωθέντος τοῦ μολύβδου, ἤναψαν τὴν πυριτιδαποθήκην καὶ ἐξηκόντισαν τὰ νεοφανῆ ταῦτα ὄπλα κατὰ τοῦ πλήθους τῶν πολιορκούντων. Τελευταῖον οἱ Τούρκοι διὰ τῶν ἀκαταπαύστων κανωνιοβολισμῶν ἀνοίξαντες ρήγμα εἰσήλθον ἡ μάχη διήρκεσεν ἐκ τοῦ συστάδην τέσσαρας ὥρας ἐν τοῖς κελλίοις, ἐπὶ τῶν κλιμάκων, ἐν τοῖς διαδρόμοις καὶ πανταχοῦ. Οἱ Χριστιανοὶ ἰδόντες τὴν Μοῆν βρῖθουσαν ἀπίστων καὶ εἰς ἀπόγνωσιν περιελθόντες ἔβαλον πῦρ εἰς μίαν ὑπόνομον καὶ μετ' ὀλίγα δευτερόλεπτα τρισχίλια πτώματα ἔκειντο ἐν μέσῳ τῶν καπνίζόντων ἐρείπειων. Χίλιοι Χριστιανοὶ εὔρον ἔνδοξον θάνατον καὶ διαχίλιοι Τούρκοι ἐφονεύθησαν ἐπίσης πλὴν τῶν τραυματισθέντων χιλίων. . .

Καθῆκον ἐπιτελῶ διαθιβάξω σοι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἐπειδὴ γινώσκω, ὅτι ὁ στρατηγὸς Γαριβάλδης ἀείποτε ἐπωφελήθη γεγηθότως τὴν εὐκαιρίαν τοῦ εὐεργετεῖν τὸν πλησίον καὶ τοῦ ἐξυπηρετεῖν τὸν μέγαν τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνα. Ἐλπίζω λοιπὸν, ὅτι θὰ συγχωρήσῃς μοι, ἦν ἔλασον τόλμην νὰ ἐξιστορήσω σοι τὰ κατὰ τὴν Κρήτην καὶ νὰ παρακαλέσω σε νὰ ἀναπολήσῃς, ὅτι καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἀποθνήσκουσιν ἐπὶ τῶν χιονοσκεπῶν ὀρέων γυναῖκες καὶ παιδία. . .

Στρατηγέ μου! Πέποιθα εἰς τὴν γενναϊότητά σου καὶ εἰς τὴν δύναμίν σου ἐλπίζω, ὅτι διὰ τῆς μεσιτείας τῆς σῆς οἱ δυστυχεῖς οὗτοι θὰ ἐξέλθωσιν ἐκ τῆς νήσου. Ἡμεῖς δὲ οἱ ἄλλοι, καίπερ πολλάκις ἐνδεεῖς ὄντες ἄρτου, τρώγομεν δίπυρον κριθῖνον ἔχομεν ὄμως καὶ ὄπλα καὶ πολεμοφόδια. . . Ἡξιώθη τῆς τιμῆς νὰ ἀγωνισθῶ ἐν Μπετσέκκα πλησίον τοῦ υἱοῦ σου Ριτσιώτη. Ἐνανθῶτα ὄμως δὲν πρόκειται περὶ πολέμου, ἀλλὰ περὶ σφαγῆς ἀηλεοῦς. Δὲν ὑπάρχουσιν οὕτε τραυματῆαι, οὔτε φυλακαί. Ὅστις ἂν πῆσῃ ἢ συλληφθῇ, φονεύεται, πολλοὶ δὲ ἀποκόπτονται τὰ μέλη πρὶν ἢ ἀποθάνῃ, ἀλλὰ δὲν πειράζει. Ἡμεῖς ἤλθομεν εἰς τὴν Κρήτην, ὅπως τὴν ἀπελευθερώσωμεν. . . (Κ λ ε ῖ ὦ Τεργέστης τῆς 30 Ἰανουαρίου 1867, ἀριθ. 289).

τοὺς σοὺς συναδέλφους τοὺς ἀναπετάσαντας τὴν τοῦ δικαίου σημαίαν. Λαὸς ἔχων νὰ ἐπιδείξη φοβερὰ ἐπεισόδια, ὡς τὰ τοῦ Ἀρκαδίου καὶ τοῦ Μεσολογγίου, ἦτο ὄντως ἄξιος νὰ τύχη τῆς εὐνοίας τῶν πεφωτισμένων ἀνδρῶν. Τοιοῦτος λαὸς εἶναι ἄξιος νὰ τύχη ἐλευθέρας υπάρξεως¹ κοινῇ δὲ εὐγνωμοσύνη ὀφείλεται εἰς τοὺς ἐξαναστήσαντας αὐτόν.

Καπρέρα 7/19 Δεκ. 1866

«Ὁ σὸς Γαριβάλδης»

Ἐπιστολὴ τοῦ Φραγκίσκου Κρίστι¹

«Ἀξιότιμε Κύριε,

»Σύγγνωθί μοι, ἐὰν ὄψῃ ἀπαντῶ πρὸς τὴν σὴν τιμίαν ἐπιστολήν¹ διακωλυθεὶς ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐργασιῶν μου ὡς βουλευτοῦ καὶ καθηγητοῦ σφόδρα λυποῦμαι ἐπὶ τῇ σιωπῇ μου, ἐπειδὴ συναισθάνομαι τὸ καθήκον, εἰς ὃ μὲ προσεκάλεσας. «Ἕλλην τὸ γένος, ὡς καταγόμενος ἐξ οἰκογενείας μεταθάσης εἰς Ἰταλίαν μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Γεωργίου Καστριώτου, σύνοϊδα, εἴτερ τις καὶ ἄλλος, τὴν ἠθικὴν ἀνάγκην τοῦ συνεργῆσαι εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν στεναζόντων Ἑλλήνων. Ἰταλὸς τὴν γέννησιν κατανοῶ τὸ ἀλληλέγγυον τῶν ἔθνῶν καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀμοιβαίας βοηθείας των. Ἡ ὑπερφιλανθία εἶναι σπέρμα θανάτου καὶ ἀληθὲς σημεῖον παρακμῆς. Προσφέρω σοι λοιπὸν τὰς ὑπηρεσίας μου εἰς πᾶν, ὅ,τι δύναμαι νὰ πράξω, ἐξαιτούμενος τὴν συγγνώμην σου, ἐὰν μὴ δυνηθῶ νὰ κατορθώσω ὅσα ἀμφοτέρωι ποθοῦμεν. Ὁ ἀγὼν, δν ἀγωνίζονται ἀνίσοις δυνάμεσιν οἱ Κρήτες, ἀναμνησθεὶς ἡμᾶς τὰ ἀνδραγαθήματα καὶ τὴν αὐταπάρνησιν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οἵτινες ἐξανέστησαν τῷ 1821, καὶ τῶν ὁποίων οἱ προοδευτικοὶ θρίαμβοι ἀνεστάλησαν παρὰ τῶν ἐπεμβασῶν Δυνάμεων. Ἡ Ἑλλάς πρέπει νὰ λάβῃ τὰ ἀρχαία

Φρ. Κρίστι

1: Ὁ Φραγκίσκος Κρίστι (1819—1901) ὑπῆρξε διαπρεπὴς Ἰταλὸς πατριώτης καὶ πολιτικός. Μετέσχεν εἰς ἀπάσας σχεδὸν τὰς ἐπαναστάσεις καὶ τοὺς πολέμους, οἱ ὅποιοι ἐδημιούργησαν τὴν Ἰταλικὴν ἐνότητα. Ὁ Κρίστι, καταγόμενος ἐξ Ἑλληνικῆς οἰκογενείας ἐγκατασταθεὶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὑπῆρξεν ὁμηγετὴς τῆς γενναϊότητος καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως τῶν Κρητῶν, ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ὁποίων ὡς καὶ τῶν λοιπῶν τμημάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ δὲν ἔπαυσε νὰ ἦ κήρυξ καὶ πρόμαχος.

σύνορά της ἐπὶ τῆς ἠπείρου καὶ τὰς νήσους της ἐν ἀμφοτέραις ταῖς θαλάσσαις· ἄνευ τούτων δὲν θὰ ἀποτελέσῃ στοιχεῖον δυνάμεως, ἢ δὲ Εὐρώπῃ θὰ εἶναι συνένοχος προφανεστάτου ἀδικήματος».

Φλωρεντία 28 Δεκ. 1866

«Ὁ σὸς Κρίστι»

Ἐν Γαλλίᾳ. Ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Villemain (Abel-François) συνέστη ἐν Γαλλίᾳ φιλελληνικὸν κοιμητήριον.

Ὁ κριτικώτατος συγγραφεὺς καὶ ἀκαδημαϊκός, ἐπιφανὴς δὲ Γάλλος πολιτικὸς Saint-Marc Girardin ἐγένετο ὑψίφωνος συνήγορος τοῦ ἀγνοῦ καὶ ἔθνικοῦ ἀγῶνος τῶν Κρητῶν:

«Ὅλη ἡ Ἑλλάς μάχεται ἐν Κρήτῃ· ὅλη ἡ Ἑλλάς μεθ' ὅλας τὰς ἀντιρρήσεις τῆς Κυβερνήσεώς της ἐξαποστέλλει τοὺς στρατιώτας της, τὰ ὄπλα της, τὰς ἐπικουρίας της. Μεθ' ὅλον τὸν παρὰ τοῦ Ὀθωμανικοῦ στόλου ἀποκλεισμόν Ἑλληνικὰ ἀτμόπλοια καταπλέουν ἀδιαλείπτως κομίζοντα νεοσυλλέκτους καὶ πολεμοφόδια εἰς τὴν Κρητικὴν ἐπανάστασιν. Γάλλος ἰατρὸς ἐν Σύρῳ ἔγραψέ μοι ἐσχάτως ὁμολογῶν μοι τιμῶς καὶ εἰλικρινῶς, ὅτι οὐχὶ ξένοι, ἀλλὰ Ἕλληνες συρρέοντες πανταχόθεν τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ ἀσιατικῆς Ἑλλάδος παρακαλοῦσι τοὺς ἐν Σύρῳ πλοιάρχους νὰ τοὺς μετακομίσωσιν εἰς τὴν Κρήτην: Παρεκάλει με δὲ ὡσανεὶ χαίροντα τὰ πιστὰ παρὰ τισι τῶν Κυβερνήσεων, νὰ διαβιβάσω αὐταῖς τὴν μαρτυρίαν του. Τὶ θὰ ἔλεγεν, ἐὰν ἐγὼ ἀπεκρινόμην αὐτῷ, ὅτι αἱ Κυβερνήσεις εἶναι ὡσαύτως πεπεισμένοι, ὡς ἐγὼ τε καὶ αὐτός, ὅτι ἡ Ἑλλάς πολεμεῖ ἀληθῶς πόλεμον ὅλως ἔθνικόν καὶ φιλοπάτριδα κατὰ τῆς Τουρκίας, ὅτι ἡ Κρήτη εἶναι περιφρακτὸν πεδῖον τῶν δύο ἔθνων, καὶ ὅτι τὸ περιφρακτὸν τοῦτο πεδῖον, μεθ' ὅσα κι' ἂν λέγωσιν οἱ ἐναντιογινωμοῦντες, δὲν θὰ κλεισθῇ τοσοῦτον ταχέως, ἐπειδὴ νέοι μαχῆται καταφθάνουσιν εἰς αὐτὸ ἀδιακόπως; Ἴδου τί μεγαλύνει τὴν Κρητικὴν ἐπανάστασιν. Ἴδου τί καθιστᾷ αὐτὴν νέον πόλεμον τῆς ἀνεξαρτησίας»¹.

Ἀποσπάσματα ἐκ δύο ἐπιστολῶν τοῦ Βίκτωρος Οὐγκῶ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν.

Α'.

«Κραυγὴ ἔρχεται πρὸς με ἐξ Ἀθηνῶν. Προσκαλοῦμαι ἐκ τῆς πόλεως τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Φειδίου· φωναὶ προφέρουσι τὸ ὄνομά μου. Τίς εἰμὶ ὁ τοιαύτης ἀξιοῦμενος τιμῆς; Οὐδέν. Εἰς ἡττημένος. Καὶ τίνας οἱ πρὸς ἐμὲ ἀποτεινόμενοι; Νικηταί.

»Ναί, ἡρωϊκοὶ Κρηῖτες καταδυναστευόμενοι σήμερον, αὐριον ἔσεσθε νικηταί.

»Ἐγκατερῆσατε· καὶ πνιγόμενοι θέλετε θριαμβεύσει. Ἡ ἀγωνιώδης διαμαρτυρία εἶναι δύναμις. Εἶναι ἡ πρόσκλησις ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, τοῦ κατακρημνίζοντος,—τίνας;...

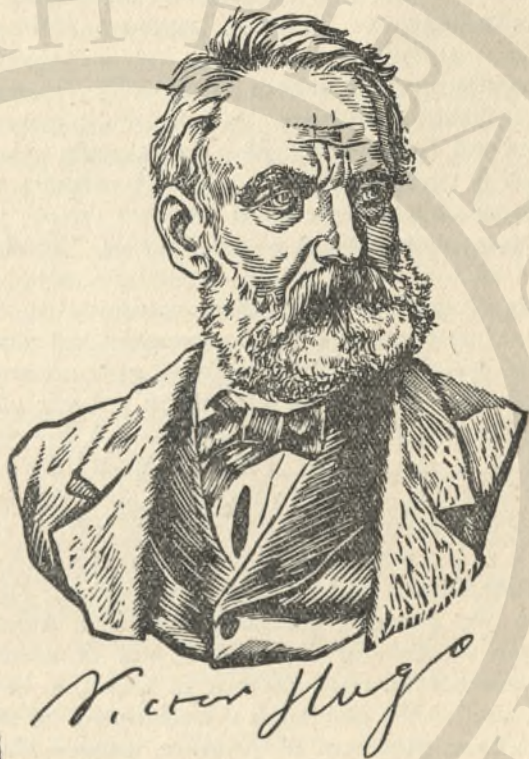
¹ «Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων».

»Όλοι αὐταὶ αἱ καθ' ὧν κηρυσσόμεναι Δυνάμεις, οἱ συνασπισμοὶ οὗτοι τῆς τυφλῆς βίας καὶ τῶν ἰσχυρογνομόνων προλήψεων, αἱ παλαιαὶ ἔνοπλοι τυραννίαι χαρακτηριστικώτατον ἔχουσι γνώρισμα τὴν μεγάλην εὐκολίαν τοῦ ναυαγεῖν. Ἡ τῖάρα ἐν τῇ πρύμνῃ, τὸ τουρθάνιον ἐν τῇ πρῶρᾳ, τὸ παλαιὸν μοναρχικὸν σκάφος διαρρεῖ. Καταβυθίζεται ἤδη ἐν Μεξικῷ, ἐν Αὐστραλίᾳ, ἐν Ἰσπανίᾳ, ἐν Ἀννοθέρφῳ, ἐν Σαξονίᾳ, ἐν Ρώμῃ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐγκαρτερήσατε καὶ ἡττώμενοι δὲν θὰ ἡττηθῆτε. Ἡ καταστολὴ ἐπαναστάσεως δὲν εἶναι κατάργησις τῆς ἀρχῆς αὐτῆς. Τετελεσμένον οὐδὲν γεγονὸς ἐκτὸς τοῦ δικαίου. Τὸ δίκαιον εἶναι ἀκαταπόντιστον. Τὰ κύματα τῶν γεγονότων περῶσιν ὑπεράνω αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτὸ ἐπαναδύεται...

»Λαεὶ τῆς Κρήτης, εἶσαι ψυχῇ. Ἕλληνας τῆς Κρήτης, ὑπὲρ ὧν ἔχετε τὸ δίκαιον, ὑπὲρ ὧν ἔχετε τὸν ὀρθὸν λόγον... Ὅτι ἀληθεύει περὶ τῆς Ἰταλίας, ἀληθεύει καὶ περὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Βενετία δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἐκείνην, χωρὶς νὰ ἀποδοθῇ ἡ Κρήτη εἰς ταύτην· μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀρχὴ δὲν δύναται ἔνθεν μὲν νὰ εἶναι ἀληθής, ἔνθεν δὲ νὰ εἶναι ψευδής. Ὅτι ἐκεῖ εἶναι ἡ ἠὼς, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐνταῦθα ὁ τάφος... | Τὸ Κρητικὸν ζήτημα εἶναι τεθειμένον πλέον, καὶ θὰ λυθῇ ὡς ἅπαντα τὰ ζητήματα τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀπολυτρώσεως.

»Ἑλλάδα πλήρη, Ἰταλίαν πλήρη, τὰς Ἀθήνας ἐν τῇ κορυφῇ τῆς μιᾶς, τὴν Ρώμην ἐν τῇ κορυφῇ τῆς ἑτέρας, ἰδοὺ τί ἡμεῖς ἐν Γαλλίᾳ, ὀφείλομεν εἰς τὰς δύο μητέρας ἡμῶν. Εἶναι ὀφειλὴ. Τὴν ὀφειλὴν ταύτην ἡ Γαλλία θέλει ἀποτίσει. Εἶναι καθῆκον. Ἡ Γαλλία θέλει ἐπιτελέσει τὸ καθῆκον τοῦτο. Πότε; Ἐγκαρτερεῖτε»¹.

Βίκτωρ Οὐγκώ

¹ Κλειὼ Τεργέστης τῆς 2/14 Δεκεμβρίου 1866. Ἑλληνισμὸς (περιοδικόν) ἐν Ἀθήναις, Μάρτιος 1902.

«Εἶναι γνωστή ἡ λέξις Ἀρκαδίον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ συμβάν. Ἴδου λεπτομέρειαι ἀκριβεῖς καὶ σχεδὸν ἀγνωστοί. Ἐν Ἀρκαδίῳ, Μονῇ ὑπὸ τὴν Ἴδην κτισθείση παρὰ τοῦ Ἡρακλείου¹, ἑκκαίδεκα χιλιάδες Τούρκων ἐπιτίθενται κατὰ 197 ἀνδρῶν καὶ 343 γυναικῶν καὶ παιδίων. Οἱ Τούρκοι ἔχουσιν 26 πυροβόλα καὶ δύο βομβιδοβόλα, οἱ δὲ Ἕλληνες 240 τουφέκια. Ἡ μάχη διαρκεῖ δύο νυχθήμερα. Τὸ Μοναστήριον βάλλεται διὰ 1200 μεγάλων σφαιρῶν. Κρημνίζεται εἰς τοῖχος, εἰσορμῶσιν οἱ Τούρκοι, ἑξακολουθοῦσιν οἱ Ἕλληνες μαχόμενοι, 150 τουφέκια ἀχρηστεύονται. Ἐξ ὥρας εἰσέτι ἀγωνίζονται ἐν τοῖς κελλίοις καὶ ἐπὶ τῶν κλιμάκων, καὶ δισχιλίοι νεκροὶ κείνται ἐν τῇ αὐλῇ. Τελευταῖον καταβάλλεται βιαίως ἡ τελευταία ἀντίστασις. Ἀνάριθμοι ὡς μύρμηκες πληροῦσι τὴν Μονὴν οἱ νικηταὶ Τούρκοι. Μία μόνη ἐναπελείφθη πεφραγμένη αἶθουσα, ὅπου ὑπάρχει ἡ πυριτιδαποθήκη, καὶ ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ πλησίον βωμοῦ, ἐν τῷ μέσῳ ὀμίλου τέκνων καὶ μητέρων νεαρὸς ἱερεὺς ἄγων τὸ 44ον ἔτος, ὁ Ἡγούμενος Γαβριὴλ προσευχόμενος. Ἐξωθεν φονεύονται οἱ πατέρες καὶ οἱ σύζυγοι, ἀλλ' ἐὰν μὴ φονευθῶσιν, οὐαὶ εἰς τὰς γυναῖκας ἐκεῖνας καὶ εἰς τὰ παιδιά, αἵτινες εἶναι προωρισμέναι διὰ δύο χαρῆμα. Ἡ διὰ τοῦ πελέκεως κοπτομένη θύρα ὑποχωρεῖ καὶ πίπτει. Ὁ ἱερεὺς² λαμβάνει ἀπὸ τοῦ βωμοῦ λαμπάδα, ἀναθλέπει πρὸς τὰ παιδιά καὶ τὰς γυναῖκας, κλίνει τὴν λαμπάδα πρὸς τὴν πυριτιδα καὶ τὰς σώζει. Μία φοβερὰ ἐπέμβασις, ἡ ἔκρηξις, βοηθεῖ τοὺς ἡττημένους, ἡ ἀγωνία μετατρέπεται εἰς θρίαμβον, ἡ δὲ ἡρωϊκὴ Μονή, ἡ δίκην φρουρίου ἀγωνισασμένη, ἀποθνήσκει ὡς ἡ φαίστειον. Τὰ Ψαρά δὲν εἶναι ἐπικώτερα, τὸ Μεσολόγγιον δὲν εἶναι ὑψηλότερον. Τοιαυτὰ εἰσι τὰ γεγονότα. Τί δὲ πράττουσιν αἱ Κυβερνήσεις, αἱ λεγόμεναι πολιτισμέναι; Προσπιθυρίζουσιν ἀλλήλαις εἰς τὸ οὖς ὑπομονή, διαπραγματεύμεθα. Διαπραγματεύεσθε; Ἄλλ' ἐν τούτοις ἐκριζοῦνται οἱ ἐλαιῶνες καὶ οἱ καστανεῶνες, κατεδαφίζονται τὰ ἐλαιοτριβεῖα, πυρπολοῦνται αἱ κῶμαι, καίονται αἱ συγκομιδαί, ἀποστέλλονται πλήθη ὀλόκληρα ν' ἀποθάνωσιν ἐκ τῆς πείνης καὶ τοῦ ψύχους εἰς τὸ ὄρος, θιάζονται αἱ γυναῖκες, κατατομοῦνται οἱ ἄνδρες, κρεμῶνται οἱ γέροντες... Ἐξ ἡ ἑπτὰ μεγάλαι Δυνάμεις συνώμοσαν ἐναντίον μικροῦ λαοῦ. Τίς ἡ συνωμοσία αὕτη; Ἡ χαλαρωτάτη ἀπασῶν. Ἡ συνωμοσία τῆς σιωπῆς. Ἄλλὰ δὲν εἶναι βροντῆ. Ἡ βροντῆ ἔρχεται ἄνωθεν ἐν δὲ τῇ πολιτικῇ γλώσσῃ ἡ βροντῆ καλεῖται ἐπανάστασις»³.

Ἡ Illustration τῶν Παρισίων ἐδημοσίευσεν ἀξιόλογον περὶ τοῦ Ἀρκαδίου ἄρθρον καὶ εἰκόνα τῆς πυρποληθείσης Μονῆς ὡς καὶ τὴν τοῦ Ἡγουμένου Γαβριὴλ μετὰ βιογραφίας αὐτοῦ.

¹ Περὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου ἴδε ἀνωτέρω ἐν σ. 33.

² Ὁ Victor Hugo ἔχει ὑπ' ὄψιν τὰς πρώτας πληροφορίας, καθ' ἃς τὸ πῦρ ἐν τῇ πυριτιδαποθήκῃ ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου Γαβριὴλ. — Περὶ τοῦ ἀκριβοῦς ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῇ Μονῇ Χριστιανῶν ἴδε σ. 220.

³ Κλειώ Τεργέστης τῆς 24/8 Μαρτίου 1867.

Ἐν Ρωσίᾳ. Ἄνεμος συμπαθείας ὑπὲρ τῶν ἀναξιοπαθούτων Κρητῶν ἔπνευσεν ἐν Ρωσίᾳ ἀπὸ τῶν ἀνακτόρων μέχρι τῆς καλύβης τοῦ πτωχοῦ χωρικοῦ.

Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος Β΄ διέταξε νὰ ἐνεργηθῇ ἔρανος ἀνά τὸ ἀπέραντον αὐτοῦ Κράτος. Οἱ μεγάλοι Δούκες καὶ αἱ Δούκισσαι ὠργάνωσαν ἀγοράς καὶ θεατρικὰς παραστάσεις, ὧν τὸ προϊόν διετεῖται ὑπὲρ τῶν θυμάτων τῆς Κρήτης. Αἱ κόμησσαι Προτάσσωφ καὶ Βλούλωφ συνήθροισον περιερχόμενοι τὴν Ρωσίαν χρήματα παρὰ τῶν φιλανθρώπων.

Ἡ ὁμόδοξος Ἰδίᾳ Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας ἔπαιξε τὸν πρῶτον ρόλον ἐν τούτῳ. Ὁ Μητροπολίτης Μόσχας διὰ θερμοτάτης ἐκκλήσεως πρὸς τὸν Ρωσικὸν λαὸν ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὸν ὄβολόν του, ὃ ὁποῖος κατὰ τὴν φράσιν του «εἶναι μέγας». Θὰ ἀπετέλει παράλειψιν, ἐὰν δὲν ἐμνημόνευον ἐνταῦθα, ἔστω καὶ ἐν μέρος τῆς ἐνθουσιώδους καὶ ὄντως χριστιανικῆς ἐκκλήσεως τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου Ἱεράρχου. Ἡ φωνὴ αὐτοῦ, φωνὴ ἐξερχομένη ἀπὸ τὰ μύχια τῆς καρδίας του, θέτει ἔτι καὶ σήμερον ἐνώπιον τοῦ ἀναγνώστου ὀλοζώντανον τὸν πόνον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ τὰ βαθείας συμπαθείας καὶ ἀλληλεγγύης αἰσθήματά του.

Τὴν ἔκκλησίν του ἐκείνην πρὸς τὸν Ρωσικὸν λαὸν κατακλείει διὰ τῆς ἐξῆς ἀποστροφῆς, ἣ ὁποία καὶ σήμερον βαθύτατα συγκινεῖ:

»Βεβαίως χαίρομεν, ὅτι ἡ κοινωνία ἡμῶν καὶ Ἰδίᾳ ἡ ἀνωτέρα αὐτῆς τάξις ἤρχισε νὰ ἐνεργῇ χρηματικούς ἐράνους, ἠθέλομεν ὅμως χαρῆ ἔτι μᾶλλον, ἐὰν τὸ συμφέρον τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος εἰσέδουε καὶ εἰς τὰς ἄλλας τάξεις καὶ εἰσεχώρει εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν συναίσθησιν τοῦ πληθους τοῦ Ρωσικοῦ λαοῦ... Ἡ ἔθνικὴ συμπάθεια εἶναι ἑκατοντάκις βασιμωτέρα, ἰσχυροτέρα καὶ γονιμωτέρα ἀπὸ πᾶσαν συμπάθειαν ἀνωτέρων τάξεων, ὃ δὲ ὄβολός τοῦ χωρικοῦ δημιουργεῖ πλοῦτον, πρὸς τὸν ὁποῖον οὐδεμία ἰδιωτικὴ κατάστασις δύναται νὰ συγκριθῇ.

Σεῖς Ρῶσοι, οἵτινες φυλάττετε πιστῶς εἰσέτι τὰς ἐντολάς τῶν πατέρων ἡμῶν, σεῖς οἱ φυλάττοντες τὴν ἱεράν συνήθειαν τῶν προγόνων καὶ ἐσπερινῶν προσευχῶν καὶ ἐπισκεπτόμενοι μετὰ ζήλου τοὺς Ναοὺς τοῦ Θεοῦ, ἐνθυμήθητε, τί λέγετε καθ' ἑκάστην: Μνήσθητι, Κύριε, τῶν αἰχμαλώτων ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ λύτρωσον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν βασάνων.

Τίνες εἶναι οἱ ἀδελφοὶ οὗτοι; Οἱ ἀδελφοὶ οὗτοι αἰχμάλωτοι εἶναι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνας, οἵτινες τώρα ἀγωνίζονται ἐν Κρήτῃ ἐναντίον τῶν Μουσουλμάνων, οἱ Ὀρθόδοξοι Ἕλληνας, παρὰ τῶν προγόνων τῶν ὁποίων ἐδέχθημεν τὴν Ἁγίαν ἡμῶν Θρησκείαν. Οἱ ἀδελφοὶ μας οὗτοι αἰχμάλωτοι εἶναι οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι, Ὀρθόδοξοι καὶ ὁμόφυλοι ἡμῶν. Τὰ βάσανα αὐτῶν εἶναι ὁ ἀνυπόφορος ζυγὸς τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χριστοῦ. Μία μόνον ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον ἰσχυρὰ Ὀρθόδοξος Δύναμις καὶ αὕτη εἶναι ἡ Ρωσία· εἰς αὐτὴν μόνον ἐναποτίθενται αἱ προσδοκίαι τῶν αἰχμαλώτων ἀδελφῶν μας.

Βοηθήσατε λοιπόν τούς ἀδελφούς μας, ὅπως δύνασθε, εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τὰ παθήματα αὐτῶν, ἵνα πληρωθῇ ἡ ρῆσις τῆς προσευχῆς καὶ ἐλευθερωθῶσιν ἀπὸ τὰ φοβερά των βάσανα. Βοηθήσατε αὐτούς καὶ διὰ τοῦ εὐτελοῦς ὕμῶν ὄβοιου. Ὁ ὄβολός τοῦ λαοῦ εἶναι μέγας. Ἐνθαρρύνετε αὐτούς συμπαθοῦντες καὶ συλλυπούμενοι αὐτοῖς. Τελέσατε ὁμαδικὴν προσευχὴν ὑπὲρ ἐπιτυχίας τῶν ζώντων καὶ ἀναπαύσεως τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων»¹.

Ὁ Μέγας Δοῦξ Νικόλαος ἤγειρεν ἐν συμποσίῳ τὴν ἀκόλουθον ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων πρόποσιν:

Ὁ Μέγας Δοῦξ Νικόλαος

«Πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν ἐκείνους, οἵτινες κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον ὑπῆρξαν οἱ μόνοι σύμμαχοι τῆς Ρωσίας. Εἰς ὑγείαν τῶν γενναίων Ἑλλήνων ἐθελοντῶν, οἵτινες συνεπολέμησαν μεθ' ἡμῶν ἐν Σεβαστουπόλει· εἰς ὑγείαν τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, οἵτινες κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην πάσχουσι, μάχονται καὶ ἀποθνήσκουσι τόσον ἡρωϊκῶς»².

Ἐν Ἀγγλίᾳ. Διὰ τὰς ἐν Ἀρκαδίῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Νήσου διαπραχθείσας θηριωδίας τὸ πνεῦμα τοῦ φιλελληνισμοῦ καὶ τῆς φιλανθρωπίας ἀφυπνίσθη ἐν Ἀγγλίᾳ, ἔρανοι δὲ ὑπὲρ τῶν θυμάτων τούτων συνελέγησαν ἐν Λονδίῳ καὶ ἀλλαχοῦ.

Περὶ τούτων ὁ «Τύπος» τῆς Βιέννης ἔγραφε τὰ ἐξῆς: «Ἐν Ἀγγλίᾳ ἐξηγέρθη τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα τῶν φιλελλήνων· ἐν Λονδίῳ καὶ ἀλλαχοῦ συλλέγονται ἔρανοι ὑπὲρ τῶν Κρητῶν, πλοῖα δὲ Ἀγγλικά κο-

μίζουσι τὰς γυναῖκας τούτων καὶ τὰ τέκνα εἰς διάφορα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου».

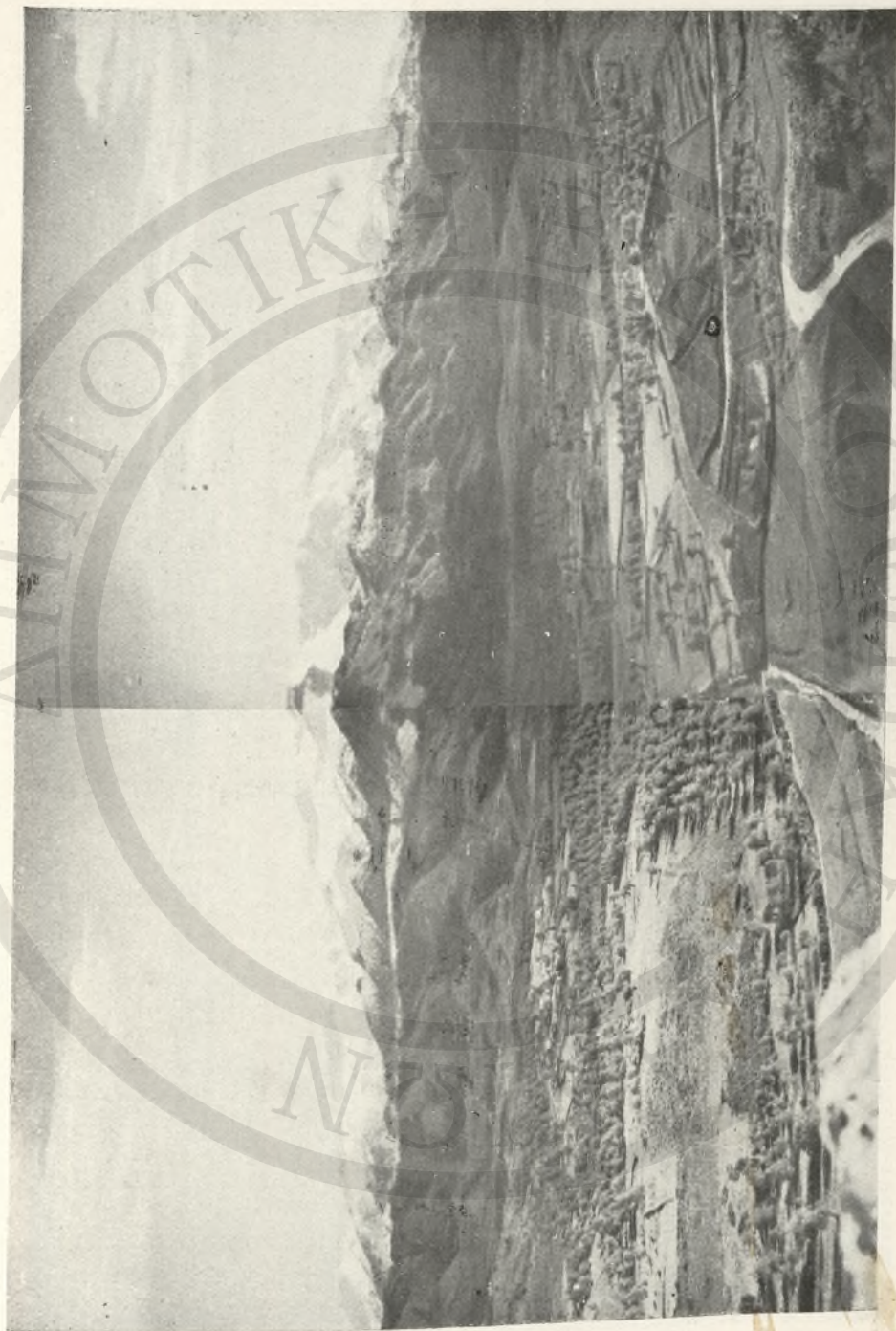
Ὁ ἀγγλικὸς τύπος ἐγκωμιάζει τὴν ἐν Ἀρκαδίῳ ἐκλάμψασαν αὐταπάρνησιν τῶν Κρητῶν καὶ ποιεῖται ἔκκλησιν εἰς τὰ γενναῖα αἰσθήματα τοῦ Ἀγγλικοῦ ἔθνους ὑπὲρ τοῦ δικαίου τοῦ ἀγῶνος αὐτῶν.

«Οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ Ἀρκαδίου καίπερ μηδαμῶς συντελέσαντες εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος των ἔδειξαν, ὅπως ἄγριον καὶ φοβερὸν εἶναι τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐν τῇ ἀντιστάσει του πρὸς τοὺς βαρβάρους κατακτητὰς. Ἡ σκηνὴ αὕτη μεθ' ὅλας τὰς συνεπειὰς τῆς δὲν εἶναι ἀναξίᾳ νὰ συγκαταλεχθῇ εἰς τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τὰ διεγείραντα τὴν εὐρωπαϊκὴν συμπάθειαν ἐν τῷ πρώτῳ ἀγῶνι... Ἐὰν οἱ πρό-

¹ Ὁ Ἀστὴρ τῆς Ἀνατολῆς, ἔτος 1', σ. 3753.

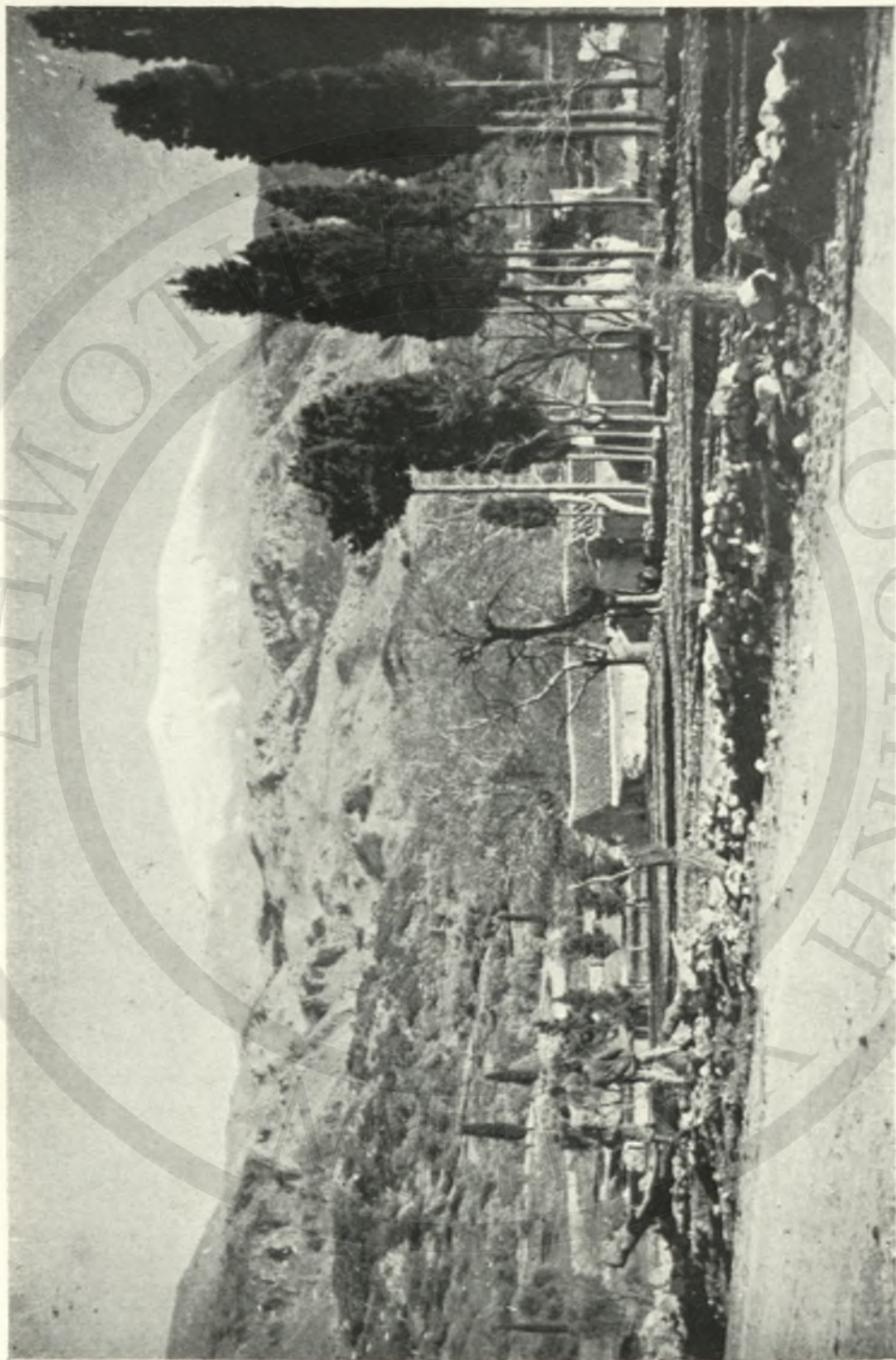
² Π. Κριάρη, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 266.

Τὰ Λευκά ὄρη

"Αποψις του χιονισμένου Ψηλωρείτου έκ της 'Ι. Μονής Ασωμάτων

μαχοι τοῦ Ἀρκαδίου ἐπανελάθον τὰς τοῦ Μεσολογγίου σκηνάς, ὅπως προσελκύσωσιν εἰς τὸν ἀγῶνά των τὴν προσοχὴν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ὁ σκοπὸς αὐτῶν ἐπετεύχθη. Τὸ τοῦ φιλελληνισμοῦ πνεῦμα τὸ κατακοιμηθὲν κατὰ τὰ τελευταῖα τριάκοντα ἔτη τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐνδεχόμενον νὰ ἐξεγερθῆ τοῦ ληθάργου διὰ τοιοῦτου ἔργου Ἑλληνικῆς ἀπογνώσεως. Δὲν ἀμφιβάλλομεν τὸ παράπαν, ὅτι οἱ Κρήτες εἶναι δυσπειθεῖς ὑπήκοοι τῆς Πύλης, ὅτι διακαῶς ποθοῦσι τὴν ἐλευθερίαν των καὶ ὅτι πολλὰ διεπράξαντο ἤδη, ὅπως φανῶσιν ἀξιοὶ τῆς μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ἐνώσεώς των. Συνομολογοῦμεν καὶ ἡμεῖς, ὅτι εἰς μέγα ἀμάρτημα περιέπεσεν ἡ διπλωματία μὴ παραδοῦσα τὴν Κρήτην τῇ Ἑλλάδι, ἅμα τῇ λήξει τοῦ πρώτου ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος. Πιστεύομεν, ὅτι οὐδέποτε θ' ἀποκατασταθῆ ἔν Κρήτη ἡ εἰρήνη, ἐφ' ὅσον δὲν ἐπανορθοῦται τὸ λάθος ἐκεῖνο, καὶ ὅτι ἡ Νῆσος, ἡ οὖσα σήμερον πολυδάπανόν τι καὶ ὄχληρόν σάρκωμα τῇ Τουρκίᾳ, θ' ἀποθῆ πολῦτιμον μέλος τῆς Ἑλλάδος»¹.

«Ἡ Πύλη ἐκήρυξεν ἐπισήμως, ὅτι ἐκυρίευσεν τὴν Μοῆν τοῦ Ἀρκαδίου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ρεθύμνης. Ἡ εἶδησις αὕτη τοῦ Τούρκου ἀρχιστρατήγου εἶναι σαφὴς μὲν καὶ μεμετρημένη, δύναται δὲ νὰ ἀντιπαραβληθῆ πρὸς ὅσα ἠκούσαμεν ἐν τῇ Δύσει ἐκ παντοίων Ἑλληνικῶν πηγῶν καὶ ἐξ ἀμφοτέρων νὰ σχηματισθῆ ὀρθή τις περὶ τῶν συμβεβηκότων ἰδέα...

»Ὅποθενδήποτε καὶ ἂν ἤχησαν οἱ πρόμαχοι τοῦ Ἀρκαδίου εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ἀπόφασίν των, οἰανδήποτε δὲ καὶ ἂν ἀπεφίησαν τὰ γυναικόπαιδα γνώμην, δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι ὁ Κρητικὸς ἀγὼν θὰ δρέψῃ τοὺς καρποὺς τοῦ φρικαλέου τούτου κατορθώματος. Ὅλοτελεῖς καταστροφαί, ὡς ἡ τοῦ Ἀρκαδίου, τοῦ Παλέστρου ἐν Λίσση² καὶ ἄλλων παραπλησίων ἐν τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς νεωτέροις χρόνοις δὲν ἐπιδοκιμάζονται ὑπὸ τῶν κρινόντων τὰ πράγματα ἐν νηφαλιότητι. Ἀποδεικνύουσιν ὀλίγον τι καταλαμβάνουσιν ὁμως ἐξ ἐφόδου τὸ λογικόν, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ πείσῃ τὰ ἐπιχειρήματα. Ἡ φιλοπατρία εἶναι Ἰθρησκεία, ἣτις πρέπει νὰ ἔχη καὶ τὸν βωμὸν καὶ τὸ ὄλοκαύτωμά της. «Ὁ ὑπομείνας μέχρι τέλους σωθήσεται» καὶ ὁ πάσχων νικᾷ. Ἡμεῖς τοῦλάχιστον δὲν εἶχομεν ἀνάγκην νὰ ἀκούσωμεν τοιαύτας τραγικὰς σκηνάς, ὅπως βουλευθῶμεν καὶ ἀποφανθῶμεν τὸ ἴδιον φρόνημα. Ἀμα ἀρξαμένης τῆς ἐπαναστάσεως, εἰπομεν, ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Κρήτης καὶ ἡ εἰς τὴν Ἑλλάδα προσάρτησις αὐτῆς θὰ ἦτο ἡ καλυτέρα τῆς ἔριδος διάλυσις οὐχὶ δῆθεν ἐπειδὴ διατρέφομεν ἰδιαιτέραν πρὸς τοὺς Ἑλληνας στοργήν, ἢ ἐπειδὴ πεποιθήκαμεν, ὅτι ἡ τοῦ Γεωργίου Κυβέρνησις θὰ ὠφελῆθῆ ἐκ ταύτης ἢ καὶ ἐξ ἄλλης αὐξήσεως τῶν Ἑλληνικῶν συνόρων, ἀλλ' ἐπειδὴ παλαιὰ πείρα ἐδίδαξεν

¹ Κλειῶ Τεργέστης τῆς 16/28 Δεκεμβρίου 1866, ἀριθ. 287 (ἐκ τοῦ «Κήρυκος» τοῦ Λονδίνου).

² Τῇ 20 Ἰουλίου 1866 παρὰ τὴν ἐν τῷ Ἀδριατικῷ πελάγει νήσον Λίσσαν ἐγένετο ναυμαχία μεταξὺ τοῦ Αὐστριακοῦ καὶ τοῦ Ἰταλικοῦ στόλου, καθ' ἣν τὸ Ἰταλικὸν πολεμικὸν «Παλέστρο» ἀναφλεγέν ἐκ τῶν βλημάτων ἀνετινάχθη κατόπιν εἰς τὸν ἀέρα.

ἡμᾶς, ὅτι ὁ παρασκευαζόμενος ἀγὼν θὰ ἀπέβαινε μακροχρόνιος καὶ αἱματηρός, ἡμεῖς δὲ ἐπεθυμήσαμεν ἐν ὀνόματι αὐτῆς τῆς φιλανθρωπίας νὰ προληφθῶσι τὰ ἔσχατα δεινά, οἷα ἡ πυρπόλησις τοῦ Ἄρκαδιου, καὶ νὰ προληφθῶσι δι' ἐγκαίρου ἐπεμβάσεως...»¹.

Ἐν Ἀμερικῇ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀμερικανικὸς λαὸς ἤρχισε νὰ συγκινηταὶ ἐπὶ τοῖς δεινοπαθήμασι τῶν Κρητῶν. Ὁ τύπος ἄνευ ἐξαιρέσεων ἐδημοσίευσεν ἄρθρα συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. Ὁ λαὸς ἤρχισε νὰ συνέρχηται εἰς συνελεύσεις, ἐν ταῖς ὁποῖαις ἐπιφανεῖς ἄνδρες καὶ διακεκριμένοι ρήτορες, ἐν οἷς καὶ ὁ ὁμογενὴς Ἴ. Μ. Ροδοκανάκης, συνηγόρησαν ὑπὲρ τῶν Κρητικῶν δικαίων καὶ ἐν γένει ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος.

Σαμουήλ Χάου

Ἐν τινι δημοσίᾳ συναθροίσει, γενομένη ἐν Βοστώνῃ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ὁ προεδρεύων αὐτῆς θερμὸς φιλέλληνας καὶ εὐφραδέστατος ρήτωρ Δόκτωρ Σαμουήλ Χάου² ἐξεφώνησεν ἕξοχον ἐξ ἀπόψεως ἐμβριθείας καὶ ἐνθουσιασμοῦ λόγον, τὸν ὁποῖον ἤκουσε μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ πολλοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ ἄκροατήριον, τοῦ ὁποῦ ἐπεσπάσατο ἐν τέλει τὰ χειροκροτήματα. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου παραλαμβάνω τὴν ἀκόλουθον περικοπήν. «...Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἔχουν ἀποδιωχθῆ ἀπὸ τὰ πεδινὰ καὶ ἀνοικτὰ μέρη, ὅτι αἱ κωμότητες καὶ τὰ χωρία τῶν ἐκάθησαν καὶ κατεστράφησαν, ὅτι οἱ ἀγροὶ τῶν ἡρημώθησαν, οἱ ἐλαιῶνες καὶ ἀμπελώνες

τῶν κατεκόπησαν ἢ ἐξερριζώθησαν, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἀλλ' ὅμως ἐμμένουν εἰς τὴν ἀπόφασίν των.

»Μοὶ φαίνεται, ὅτι τοὺς βλέπω ἤδη τοὺς υἱοὺς τῶν παλαιῶν μου

¹ «Καιροὶ» τοῦ Λονδίνου.

² Ὁ Σαμουήλ Χάου (Samuel Howe) ἐγεννήθη ἐν Βοστώνῃ (1801—1876). Φιλάνθρωπος καὶ θερμὸς λάτρης τῆς ἐλευθερίας ἔσπευσεν εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα (1821) ὡς ἠρωματοῦχος καὶ ἰατρός. Κατὰ τὸ 1866 ἐπὶ τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπανάστασεως ἐν Κρήτῃ περιοδεύσας τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας ἔδωκε διαλέξεις πρὸς τὸν Ἀμερικανικὸν λαὸν ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων Κρητῶν καὶ ἱδρυσεν τοπικὰς ἐπιτροπὰς πρὸς συλλογὴν ἐράνων διὰ τὴν ἀνακούφισιν αὐτῶν. Φορτώσας μέγα πλοῖον μὲ τροφὰς καὶ ἐνδύματα κατήλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐν Ἀθήναις ἱδρυσεν μεγάλην Ἑλληνοαμερικανικὴν Ἐπιτροπὴν πρὸς περίθαλψιν χιλιάδων Κρητῶν προσφύγων. Κατὰ τὴν τριετὴν ἐν Ἑλλάδι διαμονὴν του δὲν ἔπαυσε διανέμων τὰ βοηθήματα, τὰ ὁποῖα ἀπέστειλλον αὐτῷ αἱ ἐν Ἀμερικῇ ἱδρυθεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτροπαὶ (Ἴδε ἐν Μ. Ἐ. Ἐγκ. τ. ΚΔ', σ. 468, σχετικὸν ἄρθρον ὑπὸ Δ. Μ. Καλαποθάκη καὶ Σ. Γ. Κανούτα, ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Ἀμερικῇ σ. 240).

συστρατιωτῶν καὶ συντρόφων φοροῦντας τὰ κατάλευκα ὑποκάμισα καὶ τὰς φλοκάτας των καὶ λέγοντας εἰς τὰς μητέρας, ἀδελφὰς καὶ τέκνα των: "Ἐχε 'γεια μητερ! ἔχε 'γεια ἀδελφή καὶ τέκνα, ζητήσατε καταφύγιον εἰς τὰς γειτονικὰς νήσους τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, ζητήσατε καταφύγιον, ὅπου τὸ χριστιανικὸν ἔλεος δύναται νὰ σᾶς βοηθήσῃ· ἡμεῖς ἀπερχόμεθα εἰς τὰ ὄρη, ἵνα στήσωμεν ἐκεῖ τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας!

»Φίλοι μου, τὰ ἀτυχή ταῦτα γυναικόπαιδα ὑποφέρουσιν ἤδη, ὅπως αἱ μητέρες καὶ τὰ ἀδέλφια των ὑπέφερον πρὸ 45 ἐτῶν. Οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες σας ἀνεκούφισαν ἐκείνους· δὲν θέλετε καὶ σεῖς νὰ χορηγήσητε μικρὰν ἀνακούφισιν εἰς ταῦτα;...

»Ἡ διπλωματία λέγει, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπέμβωμεν ὡς ἔθνος, ἀλλ' ἡ φιλιανθρωπία ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς τὸ καθήκον νὰ ἐπέμβωμεν ὡς ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ νὰ θρέψωμεν τοῦλάχιστον τοὺς πεινῶντας, νὰ ἐνδύσωμεν δὲ τοὺς γυμνητέοντας»¹.

Τὴν ἑσπέραν τῆς 14/26 Ἰανουαρίου (1867) πολυπληθῆς συνέλευσις ἐγένετο ἐν δημοσίᾳ τινὶ αἰθούσῃ τῆς Νέας Ὑόρκης ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ δημάρχου Hoffman πρὸς ἀναζωπύρησιν τῶν φιλελληνικῶν αἰσθημάτων τοῦ Ἀμερικανικοῦ λαοῦ καὶ διευκόλυνσιν τῶν ἐργασιῶν τῆς συσταθείσης αὐτόθι φιλοκρητικῆς ἐπιτροπῆς.

Λαθῶν πρῶτος τὸν λόγον ὁ πρόεδρος παρῶτρυνε τὸ ἀκροατήριον εἰς συνδρομὴν τῶν γυναικῶν καὶ τέκνων τῶν ἐν Κρήτῃ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνιζομένων. Ἀκολούθως ὠμίλησε διὰ μακρῶν ὁ αἰδεσ. Henry Ward Beecher, ὅστις ἀποδείξας δι' ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων, ὅτι εἶναι καθήκον παντός Ἀμερικανοῦ νὰ χορηγῇ χεῖρα ἀρωγῶν εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας μαχομένους λαοὺς, προσέθηκε τάδε:

«Δὲν ὑπάρχει λαὸς ἐπὶ τῆς γῆς κεκτημένος τοσαῦτα δικαιώματα ἐπὶ τῆς ἡμετέρας συμπαθείας καὶ συνδρομῆς, ὅσα ὁ Ἑλληνικός· πρῶτον μὲν διότι καὶ ἄλλοτε ἀγωνιζόμενον τὸν ἐβοηθήσαμεν, θὰ διεψεύδομεν δὲ τὴν περὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἡμετέρου ἔθνους δόξαν, ἐὰν μὴ ἐπράττομεν τὸ αὐτὸ καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην. Καὶ δεύτερον, διότι ὁ φείλομεν εἰς τὸ ἔθνος τοῦτο τοσαῦτα, ὅσα δὲν δυνάμεθα οὐδέποτε ν' ἀποτίσωμεν. Δὲν ἦλθον ἐνταῦθα, ὅπως ἐπικαλεσθῶ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἐκείνου τὴν ἔνοπλον τῆς ἡμετέρας Κυβερνήσεως ἐπέμβασιν· νομίζω ὅμως, ὅτι ἡ Κυβέρνησις τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο καὶ ὁ ἡμέτερος Πρόεδρος ἠδύνατο νὰ εἶπῃ ἰσχυρόν τινα καὶ εὐγενῆ λόγον ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας».

Μετὰ τοῦτον ὠμίλησεν ὁ αἰδεσ. Roswell Hitchcock, καλέσας τοὺς πολίτας εἰς τὸ φιλάνθρωπον ἔργον τῆς βοηθείας τῶν πασχόντων Ἑλλήνων.

Ὁ Αἰδ. Δόκτωρ Crosby ἐγερθεὶς μετὰ τὸν προαγορεύσαντα παρετήρησε τάδε: «Εἶναι ἀπαραίτητον καθήκον τοῦ Ἀμερικανικοῦ λαοῦ καὶ τῆς Ἀμερικανικῆς Κυβερνήσεως νὰ σπεύσωσιν εἰς βοήθειαν τῶν δυστυχοῦντων ἔθνων» ἐπιτελοῦντες τὸ καθήκον ἡμῶν οὐδεμίαν Κυβέρνησιν ἔχο-

¹ Ὁ Ἀστὴρ τῆς Ἀνατολῆς, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 3757.

μεν νά φοθηθῶμεν. Ἡ Κυβέρνησις μας πρέπει νά διατάξῃ ἀμελλητί τὸν ναύαρχον Goldsbrough νά μεταβῇ μετὰ τοῦ στόλου του εἰς τὰς θαλάσσας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπέμβῃ ὑπὲρ τῶν καταπιεζομένων Κρητῶν. . . . Περὶ τῆς ἀξίας τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς μαρτυρεῖ τὸ παρελθόν· ἐάν δὲ εἰς τὸ μέλλον ἀποβλέψωμεν, πειθόμεθα ὅτι ἡ τύχη τῆς Ἀνατολῆς ἐξήρηται καθ' ὄλοκληριαν ἐκ τῆς ἐνεργητικότητος τῆς φυλῆς ταύτης.

Καὶ ὁ Hugh Maxwell ὠμίλησεν ἐνθέρμως ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. «Οἱ αἰῶνες συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων» ἔζησα ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ καὶ αἰσθάνομαι μεγίστην ἐπιθυμίαν ν' ἀποσταλῇ βοήθεια εἰς τοὺς πάσχοντας. . . ».

Μετὰ τὰς ἀγορεύσεις ταύτας, ἃς τὸ ἀκροατήριον πολλαχοῦ διέκοψε μετὰ ζωηρῶν χειροκροτημάτων, οἱ συνελθόντες ἀπεφάσισαν:

α) Ὅτι, ἡ πρὸς τὸν λαὸν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἐπίκλησις τῶν Κρητῶν ὑπὲρ βοηθείας καὶ περιθάλψεως τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων των, ἅτινα πάσχουσι τὰ πάνδεινα, εἶναι ἐπίκλησις, τὴν ὁποίαν ὡς Χριστιανοὶ χρεωστοῦμεν νά ἀκούσωμεν μετὰ βαθυτάτης συμπαθείας καὶ ἐπιτελέσωμεν μεθ' ἐτοιμότητος ἅμα καὶ ἐλευθεριότητος.

β') Ὅτι, ἂν οἱ λόγοι περισκέψεως ἀναγκάσωσι τὰς Μεγάλας τοῦ κόσμου Δυνάμεις νά μὴ ἐπέμβωσιν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων, ἐπιβάλλεται ἔτι μᾶλλον τὸ καθῆκον εἰς ἰδιώτας πολίτας παντὸς ἐλευθέρου Κράτους νά σπεύσωσι πρὸς ἀνακούφισιν τῶν δεινῶν των καὶ πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῆς πίστεως τῶν ἐν Κρήτῃ Μαρτύρων τῆς ἐλευθερίας.

γ') Ὅτι πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ φιλανθρώπου ἔργου τῆς βοηθείας τῶν ἀποθησκουσῶν τῆς πείνης Κρητικῶν οἰκογενειῶν ἡ ἐκλεχθεῖσα ἐκτελεστικὴ ἐπιτροπὴ προσκαλεῖται νά προνοήσῃ ἀμέσως περὶ συλλογῆς βοηθημάτων ὑπὲρ τοῦ δυστήνου λαοῦ τῆς Κρήτης.

δ') Ὅτι κατὰ τὴν γνώμην τῆς συνελεύσεως ἡ εὐγλωττος τῶν προλαλησάντων ἐπίκλησις καὶ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν καθιστῶσι σαφὲς τὸ καθῆκόν μας πρὸς ἄμεσον καὶ γενναίαν περίθαλψιν τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀδελφῶν ἡμῶν Χριστιανῶν. . . ».

Ἡ ἐπιτροπὴ ἀπετελέσθη ἐξ ἔνδεκα μελῶν, ἐν οἷς καὶ εἰς Ἑλλην, ὁ φιλόπατρις Α. Ράλλης ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ φιλέλληνοσ δημάρχου Hoffman¹.

EXECUTIVE COMMITTEE.		GREEK RELIEF COMMITTEE, 221	
President,	SAMUEL G. HOWE.	Office, 20 Bromfield Street,	
Vice Pres.,	EDW. E. HALE.		
Treasurer,	AMOS A. LAWRENCE.		
Secretaries,	{ HERMANN J. WARNER, { HORATIO WOODMAN.		
<i>To Hon. J. T. Motlison, Boston, May 3/15 1867</i> <i>προβλητικῶσ ἀρμόλιε τῶσ Πρωσίεσ</i>			

¹ Ὁ Ἀστὴρ τῆς Ἀνατολῆς, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 3779.

ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΚΑΙ ΛΗΞΙΣ ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΟΣ

Ἐπάνοδος τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ εἰς Χανία. — Τὸ ἄκαρπον τῶν ἐκστρατειῶν του. — Ἀναζωπύρησις τῆς ἐπαναστάσεως. — Ἀνάκλησις τοῦ Μουσταφᾶ καὶ ἀντικατάστασις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ὁμέρ Πασσᾶ. — Αἱ ὑπὸ τούτου διαπραχθεῖσαι θηριωδίαι. — Τὸ ἄτονον τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. — Ἡ ἄρνησις τῆς Πύλης. — Κάθοδος εἰς Κρήτην τοῦ Μεγάλου Βεζίρου Μεχμέτ Ἐμὶν Ἀαλῆ Πασσᾶ καὶ προκήρυξις ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου. — Ἀνάκλησις τοῦ Ὁμέρ Πασσᾶ καὶ ἀντικατάστασις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Χουσεῖν Ἀβνή Πασσᾶ. — Ἡ Κρήτη καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν.

Ὁ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγὼν τῶν Κρητῶν, αἱ θυσίαι αὐτῶν, ὡν κορύφωμα ὑπῆρξεν ἡ ὑπέρλαμπρος τοῦ Ἀρκαδίου ὀλοκαύτως ἡ συγκινήσασα ἔν τε τῇ Εὐρώπῃ καὶ τῇ Ἀμερικῇ τοὺς λάτρεις τῶν δικαίων τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐμφυσήσωσιν εἰς τὴν ψυχρὰν εὐρωπαϊκὴν Διπλωματίαν τὸ πνεῦμα τῆς ἐνεργοῦ χριστιανικῆς ἀλληλεγγύης, τὸ ὁποῖον, ὡς ὀρθῶς παρετήρει ὁ Πρίγκιψ Gortchakoff, εἶχε πολὺ ἐξασθενήσει ἐν τῇ Εὐρώπῃ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους¹.

Τούτου ἕνεκα οὐδεμία ἡσκήθη πίεσις παρὰ τῇ Πύλῃ ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, ὅπως αὕτη ἀναγνωρίσῃ τὸ δίκαιον τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος καὶ τεθῆ ὡς τέρμα εἰς τὴν ἐν τῇ Νήσῳ συνεχιζομένην αἵματοχυσίαν.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς, ὁ ὁποῖος, ὡς ἀλλαχοῦ εἶπον, ἔμενεν ἐν τῷ χωρίῳ «Μέση», διαρκούσης τῆς κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἐπιθέσεως, πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐκεῖθεν «ἔπεμψεν ἀπεσταλμένους εἰς τὰς ἐπαρχίας μὲ εἰδοποιήσεις, ὅτι, ἂν ἐντὸς πέντε ἡμερῶν δὲν ἤθελον δεχθῆ τὰς περὶ ὑποταγῆς προτάσεις του, ἤθελεν εἰσβάλει εἰς αὐτὰς καὶ παραδώσει τὰ πάντα εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον. Οἱ δυστυχεῖς Χριστιανοὶ βλέποντες προφανῆ τὸν κίνδυνον καὶ μὴ δυνάμενοι εἰς τοιαύτην περίπτωσιν νὰ διασώσωσι τὰς οἰκογενείας των ἠναγκάσθησαν νὰ στείλωσιν ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ ὁμολογήσωσιν ὑποταγὴν»².

¹ H. Couturier, La Crète, sa situation au point de vue du droit international, σ. 60, ἴδε Μετάφρασίμ μου, σ. 49.

² Ἰστορ. Ἀρχ. Κρήτης, ἔγγραφον ὑπὸ ἡμερ. 24 Νοεμβρίου/6 Δεκεμβρίου 1866 τοῦ ἐν Ῥεθύμνῳ Προξ. Πράκτορος τῆς Ῥωσίας Γ. Σκουλούδη πρὸς τὸν ἐν Χανίοις Γεν. Πρόξενον τῆς Ῥωσίας Σ. Δενδρινόν.— Οἱ ἐπαναστάται ἐδήλωσαν ὑποταγὴν κατ' ἐπίφασιν, καθότι ἀπεφασίσθη ὑπ' αὐτῶν, ὅπως εἰς ἡ πλείονες οἱ εὐρωστώτεροι ἐξ ἐκάστης οἰκογενείας μείνωσιν ὑπὸ τὰ ὄπλα, τὰ

Ὁ Μουσταφᾶς μετὰ τοῦτο ἐπανῆλθεν εἰς Ρέθυμνον τῇ 18ῃ Νοεμβρίου καὶ τὴν ἐπαύριον ἐκίνησε πανστρατιᾷ κατὰ τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου, καθότι οἱ κάτοικοι χωρίων τινῶν τῆς ἐπαρχίας ταύτης δὲν εἶχον φθάσει εἰσέτι, καθ' ὁδὸν ὄμως συνήντησαν αὐτὸν καὶ οὕτω διηυθύνθη εἰς τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴν Ρεθύμνης καὶ ἐκεῖθεν εἰς Χανία¹.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς ἐπανακάμψας εἰς Χανία ἐξηκολούθησε τὸ αἱματηρὸν αὐτοῦ ἔργον. Ἐξεστράτευσεν εἰς τὰ ὄρεινά χωρία τῆς Κυδωνίας, εἰσέβαλεν εἰς Σέλινον, μεθ' ὃ, τῇ 1ῃ Ἰανουαρίου, ἐπιβιβάσας εἰς Σούγιαν ἐπὶ ἑπτὰ πολεμικῶν τὸν στρατὸν τοῦ ἀπέπλευσε διὰ Σφακιά. Ἡ προσπάθεια αὐτοῦ, ὅπως καταλάβῃ ὀλόκληρον τὴν ἐπαρχίαν ταύτην, ἀπέτυχε συνεπεία τῆς ἰσχυρᾶς ἀντιστάσεως, τὴν ὁποίαν συνήντησε καὶ τοῦ σφοδροῦ χειμῶνος. Ὡς ἐκ τούτου μὴ δυνάμενος νὰ συνεχίσῃ ἀνεχώρησε διὰ ξηρᾶς κατευθυνόμενος εἰς Χανία. Προσβλήθητις ὑπὸ ἐπαναστατῶν εἰς τὴν φάραγγα τοῦ Κατρέ ὑπέστη βαρείας ἀπωλείας, πεντακοσίων ἐκ τῶν στρατιωτῶν τοῦ φονευθέντων καὶ πληγωθέντων.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ ἐπανάστασις ἐλάμβανε διαστάσεις ἐν τῇ Νήσῳ. Ἐθελονταὶ ἀπεβιβάζοντο εἰς διάφορα σημεῖα αὐτῆς.

Σῶμα ἐξ ἑξακοσίων ἐθελοντῶν, τὸ πλεῖστον Μανιατῶν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ παλαιμάχου τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας, τοῦ γέροντος τῆς Μάνης, Δημητρίου Πετροπουλάκη ἔχοντος ἐπιτελεῖον ἐξ ἐπιλέκτων πατριωτῶν ἀπεβιβάσθη τῇ 26ῃ Δεκεμβρίου (1866) διὰ τῶν ἀτμοπλοίων «Υδρας» καὶ «Πανελληνίου» εἰς τὸν ὄρμον τοῦ Φόδελε καὶ εἰς Ἀγίαν Πελαγίαν.

Ἡ ἄφιξις τῶν πολεμιστῶν τούτων ἀνεπτέρωσε τὸ θάρρος τῶν ἐπαναστατῶν ἐνισχυθέντων διὰ πυρομαχικῶν καὶ δι' ἄλλων ἀπαιτήτων ἐφοδίων, δι' ὃ μετὰ τόλμης καὶ αὐταπαρνήσεως συνήψαν διαφόρους αἱματηρὰς μάχας πρὸς πολυάριθμον καὶ καλῶς ἐξοπλισμένον ἐχθρικὸν στρατὸν ἐπενεγκόντες αὐτῷ σημαντικὴν φθοράν.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Πύλη ἀπέστειλε πρὸς τὸν Μουσταφᾶν αὐτοκρατορικὸν φερμάνιον, δι' οὗ ἐδίδετο αὐτῷ ἡ ἐντολή, ὅπως «διὰ τῶν κατοίκων προβῆ εἰς τὴν ἐκλογὴν ἑνὸς ἢ δύο προκρίτων Μωαμεθανῶν ἢ μὴ, ἐξ ἐκάστης ἐπαρχίας καὶ ἀποστείλῃ τοὺς ἐγκριθέντας εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ ταχύτερον, ἵνα ληφθῇ ἡ γνωμοδό-

ὁποῖα ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Μουσταφᾶ ἔφηνεν εἰς τοὺς ἐπαναστάτας, ἐπὶ τῶν ὤρειων τῶν ὄρεων τρεφόμενοι ἐκ τῶν δῆθεν ὑποτεταγμένων, νὰ ἐπιτίθενται δὲ ἐνίοτε κατὰ διαφόρων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις στρατιωτικῶν σταθμῶν καὶ οὕτω νὰ διατηρηθῇ ἡ ἐπανάστασις μέχρι τῆς ἀνοίξεως. (Ε. Ψ α ρ ο υ δ ᾶ κ η, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 103).

¹ Ἱστορ. Ἀρχ. Κρήτης, ἐνθ' ἄνωτέρω.

τησις αὐτῶν ἐπὶ τῶν μέτρων, ἄτινα ἐπιτροπὴ συσταθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔμελλε νὰ λάβῃ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τοῦ λοιποῦ ἤθελε κυβερναῖσθαι ἡ Νῆσος»¹.

Ἡ Γενικὴ Συνέλευσις συνελθοῦσα ἐν Σφακίοις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ γηραιοῦ ἀγωνιστοῦ Α. Μανουσογιαννάκη ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν ταύτην διαμαρτυρηθεῖσα καὶ ἐξαπολύσασα τὴν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 23ης Ἰανουαρίου 1867 μακρὰν πρὸς τοὺς Κρήτας προκήρυξιν, δι' ἧς ἐτόνιζεν εἰς αὐτοὺς τὸ πονηρὸν καὶ ὕπουλον τῆς Πύλης ἀποσκοπούσης εἰς τὸ νὰ ἐξαπατήσῃ τοὺς Κρήτας. Οἱ Χριστιανοὶ ἀπέσχον οὕτω νὰ προβῶσιν εἰς τὴν ζητουμένην ὑπὸ τῆς Πύλης ἐκλογὴν πληρεξουσίων διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ὁ Μουσταφᾶς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς διὰ τῶν ὄπλων καταστολῆς τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ οὗτος μὲν ἀνέλαβε τὴν Γενικὴν τῆς Νήσου Διοίκησιν, ὁ δὲ νεαρὸς Ἄλῃ-Ριζᾶ-Πασσᾶς (Σαρχὸς) τὴν στρατιωτικὴν ἐνέργειαν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Σαρχὸς ἐτόλμησε νὰ κατακρίνῃ τὴν ἀδράνειαν τῶν στρατευμάτων, ὁ Μουσταφᾶς χολωθεὶς ἔδειξεν εἰς αὐτὸν διὰ τοῦ δακτύλου ἀπὸ τοῦ παραθύρου τοῦ Διοικητηρίου τὰ Λευκὰ Ὅρη εἰπὼν: «Νὰ τὰ Λευκὰ ὄρη! ἐκεῖ εὐρίσκονται οἱ ἐπαναστάται. Ἄν μπορῆς πῆγαινε νὰ τοὺς καταδιώξῃς».

Ὁ Σαρχὸς ἐπῆλθε κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπαναστάται σπεύσαντες ἐτέθησαν ἀντιμέτωποι πρὸς αὐτόν. Ἄναχαιτισθεὶς οὗτος καὶ ὑποστάς σοβαρὰς ἀπωλείας ὑπεχώρησε καταδιωκόμενος ὑπὸ τῶν Ἀρχηγῶν τοῦ Σελίνου Κριάρη καὶ Κορκίδου ἐπὶ κεφαλῆς γεναίων πολεμιστῶν.

Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὁ ἐπιφανὴς Γάλλος ἐθελοντὴς Gustave Flourens, ὁ ὁποῖος οὐ μόνον διὰ τῶν ὄπλων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς γραφίδος εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Κρήτης, διὰ δημοσιευμάτων αὐτοῦ πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς ἐφημερίδας καὶ δι' ἐπιστολῶν

Α. Μανουσογιαννάκης

¹ Π. Κριάρη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 264.

του πρὸς διακεκριμένους φιλελευθέρους συγγραφεῖς τῆς Γαλλίας ἐζήτηει νὰ ὑψώσῃ φωνὴν ὑπὲρ τῆς σφαγιαζομένης Νήσου. Τοῦτου δ' ἕνεκα καὶ ἡ Γενικὴ Ἐπαναστατικὴ Συνέλευσις διὰ ψηφίσματος αὐτῆς ὠνόμασεν αὐτὸν «πολίτην Κρήτα» παρασχοῦσα αὐτῷ τὸ δικαίωμα τοῦ «συνδιασκέπτεσθαι μετὰ τῆς ὀλομελείας τῶν

Gustave Flourens

Γουσταῦος Φλουράνης

πληρεξουσίων τοῦ Τόπου περὶ παντὸς ἀφορῶντος τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος καὶ τὸν προκείμενον ἀγῶνα αὐτῆς»¹.

Αἱ Εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις πλὴν τῆς Ἀγγλίας εἶχον μεταστραφῆ ὑπὲρ τοῦ δικαίου τῶν ἀγωνιζομένων Κρητῶν, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἐπέδειξαν τὴν ὑπὸ τῶν πραγμάτων ὑπαγορευομένην θέλησιν, ὅπως ἐπέμβωσιν ἐνεργῶς παρὰ τῇ Πύλῃ καὶ θέσωσι τέρμα εἰς τὴν ἐν Κρήτῃ αἱματοχυσίαν διὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς Νήσου εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ Πύλη ἀπέκρουσε διαρρηθὴν τὴν μόνην ταύτην δικαίαν καὶ φυσικὴν λύσιν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος. Ὁ Φουὰτ Πασσᾶς ἐδήλωσεν ἀπροκαλύπτως, ὅτι πρὸς ἐπίτευξιν τῆς τοιαύτης παραχωρήσεως θὰ ἀπητεῖτο νέον Ναβαρίνον (... il faudrait un nouveau Navarin)².

Ἐπίσης ἀπέκρουσεν οὗτος καὶ τὴν πρότασιν τῆς Γαλλίας, Ρωσίας καὶ Ἰταλίας, ὅπως οἱ Κρητῆτες διὰ Δημοψηφίσματος (plebiscite), ἀποφανθῶσι «περὶ τῆς

¹ Ὡς ἀκολούθως χαρακτηρίζει τοῦτον Γάλλος δημοσιογράφος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης: «Ὁ G. Flourens ἦτο δημοφιλέστατος ἐν Γαλλίᾳ, ὠφείλετο δὲ τοῦτο εἰς τὴν φήμην του ὡς ἀνδρὸς ἱπποτικοῦ καὶ ἀτρομήτου, εἰς τὸ εὐγενές του παράστημα, εἰς τὴν ἑκτακτον καὶ πλήρη θέρμης συναρπάζουσαν εὐγλωττίαν του, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ σαρκασμὸς ἠμιλλᾶτο πρὸς τὴν πολυμάθειαν. Ἐπρεπε νὰ βλέπῃ τις αὐτὸν ἐπὶ τοῦ βήματος τοῦ ρήτορος φέροντα λευκὸν περιλαίμιον καὶ μαῦρον ἔνδυμα, ὀρθοῦντα τὸ ὑψηλὸν του ἀνάστημα, ὅπερ ἡ ἰσχνότης ἐνεφάνιζεν ἔτι ὑψηλότερον, ἀνυψοῦντα τὴν ὠχρὰν ἐπιμήκη μορφήν του μετὰ τῆν ἐρυθρὰν γενειάδα καὶ τὴν φωτεινὴν κατατομήν τοῦ προσώπου του».

² H. Couturier, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 64.

Τὰ δύο Λάερα, Ἀρκαδίου καὶ Ἁγίας Λαύρας, ἠδελφωμένοι ἐν μέσῳ ἀδελφῶν τῶν ἱστορικῶν τούτων Μονῶν

Ὁ Ἐπίσκοπος Ρεθύμνης Διονύσιος προσφωνῶν τὸ ἱστορικὸν Λάβαρον

αίτιας τῶν δεινῶν των καὶ περὶ τῶν καταλλήλων δι' αὐτὰ φαρμάκων»¹.

Τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ ἀνακληθέντος², ἡ Πύλη τῆ συμβουλῆ τῆς Ἀγγλίας ἔπεμψεν εἰς Κρήτην τὸν Ὅμερ Πασσᾶν. Ἡ Γαλλία, ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ρωσία ἐπενέβησαν παρὰ τῆ Πύλη κατὰ τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος.

Ὁ Ὅμερ Πασσᾶς ἦτο Κροάτης ἐξωμότης καὶ ἔθεωρεῖτο ὡς εἷς τῶν ἰκανωτέρων Στραταρχῶν τῆς Τουρκίας. Ἀπεβιβάσθη εἰς Σούδαν (27 Μαρτίου 1867) μετὰ μεγάλου ἐπιτελείου, πυροβολικοῦ καὶ ἱππικοῦ ἐκ Κιρκασίων. Ἐξέδωκεν οὗτος πρὸς τοὺς Κρήτας προκήρυξιν³, δι' ἧς ἐζήτει τὴν ἄμεσον ὑποταγὴν τῶν ἐπαναστατῶν, ἄλλως ἠπειλεῖ, ὅτι ἡ Πύλη θὰ ἐλάμβανεν αὐστηρότατα μέτρα.

Μὴ εἰσακουσθεὶς ἠτοιμάσθη πρὸς ἐκστρατείαν. Ἐχων μεθ' ἑαυτοῦ 25.000 νέου ἀκμαίου τακτικοῦ στρατοῦ καὶ ἰσχυρὸν σῶμα ἀτάκτων Τουρκοκρητῶν ἐξ 7.000 εἰσέβαλεν εἰς τὸν Ἀποκόρωναν, ὁπόθεν ἐπεχείρησε νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὰ Σφακιά. Οἱ ἐπαναστάται καὶ τὰ ἐθελοντικὰ σώματα παρηκολούθουν καὶ παρηνώχλουν αὐτόν. Ἀποτυχῶν νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὰ Σφακιά ἐτράπη πρὸς τὸ Ρέθυμνον καὶ τὸ Μυλοπόταμον, ὅπου ἠνώθη μετὰ τοῦ ἐξ Ἡρακλείου πρὸς ὑποστήριξιν αὐτοῦ σπεύσαντος Ρεσίτ Πασσᾶ.

Ἀμφότεροι οὗτοι εἰσέβαλον διὰ Μαλεβιζίου καὶ Τεμένους εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πεδιάδος κατὰ Μάϊον (1867). Τὰ τουρκικὰ στρατεύ-

Ὅμερ Πασσᾶς

¹ H. Couturier, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 52.

² Ὁ Μουσταφᾶς μετὰ τὴν ἐκ Κρήτης ἀνάκλησίν του διέμενε ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου εἶχεν ἀγοράσει μεγάλην προσοδοφόρον περιουσίαν διὰ τῶν χρημάτων, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἀποφέρει ἡ πώλησις τῆς ἐν Κρήτῃ ἀστικῆς καὶ ἀγροτικῆς αὐτοῦ περιουσίας. Ἀπεβίωσεν οὗτος ἐκεῖ εἰς βαθύ γῆρας τῇ 15 Χιεθὰ 1288=1871.

³ Ὁ Ὅμερ ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Κρήτας προκηρύξεσιν αὐτοῦ ὑπεγράφετο: Στρατάρχης καὶ Μουσίρης (Σερντάρ Ἐκρέμ βέ Μουχίρ) τοῦ τρίτου Βασιλικοῦ στρατοπέδου Ὅμερ Λουτφῆ (Ἀρχεῖον Ἱ. Μητσοτάκη).

ματα συνεκεντρώθησαν ἐν Καστελλίῳ ἐνισχυθέντα διὰ τριῶν ὑπὸ τὸν Ἰσμαήλ Πασσᾶν ταγματῶν Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ.

Τότε ἐπεχείρησεν ὁ Ὁμέρ τὴν κατὰ τοῦ Λασηθίου ἐκστρατείαν. Οἱ Κρήτες καὶ οἱ ἐθελονταὶ συμποσοῦμενοι εἰς πέντε χιλιάδας ὑπὸ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ Μιχ. Κόρακα ἐπολέμησαν μὲ ἀπαράμιλλον ἡρωϊσμόν κατὰ τῶν Τούρκων. Τὸ Κρητικὸν ἱππικὸν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Κόρακα πολλάκις ἔτρεψεν εἰς φυγὴν Κιρκασίους καὶ

Ἄντ. Τριφίτσος

πανάστασιν τοῦ 1897 ἔξωθεν τοῦ χωρίου Ἐπισκοπῆς Πεδιάδος) ¹.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Λασηθίου ὁ Ὁμέρ ἐβάδισεν εἰς Μεσσαρὴν καταστρέφων πᾶν τὸ προστυχόν. Διεπεραιώθη διὰ θαλάσσης μὲ ἐκλεκτὸν μέρος τοῦ στρατοῦ του εἰς Σφακιά, ὅπου κατηθύνθη διὰ ξηρᾶς καὶ ὁ τολμηρὸς καὶ γενναῖος Ρεσίτ, ὁ δὲ Μεχμέτ Πασσᾶς ἐβάδισεν ἐξ Ἀποκορώνου εἰς Ἀσκυφον.

Οἱ στρατοὶ τῶν τριῶν τούτων Πασσάδων ἠνώθησαν εἰς Ἀσκύφου, ὁπότεν βαδίσαντες παρέδωκαν εἰς τὴν ἐρήμωσιν κατόπιν μεγάλων ἀπωλειῶν τὸ πλεῖστον μέρος τῶν Σφακίων, ἰδίᾳ τὰ κατὰ τὴν παραλίαν χωρία ².

¹ Ἴδε ἄρθρον μου Τριφίτσος Ἄντωνιος, ἐν Μ. Ἐ. Ἐγκ., τ. ΚΓ', σ. 345.

² Ἴδε σχετικὰ παρὰ Β. Ψιλᾶκη, ἐνθ' ἀνωτ., τ. Γ', σ. 1001 καὶ ἐξῆς καὶ Στεφ. Ξανθοῦδίδου, ἐπίτομος ἱστορία τῆς Κρήτης, σ. 153, 154.

Παρά τὰς ἐπιτυχίας ταύτας τοῦ Ὁμέρ ἐν Λασηθίῳ καὶ Σφακίοις ἡ ἐπανάστασις ἐπεκράτει πανταχοῦ τῆς ὑπαίθρου.

Ὁ Ὁμέρ διατρέχων μετὰ τῆς στρατιᾶς του τὴν Νῆσον ἐξαπέλυε πανταχοῦ τὴν καταστροφήν. Σφαγαὶ ἀθῶων, ἐμπρησμοί, παντοῖαι αἰσχρότητες ἦσαν τὰ πρῶτα ἔργα τῶν στρατῶν τοῦ Σουλτάνου¹. Τὰ πάντα παρεδίδοντο εἰς τὴν ἐρήμωσιν. Ἄδυνατῶν ὁ Ὁμέρ νὰ νικήσῃ διὰ τῶν ὄπλων προέβη εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Νήσου διὰ τοῦ ὀλέθρου.

Αἱ Δυνάμεις συνεκινήθησαν ἐκ τῶν ὠμοτήτων τούτων τοῦ Ὁμέρ καὶ διέταξαν τοὺς Κυβερνήτας τῶν πλοίων αὐτῶν νὰ παραλαμβάνωσι τοὺς κατοίκους, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐζήτουν τὴν προστασίαν των.

Πλὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων καὶ αἱ Ἡνωμένοι Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς παρέσχον εἰς τὰς Κρητικὰς οἰκογενεῖας ἄσυλον ἐπὶ τῶν πλοίων των, τὰ ὁποῖα μετέφεραν αὐτὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οὕτω τεσσαράκοντα περίπου χιλιάδες γυναικοπαίδων καὶ γερόντων μετηνέχθησαν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα.

Ὁ Ὁμέρ Πασσᾶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Σεπτεμβρίου εἶχε περιέλθει εἰς δυσχερῆ θέσιν. Εἶχεν ἀπολέσει ἐν ταῖς μάχαις καὶ ἐκ τῶν νόσων τὰ δύο τρίτα τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ στρατοῦ του.

«Καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἤρχισαν τέλος νὰ ἀνομολογῶσιν, ὅτι τὰ στρατιωτικὰ μέτρα τοῦ Ὁμέρ ἀπέβησαν ἄκαρπα καὶ ὅτι ἡ διὰ τῆς βίας καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως κατέστη ἀδύνατος, ἀφοῦ μάλιστα καὶ ὁ ἀντιβασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου βαρυνθεὶς νὰ δαπανᾷ ἀνθρώπους καὶ χρήματα ὑπὲρ ξένου ἀγῶνος ἀνεκάλεσε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὀκτωβρίου τὰ στρατεύματά του ἐκ Κρήτης»².

Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους ἔλαβε διαταγὴν ὁ Ὁμέρ νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ πλέον ἐκστρατεῖαν, νὰ προκηρύξῃ γενικὴν ἀμνησίαν καὶ νὰ δώσῃ προθεσμίαν ἕξ ἑβδομάδων εἰς τοὺς ἐθελοντὰς νὰ ἐγκαταλείψωσιν τὴν Νῆσον. Οὕτως ἡ Πύλη μετέβαλε τακτικὴν ἀπέναντι τῶν Κρητῶν προσφυγοῦσα εἰς τὰ μέσα τῆς συμφιλώσεως.

Ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις ἐπέδωκε τοῖς Προξένους διαμαρτυρίαν κατὰ τῆς τοιαύτης περὶ ἀμνηστίας προκηρύξεως τῆς Πύλης, ζητοῦσα τὴν ἀποστολὴν εἰς Κρήτην μικτῆς ἐπιτροπῆς (27 Σεπτεμβρίου / 9 Ὀκτωβρίου)³.

Ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰν ἀποτυχίαν. Ἡ Πύλη εἰς πᾶσαν αἴτησιν τῶν Δυνάμεων ἀντέτασεν ἀπόλυτον ἄρνησιν, εἴτε ἀπῆντα «δι' ἀορίστων διαθεβαιώσεων».

1 Γ. Π. Κρέμου, Νεωτάτη Γενικὴ Ἱστορία, Ἀθῆναι, 1890, σ. 1176.

2 Καρόλου Μενδελσῶνος Βαρθόλδης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 78.

3 H. Couturier, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 61 καὶ ἐξῆς.

Ἡ Πύλη ἀπεφάσισε νὰ τραπή τὴν ὁδὸν τῶν παραχωρήσεων πρὸς τοὺς Κρήτας, ἀλλ' εἶχε λάβει συγχρόνως τὴν ὀριστικὴν ἀπόφασιν νὰ μὴ φροντίσῃ διὰ τὴν πραγματικὴν ἐφαρμογὴν τῶν παραχωρήσεων τούτων.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1867 ἀνεκλήθη ὁ Ὅμῆρ Πασσᾶς καὶ κατῆλθεν εἰς Κρήτην (ἴδε ἄνωτ. σ. 402) ὁ Μεχμέτ-Ἐμὶν-Ἀαλή Πασσᾶς, Μ. Βεζίρης, περιβεβλημένος ἀπόλυτον πληρεξουσιότητα, ὅπως προβῆ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας. Διέταξεν οὗτος, ὡς ἀλλαχοῦ εἶπον, τὴν ἀπόλυσιν ἐκ τῶν φυλακῶν τῶν διὰ πολιτικὰ ἐγκλήματα κρατουμένων, ἐπεκύρωσε τὴν ὑπὸ τοῦ Ὅμῆρ διακηρυχθεῖσαν ἀνακωχὴν, προεκήρυξε τὸν Ὀργανικὸν Νόμον¹ καὶ προσεκάλεσε τὸν Κρητικὸν λαὸν νὰ ἐκλέξῃ ἀντιπροσώπους πρὸς συζήτησιν καὶ ἐφαρμογὴν αὐτοῦ. Συνελθόντες ἐν Χανίοις ὀλίγοι τινὲς δῆθεν ἀντιπρόσωποι τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ μετὰ τινῶν Ὀθωμανῶν τοιοῦτων συνεζήτησαν τὸν περιλάλητον «Ὀργανικὸν Νόμον» καὶ τοὺς συναφεῖς αὐτῷ κανονισμοὺς. Αἱ καταβληθεῖσαι προσπάθειαι, ὅπως οἱ ἐπαναστάται ἀποδεχθῶσιν αὐτόν, ἔμειναν ἄνευ ἀποτελέσματος, ἀπεφασίσθη δὲ ἡ ἐξακολούθησις τοῦ ἀγῶνος.

Ὁ κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1867 διορισθεὶς ὑπὸ τῆς Πύλης Γενικὸς Διοικητὴς τῆς Νήσου Χουσεῖν Ἀβνῆ Πασσᾶς ἀνέλαβε μετὰ δραστηριότητος τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Δὲν ἠκολούθησεν οὗτος τὴν τακτικὴν τοῦ προκατόχου του, τούτέστι τὴν διὰ μεγάλων ἐκστρατειῶν κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀντὶ νὰ δαπανᾶται εἰς ματαίαις ἀποπείρας, γράφει ὁ Μένδελσων, κατὰ τῶν ἀποτόμων βράχων τῶν Σφακίων, ὁ Χουσεῖν Πασσᾶς ἠρκέσθη νὰ καταλάβῃ πάντα τὰ στρατηγικῶς σπουδαῖα μέρη τῆς Νήσου, νὰ ἀνεγείρῃ πύργους, νὰ ἐρημώσῃ τὰς πεδιάδας καὶ νὰ περιορίσῃ τὴν ἐπαναστάσιν ἐπὶ τῶν ὄρεων, ὅπου οἱ Κρήτες ἦσαν ἠναγκασμένοι ἢ νὰ ἀποθάνωσι τῆς πείνης ἢ νὰ ὑποταχθῶσιν².

¹ H. Couturier, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 58.

² Καρόλου Μενδελσῶνος Βαρθόλδη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 79.— Ἐν Μυλοποτάμῳ ἐκτίσθησαν οἱ ἐξῆς πύργοι: «Ὁ πρῶτος ἐκτίσθη εἰς Λαγκᾶ μετὰ μάχην διαρκέσασαν καθ' ἕλλη τὴν ἡμέραν. Διοικητὴς τῶν Τούρκων ἦτο ὁ Κουμαντάρ Ῥεντιφ Πασσᾶς, γαμβρὸς τοῦ Χουσεῖν Ἀβνῆ Πασσᾶ, ἐπὶ κεφαλῆς 10.000 — 12.000 ἀνδρῶν. Ἀκολούθως ἐκτίσεν ἄλλον εἰς Ἀλφᾶν καὶ τρίτον εἰς Πηγουιανὰ, εἶτα εἰς Καλανταρέ, Μελισσουράκι, Ἅγιον Μάμαντα, Ἅγιον Ἰωάννην, Καμινάκια, Κάλυβον, Λισάδια, Ἀξόν, Ἀνώγεια (τρεις), Φόδελε, Βασιλικό, Ἀχλάδα, Μελιδόνι, Καμαριώτη καὶ εἰς τὴν παραλίαν, τὸ ὄλον 32. Εἰς ἅπαντας ἐγένετο μάχη κατὰ τὴν ἀνέγερσιν. Εἰς ἕκαστον τούτων ἐφρούρουν 30 — 100 στρατιῶται. Εἰς τοὺς πύργους τῶν Ἀνωγείων ἡ φρουρὰ ἀπετελεῖτο ἐξ 600, εἰς Μαργαρίτες ἐκ 400 καὶ εἰς τινὰς πύργους ἐπικαίρων θέσεων ἡ φρουρὰ ὑπερέβαινε τοὺς 100 ἀνδρας. Τοιουτοτρόπως ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπώ-

Ἡ Γενικὴ ἐπαναστατικὴ Συνέλευσις ἐπεδίωξε τὴν διὰ πραξικοπήματος ἀναγνώρισιν τῶν ἐνωτικῶν πόθων τῶν Κρητῶν. Διὰ ψηφίσματος αὐτῆς ἀπὸ 13 Ἀπριλίου ἀπεφάσισε νὰ πέμψῃ εἰς Ἀθήνας ἀντιπροσώπους ἐκ μέρους τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ συμμετάσχωσι τῶν ἐργασιῶν τῆς κατὰ τὴν 25ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς συνερχομένης Ἑλληνικῆς Βουλῆς.

Οἱ ἀποσταλέντες ἀντιπρόσωποι δὲν ἐγένοντο δεκτοὶ ἐν αὐτῇ. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἶχε λάθει ἀπόφασιν τῆς μὴ παραδοχῆς αὐτῶν, ἵνα μὴ ἡ Ἑλλάς ἐμπλακῆ εἰς διεθνεῖς δυσχερείας καὶ πολεμικὰς περιπετείας ἄνευ εὐνοϊκοῦ ἀποτελέσματος.

Κατόπιν τούτου οἱ πληρεξούσιοι ἐπανῆλθον εἰς Κρήτην, ἵνα συνεχίσωσι τὸν σκληρὸν ἀγῶνα.

Ὁ τουρκικὸς στρατὸς προχωρῶν μεθοδικῶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Νήσου καὶ ἐγκαθιστάμενος εἰς τὰ ἰδρυθέντα μόνιμα στρατόπεδά του κατέλαθε βαθμηδὸν οὐ μόνον τὴν ἐνδοχώραν, ἀλλὰ σχεδὸν καὶ ὅλα τὰ παράλια αὐτῆς, οὕτως, ὥστε ἡ ἀποβίβασις ἐθελοντῶν καὶ τῶν πρὸς πόλεμον καὶ συντήρησιν τῶν ἐπαναστατῶν ἐφοδίων, ὡς καὶ ἡ δρᾶσις τῶν ἐπαναστατικῶν σωμάτων, νὰ καταστῶσι σχεδὸν ἀνέφικτα.

Αἱ συγκρούσεις ἐν τούτοις ἐξηκολούθησαν μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1869, ὁπότε ἐξέπνευσεν ἡ μεγάλη ἐκείνη ἐπανάστασις, ἡ ὑπέροχος ἐκείνη ἐποποιΐα, ἣτις ἐπὶ τριετίαν δὲν ἔπαυσεν ἐκπέμπουσα ἀνά τὸν κόσμον ἄσβεστον πατριωτικὴν ἀκτινοβολίαν.

Εἶναι ἀναμφήριστον, ὅτι ἡ Τουρκία ὑπέστη δι' αὐτῆς τραῦμα δυσίατον εἰς τὰ οἰκονομικά της καὶ τὸ γόητρον αὐτῆς ὡς στρατιωτικῶς ἰσχυρᾶς Αὐτοκρατορίας διεσεύσθη, οὐχ ἦττον οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ θυσίαι τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ἐν αἷς ἐξαιρετικὴν κατέχει θέσιν ἢ ἐν Ἀρκαδίῳ ὀλοκαύτωσις, δὲν ἔλαβον τὴν ἀνήκουσαν αὐταῖς ἐπιθράβευσις, καθότι ἡ ἡρωϊκὴ Μεγαλόνησις ἀφέθη καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κυβερνήσεων ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ Σουλτάνου.

Καὶ εἶχε δίκαιον ὁ ποιητὴς νὰ θρηνῶδῃ οὕτως ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Ἀρκαδίου :

Κάθε πρωτὶ, κάθε βραδὺ καὶ κάθε μεσονύχτι
τρία πουλιὰ χρυσόφτερα, τρία ἀηδοнопούλια
Σχίζουνε σύννεφο πυκνὸ ἀπ' τοῦρανοῦ τὰ βᾶθη
κι' ἐπάνω κατεβαίνουνε στὰ λείψανα τὰ ἅγια
τοῦ Ἀρκαδιοῦ καὶ κάθονται καὶ τὰ μοιρολογοῦνε.

Θεὶ ὁ Χουσεῖν Ἀθνή τοὺς ἐπαναστάτας πρὸς τὰ δρῆ ἐμποδίσας συνάμα καὶ τοὺς ποιμένας νὰ ὀδηγῶσι τὰ ποίμνιά των εἰς αὐτὰ» (ἵνα οὕτω στερηθῶσιν οἱ ἐπαναστάται πάντων τῶν μέσων τῆς διατροφῆς των) Ἱστορ. Ἀρχ. Κρήτης, Ἰωάννης Σγουρόδς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΛΑΒΑΡΟΝ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ

Τὸ ἱστορικὸν Λάβαρον τοῦ Ἀρκαδίου ἔχει φιλοτεχνηθῆ ἐκ λευκοῦ χονδροῦ λινοῦ ὑφάσματος καὶ φέρει ἐζωγραφημένην τὴν σεπτὴν εἰκόνα τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος.

Τὸ Λάβαρον τοῦτο ὑψοῦτο ἐπὶ κοντοῦ ἄνωθεν τῆς Δυτικῆς Πύλης τῆς Μονῆς ἐν ἡμέραις ἑορτῶν, ὡς εἶχε συμβῆ καὶ τὴν πρωΐαν τῆς 8ης Νοεμβρίου, ἑορτῆς τῶν Ταξιαρχῶν, ὅτε ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐπολιόρκησεν αὐτήν. Ἐνώπιον αὐτοῦ οἱ ἐν Ἀρκαδίῳ τὴν πρωΐαν ἐκείνην ἔδωκαν ἐπισήμως καὶ κατὰ τρόπον στρατιωτικὸν ὑπὸ τὰς εὐλογίας τοῦ Ἡγουμένου Γαβριήλ, τὸν ὄρκον τῆς μέχρι τελευταίας πνοῆς ὑπερασπίσεως τῆς Μονῆς κατὰ τοῦ ἐπιδρομέως ἐχθροῦ, τοῦ Φρουράρχου Δημακοπούλου καὶ τοῦ ἀνθυπασπιστοῦ Ξάνθη χαιρετιζόντων διὰ τοῦ ξίφους, τῶν δὲ ὀπλοφόρων παρουσιαζόντων ὄπλα.

Κατὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Μονῆς ἠρπάγη τοῦτο ὑπὸ τῶν Τούρκων, οὐδεὶς δὲ τῶν Χριστιανῶν ἐγνώριζέ τι περὶ τῆς τύχης αὐτοῦ. Μετὰ τέσσαρα ἔτη, τῷ 1870, ἦλθεν εἰς φῶς ὑπὸ τὰς ἀκολουθούς περιστάσεις.

Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο εἶχε συνέλθει ἐν Ἡρακλείῳ, ἔδρα τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Κρήτης, συνέλευσις ἐκ τῶν Ἱεραρχῶν αὐτῆς, τῶν Ἡγουμενοσυμβουλίων καὶ τῶν μελῶν τῶν Δημογεροντιῶν τῆς Κρήτης, παρισταμένου καὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἐξάρχου Γρηγορίου τοῦ Φωτεινοῦ, Ἀρχιμανδρίτου, ἡ ὁποία ἐξεπόνησε τὸν «Διορ-

γανισμόν τῶν ἐν Κρήτῃ Ἱερῶν Μονῶν»¹. Εἰς τὴν συνέλευσιν ἐκείνην ἔλαθε μέρος καὶ ὁ Ἱγούμενος τῆς Μ. Ἀρκαδίου Νικόδημος Κατσιβέλης μετὰ τῶν Συμβούλων αὐτῆς Παρθενίου Κανακάκη καὶ Συμεῶνος Γαθρᾶ, ὡς καὶ ὁ Ἱερομόναχος καὶ μετὰ ταῦτα Ἱγούμενος τῆς Μονῆς Μπαλῆ² Γεράσιμος Πικράκης. Εἰς τοὺς τρεῖς τελευταίους ἔλαχεν ὁ εὐτυχῆς κλῆρος νὰ εὔρουν ἐν Ἡρακλείῳ τὸ ἱερὸν Λάθαρρον καὶ κομίσουν αὐτὸ εἰς τὴν ἱστορικὴν Μονήν.

Ἡ εὔρεσις τοῦ Λαθάρρου, ὡς μοι ἀφηγήθησαν οἱ Προηγούμενοι τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀσωμάτων Γαθριῆλ Πάγκαλος καὶ Ἀγαθάγγελος Λαγγουθάρδος, κληρικοὶ ἀξιολόγου μορφώσεως, ἐγένετο ὑπὸ τὰς ἀκολουθούσας περιστάσεις, καθ' ἃ ἐξέθηκεν εἰς μὲν τὸν πρῶτον ὁ Ἱερομόναχος τῆς Μονῆς Μπαλῆ Γεράσιμος Πικράκης³, εἰς δὲ τὸν δευτέρον ὁ Μοναχὸς τῆς Μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου

¹ Διοργανισμὸς τῶν ἐν Κρήτῃ Ἱερῶν Μονῶν, Σταυροπηγιακῶν τε καὶ Ἐνοριακῶν, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1871, σ. 31.

² Ἡ Μονὴ Μπαλῆ (λ. τ. = ὁ ἔχων μέλι, τόπος παράγων μέλι) τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, κείται ἐπὶ τῆς παραλίας τοῦ Μυλοποτάμου παρὰ τὸν ὀμώνυμον ὄρμον, ὅπου τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία πόλις Ἀτάλη, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἐπὶ Ἐνετῶν ὀνομασία τοῦ ὄρμου: Porto di Atali ἐπεκταθεῖσα, ὡς φαίνεται, καὶ εἰς τὴν Μονήν. Ἐπὶ παλαιοῦ ἀργυρεπενδύτου Εὐαγγελίου τῆς Μονῆς ταύτης ὑπάρχουσιν ἐγκεχαραγμένα τὰ ἐξῆς: «Μοναστήρι Ἀτάλη ἐκ τῆς νήσου Κρήτης, 1795».

³ Ὁ Γεράσιμος Πικράκης ἐκ Μαργαριτῶν Μυλοποτάμου ἦτο κληρικός θαρραλέος καὶ πολεμικός. Γενναϊόδωρος καὶ περιποητικὸς ἠγαπάτο ὑπὸ τε τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Τούρκων.

Ἐπανερχόμενος τῇ 16ῃ Ὀκτωβρίου 1866 εἰς Μπαλῆ ἐκ τῆς Σύρου μετὰ τὸ πλοῖαριον τοῦ Βασιλείου Σοφοῦ, ὅπου εἶχε μεταβῆ διὰ νὰ παραλάβῃ πολεμοφόδια, συνελήφθη αἰχμάλωτος μετ' ἄλλων ἐπαναστατῶν (ἴδε ἄνωτ. σ. 184-185). Ὁδηγηθέντες εἰς Σούδαν καὶ φυλακισθέντες εἰς τουρκικὴν φρεγάταν ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα. Μετὰ ἐγκάθειρξιν δεκατεσσάρων ἡμερῶν ἀπέδρασαν ὁ Γεράσιμος Πικράκης ἐκ τῆς φρεγάτας καὶ μετὰ πολλὰς περιπετείας ἔφθασεν εἰς Μπαλῆ. Ἀπέθανε τῷ 1909 ἐν τῷ Νοσοκομείῳ Ρεθύμνης ἡμίπληκτος καὶ ἐτάφη ἐν τῇ Μονῇ του.

Τὰ τῆς ἀποδράσεως καὶ διασώσεως αὐτοῦ διέσωσεν ἡ λαϊκὴ Μοῦσα:

Πάνω στὶς δεκατέσσερις ἡμέρες κατεβαίνει
νὰ διορθώσ' ὁ μαραγγὸς μιά τάβλ' ἐκεῖ σπασμένη,
Μέσα στὰ ἐργαλεῖά του εἶχενε μιά λίμα,
καὶ ὁ Πατήρ* τὴν ἔκλεψε, κόβει τὴν ἀλυσίδα.
Στρέφετ' ἀπάνω, κι' ἀπ' ἐκεῖ πρὸς τοῦ σκοποῦ τὸ μέρος,
σὰν ὄφις ἐπετάχθηκε ὄξ' ἀπὸ τὸ πορτέλο.
Στὴ θάλασσα κολυμπητὸς δυὸ ὄρες νὰ ξημερώσῃ,
κι' οἱ βάρκες τόνε κυνηγοῦν γιὰ νὰ μὴν ἀποσώσῃ.
Μὰ ὁ Πατέρας ἔπλεε καλιὰ παρὰ τὴ βάρκα,
καὶ πρωτοπῆγε στὴ στεργιά μ' ἀλήθεια χωρὶς βράκα.
Χωρὶς κανένα φόρεμα, παπούτσι γὴ στηθάνι,
θαύμα μεγάλο ἦτονε πῶς νὰ μὴν ἀποθάνῃ
εἰς τὰ βουνὰ πού χιόνιζε ὡς πού νὰ βρῆ ἀνθρώπου,
νὰ τὸν ἐλευθερώσουνε ἀπὸ τοὺς τόσους κόπους.

* Πατήρ καὶ Πατέρας = Ἱερομόναχος (ἴδε ἄνωτ. σ. 83).

Συμεών Γαθράς¹: «Είχα μεταβῆ, εἶπεν ὁ Συμεών, εἰς τὸ Ἡράκλειον μαζί με τὸν Ἡγούμενον τῆς Μονῆς μας Νικόδημον. Ἐσυνήθιζα νὰ καθίζω μαζί με τὸν Παρθένιον Κανακάκην καὶ τὸν Γεράσιμον Πικράκην εἰς ἓνα μικρὸ καφενεῖον, τὸ ὁποῖον ἐπῶλει καὶ οἰνοπνευματώδη ποτὰ.

» Ἦτο μεσημέρι. Μιά στιγμή βλέπομε καὶ μπαίνει μέσα στο καφενεῖον ἓνας τουρκοκὸς ἀξιωματικός, ὁ ὁποῖος ἤπιαε μιὰ ρακὴ. Μᾶς εἶδε καὶ εἶπεν εἰς τὸν καταστηματάρχη: «Ἀπὸ ποῦ εἶναι αὐτοὶ οἱ παπαῖδες;» Τοῦ ἀπήντησε: «Εἶναι ἀπὸ τὸ Ἀρκάδι». «Ποιὸ Ἀρκάδι;» «Ἀπὸ τὸ Μοναστήρι τὸ Ἀρκάδι, διότι ἓνα Μοναστήρι Ἀρκάδι ὑπάρχει στὴ Κρήτη, τὸ ὁποῖον ἐκάψανε». Ὁ ἀξιωματικός μᾶς ἐπλησίασεν ἐκεῖ, ποῦ ἐκαθήμεθα».

Φαίνεται, ὅτι ἔκαμεν ἐντύπωσιν εἰς αὐτὸν τὸ ἀνδρικὸν καὶ ἐπιβλητικὸν παράστημα τοῦ Συμ. Γαθρά. Τὸν ἐχαιρέτισε καὶ ἀποταθεὶς εἰς αὐτὸν τοῦ εἶπεν: «Ἀπὸ ποῖο μέρος εἶσαι παπαῖ;» «Εἶμαι ἀπὸ τὸ Ἀρκάδι τοῦ Ρεθύμνου». «Ἄ! ἀπὸ τὸ Ἀρκάδι! ὥστε ἐπαίξαμε μπάλες (σφαῖρες) ὁ εἰς τ' ἄλλου». Ἡρώτησεν οὗτος τὸν Γαθράν, ποῦ ἐπολέμησε τὰς ἡμέρας ἐκείνας καὶ πῶς ἐσώθη. Ὁ ἀξιωματικός ἔμεινεν ὀλίγας στιγμὰς σιωπηλὸς καὶ σκεπτικὸς καὶ ἔπειτα τοῦ εἶπε: «Καπετάνιο ἴσαμε προχθὲς ἤμαστε ἐχθροὶ, σήμερο ἐγενήκαμε φίλοι. Γιὰ νὰ μοῦ θυμᾶσαι, ἔλα νὰ σοῦ δώσω ἓνα «Εὐαγγέλιο» τοῦ Μοναστηριοῦ σου, ποῦ τὸ ἐπῆρα, ὅταν τὸ ἐπατήσαμε (ἐκυ-

¹ Ἐγεννήθη οὗτος τῷ 1832 ἐν Ἀρμενιοῖς τῆς Μεσσηνίας, ὅπου εἶχον μεταναστεύσει ἐκ τοῦ χωρίου Ἀποστόλων Ἀμαρίου οἱ γονεῖς αὐτοῦ. Μετὰ τὴν ἐκεῖθεν εἰς Κρήτην ἐπάνοδόν του εἰσήλθεν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου (1856), ἐν ᾗ τῷ 1864 ἐκάρη Μοναχός. Κατὰ τὴν ὀλοκαύτωσιν τῆς Μονῆς εὐρέθη ἔξω αὐτῆς, καθότι εἶχεν ἀνατεθῆ αὐτῷ καὶ ἄλλοις Μοναχοῖς ἡ φύλαξις τῶν ἀγοπροβάτων.

Τῇ ὁδηγίᾳ αὐτοῦ, γνώστου τῶν κρυπτῶν, ἐν αἷς ἐφυλάσσοντο λόγῳ τῆς ἐπαναστάσεως τὰ ἱερά κειμήλια καὶ σκεύη τῆς Μονῆς, ἐξήχθησαν ἐκεῖθεν εὐθύς μετὰ τὴν καταστροφὴν καὶ οὕτω διεσώθησαν ταῦτα (ἴδε ἄνωτ. σ. 72).

Καίπερ ἀγράμματος ἐξελέγετο μέλος τοῦ Ἡγουμενοσυμβουλίου τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου ἕνεκα τῶν πρὸς αὐτὴν ἐξαιρετικῶν ὑπηρεσιῶν του.

Διὰ τὸ ἀτίθασσον καὶ φιλοτάραχον τοῦ χαρακτήρος του ἀπεμακρύνθη πολλακίς ἐκ τῆς Μονῆς του εἰς διαφόρους Μονὰς τῆς Κρήτης καὶ τελευταῖον εἰς τὴν ἐν Ἀμαρίῳ Μονὴν τῶν Ἀσωμάτων, ἔνθα ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν τῇ 8 Νοεμβρίου 1914.

Ὁ Συμεών Γαθράς διεκρίνετο, ὡς ἄνωτέρω εἶπον, διὰ τὸ ἀνδροπρεπὲς καὶ ἐπιβλητικὸν του παράστημα, τὴν συμπαθῆ φυσιογνωμίαν καὶ τὸ ἀέτιον βλέμμα. Ἡ δρᾶσις αὐτοῦ κατὰ τῶν τυράννων παρέχοντος ἄσυλον καὶ προστασίαν εἰς τοὺς τιμωροὺς αὐτῶν ἀρματωλοὺς τῆς ἐποχῆς του εἶναι πολὺ γνωστὴ ἐν τῇ Μονῇ καὶ ἐν γένει ἐν τῷ Τμήματι Ρεθύμνης.

Ἄλλο μετὰ τοῦ Λαθάρου ὁ Συμεών Γαθράς ἐκόμισεν ἐξ Ἡρακλείου εἰς τὴν Μονὴν καὶ τὸ σιδηροῦν σήμαντρον (σημαντήρι) αὐτῆς (ἴδε σ. 95), τὸ ὁποῖον λαφυραγωγοὶ τουρκοὶ εἶχον μεταφέρει εἰς Ἡράκλειον. Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο σημαντήρι ἀνηρτημένον εἰς τὰ Κλάουστρα κρούεται καὶ σήμερον καθ' ὀρισμέναν ὥραν.

Ἡ ἀποβίβασις τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου εἰς Ρέθυμνον

Ρώσοι ἀξιωματικοὶ δεξιούμενοι τὸν Πρίγκιπα εἰς τὴν Λέσχην των

Ὁ Ἐμμ. Γενεράλις προσφωνῶν τὸν Πρίγκιπα ἀπὸ τοῦ ὄστεοφυλακείου
τοῦ Ἄρκαδίου

Ὁ Πρίγκιψ εἰσερχόμενος εἰς τὴν Ἱ. Μοῆν Ἄρσανίου

ριεύσαμε)». «Εὐχαριστῶ, τοῦ εἶπεν ὁ Γαβρᾶς, θὰ ἔλθω νὰ μοῦ τὸ δώσης». Ἐβγῆκεν οὗτος ἔξω ἀπὸ τὸ καφενεῖον καὶ ἐκάλεσε μὲ νεῦμα τὸν Παρθένιον νὰ τοῦ ὁμιλήσῃ: «Ἐδῶσα ὑπόσχεσιν εἰς τὸν ἀξιωματικόν, τοῦ εἶπεν, ὅτι θὰ τὸν ἀκολουθήσω, ἐπειδὴ, ὡς μοῦ εἶπεν, ἔχει ἓνα Εὐαγγέλιον νὰ μοῦ τὸ δώσῃ χάριν τῆς σημερινῆς μας φιλίας. Ξέρομε καλά, ὅτι δὲν λείπει κανένα Εὐαγγέλιον ἀπὸ τὸ Μοναστήρι μᾶς, γι' αὐτὸ φοβοῦμαι, πῶς ἡ φιλία ποῦ μᾶς δείχνει κρύπτει δόλον. Ἄλλ' ἀφοῦ τοῦ ἔδῶσα τὸν λόγον μου δὲν μπορῶ παρά νὰ τὸν ἀκολουθήσω. Ἐσὺ νὰ παρακολουθήσῃς ἀπὸ μακρὰν σὲ ποιὸ σπῆτι θὰ μποῦμε. Κρατῶ πιστόλι καὶ ἂν συμβῆ τίποτε, θὰ πυροβολήσω καὶ θ' ἀκούσης». Ὁ Παρθένιος ἤρχισε νὰ ἀποτρέπῃ τὸν Γαβρᾶν ἀπὸ τὸ τόλμημά του, ἀλλ' οὗτος ἔμεινεν ἀνένδοτος. Μετὰ τοῦτο εἰσῆλθον καὶ οἱ δύο εἰς τὸ καφενεῖον. Ἐγερθεῖς ὁ ἀξιωματικὸς παρέλαθε τὸν Γαβρᾶν καὶ ἀνεχώρησαν διὰ τὴν οἰκίαν του. Μακρόθεν παρηκολούθει ὁ Παρθένιος.

Ὁ ἀξιωματικὸς εἰσήγαγε τὸν συνοδὸν Μοναχὸν εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς δωμάτιον πολυτελῶς ἐπιπλωμένον. Ἐκάλεσε τὴν χανούμην (σύζυγόν του) καὶ μὲ φωνὴν δυνατὴν τῆς λέγει: «Ἐλα, ἔδω, χαρέμι δὲν ἔχει, ἔλα γρήγορα, γιὰ νὰ γνωρίσης καὶ νὰ ἰδῆς μὲ ποιά παλληκάρια ἐκάναμε τὸν πόλεμον, ποῦ σοῦ ἔχω εἰπεῖ, εἰς τὸ Ἄρκαδι καὶ νὰ πιστέψῃς». Προσέφεραν εἰς τὸν Γαβρᾶν καφὲ καὶ γλύκυσμα (κανταΐφι) καὶ ἤρχισαν νὰ ἐξιστοροῦν ἀμφοτέροι τὰ κατὰ τὴν μάχην τοῦ Ἄρκαδίου ἐνώπιον τῆς χανούμης. Ὅτε ὁ Συμεὼν ἠγέρθη ν' ἀναχωρήσῃ, ὁ ἀξιωματικὸς εἶπεν εἰς τὴν χανούμην «Φέρε ἀπὸ τὴν κασσέλα αὐτό, ποῦ ἔφερα ἀπὸ τὸ Ἄρκαδι καὶ σοῦ τὸ ἔδῶσα νὰ τὸ φυλάξῃς, γιὰτι ὑποσχέθηκα στὸ καλόγερον νὰ τοῦ τὸ δώσω». Ὁ Συμεὼν μὲ ἀνυπομονησίαν ἀνέμενε νὰ ἴδῃ τὸ δῶρον. Ἄλλ' ὁποῖα ὑπῆρξεν ἡ ἔκπληξις του, ὅτε ἀντὶ Εὐαγγελίου ἀντίκρουσε τὸ Λάβαρον τῆς Μονῆς του, τοῦ ὁποῖου ἡ τύχη ἠγνοεῖτο.

Μετ' εὐλαθείας καὶ χαρᾶς ἔλαβεν ὁ Συμεὼν τὸ Λάβαρον ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ ἀξιωματικοῦ, ἠὺχαρίστησεν αὐτὸν θερμῶς καὶ ἀνεχώρησεν. Ὁ Παρθένιος ἀνέμενεν ἐκεῖ πλησίον μετ' ἀγωνίας τὸν Γαβρᾶν. Οὗτος ἔχων φυλαγμένον καλῶς εἰς τὸν κόλπον του, ὑπὸ τὴν «σταυρωτὴν» (καλογηρικὸν ἀμπέχονον) τὸ Λάβαρον, συνήντησε τὸν Παρθένιον καὶ ἀφοῦ παρέλαθον καὶ τὸν ἀναμένοντα αὐτοὺς ἐν τῷ καφενεῖῳ Γεράσιμον Πικράκην κατηυθύνθησαν εἰς τὸ Μητροπολιτικὸν Μέγαρον. Καθ' ὁδὸν ὁ Συμεὼν διηγῆθη εἰς αὐτοὺς τὰ διατρέξαντα. Εἰσῆλθον ἀμέσως εἰς τὴν αἴθουσαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ συνεδρίαζεν ἡ Ἱερὰ Σύνοδος μετὰ τῶν Ἡγουμενοσυμβουλίων καὶ

τῶν Δημογερόντων. Ἐπὶ τῇ παρατηρήσει τοῦ Μητροπολίτου διὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτῶν ἐκ τῆς Συνελεύσεως ὁ Συμεὼν Γαβρᾶς ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ κόλπου του καὶ ἐπέδειξε τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀρκαδίου Λάθαρων. Ἐπὶ τούτῳ πάντες ἔμειναν ἄφωνοι, δάκρυα δὲ χαρᾶς καὶ συγκινήσεως ἔρρευσαν ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν των.

Τὸ Λάθαρων κομισθὲν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ ἀνυψοῦτο καὶ πάλιν εἰς τὴν γνώριμον αὐτῷ θέσιν καὶ συνώδευε τὰς ἱεράς πομπάς¹.

Τῇ 25 Μαρτίου τοῦ 1910 ἐπὶ τῷ πανηγυρικῷ ἑορτασμῷ ἐν Ρεθύμνῃ τῆς ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας παρήλασε τοῦτο ἐν ἐξάλλῳ ἐνθουσιασμῷ τοῦ πλήθους ἐν τῇ πρὸ τοῦ Νομαρχιακοῦ Μεγάρου μεγάλη πλατεία, ὅπου ὁ ἀείμνηστος Ἐπίσκοπος Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου Διονύσιος ἀπηύθυνε πρὸς αὐτὸ τὸν ἀκόλουθον ὑπέροχον χαιρετισμὸν :

«Σὲ χαιρετίζω ἱερά σημαία τοῦ Ἀρκαδίου! Ἐν ἡμέρᾳ, καθ' ἣν σύμπας ὁ ἔξω καὶ ἔσω Ἑλληνισμὸς πανηγυρίζει τὴν παλιγγενεσίαν τοῦ Ἑθνους, ἐν ἡμέρᾳ καθ' ἣν πρὸ ὀγδοήκοντα καὶ ἑννέα ἐτῶν ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς εὐλογῶν ὕψου ἐν τῇ Ἁγίᾳ Λαύρᾳ τὸ Λάθαρων τὸ Ἱερὸν καὶ ἐκείθεν, καὶ δι' αὐτοῦ ἀνήπτε τὸ μέγα προπαρεσκευασμένον πῦρ, ἐν ἐποχῇ κατὰ τὴν ὁποίαν τοσοῦτον ἔχουσι περισταλῆ τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη καὶ τὸ ἔθνος ἡμῶν ἔχει καὶ πάλιν πολλὰς δοκιμάσει πικρίας, καὶ ἔχει ἀπομονωθῆ, περιφρονούμενον καὶ ἐξουθενούμενον, ἢ ἐμφάνισίς του ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν, Κόρη τοσοῦτων βασιάνων καὶ θλίψεων, τοσοῦτων στεναγμῶν καὶ πόνων, πόνων μεγάλων, πόνων ἐθνικῶν, προσδίδει εἰς τὰς ψυχὰς ἡμῶν ζωὴν, εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν συναισθήματα ἄγνια, εἰς τὰς ἐλπίδας ἡμῶν τὰς ἐθνικὰς ἀναπτέρωσιν, εἰς τὴν πίστιν ἡμῶν περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Πατρίδος ἐνίσχυσιν καὶ ἐδραΐωσιν.

ᾠ ἱερά σημαία τοῦ Ἀρκαδίου. — Σὲ εὐτυχίζω! — Δὲν εἶσαι γέννημα τῆς παρουσίας γενεᾶς. Τὰ νήματα τῆς ὑφῆς σου, εἶναι νήματα ἐνθουσιωδιστέρου ἐδάφους, ἀνήκουσιν εἰς ἐποχὴν ἐθελουσίας καὶ αὐταπαρησίας, εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ὁ ὄρκος, ὃν φέρεις σφραγίδα τοῦ χαρακτήρός σου «Ἐνωσις ἢ θάνατος» δὲν ἦτο λόγος κενός, ἀλλὰ λόγος πραγματούμενος καθ' ἐκάστην, λόγος βεβαιούμενος διὰ θυσιῶν καὶ ὀλοκαυτώσεων,

¹ Ἐπειδὴ οἱ εὐσεβεῖς προσκυνῆται καὶ ἰδία οἱ ἀδελφοὶ πρόσφυγες κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Μονῆς καὶ τὴν ἐπέτειον τῆς ὀλοκαυτώσεως αὐτῆς, ὅτε τὸ Λάθαρων φερόμενον ἐπὶ κοντοῦ συνώδευε τὴν ἱεράν πομπὴν πρὸς τὸ Ἱερόν, ἀπέκοπον τεμάχια αὐτοῦ, ὅπως ἔχωσι αὐτὰ ὡς φυλακτὰ, ἢ Μοναστηριακὴ Ἐπιτροπεία τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης, ἵνα μὴ οὕτω τὸ σπιτὸν τῆς Μονῆς ἐμβλημα ὑποστῇ σὺν τῷ χρόνῳ ὀλικὴν φθοράν, κατεσκευάσε τῷ 1930 τῇ προτάσει μου πολυτελὴ κρυσταλλόφρακτον θήκην φιλοτεχνηθεῖσαν ἐν Ἀθήναις ἐκ πολυτίμου ξύλου, διακεκοσμημένην δι' ἀναγλύφων Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Ἑθνικῶν συμβόλων, ἀποκειμένην δὲ νῦν μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ Λαθάρου ἐν τῷ Ἱστορικῷ Μουσείῳ. Ἡ θήκη αὕτη φέρει τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν: «Ἡ Μοναστηριακὴ Ἐπιτροπεία Ρεθύμνης διὰ τοῦ Προέδρου Ἐπισκόπου Ρεθύμνης Τιμοθέου Βενιέρη, ἔτει 1930».

ἄς ὀλιγίστας ἔχει νὰ ἐπιδείξη τῶν ἄλλων ἔθνῶν ἡ ἱστορία, διὰ θυσιῶν ζωῆς καὶ ἀγαθῶν, δι' ἐμμονῆς εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἀπελευθερώσεως.

Πόσῃν ἔχεις ἐν ταῖς πτυχαῖς σου ζωὴν, σεπτὴ τοῦ Ἀρκαδίου σημαία! Κινεῖσαι, καὶ ἐκάστη σου κίνησις, ριπίζουσα τὸν ἀέρα διεγείρει ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν παλμούς μεγαλουργούς. Ἐμφανίζεσαι καὶ ἡ ἔνδοξος μορφή σου ζωογονεῖ τὴν μνήμην ἡμῶν. Ὑψοῦσαι καὶ συνανυσοῖς ἡμᾶς εἰς ὀρίζοντα ἄλλον, εἰς κορυφὴν ὑψηλὴν, ὀπόθεν ἐπισκοποῦμεν τὸ παρελθόν, ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν λήξαντα αἰῶνα, ἰστάμεθα ἐν τῷ σταθμῷ τῆς δόξης σου, ἐν τῷ σταθμῷ τῷ καθορίζοντι μίαν τῶν ὠραιότερων σελίδων τῆς ἱστορίας ἡμῶν, ἐν τῷ σταθμῷ τῷ περιβαλλομένῳ ὑπὸ αἴγλης ἀσθέστου, ὑπὸ αἴγλης λαμπρᾶς, ἧς ἡ λαμπηδὼν ὑπερβαίνουσα ἔτη καὶ αἰῶνας φωτίζει τὰς διανοίας καὶ τὰ συναισθήματα ἡμῶν, καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς ἐκπεμπόμενον φῶς θὰ ἐξικνηται καὶ εἰς πάσας τὰς ἐπιγιγνομένας γενεάς.

Σημαία τοῦ Ἀρκαδίου. — Στρέφομεν πρὸς σὲ τὸ βλέμμα. — Ἡ βαφή, ἦν ἐπαφῆκεν ἐπὶ σοῦ ὁ κυκλῶν σε ὡς νέφη οὐράνια πυκνὸς τῆς πυρίτιδος καπνός, πληροὶ σφρίγους νεανικοῦ τὰ στήθη ἡμῶν γερόντων καὶ νέων, ἀνδρῶν καὶ ἐφήθων. Οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν διὰ τῶν ὀπῶν, ἄς διήνοιξαν ἐπὶ τοῦ γονίμου εἰς φιλοπάτριδας διεγέρσεις ἐδάφους σου αἱ ἐχθρικοὶ σφαῖραι, διακρίνουν τὸν ἀγῶνα τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου τὸν ἔνδοξον διακρίνομεν τῶν ἡρώων τὰς μορφάς, τῶν ἡρώων, οἵτινες πίπτοντες εἶχον ἔστραμμένα τὰ βλέμματα πρὸς τὴν Ἀγίαν Λαύραν, ἐξ ἧς ἦντλουν καὶ αὐτοί, ὡς ἡ σειρὰ τῶν ἡρώων τῆς ἐθνικῆς τοῦ εἰκοσιένα γιγαντομαχίας, τὸ θάρρος καὶ τὴν τόλμην, τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἐλπίδα.

Σημαία τοῦ Ἀρκαδίου! Σῆμα ἅγιον! Σύμβολον ἱερόν, συμβολίζον μίαν ἠνωμένην Μεγάλην Πατρίδα! Ἐν τῇ διαπάλῃ τῆς ἡμέρας ἐκεῖνης τῆς μεγάλης, ἐν μέσῳ τοσοῦτου τρόμου, ἐν μέσῳ τοσαύτης παραζάλης, καθ' ἦν ἐπήρχοντο οἱ ἐχθροὶ καὶ διήνοιγον τὰς εἰσόδους βρέμοντα τὰ τηλεβόλα, καὶ φωναὶ καὶ ἀλαλαγμοὶ καὶ ὕβρεις καὶ βλασφημίαι ἀναμιγνύμεναι πρὸς τοὺς συριγμούς τῶν σφαιρῶν καὶ τῶν βροντῶν τὰς ἀπηχῆσεις καθίστων ἀγρίαν ὄντως τὴν σκηνὴν, καὶ πεδίον Ἄδου τὸ ὀροπέδιον τοῦ Ἀρκαδίου, ἐπεβλήθης Σὺ καὶ μόνη.

Ἐκπέμπουσα διὰ τοῦ κυματισμοῦ σου ἐν τῷ ἀέρι πνοὰς ζωῆς, ἐνέπνευσας τὸν θάνατον τὸν ἡρωϊκόν, τὸν θάνατον τῆς θυσίας εἰς ἀνθρώπους, παρ' οἷς ὑπέφωσκε μόλις ἡ ἡμέρα καὶ ὑπεμεΐδια ἡ χαρμόσυνος ἐλπίς καὶ ἐρρόδιζε τὸ μέλλον ἡ ἡῶς. Ἡ δύναμις τῆς ἐπιβολῆς ἐπήγαγεν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, ἀπὸ τῆς ἡμέρας, ἧς ἐπέτειος εἶναι ἡ σήμερον ἡμέρα, ἀπὸ τῆς 25ης Μαρτίου τοῦ εἰκοσιένα. Ἡ δύναμις σου ἦτο ἡ δύναμις ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν δύναμιν, ἧτις ἐξερράγη ἐν Μεσολογγίῳ, ἧτις ἐσπινθηροβόλει ἐν τῇ θρυαλλίδι τοῦ Σαμουήλ, ἧτις ἀνήπτε τὴν δῆδα Γεωργίου τοῦ Ὀλυμπίου.

Σημαία ἐθνική! Σημαία παλαίμαχος τοῦ Ἀρκαδίου! Σημαία συγκεντροῦσα τοὺς μυχίους πόθους τῆς ὅλης ἐνιαίας Πατρίδος. Σὲ χαιρετίζομεν. Εἶσαι ἢ ἐστία ἢ διατηροῦσα ἀσθεστον τὸ πῦρ τῶν ἀπληρώτων πόθων, ἢ ἀκοίμητος δάς ἢ φωτίζουσα καὶ ἐνθουσιῶσα, ἢ ἐνδυναμοῦσα τὰ τέκνα τῆς μιᾶς μεγάλης Ἑλλάδος.

Φέρεις τὸν σταυρὸν καὶ δεικνύεις εἰς ἡμᾶς τὸν χαρακτήρα τοῦ Ἔθνους, τὸ ὅποιον ἐκπροσωπεῖς. Φέρεις τὰ χρώματα τὰ ἐθνικά, καὶ δηλοῖς ἡμῖν τὸν ἀλληλένδετον σύνδεσμον, ὅστις ἀπαρτίζει τὸ ὅλον Ἔθνος ἡμῶν.

Δύο ἰδέας ἐν μιᾷ ἐνώσει. Πίστις καὶ Πατρίς.

Ἐνώπιόν σου, ἡγιασμένον ἔμβλημα Πίστεως καὶ Πατρίδος, προσφέρομεν σήμερον λατρείας φόρον. Ἦσο ἰσχυρὸν ἐν τῷ παρελθόντι. Ἔσο ἰσχυρὸν ἐν τῷ παρόντι.

Λαέ! Ἀποκαλύφθητε! Κλίνετε γόνυ πρὸ τοῦ ἱεροῦ τούτου Συμβόλου τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος σου. Ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς πρὸ ἱεροῦ θυσιαστηρίου ἄς ἀναπέμψωμεν εὐχὴν ἐγκάρδιον, εὐχὴν θερμὴν πρὸς τὸν διέποντα τὰς τύχας τῶν ἐθνῶν.

Σημαία, εἶσαι εὐλογημένη! Τὸ αἷμα, αἱ πυρίκαυστοι σάρκες, αἱ ὕσταται τῶν θησκόντων πνοαὶ ἐγένοντο τὸ ἀγίασθρίόν σου.

Ἡ θυσία, τὴν ὁποίαν προυκάλεσε τὸ ἔμβλημά σου, ἐφείλκυσε ἐπὶ Σὲ τὴν εὐλογίαν τοῦ Κυρίου. Ἡ εὐλογία ἐκείνη παρήγαγε καρπὸν χάριτος, τὴν ἐλευθερίαν τῆς Πατρίδος ἡμῶν. Τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' οὐχὶ τὴν Ἐνωσιν, καὶ ἡμεῖς δὲν λησμονοῦμεν, ὅτι φέρεις γράμματα δηλοῦντα τὸν ὄρκον τῶν πατέρων ἡμῶν «Ἐνωσις ἢ θάνατος». Εἶδες θηήσκοντας πολλοὺς ὑπὸ τὴν σκιάν σου καὶ μὴ καταξιωθέντας νὰ ἴδωσι πραγματούμενον τὸν αἰώνιον ἐθνικὸν πόθον, τὴν Ἐνωσιν. Κυμάτισον σημαία, ὁ κυματισμός σου ἄς ράνη ἐφ' ἡμᾶς τὴν δρόσον τῶν ἐλπίδων σου ὡς ρανίδα ἀγιάσματος. Ἀπλώθητι. Ἀπλουμένη εὗρνον τὸν κύκλον τῶν κυμάτων σου.

Ὁ ἡγιασμένος ἀήρ σου ἄς γίνῃ διηνεκῆς ἀναπνοὴ εἰς τὰ τέκνα τῆς Πατρίδος, ἧς εἶσαι τὸ Ἴνδαμα, ἧς εἶσαι ἡ φωνὴ καὶ τὸ ἔμβλημα. Ἐμπνευσον εἰς πάντας ἡμᾶς τὴν ἐθελοθυσίαν καὶ αὐταπάρνησιν ὑπὲρ τοῦ μεγαλείου τοῦ Ἔθνους. Εἶθε ὁ Κύριος νὰ ἀνατείλῃ ταχέως τὴν ἡμέραν τοσοῦτων ὀνείρων, τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἐλευθέρῃ καὶ ἠνωμένη πρὸς τὸν ἐθνικὸν πυρῆνα ἢ Κρήτη θὰ προσκομίσῃ Σέ, σημαία προσφιλῆς, καὶ εἰς ἄλλα τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀρίζοντος σημεῖα, ἵνα συνεχισθῇ τελεσφόρως καὶ ἐκεῖ ὁ ἀγὼν ὑπὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ σύνθημα «Ἐνωσις ἢ θάνατος».

Σημαία ἱερά τοῦ Ἀρκαδίου, χαῖρε».

Ὅτε μετὰ τὰς περιλάμπρους νίκας τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐωρτάσθησαν ἐν τῷ Σταδίῳ Ἀθηνῶν τὰ ἐπινίκια (Σεπτέμβριος 1920), συνώδευσα τὸ ἱστορικὸν Λάβαρον ἐκεῖ μετὰ τοῦ μακαρίτου Ἐπισκόπου Λάμπης καὶ Σφακίων Ἀγαθαγγέλου, τοῦ Ἡγουμένου καὶ ἀδελφῶν τῆς Μονῆς. Κατὰ τὴν ἑορτὴν ἐκείνην ἐνεφανίσθη τοῦτο

ἐν τῷ Σταδίῳ ἠδελφωμένον μετὰ τοῦ ἐπίσης ἱστορικοῦ Λαθάρου τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Λαύρας ἐν μέσῳ ζητωκραυγῶν χιλιάδων θεατῶν.

Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας τῆς ἐθνικῆς χαρᾶς ἀπηγγέλθη πρὸ τοῦ Λαθάρου ἐν Ζαππείῳ τὸ ἀκόλουθον ποίημα ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιώδους ποιητοῦ Ἰ. Πολέμη, τοῦ ὁποῦ τοῦ αὐτόγραφον φυλάσσεται ἐν Ἀρκαδίῳ ἐντὸς τῆς θήκης τοῦ Λαθάρου:

Εἰς τὴν Ἱερὰν σημαίαν τοῦ Ἀρκαδίου

Μπρὸς σὸ κουρέλι σκύψετε μὲ δακρυσμένα μάτια,
ὅταν ἡ δόξα τ' ἄρπαξε μέσ' ἀπὸ τῆ φωτιά.
Τόσο σφιχτὰ τ' ἀγκάλιασε πού τῶκανε κομμάτια στὰ στήθια τὰ πλατιά!
"Ὅταν ἡ δόξα τ' ἄρπαξε, τοῦπε θαρθῆ μιὰ μέρα,
πού ἡ λευτεριά προβάλλοντας σὰν ἄστρο τῆς αὐγῆς
θὰ φέρῃ τὸ ξημέρωμα, θὰ φέξῃ πέρα ὡς πέρα
καὶ σὺ μέσ' ἀπ' τὶς στάχτες σου περήφανο θὰ βγῆς.
Καὶ θὰ σὲ πᾶνε χέρια ἀγνά, κορμιὰ παλληκαρῖσια,
μ' ἄλλα ἀγιασμένα φλάμπουρα νὰ κάνῃς συντροφιά
κι' ἀπὸ τὸν Παρθενῶνά μου θὰ βλέπῃς ὀλοῖσια πρὸς τὴν Ἁγιά Σοφιά.
Κι' ὅταν σὲ ξαναφέρουνε τὰ τιμημένα χέρια
μέσ' στ' ἅγιο Μοναστήρι σου, πού θὰ σ' ἀναζητῆ,
τῆ φλόγα πού σ' ἐμπύρισε θὰ τῆ σκορπᾶς ἀκέρια,
μὰ δὲν θὰ καίῃ ὡς ἄλλοτε, θὰ λάμπῃ ἀκτινωτή.

Κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονήν μου ἐπισκεφθεῖς τὸν Ἀρχιστράτηγον Παρασκευόπουλον εἶπον αὐτῷ, ὅτι ἦτο δίκαιον καὶ εὔκαιρον νὰ ἀπονεμηθῆ τῷ τετιμημένῳ Λαθάρῳ τοῦ Ἀρκαδίου ὁ «Πολεμικὸς Σταυρὸς». Ἦκουσεν οὗτος μὲ ἐνθουσιασμόν τὴν πρότασίν μου καὶ μοι ὑπεσχέθη, ὅτι θὰ ἐνήργει πρὸς τοῦτο παρὰ τοῖς ἀρμοδίοις. Πράγματι, ἡ πρότασις μου ἐγένετο ἀποδεκτὴ καὶ ἀπενεμήθη τῷ Λαθάρῳ ὁ Πολεμικὸς Σταυρὸς, ὡς καὶ τῷ Λαθάρῳ τῆς Ἁγίας Λαύρας. Ὁ Ἀρχιστράτηγος μοι ἀνήγγειλε τοῦτο διὰ τοῦ κατωτέρω τηλεγραφήματος:

«Εἶμαι ἀπείρως εὐτυχῆς ἀγγέλλων ὑμῖν, ὅτι διὰ χθεσινῆς διαταγῆς μου ἀπένειμα τὸν Πολεμικὸν Σταυρὸν δευτέρας τάξεως εἰς τὸ Ἱερὸν Λάθαρρον τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου, τὸ Σύμβολον τοῦτο τοῦ Ἑλληνικοῦ ἠρωϊσμοῦ καὶ τῆς αἰωνίας Ἑλληνικῆς αὐτοθυσίας, τὸ ὑπομνησκον ἐσαεὶ εἰς πάσας τὰς ἐπερχομένας γενεὰς τὴν ὑψηλὴν φιλοπατρίαν καὶ τὴν πρὸς τὴν Πατρίδα ἀφοσίωσιν».

Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ
Λ. Ι. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ»

Ἡ χαρίστησα αὐτὸν διὰ τοῦ ἀκολούθου τηλεγραφήματος:

Ἄρχιστράτηγον Παρασκευόπουλον

Ἀθῆνας

«Ἡ τιμή, δι' ἧς ἡ πατριωτικὴ ὑμῶν ψυχὴ περιέβαλεν Ἱερὸν Ἀρκαδίου Λάθαρν, ἀκτινοβόλον ἔμβλημα Κρητικῶν ἀγώνων, πληροῖ ἡμᾶς εὐγνωμοσύνης καὶ κινεῖ εἰς εὐχάς, ὅπως ὑπὸ ὑμετέραν Ἀρχιστρατηγίαν σημαῖαι Ἔθνοὺς ἀναστηλωθῶσι Βασιλίδαι πόλεων».

† Ὁ Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου
ΤΙΜΟΘΕΟΣ

Ἡ ἡμερησία διαταγὴ ἔχει ὡς ἐξῆς:

ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟΝ
ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ
Γραφεῖον Ια'

Ἐν Γενικῷ Στρατηγεῖῳ τῇ 10 Σεπτεμβρίου 1920.

Ἡμερησία Διαταγὴ Στρατιᾶς

20ης Σεπτεμβρίου 1920.

«Ἀπονέμω τὸν Πολεμικὸν Σταυρὸν Β'. τάξεως εἰς τὸ ἱερὸν Λάθαρν τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου Κρήτης, διότι κατὰ τὴν ἱεράν τῶν Κρητῶν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν ὑπῆρξε τὸ σύμβολον τοῦ ἡρωϊσμοῦ καὶ τῆς αὐτοθυσίας, ὅστις ἐξίκετο εἰς ὕψη αἰθέρια διὰ τῆς περιλάμπρου ὀλοκαυτώσεως τοῦ δαυλοῦ τοῦ Γαθριήλ, καὶ παραμένει ἕως σήμερον καὶ εἰς γενεὰς γενεῶν τὸ ζωντανὸν σύμβολον τῆς ἀθανάτου Ἑλληνικῆς παλληκαριᾶς, τοῦ ἡρωϊσμοῦ καὶ τῆς ὑψηλῆς αὐτοθυσίας.

Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ
Λ. Ι. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΚΤΟΝ
ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ ΚΑΙ Η ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΚΡΗΤΗ

Ὁ Πρίγκιψ Γεώργιος εἰς Ρέθυμον καὶ εἰς Ἀρκάδι.

Ὁ Πρίγκιψ Γεώργιος τῆς Ἑλλάδος κατελθὼν εἰς Χανία τῇ 9 Δεκεμβρίου 1898 ὡς «Υπατος Ἀρμοστής τῶν Δυνάμεων ἐν Κρήτῃ» ἐθεώρησεν ἱερὸν αὐτοῦ καθήκον νὰ ἐπισκεφθῇ ἐκ τῶν πρώτων τὴν ἱστορικὴν τοῦ Ἀρκαδίου Μοῆν καὶ καταθέσῃ φόρον σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης εἰς τὸν βωμὸν τῶν ἐκεῖ δλοκαυτωθέντων Μαρτύρων τῆς Κρητικῆς ἐλευθερίας.

Πρὸς τοῦτο ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν τῆς Ρεθύμνης τῇ 9 Ἰανουαρίου 1899 καὶ τὴν ἐπομένην τὴν Ἱερὰν τοῦ Ἀρκαδίου Μοῆν. Θὰ ἦτο παράλειψις, ἐὰν δὲν ἐμνημόνευον ἐνταῦθα τὴν ἐνθουσιώδη δεξιῶσιν, ἣ ὅποια τῷ ἐγένετο ἐν Ρεθύμνῃ καὶ Ἀρκαδίῳ.

Τῇ 4 Ἰανουαρίου εἶχε γίνεαι γνωστὸν ἐν Ρεθύμνῃ, ὅτι τὴν 9 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς θὰ ἐπεσκέπτετο ὁ Πρίγκιψ Γεώργιος τὴν πόλιν καὶ τὸ Ἀρκάδι.

Ὁ στρατιωτικὸς Διοικητὴς τῆς ζώνης τῆς Ρωσικῆς κατοχῆς Θεόδωρος Δὲ Χιόστακ διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 7 ἡμερησίας διαταγῆς του (7 Ἰανουαρίου 1899) ἐγνωστοποίησε τὸ πρόγραμμα τῆς δεξιῶσεως καὶ διαμονῆς τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου¹.

¹ Ἡμερήσιαι Διατάξεις, Πολιτικὴ Διοίκησις καὶ Οἰκονομικὴ Δικαιοδοσία τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης, Ἰανουάριος 1899. Ἐν Ρεθύμνῃ, τύποις Στυλ. Καλαϊτζάκη 1899.

«Ἐπειδὴ ἡ Α. Β. Υ. ὁ Πρίγκιψ Γεώργιος τῆς Ἑλλάδος, Ὑπατος Ἄρμους ἐν Κρήτῃ, ἀφικνεῖται μεθαύριον τὴν 9ην ὥραν π. μ. ἐν Ῥεθύμνῃ, φέρων εἰς γυνῶσιν πάντων τὸ κάτωθι πρόγραμμα, ὅπερ ἡ Α. Β. Υ. εὐηρεστήθη νὰ ὑποδείξῃ διὰ τὸν χρόνον τῆς διαμονῆς του ἐνταῦθα:

» Σ ἄ θ β α τ ο ν (9 Ἰανουαρίου), ὥρα 9,30'. Ἄφιξις τοῦ Πρίγκιπος διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου (πολεμικοῦ) «Ἀλέξανδρος Β'». — 10-11, 30'. Ἀποβίθασις εἰς τὸν λιμένα — Μετάβασις εἰς τὸν Καθεδρικὸν Ναὸν καὶ τὸ τζαμίον — Ἐπιθεώρησις τοῦ στρατοῦ ἐν τῇ πλατείᾳ «Σκρὺδλωφ» — Παρουσίασις ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ προξενικοῦ σώματος, τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τῆς Διοικήσεως, τοῦ Ἐφκαφίου, Δημαρχίας, Ἐφόρων, Ἐπιτροπῶν τῶν βοηθημάτων, προκρίτων. — Ὥρα 2 μ. μ. Ἐπίσκεψις τοῦ δημοσίου κήπου καὶ φύτευσις ἐνὸς φοίνικος. — Ὥρα 3 μ. μ. — Περίπατος τῶν κατοίκων ἐν τῇ πλατείᾳ «Σκρὺδλωφ» καὶ μουσικὴ πρὸ τοῦ Διοικητικοῦ μεγάρου. — Παρουσίασις τοῦ Ἐπισκόπου καὶ παντὸς ἄλλου, ὃν ἡ Α. Υ. θὰ εὐηρεστεῖτο νὰ δεχθῇ. — Ὥρα 7-8 μ. μ. Γεῦμα ἐν τῇ στρατιωτικῇ Λέσχῃ. — Ὥρα 8-11 μ. μ. λαμπαδηφορία ἐν τῇ πόλει.

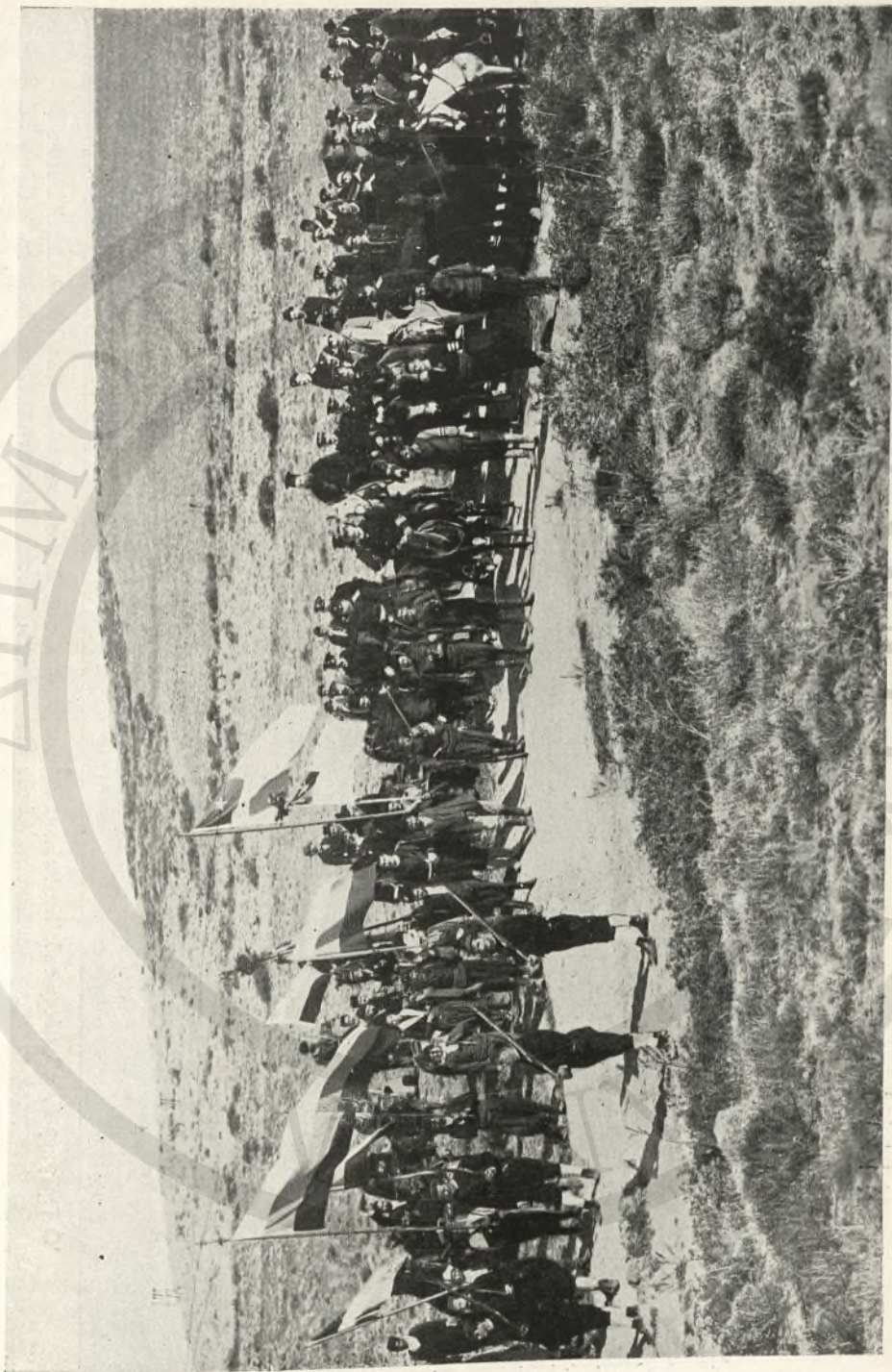
Κυριακὴ (10 Ἰανουαρίου), ὥρα 8 π. μ. Ἀναχώρησις ἐκ τοῦ Ἀνακτόρου δι' Ἀρκαδίον, ὁπόθεν ἡ Α. Υ. ἐπανελεύσεται τὴν μεσημβρίαν τῆς Δευτέρας.

Δευτέρα (11 Ἰανουαρίου), ὥρα 2,30. Ἐγκαινισμὸς δύο σχολείων καὶ ἐπίσκεψις τῶν ἄλλων χριστιανικῶν τε καὶ μουσουλμανικῶν. — Ἐσπέρας. Ἀναχώρησις τῆς Α. Β. Ὑψηλότητος.

Ὁ Διοικητὴς
Θ. ΔΕ ΧΙΟΣΤΑΚ

Αἱ Ῥωσικαὶ Ἀρχαί, αἱ Ἀρχαὶ τῆς πόλεως καὶ οἱ κάτοικοι ἐπεδόθησαν πυρετωδῶς εἰς τὴν διακόσμησιν αὐτῆς. Αἱ οἰκίαι, τὰ ἰδιωτικὰ καὶ δημόσια καταστήματα ἐκαλλωπίσθησαν καὶ διεκοσμήθησαν διὰ δαφνῶν, μυρσινῶν, σημαίων τῆς τε Κρητικῆς Πολιτείας καὶ τῶν Προστατίδων Δυνάμεων. Διεκοσμήθησαν θαυμασίως αἱ κεντρικαὶ ὁδοὶ τῆς πόλεως. Ἡ ὁδὸς «Τσάρου», ἡ σήμερον ὁδὸς «Ἀρκαδίου», παρουσίαζε θέαμα φαντασμαγορικόν, «ἓνα κρεμαστὸν κῆπον» κατὰ τὴν φρασιολογίαν τοῦ Ἰωσήφ Κοβάλσκι. Πρὸς τὸν διάκοσμον αὐτῆς ἡμιλλᾶτο ὁ ἐπίσης λαμπρὸς διάκοσμος τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία φέρει πρὸς τὸ Διοικητήριον (Νομαρχίαν), ἥτις τότε ἐκαλεῖτο ὁδὸς «Ῥώσων», ὁ τῆς πλατείας τοῦ Στρατῶνος ὀνομαζομένης τότε «Πλατείας Ναυάρχου Σκρὺδλωφ», ὡς καὶ ὁ τοῦ Διοικητηρίου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπρόκειτο νὰ καταλύσῃ ὁ Πρίγκιψ. Ἰδίᾳ προεῖχεν ὁ διάκοσμος τῆς ἀποβάθρας τοῦ λιμένος. Εἰς τὰς βαθμίδας αὐτῆς εἶχε στηθῆ θριαμβευτικὴ ἄψις μὲ τὴν ἐπιγραφὴν: «Ὡς εὖ παρέστης» φέρουσα διαφόρους χρονολογίας τῶν κατὰ καιροὺς Κρητικῶν ἐπαναστάσεων.

Ο Πρίγκιπ έπανακατάπττων έξ Άρκσδίου εις Ρέθυμόν

(Κρήτες φέροντες σημαίας τής Κρητικής Πολιτείας κατ Μαυροθούνοι χωροφύλακες Ρωσικής)

Ὁ Πρίγκιψ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ἐπισκόπου Διοωρίου καὶ τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ Θ. Δέ Χιόστακ
μετὰ τῶν συνοδευσάντων Ἀυτὸν εἰς Ἀρκάδι Ρώσων ἀξιωματικῶν καὶ πολιτῶν

Καίτοι ἦτο Ἰανουάριος, αἱ θαυμάσιαι ἡλιακαὶ ἡμέραι ἠνύθησαν ἐξαιρετικῶς τὸν ἐνθουσιασμόν τῶν στιγμῶν ἐκείνων, καὶ ἐβοήθησαν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ προγράμματος τῆς ὑποδοχῆς. Λίαν πρωτὴ τῆς 9ης Ἰανουαρίου ὁ λαμπρὸς ἥλιος ἐβώπυσε μὲ τὰς ἀκτῖνάς του καὶ ἐφώτισε μὲ τὸ ἀπλετόν του φῶς ὄλην τὴν παραλίαν τῆς πόλεως καὶ τὰ περίξ αὐτῆς βουνά. Ὑπερήφανος ὁ γέρον Ψηλωρείτης, ἄφωτος μάρτυς ἀμετρήτων γεγονότων, στολισμένος μὲ τὸν χιονώδη χιτῶνά του, ἔρριπτεν ἐκστατικὸς τὰ βλέμματά του πρὸς τὸν λαμπρὸν καὶ ἄνευ κηλίδος γαλάζιον μακρινὸν θαλάσσιον ὀρίζοντα.

Εἰς τὴν πόλιν εἶχον τελειώσει αἱ τελευταῖαι ἐτοιμασίαι. Τέλος μακρὰν εἰς τὸν ὀρίζοντα ἐφάνησαν σημεῖα καπνοῦ τοῦ Ρωσικοῦ στόλου φέροντος ἐν τῇ δυνάμει του τὸ ἔμβλημα τῆς ἀδελφικῆς ἐλευθερίας. Ὁ Ρωσικὸς στρατὸς μὲ τὴν σημαίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου εἶχε παραταχθῆ διὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Ὑψηλοῦ ξένου καὶ προσωρινοῦ ἀρχηγοῦ του.

Ἀκριβῶς τὴν 9.30' πρωῖν ὁ στόλος ἠγκυροβόλησε καὶ ἡ παραλία ἀντήχησεν ἀπὸ ζητωκραυγᾶς. Ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ «Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος Β'» παρατηρεῖτο μεγάλη κίνησις. Ἐπ' αὐτοῦ ἐπέβαιναν ὁ Πρίγκιψ Γεώργιος. Ὁ στόλος χαιρετᾷ διὰ κανωνιοβολισμῶν τὴν πόλιν καὶ τὴν Ρωσικὴν σημαίαν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, ἣτις ἦτο ὑψωμένη ἐπὶ τοῦ φρουρίου καὶ εἶτα εἰς τὸν Πρίγκιπα ἀποβιβαζόμενον. Ἐφερεν οὗτος τὴν λαμπρὰν στολὴν τοῦ Ἑλληνος Ναυάρχου μὲ τὸν Ἑλληνικὸν Μεγαλόσταυρον τοῦ Τάγματος τοῦ Σωτήρος. Συνώδευον αὐτὸν οἱ ὑπασπισταὶ του Κίμων Λεμπέσης καὶ Θεόδωρος Καρθούνης ὡς καὶ ὁ ἐν Κρήτῃ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ρωσίας Ν. Δεμερὶκ.

Τὸν Πρίγκιπα ἅμα τῇ ἀποβιβάσει του εἰς τὴν ἀποβάθραν ἠϋλόγησε διὰ τῆς εἰκόνας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὁ πρῶτος ἱερεὺς τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ Ἡλίας Σελεζνιῶφ καὶ ἡ φρουρὰ ἀπένειμεν αὐτῷ τὰς κεκανονισμένας τιμὰς. Ἡ Α. Β. Υ. κατηυθύνθη εἰς τὸν Καθεδρικὸν Ναὸν τῶν Εἰσοδίων, ὅπου ἐδεξιῶθη αὐτὸν ὁ Ἐπίσκοπος Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου Διονύσιος περιστοιχούμενος ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ ἐψάλη κατασκευτικὴ δοξολογία, μεθ' ἧς ὁ Πρίγκιψ μετέβη εἰς τὴν πλατείαν τοῦ Σκρὺδλωφ, ὅπου ἔγινε παρέλασις τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ. Μετὰ τὴν παρέλασιν ἡ Α. Β. Υ. ἐδέχθη εἰς τὸ Διοικητήριον τὰς Ἀρχὰς τῆς πόλεως καὶ τὰ Συμβούλια διαφόρων Συλλόγων.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἰς τὰς 2 μ. μ. ὁ Πρίγκιψ ἐπεσκέφθη τὸν δημοτικὸν κήπον (πλησίον τοῦ φάρου), ὅπου εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπισκέψεώς του ἐφύτευσε φοῖνικα. Εἰς τὰς 7 μ. μ. παρετέθη γεῦμα

ἐν τῇ Ρωσικῇ στρατιωτικῇ λέσχῃ, εἰς τὸ ὁποῖον παρεκάθισαν οἱ Ὑποπρόξενοι καὶ αἱ Ἀρχαὶ τῆς πόλεως. Μετὰ τοῦτο ἡ Α. Β. Υ. ὁ Πρίγκιψ συνοδευόμενος ὑφ' ὄλων τῶν ἀξιωματικῶν, τῶν Προξένων, τῶν Ἀρχῶν, τῶν πολιτῶν, ἡγουμένης τῆς Ρωσικῆς στρατιωτικῆς μουσικῆς, ἣτις ἐπαιάνιζε διάφορα ἐμβατήρια, διήλθε διὰ τῶν κεντρικῶν ὁδῶν τῆς πόλεως θεώμενος τὴν λαμπαδηφορίαν. Αἱ ὁδοὶ κατὰ τὴν ἐσπέραν ἐκείνην παρουσίαζαν εἰκόνα φαντασμαγορικῆν. Χιλιάδες διαφόρων χρωμάτων βεγγαλικῶν ἐφώτιζον χιλιάδας ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἠκολούθουν τὸν Πρίγκιπα ἐν ἀπαραιμίλλῳ τάξει καὶ ἐν ἀπεριγράπτῳ ἐνθουσιασμῷ. Πολλοὶ ἠσπάζοντο ἀλλήλους, ἐγонуπέτουν πρὸ τοῦ διερχομένου Πρίγκιπος ἐναγκαλιζόμενοι τοὺς πόδας του. Ὅλων οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν γεμάτοι ἀπὸ δάκρυα χαρᾶς καὶ συγκινήσεως.

Ἰωσήφ Κοβάλσκι

καδίου Μοιήν. Συνώδευσαν τὴν Α. Β. Ὑψηλότητα ὁ Ἐπίσκοπος Ρεθύμνης Διονύσιος, ὁ Θεόδωρος Δὲ Χιόστακ, στρατιωτικὸς Διοικητὴς τῆς ζώνης τῆς Ρωσικῆς κατοχῆς, ὁ Βαρῶνος Βόρις Κενέ, Συνταγματάρχης, Ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς, ὁ Ὑπασπιστὴς τοῦ ὑπολοχαγὸς Μπανσέκωφ, ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Ρωσικῆς Χωροφυλακῆς Ὄτφινόβτσκη, ὁ Συνταγματάρχης τοῦ 59ου Συντάγματος «Λιουμπλίνσκι» Τολόσκο, ὁ Ὑπασπιστὴς τοῦ Βελιζάρι (Ἑλληνας). Τὸν Πρίγκιπα συνώδευσαν ἐν ὄλῳ περὶ τοὺς πεντήκοντα Ρῶσοι ἀξιωματικοὶ τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ παρασχὼν μοι πάνυ εὐγενῶς σχετικὰς πολυτίμους πληροφορίες Ἰωσήφ Κοβάλσκι¹, ἀνθυπολοχαγὸς τότε, οἱ Πρόξενοι τῶν

¹ Τὰ τῆς ἐπισκέψεως τῆς Α. Β. Υ. τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου εἰς Ρέθυμνον καὶ εἰς Ἀρκάδι ἐξέθηκα ἴδια ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν χειρογράφῳ ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ἰωσήφ Κοβάλσκι, ἐπιγραφομένων: «Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς δράσεως τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ ἐν τῇ Νήσῳ Κρήτῃ» (1898 - 1899), ὡς

Προστατίδων Δυνάμεων, αἱ διάφοροι Ἄρχαί τῆς πόλεως Ρεθύμνης καὶ πολλοὶ πολῖται. Ὁ θαυμάσιος καιρὸς προσῆλθεν ἐπίκουρος εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην ἐκδρομὴν. «Μεταβαίνοντες εἰς τὴν Μονήν, ἀφηγείται ὁ Κοβάσκι, διήλθομεν ἐκ τῶν χωρίων Ἄδελε, Πηγῆς, Λούτρας, ὅπου οἱ κάτοικοι καὶ οἱ ἐκεῖ διαμένοντες λόχοι τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ ὑπεδέξαντο τὸν Πρίγκιπα μετὰ μεγάλου ἐνθουσιασμοῦ. Πανταχοῦ εἶχον στηθῆ ἀψίδες διακεκοσμημέναι διὰ μυσσινῶν καὶ σημαῖων, πανταχοῦ ἐβασίλευεν ἀπερίγραπτος χαρὰ διὰ τὴν ἀποκτηθεῖσαν ἐλευθερίαν, τὴν ὁποῖαν οἱ Κρήτες ἀνέμενον τόσους καιροὺς καὶ τὴν ὁποῖαν ἠγόρασαν οἱ μετὰ μεγάλας θυσίας».

Ὁ Πρίγκιψ καὶ οἱ συνοδοὶ τοῦ ἀνεχώρησαν ἐκ Ρεθύμνης τὴν 1 μ. μ. καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν Μονὴν περὶ τὴν 5 μ. μ.

Πρὸ τῆς μεγάλης Πύλης (Δυτικῆς) τῆς Μονῆς ὁ πατριωτικώτατος Ἡγούμενος Γαβριὴλ Μαναρῆς περιστοιχούμενος ὑπὸ τῶν μοναχῶν, εἰς τῶν ὁποίων ἔφερε τὸ διάτρητον ἐκ σφαιρῶν ἱερὸν Λάθαρρον, ἐδεξιῶθη τὸν Πρίγκιπα ἐν μέσῳ βαθυτάτης συγκινήσεως τοῦ παρισταμένου πλήθους.

Γαβριὴλ Μαναρῆς

Ὁ Ἡγούμενος προσέφερεν αὐτῷ ἱερὰν εἰκόνα τῶν Ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, ἐπ' ὀνόματι τῶν ὁποίων, ὡς γνωστὸν, τιμᾶται ἡ Ἱερὰ Μονή, προσφωνήσας τοῦτον μετὰ τοὺς ἐξῆς ἱστορικοὺς λόγους ἀποπνέοντας θερμὸν θρησκευτικὸν καὶ πατριωτικὸν αἶσθημα: «Δὲν εἶναι, Ὑψηλότατε, χρυσότευκτος, οὔτε με ἀδάμαντας πεποικιλμένη, εἶναι ὅμως γεγραμμένη ἐπὶ ξύλου μυροβόλου ἐκ κυπαρίσσου, ἥτις ἐδέχθη τὰς σφαῖρας τῶν ἐχθρῶν τῆς Πίστεως εἰς τὰ στέρνα τῆς τῆ μεγάλης ἐκείνης ἡμέρας τῆς ὀγδόης Νοεμβρίου 1866 καὶ ἐποτίσθη μετὰ τὸ αἷμα τῶν Μαρτύρων».

Ἐψάλη ἐν τῷ Ἱ. Ναῷ Δοξολογία, χοροστατοῦντος τοῦ Ἐπι-

καὶ προφορικῶν τοῦ ἰδίου πληροφοριῶν. Ὁ Κοβάσκι συζευχθεὶς κατὰ τὴν Ρωσικὴν κατοχὴν τὴν ἐκ Ρεθύμνης εὐπαίδευτον κόρην Μελπομένην Μουσοῦρου, ἐγκατεστάθη εἶτα εἰς Ρωσίαν, ὁπόθεν κατέφυγεν εἰς Ρεθύμνον ὡς συνταγματάρχης τοῦ Τσαρικοῦ στρατοῦ μετὰ τὴν Ρωσικὴν καταστροφὴν. Ἀπολαύει οὗτος τῆς ἀμερίστου ἐκτιμήσεως τῆς κοινῆς Ρεθύμνης.

σκόπου Ρεθύμνης Διονυσίου. Μετά την Δοξολογίαν ἐσχηματίσθη ἱερά πομπή καὶ ὁ Πρίγκιψ ἐν συνοδείᾳ τῶν ἐπισήμων καὶ ἀπείρου πλήθους μετέβη εἰς τὸ Ὁστεοφυλάκιον¹ ὅπου ἐψάλη κατασκευαστικὴ δέξις.

Ἐκεῖ ἐν τῇ ὀστεοθήκῃ, ἐν ἣ φυλάσσονται τὸ ὄσῳ τῶν ὀλοκαυθθέντων, ὁ εὐφραδὴς καὶ ἔνθους πατριώτης καὶ ἐπιφανὴς Καθηγητὴς τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων Ἐμμανουὴλ Γενεράλις προσεφώνησε τὸν Πρίγκιπα ὡς ἀκολούθως:

Ἐψηλότατε,

Ἰστασαι ἐπὶ τοῦ ἱερωτέρου τῆς Κρήτης μας χώρου· πατεῖς ἐπὶ τοῦ σεμνοτέρου τῆς Πατρίδος μας ἐδάφους. Ὁ στενὸς περίβολος οὗτος περι-

Ἐμμ. Γενεράλις

κλείει τὰ ἄχραντα ὄσῳ τῶν γιγάντων μαχητῶν τοῦ 1866, οἵτινες ἐπότισαν τὴν γῆν ταύτην μὲ τὸ τίμιον αἷμά των διὰ νὰ παρασκευάσωσιν εἰς ἡμᾶς μὲν τὴν σημερινὴν ἡμέραν, εἰς δὲ τὴν Σῆν Ἐψηλότητα τὸν εὐκλεᾶ τῆς Πατρίδος θρόνον. Ἰδέ, Ἐψηλότατε, τὴν εὐαγῆ Μονὴν τοῦ Ἀρκαδίου, τὴν νεωτέραν ταύτην ἀδελφὴν τοῦ Μεσσολλογγίου καὶ τοῦ πύργου τοῦ Σαμουὴλ, ἐφ' ἧς πρὸ τριῶν καὶ τριάκοντα ἐτῶν Μάρτυρες τῆς ἰδέας, ἧς τὰ προεόρτια τελοῦμεν σήμερον, ἀντινάσσοντο εἰς τὸν ἀέρα, ἐκούσια θύματα εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος. Ἰδέ ἐκεῖθεν τὴν ὑψαύχεναν Ἰδην, ἧτις σκιρτᾷ σήμερον ἀγαλλομένη ἐπὶ τῇ Σῆ Ἐψηλότητι καὶ πανηγυρίζει τὸ τέρμα τῶν ἐπὶ τῶν πολυπτύχων δειράδων αὐτῆς ἀγώνων. Ἀπλοῦνται ὑπὸ τοὺς πρόποδας αὐτῆς εὐάνδροι καὶ ἄλκιμοι ἐπαρχίαι,

ὧν ταπεινὸς ἀντιπρόσωπος χαιρετίζω τὴν Ἐμετέραν Βασιλικὴν Ἐψηλότητα ἐν τῷ συνεκτικῷ τούτων κέντρῳ, τῇ Ἱερᾷ τοῦ Ἀρκαδίου Μονῇ, ἐν ἣ σιωπηρῶς διαθεβαίουται ἡμᾶς ἡ Ἐμετέρα Βασιλικὴ Ἐψηλότης, ὅτι τελεῖ τὸν πόθον τῶν ἱερῶν αὐτῆς Μαρτύρων, ὧν πάλλευκαὶ σκιαὶ σκιρτῶσι περίεξ καὶ ὅτι θὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸν ἀκύμαντον τῆς ἐλευθερίας λιμένα, πρὸς δὲν σπεύδοντες οὗτοι ἀπέκαμον.

Ἐψηλότατε! Ἐλάχιστος τῶν γραμμάτων θεράπων ἐν ἱερᾷ συγκινήσει καὶ μὲ τείνουσαν ἐκ τῶν παλμῶν τὴν καρδίαν νὰ ἐκπηδήσῃ τοῦ θώρακος,

¹ Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐκείνῃ ὁ Πρίγκιψ ἐπέγραψεν ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ κονιάματος τοῦ ὀστεοφυλακίου τὸ ὄνομά του καὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἐπισκέψεώς του. Τὸ ὀστεοφυλάκιον διασκευάσθη εἰς τὸ σημερινόν Ἡ ρ ῶ ο ν (ἴδε ἄνωτ. σ. 73).

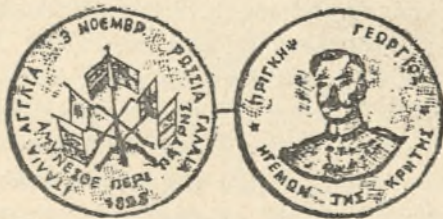
ἐνθους καὶ ἀγαλλίων, ἐξ ὧν χθές διεθεβαίου ἡμᾶς ἡ Ὑμετέρα Βασιλικὴ Ὑψηλότης ἀπὸ ἐπιφανοῦς βήματος, ἀναφωνῶ ἐκ στόματος τῶν ἐπαρχιῶν: Μακαριστὴ ἡ μνήμη τῶν σεμνῶν τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος Μαρτύρων, ὧν τὰ ἱερά ὄστα εἶναι ἐνταῦθα ἐσπαρμένα, ἐξ ὧν ἀνέθορον ἡ ἐκπάγλου κάλλους ἐλευθερία. Ζῶ ἃ ἐπὶ μήκιστον ἡ Ὑμετέρα Βασιλικὴ Ὑψηλότης, ἵνα μὲ τὴν ἡγεμονικὴν Σου πορφύραν περισκέπῃς καὶ θερμαίνῃς τὴν προσφιλῆ τοῦ Αἰγαίου νύμφην, τὴν Κρήτην μας. Ζήθι, Ὑψηλότε, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Πατρίδος καὶ ἀποπερατώσει τοῦ ἔργου, οὗ γενεαὶ ὄλαι προεμάχησαν. Ζήτω ἡ Αὐτοῦ Βασιλικὴ Ὑψηλότης ὁ Ἡγεμὼν μας ¹.

Ὁ Πρίγκιψ διενυκτέρευσε ² ἐν Ἀρκαδίῳ καὶ κατέλυσε ἐν τῷ τότε Ἡγουμενεῖῳ, ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ ὁποῦ ἀνηγείραμεν τὸ ἱστορικὸν Μουσεῖον.

Τὴν ἐπομένην ἐπανακάμπτων εἰς Ρέθυμον ἐπεσκέφθη καὶ τὴν Ἱερὰν τοῦ Ἀρσανίου Μονήν, μεθ' ἧς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πόλιν.

Συμφώνως τῷ προγράμματι ὁ Πρίγκιψ ἐπεσκέφθη ἐν Ρεθύμνῳ τὸ Τέμενος Νεραντζές, ὅπου ὁ Ἰμάμης προσεφώνησε αὐτὸν Ἑλληνιστί, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπήγγειλεν εὐχὴν εἰς τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν, κατάλληλον τῇ περιστάσει.

Ἐπίσης παρέστη εἰς τὰ ἐγκαίνια τοῦ νηπιαγωγείου Ρεθύμνης γενόμενα ἐπ' ὀνόματι τῆς Α. Μ. τῆς Βασιλίσσης τῶν Ἑλλήνων Ὁλγας καὶ τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ ἐπ' ὀνόματι τῆς Α. Β. Ὑψηλότητος.

*Αναμνηστικὸν μετάλλιον τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Κρήτης

¹ Ἐμμανουὴλ Γ. Γενεράλι, Γυμνασιάρχου, «Παλμοὶ τῆς Κρήτης». Τεύχος Α', ἐν Χανίοις, σελ. 79-81.

² Ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχον καταλύματα δι' ὅλους τοὺς ἀξιωματικούς, παρέμειναν ἐν Ἀρκαδίῳ τὴν νύκτα ἐκεῖνην οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, οἱ δὲ λοιποὶ μετέβησαν εἰς τὸ χωρίον Λούτραν, εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ ὁποῦ διενυκτέρευσαν. Ἐν τῷ ἀνωτέρῳ χωρίῳ ἐστάθμευε λόχος Ρωσικοῦ στρατοῦ τοῦ 60 Συντάγματος «Ζαμόσκι» ὑπὸ τὸν Λοχαγὸν Ἄνδρ. Τρεκιακῶφ.

Ο ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ

Ἡ ὀγδὴ Νοεμβρίου, ἐπέτειος τῆς ὀλοκαυτώσεως τοῦ Ἀρκαδίου, ὠρίσθη ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιτροπῆς ὡς ἡμέρα τοπικοῦ πανηγυρισμοῦ τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς Ἐθνικῆς ἡμῶν παλιγγενεσίας καὶ ὡς κατακλείς τῶν ἐορτῶν, τὰς ὁποίας τὸ Ἔθνος ἐν ἐνθουσιασμῷ καὶ δικαίᾳ καυχῆσει ἐπανηγύρισε κατὰ τὸ 1930 ἀπανταχοῦ τῆς Πατρίδος.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κατηρτίσθη Ἐπιτροπὴ ἐν Ρεθύμνῃ, ἣτις εἶχε παγκρήτιον χαρακτῆρα. Αὕτη ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Ὑπουργοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ Κρήτης, Στρατηγοῦ Γ. Κατεχάκη καὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀρμοδίων ἔφερεν εἰς πέρας τὴν ἀρκετὰ δυσχερῆ ἐντολὴν τῆς.

Ὁ τε ἐγχώριος καὶ ὁ Ἀθηναϊκὸς Τύπος περιέγραψαν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐορτῶν τούτων. Πειπειραμένοι χειρισταὶ τοῦ καλάμου ἐξέθησαν καὶ διελάλησαν τὴν λάμπιν, ἣ ὁποία ἐξεπέμφθη ἐκ τῶν ἐορτῶν τοῦ Ἀρκαδίου. Αἱ δημοσιευθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν ἐντυπώσεις καὶ σκέψεις ἀποτελοῦσι δέσμη ἀκτίνων φωτὸς μαγείας καὶ κάλλους, διότι τὸ μέγεθος καὶ τὴν γοητείαν τῆς ὑπερόχου Ἀρκαδικῆς ἐποποιίας δὲν δύναται νὰ αἰσθανθῇ ἐν ἀπάσῃ αὐτῆς τῇ ἐκτάσει, νὰ διερευνήσῃ καὶ ἐκθέσῃ ἐν πάσῃ τῇ ἀκριθείᾳ ἐν ἄτομον, ὅσον τοῦτο καὶ ἂν ἔχη τὸ χάρισμα τῆς παρατηρήσεως καὶ τὸ βάθος τοῦ αἰσθήματος ἐν ἐκτάκτῳ καὶ ὑπερόχῳ μέτρῳ.

Ἡ ὀγδὴ Νοεμβρίου 1930 εὔρε τὸ Ῥέθυμνον κατὰ πάντα ἔτοιμον, ὅπως ἐορτάσῃ τὴν ἐπέτειον τῆς αὐτοθυσίας τῶν ἡρώων καὶ Μαρτύρων τοῦ Ἀρκαδίου καὶ συνάμα συνεορτάσῃ μετὰ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν τοῦ ἑκατονταετηρίδα τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας.

Ἡ διακόσμησις τῆς πόλεως καὶ τῆς ἱστορικῆς Μονῆς εἶχεν ἀποπερατωθῆ. Πανταχοῦ ἐδέσποζεν ἡ ὄψις τῆς ἐορτῆς καὶ τῆς πανηγύρεως.

Ἀπὸ τῆς αὐγῆς οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, ὡς καὶ οἱ πολυπληθεῖς προσκυνηταί, οἱ ὁποιοὶ ἐκ τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων τῆς Νήσου εἶχον συρρεύσει εἰς τὸ Ῥέθυμνον, κατέκλυσαν τὴν ἐπιχαρίτως διακεκοσμημένην προκυμαίαν.

Τὸ 44ον Σύνταγμα τῆς Ρεθύμνης, τὸ Πρότυπον Τάγμα τῶν Εὐζώνων, χάριν τῆς ἑορτῆς κατελθὼν εἰς Ρέθυμνον, οἱ παλαιοὶ Πολεμισταί, τὸ Προσκοπικὸν σῶμα, οἱ μαθηταὶ καὶ αἱ μαθήτριά τῶν διαφόρων ἐκπαιδευτηρίων τῆς πόλεως, ἀπετέλουν ἕν πυκνότετον σύνολον ἑτοιμον νὰ ἐκδηλώσῃ τὰ πλημμυροῦντα τὴν ψυχὴν τοῦ αἰσθήματα αὐτόχρημα λατρείας πρὸς τοὺς ἐνδόξους νεκρούς.

Τὴν 7.30' π. μ. τὸ εὐδρομον «Ἑλλη» ἠγκυροβόλησε πρὸ τοῦ λιμένος. Τούτου ἐπέβαινεν ὁ Πρωθυπουργὸς Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς Βουλῆς Ἀλαθάνας, ὁ Στρατηγὸς Ταρσοῦλης, ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶς Λούης, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ, ὁ Ἰωάννης Δαμβέργης, Πρόεδρος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν ἑορτῶν τῆς Ἐκατονταετηρίδος καὶ ἕτεραι προσωπικότητες.

Συμφώνως τῷ προγράμματι τὴν 8.30' οἱ ἐπίσημοι ἀποβιβάζονται εἰς τὴν προκουμαίαν, ὅπου εἶχε στηθῆ μεγαλοπρεπῆς ἀψίς, ἀνωθεν τῆς ὁποίας ἦτο γεγραμμένον χρυσοῖς γράμμασι τὸ ὄνομα τῆς ἱστορικῆς Μονῆς—ΑΡΚΑΔΙ—, ἐνῶ ἡ «Ἑλλη» ἀποδίδει τὰς τιμάς.

Ὁ Πρωθυπουργὸς καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσημοι κατηυθύνθησαν εἰς τὸ Δημαρχεῖον. Ἐπηκολούθησεν ἡ παρέλασις τοῦ στρατοῦ, τῶν Προσκόπων, τῶν ἀναπήρων πολέμου, τῶν ἀγωνιστῶν, τῶν σωματείων, τῶν μαθητῶν κλπ.

Τὴν 9.30' ἐγένετο ἡ ἐκκίνησις διὰ τὸν τόπον τοῦ προσκυνήματος. Μοναδικὴ ἡμέρα καλοκαιρίας, εὐμορφίας καὶ φωτός. Καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν οἱ κάτοικοι τῶν διαφόρων Κοινοτήτων ἔχουν στήσει ἀψίδας μὲ ἐπιγραφὰς καὶ εἰκόνας ἱστορικές. Οἱ δρόμοι ἔχουν στρωθῆ ἀπὸ μυρσίνας, οἱ μαθηταὶ τῶν σχολείων μετὰ τῶν διδασκάλων καὶ τῶν κατοίκων εἶναι παρατεταγμένοι κρατοῦντες σημαίας καὶ ἄνθη. Ἐξαιρετικὴν ὄψιν παρουσιάζει τὸ χωρίον Ἄδελε, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε τέκνον ὁ θέσας τὸ πῦρ εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην Κωνσταντίνου Γιαμπουδάκης, τοῦ ἥρωος δὲ τούτου μεγάλη εἰκὼν κατεῖχε τὸ κέντρον μεγαλοπρεποῦς ἀψίδος. Ὑπερήφανος ὑψοῦται εἰς τὸ γαλάζιον χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν σημαιῶν ἡ ἱστορικὴ Μορφή ἐστολισμένη μὲ μυρσίνας καὶ δάφνας. Ὑψηλὰ εἰς τὴν μεγάλην Πύλην προβάλλει ἐπιβλητικὴ ἡ μορφή τοῦ ἥρωος Ἡγουμένου Γαθριήλ μὲ τὸν σταυρὸν εἰς τὴν χεῖρα.

Ἐντὸς τοῦ περιούλου τῆς Μονῆς καὶ πρὸ τοῦ Ἱ. Ναοῦ εἶναι παρατεταγμένοι ἄνδρες τοῦ Εὐζωνικοῦ Τάγματος μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν των, ἡ Μουσικὴ τῆς Μεραρχίας Κρήτης, διάφοροι ἀντι-

προσωπείαι μετὰ σημαίων καὶ στεφάνων καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν κυματίζει τὸ ἱστορικὸν Λάβαρον.

Μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Πρωθυπουργοῦ ἐτελέσθη δοξολογία, μεθ' ἧς οἱ ἐπίσημοι καὶ τὰ πλήθη κατηθύνθησαν εἰς τὸ Ἡρῶν, ἐν τῷ ὁποίῳ, ὡς γνωστὸν, φυλάσσονται τὰ ὄστα τῶν Μαρτύρων τοῦ Ἁρκαδίου.

Μετὰ τὴν ἐπιμνημόσυνον δέησιν ἐξεφώνησα τὸν κάτωθι πανηγυρικὸν ὑπὸ τοὺς κανωνιοβολισμοὺς μοίρας ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ τοποθετημένης εἰς τὸν λόφον «Κορέ», ἐκεῖ ὅπου ἐκυμᾶτιζον κατὰ τὴν πρωτῆν τῆς 8 Νοεμβρίου 1866 τὰ τουρκικὰ «μπαϊράκια»:

«Δεῦτε καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ» (Ἡσαίου 2,3).

Ἀκολουθοῦντες τὴν φωνὴν ταύτην τοῦ προφήτου Ἡσαίου ἀνέβημεν κατὰ τὴν ἱστορικὴν ταύτην ἡμέραν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο ὄρος καὶ ἀνεπέμψαμεν δοξολογίαν Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν.

Μοναδικαὶ στιγμαὶ ἐντάσεως ψυχικῆς καὶ ἀκτινοβολίας ἐθνικῆς! Ἡ ψυχὴ παντὸς Ἑλληνοσὺν ὀπλιζομένη μετὰ αἰθερίας πτέρυγας αἶρεται τὴν στιγμὴν ταύτην εἰς ὕψος εὐσεβοῦς θεωρίας, ἐκ τοῦ ὁποῦ ὡς ἀπὸ σκοπιᾶς καθίσταται ἱκανὴ νὰ κατοπτρεύσῃ τὸ παρελθὸν τῆς ἀγαπητῆς ἡμῶν πατρίδος καὶ τῆς σεπτῆς ἡμῶν Ἐκκλησίας, παρελθὸν τυραννίας, ἀγωνίας καὶ πένθους, ἀλλὰ καὶ δόξης ἀθανάτου.

Ἐπισκοποῦντες συναντῶμεν τὴν καταδυνάστευσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν γενναιοψυχίαν, τὴν θηριωδίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν καταφρόνησιν πρὸς τὸν θάνατον. Διακρίνομεν ἐν μέσῳ ζοφεροῦ νέφους σκοτεινῶν καιρῶν τοὺς Μάρτυρας τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος, ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδιά μετὰ πρωτοπόρους τοὺς λειτουργοὺς τῆς Ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας φέροντας ἐπ' ὤμου τὸν Σταυρὸν τοῦ Κυρίου καὶ ἀναβαίνοντας μετὰ τὸ σταθερὸν βῆμα τῆς ἀγίας ἀποφάσεως τὰς βαθμίδας τοῦ μεγάλου θυσιαστηρίου. ὦ! Ὅποια θλίψις δὲν καταλαμβάνει ἐπὶ τούτῳ τὸν εὐσεβῆ παρατηρητὴν, ἀλλὰ καὶ ὅποια λάμψις καυχήσεως καὶ ὑπερηφανείας δὲν φωτίζει τὸ μέτωπόν του!

Παρατρέχοντες τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ δλέθρου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐνδόξων ἀγώνων, δι' ὧν διήλθεν ἡ πατρίς ἡμῶν κατὰ τὴν διὰ τῶν αἰώνων διαδρομὴν της, ἅς ρίψωμεν ἀπλῶς ἐν βλέμμα ἐπὶ τὸν μαρτυρικὸν βίον τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸν τελευταῖον σταθμὸν τῶν ἐπανειλημμένων περιπετειῶν αὐτῶν, ἀφ' ἧς δηλονότι ἡμέρας αἱ ὀρδαὶ τοῦ Ἰσλάμ κατέλαβον τὴν πατρίδα μας καὶ ὡς λαίλαψ ἀγρία ἐπλήρωσαν τὸ πρόσωπον αὐτῆς διὰ τῶν αἱμάτων καὶ τῆς σποδοῦ τῆς δηώσεως.

Ἡ Χριστιανικὴ ἐν Κρήτῃ δύναμις μετὰ πολυετῆ ἡρωϊκὴν ἀμυναν ἐκάμφθη ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ὀσμανικῶν δυνάμεων. Ἡ ἡμέρα ἐκείνη,

Λεπτογ.

Ο στρατηγός Γ. Κατεχάκης, ο Έλευθέριος Βενιζέλος, ο Δήμαρχος Ρεθύμνης Τ. Πετυχάκης,
ο Ί. Γοβασιδάκης ἐν τῇ προκυμασίᾳ Ρεθύμνης

Ἡ ἐκφώνησις τοῦ πανηγυρικοῦ ἀπὸ τοῦ Ἡρώου τῆ 8ῆ Νοεμβρίου 1930

καθ' ἦν ἡ ἡμισέληνος ἐνεφανίσθη εἰς τὸν Κρητικὸν ὀρίζοντα, ὑπῆρξεν ἀρχὴ ὠδίνων διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς, ἐπὶ τοῦ τραχίλου τῶν ὀπίων ὡς βαρὺς ζυγὸς ἐπεκάθισεν ἡ ἀγρία τυραννία. Ἡ πατρὶς ἡμῶν ἐνεπλήσθη βδελυγμάτων τῶν ἔργων τῶν τυράννων. Ὁ Κρητικὸς λαὸς ἐβυθίσθη εἰς πένθος βαθύ. Ἐγένετο ἐπ' αὐτῷ «θλίψις καὶ στενοχωρία καὶ σκότος, ὥστε μὴ βλέπειν» (Ἦσ. 8,22). Ἡ πατρὶς ἡμῶν δὲν ἀπέθαλεν ἐν τούτοις τὸν ζηλωτὸν αὐτῆς τίτλον ὡς μητρὸς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν γοητείαν αὐτῆς ὡς ἐπιγείου παραδείσου, ἀλλὰ δυστυχῶς διὰ τοὺς Χριστιανοὺς ἀπέβη αὕτη «παράδεισος ὕδωρ μὴ ἔχων», ἵνα κατὰ τὸν αὐτὸν Προφήτην εἴπωμεν (Ἦσ. 1,31).

Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐζήτησαν φῶς καὶ σωτηρίαν καὶ εἶπον. «Δεῦτε πορευθῶμεν τῷ φωτὶ Κυρίου. Ὁ Θεὸς ἡμῶν Σωτὴρ ἡμῶν, πεποιθότες ἐσόμεθα ἐπ' αὐτῷ καὶ οὐ φοβηθησόμεθα, διότι ἡ δόξα ἡμῶν καὶ ἡ αἴνεσις ἡμῶν Κύριος».

Ἡ δύναμις τῆς ἀγίας ἡμῶν πίστεως ὡς πῦρ κατέφαγε τὰς ἀλύσει τῆς δουλείας. Οἱ πατέρες ἡμῶν τρώγοντες ἐν δάκρυσι τὸν ἄρτον αὐτῶν ἐνεδυναμοῦντο καὶ ἐκραταιοῦντο ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Κυρίου καὶ, ὅτε ἐπέστη ἡ εὐλογημένη ἐκείνη ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Ἔθνους, οἱ ἀπανταχοῦ ἀδελφοὶ ἐξώρμησαν ὡς εἰς ἄνθρωπος ἀπὸ τὰ ὄρη καὶ τὰς κρύπτας, ὅπου εὑρισκόν σκέπη καὶ καταφυγὴν, καὶ ὠρθώθησαν πρὸ τῶν τυράννων μὲ τὴν ἀμετάθετον ἀπόφασιν νὰ ἐλευθερωθῶσιν εἴτε νὰ ἀποθάνωσιν. Οἱ δέσμοι ἀετοὶ ἀνακτῆσαντες δυνάμεις διέρρηξαν τὸν κλωθὸν τῆς δουλείας καὶ ἐτράπησαν πρὸς τὸν οὐρανὸν τῆς ἐλευθερίας, ἐν ᾧ ἔταξεν αὐτοὺς ἡ χεὶρ τοῦ Δημιουργοῦ.

Ὁ αὐόιδιμος Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς ἀνεπέτασεν ἐν τῇ Μονῇ τῆς Ἁγίας Λαύρας τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας.

Στιγμαὶ μανίας διὰ τὸ θηρίον. Ὁ ἔθνομάρτυς Γρηγόριος ὁ Ε' ὑπέστη τὸν μαρτυρικὸν δι' ἀγχόνης θάνατον. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Σμύρνη, ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Κρήτης καὶ ἀλλαχοῦ διεπράχθησαν ἀνήκουστοι κατὰ τῶν Ἑλλήνων θηριωδία. Οἱ Ἀρχιερεῖς, οἱ ἱερεῖς ἦσαν τὰ πρῶτα θύματα τοῦ τουρκικοῦ φανατισμοῦ. Ὁ ἱερός ἐν τούτοις ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγὼν ὡς καταιγὶς ἐξηπλώθη ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδος. Τὸ Ἔθνος ἠγωνίσθη ὡς λέων καὶ ἐθουσιάσθη. Ἔστησεν ἀθάνατα τρόπαια καὶ μὲ ποταμοὺς αἱμάτων ἠρδευσε τὰ δαφνηφόρα πεδία τῆς πατρίδος, εἰς τὰ ὁποῖα αἱ νεώτεραι γενεαὶ προσερχόμεναι κόπτουν δάφνας καὶ στέφουν τὰ μέτωπα τῶν νικητῶν ἐν ἡμέραις ἐθνικῶν θριάμβων.

Αἱ Δυνάμεις μετ' ἀγῶνα δέκα ἐτῶν ἀπέδωκαν τὴν ἐλευθερίαν εἰς μικρὸν μόνον τμήμα τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος.

Ὁ Κρητικὸς λαὸς, καίτοι ἠγωνίσθη καὶ ἐθουσιάσθη ἐφαμιλλῶς πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀδελφούς καὶ ἐν Κρήτῃ καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ ἐκάλεσεν αὐτὸν ἡ φωνὴ τῆς Πατρίδος καὶ συνανέμιξε τὸ τίμιον αὐτοῦ αἷμα μετὰ τῶν αἱμάτων τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν του, ἀπεκλείσθη παρὰ πᾶν δίκαιον διὰ τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 3 Φεβρουαρίου τοῦ 1830 ἀπὸ τοῦ ἰδρυθέντος βασιλείου. Ἡ

πατρὶς ἡμῶν παρὰ τὴν κοινὴν γνώμην τῆς Εὐρώπης, παρὰ τὴν συνήγορον φωνὴν τῶν μεγάλων πολιτικῶν, τοῦ Γκιζό, τοῦ Θιέρσου καὶ αὐτοῦ τοῦ Λόρδου Παλμερστῶνος ἀνακηρύξαντος ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς ὅτι ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Κρήτης εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἀποτελεῖ «ἀδικίαν» καὶ ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία καὶ ἡ ἄμυνα τῆς Ἑλλάδος ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς Κρήτης. . . .», ἀφέθη νὰ συνεχίσῃ τὴν ὁδὸν τῶν βασάνων καὶ τῶν ἀγῶνων τῆς ὑπὸ τὸ πέλμα τοῦ κατακτητοῦ.

Σφάλμα τῶν Δυνάμεων, εἶπον οἱ μὲν, ἀδικία, εἶπον οἱ δέ. Ἄλλ' ἡμεῖς σκεπτόμενοι ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ ἀτέγκτου νόμου τῆς ἀνταποδόσεως, διατὶ νὰ μὴ εἴπωμεν ὅτι ὁ Κρητικὸς λαός, ὁ ὁποῖος σκληρότερον κατεβασανίσθη καὶ ἀπεδεκατίσθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ ἀπὸ πάσαν ἄλλην μερίδα τοῦ Ἔθνους, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξακολουθήσῃ ὡν προσκεκολλημένος εἰς τὸν ὀργανισμὸν αὐτοῦ καὶ ἀποβαίνων σὺν τῷ χρόνῳ ἐρρωμενέστερος καὶ πολεμικώτερος νὰ καταφέρῃ κατὰ τοῦ ἀπηνόου τυράννου πλήγματα θανάσιμα δι' ὅσα κακὰ εἶχε πάθει καὶ συντελέσῃ τοιοιτοτρόπως, ὥστε νὰ τραπῇ οὗτος τὸ ταχύτερον τὸν κατήφορον τῆς παρακμῆς ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ;

Πλήγμα τοιοῦτον, πλήγμα καίριον κατὰ τῆς τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας κατήνεγκεν ἡ μεγάλη τῆς Κρήτης ἐπανάστασις τοῦ 1866 ἐπενεγκούσα σημαντικωτάτην διαρροὴν τῶν οικονομικῶν αὐτῆς δυνάμεων καὶ διάσεισιν τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτῆς γοήτρου.

Κατὰ τὴν γιγαντομαχίαν ἐκείνην εἰς τὴν Ἱερὰν τοῦ Ἀρκαδίου Μονήν, τῆς ὁποίας τὸ αἵματοθαφὲς ἔδαφος πατοῦμεν σήμερον, ἐπεφυλάχθη ὁ ὠραιότερος κλῆρος νὰ διαλάμπῃ ὡς ἀστὴρ ὀλόλαμπρος αὐταπαρνήσεως καὶ αὐτοθυσίας. Ἄλλὰ διατὶ νὰ μὴ ἀνατρέξωμεν περισσότερο εἰς τὸ παρελθόν;

Ἄφ' ἧς οἱ Τούρκοι ἐπέβαλον χεῖρα κατακτητικὴν ἐπὶ τῆς Πατρίδος ἡμῶν, ἡ ἱστορικὴ αὕτη Μονὴ ἔπιεν ἐπ' ἴσης τὸ ποτήριον τῶν πικριῶν καὶ τῶν βασάνων, τὸ ὁποῖον τῇ προσέφερον ὁ βάρβαρος κατακτητής.

Ὡς μνημονεῦει ὁ ποιητὴς τοῦ Κρητικοῦ πολέμου Μαρίνος Ζάνες Μπουνιαλῆς, ὅτε οἱ Τούρκοι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ῥεθύμνης ἐξεχύθησαν εἰς τὴν ὑπαιθρον βαίνοντες κατὰ τοῦ Μεγάλου Κάστρου, ἐπέδραμον καὶ κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου, τὸ ὁποῖον ἐβεβήλωσαν καὶ ἐλεηλάτησαν.

Κ' οἱ Τούρκοι ἐρρίξαν διάστυλα καὶ τὰ ἰκονίσματά του καὶ μεταθέσαν τὰ θρονιά κι' ἀνοῖξαν τὰ κελλιά του.

Καὶ κατὰ τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἱερὸν ἀγῶνα τὸ Ἀρκάδι ἀπέβη ὁ στόχος τῶν Τούρκων. Κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1822 κατέλαβεν αὐτὸ ὁ περιβόητος διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν τόλμην του Γετιμαλῆς μετὰ ἐκλεκτῶν πολεμιστῶν Τούρκων. Ἄλλ' ὑπῆρξε τοῦτο ὁ τάφος τοῦ τε ἀρχηγοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ἐπιδρομέων.

Κατὰ τὴν γιγαντομαχίαν τοῦ 1866 τὸ Ἀρκάδι ἀπέβη τὸ προπύργιον τῶν Χριστιανῶν τοῦ διαμερίσματος τούτου καὶ ὁ στόχος τῶν Τούρκων.

Μικρὸν πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς μεγάλης ἐκείνης ἐπαναστάσεως ἀπό-

στολοι καὶ πρωτεργάται αὐτῆς ἐπεσκέφθησαν τὴν Ἱερὰν ταύτην Μονὴν καὶ ὑπὸ πελωρίαν βελανιδιάν, ἡ ὁποία ὑπερύψηλος ὕψοῦτο ἐδῶ πλησίον, ἐβουλεύθησαν μετὰ τοῦ αἰοιδίου Ἱγουμενοῦ Γαβριὴλ ἐν συνελύσει χιλίων πεντακοσίων πατριωτῶν καὶ ἔλαβον τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀγωνισθῶσι μέχρις ἐνὸς διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Πατρίδος καὶ τὴν ἔνωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος.

Τῇ 21ῃ Αὐγούστου, ὡς γνωστόν, ἡ Γενικὴ τῶν Κρητῶν Συνέλευσις συνελθοῦσα ἐν Σφακίοις ἐψήφισε τὴν κατάλυσιν τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῆς Νήσου Κρήτης καὶ ἐκήρυξε τὴν ἀδιάσπαστον καὶ παντοτινὴν ἔνωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Πύλη πέμπει στρατεύματα εἰς τὴν Νήσον καὶ ὁ ἀγὼν ἀρχίζει ἐπιμονος καὶ αἱματηρότατος. Πανταχοῦ τῆς Κρήτης οἱ γεναῖοι πολεμισταὶ συμπλέκονται πρὸς τοὺς στρατιώτας τῆς τυραννίας.

Αἱ Ἱεραὶ τῆς Κρήτης Μοναὶ εἶχον μεταβληθῆ εἰς πατριωτικὰ ἐντευκτήρια, εἰς ἀκροπόλεις τοῦ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνος.

Τὸ Ἀρκάδι, ὡς εἶπον, ἀπέθη τὸ προπύργιον τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῷ Τμήματι τῆς Ῥεθύμνης. Ἐν αὐτῷ διέμενον ἡ Ἐπαναστατικὴ Ἐπιτροπὴ. Ἦτο κέντρον ἐπαναστατικῶν καὶ εἶχεν ὀρισθῆ ἕδρα τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ διαμερίσματος τούτου Συνταγματάρχου Πάνου Κορωναίου. Φρούραρχος τῆς Μονῆς ἦτο ὁ ἐκ Καλαμῶν ἥρωες Ἰωάννης Δημακόπουλος, ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Διακόσιοι πενήκοντα ἐννέα πολεμισταὶ καὶ περὶ τὰ ἑπτακόσια γυναικόπαιδα καὶ γέροντες εὐρίσκοντο ἐν αὐτῇ.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς ἐξομήσας ἐκ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ἀφοῦ περιώρισεν ἐν αὐταῖς τὴν ἐπαναστατικὴν δρᾶσιν, ἔστω καὶ κατ' ἐπίφασιν, ἔφθασεν εἰς Ῥέθυμνον. Ἀνασυνταχθεὶς ἐν σπουδῇ ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Ἱερᾶς ταύτης Μονῆς ἄγων δέκα ἑξ χιλιάδας πολεμιστῶν ἐκ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ ἀτάκτων ἐντοπίων καὶ Ἀλβανῶν μετὰ τριάκοντα ὄρεινῶν πυροβόλων. Ὁ Μουσταφᾶς κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν, ὅπως πείσῃ τὸν ἡρωϊκὸν Ἱγούμενον Γαβριὴλ νὰ παραδώσῃ αὐτήν. Ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωσεν. Ἀμετάβλητος καὶ στερεότυπος ἦτο ἡ ἀπάντησις τοῦ Ἱγουμενοῦ: «Δὲν θὰ παραδώσω τὸ Μοναστήρι».

Μὴ ἐπιτυχῶν τούτου ὁ Πασσᾶς ἐπετέθη κατὰ τῆς Μονῆς τὴν πρωΐαν τῆς 8ης Νοεμβρίου. Εἰς τὸν ἀπέναντι ἡμῶν λόφον, ὅπου ὑπερήφανος ἐγείρεται σήμερον ὁ ἱερός Ναὸς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ὑψώθησαν ἀγέρωχα καὶ ἀπειλητικὰ τὰ τουρκικὰ «μπαϊράκια». Καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν οἱ ἥρωες τοῦ Ἀρκαδίου ἡμύνοντο κρατερῶς, δι' ὃ διὰ νυκτὸς μετεκομίσθη φρουρικὸν πυροβόλον, τὸ ὁποῖον ἐτοποθετήθη ἐντὸς τοῦ ἐνώπιον ἡμῶν κτιρίου καὶ δι' ὁπῆς ἀνοιχθείσης εἰς τὸν ἀνατολικὸν αὐτοῦ τοῖχον ἤρχισε τὴν πρωΐαν τῆς ἐνάτης νὰ ἐξεμῆ μύδρους κατὰ τῆς κυρίας πύλης τῆς Μονῆς. Ἀνοίγεται τέλος εὐρὺ ρήγμα. Αἱ σάλπιγγες τοῦ ἐχθροῦ σημαίνουν ἔφοδον. Αἱ φάλαγγες αὐτοῦ ἐν ἀλαλαγμοῖς ἐφορμοῦν κατὰ τῆς Μονῆς. Μετὰ

τρεις πολυνεκρους εφοδους κατορθοι ουτος να εισχωρηση εις τον περιβολον. Ο αγων διεξάγεται σωμα προς σωμα.

Ήτο δειλινόν. Ο βέβηλος πους ειχε πατησει το Ιερών της Μονής εδαφος. Ήπρεπε να τελεσθῆ καθαρις δια πυρός. Ή Κρητικῆ αυταπαρνησις εχουσα ανα χειρας την Ιεράν φλόγα της θυσίας εθεσε δια του ηρωος Κωνσταντίνου Γιαμπουδάκη πῦρ εις τα βαρέλια της πυριτιδαποθήκης. Ήνριπη ὀφθαλμοι πολιορκούμενοι και πολιορκούντες ανατινάσσονται.

Ήσύλληπτοι στιγμαί θανάτου και ἀθανασίας!

Ή κλαγγή των ὄπλων εσίγησεν, αι ιαχαί των γενναίων πολεμιστών μας απέπησαν εν μέσω των φλογών και των καπνών. Πανταχού εις τας τάξεις αυτών επεκράτησε βαθυτάτη σιγή, αλλά σιγή, την ὁποίαν δέν διετάραξαν οι ἀπαίσιοι πτερυγισμοί του μαύρου θανάτου.

Καθ' ην στιγμήν τους ἀδελφούς μας εκείνους παρέδωκεν εις το βασιλειον της μακαριότητος ἡ ἐπίγειος ζωή, επεφάνη ἀπό του θρόνου της σφινκτά ἀγκαλιασμένη με την ἀθανασίαν ἡ Δόξα, ἡ ὁποία ἀνοιξασα τας πτέρυγας της, πτέρυγας οὐρανίου φωτός, επτερύγισε προς το ὄρος τουτου του Κυρίου, ἐνηγκαλίσθη και ἠσπασθη τα τετιμημένα αυτης τέκνα και με τας ἀκτίνας, αι ὁποιαι ἀνέτειλαν ἀπό τα Ιερά των λείψανα, συνέθεσεν ἄφθιτον φωτοστέφανο, με τον ὁποιον εστειψε τα υπερήφανα αυτών μέτωπα. Ἀφού δέ ως ἄλλη Μυροφόρος ἤλειψε με οὐράνια μύρα τους σεπτους νεκρους και ἐναπέθηκεν αυτους εις μνημεία, τα ὁποια ἡ χειρ του Κυρίου ειχε λαξεύσει εις τον Ιερών τουτον βράχον, απέπητ προς τα ὕψη, διέδραμεν ως ἀστραπή θαλάσσας και ἠπείρους κρατούσα ὕψηλά την δῆδα, την ὁποίαν ειχεν ἀνάψει ἀπό την Ιεράν φλόγα της μεγαλειώδους θυσίας.

Ήπερήφανος ἡ Δόξα εισέβαλεν εις τα μέγαρα των εστεμμένων, επεφάνη εις τους θαλάμους των πολιτικῶν, επεφοίτησεν εις την καλύθην του φιλοσόφου και του ποιητου. Το σκότος της πλάνης διελύθη. Ή φωνή των συνηγόρων της ἐλευθερίας των λαών ἐτονώθη, ἡ διάνοια και ἡ φαντασία με την ἐπιβλητικῆν φωνήν της δικαιοσύνης ἐτόνισε τα δίκαια του Κρητικου ἀγῶνος και περιέβαλον αυτά με την θέλγουσαν μαγείαν της ποιήσεως.

Τα βλέμματα πάντων εστράφησαν προς τον ἐνώπιον ἡμῶν Ιερών βαμόν, ὅπου ἡ Δόξα ἐγκαθίδρυσεν ἀκατάβλητον τον θρόνον της. Ήστράφησαν ἔθνη και λαοί προς το ἀθάνατον Ἀρκάδι και εἶδον τας φλόγας της Ιεράς θυσίας και εἶδον αὐτο δεδοξασμένον εν μέσω του θείου φωτός και εἶδον αὐτο οὐχι ως σύμβολον, ἀλλ' ως πραγματικότητα υπερόχου ιδεολογίας. Ήτένισαν ἐπὶ του τάφου των Μαρτύρων και των ἡρώων και εἶδον την ἐνιαίαν και ἀδιαίρετον ιδεολογίαν της Ἑλληνικῆς ψυχῆς. Οι ὀφθαλμοί αυτών διηνοιχθησαν, ὥστε να κατανοήσωσι πλήρως την ἰδέαν των ἀμέτρων θυσιών, εις τας ὁποίας το Ἔθνος ἡμῶν οὐχι ἀπαξ ὑπεβλήθη δια μέσου των αἰώνων χάριν του ἀνθρωπισμοῦ, χάριν της ἐλευθερίας. Ήχοντες ανα χειρας την κλειδα της πραγματικότητος ἐπέτυχον να ἀναγνώσουν τα πατριωτικά δόγματα της αἰωνίου Ἑλλάδος ἀπό των Μαραθωνομάχων

μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦ καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας Ἐκείνου μέχρι σήμερον. Κατενόησαν ὅτι ὁ Ἕλλην γενόμενος Χριστιανὸς ἀφωμοιώθη μὲ τὴν θυσίαν τοῦ Θεοῦ Λυτρωτοῦ καὶ ὅτι οἱ θεῖοι αὐτοῦ λόγοι «μερίζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ᾗ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάν. 15,13) δὲν ἔχουν διὰ τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν τὰ ὅρια τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου.

Μεθ' ὅλας τὰς δάφνας, τὰς ὁποίας ἔδρεψε καὶ τότε ὁ Κρητικὸς λαός, μεθ' ὅλας τὰς θυσίας, εἰς ἃς ὑπεβλήθη χάριν τῆς ἐλευθερίας του, χάριν τῆς ἐνώσεως αὐτοῦ μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, δὲν εἶδε πραγματοποιομένους τοὺς ἐθνικοὺς του πόθους. Τὴν ψυχὴν ἐν τούτοις αὐτοῦ δὲν κατέλαβεν ἡ ἀδράνεια τῆς ἀπελπισίας. Ἀπέβη τὸναντίον οὗτος μᾶλλον εὐτονος, μᾶλλον ἐνεργὸς καὶ ὑπερήφανος. Ναί! ὑπερήφανος, διότι ἀπὸ τοῦ ὄψους τῶν ἀγώνων καὶ τῶν θυσιῶν του κατέδειξεν εἰς τοὺς λαούς, ὅτι εἰς τὰς φλέβας του ρεῖ τὸ ἀγνὸν καὶ εὐγενὲς αἷμα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὅτι ὀλόκληρος ἡ σταδιοδρομία του ὑπῆρξεν ἀδιάκοπος ἀγὼν συντριβὼν τὴν βαρβαρότητα καὶ διανοίγων τὴν λεωφόρον πρὸς τὸν ἀληθῆ πολιτισμὸν.

Ὁ Κρητικὸς λαὸς δὲν ἐξέφυγεν ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τοῦ τυράννου, ἀλλ' αἱ θυσίαι του, ἡ ὀλοκαύτως τοῦ Ἀρκαδίου, δὲν ὑπῆρξαν μάταιότης. Ἡ Ἁγία ἡμῶν Ἐκκλησία χαρακτηρίζει ὡς μάταια ὅσα δὲν ὑπάρχουν μετὰ θάνατον. Οἱ εὐσεβεῖς καὶ θερμοὶ ἐκεῖνοι πατριῶται ἐθυσίασαν τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ, τὴν ζωὴν των, εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἀθανάτου ἐλευθερίας.

Ἡ ἐν τῇ Ἱερᾷ τοῦ Ἀρκαδίου Μονῇ τελεσιουργηθεῖσα θυσία ἀποτελεῖ ἀναφαίρετον καὶ αἰώνιον τίτλον διὰ τὴν Κρητικὴν ψυχὴν. Εἶναι φωτεινότερον σημεῖον ἐν τῇ μακρᾷ ἐποποιίᾳ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ζωῆς, ἔμβλημα ὑπερτάτης θυσίας, λαμπρὰς ἀσθεστοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου, ἀνεξάντλητος ἐστία θρησκευτικῆς καὶ πατριωτικῆς ἰδεολογίας, ἀφθαστος πηγὴς τῆς ἀτομικῆς καὶ ὀμαδικῆς ζωῆς, ἐξειδανίκευσις τοῦ συνόλου καὶ τοῦ μέρους, τιμὴ εἰς τὴν μεγάλην Πατρίδα.

Ἡ ὀλοκαύτως τοῦ Ἀρκαδίου, ἐπαναλαμβάνω, δὲν ὑπῆρξε μάταιον τι καὶ κενόν. Ἠγωνίσθησαν ἐνδόξως καὶ ἔπεσον ἐνταῦθα ἀλησμόνητοι ἀδελφοὶ μας. Ἐπεσον, ἀλλὰ παρὰ τοὺς τάφους αὐτῶν ἠνοιχθῆ ἀβυσσος, ἡ ὁποία κατέπτε τὴν βδελυρὰν τυραννίαν. Ἐπεσον, ἀλλὰ παρὰ τὸν ἱερὸν βωμὸν τῆς θυσίας των ὑψώθη ἱερὰ κολυμβήθρα, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ Κρητικὴ νεότης ἀναγεννήθη, ἐφρονηματίσθη, ἐχαλυβδῶθη καὶ συναγωνισθεῖσα μετὰ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν ὠδήγησε τὴν Κρήτην εἰς τοὺς κόλπους τῆς Μητρὸς Πατρίδος καὶ ἐχάρισε τὴν ἐλευθερίαν εἰς μυριάδας δούλων ἀδελφῶν.

Ἄλλ' ὅποσον οὐρανια καὶ ἐπιβλητικὴ εἶναι ἡ φωνὴ τῶν ἡρώων μας, ἡ ὁποία τὴν στιγμὴν ταύτην ἐξερχομένη ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ σειποῦ κοιμητηρίου των βροντοφωνεῖ πρὸς ἡμᾶς: Στήτε πιστοὶ καὶ ἀκλόνητοι ἐν τῇ πίστει τοῦ Χριστοῦ. Ἔστε ἀγρυπνοὶ φρουροὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς παρακαταθήκης, τὴν ὁποίαν ἐνεπιστεύθημεν ὑμῖν. Φυλάττετε ἐν αὐταπαρνήσει αὐτήν. Ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.

Ἐνδύσαθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στήναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου» (Ἐφεσ. 6,10).

Σᾶς ἀκούομεν, ἀλησμόνητοι ἀδελφοί. Ποῖος δὲν ἀκούει τὴν φωνὴν τῆς ἀθανασίας; Ποῖος δὲν ἀκούει τὴν γλυκεῖαν λαλίαν σας, ἡ ὁποία εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς μας ὡς φωνὴ οὐρανοῦ μουσικοῦ ἀφυπνίζει μυρίας ἱεράς ἀρμονίας, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν δι' ὑμᾶς καὶ εἶναι δι' ἡμᾶς σήμερον ἢ πνοὴ καὶ ἡ ζωὴ μας;

Ἡ νεότης τῆς Πατρίδος, ἡ ὁποία συγκεκινημένη προσῆλθε σήμερον εἰς τὸν ἱερὸν χῶρον τῆς θυσίας ὑμῶν, ἀκολουθοῦσα τὰς πνοάς τῆς θείας ὑμῶν ἰδεολογίας κλίνει γόνυ εὐλαθείας πρὸ τῶν λευκῶν ὀστέων σας καὶ ἐξαγγέλλει ἐνώπιον χιλιάδων προσκυνητῶν ἀδελφῶν μας τὰς προγραμματικὰς αὐτῆς ἀποφάσεις, ὅτι δὲν θά παύσῃ ἐμπνεομένη ὑπὸ τοῦ παραδείγματος ὑμῶν νὰ πράττῃ ἔργα τιμῶντα τὴν Ἁγίαν ἡμῶν Πίστιν καὶ τὴν ἔνδοξον ἡμῶν Πατρίδα.

Ἀείμνηστοι ἀδελφοί!

Ἡ Ἐκκλησία Σᾶς μακαρίζει.

Ἡ Πατρίς Σᾶς εὐγνωμονεῖ.

Ἀναμνηστικὸν γραμματόσημον

Η ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΑΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ

Ποῖος λησμονεῖ τὴν ἀποσύνθεσιν, ἡ ὁποία προσφάτως ἠπέιλησε τὴν Ἑλληνικὴν Πατρίδα; Ἐν ὀνόματι τῆς δῆθεν ἐλευθερίας τοῦ πολίτου οἱ ἐπιτήδαιοι ἐπεδίωξαν τὴν πραγματοποίησιν ἀνιέρων σκοπῶν εἴτε ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν ἰδίων συμφερόντων εἴτε διὰ λογαριασμὸν τῆς ἀπαισίας προπαγάνδας, ἡ ὁποία ὑπόυλως, ἀλλὰ συστηματικῶς καὶ ἐπιμόνως, ὑπενόμεινε τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἔθνικὰ ἔρεισματα τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἵνα ἐπὶ τῶν ἔρειπίων τούτων ἀνεγείρῃ τὸ ἀποτρόπαιον κατασκευάσμα τῆς ἀρπαγῆς, τῆς βίας καὶ τῆς κακουργίας.

Ἡ ὕγις, ἡ καὶ μείζων μερίς τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, μετὰ πόνου ψυχῆς διέκρινε τὸ βάραθρον, τὸ ὁποῖον ἔχαινε πρὸ τῶν ποδῶν τῆς καὶ στρέφουσα τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν Παντοδύναμον καὶ Πάνσοφον ρυθμιστὴν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἠύχετο νὰ ἀναδείξῃ ἐκεῖνον, ὅστις θὰ ἀπέσπα τὸ Ἔθνος ἀπὸ τῶν ὀνύχων τοῦ ἀπαισίου ὀρνέου, τὸ ὁποῖον κατέτρωγε τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτοῦ ὀντότητα.

Τούτου ἕνεκα, ὅτε τῇ 4ῃ Αὐγούστου 1936 ἐγκαθιδρύθη ἐπινεύσει τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως ἡμῶν Γεωργίου ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ Ἔθνους ἡ Κυβέρνησις τῆς ἀναδημιουργίας μὲ ἀρχηγὸν τὸν στρατηγὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν, ἐξῆλθεν ἀπὸ τὰ στήθη πάντων ἡμῶν κραυγὴ ἀνακουφίσεως, διότι ἐσώθημεν ἀπὸ τὸν ἐφιάλτην, ὁ ὁποῖος ἐπίεζε τὰ στήθη μας.

Ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως καὶ τῶν πατριωτικῶν μελῶν τῆς Κυβερνήσεως Αὐτοῦ, ἐμβλέπομεν τὴν σωτηρίαν καὶ εὐημερίαν ἡμῶν καὶ εὐλογοῦμεν τὸν Θεὸν ἐπὶ τούτῳ.

Τὸ κήρυγμα τῆς 4ης Αὐγούστου, κήρυγμα Ἐθνικῆς ἀναδημιουργίας, δὲν ἐβράδυνε νὰ δονήσῃ καὶ τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ἡρωϊκῆς μας Πατρίδος.

Ὁ Ἐθνικὸς Κυβερνήτης καὶ πρῶτος συντελεστὴς τοῦ δημιουργηθέντος καθεστώτος Ἰ. Μεταξᾶς, πρῶτιστον αὐτοῦ μέλημα ἔσχε νὰ κατέλθῃ εἰς Κρήτην καὶ ἐπικοινωνήσῃ μετὰ τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ἐνθουσιώδους πάντοτε πρὸς τὰ θρησκευτικὰ καὶ πατριωτικὰ ἰδεώδη.

Κατήλθεν οὗτος τῇ 7ῃ Νοεμβρίου εἰς Χανία ἐπιβαίνων τοῦ ἀντιτορπιλικοῦ «Υδρα». Ἡ γενομένη αὐτῷ ὑποδοχὴ ὑπῆρξε θερμῇ. Ἐν τῷ λόγῳ, τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησε διεδήλωσε τὴν χαρὰν του, διότι τῷ ἐδόθη εὐκαιρία νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Κρήτην, πραγματοποιῶν οὕτω μύχιον αὐτοῦ πόθον. Ἀνέπτυξε τὰς ἀρχάς, ὑφ' ὧν διαπνέεται τὸ δημιουργηθὲν Ἐθνικὸν Κράτος, Κράτος δικαιοσύνης καὶ ἰσότητος ἔναντι τοῦ πολίτου, ἐξῆρε τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας του καὶ τέλος ἐξεδήλωσε τὴν χαρὰν του, διότι μετέβαινε νὰ προσκυνήσῃ τὸ ἔνδοξον Ἀρκάδι: «Αὔριον, εἶπε, θὰ μεταβῶ εἰς τὸ Ἀρκάδι. Ἦθελα νὰ προσκυνήσω εἰς τὸ αἵματοβαμμένο χῶμα τοῦ Ἀρκαδίου καὶ νὰ ἀποδώσω τὸν φόρον τῆς εὐλαθείας πρὸς τὴν μνήμην τῶν ἡρώων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐγκαταλελειμμένοι ἐκεῖ ἀπὸ ὄλον τὸν κόσμον ἀπεφάσισαν μίαν ἡμέραν νὰ ἀποθάνουν παρὰ νὰ ἀτιμάσουν καὶ νὰ προδώσουν τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ ὄνομα τῆς Κρήτης. Ἐκεῖ ἔχω νὰ ἀναμνησθῶ τὰ ἡρωϊκὰ ἐκεῖνα κατορθώματα μὲ θαυμασμόν καὶ νὰ προσφέρω τὸν λιθανωτὸν τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς εὐλαθείας ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Ἐκεῖ οἱ Κρήτες καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες μαζί, ἐκεῖ μπροστὰ εἰς τὸ ὀλοκαύτωμα τοῦ Ἀρκαδίου πρέπει νὰ ἀναγεννηθοῦμε μὲ πλήρη τὴν συναίσθησιν τῶν ὑποχρεώσεών μας διὰ τὸ μέλλον».

Τὴν πρωΐαν τῆς ἐπομένης (8 Νοεμβρίου) ἀνεχώρησεν ὁ Πρωθυπουργὸς ἐκ Χανίων διὰ Ρέθυμνον. Κατὰ τὴν διαδρομὴν οἱ κάτοικοι τῶν διαφόρων χωρίων ἔσπευδον πρὸς αὐτὸν διὰ νὰ διαδηλώσουν τὴν χαρὰν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν των διὰ τὴν ἱστορικὴν χειρονομίαν τῆς 4ης Αὐγούστου.

Εἰς Ρέθυμνον ἐγένετο αὐτῷ ἐπίσης θερμὴ ὑποδοχὴ καὶ ἐψάλη δοξολογία, χοροστατοῦντος τοῦ Θ. Ἐπισκόπου Ρεθύμνης Ἀθανασίου. Εἰς τὸν λόγον, τὸν ὁποῖον ὁ Πρωθυπουργὸς ἐξεφώνησεν ἐν Ρεθύμνῳ, ἐξῆρε τὴν ἐπέτειον τῆς ὀλοκαυτώσεως εἰπὼν: «Ἡ ἡμέρα, τὴν ὁποῖαν ἐορτάζομεν σήμερον, εἶναι μία ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας ἡμέρας τῆς Ἐθνικῆς μας ἀνεξαρτησίας. Δύο εὕρισκε κανεὶς ὁμοίως μὲ αὐτήν. Τὴν ἡμέραν ποῦ ἔπεσε τὸ Μεσολόγγι καὶ τὴν ἡμέραν, ποῦ οἱ Σουλιώτισσες γκρεμίστηκαν ἀπὸ τὸ βράχο τοῦ Ζαλόγγου. Τρεῖς λαμπάδες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Τρεῖς λαμπάδες, ποῦ φωτίζουν ὄλο ἐκεῖνο τὸ μεγάλο ἔργον, μὲ τὸ ὁποῖον ὁ Ἕλληνισμὸς ἐλευθέρωσε τὸν ἑαυτὸν του. Διότι ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Κρήτη ὀφείλουσαν εἰς τὸν ἑαυτὸν τους τὴν ἔθνικὴν ἀνεξαρτησίαν».

Τὴν 11ην π. μ. ἀνεχώρησεν οὗτος δι' Ἀρκάδι συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Προνοίας Ἀ. Κορυζῆ, τοῦ Ὑφυπουργοῦ

του Πολιτικού Γραφείου Ἀλεξ. Παπαχελᾶ, τοῦ Ὑπουργοῦ Γεν. Διοικητοῦ Κρήτης Π. Σφακιανάκη καὶ τῶν διαφόρων Ἀρχῶν.

Εἰς Ἀρκάδι ἔφθασε τὴν 12.30', εἰς τὸν Πυλῶνα τοῦ ὁποῖου ἐδεξιώθησαν αὐτὸν ὁ Θ. Ἐπίσκοπος Ρεθύμνης, τὸ Ἡγουμενοσυμβούλιον καὶ οἱ λοιποὶ ἀδελφοὶ τῆς Μονῆς. Ἀμα τῇ ἀφίξει των κατηθύνθησαν πάντες ἐν πομπῇ εἰς τὸ Ἡρῶν, ὅπου ἀνεπέμφθη δέησις ὑπὲρ τῶν ὀλοκαυθθέντων Μαρτύρων τῆς Κρητικῆς ἐλευθερίας καὶ κατετέθησαν στέφανοι.

Ὁ ἐμπνευστὴς τοῦ Ἐθνικοῦ καθεστῶτος ἔμπλεως ὑπερηφανείας ἐτόνισε θαυμάσιον ὕμνον πρὸς τοὺς ἀγωνισθέντας καὶ θυσιασθέντας ἥρωας τῆς Κρήτης:

«Ἦξευραν πὼς δὲν ἠμποροῦσαν νὰ νικήσουν καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἀποθάνουν καὶ πέθαναν ὅλοι μὲ τις γυναῖκές τους καὶ τὰ παιδιά των. Τοῦς εἶχεν ἐγκαταλείψει ὁ κόσμος ὅλος. Τὰ Κράτη τὰ χριστιανικά δὲν ἐνδιέφεροντο δι' αὐτούς. Τὸ ἐλεύθερον Βασίλειον εἶχε τὰς κομματικές του διαμάχας, πού ἐβαστοῦσαν χρόνια καὶ δὲν ἦτο ἔτοιμο νὰ δώσῃ καμμιά κρατική βοήθεια. Ἦλθαν ἐδῶ, μαζὶ μὲ τοὺς Κρήτας ὄπλαρχηγούς, ἐθελονταὶ καὶ παιδιά τοῦ Μωρηᾶ καὶ τῆς Ρούμελης καὶ ναῦται καὶ πλοῖα, ἀλλὰ μόνον των. Διότι τὸ Κράτος τὸ Ἑλληνικόν, ἐπαναλαμβάνω, εἶχεν ἀφήσει νὰ περάσουν 40 χρόνια καὶ δὲν ἦτο ἔτοιμον. Ἐπὶ πλέον ἔβρεχε ραγδαίως. Ἐμαίνετο ἡ καταιγίς. Βοήθεια αὐτὲς τις ἡμέρες ἀπὸ τις ἐπαρχίες τῆς Κρήτης δὲν ἠμποροῦσε νὰ τοὺς ἔλθῃ.

»Ἡ λογικὴ τοὺς εἶπε. Ἐγκαταλείψατε αὐτὸν τὸν τόπον καὶ πηγαίνετε μέσα πρὸς τὰ βουνά. Ἀλλὰ τί δουλειὰ εἶχεν ἡ λογικὴ ἐμπρὸς στὸν ἥρωισμό; Δὲν ἤκουσαν τίποτε καὶ εἶπαν ἐκεῖνο πού ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι Σπαρτιάται: Ἐδῶ εἴμαστε, ἐδῶ θὰ μείνουμε, ἐδῶ θὰ ἀποθάνουμε. Καὶ ἀπέθανον ὅλοι. Ἄν ἐγλύτωσαν ὀλίγοι ἐδῶθε καὶ ἐκεῖθε, ἦτο θαῦμα. Ἐπολέμησαν τρεῖς ἡμέρας. Οἱ στρατοὶ τοῦ Σουλτάνου ἦσαν πολὺ ἰσχυρότεροι ἀπὸ αὐτούς. Εἶχαν πυροβολικόν, ἀλλ' ἔφεραν καὶ ἄλλα πυροβόλα ἀπὸ τὸ Ρέθυμνον. Αὐτοὶ δὲν εἶχαν παρὰ τὰ λιανουτούφεκα. Ἀλλὰ εἶχαν ψυχὴ ἀνδρική, ψυχὴ Ἑλληνική, ἡ ὁποία ἂν καμμιά φορὰ λησμονῆ, τοῦλάχιστον εἰς αὐτὲς τις περιστάσεις θυμᾶται ποῖο εἶναι τὸ καθῆκόν της.

»Κρήτες καὶ Ἕλληνες τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος μαζὶ ἀδελφωμένοι ἀφῆκαν ἐδῶ τὰ κορμιά των καὶ ἐπάνωθε ἀπὸ αὐτὰ ἦτο ὁ σταυρός. Τὸν κρατοῦσεν ὁ Ἡγούμενος Γαβριήλ. Δὲν χωρίσθηκε ποτὲ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀπὸ τὸ Ἔθνος, δὲν χωρίσθηκε ἀπὸ τὴν Πατρίδα μας. Ὁ Γαβριήλ, πεθαίνοντας, ἀφῆκε τὴν παραγγελία στὸν Γιαμπουδάκη, ὅταν μποῦν οἱ ἔχθροὶ νὰ τινάξῃ τὴν πυριτιδαποθήκην. Καὶ ὁ Γιαμπουδάκης τὴν ἐτίναξεν. Ἐπεσαν οἱ τοῖχοι τῆς Μονῆς ἐπάνω ἀπὸ αὐτούς, ἐπάνω ἀπὸ τὰ γυναικόπαιδα, ἀλλὰ καὶ ἐπάνω ἀπὸ τοὺς ἔχθρους. Χιλιάδες σκοτώθηκαν ἀπὸ τοὺς ἔχθρους αὐτὲς τις τρεῖς ἡμέρες.

»'Αλλ' αὐτὸ δὲν εἶναι τίποτε μπροστὰ στὴν παντοτεινὴ, τὴν αἰδίο δόξα, ποὺ περιεκάλυψε τοὺς ἥρωας τοῦ Ἀρκαδίου. Αὐτὸ ἔδωκε ψυχὴ εἰς ὅλην τὴν ἄλλην Κρήτην καὶ ἐβάσταξε τὸν ἀγῶνα τρία χρόνια, μὲ ὄλον τὸν κόσμον ἐναντίον της.

»'Αλλὰ καὶ ἂν ἀκόμα τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐκεῖνο, ποὺ οἱ Κρήτες καὶ οἱ Ἕλληνες οἱ ἄλλοι τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδος ἐπερίμεναν, ἦταν ὅμως τὸ βᾶθρον ἐπάνω στὸ ὁποῖον ἐπάτησαν γιὰ νὰ ἀνεβοῦν εἰς νέους ἀγῶνας, ἀκόμη ὕψηλότερα.

»Καὶ ἡμεῖς ἔχουμε ἀγῶνας μπροστὰ μας. Δὲν βλέπω πολεμικούς. Ἡμπορεῖ καὶ αὐτοὶ νὰ ἔλθουν μιὰ ἡμέρα. Ἀλλὰ ἔχουμε ἀγῶνας ἐθνικούς. Ἐχουμε ν' ἀναβιώσουμε καὶ ν' ἀναδείξουμε τὸν τόπον μας. Τὸν καταξέσχημένο καὶ καταπεσμένο τόπο μας.

»'Ας εἶναι παράδειγμα γιὰ μᾶς οἱ ἥρωες τοῦ Ἀρκαδίου. Πρέπει νὰ δείχνῃ ὁ καθένας ἀπόφασιν καὶ θέλησιν μέχρι τέλους καὶ νὰ ἀποφασίσῃ νὰ ταφῇ κάτω ἀπὸ τὰ ἐρείπια γιὰ νὰ νικήσῃ. Μόνον ἔτσι γίνονται τὰ Ἔθνη. Καὶ αὐτὸ τὸ παράδειγμα νὰ εἶναι μπροστὰ μας αἰώνια.

»Ἡμεῖς θὰ εὐχαριστήσουμε τοὺς ἥρωας, ποὺ μᾶς ἔδωκαν αὐτὸ τὸ παράδειγμα μὲ μιὰ φωνή: Αἰωνία των ἢ μνήμη!».

E. O. N.

Παραδίδοντες σήμερον εις τούς πατριώτας αναγνώστας τὴν εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς καὶ περιλαλήτου τοῦ Ἁρκαδίου Μονῆς δοξάζομεν τὸν Θεόν, διότι οὕτω πληροῦται διάπυρος ἡμῶν ἐπιθυμία καὶ πραγματοποιεῖται ἡ δοθεῖσα ὑφ' ἡμῶν περὶ τούτου ὑπόσχεσις.

Κατὰ τὴν ἐπὶ μίαν ὀλόκληρον δεκαετίαν φιλοτέχνησιν τῆς εἰκόνας ταύτης ὑπελείφθη πλούσιον καὶ ἐνδιαφέρον ὑλικὸν ἀναφερόμενον εἰς τὴν νέαν τῆς Μονῆς ζωὴν, εἰς τὴν συμμετοχὴν αὐτῆς ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα ἀπελευθερωτικοῖς ἀγῶσιν, εἰς τὴν τέλεσιν ἐν αὐτῇ πανδήμων καὶ ἐπιδεικτικῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας Μνημοσύνων, καθ' ἃ παρέστησαν ἀντιπρόσωποι ἐξ ὅλης τῆς Κρήτης, εἰς τὴν ὁμαδικὴν ἐπίσκεψιν Συλλόγων, Σωματείων, Ἐκπαιδευτηρίων πρὸς προσκύνῃσιν τοῦ βωμοῦ τῆς μεγάλης θυσίας. Αἱ περιγραφαὶ καὶ ἐξιστορήσεις τῶν ἀνωτέρω ὡς καὶ ἡ δημοσίευσίς τῶν ὄσων ἢ ἔθνικῆ ψυχῆ εἰς πλουσίαν καὶ συγκινοῦσαν ποιήσιν διελάλησε, δὲν ἦτο δυνατόν διὰ τὸν ὄγκον αὐτῶν νὰ περιληφθῶσιν ἐν τῷ ἀνά χεῖρας ὀγκῶδει ἄλλως τόμῳ.

Ὅπως λοιπὸν παραδώσωμεν εἰς τὴν παροῦσαν καὶ τὰς μελλούσας γενεάς πλήρη τὴν εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς Μονῆς, ἐπιφυλαττόμεθα, ἐξευρισκομένων τῶν ὑλικῶν μέσων, νὰ δημοσιεύσωμεν ἐν ἰδιαιτέρῳ τόμῳ τὴν πολυτίμον ταύτην ἱστορικὴν καὶ φιλολογικὴν ὕλην.

Αἰσθανόμεθα ἐπιτακτικὴν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκφράσωμεν θερμὰς εὐχαριστίας πρὸς τὸν καλλιτέχνην συμπολίτην Γεώργιον Λυδάκην, ἐν ζήλῳ καὶ πνεύματι πρωτοτύπῳ φιλοτεχνήσαντα τὴν ἐντὸς τοῦ κειμένου πλουσίαν εἰκονογράφῃσιν καὶ συντελέσαντα οὕτως εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἐπαγωγὸν τοῦ ἔργου ἐμφάνισιν.

Θερμῶς εὐχαριστοῦμεν καὶ τὸν παρ' ἡμῖν ἔμπειρον τῆς τουρκικῆς Νικόλαον Σταυρινίδην, ἐπιδείξαντα ἐξαιρετικὴν προθυμίαν εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν ἐνταῦθα καταχωριζομένων τουρκικῶν ἐγγράφων καὶ τὴν ἔρμηνείαν τῶν ἐν σημειώσεσι κατεσπαρμένων τουρκικῶν λέξεων, ὡς καὶ τὸν τέως Διευθυντὴν τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης Νικόλαον Παπαδάκην καὶ τὸν νῦν τοιοῦτον Νικόλαον Τωμαδάκην, οἵτινες ἔθεσαν εἰς τὴν διάθεσίν μου πᾶν σχετικὸν πρὸς τὴν Ἱεράν τοῦ Ἁρκαδίου Μονῆν ἔγγραφον τοῦ Ἀρχείου.

Τὸν ἐν Ἀθήναις ἀγαπητὸν φίλον, ἀκραιφνῆ πατριώτην καὶ ἐπιφανῆ καθηγητὴν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων Ἀνδρέαν Βουρδουμπάκην, ἐπιδείξαντα ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς παρούσης περὶ Ἁρκαδίου ἐργασίας μου ἐξ ἀγάπης καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἱστορικὴν ταύτην Μοῆν καὶ ὑποβληθέντα προθύμως εἰς τὸν κόπον νὰ παρακολουθῆ ἐπιμελῶς τὴν ἐκτύπωσιν καὶ ἐπιθεωρῆ τὰ δοκίμια εὐχαριστοῦμεν θερμῶς.

Θά ἦτο αἰσθητὴ παράλειψις, ἐὰν δὲν διεδηλοῦμεν θερμοτάτας εὐχαριστίας καὶ βαθυτάτην εὐγνωμοσύνην πρὸς πάντας ἐκείνους, οἵτινες εἴτε ἀτομικῶς εἴτε ὡς μέλη Συμβουλίων Νομικῶν Προσώπων παρέσχον ἡμῖν τὴν τε ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν αὐτῶν ἀρωγὴν, ὅπως τὸ παρὸν περὶ τῆς περιπέστου Μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου ἔργον ἡμῶν ἴδῃ τὸ φῶς τῆς δημοσιεύσεως, ὁμολογοῦμεν δὲ ὅτι ἄνευ τῆς ὑλικῆς ταύτης συνδρομῆς θά ἦτο ἀδύνατον νὰ συντελεσθῇ ἢ τόσον πολυτελῆς καὶ δαπανηρὰ τοῦ ἔργου τούτου ἐκτύπωσις.

Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης μηνὶ Ἰουλίῳ 1940.

+ Ὁ Κρήτης ΤΙΜΟΘΕΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἄμπελᾶ (Τιμολέοντος Δ.). — Οἱ Μάρτυρες τοῦ Ἄρκαδίου, ἐν Σύρῳ 1867.
- Ἄνδρικοπούλου (Γεωργίου). — Ἄρκαδιον ἢ αἰ ἐν Κρήτῃ σφαγαί, Ἀθῆναι 1884.
- Βακαλοπούλου (Ἀποστόλου). — Αἱ ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ καὶ τὸ ἡμερολόγιον ἐνὸς ἐθελοντοῦ κατὰ τὴν ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασιν τοῦ 1866, Θεσσαλονίκη 1938.
- Ballot (Jules), volontaire Français en Crète. — Histoire de l'insurrection Grètoise, Paris 1868.
- Βενέρη (Τιμοθέου, Μητροπολίτου Κρήτης). — Νεόφυτος ὁ Πατελλάρος, ὁ πρῶτος Μητροπολίτης τῆς Κρήτης μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐν Ἀθήναις 1938.
- Cornelius. — Creta Sacra, τ. Α', Venetiis 1755.
- Couturier (Henri). — La Crète, sa situation au point de vue du droit international, Paris 1900 — καὶ μετάφρασις καὶ συμπλήρωσις αὐτοῦ ὑφ' ἡμῶν: Ἡ Κρήτη, ἡ θέσις αὐτῆς ἐξ ἀπόψεως τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου, Ἡράκλειον 1911.
- Γεδεῶν (Μανουήλ). — Ὁ Ἄθως, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄσπε'.
- Γενεράλι (Ἐμμανουήλ). — Παλμοὶ τῆς Κρήτης, τ. Α', ἐν Χανίοις 1926.
- Gerola (Giuseppe). — Monumenti veneti nell'isola di Creta, τ. Γ', Venezia 1917.
- Γιάνναρη (Ἀρχηγοῦ Χατζῆ Μιχάλη). — Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον, ἐν ἐφημ. «Ἐλευθέρα Γνώμη» Χανίων, ἀριθ. φύλ. 18, 19, 20.
- Driault (Edouard) et Michel Lhéritier, Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours, τ. Γ', Paris 1925.
- Désmaze (Edmond). — Etudes et Souvenirs Hélieniques, Lyon 1878.
- Διονυσίου, Ἐπισκόπου Ρεθύμνης καὶ Ἀύλοποτάμου, Λόγος πανηγυρικός τῇ 8ῇ Νοεμβρίου, Ρέθυμνον 1902.
- Διοργανισμὸς τῶν ἐν Κρήτῃ Ἱερῶν Μονῶν, Σταυροπηγιακῶν τε καὶ ἐνοριακῶν, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1871.
- Ἐλευθερουδάκη. — Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν.
- Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. Α', Ἀθῆναι 1938.
- Ἡ Κρητικὴ ἐπανάστασις ἀπὸ τοῦ 1866 μέχρι τοῦ 1868, ὑπὸ Ἀγγλοῦ τινὸς (κατοικοῦντος ἐν Κρήτῃ), ἐν Ἀθήναις 1869.
- Ἡμερήσιαι Διατάξεις, Πολιτικὴ Διοίκησις καὶ Οἰκονομικὴ δικαιοδοσία τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης (ἐπὶ Ρωσικῆς κατοχῆς), ἐν Ρεθύμνῃ 1899.

- Καλομενοπούλου** (Νικοστράτου Θ.).—Κρητικά, ἤτοι τοπογραφία καὶ ὀδοιπορικὰ τῆς νήσου Κρήτης, ἐν Ἀθήναις 1894.
- Κονδυλάκη** (Ἰωάν.).—Ἡ Ὀλοκαύτως τοῦ Ἀρκαδίου, (Πατριωτικὴ Βιβλιοθήκη, τ. Α΄, ἔκδοσις Ἀτλαντίδος, Νέα Ὑόρκη 1910).
- Κρέμου** (Γ. Π.).—Νεωτάτη Γενικὴ Ἱστορία, Ἀθήναι 1890.
- Κριάρη** (Παναγιώτου).—Ἱστορία τῆς Κρήτης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τέλους τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, ἐν Χανίοις 1902.—Τοῦ αὐτοῦ:—Ἱστορία τῆς Κρήτης (Νέα) ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, τ. Γ΄, ἐν Ἀθήναις 1937.
- Κριάρη** (Ἀριστείδου).—Πλήρης συλλογὴ Κρητικῶν δημοδῶν ᾠσμάτων, ἐν Ἀθήναις 1920.
- Κριτοβουλίδου** (Κ.).—Ἀπομνημονεύματα τοῦ περὶ αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος πολέμου τῶν Κρητῶν, ἐν Ἀθήναις 1859.
- Le Bon** (G.).—Psychologie de foules, Paris 1926.
- Λογοδοσία** τῆς ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἀθήναι 1869.
- Μαρίνου Ζάνε** (Μπουνιαλῆ).—Ὁ Κρητικὸς πόλεμος, ἐκδιδ. ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμ. Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, ἐν Τεργέστῃ 1908.
- Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία.**
- Μενδελῶνος** (Βαρθόλδη Καρόλου).—Οἱ περὶ ἐλευθερίας τῆς Κρήτης ἀγῶνες, ἐν Ὀδησσῷ 1891.
- Mirepoix** (J.).—Essai sur l'histoire de la question Crèteoise, Montpellier 1912.
- Μουρέλλου** (Ἰ. Δ.).—Κρητικαὶ βιογραφίαι, ἐν Ἀθήναις 1931.
- Ντούνη** (Ἀναγνώστου).—Οἱ ἀγῶνες τῆς Κρήτης, ποιήματα, ἐν Χανίοις 1910.
- Ξανθουδίδου** (Στεφάνου).—Ἐπίτομος Ἱστορία τῆς Κρήτης, ἐν Ἀθήναις 1909.
- Ὀρλάνδου** (Ἀναστασίου Κ.).—Μοναστηριακὴ ἀρχιτεκτονικὴ, Ἀθήναι 1927.
- Παπαδοπετρακί** (Γρηγορίου).—Ἱστορία τῶν Σφακίων, ἐν Ἀθήναις 1888.
- Παπαντωνάκη** (Γεωργίου).—Ἡ διπλωματικὴ Ἱστορία τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, ἐν Ἀθήναις 1926.
- Παράσχου** (Ἀχιλλέως).—Ποιήματα, τ. Β΄, ἐν Ἀθήναις 1881.
- Pashley** (Robert).—Travels in Crete, τ. Α΄, London 1837.
- Περίδου** (Παρθενίου).—Ἀπομνημονεύματα. Ἡ Κρητικὴ Ἐπανάστασις τοῦ 1866 ὑπὸ Ἰ. Π. Λιονῆ (ἐκδότου), ἐν Ἀθήναις 1901.
- Pococke** (R.).—Περιγραφή τῆς Ἀνατολῆς, 1739, τ. Β΄. (Ἐκ τῆς Γερμανικῆς μεταφράσεως).
- Savary**.—Κρητικαὶ ἐπιστολαί, μετάφρ. Ν. Γ. Ζυγομαλά, Ἀθήναι 1845.
- Sieber** (Fr. W.).—Reise nach der Insel Kreta, τ. Α΄, I. Jahre 1817.
- Σκίνερ** (I. E. Ἰλαρίωνος).—Σκληραγωγίαι ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸ 1867, μεταφρασθεῖσαι ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ ὑπὸ Θ. Γ. Δίξωνος, Ἀθήναι 1868.

Souvenirs d'un Philhellène. Gustave Flourens et l'Insurrection Crétoise de 1866 - 68, Lyon 1893.

Σταυράκη (Νικολάου). — Στατιστική τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, Ἀθήνησι 1870.

Stillman (William J.). — The Cretan insurrection of 1866 - 7 - 8, New York 1874 καὶ ἐν περιοδ. «Ἑλληνισμός» Η' (1905), Θ' (1906) Ἡ Κρητική Ἐπανάστασις ἐν ἔτει 1866 - 1868.

Tournefort (Pitton de). — Relation d'un voyage du Levant, τ. Α', Paris 1817.

Φαφουτάκη (Π.). — Συλλογὴ ἡρωϊκῶν Κρητικῶν ἀσμάτων, Ἀθήναι 1889.

Φουρναράκη (Κ. Γ.). — Προκηρύξεις Πασσάδων, Χανία 1935.

Χατζιδάκη (Ἰωσήφ). — Περιήγησις εἰς Κρήτην, ἐν Ἐρμουπόλει 1881.

Ψιλάκη (Βασιλείου). — Ἱστορία τῆς Κρήτης, ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἐν Χανίοις 1909.

Ψύχα (Ν.). — Ἐπαναστατικὴ εἰκὼν τῶν δυτικῶν τῆς Κρήτης διαμερισμάτων, Ἀθήνησι 1870.

ΑΡΧΕΙΑ

Ἀρχεῖον Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Ἀρχεῖα (Γενικά) τοῦ Κράτους, φάκελ. «Ἀρκαδί» καὶ «Προσφύγων Κρητῶν».

Ἀρχεῖον (Ἱστορικόν) Κρήτης, (ἰδίᾳ Ἀρχεῖον τοῦ ἐν Χανίοις Ρωσικοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Προξενείου, Ἀλληλογραφία Πάνου Κορωναίου).

Ἀρχεῖον Ἰωάννου Μητσοτάκη, ὑποπροξένου τῆς Ρωσίας ἐν Ἡρακλείῳ.

Ἀρχεῖον Τουρκικὸν Ἡρακλείου.

Ἀρχεῖον Τουρκικὸν Ρεθύμνης.

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΡΓΑ

Ἀργυροπούλου (Κωνσταντίνου). — Ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου, ἦτοι ἱστορία τῆς ἐν ἔτει 1866 γενομένης ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκίας καὶ ἐκπορθήσεως τῆς ἐν Κρήτῃ Μονῆς Ἀρκαδίου καὶ τῆς ἡρωϊκῆς δολοκαυτώσεως ἐν αὐτῇ.

Βιβλιάκη (Ἐμμανουήλ). — Ἱστορία τῆς Κρήτης.

Βλαστοῦ (Παύλου). — Ἰδαία Μέλισσα.

Κοθάλσκι (Ἰωσήφ). — Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς δράσεως τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ ἐν τῇ Νήσῳ Κρήτῃ (1898 - 1899).

Μαραγγουδάκη (Διονυσίου, Ἐπισκόπου Πέτρας). — Τὸ ἱερὸν καὶ ἱστορικὸν τῆς Κρήτης Ἀρκαδί.

Πωλιουδάκη (Ἰωάννου). — Ἱστορία τῆς Κρήτης.

Σημειώματα χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου.

Ψαρουδάκη (Ἐμμανουήλ). — Ἀπομνημονεύματα καὶ περιπέτεια τῆς τελευταίας ἀτυχοῦς ἐπαναστάσεως τῆς Κρήτης ἀπὸ τοῦ 1866 μέχρι τοῦ 1869, Ἰανουαρίου 29.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- Αἰών, 1866, 1867.
Ἀλήθεια, 1866.
Ἀρκάδιον (Ρεθύμνης), 1885.
Ἀστήρ (Ὁ) τῆς Ἀνατολῆς, 1866, 1867.
Ἐβδομάς, 1885.
Ἑλληνισμός, 1902.
Illustration, 1866, 1867.
Κλειώ (Τεργέστης), 1866, 1868.
Κρητικὸς Ἀστήρ (Χανίων), 1907.
Μέλλον, 1866, 1867.
Παλιγγενεσία, 1866, 1867.
Ραδάμανθυς, 1842, 1866.
Φῶς, 1866, 1867.

Ὁ συγγραφεὺς τακτοποιῶν τὰς περὶ Ἀρκადίου σημειώσεις του

ΠΙΝΑΞ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- *Ααλή Πασσάς (Μεχμέτ-Έμιν) 402, 406, 437, 444.
- *Αβδουλλάχ (Δεφτερδάρης Χάνδακας) 98, 100.
- *Αβδούλ Καδρ (Ιεροδίκης Χάνδακας) 102, 103.
- *Αγαθάγγελος (Λάμπης και Σφακίων Έπίσκοπος) 452.—Βερνάρδος 203.
- *Αγίου Άντωνίου Μονή 33, 297, 300.
- *Αγίου Γεωργίου (Περιβολίων) Ναός 15, 16, 56.
- *Αγίου Νικήτα Ναός 167.
- *Αγίας Πελαγίας όρμος 185, 438.
- *Αγίου Πνεύματος Ναός 17.
- *Άγιοι Τέσσαρες Μάρτυρες (Ρεθύμνης), 16, 56.
- *Αγίου Χαράλάμπους Μονή 165.
- *Άδελε 19, 215, 216, 302, 324, 340, 354, 370, 393, 458.
- *Αδοσιδης Κωστάκης βέης 402.
- *Αθανάσιος Πατελλάρος 37.
- Αιγύπτιοι (Μισιρλήδες) 269, 273, 274, 276, 323, 341.
- *Ακάκιος Δαουνδάκης 55, 56, 57.—Λαγγουθάρδος ή Νικολακάκης 73, 241, 339.
- *Ακρεβατερή 295.
- *Άλεβιζάκης Ίωάν. 199.
- *Άλέξανδρος Β΄ Αυτοκράτωρ 422, 431.
- *Άλεξανδρίδης Άντώνιος 275.
- *Άλεξάνδρου Έπιλοχίας 182.
- *Άλη Έφένδης ("Έλ-Χάτζ"), Ίεροδίκης Χάνδακος 100, 101.
- *Άλμπάνης 391.—Άλμπάνη Μετόχι 17.
- *Άμάρι 17, 116, 121, 186, 194, 196, 215, 238, 243, 279, 284, 286, 287, 288, 289, 305, 322, 324, 372, 383, 401.
- *Άμιράς ή Άμιραδάκης Σταύρος 118, 119.
- *Άμμου Πόρτα 14, 392.
- *Άμνάτος 19, 20, 21, 23, 35, 130, 156, 188, 192, 214, 225, 241, 268, 339, 350, 372, 383, 388, 392, 396, 397, 417.
- *Άμπελάκι 188, 191, 193, 288, 409, 410.
- *Άμπελάς Δ. Τιμολέων 231, 347.
- *Άνδρικόπουλος Γεώργιος 423.
- *Άνδρουλιδάκης Γεώργιος και Παύλος 140.
- *Άνδρόνικος Άρχιμανδρίτης 339.
- *Άνθιμος Λουρωτός 53, 69, 73, 319, 321, 336, 337, 338, 339, 409.—Σμυρνάκης ή Πετιμέζης 339.
- *Άνθρωπόλακκος 156, 214, 297.
- *Άτσιπόπουλλον 111, 140, 141, 206.
- *Άντωνιάδης Άντώνιος 377.
- *Άντωνογιαννάκης Νικόλαος 144, 195, 202.
- *Άνώγεια 140, 247, 282, 285, 367, 369, 370, 420, 444.
- *Άργυροκαστρίτης Κυριακούλης 165.
- *Άργυρόπουλος Κωνσταντίνος 147, 201, 261, 265, 269, 309, 334, 335, 347, 360, 387, 388, 389, 390, 402.
- *Άργυρούπολις 141, 198, 199, 203, 365.
- *Άρκάδι, Άρκαδίου Μονή 14, 19, 24, 25, 26, 33, 55, 88, 105, 107, 115, 139, 179, 186, 200, 209, 211, 224, 230, 233, 245, 248, 250, 256, 266, 274, 275, 276, 282, 284, 289, 291, 297, 300, 302, 308, 311, 316, 317, 322, 326, 329, 333, 359, 368, 370, 377, 381, 388, 390, 401, 404, 409, 412, 420, 422, 423, 426, 430, 433, 444, 447, 455, 458, 459, 462, 466, 471, 472.—Άρκάδι (πλοϊον) 424, 425.—Άρκάδι (έφημερίς) 406.—Άρκάδι (χωρίον) 34.—Άρκαδίου (Έθνική όδος) 18, 20.—Άρκαδίου (όροπέδιον) 29.—Άρκαδίου (φάραγγι) 30, 309, 310.
- *Άρκαδιώτης Πέτρος 123, 308.
- *Άρμοι 291.
- *Άρσανίου Μονή 33, 78, 105, 107, 156, 409, 461.
- *Άρσένιος Σπαντιδάκης 339.
- *Άρχεϊα Γενικά Κράτους 185, 188, 197, 200, 201, 202, 206, 212, 217, 229, 239, 334, 344, 347, 353, 388, 408.—Άρχεϊον Ίστορικόν Κρήτης 181, 182, 185, 191, 194, 207, 211, 219, 220, 232, 244, 250, 266, 269, 277, 281, 288, 298, 302, 306, 310, 317, 341, 350, 370, 387, 397, 419, 437, 438, 445.—Τουρκικόν Ήρακλείου 37, 98, 99, 103, 107, 109, 173.—Τουρκικόν Ρεθύμνης 96, 105.

*Αρχοντάκης Ματθαῖος 300.—Φραγκιάς 281.
*Άσκυφος 140, 177, 188, 302, 442.
*Άστέρι 156, 246, 274.
*Άστράς ἢ Καλαφάτης Νικόλαος 347.
*Άστυρακιάς 21, 22, 23, 215.
*Άσωμάτων Μονῆ 140, 186, 197, 201, 281, 287, 292, 337, 339.
*Άφεντούλης Θ. 421.

Βαλέριος Κυριαῖκος 264.
Ballot Jules 215.
Βασιλάκης Δημήτριος 196, 226.
Βασιλακάκης ἢ Χαρκιανός *Ιωάννης 241.
Βαφές 173, 176, 177, 178, 201, 202, 291, 319.
Βελῆ Πασσᾶς (Βελιουντίν Ριφάτ Πασσᾶς) 132, 171.
Βελίνης Γ. Σπιρίδων 138.
Βένι 127.
Βενιανάκης Ν. Γεώργιος 406.—Νικόλαος 185, 188, 212, 234, 244, 247, 267, 273, 315, 335, 341, 404, 405, 406, 414, 419.
Βενιζέλος *Ελευθέριος 180, 463.
Βεσπάρης Κωνσταντῖνος 182.
Βήσσανη 400.
Βησσαρίων Χορτάτης 33, 48.
Βιθιλάκης *Εμμ. 116, 121, 122, 123.
Villemain Abel — François 428.
Βιράν *Επισκοπῆ 214.
Βιστάκης Μιχ. 151.
Vischer Nicolaum 33.
Βλαστός Ν. Γεώργιος 240, 244, 258, 274, 286, 292, 294, 296.—*Ιωάννης 284, 285, 286, 291.—Γ. *Ιωσήφ 287.—*Ι. Κωνσταντῖνος 287.—Νικόλαος 287.—Παῦλος 158, 225, 254, 270, 271, 275, 359, 360, 365, 373, 398, 399, 401, 402, 408, 419.
Βολανοπούλα *Ελένη 171.
Βούλγαρης Παπα Νικόλαος 290, 295, 295.
Βορέαδης *Αντώνιος 375, 376.
Βρομόντας 289, 324.
Βροντησίου Μονῆ 88, 89.
Βρύσες *Αποκορώνου 133, 137, 198, 319.
Βρύσιναι 16, 17, 144, 179, 188, 189, 284, 287, 288, 289, 294, 323.
Βυζάρι 144, 285, 287, 302, 322, 337, 372, 398.

Γαβρηλάκης *Αλέξανδρος 241, 258, 300, 390.
Γαβριήλ *Ανδρουλιδάκης 341.—Κανακάκης 51, 149, 279, 385.—Κλάδος 78.—Μαναρῆς *Ηγούμενος 22, 23, 55, 57, 459.—(Χατζῆ) Μαρινά-

κης *Ηγούμενος 59, 139, 140, 144, 146, 153, 186, 191, 195, 228, 233, 247, 259, 272, 312, 321, 333, 335, 339, 360, 378, 389, 405, 430, 454, 463, 473.—Πάγκαλος 149, 447.
Γαληνάκης Νικόλαος 267, 308, 350, 383, 384, 386, 387, 388, 392.
Γαργερός Ν. Γεώργιος 280.—Νικόλαος 289.
Γαριβάδης *Ιωσήφ 423, 424, 425, 426.
Γάσπαρης Νικόλαος 239.
Γεδεών Σταυρακάκης 340.
Γενεράλις *Εμμ. 459, 460.
Γερακάρης Γεώργιος 214.
Γεράσιμος Βλαστός 62, 76, 95.—Μπιτζάρος 403.—Πικράκης 185, 447, 449.—Στρατήγης 419.—Τουρνάκης 130.
Γερβάσιος Τζεδάκης 340.
Gerola G. 75, 87, 99, 171.
Γετιμαλῆς 25, 116, 117, 118, 120, 125.
Γεωργιάδης Λόγιος Λεωνίδας 152.
Γεώργιος Β'. (Βασιλεὺς) 7, 471.—Γεώργιος Πρίγκιψ 171, 285, 301, 306, 375, 401, 455, 457, 459.
Γιακουμάκης Γ. *Αγαθός 289, 323.
Γιαλοῦρος 22, 23.
Γιαμπουδάκης Κωνσταντῖνος 16, 19, 20, 256, 269, 312, 323, 354, 355, 366, 357, 358, 359, 360, 370, 463, 473.
Γιάνναρης Χατζῆ Μιχάλης 132, 139, 140, 141, 142, 378.
Γιαννοῦδι 17, 18, 19, 111, 323.
Γιαννιός Γιαζιτζῆς 98, 100, 101.
Girardin Saint Marc 428.
Γκράντι (*Αχυλεὺς Ντὲ) 425.
Γλυκερίος Γουλιελμάκης Μοναχός 23, 68, 262, 265, 270, 274, 278, 383, 403.
Γοβατζιδάκης *Εμμ. 193.
Γοργολαῖτη Μονῆ 150, 151.
Gortchakoff 437.
Γραμματικᾶκης Νικόλ. 389, 421.
Γρηγόριος Παπαδοπετράκης 119, 300.—Φωτεινός 446.—Χατζῆ Τριτσέτος 340.

Δαμβέργης *Ιωάννης 463.
Δαμιανός *Αποστολάκης 340—Λαγουθαῦρος 340.
Δαιμουλῆς Χριστόδουλος 247, 264, 308, 411.
Δανιήλ Στεφάνου *Επίσκοπος Ρεθύμης 111.
Δασκαλάκη Γεωργία καὶ Δέσποινα 411.—*Ελένη 231, 267, 410.—Κυριακούλα 388, 410.—Χαρίκλεια 123, 192, 231, 238, 239, 263, 267, 308, 334, 350, 373, 378, 387, 388, 402, 405, 407, 408.

Δασκαλάκης Ἀντώνιος 189, 288, 409, 410, 411.— Γεώργιος 179, 185, 188, 189, 190, 238, 243, 283, 288, 300, 326, 327, 408, 409, 410.— Κωνσταντῖνος 267, 308, 350, 386, 388, 389, 393, 409, 410.— Στυλιανός 190, 239, 410.

Δεληγιαννάκης Βαρδῆς 121.— Γεώργιος ἢ Μπικογιώργης 121, 124.— Ἐμμανουὴλ ἢ Μπικομανώλης 121, 124.— Ἰωσήφ 121.— Θεόδωρος 121.— Στρατῆς ἢ Μπικοστρατῆς 121, 124.

Δεμερὶκ Ν. 457.

Δενδρινός Σ. 206, 437.

Desmaze Edmond 180, 422.

Δημακόπουλος Ἰωάννης 182, 194, 196, 197, 209, 230, 232, 233, 235, 245, 247, 250, 260, 267, 273, 308, 343, 378, 382, 383, 386, 387, 402.

Διαμαντίδης Παντελῆς 288, 291.

Διονύσιος Καστρινογιαννάκης Ἐπίσκοπος 22, 31, 32, 47, 58, 73, 450, 459.

Δούβρης Γεώργιος 182, 197.

Δραγατοκάλυβον 77, 78, 79, 116, 214, 233, 243, 244, 256, 281, 289, 291, 292, 412, 413.

Δραμυτηνός Δημήτριος 78, 238, 288, 305.— Χριστόδουλος 287, 288.

Driault Edouard 137, 268.

Δωρόθεος Σταυρίδης 71.

Ἐλευθέρινα 341.

Ἐπισκοπὴ Ρεθύμνης (χωρίον) 140, 141, 144, 198, 199, 200, 202, 211, 212, 297, 302, 438.

Ἐσλιβ Νικ. 177.

Ἐσσάτ Πασσάς 109, 110.

Ζαχαρίας Μαριδάκης Μητροπολίτης Κρήτης 107.— Σκουλούδης 336, 371.

Ζερβός ἢ Ζερβονικόλας 117, 118, 119. Ζολότα 113.

Ζούρβα 287.

Ζυγομαλάς Ἐπιλοχίας 182.— Ζυγομαλάς Ν. Γ. 85.

Ζυμβρακάκης Ἰωάννης 176, 177, 195, 291, 302, 426.

Ζωγράφος (Ξανθοῦδης) Ἄντ. 151. Ζωνιανά 276, 364, 368, 369.

Ἡμερήσια Νέα 326.

Ἡράκλειον 42, 84, 118, 217, 349, 375, 423, 446.

Ἡρακλείου Τμήμα 151, 169, 171, 190, 269, 275, 306, 324, 343, 399.

Ἡρῶν (Ἄρκαδιου) 23, 464.

Ἡσαΐας Καλλιγιάννης 340.

Θεοδώρητος Μοναχός 54.— Νταθερώνας 120.

Θεοφύλακτος Βρανᾶς 68, 404.

Θρόνος 116, 118, 127, 254, 305, 383. Θῶν Μιλτ. 182.

Ἰδη—Ψηλωρείτης 29, 271, 328, 329, 366, 457.

Ἰερεμίας Γ'. Οἴκου. Πατριάρχης 109.

Ἰερόθεος Δαλαμπέλας 241, 341.— Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου 56.

Ἰερουσαλήμ Μονὴ 151, 187.

Ἰερώνυμος Βασίλειος 287.

Ἰλαρίων καὶ Συμεὼν Σταυρουλάκης 203.

Ἰμπραχίμ Πασσᾶς 91, 92, 97, 106.

Ἰσμαὴλ Πασσᾶς 133, 135, 153, 155, 173, 215, 382, 442.— Καραγιλάν-Ζαδὲ 98.— Χεδίθης 136.

Ἰτζεδίν (πλοῖον) 425.

Ἰωακείμ Καλαμαριδῆς 177.— Κατσουλουδάκης 203.

Ἰωάσαφ Καρπούζης 79.

Ἰωσήφ Μοναχός 68.— Σκαλιδῆς 128, 341.

Καθάκης Ἀθανάσιος 186, 344.

Καθουλή Πασσᾶς 402.

Καθούσι 196, 216, 217, 295, 340, 351, 404.

Καδιρτζῆ Ζαδὲ ἢ Καδιρτζόγλου Μεχμέτ Πασσᾶς 37.

Καλαϊσάκης Ἰ. Γ. 222.

Καλησுகιανός Γεώργιος 142.

Καλλέργης Γεώργιος 300, 348.— Δημήτριος 163.— Νικόλαος 300.

Καλλίνικος Κατζούρης 203.— Λουρωτὸς 293, 321.— Μεταξωτὸς 389, 404.— Νικολετᾶκης Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου 154.

Καλογέρου (χωρίον) 288, 293, 305.

Καλοειδᾶς Ἀριστοτέλης 285, 289, 324.— Μ. Στυλιανός 289, 290.

Καλοκαιρινός Γεώργ. 156, 188, 189, 206.

Καλομενόπουλος Θ. Νικόστρ. 199, 216, 217, 218.

Καλούδης Ἀνδρέας 200.— Στυλιανός 200.

Κάλυβος 218, 246, 283, 244.

Κανακάκης Ἰ. Κανάκης 128, 215, 270, 384, 388, 389, 391.

Καντζοπούλα Μαρία 234, 265, 274, 317, 387, 396.

Καραμπίνα (δπλον) 222.

Καριοφίλι (δπλον) 221, 223.

Κασιμάτης Ἐμμ. 144.

Καστρινὴ Πόρτα 44, 322, 323.

Καστρίτης Νικόλαος 347.

- Κάστρο 44, 118, 349.—Μεγάλο Κάστρο 90, 118.
 Κατέβας ή Φραγκιαδάκης Πολυχρόνης 246.
 Κατεχάκης Γεώργιος 70, 462.
 Κατσαντώνης Γεώργιος και Θεοχάρης 285.—Ίωάννης (Ίναγνώστης) 285, 286, 325.
 Καυγαλάκης Ί. Γεώργιος 342.—Ίωάννης 298.
 Κέδρος 29, 288.
 Κενέ Βόρις βαρώνος 458.
 Κέραμος 256, 294.
 Κεφάλια 304.
 Κεφαλογιάννης ή Κούντης Δημήτριος 369, 371.
 Κήποι 294, 300.
 Κιοπρουλή Ζαδέ Φαζίλ Ίαχμέτ Πασσάς (Μ. Μαζίρης) 35, 37, 104.
 Κιοράκης Ί. Μιχαήλ 241.
 Κιόρ Χασάν Πασσάς 37.
 Κλάουστρα 51, 145, 239, 264, 323, 359, 382, 408, 420.
 Κλεωνάκος λοχίας 182.
 Κλήμης Χορτάσης 33, 48.
 Κληϊδι 121, 245, 254, 304, 305.
 Κοβάλσκι Ίωσήφ 456, 458.
 Κοκκινίδης Ίρακλής 179, 190, 191, 306.—Κοκκινίδης ή Κόκκινος Νικόλαος (Ίδε παπα Κρανώτης).
 Κόκκινο Μετόχι 215.
 Κονδυλάκης Ί. 34, 192, 220, 343.
 Κόπται 274.
 Κόρακας Ίριστοτέλης 287, 328.—Μιχαήλ 140, 150, 188, 304, 326, 328, 367, 442.
 Κορέ (λόφος) 21, 60, 215, 237, 304.
 Κορωνάιος Πάνος 179, 180, 182, 185, 188, 191, 193, 195, 228, 230, 244, 245, 250, 283, 284, 289, 291, 295, 296, 302, 316, 334, 345, 351, 372, 396, 408.
 Κοσκινάς (όπλον) 222.
 Κοτζάμπασης Χρ. Ίωάννης 293, 294.
 Κοτσιφός Μάρκος 77.
 Κουβάκης Νικόλαος ή Κουβοχατζής 314, 417.
 Κοΰθος Ίωάννης Ίδε Σωπασής Ίωάννης.
 Κουλούκουνας 348, 349.
 Κουντουριώτης Γεώργιος 242.
 Κουρουπαύτης Γεώργιος 215, 241.
 Κουταλάκης Νικόλαος 144.
 Couturier Henri 135, 169, 437, 440, 441.
 Κράνα 245, 276, 306, 368.
 Κρανωτάκης Ν. Ίμμ. 151.
 Κρασάς Ίρτέμιος 359, 370, 420.—Γεώργιος 359, 369, 370, 420.
 Κριάρης Π. 134, 153, 165, 166, 175, 182, 198, 421, 432.
 Κρίσπι Φραγκίσκος 422, 427, 428.
 Κριτοβουλίδης Κ. 15, 116, 117, 120, 121.
 Κυπριάνης Ίμίλλας 425.
 Κυριάννα 20, 111, 116, 156, 241, 267, 351, 389, 417.
 Κωνσταντινίδης Ίωάννης 320, 376, 378, 379, 380.
 Λάβαρον Ίγίας Λαύρας 452.—Ίρκαδίου 238, 446, 447, 449, 450, 452, 464.
 Λαγγουθάρδος Δημήτριος 287, 290, 291.
 Λαγουδόματος 217, 291, 294, 421.
 Λαζαρίνα (όπλον) 221, 223.
 Lhéritier Michel 137.
 Λιανδράκης Μιχαήλ 200.
 Λιθάδια 140, 264, 276, 366, 368, 419, 444.
 Λοντόπουλος 186, 346, 357.
 Λουκάκη (Σφακιαναντώναινα Ίλένη 338, 312, 313.
 Λουκάκης Μάρκος 214, 234, 335, 350, 411.
 Λουρωτός Ίμμ. 53, 54, 73, 142, 147, 148, 243, 258, 266, 271, 279, 321, 336, 338, 339, 342, 373.
 Μακάριος μοναχός 68, 404.
 Μανασσής μοναχός 113, 114.—Μπιτζάρος 120.
 Μανελάκης Ίρακλής 315, 358, 359, 360.
 Μανολαδάκης Γεώργιος 200.—Ευστάθιος 199.
 Μανολιτσάκης Παναγιώτης 145, 231, 354, 362.
 Μανουσογιαννάκης Ί. 439.
 Μάξιμος Καλλιγιάννης 341, 342.
 Μαργαρίτες 145, 146, 165, 207, 241, 297, 298, 302, 340, 341, 347, 465, 444, 447.
 Μαρίτσης 347.
 Μαρκάκης Ίλέξανδρος 145.
 Μάρκελλος Ίνδρέας 335, 381.
 Μαρκόπουλος Μ. 202.—Νικόλαος 302.
 Μαρκουλάκης Ίναγνώστης 144.
 Μαρουλάς 18, 141, 144, 192, 212, 289, 323, 361, 417.
 Μαρούλης Ίπιμενίδης 292, 298, 299, 305, 341.
 Μαστορακάκης Ίωάννης 241.
 Ματθαιουδάκης Λεωνίδας 192, 299, 300, 301, 302.
 Ματθαίος Ίγούμενος 123.—Καλλιγιάννης 259, 335, 403.

- Μαυρογένη Ἐπανάστασις 132, 285, 300, 311, 366, 372.
 Μαυροθαλασσίτης Ἀλέξιος 121.
 Μεθόδιος Ἡγούμενος 109, 110, 113.—
 Λαγγουθάρδος 197, 228, 293.— Πε-
 τρακάκης 78, 404, 412, 413.
 Μελέτιος Καλησπέρης 151.
 Μελιδόνης Ἀντώνιος 121, 124.
 Μελιδόνι 141, 185, 300, 319, 444.
 Μελισσόκηπος 343, 350, 385, 386.
 Μελισσώτης Ἐμμανουήλ 145, 247,
 251, 371.— Μιχαήλ 151, 371.
 Μερκούρης 21.
 Μερκούριος Κερασούλης 116.
 Μέρωνας 121, 285, 289, 354, 357, 364.
 Μέση 144, 209, 215, 216, 226, 233,
 266, 300, 301, 315, 352, 468, 388,
 389, 393, 402, 417, 437.
 Μεσοκούμια 68, 244, 265, 267, 268,
 274, 314, 315, 382, 383, 392, 414.
 Μεσολόγγιον 251, 319, 426, 430, 433,
 459, 472.
 Μεταξᾶς Ἰωάννης 471.
 Μετοχάκι 48, 217, 239, 294, 343, 388,
 393.
 Μεχμέτ Ἀλῆς 161, 163, 167, 168,
 169.— Πασσᾶς 98, 100, 198, 201,
 442.
 Μηλιώτισσα 55.
 Μητροτάκης Γ. Ἰωάννης 135, 141,
 142, 156, 349, 374, 423, 436, 441.
 Μίγεροϊκ J. 423.
 Μιτσινίγος (ἔπλον) 221.
 Μιτώφ 347.
 Μιχελιδάκης Ἀντώνιος 152, 300.
 Μοκενίγος 100, 101, 221.
 Μοναστηράκι (Ἀμαρίου) 100, 120,
 319, 340.
 Μοσκοβίτης Δημήτριος 287, 291.—
 Διογένης 186, 187, 197, 202, 284,
 287, 291.
 Μοσχάκης Ν. Γεώργιος 241.
 Μοτζάκης Ἰσαάκ 233, 405, 417.
 Μουσείον Ἱστορικόν Ἀρκαδίου 69,
 275, 343, 460.
 Μουσταφᾶ Ναϊλῆ Πασσᾶς 20, 120,
 132, 159, 160, 169, 171, 172, 173,
 174, 198, 200, 206, 209, 215, 237,
 284, 287, 288, 291, 297, 302, 303,
 324, 334, 364, 389, 390, 402, 419,
 437, 441.— Πασσᾶς 90, 92.
 Μουτσουκέλλος 291, 324.
 Μπαγκαλοχωρι 111, 156, 362.
 Μπαλιῆ Μονῆ 447.— (ἔρμος) 179, 182,
 185, 230, 242, 372, 447.
 Μπεργαντῆς Ν. 264.
 Μπερναρδάκη (ἔπλον) 222.
 Μπιρίκος Ἀνδρέας 44, 65, 311, 337,
 340.
 Μπισαγιῆ 116, 118, 280, 281, 288,
 289, 316, 326, 327, 336, 371, 388,
 409.
 Μπογιατζόγλου Ἀριστοτέλης 178,
 345, 346.— Λεωνίδας 292, 298, 305,
 341.
 Μπραῖτο Πασσᾶς (ἔπλον) 221.
 Μπριλλάκης Ἐμμαν. 420, 421.
 Μπουμπάρδα Κουτσαχειλά 256, 257,
 258, 325, 359.
 Μπουμπουλάκης ἢ Βουμβουλάκης
 Ἀντών. 151, 399.
 Μπουναῆς Ἀντώνιος 303.
 Μπουτουσούρια 132, 133, 134, 170.
 Μυλοποτάμου ἢ Αὐλοποτάμου (ἔπαρ-
 χία) 116, 120, 123, 179, 194, 195,
 196, 207, 218, 243, 255, 276, 279,
 282, 284, 287, 298, 300, 301, 324,
 338, 341.
 Μυριοκέφαλα 122.
 Μωράκης Παῦλος 144.
 Μώριδες - Μαυροπατέρες 140.
 Ναθαναήλ Σπιταδάκης 68.
 Νεκτάριος Γιαννικάκης 404.
 Νεονάκης Γ. Δημήτριος 288, 289.—
 Ἐμμανουήλ καὶ Κωνσταντῖνος 287,
 288.
 Νέφυτος Δρόσας 21, 42, 62, 74, 75,
 81, 98, 101, 102, 109.— (Χατζῆ)
 Μακρυδάκης 153, 158, 337, 340.—
 Πατελλᾶρος 35, 36, 37, 90.
 Νέστωρ Κοκκινίδης 419.
 Νικάκης Γεώργιος 397, 398.— Νικό-
 λαος 385, 489, 397.
 Νίκανδρος Κατσούλης 114.
 Νικηφόρος Γεωργιλιάκης 404.
 Νικόδημος Ἐ. Μανολέσος 340, 351.—
 Μακρυμάλλης 337.— Κασιθέλης
 447.— Σχιζάερες (Μοναχός) 23,
 278.
 Νικόλαος Μέγας Δοῦξ 432.
 Νουκάκης Ἀναγνώστης 144.
 Νουμάν Πασσᾶς 104.
 Νταλιᾶνος Χατζῆ Μιχαήλης 161, 163,
 165.
 Ντελιῆ Δράκος (Τζιμπραγός) 264,
 344, 449, 350, 370.
 Ντεντιδάκης Παῦλος 151.
 Ντούνης Ἀναγνώστης 269, 272.
 Ξάνθης Παναγ. 186, 263, 344, 345,
 346, 349, 370, 371.
 Ξανθουδάκης Μιλτιάδης 181, 360,
 442.
 Ξανθουδίδης Στέφανος 34, 84, 99,
 401.
 Οἰκονομίδης Ἰ. Γεώργιος 342, 343.

- Ὁμῆρ Πασσᾶς 287, 304, 320, 379, 425, 437, 441, 442, 443, 444.
 Ὀλύμπιος Σπῦρος 267, 347, 348, 386, 387.
 Οὐγκὼ Βίκτωρ 422, 428, 429, 430.
 Παγανέλης Σπ. 30, 48, 262, 270, 278.
 Παῖσιος Καβατζάρης 341.—Νικολουδάκης 72, 341.
 Παλαμᾶς λοχίας 182.
 Παλιεράκης Ἀ. Ἰωάννης 263, 313, 352, 392, 393.
 Παναγία Μυρτιδιώτισσα 184.
 Πανάρετος Παραδάκης 68.
 Παντελάκης Ἡλίας 302.
 Παπαγεωργίου (τὸ γένος Δαμουλῆ) Παρασκευοῦλα 411, 412.
 Παπᾶ Κρανιώτης (Νικόλαος Κοκκινίδης) 151, 185, 245, 246, 254, 255, 282, 289, 305, 366, 367.
 Παπᾶ - Μαρουλιανός (Ἐμμαν. Γ. Ἀνδρεαδάκης) 18, 141, 185, 288, 192, 243, 291.
 Παπαδάκης Ἀδάμ 245, 253, 306, 420.
 —Δημήτριος ἢ Ἀναγνώστης 247, 351.—Ζαχαρίας 199.—Ἰωάννης 301.
 —Στυλ. Κωνσταντῖνος 269, 278, 316, 350, 370, 387, 397, 421.—Στυλιανός 152.
 Παρασχάκης Νικόλ. 298.
 Παράσχος Ἀχιλλεύς 343, 377.
 Παρασκευόπουλος Λεωνίδας 453, 454.
 Παρθένιος Κανακάκης 72, 341, 348, 400, 447, 448, 449.—Περίθης 242, 399.
 Πατέλας Ἀλῆς 317, 323, 338, 387.
 Pashley Robert 87, 116, 125, 268.
 Πάτερος ἢ Πατεροφραγκιάς Ἀντώνιος, 185, 192, 243, 283, 287, 288, 291, 300, 326, 409.—Στυλιανός 280.
 Πέραμα 141, 185.
 Περιθόλια (Ρεθύμνης) 16, 111, 132, 216, 357, 362, 363, 391, 393, 418.—(Χανίων) 170.
 Περισσάκης Ἀ. Στυλ. 289, 294.
 Πετούση Ἐλένη 385.
 Πετρίτσας Ἀδαμάντιος 345, 346.—Ἀντώνιος 345, 346.
 Πετροπουλάκης Δημ. 326, 327, 329, 409, 423, 438.
 Πετρώτες 217, 295.
 Πετοῦτης Ζαχαρίας 268.
 Πηγὴ 18, 20, 171, 216, 247, 312, 352, 353, 358, 417, 458.
 Πλατανές 17, 18, 212, 216, 288, 323, 348, 404.
 Πόγιαν 161.
 Ροσοκ 33, 82.
 Πολέμης Ἰ. 453.
 Πορτάλιος Γεώργιος 144, 145, 202, 231, 247, 285, 353.—Ἐμμανουήλ 285, 286.
 Πρεβελάκης Ἀλεβίζου Γεώργιος 317, 353.
 Πρέβελη Μονὴ 130, 181, 228, 287, 353.
 Πρωτοπαπαδάκης ἢ Ἀσκυφιώτης Γεώργιος 199.
 Πωλιουδάκης Ἰωάννης 144, 232, 234, 235, 239, 241, 243, 262, 263, 265, 274, 309, 317, 347, 387, 396.
 Ράλλης 347. Ράλλης Α. 436.
 Ρεθεμνιώτικη Πόρτα 42, 314, 384.
 Ρέθυμον 18, 90, 171, 191, 201, 207, 211, 225, 258, 280, 284, 289, 303, 309, 323, 341, 371, 383, 390, 391, 392, 393, 396, 397, 402, 404, 410, 417, 438, 472.
 Ρεθύμνης (Ἐπαρχία) 198, 201, 215, 233, 288, 289, 297, 305, 372, 404, 409, 433.
 Ρεντίφ Πασσᾶς 444.
 Ρεοῦφ Πασσᾶς 402.
 Ρεσίτ Πασσᾶς 209, 217, 282, 283, 441, 442.
 Ροδοκανάκης Λ. 222, 223. Ροδοκανάκης Ἰ. Μ. 444.
 Ρούστικα 141, 203.
 Ρουστικῶν (Προφήτου Ἡλιοῦ) Μονὴ 35, 105, 106, 107, 140, 198, 203, 206.
 Ρωσικὸς στρατὸς 258, 457.
 Σαβθάκης Παῦλος ἢ Σαβθόπωλος 140, 144.
 Σάβθας Λαγγουθάρος 341.
 Σακκόπουλος Ν. 156, 188, 206.
 Σαλιχ Μπεσῆμ Βέης 215.
 Σαουνάτσος Ἀ. Γεώργιος 144, 185, 247, 251, 372, 373.—Ἀ. Ἐμμανουήλ 372, 373.
 Σαρίπολος Ν. 423.
 Σάρχου σπῆλαιον 319.
 Σαρχὸς Ἀλῆ Ριζᾶ Πασσᾶς 198, 439.
 Savary 85.
 Σαχίν Πασσᾶς 133, 136, 137.
 Σγουροὶ ἀδελφοὶ 292, 298, 305.
 Σγουρὸς Γεώργιος 298, 299, 300.—Ἰωάννης 211, 244, 246, 265, 266, 283, 284, 294, 297, 298, 341, 349, 445.—Κυριάκος 297, 298.—Νικόλαος 298, 299.
 Σεῖσες 186, 344, 346.
 Σημαντήρης Πολυζῶης 246, 289, 290.
 Sieber Fr. W. 22, 83, 84.
 Σιλιχτάρ Γιουσοῦφ Πασσᾶς 36.
 Σιράγας Νικόλαος 322.
 Σισανές (ὄπλον) 221.

- Σκαλίδης Δ. 196, 347.
 Σκαντζιδάκης 'Ιωάννης 365.
 Σκίνερ 'Ιλαρίων 269, 326, 327, 330, 331, 360, 409, 425.
 Σκορδαλός Δημ. 145, 247, 360, 366.
 Σκουλας 'Εμμανουήλ 247, 369, 370, 371.—'Ιωάννης 285.—Μιχαήλ 140, 146, 151, 196, 218, 369.—Νικόλαος 247.
 Σκουλούδης Γεώργιος 198, 206, 207, 211, 219, 220, 234, 280, 394, 423, 437.—'Εμμανουήλ 316, 371.—'Ιωάννης 281, 289, 371.
 Σκουλούφια 19, 196, 214, 279, 297, 298, 311, 413.
 Σμιτ 'Ιούλιος 229.
 Σμολένσκης Κ. 181.
 Σμυρνάκης ή Πετιμέζης 'Ιωάν. 390.
 Σουλειμάν βέης 96, 201, 212, 234, 297, 309, 317.
 Σουλτάν 'Αβδούλ 'Αζιζ 134.—'Αβδούλ Μετζιτ 171, 172.—'Αχμέτ (Γαζής) ό Γ'. 104, 109.—Ζαδέ Μεχμέτ Πασσάς 36.
 Σοφιαδάκης 'Εμμανουήλ 285, 288, 325.
 Σοφός ή Λελές Βασίλειος 181, 183, 184, 185, 447.
 Σπαντιδάκης 'Αναστάσιος 132, 339.
 Σταματάκης 'Ιδομενεύς 301.
 Σταυράκης Νικόλ. 34, 35, 36, 84, 104, 168, 169.
 Σταυρακογιώργης 395.
 Σταυρουλάκης ή Μουλαζιμάκης Γεώργιος 322.—'Εμμανουήλ 322, 323, 361.—Νικόλαος 322.
 Σταυρωμένος 212, 341.
 Στειρόμαντρες 244, 246, 281, 291, 293, 294.
 Στίλλμαν Γουλιέλμος 256, 263, 275, 276, 310.
 Στρατουδάκης Παντελής 200.
 Συκιά 214, 244, 294, 300, 304.
 Συλιγάρδος 'Επιμενίδης 287, 289, 291.
 Συμεών Γαθράς 72, 341, 348, 447, 448, 449.—Γυπαράκης (Χατζής) 228, 281, 293.—Χαλκίοπουλος 35, 88, 90.
 Σφακιανάκης Κ. 'Ιωάννης 300.—Κωνσταντίνος 152.
 Σωπασις ή Κοῦθος 'Ιωάννης 196, 226, 227, 247, 267, 364, 366, 367, 368, 370, 388.
 Σωφρόνιος Γαληνάκης 383.—Σηφάκης 339.
 Ταλαΐα όρη 349.
 Ταουκτζή Χασάν Πασσάς 37.
 Τζαγκαρουλάκης 'Αντώνιος 410.
 Τζεφθάκης Γεώργιος 145, 202, 298.
 Τουρνάκης Νικόλαος 145.
 Tounefort (Pitton de) 80, 81, 83, 86.
 Τριπόδω 47, 73, 120, 128, 215, 228, 302, 339, 340, 341.
 Τριφίτσος 'Αντώνιος 151, 442.
 Τσανλί-Μοναστήρ 34, 92, 100.
 Τσιγάλα Ζαδέ Μεχμέτ Πασσάς 36.—Σινάν Πασσάς 36.
 Τσίδος 214, 297, 342.
 Τσιφτές (όπλον) 222.
 Τσουδερός Γεώργιος 144, 166.—'Εμμανουήλ 70.—Μιχαήλ 140, 144, 188.
 Φασούλης 'Ιωάννης 200.
 Φιλάδελφοι 25, 128.
 Φιλάρετος Καλαϊτζής 341.
 Φιλίντα (όπλον) 221.
 Φιλόθεος Μαρινάκης 340.
 Φιντίκ Χατζή Μεχμέτ Πασσάς 100.
 Flourens Gustave 439, 440.
 Φόδελε 145, 371, 438, 444.
 Φορτέτσα (Ρεθύμης) 405.
 Φουάτ Πασσάς 440.
 Φουντούλης 'Εμμ. 140.
 Φραγκοκάστέλλον 161, 163, 165, 319.
 Φωτάκης Ν. 157, 158, 251, 296, 334.
 Χαιρέτης Γεώργιος 144, 145, 202, 246, 247, 352.—Ζαχαρίας 247, 302, 353.—Νικόλαος 302, 352.
 Χαλέπας Μονή 141, 359, 419.
 Χαλήλ Πασσάς ('Ελ Χάτζ) 91, 96, 97.
 Χαμαλεύρι 111, 156, 215, 340, 410.
 Χάνδαξ 35, 36, 37, 84, 90, 92, 98, 102.
 Χανιώτικη Πόρτα 42, 311, 312.
 Χάρκια 196, 351, 404, 406.
 Χασάν Πασσάς 127, 161.
 Χατζή Γιώργης (Μουριώτης) 118.
 Χατζιδάκης 'Ιωσήφ 34, 39, 269.
 Χιρβάτ Γιουσοφ Πασσάς 36.
 Χιόστακ (Δέ) Θεόδωρος 207, 455, 456.
 Homanus Joh. Bart. 33.
 Χουσεΐν 'Αθνή Πασσάς 437, 444, 445.
 Χουσεΐν Πασσάς (Δελή ή Γαζή) 34, 35, 36, 37, 88, 95, 258.
 Howe Samuel 223, 434.
 Χριστοφορίδης 'Επιλοχίας 196.
 Χρομοναστήρι 111, 171, 239, 365, 418.
 Χρύσανθος Βογιατζάκης 311, 316, 397, 403.
 Ψαρουδάκης 'Εμμ. 119, 136, 144, 151, 186, 188, 190, 191, 197, 200, 217, 223, 266, 269, 282, 304, 306, 310, 326, 344, 346, 349, 369, 399, 409, 423, 438.—Χ' 'Ιωάν. Κωνσταντίνος 319, 337, 399.
 Ψιλάκης Β. 84, 85, 116, 119, 132, 165, 308, 344, 347, 371, 377, 407, 442.
 Ψυμικός Παῦλος 289, 291, 373.
 Ψύχας Ν. 231.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	Στίχ.		
29	2	ἀνάγνωθι ἀλύσεως	ἀντί ἀλύσσεως
42	30	» ἐκάθηντο	» ἐκάθητο
56	26	» Γρηγορίου	» Γρημορίου
86	14	» ἀπαγγέλλων	» ἀπαγγέλων
97	18	» Χαλήλ Πασσᾶ	» Ἄλῆ Πασσᾶ
177	5	» ἀντιμετώπισαν	» ἀντεμετώπισαν
189	15	» πληγῆς	» πηγῆς
204	3	» εὐρίσκοντο	» καὶ εὐρίσκοντο
207	41	» Παντουβᾶς	» Παντουδᾶς
215	37	» Histoire	» Histoiere
226	30	» κηρήθρα	» κηρήρθα
253	36	» ὕμας	» ὕαας
258	15	» Μπουμπάρδας	» Μουμπάρδας
	» 30	» ἀπὸ	» ὑπὸ
267	3	» Ν. Γαληνάκης	» Κ. Γαληνάκης
268	23	» autre	» autré
293	19	» ἱερομόναχος	» ἱερομοναχός
300	3	» Ἄναχουρδο-	» Ἄναρχουδο-
326	2	» Πετροπουλάκης	» Περοπουλάκης
347	29	» γνωστός	» γνωστάς
420	1	» ὑπενωμοτάρχου	» ὑπενωματάρχου
	» 19	» 8 Νοεμβρίου	» 7 Νοεμβρίου
448	41	» προστασίαν	» προστασία
457	21	» εἶτα τὸν	» εἶτα εἰς τὸν

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
Ἀφιέρωσις τοῦ ἔργου: ΤΩΙ ΣΕΠΤΩΙ ΗΜΩΝ ΑΝΑΚΤΙ ΓΕΩΡΓΙΩ Β'	5
Προσφώνησις τοῦ Συγγραφέως πρὸς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τὸν Βασιλέα ἡμῶν ΓΕΩΡΓΙΟΝ Β'	7
Παραίνεσις πρὸς τοὺς διδάσκοντας καὶ διδασκομένους ἐν τῷ σχολείῳ τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας	9
ΕΝ ΕΙΔΕΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ. — ΕΛΛΑΣ - ΧΡΙΣΤΟΣ	11
ΠΡΟΣ ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ. — ΕΝ ΒΛΕΜΜΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΑΡΚΑΔΙΟΥ. — Τοποθεσία τῆς Μονῆς — Γεωλογικὴ σύστασις. — Ἡ ἐπίχαρις φυσιογνωμία τοῦ ὄροπεδίου. — Λυρισμοί. — Ὄνομασία καὶ Ἰδρυσις τῆς Μονῆς. — Τὸ Ἀρκάδι Σταυροπηγιακὸν Μοναστήριον	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ. — ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΟΝ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ. — Ἡ Δυτικὴ Πύλη. — Ἡ Ἀνατολικὴ Πύλη. — Ὁ Ἱερὸς Ναός. — Ἡ πρόσοψις τοῦ Ναοῦ. — Τὰ Κλάουστρα. — Τὸ πυρποληθὲν Ἡγουμενεῖον. — Ὁ Ξενών. — Ἡ Τράπεζα. — Τὰ Κελλαρικά. — Ἡ Πυριτιδαποθήκη. — Τὰ Μεσοκούμια. — Τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον ΕΞΩΜΟΝΑΣΤΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ. — Τὸ Ἡρῶν. — Οἱ Στάβλοι. — Ἡ Γέφυρα. — Ἡ Βρύσις. — Τὸ Δραγατοκάλυθον	39 73
* ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ. — ΟΙ ΚΑΤΑ ΚΑΙΡΟΥΣ ΕΠΙΣΚΕΦΘΕΝΤΕΣ ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΑΙ. — Tournefort. — R. Pococke. — Sieber. — Savary. — R. Pashley. — Giuseppe Gerola	80
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ. — Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1866. — Αἱ ὀρδαὶ τοῦ Γαζή Χουσεῖν Πασσᾶ κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου (1645). — Βεθῆλωσις τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ. — Ἡ μετὰ τοῦ Χουσεῖν Πασσᾶ καὶ τοῦ Ἡγουμένου τοῦ Ἀρκαδίου Συμῶνος Χαλκισπούλου γενομένη συμφωνία	88
ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ	90
ΤΟΥΡΚΙΚΑΙ ΑΥΘΑΙΡΕΣΙΑΙ. — Διαταγὴ τοῦ Στρατάρχου Μουσταφᾶ Πασσᾶ πρὸς τὸν Φρούραρχον Ρεθύμνης Ἰμπραχίμ Πασσᾶν καὶ τὸν Ἱεροδίκην Ρεθύμνης περὶ τοῦ «Τσανλί - Μοναστήρ». — Διαταγὴ τῆς Μεγάλης Βεζιρίας πρὸς τὸν Στρατάρχην	

	Σελ.
Κρήτης Χαλήλ Πασσᾶν, τὸν Διοικητὴν Ρεθύμνης καὶ τὸν Ἱεροδίκην Ρεθύμνης περὶ ἐνεργείας αὐτοψίας ἐν ἀπάσαις ταῖς Μοναῖς τῆς Ρεθύμνης. — Φυλάκιαι ἐν Χάνδακι τοῦ Ἱγουμενοῦ τῆς Μοῦνης Ἀρκαδίου Νεοφύτου Δρόσα κατὰ τὸ ἔτος 1694.	91
ΤΟ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ. — Τὸ νέον Αὐτοκρατορικὸν κτηματολόγιον Κρήτης. — Καταγραφή τῆς περιουσίας τοῦ Μοναστηρίου Χριστὸς - Ἀρκάδι. — Διαταγή τοῦ Μεγάλου Βεζίρου τοῦ Χάνδακος ὑψηλοτάτου Ἱμπραχίμ Πασσᾶ. — Αὐτοκρατορικὸν Φερμάνιον ἀπαγορευθὲν τὰς ἐπεμβάσεις καὶ τὸν αὐθαίρετον χρηματισμὸν τῶν «Μαλικιανέ - ἀγασίδων» ἐκ τῶν Ἱερῶν Μονῶν Ἀρκαδίου, Ἀρσανίου καὶ Ρουστίκων	103
Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ. — Διορισμὸς καὶ ἐγκαθίδρυσις τοῦ Ἱγουμενοῦ Μεθοδίου. — Ἔκδοσις ὑπὲρ αὐτοῦ Σουλτανικοῦ Φερμανίου τῆ αἰτήσῃ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Γ'. — Διαταγή τοῦ Διοικητοῦ Ρεθύμνης Ἐσσάτ Πασσᾶ πρὸς τὸν Ἱεροδίκην Ρεθύμνης. — Ἡ περὶ τοῦ Ἱγουμενοῦ Μεθοδίου ἀπόφασις τοῦ Ἱεροδίκου Ρεθύμνης	109
Η ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΓΕΤΙΜΑΛΗ. — Ἡ λαϊκὴ Μοῦσα. — Ὁ Κ. Κριτοβουλίδης. — Ὁ Ἐμμανουὴλ Βιθιλάκης. — Ὁ R. Pashley. — Ποῦ ἐρρίφθησαν τὰ πτώματα τῶν ἐπιδρομέων. — Διάφορα ἐπεισόδια	116
ΣΥΛΛΗΨΙΣ ΚΑΙ ΦΥΛΑΚΙΣΙΣ ΤΟΥ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ ΕΝ ΕΤΕΙ 1851	130
ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ ΚΑΙ Η ΕΝΟΠΛΟΣ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ 1858	132
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ. — Η ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1866 - 1868. — Ἡ κακοπιστία τῆς Πύλης ἔναντι τῶν Κρητῶν. — Συνάθροισις ἐν Μπουτσουναρίοις καὶ ἀναφορὰ πρὸς τε τὸν Σουλτᾶνον καὶ τοὺς ἐν Χανίοις Προξένους τῶν Μ. Δυνάμεων. — Ἀρνητικὴ ἀπάντησις τῆς Πύλης. — Ἡ ἐν Προσνέρῳ ἐπαναστατικὴ προκήρυξις. — Ψήφισμα ἐν Σφακίοις τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως. — Ἡ ἐν Βρύσας (Ἀποκορώνου) μάχη κατὰ τοῦ ὑπὸ τὸν Σαχίν Πασσᾶν Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ	133
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ. — ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΠΑΡΑΜΟΝΑΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1866. — Ἡ ὑπὸ τὸν Χατζῆ Μιχάλην Γιάνναρην Ἐπιτροπὴ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως εἰς Ἀρκάδι. — Συνάθροισις καὶ σύσκεψις 1500 χωρικῶν ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν βελανιδιάν. — Ἐκλογή Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς	139
Ο ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΠΗΣ ΤΟ ΠΑΡΑΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΥΠΕΡΟΧΟΣ ΤΗΝ ΨΥΧΗΝ ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ ΧΑΤΖΗ ΓΑΒΡΙΗΛ	246

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑΙ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΕΙΣ ΕΝ ΤΑΙΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑΙΣ ΕΠΑΡΧΙΑΙΣ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΗ ΕΠΙΤΡΟΠΩΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΓΕΝΙΚΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ 150

Ο ΓΕΝ. ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΙΣΜΑΗΛ ΠΑΣΣΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΝ ΑΡΚΑΔΙΩ.— Διαταγή αὐτοῦ, ὅπως οἱ ἐν Ἀρκαδίῳ συνηθροισμένοι διαλυθῶσιν. — Ἀπάντησις αὐτῶν. — Ἐπιδρομὴ τουρκικοῦ ἀποσπάσματος κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου ἐπὶ τῷ σκοπῷ, ὅπως συλλάβῃ τὰ μέλη τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς. — Βανδαλισμοὶ καὶ βεβηλώσεις Ἱ. Ναῶν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. — Διαμαρτυρία τοῦ Ἡγουμένου Γαβριήλ. — Ἱστορικὸς διάλογος μεταξὺ τοῦ Ἡγουμένου Γαβριήλ καὶ τοῦ Χατζῆ Νεοφύτου, Συμβούλου τῆς Μονῆς 153

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ.—ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ ΤΗΣ ΠΥΛΗΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ.— Ἀποστολὴ εἰς Κρήτην ὡς Αὐτοκρατορικοῦ Ἐπιτρόπου καὶ Γενικοῦ Διοικητοῦ τοῦ Μουσταφᾶ Ναϊλῆ Πασσᾶ. — Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς καὶ ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1866. — Τὸ περὶ διορισμοῦ τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ Αὐτοκρατορικὸν Φερμάνιον. — Εἰρηνευτικαὶ αὐτοῦ προσπάθειαι καὶ στρατιωτικαὶ ἐνέργειαι. — Μάχαι εἰς Μαλάξαν, Σέλινον καὶ Βαφὲ Ἀποκορώνου 159

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ.—Ο ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ ΠΑΝΟΣ ΚΟΡΩΝΑΙΟΣ.— Κάθοδος τοῦ Κορωναίου εἰς Κρήτην. — Ἀποθίβασις αὐτοῦ εἰς Μπαλῆ Μυλοποτάμου ὑπὸ τὰς βολὰς τουρκικοῦ καταδρομικοῦ. — Οἱ μετ' αὐτοῦ ἐθελονταὶ ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοί. — Μετάβασις τοῦ Κορωναίου εἰς Ἀρκάδι. — Ἐπίσημος ἀναγνώρισις αὐτοῦ ὡς Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Τμήματος Ρεθύμνης. — Ὁργάνωσις ἐν Ἀρκαδίῳ στρατιωτικοῦ σώματος ἐξ ἐθελοντῶν καὶ ἐντοπίων. — Μάχη εἰς Βρύσιαν. — Οἱ ἀτρόμητοι συμπολεμισταὶ τοῦ Κορωναίου Γεώργιος Δασκαλάκης καὶ Ἡρακλῆς Κοκκινίδης. — Πολεμικὸν Συμβούλιον ἐν Ἀρκαδίῳ. — Ἡ γνώμη τοῦ Κορωναίου περὶ ἀμύνης. — Ὑποδείξεις αὐτοῦ 179

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ.—ΕΙΣΒΟΛΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΠΑΣΣΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑΝ ΡΕΘΥΜΝΗΣ.— Ὁ Μουσταφᾶς εἰς τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴν. — Διέλευσις αὐτοῦ ἐξ Ἀργυρουπόλεως. — Ἐγκύκλιοι αὐτοῦ καλοῦσαι τοὺς ἐπαναστάτας εἰς ὑποταγὴν. — Διανυκτέρευσις αὐτοῦ ἐν τῇ Ἱ. Μονῇ Προφήτου Ἥλιου (Ρουστίκων). — Ἀφιξις τοῦ Μουσταφᾶ εἰς Ρέθυμνον καὶ συγκέντρωσις ἐκεῖ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. — Ἐπίσκεψις τοῦ Προξενικοῦ Πράκτορος τῆς Ρωσίας Γεωργίου Σκουλούδη. — Τὰ μεταξὺ αὐτῶν διαμειφθέντα. — Γεώργιος Ζαχαρίου Σκουλούδης 198

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ.—ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΠΑΣΣΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ.— Σκοπὸς ἡμῶν. — Ἐκκίνη-

σις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐκ Ρεθύμνης μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Μουσταφᾶν Πασσᾶν τὴν νύκτα τῆς ἐβδόμης Νοεμβρίου. — Διαδρομὴ αὐτοῦ πρὸς τὸ Ἀρκάδι εἰς τρεῖς φάλαγγας. — Ὁ Μουσταφᾶς ἐν τῷ χωρίῳ «Μέση». — Παρακολούθησις καὶ διευθύνσις ὑπ' αὐτοῦ τῆς πολιορκίας. — Ταυτόχρονος ἐκστρατεία ἐξ Ἡρακλείου τοῦ Ρεσίτ Πασσᾶ πρὸς τὸ Μυλοπόταμον. — Αἱ ἀντίπαλοι δυνάμεις. — Τὰ ὄπλα τῆς ἐποχῆς. — Τὸ φρόνημα τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ. — Δυσσοίωνα σημεῖα. — Ἰωάννης Δημακόπουλος Φρούραρχος τοῦ Ἀρκαδίου .....

209

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ. — ΤΟ ΑΡΚΑΔΙΚΟΝ ΔΡΑΜΑ. — Η

ΠΡΩΤΗ ΗΜΕΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ. — Οἱ Τούρκοι πρὸ τοῦ Ἀρκαδίου τὴν αὐγὴν τῆς ὀγδῆς Νοεμβρίου. — Ἡ τέλεισις τῆς Θείας Μυσταγωγίας ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Ταξιαρχῶν. — Ὁ Ἠγουμένος Γαθριῆλ εἰδοποιεῖται ἐν τῷ Ναῷ περὶ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Τούρκων. — Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ Σουλεϊμάν Βῆς καλεῖ ἀπὸ τοῦ λόφου «Κορὲ» διὰ κήρυκος τοὺς ἐν Ἀρκαδίῳ νὰ παραδοθῶσιν. — Ἀρνήσις αὐτῶν. — Ἐναρξίς τῆς μάχης. — Τὰ ἀθάνατα λόγια τοῦ ἡρωϊκοῦ Ἠγουμένου Γαθριῆλ καὶ τοῦ Φρουράρχου Ἰ. Δημακοπούλου. — Τὸ ἀνίσχυρον τοῦ τουρκικοῦ πυροβολικοῦ καὶ οἱ χλευασμοὶ τῶν Χριστιανῶν. — Μεταφορὰ ἐκ Ρεθύμνης μεγάλης ὀλκῆς πυροβόλων. — Οἱ ἐν Ἀρκαδίῳ φαιδροὶ καὶ εὐέλπιδες. — Ἡ κατάληψις τοῦ «Δραγατοκαλύθου», τοῦ «Ἀνεμομύλου» καὶ τῶν «Στάβλων» ὑπὸ τῶν Τούρκων. — Σημαντικαὶ ἀπώλειαι αὐτῶν. — Τὸ Ἀρκάδι πανταχόθεν πολιορκημένον τὴν ἑσπέραν τῆς ὀγδῆς Νοεμβρίου .....

233

Η ΝΥΞ ΤΗΣ ΟΓΔΟΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ. — Νύξ ψυχικῆς ἀνατάσεως. — Λήψις ἡρωϊκῶν ἀποφάσεων ὑπὸ τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ. — Μετέλαθον οὔτοι τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων ἕτοιμοι ν' ἀντιμετωπίσωσι τὸν θάνατον .....

245

Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΗΜΕΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ. — Δυσχερεστάτη ἡ θέσις τῶν ἐν Ἀρκαδίῳ. — Αἱ κατὰ τῆς Δυτικῆς Πύλης βόμβαι. — Εἰσκόμισις τῆς «Κουτσαχειλάς Μπουμπάρδας» ἐντὸς τῶν Στάβλων. — Κατάρριψις δι' αὐτῆς τῆς Δυτικῆς Πύλης. — Τὸ σχηματισθὲν ρῆγμα. — Τρεῖς ἔφοδοι τῶν Τούρκων. — Ἡ εἰσχώρησις αὐτῶν διὰ τῆς Δυτικῆς Πύλης εἰς τὸν περιαυλον καὶ ἡ διεξαχθεῖσα ἐκεῖ ἀγρία καὶ φονικὴ πάλη. — Ἡ ἀνατινάξις τῆς Πυριτιδαποθήκης ὑπὸ τοῦ ἥρωος Κωνσταντίνου Γιαμπουδάκη. — Τὰ καταστρεπτικώτατα ἀποτελέσματα τῆς ἀνατινάξεως. — Θάνατος, τρόμος .....

256

ΠΥΡΠΟΛΗΣΕΙΣ, ΣΦΑΓΑΙ, ΟΡΓΙΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΗΤΩΝ .....

274

ΑΙ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ ΣΥΜΠΛΟΚΑΙ. — Ἡ συγκίνησις τῶν Χριστιανῶν Ἀμαρίου καὶ Μυλοποτάμου ἐπὶ τῇ εἰδήσει τῆς πολιορκίας τοῦ Ἀρκαδίου. — Οἱ Ἀμαριῶται ὑπὸ τὸν Γενικὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Ἀμαρίου Διογένη Μοσκοβίτην καὶ οἱ Μυλοποταμίται ὑπὸ τὸν Ἀρχηγὸν Ἰωάννην Κυρ. Σγουρὸν πρὸ τοῦ Ἀρκαδίου. — Ἀφιξεις τοῦ Π. Κορωναίου πρὸ τῆς Μονῆς ταυτοχρόνως μετὰ τοῦ ἔχθρου	284
ΑΠΩΛΕΙΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΩΝ	307
ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΔΙΑΣΩΘΕΝΤΩΝ ΚΑΙ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΕΠΙΣΚΕΠΤΩΝ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ	311
ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΙΛΑΡΙΩΝΟΣ ΣΚΙΝΝΕΡ. — Ὁ Σκίννερ, ὁ Δ. Πετροπουλάκης καὶ ὁ Μ. Κόρακας εἰς τὸ κατεστραμμένον Ἀρκάδι. — Διανυκτέρευσις εἰς τὸ χωρίον Μπισαταγῆν. — Ἐπίσκεψις πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν Γ. Δασκαλάκην βαρέως πληγωμένον καὶ πυρέσσοντα. — Μανιᾶται καὶ Κρήτες μὲ τοὺς Ἀρχηγούς των καὶ τὰς σημαίας των βαίνουν πρὸς τὸ Ἀρκάδι. — Τὸ φρικῶδες θέαμα τῆς καταστροφῆς τῆς Μονῆς. — Ζωντανὴ περιγραφή ὑπὸ Σκίννερ	326
Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ ΤΩΝ SOUVENIRS D'UN PHILHELLENE	331
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ. — ΟΙ ΦΟΝΕΥΘΕΝΤΕΣ ΚΑΙ ΟΛΟΚΑΥΤΩΘΕΝΤΕΣ. — Μοναχοὶ Ἀρκαδίου. — Ἐθελονταί. — Ἐκ διαφόρων χωρίων	333
ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΑΡΤΥΡΑΣ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ	375
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ. — ΟΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ. — Ἡ παράδοσις τῶν ἐπιζησάντων. — Δραματικὰ ἐπεισόδια. — Κατάλογος αἰχμαλώτων. — Μοναχοὶ Ἀρκαδίου. — Ἐκ διαφόρων χωρίων	382
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ. — ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΟΛΟΚΑΥΤΩΣΙΝ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ ΕΠΑΚΟΛΟΥΘΗΣΑΝΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ. — ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΣΥΜΠΑΘΕΙΑΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ. — Βαθεῖα ἢ θλίψις τῶν Κρητῶν. — Μνημόσυνα τῶν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι ὑπὲρ τῶν Μαρτύρων τοῦ Ἀρκαδίου. — Ἐκδηλώσεις αἰσθημάτων συμπαθείας καὶ φιλανθρωπίας ἕν τε τῇ Εὐρώπῃ καὶ τῇ Ἀμερικῇ. — Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωσήφ Γαριβάλδη περὶ τῆς ἐποποιίας τοῦ Ἀρκαδίου. — Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰταλοῦ πατριώτου καὶ πολιτικοῦ Φραγκίσκου Κρίστι. — Ἰδρυσις Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου ἐν Γαλλίᾳ. — Ἐπιστολαὶ τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ. — Αἱ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἐκδηλώσεις τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου Β', τῶν Μ. Δουκῶν καὶ ἐν γένει τῆς Ρωσικῆς Ἀριστοκρατίας. — Ἡ μνη-	

μειώδης ἔκκλησις πρὸς τὸν Ρωσικὸν λαὸν τοῦ Μητροπολίτου Μόσχας. — Διενέργεια ἐράνων. — Ἐξέγερσις τοῦ πνεύματος τοῦ φιλελληνισμοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ. — Ἔρανοι ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. — Συν-αθροίσεις τοῦ Ἀμερικανικοῦ λαοῦ ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ καὶ Βοστώνῃ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. — Συλλογὴ βοηθημάτων. — Θερμοὶ λόγοι ἐξε-χουσῶν προσωπικοτήτων 422

ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΚΑΙ ΛΗΞΙΣ ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΑΓΩ-ΝΟΣ. — Ἐπάνοδος τοῦ Μουσταφᾶ Πασσᾶ εἰς Χανία. — Τὸ ἄκαρ-πον τῶν ἐκστρατειῶν του. — Ἀναζωπύρησις τῆς ἐπαναστάσεως. — Παραίτησις τοῦ Μουσταφᾶ καὶ ἀντικατάστασις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ὅμῆρ Πασσᾶ. — Αἱ ὑπὸ τούτου διαπραχθεῖσαι θηριωδία. — Τὸ ἄτονον τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. — Ἡ ἄρ-νησις τῆς Πύλης. — Κάθοδος εἰς Κρήτην τοῦ Μεγάλου Βεζίρου Μεχμέτ Ἐμὶν Ἀαλῆ Πασσᾶ καὶ προκήρυξις ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ὅργα-νικοῦ Νόμου. — Ἀνάκλησις τοῦ Ὅμῆρ Πασσᾶ καὶ ἀντικατάστα-σις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Χουσεῖν Ἀβνῆ Πασσᾶ. — Ἡ Κρήτη καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν 437

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ. — ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΛΑΒΑ-ΡΟΝ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ 446

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΚΤΟΝ. — ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ ΚΑΙ Η ΕΛΕΥ-ΘΕΡΑ ΚΡΗΤΗ. — Ὁ Πρίγκιψ Γεώργιος εἰς Ρέθυμον καὶ εἰς Ἀρκάδι 455

Ο ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ 462

Η ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΑΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ 471

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΠΑΤΡΙΩΤΑΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΣ 475

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 477

ΠΙΝΑΞ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ 481

ΣΗΜ. Αἱ ἐν τῷ παρόντι συγγράμματι περιλαμβανόμεναι εἰκόνες ἐφιλοτεχνήθησαν ἀποκλειστικῶς δι' αὐτὸ.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

Λόγοι. Ἐν Ἡρακλείῳ 1903.

Ἐπιτομή εἰς τὴν πρὸς Φιλήμονα ἐπιστολὴν τοῦ Ἀπ. Παύλου.
Ἐν Ἡρακλείῳ 1906.

Ἡ Κρήτη, ἥτοι ὁλόκληρος ἡ ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος. Ἐν Ἡρακλείῳ 1912.

Ποίημα περὶ τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Ἰ. Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, Παύλου πρεσβυτέρου (1736). Εἰσαγωγὴ καὶ ἐρμηνεῖα λέξεων καὶ φράσεων μετὰ σημειώσεων (ἐν Χριστιανικῇ Κρήτῃ, τόμ. Α΄). Ἐν Ἡρακλείῳ 1912.

Τὸ Χριστιανικὸν ἰδεῶδες (λόγος πανηγυρικὸς ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν). Ἐν Ἡρακλείῳ 1913.

Ἡ ζωὴ ἐν τῷ θανάτῳ, ἥτοι δύο λόγοι. Ἐν Ἡρακλείῳ 1914.

Στοιχεῖα φιλοσοφικῆς ἠθικῆς ἐφηρμοσμένα εἰς τὴν ἀγωγὴν. Ἐν Ἡρακλείῳ 1915.

Ἐντυπώσεις καὶ σκέψεις ἐκ τῆς Δίκτης, ἐκ τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἡμερολογίου Ε. Σβορώνου. Ἐν Σάμῳ 1917.

Ὁμιλία κατὰ τῶν προπαγανδιστῶν. Ἐν Ῥεθύμνῃ 1927.

Ἡ Ἐκκλησία ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι σήμερον. Ἐκ τῆς Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείας. Ἐν Ἀθήναις 1933.

Νεόφυτος ὁ Πατελλάρος, ὁ πρῶτος Μητροπολίτης τῆς Κρήτης μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐν Ἀθήναις 1938.

~~10/12~~

~~22/9~~

15/5

7A

